ГАЛКАВЧ

АРХАІОЛОГІА

I

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ.

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑΣ

ΥΠΟ

Α. Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗ.

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΤΥΠΟΙΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ.
—
1865

ISMANOGLIO

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΠΡΩΤΩ ΤΟΜΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Α. Περὶ ἀρχαιολογίας ἐν γένει. 1
Β. Περὶ Καλλιτεχνίας ἐν γένει. 2
Γ. Μέρη τῆς Καλλιτεχνίας, καὶ σχέσις αὐτῶν. 12
Δ. Φιλολογία τῆς ἀρχαίας Καλλιτεχνίας 24

ΕΛΛΗΝΕΣ. 39

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ. Ἡρωϊκή. 44

ΚΕΦΑΛ. Α΄. Κοινωνικὸς χαρακτὴρ τῆς ἐποχῆς. »
ΚΕΦΑΛ. Β΄. Ἀρχιτεκτονική. 46
Τειχοδομία. »
Θησαυροί. 51
Ναοί. 57
Τάφοι. 59
Ἄλλα ἔργα 62
Ἀνάκτορα »
ΚΕΦΑΛ. Γ΄. Μηχανικαὶ τέχναι. 64
Ξυλουργία »
Μεταλλουργία. 66
Κεραμευτική. 69

ΚΕΦΑΛ. Δ'. Πλαστική. 70
Καταγωγὴ τῆς γλυπτικῆς. 78
Ἔνδυσις καὶ θεραπεία τῶν ἀγαλμάτων. 83
Γλυπτικὰ ἔργα τιμητικὰ καὶ ἀρχιτεκτονικά. 85
Τεχνῖται. 87

ΚΕΦΑΛ. Ε'. Γραφική. 93

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ, ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν μέχρι Περικλέους 97

ΚΕΦΑΛ. Α'. Ἱστορικὸς χαρακτὴρ τῆς ἐποχῆς. »

ΚΕΦΑΛ. Β'. Ἀρχιτεκτονική. 103
Τειχοδομία. »
Νεωδομία. 112
Οἰκοδομήματα. 128

ΚΕΦΑΛ. Γ'. Πλαστική. 141

Ἐπὶ τῶν τυράννων. 143
Ξυλουργία. »
Μεταλουργία. 145

Ἐπὶ Δωριέων. 149

Ἐργαστήρια.
1. Κρήτης. »
2. Χίου. 162
3. Σπάρτης. 164
4. Αἰγίνης. 169
5. Σικυῶνος. 179
6. Ἄργους. 184
7. Κορίνθου. 186
8. Ἰταλίας. 188
9. Ἀθηνῶν. 194

ΚΕΦΑΛ. Δ'. Ψηφογλυφία καὶ νομισματογλυφία. 202
Σφραγῖδες. »

Νομίσματα. 205

ΚΕΦΑΛ. Ε'. Γραφική. 207

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ, ἀπὸ Περικλέους μέχρις Ἀλεξάνδρου. 215

ΚΕΦΑΛ. Α'. Γενικὴ ἔποψις. »

ΚΕΦΑΛ. Β'. Ἀρχιτεκτονική. 218
Τειχοδομία. »
Θέατρον. 224
Νεωδομία. 230
» Ναοὶ Ἀττικῆς. 232
» Ναοὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. 270
» Ναοὶ Ἰωνίας. 273
» Ναοὶ Σικελίας. 274
Οἰκίαι. 276

ΚΕΦΑΛ. Γ'. Πλαστική. 278
Ἀττική. 279
Ναῶν γλυπτικὰ κοσμήματα 322
Μὴ Ἀθηναῖοι ἐν Ἀττικῇ ἐργαζόμενοι. 345
Ἀργεῖον ἐργαστήριον. 351

ΕΠΟΧΗ Πραξιτέλους καὶ Λυσίππου. 365
Ἀττική. 369
Ξένοι ἐν Ἀθήναις. 391
Πελοποννησιακὸν ἐργαστήριον. 401

ΚΕΦΑΛ. Δ'. Σφραγιδογλυφία καὶ Νομισματική. 416

ΚΕΦΑΛ. Ε'. Γραφική. 522
Α. Ἑλλαδικὸν ἢ Ἀττικὸν ἐργαστήριον. 424
Β. Ἰωνικὸν ἐργαστήριον. 443
Γ. Πελοποννησιακὸν ἐργαστήριον. 467
Δ. Θηβῶν ἐργαστήριον. 478

ΚΕΦΑΛ. ΣΤ'. Κεραμογραφία. 481

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΕΤΑΡΤΗ, ἀπὸ Ἀλεξάνδρου μέχρις ἁλώσεως Κορίνθου. 484

ΚΕΦΑΛ. Α'. Γενικὴ ἔποψις. »

ΚΕΦΑΛ. Β'. Ἀρχιτεκτονική. 488

Νεωδομία. Α. Ἐν Ἀσίᾳ. 499

Β. Ἐν Σικελίᾳ. 501

Γ. Ἑλλάδι. »

ΚΕΦΑΛ. Γ'. Πλαστική. 504

ΚΕΦΑΛ. Δ'. Σφραγιδογλυφία καὶ Νομισματική. 550

ΚΕΦΑΛ. Ε'. Γραφική. 558

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Α.

Περὶ Ἀρχαιολογίας ἐν γένει.

Ἀρχαιολογια, κατὰ τὴν ἀπόλυτον καὶ ἐτυμολογικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, εἶναι, ὡς εἰκὸς, ἡ ἐπιστήμη ἢ πραγματευομένη περὶ τῆς ἀρχαιότητος, ὃ ἐστὶ περὶ τοῦ μεμακρυσμένου παρελθόντος· ἀλλὰ πόσον μεμακρυσμένου; Ἡ χθὲς καὶ πρῴην δὲν δύναται βεβαίως νὰ κληθῇ ἀρχαιότης, ἀλλὰ μόνον τὸ παρελθὸν τὸ τοσοῦτον ἀφ' ἡμῶν ἀφεστὸς, ὥστε αἱ ἐπ' αὐτοῦ σχέσεις καὶ περιστάσεις ὀλίγην νὰ ἔχωσι τὴν ἄμεσον μετὰ τῶν ἡμετέρων συνάφειαν. Ἄλλοι δὲ τιθέασιν ἀλλαχοῦ τὸ ἀκριβὲς αὐτῆς ὅριον, οἱ μὲν εἰς τὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀνάπλασιν διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, οἱ δὲ εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς Ῥωμαϊκῆς δυνάμεως ὑπὸ τῶν βαρβάρων τῆς Ἄρκτου καὶ τῶν Ἀνατολῶν· ἡμεῖς ὅμως δυνάμεθα εὐστοχώτερον νὰ θέσωμεν αὐτὸ εἰς τὴν ἴδρυσιν, ἢ κατ' εὐρύτερον κύκλον, εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, διότι καθ' ἑκατέραν τῶν ἐποχῶν τούτων ἀλλοιοῦται δι' ἡμᾶς ἡ φάσις τοῦ κόσμου, καὶ νέαν μορφὴν περιδύεται ὁ ἐθνικὸς ἡμῶν βίος.

Ἀλλ' οὐδ' ἡ λέξις ἀρχαιολογία εἶχε πάντοτε, ἢ μᾶλλον δὲν εἶχε ποτὲ τὴν γενικὴν ἐκείνην σημασίαν. Οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ὠνόμαζον οὕτω τὰς παναρχαίας καὶ μύθοις ἀναμεμιγμένας τῶν ἐθνῶν παραδόσεις, ὡς

ὁ Πλάτων (1), λέγων· « *Περὶ τῶν γενῶν, ὦ Σώκρατες, τῶν τε ἡρώων καὶ τῶν κατοικήσεων, ὡς τὸ ἀρχαῖον ἐκτίσθησαν αἱ πόλεις, καὶ συλλήβδην πάσης τῆς ἀρχαιολογίας...* » Ὁ Διόδωρος (2) προοιμιάζων ὅτι ἔγραψεν ἐν βιβλίοις ἓξ « *τὰς πρὸ τῶν τρωϊκῶν πράξεις καὶ μυθολογίας* », προστίθησιν ὅτι ἐξ αὐτῶν τὰ τρία περιέχουσι « *τὰς τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολογίας.* » Ὁ δὲ Πλούταρχος (3), μέλλων περὶ μυθωδῶν χρόνων νὰ ὁμιλήσῃ, εὔχεται « *τυχεῖν ἀκροατῶν πρᾴως τὴν ἀρχαιολογίαν προσδεχομένων.* » Εἰς τοιαῦτα δὲ περιστρέφεται καὶ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασέως ἡ Ρωμαϊκὴ ἀρχαιολογία, καὶ τοῦ Ἰωσήπου ἡ Ἰουδαϊκή.

Τῶν δὲ νεωτέρων τεχνολόγων συχνοὶ Ἀρχαιολογίαν ἰδίως ἀποκαλοῦσι μόνην τὴν ἔρευναν καὶ περιγραφὴν τῆς τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνίας.

Καθ' ἣν ὅμως σημασίαν ἡ κοινοτέρα συνήθεια παρεδέχθη, ἡ Ἀρχαιολογία κατὰ τοῦτο διακρίνεται τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν ὅσαι τὴν ἀρχαιότητα ὡς ἀντικείμενον ἔχουσιν, ὅτι ἐκείνη μὲν εἰδικώτερον ἐμβατεύει εἰς τὰ καθέκαστα, αὗται δὲ ὑπὸ γενικωτέραν ἔποψιν ἐξετάζουσι τὰς περὶ τῶν πάλαι χρόνων εἰδήσεις. Οὕτως ἡ μὲν γενικὴ τῶν ἀρχαίων χωρῶν περιγραφὴ ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν, ἡ δ' ἀκριβὴς καὶ λεπτολόγος τῶν τόπων ἔρευνα, τὴν ἀρχαιολογικὴν τοπογραφίαν· ἡ γραμματικὴ διδάσκει γενικῶς τοὺς κανόνας τοῦ ὕφους, τῆς συντάξεως, τῆς ὀρθογραφίας, ἡ δ' ἐπιγραφική, κλάδος τῆς Ἀρχαιολογίας, εἰδικῶς τοὺς ἀφορῶντας τὰ ἐπὶ λίθων γεγραμμένα κείμενα· καὶ ἡ ἱστορία, περὶ τῶν πολιτικῶν συμβάντων, τῶν αἰτιῶν καὶ τῶν συνεπειῶν αὐτῶν πραγματευομένη, καταλείπει εἰς τὴν Ἀρχαιολογίαν τὴν ἀκριβολόγον μελέτην τῶν πολι-

(1) Ἱππ. μείζ. σ. 285. — (2) Λ, 4. — (3) Θησ.

τευμάτων, τῶν οἰκονομικῶν πόρων, τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἄλλων ὀργανισμῶν.

Ἡ Ἀρχαιολογία ἑπομένως, οὕτως ἐννοουμένη, ἀσχολεῖται περὶ τὴν λεπτομερῆ ἐξακρίβωσιν πάντων τῶν ἀφορώντων τοὺς ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὑπάρξαντας, ἢ μᾶλλον τοὺς τότε διαπρέψαντας λαούς, διότι μόνοι οἱ διαπρέποντες ἔχουσι δικαίωμα ν' ἀσχολῶσι τῶν ἐπιγινομένων τὴν προσοχὴν, καὶ νὰ κατέχωσι σελίδας εἰς τὰς δέλτους τῆς ἱστορίας· καὶ δύναται εἰς τοσαῦτα μέρη νὰ ὑποδιαιρεθῇ, ὅσας ἐπόψεις ἐπιδέχεται ἡ σπουδὴ παντὸς ἔθνους, θεωρουμένου ὡς πράττοντος, ὡς διανοουμένου, ἢ ὡς παράγοντος.

Ὁ σημερινὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πολιτισμὸς δὲν εἶναι τὸ πρῶτον αὐτοῦ βῆμα ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἀναπτύξεως· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι πολλὰ παρήχθησαν παρὰ διαφόροις ἔθνεσι καθ' ὅλους σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς τε ὑλικῆς καὶ τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας θαυμάσια, καὶ πολλάκις ἀμίμητα προϊόντα, καὶ ἐν αὐτῇ οὐ σπανίως ἀνευρίσκονται τὰ σπέρματα πολλῶν ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἀνακαλύψεων καὶ προόδων. Διὰ τοῦτο ἡ σπουδὴ αὐτῆς, ὡς πηγῆς καὶ ἀφετηρίας πάσης τῆς μετὰ ταῦτα ἐπιδόσεως, ἐνδιαφέρει πάντα σκεπτόμενον ἄνθρωπον, πρὸ πάντων δὲ συνιστᾶται τοῖς Ἕλλησι καὶ ὑπ' ἰδίου ἐθνικῆς φιλοτιμίας αἰσθήματος, διότι ἓν μάλιστα ἔθνος διέλαμψεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι, καὶ αὐτὴν δοξάσαν, καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα διαπρέψαντας λαοὺς μέχρι τοῦδε ἐκ τῆς περιοπῆς του ποδηγετοῦν, τὸ δ' ἔθνος τοῦτο ἦν τὸ Ἑλληνικόν. Ὥστε ἐν αὐτῇ εὑρίσκει ὁ Ἕλλην καὶ ἐξαίσια τεκμήρια τῆς παρελθούσης αὐτοῦ εὐγενείας, καὶ μεγάλα ἐνδόσιμα εἰς μέλλουσαν πρόοδον, εἰς ἅμιλλαν καὶ εἰς μίμησιν.

Τῆς ἐν γένει δ' ἀρχαιολογίας ἰδιαίτερος κλάδος, σπουδαιότατος διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαιότητος, εὐανθὴς δὲ ὡς εἴτις καὶ ἄλλος καὶ καλλίκαρπος ἀναδει-

χθεὶς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, εἶναι καὶ ἡ ἀρχαιολογία τῆς καλλιτεχνίας.

Β.

Περὶ Καλλιτεχνίας ἐν γένει.

Καλλιτεχνία εἶναι ἡ τέχνη ἡ σκοπὸν ἔχουσα τὸ καλόν· ἡ δὲ τέχνη εἶναι δημιουργία. Ἐκ τοῦ τ έ κ ω (τίκτω) παραγομένη, καὶ συγγενὴς τοῦ τ έ κ τ ω ν, τοῦ ἀσκοῦντος αὐτὴν, καὶ τοῦ τ ε ῦ χ ο ς, τοῦ τῆς ἐξασκήσεως προϊόντος, δηλοῖ ἡ λέξις κυρίως μὲν πᾶσαν γέννησιν, ἢ παραγωγήν· ἀλλ' ἡ γλῶσσα περιορίζει τὴν χρῆσιν αὐτῆς εἰς μόνην τὴν παραγωγὴν τὴν ἐξ ἀνθρωπίνης ἐνεργείας προκύπτουσαν πρὸς οἷον δήποτε σκοπὸν ἢ ὠφελείας ἢ τέρψεως. Δὲν εἶναι φέρ' εἰπεῖν τεχνούργημα τὸ αὐτομάτως καὶ διὰ φυσικῆς δυνάμεως φυόμενον δένδρον, ὡς οὐδ' ὁ κορμὸς ὁ ὑπὸ τοῦ ὑλοτόμου εἰκῆ κοπτόμενος ἵνα παραδοθῇ εἰς τὸ πῦρ· δύναται ὅμως μέχρι τινὸς ὡς τοιοῦτον νὰ θεωρηθῇ τὸ δένδρον εἰς οὗ τὴν βλάστησιν κατεβλήθη πᾶσα τοῦ κηπουροῦ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἐπιμέλεια, καὶ ὁ κορμὸς ὃν ἐξηργάσθη ἡ σμίλη καὶ ἡ στάθμη εἰς σκεῦος χρήσιμον καὶ ὡραῖον. Διότι ὁ ἄνθρωπος, ὕλη καὶ πνεῦμα, πρὸς δύω τινα δημιουργεῖ, πρὸς θεραπείαν τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν, ἢ πρὸς τέρψιν τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς διανοίας. Καὶ ἡ μὲν τέχνη ἡ τὸν πρῶτον σκοπὸν κυρίως ἐπιδιώκουσα λέγεται β ι ο μ η χ α ν ί α, καὶ ἰδίως β α ν α υ σ ο υ ρ γ ὸ ς ἢ χ ε ι ρ ο ν α κ τ ι κ ὴ ἂν πρὸς ἐξάσκησιν αὐτῆς ἀπαιτῆται καταβολὴ σωματικῶν μᾶλλον δυνάμεων ἢ διανοητικῶν. Ἡ δὲ πρὸς τὴν τέρψιν μάλιστα ἀφορῶσα, ἐλέγετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐ λ ε υ θ έ ρ ι ο ς τ έ χ ν η (artes liberales), καθὸ μόνη πρέπουσα τῇ

ἀγωγῇ ἐλευθέρων, καὶ δύναται προσφόρως νὰ κληθῇ κ α λ λ ι τ ε χ ν ί α, διότι τὸ κ α λ ὸ ν εἶναι τὸ τὴν αἴσθησιν τέρπον, ὡς τὸ α ἰ σ χ ρ ὸ ν τὸ τούτῳ ἀντίθετον, τὸ δυσάρεστον καὶ τὸ ἀτερπές.

Ἀλλ' ἡ ψυχὴ ἀναγκαίως τέρπεται ἐπὶ ὅροις τισὶ, καὶ ὑπάρχουσι κανόνες καθ' οὓς καὶ μόνους παραγόμενον, δύναται ν' ἀρέσῃ τῆς τέχνης τὸ προϊόν.

Εἰσὶ δ' οἱ κανόνες οὗτοι, οὐχὶ μεταβλητοὶ καὶ ἐφήμεροι, οὐδ' ἐξαρτώμενοι ἐκ τῆς αὐθαιρέτου θελήσεως τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ἐθνῶν· ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ φύσει ἐγκείμενοι, ἐτέθησαν ἀμετάβολοι καὶ ἀΐδιοι. Ὁ τῆς πλάσεως τοὺς ἀμετακινήτους νομοθετήσας θεσμοὺς, καὶ εἰς πάνσοφον ἁρμονίαν τὸ σύμπαν καὶ ἕκαστον μέρος αὐτοῦ συνδυάσας, ἔθετο καὶ τοὺς κανόνας τούτους ἐν φιλοστόργῳ προνοίᾳ, ὡς μαγικὴν καὶ εὐφρόσυνον ἄλυσιν μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἐκτὸς αὐτῆς κόσμου. Οὕτως ἡ ὅρασις ἐπλάσθη ὥστε νὰ τέρπηται ἐπὶ τῷ ἀχανεῖ τοῦ ὠκεανοῦ, ἐπὶ τῷ κυανῷ τοῦ αἰθέρος, ἐπὶ τῇ χλόῃ τῶν πεδιάδων, ἡ ἀκοὴ ὥστε νὰ θέλγηται ὑπὸ τοῦ ᾄσματος τῆς ἀηδόνος, καὶ ὑπὸ τοῦ τῶν τόνων συνδυασμοῦ, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν διατονικὴν κλίμακα· καὶ τὰ αἰσθήματα ταῦτα εἰσὶν οὐχὶ αὐθαίρετα, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτώμενα τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθητηρίων.

Τῶν ἀναγκαίων τούτων κανόνων τὸ σύνολον ἀποτελεῖ τὸ καθόλου καὶ ἀπολύτως κ α λ ὸ ν, τὸ ἥδη καὶ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος πρεσβευόμενον [1], σύναρχον τῇ πλάσει, σφραγῖδα ἐντελείας ἐπιτυπωθεῖσαν ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ δημιουργοῦ ἐπὶ τῶν πλασμάτων του, ἀνεξάρτητον μὲν ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, αἰσθητὸν δὲ τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῆς ἁρμονίας τῆς ψυχῆς αὐτοῦ μετὰ τῆς ἔξω πλάσεως. Καὶ ὅσῳ μὲν εὐγενέστεραι αἱ ψυχαὶ ὅσῳ συγγενεστέρως ἀνεπτυγμέναι πρὸς τὴν θείαν φύσιν

(1) Ἱππ. μείζ.

αὐτῶν, ὅσῳ πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν φύσιν ὀξυδερκέστεραι, τόσῳ εὐαισθητότεραι πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὰς ἐντυπώσεις αὐτοῦ, ὅσῳ δὲ μᾶλλον τῇ ὕλῃ συνεσκοτισμέναι, τόσῳ ἀμβλύτερον διακείμεναι πρὸς αὐτῶν τὴν αἴσθησιν.

Καὶ τοὺς μὲν τῆς βιομηχανίας κανόνας ἀνακαλύπτει ἡ σκέψις καὶ διδάσκει ἡ ἐμπειρία. Εἰσὶ δὲ καί τινες τῶν καλλιτεχνικῶν ὑπὸ μακρᾶς καὶ αὐτοὶ πείρας ἀνευρισκόμενοι καὶ κυρούμενοι, ὡς φέρ' εἰπεῖν ὁ τῆς διατονικῆς κλίμακος, περὶ οὗ οὐδεὶς διαφωνεῖ ὁ γεγυμνασμένην ἔχων τὴν ἀκοήν. Τοὺς πλείστους ὅμως αὐτῶν, τὸν ἀφορῶντα, ἐν παραδείγματι, τῶν χρωμάτων τὴν ἁρμονίαν, διορᾷ, καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐφαρμόζει, μόνη ἡ εὐφυία, πολλάκις οὐδ' αὐτὴ ἔχουσα αὐτῶν καθαρὰν τὴν συνείδησιν. Ἐννοεῖται δ' ὅτι κλίμα, ἀγωγή, τρόπος καὶ βαθμὸς ἀναπτύξεως, διάφοροι ἕτεραι περιστάσεις, διαθέτουσαι τὰς ψυχὰς παντοίως, ἀλλοιοῦσι πολλάκις τὰς αἰσθητικὰς αὐτῶν δυνάμεις, καὶ καθιστῶσιν αὐτὰς εἰς βαθμοὺς διαφόρους τῆς ἀντιλήψεως τοῦ καλοῦ δεκτικάς, ἢ πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν ἀμυδροτέρων αὐτοῦ κανόνων ὀξυδερκεῖς. Ἡ θεία ἀκτὶς θλᾶται καὶ ἀποσυντίθεται ἐν τῷ πρίσματι τῶν διαφόρων ἐθνῶν ἢ ἀτόμων, κατὰ τὰς ἕξεις ἢ τὰς διαθέσεις αὐτῶν, καὶ τὸ, κατ' ἀντικείμενον, ἀπόλυτον καλόν, ἀποβαίνει, καθ' ὑποκείμενον, σχετικόν. Οὕτως, ἐνῷ ὁ Ἕλλην εἰς τὸ ἀμιγὲς ἐντέρπεται κάλλος, τοῦ Ἰνδοῦ ἡ ἐκδεδιητημένη φαντασία ἐνασμενίζεται εἰς τὰ τέρατα, ἡ δ' ἀμβλεῖα τοῦ Αἰγυπτίου αἴσθησις ἀρκεῖται εἰς τὰ σκληρὰ καὶ τὰ ἄμορφα. Καὶ εἰσὶ μὲν οἱ ἐνίοτε τὸ αἰσχρὸν ὡς καλὸν ἐκλαμβάνοντες, οὐδεὶς ὅμως ὁ καὶ τ' ἀνάπαλιν· διότι ἀπαιδαγώγητος ψυχὴ δύναται μὲν ν' ἀγνοῇ τὴν θείαν αὐτοῦ μορφήν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἰδοῦσα αὐτὴν νὰ τὴν παραγνωρίσῃ, καὶ νὰ τῇ ἀρνηθῇ τὴν αὐτῇ ὀφειλομένην λατρείαν.

Ἀλλ' οἱ κανόνες εἰσὶ πρὸς τὸ τεχνούργημα ὅ,τι πρὸς τὸ σῶμα ὁ σκελετὸς, οὐδ' ἐπαρκεῖ μόνη ἡ ἐφαρμογὴ

αὐτῶν, καὶ δυσδιάγνωστοι ἂν δὲν ἦσαν, εἰς παραγωγὴν προϊόντος ἀρτίου. Προσαπαιτεῖται καὶ ἕτερόν τι, ἄμεσός τις καὶ ἐξ ἐμπνεύσεως δημιουργία τῆς διανοίας ἢ τῆς ψυχῆς, ὡς ὅρια μόνον καὶ ὡς ῥυθμιστὰς ἔχουσα τοὺς κανόνας, ἀπαιτεῖται τὸ ἐσωτερικὸν πρωτότυπον, ὁ νοητὸς κόσμος τοῦ Πλάτωνος, οὗ ἀποτύπωμα ἢ ἔκφρασις εἶναι τὸ καλλιτέχνημα· διότι πρὶν ἢ ἐκτελέσῃ ἡ χεὶρ τὴν ζωγραφικὴν εἰκόνα ἢ τὸ γλυπτικὸν σύμπλεγμα, συνέλαβεν ἡ φαντασία αὐτό, καὶ ἐκ τῆς κινήσεως τῆς ψυχῆς ἀπορρέει τὸ μουσικὸν ᾆσμα ἢ ἡ ἔκφρασις τοῦ εἰκονικοῦ τεχνουργήματος. Ἂν ἐδίδετό τινι νὰ ἐμβλέψῃ εἰς τὴν ἔκστασιν τοῦ τεχνίτου, καθ' ἣν στιγμὴν συλλαμβάνει τι ἀριστούργημα, δὲν θὰ κατελάμβανεν αὐτὴν χειρονακτικῶς εἰσβιάζουσαν τὴν ἰδίαν αἴσθησιν εἰς δεδομένους κανόνας, ἀλλὰ θὰ ἔβλεπε κατερχόμενον ἐπ' αὐτὴν ὅραμα φωτεινὸν, ἀπόῤῥοιαν τοῦ ἀπολύτου κάλλους καὶ τῶν ἀενάων κανόνων, καλλιτέχνημα ἄϋλον τοῦ πανσόφου τεχνίτου, προκείμενον εἰς μίμησιν καὶ ἀντιγραφὴν, αἰσθητὸν δὲ μόνον εἰς προνομιούχους ψυχὰς, καὶ οὗ ἄνευ τὸ τεχνούργημα θ' ἀπέβαινεν εἰς κοινὸν τόπον, καὶ ὁ τεχνίτης εἰς βαναυσουργόν. Ταύτης τῆς τεχνικῆς ἰδέας τὴν δι' ἐξωτερικῶν τρόπων παράστασιν ὠνόμαζον πολλάκις μίμησιν οἱ ἀρχαῖοι, δι' ὃ οὐ μόνον τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ποίησιν, ὡς τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπνεύσεως ἔκφρασιν, μιμητικὴν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (1).

Τίνα δ' ἔχει ἡ τεχνικὴ αὕτη ἰδέα τὴν καταγωγήν; Εἶναι τοῦ πνεύματος γέννημα ἢ τῆς ὕλης, τοῦ νοὸς ἢ τῶν αἰσθητηρίων; Πατρίδα ἔχει τὸν οὐρανὸν ἢ τὴν γῆν; Ὑπάρχουσιν οἱ πρεσβεύοντες ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια οὐδὲν δύναται νὰ πλάσῃ ἐντελῶς νέον ἐκτὸς τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο οὐδὲν ἐκ τῶν προτέρων

(1) Ποιητ. Α.

εὑρίσκει ἐν ἑαυτῇ, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐκ τῶν ὑστέρων δανείζεται ἐκ τῆς φύσεως. «Οὐδὲν ἐν τῷ νῷ ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει». Τὰ ἐξαισιώτερα, λέγουσι, τῶν ἀγαλμάτων, αἱ λαμπρότεραι τῶν εἰκόνων, συνηρμολογήθησαν, καθὼς ἡ Ἑλένη τοῦ Ζεύξιδος, ἐξ ἐντελειῶν δεδανεισμένων ἀπὸ τῆς ὁρατῆς φύσεως, καὶ τὸ ἀφελὲς ᾄσμα τῆς ποιμενίδος ἢ τοῦ πτηνοῦ τὸ κελάδημα ἔδωκε πολλάκις τοῖς πρωτίστοις τῶν μελοποιῶν ἀφορμὴν εἰς τὰς ὡραιοτέρας αὐτῶν συνθέσεις· ὡς καὶ αὐτὰ δὲ τ' ἀτοπώτερα τῆς φαντασίας ἀποκυήματα, αὐτὰ τὰ παραδοξότερα τέρατα, ἢ αἱ μᾶλλον πολυσχημάτιστοι ποικιλματογραφίαι, συναπαρτίζονται πάντοτε ἐκ θεμελιωδῶν μορφῶν, αἵτινες ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ. Ταῦτα φρονοῦντες οἱ πραγματισταὶ (réalistes) ἢ ῥ ω μ α ν τ ι κ ο ὶ κληθέντες, θέλουσι τὴν τέχνην ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως ἀντιγραφὴν, ὁμοιογραφίαν αὐτῆς (portrait), εἰς τὴν στενωτάτην τῆς λέξεως σημασίαν. Ὅλως δὲ τούτοις ἀντιφρονοῦντες οἱ ἰδανισταὶ, ἢ κ λ α σ ι κ ο ὶ καλούμενοι, τὴν ὕλην, καθὸ ὑποκειμένην εἰς ἐξαχρείωσιν ὑπὸ τῆς φθορᾶς, θεωροῦσιν ὡς ἀδυνατοῦσαν νὰ παραγάγῃ τὴν ὑπερτάτην τῆς ψυχῆς εὐφροσύνην, καθότι ἡ ψυχὴ, θείας οὖσα καταγωγῆς, ἀνατείνεται πρὸς τὴν θείαν ἐντέλειαν, ἥτις ἐν μόνῃ τῇ ἀύλῳ ἰδέᾳ ἀντανακλᾶται ἀμόλυντος. Τὸ ὑλικὸν κάλλος ἐστὶ κατ' αὐτοὺς σφραγὶς ἀμυδρὰ καὶ κίβδηλος, οὗ ζητητέος ἐν τῇ ἀύλῳ σφαίρᾳ ὁ ἐντελὴς καὶ ἀδιάφθορος τύπος· αἱ δὲ τεχνικαὶ ἰδέαι πρέπει ν' ἀπορρέωσιν αὐτοφυῶς καὶ πρωτοτύπως ἐκ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς.

Ἀλλ' ἡ τῆς ἀληθείας γραμμὴ εἶναι, ὡς συνήθως, ἡ διαγώνιος, καὶ διέρχεται εἰς ἴσην ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν δύω τούτων ἀντιθέτων διευθύνσεων· διότι ὀφείλει μὲν νὰ δανείζηται ἀναγκαίως τὰς στοιχειώδεις αὐτοῦ μορφὰς ὁ καλλιτέχνης ἐκ τῆς ὑλικῆς πλάσεως, καὶ νὰ σέβηται αὐτῆς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐπίσης, πρὶν ἢ εἰς τὴν

ἄυλον ψυχὴν προσαγάγῃ τὴν ὕλην, πρέπει νὰ καθαίρῃ αὐτὴν διὰ τῆς οὐρανίας φλογὸς, νὰ ἐξευγενίζῃ αὐτὴν περιαιρῶν τὸν βάναυσον φλοιὸν, καὶ νὰ φέρῃ εἰς βλάστησιν πᾶν σπέρμα θείου κάλλους τῇ ὕλῃ ἐντεθαμμένον, ἐμφυσῶν αὐτῷ τὸ ζωογόνον τῆς ποιήσεως πνεῦμα. Οὕτως ὁ Προμηθεύς ποτε, κατασκευάσας ἄγαλμα ἐκ πηλοῦ, ἐζωογόνησεν αὐτὸ, προσαγαγὼν τὴν δᾷδα τοῦ θείου πυρός. Νὰ ὁμοιογραφῇ πρέπει ὁ καλλιτέχνης, ἀλλὰ παριστῶν τ' ἀντικείμενα κρείττονα ἑαυτῶν (en beau), καὶ οἷα τὰ ὑποθέτει ἐξελθόντα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ δημιουργοῦ, πρὶν ἢ παραφθείρωσιν αὐτὰ αἱ περιστάσεις, καὶ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου ἡ ἐπαφή. Κατέτριψέ ποτε Γάλλος τεχνίτης (ὁ Λαβέργης) τὴν ζωήν του εἰς ἀκριβῆ παράστασιν ἑκάστου φύλλου τῶν δένδρων, ἑκάστου χόρτου τῶν πεδίων ἃ ἐζωγράφει, ἀλλ' οὐδὲν παρήγαγεν ἔξοχον, διότι τὰ ἔργα του ἦσαν ἀντιγραφαὶ δουλικαὶ, εἰκόνες νεκραὶ τῶν ὧν ἀντελαμβάνετο διὰ τῶν αἰσθητηρίων, οὐχὶ ἐξευγενιζόμεναι ὑπὸ τοῦ νοὸς καὶ ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος, δι' ὃ καὶ οὐδόλως ἠρέσκετο πρὸς αὐτὰ ὁ νοῦς ἢ ἡ αἴσθησις. Οἱ βωμολοχικοὶ διάλογοι τῶν θαυματοποιῶν ὅσοι περιάγουσι τὰ νευρόσπαστα, αἱ κηρόπλαστοι πλαγγῶνες, εἰσὶν ἐγγύτερον εἰς τῆς φύσεως τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὑψοῦσι καὶ τέρπουσιν ὀλιγώτερον τὴν ψυχὴν, ἀφ' ὅ,τι αἱ σκηναὶ τοῦ Σοφοκλέους ἢ τοῦ Πραξιτέλους τ' ἀγάλματα.

Ἐνίοτε ἡ ἕξις ἢ τὸ σέβας πρὸς τὰ παραδεδεγμένα, μάλιστα δ' ἐπ' ἀντικειμένων θρησκευτικῶν ἃ καθιεροῖ ἡ ἀλήθεια, διαιωνίζουσί τινας τ ύ π ο υ ς, οὓς ἡ κοινὴ γνώμη, ἔστω καὶ ἡ κοινὴ πρόληψις, ἐπιβάλλει εἰς τοὺς τεχνίτας. Καὶ ὅταν μὲν ὁ τύπος, περικλείων μόνον ἐντὸς ὁρίων τὴν τέχνην, γίνηται αὐτῆς ὁδηγὸς, οὐδόλως κωλύων τὴν ἔμπνευσιν, ὡς ἐπὶ τῶν θείων μορφῶν ἃς καθιέρουν τ' ἀριστουργήματα τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν, τότε ἔχει ἀρίστην ἐπὶ τῶν τεχνικῶν προϊόντων

ἐπιῤῥοὴν, κωλύων τὸν ἐκτραχηλισμὸν παραφόρου καὶ κενοσπούδου φαντασίας· ὅταν ὅμως δεσμεύῃ τὸν καλλιτέχνην καὶ τοῦ ἀφαιρῇ πᾶσαν ἐλευθερίαν, τότε ἀπονεκροῖ τὴν τέχνην, καὶ καταβιβάζει αὐτὴν σχεδὸν εἰς βαναυσουργίαν, ὡς τοῦτο συνέβη εἰς Βυζάντιον καὶ εἰς Αἴγυπτον. Τύπος, φέρ' εἰπεῖν, ἐστὶν ἐπὶ τῆς προσωπογραφίας (portrait) τὸ ἀντιγραφόμενον πρόσωπον· ἀλλ' ὁ εὐφυὴς τεχνίτης, ἀπαλλάττων τὴν μορφὴν ἣν μιμεῖται τῶν συμπτωματικῶν καὶ τυχαίων ἐλαττωμάτων αὐτῆς, καὶ ἐγκαταμιγνύων αὐτῇ τὴν ἰδίαν καλλαισθησίαν, παρίστησιν αὐτὴν ἑαυτῆς καλλίονα (en beau), ἀποδεικνύων τὴν δύναμιν τοῦ νοὸς εὐγενεστέραν τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Τὶς καλλιτέχνης ἀκριβέστερος τοῦ ἡλίου ; Ἀλλὰ τὰ προϊόντα τῆς φωτογραφίας, ὅσον ἐντελῆ καὶ ἂν εἶναι, παριστῶσι τὸ πρωτότυπον, μὴ διορθοῦντα τὸν τύπον, καὶ οἷον ἀπεργάζεται αὐτὸ ἡ τῆς ὕλης φθορά.

Εἷς ὅμως καὶ μόνος δὲν εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν παθαίνεται καὶ ἐπομένως καὶ καθ' ὃν τέρπεται ἡ ψυχὴ, ἀλλ' εὐχαριστεῖται μὲν καὶ ὅταν ἐντείνωνται πᾶσαι αἱ εὐγενέστεραι δυνάμεις αὐτῆς καθ' ἣν περίστασιν τὸ καλὸν, τὸ διεγεῖρον τοιοῦτον αἴσθημα, ὀνομάζεται ὑ ψ η λ ό ν· τέρπεται δὲ καὶ ὅταν φαιδρῶς διατίθεται· καὶ χ ά ρ ι ε ν λέγεται τὸ καλὸν τὸ οὕτω διαθέτον αὐτήν. Ὡς δὲ καὶ αὐτὸ τὸ αἰσχρὸν δύναται ἐμμέσως ἐνίοτε νὰ γίνῃ αὐτῇ ἀρεστὸν, ὡς βλέπομεν τοῦτο ἐν γελοιογραφίαις, οὐχ ὅτι τὸ αἰσχρὸν, ὡς τοιοῦτο, κινεῖ ποτὲ εὐάρεστόν τινα χορδὴν τῆς αἰσθήσεως, ἀλλ' ἡ τέρψις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς φαιδρᾶς τινος καὶ χαιρεκάκου εὐχαριστήσεως, ἣν διεγείρει ὁ σαρκασμὸς καὶ ἡ εἰρωνικὴ ἀντιπαράθεσις. Προσέτι δὲ καὶ αὐτὴ μόνη ἡ μίμησις, ὅταν εἶναι ἐντελὴς, ἂν καὶ, ὡς προεῤῥέθη, δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ καλλιτέχνημα ἄξιον τοῦ ὀνόματος, ἀρέσκει ὅμως μέχρι τινὸς, τῇ μὲν διότι εἰς τὴν ψυχὴν πᾶσα ἐντέλεια εἶναι εὐάρεστος, τῇ δὲ καὶ διὰ τὴν κενόδοξον ἴσως

συναίσθησιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἀπομιμούμενος τὴν πλάσιν, γίνεται, οὕτως εἰπεῖν, ἐφάμιλλος αὐτῆς· δι' ὃ καὶ, ὡς λέγει ὁ Βουαλὼ (1),

> Οὐκ ἔστι τέρας ἀπεχθὲς οὐδ' ἔστιν ὄφις ἕρπων,
> εἰς τέχνης ἀπομίμημα τὴν ὅρασιν μὴ τέρπων.

Ἀλλ' ὅπως καλλιτέχνημά τι ἀρέσκῃ τῇ ψυχῇ, προσαπαιτεῖται ὡς ἄφευκτος ὅρος καὶ τὸ νὰ εἶναι αὐτῇ καταληπτὸν ἢ ἀντιληπτὸν, διότι ἡ ψυχὴ δὲν χαίρει πρὸς ὅ,τι δὲν ἐννοεῖ. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της, ἰδεῶν πλειόνων τῆς μιᾶς δὲν δύναται ν' ἀντιληφθῇ ἐν ταὐτῷ, διὰ τοῦτο ἄφευκτον προσὸν παντὸς τεχνουργήματος ἔστιν ἡ ἑνότης, ἥτις δὲν ἀποκλείει μὲν τὸ πλῆθος τῶν παριστωμένων ἀντικειμένων, ὡς οὐδ' ἡ ἀντίληψις ἀποδυσπετεῖ πρὸς τὰς συμπεπλεγμένας ἰδέας, ἀλλὰ συναρμολογεῖ καὶ ῥυθμίζει τὴν ποικιλίαν. Δὲν ἀπαιτεῖται δ' ἀφεύκτως νὰ εἶναι ἡ ἑνότης αὕτη ἡ τριπλῆ ἐκείνη τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ἐγνωμάτευεν ἰδίως πρὸς τὸ ἀρχαῖον θέατρον ἀποβλέπων, ἀλλὰ δύναται ἢ τὸν τόπον ν' ἀφορᾷ, ὡς ἐν ταῖς τῶν ναῶν ζωοφόροις, παριστῶσας διαρκῆ τινα πρᾶξιν, τελετὴν, μάχην κτλ. ἐν δεδομένῳ τόπῳ γινομένην, ἢ τὸν χρόνον, ὡς πολλάκις ἐν ταῖς τῶν μετοπῶν ζώναις, ἐν αἷς διάφοροι σκηναὶ ταὐτοχρόνου τινὸς πράξεως παριστῶνται, ἢ τὴν ὑπόθεσιν μόνον, ὡς ἐν τῇ ἀσπίδι τοῦ Ἀχιλλέως· ἀρκεῖ ἡ εἰκὼν, ὅσον καὶ ἂν ᾖ ποικίλη, νὰ περιβάλληται διὰ κοινῆς οὕτως εἰπεῖν στεφάνης, συγκεντρούσης εἰς ἓν τὴν ἀντίληψιν.

---

(1) Il n' est pas de serpent ni de monstre odieux,
qui par l' art imité ne puisse plaire aux yeux.

Art poét. I.

Γ.

Μέρη τῆς Καλλιτεχνίας καὶ σχέσις αὐτῶν.

Ἀφ' οὗ ἡ Καλλιτεχνία εἶναι ἡ τῶν ἐνδομύχων ἰδεῶν δι' ἐξωτερικῶν τρόπων παράστασις, ἐπόμενον εἶναι νὰ δύναται εἰς τοσαῦτα μέρη νὰ διαιρεθῇ, ὅσας διακρίσεις ἐπιδέχονται ἢ αἱ ἐνδόμυχοι ἰδέαι, ἢ οἱ τρόποι δι' ὧν ἐξωτερικῶς παρίστανται.

Καὶ αἱ μὲν ἐνδόμυχοι ἰδέαι, καθ' ὃ εἰς τὰ ζοφερὰ ἄδυτα παραγόμεναι τῆς ψυχῆς, εἰσὶν ἀμυδραὶ πολλάκις πρὶν ἢ ἐξωτερικῶς ἀποκαλυφθῶσι, καὶ ἔχουσι δυσδιάκριτα τὰ προσάλληλα ὅρια, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ διάνοια ἐν ᾗ ἀνατέλλουσι συμβαίνει ν' ἀπατᾶται ἐνίοτε ὡς πρὸς τὴν κατηγορίαν αὐτῶν, ὡς ὅταν ὁ ζωγράφος ματαιοπονῇ θέλων διὰ τῆς γραφίδος του νὰ ἐκφράσῃ ἰδέαν καθ' ἑαυτὴν ποιητικὴν μᾶλλον ἢ γραφικήν, ἢ ὁ μουσουργὸς ζητῶν διὰ τῶν τόνων νὰ παραστήσῃ τὴν ἐν αὐτῷ πλαστικῶς ἢ ποιητικῶς ἀναφυεῖσαν ἰδέαν. Διὰ τοῦτο ἡ κατὰ τὴν φύσιν τῶν ἐνδομύχων ἰδεῶν διαίρεσις τῶν τεχνῶν ἐστὶν, εἰ καὶ οὐχὶ ἀδύνατος, ἀλλὰ δυσχερὴς καὶ ἀβέβαιος. Μία δὲ μόνον γενικὴ αὐτῶν διαίρεσις ἐστὶν ἐφικτὴ, ἡ εἰς καθαρωτέρας καὶ εἰς ἀμυδροτέρας, ἢ εἰς μᾶλλον ἢ ἧττον διακεκριμένας ἢ συγκεκριμένας, ὧν αἱ μὲν ἐκφράζοντσι διὰ μορφῶν ἀνεπτυγμένων καὶ ὀργανικῶν, ἐπὶ τὸ ἀκριβέστερον τὰ τῆς φύσεως ὑποδείγματα μιμουμένων, αἱ δὲ ἀποκαλύπτονται ἧττον ὑποχρεωτικῶς, καὶ αὐθαιρετώτερον, ὡς μόνον ὅριον τῆς ἐλευθέρας αὐτῶν ἀναπτύξεως τὸν κύκλον ἔχουσαι ἀναποφεύκτων τινῶν μαθηματικῶν ἀναλογιῶν. Καὶ εἰς τῶν καθαρῶν μὲν ἰδεῶν τὴν κατηγορίαν ὑπάγονται αἱ γραφικαὶ καὶ αἱ γλυπτικαὶ, ἀκριβῆ ἐνδάλματα παράγουσαι τῆς

ζωϊκῆς καὶ τῆς φυτικῆς φύσεως. Εἰς δὲ τὴν τῶν ἀμυδρῶν καὶ συγκεκριμένων, αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ καὶ αἱ μουσικαὶ, αἵτινες οὐδενὸς μιμητοῦ πρωτοτύπου εἰσὶ παράστασις, καὶ, ὡς τὸ καλὸν κατ' ἔμπνευσιν μόνον ἐκφράζουσαι οὐχὶ ἐκ τῆς ἔξω φύσεως, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς αἰσθήσεως ἀπορρέον, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς αἱ ὑποκειμενικώτεραι τῶν τεχνῶν. Τούτων, καθὸ ἀμυδρῶν, καὶ αὐτὰ τὰ ζῶα εἰσὶν ἐνίοτε δεκτικά.

Ἐξ ἐναντίας δ' αἱ ἐξωτερικαὶ μορφαὶ ὑφ' ἃς αἱ ἐνδόμυχοι τεχνικαὶ ἰδέαι ἐνσωματοῦνται, ἐπειδὴ ὑποπίπτουσι ταῖς αἰσθήσεσιν, εἰσὶ πολὺ προσφυέστεραι ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς βάσις τῆς τῶν τεχνῶν διαιρέσεως· καὶ ἐξετάζοντες τὰς διαφόρους κατηγορίας αὐτῶν, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν καὶ περὶ τῶν μερῶν εἰς ἃ φυσικῶς διαιρεῖται ἡ τέχνη.

Μορφὴ ἐν τῷ ὑλικῷ κόσμῳ εἶναι ἡ ἔκτασις, καὶ ἐν ἐκτάσει καὶ διὰ τῆς ἐκτάσεως ἀποκαλύπτεται ἐν αὐτῷ πᾶν τὸ ἔχον μορφήν. Μόνον τὸ μαθηματικὸν σημεῖον δὲν ἔχει ἔκτασιν ὡς δὲν ἔχει οὐδὲ μορφὴν, διότι εἶναι φανταστόν. Τῆς ἐκτάσεως ὅμως οὔσης διττῆς, ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ, ἐν διαδοχῇ καὶ ἐν συνυπάρξει, δίχα πρέπει ἐν γένει νὰ διαιρῶνται καὶ αἱ μορφαὶ, εἰς τὰς ἐν ἐκτάσει χρόνου καὶ εἰς τὰς ἐν ἐκτάσει τόπου αἰσθητὰς γινομένας· ἄρα καὶ αἱ τέχναι ἀνάγκη νὰ διακρίνωνται εἰς τὰς χρωμένας ταῖς μὲν ἢ ταῖς δὲ τῶν μορφῶν.

Τοῦ χρόνου τὸ μέτρον εἶναι ἡ κίνησις. Ἐὰν τὸ πᾶν ἠρέμει, χρόνου ἐκτίμησις ἦν ἀδύνατος. Ἐπὶ κινουμένου δὲ σώματος, ἀδιαφόρων ἐκληφθέντων τοῦ σχήματος καὶ τῆς διευθύνσεως, θεωρεῖται μόνος ὁ χρόνος. Ἀλλὰ μεταξὺ πασῶν τῶν κινήσεων ἡ λεπτότερον καὶ καθαρώτερον τὸν χρόνον μετροῦσα, εἶναι ἡ τοῦ ἀέρος, δι' ὃ καὶ ἐκ τῶν διαφόρων τρόπων τῆς μετρήσεως ταύτης προκύπτουσι διάφοροι τέχναι. Κροῦσις ἠχηρῶν σωμάτων παράγει ἐν τῷ ἀέρι κίνησιν ἢ παλμὸν, ὡς τὸν

προξενούμενον ἐν παντὶ ῥευστῷ ἐκ τῆς ἐμπτώσεως βαρέως ἀντικειμένου. Ὡς τούτου δ' ἡ ὁρασις, οὕτως ἀντιλαμβάνεται ἐκείνου ἡ ἀκοὴ, καὶ ὁ παλμὸς οὗτος ὀνομάζεται ἦχος. Ἂν δ' ἐπὶ δύω κρούσεων τῆς μὲν οἱ παλμοὶ, εἰσὶ μᾶλλον, τῆς δὲ ἧττον διαρκεῖς, ἐκείνης ἔσται ὁ ἦχος μακρότερος, ταύτης δὲ βραχύτερος, καὶ ἡ τέχνη ἡ ἀσχολουμένη περὶ τὴν ἀναλογίαν τῆς διαρκείας τῶν τοῦ ἀέρος παλμῶν, περὶ τὸ μῆκος καὶ τὴν βραχύτητα τῶν ἤχων, ὀνομάζεται ῥ υ θ μ ι κ ὴ, εἰς ἣν ὑπάγεται ἡ ὡς μόνον στοιχεῖον τὸ προσάλληλον μῆκος τῶν τόνων ἔχουσα τ υ μ π α ν ο κ ρ ο υ σ ί α. Ὅταν δ', ἀντὶ ἐφ' ἁπλῶν ἤχων, ἐφαρμόζηται ἐπὶ λέξεων, ὀνομάζεται μ ε τ ρ ι κ ή. Ἐκ δύω δὲ κρούσεων, ὧν ἴση ἡ διάρκεια, ἡ ἔχουσα τοὺς παλμοὺς ταχυτέρους, παράγει εἰς τὴν ἀκοὴν τὴν τῆς ὀξύτητος αἴσθησιν, καὶ ὅσῳ ταχύτεροι οἱ παλμοὶ, τόσῳ ὁ τόνος ὀξύτερος, ὅσῳ δὲ βραδύτεροι, τόσῳ οὗτος βαρύτερος. Ἔστι δὲ ἡ δ ι α τ ο ν ι κ ὴ κ λ ί μ α ξ κατάταξις τόνων κατὰ πρόοδον τῆς ὀξύτητος, τοιαύτη ὥστε νὰ εὐαρεστῇ τῇ ἀνθρωπίνῃ ἀκοῇ· τὸ δ' ἴ σ ο ν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ψαλμῳδίας περιορίζεται εἰς τοῦτο μόνον τὸ στοιχεῖον τοῦ ἤχου. Ἡ τέχνη δ' ἡ κατὰ κανόνας προτιθεμένους τὴν τέρψιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀκοῆς καὶ κατ' ἔμπνευσιν συνδυάζουσα τὰς ἀναλογίας τῆς τε διαρκείας καὶ τῆς ταχύτητος τῶν παλμῶν τοῦ ἀέρος, ἤτοι τοῦ μήκους καὶ τῆς ὀξύτητος τῶν ἤχων, ἔστιν ἡ μ ο υ σ ι κ ή.

Ἡ δ' ἐν τόπῳ ἔκτασις ἔχει, ὡς γνωστὸν, ἢ μίαν, ἢ δύω, ἢ τρεῖς διαστάσεις. Καὶ ἡ μία μὲν διάστασις, ἡ μαθηματικὴ γραμμὴ, μετρεῖ μόνα μήκη, καὶ ἡ τέχνη ἡ περὶ τὰς εὐαρέστους ἀναλογίας τῶν μηκῶν μόνον ἀσχολουμένη, δύναται νὰ κληθῇ ἐ ν τ ό π ῳ ῥ υ θ μ ι κ ὴ, καὶ ὑπηρετεῖ, φέρ' εἰπεῖν, τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, ἀφορῶσα εἰς τὰς προσαλλήλους ἀναλογίας τῶν διαφόρων διαστάσεων τῶν οἰκοδομῶν, ὅπως ὦσι τοιαῦται

ὥστε ν' ἀρέσκωσιν εἰς τὴν ὄψιν. Διϊσχυρίσθησάν τινες, ὅτι ὡς ἐν τῇ τῶν ἤχων, οὕτω καὶ ἐν τῇ τῶν γραμμῶν ῥυθμικῇ, ὑφίστανται ὡρισμέναι τινὲς ἀναλογίαι, αἱ αὐταὶ πανταχοῦ, δι' ὧν καὶ μόνων ἡ ὁρασις τέρπεται, ὅτι ἑπομένως τότε οἰκοδομή τις ἀρέσκει, ὅταν ἔχῃ τὰς αὐτὰς ἀναλογίας τοῦ ὡραίου ἀνθρωπίνου σώματος· ἔτι δ' ἐπέκειναπροϊόντες, εἶπον ὅτι αἱ ἀναλογίαι αὗται εἰσὶν αὐταὶ ἐκεῖναι αἵτινες τέρπουσι τὴν ἀκοὴν ἐν τῷ τῶν τόνων συνδυασμῷ. Ἀλλ' αἱ προτάσεις αὗται φαίνονται λίαν ἀποτετολμημέναι, καὶ χρήζουσαι τοῦ κύρους τῆς πείρας καὶ ἀποδείξεως. Αἱ δὲ μορφαὶ αἱ δύω ἔχουσαι διαστάσεις εἰσὶν αἱ ἐπιφάνειαι, καὶ ἡ τέχνη ἡ διὰ μόνων ἐπιφανειῶν τὰς ἰδέας ἀποκαλύπτουσα, ἐστὶν ἡ ζ ω γ ρ α φ ι κ ὴ, ἀποτεινομένη εἰς μόνην τὴν ὁρασιν, ἥτις μόνων ἐπιφανειῶν δύναται ν' ἀντιληφθῇ.

Αἱ δ' ἐλευθέριοι τέχναι, αἱ τὰς ἰδέας παριστῶσαι διὰ τριῶν διαστάσεων, ἤτοι διὰ μορφῶν στερεῶν, εἰσὶ ά.) ἡ π λ α σ τ ι κ ὴ ἢ γ λ υ π τ ι κ ὴ, κατὰ δὲ Πλάτωνα (1) ε ἰ δ ω λ ο π ο ι η τ ι κ ὴ, προτιθεμένη τὴν ἐντελῆ καὶ καθολικὴν παράστασιν ὀργανικῶν μορφῶν· β'.) ἡ ἀ ρ χ ι τ ε κ τ ο ν ι κ ὴ, καὶ γ'.) ἡ τ ε κ τ ο ν ι κ ὴ, αἵτινες εἰ καὶ ταῖς βιωτικαῖς ἀνάγκαις ὑπηρετικαὶ, ἀλλ' ἐξευγενίζονται εἰς καλλιτεχνίαν, ὅταν ποιῶνται χρῆσιν μορφῶν καὶ σχημάτων τὴν τέρψιν προτιθεμένων τῆς ἀνθρωπίνης ὁράσεως, δι' ὃ καὶ συγκατατάττονται μετὰ τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ζωγραφικῆς, τῶν κυρίως ε ἰ κ α σ τ ι κ ῶ ν τεχνῶν.

Ἀλλὰ δύνανται ἰδέαι τινες ν' ἀποκαλύπτωνται καὶ ἐν ἐκτάσει χρόνου καὶ ἐν ἐκτάσει τόπου συγχρόνως. Δύνανται ἆρα νὰ ὑπάρχωσι τέχναι πρὸς ἀμφοτέρας τὰς ἐκτάσεις ἐνταυτῷ ἀφορῶσαι, πρός τε τὴν κίνησιν, τὴν ἐν χρόνῳ αἰσθητὴν μορφὴν, καὶ πρὸς τὸ σχῆμα, τὴν ἐν

(1) Σοφιστ. Νόμ.

τόπῳ ἀποκαλυπτομένην. Τοιαύτη ἐστί, φέρ' εἰπεῖν, ἡ ὀρχηστικὴ, ἐπιμελουμένη τοῦ ῥυθμοῦ τῶν βημάτων καὶ τῶν κινήσεων, οὐχ ἧττον ἢ τῶν τοῦ σώματος σχημάτων καὶ θέσεων· δι' ὃ καὶ ὁ Λουκιανὸς ὀρθῶς λέγει περὶ αὐτῆς (1)· «*Οὐκ ἀπήλλακται δὲ καὶ γραφικῆς καὶ πλαστικῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν ταύταις εὐρυθμίαν μιμουμένη μάλιστα φαίνεται, ὥστε μηδὲν ἀμείνω μήτε Φειδίαν μήτε Ἀπελλῆν εἶναι δοκεῖν.*» Τοιαῦται προσέτι καὶ ἡ παντόμιμος, ἡ γυμναστικὴ, ἡ τακτικὴ αὐτὴ, αἱ πομπαὶ, καθ' ὅσον εἰσὶ τέχναι ἐπιδείξεως τῶν θέσεων καὶ κινήσεων, καὶ προσέτι ἡ σχηματοποιία καὶ ἡ ὑπόκρισις.

Πάντοτε ὅμως αἱ ἐνδόμυχοι ἰδέαι δὲν ἐκφράζονται ἀ μ έ σ ω ς, ἤτοι δι' εἰκονικῶν ὁμοιωμάτων· πολλαὶ μάλιστα αὐτῶν, αἱ ἀφῃρημέναι, αἱ νοηταὶ μᾶλλον ἢ αἰσθηταὶ, εἰσὶν ἀνεπίδεκτοι τοιαύτης παραστάσεως, καὶ δύνανται μόνον ἐμμέσως καὶ διὰ σ υ μ β ό λ ω ν νὰ ἐκφρασθῶσι. Διὰ τοῦτο καὶ τῶν θρησκειῶν αἱ πνευματικώτεραι εἰσὶν ἧττον καλλιτεχνικαὶ, ὡς μᾶλλον ἠναγκασμέναι νὰ καταφεύγωσιν εἰς τὰ σύμβολα. Ἀλλὰ καὶ ἡ καλλιτεχνία αὐτὴ, ὅσῳ μᾶλλον νηπιάζουσα, τόσῳ ἧττον εἰκονικὴ, διότι πολλὰ, οἷον τὸ ἦθος, τὴν ἔκφρασιν, ἀδυνατεῖ ἄλλως ἢ διὰ συμβόλων νὰ παριστᾷ. Ἐλαττοῦνται δὲ ταῦτα, καθ' ὅσον αὐξάνει ἡ παραστατικὴ ἱκανότης τῆς τέχνης. Σύμβολα τῶν ἰδεῶν εἰσὶ καὶ τὰ ἱερογλυφικὰ σημεῖα· ἀλλὰ τὰ πλουσιώτερα καὶ ἀκριβέστερα εἰσὶν αἱ λέξεις πρὸ πάντων. Αἱ τέχναι λοιπὸν αἱ αὐτὰς καὶ τὸν ἐξ αὐτῶν ὑφαινόμενον λόγον ὡς ἀντικείμενον ἔχουσαι, ἡ ῥητορικὴ καὶ ἡ ποίησις, αἱ λ ο γ ο π ο ι η τ ι κ α ὶ λεγόμεναι (redende Künste, γερμανιστὶ), ἃς καὶ κ α λ ὰ ἐ π ι τ η δ ε ύ μ α τ α ὀνομάζει ὁ Πλάτων (2), ὑπάγονται εἰς τὴν ἔμμεσον τῶν ἰδεῶν παράστασιν. Μόναι δ' αἱ

(1) Ὀρχισ. 35.—(2) Ἱππ. Μείζ.

πεποιημέναι λέξεις δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς εἰκονικῶς καὶ ἀμέσως μέχρι τινὸς διὰ τῆς τοῦ ἤχου μιμήσεως παραστατικαὶ τῆς ἰδέας· ἡ δὲ στιχουργία ἰδίως, καὶ τὸ ἐν τῇ ῥητορείᾳ στοιχεῖον τῆς ἐναρμονίου τῶν φράσεων διαθέσεως, μετέχουσι κατά τι καὶ τῆς ἐν χρόνῳ ἀποκαλύψεως.

Ἐκ πασῶν ἄρα τῶν τεχνῶν, ὅσαι τὴν τέρψιν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπιδιώκουσαι, ἀποτελοῦσι τὸν πλήρη κύκλον τῆς καθόλου λεγομένης καλλιτεχνίας, ἀποκλείοντες ἐκ τῆς παρούσης πραγματείας τας πηγαζούσας ἐκ τῆς ἐμμέσου τῶν ἰδεῶν παραστάσεως, ἤτοι τὰς λογοποιητικὰς, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ἀφορώσας τὴν ἐν χρόνῳ ἔκτασιν, ἤτοι τὰς περὶ τὸν ἦχον, περιοριζόμεθα εἰς μόνας τὰς ἀντικείμενον ἐχούσας τὴν ἐν τόπῳ ἀποκάλυψιν τῆς μορφῆς, ἤτοι τὰς εἰκαστικὰς, αἵτινες καὶ κατὰ στενωτέραν ἔννοιαν ἰδίως Καλλιτεχνία καλοῦνται.

Τῆς τέχνης γενέτειραν εἶπεν ὁ Πλούταρχος τὴν ἀνάγκην· «*Τῶν τεχνῶν, ὡς ἔοικε, τὰς μὲν ἡ χρεία συνέστησεν ἐξ ἀρχῆς, καὶ μέχρι νῦν διαφυλάσσει· Χρειὼ πάντ' ἐδίδαξε, τὶ δ' οὐ χρειώ κεν ἀνεύροι* (1)· » Ἀλλ' ἡ κρίσις αὕτη ἐφαρμοζεται οἰκειότερον εἰς τὴν βιομηχανίαν· ὡς τῆς καλλιτεχνίας δὲ μήτηρ πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ ἡ πρὸς τὸ καλὸν ἔμφυτος ροπὴ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καὶ ἡ τέρψις ἣν ἐμποιεῖ αὐτῇ ἡ μίμησις κατὰ πᾶσαν σημασίαν, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἐκείνην τῆς δι' ἐξωτερικῶν τρόπων ἐκφράσεως τῶν ἐνδομύχων αὐτῆς κινήσεων. Ταῦτα πρεσβεύει περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς τέχνης καὶ ὁ Φιλόστρατος λέγων (2)· «*Βασανίζοντι δὲ τὴν γένεσιν τῆς τέχνης, μίμησις μὲν εὕρημα πρεσβύτατον καὶ ξυγγενέστατον τῇ φύσει.*» Προσέτι δὲ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζει τὴν τέρψιν ἣν ἡ μίμησις ἐμ-

(1) Παρὰ Στοβ. 60. —(2) Εἰκ. προοίμ.

ποιεῖ τῷ ἀνθρώπῳ· (1) « *Τὸ μιμεῖσθαι σύμφυτον τοῖς ἀνθρώποις ἐκ παίδων ἐστὶ (καὶ τούτῳ διαφέρουσι τῶν ἄλλων ζώων, ὅτι μιμητικώτατόν ἐστι, καὶ τὰς μαθήσεις ποιεῖται διὰ μιμήσεως τὰς πρώτας) καὶ τὸ χαίρειν τοῖς μιμήμασι πάντας* ». Τροφὸς δὲ τῶν τεχνῶν ἐστὶ πανταχοῦ καὶ ὁ θρησκευτικὸς ἐνθουσιασμός, ὁστις εἰς τὴν ὑπερτάτην ἐντέλειαν θέλει νὰ προσφέρῃ ὁ,τι ἐντελέστατον καὶ ὁ,τι εὐγενέστατον ἐν τῇ γῇ, τὸ φῶς, τὰ ἄνθη, τὰ μῦρα, τὰ ἄσματα ἐκ τῆς ὑλικῆς φύσεως, ἐκ δὲ τῆς ἀύλου τὰς ποιητικὰς καὶ τὰς καλλιτεχνικὰς ἐμπνεύσεις. Τούτου ἕνεκα βοηθητικώτεραι τῇ καλλιτεχνίᾳ εἰσὶν αἱ θρησκεῖαι ὁσαι δανείζονται τὰ ἐμβλήματά των ἐκ τῆς ὀργανικῆς πλάσεως, καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ ἐντελεστέρου αὐτῆς πλάσματος, τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τοιαύτη ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἦν ἡ Ἑλληνική. Προσέτι δὲ στοιχεῖα τῆς τῶν τεχνῶν ἐπιδόσεως εἰσὶν ἡ πεῖρα, ὁ πλοῦτος, ἡ ἅμιλλα, ἡ ἐθνικὴ ἢ ἀτομικὴ φιλοκαλία, καὶ πρὸ πάντων ἡ ἐλευθερία· διότι ἡ τέχνη, καθ' ὃ ἔμπνευσις, ἐλεύθερον οὖσα προϊὸν τῆς ψυχῆς, ἀποπνίγεται εἰς τῆς δουλείας τὴν ἀτμοσφαίραν.

Ἐκ τῶν τεχνῶν δὲ τούτων, ἡ Ἀ ρ χ ι τ ε κ τ ο ν ι κ ὴ, μὴ προτιθεμένη τὴν παράστασιν συγκεκριμένων προτύπων πρὸς ἔκφρασιν τοῦ καλοῦ, μόνον ὁδηγὸν ἔχει ἐν ταῖς δημιουργίαις της μαθηματικῶν τινων σχημάτων καὶ κανόνων τὴν ἀναγκαίαν ἐφαρμογήν. Ἀλλ' ὅπως, καίτοι ταῖς ἀνθρωπίναις χρείαις ὑπηρετικὴ, δύνηται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς καλλιτεχνία, ἀπαιτεῖται παρὰ τῷ καλλιτέχνῃ, πλὴν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ξηρῶν κανόνων, καὶ ἔμπνευσις, καὶ προσέτι τοιοῦτος τοῦ καλοῦ μετὰ τοῦ σκοπίμου συνδυασμός, ὥστε οὐδὲν νὰ θυσιάζηται τῷ ἑτέρῳ· διότι τὸ ἄσκοπον δυσαρεστεῖ τὴν αἴσθησιν, τὸ δὲ δυσαρεστοῦν αὐτὴν δὲν εἶναι καλλιτεχνία. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἐν γένει ὡς πρὸς τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα καὶ ὁ

(1) Ἀριστοτέλ. Ποιητ. 4.

Σωκράτης ἐν Ξενοφῶντι διὰ τῶν ἑξῆς(1). « *Καὶ πῶς, ἔφη, οἷόν τε ταῦτα μηδὲν ὅμοια ὄντα ἀλλήλοις, πάντα καλὰ εἶναι; Ἧττον, νὴ Δί', ἔφη, πρὸς τὰ ἔργα, ὧν ἕνεκα ἕκαστα κτώμεθα, εὖ εἰργασμένα ᾖ, ἢ εὖ πεφυκότα πρὸς ἃ ἂν δεώμεθα.* » Βοηθοῦσι δὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ κοσμοῦσιν αὐτὴν, συγχρόνως ὑπ' αὐτῆς πολλάκις τρεφόμεναι, πᾶσαι αἱ λοιπαὶ εἰκαστικαὶ τέχναι, αἵτινες πολλαχοῦ καὶ ὡς αὐτῆς μόνον ὑπηρετικαὶ παρήχθησαν. Τότε δὲ δὲν πρέπει δυσαναλόγως νὰ ὑπερέχωσι, διότι τῆς τέχνης ἀποπλάνησις εἶναι ὅταν τὸ πρώτιστον αὐτῆς μέρος συσκιάζηται ὑπὸ τῶν δευτερευόντων. Μάλιστα δ' ἡ νεωδομία εἶναι τὸ ἰδανικώτερον καὶ γνησίως καλλιτεχνικώτερον μέρος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, διότι σχεδὸν οὐδόλως θύει εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ἀνάγκας. Ἐγκλείει δ' αὕτη συνήθως πάντας τοὺς λοιποὺς κλάδους τῆς τέχνης, ὡς τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα συγκεντροῖ ἐν ἑαυτῷ πάντα τὰ εὐγενέστερα τῆς ψυχῆς αἰσθήματα. Περιλαμβάνει δ' ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ὡς ἐκ τῶν ἀντικειμένων περὶ ἃ ἀσχολεῖται, διαφόρους κλάδους, οἷον τὴν οἰκοδομίαν, τὴν νεωδομίαν, τὴν κατασκευὴν τάφων, τὴν ὀχυρωματικὴν, τὴν τῶν πόλεων οἰκοδομικήν.

Ἡ δὲ ζωγραφικὴ, ἡ τὰς εἰκόνας τῶν ἐνδομύχων ἰδεῶν ἐπὶ ἐπιφανειῶν παριστῶσα, μεταχειρίζεται πρὸς τοῦτο τὸ φῶς, τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αὐτοῦ, ἤτοι τὸ σκιάφως, καὶ τὰ εἴδη αὐτοῦ, ἤτοι τὰ χρώματα, ὡς καὶ ὁ Φιλόστρατος τοῦτο λέγει (2)· « *Ζωγραφία δὲ ξυμβέβληται μὲν ἐπὶ χρωμάτων· πράττει δ' οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ πλείω σοφίζεται ἀπὸ τούτου γε ἑνὸς ὄντος, ἢ ἀπὸ πολλῶν ἑτέρα τέχνη. Σκιάν τε γὰρ ἀποφαίνει, καὶ βλέμμα γιγνώσκει, ἄλλο μὲν τοῦ μεμηνότος, ἄλλο δὲ τοῦ ἀλγοῦντος ἢ χαίροντος, κτλ.* »

(1) Συμπόσ. Ε, η. — (2) Εἰκόν. Προοίμ.

Ἔστι δὲ, ὡς ὁ ἦχος, οὕτω καὶ τὸ φῶς, προϊὸν τῆς κινήσεως· καὶ ὡς ἐκεῖνος γίνεται εἰς τὸ ἀκουστικὸν νεῦρον αἰσθητὸς διὰ παλμῶν τοῦ ἀέρος, οὕτω καὶ αὐτὸ εἰς τὸ ὀπτικὸν διὰ τῶν παλμῶν ἑτέρου τινος ἀγωγοῦ, ὃν τινες καλοῦσιν αἰθέρα. Τούτων ἡ σφοδρότης ἀποτελεῖ τὸ φῶς, ἐν ᾧ ἡ ἐντελὴς αὐτῶν παῦσις εἶναι τὸ σκότος, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν σιωπὴν ἐν τοῖς τόνοις. Ἡ διάφορος δ' αὐτῶν ταχύτης παράγει τὰ χρώματα, ἡ μὲν μεγίστη τὸ λευκὸν, ἡ δ' ἐλαχίστη τὸ μέλαν, ὁμοιάζον διὰ τοῦτο τὸ σκότος, καθὼς ἐν τοῖς τόνοις ἡ διάφορος τῶν παλμῶν ταχύτης παράγει τὴν χρωματικὴν κλίμακα. Ἡ ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ τέλος διάρκεια τῶν παλμῶν, ἀποτελεῖ τὸ σχῆμα, ἤτοι τὴν προσάλληλον ἔκτασιν τῶν πεφωτισμένων καὶ ἀφωτίστων μερῶν, καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ τῶν τόνων μῆκος καὶ τὴν βραχύτητα, ἢ πρὸς τὴν ῥυθμικήν. Διὰ ταύτην δὲ τὴν ὁμοιότητα καὶ ἀναλογίαν τῶν συμπτωμάτων τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ τόνου, ἡ ζωγραφικὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μετέχουσα τῶν τεχνῶν αἵτινες χρῶνται τῇ ἐν χρόνῳ κινήσει, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὰ χρώματα νὰ ὑπαχθῶσιν, εἰ καὶ ἀμυδρότερον, εἰς ἁρμονίας κανόνας· ὥστε καί τινες ἐπεχείρησαν νὰ συντάξωσι μουσικὴν τῶν χρωμάτων.

Σφοδρότης λοιπὸν, ταχύτης καὶ διάρκεια τῶν παλμῶν εἰσὶ (μὴ προκειμένου περὶ διευθύνσεως) τὰ στοιχεῖα τὰ παράγοντα πάντα τῆς ὀπτικῆς τὰ συμπτώματα. Ὅταν δ' ἡ ζωγραφικὴ τὸ ἓν τῶν στοιχείων τούτων, τὸ τῆς ταχύτητος, ἤτοι τῆς διαφορᾶς τῶν χρωμάτων, παραμελοῦσα, περιορίζηται εἰς μόνον τὸ σχῆμα καὶ τὸ σκιάφως, τότε ἡ ἀτελὴς αὕτη ζωγραφία ὀνομάζεται Σκιαγραφία (en camayeu), καὶ ἀντιστοιχεῖ ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῶν ἤχων εἰς τὴν τυμπανοκρουσίαν, τὴν ἀφορῶσαν εἰς μόνην τὴν προσάλληλον τῶν τόνων σφοδρότητα καὶ διάρκειαν. Ὅταν δὲ παραμελῆται καὶ τὸ δεύτερον στοιχεῖον, ἡ

τῶν παλμῶν σφοδρότης, ἢ τὸ σκιάφως, τὰ προϊόντα τῆς τέχνης καλοῦνται μονόχρωμα, ἢ καὶ μόνον ἰχνογραφήματα (tracé), ἂν ἀρκῶνται εἰς μόνην τὴν περιορίζουσαν τὸ σχῆμα γραμμὴν ἢ τὴν γραφίδα (trait), χωρὶς νὰ διακρίνηται τὸ ἐμβαδὸν δι' ἰδιαιτέρου χρώματος, ὅπερ ἐστὶν ὑπόδειξις ζωγραφίας μᾶλλον ἢ ζωγραφία καθ' ἑαυτήν. Ὡς δὲ πρὸς τὸν σύνδεσμον τῶν δύω στοιχείων, τοῦ τῆς ταχύτητος καὶ τοῦ τῆς σφοδρότητος, ἤτοι τῶν χρωμάτων καὶ τοῦ φωτὸς, ὁ Πλίνιος (1) διαφόρους διακρίνει ἐν αὐτῷ βαθμοὺς, α'. τὸν τόνον, ἤτοι τὸ ἀρχικὸν καὶ θεμελιῶδες ἑκάστου σώματος χρῶμα, β'. τὴν ἁρμογὴν, ἤτοι τὴν ἀπὸ τοῦ τόνου μετάβασιν πρὸς τὸ σκότος ἢ πρὸς τὸ φῶς, γ'. τὸ σκότος, δ'. τὸ φῶς, ε'. τὴν λάμψιν (splandor, alius hic quam lumen), τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἀκτῖνα, ἥτις, ἀνεξαρτήτως τοῦ χρώματος ἀντανακλᾶται ἐκ στιλπνῶν σωμάτων. Ἡ δ' ὀρθογραφία ἢ κατατομὴ (coupe), εἰς τὴν ἰχνογραφίαν ὑπαγομένη, ἔστιν ἡ γραφὶς ἡ ἐξωτερικῶς ὁρίζουσα ἀντικείμενόν τι, ὑποτιθέμενον ὅτι διατέμνεται δι' ἐπιφανείας διερχομένης καθέτως καθ' ὅλον τὸ ὕψος του, διὰ δεδομένου σημείου αὐτοῦ.

Ὑπὸ δὲ τὴν ἔποψιν τῶν παριστωμένων ἀντικειμένων διαιρεῖται ἡ ζωγραφικὴ εἰς διάφορα εἴδη, οἷον τὴν ἀνθρωπογραφίαν ἢ ἱστορικὴν ζωγραφίαν, τὴν τοπιογραφίαν (paysage), τὴν ῥωπογραφίαν (genre), τὴν σκηνογραφίαν, τὴν ποικιλματογραφίαν (arabesques), τὴν γελοιογραφίαν ἢ γρύλλους (grotesque, caricature).

Ἡ δὲ γλυπτικὴ, καίτοι μεταχειριζομένη τρεῖς διαστάσεις, διότι παριστᾷ στερεὰ σώματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ εἰς μόνην τὴν ὅρασιν ἀποτείνεται· δι' ὃ καὶ τὰ προϊόντα

(1) 35, 29.

αὐτῆς δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀμέτρως πολλαπλασιαζόμεναι ζωγραφίαι, παμπληθεῖς παριστῶσαι ἐπιφανείας. Τοιαῦται ἐστὶν ἡ ἀγαλματοποιία ἢ ἀνδριαντοποιία, «ποίησις περιφαρῶν ζώων», ὡς καλεῖ αὐτὴν ὁ Ἀθήναιος (1), (statues en ronde bosse). Πολλὰ δ' ἀγάλματα, ἓν σύστημα ἢ σύμπλεγμα ἀποτελοῦντα, ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων (2) σκολιὰ ἔργα (groupe).

Τινὰ δὲ τῶν προϊόντων τῆς γλυπτικῆς εἰσὶ συγγενέστερα πρὸς τὰ τῆς ζωγραφικῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι, ἀντὶ νὰ ὦσι πανταχόθεν περιφανῆ, εἰσὶν ἐπὶ ἐπιπέδου ἐπιφανείας ἐπειργασμένα. Ταῦτα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐκαλοῦντο τύποι ἐπειργασμένοι ἢ ἀνάγλυφα, καὶ δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς ἔκτυπα, τὰ λίαν προέχοντα τῆς ἐπιφανείας, καὶ εἰς πρόστυπα, τὰ ἐπιπεδώτερον αὐτῇ προσκείμενα (hauts et bas-reliefs), καὶ τέλος εἰς κοιλανάγλυφα, (bas-reliefs creux), ὧν ἡ ἐπιφάνεια ἔστιν ἐπίπεδος, ἡ δ' ἐφ' ἧς εἰσὶν εἰργασμένα, ἐκκεκοιλωμένη.

Ἔτι δὲ συγγενεστέρα κατὰ τοῦτο πρὸς τὴν ζωγραφικὴν ἔστιν ἡ σφραγιδογλυφία, ἤτοι ἡ ἐργασία ζῳδίων (figures) ἐν εἰσοχῇ (en creux) ἢ κοίλως ἐγγεγλυμμένων ἐν ἐπιπέδῳ ἐπιφανείᾳ. Ἐκ ταύτης δ' ἀρύεται τοὺς τύπους αὐτῆς καὶ ἡ νομισματική.

Ὡς δὲ πρὸς τὴν ὕλην ἧς χρῆσιν ποιεῖται, διαιρεῖται ἡ γλυπτικὴ εἰς χαλκοπλαστικήν, λιθοξοΐαν, ἐλεφαντουργίαν, τορευτικήν, ξοανοποιΐαν, πηλοπλαστικήν, κηροπλαστικήν.

Ἡ γλυπτικὴ δύναται πολλάκις νὰ ἐπικαλῆται τὴν βοήθειαν τῆς ζωγραφικῆς, δανειζομένη παρ' αὐτῆς τὰ χρώματα, ὡς τοῦτο πολλάκις ἐγίνετο καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ.

Καὶ κοινὸν μὲν ἔχει πρὸ πάντων ἡ γλυπτικὴ μετὰ τῆς

(1) Ε, 199. — (2) Παυσ. Γ, 11.

ζωγραφικῆς ὅτι ἀμφότεραι ἀποτυποῦσιν ἐπὶ τῆς ὕλης ἀμέσως τὰς ἐν τῇ ψυχῇ καθαρῶς διεγειρομένας εἰκόνας· διαφέρουσιν ὅμως οὐσιωδῶς κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν γλυπτικὴ, παριστῶσα τ' ἀντικείμενα ἐντελῶς καὶ διηκριβωμένως, ἀπεικονίζει μόνα τὰ ἔχοντα σχῆμα ὡρισμένον καὶ μόνιμον, καὶ περιγραπτὸν διὰ γραμμῶν βεβαίων, ὥστε πᾶν τὸ ἀπέχον ἢ τὸ κινούμενον, ἐπειδὴ ἡ ἀπόστασις καὶ ἡ κίνησις ἐπίσης συνταράττουσι τὰς γραμμὰς εἰς τὴν ὅρασιν, δὲν δύναται νὰ παραστηθῇ ὑπ' αὐτῆς τοιοῦτον οἷον φαίνεται· ἑπομένως τῆς γλυπτικῆς κατηγορούμενον εἶναι ἡ καθαρότης τῶν παραστάσεων, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῶν εἰς μόνα τὰ καθαρῶς φαινόμενα. Ἡ δὲ ζωγραφικὴ ἐξ ἐναντίας, παριστῶσα τῶν ἀντικειμένων μίαν ἐπιφάνειαν μόνον, καὶ ταύτην ὡς ὑποπίπτει εἰς τὴν ὅρασιν, ἔχουσα δ' ἄλλως τὴν βοήθειαν τοῦ φωτὸς καὶ τῶν χρωμάτων, ὧν ἡ ἐνέργεια μετέχει κινήσεως, δύναται ἐλευθερώτερον νὰ παραστήσῃ πᾶν τὸ προσβάλλον τὴν ὅρασιν, καὶ αὐτὴν τὴν ἀπόστασιν, καὶ αὐτὴν τὴν κίνησιν, διὰ τῆς συγχύσεως τῶν γραμμῶν. Ἓν γένει ἡ ζωγραφικὴ εἶναι ἡ παράστασις τοῦ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ὁρωμένου, ἡ δὲ γλυπτικὴ τοῦ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ὑπαρκτοῦ. Διὰ τοῦτο ἡ ζωγραφικὴ σφάλλεται, καὶ παραιτεῖται κεκτημένων αὐτῇ πλεονεκτημάτων, ὅταν περιορίζηται εἰς τὰ τῆς γλυπτικῆς ὅρια, καὶ θέλει νὰ παραστήσῃ πάντα τ' ἀντικείμενα ἔχοντα ἀκριβεῖς τὰς γραμμὰς καὶ διακεκριμένας, ὡς σφάλλεται καὶ ἡ γλυπτικὴ καὶ ὑπερπηδᾷ τὰ θεμιτὰ αὐτῇ ὅρια, ὅταν ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ τῆς ζωγραφικῆς, συσσωρεύουσα καὶ συγχέουσα τ' ἀντικείμενα ὡς ἐκείνη. Ἂν δ' ἐξ ἐναντίας διατίθηται αὐτὰ κατ' ἀκριβῆ καὶ μαθηματικὴν συμμετρίαν, τότε ἡ διάταξις αὕτη εἶναι μᾶλλον ἀρχιτεκτονικὴ, δηλαδὴ οἰκεία εἰς κόσμησιν ἀρχιτεκτονικῶν ἐμβαδῶν, καὶ ταῖς ἀξιώσεσιν ἐνδίδουσα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς συμμετρίας.

Δ.

Φιλολογία τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας.

Ἡ καλλιτεχνία μέγα ἐπεῖχε μέρος ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀρχαίων, τῶν μὲν Ἑλλήνων, ὡς τέρπουσα ὑπερτάτως αὐτοὺς, τοὺς ἄκρους ἐραστὰς τοῦ καλοῦ, τῶν δὲ Ῥωμαίων, ὡς θεραπεύουσα τὴν κενοδοξίαν αὐτῶν, τοῦ ἐξόχως φιλαύτου λαοῦ, πάντων δ' ὁμοῦ, ὡς τῇ θρησκείᾳ ὑπηρετοῦσα. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ καλλιτέχναι ἔνδοξοι καὶ περίβλεπτοι ἦσαν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὥστε ὁ Λουκιανὸς λέγει: «*Προσκυνοῦνται γοῦν οὗτοι μετὰ τῶν Θεῶν*» (1). Καὶ οὐ μόνον μεταγενεστέρως Βασιλεῖς καὶ Αὐτοκράτορες, ὡς ὁ Ἀδριανὸς, ὡς ὁ Ἀλέξανδρος, ἦσαν πεφωτισμένοι τεχνογνῶσται καὶ τῆς τέχνης μεγάλοι προστάται, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις οἱ σπουδαιότεροι τῶν ἀνδρῶν ἠσχολοῦντο καὶ ἐπολυπραγμόνουν περὶ αὐτήν. Οὕτως ὁ Σωκράτης, καλλιτέχνης ὁ ἴδιος, μνημονεύεται πολλαχοῦ ἐν Ξενοφῶντι καὶ Πλάτωνι περὶ τέχνης φιλοσοφῶν, καὶ αὐτὸς ἤδη ὁ Ἱππίας διελέγετο, κατὰ Φιλόστρατον (2), περὶ ἀγαλματοποιίας καὶ ζωγραφικῆς. Καὶ τὰ πλεῖστα δὲ τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων περιέχουσι διεσπαρμένας εἰδήσεις περὶ καλλιτεχνῶν καὶ καλλιτεχνημάτων, καὶ πολλὰ ἦσαν τὰ εἰδικῶς περὶ καλλιτεχνίας πραγματευόμενα, ἀλλ' ἐκ τούτων ὀλίγιστα περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν· ὥστε περὶ αὐτῆς, τῶν δημιουργῶν καὶ τῶν δημιουργημάτων αὐτῆς ἀτελεστάτας μόνον σήμερον δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν γνώσεις, ἃς ἀρυόμεθα ἐξ ἀσυναρτήτων καὶ συγκεχυμένων πληροφοριῶν, καὶ ἐκ σπανίων, ἀναλόγως πρὸς τὸν ἀρχαῖον πλοῦτον, καὶ σχετικῶς ἀμόρφων τινῶν συντριμμάτων.

(1) Ἐνύπν. 8. — (2) Σοφιστ. Δ, 11.

Τεσσάρων δὲ διαφόρων κατηγοριῶν εἰσὶν οἱ ἀρχαῖοι, οἱ περὶ καλλιτεχνίας πραγματευθέντες, καὶ ἀπαρτίζοντες τὰς φιλολογικὰς τῆς ἱστορίας αὐτῆς πηγάς.

ά. Οἱ τεχνουργήματα περιγράψαντες, ἢ ποιηταὶ, ἢ ῥήτορες, ἢ σοφισταὶ, οἷον ὁ Ἡσίοδος, περιγράψας τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἡρακλέους, καὶ ὁ Ὅμηρος τὴν τοῦ Ἀχιλλέως, καὶ ἄλλα παντοῖα καλλιτεχνήματα, εἰ καί τινα αὐτῶν φανταστά. Φιλόστρατος ὁ ἀρχαῖος (220 μ. Χ.), καὶ ὁ νεώτερος, πρὸς θυγατρὸς ἔγγονος αὐτοῦ, γράψαντες «Εἰκόνας», καὶ ὁ Καλλίστρατος «Ἐκφράσεις ἀγαλμάτων»· ὁ Λουκιανὸς (160 μ. Χ.) καὶ ὁ Λιβάνιος (350 μ. Χ.), λόγους τινὰς περιγράφοντας καλλιτεχνήματα, καὶ τέλος πολλὰ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ ἐπιγράμματα τὴν αὐτὴν ὕλην ἔχοντα.

β'. Οἱ θεωρίαν τῶν τεχνῶν γράψαντες καλλιτέχναι, οἷον, 1. περὶ Ἀρχιτεκτονικῆς, ὁ γράψας «Νεὼ ποίησιν» Θεόδωρος ὁ Σάμιος (Ὀλ. 45), ἢ, κατ' ἄλλους (1), Φίλων (Ὀλ. 115· Χερσίφρων καὶ Μεταγένης (Ὀλ. 55), περὶ τοῦ ἐν Ἐφέσῳ ναοῦ (2). Ἰκτῖνος καὶ Καρπίων (Ὀλ. 85), περὶ Παρθενῶνος (3), Φίλων, περὶ τῆς ἐν Πειραιεῖ σκευοθήκης (4), Βιτρούβιος Πολλίων (ἐπὶ Αὐγούστου), 10 βιβλία de architecturâ, μεταξὺ τῶν μνημονευθέντων τὸ μόνον σωζόμενον. — 2. Περὶ Πλαστικῆς, ὁ Πολύκλειτος ἐποίησε τὸν κανόνα (5). — 3. Περὶ ζωγραφικῆς συνέγραψαν ὁ Πάῤῥάσιος (Ὀλ. 75), ὁ Εὐφράνωρ (Ὀλ. 105), ὁ Ἀπελλῆς (Ὀλ. 112) (6).— 4. Περὶ Συμμετρίας, ὁ Εὐφράνωρ καὶ ὁ Σιλανίων (Ὀλ. 114) (7).— 5. Περὶ Τορρευτι-

(1) Πολυδ. Ι'. 52.—(2) Vitr. VII, Præf. 12.—(3) Αὐτ.—(4) Αὐτ.— (5) Pl. 34, 55.—(6) Αὐτ. 35, 79 καὶ 111.—(7) Vitr.

κῆς διάφοροι μετ' Ἀλέξανδρον, οἷον Ἀντίγονος, Μέναιχμος, Ξενοκράτης, Δοῦρις ὁ Σάμιος, καὶ ἄλλοι (1).—6. Περὶ Λίθων γλυφῆς, ὁ Λάας (2)· πολύτιμα συγγράμματα, πάντα μέχρις ἴχνους ἀπολεσθέντα.

γ'. Οἱ ἱστοριογράφοι τῆς τέχνης, ἱστορίαν αὐτῆς ἐν γένει ἢ κλάδου αὐτῆς γράψαντες, «*οἱ πολυπραγμονήσαντες σπουδῇ τὰ ἐς τοὺς πλάστας*», ὡς ἐκφράζεται ὁ Παυσανίας (3). Τοιοῦτος ἦν ὁ Πασιτέλης, καλλιτέχνης, (50 π. Χ.), γράψας πέντε βιβλία nobilium operum in toto orbe, κατὰ Πλίνιον (4), καὶ «περὶ Σικυωνίων πινάκων.»

δ'. Περιηγηταί, οἱ περιελθόντες πολλὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου μέρη, καὶ περιγράψαντες τὰ ἑκασταχοῦ θέας ἄξια. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις (5) ἐλέγοντο κυρίως Περιηγηταί, τῶν ἐγχωρίων ἐξηγηταί, μυσταγωγοί, ἢ ἐπὶ τοῖς θαύμασι, οἱ παρὰ τοῖς νεωτέροις Ciceroni καλούμενοι, γένος ἀνθρώπων καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα τρεφομένων ἀπὸ μύθων καὶ ἀνεκδότων, ὑπερβολῶν καὶ ψευδολογιῶν, ἃς, ἐξηγοῦντες τοῖς ξένοις τὰ ἐγχώρια μνημεῖα καὶ ἱερά, ἐξέφερον διὰ μηχανικῆς τινος καὶ εἰς μέτρα ἐντεταμένης εὐγλωττίας (6). Περὶ αὐτῶν ἀστείως λέγει ὁ Λουκιανός (7)· « *Εἴ τις ἀφέλοι τὰ μυθώδη ταῦτα ἐκ τῆς Ἑλλάδος, οὐδὲν ἂν κωλύσῃ λιμῷ τοὺς περιηγητὰς αὐτῶν διαφθαρῆναι, μηδὲ ἀμισθὶ τῶν ξένων τ' ἀληθὲς ἀκούειν ἐθελησάντων*». Ἀλλὰ τούτων αἱ ἐκθέσεις ἦσαν ἄγραφοι, καὶ αὐτων, ὡς εἰκός, οὐδὲν διετηρήθη. Ὑπῆρξαν ὅμως καὶ οἱ γράψαντες περιηγήσεις κατὰ

VII, Præf. 12. 14. — (1) Pl. 33. — (2) Bekker, Anecd. gr. 1182.—(3) Ε, 20. —(4) 36, 40.—(5)Παυσ. Α, 41. 42. Β, 9. 23. Ε, 10. Ζ, 6. Θ, 3.—(6) Πλούτ. π. τ. μὴ χρᾶν ἔμμετρ. —(7) Φιλοψ. 4.

τὴν νέαν σημασίαν τῆς λέξεως, καὶ περιγράψαντες σὺν ἄλλοις καὶ τὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἄλλων μερῶν ἀξιολογώτερα τεχνουργήματα. Τοιοῦτος ὁ Πολέμων, ὁ ἐπικληθεὶς Στηλοκόπας, γράψας δὲ περιήγησιν ἐν Ὀλ. 138, συγγραφεὺς ἀκριβὴς καὶ περιεκτικός, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ μαρτυριῶν, καὶ ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ, ἃ συλλέξας ἐξέδωκεν ὁ L. Preller, ἐν 1839· Ἡλιόδωρος καὶ Διόδωρος ἐπὶ Καίσαρος, γράψαντες μὴ σωζομένην Περιήγησιν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ Ἡγήσανδρος καὶ Ἀλκέτας, περὶ Δελφῶν. Ὁ πάντων δὲ τούτων ἐπισημότατος, καὶ δι' ἡμᾶς ἀξιολογώτατος, διότι τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ σώζεται, ἔστιν ὁ Λυδὸς Παυσανίας, γράψας Ἑλλάδος περιηγήσεων βιβλία ι'., περιλαμβάνοντα τὴν Ἀττικὴν, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Πελοπόννησον, εἰ καὶ ὁ συγγραφεὺς περιηγήθη ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἰβηρίαν, καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἀσίας. Ὁ Φιλόστρατος, ἐν Βίοις Σοφιστῶν (1), ἀναφέρει Παυσανίαν τινὰ, ἐκ Καισαρίας τῆς Καππαδοκίας τὸ γένος ἔλκοντα, σοφιστὴν δὲ, μαθητὴν Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, καὶ συγγραφέα λόγων σοφιστικῶν. Ἴσως εἶναι οὗτος ὁ περιηγητὴς, ὅστις κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἤκμασε χρόνους, ἤτοι περὶ τὰ 175 μ. Χ., ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν Ἀντωνείνων, καὶ ἔχει τῷ ὄντι ὕφος τὸ τῶν σοφιστῶν· ὅτι ὅμως ἦν μαθητὴς τοῦ Ἡρώδου, οὐδαμοῦ μαρτυρεῖται. Ὁ Παυσανίας ἐν τῇ περιηγήσει του, εἰ καὶ πολύτιμος διὰ τὰς τοπογραφικὰς καὶ τὰς περὶ τῶν μνημείων εἰδήσεις αὐτοῦ, πάντα μνημονεύων τὰ προστυγχάνοντα τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης περίεργα, ὁμιλεῖ ὅμως περὶ αὐτῶν ἐν παρέργων μέρει, εἰς τὰς ἐπιτοπίους μᾶλλον ἐπιμένων ἱστορίας καὶ παραδόσεις, ἰδίως εἰς τὰς θρησκευτικὰς, ἃς ἔσπευδε νὰ σώσῃ τῆς τότε ἤδη κατα-

(2) Β, 13.

λαμβανούσης αὐτὰς λήθης. Ἔστι δ' ὁ λόγος αὐτοῦ πολλάκις ἄτεχνος, ἠμελημένος καὶ σκοτεινός, καὶ τὸ κείμενον αὐτοῦ πολλαχοῦ διεφθαρμένον. Ἡ δὲ πρώτη αὐτοῦ ἔκδοσις εἶναι ἡ τῶν 1516.

ε'. Ἐρανισταὶ πολυίστορες, πραγματευόμενοι ἐν μεγάλοις καὶ περιεκτικοῖς συγγράμμασι εἴτε ἐν παρόδῳ ἢ καὶ ἐπίτηδες περὶ τέχνης. Τοιοῦτος ἦν ὁ πολυμαθέστατος Τερέντιος Οὐάρρων (125 π. Χ.), συγγράψας, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, 500 τόμους, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις de novem disciplinis, ἐν αἷς καὶ de architecturâ(1), ἐν βιβλίοις 41, μὴ σωζόμενον. Περὶ αὐτοῦ ὁ ἅγ. Αὐγουστῖνος ἐξίσταται πῶς, τοσαῦτα ἀναγνούς, εὗρε καιρὸν καὶ νὰ γράψῃ, καὶ πῶς τοσαῦτα ἔγραψεν, ὅσα ἄλλος δυσκόλως δύναται ν' ἀναγνώσῃ. Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος (72 μ. Χ.) ἔγραψε φυσικὴν ἱστορίαν ἐν βιβλίοις 37, ἐξ ὧν τὰ 5 τελευταῖα πραγματεύονται περὶ τέχνης, καὶ περιέχουσιν ἀφθόνους εἰδήσεις περὶ Ἑλληνικῶν τεχνουργημάτων καὶ τεχνητῶν, αἵτινες, μετὰ τῶν τοῦ Παυσανίου, εἰσὶν αἱ κυριώτεραι πηγαὶ τῶν γνώσεων ἡμῶν περὶ τῆς ἀρχαίας τέχνης. Τοῦ Πλινίου τὸ ἐντελέστερον χειρόγραφον εἶναι τὸ τελευταῖον εὑρεθὲν τῆς Βαμβέργης (2).

Ἐπὶ δὲ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ὅτε ἀπεσβέσθη ἥ τε ἄσκησις καὶ ἡ γνῶσις τῆς τέχνης, ὀλίγοι ἦσαν οἱ περὶ τῶν τεχνουργημάτων μεριμνῶντες· καὶ τὰ περὶ αὐτῶν, τῶν μετακομισθέντων μάλιστα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν ἐνίοις τῶν συγγραφέων τῶν χρόνων ἐκείνων περιλαμβανόμενα, ἐλέγχουσιν ἀμάθειαν συνήθως καὶ ἀκρισίαν.

(1) Vitr. VII, Præf. 14.

(2) Ἐν τῷ παρόντι συγγράμματι ἀκολουθοῦμεν τὴν σελίδωσιν τῆς στερεοτύπου ἐκδόσεως τοῦ Πλινίου, ὡς κοινοτέρας πασῶν.

Ὅτε δὲ, ἁλόντος τοῦ Βυζαντίου, ὀλίγοι ναυαγοὶ τοῦ μεγάλου κατακλυσμοῦ μετεφύτευσαν τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἰταλίαν, τότε ἐξήφθη πάλιν ὁ ζῆλος πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τὴν σπουδὴν τῶν ἔργων τῆς ἀρχαιότητος, ὑπὸ τὴν προστασίαν ἰδίως τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ γενναίου καὶ μεγαλόφρονος οἴκου τῶν Μεδίκων, περὶ ὧν, ἴσως διότι ἐδείχθησαν ἔνθερμοι φίλοι καὶ εὐεργέται τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἐπεκράτησε λόγος ὅτι κατήγοντο ἐξ Ἑλλήνων, ἐκλατινίσαντες δῆθεν τὸ πρῶτον αὐτῶν ὄνομα Ἰατρὸς, ἴσως Ἰατράκος. Ἰωάννης ὁ Μέδικος ἦν ἐν τῷ ιδ'. αἰῶνι ἁπλοῦς ἔμπορος ἐν Φλωρεντίᾳ. Ὁ δ' υἱὸς αὐτοῦ Κοσμᾶς, ἐν 1389—1464 μέγιστον πλοῦτον συναγαγὼν, ἐδαπάνα αὐτὸν μετ' εὐγενοῦς ἐλευθεριότητος ὑπὲρ τῆς παιδείας καὶ τῶν τεχνῶν. Λαυρέντιος δὲ, ὁ τούτου ἔγγονος (1448—92), ἔμπορος καὶ αὐτὸς, ἀνηγορεύθη διὰ τὰς ἀρετάς του Δοὺξ, καὶ ἐπεκλήθη ὁ μέγας, ὁ πατὴρ τῶν γραμμάτων. Ἐπίσης δὲ φιλόκαλος ἐδείχθη καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὁ Πάπας Λέων ὁ Ι', ὅστις ἦν καὶ μαθητὴς τοῦ Χαλκοκονδύλου (1513—21). Οὗτος δὲ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ προκάτοχός του Πάπας Ἰούλιος Β (1503—13), ἤρχισαν συνιστῶντες μεγάλας ἀρχαιολογικὰς συλλογὰς, ἐν αἷς προεῖχον μάλιστα αἱ τῶν δακτυλιολίθων. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους (1450—1550) ἀνευρέθησαν, εἴτε κατ' εὐτυχῆ συγκυρίαν, εἴτε μᾶλλον διότι μετὰ σπουδῆς ἐζητήθησαν, τὰ πλεῖστα καὶ κάλλιστα τῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων, καὶ πολυτελέστατοι οἶκοι ἐπληρώθησαν δι' αὐτῶν, καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν συνιστώμενα τὰ μεγαλοπρεπῆ μουσεῖα ἐφ' οἷς σεμνύνονται σήμερον πᾶσαι σχεδὸν τῆς Εὐρώπης αἱ μεγαλοπόλεις.

Ἡ γνῶσις ὅμως τῆς ἀρχαιότητος ἦν ἐν σπαργάνοις τότε ἀκόμη, ὥστε ἀκριβεῖς κριτικαὶ ἔρευναι ἐπὶ τῶν ἀνευρισκομένων ἀρχαιοτήτων δὲν ἐγίνοντο, καὶ τῶν πε-

παιδευμένων αἱ προσπάθειαι περιωρίζοντο κυρίως περὶ τὴν ὀνοματοθεσίαν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ θέα αὐτῶν ἐξῆψε τὸν πρὸς τὸ ἀρχαῖον κάλλος ἐνθουσιασμὸν, ἐπέφερε μεταβολὴν μεγίστην καὶ αἰσιωτάτην εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῶν τεχνῶν ἐν Εὐρώπῃ, καὶ παρήγαγε τοὺς εὐκλεεῖς καλλιτέχνας καὶ μεγαλοφυεῖς τῆς ἀρχαιότητος ὀπαδοὺς, τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελον, τὸν Βενβενοῦτον Κελλίνην, τὸν Ῥαφαῆλον, ὅστις ἐνθουσιῶν πρὸς τ' ἀρχαῖα καλλιτεχνήματα, ἐπρότεινε σχέδιον γενικῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ῥώμης. Ἕνεκα δὲ τῆς πολλῆς πρὸς τὰς ἀρχαιότητας προσπαθείας, συγχρόνως ὅμως τῆς ἀτελοῦς αὐτῶν γνώσεως, πολλαὶ ἐγένοντο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐσφαλμέναι ἀγαλμάτων ἐπισκευαὶ καὶ ἐπανορθώσεις, καὶ ἀπαταιῶνες μάλλιστα, τῷ γενικῷ ἐνθουσιασμῷ καταχρώμενοι, κατεσκεύαζον ψευδεῖς ἀρχαιότητας καὶ ἐπιγραφὰς, ἰδίως λατινικάς. Ἀπὸ δὲ τῶν 1600 ἤρξαντο ἀρχαιολόγοι δημοσιεύοντες σ υ λ λ ο γ ὰ ς τῶν ἀνευρεθέντων τεχνουργημάτων, εἰς ὧν ὅμως τὰς πλείστας, μέχρι τῶν μέσων τοῦ 18 αἰῶνος, ὀλίγαι ἀπαντῶνται περὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῶν κρίσεις, καὶ πρὸ πάντων ἐκτίθεται μόνον τῆς ἀνευρέσεως αὐτῶν τὸ ἱστορικόν. Τὸ ἄριστον τοῦ εἴδους τούτου σύγγραμμα ἐξ ἐκείνης τῆς ἑκατονταετηρίδος εἶναι τὸ τοῦ P. S. Bartoli (1693), μετ' ἐξηγήσεων τοῦ G. P. Bellori, περὶ ῥωμαϊκῶν ἀρχαιοτήτων, λατινιστί. Μνείας ἄξιον εἶναι καὶ τοῦ A. F. Gori τὸ Museum Florentinum, ἐν 6 τόμοις εἰς φύλλον (1731—42). Τὸ δὲ τοῦ Μ ο ν τ ε φ α λ κ ό ν ο υ (Montfaucon) σύγγραμμα, τὸ ἐπιγραφόμενον Antiquité expliquée et représentée en figures (10 Τόμ. εἰς φύλ. 1722. Supplém. 5 Τόμ. 1724), εἶναι τὸ πολυτιμότατον τοῦ εἴδους τούτου καὶ κυριώτατον βοήθημα τῶν ἀρχαιολόγων κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, χρήσιμον καὶ μέχρι τοῦδε διά τε τὸ πλῆθος καὶ τὴν λαμπρότητα τῶν εἰκόνων του, καὶ ἡ πρώτη μεγάλη ἀποπειρα ἐξηγήσεως ἀρχαίων τεχνουργημάτων, περιοριζομένη ὅμως κυρίως εἰς τὰ πάρεργα τοῦ ἀρχαίου βίου, καὶ ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἱστρορίας τῆς τέχνης ἐπὶ σαθρῶν βαίνουσα βάσεων.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ φιλομαθὴς περιέργεια δὲν ἠρκεῖτο πλέον εἰς μόνα τὰ ἐν Ἰταλίᾳ ἀνευρισκόμενα, καὶ ἐστράφη πρὸς τὴν πηγὴν αὐτὴν τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας, πρὸς τὴν ἐν βαθείᾳ λήθῃ κειμένην Ἑλλάδα. Γάλλος τις, Guillet de S. Georges καλούμενος, ἱστοριογράφος τῆς ἐν Παρισίοις Ἀκαδημίας τῆς ζωγραφικῆς, συλλέξας πληροφορίας παρὰ τῶν ἐν Ἀθήναις ἐγκατεστημένων Καπουκίνων, ἔγραψεν (1675) ἐν ὀνόματι τοῦ ἀδελφοῦ του Γ ι λ ε τ ι έ ρ ο υ περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν Ἀθηνῶν (1), καὶ, κατὰ δυστυχίαν τὸ θαυμάσιον θηρεύων, οὐδ' ἐννοῶν πόσον ἡ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων ἀλήθεια ἦν θαυμασιωτέρα ὅλων τῶν ἐπινοιῶν του, ἐγκατέμιξεν αὐτῇ καὶ ψεύδη πολλά. Μετὰ ταῦτα δὲ περιηγήθησαν ὁμοῦ τὴν Ἑλλάδα ὁ Γάλλος Spon καὶ ὁ Ἄγγλος Wheler, καὶ ἐξέδωκεν ἑκάτερος ἐν τῇ ἰδίᾳ γλώσσῃ περιγραφὰς αὐτῆς τοπογραφικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς, ἀμφοτέρας μὲν ἀνεπαρκεῖς, ἀλλ' οὐχ ἧττον πολυτίμους, καὶ μάλιστα τὴν τοῦ Wheler, δι' ἃς περιέχουσιν εἰδήσεις περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῶν μνημείων. Ὁ Λ. Ῥὸς ἐξέδωκεν ἐκ χειρογράφου τῆς Βιέννης πραγματείαν γεγραμμένην κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, φέρουσαν δ' ἐπιγραφὴν Τὰ θ έ α τ ρ α κ α ὶ δ ι δ α σ κ α λ ε ῖ α τ ῶ ν Ἀ θ η ν ῶ ν (Εὐρωπ. Ἑραν. Τόμ. Γ'. σ. 49), καὶ ἀποδεικνύουσαν τὴν τοτε ἐλεεινότητα τῆς πόλεως καὶ τὴν ἀμαθειαν τῶν κατοίκων της. Ὁ δὲ Κόμης Laborde ἐδημοσίευσεν ὅλας τὰς ἐκ τῶν σκοτεινῶν ἐκείνων χρόνων σωζομένας πληροφορίας περὶ Ἀθηνῶν.

Ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 18 ἑκατονταετη-

(1) Athènes anc. et moderne.

ρίδος ἤρχισε δραστηρία τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν κί-νησις, καὶ νέα δι' αὐτὰς ἀνέτειλεν ἐποχή. Ἔκτοτε πε-παιδευμένοι περιηγηταὶ καὶ ἔμπειροι καλλιτέχναι ἀνί-χνευσαν τὰ μνημεῖα τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς τὸ φῶς ὀρ-θῆς κριτικῆς καὶ μεγάλης πολυμαθείας. Μεταξὺ δ' αὐτῶν διακρίνονται, καὶ εἰσὶν αἱ κυριώτεραι πηγαὶ πρὸς γνῶσιν τῶν ἀρχαιοτήτων,

ΑΓΓΛΟΙ μὲν οἱ

Stuart and Revett, Antiquities of Athens, 1762, σύγγραμμα ὃ ἐξηκολούθησεν ἡ Society of Dilettanti, ὑπὸ τὸν τίτλον Jonian antiquities, 1769 καὶ 1797, καὶ Unedited antiquities of Attica, 1817.

Chandler, Voy. dans l'Asie Min. et en Grèce, 1764—6.

Dodwell, A tour through Greece, 1801—6, τ. 2.

Gell, περιγράψας κυρίως τὴν Ἀργολίδα (Argolis, 1810), καὶ γράψας ἔτι A Journey on the Moréa (1823).

W. Leake, ὁ πάντων ἀκριβέστατος καὶ πληρέστατος, ἐν 1805 περιηγηθεὶς καὶ μετὰ πολυμαθείας καὶ κρίσεως περι-γράψας τὸ πλεῖστον τῆς Ἑλλάδος, ἐν τόμοις 9 (Travels in Moréa, 1830, τ. 3.—Trav. in northern Greece, 1835, τ. 4.—Athens and Attica, δευτ. ἔκδ. 1841, τ. 2.).

ΓΑΛΛΟΙ δὲ οἱ

Tournefort (1711), μᾶλλον περὶ τὰ προϊόντα τῆς φύσεως ἀσχοληθείς. Voy. du Levant, τ. 2.

Choiseul Gouffiers, σύγγραμμα κυρίως πολυτελές. Voy. pitt. de la Grèce, 1782, τ. 2.

Pouqueville (1826, τ. 6.) περιήγησις χρησιμωτάτη πρὸ τοῦ Λεϊκ, ἀλλὰ πολλὰς ἔχουσα τὰς ἐλλείψεις.

Τῆς ἐπιστημονικῆς τῶν Γάλλων ἐπιτροπῆς

ἐν Πελοποννήσῳ (1828) τὸ μέγα, πολυτελέστατον καὶ περι-εκτικώτατον σύγγραμμα. (Expéd. scientifique de la Morée).

ΓΕΡΜΑΝΟΙ δὲ, οἱ

Stackelberg, La Grèce pittoresque.

Brönstedt (Δανὸς), Περιήγ. ἐν Ἑλλάδι, 1810—13, τ. 2.

Διὰ δὲ τὴν ΙΤΑΛΙΑΝ ἰδίως

Serradifalco, Le antichità di Sicilia, τ. 5.

Inghirami, Monumenti etruschi.

Διὰ τὴν ΑΙΓΥΠΤΟΝ,

Τῆς *Γαλλικῆς ἐκστρατείας* (1798) τὸ πολύτιμον καὶ σοφὸν σύγγραμμα.

Rosselini, monumenti del' Egitto e della Nubia, 1832—8, τ. 7., σύγγραμμα ἔξοχον διὰ τὴν βαθύτητα τῶν κρίσεων καὶ τὴν λαμπρότητα τῶν εἰκόνων του.

Lepsius, Denkmäler aus Ægypten u. Æthiopien, 12 τ. εἰς μέγα Φ., σύγγραμμα ἀκριβέστατον καὶ πολυτελέστατον.

Διὰ δὲ τὴν ΑΣΣΥΡΙΑΝ,

Monument de Ninive. Botta et Flandin. τ. 5.

Συγχρόνως δὲ, ὡς ἂν ἤθελεν ἡ τύχη ν' ἀνταμείψῃ τῶν ἀρχαιολόγων τὰς ἀξιεπαίνους προσπαθείας, καὶ ἂν ἐπεφύλαττεν αὐτοῖς διὰ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν εἶχεν ἤδη ὡριμάσει ἡ κρίσις αὐτῶν, τὸ μέγιστον ἀρχαιολο-γικὸν εὕρεμα, ἀνεκαλύφθησαν ἐν ἔτει 1811—36, ὑπὸ τὴν λάβαν τοῦ Βεσουίου, τρεῖς ἀρχαῖαι Ἑλληνορρωμαϊκαὶ πόλεις, ἡ Πομπηία, τὸ Ἡράκλειον καὶ αἱ Σταβίαι, καταχωσθεῖσαι ἐν ἔτει 79 μ. Χ. ἐπὶ Τίτου,

ἐν πλήρει τῇ δραστηριότητι τοῦ ἀρχαίου βίου, καὶ πλεῖστα ἀπεκάλυψαν καὶ ἔλυσαν, πλεῖστα δ' ἔτι κρύπτουσιν ἀρχαιολογικὰ μυστήρια. Περὶ αὐτῶν λαμπρὸν σύγγραμμα εἶναι τὸ τῶν Mazois καὶ Gau, Les ruines de Pompei, 1835.

Καὶ ἐν Ἑλλάδι δὲ, ἐν Ἀθήναις, ἐν Αἰγίνῃ, ἐν Φιγαλείᾳ, πολλαὶ ἐγένοντο ταὐτοχρόνως περίπου, ὑπὸ ξένων ἰδίως, ἀνασκαφαὶ, καὶ πολλοὺς παρήγαγον θησαυροὺς καλλιτεχνημάτων, ὡς καὶ ἐν Τυῤῥηνίᾳ τῆς Ἰταλίας ἀνεσκάφη μέγα πλῆθος ἀγγείων.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ τούτους χρόνους ἀνεφάνη ἀνὴρ μεγαλοφυὴς, ὅστις, συναρμολογήσας τὴν ἄφθονον ταύτην ὕλην, καὶ νέαν θεωρίαν ἐξ αὐτῆς ἀπαρτίσας, ἀνεδείχθη ὁ πατὴρ τῆς Ἱστορίας τῆς Καλλιτεχνίας. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦν ὁ Βιγκελμάννος (J. Winkelmann), υἱὸς σκυτοτόμου, γεννηθ. τὴν 9 Δεκ. 1717 ἐν Στενδάλ, πρωσσικῇ κώμῃ. Σπουδάσας δὲ μετὰ ζήλου, ἐγένετο ἐν 1743 ὑποδιδάσκαλος μικροῦ τινος σχολείου, καὶ ἐν 1749 βιβλιοθηκάριος ἰδιωτικῆς βιβλιοθήκης παρὰ τὴν Δρέσδαν. Ἀλλ' ἐν ταῖς κλασικαῖς αὐτοῦ σπουδαῖς ἄκρατον ποτισθεὶς ἐνθουσιασμὸν πρὸς τὴν ἀρχαίαν τέχνην, ὠνειρεύετο τὴν πατρίδα αὐτῆς, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα· διὸ καὶ τὸ καθολικὸν δόγμα δεχθεὶς, ἴσως ὡς συγγενέστερον πρὸς τὸ καλλιτεχνικὸν αὐτοῦ αἴσθημα, ἔσπευσεν εἰς Ῥώμην, καὶ διωρίσθη βιβλιοθηκάριος τοῦ Καρδιναλίου Ἀλβάνη, καὶ ἔφορος τῶν παπικῶν ἀρχαιοτήτων, ὡς μόνον ἔχων συστατικὸν τὸ ἐν Γερμανίᾳ ἐκδοθὲν σύγγραμμά του: Περὶ μιμήσεως τῶν Ἑλληνικῶν ἔργων (Ueber die Nachahmung der griechischen Werke), περίπυστον ἤδη γενόμενον διὰ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ τὸ κενοφανὲς καὶ τὸ τολμηρόν. Ἐνταῦθα δὲ, περιστοιχιζόμενος ὑπ' ἀφθόνων θησαυρῶν τέχνης καὶ ἐπιστήμης, ἔγραψε πρῶτον μὲν ἐνέτει 1759 περιγραφὴν δακτυλιολίθων (description des pierres gravées du baron de Stosch, 4ον) ἤδη τῇ Πρωσσίᾳ ἀνηκόντων, καὶ ἐν 1762, περὶ ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς (Anmerkungen über die Baukunst der Alten). Τέλος δὲ τὸ 1764 ἐξέδωκε τὸ ἔξοχον πάντων τῶν συγγραμμάτων του, τὴν Ἱστορίαν τῆς τέχνης (Geschichte der Kunst, T. 2), καὶ τὸ 1767, Σημειώσεις ἐπ' αὐτῆς (Anmerkungen), T. I, συμπληρωθείσας διὰ τοῦ Monumenti inediti. Διὰ τοῦ συγγράμματος δὲ τούτου ἐστήριξεν εἰς νέαν θεωρίαν τὴν ἐκτίμησιν τῶν τεχνουργημάτων καὶ τῶν ἐποχῶν αὐτῶν, καὶ νέαν ἀπεκάλυψεν ἐπιστήμην. Ἐν Ἀπριλίῳ 1768 ἠθέλησε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του, καὶ καθ' ὁδὸν ἔτυχεν ἐν Μονάχῳ καὶ Βιέννῃ λαμπροτάτης δεξιώσεως. Ἀλλ' ὁ θολὸς οὐρανὸς ἐπίεζε τὴν ἑλληνικήν του ψυχὴν, δι' ὃ καὶ παλινδρομήσας, ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἰταλίαν. Ἐν Τεργέστῃ ὅμως ἐδολοφονήθη (8 Ἰουν. 1768) ἐν τῇ Locanda maxima ὑπὸ κακούργου ἐποφθαλμιάσαντος εἰς τὴν νομισματικὴν συλλογήν του, καὶ ἐτάφη εἰς τὴν παλαιὰν ἀκρόπολιν τῆς Τεργέστης, παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγ. Ἰούστου (1).

Μετὰ δὲ τὸν Βιγκελμάννον, καὶ κατ' αὐτὸν, πολλοὶ καὶ ἄλλοι ἔγραψαν εὐμέθοδα περὶ ἀρχαίας τέχνης βιβλία, καὶ ἰδίως ὁ Heyne (1789—1812) συνεπλήρωσεν ἐκείνου τὸ σύγγραμμα ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν (Antiquarische Abhandlungen, καὶ ἄλλα). Λόγου ἄξιον καὶ χρήσιμον βιβλίον εἶναι τὸ τοῦ Βισκόντου (Ennio Quirino Visconti), Iconographie grecque et romaine (1811), ἐξ ἀντιπαραθέσεως τῶν τεχνουργημάτων ἐξάγον τὸν εἰκονικὸν χαρακτῆρα πολλῶν τῶν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐπισήμων ἀνδρῶν.

Βαθύτερος δὲ καὶ πολυμαθέστερος εἶναι ὁ Δανὸς Zoëga, ἐκδοὺς μετὰ πολλῆς γνώσεως καὶ κρίσεως περὶ ἀρχαίων ἀναγλύφων (Bassni relievi antichi).

(1) Göthe, Winkelm. u. sein Jahrhundert.

Τοῦ Γάλλου Μίλλιν (Millin) τὰ συγγράμματα, Monuments inédits καὶ Gallerie mythologique, ἀπάνθισμα ἀξιόλογον ἐκ τῶν πολυδαπάνων συλλογῶν, κατέστησαν εὐχερῆ τήν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων τεχνουργημάτων.

Ἐπολλαπλασιάσθησαν δὲ καὶ αἱ ἐκδόσεις μεγάλων συλλογῶν ἀρχαιοτήτων, καθ' ὅσον διὰ νέων ἀνακαλύψεων ἐπλουτίζοντο τὰ Μουσεῖα. Μεταξὺ δ' αὐτῶν ἐπίσημοι εἰσὶν αἱ ἀκόλουθοι·

Museum Capitolinum (ὑπὸ Bottari καὶ Foggini, 4 τ. 1748—55).

Museo Pio-Clementino (ὑπὸ Visconti, 7 τ. 1784—1807. Ὁ α'. Τόμ. ὑπὸ Giambatt. Visconti, οἱ λοιποὶ ὑπὸ E. Q. Visconti.

Museo Borbonico, περιέχον τὰς ἀρχαιότητας τοῦ μουσείου τῆς Νεαπόλεως. (13 τ. 1824—43).

Augusteum (Dresdens ant. Denkmäler, v. W. G. Bekker, 3 τ. 1804—11, καὶ Γαλλιστί).

Musée Français (ὑπὸ Robillard Péronville et P. Laurent, 1803—11). Τούτου δ' ἐξακολούθησις Musée Royal καὶ Musée des Antiques (3 τ. 1812—17).

Dilettanti (Speciments of anc. sculpture, 1809).

Taylor Combe (anc. marbles of the british Museum, 1812—18).

Αἱ δύω αὗται συλλογαὶ ἀφορῶσι κυρίως τὸν γλυπτικὸν κόσμον τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῆς Φιγαλείας.

Hawkins (anc. marb. of the br. mus. 1828).

Millingen (anc. unedited monuments, 1822).

Gerhard (antike Bildwerke, 1827). Καὶ τοῦ αὐτοῦ ἡ πολυτελεστάτη κεραμογραφικὴ συλλογή.

Raoul-Rochette (Mon. inéd. d'antiq. figurée, 2 τ. 1828—9).

Annali del' Instituto di Roma. Τὸ μὲν κείμενον εἰς ὄγδοον, οἱ δὲ πίνακες εἰς μέγα φύλλον.

Καὶ ἄλλαι δὲ διάφοροι ἐγράφησαν καὶ ὁσημέραι πολλαπλασιάζονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ μονογραφίαι, ἐν αἷς ἄξια μάλιστα μνείας·

Τοῦ περιωνύμου Θειρσίου τὸ περὶ Ἐποχῶν τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν (Fr. Thiersch, üb. die Epochen der bildenden Kunst. 6'. ἔκδ. 1829), πολλὰς περιέχον ἰδέας νέας, εὐφυεστάτας, καὶ ἐπὶ πολλῆς πολυμαθείας στηριζομένας.

Sillig, Catalogus artificum (1827), ὃν συνεπλήρωσεν ὁ R. Rochette (Supplément au catalogue de Sillig). Ἀλλὰ πολὺ ἐντελέστερον καὶ πλουσιώτερον ἐδημοσίευσεν ὁ

H. Brunn, ὑπὸ τὸν τίτλον Geschichte der griech. Künstler, 2 τ. 1858—9, ἐξαντλήσας περίπου τὸ ἀντικείμενον, καὶ πάντα συλλέξας τὰ ὅπως δήποτε γνωστὰ καλλιτεχνῶν ὀνόματα, καὶ εἰς νέον ὑποβαλὼν ἔλεγχον τὸν βίον, τὴν χρονολογίαν καὶ τὸν καλλιτεχνικὸν χαρακτῆρα αὐτῶν.

J. Braun, Ἱστορία τῆς Καλλιτεχνίας (Geschichte der Kunst., 2 τ. 1858), γεωγραφικῶς διατεταγμένη, καὶ πολλαχοῦ εἰς ὅλως νέας καὶ τολμηρὰς θεωρίας στηριζομένη.

W. Lübke ἱστορία τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς (Gesch. d.

Architectur), 1858. Ἱστορία τῆς Πλαστικῆς (Gesch. d. Plastik.), 1863.

J. Overbeck, ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Πλαστικῆς (Gesch. d. Grieschishen Plastik.), 1857, πολλοῦ λόγου ξια διὰ τὴν αἰσθητικὴν τῶν καλλιτεχνημάτων ἐκτίμησιν.

Παραλείπομεν δὲ πλεῖστα ἄλλα πολλοῦ λόγου ἀξία ἀρχαιολογικὰ συγγράμματα, διότι ἡ πρόθεσις ἡμῶν δὲν εἶναι νὰ περιλάβωμεν ἐνταῦθα πλήρη τῆς ἐπιστήμης βιβλιογραφίαν, ἀλλὰ νὰ σημειώσωμεν τινὰ τῶν κυριωτέρων βοηθημάτων πρὸς μελέτην αὐτῆς.

Μεταξὺ δὲ τῶν *ἐγχειριδίων* τῶν διευκολυνόντων τὴν σπουδὴν τῆς ἱστορίας τῆς καλλιτεχνίας, ἄξιον ἰδίας μνείας εἶναι τὸ τοῦ Μυλλέρου (Ottfr. Müller, Handbuch d. Archäologie d. Kunst., 1830, καὶ 6'. ἔκδ. 1835), μετὰ τῶν ἰχνογραφικῶν πινάκων: Denkmäler d. alten Kunst. Τούτου ὑπάρχει καὶ Γαλλικὴ μετάφρασις τοῦ P. Nicard, 3 τ. 1841. Ὁ δὲ Λ. *Ῥόσσιος* ἐξέδωκεν Ἑλληνιστὶ μέρος αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον *ἐγχειρίδιον τῆς ἀρχαιολογίας τῶν τεχνῶν* (1841).

ΕΛΛΗΝΕΣ.

ΕΙΣ τὴν πρώτην βλάστησιν τῆς καλλιτεχνίας ἐν Ἑλλάδι θέλοντες ν' ἀνατρέξωμεν, δὲν δυνάμεθα νὰ ζητήσωμεν αὐτὴν πέραν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἤρξατο ἡ κοινωνικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀνάπτυξις, διότι ἡ καλλιτεχνία εἶναι καρπὸς τοῦ ὡρίμου πολιτισμοῦ. Ἀλλ' αἱ πανάρχαιοι Ἑλληνικαὶ παραδόσεις μνημονεύουσι χρόνων καθ' οὓς ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς, εἴτε ἰθαγενὴς ὑποτεθῇ εἴτε ἔπηλυς, κατὰ τὰς διεστώσας γνώμας τῶν ἱστορικῶν, διετέλει ἐντὸς αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος ἐν ἀγροίκῳ ἔτι καὶ ἀγρίᾳ σχεδὸν καταστάσει, καὶ ἐπομένως πάσης τέχνης ἐστερημένος. Οἱ πρῶτοι Ἀρκάδες, φέρ' εἰπεῖν, περιγράφονται ὡς δασόβιοι, ὡς γυμνοὶ διαιτώμενοι, ἀπὸ ριζῶν καὶ βοτάνων τρεφόμενοι, καὶ πρῶτον ὑπὸ Πελασγοῦ διδαχθέντες νὰ πηγνύωσι καλύβας, νὰ ἐνδύωνται δέρματα, καὶ νὰ τρώγωσι βαλάνους, οἱ «βαλανηφάγοι» ἐκεῖνοι Ἀζάνες, καθὼς ὠνόμασεν αὐτοὺς ὁ χρησμός (1).

Οὐδὲ δύναται δὲ νὰ ὑποτεθῇ ὅτι πρὸς τούτους τοὺς ἀρχαιογόνους δῆθεν κατοίκους τῆς χώρας κατῆλθον μεταγενεστέρως αἱ Ἑλληνικαὶ φυλαὶ, ἀλλότριαι πρὸς αὐτοὺς, καὶ φέρουσαι ἔξωθεν μεθ' ἑαυτῶν τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν τέχνην, διότι πάντα τὰ τεκμήρια τῆς ἱστορίας ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ χώρα ἥτις ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐκαλεῖτο Ἑλλὰς, ᾠκεῖτο πανταχοῦ σχεδὸν ὑπ' ἔθνους ὁμογενοῦς, τὴν αὐτὴν ἔχοντος φυσιογνωμίαν καὶ γλῶσσαν, καὶ μόνον διὰ τοπικὰς ἢ καιρικὰς περιστάσεις εἰς συγγενεῖς διαιρεθέντος φυλάς. Αὐτὴ μάλιστα ἡ Ἀρκαδία, ἧς μνημονεύεται ἡ ἀγρία κατάστασις, καὶ ἥτις πάντοτε ἀχείρωτος μείνασα, οὐδέποτε μετέβαλε πληθυσμὸν, αὐτὴ ἡ ἕδρα καὶ ἡ πατρὶς τῶν Πελασγῶν, φαίνε-

(1) Παυσ. Η, 1.

ται καθ' ἅπασαν τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν ὁμόγλωσσος καὶ ὁμόφυλος διατελέσασα τοῖς λοιποῖς Ἕλλησιν.

Ἦσαν δ' οἱ κάτοικοι αὐτῆς Πελασγοί, οἵτινες αὐτοὶ μὲν ἑαυτοὺς ἐθεώρουν ὡς γηγενεῖς Ἀρκάδας, ὑπό τινων δὲ τῶν ἱστορικῶν ἐκλαμβάνονται ὡς ἡ φυλὴ ἡ ἔξωθεν ἐποικήσασα τὴν Ἑλλάδα.

Ἀλλ' οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι, καθ' οὓς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος οὐδεμίαν εἶχε τέχνης ἐμπειρίαν ἢ ἔννοιαν, δὲν εἶναι πιθανὸν ἐπὶ πολὺ νὰ διήρκεσαν, διότι, καὶ ἂν ἔξωθεν δὲν εἰσήχθη διὰ τῆς ἐπιμιξίας, ἡ τέχνη ἐνυπῆρχεν εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν αἴσθησιν τῶν Ἑλλήνων, καὶ οὐδαμοῦ εὗρεν εὐνουστέρας περιστάσεις καὶ εὐφορώτερον ἔδαφος εἰς εὐγενῆ βλάστησιν. Πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων πάντοτε τοῦ πλάστου τὸ λαμπρὸν καλλιτέχνημα, τὴν ἀπαράμιλλον τῆς πατρίδος του φύσιν, ὁ Ἕλλην ἠρύετο ἐξ αὐτῆς νηπιόθεν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐξῳκειοῦτο πρὸς τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ. Οὕτως αἱ μαλακαὶ καμπύλαι, αἱ πολυσχημάτιστοι γραμμαὶ τῶν ὀρέων καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἑλλάδος, αἱ μὲν διαγραφόμεναι ἐπὶ τοῦ στιλπνοῦ αἰθέρος, αἱ δὲ ὁρίζουσαι τὴν γλαυκὴν ἔκτασιν τῆς θαλάσσης, ἐνεποίουν αὐτῷ τὸ τοῦ σχήματος αἴσθημα· αἱ λαμπραὶ βαφαὶ δι' ὧν ἀνατολὴ καὶ δύσις ἐν τῷ ὡραίῳ τούτῳ κλίματι χρίουσι τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ὄρη, τὸν ἐμύουν εἰς τῶν χρωμάτων τὴν ἁρμονίαν· ἡ γαλήνη τῶν στοιχείων, ἡ ἰσορροπία τῆς θερμοκρασίας καὶ τῶν τοῦ χρόνου ὡρῶν, καὶ ἡ χαρίεσσα ὄψις τῆς γῆς, τῷ διέπλαττον τὴν φρένα ἥρεμον, ἐναρμόνιον καὶ φαιδράν· ἡ τῶν ὁριζόντων ποικιλία καὶ ἔκτασις ἐπτέρου τὴν φαντασίαν αὐτοῦ, καὶ ἀνεδείκνυεν αὐτὴν ἐφευρετικὴν καὶ εὐκίνητον καὶ ὁ οὐρανός, ὁ ἀείποτε μειδιῶν ἀνεφέλως, ἀνέτεινε τὴν διάνοιαν αὐτοῦ πρὸς τὴν θείαν κατοικίαν καὶ τὴν θείαν ἐντέλειαν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀνθρωπίνη μορφή, ἡ κατὰ τὰς φυσικὰς περιστάσεις συνήθως διατυπουμένη, παρίστα αὐτῷ ἐνταῦθα, εἴτε ἕνεκα τῆς εὐτυχοῦς εὐκρασίας τοῦ κλίματος, εἴτε

καὶ ἐκ φυλετικοῦ προνομίου, ἀρχαίτυπον καθαρᾶς καλλονῆς, ἐφ' ᾗ ἐσεμνύνοντο οἱ Ἕλληνες, καὶ ἣν ἐκαλλιέργουν δι' ἐναρμονίου ἀσκήσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, πιστεύοντες εἰς τὸ ὀρθὸν φυσιογνωμικὸν ἀξίωμα ὅτι «οἵα ἡ ψυχὴ τοιάδε καὶ ἡ μορφή.»

Εἰς τὰς φυσικὰς δὲ ταύτας ἀφορμὰς τῆς καλλιτεχνικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ αἰσθήματος ἀναπτύξεως προσετίθεντο καὶ ἕτεραι ἠθικαί· ὅτι ἡ θρησκεία, ἣν κυρίως ὑπηρέτει ἐν Ἑλλάδι ἡ τέχνη, ἀνεβίβαζεν αὐτὴν εἰς τὴν ὑψίστην καὶ καθαρωτάτην ἔννοιαν τοῦ καλοῦ· καὶ ὅτι ἡ ἐλευθερία, εἰς ἧς τὰ γάλα ἡ τέχνη τρέφεται, ἦν θυγάτηρ αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς φύσεως, αὐτῶν τῶν ἀχανῶν θαλασσῶν ἐφ' ὧν τὸ βλέμμα ἀπεριορίστως ἐκτείνεται, καὶ τοῦ αἰθρίου οὐρανοῦ εἰς ὃν ἡ διάνοια ἀκωλύτως πτεροῦται, ἦν ἡ πολιοῦχος θεὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς ἡ οὐσία.

Ἡ τέχνη ὅμως οὐδαμοῦ παρὰ τοῖς λαοῖς προκύπτει διὰ μιᾶς, ὡς Ἀθηνᾶ ἔνοπλος ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός, ἀλλὰ, καθ' ὃ ἄμεσον προϊὸν τῶν αἰσθητικῶν καὶ ἀντιληπτικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, παρακολουθεῖ τὰς φάσεις αὐτῶν, καὶ τὴν τῶν ἰδεῶν βαθμιαίαν ἀλλοίωσιν, ἥτις συνήθως συνέχεται, ὡς αἰτία ἢ ὡς ἀποτέλεσμα, μετὰ τῆς τροπῆς τῶν πολιτικῶν περιπετειῶν παντὸς ἔθνους. Αἱ περιπέτειαι δ' αὗται συνδέονται συνήθως καὶ μετ' ἄλλων ἐξωτερικῶν περιστάσεων, αἵτινες καὶ ὑλικῶς ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῆς τῶν τεχνῶν ἐξασκήσεως.

Ὥστε ἡ ἱστορία τῆς καλλιτεχνίας δύναται νὰ θεωρηθῇ πανταχοῦ, καὶ μάλιστα ἐν Ἑλλάδι, ὡς αὐτὴ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ὑπομνηματιζομένη διὰ τῶν προϊόντων τῆς τέχνης. Τούτου ἕνεκα διαιροῦμεν τὴν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας ἀφήγησιν εἰς τὰς διαφόρους περιόδους τῆς μεταβολῆς τοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς, ἀντιστοιχούσας πρὸς τὴν ἑκάστοτε μεταβολὴν τοῦ πολιτικοῦ ὁρίζοντος τῆς Ἑλλάδος.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ,

ΗΡΩΙΚΗ.

ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ ΤΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΔΩΝ, 1104, π. Χ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Κοινωνικὸς χαρακτὴρ τῆς ἐποχῆς.

Ἐκτος τῶν σπανιωτάτων παραδόσεων περὶ τῆς παναρχαίου ἀγρίας καταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ ἴσως τινῶν ἀμυδρῶν νύξεων παρὰ ποιηταῖς, ὡς παρ' Ὁμήρῳ, περιγράφοντι τὴν δίαιταν τῶν Κυκλώπων, πᾶσαι αἱ λοιπαὶ μαρτυρίαι ἀναβαίνουσι μέχρι χρόνων καθ' οὓς φαίνονται οἱ Ἕλληνες ἐν κοινωνίᾳ ἤδη βιοῦντες, πολιτισμοῦ μετέχοντες, καὶ ἐν πολιτικῷ διατελοῦντες ὀργανισμῷ. Ἀλλ' ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης ἐποχῆς ἦν ἀῤῥύθμιστος καὶ ἀγροῖκος· ἐν αὐτῷ, τοῦ δικαίου ἐπεκράτει ἡ βία, καὶ ἡ ὕλη ἐπεκράτει τοῦ πνεύματος. Μεταξὺ πόλεων καὶ λαῶν πόλεμος ἦν ὁ κανών, καὶ εἰρήνη ἦν ἡ ἐξαίρεσις. Ἡ Ἑλλὰς πᾶσα ἦν ἀνάστατος καὶ ἐσιδηροφόρει, καὶ ἡ σωματικὴ ῥώμη ἦν ἡ μόνη ὁδηγοῦσα εἰς δόξαν. Ὁ μὴ ἔχων τέρατα καὶ κακούργους νὰ ἐξολοθρεύσῃ, ἔστρεφεν ἀπροκλήτως πολλάκις τὰ ὅπλα του κατὰ τῶν γειτόνων, θηρεύων φήμην καὶ λάφυρα, καὶ ἂν διέπρεπεν ἐπ' ἀνδρείᾳ, ἐκηρύττετο ἥρως.

Ὁ δὲ πολιτικὸς τῶν τότε χρόνων ὀργανισμὸς μετεῖχε τοῦ πατριαρχικοῦ χαρακτῆρος, ὅστις ἁρμόζει μάλιστα εἰς κοινωνίας ἄρτι ἐξερχομένας τῆς φυσικῆς καταστάσεως. Ὁ διαδοχικὸς Ἄναξ ἦν ἢ ἐθεωρεῖτο ὁ γενάρχης τοῦ λαοῦ του, αὐτὸς ἐκ Διὸς καταγόμενος, καὶ παρὰ Διὸς δεξάμενος τὸ σκῆπτρον· μετὰ πάσης τῆς ἀπολύτου αὐτοῦ ἐξουσίας, τῆς τε πολιτικῆς, τῆς στρατιωτικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς, συνεκέντρου ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν τὴν ἐθνικὴν ὕπαρξιν, καὶ ἀπερρόφα πᾶσαν τῶν λοιπῶν τὴν ἀτομικότητα. Αὐτοῦ ἡ ἀνδρεία ἀντήχει, αὐτὸς ἦν ὁ ἥρως, καὶ αὐτὸν ἔψαλλον τὰ ἔπη τοῦ ποιητοῦ.

Ἔφθανον δὲ πολλάκις οἱ Ἄνακτες, διὰ κατακτήσεων ἢ δι' ἐπιῤῥοῆς, εἰς μεγάλην δύναμιν, ὡς ὁ εὐρυκρείων Ἀγαμέμνων, ὁ πολλῇσι νήσῃσι καὶ Ἄργεϊ παντὶ ἀνάσσων, καὶ ἀναλόγως τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ἀνωτάτης θέσεως αὐτῶν, ἀνέπτυσσον ἐν τοῖς ἰδίοις οἴκοις πολλὴν καὶ ἐπιδεικτικὴν πολυτέλειαν, καὶ πλοῦτον ἐκτῶντο πρὸς τοὺς καιροὺς οὐ μικρὸν ἀπό τε τῶν λαφύρων τῶν ἡττωμένων, ἀπὸ φόρων τῶν ὑπηκόων, καὶ ἀπὸ βασιλικῶν τεμενῶν. Δὲν ἦσαν ὅμως οἱ Ἄνακτες οὗτοι οὕτω αὐθαίρετοι, ἀπόλυτοι καὶ ἡγεμονικοί, ὅσον οἱ Ἀσιανοὶ Βασιλεῖς, ἀλλὰ περιεστοιχίζοντο ὑπὸ Βουλῆς γερόντων, καὶ ὑπὸ ἀγορᾶς τοῦ δήμου· διότι τὸ πνεῦμα ἐλευθερίας, τὸ βοηθοῦν τῆς καλλιτεχνίας τὴν βλάστησιν, οὐδέποτε ἔπαυσε πνέον ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ δὲ τοῦ πνεύματος καλλιέργεια ἐλείπετο ἔτι πολὺ τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως, ἐν ὅσῳ ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὴν ἀχείρωτον φύσιν καὶ τ' ἀῤῥύθμιστα στοιχεῖα τῆς κοινωνίας ἐν πάλῃ διατελῶν, ἠδυνάτει ἔτι ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν τούτων ἀντικειμένων νὰ εἰσδύσῃ εἰς ἑαυτὸν, καὶ νὰ στρέψῃ τὴν διάνοιαν πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μελέτην. Διὰ τοῦτο τῶν χρόνων τούτων ὁ φιλολογικὸς χα-

ρακτὴρ ἦν καθαρῶς ἐπικὸς, μεγαλοπρεπὴς ἀφήγησις τῶν ἐξωτερικῶν συμβάντων, μεγαλοφυὴς περιγραφὴ τῶν ταῖς αἰσθήσεσιν ὑποπιπτόντων ἀντικειμένων, οὐχὶ δ' ἔκφρασις τῶν ἐξ ὑποκειμένου ἐνδομύχων ἀντιλήψεων ἢ διαπλάσεων τῆς ψυχῆς. Ὁ Ὅμηρος εἶναι τὸ μαγικὸν κάτοπτρον, οὐχὶ ὁ δημιουργὸς τῆς κοινωνίας καὶ τῶν ἔργων ἃ περιγράφει.

Ἐθνογραφικῶς δ' ἔχει ἡ ἐποχὴ αὕτη τὸ χαρακτηριστικὸν, ὅτι ἐπ' αὐτῆς ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν ἐν μὲν τῇ Στερεᾷ ἐπεκράτουν οἱ Αἰολεῖς (οἰκοῦντες ἰδίως τὴν Θεσσαλίαν, καὶ ἀπὸ Βοιωτίας μέχρις Αἰτωλίας, ἔτι δὲ καὶ τὴν Κόρινθον καὶ τὴν Ἦλιδα τῆς Πελοποννήσου)· ἐν δὲ τῇ Πελοποννήσῳ οἱ Ἀχαιοὶ (κατελθόντες ἐκ Φθιώτιδος εἰς Μεσσηνίαν, Λακωνίαν καὶ Ἀργολίδα, ὅπου καὶ Δαναοὶ ἐλέγοντο)· αἱ δύω δ' ἄλλαι φυλαὶ ᾤκουν, ἡ μὲν Ἰωνικὴ τὴν Ἀττικὴν, τὴν Τροιζηνίαν καὶ τὴν Αἰγιαλίαν, ἡ δὲ Δωρικὴ, ἐκ Θεσσαλίας προελθοῦσα, τὴν Δωρίδα καὶ μέρος τῆς Κρήτης. Ἐπὶ τῶν πρώτων δὲ χρόνων τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου, πολλαχοῦ οἱ μετὰ ταῦτα τὰς φυλὰς ταύτας ἀποτελέσαντες, ἦσαν γνωστοὶ ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα Πελασγοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχιτεκτονική.

Τειχοδομία.

Ἐν τοιαύτῃ κοινωνικῇ καταστάσει ἦν ἐπόμενον αἱ πόλεις ν' ἀσφαλίζωνται κατ' ἐπιδρομῶν, δι' ὃ καὶ εἰς ἀπροσβάτους συνήθως ᾠκοδομοῦντο θέσεις, καὶ δι' ὀχυρώσεων ἰσχυρῶν περιετειχίζοντο, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ὅμηρος λέγων·

Οἱ πρῶτοι Θήβης ἕδος ἔκτισαν ἑπτα πύλοιο,
πύργωσάν τ', ἐπεὶ οὐ μὲν ἀπύργωτόν γ' ἐδύναντο ναιέμεν
εὐρύχωρον Θήβην (1).

Ἀνήγειρον δὲ τὰ τείχη τῶν φρουρίων οἱ ῥωμαλέοι αὐτῶν οἰκοδόμοι ἰσχυρὰ καὶ ὀγκώδη, καὶ τῇ ἀνδρικῇ ῥώμῃ ἀκαταγώνιστα, δι' ὃ καὶ ὁ αὐτὸς ποιητὴς τὰς πόλεις εὐτείχεας καὶ εὐπύργους καλεῖ.

Καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὰ εὐπαγῆ ἐκεῖνα τειχίσματα, ὥστε, ὅταν μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς οἱ Ἕλληνες ἔβλεπον αὐτὰ ἐναπολειπόμενα ἐπὶ τῆς γῆς των, γιγαντιαῖα λείψανα παρελθόντων καιρῶν, τότε θαυμάζοντες τ' ἀπεκάλουν, οἱ ποιηταὶ μάλιστα (2), Κυκλώπεια τείχη, καὶ ἀπέδιδον τὴν οἰκοδομὴν αὐτῶν, καὶ ἰδίως τῶν τῆς Τίρινθος καὶ τῶν Μυκηνῶν, εἰς τοὺς μυθικοὺς Κύκλωπας, οὓς κατῆγον οἱ μὲν ἐκ Κουρίτιδος, ἢ Θράκης ἢ Λυκίας, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀπολλόδωρος (3), οἱ δὲ καὶ ἐκ Συρίας, ὡς ὁ τοῦ Εὐριπίδου σχολιαστής (4). Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἐνίοτε τὰ ἔλεγον καὶ Οὐράνια, καὶ ὡς οἰκοδόμους αὐτῶν ἐξελάμβανον ἄλλοι ἄλλους θεοὺς, ὡς τὸν Ποσειδῶνα τῶν Τρωϊκῶν, τὸν Ἀπόλλωνα τῶν ἐν Μεγάροις κτλ. Ὁ Ἡρόδοτος (5) καλεῖ αὐτὰ καὶ Πελασγικὰ, καὶ ὁ Ἡσύχιος Ὠγύγια ἀρχαῖα τείχη.

Κυρίως ὅμως οἱ νεώτεροι ἀπεκάλεσαν τὰ ἐρείπια τῶν φρουρίων τούτων Πελασγικὰ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι

---

(1) Ὀδύσ. Λ. 262.

(2) Κυκλόπων θυμέλαι. Εὐρ. Ἰφ. Αὐλ. 151. Κυκλωπείων πόνος χειρῶν. Αὐτ. 1500. Κυκλωπίδες ἑστίαι. Ἰφ. Ταυρ. 849 Κυκλώπων βάθρα. Ἡρ. μαιν. 946. Κυκλώπων πρόθυρα Εὐρυσθέως. Πινδ. Ἀπόσπ. 151. Κυκλώπειος τροχός. Σοφ. ἐν Ἡσυχ. Ἴδε καὶ Παυσαν. Β. 16, 25. Στράβ. Η. 202.

(3) Β. 2, 1. — (4) Ἠλέκτ. 1161. — (5) Ε. 64.

εὗρον αὐτὰ ὅπου ἱστορεῖται ὅτι κατῴκουν ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἀρχαιότητι Πελασγοί, ὀρθότερον δ' ὅπου, πρὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Δωριέων, ἦσαν αἱ ἀκμαιότεραι πολιτεῖαι, καὶ ἰδίως ἐν Ἀργολίδι, ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἐν Ἠπείρῳ, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἑλάσσονι Ἀσίᾳ. Δύνανται δὲ νὰ διαιρεθῶσι τὰ τείχη ταῦτα εἰς τρία εἴδη, ὧν τὰ δύω πρῶτα κυρίως φέρουσι τὴν ἐπωνυμίαν τῶν Κυκλωπείων ἢ Πελασγικῶν.

α'.) Τὸ πρῶτον σύγκειται ἐκ λίθων ἀ ρ γ ῶν (1), ὁ ἐστὶν ἀμόρφων, ὡς ἀποσπῶνται ἐκ τῶν ὀρέων, ἢ ὡς ῥήγνυνται ἐν ταῖς λατομίαις, μεγίστων δὲ, καὶ συνεχομένων διὰ τοῦ ἰδίου βάρους, ἐν ᾧ εἰς τὰ κενὰ διαστήματα, ἄτινα μένουσι μεταξὺ αὐτῶν, παρεντίθενται πρὸς στερεότητα μικροὶ λίθοι λογάδες. Τοιαῦτα εἰσὶ τὰ τῆς Τίρινθος, ἃ περιγράφει οὕτως ὁ Παυσανίας (2)· «*Τὸ τεῖχος Κυκλώπων μὲν ἔστιν ἔργον, πεποίηται δ' ἀργῶν λίθων, μέγεθος ἔχων ἕκαστος λίθος, ὡς ἀπ' αὐτῶν μηδ' ἂν ἁρχὴν κινηθῆναι τὸν μικρότατον ὑπὸ ζεύγους ἡμιόνων. Λιθία δὲ ἐνήρμοσται πάλαι ὡς μάλιστα αὐτῶν ἕκαστον ἁρμονίαν τοῖς μεγάλοις λίθοις εἶναι.*» Ἀλλ' ὁ περιηγητὴς λέγει ὑπερβολὰς, διότι, κατὰ τῶν νεωτέρων τὰς καταμετρήσεις, οἱ μέγιστοι τῶν λίθων ἔχουσι διαστάσεις 12 × 8'. Ἔχει δὲ τὸ τεῖχος πάχος μὲν μέχρι 24', τὸ δὲ μέγιστον σωζόμενον ὕψος 34'. Τοῦ αὐτοῦ ῥυθμοῦ τειχοδομίαν ἔχει καὶ ἡ δυτικὴ ἀκρόπολις τῶν Μεγάρων (ΠΙΝ. A, 1).

β'.) Τὸ δὲ δεύτερον εἶδος σύγκειται ἐκ λίθων ἀμόρφων μὲν καὶ αὐτὸ, ἀλλὰ συνηρμοσμένων ὁμαλώτερον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀκριβῶς, καὶ ἄνευ τῶν μικρῶν παρενειρομένων λιθίων. Τοιαῦτα εἰσὶ τὰ τείχη τῶν Μυκηνῶν, ἃ ὀνομάζει ὁ Εὐριπίδης· «*Κυκλώπων βάθρα, φοίνικι κανόνι, καὶ τύκοις ἡρμοσμένα* (3), πιθανῶς ἕνεκα τῆς ἰδέας

(1) Παυσ. Β. 25. — (2) Αὐτ. — (3) Ἡρ. Μαιν.

ὅτι οἱ Κύκλωπες ἦσαν οἰκοδόμοι ἐκ Συρίας ἢ Φοινίκης προελθόντες. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγονται καὶ τὰ τείχη τῆς ἀνατολικῆς ἀκροπόλεως τῶν Μεγάρων, καὶ τὰ πλεῖστα τῆς Ἀρκαδίας (ΠΙΝ. A, 2).

γ'.) Τὸ τρίτον τέλος εἶδος σύγκειται ἐκ λίθων πολυγωνίων, περιεργότατα λελαξευμένων, καὶ ἐπιτηδειότατα συνηνωμένων, ὥστε ἐσοχαὶ καὶ ἐξοχαὶ ν' ἀντιστοιχῶσιν ἀκριβῶς, καὶ ν' ἀποτελῶσιν ὡραῖον καὶ στερεώτατον σύμπλεγμα. Ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ ἔχει οὐ μικρὰς δυσχερείας, καὶ ἡ ἐντελὴς ὁμοιότης τῶν ἀντιστοίχων γωνιῶν καὶ ἐπιφανειῶν κατωρθοῦτο, φαίνεται, διὰ μολυβδίνου τύπου, ὅστις, λαμβανόμενος ἐπὶ τῶν ἐξοχῶν, ἐχρησίμευεν ἔπειτα ὡς κανὼν εἰς τῶν ἐσοχῶν τὴν τομὴν, οἷος ἦν ὁ διὰ τὰ Ἰωνικὰ κυρίως κοσμήματα χρήσιμος κινητὸς κανὼν, ὁ λεγόμενος Λέσβιος (1). Καθήκει δὲ τὸ εἶδος τοῦτο καὶ μέχρι τῶν μεταγενεστέρων χρόνων ὡς ἐπιτετηδευμένη τις μίμησις τῆς κυκλωπικῆς τειχοδομίας, δι' ὃ ἀπαντᾶται ἐνίοτε, ὡς κατὰ τὸ Ἅρμα τῆς Βοιωτίας, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Λυκαίου Διὸς καὶ ἀλλαχοῦ, πολυγώνιος τοῖχος ἐπικαθήμενος ἐπὶ βάσεως ἰσοδόμου τῆς μεταγενεστέρας ἐποχῆς· ἀλλὰ πολὺ συνηθέστερα εἰσὶ τὰ ἰσόδομα τείχη τὰ ἔχοντα κυκλωπείους τὰς βάσεις, λείψανα ἀρχαίων τειχῶν. Τοῦ εἴδους τούτου ὡραιότατα παραδείγματα ὑπάρχουσιν ἐν Δελφοῖς, ἐν Ἀμφίσσῃ καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἐνιαχοῦ ὅμως μετὰ τῆς πολυγωνίου τειχοδομίας εὑρίσκεται κατὰ μέρος συνηνωμένη ἡ αὐτῆς ἁπλουστέρα καὶ εὐκολωτέρα ἰσόδομος, χωρὶς νὰ πηγάζῃ ἐξ ἐποχῆς μεταγενεστέρας, ὡς φέρ' εἰπεῖν παρὰ τὴν κυριωτέραν πύλην τῆς εἰσόδου τῶν Μυκηνῶν.

Ὠκοδομοῦντο δὲ τὰ φρούρια εἰς τὰς κορυφὰς ἢ τὰς ῥάχεις ἀποτόμων λόφων, αὐτῶν τὸ σχῆμα παρακολου-

(1) Ἀριστοτέλης, Ἠθικ. Νικομ. Ε, 10.

θοῦντα, διότι, ὡς ἐκ τῆς ἀφελείας τῶν τότε μεθόδων τῶν προσβολῶν, καὶ ἡ ὀχυρωματικὴ, ἀντὶ τοῦ νῦν σοφοῦ συνδυασμοῦ τῶν γραμμῶν αὐτῆς, περιωρίζετο εἰς ἁπλοῦς περιβόλους κυρίως.

Τὸ μόνον δ' ὃ ἐτεχνάζετο, ἵν' ἀνεγείρῃ, ὅπου τοῦτο ἦν ἀναγκαῖον ἢ δυνατὸν, ἐντὸς τῶν πρώτων περιβόλων ἄλλους ἐλάσσονας, οὕτως ὥστε τοῦ ἐξωτέρου ἁλόντος, νὰ παρέχωσι καταφύγιον οἱ ἐνδότεροι. Τοιοῦτον σχέδιον παριστῶσι τὰ ἐρείπια τῶν Μυκηνῶν, καὶ αὐτῆς τῆς Τίρυνθος. Ἐγνώριζε δ' ἡ τέχνη τῶν ὀχυρώσεων καὶ μετεχειρίζετο καὶ τὴν κατὰ πλευρὰν ὑπεράσπισιν, διὰ πύργων, ὡς καὶ ὅπου αἱ γραμμαὶ τῶν περιβόλων ἦσαν ὑπὲρ τὸ δέον, καὶ ὑπὲρ ἀκοντίου βολὴν, μακραί. Τούτους οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς λέγουσιν ἀνήκοντας ἤδη εἰς τὸ σύστημα τῆς κυκλωπείας ἀρχιτεκτονικῆς· οἷον ὁ Πλίνιος (1): Turres, ut Aristoteles, Cyclopes invenere; Tirynthii, ut Theophrastus. Συμμαρτυροῦσι δὲ καὶ τὰ σωζόμενα ἐρείπια. Παρὰ τὴν Ἀνατολικὴν, ὡς ἐν παραδείγματι, πύλην τῆς Τίρυνθος, σώζονται δύω τετράγωνοι πύργοι, καὶ ὁμοιοι ἐν Μυκήναις, καὶ εἰς πολλὰς Ἀρκαδικὰς ἀκροπόλεις· εἰς δὲ τὴν Στύμφαλον (Ζαρακᾶ), εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Θηβῶν Καδμείαν, εἰς Σίπυλον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἀλλαχοῦ, ὑπάρχουσι προσέτι καὶ πύργοι ἡμικυκλικοί. Παρατείνονται δ' ἐνίοτε παρὰ τὰ τείχη, συντελοῦσαι εἰς τὴν ὑπεράσπισιν, καὶ σύριγγες, ἢ ὑπόγειοι καὶ ὑπόστεγοι διοδοι, ἔχουσαι πρὸς τὰ ἔξω θυρίδας, ὡς ὑπάρχουσι κατὰ τὴν νοτιανατολικὴν καὶ τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τῆς Τίρυνθος, ἑκατέρωθεν τῆς κυρίας εἰσόδου.

Ὡς δὲ πρὸς τὴν ρυμοτομίαν, φαίνεται ὅτι αἱ ἀρχαιόταται πόλεις ἦσαν, συγκρινόμεναι πρὸς τὰς μεταγενεστέρας, κακῶς ὡκοδομημέναι, εἰ καὶ ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει αὐτὰς εὐκτίμενα πτολίεθρα καὶ εὐρυαγείους. Ὁ Δικαίαρχος (2) λέγει καὶ αὐτὸς τὰς

(1) VII, 57. — (2) Σ. 485.

Ἀθήνας κακῶς ἐρρυμοτομημένας διὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (1) καλεῖ τὰς κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον ὡκοδομημένας πόλεις δυσεξόδους. Παρὰ δὲ τοῦ Παυσανίου (2) μανθάνομεν ὅτι αἱ ἀγοραὶ τῶν ἀρχαίων πόλεων εἶχον «*στοὰς ἀπ' ἀλλήλων διεστώσας, καὶ ἀγυιὰς δι' αὐτῶν*».

Θησαυροί.

Ἀλλ' ὡς ἡ τειχοδομία τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς διέφερεν ἐντελῶς τῆς μεταγενεστέρας, οὕτω καὶ ἕτερα ὑπῆρχον οἰκοδομήματα ὑπὸ συγγραφέων περιγραφόμενα καὶ ἐν ἐρειπίοις σωζόμενα, ἐξ ὧν ἀποδείκνυται ὅλως ἴδιος ὁ ῥυθμὸς τῆς τότε Ἀρχιτεκτονικῆς.

Τοιοῦτοι εἰσὶν οἱ εἴς τινα μέρη τῆς Ἑλλάδος ἀπαντώμενοι ὑπόγειοι καὶ ὅλως ἰδιορρύθμοι θόλοι. Οἱ περιεργότατοι τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν εἰσὶν ἐν Μυκήναις, περὶ τὰ δέκα λεπτὰ δυτικῶς τοῦ φρουρίου, καὶ ὁ μέγιστος αὐτῶν, ὑπὸ τὴν ὀφρὺν ὑψηλοῦ λόφου κείμενος, καλεῖται κοινῶς τάφος τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Παυσανίου, μνημονεύοντος αὐτόθι τάφους τοῦ Ἀτρέως, τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν μετ' αὐτῶν (3). Μετὰ τοῦ Παυσανίου φαίνεται συμφωνῶν καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ὅταν ἐν Ἠλέκτρᾳ ἀναφέρῃ τὸν ἐν Μυκήναις τάφον τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὡς «*Ἀρχαῖον τάφον κολώνης ἄκραις*». Ὁ Παυσανίας ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ προστίθησι μὲν ὅτι ὁ Αἴγισθος καὶ ἡ Κλυτεμνήστρα, ἕνεκα τοῦ ἐγκλήματος αὐτῶν, ἐτάφησαν ἐκτὸς τῶν τειχῶν, καὶ διὰ τούτου αἰνίττεται ὅτι ὁ Ἀγαμέμνων ἐτάφη ἐντὸς αὐτῶν, ἀλλὰ καταλείπει ἔτι ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν κυρίως θέσιν τοῦ τάφου, διότι δὲν ἠξεύρομεν μέχρι ποῦ ἐξετείνετο ἐπὶ Ἀγαμέμνονος

(1) Πολιτ. Ζ. 10. — (2) Στ. 24. — (3) Β. 16, 5.

τῶν Μυκηνῶν ὁ περίβολος. Ὁ Θουκυδίδης, γνωρίζων τὴν πόλιν ὀλίγον πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀργείων καταστροφῆς αὐτῆς, δυσπιστεῖ πρὸς τὴν μεγάλην αὐτῆς ἐπὶ τοῦ Ὁμήρου ἐπισημότητα. Φαίνεται ἑπομένως ὅτι εἰς μόνην τὴν Ἀκρόπολιν ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου περισταλεῖσα, ἣν πολὺ εὐρυτέρα ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν ἐποχῶν, καὶ τοῦτο προσαποδεικνύει καὶ κυκλώπειος τοῖχος μεγάλου περιβόλου, οὗ ἴχνη διακρίνονται ἔτι σήμερον πρὸς δυσμὰς τοῦ φρουρίου. Ἂν ἑπομένως ὁ Παυσανίας ἐννοῇ ὅτι ὁ Τάφος τοῦ μὲν Αἰγίσθου ἔκειτο ἐκτὸς, τοῦ δ' Ἀγαμέμνονος ἐντὸς τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως, τότε δὲν δύναται αὐτὸς νὰ εἶναι τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα· ἐξ ἐναντίας δ' οὐδὲν κωλύει τοῦτο ὑπὸ τοπογραφικὴν ἔποψιν, ἂν αἰνίττηται τῆς κάτω πόλεως τὸν περίβολον.

Ἀλλ' ὁ Παυσανίας ἐν τῷ αὐτῷ παραγράφῳ ἀπομνημονεύει ὡς ὑπάρχοντα ἐν Μυκήναις, πλὴν τῶν τάφων, καὶ τὰ «*Ἀτρέως καὶ τῶν Παίδων ὑπόγαια οἰκοδομήματα, ἔνθα οἱ θησαυροί σφισι τῶν χρημάτων ἦσαν*».

Ὡς τοιοῦτος Θησαυρὸς μᾶλλον ἢ ὡς τάφος φρονοῦμεν ὅτι πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ περὶ οὗ πρόκειται οἰκοδόμημα, καὶ τ' ἄλλα, τὰ ὅμοιον σχῆμα ἔχοντα. Παραδόξως καὶ τοῖς Ὀθωμανοῖς ἦν αὐτὸ γνωστὸν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Χασνὲς», ἐξ οὗ παρεκινήθη ὁ ποτὲ Σατράπης τῆς Πελοποννήσου Βελῆς εἰς ἀνασκαφὴν αὐτοῦ. Καὶ αἱ μὲν φιλάργυροι τοῦ Ὀθωμανοῦ ἐλπίδες δὲν ἀντεμείφθησαν, ἀλλ' ἡ ἀνασκαφὴ ἀνέδειξεν οἰκοδόμημα περιεργότατον, καὶ κατὰ πάντα σχεδὸν ὅμοιον πρὸς τὸν ἀλλαχοῦ (1) ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Παυσανίου περιγραφόμενον «Μινώϊον θησαυρὸν» ἐν τῷ Βοιωτικῷ Ὀρχομενῷ, τὸν χρησιμεύοντα «εἰς ὑποδοχὴν χρημάτων». Διαλαμβάνει δὲ κατωτέρω (2) περὶ αὐτοῦ

(1) Θ. 36, 3. — (2) Θ. 38, 2.

ὡς ἀκολούθως ὁ συγγραφεύς· «*Θησαυρὸς δὲ ὁ Μινύου, θαῦμα τῶν ἐν Ἑλλάδι ὂν καὶ τῶν ἑτέρωθι οὐδενὸς ὕστερον, πεποίηται τρόπον τοιόνδε. Λίθου μὲν εἴργασται, σχῆμα δὲ περιφερές ἐστιν αὐτῷ, κορυφὴ δὲ οὐκ ἐς ἄγαν ὀξὺ ἀνηγμένη. Τὸν δ' ἀνωτάτω τῶν λίθων φασὶν ἁρμονίαν παντὶ εἶναι τῷ οἰκοδομήματι.*»

Τὸ ἐρείπιον τοῦ οἰκοδομήματος σώζεται εἰς Σκριποῦν, ὑπ' αὐτὸ τὸ φρούριον τοῦ Ὀρχομενοῦ, καὶ συμφωνεῖ ἐντελέστατα πρὸς τὴν περιγραφὴν, ἐκτὸς μόνον ὅτι ὁ ἀνώτατος λίθος τῆς κορυφῆς, ἥτις ἤδη ἐλλείπει, δὲν ἦτον βεβαίως ἁρμονία παντὸς τοῦ οἰκοδομήματος, ἢ κλεὶς τοῦ θόλου, διότι τότε, ἀφαιρεθείσης αὐτῆς, ὅλος ὁ θόλος θὰ ἔπιπτε. Καὶ ὁ Παυσανίας ὅμως δὲν λέγει τοῦτο μετὰ θετικότητος, ἀλλ' ὡς ἁπλοῦν ἄκουσμα, ἀποδεικνύον ὅμως ὅτι ὁ Θησαυρὸς ἦν θολοειδής. Ἀπαράλλακτον λοιπὸν πρὸς τοῦτο, τὸν αὐτὸν ἑπομένως ἔχον προσδιορισμὸν, Θησαυρὸς καὶ αὐτὸ, ἦν καὶ τὸ τῶν Μυκηνῶν οἰκοδόμημα (ΠΙΝ. Α, 3).

Ἡ βάσις αὐτοῦ, κυκλικὴ οὖσα, ἔχει διάμετρον 47 1|2'· αἱ πλευραὶ αὐτοῦ, ἐκ πώρου ἢ ἐγχωρίου κοινοῦ λίθου, εἰσὶν ἰσοδόμως ᾠκοδομημέναι, καὶ οἱ ὁριζόντιοι δόμοι ἢ κύκλοι αὐτῶν, βαθμηδὸν συστελλόμενοι καὶ προκύπτοντες, καθόσον προχωροῦσι πρὸς τὰ ἄνω, εἰς ὕψος 50', εἰσὶν ἔνδον οὐχὶ κατὰ γωνίας προέχοντες, ἀλλ' ἐπιτηδείως λελαξευμένοι, καὶ χορηγοῦσιν εἰς τὸ οἰκοδόμημα σχῆμα κωνοειδὲς, ἢ ἀκριβέστερον παραβολοειδὲς, θολωτὸν ἑπομένως, ἀλλὰ χωρὶς ὁ ἀνώτατος λίθος νὰ χρησιμεύσῃ εἰς σύνδεσμον καὶ ἁρμονίαν τοῦ ὅλου.

Ἔνδον δ' ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας τῶν τοίχων φαίνονται ὀπαὶ εἰς διαστήματα ἴσα, καὶ ἐν πολλαῖς ἐξ αὐτῶν εὑρέθησαν ὀρειχάλκινοι ἧλοι, πιθανώτατα χρησιμεύοντες εἰς προσήλωσιν χαλκῶν ἐπὶ τοῦ τοίχου πετάλων· ὥστε, ἕνεκα αὐτῶν, πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα ὡς γιγαντιαίαν τινὰ κυψέλην, ὁ-

λην κατάχαλκον ἐσωτερικῶς. Ἡ εἴσοδος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἀνοίγεται εἰς τὴν τοῦ λόφου πλευρὰν, καὶ ἄγει διὰ κοίλης ὁδοῦ εἰς θύραν ἔχουσαν 11′ κατώτερον πλάτος, καὶ παραστάδας μονολίθους 18′ ὕψους, πυραμιδοειδῶς πρὸς τὰ ἄνω προσνευούσας. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ὑπέρθυρον, μονολιθον ὄν, καὶ τεραστίου μεγέθους, ἔχει 27′ μῆκος, 16′ πλάτος καὶ 4′ ὕψος. Ὑπὲρ αὐτὸ ἀνοίγεται ὀπὴ τριγωνικὴ, ὕψος 16′ ἔχουσα, καὶ χρησιμεύουσα ἢ ὡς φωταγωγὸς, ἢ εἰς ἐφαρμογὴν γλυπτικοῦ τινος ἐπιθέματος, ὁποῖον τὸ ἐπικοσμοῦν τὸ ὑπέρθυρον τῆς πύλης τῶν Μυκηνῶν. Ὀπαὶ δὲ φαίνονται καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ ὑπερθύρου ἐπιφάνειαν, σύμμετρα ἡμικύκλια σχηματίζουσαι, καὶ πολλαὶ αὐτῶν διατηροῦσι μέχρι τοῦδε ἥλους ὀρειχαλκίνους. Τέλος εἶχεν ἡ θύρα ἑκατέρωθεν πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἡμικίονας ἐκ λίθου ὑποπρασίνου, ὅλως διαφόρους πρὸς τοὺς κίονας τῶν μεταγενεστέρων οἰκοδομῶν, καὶ ἰδιορρύθμα κοσμήματα ἱμάντων γωνιαίως θλωμένων καὶ ἑλίκων ἔχοντας, εἴς τε τὸ σῶμα, εἰς τὸ κιονόκρανον, καὶ εἰς τὴν βάσιν. Μία τῶν βάσεων τούτων ἐσώζετο ἐσχάτως ἔτι παρὰ τὸν Θησαυρὸν, εἷς κίων ἔστιν ἐντετοιχισμένος εἰς τὸ ὑπέρθυρον τοῦ ἐν Ναυπλίᾳ Βουλευτικοῦ, καί τινες πλάκες τὰ αὐτὰ κοσμήματα φέρουσαι διατηροῦνται ἐν τῷ Βρεταννικῷ μουσείῳ. Ἔνδοθεν δὲ τοῦ οἰκοδομήματος, πλαγίως καὶ πρὸς βορρᾶν, μικρὰ θύρα, καὶ αὐτὴ πυραμιδοειδῆ διάθεσιν ἔχουσα, φέρει εἰς μικρὸν, τετράγωνον, ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένον δωμάτιον, ἴσως εἰς τάφον αὐτὸ χρησιμεύσαν. Τὸ δ' ἔδαφος τοῦ οἰκοδομήματος ἀνασκάψας ὁ Θείρσιος ἐν ἔτει 1832, εὗρεν αὐτὸ συγκείμενον ἐκ μίγματος ἐρυθροῦ καὶ παγίου.

Παρὰ τῷ Θησαυρῷ τούτῳ τῶν Μυκηνῶν σώζεται καὶ ἕτερος ἐντελῶς ὅμοιος, ἀλλὰ μικρότερος, ὡς φαίνεται, καὶ εἰσέτι μὴ ἀνοιχθείς. Πλὴν δὲ τοῦ ἐν Ὀρχομενῷ, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι Θησαυροὶ παρὰ τὸν Εὐρώταν ἐν Ἀμύκλαις τῆς Λακωνίας εἰς τὸ χωρίον Βαφιὸ, καὶ

ἴχνη τοιούτου σώζονται ἐν Φαρσάλοις τῆς Θεσσαλίας, ἀναμφιβόλως τοῦ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μνημονευομένου Θησαυροῦ, ἐν ᾧ Αὐτόλυκος ὁ Δαιδαλίωνος κατὰ Φερεκύδην (1) «Πλεῖστα κλέπτων ἐθησαύριζε», καὶ περὶ οὗ ὁ ἴδιος Αὐτόλυκος λέγει ἐν Ὁμήρῳ (2) «*Μέγα δόμα, ὅτι που κτήματ' ἔασι.*» Μνημονεύονται δ' ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ ἕτεροι Θησαυροὶ, ἐν αὐτῷ τῷ Ὀρχομενῷ ὁ τοῦ Ὑριέως, καὶ ἐν Ἤλιδι ὁ τοῦ Αὐγείου, οἰκοδομηθέντες ὑπὸ τῶν μυθολογουμένων Τροφωνίου καὶ Ἀγαμίδου, τῶν Ὀρχομενίων.

Ἦν δ' ὁ ῥυθμὸς οὗτος τῆς οἰκοδομικῆς συνηθέστατος κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, καὶ ἴσως προέκυψεν ἐκ τοῦ σχήματος τῶν ὑπογείων σπηλαίων, ἐν οἷς ἀρχαιότατα κατῴκουν οἱ πρόγονοι τῶν Ἀχαιῶν Πελασγοί. Τοιοῦτοι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν καὶ οἱ παρ' Ὁμήρῳ Θησαυροὶ, ἢ τὰ ταμεῖα, οἷον τὸ περιγραφόμενον τοῦ Ὀδυσσέως (3):

Ὅ δ' ὑψόροφον θάλαμον κατεβήσατο πατρὸς,
οὐρὸν, ὅθι κητὸς χρυσὸς καὶ χαλκὸς ἔκειτο,
ἐσθῆς τ' ἐν χηλοῖσι, ἅλις τ' εὐῶδες ἔλαιον,
ἔν δὲ πίθοι οἴνοιο ....

Τοιοῦτοι καὶ τοῦ Μενελάου (4) καὶ τοῦ Πριάμου (5) οἱ Θησαυροί. Ὅμοιος δὲ φαίνεται καὶ ὁ ὑπὸ Λυκόφρονος (6) «ἄνευ τεράμνων» περιγραφόμενος πυραμιδοειδὴς (7) θάλαμος, ἐν ᾧ ὁ Πρίαμος κατέκλεισε τὴν Κασσάνδραν. Ὅμοιον δὲ κατὰ τὸν ῥυθμὸν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὸ «κατάγαιον οἰκοδόμημα,» ἐν ᾧ, κατὰ Παυσανίαν (8), ὁ Ἀκρίσιος ἔκρυψε τὴν Δανάην, διότι ἦν, κατ' Ἀπολλόδωρον (9), χαλκοῦς

(1) Ἀπόσπ. 18.—(2) Ὀδυσ. Τ. 410.—(3) Ὀδυσ. Β. 337. (4) Αὐτ. Ο. 99.—(5) Ἰλ. Ζ. 288.—Ω. 191. —(6) Κασσανδρ. 350.— (7) Τζέτζ. — (8) Β. 23. — (9) Β. 4.

θάλαμος, turris ahenea κατ' Ὁράτιον(1)· ὁ δὲ Σοφοκλῆς λέγει ποιητικῶς περὶ αὐτοῦ, *Ἐν χελκοδέτοις αὐλαῖς... ἐν τυμβήρει θαλάμῳ*(2),καὶ αὐτὸς ὑπόγειον αἰνιττόμενος καὶ ἐπίχαλκον οἰκοδόμημα, ὡς ἦν ὁ τῶν Μυκηνῶν Θησαυρός. Ἴσως δὲ καὶ ὁ αὐτὸς ὁ χαλκοῦς πίθος, εἰς ὃν ὁ Εὐρυσθεὺς κατεκρύβη ἰδὼν τὸν Ἡρακλῆν ἐπανερχόμενον, καὶ φέροντα τὸν κάπρον ἐπὶ τῶν ὤμων (3), οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ τοιοῦτος Θησαυρός,ἀνεστραμμένου πίθου σχῆμα ἔχων, καὶ χαλκῷ ἐπικεκαλυμμένος. Τέλος δὲ καὶ οἱ ὑπὸ Παυσανίου (4) μνημονευόμενοι ὑπόγειοι θάλαμοι τῶν θυγατέρων τοῦ Προίτου ἐν Τίρυνθι τοιοῦτοι τινὲς ἦσαν βεβαίως, ἐκτὸς ἂν ἡ παράδοσις ἐκάλει οὕτω τὰς προμνημονευθείσας κυκλωπείας σύριγγας τοῦ φρουρίου.

Πλὴν δὲ τούτων ἀναφέρονται καί τινες φυλακαὶ ὡς ἔχουσαι τὸν αὐτὸν τῆς οἰκοδομῆς τρόπον. Ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει τὴν τῶν Ἀλωϊδῶν, χάλκεον κέραμον (5), καὶ ὁ Πλούταρχος, περιγράφων τὴν ἀρχαίαν φυλακὴν ἐν Μεσσήνῃ, ἐν ᾗ κατεκλείσθη ὁ Φιλοποίμην λέγει (6). *Οὐ μὴν ἀλλὰ κομίσαντες αὐτὸν εἰς τὸ καλούμενον Θησαυρὸν, οἴκημα κατάγειον, οὔτε πνεῦμα λαμβάνον οὔτε φῶς ἔξωθεν, οὔτε θύρας ἔχον, ἀλλὰ μεγάλῳ λίθῳ περιαγομένῳ κατακλειόμενον, ἐνταῦθα κατέθεντο, καὶ τὸν λίθον ἐπιῤῥάξαντες....*

Ἐν γένει δὲ, καθ' ἃ φαίνεται, ἔχαιρεν ἡ Πελασγικὴ τέχνη εἰς τὰ τριγωνικὰ καὶ πυραμιδοειδῆ σχήματα, ἴσως καθ' ὃ ἐκ βορειοτέρων καταγομένη κλιμάτων. Οὕτω πανταχοῦ αἱ θύραι καὶ αἱ θυρίδες αὐτῆς ἔχουσι τὰ σταθμὰ αὐτῶν πρὸς τὰ ἄνω προσνεύοντα, τρίγωνος

(1) Ill 16. — (2) Ἀντιγ. 943.—(3) Διοδ. Δ. 52—Ἀπολλοδ Β. 51. —(4) Παυσ. Β. 25.—(5) Ἰλ. Ε.387. — (6) Βίος Φιλοπ. 19.

εἶναι ἡ ὀπὴ ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ ἐν Μυκήναις θησαυροῦ, ὡς τριγωνικὸν καὶ τὸ ἀνάγλυφον τοῦ ὑπερθύρου εἰς τὴν πύλην τοῦ φρουρίου τῶν Μυκηνῶν, καὶ αἱ ἐν Τίρυνθι ὑπόγειοι σύριγγες ἔχουσι τὴν ὀροφὴν ἐκ μεγάλων λίθων πρὸς ἀλλήλους προσανακεκλιμένων. Δὲν ἠγνοεῖτο δὲ φαίνεται καὶ τῆς ἐντελοῦς ἀψίδος τὸ σχῆμα ἐν τῷ ρυθμῷ τούτῳ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἐν Μυκήναις ἐρείπια γεφύρας σωζόμενα δεικνύουσιν ἴχνη καμπῆς· ἐν δ' Ἀκαρνανίᾳ ὑπάρχουσι θολωταὶ πύλαι εἰς πολυγώνια τείχη, ὧν ὅμως ἡ χρῆσις φαίνεται ὅτι ἐνταῦθα διετηρήθη πολὺ μεταγενεστέρως ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Ναοί.

Ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἶχεν ἤδη θρησκευτικὰς παραδόσεις ἀνεπτυγμένας, καὶ ὡρισμένους τύπους λατρείας, ἔπρεπεν εἰκότως νὰ ἔχῃ καὶ οἰκοδομήματα πρὸς τέλεσιν αὐτῶν χρησιμεύοντα. Ὁ Ὅμηρος τῷ ὄντι ἀναφέρει(1)τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐρεχθεῖον, καὶ ὁ Παυσανίας (2) τὸν ἐν Δελφοῖς ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς πολὺ πρὸ τοῦ Τροφωνίου ὑπάρχοντα. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν ρυθμὸν καθ' ὃν ᾠκοδομοῦντο οἱ ναοὶ τότε, οὐδὲν δυνάμεθα βέβαιον νὰ εἰπῶμεν. Ὁ Ναὸς, ὡς καὶ τὸ ὄνομα αὐτὸ ἐμφαίνει, ἦν κυρίως τοῦ θεοῦ, ἢ τοῦ ἀγάλματος, κατοικία· δι' ὃ ἐν παναρχαίοις χρόνοις καὶ κοῖλα δένδρα λέγονται χρησιμεύσαντα εἰς ναούς. Οὕτως ὁ Δωδωναῖος Ζεὺς «ναῖεν ἐν πυθμένι φηγοῦ», καθ' Ἡσίοδον, καὶ Διονύσιος ὁ Περιηγητὴς ἀναφέρει (2) ἐν Ἐφέσῳ «νηὸν πρέμνῳ ἐνὶ πτελέας», καὶ ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Ἀρκαδίας ἡ Ἄρτεμις ἐπεκαλεῖτο Κεδρεάτις (4), ὡς κατοικοῦσα ἐν κέδρῳ. Μεταγενεστέρως ὅμως ἀνη-

(1) Ἰλ. Β. 549. Ὀδ. Η. 81.—(2) 1, 5. —(3) 829. —(4) Παυσαν. Η. 10.

γείροντο οἰκοδομήματα, ἀλλὰ πιθανῶς ὀλίγον ἐπιφανῆ κατ' ἀρχὰς, καὶ ἴσως μάλιστα ξύλινα, δι' ὃ καὶ ἐρείπια αὐτῶν ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οὐδόλως σχεδὸν σώζονται. Οὕτω ῥητῶς ἠξεύρομεν ὅτι ξύλινος ἦν ὁ ἐν Μαντινείᾳ ναὸς τοῦ Ἱππείου Ποσειδῶνος (1), ξύλινοι ἦσαν οἱ κίονες τοῦ μνημείου τοῦ Ὀξύλου ἐν Ἤλιδι (2), ὡς καὶ ἕτεροι αὐτόθι δώριοι (3), καὶ ξύλιναι οἰκίαι καὶ ἱερὰ ἑλληνικῶς κατασκευασμένα μνημονεύονται καὶ ἐν Γελωνῷ (4). Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ τῶν Δελφῶν ναὸς λέγεται κατ' ἀρχὰς οἰκοδομηθεὶς ξύλινος, μετὰ ταῦτα δ' ἐκ πτερῶν, ἴσως κατὰ παρεξήγησιν τῶν λέξεων πτερὸν καὶ περίπτερος, ἔπειτα χαλκοῦς, πιθανῶς κατὰ τὸν κυκλώπειον ῥυθμὸν χαλκοῖς ἐλάσμασιν ἔνδον ἐπικεκαλυμμένος, καὶ τέλος μνημονεύονται οἱ μυθώδεις Ὀρχομένιοι οἰκοδόμοι Τροφώνιος καὶ Ἀγαμήδης ἀνεγείραντες αὐτὸν λίθινον.

Καὶ ὁ ἱερεὺς δὲ τοῦ Ἀπόλλωνος, προσευχόμενος καὶ λέγων ἐν Ὁμήρῳ (5)· «*Σμινθεῦ, εἴποτέ τοι χαρίεντ' ἐπὶ νηὸν ἔρεψα*», φαίνεται αἰνιττόμενος τὴν ὀροφὴν κἂν βεβαίως ξυλίνην.

Μεταξὺ δὲ τῶν ναῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης πρέπει νὰ συγκαταριθμηθῇ καὶ ὁ ἐν Σπάρτῃ τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, θεμελιωθεὶς τὸ πρῶτον ὑπὸ Τινδάρεω (6), διότι μαρτυρεῖ τῆς Θεᾶς ἡ ἐπωνυμία ὅτι ἦν ἐντὸς ἐπίχαλκος καὶ αὐτός. Περὶ λιθίνων δὲ ναῶν οὐδὲν θετικὸν δύναται νὰ ῥηθῇ ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους· ἐκτὸς ἐὰν θεωρηθῶσιν ὡς τοιοῦτοι πανάρχαιά τινα ἐρείπια ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σωζόμενα, καὶ ὧν ὁ χαρακτὴρ εἶναι δυσδιάκριτος. Τοιαῦτα εἰσὶ μικρά τινα παραλληλόγραμμα οἰκοδομήματα ἐπὶ τοῦ ὄρους Ὄχης τῆς Καρυστίας, ἓν μὲν κατὰ τὴν κορυφὴν, τρία δὲ περὶ τὰ Στύρα, ἐκ

(1) Παυσαν. Β. 58. — (2) Αὐτ. 56. — (3) Αὐτ. 55.—(4) Ἡρόδ. Δ. 108. — (5) Ἰλ. Α. 39 — (6) Παυσαν. Γ, 17.

τοῦ ἐγχωρίου σχίστου κατὰ τὸν πολυγώνιον ῥυθμὸν ᾠκοδομημένα, καὶ κατὰ τοῦτο σχέσιν ἔχοντα πρὸς τῶν Θησαυρῶν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ κατασκευὴν, ὅτι ἡ ὀροφὴ αὐτῶν, πυραμιδοειδῶς ἀνιοῦσα, συνίσταται ἐκ λίθων ἐπαλλήλως προεχόντων καθ' ὅσον χωροῦσι πρὸς τὸ μέσον τοῦ οἰκοδομήματος, ἔνθα, μὴ ζευγνύμενοι καταλείπουσι κενὸν διάστημα μεταξύ των. Περιεργότατον δὲ πάντων εἶναι ἓν μάλιστα τῶν ἐν Στύροις, σχήματος τετραγώνου, μετὰ στρογγύλης τῆς ὀροφῆς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ᾠκοδομημένης, ὥστε ἔτι μᾶλλον προσεγγίζει εἰς τῶν Θησαυρῶν τὸν ῥυθμὸν, ἔχον, ὡς ἐκεῖνοι, τὴν κορυφὴν τοῦ θόλου ὕπαιθρον, καὶ ἴσως ἐπίσης ἄλλοτε ὑπὸ λίθου κεκαλυμμένην. Καὶ αἱ θύραι δ' αὐτῶν καὶ αἱ θυρίδες εἰσὶ τριγωνικῶς προσκλίνουσαι, ὡς ἐν τοῖς Θησαυροῖς. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα, πιθανώτατα, ἦσαν ἀγροτικοί τινες ναοὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων (1). Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ κατηγορίαν δύνανται ἴσως νὰ ὑπαχθῶσιν, ἐκτὸς ἂν ἦσαν ἀρχαιότατα τῆς χώρας ὀχυρώματα, τετράγωνοι τινες οἰκοδομαὶ πολυγωνίου τειχοδομίας, ἐντὸς περιβόλων, ὧν ἴχνη σώζονται ἐπὶ τοῦ Ἀργολικοῦ πεδίου (2). Ἓν μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ἐν κοιλάδι, πρὸς δυσμὰς τῶν Μυκηνῶν κείμενον καὶ σχεδὸν ἀρτίως διατηρούμενον, εἶναι ἴσως αὐτὸς ὁ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου μνημονευόμενος Πύργος τοῦ Πολυγνώτου (3).

Τάφοι.

Τάφων δὲ τῶν καιρῶν τούτων μνημονεύει ὁ Ὅμηρος ὡς ἕπεται·

(1) Ἴδε τὸ ἐμὸν Mémoire sur la partie méridion. de l'Eubée, ἐν Mém. des Sav. étrang. publiés par l' Ac. Franç. T. III. Sér. 1. —(2) Ἴδε τὸ ἐμὸν Souven. d' une excursion d' Athénes en Arcadie, ἐν Mém. des Sav. Etr. T. V. Sér. 1. Part. 1. — (3) Πλουτ. Β. Ἀράτου, 17.

« *Τορώσαντο δὲ σῆμα, θεμείλιά τε προβάλοντο*
Ἀμφὶ πυρὴν, εἴθαρ δὲ χυτὴν ἐπὶ γαῖαν ἔχευαν » (1).

Κατὰ ταύτην λοιπὸν τὴν περιγραφὴν ἐκτίζετο στρογγύλη λιθίνη κρηπίς, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐχεῖτο σωρὸς χώματος. Οὕτω καὶ ὁ Παυσανίας λέγει (2) περὶ τοῦ τάφου τοῦ Οἰνομάου, τοῦ ὑπὸ τοῦ Πέλοπος ἐκθρονισθέντος βασιλέως, ὅτι *«γῆς χῶμα περιῳκοδομημένον λίθοις ἐστίν»* Ὑφίσταται δ' ὁ τάφος οὗτος εἰς ἣν θέσιν ἀναφέρει αὐτὸν ὁ Περιηγητὴς, παρὰ τὴν Ὀλυμπίαν, καὶ ἀνασκαφεὶς καὶ ἐξετασθεὶς κατὰ τὸ 1845 ὑπὸ τοῦ Κ. Πρόκες, εὑρέθη ἀληθῶς τοιοῦτος ὡς ἐπιγράφεται. Ὁμοίως κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα ὁ τάφος τῶν μνηστήρων τῆς Ἱπποδομείας λέγεται *γῆς χῶμα ὑψηλόν* (3)· καὶ τοιοῦτος δείκνυται παρ' Ἀθήναις ὁ τάφος τῶν Ἀμαζόνων, ὃν ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει (4). Ἐν Μυκήναις δ' οὐ μακρὰν τῶν Θησαυρῶν, σώζονταί τινες κυκλικαὶ κρηπίδες, ἀναμφιβόλως βάσεις τάφων καὶ αὐταὶ παναρχαίων, καὶ ἴσως εἰσὶ τῶν τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ἢ, ἂν ἡ θέσις αὐτῶν ὑποτεθῇ ἐκτὸς τῶν τειχῶν, τοῦ Αἰγίσθου καὶ τῆς Κλυτεμνήστρας (5). Κατ' Ἀθηναιον (6) τοιοῦτοι τάφοι ὑπῆρχον πανταχοῦ τῆς Πελοποννήσου, καὶ μάλιστα ἐν Λακεδαίμονι, *«χώματα μεγάλα, ἃ καλοῦσι τάφους τῶν μετὰ Πέλοπος Φρυγῶν.»* Καὶ τῷ ὄντι καὶ ἐν Φρυγίᾳ καὶ ἐν ταῖς πέριξ χώραις τῆς Ἐλάσσονος Ἀσίας κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατεσκευάζοντο οἱ τάφοι ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἀρχαιότητι, καὶ ὁ Ἡρόδοτος (7) περιγράφει ὡς ὅμοιον τοῖς χώμασι τούτοις τὸν ἐν Λυδίᾳ τάφον Ἀλυάττου, τοῦ πατρὸς τοῦ Κροίσου, ἔχοντα περίμετρον 5 σταδίων. Ἔχει δ' ἡ ὁμοιότης αὕτη οὐδὲν τὸ παράδοξον, διότι αἱ πρῶται πελασγικαὶ μετα-

(1) Ἰλ. Ψ. 225.—(2) ΣΤ. 21.—(3) Αὐτ.—(4) Β. Θεμ. 26.—(5) Παυσαν Β, 16. – (6) Ιδ. 625.— (7) Α, 93.

ναστεύσεις ἐξετάθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἐνίοτε ὅμως ἐσκάπτοντο κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ὑπόγειοι τάφοι, καὶ φαίνεται ὅτι οἱ τοιοῦτοι ἐκαλοῦντο Λαβύρινθοι. Ὁ Στράβων (1) κἀν μνημονεύει τοιοῦτον παρὰ τὸ Ναύπλιον, λέγων: « *Ἐφεξῆς δὲ τῇ Ναυπλίᾳ τὰ σπήλαια καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς οἰκοδομητοὶ Λαβύρινθοι. Κυκλώπεια δ' ὀνομάζουσι*». Σώζονται δὲ τὰ σπήλαια ταῦτα ἔν τῷ ὄρει τῷ ὑπὲρ τὴν Πρόνοιαν παρὰ τῇ Ναυπλίᾳ, λαξευτὰ ἔσωθεν, πυραμιδοειδῆ ἔχοντα κατὰ τὸν Κυκλώπειον ῥυθμὸν τὴν ὀροφὴν, προφανέστατα τάφων ὀρύγματα. Ὁ δ' ἐπισημότατος τῶν Λαβυρίνθων, εἴτε κοινοτάφιον θεωρηθῇ καὶ αὐτὸς, εἴτε λατομεῖον, ὡς ὑπό τινων ὑπετέθη, εἴτε ἀμφοτέρους συνδέων τοὺς προορισμούς, εἶναι ὁ σωζόμενος ἐν Κνωσσῷ τῆς Κρήτης, εἰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐνόμιζον αὐτὸν ἐντελῶς ἀφανισθέντα, τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ ἀποδίδοντες εἰς τὸν Δαίδαλον. Εἶναι δ' ὑπερμέγεθες ὑπόγειον, ἔχον παμπληθεῖς διαιρέσεις, δι' ὃ καὶ περὶ αὐτοῦ ἐλέγετο ὅτι ὁ ἅπαξ εἰσελθὼν δὲν εὕρισκε πλέον πῶς νὰ ἐξέλθῃ (2). Τοιοῦτός τις φαίνεται ὅτι ἦν καὶ ὁ ἐν Λήμνῳ, ἔχων 150 κίονας κατὰ τὸν Πλίνιον, καὶ σωζόμενος ἐπ' αὐτοῦ (3). Ὡς τάφοι τέλος πρέπει νὰ θεωρηθῶσι καὶ αἱ σπανίως μνημονευόμεναι ἢ σωζόμεναι πυραμίδες ἐν Ἑλλάδι, οἷα ἡ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου ἀναφερομένη (4) μεταξὺ Ἄργους καὶ Ἐπιδαύρου, ἥτις καὶ σώζεται παρὰ τὴν Λήσσαν (Λιγουριό). Τοιαύτη πιθανῶς ὑπῆρχε καὶ εἰς ὃ μέρος ἐλέγετο ὅτι ἀπέβη ὁ Δαναὸς, διότι, κατὰ Πλούταρχον (5), ἡ θέσις ἐκείνη ἐκαλεῖτο Πυράμιον.

(1) Η. 373. — (2) Plin. 36, 13—Διόδ. Α, 61. 97.—Ἰδ. καὶ Δ, 77.—(3) Pl. Αὐτ.—(4) Β, 25.—(5) Βίος Πυρ. 4.

Ἄλλα ἔργα.

Καὶ ἄλλα δέ τινα ἔργα, μαρτυρούμενα ὡς πανάρχαια, ἢ σωζόμενα, καὶ ὀγκώδη καὶ κολοσσιαῖον μᾶλλον ἢ φιλόκαλον φέροντα τύπον, πρέπει ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους, καθ' οὓς ὁ ἀναφυόμενος πολιτισμὸς ἐπάλαιε πρὸς τὴν ἀχείρωτον φύσιν, καὶ κατηγωνίζετο τέρατα ἀληθῆ ἢ συμβολικά. Ἴδιον σύμπτωμα τῆς φυσικῆς διαμορφώσεως τῆς Ἑλλάδος εἰσὶν αἱ πανταχοῦ περίκλειστοι καὶ ὑπὸ χειμάρρων κατακλυζόμεναι κοιλάδες, μόνην ἔχουσαι ἐνίοτε ἐκροὴν τὰ βάραθρα, ἅτινα, εἰς τὰ ἔγκατα βυθιζόμενα τῶν ὀρέων, ἐξερεύγονται μακρὰν εἰς τὴν θάλασσαν.

Πρώτην αἰσθανόμενοι ἀνάγκην οἱ Ἕλληνες τὴν ἀπὸ τῆς πλημμύρας ἀπαλλαγὴν τῶν εὐφόρων αὐτῶν γαιῶν, ἀπεδίδουν τὰς καταβόθρας ταύτας, καὶ ἕτερα ἀληθῆ ἢ ὑποτιθέμενα πανάρχαια ὑδραυλικὰ ἔργα, εἰς μυθικοὺς ἢ εἰς ἀρχαιοτάτους τεχνήτας. Οὕτως ἔλεγον ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἤγαγε διώρυγα διὰ τοῦ Φενεοῦ, καὶ ὁ Δαίδαλος ὅτι κατεσκεύασεν ἐν Σικελίᾳ τὴν λεγομένην Κολυμβήθραν, δι' ἧς ἔῤῥεεν ὁ ποταμὸς Ἀλαβών. Καὶ λιμένες δ' ἐκτίζοντο ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, διότι ὑπῆρχον ἔκτοτε Ἑλληνικαὶ πόλεις ἔχουσαι δύναμιν ναυτικήν. Οὕτως ὁ καλούμενος Χυτὸς λιμὴν τῆς Κυζίκου, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὡς τῆς πρώτης ἀρχαιότητος ἔργον, καὶ ἐφημίζετο ὡςθεμελιωθεὶς ὑπὸ Γιγάντων ἢ Ἐγχειρογαστόρων καὶ Πελασγῶν (1).

Ἀνάκτορα.

Τὰ δὲ τῶν βασιλέων Ἀνάκτορα ᾠκοδομοῦντο συνήθως ἐντὸς τῶν Ἀκροπόλεων. Εἰς τὴν δυτικονότιον πλευρὰν τῆς Τίρυνθος ἀνέσκαψεν ὁ Θείρσιος ἐν 1832 ἐπίπεδον ἔδαφος ἐκ σκληροῦ λευκοῦ μίγματος, βάσεις δεικνύον κιόνων κατ' ἐννέα πόδας ἀφισταμένων ἀπ' ἀλλήλων. Πιθανώτατον δ' εἶναι ὅτι εἰσὶ ταῦτα λείψανα τῶν παναρχαίων Ἀνακτόρων τοῦ Προίτου.

Περιγράφων δ' ὁ Ὅμηρος τὸν ῥυθμὸν καὶ τὴν διαίρεσιν πολλῶν Βασιλικῶν οἰκημάτων, καὶ ἰδίως τὸ τοῦ Ὀδυσσέως (1), ἀναφέρει ἕρκος ἢ αὐλὴν μετὰ βωμοῦ τοῦ Ἑρκείου Διός, καὶ μετ' αὐτὸ αἴθουσαν ἢ στοὰν πρὸ τῆς οἰκίας, ἔξῃς δὲ τὸ Μέγαρον, εὐρύχωρον καὶ ὑπόστυλον θάλαμον, καὶ πέριξ αὐτοῦ τὰ πρὸς κατοικίαν δωμάτια, καὶ εἰς τὸ Ὑπερῷον τὰ τῶν γυναικῶν. Τῶν Ἀνακτόρων τούτων ἐνόμισεν ὁ Γέλλιος (2) ὅτι ἀνεκάλυψε τὰ θεμέλια, καὶ διάγραμμα αὐτῶν περιέλαβεν ὁ Βόσσιος εἰς τὴν Γερμανικὴν μετάφρασιν τοῦ Ὁμήρου. Ἀλλαχοῦ δὲ (3) περιγράφει ὁ Ὅμηρος τὸ Ἀνάκτορον τοῦ Πριάμου, ἔχον πεντήκοντα θαλάμους ξεστοῖο λίθοιο διὰ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ ἑτέρους πεντήκοντα εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς αὐλῆς πλευρὰν διὰ τοὺς γαμβρούς του· καὶ ὁμοίως (4) τὸ Ἀνάκτορον τοῦ Μενελάου. Ἦσαν δὲ, κατὰ τὸν ποιητὴν, αἱ βασιλικαὶ αὗται κατοικίαι μετὰ μεγίστης πολυτελείας κεκοσμημέναι, ὡς περιγράφεται ἡ τοῦ ἄνακτος τῶν Φαιάκων Ἀλκινόου (5).

α Χάλκεοι μὲν τοῖχοι ἐληλάδατ' ἔνθα καὶ ἔνθα
ἐς μυχὸν ἐξ οὐδοῦ. Περὶ δὲ θριγκὸς κυάνοιο.
Χρύσειαι δὲ θύραι πυκινὸν δόμον ἐντὸς ἔεργον.
Ἀργυρέοι δὲ σταθμοὶ ἐν χαλκέῳ ἕστασαν οὐδῷ.
Ἀργύρεον δ' ἐφ' ὑπερθύριον, χρυσέη δὲ κορώνη.»

(1) Σχολ. Ἀπολλ. Α. 387.

(1) Ὀδυσ. Χ. 126, ἑπ. — (2) Gell, Ithaca, p. 50. — (3) Ἰλ Ζ. 243.—(4) Ὀδ. Δ. 47, 72, κτλ.— (5) Ὀδ. Η. 36.

Εἶχε δὲ καὶ ὁ οἶκος τοῦ Μενελάου (1)

«*Χαλκοῦ τε στεροπὴν καδδώματα ἰχήεντα,*
Χρυσοῦ τ' ἠλέκτρου τε καὶ ἀργύρου ἠδ' ἐλέφαντος.
Ζηνός που τοιήδε γ' Ὀλυμπίου ἔνδοθεν αὐλή.»

Καὶ ποιητικαὶ ὑπερβολαὶ ἂν θεωρηθῶσιν αἱ τοιαῦται ἐκφράσεις, δηλοῦσιν ὅμως πάντοτε ὅτι τῇ τότε τέχνῃ ἦσαν ἐφικτὰ τὰ τοιαῦτα ἔργα, διότι ἄλλως ἀδύνατον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι οὕτως ἄτοπα καὶ παράβολα θὰ ἐτερατολόγει ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Μηχανικαὶ Τέχναι.

Ξυλουργία.

Ἀλλ' ἡ πολυτέλεια αὕτη προϋποτίθησιν ἀνθούσας μέχρι τινος βαθμοῦ καὶ διαφόρους τῶν μηχανικῶν τεχνῶν, ὡς καὶ τῷ ὄντι ἄφθονοι καὶ περίεργοι εἰσὶν αἱ περὶ αὐτῶν ἐν ταῖς Ὁμηρικαῖς ῥαψῳδίαις ἀπαντώμεναι μαρτυρίαι.

Περὶ τῆς ξυλουργίας γίνεται συνεχὴς ἐν αὐταῖς μνεία, καὶ τῶν ξυλίνων σκευῶν πολλὴ ἦν ἡ χρῆσις ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Πρὸς κατασκευὴν αὐτῶν, τὸ ξύλον ἐπελεκᾶτο ἢ ἐτεκταίνετο, ὡς περιγράφεται ὁ Ὀδυσσεὺς κατεργαζόμενος αὐτὸ εἰς τὴν νῆσον τῆς Καλυψοῦς (2)

(1) Ὀδ. Δ. 72.—(2) Ὀδ. Δ. 72.

«*Αὐτὰρ ὁ τάμνετο δοῦρα, θοῶς δὲ οἱ ἤνυτο ἔργον.*
Εἴκοσι δ' ἔκβαλε πάντα, πελέκκησεν δ' ἄρα χαλκῷ».

Ἔπειτα δ' ἐξέετο, ἢ, ὡς ἄλλως ἔλεγον, ἐλειαίνετο, ἢ ἐδινοῦτο, ἢ ἐτορνοῦτο·

«*Ξέσε δ' ἐπισταμένως, καὶ ἐπὶ στάθμην ἴθυνε*».

Καὶ τέλος διὰ τερέτρου τρυπώμενον, καὶ ἥλοις ἢ ξυλίνοις γόμφοις προσηλούμενον, ἐλάμβανε τὸ ἀναγκαῖον σχῆμα·

«*Τέτρηνεν δέ τε πάντα καὶ ἥρμοσεν ἀλλήλοισι·*
γόμφοισι δ' ἄρα τήν γε καὶ ἁρμονίῃσιν ἄρηρεν» (1).

Ἡ δ'ἐπικόσμησις τῶν ξυλουργημάτων τούτων ἐγίνετο οὐχὶ διὰ τῆς τοῦ ξύλου γλυφῆς, ἥτις, φαίνεται, ὅτι ἠγνοεῖτο τότε εἰσέτι, ἀλλὰ δι' ἐπικολλήσεως, ἢ ἐγκρούσεως ἐλέφαντος, ἠλέκτρου, ἀργύρου ἢ καὶ χρυσοῦ. Ἐκαλεῖτο δὲ τοῦτο δαιδάλλειν (διαποικίλλειν) τὸ ξύλον, καὶ ἡ τοῦτο κατεργαζομένη τέχνη ἐμπαιστική. (2).

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἦσαν χρυσείοις ἥλοισι πεπαρμένα ἢ χρυσόηλα τὰ σκῆπτρα τῶν βασιλέων (3), ἡ κλίνη τοῦ Ὀδυσσέως περιγράφεται δαιδαλμένη ἀργύρῳ, χρυσῷ καὶ ἐλέφαντι (4), ὁ θρόνος ἢ ἡ κλισία τῆς Πηνελόπης, ἔργον τοῦ Ἰκμαλίου, λέγεται δινωτὴ ἐλέφαντι καὶ ἀργύρῳ (5), ἡ χηλὸς ἢ κιβωτὸς τοῦ Ἀχιλλέως δαιδαλέη, ἤτοι πεποικιλμένη(6). Προσέτι δ' ἐδαιδάλλοντο, πλὴν τῶν ξυλίνων, καὶ ἕτερα σκεύη καὶ ὅπλα, οἷον χαλινοί, καὶ κλεῖθρα, καὶ ξίφη, καὶ κολεοί, καὶ ἐργαλεῖα, ὡς ὁ κολεὸς νεοπρίστου ἐλέφαντος, ἐν Ὀδ. Θ. 404. Τὰ δὲ πρὸς τὴν ξυλουργίαν χρήσιμα καὶ γνωστὰ τότε ἐργαλεῖα ἦσαν ὁ πέλεκυς, ἡ ἀξίνη, τὸ σκέπαρνον, ἡ ξυήλη,

(1) Ὀδ. Ε. 247.—(2) Ἀθην. ΙΑ. 288.—(3) Ὁμ. Ἰλ. Α. 246.—(4) Ὁμ. Ὀδ. Ι. 197.—(5) Ὁμ. Ὀδ. Τ. 56.—(6) Ὁμ. Ἰλ. Π. 221.

ἡ ξοὶς, ἡ σμίλη, ἡ ῥίνη, ἡ στάθμη, τὰ τέρετρα, καὶ τὸ τρύπανον, ὁμοιότατον πρὸς τὸ σημερινὸν, τὸ διὰ λωρίων κινούμενον, ὡς φυσικώτατα περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου (1).

« . . . . Ὡς ὅτε τις τρυπῷ δόρυ νηΐον ἀνὴρ
τρυπάνῳ, οἱ δέ τ' ἔνερθεν ὑποσείουσιν ἱμάντι,
ἀψάμενοι ἑκάτερθεν, τὸ δὲ τρέχει ἐμμενὲς ἀεί. »

Ἀπέδιδον δὲ τῶν ἐργαλείων τούτων ὅλων τὴν ἐφεύρεσιν οἱ ἀρχαῖοι εἰς τεχνίτην τινὰ, ὃν ὠνόμαζον Δαίδαλον.

Μεταλλουργία.

Ἦν δὲ καὶ ἡ Μεταλλουργία κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν οὐ μόνον γνωστὴ, ἀλλὰ καὶ λίαν ἀνεπτυγμένη, ὥστε καὶ ἰδιαίτερον εἶχε Θεὸν προστάτην, τὸν Ἥφαιστον. Ὁλόκληροι οἱ τοῖχοι τῶν οἰκοδομημάτων, ὡς εἴδομεν, τῶν ὑπογείων θησαυρῶν, τῶν ναῶν, ὡς τῆς Χαλκιοίκου, καὶ αὐτῶν τῶν πολυτελῶν οἰκιῶν (2), κατεκαλύπτοντο ὑπὸ χαλκοῦ, καὶ ἐνίοτε ἴσως καὶ ὑπὸ πολυτίμων μετάλλων. Ἀλλὰ καὶ συνηθέστατος ἐν χρήσει ἦν τότε εἰσέτι ὁ χαλκὸς, καὶ ἐξ αὐτοῦ κατεσκευάζοντο παντοῖα σκεύη καὶ ὅπλα ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἕτερα δ' εἰσήγοντο ἔξωθεν, ὡς ἐκ Κύπρου ὁ θώραξ τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἠλακάτη χρυσῆ, τάλαροι ἀργυροῖ, ἀσάμινθοι (κάδδοι) ἀργυροῖ ἐξ Αἰγύπτου (3), κρατῆρες ἀργυροῖ ἐκ Σιδῶνος (4).

Ἀλλ' οὐδ' ὁ σίδηρος ἦν ἄγνωστος, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν στίχων τῆς Φορονίδος τοῦ Ἑλανίκου, παρατιθεμένων ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου (5), καθ' οὓς οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι

(1) Ὁμ. Ὀδ. Ι. 384. — (2) Ὀδ. Δ. 72. Η. 26. — (3) Ὁμ. Οδ. Δ. 126. — (4) Ὁμ. Ἰλ. Ψ. 741. — (5) Εἰς Ἀργον. Α. 1126 κτλ. καὶ 1473.

« Εὗρον ἐν οὐρείῃσι νάπαις ἠόεντα σίδηρον,
Εἰς πῦρ τ' ἤνεγκον, καὶ ἀριπρεπὲς ἔργον ἔδειξαν. »

Εἰς δὲ πολυτελείας κοσμήματα ἦσαν καὶ ἄλλα μέταλλα γνωστὰ καὶ ἐν χρήσει, ὁ μόλυβδος, ὁ κασσίτερος, κυανοῦν τι μέταλλον καλούμενον κύανος, ὁ λευκὸς τίτανος, καὶ τέλος ὁ ἄργυρος καὶ ὁ χρυσός.

Συνήθως δὲ κατειργάζοντο τὰ μέταλλα ταῦτα διὰ σφυρηλασίας, καὶ ὠνομάζοντο τότε ἔκκρουστα (crustæ) (1), καὶ τὰ διάφορα μέρη αὐτῶν συνεδέοντο διὰ δεσμῶν (2), ἢ ἥλων (3), ἢ γόμφων, ὡς περιγράφεται ὑπὸ Παυσανίου (4) ἀρχαιότατόν τι ἄγαλμα ἐν Σπάρτῃ· « Διὸς ἄγαλμα ἐκ χαλκοῦ, παλαιότατον πάντων ὁπόσα ἔστιν ἐκ χαλκοῦ· δι' ὅλου γὰρ οὐκ ἔστιν εἰργασμένον, ἐλλαμένου δὲ ἰδίᾳ τῶν μερῶν καθ' αὐτὸ ἑκάστου, συνήρμοσταί τε πρὸς ἄλληλα, καὶ ἧλοι συνέχουσιν αὐτὰ μὴ διαλυθῆναι. »

Ἀλλ' οὐδ' ἡ χώνευσις τῶν μετάλλων ἦν ὅλως ἄγνωστος τότε, ἂν καὶ ὁ Παυσανίας (5) ἀρνῆται τοῦτο, ἴσως δίκαιον ἔχων ὡς πρὸς μόνον τὸν σίδηρον· διότι καὶ ὁ Ἡσίοδος (6) καὶ ὁ Ὅμηρος (7) ῥητῶς ἀναφέρουσι χόανα. Τὰ δὲ λοιπὰ μνημονευόμενα τῶν Μεταλλουργῶν ἐργαλεῖα ἦσαν ὁ ἄκμων καὶ τὸ ἀκμοθετον, ἡ σφύρα, ὁ ῥαιστὴρ (μονοκέφαλος σφύρα) καὶ αἱ φύσαι. Ἐκ τῶν μετάλλων δὲ τούτων κατεσκευάζοντο κοσμήματα ὡραῖα διὰ τὴν ποικιλίαν οὐ μόνον τῶν σχημάτων, ἀλλὰ προσέτι καὶ τῶν χρωμάτων αὐτῶν. Οὕτως ἀναφέρονται θαυμαστικῶς οἱ τρίποδες τοῦ Ἡφαίστου (8), καὶ ἦν ἀριστούργημα εἰς τὸ εἶδός της ἡ πανοπλία τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἧς αἱ περικνημίδες εἶχον ἀργυρᾶ ἐπι-

(1) Αἰσχ. Ἑπτ. ἐπ. Θ. 525.—(2) Ἰλ. Ε. 379. — (3) Ἰλ. Δ. 633. — (4) Γ. 17. — (5) Θ. 41. — (6) Θεογ. 862. — (7) Ἰλ. Σ. 461.—(8) Ὁμ. Ἰλ. Σ. 374.

σφύρια, τὸ ξίφος ἦν χρυσόηλον, ὁ κολεὸς ἀργυροῦς μετὰ χρυσῶν ἀορτήρων, καὶ ἡ ἀσπὶς εἶχε δέκα κύκλους χαλκοῦς, ἐντὸς αὐτῶν εἴκοσι λευκοὺς ὀμφαλοὺς κασσιτέρου, καὶ κατὰ τὸ κέντρον ἕνα μέλανα ὀμφαλὸν κυάνου, καὶ ἐπὶ πᾶσι, διὰ προσηλωμένων ἐκκρούστων μετάλλων ἀναμφιβόλως, ἐπιπεποικιλμένα τὴν Γοργὼ, τὸν Δῆμον, καὶ τὸν Φόβον. Ὁ δὲ θώραξ, τῆς Κύπρου τεχνούργημα, εἶχε δέκα οἴμους ἢ σειρὰς κυάνου, εἴκοσι κασσιτέρου καὶ δώδεκα χρυσοῦ, καὶ τρεῖς ἰριδωτοὶ δράκοντες ἠγείροντο πρὸς τὸν τράχηλον (1). Ἡ ἀσπὶς τοῦ Αἰνείου περιγράφεται πεντάπτυχος, ἔχουσα δύω πτυχὰς χαλκοῦ, δύω κασσιτέρου, καὶ τὴν μεσαιτάτην χρυσοῦ (2). Αἱ δὲ περιγραφαὶ τῆς τοῦ Ἡ ρ α κ λ έ ο υ ς ἐν τῷ ὁμωνύμῳ τοῦ Ἡσιόδου ποιήματι, καὶ τῆς τοῦ Ἀ χ ι λ λ έ ω ς ἐν Ἰλιάδι (3), εἰσὶ δύω πλαστικὰ ἔπη, ἀποκυήματα φαντασίας ζωηροτάτης, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τοῦ πλούτου καὶ τῆς δυνάμεως τῆς τότε τέχνης ἔμμεσος κἂν ἀπόδειξις. Ἡ τοῦ Ἀχιλλέως παρίστα, κατὰ τὸν ποιητὴν, τὸν οὐρανὸν, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν τότε χρόνων, γάμον, δίκην, μάχην, ἄνδρας γεωργοῦντας ἢ τρυγοῦντας, ποίμνιον βόσκον, λέοντα κατ' ἀγέλης ὁρμῶντα, καὶ χορὸν παρθένων καὶ νέων, καὶ πέριξ πάντων, τὸν, κατὰ τὴν δόξαν τῶν ἀρχαίων τὸν κόσμον πάντα περιλαμβάνοντα ὑγρὸν κύκλον τοῦ ὠκεανοῦ. Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ εἰκονικὴ παράστασις τῆς περιγραφῆς ταύτης φαίνεται ἀκατόρθωτος· ἀλλ' ὁ Γάλλος Quatremère de Quincy (4) ἐσχεδίασε τὸ διάγραμμα αὐτῆς, εὐφυῶς τὰς διαφόρους σκηνὰς εἰς ἰδίους διαιρέσας χώρους.

Ἐπορίζοντο δὲ τὰ πολύτιμα ταῦτα μέταλλα κυρίως τότε οἱ Ἕλληνες διὰ τοῦ ἐμπορίου ἐκ τῆς Ἀσίας. Καὶ

(1) Ὁμ. Ἰλ. Α. 16 — 40. — (2) Ὁμ. Ἰλ. Υ. 270. — (3) Σ. 478—608. — (4) Jupit. Olympien.

ὁ μὲν χρυσὸς προήρχετο ἴσως ἐκ τῆς Λυδίας, ἥτις ἦν καὶ μετὰ ταῦτα πηγὴ αὐτοῦ. Ἀργυροῦν δὲ κρατῆρα ἔλαβεν ὁ Μενέλαος παρὰ τοῦβασιλέως τῆς Σιδῶνος(1), ἔνθα ὅμως πιθανῶς ἐπίσης ὁ ἄργυρος διὰ τοῦ ἐμπορίου μετεβιβάζετο, καὶ ἴσως,καθ' ἃ ἀλλαχοῦ λέγει ὁ Ὅμηρος (2)·

τηλόθεν ἐξ Ἀλύβης, ὅθεν ἀργύρου ἐστὶ γενέθλη.

Ἡ δ' Ἀλύβη αὕτη, ὁ τόπος τῶν Ἀλυζώνων, νομίζεται ὅτι εἶναι ἡ Χαλύβη εἰς τὰ Καυκάσια. Ἡ ἀφθονία δὲ τῶν ὑλῶν τούτων εἰς τὰ κοσμήματα μαρτυρεῖ μὲν καὶ ὑπὲρ ἐμπορικῆς τινος καὶ κοινωνικῆς ἀκμῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἀλλ' ἐξηγεῖται κατὰ μέρος καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τότε δὲν κατεκόπτετο εἰς νόμισμα ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος.

Κ ε ρ α μ ε υ τ ι κ ή.

Ἦν δὲ καὶ ἡ κ ε ρ α μ ε υ τ ι κ ὴ γνωστὴ ἐπὶ Ὁμήρου, ἀσκουμένη καθ' ὃν τρόπον καὶ τὴν σήμερον, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀκολούθων·

ὡς ὅτε τις τροχὸν ἅρμενον ἐν παλάμῃσιν
ἐζόμενος κεραμεὺς πειρήσεται αἴκε θέησι (3).

καὶ ἐκ τοῦ εἰς τὸν Ὅμηρον ἀποδιδομένου ποιηματίου, τοῦ ἐπιγραφομένου Κ ά μ ι ν ο ς ἢ κ ε ρ α μ ί ς. Ἀλλὰ πιθανῶς ἦν τότε ἔτι ἡ τέχνη αὕτη εἰς νηπιότητα, καὶ βάναυσα μόνον τεχνουργήματα παρῆγε, δι' ὃ καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς σπανίως ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν συγχρόνων.

(1) Ὁμ. Ὀδ. Α, 615. — (2) Ὀδ. Β, 525. — (3) Ἰλ. Σ, 600.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Πλαστική.

Ἀλλ' ἂν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ τεκτονικὴ, ὡς κλάδοι τέχνης εἰς τὸν ἄνθρωπον χρήσιμοι, ἀνεπτύχθησαν μέχρι τινος ἐπὶ τῶν παναρχαίων ἐκείνων χρόνων, δὲν εἶχε τὸ αὐτὸ ἐνδόσιμον καὶ ἡ ἀγαλματοποιία, ἥτις εἶναι θυγάτηρ τῆς φιλοκάλου πολυτελείας. Ἡ τέχνη αὕτη εἰς τρία τινὰ μάλιστα χρησιμεύει, ἢ εἰς τῆς θρησκείας τὴν ὑπηρεσίαν, σωματοποιοῦσα, καὶ ταῖς αἰσθήσεσιν ὑποβάλλουσα τ' ἀντικείμενα τῆς λατρείας, ἢ εἰς διαιώνισιν τῆς μνήμης τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν, ἢ εἰς ἐπικόσμησιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἀλλ' ἀγάλματα Θεῶν δὲν ἐδύναντο νὰ ὑπάρχωσιν εἰσέτι, ὅταν οἱ Πελασγοὶ οὐδ' ὀνόματα οὐδὲ σύμβολα Θεῶν εἶχον, ὡς καθ' Ἡρόδοτον (1) ἐμαρτύρουν οἱ Δωδωναῖοι περὶ αὐτῶν. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς προστίθησιν ὅτι πρῶτος ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος συνέθεντο θεογονίας παρὰ τοῖς Ἕλλησιν· ἀλλὰ διὰ τούτου αἰνίττεται βεβαίως ὅτι τὰς ἤδη ὑπαρχούσας καὶ διεσπαρμένας θεογονικὰς ἰδέας ἐστιχούργησαν καὶ ἀνήγαγον εἰς ἄρτιον σύστημα, οὐχὶ ὅτι πρὸ αὐτῶν δὲν ὑπῆρχε παντάπασι παρ' Ἕλλησι θεογονία, διότι τότε ὁ Ὅμηρος, προοιμιάζων εἰς τὰ ἔπη του διὰ τῶν λέξεων «Λητοῦς καὶ Διὸς υἱὸς», δὲν θὰ ἐνοεῖτο, ἂν αἱ συγγένειαι καὶ ἡ ἀτομικὴ τῶν Θεῶν ἱστορία δὲν ἦσαν ἤδη γνωσταὶ καὶ δημώδεις παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Καὶ μαρτυρεῖ μάλιστα ὁ Ἡρόδοτος ὅτι πολλοὺς Θεοὺς εὗρον αὐτοὶ οἱ Πελασγοὶ, ἂν καὶ ἄλλους λέγει ὅτι παρέλαβον παρ' Αἰγυπτίων καὶ παρὰ Λιβύων (2).

(1) Β, 52.—(2) Β. 50.

Ἑπομένως ἡ Ἑλληνικὴ μυθολογία καὶ τὴν Ἀσίαν ἂν εἶχε πρώτην πηγὴν, ὡς εἶχεν αὐτὴν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, διεμορφώθη ὅμως κατ' ἰδέας τὸ πλεῖστον ἰθαγενεῖς, πολὺ πρὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Εἰς τὴν πρώτην δ' αὐτῆς περίοδον διά τε τῆς τέχνης τὴν ἐντελῆ ἀδυναμίαν, καὶ διὰ τὸ ἔτι ἀδιάκριτον καὶ ἀόριστον τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων, κατ' ἀρχὰς παρίστων τοὺς Θεοὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς εἰς πάσας σχεδὸν τὰς ἀρχαιοτάτας καὶ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας θρησκείας, ἀκατέργαστα φυσικὰ ἀντικείμενα, οἷον ξύλα καὶ λίθοι, καθ' ἃ καὶ ὁ Παυσανίας ῥητῶς ἀποφαίνεται (1)· «*τὰ δὲ ἔτι παλαιότερα καὶ τοῖς πᾶσιν Ἕλλησιν τιμὰς θεῶν ἀντὶ ἀγαλμάτων εἶχον ἀργοὶ λίθοι*» (2). Ἐμεινον δὲ τοιαῦτα τινὰ ἀντικείμενα ἐκ τῆς ἀρχαίας λατρείας καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν σεβάσμια παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὡς πανάρχαιοι τῶν θεῶν παραστάσεις· οὕτως ἐλατρεύοντο ὑπὸ σχῆμα λίθου ἀργοῦ ὁ Ἔρως ἐν Θεσπιαῖς κατὰ Παυσανίαν (3), αἱ Χάριτες ἐν Ὀρχομενῷ (4), ὁ Ἡρακλῆς ἐν Ὑγιττῷ (5), ὁ Ζεὺς παρὰ τὸ Γύθειον ὡς Καππώτας (καταπαύτης) (6), ὁμοίως Ζεὺς κυρίως ἦν καὶ ὁ ἐν Δελφοῖς τιμώμενος Πέτρασσος (7), ὃ ἐστὶν ὁ λίθος, ὃν ὁ Κρόνος ὑπετίθετο λαβὼν παρὰ τῆς Ῥέας καὶ καταπιὼν ἀντὶ τοῦ Διός. Ἐκαλεῖτο δ' αὐτὸς καὶ Βαίτυλος, ἐκ τοῦ ὅτι δῆθεν ἡ Ῥέα εἶχε καλύψει αὐτὸν διὰ βαίτης ἢ δέρματος. Ἦν δ' ἀληθῶς ἡ ἐπωνυμία αὕτη ἡ Φοινικικὴ Βὲθ-ὲλ, δηλοῦσα, ὡς καὶ ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ, οἶκος αὐτοῦ ἢ οἶκος Κυρίου, καθὼς ὠνομάζοντο πολλάκις παρ' Ἰουδαίοις οἱ καθιερούμενοι λίθοι (8). Ἐν Φαραῖς τῆς Ἀχαΐας ἵσταντο τριάκοντα τετράγωνοι λίθοι· «*Τούτοις σέβουσιν οἱ Φαρεῆς ἑκάστου θεοῦ τινος ὄνομα ἐπιλέγοντες*» λέγει ὁ Παυσανίας (9)· ἐν Σικυῶνι καὶ ἡ πα-

(1) Ζ. 22. — (2) Ἴδε καὶ Κλήμ. Προτρεπτ.—(3) Θ. 27.— (4) Αὐτ. 32. — (5) Αὐτ. 24. —(6) Αὐτ. Γ. 22. —(7) Αὐτ. 1, 24. —(8) Γενεσ. ΚΗ. 18, 19. —(9) Ζ. 22.

τρώα Ἄρτεμις ἦν κίων, καὶ ὁ μειλίχιος Ζεὺς πυραμίς (1)· ὁ ἐν Θήβαις Διόνυσος ὁ περικιόνιος ἦν κίων κισσῷ εἰλιγμένος (2)· ἐν Σάμῳ ἦν ἡ Ἥρα σανίς (3)· ἐν Σπάρτῃ ὁμοίως οἱ Διόσκουροι ἦσαν δόκανα, δύο παράλληλα ξύλα δι' ἐγκαρσίων συνδεδεμένα (4). Καὶ ἡ προστάτις δὲ τοῦ Ἄργους, ἡ ἐν τῷ Ἡραίῳ λατρευομένη Ἥρα, νομίζεται ὑπὸ Θειρσίου (5) καὶ Μυλλέρου (6) ὅτι ἦν κίων καὶ αὐτή· διότι ἐν Κλήμεντι (7) ἀναφέρονται δύο χωρία ἐκ τῶν παλαιῶν ποιημάτων, τῆς Φορωνίδος καὶ Εὐρωπίας, λέγοντα ὅτι «*ἐκόσμησαν κίονα μακρὸν ἀνάσσης*», καὶ ὅτι ἐκρέμασαν ἀκροθίνια ἐκ «*κίονος ὑψηλοῖο*». Δὲν νομίζομεν ὅμως τὴν εἰκασίαν ταύτην ὀρθήν, διότι ὁ Παυσανίας (8) λέγει· «*παρὰ δὲ αὐτῇ ἔστιν ἐπὶ κίονος ἄγαλμα Ἥρας ἀρχαῖον*», καὶ ἐπιφέρει ὅτι τὸ ἀρχαιότατον ἄγαλμα τῆς Θεᾶς ἦν ἔργον Πειράσου τοῦ Ἄργου ἐκ Τίρυνθος. Ἡ Ἥρα ἄρα δὲν ἦν κίων, ἀλλ' ἐπὶ κίονος ἵστατο τὸ ἄγαλμα αὐτῆς.

Ἐπήγαζον δὲ πιθανῶς αἱ πλεῖσται τῶν τοιούτων θείων παραστάσεων ἐξ ἀναθημάτων. Ὡς ὁ Βαίτυλος ἦν, καθ' ἃ εἴπομεν, λίθος τῷ Θεῷ καθιερωθείς, οὕτω καὶ ὁ Ἀγυιεὺς Ἀπόλλων, ὡς φαίνεται καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἀμβρακίας (9), παρὰ Δωριεῦσιν, ἐν Ἀθήναις, ἐν Δελφοῖς, ἦν κίων κωνοειδής (10)· διότι τοιοῦτοι κίονες ἐτίθεντο παρὰ ταῖς ἀγυιαῖς ὡς ὁδοδεῖκται καὶ ὅροι, καὶ φυσικῷ τῷ λόγῳ καθιεροῦντο εἰς τὸν προστάτην τῶν ἀγυιῶν Ἀπόλλωνα, καὶ μετὰ ταῦτα, ὡς ἱεροὶ τοῦ Θεοῦ, ἐλατρεύοντο ἐνίοτε καὶ ὡς παραστάσεις αὐτοῦ.

(1) Παυσ. Β. 9.— (2) Κλημ. Στρωμ. Α. 348.— (3) Καλλίμ. ἐν Εὐσεβ. Προπ. Εὐαγγ. 8.— (4) Πλουτ. π. φιλαδ.— (5) Epoch. d. bild. Künst. — (6) Handb. d. Arch. §. 66. — (7) Στρωμ. Α. 24. — (8) Β. 17.— (9) Millingen, Anc. Coins, 1831. 3, 19, 21.— (10) Müll. Dor. I. 299. DENKM. 1.—2.

Τοιαύτη τις πρέπει νὰ ὑποτεθῇ καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν λεγομένων, Ἑρμαίων ὡς καὶ ἡ τῶν Ἑρμῶν. Οἱ ἐπὶ τῆς καθάρσεως τῶν ὁδῶν καὶ πρὸς ἐπίστρωσιν αὐτῶν παρασωρευόμενοι λίθοι ἐθεωροῦντο ὡς ἱεροὶ εἰς τὸν προστάτην τῶν θεῶν Ἑρμῆν. Ταῦτα ἦσαν τὰ Ἑρμαῖα, αἱ «*λιθολογέες Ἑρμείω ἱδρύσιες*» (1). Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ οἱ Ὅροι, καὶ αἱ ὁδομετρικαὶ τετράγωνοι στῆλαι, ἀφιεροῦντο ἐπίσης εἰς τὸν Ἑρμῆν, καὶ ἑπομένως ἐκοσμοῦντο ἐνίοτε μετὰ ταῦτα καὶ διὰ τῆς κεφαλῆς καὶ ἄλλων ἐμβλημάτων τοῦ θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν μάλιστα καὶ τεσσάρων κεφαλῶν, ὅπου τρεῖς ἢ τέσσαρες ὁδοὶ συνηντῶντο. Αἱ κεφαλαὶ αὗται εἶχον πώγωνα ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ὡς ἀρχαιότατα παρίστατο ἔχων καὶ ὁ Ἑρμῆς· ἀντὶ δὲ τοῦ λοιποῦ σώματος, εἶχον αὐτὴν μόνην τὴν τετράγωνον ἄνευ κώλων στήλην, ἐνίοτε καὶ μανδύαν εἰς τοὺς ὤμους, καὶ συνεχέστερον φαλλὸν εἰς τὸ μέσον τῆς στήλης. Φαίνεται δ' ὁ τοιοῦτος τῶν Ἑρμῶν σχηματισμὸς ἀρχαιότατος, καὶ ἰδίως γεννηθεὶς ἐν Ἀρκαδίᾳ, τῇ τοῦ Ἑρμοῦ πατρίδι, διότι ὁ Παυσανίας λέγει: «*Περισσῶς γὰρ δή τι τῷ σχήματι τούτῳ φαίνονταί μοι χαίρειν οἱ Ἀρκάδες*» (2).

Παρὰ δὲ τῶν Ἀρκάδων παρεδέχθησαν τῶν τετραγώνων Ἑρμῶν τὸ σχῆμα καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῶν Ἀθηναῖοι, παρ' οἷς οἱ γλύπται Ἑρμογλύφοι μάλιστα πολλάκις ὠνομάζοντο (3), καὶ περὶ ὧν λέγει ὁ Παυσανίας (4)· «*Ἑρμῆς τέχνης τῆς Ἀττικῆς. Ἀθηναίων γὰρ τὸ σχῆμα τὸ τετράγωνον ἐστὶν ἐπὶ τοῖς Ἑρμαῖς, καὶ παρὰ τούτων μεμαθήκασιν οἱ ἄλλοι.*» Ὡς γνωστὸν δὲ (5), οἱ Πεισιστρατίδαι ἔστησαν Ἑρμᾶς κατὰ πάσας τὰς ὁδοὺς τῆς Ἀττικῆς, μετ' ἐπιγραφῶν αἵτινες ἐνέφαινον τῆς ὁδοῦ

(1) Ἀνθολ. Παλ. ΣΤ. 253. — (2) Η. 31. ἴδε καὶ 39 καὶ 48.— (3) Δουκ. Ἐνύπν. 7.— Πλατ. Συμπ.— (4) Δ. 23.— Θουκ. Στ. 27.— (5) Σίμ. Σωκρατ. π. Φιλοχρημ. σ. 228.

τὴν διεύθυνσιν, καὶ ἔμμετρόν τι προσέτι ἠθικὸν περιεῖχον παράγγελμα. Ἀλλ' ἡ ἐργασία αὕτη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων διετηρήθη καὶ μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν κατὰ ζῆλον τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἔτι μᾶλλον διότι εἰς τὸ πανάρχαιον σχῆμα ἀπεδίδετο ἰδιαίτερος θρησκευτικὸς σεβασμός. Οἱ δ' ἀπαντώμενοι εἰς τὰ διάφορα μουσεῖα Ἑρμαῖ ἀνήκουσιν εἰς πάσας ἐπίσης τῆς τέχνης τὰς ἐποχὰς, καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς νεωτέρας (1).

Καὶ ἄλλων ὅμως θεῶν ἀγάλματα εἰργάζοντο οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τὸν αὐτὸν τῶν Ἑρμῶν τρόπον, πιθανῶς διὰ τὴν αὐτὴν ἀρχικὴν αἰτίαν κοσμήσαντες κίονας, τοῖς θεοῖς ἐκείνοις ἀνατεθειμένους, διὰ τῆς κεφαλῆς ἢ καὶ ἄλλων μελῶν καὶ συμβόλων αὐτῶν, καὶ ὡς παραστάτας αὐτῶν αὐτοὺς μέχρι τέλους λατρεύσαντες. Οὕτως ἦν τετράγωνος ἡ ἐν Κήποις τῶν Ἀθηνῶν ἀρχαία Ἀφροδίτη, περὶ ἧς ὁ Παυσανίας· « *Ταύτης γὰρ σχῆμα τετράγωνον κατὰ ταὐτὰ καὶ τοῖς Ἑρμαῖς* » (2)· ὡς καὶ περὶ τῆς ἐν Δήλῳ· «*κάτεισι δ' ἀντὶ ποδῶν ἐς τετράγωνον σχῆμα*» (3). Τοιοῦτος καὶ ὁ ἐν Ἀρκαδίᾳ Ζεύς (4)· ὁ ἐν Λέσβῳ Διόνυσος ὁ Φαλλήν (5)· ἐν Τρικολώνοις τῆς Ἀρκαδίας ὁ Ποσειδών (6)· ἐν Μεγαλοπόλει ἡ Ἀθηνᾶ Ἐργάνη, ὁ Ἄμμων καὶ ὁ Ἀγυιεὺς Ἀπόλλων (7), ἑτέρα Ἀθηνᾶ, καὶ ἕτερος Ἀπόλλων, καὶ Ποσειδὼν, καὶ Ἑρμῆς ἀγήτωρ (8)· ἐν Ἀμύκλαις ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Λευκοφρύνη Ἄρτεμις, καὶ ἄλλα πολλὰ ἀλλαχοῦ. Ὠνομάζοντο δὲ τὰ τοιαῦτα ἀγάλματα, ὡς ἐκ τῆς ἀρχικῆς τοῦ σχήματος χρήσεως, Ἑρμαῖ τῶν θεῶν ἐκείνων· καὶ προσέτι τὰ ἀπαντώμενα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σύνθετα ἐκ τοῦ Ἑρμῆς ὀνόματα, ὡς Ἑρμαθήνη Ἑρμηρακλῆς (9)

(1) DENK. 3. Ἑρμῆς. Τοιχογράφημα. — (2) A, 19. — (3) Θ', 40. — (4) H'. 48. — (5) I', 19. — Denk. 4. — (6) Π'. 35.— (7) Π'. 32. — (8) H'. 31.— (9) Cic. ad Att. I, 4 καὶ 10.

δηλοῦσιν οὐχὶ ἀγάλματα δύο θεῶν συνηνωμένα, ἀλλὰ τῶν θεῶν τούτων Ἑρμᾶς ἢ τετραγώνους στήλας. Τοιαύτη δὲ πιθανῶς ἦν καὶ τοῦ μετέπειτα ἄλλως ὑπὸ τῶν γλυπτῶν διαμορφωθέντος Ἑρμαφροδίτου ἡ ἀρχή.

Τινὲς (1) ἐθεώρησαν τὴν ἐργασίαν τῶν Ἑρμῶν ταύτην ὡς τὸν πρῶτον κρίκον τῆς προόδου τῆς γλυπτικῆς, καὶ τὴν πρώτην αὐτῆς μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἀνοργανίστου φύσεως. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη καὶ ἀπίθανος εἶναι καθ' ἑαυτὴν, διότι φυσικὸν δὲν φαίνεται ἡ τέχνη νὰ διαμορφώσῃ καὶ ἀναπτύξῃ μέχρι τινος τὴν παράστασιν τῆς κεφαλῆς, τοῦ δυσχερεστέρου μέρους τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, πρὶν ἡ κατορθώσῃ νὰ διακρίνῃ, καὶ βαναύσως κἂν, τὰ ἐπίλοιπα μέλη. Προσέτι δ' οὐδ' ἀπόδειξίς τις ἱστορικὴ στηρίζει τὴν θεωρίαν ταύτην· ἐκ τῶν τριῶν ἀγαλμάτων τῆς Ἥρας, ἃ εἶδεν ὁ Παυσανίας εἰς τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους (2), οὐδὲν ἐφαίνετο παρέχον τοιαύτης τινὸς προόδου σημεῖον, διότι ἐξ ἐναντίας τὸ ἀρχαιότατον ἦν «*καθήμενον ἄγαλμα οὐ μέγα*», καίτοι κατεσκευασμένον ἐκ ξύλου ἀχράδος, καὶ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν γλύπτην Πείρασον, ὅστις ὑπετίθετο ζήσας πεντήκοντα ἔτη πρὸ τῶν Τρωϊκῶν.

Δὲν εἶναι ἄρα δυνατὸν, ὅταν ἐν τῇ ἐποχῇ τῶν ξοάνων ἡ τέχνη διεμόρφου ὁλόκληρον τὸ ἀνθρώπιναν σῶμα, ἐν τοῖς πολὺ μεταγενεστέροις χρόνοις, ὅτε κατειργάζετο τὸν λίθον, ν' ἀδυνατῇ νὰ παραστήσῃ ἕτερόν τε πλὴν τῆς κεφαλῆς· ἀλλ' ὡς πιθανώτερον πρέπει νὰ ἐκληφθῇ, ὅτι ἡ γλυπτικὴ διαμόρφωσις ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἤρξατο ἀπ' αὐτῶν τῶν σπαργάνων τῆς τέχνης, καὶ ἅμα ἀνέπτυξεν ἡ μυθολογία τὰς ἀνθρωπομόρφους της ἀντιλήψεις· ὁ δὲ τῶν Ἑρμῶν σχηματισμὸς ὅτι εἶναι τυχαῖον σύμπτωμα ἐν τῇ τέχνῃ.

(1) Müller Handb. d. Arch. 67. — (2) B. 17.

Ὑπῆρχον δὲ θεῶν ἀγάλματα, ἀναφερόμενα καὶ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἐπ' αὐτῆς ἤδη τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Καὶ πολλὰ μὲν τῶν ὅσα ὁ ποιητὴς ὀνομάζει ἀγάλματα ἦσαν ἴσως ἁπλῶς ἀναθήματα, ὡς ὅταν λέγῃ (1)·

«Εἰ δέ κεν εἰς Ἰθάκην ἀφικοίμεθα πατρίδα γαῖαν,
αἶψά κεν Ἡελίῳ Ὑπερίονι πίονα νηὸν
τεύξομεν, ἔνθαζε θεῖμεν ἀγάλματα πολλὰ καὶ ἐσθλά».

Μνημονεύει ὅμως καὶ ῥητῶς τοῦ ἀγάλματος τῆς ἐν Τροίᾳ Ἀθηνᾶς (2). Φαίνεται μάλιστα ὅτι ἀγάλματα ὑπῆρχον ἀφ' ἧς ἐποχῆς καὶ ναοί, διότι ὁ ναὸς ᾠκοδομεῖτο διὰ τὸ ἄγαλμα, ὡς κατοικία αὐτοῦ, οὐδ' εἶχεν ἄλλον λόγον ὑπάρξεως. Ὅταν ὁ Σύλλας ἀφῄρεσε τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἐξ Ἀλαλκομενῶν, παρημελήθη τὸ ἱερὸν «ἄτε ἠρημωμένης (γρ. ἠρημωμένον) τῆς θεοῦ» λέγει ὁ Παυσανίας (3).

Μεταγενέστεροι δὲ συγγραφεῖς ἀναφέρουσι καὶ ἄλλα ὡς εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνήκοντα, οἷον ὁ Παυσανίας τὸ Διονύσου ἄγαλμα, ἔργον Ἡφαίστου, ἤτοι χαλκοῦν, ὃ ἔλαβεν ὁ Εὐρύπυλος ἐκ τοῦ Ἰλίου ἁλόντος (4), καὶ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ὃ ἀνέθηκεν ὁ Ὀδυσσεὺς εἰς τὴν Σπάρτην (5), καὶ τὸ ξόανον τῆς ὀρθίας Ἀρτέμιδος, ὃ ἔφερεν ὁ Ὀρέστης ἐκ τῆς Ταυρίδος (6), τὰ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀφροδίτης ἔργα Ἐπειοῦ, τοῦ κατασκευάσαντος τὸν Δούριον ἵππον, ἀναθήματα δὲ τῆς Ὑπερμνήστρας εἰς Ἄργος (7), τὸ τῆς Ἥρας εἰς τὸ Ἡραῖον, ἔργον Πειράσου (8), τὸ τοῦ Ἄρεως, ὃ οἱ Διόσκουροι ἔφερον ἐκ Κολχίδος παρὰ τὸν Εὐρώταν (9), τὸ τοῦ Ἑρμοῦ ξόανον, ἀνάθημα Κέκροπος ἐν Ἐρεχθείῳ (10), καὶ ἄλλα πάμπολλα, ἐν οἷς καὶ ὅλα τὰ μετὰ ταῦτα διὰ τὴν ἀρ-

(1) Ὀδ. Μ. 345.— (2) Ἰλ. Ζ'. 303.— (3) Θ'. 33.— (4) Ζ, 19.— (5) Γ'. 12.— (6) Γ'. 16.— (7) Β'. 19.— (8) Β'. 17.— (9) Αὐτ.— (10) Α'. 29.

χαιότητα ἢ διὰ τὴν ἔξωθεν καταγωγὴν των καλούμενα καὶ νομιζόμενα Διϊπετῆ, ἐξ οὐρανοῦ δῆθεν πεσόντα, οἷον ἦν τὸ Τρωϊκὸν Παλλάδιον (1), καὶ τὸ ἐν Ἀθήναις τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, περὶ οὗ ὁ Παυσανίας λέγει ῥητῶς· «φήμη δὲ εἰς αὐτὸ ἔχει πεσεῖν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ» (2).

Τὰ πλεῖστα δὲ τῶν εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποδιδομένων ἀγαλμάτων μνημονεύονται ὡς ξόανα, ὃ ἐστιν ὡς ἐκ ξύλου ἐξεσμένα, καὶ ὁ Πλούταρχος μάλιστα πρόχειρον ἔχει τούτου τὸν λόγον, ὅτι πρὸς παράστασιν θεῶν καταλληλότερον ἦν τὸ ὀργανικὸν ξύλον τοῦ ἀψύχου λίθου ἢ τοῦ μετάλλου, γεννήματος γῆς ἀγόνου καὶ διεφθαρμένης (3).

Ἐξ αὐτῶν δὲ τὰ ἰδίως λεγόμενα Παλλάδια, κατ' ἀρχὰς μὲν πάντως παραστάσεις τῆς Παλλάδος ἐνόπλου καὶ πολιούχου, ἔπειτα δὲ καὶ ἄλλους παριστῶντα θεοὺς ἑκατέρου γένους, ἦσαν ἀγάλματα ὀρθὰ συνήθως, ἐπὶ κίονος ἱστάμενα, ὡπλισμένα δὲ, καὶ ἔχοντα ἀσπίδα καὶ δόρυ, καθὰ περιγράφονται ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων, καὶ ἰδίως ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως (4), Στράβωνος (5) καὶ Εὐσταθίου (6) καὶ συνεχῶς παρίστανται ἐπὶ δακτυλιολίθων καὶ ἐπὶ ἀγγείων.

Νηπιαζούσης δὲ τότε τῆς τέχνης, ὡς πρὸς τὴν διάπλασιν καὶ τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἦσαν, καθ' ἃ γινώσκομεν, τὰ ἀγάλματα ταῦτα εἰσέτι ἀτελῆ τε καὶ δύσμορφα, οὐδὲ τοὺς πόδας κεχωρισμένους ἔχοντα, οὐδὲ τὰς χεῖρας μεμακρυσμένας τοῦ σώματος, οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνοικτούς. «Οἱ γὰρ πρὸ τούτου (τοῦ Δαιδάλου) τεχνῖται κατεσκεύαζον τὰ ἀγάλματα τοῖς μὲν ὄμμασι μεμυκότα, τὰς δὲ χεῖρας ἔχοντα καθειμένας καὶ ταῖς πλευραῖς κεκολλημένας» λέγει ὁ Διόδωρος (7), καὶ ὁ

(1) Ἀπολλόδ. Γ. 12.— Διόδ. Ἀποσπ. Β. σ. 640.
(2) Α. 26.—(3) Ἐν Εὐσεβ. Προπ. Εὐαγ. Γ, 8.— (4) Α, 69.— (5) ΙΓ, σ. 601.—(6) Εἰς Ἰλιάδ. Ζ. σ. 627.— (7) Δ, 76.

Σχολιαστὴς τοῦ Πλάτωνος (1)· «*τῶν πάλαι δημιουργῶν πλαττόντων τὰ ζῶα συμμεμυκότας ἔχοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ οὐ διεστηκότας τοὺς πόδας, ἀλλ' ἑστῶτα σύμποδα*». Ἕνεκα δὲ τῆς ἀσχημίας τῶν ξοάνων τούτων λέγονται αἱ θυγατέρες τοῦ Προίτου βασιλέως τῆς Τίρυνθος, περιφρονήσασαι τὸ τῆς Ἥρας, ὅτε εἶδον αὐτὸ, καὶ διὰ τοῦτο εἰς μανίαν περιπεσοῦσαι (2)· καὶ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις, ἐκινήθη εἰς γέλωτα ὁ Παρμενίσκος ἐνώπιον τοῦ ἐν Δήλῳ ἀρχαϊκοῦ καὶ δυσμόρφου τῆς Λητοῦς ξοάνου (3).

Καταγωγὴ τῆς γλυπτικῆς.

Ὁ τοιοῦτος τῆς παναρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης χαρακτὴρ ἔπεισέ τινας ὅτι αὐτὴ ἕλκει ἐξ Αἰγύπτου τὴν καταγωγὴν, διότι δῆθεν τὰ αὐτὰ γνωρίσματα ἔχουσι καὶ τὰ Αἰγυπτιακὰ ἔργα τῆς γλυπτικῆς. Ἀλλὰ τὸν διϊσχυρισμὸν τοῦτον ἀνήρουν αὐτοὶ οἱ Αἰγύπτιοι, οἵτινες, κατὰ τὸν Διόδωρον πάλιν(4), ἔλεγον «*τὸν ῥυθμὸν τῶν ἀρχαίων κατ' Αἴγυπτον ἀνδριάντων τὸν αὐτὸν εἶναι τοῖς ὑπὸ Δαιδάλου κατασκευασθεῖσι τοῖς Ἕλλησιν*» ὥστε, κατ' αὐτοὺς, Αἰγυπτιακὰ ὡμοίαζον οὐχὶ τὰ προδαιδάλεια ἀγάλματα, ἃ περιγράφει ὁ Διόδωρος, ἀλλὰ τὰ ὅλως ἐκείνων διάφορα ἔργα αὐτοῦ τοῦ Δαιδάλου, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὡς ἐντελῶς μεταῤῥυθμίσας τὴν γλυπτικὴν, ὡς «*πρῶτος ὀμματώσας*» (τ' ἀγάλματα) καὶ «*διαβεβηκότα τὰ σκέλη ποιήσας, ἔτι δὲ τὰς χεῖρας διατεταμένας ποιῶν*» (5). Ἀλλὰ καὶ τῶν Αἰγυπτίων ἡ μαρτυρία αὕτη πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ ὡς πρόληψις, ἢ ὡς μία τῶν ἐθνικῶν ἐκείνων καυχήσεων, αἵτινες ἦσαν συνηθέσταται εἰς αὐ-

(1) Μέν. σελ. 97.— (2) Ἀπολλόδ. Β, 2.— (3) Ἀθήν. ΙΔ, σελ. 614.— (4) Α. 97.— (5) Διόδ. Δ. 76.

τούς· διότι ἡ ἀντιπαράθεσις τῶν ἀρχαιοτάτων ἑλληνικῶν προϊόντων τῆς γλυπτικῆς πρὸς τὰ αἰγυπτιακὰ ἀποδείκνυσιν ὅτι οὐ μόνον ταῦτα οὐδὲν ἔχουσι τῶν εἰς ἐκεῖνα ὑπὸ τοῦ Διοδώρου ἀποδιδομένων γνωρισμάτων, ἀλλ' ὅτι καὶ οὐδ' ὁμοιότης κυρίως μεταξὺ ἀμφοτέρων ὑπάρχει, πλὴν τοῦ κοινοῦ τύπου τῆς ἀτελείας, ὃν φέρει πᾶσα νηπιάζουσα τέχνη, οἷα τότε ἦν ἡ Ἑλληνικὴ, καὶ οἷα ἔμεινε σχεδὸν πάντοτε ἡ Αἰγυπτιακή.

Τὴν διαφορὰν ταύτην μεταξὺ τῶν δύο τεχνῶν ἀναγνωρίζει ῥητῶς καὶ ὁ ἄριστος τεχνογνώστης τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Παυσανίας, ὅταν λέγῃ (1)· «*Τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἡρακλέους ἐν Ἐρυθραῖς (τῆς Ἰωνίας) οὔτε τοῖς Αἰγιναίοις, οὔτε τῶν Ἀττικῶν τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἐμφερές. Εἰ δέ τι καὶ ἄλλο, ἀκριβῶς ἐστιν Αἰγύπτιον*»· ὡς καὶ ἀλλαχοῦ (2)· «*Ὁ μὲν δὴ Πύθιος καλούμενος καὶ ὁ Δεκατηφόρος Αἰγυπτίοις μάλιστα ἐοίκασι ξοάνοις· ὃν δὲ Ἀρχηγέτην ἐπονομάζουσιν, Αἰγινητικοῖς ἔργοις ἐστὶν ὅμοιος*». Καὶ ἡ ἑτέρα δὲ περικοπὴ αὐτοῦ αὕτη (3), «*Ὁ ἐν Ἄργει Ἀπόλλων ἦν ἀνάθημα Δαναοῦ. Ξόανα γὰρ δὴ τότε εἶναι πείθομαι πάντα, καὶ μάλιστα τὰ Αἰγύπτια,*» ἀποδεικνύει ὅτι ὁ περιηγητὴς διέκρινε μεταξὺ τῶν παναρχαίων Ἑλληνικῶν τεχνουργημάτων καὶ τῶν Αἰγυπτίων, ὧν ὑπῆρχόν τινα ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἦτο ἐπόμενον ἐκ τῆς ἐπιμιξίας τῶν δύο τόπων. Τοιαῦτα ἦσαν καὶ «*τὰ ἀγάλματα τοῦ ἐν Μεσσήνῃ γυμνασίου, ποιήματα ἀνδρῶν Αἰγυπτίων*» (4).

Οἱ τὴν γνώμην ὅμως τῆς ἐξ Αἰγύπτου καταγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς τέχνης προτείναντες, στηρίζουσιν αὐτὴν ἐπ' αὐτῶν τούτων τῶν χωρίων, ἅτινα κατ' αὐτῆς μᾶλλον ἢ ὑπὲρ αὐτῆς μαρτυροῦσι. Καὶ ἕτεραι δέ τινες φιλολογικαὶ ἢ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι, ἃς ἐπικαλοῦνται δὲν μᾶς φαίνονται πολὺ ἀποδεικτικώτεραι. Οὕτως ἀναφέρουσι

(1) Ξ, 5.— (2) Λ, 42.— (3) Β, 19.—(4) Παυσαν. Δ, 22.

τὸ παρὰ Διοδώρῳ χωρίον (1) «*Τὸ ἐν Σάμῳ ξόανον τοῦ Ἀπόλλωνος ἦν τὸ πλεῖστον παρεμφερὲς τοῖς Αἰγυπτίοις, ἔχον χεῖρας παρατεταμένας, καὶ πόδας συμβεβηκότας*». Ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς λέγει τὸ ξόανον κατὰ τὸ πλεῖστον μόνον, ἄρα οὐχὶ καθ' ὅλα τῷ αἰγυπτίῳ ὅμοιον, βεβαίως δὲ κατὰ μόνην τὴν ἀρχαϊκὴν αὐτοῦ ἀτέλειαν καὶ δυσμορφίαν.

Τὸ ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα (2) ὁ Δαίδαλος ἐμιμήθη τὴν πλοκὴν τοῦ λαβυρίνθου ἐξ Αἰγύπτου, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀφορᾷ οὐχὶ τὴν γλυπτικὴν, ἀλλὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, δὲν φαίνεται κἂν οὐδ' ἐντελῶς ἀληθὲς, διότι ὁ ἐν Αἰγύπτῳ εἶχεν ἕτερον χαρακτῆρα ὑπερμεγέθους καὶ πολυπλόκου ὑπεργείου οἰκοδομήματος, καὶ οὐχὶ κυρίως ὀρύγματος, οἷος εἶναι ὁ ἐν Κνωσσῷ λαβύρινθος. Ἄλλως τε δὲ καὶ τὸ ὄνομα αὐτὸ ἑλληνικῆς μᾶλλον κρίνεται καταγωγῆς, καὶ συγγενὲς τῇ λέξει λ α ύ ρ α.

Ἡ ἐπὶ τῶν Ἀττικῶν τετραδράχμων ἐπιτετυπωμένη κεφαλὴ Ἀθηνᾶς εἶχε τῷ ὄντι ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ μέχρις Ἀλεξάνδρου τύπον ὁμοιότατον πρὸς τὸν τῆς Αἰγυπτίας Ἴσιδος. Ἀλλ' ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς, ἂν ὄχι ἐν γένει, τοὐλάχιστον ἰδίως τῆς ἐν Ἀθήναις Πολιάδος, ἐταυτίζετο, ὡς φαίνεται, μετὰ τῆς Αἰγυπτιακῆς θεότητος Νηΐθ (3), εἴτε ἀπὸ τῶν χρόνων, καθ' οὓς εἰς Σάϊν ἐπέμφθη ἀττικὴ ἀποικία περὶ τὴν κέ. Ὀλυμπιάδα, εἴτε καὶ ἐκ πολὺ ἀπωτέρας ἀρχαιότητος. Αὐτὸ λοιπὸν τοῦτο, ὅτι ἡ ἐξ Αἰγύπτου προελθοῦσα θεότης διετήρησεν ἐπὶ μακρὸν τὸν Αἰγυπτιακὸν τύπον, φαίνεται κυροῦν μάλιστα ὅτι αἱ λοιπαὶ τῶν θεῶν παραστάσεις, αἱ μὴ σώζουσαι ἴχνος τοιούτου ῥυθμοῦ ἐν τοῖς μεταγενεστέροις καιροῖς, οὔτε θρησκευτικὴν οὔτε καλλιτεχνικὴν ἐξ Αἰγύπτου εἶχον καταγωγήν.

(1) A, 98.—(2) A, 64.—(3) Πλάτ. Τιμ. Σελ. 21.

Ὁ Διόδωρος διηγεῖται (1) ὅτι δύω ἀρχαιότατοι Ἕλληνες τεχνῖται, ὁ Τηλεκλῆς καὶ ὁ Θεόδωρος, ἀπεδήμησαν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Καὶ τοῦτο μὲν δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ· διότι, κατ' αὐτὸν τὸν Διόδωρον(2), ἡ Αἴγυπτος πρὸ τοῦ Ψαμμητίχου ἔμενεν ἀπροσπέλαστος τοῖς ξένοις καὶ ἀνεπίβατος· γνωστὸν δ' ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ εἰς τὴν ξένην ἀποδημία περιεποίει τι τὸ θαυμάσιον, ἐξ οὗ καὶ αἱ πολλαὶ περὶ μεμακρυσμένων ὁδοιποριῶν ἐπισήμων ἀρχαίων ἀνδρῶν πολλάκις μυθώδεις διηγήσεις. Ἀλλὰ καὶ ἀκριβὴς ἂν ἦναι τοῦ Διοδώρου ἡ πληροφορία, οὐδὲν ἀποδεικνύει περὶ τῆς ἐν γένει ἐξ Αἰγύπτου προελεύσεως τῆς Ἑλληνικῆς γλυπτικῆς, διότι οἱ δύω καλλιτέχναι ἐκεῖνοι οὐδέποτε ἐξελήφθησαν ὡς οἱ πρῶτοι καὶ μόνοι ἐν Ἑλλάδι εἰσαγωγεῖς τῆς τέχνης.

Καὶ αἱ καυχήσεις δὲ αὐταὶ τῶν Αἰγυπτίων, ἃς ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει (3), καὶ καθ' ἃς δῆθεν αὐτοὶ πρῶτοι ἀπένειμαν τοῖς θεοῖς βωμοὺς καὶ ἀγάλματα, πρῶτοι ἐνέγλυψαν εἰς τοὺς λίθους ζῴδια, καὶ πρῶτοι ἐδίδαξαν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὰ περὶ τῶν Θεῶν, μέρος μὲν διαψεύδονται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, διδάσκοντος ὅτι πολλοὶ τῶν Θεῶν ἔχουσι Πελασγικὴν τὴν καταγωγὴν, ἐν ᾧ εἴ τις ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς ἡ Νηΐθ, διετήρει Αἰγυπτιακὸν τύπον καὶ μεταγενεστέρως, μέρος δὲ οὐδὲν ἀποδεικνύουσιν ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, διότι καὶ ἄλλαι Ἀσιαναὶ τέχναι ἦσαν τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότεραι, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ ἦσαν καὶ μητέρες αὐτῆς. Αἱ φημιζόμεναι πανάρχαιοι εἰς τὴν Ἑλλάδα Αἰγυπτιακαὶ ἀποικήσεις ἐδύναντο τῷ ὄντι νὰ μεταδώσωσιν εἰς αὐτὴν τὸν Αἰγυπτιακὸν καλλιτεχνικὸν τύπον· ἀλλὰ κατ' ἴσον λόγον ἔπρεπε τὸ αὐτὸ νὰ φέρωσιν ἀποτέλεσμα καὶ αἱ ἐκ Φοινίκης μετὰ τοῦ Κάδμου, καὶ αἱ ἐκ Λυδίας μετὰ τοῦ Πέλοπος, καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τοὺς

(1) A, 98.—(2) A, 69.—(3) B, 4.

ἀπωτάτους μάλιστα χρόνους, νὰ ἐπικρατῶσι διάφοροι καλλιτεχνικοὶ ῥυθμοί, ἐν ᾧ ὁ τῶν ξοάνων ἐξ ἐναντίας μαρτυρεῖται πανταχοῦ ὡς εἷς κυρίως καὶ ὁ αὐτός. Τινὲς μάλιστα διατείνονται ὅτι καὶ εἰς αὐτὰ τὰ παρεργότερα τῶν ἀγαλμάτων ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις, εἰς τὴν θέσιν τοῦ σκήπτρου, εἰς τὴν διάθεσιν τῆς κόμης, ἀναγνωρίζουσι τὴν σχέσιν μεθ' ὅλων τῶν ξένων τεχνῶν τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς, ὡς ἂν ἦτο δυνατὸν ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἀρχαιότητι πάντα τὰ τότε γνωστὰ ἔθνη κοινὴν νὰ εἶχον οὐ μόνον τὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ τὴν δίαιταν καὶ τὰ ἔθιμα καὶ τὰ ἤθη, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν συρμὸν τῆς ἐνδυμασίας.

Ἄλλως τε δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀποικισμοὶ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἱστορίας αὐτῆς εἰς οὐ μικρὰς ὑπόκεινται ἀμφιβολίας, καὶ δύναται πολλαχῶς ν' ἀμφισβητηθῇ ἂν οἱ ὑποτιθέμενοι ἐκεῖνοι ἀρχηγοὶ τῶν ἀποίκων ἦσαν ἕτερόν τι ἢ προσωποποίησις μεταγενεστέρα τῶν ἐμπορικῶν ἢ ἑτέρων σχέσεων, αἵτινες συνέδεον ἴσως τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τοὺς σκοτεινοτέρους χρόνους τῆς παναρχαίου αὐτῆς ἱστορίας. Τινὲς μάλιστα τῶν ὑποτιθεμένων τούτων ἀποίκων ἦσαν πιθανῶς Ἕλληνες καὶ αὐτοί, ἐκ χωρῶν προερχόμενοι, ἃς, ὡς τὴν Λυδίαν, εἶχον ἐν ἔτι ἀπωτέροις καιροῖς κατὰ μέγα μέρος ἐξελληνίσει.

Οὗτοι εἰσὶν οἱ κυριώτεροι λόγοι, ἐφ' ὧν στηρίζονται οἱ ἰσχυριζόμενοι περὶ τῆς ἐξ Αἰγύπτου κατ' εὐθεῖαν καταγωγῆς τῆς τέχνης τῶν Ἑλλήνων, οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἱκανῶς πειστικός, ὥστε ν' ἀνατρέψῃ τὴν γενικὴν τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν περισωζομένων λειψάνων μαρτυρίαν, καθ' ἣν ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι ἡ τέχνη ἀπὸ τῶν στοιχειωδεστάτων ἀρξαμένη τύπων, ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀμορφοτέρων, καὶ τοῖς Αἰγυπτιακοῖς μόνον κατὰ τὴν ἀτέλειαν ὁμοίων ξοάνων, ἀνεβλάστησε διὰ τῶν ἰδίων δυνά-

μεων, καὶ ἀνεπτύχθη τάχιστα εἰς ὑπέρτατον κάλλος. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα, τὴν βεβαιότητα μᾶλλον, ὅτι μεταξὺ ἐθνῶν συνυπαρχόντων καὶ συναλλαττομένων, ὡς ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ θρησκευμάτων, οὕτω καὶ τέχνης μετεδίδοντο παραδόσεις πολλάκις, καὶ ὅτι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἦν ἐπόμενον νὰ ἀπαντῶνται τυχαίως, ἢ ἐνίοτε καὶ συστηματικώτερον, σπέρματά τινα ξένης καλλιτεχνίας, ὡς διακρίνεται τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἡ κατὰ μέρος ἐπενέργεια ἐπὶ τῶν ξένων τεχνῶν, ὅσαι ἦσαν δεκτικαὶ μιμήσεως καὶ τελειοποιήσεως.

Ἔνδυσις καὶ θεραπεία τῶν ἀγαλμάτων.

Τὰ τοιαῦτα ἄμορφα ξόανα τῶν ἀπωτάτων χρόνων, ἴσως πρὸς συγκάλυψιν κυρίως αὐτῆς ταύτης τῆς ἀσχημίας των, καὶ ἕνεκα τῆς ἀνεπαρκείας τῆς τέχνης εἰς παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, οὐχ ἧττον ὅμως καὶ πρὸς θρησκευτικὴν περιποίησιν, ἐκαλύπτοντο δι' ἐνδυμάτων, ὡς τὴν σήμερον τὰ ξύλινα ἀγάλματα ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐκκλησίαις, καὶ ἐστολίζοντο διὰ στεφάνων καὶ κόσμων χρυσῶν. Οὕτως ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὸν πέπλον τῆς Ἀθηνᾶς (1)·

« Ἥ δ' ἄρα πέπλον ἑλοῦσα Θεανὼ καλλιπάρηος
θῆκεν Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἠϋκόμοιο».

Καὶ τὴν ἕξιν ταύτην τοῦ ἐνδύειν τὴν Παλλάδα διὰ πέπλου διετήρησαν οἱ Ἀθηναῖοι πιστῶς καὶ εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον, ὅτε τὰ μεγάλα Παναθήναια ἦσαν ἡ τελετὴ τῆς κατ' ἔτος ἀνανεώσεως τοῦ ἐνδύματος τούτου. Δεικνύουσι δὲ τὰ νομίσματα πεπλοφόρον καὶ τὴν ἐν Τεγέᾳ Παλλάδα, ὡς καὶ δι' ἕτερα ἀγάλματα διετηρήθη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἰς τοὺς ἱστορικοὺς

(1) Ἰλ. Ζ, 303.

καιροὺς τὸ θρησκευτικὸν τῆς ἐνδύσεως ἔθος· διὰ τὸ τῆς Ἥρας, φέρ' εἰπεῖν, ἐν Ἄργει, ὅπου κατὰ τὴν ἑορτὴν τὴν ἐνδυμάτια καλουμένην (1) αἱ Ἡρεσίδες ἱέρειαι ἐφόρουν τῇ θεᾷ τὸ ἔνδυμα τὸ καλούμενον πάτον (2). Τὰ αὐτὰ δ' ἐτελοῦντο καὶ εἰς τὸ ἐν Σάμῳ Ἡραῖον, ὡς ἐκ τῶν νομισμάτων τῆς νήσου γίνεται δῆλον, καὶ ὁμοίως ἐνεδύετο τὸ ἄγαλμα τῆς αὐτῆς Θεᾶς, καὶ τὸ τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ἡλιδι (3), καὶ τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Τιτάνῃ (4).

Ἐκτὸς δὲ τούτου, τὰ ξόανα ταῦτα, πρὸς διατήρησιν τοῦ ξύλου πρὸ πάντων, ἴσως δὲ καὶ κατὰ μίμησιν ἐθίμου ξενικοῦ, ἐπλύνοντο ἢ καὶ ἐχρίοντο δι' ἐλαίου, ὡς τοῦτο παρέμεινε γινόμενον ἔτι καὶ ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς, ὅτε τὰ Πλυντήρια ἤγοντο ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τῶν Πραξιεργιδῶν (5) κατὰ τὴν κέ. Θαργηλιῶνος, καὶ τῇ ιθ.' Θαργηλιῶνος τὰ Καλλυντήρια διὰ τῶν λουτρίδων, τῶν πλυντρίδων καὶ τοῦ κατανίπτου (6), ἀμφότερα εἰς τὴν Παρθένον Ἀθηνᾶν· καὶ ἐν Ἄργει ἐτελοῦντο τῆς Ἀθηνᾶς τὰ λουτρὰ, συντελούμενα ἐλαίῳ μόνον, ἄνευ κατόπτρου καὶ μύρου (7). Ὁμοίως δ' ἐπὶ σκοπῷ κατ' ἀρχὰς βαναύσου καλλωπισμοῦ, συνδυασθέντι δὲ μετὰ ταῦτα καὶ μετὰ λόγων θρησκευτικῶν, ἀγάλματά τινα παρέμεινε νὰ χρωματίζωνται διαφόρως· οἷον τὸ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τοῦ Διονύσου, ἔτι δὲ τὸ τοῦ Πανὸς, τὸ τοῦ Πριάπου καὶ τῶν Σατύρων μιλτούμενα ἐρυθρῶς (8), καὶ τὸ τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς λευκὸν (9), καὶ ἄλλα δι' ἄλλων χρωμάτων.

(1) Πλούτ. π. Μουσ. 9.—(2) Ἡσύχ.—Μ. ἐτυμ.—(3) Παυσ. ΣΤ, 25.— (4) Αὐτ. Β, 11.— (5) Ξεν. Ἑλλ. Α, 4, 20.— (6) Μ. Ἐτυμ.— Beck. Anecd. I, σελ. 270. — (7) Καλλίμ. Λουτρ. Παλλ. ς. 13, 17, 25,— Θεόφ. Χαρ. ΙΕ. — Παυσ. I, 24.— (8)Παυσ. Β, 2.—Η, 39. —Ζ, 26.—(9) Σχολ. Ἀριστοφ. Σφηκ. 961.

Γλυπτικὰ ἔργα, τιμητικὰ καὶ ἀρχιτεκτονικά.

Τιμητικοὶ δ' ἀνδριάντες οὐδαμοῦ ἀναφέρονται ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, καὶ ἑπόμενον εἶναι ὅτι ἦτον ἄγνωστος τότε ἡ εὐγενὴς αὕτη ἀμοιβὴ τῶν διακρινομένων πολιτῶν, πρῶτον διότι ἡ δόξα τοῦ ἀπολύτου ἄρχοντος ἀπερρόφα συνήθως πᾶσαν τὴν τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, καὶ δεύτερον διότι ἡ ἀνδριαντοποιία δὲν εἶχεν ἔτι τὴν δύναμιν οὐδὲ τὴν ἀξίωσιν εἰκονικῶν παραστάσεων. Τῇ ἀρχιτεκτονικῇ δ' ὑπηρετικὰ τῆς γλυπτικῆς ἀντικείμενα ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου τὰ ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Ἀλκινόου (1)·

«*Χρύσεοι δ' ἑκάτερθε καὶ ἀργύρεοι κύνες ἦσαν,*
οὓς Ἥφαιστος ἔτευξεν».

Καὶ κατωτέρω (2)·

«*Χρύσειοι δ' ἄρα κοῦροι ἐϋδμήτων ἐπὶ βωμῶν*
ἕστασαν, αἰθομένας δαΐδας μετὰ χερσὶν ἔχοντες».

Ἀλλὰ καὶ δεῖγμα ἀξιόλογον σώζεται ἔτι ἔργου γλυπτικῆς, κατασκευασθέντος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πρὸς ἀρχιτεκτονικὸν κόσμον, ὁ ὑπεράνω τῆς πύλης τοῦ φρουρίου τῶν Μυκηνῶν τεθειμένος ὀγκώδης λίθος, τριγωνικῶς ἀνιών, καὶ ἐφ' οὗ παρίστανται ἐν ἐκτύπῳ ἀναγλύφῳ δύο λέοντες ἢ μᾶλλον λέαιναι, ἔργον εἴπερ τι καὶ ἄλλο σεβαστὸν καὶ περίεργον (ΠΙΝ. Α, 4), διότι ἡ ἀρχαιότης αὐτὴ τὸ ἐθεώρει ὡς προϊὸν Κυκλωπείας τέχνης, ὡς καὶ ὁ Παυσανίας λέγει (3)· «*Λείπεται δ' ἔτι καὶ ἄλλα τοῦ περιβόλου καὶ ἡ πύλη. Λέοντες δ' ἐφεστήκεσαν αὐτῇ. Κυκλώπων δὲ καὶ ταῦτα ἔργα εἶναι λέγουσι*». Οἱ λέοντες οὗτοι, λελαξευμένοι λίαν ἐπιδεξίως, καὶ κατὰ τρόπον ἀποδεικνύντα βαθμόν τινα ἐντελείας τῶν λιθουργικῶν μεθόδων καὶ ἐργαλείων, εἰσὶ τὸ ὕψος ὀκτάποδες, καὶ ἔχουσι ζωηρὸν τὸ διάγραμμα, ἀλλὰ

(1) Ὀδ. Η, 91.— (2) Αὐτ. 100.— (3) Β, 16.

βαρέα καὶ νευρώδη τὰ μέλη, καὶ ἀκρίβειαν περὶ τὴν ἀνατομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὀστῶν, τῶν μυόνων καὶ τῶν φλεβῶν· ἵστανται δ' ὄρθιοι ἑκατέρωθεν κίονος πρὸς τὰ κάτω μειουμένου ἀντὶ πρὸς τὰ ἄνω, καὶ ἔχοντος τέσσαρας κύκλους μεταξὺ δύο πλακῶν εἰς τὴν θέσιν τοῦ κιονοκράνου. Ἔστρεφον δὲ πρὸς τὰ ἔξω, ὡς ἀγρύπνως φρουροῦντες, τὰς προεχούσας των κεφαλὰς, αἵτινες ἤδη ἐλλείπουσι. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἀναγλύφου τούτου οἱ μὲν ἐπεκαλέσθησαν τὴν συμβολικὴν, τὸν κίονα λέγοντες ἔμβλημα τοῦ Ἀγυιέως Ἀπόλλωνος, ἢ τὸν ἀνεστραμμένον κίονα σύμβολον ἁλώσεως τῶν Μυκηνῶν, ἄλλοι ὑπέλαβον τὸν λέοντα ὡς οἰκόσημον τοῦ Ἀγαμέμνονος, καὶ ἄλλοι παρέβαλον αὐτὸ πρὸς τὰς γλυφὰς τῆς Περσεπόλεως καὶ τῆς Βαβυλῶνος. Ἀλλ' ὁ λέων, ὡς τὸ ἰσχυρότερον τῶν ζώων, κοσμῶν τὸ ὑπέρθυρον τοῦ φρουρίου, οὐδεμιᾶς χρήζει ἄλλης ἐξηγήσεως, οὐδ' ἐξ ἀλλοτρίας τέχνης εἶναι ἀνάγκη ν' ἀπεμιμήθη.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἀρκεῖ ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι κατὰ τοὺς ἀπωτάτους ἐκείνους χρόνους ἡ γλυπτικὴ εἰργάζετο καὶ τὸν λίθον. Ἐκτὸς τούτου εὗρον ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Τίρυνθος, καὶ ἔχω ἐν τῇ συλλογῇ μου, ἀγαλμάτιον θεότητος καθημένης, ὅλως ἀρχαϊκὸν, καὶ ἐκ μαρμάρου κατεσκευασμένον.

Ὡς ἀπόδειξις δὲ τοῦ βαθμοῦ εἰς ὃν εἶχε τότε φθάσει ἡ ἱκανότης τῆς τέχνης ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν τῶν φυσικῶν ὀργανικῶν ὄντων, δύναται νὰ μνημονευθῇ καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ Δουρίου ἵππου, ἔτι δὲ μᾶλλον διάφορα μετάλλινα κοσμήματα, ὡς τὰ προρρηθέντα τῶν ἀσπίδων τοῦ Ἀχιλλέως καὶ Ἡρακλέους, καὶ οἷαι αἱ περόναι, αἱ πόρπαι καὶ οἱ ὅρμοι, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι πολύτιμοι κόσμοι, πολλαχοῦ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν περιγραφόμενοι, ὡς διὰ τῶν ἑπομένων ἐν Ὀδυσσείᾳ (1).

(1) Τ, 225.

«Χλαῖναν πορφυρέην σὺν ἔχε δῖος Ὀδυσσεὺς
διπλῆν· αὐτὰρ οἱ περόνη χρυσοῖο τέτυκτο
αὐλοῖσι διδύμοισι· πάροιθε δὲ δαίδαλα ἦεν.
Ἔν προτέροισι πόδεσσι κύων ἔχε ποικίλον ἔλλὸν
ἀσπαίροντα λάων· τὸ δὲ θαυμάζεσκον ἅπαντες,
ὡς οἳ χρύσεοι ὄντες, ὁ μὲν λάε νεβρὸν ἀπάγχων,
αὐτὰρ ὃ ἐκφευγέων μεμαὼς ἤσπαιρε πόδεσσι.
Τὸν δὲ χιτῶν' ἐνόησα περὶ χροὶ σιγαλόεντα,
οἷον τε κρομύοιο λοπὸν κάτα ἰσχαλέοιο·
τὼς μὲν ἦν μαλακὸς, λαμπρὸς δ' ἦν ἠέλιος. ὣς».

Ἐκ τῶν στίχων τούτων οἱ τρεῖς τελευταῖοι ἐμφαίνουσι προσέτι καὶ τὴν περὶ τὴν ὑφαντικὴν τῶν τότε ἐντελειαν.

Τεχνῖται.

Ἀναφέρονται δ' ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ τινα τεχνιτῶν ὀνόματα, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα μικρὰν ἔχοντα ἱστορικὴν ὑπόστασιν, καὶ δυνάμενα μᾶλλον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἰδεῶν προσωποποιήσεις. Τὸ πρῶτον εἶναι αὐτὸ τοῦ Ἡφαίστου. Ἀλλὰ τὰ εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενα τεχνουργήματα εἰσὶ κυρίως, ὡς φαίνεται, τὰ φανταστὰ χαλκουργήματα, ἢ τῶν ποιητῶν ἢ τῆς παραδόσεως πλάσματα, ὁποία ἡ ἀσπὶς Ἡρακλέους ἢ ἡ πανοπλία τοῦ Ἀχιλλέως.

Ἐν Σικυῶνι, καὶ εἰς διαφόρους τῶν μεσημβρινῶν νήσων, ὡς τὴν Κρήτην, τὴν Ῥόδον, τὴν Κύπρον (1) μνημονεύονται κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους οἱ Τελχῖνες, μεταλλουργοὶ καὶ ἀγαλματοποιοὶ, συντεχνίαν ἀποτελοῦντες, καὶ περὶ ὧν λέγεται ὅτι πρῶτοι εἰργάσθησαν σίδηρον καὶ χαλκὸν (2), καὶ κατεσκεύασαν θεῶν ἀγάλ-

(1) Στραβ. I, 472 — Δ, 653. — Διόδ. Σικελ. Α. 55. — Καλλίμ. Ὕμν. εἰς Δηλ. — (2) Στράβ. I. 473.

ματα (1)· δι' ὃ καὶ ἐθεωροῦντο ὡς γόητές τινες ὑπὸ τῶν θαυμαζόντων τὴν ἔτι τότε σπανίαν τέχνην αὐτῶν, καὶ διάφοροι Θεοί, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἥρα, αἱ Νύμφαι, ὁ Ζεὺς, ὁ Ἀπόλλων, προσέλαβον ἐνιαχοῦ, ὡς ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντες, τὸ ἐπωνύμιον Τελχινίων. Ὅμοιοι δὲ πρὸς τοὺς Τελχῖνας, παν‌άρχαιοι μεταλλουργοὶ καὶ αὐτοὶ, ἦσαν, ἐν Κρήτῃ κυρίως καὶ εἴς τινα μέρη τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἱ καλούμενοι Ἰδαῖοι δάκτυλοι, ὧν ὁ εἷς ἔφερε καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα Ἄκμων (2). Ὁ δ' ὀνομαστότατος τῶν καλλιτεχνῶν τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκείνης ἐποχῆς ἦν ὁ Δαίδαλος, Ἀθηναῖος κατὰ Διόδωρον (3) καὶ Παυσανίαν (4), Ἐρεχθείδης τὸ γένος, υἱὸς κατὰ τὸν μὲν (5) Μητίωνος, κατὰ δὲ τὸν ἕτερον, ὅστις τοῦ γένους μονον τὸν λέγει τῶν Μητιωνιδῶν, υἱὸς Παλαμάονος (6) ἢ Εὐπαλάμου, ὡς ἄλλοι καλοῦσιν αὐτὸν, ἢ καὶ Εὐφήμου (7), καὶ Φρασιμήδης (8). Ἤκμασε δὲ, καθ' ἃ περὶ αὐτοῦ διηγοῦνται, ἐπὶ Μίνωος καὶ Θησέως, μίαν γενεὰν πρὸ τῶν Τρωϊκῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Εὐστάθιον (9) καὶ τὸν Αὐσώνιον (10), ἦν Κρὴς τὴν γενετὴν, εἰς Ἀθήνας ἐπιδημήσας. Περιηγήθη δὲ πολλὰ μέρη τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, καὶ ἐφευρὼν τὰ τεκτονικὰ ἐργαλεῖα, τὸν πρίονα, τὸν πέλεκυν, τὴν βολίδα, τὸ τρύπανον, τὴν κόλλαν, τοὺς ἱστοὺς καὶ τὰς κεραίας, προσέτι δὲ τοὺς ὀκλαδίας δίφρους ἢ θρόνους ἐν Ἀθήναις (11), ᾠκοδόμησεν, ἐν μὲν Κνωσσῷ τῆς Κρήτης, τὸν Λαβύρινθον, καὶ, κατὰ Σολῖνον (12), ναὸν τῆς ἐπιτοπίου θεᾶς

(1) Διόδ. ΝΕ, 5. (2) Στράβ. Ι, 473. — (3) Δ, 76—78.— (4) Ζ, 4. Η, 53. (5) καὶ Πλάτ. Ἰω. Σ. 363.— (6) Θ, 3. — (7) Σχόλ. εἰς Πλάτ. Πολ. Ζ.—Τζέτζ. Χιλ. Α, 19. ΙΑ, 379.— Σουίδ. Πέρδικος ἱερόν.— Hyginus, fab. 274.—Serv. ad Virg. VI, 14. — Κατὰ Διόδ. ἦν ὁ Εὐπάλαμος πρόγονος αὐτοῦ. — (8) Σχ. Πλάτ. Πολ. Ζ. — (9) Ἰλ. Σ, 592.—(10) Id. XII. —(11) Pl. VII, 97. Παυσ. Θ, 11.—(12) 11.

Βριτομάρτιδος ἢ Δικτύννης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Διός· ἐν δὲ Σικελίᾳ, τὴν Κολυμβήθραν, δι' ἧς ὁ ποταμὸς Ἀλαβὼν ἐξερεύγετο εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ πολεις ἐπὶ κρημνῶν ἐκρέμασε, καὶ ἄλλα μεγαλουργήματα ἐξετέλεσεν· ἐν Ἰταλίᾳ δ' ἀνήγειρε ναοὺς (1), ἐν Σαρδοῖ μεγάλα οἰκοδομήματα, καὶ ἐν Αἰγύπτῳ τὸ κάλλιστον ἐν Μέμφει τοῦ Ἡφαιστείου πρόπυλον (2).

Γλυπτικὰ δ' ἔργα αὐτοῦ ἀναφέρει ὁ Παυσανίας, ἔτι σωζόμενα μὲν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του (3), ἐν Θήβαις Ἡρακλῆν, ἐν Λεβαδίᾳ Τροφώνιον, ἐν Κρήτῃ Βριτόμαρτιν (ἐν Ὀλοῦντι), καὶ Ἀθηνᾶν (ἐν Κνωσσῷ), ἐν Δήλῳ μικρὰν τετράγωνον Ἀφροδίτην· ἀπολεσθέντα δὲ, καὶ εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενα, Ἡρακλῆν ἐν Γέλᾳ (4) καὶ ἕτερον μεταξὺ Ἀρκαδίας καὶ Μεσσηνίας (5). Μνημονεύονται δ' αὐτοῦ καὶ ἐν ταῖς Ἡλεκτρίσι νήσοις ἀνδριὰς κασσιτέρινος καὶ χαλκοῦς (6).

Ῥυθμὸς δ' ἀποδίδοται εἰς τὰ ἔργα ταῦτα ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἀρχαϊκὸς μὲν, ἀλλ' ὡς προειρέθη, διάφορος τοῦ Αἰγυπτιακοῦ καὶ πολὺ ἐκείνου ἀνώτερος· διότι σκληρὰ μὲν ἦσαν καὶ ἄτεχνα, ὥστε λέγει ὁ Πλάτων (7)· «ὥσπερ καὶ τὸν Δαίδαλον φασὶν οἱ ἀνδριαντοποιοὶ, νῦν εὐγενόμενος τοιαῦτ' εἰργάζετο οἷα ἦν ἀφ' ὧν τοῦτομα ἔσχε, καταγέλαστον ἂν εἶναι». Οὐχ ἧττον ὅμως χαρακτηρίζονται τὰ ἀγάλματα αὐτοῦ ὡς ἐμπεριέχοντα σπέρμα κάλλους καὶ ὕψους, διαφαινόμενον δι' αὐτῆς τῆς δυσμορφίας, ἥτις ἦν ἔτι τότε τῆς ἀδυναμίας τῆς τέχνης προσον. Περὶ αὐτῶν οὕτως ὁ Παυσανίας ἐκφράζεται (8)· «Δαίδαλος δὲ ὁπόσα εἰργάσατο, ἀποπώτερα μέν ἐστι τὴν ὄψιν, ἐπιπρέπει δὲ ὅμως τι καὶ ἔνθεον τούτοις». Καὶ ὁ Φιλόστρα-

(1) Virg. Aen. VI, 14.—(2) Διόδ. καὶ Σκύλαξ.—(3) Θ, 40. —(4) Παυσ. Θ, 40, Η, 46. —(5) Αὐτ. Η, 35.—(6) Ἀριστ. θαυμ. ἀκ. 81. — Στεφ. Β, φ. Ἠλεκτ.—(7) Ἱππ. Μείζ. 282. —(8) Β, 4.

τος, κατ' ἀρχαιοτέρους βεβαίως, ἀποδίδωσιν αὐτῷ ἰδιαίτερόν τινα Ἀττικὸν χαρακτῆρα, λέγων[1]· «*Αὐτὸς δὲ ὁ Δαίδαλος Ἀττικίζει μὲν καὶ τὸ εἶδος, ὑπέρσοφόν τι καὶ ἔρρουν βλέπων, Ἀττικίζει δὲ καὶ αὐτὸ τὸ σχῆμα.*» Εἰς τὸν Δαίδαλον ἰδίως ἀποδίδοται ὅτι πρῶτος διέστειλε τῶν ἀγαλμάτων τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας, πρὶν κατασκευαζόμενα συγκεκολλημένα τῷ σώματι, καὶ πρῶτος ἠνέῳξε τοὺς πρὶν συμμεμυκότας ὀφθαλμοὺς αὐτῶν [2]· δι' ὃ ἐρρέθη θαυμαστικῶς ὅτι ἐνεφύσησε ψυχὴν καὶ κίνησιν εἰς αὐτά· καὶ ὁ Σωκράτης λέγει, παίζων, ἐν Πλάτωνι [3], ὅτι ἐδραπέτευον, ἂν δὲν ἦσαν δεδεμένα. Τοῦτο δ' ἕτεροι [4] παρεξηγήσαντες πάντως, ἐτερατολόγησαν ὅτι ὁ Δαίδαλος κατεσκεύασεν αὐτόματα δι' ὑδραργύρου αὐτοκινούμενα.

Ἀλλ' αἱ παραδόσεις αὗται φαίνονται πολὺ πιθανώτερον χαρακτηρίζουσαι μᾶλλον συμβολικῶς καλλιτεχνικήν τινα ἐργασίαν καὶ ἐποχήν, παρ' ἀτομικὴν ἱστορίαν τεχνίτου· διότι αὐτὸ τὸ ὄνομα Δαίδαλος εἶναι προφανῶς ὀνοματοποίησις τοῦ δαιδάλλειν, ῥήματος ἔχοντος ῥίζαν ἑλληνικήν, καὶ σημαίνοντος οὐδὲν ἕτερον ἢ διαποικίλλειν καὶ γλύφειν, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Παυσανίας ἀναγνωρίζει τοῦτο μέχρι τινος λέγων[5]· «*Οἱ πάλαι τὰ ξόανα ἐκάλουν Δαίδαλα· ἐκάλουν δ' (ἐμοὶ δοκεῖν) πρότερον ἔτι ἢ Δαίδαλος ὁ Παλαμάονος ἐγένετο Ἀθήνησι. Τούτῳ δὲ ὕστερον ἀπὸ τῶν δαιδάλων ἐπίκλησιν γενέσθαι δοκῶ, καὶ οὐκ ἐκ γενετῆς τεθῆναι τὸ ὄνομα*». Καὶ ὁ Λουκρήτιος αὐτὸ τοῦτο αἰνίττεται διὰ τῶν λογων· «quando omnibus omnia large Tellus ipsa purit naturaque daedala rerum». Εὐστόχως δ' ἐλέγετο υἱὸς τοῦ Παλαμάονος ἢ τοῦ Εὐπαλάμου ὁ Δαίδαλος, καθὸ παραστά-

(1) Εἰκ. Α, 16.— Σχολ. Πλατ. Μεν. 97.— (2) Διοδ. Δ, 76. — (3) Μέν. 97. — (4) Δημόκρ. ἐν Ἀριστ. π. ψυχ, Α, 3. — (5) Θ, 3.

της τῆς γλυπτικῆς, ἥτις ἐκ τῆς χειρονακτικῆς βιομηχανίας γεννᾶται. Υἱὸς δ' ἦν τοῦ Μητίωνος ἢ τοῦ Εὐφήμου καὶ τῆς Φρασιμήδης, διότι κατὰ τὰς τοτε ἰδέας ἡ καλλιτεχνία ἦν τῆς σοφίας προϊὸν καὶ τῆς φήμης πάροχος. Κατὰ ταῦτα τὸ πιθανώτατον φαίνεται, ὅτι ἀπὸ τῶν δαιδάλων, τῶν γλυπτικῶν καὶ τορευτῶν τεχνουργημάτων, ὠνομάσθησαν Δαιδαλίδαι οἱ γλύπται ἐν γένει, ὡς ἦσαν οἱ χαλκεῖς Ἡφαιστίδαι, καὶ Δαίδαλος ὅτι ἦν αὐτῶν τὸ περιληπτικόν, ὁ γλύπτης, ὡς προσωποποίησις τῶν ἀγνώστων ἐργατῶν τῶν ἀρχαίων Ἀττικῶν ἢ καὶ Κρητικῶν γλυπτῶν καλλιτεχνημάτων.

Μία ὅμως ἔνστασις δύναται νὰ φανῇ ἰσχυρὰ, ὅτι ὁ Ὅμηρος, ζήσας οὐχὶ ἀπώτατα τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ὑποτίθεται ἀκμάσας ὁ Δαίδαλος, μνημονεύει αὐτοῦ ὡς προσώπου ἱστορικοῦ. Ἀλλὰ τὸ μόνον χωρίον τοῦ ποιητοῦ ἐν ᾧ γίνεται μνεία τοῦ Δαιδάλου εἶναι τὸ ἑπόμενον [1]·

«*Ἔν δὲ χορὸν ποίκιλλε περικλυτὸς Ἀμφιγυήεις*
τῷ ἴκελον, οἷον ποτ' ἐν Κνωσσῷ εὐρείῃ
Δαίδαλος ἤσκησεν καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδνῃ·
ἔνθα μὲν ἠῖθέοι καὶ παρθένοι ἀλφεσίβοιαι
ὠρχεῦντο . . . . . .»

Τοῦ χωρίου τούτου μνημονεύει ὁ Παυσανίας [2], θεωρῶν αὐτὸ ὡς αἰνιττόμενον ἀνάγλυφόν τι, ὃ ἐσώζετο ἐν Κνωσσῷ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του. *Παρὰ τούτοις* (τοῖς Κνωσσίοις), λέγει, «*καὶ ὁ τῆς Ἀριάδνης χορὸς, οὗ καὶ Ὅμηρος ἐν Ἰλιάδι μνήμην ἐποιήσατο, ἐπειργασμένος ἐστὶν ἐπὶ λίθου λευκοῦ*». Ὁ Μύλλερος [3] ὅμως ἀντιδιϊσχυρίζεται ὅτι ἀρχαιότατα εἰργάζοντο χαλκᾷ καὶ οὐχὶ λίθινα τὰ γλυπτικὰ ἔργα, λησμονῶν, ὡς φαίνεται, τοὺς λέοντας τοὐλάχιστον τῶν Μυκηνῶν, καὶ τὴν Κυκλω-

(1) Ἰλ. Ε, 39.— (2) Α, 40.— (3) Archäol. d. K. § 64,1.

πείαν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης ἐν Ἄργει (1). Νομίζει δ' ὅτι ὁ Παυσανίας ἢ εἶδεν ἀντίτυπον τοῦ ἀπολεσθέντος χαλκοῦ πρωτοτύπου, ἢ ὅτι ἐπίστευσε προλῆψιν ἐντόπιον, στηριζομένην ἐπὶ τῶν στίχων τοῦ ποιητοῦ, οἵτινες φρονεῖ ὅτι οὐχὶ ἀνάγλυφον, ἀλλ' αἴθουσαν χοροῦ περιγράφουσιν. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐξηγήσεσιν ὅμως τοῦτο μᾶς φαίνεται πρὸ πάντων ἀπίθανον, ὅτι ὁ ποιητὴς λέγει τὸν Θεὸν μιμηθέντα ἔργον θνητοῦ, ἢ ὅτι λαμβάνει ὡς ὅρον παραθέσεως τοῦ θείου ἔργου μικρόν τι ἀνάγλυφον ἐν Κνωσσῷ που κείμενον. Ἀλλ' ἡ ἀτοπία αὕτη ἐκλείπει, ἂν ἐν τοῖς ἄνω στίχοις μεταβληθῇ ἡ λέξις Δαίδαλος εἰς δαίδαλον, ἐπίθετον τοῦ χοροῦ, ὅτε συνεκλείπει καὶ ἡ μνεία τοῦ τεχνίτου ἀπὸ τῶν ἐπῶν τοῦ Ὁμήρου.

Ὡς ὁ Δαίδαλος, τὸ συμβολικὸν τοῦτο ὄνομα, μεταβάλλεται εἰς ἱστορικὸν, καλλιτέχνου ζήσαντος ἐν τῇ ἀρχαιότητι, οὕτω καὶ οἱ Δαιδαλίδαι, ἐπωνυμία περιληπτικὴ πάντων τῶν περὶ τὰ πανάρχαια δαιδάλεα ἔργα ἀσχολουμένων, ἐξελαμβάνετο ὡς ῥητοὺς τεχνίτας δηλοῦσα, τοὺς ἀμέσους τοῦ Δαιδάλου ἀπογόνους, συγγενεῖς ἢ καὶ μόνον μαθητὰς, συγχρόνους καὶ συνεργάτας. Ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτῶν εἰσὶ λίαν συγκεχυμένα καὶ ἀσυμβίβαστα, ὡς εἶναι ἑπόμενον· διότι εἰς μίαν καὶ μόνην ἐποχὴν συμπυκνοῦνται διάφορα ἱστορήματα, ἀφορῶντα διαφόρων πολλάκις αἰώνων ὁμωνύμους τεχνίτας ἢ ὀνόματα συμβολικὰ, κοινὸν μόνον ἔχοντα τῆς ἐργασίας αὐτῶν τὸν ἀρχαϊκὸν χαρακτῆρα. Κατὰ τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς λέξεως, Δαιδαλίδαι ἦσαν πάντες οἱ ἀρχαιότατοι ἢ οἱ ἀρχαιορρύθμως ἐργαζόμενοι γλύπται. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐκλαμβανομένων ὡς προσώπων ἱστορικῶν, ὁ Τάλως ἢ Κάλως ἢ Πέρδιξ, υἱὸς τῆς Περδικος, ἀδελφῆς τοῦ Δαιδάλου,

(1) Παυσ. Β. 20.

ἐφευρέτης τινων ἐργαλείων, κατεκρημνίσθη δῆθεν ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ θείου του, φθονοῦντος αὐτὸν, καὶ ὁ τάφος αὐτοῦ ἐδείκνυτο εἰς τοὺς μεσημβρινοὺς αὐτῆς πρόποδας μέχρις ἐπὶ Παυσανίου (1). Ὁ Εὔχειρ, λεγόμενος συγγενὴς τοῦ Δαιδάλου (2), καὶ ὁ Ἔνδοιος, συνοδοιπόρος αὐτοῦ (3), εἰσὶν αἰῶνας ὅλους μεταγενέστεροι. Ὁ Σμίλις Εὐκλείδου, Αἰγινήτης, σύγχρονος τοῦ Δαιδάλου (4), ἔρχεται εἰς Σάμον, ὅπου κατασκευάζει τὸ τῆς Ἥρας ἄγαλμα μετὰ Προκλέους, 60 ἔτη μετὰ τὴν δωρικὴν εἰσβολὴν, ἤτοι τρεῖς αἰῶνας μετὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ὑποτίθεται ἀκμάσας ὁ Δαίδαλος (5), καὶ κατὰ τὴν 40 ὀλ., ἤτοι τέσσαρας αἰῶνας μετὰ ταῦτα, οἰκοδομεῖ τὸν ἐν Λήμνῳ λαβύρινθον (6). Ἐπειὸς ὁ Πανοπέως κατεσκεύασε τὸν Δούρειον ἵππον (7), καὶ ξόανον Ἑρμοῦ σωζόμενον ἐν Ἄργει ἐπὶ Παυσανίου (8). Πείρασος δ' ὁ Ἄργου, τὸ ἀρχαιότατον ξόανον τῆς ἐν τῷ Ἡραίῳ Ἥρας «καθήμενον ἄγαλμα, οὐ μέγα, ἐξ ἀχράδος» (9).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Γραφική.

Ἀλλ' ἡ τῆς γλυπτικῆς, ἔστω καὶ ἀτελὴς, ἐξάσκησις προϋποτίθησι τὴν μέχρι τινος τοὐλάχιστον γνῶσιν τῆς γραφικῆς, διότι ἡ γλυφὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ

(1) Α, 21. — Διόδ. Δ, 76. — Ἀπολλόδ. Γ, 19.— Ovid. Metam. VII.— (2) Pl. VII, 57 ἐξ Ἀριστ.— (3) Παυσ. Α, 20. —(4)Παυσ. Ζ, 4.—(5) Παυσ. Ζ, 4.—Κλ. Ἀλεξ. Προτρ. σελ. 13.—Εὐσεβ. Προπ. Εὐαγ. Γ, 8 ἐκ Καλλιμ.—(6)Pl. XXXVI, 13.— (7) Παυσ. Β, 29.— (8) Ζ, 19.— (9) Παυσ. Β, 17.

πανταχόθεν ἐπὶ στερεοῦ σώματος ἐφαρμογὴ τοῦ διαγράμματος. Καὶ τὸν μὲν χρωματισμὸν πολλάκις μαρτυρεῖ ὁ Ὅμηρος, ὡς ὅταν καλῇ «μιλτοπαρῄους» τὰς ναῦς, καὶ λέγῃ περὶ τῶν χαλινῶν(1).

«Ὡς δ' ὅτε τις ἐλέφαντα γυνὴ φοίνικι μιήῃ
Μηονὶς εἰὲ Κάειρα, παρήϊον ἔμμεναι ἵπποις».

Ὁμοίως περιγράφει πολύχροα τὰ ποικίλματα τῶν ἀσπίδων, ὡς εἶχεν ἡ τοῦ Ἀχιλλέως *εἶμα δαφοινεὸν* (2), *βότρυας μέλανας* (3), *κάπετον κυανέην* (4), καὶ εἰς τὴν τοῦ Ἡρακλέους καθ' Ἡσίοδον (5)

«Στίγματα δ' ὡς ἐπέφαντο ἰδεῖν δεινοῖσι δράκουσι
Κυάνεα κατὰ νῶτα, μελάνθησαν δὲ γένεια».

Τὴν δὲ τοῦ διαγράμματος γνῶσιν ἀποδεικνύουσιν οὐ μόνον τὰ ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ τὰ πολλὰ παρ' Ὁμήρῳ μεταλλικὰ κοσμήματα, ὧν προεμνήσθημεν (6), καὶ προσέτι τὰ εἰς τοὺς πέπλους ἐνυφαινόμενα ζῶα, ὡς τὰ τῆς πορφυρᾶς δίπλακος, ἣν ὕφαινεν ἡ Ἑλένη, καὶ ἐν ᾗ «πολέας ἐνέπασσεν ἀέθλους» (7), καὶ τὰ τῆς πορφυρᾶς χλαίνης, ἣν ἐποίησεν ἡ Πηνελόπη τῷ Ὀδυσσεῖ (8). Οὕτως ἐνεπικίλλοντο ζῴδια καὶ εἰς τὸν πέπλον τῆς Ἀττικῆς Παλλάδος μέχρι τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, κατ' ἔθος βεβαίως πανάρχαιον, ὡς ἀποδείκνυται καὶ ἐκ τῶν ἐπιγεγλυμμένων ἐπὶ τοῦ πέπλου τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου (9).

Ὁ Ἀθήναιος (10) ἀναφέρει δύο ὑφαντὰς τὸν Ἀκεσᾶν καὶ τὸν Ἑλικῶνα. Τὰ ὀνόματα ταῦτα ὡς ἐπιτηδείων

(1) Ἰλ. Α, 141.— (2) Ἰλ. Σ, 538.— (3) Αὐτ. 562. — (4) Αὐτ. 564.— (5) Ἀσπ. Ἡρ. 166.— (6) Σελ. 86.—(7) Ἰλ. Γ, 126.— (8) Ὀδ. Τ. 227. — (9) Augusteum, I, 9, 10. — (10) Β, σ. 48 c.

τεχνιτῶν ἀπέβησαν παροιμιακὰ μετὰ ταῦτα, καὶ ἐν τοῖς παροιμιογράφοις ὁ μὲν Ἀκεσᾶς λέγεται ἐκ Πατάρων τῆς Λυκίας, ὁ δὲ Ἑλικὼν ἐκ Καρύστου. Ἐξ ἐπιγράμματος ὅμως διατηρουμένου παρ' Ἀθηναίῳ, καὶ ἐνυφασμένου ἐν τάπητι, ὃν αὐτοὶ ἐργασθέντες ἀνέθηκαν ἐν Δελφοῖς, φαίνεται ὅτι ὁ Ἑλικὼν ἦν υἱὸς τοῦ Ἀκεσᾶ, καὶ ἀμφότεροι ἐκ Σαλαμῖνος τῆς Κύπρου. Ἀναφέρει δὲ καὶ ὁ Πλούταρχος ὅτι ἡ πόλις τῶν Ῥοδίων προσέφερε τῷ Ἀλεξάνδρῳ ἱμάτιον, ἔργον Ἑλικῶνος τοῦ παλαιοῦ (1).

Προφανὲς ἐκ τούτων εἶναι ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν δύο τούτων παναρχαίων τεχνιτῶν, ἂν δὲν ἦναι συμβολικά, ἐδόθησαν αὐτοῖς ὡς ἐκ τῆς τέχνης, ἣν ἤσκουν, καὶ ἥτις προϋποτίθησι τὴν γνῶσιν τοῦ διαγράμματος.

Περὶ δὲ τῆς πρώτης εὑρέσεως τῆς ζωγραφικῆς ὁ Πλίνιος λέγει (2) ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἀτόπως ἀντεποιοῦντο αὐτὴν, ἀξιοῦντες ὅτι ἤσκουν τὴν τέχνην ἑξακισχίλια ἔτη πρὸ τῶν Ἑλλήνων. Προστίθησι δὲ ὅτι, κατὰ τοὺς Ἕλληνας τὴν ἰχνογραφίαν ἀνεκάλυψε μὲν ὁ Αἰγύπτιος (;) Φιλοκλῆς, ἢ ὁ Κορίνθιος Κλεάνθης, ἤσκησανδὲ πρῶτοι ὁ Κορίνθιος Ἀρδίκης καὶ ὁ Σικυώνιος Τηλεφάνης, ἐγχαράττοντες ἐντὸς τοῦ περιγράμματος καὶ ἄλλας δευτερευούσας γραμμάς. Τὸν δὲ χρωματισμὸν εὗρεν Ἐκφαντος ὁ Κορίνθιος, χρησάμενος τετριμμένῳ κεράμῳ πρὸς κατασκευὴν τοῦ χρώματος. Ἦν δ' οὗτος εἷς τῶν μετὰ Δημαράτου εἰς Ἰταλίαν μεταβάντων ἐπὶ Κυψελιδῶν, κατὰ Κορνήλιον Νέπωτα, ὅπερ ὅμως ἀρνεῖται ὁ Πλίνιος.

Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ αὐτὸς Πλίνιος (3) λέγει ἐφευρέτην τῆς ζωγραφικῆς ἐν μὲν Αἰγύπτῳ τὸν Γύγην, ἐν δ' Ἑλλάδι, κατ' Ἀριστοτέλην, τὸν Εὔχειρα, συγγενῆ τοῦ Δαιδάλου, μετὰ τοῦ Εὐγράμμου μεταβάντα

(1) Β. Ἀλέξ. 32.— (2) 35, 5.— (3) 7, 47.

εἰς Ἰταλίαν. Κατ' Ἀθηναγόραν τέλος (1), τὴν μὲν ἰχνογραφίαν εὗρε Σαυρίας ὁ Σάμιος, περιχαράξας τὴν σκιὰν τοῦ ἵππου του, τὰ δὲ μονόχρωμα Κράτων ὁ Σικυώνιος, ἐπιχρίσας διὰ χρώματος τὴν σκιὰν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐπὶ λευκοῦ πίνακος.

Ἀλλ' ἐκ τῶν ὀνομάτων τούτων τὰ μὲν εἰσὶ συμβολικά, τὸ τοῦ Εὐγράμμου καὶ πιθανῶς τὸ τοῦ Εὔχειρος, ἄλλα δὲ ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν τῆς τέχνης. Οὕτως ὁ Στράβων ἀποδίδωσι (2) τοῖς Κορινθίοις Κλεάνθει καὶ Ἀρήγωνι, καὶ ὁ Ἀθήναιος (3) τῷ πρωτῳ τούτων, εἰκόνας καλλιτέχνους ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀλφειονείας Ἀρτέμιδος παρὰ τῇ Ὀλυμπίᾳ. Πᾶσαι ὅμως αἱ παραδόσεις φαίνονται ἐκ συμφώνου ἀποδιδοῦσαι τὴν εὕρεσιν, ἢ κἂν τὴν ἀρχαιοτάτην ἄσκησιν τῆς τέχνης ταύτης εἰς Κόρινθον καὶ Σικυῶνα πρὸ τῶν Κυψελιδῶν.

Κυρίως ὅμως εἰκόνες ὑπὸ μὲν τοῦ Ὁμήρου δὲν μνημονεύονται παντελῶς· τῶν δὲ μεταγενεστέρων μόνον ὁ Σέρβιος (4) ἀναφέρει ἐν τῷ κατὰ τὴν Κύμην ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος ζωγραφίαν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Δαίδαλον. Εἰς τὰς Ἰταλικὰς πόλεις, τὴν Ἀρδέαν, τὸ Λανούϊον καὶ τὴν Καίρην, ὁ Πλίνιος (5) εἶδε ζωγραφίας, ἃς λέγει ἀρχαιοτέρας τῆς Ῥώμης, εἰ καὶ μεταγενεστέρας τῆς ἐποχῆς περὶ ἧς πραγματευόμεθα, καὶ ἐφ' ἧς πρεσβεύει ὁ ἴδιος ὅτι δὲν ὑπῆρχεν εἰσέτι ἡ ζωγραφία. Ὁπωσδήποτε ὅμως φαίνεται ὅτι αἱ εἰκόνες ἐκεῖναι ἦσαν καὶ νεώτεραι ἀφ' ὅ,τι τὰς ἐκλαμβάνει (6).

(1) Πρεσβ. ὑπ. Χριστ. σ. 59 Dechain.— (2) Η, 343 c.— (3) Η, 346, c.— (4) Ad Aen.— (5) 35, 6.— (6) Letronne, Peint. mur. 30.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ ΤΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΔΩΝ, (1104, π. Χ.) ΜΕΧΡΙ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ (ΟΛΥΜ. 80 π. Χ. 457).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἱστορικὸς χαρακτὴρ τῆς ἐποχῆς.

Ὁ ἀνωτέρω περιγραφεὶς χαρακτὴρ τῆς τέχνης διήρκεσεν ἀμετάβολος μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς μεγάλην ἐπέφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀναστάτωσιν ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων.

Μία τῶν Πελασγικῶν φυλῶν, ἀρχαιότατα περὶ τὴν Δωδώνην οἰκοῦσα ὑπὸ τὸ ὄνομα Σελλῶν, Ἑλλήνων καὶ Γραικῶν (1), μετέβη ἐπὶ Δευκαλίωνος εἰς Ἑστιαιῶτιν καὶ τὸν Ὄλυμπον (2), καὶ ἀφ' οὗ ἔπεμψέ τινας ἀποίκους εἰς Κρήτην (3) καὶ ἀλλαχοῦ, διωχθεῖσα ἐκεῖθεν, κατέλαβεν ὑπὸ τὸ ὄνομα Δωριέων τὴν μεταξὺ Οἴτης καὶ Παρνασσοῦ Δρυοπίαν, ἣν μετωνόμασε Δωρίδα (4)· Ἐκεῖθεν δ' ἀπεπειράθη, πρὸ τῶν Τρωϊκῶν ἤδη (5), νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ εἰσῆλθε τέλος εἰς αὐτὴν νικῶσα, 80 ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἰλίου. (1104 π. Χ.).

(1) Ἀριστ. Μετεωρ. Α, 14. — (2) Ἡρόδ. Α, 56. — Müll. Dor. I, 18.— (3) Ὀδ. Τ, 174.—Ἰδ. Στρβ. I, 475.— Στέφ. Βυζ. φ. Δώριον.—Mül. Dor. I, 30.—Höck. II, 181. —200. III, 19. — (4) Διόδ. Δ, 67. — Ἡρόδ. Η, 43.— (5) Ἡρ. Θ, 26.

Ἐπειδὴ δ' ὁ Ἡρακλῆς ἦν καὶ αὐτῆς ἥρως ὡς καὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαιῶν, διὰ τοῦτο, φαίνεται, πρὸς νομιμοποίησιν τῶν κατακτήσεών των, διέδωκαν οἱ Δωριεῖς, καὶ ἐκύρωσαν μετὰ ταῦτα τὴν ἰδέαν, ὅτι ἦλθον κατάγοντες τοὺς νομίμους τοῦ τόπου ἄρχοντας, τοὺς Ἡρακλείδας (1). Κατέλαβον δ' ἀλληλοδιαδόχως τὴν Ἀργολίδα, Τροιζηνίαν, Κορινθίαν, Λακωνίαν καὶ Μεσσηνίαν· ἔτι δὲ τὴν Αἴγιναν καὶ τὰ Μέγαρα, καὶ μετέβησαν εἰς Θράκην καὶ Μικρὰν Ἀσίαν, Σικελίαν [καὶ Ἰταλίαν, καὶ τὴν ἀντιπέραν ἀκτὴν (Ἀκαρνανίαν καὶ Νήσους)· καὶ τῶν ἀρχαίων κατοίκων τοὺς μὲν, ὡς φαίνεται, οἰκειοθελῶς ὑποταγέντας κατέλιπον εἰς τοὺς ἀγροὺς, ἐν δουλοπαροίκων ἢ περιοίκων μοίρᾳ, τοὺς δ' ἀντιστάντας καθυπέβαλον εἰς δουλείαν σκληρὰν, ὡς τοὺς Εἵλωτας τοὺς παρὰ τὴν Σπάρτην.

Οἱ Δωριεῖς, ὀρεσίβιοι, πτωχοὶ πιθανῶς καὶ λιτοὶ, μὴ ἐκτεθηλυμένοι διὰ τῆς πολυτελείας ὡς οἱ Ἀχαιοὶ, ὠφεληθέντες δὲ καὶ ἐκ τῆς συνταράξεως ἣν ἐπέφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος, ἐνίκησαν κατὰ κράτος τοὺς καθ' ὧν ἐξεστράτευσαν, καὶ, ὡς φαίνεται, ἀνέτρεψαν πᾶσαν τὴν παλαιὰν κοινωνίαν ἐκ θεμελίων, καὶ ἐξήλειψαν ἐπί τινα χρόνον τὸν ἀρχαῖον πολιτισμόν· ὥστε νέφος σχετικῆς βαρβαρότητος συνεσκίασε πιθανῶς ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς αὐτῶν τὸ πρόσωπον τῆς Ἑλλάδος, ἡ πολυτέλεια ἐξέλιπε, καὶ ἐσβέσθη, ἢ κἂν περιεφρονήθη καὶ παρημελήθη ἡ τέχνη, περιορισθεῖσα ἴσως τὰ πλεῖστα εἰς βαναυσουργικὴν ἄσκησιν ἐν τοῖς ἀρχαίοις ἐργαστηρίοις. Ἀλλ' ὁ λαὸς τῶν κατακτητῶν ἦν ἑλληνικὸς καὶ αὐτὸς, καὶ πρὸς ἀνάπτυξιν εὐφυῶς διακείμενος· διὸ καὶ ἀφ' ὅτου κατῆλθε πρὸς φυλὰς

(1) Müller, Dor. I, 50.— Κατὰ Κ. Κ. Παπαῤῥηγόπουλον ὑπῆρξε κάθοδος Πελοποννησίων, Ἡρακλειδῶν, οὐχὶ δὲ καὶ κατάκτησις Δωριέων.

μᾶλλον ἀνεπτυγμένας, καὶ ἐτέθη ὁ ἴδιος εἰς περιστάσεις αἰσιωτέρας, νέος βίος ἤρξατο δι' αὐτὸν, καὶ ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς αὐτοῦ ἀνέθαλεν αὖθις τὸ ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς καταχωσθὲν σπέρμα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, καὶ καθαρώτερον μάλιστα, ἀναλόγως πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς παραδεχθείσης αὐτὸν φυλῆς. Ἦν δ' ἡ τῶν Δωριέων φυλὴ αὕτη ἐκ φύσεως μὲν φιλόκαλος, ἤρεμον τὴν φρένα ἔχουσα, τῆς συμμετρίας κεκτημένη τὴν αἴσθησιν, καὶ τὸ γλαφυρὸν ἀγαπῶσα, καὶ τῶν τύπων τὴν καθαρότητα· διὸ καὶ ἦν μάλιστα προσηλωμένη εἰς τὴν συγγενῆ ταῖς ἰδέαις ταύταις λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτῆς ἔφερεν ἤθη λιτὰ καὶ τραχέα· ἔμμονοι δὲ τὴν διάθεσιν, καὶ ἥκιστα νεωτεριστικοὶ οἱ Δωριεῖς, καὶ διὰ τὰς περιστάσεις τῆς κατακτήσεως καὶ δι' ἀρχαίας ἴσως διοικητικὰς ἕξεις καὶ παραδόσεις, ἔχαιρον εἰς τὸν ἀριστοκρατικὸν τύπον τῆς κυβερνήσεως. Πρὸς τὸν γενικὸν λοιπὸν τοῦτον ἐθνικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα ἔπρεπε νὰ συνάδῃ καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν αὐτῶν αἴσθημα, εἴτε εἶχον ἀναπτύξει αὐτὸ ἐν ταῖς ἀρχαίαις αὐτῶν ἕδραις, εἴτε μετὰ τὴν κάθοδον αὐτῶν ἐκαλλιέργησαν καὶ ἐγονιμοποίησαν κατ' ἰδίας ἰδέας τὰ ἐν ταῖς χώραις ἃς κατέλαβον παραμείναντα λείψανα τῆς ἀρχαίας Ἀχαϊκῆς τέχνης. Κατὰ ταῦτα, τῆς τέχνης αὐτῶν ἡ γενικὴ φυσιογνωμία ἦν λιτότης, ἀφέλεια, στερεότης, γλαφυρότης, καὶ καθαρὰ αἴσθησις τοῦ καλοῦ, τοῦ μέτρου καὶ τοῦ ῥυθμοῦ.

Αἱ δουλωθεῖσαι ὅμως φυλαὶ δὲν εἶχον ἐξολοθρευθῆ, ἀλλ' ἐκαιροφυλάκτουν ὅπως, προσφυῶν τυχοῦσαι περιστάσεων, ἀνεγείρωσιν αὖθις τὴν ταπεινωθεῖσάν των κεφαλήν. Διὸ καὶ μετὰ 4 ἑκατονταετηρίδας βλέπομεν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, κυρίως δ' ὅπου ἐδέσποζον Δωριεῖς καὶ ἐδούλευον Ἀχαιοὶ, ἐξ αὐτῶν μάλιστα προκύπτοντας δημαγωγοὺς, οἵτινες, τῶν λαῶν προστατοῦντες, ἀνεδείκνυντο τύραννοι μέχρι τέλους, ὥστε καὶ ὁ

Ἡρόδοτος λέγει ὅτι τότε « *φορὰ τυράννων κατέλαβε τὴν Ἑλλάδα* » (1). Τοιοῦτοι δ' ἦσαν ἐν Σικυῶνι οἱ Ὀρθαγορίδαι, ἐν Ὀλυμ. 30· ἐν Κορίνθῳ οἱ Κυψελίδαι, καί τοι φιλοτιμούμενοι νὰ προσαρτήσωσι τὴν ἀρχήν των εἰς τον Δωριέα Ἀλήτην, ἐν Ὀλ. 30—49· ἐν Ἐπιδαύρῳ ὁ Προκλῆς, πενθερὸς τοῦ Κυψελίδου Περιάνδρου· ἐν Μεγάροις Θεαγένης ὁ γαμβρὸς τοῦ Κύλωνος, ἐν Ὀλ. 40· ἐκτός τινων Δωριέων, οἵτινες κατὰ μίμησιν αὐτῶν ἐτυράννησαν ἐνιαχοῦ, (ὡς ἐν Σικελίᾳ λόγου χάριν καὶ παρὰ ταῖς νήσοις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Κῷ, Λίνδῳ). Μετὰ τῆς πολιτικῆς δὲ ταύτης ἀνακύψεως τῶν ἀρχαίων φυλῶν, αἵτινες προεῖχον ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν ἡμερῶν, συνανεβίωσε πρὸς ὥραν καὶ πᾶσα ἡ ἀρχαία κοινωνία μετὰ τῆς ἀσιανῆς αὐτῆς πολυτελείας καὶ μετὰ τῶν ἰάσιατικῶν αὐτῆς σχέσεων, ὥστε ὁ Περίανδρος φιλικῶς συνηλλάσσετο μετὰ τῶν Λυδῶν βασιλέων, καὶ αὐτοὶ δωρήματα ἔπεμπον εἰς τὰ ἱερὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ ἐκαλεῖτο Ψαμμίτιχος, ὁμώνυμος τῷ φιλέλληνι βασιλεῖ τῆς Αἰγύπτου (Ὀλ. 27), ὃν καθίδρυσαν Ἴωνες καὶ Κᾶρες, καὶ ὅστις παρεχώρησε τοῖς Ἕλλησι, « *πρώτοις ξένοις* » καθ' Ἡρόδοτον (2), οἴκησιν ἐν Αἰγύπτῳ. Καὶ ὁ Βαβυλώνιος δε Ναβουχοδονόσορ εἶχε τότε (Ὀλ. 44) Ἕλληνας μισθοφόρους, καὶ ἀποικίαι ἐγένοντο κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν ἐποχὴν, Θηραίων εἰς Κυρήνην (Ὀλ. 37), καὶ Μιλησίων εἰς Ναύκραριν τῆς Αἰγύπτου (Ὀλ. 66). Τοτε δὴ καὶ ἡ ἀρχαία τέχνη ἐπάλαισε τὸ τελευταῖον πρὸς τὴν ὑπὸ νέους οἰωνοὺς ἀναφυομένην, διότι οἱ τύραννοι, ἀνανεοῦντες τὴν ἀρχαίαν τῶν ἀνάκτων δίαιταν, μετὰ τῆς λοιπῆς ἐπιδείξεως, ἧτις ἦν οἰκεία εἰς τὸν ὄγκον τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν, ἐπελάβοντο καὶ μεγάλων οἰκοδομῶν καὶ ἄλλων ἔργων καλλιτεχνίας, δι' ὧν, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ, ἠσχόλουν

(1) Θ, 11.— (2) Β, 154.

καὶ ἐξησθένουν τὸν λαὸν, ἀποτρέποντες αὐτὸν τοῦ νὰ πολυπραγμονῇ πρὸς τὴν ἑαυτῶν πολιτείαν. « *Καὶ τὸ πένητας ποιεῖν τοὺς ἀρχομένους τυραννικὸν, ὅπως μήτε φυλακὴ τρέφηται, καὶ πρὸ τὸ καθ' ἡμέραν ὄντες, ἄσχολοι ὦσιν ἐπιβουλεύειν. Παράδειγμα δὲ τούτου αἵτε πυραμίδες αἱ περὶ Αἴγυπτον, καὶ τὰ ἀναθήματα τῶν Κυψελιδῶν, καὶ τοῦ Ὀλυμπίου ἡ οἰκοδόμησις ὑπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν, καὶ τῶν περὶ Σάμον ἔργα Πολυκράτεια. Πάντα γὰρ ταῦτα δύναται ταὐτὸν, ἀσχολίαν καὶ πενίαν τῶν ἀρχομένων* (1).

Ἀλλ' ἡ Δωρικὴ κατάκτησις, καὶ τὸ ὑπ' αὐτῆς ἱδρυθὲν πολιτικὸν σύστημα, εἶχον ἤδη βαθείας τὰς ῥίζας ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἡ Σπάρτη δυσμενῶς ἔβλεπε τὴν τοιαύτην τῶν ἀρχαίων φυλῶν ἀναστάτωσιν· δι' ὃ καὶ περὶ τὴν 50 Ὀλυμπιάδα, ἀξίωμα ἐλευθερωτοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀναλαμβάνουσα, ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν τυράννων, ἀπεδίωξεν αὐτοὺς πανταχόθεν, καὶ ἐστερέωσε τὴν τοῦ δωρικοῦ συστήματος ἐπικράτησιν, καὶ ἐπομένως τὴν ἐπ' αὐτοῦ στηριζομένην ἰδίαν ἑαυτῆς ὑπεροχήν. Καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν ὅμως τῶν τυράννων, αἱ πόλεις ἀντιφιλοτιμούμεναι πρὸς αὐτοὺς, καὶ θέλουσαι ν' ἀναδείξωσι τῆς ἐλευθερίας τὴν δύναμιν ἐφάμιλλον τῆς τυραννικῆς, ἐξηκολούθουν μεγάλας καὶ πολυτελεῖς οἰκοδομὰς ἀνεγείρουσαι, καὶ παρεῖχον συνεχῆ ἀφορμὴν τελειοποιήσεως εἰς τὴν τέχνην. Αὐτοὶ οἱ Δωριεῖς, τὴν ἰσχὺν αὐτῶν βεβαίαν καθίσαντες, ἤρξαντο αἰσθανόμενοι τὴν ἐξευγενιστικὴν ἐπιῤῥοὴν τῶν φυλῶν ἃς ὑπέταξαν, καὶ ἐκ τῆς προσκαίρου ἐκείνης ἀναβιώσεως τῆς τέχνης ἐπὶ τῶν τυράννων ὠφεληθέντες, ἐκαλλιέργησαν τὴν ἰδίαν αὐτῶν φιλοκαλίαν, καὶ βαθμηδὸν ἐπέβαλον αὐτὴν εἰς τὴν τέχνην, εἰς ἧς τὴν ἄσκησιν καὶ οἱ ἴδιοι τοῦ λοιποῦ ἐπεδόθησαν. Συγχρόνως δ' ἤρξατο καὶ ὁ

(1) Πολιτ. Ε, 9, 2.

πλοῦτος, ὁ ἐπίκουρος οὗτος τῆς τέχνης, συῤῥέων ἀπὸ τοῦδε εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ ἐμπορίου, οὗ μεγάλα κέντρα ἀνεδείχθησαν ἡ Κόρινθος, ἡ Αἴγινα, ἡ Σάμος, ἡ Φώκαια καὶ ἡ Μίλητος· καὶ μετὰ τὴν 50ὴν Ὀλυμπιάδα τὰ πολύτιμα μέταλλα τοσοῦτον ἐν Ἑλλάδι ἐπολλαπλασιάσθησαν, ὥστε, ἐνῷ ἐπὶ Κροίσου ὁ χρυσὸς δὲν ἐπωλεῖτο παντάπασιν ἐν αὐτῇ, καὶ ἵνα χρυσώσωσι τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος οἱ Σπαρτιᾶται ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν Λυδὸν βασιλέα, ἐπὶ τῆς 70ῆς Ὀλυμπιάδος ἐξ ἐναντίας ὁ Σικελὸς Ἱέρων, θέλων ν' ἀφιερώσῃ χρυσοῦν τρίπουν καὶ Νίκην εἰς Δῆλον, ἔπεμψε πρεσβείαν πρὸς τὸν Ἀρχέλαον εἰς τὴν Κόρινθον, καὶ ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὸν χρυσόν· καὶ τοσοῦτον ταχέως ηὔξανεν ἡ δημόσιος εὐημερία, ὥστε ἐπὶ Δημοσθένους ὁ χρυσὸς ἐτιμᾶτο τὸ 1/5 τῆς ἐπὶ Σόλωνος ἀξίας αὐτοῦ (1).

Καθ' ὃν δὲ χρόνον εἰσέβαλλον οἱ Δωριεῖς, φαίνεται ὅτι ἡ τῶν Ἰώνων φυλὴ κατεῖχε κατωτέραν ἀναπτύξεως καὶ δυνάμεως βαθμίδα ἢ οἱ Ἀχαιοί, ὥστε, ὅταν οὗτοι ἐδιώχθησαν τῶν μεσημβρινῶν οἰκήσεών των ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπέβαλον ἐκείνους ἐκ τῆς Αἰγιαλείας. Καὶ αὐτῶν δὲ τῶν Ἀθηναίων, ἐκτὸς ἀμυδρῶν καὶ σπανίων τινων ἱστορικῶν εἰδήσεων, καὶ τῶν περὶ Θησέως μυθευομένων, ὀλίγη γίνεται μνεία μέχρι Πεισιστράτου (Ὀλ. 45). διὸ καὶ εὐκατάληπτον εἶναι ὅτι ἡ τέχνη καὶ παρ' αὐτοῖς ἔλαβε τὸν τύπον τῶν ἐπικρατεστέρων δωρικῶν ἰδεῶν. Ἀλλ' ἡ κατόπιν αὐτῆς ἀνάπτυξις ὑπῆρξε παρὰ τοῖς Ἴωσι συγγενεστέρα πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν ἰδιαίτερον χαρακτῆρα αὐτῶν, αἱρουμένων πολὺ μᾶλλον ἢ ὅ,τι οἱ Δωριεῖς τὴν ἄνεσιν, καὶ τὸ χάριεν ὑπὲρ τὸ γλαφυρὸν, καὶ μετὰ τῆς εὐρυθμίας φιλούντων καὶ τὴν κομψότητα.

(1) Bœckh, Staatsh. d. Ath. I. 6.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχιτεκτονική.

Ἐπέφερε δ' ἡ δωρικὴ εἰσβολὴ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μάλιστα σπουδαίαν μεταβολήν, καὶ ὁ κατ' ἀρχὰς ἐν Πελοποννήσῳ ἐπικρατήσας νέος ῥυθμὸς διεδόθη ἐξ Ἀχαΐας διὰ τῶν Ἰόνων καὶ διὰ τῶν ἐν Μεγάροις γειτνιαζόντων Δωριέων εἰς Ἀττικὴν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν ἐλάσσονα Ἀσίαν (1).

Τειχοδομία.

Ἡ πρὸς τὴν εὐρυθμίαν τάσις τῶν Δωριέων ἐπ' αὐτῆς ἤδη καταφαίνεται τῆς τειχοδομίας, ἀντὶ τῆς πολυγώνου τὴν τῶν συνόμων λίθων εἰσαγαγοῦσα, τὴν ἰσόδομον ἢ κυρίως ἑλληνικὴν ἐπικληθεῖσαν. Ἐν αὐτῇ οἱ λίθοι, ἐκ κοινοῦ πώρου μὲν ὄντες εἰς τὰ εὐτελέστερα τῶν οἰκοδομημάτων, ἐκ λευκοῦ δὲ μαρμάρου εἰς τὰ μεγαλοπρεπέστερα, τέμνονται εἰς ἴσα παραλληλεπίπεδα, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μεγάλα, διατίθενται εἰς δόμους ὁριζοντίους, ὧν ἕκαστος ἔχει τὰς καθέτους αὐτοῦ γραμμὰς ἐπὶ τοῦ μέσου μάλιστα τῶν στερεῶν ἐπιφανειῶν τοῦ ἑτέρου, καὶ συνδέονται πρὸς ἀλλήλους διὰ σιδηρῶν τόρμων ἢ γόμφων. Ἡ μετάβασις δ' ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ῥυθμοῦ εἰς τὸν ἕτερον ἐγένετο οὐχὶ διὰ μιᾶς, ὡς φαίνεται, ἀλλὰ βαθμηδόν. Ὅσα τῷ ὄντι τείχη ἀπαντῶνται ἀνεγερθέντα μεταξὺ τῶν Μηδικῶν καὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τούτων ὁ ῥυθμὸς μετέχει τοῦ πολυγωνίου καὶ τοῦ ἰσοδόμου, διότι αἱ πλεῖσται μὲν τῶν γραμμῶν αὐτῶν εἰσὶν ὁριζόντιαι καὶ κάθετοι, τινὲς ὅμως

(1) Vitruv. IV, 1, 3.

ἀπεκκλίνουσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τῶν κανονικῶν διευθύνσεων ,κατὰ τὸν τρόπον ὅστις ψευδισόδομος ἢ ἔμπλεκτον ἐκαλεῖτο. Τοιοῦτον εἶναι τὸ τεῖχος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς Ἐρετριακῆς ἀκροπόλεως, ἐν ᾧ πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη ἡ τειχοδομία αὐτῆς εἶναι καθαρῶς πολυγώνιος· καὶ αὕτη μὲν εἶναι λείψανον ὀχυρώσεως τῶν ἀπωτάτων χρόνων, ἡ δὲ μεσημβρινὴ πλευρὰ προφανῶς ἀνῳκοδομήθη ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ξέρξου κατασκαφὴν τῆς πολεως (1). Τοῦ αὐτοῦ ἐπίσης ρυθμοῦ εἰσὶ καὶ τὰ σωζόμενα λείψανα τοῦ φρουρίου κατὰ τὴν κορυφὴν τῆς ἐν Ἀττικῇ Δεκελίας κατὰ τὸ Τατόϊ, (εἰς θέσιν Κατσιμίδι), τειχισθείσης, ὡς γνωστὸν, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (2). Τούτοις τέλος ὅμοιον κατὰ τὸ σχῆμα, εἰ καὶ κατὰ τὰς διαστάσεις γιγαντιαῖον, εἶναι τὸ ἡμικυκλικὸν τεῖχος, τὸ πρὸς βορρᾶν περατοῦν καὶ περιβάλλον τὴν Πνύκα. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ περὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ πολλαχῶς ἠμφισβητήθησαν, καὶ κοινῶς ὡς πανάρχαιον θεωρεῖται ἔργον κυκλωπείων χειρῶν, ὑπό τινων δὲ καὶ ὡς οὐδ' εἰς τὴν Πνύκα οὐδόλως ἀνῆκον ἐκρίθη, ὅπερ, ἂν ἦν ἀληθὲς, θ' ἀνέτρεπε τὸν περὶ τὴν ἡλικίαν τοῦ μεταβατικοῦ τούτου ρυθμοῦ ἡμέτερον διϊσχυρισμὸν, ἀνάγκη παρεκβατικώτερον νὰ ἐκφράσωμεν διὰ βραχέων ἐνταῦθα τὴν περὶ τῆς θέσεως τῆς Πνυκὸς ἰδέαν ἡμῶν (3).

Ἐπὶ Σόλωνος ὁ δῆμος συνήρχετο εἰς ἐκκλησίας ἐν τῇ ἀγορᾷ (4), καὶ ἴσως ἔκτοτε ἤδη προσηρτήθη εἰς τὰς δημοτικὰς συνελεύσεις τὸ ὄνομα Πνυκὸς ἢ Πυκνός(5),

(1) Ἡρόδ. ΣΓ, 119.— Στρβ. I, 448. — Ἴδε τὸ ἐμὸν Mémoire sur la partie méridionale de l'ile d'Eubée. σελ. 11. — (2) Θουκ. Z, 19. — (3) Ἴδε τὰς ἐμὰς Antiq. Hell. II, N. 889. — (4) Ἀρποκρ. φ. Πάνδημος Ἀφροδίτη. — (5) Σχολ. Ἀριστοφ. Θεσμοφ. 658. Ἱππ. 42.-Σουϊδ. φ. Πνύξ.-Ἡρωδιαν. ἐν Στεφ.-Βυζ. φ. Πνύξ.-Θουκ. Η, 97 κλ.

διότι συνεπυκνοῦντο ἐκεῖ, καὶ τὸ δὴ λεγόμενον ἐπνίγοντο ὑπὸ τῆς στενοχωρίας οἱ ἐκκλησιάζοντες. Ὅταν δ' ὁ Κλεισθένης ὠργάνισε καὶ ἐξέτεινε τὴν δημοκρατίαν, τότε πιθανῶς κατὰ πρῶτον προσδιώρισεν αὐτὸς διὰ τὰς τοῦ δήμου ἀγορὰς ἰδιαίτερον καὶ εὐρυχωρότερον τόπον, εἰς ὃν μετέβη καὶ ἡ τῆς Πνυκὸς ἐπικρατήσασα ἅπαξ ἐπωνυμία. Περὶ δὲ τῆς θέσεως τοῦ τόπου τούτου, τὰ μόνα ἀναμφισβήτητα διδόμενα εἰσὶν ὅτι ἡ Πνὺξ ἦν ὁρατὴ ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου (1), ὅτι ἀπέναντι αὐτῆς ἦσαν τὰ Προπύλαια (2), ὅτι ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς ὁδὸν (3) καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν, πρὶν ἢ οἱ τριάκοντα, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀποστρέψωσι τὸ βῆμα πρὸς τὴν ξηράν, ὅπως ταπεινώσωσι δῆθεν τῶν Ἀθηναίων τὸ φρόνημα (4)· προσέτι δ' ὅτι ἡ Πνὺξ ἦν καταντικρὺ τοῦ Λυκαβητοῦ, πρὸς τὸ ἀπέναντι μέρος τῆς πόλεως (5), ὅτι ἦν πλησίον τοῦ Μουσείου καὶ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Πειραϊκῶν πυλῶν (6), ὅτι ἔκειτο ἐν ὑψηλῷ (7), καὶ ὅτι ἦν πετρῶδες χωρίον (8), πλῆρες οἰκιῶν καὶ λάκκων (9). Τὸ μόνον λοιπὸν μέρος τὸ ἀντιστοιχοῦν, καὶ ἀκριβέστατα μάλιστα, εἰς τὰ διδόμενα ταῦτα, εἶναι ὁ ἐπιμήκης λόφος, ὁ νοτιοδυτικῶς τῆς Ἀκροπόλεως, μεταξὺ τοῦ Μουσείου (λόφου τοῦ Φιλοπάππου) καὶ τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν (Ἀστεροσκοπείου) ἐκτεινόμενος, ὅστις ὑπὸ τοῦ ὄχλου πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκαλεῖτο « σκάλα τοῦ Δημοσθένους», παγκοίνως δ' εἶναι

(1) Λουκ. Δὶς κατηγ. 9.— (2) Ἀρποκρ. φ. «Προπύλαια ταῦτα»—Αἰσχ. π. Παραπρ. σ. 253.—(3) Ἀριστοφ. Ἱππ. 313. — (4) Πλούτ. Θεμιστ. 19. — (5) Πλούτ. Κριτ. 112. — (6) Πλουτ. Θησ. 27.— (7) Ἀριστοφ. Ἱππ. 3, 2.—Πλουτ. Νικ. 7.— Δημοσθ. πολλαχοῦ κλ.—(8) Ἀριστοφ. Ἱππ. 740. Ἀχαρν. 761. Σχολ αὐτοῦ 20.— (9) Αἰσχ. κ. Τιμαρχ. 8, 81 Bekk.— Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 244. Ἱππ. 799.

ἤδη γνωστὸς ὡς αὐτὴ ἡ Πνύξ. Ἐνταῦθα, κατὰ τὸ κέντρον ἡμικυκλίου, οὗ τὴν περιφέρειαν, πρὸς βορρᾶν κυρτουμένην, ἀποτελεῖ ὁ ὀγκώδης τοῖχος περὶ οὗ ὁ λόγος, ὑψοῦται τὸ βῆμα, μέγας κύβος πρὸς βορρᾶν ἀλλ' οὐχὶ πρὸς τὴν θάλασσαν ἀφορῶν, ἐπὶ βαθμίδων δ' αἱρόμενος, καὶ τετμημένος ἐκ τοῦ αὐτοφυοῦς βράχου, ὅστις ὄπισθεν αὐτοῦ ἐκτείνεται εἰς εὐθύγραμμον τοῖχον. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο ἀπόδειξις τῆς ταὐτότητος τῆς Πνυκὸς, διότι γνωστὸν εἶναι ὅτι λίθινον ἦτον τὸ ἀρχαῖον βῆμα, καὶ ὑπὸ συγγραφέων ἀναφέρεται ὡς *« ὁ ἐν τῇ Πνυκὶ λίθος »* (1). Ἐνταῦθα δέ που εὑρέθη καὶ ἐπιγραφὴ, διατηρουμένη ἤδη ἐν Ἀκροπόλει, καὶ φέρουσα ἀρχαϊκοῖς γράμμασι τὰς λέξεις *«ὅρος Πυκνός»*.

Ἀμέσως δ' ὑπεράνω τοῦ βήματος, ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου κορυφῆς τοῦ λόφου, ὅθεν ἡ θάλασσα εἶναι καταφανὴς, ὑπάρχουσι λείψανα καὶ ἑτέρου μικροτέρου βράχου ὁμοίως τετμημένου ἐν σχήματι ἢ βήματος ἢ βωμοῦ, ἀλλ' ἤδη σχεδὸν μέχρις ἐδάφους κατεστραμμένου. Τοῦτο εἶναι πιθανώτατα τὸ ἀρχαιότερον *«βῆμα τὸ ἐν Πνυκὶ, πεποιημένον ὥστ' ἀποβλέπειν πρὸς τὴν θάλασσαν, ὃ ὕστερον οἱ τριάκοντα πρὸς τὴν χώραν ἀπέστρεψαν»*, κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν διηγεῖται ὁ Πλούταρχος (2), τμηθὲν δ' ἐκ τοῦ προέχοντος βράχου τῆς ἐπιπέδου κορυφῆς, ἥτις ἰσοπεδώθη ὅταν, ὡς ὑπεθέσαμεν, ὁ Κλεισθένης προσδιώρισεν αὐτὴν διὰ τὰς ἐκκλησίας.

Ἀλλ' ὅταν ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπεχείρησε νὰ τειχίσῃ τὴν πόλιν παρὰ τὴν γνώμην τῶν Λακεδαιμονίων (3), τότε, κατὰ τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς μέρος, ἠναγκάσθη νὰ φέρῃ τὸ τεῖχός του, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ σωζόμενα ἴχνη, καὶ ὡς οἱ ὀχυρωματικοὶ κανόνες ὑπηγόρευον, ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Μουσείου πρὸς τὴν τοῦ λόφου τῶν

(1) Ἁρποκρ.-Σουίδ.-Φώτ. φ. «λίθος» κτλ. — (2) Θεμ. 19. — (3) Πλούτ. αὐτ.

Νυμφῶν δι' αὐτῆς τῆς Πνυκὸς, καὶ τοῦτο ἦν τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀναφερόμενον *«τεῖχος τὸ ἐν τῇ Πνυκὶ»* (1), διερχόμενον ἀμέσως ὀπίσω τοῦ βήματος, καὶ διατέμνον πᾶν τὸ χωρίον τῆς ἐκκλησίας καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν. Τότε, φαίνεται, ὀφείλων ὁ Θεμιστοκλῆς ν' ἀποδώσῃ τῷ δήμῳ ἑτέραν θέσιν διὰ τὰς συνελεύσεις αὐτοῦ ἀντὶ τῆς ἀφαιρεθείσης, διεσκεύασε τὴν βορείαν τοῦ λόφου κλιτὺν, κόψας τοὺς βράχους καθέτως, καὶ διὰ τῶν ἀποτεμνομένων μεγάλων ὄγκων, ὀλίγα μόνον βήματα μετακυλισθέντων, κατασκευάσας τὸ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο κυκλοτερὲς τεῖχος, τὸ φέρον τὸν τύπον τῶν χρόνων αὐτοῦ, εἰς κρηπίδωμα καὶ περίβολον τοῦ ἰσοπεδωθέντος χωρίου, ὅπερ, ἔχον 2586 τετραγωνικῶν μέτρων ἐπιφάνειαν, δύναται νὰ δεχθῇ ἐπέκεινα τῶν 10000 καθημένων καὶ τῶν 15000 ἱσταμένων ἀνδρῶν· ἐξ ἑνὸς δὲ τῶν μεγίστων βράχων, μὴ ἀποτμηθέντος, κατεσκεύασε τὸ βῆμα, ὅμοιον μὲν πρὸς τὸ ἀρχαῖον, ἀλλὰ πολὺ εὐρυχωρότερον, καὶ προσφορώτερον πρὸς τὰς ζωηρὰς κινήσεις τῶν ῥητόρων τῶν νεωτέρων χρόνων (2), ἀλλὰ μὴ ἔχον ὡς τὸ πρὸ αὐτοῦ ἄποψιν πρὸς τὴν θάλασσαν. Τὴν διαφορὰν ταύτην μεμψιμοίρως παρατηροῦντες οἱ μετὰ ταῦτα, ὑπέλαβον, κατὰ τὴν γνωστὴν τῶν ἀνθρώπων τάσιν εἰς τὸ ν' ἀποδίδωσι τοῖς μισουμένοις πάντα τὰ μισητὰ, ὅτι *«καὶ τὸ βῆμα τὸ ἐν τῇ Πνυκὶ πεποιημένον ὥστε ἀποβλέπειν πρὸς τὴν θάλασσαν, ὕστερον οἱ τριάκοντα πρὸς τὴν χώραν ἀπέστρεψαν»* (3).

Ἀλλὰ πρό τινος ὁ περίδοξος ἀρχαιολόγος Οὐέλκερ, ἀφορῶν πρός τε τὴν ὀγκώδη ὄψιν τοῦ ἐν λόγῳ τοίχου, καὶ πρός τινα ἀναθηματικὰ πινάκια τῶν μεταγενεστέρων Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀνασκαφέντα ὑπὸ τοῦ λόρδου

(1) Φιλοχ. ἐν σχολ. Ἀριστφ. Ὄρν. 998. — (2) Πλουτ. Νικ. 3. — (3) Πλ. Θεμ. 9.

Ἀβερδείνου κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκατονταετηρίδος περὶ τὸν ὀρθὸν βράχον, εἰς ὃν προσανακέκληται τὸ βῆμα, καὶ ἐπιγεγραμμένα «*Διὶ ὑψίστῳ*», διϊσχυρίσθη (1) ὅτι ἡ θέσις αὕτη εἶναι οὐχὶ ἡ Πνύξ, ἀλλὰ τὸ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λεγόμενον «Πελασγικὸν», ὅπερ πρὶν ἐξελαμβάνετο ὡς ἡ βορεία ὑπώρεια τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐπ' ἐσχάτων δὲ καὶ ὁ Κ. Κούρτιος, ἀνασκαφὰς ἐνεργήσας ἐπιτοπίως, ἀλλ' οὐδὲν ἀνακαλύψας τὸ πειστικόν, συνεφώνησεν ὅμως μέχρι τινὸς μετὰ τοῦ Οὐελκέρου, ἀρνούμενος τὴν Πνύκα ἐνταῦθα, καὶ θεωρῶν τὸ χωρίον ὡς *συμβωμίαν* τινὰ ἀρχαιοτάτης τοῦ Διὸς λατρείας, τὴν δ' ἐκκλησίαν τοῦ δήμου μετατιθέμενος εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Μουσείου πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν(2). Καίτοι δὲ μετὰ βαθυτάτης πολυμαθείας ἀμφότεραι αἱ πραγματεῖαι αὗται συντεταγμέναι, δὲν μᾶς φαίνονται ὅμως κατορθώσασαι νὰ μετακινήσωσι τὴν καθ' ἡμᾶς ἀναμφισβήτητον θέσιν τῆς Πνυκός. Ὁ λόγος ὃν προτείνουσιν, ὅτι ἡ πρὸς βορρᾶν ἔκθεσις τῆς ἐκκλησίας θὰ ἦν ἀκατάλληλος ἕνεκα τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπικρατήσεως τῶν βορείων ἀνέμων, ἴσως εἶχέ τινα βαρύτητα, ἂν προὔκειτο περὶ συνελεύσεων καθημερινῶν· ἀλλ' αἱ τοῦ δήμου ἐκκλησίαι ἦσαν συνήθως 30 καθ ὅλον τὸ ἔτος, καὶ βεβαίως πολλάκις τόσαι εὔδιοι ἡμέραι ἀνατέλλουσιν ὑπὸ τὸν ὡραῖον τῆς Ἀττικῆς οὐρανόν. Ἄλλως τε, καὶ ἂν ἀληθῶς ὁ ἄνεμος εἰς τὸ ὕψος τοῦτο ἀπέβαινεν ὀχληρός, τοῦτο ἤθελε μᾶς ἐξηγήσει διατὶ πρωϊμώτατα αἱ ἐκκλησίαι ἀπὸ τῆς Πνυκὸς μετετέθησαν εἰς τὸ Θέατρον. Ἡ δὲ προτεινομένη παντελὴς σιωπὴ τοῦ Παυσανίου περὶ τῆς θέσεως ταύτης δὲν μᾶς φαίνεται ἀπόδειξις ἰσχυρά, καὶ ἀσυγκρίτως ὀλιγώτερον πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ διὰ τὴν πρὸ ἑκατονταετηρίδων ἤδη ἐγκαταλελειμμένην, καὶ ἐπὶ τοῦ περιηγητοῦ ἄχρηστον καὶ πιθανῶς ἔρημον χώραν τῶν δημοτικῶν συνελεύσεων, παρ' ἂν ἦτον τοῦτο πανάρχαιον καὶ πανσέβαστον ἱερὸν, κέντρον δημοτικῆς λατρείας καὶ ἐπὶ τῶν ἐσχάτων ἔτι Ῥωμαϊκῶν ἡμερῶν. Αἱ πινακίδες δὲ τοῦ Ὑψίστου Διὸς, αἵτινες φαίνονται εὐχῶν χαρακτῆρα διὰ θαυματουργοὺς ἰάσεις ἔχουσαι, εἰσὶ κατὰ τοῦτο ἐκεῖ εὐεξήγητοι, ὅτι ἐν Ἀθήναις ὁ Ζεὺς προίστατο τῶν πολιτικῶν συνελεύσεων, ὁ Βουλαῖος τῶν τῆς Βουλῆς, ὁ Ἀγοραῖος τῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου (1), καὶ παρὰ τὸ βῆμα σώζεται θέσις ἀνεσκαμμένη ἐν τῷ ὀρθῷ βράχῳ, ἐν ᾗ αὐτοῦ ἀναμφιβόλως τὸ ἄγαλμα ἵστατο. Τοῦτο παραμεῖναν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπ' αἰῶνας, ἀφ' οὗ ἡ Πνὺξ ἔπαυσε χρησιμεύουσα εἰς τὰς δημοτικὰς συνελεύσεις, ἐγένετο δι' αὐτὸ μάλιστα τοῦτο, διότι ἔμενεν ἔρημον, ἀντικείμενον προληπτικῆς τινος λατρείας τοῦ λαοῦ, ὅστις καὶ θεραπευτικὰς τῷ ἀπέδιδεν ἰδιότητας. Ὁ Κ. Κούρτιος, σκάψας ὑπὸ τὸ ἔδαφος, εὗρε περὶ τὸ μέσον τοῦ ἐπιπέδου βράχου βαθμίδας τινὰς λελαξευμένας, αἵτινες ὅμως οὐδὲν νομίζομεν ὅτι ἀποδεικνύουσι κατὰ τῆς ταυτότητος τῆς θέσεως τῆς Πνυκὸς, διότι πιθανῶς παρέμειναν ἐκ τῆς προτέρας διασκευῆς αὐτῆς, ἢ εἰσὶν ἴσως λείψανον ἑτέρου βήματος κατασκευασθέντος ἢ ἀρξαμένου νὰ κατασκευάζηται ἐπὶ τοῦ διατειχισμοῦ τῆς Πνυκὸς, καὶ μετὰ ταῦτα ἐγκαταλειφθέντος, ὅταν παρεσκευάσθη τὸ νέον καὶ μόνιμον βῆμα εἰς θέσιν ἥτις ἀνεγνωρίσθη ὡς καταλληλοτέρα. Ὡς δὲ πρὸς τὸ μέρος εἰς ὃ ὁ Κ. Κούρτιος τίθησι τὴν Πνύκα, τοῦτο ἔχει πλὴν ἄλλων τὸ ἐλάττωμα ὅτι τὴν θάλασσαν κἂν ἐξ οὐδενὸς αὐτῆς σημείου οὐδὲ βλέπει οὐδ' εἶδε ποτὲ ἡ τὸ βῆμα ἢ τὸ ἀκροατήριον.

Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι εἰς τὴν θέσιν ἐφ' ἧς σώζεται ὁ ὀγκώδης τοῖχος, καὶ εἰς μόνην ταύτην τὴν

(1) Welcker, der Felstaltar des hœchsten Zeus. Berlin. 1052.
—(2) E. Curtius, Pnyx und Stadmauer. Gœttingen, 1862.

(1) Σχολ. Ἀριστ. Ἱππ. 410.

θέσιν ἐδύνατο νὰ εἶναι ἡ Πνὺξ, καὶ ὅτι ὁ τοῖχος οὗτος, ὁ ἔχων τὸν οἰκοδομικὸν ῥυθμὸν ὃν ἀπεδώκαμεν εἰς τοὺς μηδικοὺς χρόνους, ἀνηγέρθη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Θεμιστοκλέους.

Ἐτειχίζοντο δὲ τὰ φρούρια οὐ μόνον, ὡς κατ' ἀρχὰς, ἐπὶ τῶν κορυφῶν καὶ τῶν ῥάχεων, ἀλλὰ πολλάκις ἤδη, ἕνεκα τῆς τελειοποιήσεως τῆς ὀχυρωματικῆς, καὶ εἰς πεδιάδας, ἔχοντα μόνον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκροπόλεις ὑπερκειμένας, καὶ τὰ τείχη διατεμνόμενα διὰ συνεχῶν πύργων, οἵτινες, ὡς καὶ τὰ μεταπύργια, εἶχον ἐπάλξεις, καὶ ἦσαν ὑπόστεγοι. Ἰδίως δὲ πύργοι ὠχύρουν τὰς πύλας, καὶ ἰσχυρότεροι μάλιστα δεξιῶς τῷ εἰσβάλλοντι, διότι αἱ ἑλληνικαὶ φάλαγγες, ἀριστερῶς οὖσαι διὰ τῶν ἀσπίδων κατάφρακτοι, παρίστων ἀσθενεστέραν τὴν δεξιὰν αὐτῶν πλευράν. Λεπτομερῶς περιγράφει ὁ Θουκυδίδης τὸ φρούριον τῶν Πλαταιῶν (1). Σώζονται δὲ καὶ λείψανα οὐκ ὀλίγα φρουρίων ἐκ τῶν χρόνων τούτων, ὡς μεταξὺ ἄλλων, πλὴν τῶν προμνημονευθέντων τῆς Ἐρετρίας καὶ τῶν τῆς Δεκελίας, τὰ τοῦ Πειραιῶς, ὃν ἐτείχισεν ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν Ὀλ. 74, δ', καὶ ἦν τὸ τεῖχος «*Ἐκ μεγάλων λίθων ἐν τομῇ ἐγγωνίων, σιδήρῳ καὶ μολύβδῳ δεδεμένων*», πλάτος ἔχον, ὥστε ἐπ' αὐτοῦ «*δύο ἅμαξαι ἐναντίαι ἀλλήλαις τοὺς λίθους ἐπῆγον*» (2). Τὸ δὲ ὕψος αὐτοῦ, ὃ κατὰ Θουκυδίδην ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελε διπλάσιον τοῦ ὅσον ἐγένετο, ἦν, κατ' Ἀππιανὸν (3), 40 πήχεων ἢ 60 ποδῶν. Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ὑπερβολὴ, διότι τὰ ὑψηλότερα σωζόμενα ἢ ἀναφερόμενα τείχη τῆς ἐποχῆς ταύτης, τὰ τῶν Πλαταιῶν, τὰ τῶν Αἰγοσθενῶν, τὰ μεταγενέστερα τῆς Μεσσήνης, δὲν εἶχον ὕψος ἀνώτερον τῶν 20 πήχεων, καὶ δὲ τῶν αὐτῶν Κυκλωπείων τὸ ὕψος οὐδαμοῦ ὑπερβαίνει τοὺς 35 πήχεις.

(1) Γ, 21.— (2) Θουκ. Α, 93.— (3) Μιθριδ. 30.

Ἐπ' αὐτῶν δὲ τῶν Μηδικῶν, πρὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μάχης, ἐν Ὀλ. 75 ά., ᾠκοδόμησαν οἱ Πελοποννήσιοι ἐν πάσῃ σπουδῇ τεῖχος διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ ἐπὶ 40 σταδίους ἀπὸ Λεχαίου εἰς Κεγχρεὰς ἐκ λίθων, πλίνθων, ξύλων καὶ ἄμμου, συνεργαζομένων πολλῶν μυριάδων στρατιωτῶν (1). Τὰ τὴν σήμερον ὅμως ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ σωζόμενα διατειχίσεως ἴχνη εἰσὶ λείψανα τοῦ τείχους ὃ ἀνήγειρεν ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ὁ Οὐαλεριανὸς, τὸ 253 μετὰ Χριστὸν (2).

Μετὰ δὲ τὸν ἐμπρησμὸν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἀνῳκοδόμησαν ἐν Ὀλ. 75 β' πανδημεὶ καὶ κατεσπευσμένως οἱ Ἀθηναῖοι τὰ τείχη των, τοὺς τυχόντας ἐντειχίσαντες λίθους καὶ ἐκ τάφων καὶ ἐκ μνημείων παντοδαπῶν (3), καὶ πιθανῶς τῶν χρόνων ἐκείνων εἶναι ὁ σωζόμενος ἔτι τειχισμὸς τοῦ Πελασγικοῦ ἢ Βορείου τείχους τῆς ἀκροπόλεως, καθ' ὃ οἱ Πέρσαι εἰσώρμησαν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν (4). Τὰ δὲ λείψανα τειχῶν τὰ εἰς τὴν κάτω πόλιν σωζόμενα, τὰ κατὰ τὸ Μουσεῖον, διὰ τῆς Πνυκὸς καὶ κατὰ τὸν λόφον τῶν Νυμφῶν, ἴσως εἰσὶν ἐξ ἐπισκευῆς μακεδονικῆς τῆς ἀρχαίας ἐκείνης τειχίσεως.

Τὸ δὲ νότιον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως, πεπονημένον καὶ αὐτὸ ἐκ τῆς Μηδικῆς εἰσβολῆς, ἀνῳκοδόμησε μετ' ἐπιμελείας ὁ Κίμων ἐν Ὀλ. 77 γ'. ἢ δ'. (5). Τὸ ἀνατολικὸν τέλος τείχος, τὸ πρὸς τὸν Ὑμηττὸν ἀφορῶν, ὡς καὶ πολλὰ τῶν τότε οἰκοδομουμένων, ἦν ἐκ κεράμου, ἥτις ἐθεωρεῖτο ὡς ὕλη στερεὰ καὶ κατάλληλος πρὸς ὀχύρωσιν (6). Ἀλλ' ἡ βάσις αὐτοῦ ἐπ' ἐσχάτων ἀνα-

(1) Ἡροδ. Η, 71. — (2) Ζωναρ. Α΄ σ. 234. ἐκδ. Βασ. — (3) Θουκ. Α, 93.—(4) Ἡροδ. Η, 53.—(5) Πλουτ. Κίμ. 13. —Παυσ. Α, 21— Corn. Nep. Cim. 2. — (6) Vitruv. II, 8— Plin. 35, 14.

σκαφεῖσα, ἦν λιθίνη καὶ εὐρεῖα, ὡς περιγράφει ὁ Θουκυδίδης τὰ τείχη τοῦ Πειραιῶς.

Νεωδομία.

Τῶν δὲ ναῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ ρυθμὸς καὶ ὑπὸ συγγραφέων μαρτυρεῖται καὶ ἐκ συχνῶν λειψάνων εἶναι γνωστὸς (1). Ὁ ναός, οὐχὶ πρὸς θεραπείαν βιωτικῶν ἀναγκῶν, ἀλλ' ὡς ἀνάθημα εὐσεβείας μᾶλλον ἀνεγειρόμενος, εἶναι πάντων τῶν οἰκοδομημάτων τὸ ἰδανικώτερον καὶ τὸ μᾶλλον τῇ κυρίως καλλιτεχνίᾳ ἀνῆκον. Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ τὰς ἑλληνικὰς ἰδέας ἐθεωρεῖτο ἰδίως ὡς τοῦ Θεοῦ κατοικία (2), διὰ τοῦτο ἦτον ἐπόμενον, τὸ σχῆμα αὐτοῦ, ἐν τοῖς πρώτοις μάλιστα χρόνοις, ὅταν αἱ καλλιτεχνικαὶ ἐπίνοιαι δὲν ἦσαν φυσικῷ τῷ λόγῳ λίαν ποικίλαι, νὰ ἔχῃ ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸ τῶν συνήθων κατοικιῶν, ὧν ὅμως ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ ὕλη ἐξαρτῶνται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τοῦ κλίματος καὶ τῆς φύσεως τοῦ τόπου ἐν ᾧ οἰκοδομοῦνται. Οὕτως ἀρχικῶς ὁ δώριος ναὸς ἦν αὐτὴ ἡ τοῦ Δωριέως καλύβη (3), ἥτις ἐν τῇ ὀρεινῇ καὶ πολυδένδρῳ Δωρίδι ἦν βεβαίως ξυλίνη, καὶ ἄλλως τοιαύτη, ὥστε τὸ μὲν θέρος νὰ παρέχῃ σκιὰν ἐνταυτῷ καὶ τοῦ ἀέρος διάπνουν, τὸν δὲ χειμῶνα ἐκροὴν εἰς τὸ ὄμβριον ὕδωρ καὶ εἰς τὴν ἐνίοτε στιβαζομένην χιόνα. Αὐξομένου δὲ τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου, κατ' ὀλίγον ὁ λίθος ἀντικατέστησε τὸ ξύλον, καὶ οὕτως, ὥστε εἰς τὰς λιθίνας οἰκοδομὰς ἔμεινεν ἀπαραγνώριστος ἡ ἀναλογία τῆς ξυλοδομίας, καὶ κατὰ τὸν ρυθμὸν τοῦτον

(1) Ἰδ. C. Bötticher, Tektonik der Hellenen, 3 τόμ. καὶ Ἄτλας.— J. M. Mauch, Neue, systematische Darstellung der architektonischen Ordnungen der Griechen.— (2) Ἰδ. ἀνωτ. σελ. 57 — (3) Ἰδ. J. H. Krause, Deinokrates, I, § 3.

ἀνηγέρθησαν οἱ ὡραιώτατοι τῆς ἀρχαιότητος ναοί. Παράδοξος φαίνεται ὁ διϊσχυρισμὸς τοῦ Βιτρουβίου (1), ὅτι κατ' ἀρχαίους τινὰς ἀρχιτέκτονας ὁ Δώριος ρυθμὸς ἦν ἀκατάλληλος εἰς τὴν νεωδομίαν, καὶ ὅτι ἀπέφευγον οἱ ἀρχαῖοι ἐν τοῖς ναοῖς τὴν Δώριον συμμετρίαν. Εἰς ταῦτα ἀντιμαρτυροῦσι τὰ ἐνδοξότερα τῆς ἀρχαιότητος λείψανα, ὥστε πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τοῦ Βιτρουβίου ἦσαν οὐχὶ οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν Προπυλαίων, ἀλλ' οἱ τεχνῖται τῆς παρακμῆς, καὶ ὅτι αἱ κρίσεις αὐτοῦ εἰσὶν ἀμφισβητήσιμοι ἐνίοτε, ὅταν εἶναι ἐσφαλμένη αὐτῶν ἡ ἔποψις.

Συνέκειντο δ' οἱ Δωρικοὶ ναοὶ ἐκ Σηκοῦ παραλληλογράμμου, σπανίως εὐρυχώρου, καὶ, ὡς αἱ οἰκίαι, μὴ ἔχοντος παράθυρα πρὸς τὰ ἔξω. Ἐν αὐτῷ δ' οὐδ' ὁ λαὸς συνήρχετο, οὐδὲ περιείχοντο πάντοτε οἱ βωμοί, ὡς φερ' εἰπεῖν, ἐν ἐπιγραφαῖς ἀφορώσαις τὸ Ἐρεχθεῖον, ἀναφέρονται οἱ βωμοὶ ἐκτὸς κείμενοι τοῦ ναοῦ (2). Ἵνα δὲ φαίνηται ὑψηλότερος ὁ σηκός, ἀνιδρύετο ἐπὶ βάσεως ἢ κρηπίδος, ἐχούσης βαθμίδας περιττοῦ ἀριθμοῦ συνήθως, μάλιστα δὲ τρεῖς, ὅπως ὁ τῆς πρώτης διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς ἐπιβαίνων, φθάνῃ διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ναοῦ. Ὅπου δὲ, διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ναοῦ, αἱ βαθμίδες ἀπέβαινον ὑπὲρ τὸ δέον ὑψηλαί, ἐκεῖ παρετίθεντο καὶ ἄλλαι διάμεσοι ἐμπρὸς τῆς εἰσόδου, ἥτις ἦν ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς τῶν ἐλασσόνων πλευρῶν, καὶ κυρίως τῆς ἐστραμμένης πρὸς ἀνατολὰς, ὅπως τὸ ἄγαλμα δέχηται τὰς πρώτας τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου ἀκτῖνας, καὶ οὐχί, ὡς ὁ Βιτρούβιος φαίνεται αἰνιττόμενος, τῆς πρὸς δυσμὰς, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ συναναπέλλῃ μετὰ τοῦ ἡλίου καὶ τὸ ἄγαλμα ἐπὶ τὴν πόλιν.

Περὶ δὲ τοὺς ναοὺς ὑπῆρχεν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ περιστύλιον, στηρίζον τῆς ὀροφῆς τὴν πρὸς τὰ ἔξω ἐπέκ-

(1) IV, 3 — (2) Ἴδε ἐμὰς Antiq. Hell. I, N. 59.

τασιν, ἵνα παρέχῃ εἰς τὸν συρρέοντα λαὸν, ὅστις διέμενε μᾶλλον ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, τόπον ἀναπεπταμένον ἐνταὐτῷ καὶ ὑπόστεγον.

Καὶ οἱ μὲν ἐλάσσονες καὶ ἁπλούστεροι τῶν ναῶν εἶχον μόνον δύο κίονας ἐμπρὸς τῆς θύρας, μεταξὺ δύο παραστάδων, ἤτοι τῶν κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ἐπεκτάσεων τῶν δύο πλαγίων τοίχων, καὶ ὠνομάζοντο τότε Ἐν παραστᾶσι (ἴδε Πίν. A, 5).

Ὁ δὲ ναὸς ὁ ἔχων πρὸ ὁλοκλήρου τῆς πλευρᾶς τῆς εἰσόδου σειρὰν κιόνων, συνήθως τεσσάρων, ὠνομάζετο Πρόστυλος, καὶ ὁ ἑκατέρωθεν πρόστυλος, ἐλέγετο Ἀμφιπρόστυλος (Πιν. A, 6).

Ὁ δὲ πανταχόθεν ὑπὸ κιόνων περιλαμβανόμενος ἐκαλεῖτο Περίπτερος, διότι πτερὸν ἐλέγετο ἡ σειρὰ κιόνων πρὸ πλευρᾶς τινος οἰκοδομήματος. Ψευδοπερίπτερος δ' ἐκαλεῖτο ὁ εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς ἀντὶ κιόνων ἡμικίονας ἔχων εἰς τὸν τοῖχον προσηλωμένους. Εἶχον δ' οἱ περίπτεροι ναοὶ καὶ κίονας ἐν παραστᾶσι κατὰ τὰς βραχείας πλευρὰς, ἢ δευτέραν σειρὰν κιόνων, ὡς οἱ ἀμφιπρόστυλοι.

Ὁ δ' ἔχων πέριξ καὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν διπλῆν κιόνων σειρὰν, ἐλέγετο Δίπτερος· καὶ οἱ μείζονες τούτων, οἱ δεκάστυλοι, φέρ' εἰπεῖν, εἶχον ἐνίοτε καὶ τριπλοῦν τὸ πτερὸν εἰς τὰς βραχείας πλευράς. Ψευδοδίπτερος δ' ἐκαλεῖτο ὁ ἔχων μίαν μὲν σειρὰν, ἀλλ' ἀπέχουσαν τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ διπλασίως τῆς συνήθους ἀποστάσεως.

Ἀπεῖχον δὲ συνήθως οἱ κίονες ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸ πάχος αὐτῶν, κατὰ 2 ἐμβάτας (modulus), ὡς ἐκαλοῦνττο αἱ τῆς βάσεώς των ἡμιδιάμετροι· καὶ τότε οἱ ναοὶ ἐλέγοντο Σύστυλοι. Εὔστυλοι δ' ἂν ἀπεῖχον κατὰ 2 1|4 ἐμβάτας οἱ κίονες· Πυκνόστυλοι, ἂν κατὰ 1 1|2· Διάστυλοι, ἐὰν κατὰ 3, καὶ Ἀραιόστυλοι, ἐὰν κατὰ 4.

Ἐπωνομάζοντο δ' οἱ ναοὶ καὶ ὡς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κιόνων, ἀλλὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πλευρῶν, τετράστυλοι, ἑξάστυλοι, ὀκτάστυλοι καὶ δεκάστυλοι. Αἱ δὲ μακραὶ πλευραὶ εἶχον ἐν Ἑλλάδι συνήθως ἀριθμὸν κιόνων διπλάσιον πλέον ἑνὸς τῶν κατὰ τὰς βραχείας.

Ἦσαν δὲ τὸ σχῆμα στρογγύλοι οἱ κίονες, μειούμενοι ὀλίγον, κατὰ τὸ 1|3 τοῦ ἐμβάτου, πρὸς τὰ ἄνω κωνοειδῶς, «ἐς μείουρον ἀτιόντες» (1), κατὰ δὲ τὸ 1|2 τοῦ ὕψους αὐτῶν ὀλίγον ἐξοιδαινόμενοι, ἢ τὴν λεγομένην ἔντασιν ἔχοντες, ὡς ἂν ἦσαν ὀργανικὰ προϊόντα, καὶ ἂν ἐξώγκου αὐτοὺς ἡ ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀνιοῦσα ἰκμάς. Συνέκειντο δ' οἱ μὲν ἐλάσσονες, καὶ ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις καὶ αὐτοὶ οἱ μεγάλοι, ἐξ ἑνὸς μόνου, οἱ δὲ μείζονες ἐκ πολλῶν τμημάτων, ἃ κατ' ἀναλογίαν τοῦ σπονδυλικοῦ ὀστοῦ ὠνόμασάν τινες σπονδύλους (tambours). Ἐπικείμενα δ' ὁριζοντίως ἐπ' ἀλλήλων τὰ τμήματα ταῦτα, λαμβάνουσι τὴν στερεότητα αὐτῶν ἐκ μόνης τῆς μεγίστης ἀκριβείας μεθ' ἧς εἰσὶ προσηρμοσμένα· εἰς δὲ τὰ μείζονα οἰκοδομήματα ἔχουσι προσέτι πολλάκις κατὰ τὸ κέντρον τετράγωνον ὀπὴν, εἰς ἣν ἐντίθεται ξύλινος κύβος, ἐλαστικώτερον τοῦ λίθου συνέχων αὐτά. Ὅσον δ' ἀρχαιότεροι ἦσαν οἱ κίονες, τοσούτον ἦσαν βραχύτεροι καὶ παχύτεροι, στερεότητα μᾶλλον ἐπιζητοῦντες ἢ χάριν. Ἦν δὲ τὸ μέσον καὶ σύνηθες αὐτῶν ὕψος δωδεκαπλάσιον τοῦ ἐμβάτου, παραβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου (2) πρὸς τὰς ἀναλογίας τοῦ ἀναστήματος τοῦ ἀνδρός.

Ἦσαν δὲ ῥαβδωτοὶ, ἔχοντες συνήθως 20 στρίγγας ἢ διαξέσματα κοῖλα, ἀβαθῆ μᾶλλον, καὶ εἰς ὀξεῖαν γωνίαν διατεμνόμενα· ἐνιαχοῦ δὲ, εἰς τὰ ἀρχαιότερα μάλιστα μνημεῖα, ὡς φαίνεται, οἷον εἰς τὸν ἐν Σουνίῳ ναὸν, εἰς τὰ σωζόμενα τοῦ ἀρχαίου Παρθενῶνος, εἰς τὴν

(1) Παυσ. I, 6.— (2) I, 2. - IV, 3·

ἐντὸς στοὰν τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ, ἦσαν τὰ διαξέσματα μόνον 16, καὶ ὑπάρχουσι προσέτι σπάνιά τινα παραδείγματα ὀκταπλεύρων κιόνων, οἷον ἐν Τροιζῆνι (1), ἴσως λείψανα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ ἀρχαιοτάτου τῶν ὅσους εἶδεν ὁ Παυσανίας (2)· ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τῷ παναρχαίῳ ναῷ τῆς Λιμνάτιδος Ἀρτέμιδος ἐν Ταϋγέτῳ (3). Οὗτοι προέκυψαν προφανῶς ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ τετραγώνου κίονος, καὶ παρήγαγον μετὰ ταῦτα τὸν ἑκκαιδεκάγωνον, κοσμηθέντα διὰ τῶν διαξεσμάτων, ὅπως παίζῃ ἐν αὐτοῖς τὸ σκιάφως, ἐν ᾧ ὁ εἰκοσάγωνος εἶναι μεταγενεστέρα μετάπλασις εἰς εὐγενεστέρας ἀναλογίας. Σπανιώτατα δὲ, οἷον ἐν Σάμῳ (4), ἀπαντῶνται καὶ κίονες 32 διαξέσματα ἔχοντες, ἤτοι τὰ 16 διπλασιαζόμενα. Ἐτίθεντο δ' οἱ κίονες ἄξεστοι, καὶ διεξέοντο ἐν χώρᾳ, κατ' ἐξακαλούθησιν τοῦ ὑποτραχηλίου τοῦ κιονοκράνου, μόνου προηγουμένως διαξεσμένου (5).

Ἄνωθεν δ' ἐκοσμεῖτο ὁ κίων διὰ τοῦ κιονοκράνου ἢ ἐπικράνου ἢ κεφαλῆς, (Chapiteau) (Πιν. A, 7.), οὗ τὰ διάφορα μέρη εἰσὶ (Πιν. A, 9.) 1). Τὸ Ὑποτραχήλιον, ἐξαλούθησις τοῦ ῥαβδωτοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος (e), ἀφ' οὗ διαιρεῖται δι' ἐντομῆς (c). 2). Ὁ ἐχῖνος (b), στρογγύλον οἴδημα ἐξέχον τοῦ κίονος, καὶ κοσμούμενον διὰ 3—5 ἱμάντων (annuli) (d), οἵτινες ἴσως παριστῶσι χαλκᾶ ἐπικοσμήματα τῶν ξυλίνων κιόνων. 3). Ἡ πλίνθος (abacus) (a), πλὰξ παραλληλόγραμμος, προέχουσα ὑπὲρ τὸν ἐχῖνον. Εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ναοὺς αἱ πλίνθοι εἰσὶ μᾶλλον ἐξέχουσαι, καὶ οἱ ἐχῖνοι μᾶλλον πεπιεσμένοι.

Ἐπὶ δὲ τῶν κιονοκράνων ἐπικάθηται, μικρὸν εἰσέχων, ὁ θριγκὸς (entablement), ὅλον δηλαδὴ τὸ πέρας τῶν

(1) Gell, Argol. 121.— (2) Παυσ. B, 25.—(3) Ross, Reisen in Pelop. σ. 7.— (4) Ross. Inselreis. II, 147.— (5) Ἰδ. πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰς ἐμὰς Antiq. Hell. I. N. 57 καὶ 58.

στεγαζόντων μερῶν τῆς οἰκοδομῆς. (Πιν. A, 9.). Καὶ πρῶτον μὲν τὸ ἐπιστύλιον (f) (architrave), ἤτοι ἡ ἄκρα δοκὸς τῆς στέγης, ἡ ἀπὸ κίονος εἰς κίονα ὑπερτείνουσα, καὶ ἰσομήκης οὖσα τῇ ἀποστάσει τῶν ἀξόνων δύω παρακειμένων κιόνων. Αὐτῆς τὸ ἀνώτατον μέρος κοσμεῖται ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν διὰ πλατείας ταινίας (g), κυματίου κατ' ἐπιγραφὴν (1) (Platte-bande), ἐχούσης κάτωθεν πρὸς τὰ ἔξω εἰς ἴσας ἀποστάσεις (ὑπὸ τὰς τριγλύφους) κανόνας (listels), καὶ ὑπ' αὐτοὺς σταγῶνας (gouttes), συνήθως ἓξ, παριστώσας δῆθεν τὸ ἐκ τῶν τριγλύφων σταλάζον ὕδωρ.

Δεύτερον δ' ἡ ζώνη ἢ διάζωμα (frise), ἐμφαίνουσα τὰ πέρατα ἢ τὰς κεφαλὰς τῶν ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου κειμένων ἐγκαρσίων δοκῶν τῆς ἐσχάρας τῆς ὀροφῆς, καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν διαστήματα. Καὶ τὰ μὲν πέρατα ἢ τὰς κεφαλὰς ταύτας παριστῶσιν εἰς τὸ δωρικὸν διάζωμα αἱ τρίγλυφοι (h,) μία συνήθως ὑπὲρ ἕκαστον κίονα καὶ ὑπὲρ ἕκαστον μεταστύλιον, συγκείμεναι ἐκ τριῶν γωνιαίως ἐξεχόντων μηρῶν (femora, stries), δύο γλυφῶν (canaliculi) μεταξὺ αὐτῶν, καὶ δύο ἡμισείων γλυφῶν (semicanaliculi) ἑκατέρωθεν, ὁμοῦ ὑπὸ μίαν ταινίαν, κεφαλὴν καλουμένην τῶν τριγλύφων (Chapiteau du triglyphe). Τὰ δὲ μεταξὺ τῶν κεφαλῶν τῶν δοκῶν, ἢ τῶν τριγλύφων διαστήματα ἦσαν, φαίνεται, εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους, ἴσως τοὺς ξυλίνους, δωρίους ναοὺς, ὀπαὶ ἀνοικταὶ· δι' ὧ καὶ ὁ Εὐριπίδης (2) λέγει· « *Εἴσω τριγλύφων, ὅποι κερὸν* », καὶ ἀλλαχοῦ (3). « *Πέφευγα κεδρωτὰ παστάδων ὑπὲρ τέρεμνα, δωρικάς τε τριγλύφους.* » Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἐκλείσθησαν πιθανῶς διὰ σανίδων, ὅπως προφυλάττωνται κατὰ τῶν στοιχείων, καὶ εἰς πολυτελέστερα οἰκοδομήματα αἱ σανίδες ἴσως ἦσαν γραπτοὶ πίνακες. Εἰς δὲ τοὺς λιθίνους ναοὺς, τὴν

(1) Ant. Hell. I, 57.— (2) Ἰφιγ. Ταυρ. 113.—(3) Ὀρές. 1366

θέσιν τῶν ὀπῶν τούτων κατέχουσιν αἱ μετόπαι (1), πλάκες λίθιναι, κοσμούμεναι συνεχῶς διὰ γλυφῶν ἢ ἴσως καὶ διὰ γραφῶν.

Τρίτον δὲ, τὸ γεῖσον, γείσωμα, γεισοπόδισμα, ἀκρογείσιον ἢ στεφάνη (corniche, couronnement Γαλλ. Gesims Γερμ.), τὸ παριστῶν τὴν προέχουσαν ἄκραν τῆς ὀροφῆς, περιλαμβάνει τὰ ἑπόμενα μέρη· 1). Κυμάτιον δώριον (ἤτοι ἐπίπεδον ταινίαν ὑπὲρ κοῖλον τροχίλον). 2). Τὸ κυρίως γεῖσον (i) (corona, larmier) πρὸς τὰ ἔξω μὲν κάθετον, κάτωθεν δὲ προκλινὲς, παριστῶν τὰ ἄκρα τῶν ἀμειβόντων (chevrons), καὶ ἔχον εἰς τὴν πλαγίαν αὐτοῦ ἐπιφάνειαν ὑπὲρ πᾶσαν τρίγλυφον καὶ πᾶσαν μετόπην τὰς προμόχθους (mutuli), τετραγώνους διαιρέσεις μετὰ σταγώνων, συνήθως εἰς τρεῖς σειρὰς ἀνὰ ἓξ, διηρημένας διὰ τῶν μετοχῶν (v). 3). Δεύτερον κυμάτιον. 4). Τὴν ὑδρορρόην (m) (sima, doucine), ἔσωθεν μὲν κοίλην, ἔξωθεν δὲ κυρτὴν, μετὰ κεφαλῶν λεόντων ἢ ἄλλων κοσμημάτων κατὰ τὰς ἄκρας.— Ἦν δὲ τῶν ἀρχαιοτάτων ναῶν ὁ θριγκὸς παχὺς καὶ βαρὺς, ἴσος πρὸς τὰ 3|7 τοῦ ὕψους τῶν κιόνων.

Ὁ δὲ τοῖχος κατὰ τὸ μέρος τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ κιονόκρανον, ἤ, ἐν τοῖς μεγαλητέροις ναοῖς, εἰς τὸ κυμάτιον τοῦ ἐπιστυλίου, ἔχει τὴν Ἐπικρανίτιδα, ἤτοι λίθον λήγοντα ἄνωθεν εἰς κυμάτιον, πολλάκις κοσμούμενον διὰ κεχρωματισμένου μαιάνδρου (Πιν. A, 10). Εἰς δὲ τὸ μέρος τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν ζώνην τῶν τριγλύφων καὶ μετοπῶν, ἔχει εἰς τοὺς μεγαλητέρους ναοὺς καὶ αὐτὸς ζώνην, περιέχουσαν ἀνάγλυφα (τὴν ζωοφόρον), καὶ ἄνωθεν κυμάτιον.

Ὅπου δὲ περατοῦται ὁ τοῖχος ἄνευ συνεχείας, οἷον εἰς θύρας, εἰς ἐξοχὰς, κτλ., κοσμεῖται τὸ πέρας αὐτοῦ

(1) Vitruv. IV, 2.

διὰ τετραγώνων μικρῶν ἐξογκώσεων, αἵτινες ὀνομάζονται Παραστάδες (antæ). Ἔχουσι δὲ καὶ αὐταὶ ἐπίκρανον ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ κιονόκρανον, καὶ κεκοσμημένον ἀναλόγως τοῦ θριγκοῦ ἢ τοῦ κίονος, ἀλλὰ συνήθως ἁπλούστερον.

Αἱ δὲ θύραι ἔχουσιν ἑκατέρωθεν μὲν τὰ Προστομιαῖα (antepagmenta), ἤτοι παραστάδας παριστώσας τὰ ξύλινα σταθμὰ (montans), ἄνωθεν δὲ τὰ Ζυγὰ (supercilium, linteau), περιεχόμενα μετὰ τῶν προστομιαίων ὑπὸ κυματίου, καὶ ὑπεράνω τῶν ζυγῶν τὸ Ὑπέρθυρον ὑπὲρ ὃ, μεταξὺ δύο κυματίων, τὸ προέχον καὶ ἀπὸ τοῦ ὀμβρίου ὕδατος προφυλάττον τὴν θύραν μέρος, τὸ καλούμενον Γεῖσον.

Ὑπεράνω δὲ τῆς ζωοφόρου, ἢ εἰς μικροτέρους ναοὺς ὀπίσω τῶν τριγλύφων, αἱ δοκοὶ (δουροδόκοι, poutres) συνδέουσιν ἐγκαρσίως τὸ περιστύλιον μετὰ τοῦ σηκοῦ. Ἐπ' αὐτῶν δ' ἐστηρίζετο ἡ ὀροφὴ, ἥτις ἐν τῇ ξυλοδομίᾳ συνέκειτο ἐκ τῶν διασταυρουμένων Στωτήρων (chevrons). Ἐπὶ δὲ τῶν ξύλων τούτων ἐτίθεντο ἰμάντες ἢ σφηνίσκοι (lattes), καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν διαστήματα, τὰ Φατνώματα, ἐκαλύπτοντο διὰ σανίδων, αἵτινες Καλυμμάτια ἐλέγοντο· ἐνίοτε ὅμως, εἰς τὰ περιστύλια μάλιστα, ἴσως ἔμενον ἀνοικτὰ, καὶ δι' αὐτῶν ἐφαίνετο ὁ οὐρανός. Ἤδη κατὰ τὴν 40 Ὀλυμπιάδα ὑπῆρχον φατνωματικαὶ ὀροφαὶ ἐν τῇ πλουσίᾳ Κορίνθῳ, ὅπου «*Λεωτυχίδας ὁ πρεσβύτερος δειπνῶν, καὶ θεασάμενος τῆς στέγης τοῦ οἴκου τὴν κατασκευὴν πολυτελῆ καὶ φατνωματικὴν, ἠρώτησε τὸν ξένον εἰ τετράγωνα παρ' αὐτοῖς τὰ ξύλα φύεται*» (1). Ἡ διὰ λίθων δὲ μίμησις τοῦ μέρους τούτου τῆς ξυλοδομίας παρήγαγεν ἐν τοῖς ναοῖς τὰς «*ὀροφὰς φάτναις διαγεγλυμμένας*», κατὰ τὸν Διόδωρον (2), τὰ φατνώματα (lacunar, caisson), καλλωπίζοντα καὶ ἐλα-

(1) Πλουτ. Λυκ. 13.— (2) A, 66.

φρύνοντα συγχρόνως τὴν ὀροφὴν, ὡς, ἐν Πίν. A, 8, ἡ ὀροφὴ (τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης) ἔχει τέσσαρας δοκοὺς φατνωματικὰς, ὧν ἑκάστη περιέχει ἀνὰ 6 φατνώματα. Ἐνίοτε, ὡς εἰς τὸ Θησεῖον, τὰ καλύμματα ἦσαν περιαιρετὰ, καὶ πολλὰ εἶχον ἐπιγεγραμμένον τι κόσμημα, ἰδίως ἀστέρας, ἐνίοτε χαλκοῦς καὶ προσθέτους, ὡς εἰς τὸ Ἐρεχθεῖον.

Ἡ δὲ στέγη ἦν ἡ κεκλιμένη ὀροφὴ πρὸς τὰς δύο μακρὰς πλευράς· ἑπομένως πρὸς τὰς δύο μικροτέρας ἀπέληγεν εἰς κάθετα τρίγωνα, κληθέντα Ἀετοὺς ἢ ἀετώματα, διότι τό τε σχῆμα αὐτῶν καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ αἰσθήματος παραδεχθεῖσαι καὶ καθιερωθεῖσαι αὐτῶν ἀναλογίαι, αἱ ἐλαφρότητα συγχρόνως ἐκφράζουσαι καὶ μεγαλοπρέπειαν, ἀνεπόλουν τὸν βασιλέα τῶν ὀρνέων, ἀναπεπταμένας τὰς πτέρυγας ἔχοντα. Ὁ Πίνδαρος, ἐγκωμιάζων τὴν Κόρινθον (1), λέγει· (Τὶς ἄλλη πόλις) «*Θεῶν ναοῖσιν υἱωῶν βασιλῆα δίδυμον ἔθηκε;*» κατὰ μέν τινας ἀποδιδοὺς διὰ τῶν λέξεων τούτων εἰς τὴν Κόρινθον τὴν εὕρεσιν τοῦ σχήματος, ἢ μᾶλλον, ἐπειδὴ τὸ σχῆμα εἶναι καθ' ἑαυτὸ στοιχειῶδες καὶ φυσικὸν, τὴν τῶν ἀναλογιῶν τῶν ἀετωμάτων· κατ' ἄλλους δὲ, τὴν πρώτην ἐπικόσμησιν τῶν δύο τριγωνικῶν περάτων τῶν ναῶν διὰ γλυπτικῆς παραστάσεως ἀετῶν, ἐξ ἧς δὴ προέκυψε καὶ τὸ ὄνομα. Εἰσὶ δὲ τ' ἀετώματα λίαν ταπεινὰ ἐν τοῖς Δωρίοις ναοῖς, καὶ μετὰ ταῦτα ἐκοσμοῦντο διὰ διαφόρων γλυπτικῶν συμπλεγμάτων, καὶ ἰδίως δι' ἀγαλμάτων. Τὸ ἐμβαδὸν, ἢ Τύμπανον, αὐτῶν (Πιν. A, k) περιστοιχίζεται ὑπὸ γείσου μετὰ κυματίου (i, l), καὶ ἄνω τῶν δύο σκελῶν τοῦ τριγώνου ἔχει ὑπὲρ τὸ γεῖσον καὶ ὑδρορρόην (corona et sima) (m), λήγουσαν εἰς ὀπὰς πρὸς ἐκροὴν τῶν ὑδάτων, συνήθως κοσμουμένας διὰ κεφαλῶν λεόντων (Πίν. A,

(1) Ὀλ. IΓ, 29.

9, o). Κατὰ δὲ τὰς τρεῖς γωνίας ἔχει ἡγεμόνας κεραμίδας (antefixa) ὑπὸ σχῆμα διαφόρων κοσμημάτων (Πίν. B, 2), ἢ ἐνίοτε ἀκρωτήρια (acroteria angularia et medianum), βάσεις φερούσας ἀγάλματα. Εἰς τοὺς μεγάλους δὲ ναοὺς ἡ στέγη, ἡ ὑπὲρ τὸν σηκὸν τοὐλάχιστον, ὅπου ὑπῆρχεν, ἦν βεβαίως ξυλίνη, καὶ οὐδ' εὑρέθησαν ποτὲ ἐν ναῶν ἐρειπίοις λείψανα λίθινα τοῦ μέρους τούτου αὐτῆς.

Ἐκαλύπτετο δ' ἡ στέγη ὑπὸ στρωστήρων (tegula) ἢ ἐπιπέδων κεραμίδων· τὴν δὲ γραμμὴν τῆς ἑνώσεως αὐτῶν ἐστέγαζον καλυπτῆρες (imbrex), ἢ κυρταὶ κεραμίδες, ὧν σί τελευταῖαι, οἱ ἄκροι καλυπτῆρες ἢ ἀκρωτήρια (frontali, imbrices extremi) ἐκοσμοῦντο δι' ἀνθεμίων, καὶ μετὰ ταῦτα ἐτίθεντο καὶ εἰς τὴν κορυφὴν τῶν οἰκοδομημάτων. Τὰς κεραμίδας πρῶτος Βύζας ὁ Σάμιος λέγεται κατασκευάσας λιθίνας ἐν Ὀλ. 50.

Φῶς δ' ἐλάμβανον οἱ ναοὶ, σπάνιοι μέν τινες ἐκ τῶν ἐλαχίστων, ἔμπροσθεν, ὡς ὁ τῆς Νίκης, κλειόμενος, ἀντὶ διὰ τοίχου, διὰ κιγκλίδων μεταξὺ ὀρθοστατῶν. Οἱ δὲ πλεῖστοι δι' ὀπαίων ἢ φεγγιτῶν, κατεσκευασμένων ἐν τῇ ὀροφῇ, καὶ πολλάκις, ὡς ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ, κομψῶς κεκοσμημένων. Ἀλλ' οἱ μείζονες αὐτῶν ἦσαν, φαίνεται, ὕπαιθροι, πρός τε τὸν ἔκπνουν τοῦ τῶν θυμιατηρίων καπνοῦ καὶ πρὸς φωτισμὸν ἐπαρκέστερον, κατὰ τὸν ῥυθμὸν τῶν οἰκιῶν, αἵτινες ἐλάμβανον τὸ φῶς οὐχὶ διὰ θυρίδων πρὸς τὰ ἔξω, ἀλλ' ἔσωθεν καὶ ἐκ τῆς αὐλῆς. Τοὺς ὑπαίθρους ἀναφέρει καὶ περιγράφει ὁ Βιτρούβιος (1) διὰ τῶν ἑξῆς· «Ὁ δ' ὕπαιθρος ἔστι δεκά-

(1) III, 2, extr. «Hpæthrus vero decastylos est in pronao et postico; reliqua omnia eadem habet quæ dipteros, sed interiore parte columnas in altitudine duplices, remotas a parietibus ad circuitionem ut porticus peristyliorum, medium

στυλος ἐν τῷ προνάῳ καὶ ὀπισθοδόμῳ· τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἔχει ταὐτὰ οἷα ὁ δίπτερος, ἀλλ' ἐσωτερικῶς κίονας διπλοῦς ἐπαλλήλως καθ' ὕψος, ἀπέχοντας τῶν τοίχων πέριξ, οἷα ἡ τῶν περιστύλων στοά· τὸ δὲ μέσον ἔστιν ὕπαιθρον ἄνευ στέγης, καὶ πρόσοδός ἐστι θυρῶν ἑκατέρωθεν ἐν τῷ προνάῳ καὶ ὀπισθοδόμῳ. Τούτου παράδειγμα οὐκ ἔστιν ἐν Ῥώμῃ, ἀλλ' ἐν Ἀθήναις ὀκτάστυλος καὶ ἐν τῷ ναῷ τῷ Ὀλυμπίῳ». Ἡ δὲ περιγραφὴ αὕτη συμφωνεῖ ἐντελέστατα πρὸς τὴν τοῦ ναοῦ τῆς Ὀλυμπίας ἐν Παυσανίᾳ (1), καὶ πρὸς τὰ σωζόμενα τοῦ Παρθενῶνος λείψανα, ἐξ οὗ δύναται νὰ εἰκασθῇ ὅτι καὶ οἱ ναοὶ οὗτοι ἦσαν ὕπαιθροι, καί τοι μὴ δεκάστυλοι. Καὶ τοῦτο τῷ ὄντι λέγει ῥητῶς ὁ Βιτρούβιος περὶ τοῦ Παρθενῶνος· διότι, ἐν ἐνῷ διδάσκει ὅτι ὕπαιθροι ἦσαν κοινῶς οἱ δεκάστυλοι, ἤτοι οἱ μέγιστοι πάντων ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, προστίθησι συγχρόνως ὅτι ἐν Ἀθήναις καὶ ὀκτάστυλός τις, προδήλως ὁ Παρθενών, ἦν τοιοῦτος· προσέτι δὲ, λέγει, καὶ ὁ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, καὶ τοῦτον ἀναφέρει ἰδίως, διότι ἦν μόνος ἐν Ἀθήναις δεκάστυλος, καὶ ἑπομένως εἰς τὸν κοινὸν κανόνα ὑπαγόμενος. Οὐχ ἧττον ὁ Ῥόσσιος (2) ἠμφισβήτησε τὴν ὕπαρξιν τῶν ὑπαίθρων ναῶν, διϊσχυρισθεὶς ὅτι ὁ Βιτρούβιος ὁμιλεῖ οὐχὶ περὶ ἰδιαιτέρας κατηγορίας οἰκοδομῶν, ἀλλὰ περί τινων τυχαίως μεινάντων ἡμιτελῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐνστάσεων αὐτοῦ ἡ σπουδαιοτάτη εἶναι ὅτι ἐν χειμῶνι ἡ βροχὴ ἐδύνατο νὰ βλάπτῃ τὸ ἄγαλμα καὶ τὰ λοιπὰ ἀναθήματα. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι ταῦτα ἦσαν ἐν ἀσφαλεῖ ὑπὸ τὴν ἐσωτερικὴν στοὰν, καὶ ὑπὲρ τὸ ἄγαλμα ἴσως ἐξετείνετο ἡ ἀνωτάτη στέγη τοῦ Ὀπισθοδόμου, ὑπῆρχε

autem sub divo est sine tecto aditusque valvarum ex utraque parte in pronao et postico. Hujus autem exemplar Romæ non est, sed Athenis octastylos et in templo Olympio.

(1) E, 10.— (2) Hellenica, 1846.

πιθανώτατα καὶ ἐν τοῖς ὑπαίθροις ναοῖς ὅ,τι καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις, κινηταὶ δηλ. ὀροφαὶ, αἷς ἐχρῶντο, ὡς μανθάνομεν ἔκ τινος χωρίου τῶν Διγεστῶν (1), πρὸς στέγασιν τοῦ ὑπαίθρου (Hypæthri tegendi causa).

Κατὰ τὰς περιγραφὰς προσέτι τοῦ Βιτρουβίου καὶ τοῦ Παυσανίου, καὶ ὡς φαίνεται εἰς τὰ λείψανα τοῦ Παρθενῶνος, τὸ ὕπαιθρον μέρος τῶν ναῶν, περιέχον τὸ ἄγλαμα, εἶχεν ἑκατέρωθεν ἐσωτερικὴν κιόνων στοὰν (Πίν. E, 6,) ὑποστεγον, καὶ ἄλλην ἐπ' αὐτῆς ὑπερῴαν, οὕτως ὥστε ἡ μὲν ἔφερε πρὸς τοὺς πόδας τοῦ ἀγάλματος, ἡ δ' ἀνωτέρα πρὸς τὸ ἄνω μέρος αὐτοῦ.

Τὸ δὲ πρὸ τῆς εἰσοδου διάστημα ἤτοι τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἀμέσως πρὸ αὐτῆς ἱσταμένων κιόνων, ἐκαλεῖτο Π ρ ό ν α ο ς, καὶ ἐκλείετο πολλάκις διὰ κιγκλίδων, αἵτινες συνήνουν τοὺς κίονας μετὰ τῶν παραστάδων.

Τὸ αὐτὸ δὲ διάστημα τῆς ἀντιπέραν, συνήθως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἐπίσης πολλάκις διὰ κιγκλίδων κλειόμενον, ἐλέγετο Ὀ π ι σ θ ό δ ο μ ο ς, χωρὶς ἡ σύνθεσις τῆς λέξεως νὰ αἰνίττηται ἀναγκαίως δωμάτιον, καθὼς καὶ ὁ πρόναος ἐλέγετο καὶ π ρ ό δ ο μ ο ς. Οὕτω λέγει ὁ Πολυδεύκης « *τὸ πρὸ* (τοῦ σηκοῦ) *πρόδομος, καὶ τὸ κατόπιν ὀπισθόδομος* (2).

Τὸ δ' ὑπὸ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ περιλαμβανόμενον μέρος ἦν ὁ Σ η κ ὸ ς (3), ἐνίοτε μὲν ἁπλοῦς, πολλάκις δὲ, διὰ διατειχίσματος διαιρούμενος εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρὸς τὴν εἴσοδον περιεῖχε τὸ ἄγαλμα, τὸ δ' ἕτερον συγκατηριθμεῖτο μετὰ τοῦ ὀπισθοδόμου, Ὀ π ι σ θ ό δ ο μ ο ς καὶ αὐτὸ καλούμενον, καὶ ἐχρησίμευεν ὡς ἀποθήκη ἢ ταμεῖον τοῦ ναοῦ. Οὕτως, ἐν ᾧ ὁ Διόδωρος (4) ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ὀπισθοδόμου ὡς περὶ τόπου ἀναπεπταμένου, καὶ λέγει· «*Οὐ μόνον γὰρ ἐν τοῖς προνάοις καὶ τοῖς*

(1) Tavol. Digest. L. XVI, 242 § 2. — (2) A, 6. — (3) Αὐτ.— (4) IΔ, 41.

ὀπισθοδόμοις τῶν ἱερῶν, οὔτε δὲ τοῖς γυμνασίοις καὶ ταῖς κατὰ τὴν ἀγορὰν στοαῖς ἔγεμε πᾶς τόπος τῶν ἐργαζομένων», καὶ ὁ Παυσανίας (1) τοῦ ὀπισθοδόμου τοῦ ναοῦ τῆς Ἥρας ὡς περιστυλίου τινος μνημονεύει διὰ τούτων· «*Ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ δρυὸς ὁ ἕτερος τῶν κιόνων ἐστὶ*», ἀλλαχοῦ παρίσταται καὶ περιγράφεται ὁ ὀπισθόδομος ὡς κεκλεισμένον χωρίον καὶ δωμάτιον, ὡς ὅταν αὐτὸς ὁ Παυσανίας, περιγράφων τὰς μετόπας τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς (2), ἀντιτάττῃ τὰς θύρας τοῦ ὀπισθοδόμου εἰς τὰς τοῦ ναοῦ, καὶ ὅταν ὁ Δημοσθένης ἀναφέρῃ (3) ὅτι ὁ ὀπισθοδομος ἐνεπρήσθη, ὅπερ (προκειμένου περὶ τοῦ Παρθενῶνος) ἐδύνατο μόνον νὰ ῥηθῇ ἐπὶ δωματίου ἔχοντος ἐμπρήσιμα μέρη, ἤτοι ὀροφὴν ξυλίνην. Προσέτι δ' ὁ Ἁρποκρατίων (4) λέγει· «*Ὁ οἶκος ὁ ὄπισθεν τοῦ νεὼ τῆς Ἀθηνᾶς οὕτω καλεῖται*»· τὸ δὲ Μέγα Ἐτυμολογικόν· «*Ὀπίσω τοῦ νεώ . . . διπλοῦς τοῖχος ἔχων θύρας*». Ὥστε οἱ τοιοῦτοι τῶν μεγάλων ναῶν ὀπισθόδομοι συνέκειντο ἐκ δωματίου καὶ ἐκ προστάσεως, τῆς ἀποτελούσης μόνης τὸν ὀπισθόδομον ἐν τοῖς μικροῖς ναοῖς.

Ὁ δ' Ἰώνιος ῥυθμὸς (Πίν. Β, 1) εἶναι ἁπλῆ μόνον μεταῤῥύθμισις τοῦ Δωρίου, σύμφωνος πρὸς τὴν τάσιν τοῦ τῶν Ἰώνων αἰσθήματος πρὸς τὸ εὔχαρι καὶ ἐπιδεικτικόν, καὶ διαφέρει αὐτοῦ μόνον κατὰ τὰς ἀναλογίας καὶ τὰ κοσμήματα, ὧν τινα ἀποκρύπτουσι πολλάκις τοὺς τῆς ξυλοδομίας στοιχειώδεις σχηματισμούς. Ἐν γένει δ' εἰσὶ τοῦ Ἰωνίου ῥυθμοῦ τὰ σχήματα ἧττον ὀξέα, ἧττον ὀρθογώνια καὶ γεωμετρικά, πηγάζοντα οὐχὶ ἐξ ἀκριβοῦς ἀνάγκης, ὡς τὰ δώρια, στρογγυλότερα δὲ, μᾶλλον κυματίζοντα καὶ ἐπὶ τὸ εὐκοσμότερον ποικιλλόμενα.

---

(1) Ε, 16. — (2) Αὐτ. 10. — (3) Κ. Τιμοκρ. 136. — (4) Φ. Ὀπισθόδομος.

Εἰσὶ δ' ἐν τῷ ῥυθμῷ τούτῳ οἱ κίονες κατ' ἀναλογίαν λεπτότεροι τῶν δωρίων, ἔχοντες συνήθως ὕψος 16 ἐμβατῶν καὶ ἐπέκεινα, προσέτι δ' εἰς τὴν προσάλληλον θέσιν των ἀραιότεροι, καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀμέσως ἀνεγειρόμενοι, ἀλλ' ἐπὶ βάσεων βαίνοντες. Εἴτε δὲ μονόλιθοι, εἴτε ἐκ σπονδύλων συγκείμενοι, ἔχουσι ῥαβδώσεις ὡς καὶ οἱ δώριοι, ἀλλὰ συνήθως 24, καὶ ἑπομένως βαθυτέρας ἐκείνων, διατεμνομένας δ' οὐχὶ ὀξέως εἰς γραμμὴν ὡς ἐπὶ τῶν δωρίων, ἀλλ' εἰς ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν.

Αἱ δὲ βάσεις τοῦ κίονος (Πίν. Β. 1) σύγκεινται ἀ. ἐκ τετραγώνου πλίνθου, ἥτις ὅμως πολλάκις ἐλλείπει· β'. ἐκ γογγύλης ζώνης, ἤτοι καμπύλης γραμμῆς ἐχούσης εἰσέχοντα καὶ ἐξέχοντα μέρη, τὰ ἑπόμενα· 1) Σπεῖραν (Torus), στρογγύλον ἡμικυκλικῶς ἐξέχον μέρος· 2) Σκοτίαν ἢ τροχίλον, μέρος στρογγύλον, κοίλως εἰσέχον· 3) Δευτέραν σπεῖραν, καὶ μεταξὺ πάντων τούτων τῶν μερῶν ἱμάντας. Τοιαῦται ἦσαν μάλιστα αἱ Ἀττικουργεῖς βάσεις, αἵτινες δὲν ἔχουσι πλίνθον. Αἱ δ' ἐν Ἰωνίᾳ ἰδίως εὔχρηστοι, ἀντὶ τῆς πρώτης σπείρας ἔχουσι πρῶτον τροχίλον.

Τοῦ δὲ κιονοκράνου (Πίν. Β) τὰ μέρη εἰσὶ τὰ ἀκόλουθα· 1) Ὑποτραχήλιον, τὸ ἄνω μέρος αὐτοῦ τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος, περίκοσμον, μὴ ἀπαντώμενον ὅμως εἰμὴ εἰς τοὺς πολυτελεστέρους καὶ εἰς τῶν μεταγενεστέρων ἐποχῶν τοὺς κίονας· 2) Ἔχινος, ἤτοι ἡμίσεια σπεῖρα πολλάκις δι' ὧν κοσμουμένη, καὶ ὑπ' αὐτὸν Ταινία κοσμουμένη συνήθως διὰ τοῦ λεγομένου Ἀστραγάλου λεσβίου, ὅστις παρίστησιν ὡς σειρὰν ἀμυγδάλων ἢ ἐλαιῶν εἰς κλωστὴν ἐνειρμένων (ἴδε Πίν. Ι, τὴν κατωτάτην κεκοσμημένην ταινίαν), ἐνίοτε δ' ὑπὲρ αὐτὸν καὶ Σπεῖρα· 3) ὑπὲρ τὸν ἐχῖνον εἰς τὰς δύο πλευρὰς, χαριέντως κυματοῦντες, οἱ αὐλακες

(canalis), καὶ λήγοντας διὰ θαρραλέας καμπῆς εἰς τὰς ἕλικας (volutæ), ὧν τὸ κέντρον καλεῖται Ὀφθαλμὸς (oculi) ἢ ἄξων. Εἰς δὲ τὰς ἄλλας δύο πλευράς, τὰς ἕλικας ἀντικαθιστῶσι Προσκεφάλαια (Pulvini, Polster) (Πίν. Β, 3), διεζωσμένα δι' ἑνὸς ἢ πλειόνων ζωστήρων (Baltei). Ὑπὲρ τὰς ἕλικας δὲ τελευταῖον μέλος εἶναι 7) ἡ Πλίνθος (abacus) μετὰ κυματίου ἄνωθεν. Εἰς τοὺς τῶν γωνιῶν κίονας τέλος αἱ ἕλικες καὶ τὰ προσκεφάλαια εἰσὶν οὐχὶ κατὰ τὰς δύο ἀντικειμένας, ἀλλὰ κατὰ τὰς δύο παρακειμένας πλευρὰς πάντοτε, ἵνα μὴ συνταραχθῇ ἡ διάταξις τῶν κιόνων εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ οἰκοδομήματος, ὡς τοῦτο γίνεται δῆλον ἐκ τῆς κάτωθεν ὄψεως τῶν κιονοκράνων, ἐν Πίν. Α, 8.

Ὁ Βιτρούβιος, ἀποδίδων εἰς τὸν Ἰώνιον κίονα τὰς ἀναλογίας τοῦ γυναικείου σώματος, λέγει τὴν μὲν βάσιν αὐτοῦ ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ ὑπόδημα γυναικός, τὸ δὲ κιονόκρανον πρὸς τοὺς ἰούλους αὐτῆς (1). Ὁ δὲ Ῥόσσιος, ἐπειδή τινα ἐν Περσεπόλει κιονόκρανα κοσμοῦσι κριῶν προτομάς, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἡσύχιος λέγει· «*Κριός... μέρος τι τοῦ Κορινθίου κίονος*», εἰκάζει ὅτι αἱ ἕλικες παριστῶσι κριοῦ κέρατα. Ἀλλὰ τά τε προσκεφάλαια, καὶ τὰ διαζώματα, καὶ τῶν ἑλίκων τὸ σχῆμα, καλῶς ἐξεταζόμενον, φαίνονται ἐνδεικνύντα μᾶλλον ἀνειλιγμένον ὕφασμα εἰς παράστασιν καὶ μίμησιν τῶν καλυμμάτων, ἅτινα πιθανῶς εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἐνέδυον, ὡς τὰ ξόανα, οὕτω καὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ ἀντὶ ξοάνων ἀνατεθειμένους κίονας, καὶ εἰς ἐπισήμους ἡμέρας ἴσως ἐνειλίσσοντο, καταλείποντα τὸν κίονα ἐμφανῆ καὶ γυμνόν.

Ὁ δὲ θριγκὸς, καθ' ὃ στηριζόμενος εἰς ὑψηλοὺς καὶ ἀραιοὺς κίονας, εἶναι ἧττον ὀγκώδης, καὶ δι' αὐτὸ χαριέστερος τοῦ δωρίου. Μέρη δ' αὐτοῦ εἰσὶ 1) τὸ ἐπιστύλιον, μὴ ὂν ἐπίπεδον, ὡς τὸ δώριον, ἀλλ' ἔχον τρεῖς διαιρέσεις, ταινίας καλουμένας (fasciæ), προεχούσας δὲ τὰς ἀνωτέρας τῶν κατωτέρω, ὡς φαίνεται ἐν Πίν. Β, 1). 2) Ἄνωθεν δ' ἔχει κυμάτιον πολλάκις κατάγλυφον ἐπὶ ἀστραγάλου, καὶ ἐπὶ τοῦ κυματίου κανόνα (quadra). 2). Ὑπὲρ τὸ ἐπιστύλιον δ' ὑψοῦται ἡ Ζωοφόρος, ἔχουσα εἰς τοὺς μείζονας ναοὺς ἐπειργασμένα πρόσθετα ζῴδια ἢ γλυφὰς, καὶ κυμάτιον ἄνωθεν. 3). Τὸ δὲ Γεῖσον, κοῖλον καὶ αὐτὸ κάτωθεν, ἔχει ὑπὸ τὴν προέχουσαν αὐτοῦ ἐπιφάνειαν, καὶ ὑπὸ κυμάτιον, ἀντὶ προμόχθων καὶ σταγόνων, ὡς τὸ δώριον, πυκνὴν σειρὰν προεχόντων κύβων, οἵτινες καλοῦνται Ὀδόντες (denticuli) ἢ γεισοπόδισμα, καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν, σχεδὸν ἰσοπλατῆ πρὸς αὐτοὺς διαστήματα, καλοῦνται Μετοχαί (intersectiones). Συνήθως ὅμως τὰ Ἀττικὰ οἰκοδομήματα στεροῦνται τῶν ὀδόντων τούτων. Ἄνωθεν δὲ τοῦ γείσου, μετὰ κυμάτιον πάλιν, ἔστιν ἡ Ὑδροῤῥόη (sima), ἄνωθεν δι' ἀνθεμίων κεκοσμημένη, καὶ κατὰ τὰς γωνίας κεφαλὰς λεόντων ἢ ἁπλῶς ὀπὰς ἔχουσα. Ὁ δὲ τοῖχος ἔχει κρηπίδα ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τῶν κιόνων τὰς βάσεις, ἄντικρυ δὲ τῶν ἐπιστυλίων ἐπικρανίτιδα ἢ ζώνην, εἰργασμένην ἀναλόγως τοῦ ὑποτραχηλίου τῶν κιόνων· ὅπου δ' οἱ κίονες δὲν ἔχουσιν ὑποτραχήλιον, μόνον κυμάτιον. Ἡ δ' Ἰωνικὴ θύρα ἔχει τὰ προστομιαῖα καὶ ζυγὰ διηρημένα εἰς τρεῖς ταινίας, ὡς τὰ ἐπιστύλια, καὶ κεκοσμημένα πολλάκις δι' ἀστραγάλων. Τὸ ὑπέρθυρον ἔχει ἑκατέρωθεν προέχοντα κοσμήματα, τὰ καλούμενα ὦτα ἢ παρωτίδας ἢ προμόχθους (consolæ).

Καθωραΐζοντο δ' οἱ ναοὶ ἀμφοτέρων τῶν ῥυθμῶν, οἱ μεγάλοι μάλιστα, καθ' ὅλα τὰ κοσμητικὰ αὐτῶν μέρη καὶ διὰ παντοίων γραπτῶν ποικιλμάτων, οἷον τὰ μὲν κυμάτια καὶ αἱ ταινίαι ἐγράφοντο δι' ἀστραγάλων λεσ-

(1) IV, 1.

βίων ἢ διὰ μαιάνδρων (Πίν. Α, 10)· αἱ δὲ τρίγλυφοι ἐβάφοντο κυαναῦ· τῶν μετοπῶν, τῆς ζωοφόρου καὶ τῶν ἀετωμάτων τὰ ζῴδια ἐχρωματίζοντο ποικίλως, καὶ εἰκάζεται ὑπό τινων μετὰ πολλῆς πιθανότητος, ὅτι καὶ οἱ τοῖχοι αὐτοὶ καὶ οἱ κίονες ἐχρίοντο διὰ χρωμάτων τινων ἐλαφρῶν, ἂν ἦσαν ἐκ λίθου λευκοῦ, ἢ, ἂν ἦσαν ἐκ πώρου, ὅτι ἐκαλύπτοντο διὰ χρίσματος κεχρωματισμένου.

Οἰκοδομήματα.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐποχῆς ταύτης, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν τυράννων, ἐφ' ὧν ἡ ἀρχαία φυλὴ ἐξηκολούθει ἀναμφιβόλως ἔχουσα τῆς τέχνης τὴν παρακαταθήκην, ἀνηγείροντο εἰσέτι οἰκοδομήματα τοῦ ἀρχαίου ρυθμοῦ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Τοιαῦτα δὲ μνημονεύονται ὑπὸ τῶν συγγραφέων τὰ ἑπόμενα·

ά. Ἡ ἐν Σπάρτῃ Σκιάς. Ταύτην ᾠκοδόμησε Θεόδωρος ὁ Ῥοίκου, υἱὸς τοῦ οἰκοδομήσαντος τὸ ἐν Σάμῳ Ἡραῖον ἐν Ὀλ. 45, θολοειδῆ, ἑπομένως κατὰ τὸν τρόπον τῶν θησαυρῶν (1).

β'. Μύρων ὁ τύραννος τῶν Σικυωνίων, νικήσας τὴν 33 Ὀλ., ᾠκοδόμησεν ἐν Ὀλυμπίᾳ θησαυρὸν τῶν Σικυωνίων, ἔχοντα δύο θαλάμους χαλκοῦς, χαλκοῖς δηλαδὴ ἀναμφιβόλως πετάλοις ἔνδον περικεκολλημένους, ἐξ οὗ καταδείκνυται ὅτι, ὡς τὸ ὄνομα, εἶχεν οὗτος καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἀρχαίων θησαυρῶν. Τῶν δὲ θαλάμων ὁ μὲν ἦν «δώριος», ὁ δὲ «ἐργασίας τῆς τῶν Ἰώνων» (2)· καὶ τὸ περίεργον οἰκοδόμημα τοῦτο συνέδει τὸν ἀρχαῖον μετὰ τῶν δύο νεωτέρων ρυθμῶν.

γ'. Ὁ Γιτιάδας, «ἀνὴρ δώριος», κατὰ Παυσανίαν (1), ᾠκοδόμησεν ἐν Σπάρτῃ ἐπὶ τοῦ ά. Μεσσην. πολέμου (ἐν Ὀλ. 14, ά), κατ' ἄλλους ὅμως πολὺ μεταγενεστέρως, ὡς κατωτέρω ῥηθήσεται, τὸν ναὸν τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, χαλκῷ διακεκολλημένον ἔχοντα δὲ ζῴδια ἐπειργασμένα «μέγιστα καὶ θέας ἄξια», ἐξ οὗ, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος, προφανὲς εἶναι ὅτι ὁ ναὸς ἦν κεκοσμημένος κατὰ τὸν ἀρχαῖον ρυθμόν. Εἶχεν ὅμως ἀρχίσει ἡ ἀνέγερσις αὐτοῦ ἐπὶ Τινδάρεω ἤδη καὶ ἐπὶ τῶν παίδων αὐτοῦ.

Καὶ ἄλλα δὲ διάφορα οἰκοδομικὰ ἔργα κοινωφελῆ συγχρόνως καὶ γιγαντιαῖα ἐξετελοῦντο κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας τέχνης ἰδίως ἐπὶ τῶν τυράννων, ὡς τὰ ὑπ' Ἀριστοτέλους (2) θαυμαστικῶς ἀναφερόμενα Πολυκράτεια ἔργα, τὰ αὐτὰ ἴσως ἃ λέγει ὁ Ἡρόδοτος (3)· «Σαμίων ... μέγιστα ἁπάντων Ἑλλήνων ἐξειργασμένα», ἀναφέρων ῥητῶς ὑδραγωγεῖον ἑπταστάδιον ὀρυκτόν, διασχίζον μέγα ὄρος, ὀρυχθὲν ὑπὸ τοῦ Μεγαρέως Εὐπαλίνου τοῦ Ναυστρόφου· καὶ χῶμα ἐν τῷ λιμένι, χωροῦν εἰς δύο σταδίων μῆκος καὶ 20 ὀργυιῶν βάθος. Τότε ἐγένοντο καὶ αἱ κρῆναι, ἥτε ἐν Ἀθήναις Καλλιρρόη, ἣν κατασκευάσαντες οἱ τύραννοι, μετωνόμασαν Ἐννεάκρουνον (4), καὶ ἥτις εἰς νεωτέρους χρόνους, ἐκλιπούσης τῆς οἰκοδομῆς, ἐπανέλαβε παρὰ τῷ λαῷ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα· καὶ ἡ ἐν Μεγάροις τοῦ Θεαγένους, γαμβροῦ τοῦ Κύλωνος (Ὀλ. 45), ἡ τῶν Σιθνίδων νυμφῶν λεγομένη, «μεγέθους εἵνεκα καὶ κόσμου καὶ εἰς τὸ πλῆθος τῶν κυρίων θέας ἀξία» (5), μετοχετευθεῖσα ἀπὸ πηγῆς ἣν ἐκάλουν Ῥοῦν, καὶ ἥτις καὶ σήμερον ἔτι ἀφθόνως ῥέει πρὸς βορρᾶν τῶν Μεγάρων κατὰ τὰ Πηγάδια. Ἦν δ' ἡ κρήνη βεβαίως ὅπου ἀνηγέρθη ἐσχάτως νέα παρὰ τὸ δημοτικὸν

(1) Παυσ. Γ, 12. - Ἐτ. Μέγ. φ. Σκιάς.—(2) Παυσ. ΣΤ, 19.

(1) Γ, 17· — (2) Πολ. Ε, 19. — (3) Γ, 60. — (4) Θουκ. Β, 15.— (5) Παυσ. Α, 40.

σχολεῖον, διότι αὐτόθι ἠνοίγοντο αἱ ἀπ' αὐτῆς ἀναμφισβητήτως κληθεῖσαι Νυμφάδες πύλαι.

Ἀλλὰ καί τινες τῶν κατὰ τὸν δώριον ῥυθμὸν ἀνεγερθέντων ἀρχαιοτάτων τῆς Ἑλλάδος ναῶν μνημονεύονται ὡς ἐπ' αὐτῆς τῆς εἰς Πελοπόννησον εἰσβολῆς τῶν Δωριέων, ἢ ὀλίγον μετ' αὐτὴν οἰκοδομηθέντες· οὕτω

ά. Τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἡραῖον λέγεται οἰκοδομήσας πρῶτος ὁ Ὄξυλος, ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὴν ἄφιξίν του (1).

β'. Τὸ ἐν Ἄργει, αὐτὸς ὁ Δῖωρος (2).

γ'. Περὶ δὲ τοῦ ἐν Σάμῳ Ἡραίου μαρτυρεῖ ὁ Βιτρούβιος (3), ὅτι ἦν δωρίου ῥυθμοῦ καὶ αὐτό, ὁ δὲ Ἡρόδοτος (4) λέγει· « *Νηὸς μέγιστος πάντων νηῶν τῶν ἡμεῖς ἴδμεν* », διότι τῆς Ἐφέσου το Ἀρτεμίσιον ἦν εἰσέτι ἀτελὲς ἐπ' αὐτοῦ. Ἀρχιτέκτων δ' αὐτοῦ ἦν Ῥοῖκος ὁ Φιλέου, ἐν Ὀλ. 35—45. Φαίνεται δ' ὅτι μετὰ ταῦτα, ἴσως ἐπὶ Πολυκράτους (Ὀλ. 55), ἂν ὄχι ἀφ' οὗ ἐπυρπολήθη ἐπὶ Ἀλεξάνδρου, μετεσκευάσθη εἰς ῥυθμὸν Ἰώνιον, ὃν ἔχουσι τὰ ἤδη σωζόμενα αὐτοῦ ἐρείπια, καθ' ἃ, μῆκος μὲν εἶχε 364 ἀγγλ. ποδῶν, πλάτος δὲ 189 (5).

δ'. Τὸ ἐν Ἀθήναις Ὀλύμπιον, τὸ πρὸς τὸν Ἰλισσὸν, θεμελιωθὲν ὑπὸ Πεισιστράτου (Ὀλ. 45) κατὰ δώριον ῥυθμὸν, δι' ἀρχιτεκτόνων Ἀντιστάτου, Καλλαίσχρου, Ἀντιμαχίδου καὶ Πωρίνου, ἦν κολοσσιαῖον οἰκοδόμημα, μεῖναν μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἡμιτελὲς, ὥστε καὶ ὁ Δικαίαρχος, μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, λέγει περὶ αὐτοῦ (6). « *Ὀλύμπιον ἡμιτελὲς μὲν, κατάπληξιν δ' ἔχον τὴν τῆς οἰκοδο-*

(1) Παυσ. Ε, 16.— (2) Vitruv. IV, 1, 3.— (3) VII, præf. — (4) Γ, 60. — (5) Leake, As. Min. 34, 8. - Ion. Antiq. I, ch. 5.— (6) Σελ. 8. Huds.

μῆς ὑπογραφὴν, γενόμενον δ' ἂν βέλτιστον εἴπερ συνετελέσθη ».

έ. Τὸ ἐν Ἀθήναις Πύθιον, ἐπίσης θεμελιωθὲν ὑπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν, βορειότερον τοῦ Ὀλυμπίου, ἔμεινε καὶ αὐτὸ ἀτελὲς (1).

ς'. Τὸ ἀρχαῖον Ἑκατόμπεδον ἐν Ἀθήναις ὑποτίθεται ὅτι ἦν ναὸς ἱστάμενος ὅπου μεταγενεστέρως ἀνηγέρθη ὁ Παρθενών. Περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Ἡσύχιος· « *Ἑκατόμπεδον νεὼς ἐν τῇ Ἀκροπόλει . . . μεῖζων τοῦ ἐμπρησθέντος ὑπὸ τῶν Περσῶν ποσὶ πεντήκοντα* ». Λείψανα αὐτοῦ εἰσὶν ἴσως τὰ ἐν τῷ βορείῳ τείχει τῆς Ἀκροπόλεως ἐντετειχισμένα, σπόνδυλοι ἀτελῆ τὴν ῥάβδωσιν ἔχοντες, διάμετρον δὲ 1′, 7″, μετόπαι μαρμάρου ἄνευ τύπων, τρίγλυφοι κυαναῖ, πρόμοχθοι μέλανες μετὰ τῶν μετοχῶν ἐρυθρῶν· προσέτι δὲ καὶ διάφοροι πήλιναι γραπταὶ κεραμίδες ἡγεμόνες καὶ ὑδρορρόαι καὶ ταινίαι, αἵτινες εὑρέθησαν ὑπὸ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ Παρθενῶνος (2). Ἐπίσης δὲ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξ αὐτοῦ σωζόμενον καὶ τὸ ἐκ πώρου ᾠκοδομημένον θεμέλιον τοῦ Παρθενῶνος, οὗ ὁ ἄξων δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς προς τὸν τοῦ ναοῦ. Ἀλλά τινες (3) ἠμφισβήτησαν τὴν ὕπαρξιν ἀρχαίου Ἑκατομπέδου, διϊσχυρισθέντες ὅτι ἡ ἀνωτέρω φράσις τοῦ Ἡσυχίου αἰνίττεται τὸν Παρθενῶνα, ὅστις καὶ Ἑκατόμπεδος ναὸς ἐλέγετο, καὶ τὸν ναὸν τῆς Πολιάδος.

ζ'. Ὁ ἐν Σουνίῳ τῆς Ἀθηνᾶς ἑξάστυλος περίπτερος. Πολλοὶ αὐτοῦ κίονες ἵστανται ὀρθοὶ εἰς θέσιν γραφικωτάτην, ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐσχάτης ἄκρας τῆς Ἀττικῆς. Καὶ κατὰ μὲν Λείκιον (4) καὶ Μύλλερον (5)

(1) Παυσ. Α, 19. - Σουίδ. φ. Πύθιον. - Θουκ. Β, 15. Στ. 54.- Στράβ. σελ. 404. — (2) Ἀρχ. Ἐφ. 6, 7, 8, 12, 13, 25.— (3) Müller ἐν Leakes Athens. Uebers. Nachtr. u. Bericht σελ. 448, 9.— (4) On the Dem. σ. 39.— (5) Handb. § 109.

ἀνηγέρθη κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχήν. Κατ' ἄλλους ὅμως οἱ κίονες αὐτοῦ, ἔχοντες ὕψος μόνον 11 1|2 ἐμβατῶν (Διαμ. 3 1|2′) καὶ μόνα 16 διαξέσματα, φαίνονται ἀνήκοντες εἰς ἀρχαϊκώτερον ρυθμὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὄπισθεν τοῦ ναοῦ σώζονται προσέτι καὶ λείψανα προπύλου δωρικοῦ, ἄγοντος πρὸς αὐτὸν (1).

ή. Τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἡ ἀνοικοδόμησις μετὰ τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ ἀρχαίου ἐξεμισθώθη ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων (ἐν Ὀλ. 58 γ′) τριακοσίων ταλάντων, ἤτοι 1 ἑκατομμυρίου καὶ 700 χιλιάδων δραχμῶν, αἵτινες ἰσοδυνάμουν τότε πρὸς 5,400,000 (2). Τὸ τέταρτον τῆς ποσότητος ταύτης ἐπορίσθησαν οἱ Δελφοὶ δι' ἐράνων, οὓς συνέλεξαν μέχρις Αἰγύπτου (3). Ἀντιφιλοτιμούμενοι δ' οἱ πολυκτήμονες Ἀθηναῖοι Ἀλκμαιωνίδαι πρὸς τοὺς τότε κρατοῦντας Πεισιστρατίδας, καὶ πρὸς τὰ ἐν Ἀθήναις ἐκείνων οἰκοδομήματα, ἐμισθώσαντο αὐτοὶ τὸν ναόν, καὶ ἀνήγειραν αὐτὸν λαμπρότερον τοῦ παραδείγματος, ἐκ πώρου μὲν τὸν λοιπόν, ἀλλὰ τὸ μέτωπον ἐκ Παρίου λίθου (4), δι' ἀρχιτέκτονος Σπινθάρου τοῦ Κορινθίου. Ἀλλ' ὡς μαρτυρεῖ ὁ Αἰσχίνης (5), ἡ οἰκοδομὴ μεταγενεστέρως μόνον συνετελέσθη, ἐν Ὀλ. 95. Ἦν δ' ὁ ναὸς ἑξάστυλος, ἔχων τὸν μὲν ἔξω ρυθμὸν δώριον, τὸν δ' ἔσω Ἰώνιον, καὶ προσέτι ὕπαιθρος (6), καὶ τὸ ὕπαιθρον αὐτοῦ μέρος ἐκαλεῖτο Ἑκατόμπεδον (7), ἔχων ὡς ὅλοι οἱ ὕπαιθροι Πρόναον καὶ ἄδυτον. Τὴν σήμερον δ' ὀλίγιστα λείψανα αὐτοῦ σώζονται εἰς Καστρί, κυρίως μόνον ὁ τοῖχος τοῦ περιβόλου, ὅλος κεκαλυμμένος ὑπὸ ἐπιγραφῶν.

(1) Ion. Antiq. II, ch. 5. Pl. 9, 14. - Uned. Ant. ch. 8.— (2) Bœckh, staatshaushalt. d. Ath. I, 355. — (3) Ἡρόδ. Β, 180.— (4) Αὐτ. Ε, 62.—(5) Κ. Κτησιφ. § 116.— (6) Ἰουστ. XXIV, 8. - Εὐριπ. Ἰων. 1567. — (7) Φιλόστρ. Ἀπολλ. Τυαν. 5, 11.

θ′. Ἐν Αἰγίνῃ, περὶ τὰς δύο ὥρας μακρὰν τῆς πόλεως, πρὸς τὸ βορειοανατολικόν, κεῖνται ἐφ' ὑψηλοῦ λόφου ὑπὲρ τὴν θάλασσαν μεγαλοπρεπῆ λείψανα ἀρχαίου ναοῦ ἐκ πώρου ξανθοῦ, τὸν ὄροφον καὶ τὸ γεῖσον μαρμάρινα ἔχοντος. Ἦν δ' ὁ ναὸς ἑξάστυλος, περίπτερος, καὶ, ὡς φαίνεται, ἐντὸς ὕπαιθρος, ἔχων κίονας 10 1/2 ἐμβατῶν, καὶ διαστάσεις 94×45′. Πρὸ πάντων δὲ περίεργος εἶναι διότι διατηρεῖ προφανῆ ἴχνη χρωματισμοῦ εἰς τὰ διάφορα αὐτοῦ μέρη, καὶ οἱ μὲν τοῖχοι τοῦ σηκοῦ, οἱ κίονες καὶ ἡ ἐπὶ τῶν τριγλύφων ταινία, ἐρυθρά, αἱ δὲ τρίγλυφοι μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὰς κανόνων καὶ τῶν σταγόνων καὶ τοῦ ἀετοῦ τὸ τύμπανον, κυανᾶ, καὶ αἱ ἐπικρανίτιδες καὶ αἱ ἡγεμόνες κεραμίδες, γραπτὰ ἀνθέμια κίτρινα καὶ πράσινα. Τινὲς ἐξέλαβον αὐτὸν ὡς ναὸν τοῦ Πανελληνίου Διὸς κατὰ Παυσανίαν, λέγοντα (1)· «*Τὸ δὲ Πανελλήνιον ὅτι μὴ τοῦ Διὸς τὸ ἱερὸν, ἄλλο τὸ ὄρος ἀξιόλογον εἶχεν οὐδέν*», καὶ κατὰ Θεόφραστον (2), οὗ ὅμως τὸ χωρίον· «*Ἐὰν ἐν Αἰγίνῃ ἐπὶ τοῦ Διὸς τοῦ Ἑλλανίου νεφέλη καθίζηται, ὡς τὰ πολλὰ ὕδωρ γίνεται*», ἀναφέρεται εἰς τὸ ὄρος καὶ οὐχὶ εἰς τὸ ἱερόν. Δύναται δὲ νὰ εἶναι καὶ τὸ Ἡράκλειον, ὃ ἀναφέρει ὁ Ξενοφῶν (3)· «*Ὁ Χαβρίας ἀποβὰς ... εἰς Αἴγιναν πορρώτερω τοῦ Ἡρακλείου ἐν κοίλῳ χωρίῳ*» κτλ. Ἀλλὰ τούτων πάντων πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἦν οὗτος ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, εἰς ὃν, καθ' Ἡρόδοτον (4), οἱ Αἰγινῆται ἐναπέθηκαν ἐν Ὀλ. 65. τὰς καπρίους πρῶρας τῶν ἡττηθέντων Σαμίων. Ἐπιγραφὴ δ' ἀνακαλυφθεῖσα εἰς δύο σταδίων ἀπόστασιν πρὸς δυσμὰς τοῦ ναοῦ, καὶ λέγουσα ἀρχαίοις γράμμασι «*τέμενος Ἀθηναίης*», ἐδύνατο νὰ ἄρῃ πᾶσαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ταυτότητος αὐτοῦ, ἂν ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἐρειπίων δὲν εἶχεν εὑρεθῇ καὶ ἑτέρα, μετα-

(1) Β, 30.— (2) Π. σημ. Ὑετ. — (3) Ἑλλ. Ε, 1,10. — (4) Γ, 59.

γενεστέρας ὅμως αὕτη καὶ Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, φέρουσα τὰς λέξεις « *Διὶ Παιελληνίῳ* ». Ἀλλὰ τελευταῖον τ' ἀνευρεθέντα τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ ἀγάλματα ἔλυσαν τὸ ζήτημα ὑπὲρ τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ δὲ πρὸς τὸν Δία ἐπιγραφὴ καὶ τοῦ Παυσανίου ἡ περικοπὴ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἀναφέρονται εἰς τὸν βωμὸν τοῦ Διὸς, οὗ λείψανα σώζονται ἐπὶ τῆς ὑψίστης κορυφῆς τοῦ ὄρους. Τῆς 50 Ὀλυμπιάδος ἀρχαιοτέρα δὲν εἶναι ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ τούτου, διότι ἐν τοῖς ἐρειπίοις εὑρίσκονται λίθινοι κέραμοι, ὧν τὴν κατασκευὴν τότε λέγεται ἐφεῦρων Βύζας ὁ Νάξιος (1)· ἀλλ' οὐδὲ τῆς 75 Ὀλυμπιάδος δύναται νὰ ἦναι προγενεστέρα, διότι ἐπ' ἐκείνης οἱ Πέρσαι ἐπυρπόλησαν πάντα τῆς Αἰγίνης τὰ ἱερά (2). Ἡ εὐπρέπεια ὅμως τοῦ ναοῦ καὶ ὁ γλυπτικὸς πλοῦτος, προσέτι δὲ καὶ ἡ χρῆσις τοῦ Παρίου ἀντὶ τοῦ Πεντελησίου μαρμάρου εἰς τὰ κοσμητικὰ αὐτοῦ μέρη, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀσφαλεῖς σχεδὸν ἐνδείξεις ὅτι ἀνηγέρθη ἔτι ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς νήσου, ἤτοι πρὸ τῆς 81 Ὀλυμπιάδος.

ί.) Καὶ ἄλλος ναὸς ὑπῆρχεν ἐν Αἰγίνῃ, ὁ τῆς Ἀφροδίτης, περὶ οὗ ὁ Παυσανίας λέγει· « *πλησίον δὲ τοῦ λιμένος, ἐν ᾧ μάλιστα ὁρμίζονται, ναός ἐστιν Ἀφροδίτης* (3). Τούτου εἰσὶ λείψανα, εἰς θέσιν τοῦ λιμένος ὑπερκειμένην, τρία ἀλλεπάλληλα στρώματα ἐξ ἐγχωρίου πώρου, καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ὀρθιος ἱστάμενος κίων ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου, 11 περίπου ἐμβατῶν ἔχων ὕψος (4). Ἐνταῦθα εὗρον μεταξὺ τῶν ἐρειπίων ἀγαλμάτιον ἐκ γῆς ὀπτῆς, παριστῶν Ἀφροδίτην κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον ἐστολισμένην.

ιά. Ἐν Κορίνθῳ σώζονται ἑπτὰ κίονες τοῦ περιστυλίου ναοῦ τῆς Χαλκινίτιδος Ἀθηνᾶς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα (1). Φαίνεται δ' ἀνήκων εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην τοῦ δωρίου ρυθμοῦ διάπλασιν, διότι οἱ κίονες, ἐξ ἐγχωρίου τιτανώδους πώρου κατεσκευασμένοι, καὶ διὰ στερεοῦ ἐπιχρίσματος κεκαλυμμένοι, ἔχουσι μόλις 8 ἐμβατῶν ὕψος, τὰ δὲ κιονόκρανα, βαρέα, ἔχουσι λίαν ἐξέχουσαν τὴν πλίνθον καὶ ἰσχυρῶς πεπιεσμένον τὸν ἐχῖνον.

Ἠσκήθη δὲ κατὰ ταὐτὰ ὁ δώριος ρυθμὸς καὶ εἰς τὰς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ ἑλληνικὰς ἀποικίας αἵτινες ἦσαν μεταγενέστεραι τῆς δωρικῆς εἰσβολῆς· καὶ πολλὰ καὶ ἀξιολογα σώζονται αὐτόθι ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐρείπια, ὧν τὰ κυριώτερα εἰσί·

ά. Εἰς τὴν πόλιν Παῖστον (Ποσειδωνίαν ἢ Ποσείδιον) ἐν Λευκανίᾳ τῆς κάτω Ἰταλίας, ἀποικίαν τῶν ἐκ Τροιζῆνος Σιβαριτῶν (2), τέσσαρες ἀρχαῖοι ναοί, κείμενοι πλησίον ἀλλήλων.

1. Ὁ μέγιστος αὐτῶν, πιθανῶς ναὸς Ποσειδῶνος, εἶναι περίπτερος, ἑξάστυλος, σύστυλος, διαστάσεις ἔχων × 19579', καὶ ἐντὸς ὕπαιθρος. Σώζεται δ'αὐτοῦ ὅλον τὸ περιστύλιον ἐκ κιόνων βαρέων, ὕψος ἐχόντων ὀκτὼ ἐμβατῶν· προσέτι δὲ καὶ ὁ θριγκὸς, καὶ τὰ ἀετώματα, καὶ εἶναι ὁ μόνος ἀρχαῖος ναὸς, ὁ διατηρῶν τὴν ἐσωτερικὴν ἐπάλληλον στοὰν τῶν ὑπαίθρων. (Τὸ διάγραμμα αὐτοῦ ἐν Πίν. Β, 4, ἡ δὲ διατομὴ Αὐτ. 5).

2. Μικρὸς ναὸς τῆς Δήμητρος, πολὺ νεώτερος καὶ ἄριστα διατετηρημένος, ὅμοιος τὸν ρυθμὸν μετὰ τοῦ πρώτου, καὶ τοὺς κίονας ἔχων τῶν αὐτῶν ἀναλογιῶν, μετ' ἰσχυρᾶς ἐντάσεως, καὶ συνεσταλμένους περὶ τὸν τράχηλον, ἐν δὲ τῷ προνάῳ ἐπιβαίνοντας ἐπὶ βάσεων ἢ σπειρῶν. Ἐντὸς δὲ διαιρεῖται εἰς δύο θαλάμους, ὧν ὁ ἐνδότερος περιεῖχε τὸ ἄγαλμα. (Διαστ. 107 × 47').

(1) Παυσ. Ε, 10.—(2) Ἡροδ.—(3) Β, 29.—(4) Ion. Antiq. ch. 6. Pl. 1.

(1) Παυσ. Β, 11. - Ἰδ. τὸ ἐμὸν Souvenirs d'une excurs. d'Ath. en Arcadie, ἐν Mém. de l'Ac. des Insc. et B. Lettres, T. V, ser. I, part. 1. Σ. 37 — (2) Στραβ. Ε.

3. Ἄλλος ναὸς παρὰ τῷ ἀμφιθεάτρῳ τῆς πόλεως εἶναι πιθανῶς μεταγενεστέρα ἐπισκευὴ ἀρχαίου οἰκοδομήματος· διότι τὰ κιονόκρανα εἰσὶ μεταγενέστερα καὶ ἰδιορρύθμα, ἐν ᾧ ἀρχαία εἶναι ἡ ἐπ' αὐτῶν ζώνη, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ μετόπαι, ἃς κοσμοῦσιν ἀρχαῖαι γλυφαί.

4. Στοὰ ἄριστα διατηρουμένη, ἐκ σκληροῦ ὑπολεύκου πώρου, ἔχει 9 κίονας κατὰ μέτωπον, καὶ πτερώματα 18 κιόνων ἑκατέρωθεν, ἐντὸς δὲ δευτέραν σειρὰν κιόνων, καὶ ζώνην λείαν ἄνευ τριγλύφων.

6'. Ἐν Μεταποντίῳ τῆς Λευκανίας ὑφίστανται 15 κίονες ναοῦ ἑξαστύλου περιπτέρου, ἔχοντες 10 ἐμβατῶν ὕψος.— Ὁμοίως δὲ καὶ ἐρείπια ἄλλου ναοῦ, οὗ ἡ ὑδρορρόη καὶ ἡ ὀροφὴ εἰσὶν ἐκ γῆς ὀπτῆς κατεγράφου, ὡς τὰ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὸν Παρθενῶνα εὑρεθέντα τεμάχια.

γ'. Ἐν Συρακούσαις ᾠκοδομήθη περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπὶ Ἱέρωνος (Ὀλ. 75, γ') ναὸς Ἀθηνᾶς εἰς τὸ μέρος τὸ καλούμενον Ὀρτυγίαν. Ἦν δὲ περίπτερος, ἑξάστυλος, ἔχων κίονας 9 ἐμβατῶν ὕψους, καὶ ἐν τῷ προνάῳ ἐπιβαίνοντας ἐπὶ βάσεων. Ἐπὶ τοῦ ἀετώματος δ' ὑπῆρχεν ὡς ἀκρωτήριον κεφαλὴ γοργῶνος, φαινομένη ἄνω τῶν τειχῶν, καὶ εἰς αὐτὴν οἱ ἀποπλέοντες ἔθυον τελευταῖον. Αἱ δὲ θύραι τοῦ ναοῦ εἶχον χρυσελεφάντινα κοσμήματα, καὶ ὁ Κικέρων, κατηγορῶν τὸν ἀρχαιοκλόπον Οὐῆρρον ὅτι ἥρπασεν αὐτά, κηρύττει τὸν ναὸν τὸ κάλλιστον οἰκοδόμημα ὅλης τῆς νήσου. Τούτου σώζεται τὸ ἐρείπιον, καὶ μετεβλήθη εἰς ἐκκλησίαν, διατειχισθέντος τοῦ περιστυλίου.

δ'. Ἐν Ἀκράγαντι, εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς Σικελίας πλευράν, διηγεῖται ὁ Διόδωρος (1) ὅτι οἱ Καρχηδόνιοι αἰχμάλωτοι ᾠκοδόμησαν ἐπὶ Θήρωνος (Ὀλ. 73, δ'—76, δ') ναοὺς μεγίστους. Καὶ τῷ ὄντι παρὰ τὸ

(1) IA, 25.

μεσημβρινὸν τῆς πόλεως τεῖχος σώζονται μέχρι τοῦδε τριῶν ἐξ αὐτῶν ἐρείπια.

1. Τὸ ἓν ἐπὶ ἐπιπέδου, εἰς ὃ φέρουσι τέσσαρες ἀναβάθραι, ὑψούμενον ἐπὶ πέντε βαθμίδων, εἶναι ναὸς ἑξάστυλος, περίπτερος, τῆς Ἥρας καθ' ἃ εἰκάζεται, διαστάσεις ἔχων 124×54.' Ἐξ αὐτοῦ ὑφίστανται οἱ ἡμίσεις τῶν κιόνων.

2. Δυτικῶς δ' αὐτοῦ ἄλλος ἑξάστυλος ἐν παραστᾶσι, σώζεται ὁλόκληρος, ἔχων 128×50' μῆκος καὶ πλάτος, καὶ ἐπεκλήθη τῆς Ὁμονοίας, διότι εὑρέθη ἐκεῖ που ἐπιγραφή, ἀναφέρουσα τὴν Θεὰν ταύτην. Μετεποιήθη δ' εἰς ἐκκλησίαν, ἥτις ὅμως καὶ αὐτὴ κεῖται σήμερον ἔρημος.

3. Ἔτι δυτικώτερον ἦν ὁ ναὸς τοῦ Ἡρακλέους, ὁ περιέχων ἄλλοτε τὸν περίφημον τοῦ Θεοῦ κολοσσόν, ὃν ἥρπασεν ὁ Οὐῆρρος. Ἤδη δὲ σώζεται αὐτοῦ εἷς μόνος κίων ὄρθιος μεταξὺ σωροῦ ἐρειπίων, ἐν οἷς ἀπαντῶνται καὶ γραπτὰ ποικίλματα τοῦ θριγκοῦ.

ε. Ἐν Σελινοῦντι, εἰς τὴν μεσημβρινοδυτικὴν παραλίαν τῆς Σικελίας, κτίσματι μὲν τῶν Φοινίκων, ἀποικισθέντι δ' ἐν Ὀλ. 38, ἀ. ὑπὸ τῶν ἐν Ὕβλᾳ Μεγαρέων, ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, σώζονται τριῶν ἀρχαίων ναῶν ἐρείπια.

1. Ὁ βορειότερος ἦν μέγιστος, ὀκτάστυλος, ὕπαιθρος, ἴσως οὐδέποτε συντελεσθείς, καὶ ἀποδίδοται εἰς τὸν Ὀλύμπιον Δία. Οἱ δὲ κίονες αὐτοῦ εἰσὶν 9 ἐμβατῶν, καὶ αἱ διαστάσεις 161×79'.

2. Ὁ μετ' αὐτὸν ἦν ἑξάστυλος, ἔχων κίονας τῶν αὐτῶν ἀναλογιῶν, καὶ μῆκος καὶ πλάτος 197×73'.

3. Ὁ δὲ νοτιώτερος ἦν ἐπίσης ἑξάστυλος, ἔχων κίονας ὑψηλοτέρους, 9 1/2 ἐμβατῶν, καὶ διαστάσεις 116×51'.

4. Καὶ ἄλλος ναὸς ὑπάρχει αὐτόθι ἐν παραστᾶσιν,

ἔχων γραπτὰς ποικιλίας ἐπὶ τοῦ ὀρόφου καὶ τοῦ θριγκοῦ(1).

ς'. Ἐν δ' Ἐγέστῃ ἢ Αἰγέστῃ, ἀρχαιοτάτῃ Σικελικῇ πόλει, ὑπάρχει ναὸς νομιζόμενος τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἑξάστυλος, περίπτερος, ἔχων τοὺς κίονας 10 ἐμβατῶν, ἀλλ' ἀῤῥαβδώτους, ἐπὶ τετραγώνων βάσεων βαίνοντας, καὶ θριγκὸν βαρὺν, οὗ τὸ ὕψος ἰσοῦται πρὸς 2/5 τοῦ τῶν κιόνων. Σώζεται δὲ τὸ περιστύλιον ὁλόκληρον μετὰ τοῦ θριγκοῦ καὶ τῶν ἀετωμάτων, ἀλλ'οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον τοῦ σηκοῦ ἴχνος, ὅστις διὰ τοῦτο ὑπό τινων ἐνομίσθη ξύλινος (2).

Κατὰ δὲ τὰς Ἰωνικὰς οἰκήσεις, καὶ πρὸ πάντων τὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ᾠκοδομοῦντο ναοὶ κατὰ τὸν Ἰώνιον ῥυθμὸν, ὅστις ἐκεῖ μάλιστα φαίνεται μετασχηματισθεὶς τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ δωρίου.

ά. Εἰς τὴν Ἔφεσον ἤρχισεν ἐν Ὀλ. 45. ὁ περίφημος ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος, συνδρομῇ πολλῶν πόλεων καὶ βασιλέων τῆς Ἀσίας (3). Κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον (4) ὁ ἀρχιτέκτων Θεόδωρος ὁ Ῥοίκου ὑπέστρωσεν ἄνθρακας ὑπὸ τὰ θεμέλια αὐτοῦ, ὅπως καταστήσῃ αὐτὰ στερεώτερα· ὁ δὲ Κνώσσιος Χερσίφρων κατήγαγε διὰ μηχανημάτων ἰδίας αὐτοῦ ἐφευρεύσεως ἀπὸ τῶν λατομείων τοῦ Πρίωνος ὄρους τοὺς ἑξηκοντάποδας κίονας, ὧν τοὺς πλείστους, ὡς καὶ βόας χρυσοῦς, προσήνεγκε τῷ ναῷ ὁ Κροῖσος (5). Τὰ δ' ἐπιστύλια ἀνεβίβασεν ὁ αὐτὸς ἀρχιτέκτων δι' ἰκρίων μέχρι τῶν κιονοκράνων, ἐφ' ὧν ἐπιστρώσας σάκκους ἄμμου, ἀφῆκε νὰ ἐκρέῃ αὕτη βραδέως, μέχρις οὗ οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι ὄγκοι κατέλαβον τὴν οἰκείαν θέσιν. Τὸ δ' ὑπέρθυρον, 40' μῆκος ἔχον, ἐπέθηκεν αὐτὴ ἡ Θεὰ, ἐν ᾧ ἐκοιμᾶτο ἀπηλπισμένος ὁ ἀρχιτέκτων. Ὁ δ'υἱὸς αὐτοῦ

(1) Serradifaleo VII, (1834). — (2) Serradif I, 213. — (3) Pl. 16, 79. - 36, 21. - Liv. I, 45. - Διον. Ἁλικ. Δ, 25. — (4) Β, 103.— (5) Ἡρ. Α, 92.

Μεταγένης ἔθηκε, διὰ τῶν αὐτῶν τοῦ πατρός του μεθόδων, τὰς ὀροφιαίας κεδρίνας δοκούς (1). Αἱ μυθώδεις αὗται διηγήσεις ἀποδεικνύουσι τὰς δυσκολίας ἃς παρεῖχε, καὶ τὸν θαυμασμὸν ὃν ἐνέπνεε τοῖς ἀρχαίοις ἡ κίνησις τῶν βαρυτάτων ἐκείνων λίθων, ἐξ ὧν ᾠκοδομοῦντο οἱ μεγάλοι ναοὶ, ἴσως δὲ καὶ ὑποδεικνύουσί τινας τῶν μεθόδων, εἰς ἃς ἐνίοτε προσέφευγεν ἡ Ἀρχιτεκτονική. Τῶν δύο τούτων ἀρχιτεκτόνων ἀναφέρεται σύγγραμμα πραγματευόμενον περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ, ὅστις ὅμως ὑπ' ἄλλων διεύθυνσιν (2) ἐπερατώθη μόνον ἐπὶ τῆς ἑπομένης ἐποχῆς. Ἦν δ' ἐκ λευκοῦ λίθου ἐπιχωρίου, ἐπὶ δέκα βαθμίδων ὑψούμενος, ὀκτάστυλος, ἐν ταῖς πλαγίαις πλευραῖς ἀνὰ 15 κίονας ἔχων, ἰωνικὸς, δίπτερος, διάστυλος, καὶ ἐντὸς, ὕπαιθρος πάντως, εἶχε 51 κίονας ἐν διπλῇ ἀναμφιβόλως σειρᾷ, καὶ τὸ μὲν μῆκος αὐτοῦ ἦν 420', τὸ δὲ πλάτος 225'· διὰ τὸ μέγεθος δὲ καὶ τὴν πολυτέλειαν ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὡς ἓν τῶν ἑπτὰ θαυμάτων τοῦ κόσμου, καὶ πολλὰ ἐπιγράμματα περὶ αὐτοῦ ἐγράφησαν, καὶ πολλὰ νομίσματα ἐπίσημα αὐτοῦ ἐτυπώθησαν (3),

Πλὴν δὲ τῶν ναῶν, καὶ διάφορα ἄλλα δημοσίας ἀνάγκης ἐπίσημα ἔργα ᾠκοδομοῦντο πολλαχοῦ κατὰ τὴν δωρικὴν ἐποχήν. Οὕτως οἱ Ἀκραγαντῖνοι οὐ μόνον τοὺς μεγίστους ναούς των ἀνήγειρον διὰ τῶν Καρχηδονίων αἰχμαλώτων, ἀλλὰ καὶ ὑπονόμους πρὸς ἐκροὴν τῶν ὑδάτων ἀνέσκαψαν « *τηλικαύτας τὸ μέγεθος, ὥστε ἀξιοθέατον εἶναι τὸ κατασκεύασμα* », κατὰ Διόδωρον (4)· καὶ προσέτι κολυμβήθραν πολυτελῆ καὶ μεγίστην, 7 σταδίων περίμετρον καὶ 20 πήχεων βάθος ἔχουσαν. Καὶ διαφόρων δὲ λιμένων ἀρχαῖα ἐρύματα, ὧν

(1) Pl. 36, 14, 21.- Vitr. 7. Præf. 16.- Στράβ. ΙΔ, 640 c. — (2) Στράβ. αὐτ.— (3) Stuart, Ant. of. Ath. I, σ. 232 τῆς Γερμ. μεταφρ.— (4) ΙΑ, 25.

καταφανῆ λείψανα σώζονται μέχρι τοῦδε, ὡς τὰ τῆς Αἰγίνης, κατασκευασθέντα κατὰ ταύτην τὴν ἐποχήν. Κυρίως δ' ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Δωριέων καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἠθῶν αὐτῶν ἤρξαντο ἀνεγειρόμενα τὰ πρῶτα γυμνασιακὰ καὶ θεατρικὰ οἰκοδομήματα, διότι ἔκτοτε κατέστησαν μέρος τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἐπίσημον οἱ ἀγῶνες, εἰς οὓς ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων οἱ Ἕλληνες πολλάκις ἐπεδίδοντο λόγῳ μόνον παρέργου παιδιᾶς ἢ ἀσκήσεως. Τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ὁ λ υ μ π ι α κ ὸ ν σ τ ά δ ι ο ν διεσκευάσθη τοὐλάχιστον ἀπ' ἀρχῆς τῶν Ὀλυμπιάδων, καὶ περὶ Ὀλ. 60 ὁ Κλεοίτας κατεσκεύασεν ἐν αὐτῷ τὴν *Ἱππάφεσιν*, ἢ ἀφετηρίαν τῶν ἐκδραμόντων ἵππων, ἔχουσαν σχῆμα πρώρας πρὸς τὸν δρόμον τετραμμένης, ἧς ἑκάστη πλευρὰ, 400 οὖσα ποδῶν, περιεῖχε τὰ τῶν ἵππων οἰκήματα, κληρούμενα τοῖς διαγωνιζομένοις. Ἦν δ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς πρώρας βωμὸς, ἀνὰ πᾶσαν ἑορτὴν ἐκ πλίνθων ὠμῶν κατασκευαζόμενος, καὶ περιέχων μηχάνημα, δι' οὗ χαλκοῦς ἀετὸς ἀνίπτατο, καὶ χαλκοῦς δελφὶν ἐῤῥίπτετο εἰς τὸ ἔδαφος, ὅταν ἐδίδετο τὸ τῆς ἀφορμήσεως σύνθημα. Τὴν ἱππάφεσιν ταύτην ἐτελειοποίησε καί τις Ἀριστείδης (1) ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις. Ἐρείπια δ' αὐτῆς, ἢ μεταγενεστέρας αὐτῆς μετασκευῆς, σώζονται ἔτι ἐν Ὀλυμπίᾳ. Θ έ α τ ρ ο ν δὲ κατεσκευάσθη ἐν Ἀθήναις διὰ τ' αὐτοσχεδιάσματα τοῦ Θέσπιδος, κατ' ἀρχὰς ξύλινον, «*ἰκρία ξύλινα*» (2). Μετὰ δὲ τὴν κατάπτωσιν αὐτοῦ ἤρχισεν ἐν Ὀλυμ. 70 ά. ἡ οἰκοδομὴ λιθίνου, τοῦ Διονυσιακοῦ (3). Ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο ἐπερατώθη πολὺ μεταγενεστέρως, ἐχρησίμευεν ἐν τούτοις τὸ ἀρχαῖον Ὠδεῖον (4) εἰς τῶν δραμάτων τὴν διδασκαλίαν.

(1) Παυσ. ΣΤ, 20. — (2) Σουίδ. φ. παρ' Αἰγείρου θέα. — (3) Vitr. 7. Præf. 11. — (4) Ἡσύχ. Ὠδεῖον. - Παυσ. Α, 8.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πλαστική.

Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἀρχαίας κοινωνίας ὑπὸ τῆς τραχείας φυλῆς τῶν Δωριέων ἔβλαψε κατ' ἀρχὰς, ὡς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, οὕτω, καὶ ἔτι μᾶλλον, τὴν γλυπτικὴν, καθ' ὃ ὀλιγώτερον ἀναγκαίαν εἰς τὰς χρείας τῶν μὴ ἐξημερωμένων λαῶν· διὸ καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων τῆς καθόδου καιρῶν ἠσκεῖτο οὗτος μάλιστα ὁ κλάδος τῆς τέχνης ὑπὸ τοῦ δουλωθέντος πληθυσμοῦ μακρὰν τῶν βλεμμάτων τῶν δορικτητόρων, οἵτινες μικρὸν αὐτῆς ἐποιοῦντο λόγον. Ἐπὶ βραχὺ δὲ μόνον ἀνέκυψεν, ὅταν ἐπὶ τῶν τυράννων ἀνήγειραν πρὸς ὥραν τὴν κεφαλὴν οἱ ὑποκύψαντες Ἀχαιοί. Ἀφ' οὗ ὅμως οἱ Δωριεῖς, τὴν δύναμιν αὐτῶν ἑδραίαν καθίσαντες, ἐμυήθησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν τέχνην, καὶ ἤρξαντο οἱ ἴδιοι καλλιεργοῦντες αὐτὴν, τότε ἐνεωτέρισαν καὶ περὶ τὴν γλυπτικὴν, κατὰ τὸ ἴδιον ἑαυτῶν αἴσθημα αὐτὴν διαπλάσαντες, καὶ ἀνέπτυξαν αὐτὴν κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἑαυτῶν διαίτης. Οὕτω, μεγάλως συνετέλεσεν εἰς αὐτῆς τὴν πρόοδον τὸ ὅτι οἱ Δωριεῖς ἦσαν ἔκδοτοι εἰς τὴν γυμναστικὴν καὶ τὴν ὀρχηστικήν. Παρὰ τοῖς Λάκωσι, περὶ ὧν ἐλέγετο ὅτι «*φιλογυμναστοῦσιν*», ἤκμαζεν ἡ γυμναστικὴ ἐν Ὀλ. 20—50, ἐν Αἰγίνῃ ἐν Ὀλ. 45—80, ἐν Μεγάροις καὶ ἐν Κρότωνι περὶ Ὀλ. 50—75. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ὀρχηστικὴ ἐτιμᾶτο ἐν Κρήτῃ, ὅπου ἐπὶ Θάλητος καὶ Σακάδα (Ὀλ. 40—50) εἰσήχθη ὁ ὑπορχηματικὸς λεγόμενος τρόπος καὶ αἱ γυμνοπαιδιαὶ, καὶ ἦν οὐ μικρὸν τὸ ἀπὸ τῆς τέχνης ταύτης ὄφελος εἰς τὴν πλαστικὴν, ὡς ἐκφράζει αὐτὰ ὁ

Ἀθήναιος (1) λέγων· «*Ἔστι δὲ καὶ τῶν ἀρχαίων δημιουργῶν ἀγάλματα τῆς παλαιᾶς ὀρχήσεως λείψανα*». Ἰδίως δ' ἐσπουδάσθη τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἀφ' ὅτου, κατὰ παράδειγμα τοῦ Μεγαρέως Ὀρσίππου (Ὀλ. 15), οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ Κρῆτες, καὶ μετ' αὐτοὺς καὶ οἱ λοιποὶ ὅλοι, ἤρχισαν γυμνοὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας ἐμφανιζόμενοι (2).

Οὗτος λοιπὸν ὁ τοῖς ἤθεσι μάλιστα τῶν Δωριέων ἐγχείμενος ἐνθουσιασμὸς διὰ τὴν ῥώμην καὶ τὸ κάλλος τῶν ἀθλητῶν, ἡ ἀφορμή, ἣν οἱ ἀγῶνες παρεῖχον πρὸς μελέτην αὐτῶν ἐπὶ τῶν καλλίστων σωμάτων καὶ κατὰ τὰς γραφικωτέρας αὐτῶν θέσεις, καὶ πρὸ πάντων ἡ εὐγενὴς ἀμοιβὴ πρὸς τοὺς νικητάς, ἥτις, ἀφ' ὅτου ἀπὸ τῆς 7ης Ὀλυμπιάδος ἔπαυσαν οἱ ἀγῶνες ὄντες χρηματῖται ὡς ἐπὶ τοῦ Ὁμήρου, καὶ ἐγένοντο στεφανῖται, συνίστατο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς ἀνδριάντων ἀνέγερσιν, ταῦτα πάντα ἐπέφερον τὴν προαγωγὴν εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν εἰκονικῶν ἀγαλμάτων, καὶ ἀπ' αὐτῶν ἔπειτα ἡ ἀκριβὴς τῆς καλῆς φύσεως μίμησις ὑψώθη καὶ μέχρι τῆς ἰδανικῆς ἐντελείας κατὰ τὴν παράστασιν τῶν Θεῶν. Οὐχ ἧττον δὲ συνετέλεσε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπὲρ τῆς πλαστικῆς καὶ ἡ ἐπικὴ ποίησις, διότι τῇ διεσκεύασεν ὕλην ἕτοιμον, ἐντελῶς ἤδη τοὺς θείους διαπλάσασα τύπους, καὶ τῇ ἀγαλματοποιίᾳ παρέχουσα θέματα τοὐντεῦθεν γνωστὰ καὶ κοινῶς παραδεδεγμένα. Ἤδη ἐν τῇ 50 Ὀλυμπιάδι εἶχε παύσει ἐντελῶς τῆς ἐποποιίας ἡ ἐντολή, καὶ ὁ Στησίχορος ἐποίει λυρικῶς πλέον τὰ ἐπικὰ ἀντικείμενα. Ἕνεκα τούτων πάντων μετὰ τοὺς τυράννους κυρίως ἤρχισεν ἐπιμελῶς ἀσκουμένη ἡ γλυπτική, περὶ ἧς πολὺ σπανιώτερος γίνεται λόγος ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων, καὶ τὰ κοσμήματα

(1) ΙΔ, σ. 629.— (2) Παυσ. Α, 44. - Εὐστ. Ἰλ. Σ. 1324.- Ἐτ. Μ. Σ, 242. - Δ. Ἁλικ. Ζ, 72. - C. J. 4. 1050. Ἰδ. Πλάτ. Πολ. έ 452.

τῶν ναῶν, λέβητες πρὶν ὄντα, τρίποδες καὶ τὰ τούτοις ὅμοια (1), ἀντικαθίστανται ἀπὸ τοῦδε διὰ γλυπτῶν ἔργων ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ μιᾶς δὲν ἦν δυνατὸν ν' ἀναπτυχθῇ ἡ καλλιτεχνία εἰς πᾶσαν αὐτῆς τὴν ὡριμότητα, τὰ ἔργα τῆς τέχνης εἶχον κατὰ πᾶσαν ταύτην τὴν ἐποχὴν χαρακτῆρα ἀρχαϊκῆς μὲν ἔτι τραχύτητος, ἀλλ' ὑποδεικνυούσης ἤδη ὑποφυόμενον τὸ σπέρμα τῆς ἀληθοῦς καλλονῆς, καὶ κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς μάλιστα ἔφερον οὐχὶ μὲν ἔτι τὸν τύπον, ἀλλὰ βεβαίαν τὴν ὑπόσχεσιν τῆς ὑπερτάτης ἐντελείας, ἥτις ἐν τοῖς ἀμέσως ἑπομένοις χρόνοις ἐπῆλθε ταχύτατα.

Ἐπὶ τῶν τυράννων.

Ξυλουργία.

Ἡ τοῦ ξύλου τορευτικὴ, ἣν, ὡς εἴδομεν, κλάδος τῆς τέχνης ἐπιμελῶς ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων ἀσκούμενος. Ἑπόμενον ἄρα ἦτον ν' ἀναφανῇ καὶ ὅταν μετ' αἰῶνας ἀνέκυψαν ἐπὶ τῶν τυράννων αἱ ἀρχαῖαι φυλαὶ μετὰ τῶν τεχνικῶν αὐτῶν παραδόσεων.

Ἀριστούργημα τοῦ ἀρχαϊκοῦ τούτου κλάδου τῆς τέχνης ἀναφέρεται ἐκ τῶν χρόνων τούτων ἡ λάρναξ τοῦ Κυψέλου (2), ἧς ἡ κατασκευὴ πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν Ὀλυμπιάδων. Ὅταν οἱ Κορίνθιοι Δωριεῖς Βακχιάδαι ἠθέλησαν νὰ καταστρέψωσι τὴν οἰκογένειαν τῶν πιθανῶς μὴ Δωριέων Κυψελιδῶν, εἴτε κατὰ χρησμὸν, εἴτε φόβῳ τῆς ἐπιῤῥοῆς αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου πληθυσμοῦ, τότε τὸν μικρὸν Κύψελον, γεννηθέντα ἐν Ὀλυμ. 20 ά., ἔκρυψεν ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἰς ταύτην τὴν λάρνακα, ἣν μετὰ ταῦτα ἀφιέρωσεν εἰς τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἡραῖον. Ἐκεῖ εἶδεν ἔτι αὐτὴν ὁ Παυσανίας (3), καὶ

(1) Θεοπ. παρ' Ἀθην. ΣΤ, 231.—(2) Ἡρόδ. Ε,92.—(3) Ε,17.

τὴν λέγει περιέχουσαν «*ἐν πέντε χώραις*» ζῴδια ἐκ κέδρου, ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ, παριστῶντα μυθικὰς καὶ ἡρωϊκὰς πράξεις, ἐξηγουμένας δι' ἐπιγραμμάτων βουστροφηδὸν γεγραμμένων· οἷον.

«*Ἴδας Μάρπησσαν καλλίσφυρον, ἣν οἱ Ἀπόλλων*
ἅρπασε, τὰν ἐκ νεοῦ ἄγει πάλιν οὐκ ἀέκουσαν.»
«*Ἄτλας δ' οὐρανὸν οὗτος ἔχει, τὰ δὲ μᾶλα μεθήσει*».

Τὰ ἐπιγράμματα δὲ ταῦτα ἀποδίδωσιν εἰς τὸν Κορίνθιον ποιητὴν Εὔμηλον, ὅστις ἤκμασε περὶ Ὀλ. 5, διότι ἦν σύγχρονος τοῦ κτίστου τῶν Συρακουσῶν Ἀρχίου (1). Ὑπό τινων ἐγένετο ἡ διστακτικὴ περὶ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ ἔργου παρατήρησις, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ὁ Ἡρακλῆς παρίστατο ὑπὸ τὸ σύνηθες αὐτῷ σχῆμα, διότι ὁ Παυσανίας λέγει· «*ἅτε δὴ τοῦ Ἡρακλέους ὄντος οὐκ ἀγνώστου τοῦτε ἄθλου χάριν* (τοῦ τῆς Ὕδρας) *καὶ ἐπὶ τῷ σχήματι, τὸ ὄνομα οὐκ ἔστιν ἐπ'αὐτῷ γεγραμμένον*», ἐν ᾧ ὑποτίθεται ὅτι Πείσανδρος ὁ Καμαρεὺς ἐν Ὀλ. 30 περιέγραψεν αὐτὸν πρῶτος λεοντῆν καὶ ῥόπαλον ἔχοντα, (2) ἐνδὲ τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις περιεγράφετο καὶ ἐζωγραφεῖτο ὡς γυμνὸς καὶ τοξότης. Ἀλλ' οὐδ' ἀπόδειξίς τις ὑπάρχει ὅτι πρὸ τοῦ Πεισάνδρου ἦν ἄγνωστον τὸ ὑπ' αὐτοῦ ποιηθὲν σχῆμα τοῦ ἡμιθέου, οὐδέ τι λέγει ὅτι τοιοῦτο ἦτον ἐπὶ τῆς λάρνακος· διότι ἱκανῶς εὐδιάγνωστος θὰ ἦτον τῷ Παυσανίᾳ, καὶ ἂν παρίστατο ἐπ'αὐτῆς οἷος ἐπὶ τῶν Βοιωτικῶν νομισμάτων. Αὐτῆς δὲ τῆς λάρνακος τὸ σχῆμα δὲν ἀναφέρει ὁ περιηγητής· καὶ ὁ μὲν Quatremére de Quincy (3), ὅστις καὶ σχέδιον αὐτῆς διέγραψε, τὴν θέλει ὠοειδῆ διὰ τὸν λόγον ὅτι τὰ ἐν ταῖς πέντε χώραις ζῴδια ἐξηκολούθουν ἄνευ διακοπῆς· ὁ δὲ Θείρσιος, πολὺ πιθανώτερα λέγων, τετράγωνον, οἷαι

(1) Διονυσ. ἐν Κλ. Ἀλεξ. I, σ. 333.— (2) Müll. Dor. II. (3) Jupiter Olympien, p. 124.

εἰσὶν αἱ ἐπὶ τῶν ἐπιταφίων ἀναγλύφων φαινόμεναι, καὶ ἔχουσαι τὰς τέσσαρας πλευρὰς καὶ τὸ πόμα ἐπιγεγραμμένα.

Μεταλλουργία.

Ὁμοίως δ' ἔχομεν μαρτυρίας περὶ τῆς ἐπὶ τῶν τυράννων ἀναβιώσεως, ἢ μᾶλλον τῆς ἐλευθερωτέρας ἀσκήσεως καὶ τῆς ἀρχαίας μεταλλουργίας, καὶ ἰδίως τῆς κατασκευῆς ἐκκρούστων ἔργων, οἷα ἦσαν τὰ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου περιγραφόμενα. Τοιοῦτον παράδειγμα εἶναι ὁ μέγας χρυσοῦς σφυρήλατος ἀνδριὰς, ὃν αὐτὸς ὁ Κύψελος, ἢ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Περίανδρος, ἀνέθηκεν εἰς Ὀλυμπίαν ἐν Ὀλ. 30—38 (1).

Ὅτε δὲ, 60 ἔτη μετὰ τὴν Δωρικὴν εἰσβολὴν, ὁ Ἴων Προκλῆς, διωχθεὶς ἐκ Τροιζῆνος, κατέφυγεν εἰς Σάμον, συμπαραλαβὼν καί τινας τῶν παρ' αὐτῷ ἐργαζομένων τεχνιτῶν, τότε ἡ Σάμος ἀνεδείχθη τεχνικὸν κέντρον, καὶ ἰδίως ὡς τοιοῦτον διέλαμψεν, ὅτε, ἐπὶ τῶν τυράννων, κατεῖχε πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ὁ νέος καλλιτεχνικὸς ὀργασμὸς, καθ' οὓς χρόνους καὶ τὸ πρῶτον ἡ νῆσος προήχθη εἰς πολιτικήν τινα ἀκμὴν, ἐν ᾧ πρὸ τῆς Ὀλ. 18 οὐδὲ τριήρεις διόλου ἐκέκτητο. Περὶ τῶν Σαμίων τούτων τεχνιτῶν λέγει ὁ Παυσανίας (2)· «*Διέχεον δὲ χαλκὸν πρῶτοι καὶ ἀγάλματα ἐχωνεύσαντο*». Ἀλλ' ἡ πληροφορία αὕτη, ἢ κἂν ἡ ἔκφρασις, στερεῖται ἀκριβείας, διότι τὸ «*χαλκὸν διαχέαι*» ἦν ἤδη γνωστὸν πρὸ Ὁμήρου, καὶ πιθανῶς σίδηρον ἤθελε νὰ εἴπῃ ὁ περιηγητὴς, ὡς ὁ ἴδιος ἀλλαχοῦ (3) μαρτυρεῖ· «*Θεοδώρου . . . ὃς πρῶτος διαχέαι σίδηρον εὗρεν*». ἢ ἄλλως ἠνίττετο ὅ,τι ἀλλαχοῦ

(1) Στρβ. Η, σ. 211. - Παυσ. Ε, 214. - Σχ. Πλατ. Φαιδρ. σ. 236. - Σουΐδ. φ. Κυψελιδῶν. - Θεόφρ. ἐν Φωτ. Λεξ. σ. 143. — (2) Η, 14 καὶ Θ, 11.— (3) Γ, 12.

περὶ αὐτῶν τούτων τῶν Σαμίων τεχνιτῶν ἐκφράζει οὕτω· «*Χαλκὸν εἰς τὸ ἀκριβέστερον τῆξαι*» (1).

Τοῦ ἐργαστηρίου τούτου τεχνίται μνημονεύονται ά. ὁ Ῥοῖκος Φιλέου (2) ἢ Φιλαίου (3) ἢ Φιλέα (4), εἰς ὃν ὁ μὲν Ἡρόδοτος ἀποδίδωσι τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ἐν Σάμῳ Ἡραίου, ὁ δὲ Παυσανίας (5) ἄγαλμα τῆς Νυκτὸς εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου. Λέγει δ' ὁ Παυσανίας περὶ τοῦ ἀγάλματος τούτου· «*Τῆς ἐν Ἀμφίσσῃ Ἀθηνᾶς* (χαλκῆς, ὑποτιθεμένης ἐκ Τροίας) *καὶ ἰδεῖν ἦν ἀρχαιότερον καὶ ἀργότερον τὴν τέχνην*», διότι, πιστεύων τὸν καλλιτέχνην τοῦτον ἐφευρέτην τῆς χαλκοπλαστικῆς, ἔπρεπε νὰ θεωρῇ πᾶν χαλκούργημα, ὅσον ἀρχαῖον κἂν ὑπετίθετο, ὡς νεώτερον αὐτοῦ. Ὁ Πλίνιος τέλος (6) λέγει, ὅτι τινὲς ἀναφέρουσιν εἰς τὸν Θεόδωρον τὴν εὕρεσιν τῆς πλαστικῆς πολὺ πρὸ τῆς ἐξώσεως τῶν Βακχιαδῶν ἐκ Κορίνθου, συμβάσης ἐν Ὀλυμ. 30. Ἡ γνώμη αὕτη ἐννοεῖται ὅτι οὐδεμίαν ὑπόστασιν ἔχει, ἀπολύτως ἐκλαμβανομένη· διότι, κατὰ πάντα τὰ διδόμενα, τὸ Σάμιον τοῦτο ἐργαστήριον ἦν πολὺ μεταγενέστερον τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων, ὅτε εἴδομεν γνωστὴν ἤδη οὖσαν τὴν πλαστικήν. Δύναται δὲ ν' ἀληθεύῃ, μέχρι τινὸς μόνον ὡς πρὸς τὴν ἐν Σάμῳ καλλιτεχνικὴν ἄσκησιν, ἢ καὶ ἐν γένει ὡς πρὸς τὴν ἀναγέννησιν τῆς πλαστικῆς μετὰ τὴν Δωρικὴν εἰσβολήν. Τῆς χρονολογίας δὲ τῶν Βακχιαδῶν μνημονεύει ἐνταῦθα ὁ Πλίνιος καθ' ὁ Ῥωμαῖος μᾶλλον, διότι εἰς Ἰταλίαν οὗτοι ἐλέγοντο εἰσαγαγόντες τὴν γλυπτικήν, καὶ ἑπομένως ὁ ὑποτιθέμενος αὐτῆς πρῶτος ἐπινοητὴς ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ εἶναι καὶ αὐτῶν ἀρχαιότερος. Προστίθησι δ' ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ὅτι συνειργάσθη ὁ Ῥοῖκος εἰς τὸν ἐν Λήμνῳ Λαβύρινθον καὶ μετά τινος Σμίλιδος (7).

(1) I, 38.— (2) Παυσ. II, 14. —(3) I, 38.—(4) Ἡρ. Γ, 60. (5) I, 38—(6) 35, 152. — (7) Ἐσφαλμένως: a Zmilo, Rolo et Theodoro.

β'. Ὁ Θεόδωρος υἱὸς τοῦ Ῥοίκου (1), συμβουλεύσας κατὰ Διογ. Λαέρτιον (2) νὰ ὑποστρωθῶσι δι' ἀνθράκων τὰ θεμέλια τοῦ ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτεμισίου, περὶ τὴν 45 ἴσως Ὀλυμπιάδα, διότι τοῦ ναοῦ τούτου ὁ Κροῖσος (Ὀλ. 55—58) ἀνήγειρε κίονας καὶ ἵδρυσεν ἀγάλματα (3)· κατὰ Διόδωρον (4) εἰργάσθη εἰς τὸν ἐν Σάμῳ Πύθιον Ἀπόλλωνα, καὶ κατὰ Πλίνιον τέλος (5) συνέπραττε μετὰ τοῦ πατρός του. Ἀλλαχοῦ (6) ὁ Πλίνιος ἀποδίδωσιν εἰς αὐτὸν χαλκοῦν ἑαυτοῦ ἀνδριάντα ἐν Σάμῳ, θαυμάσιον διά τε τὴν ὁμοιότητα καὶ διὰ τὴν λεπτότητα· ἐκράτει δὲ, λέγει, εἰς τοὺς δακτύλους τέθριππον τοσοῦτον μικρὸν, ὥστε ἠδύνατο νὰ καλυφθῇ ὅλον, αὐτὸ καὶ οἱ ἵπποι, ὑπὸ μυίας. Ἀλλὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι πλάσμα καὶ ἀναχρονισμὸς, διότι οὔτε τὰ μικρὰ τεχνουργήματα ταῦτα, οὔτε οἱ εἰκονικοὶ ἀνδριάντες εἰσὶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἀλλ' οἱ μὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀκμὴν, τὰ δὲ εἰς τὴν παρακμὴν τῆς καλλιτεχνίας.

γ'. Τηλεκλῆς, ἄλλος υἱὸς τοῦ Ῥοίκου, ἀδελφὸς τοῦ Θεοδώρου, κατεσκεύασεν ἐν Δήλῳ, κατὰ Διόδωρον (1), τὸ ἥμισυ τοῦ ἐν Σάμῳ Πυθίου Ἀπόλλωνος, οὗ τὸ ἕτερον ἥμισυ κατεσκεύαζεν ἐν Ἐφέσῳ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ. Τοῦτο, εἰ μὲν ἀληθὲς, ἀποδεικνύει ὅτι, ὡς ὁ Διόδωρος ἤκουσεν, οἱ δύο οὗτοι καλλιτέχναι ἦσαν μαθηταὶ Αἰγυπτίων, καὶ κατ' ἐκείνων τοὺς χειρονακτικοὺς καὶ πρακτικοὺς κανόνας εἰργάζοντο· εἰ δὲ, ὡς πιθανώτερον, εἶναι μῦθος, αἰνίττεται μόνον ὅτι οὗτοι εἰργάζοντο, ὡς ἦν ἑπόμενον, κατὰ ῥυθμὸν ἀρχαϊκὸν, ξηρὸν καὶ μονότονον, καὶ εἰς μόνον γενικάς τινας ἀναλογίας καὶ παραδεδεγμένους τύπους ἀρκούμενον.

(1) Διόδ. A, 98. — (2) Διογ. Λαέρτ. B, 104. Ἡσύχ. Μιλησ. π. ἐνδοξ. ἀνδρ. καὶ Pl. 36, 95, παραλείπουσι τὸ ὄνομα τοῦ πατρός.— (3) Ἡροδ. A, 92. — (4) Κατ' Ἀθηναγ. πρεσβ. Χρ. σ. 61.— (5) 35, 152.— (6) 34, 8.

δ'. Θεόδωρος Β'. υἱὸς Τηλέκλους ἢ Τηλεκλέους[1], κατεσκεύασε, κατὰ Παυσανίαν καὶ Ἡρόδοτον, τὴν ἐκ σμαράγδου χρυσοκόλλητον σφραγῖδα τοῦ Πολυκράτους ἐν Ὀλ. 62, καὶ καθ' Ἡρόδοτον ὁ αὐτὸς πιθανῶς Θεόδωρος, ἂν καὶ ἐνταῦθα ὁ ἱστορικὸς ἀποσιωπᾷ τὸ πατρωνυμικόν του, τὸν ἀργυροῦν κρατῆρα, ὃν ἔπεμψεν ὁ Κροῖσος (ἐν Ὀλ. 58) εἰς Δελφούς, ὡς καὶ χρυσοῦν κρατῆρα εἰς τὰ περσικὰ ἀνάκτορα. Προσέτι δὲ, κατὰ Παυσανίαν, οὗτος ᾠκοδόμησε τὴν ἐν Σπάρτῃ Σκιάδα. Οὗτος εἶναι ὁ λεγόμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως καὶ εὑρέτης τῆς χύσεως τοῦ σιδήρου, ἢ, ὡς ἀλλαχοῦ ἐκφράζεται [2], τῆς χύσεως ἢ τῆς εἰς τὸ ἀκριβέστερον τήξεως τοῦ χαλκοῦ, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ῥοίκου. Ἀλλὰ πιθανῶς συγχέει ὁ Παυσανίας τοὺς δύο Θεοδώρους, διότι συνεργάται ἦσαν οὐχὶ πάππος καὶ ἔγγονος, ἀλλὰ πατὴρ καὶ υἱός. Τοῦ αὐτοῦ ἀναμφιβόλως ἐργαστηρίου ἦν καὶ ὁ κρατὴρ, ὃν καθ' Ἡρόδοτον [3] οἱ Σάμιοι ἀφιέρωσαν εἰς τὸ παρ' αὐτοῖς Ἡραῖον, ἐπανελθόντες ἐν Ὀλ. 37 ἐκ τῆς ἐκτὸς Γαδήρων Ταρτησσοῦ, ὅπου ἡ θάλασσα τοὺς ἐπλάνησε θέλοντας νὰ πλεύσωσιν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἦν δὲ χαλκοῦς, ἔχων πέριξ, « *κρατῆρος Ἀργολικοῦ τρόπον* », γρυπῶν κεφαλὰς, καὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ τριῶν χαλκῶν ὀκταπήχεων γονυκλιτῶν κολοσσῶν.

Συγγενὴς δὲ τοῦ Σαμίου τούτου ἐργαστηρίου ὑπῆρχεν ἴσως καὶ ἐν Χίῳ συγχρόνως, ἂν Χῖος ἦν, ὡς διϊσχυρίζονται οἱ πλεῖστοι [4], καὶ οὐχὶ Σάμιος, ὡς λέγει Στέφανος ὁ Βυζάντιος [5], ὁ Γλαῦκος, εἰς ὃν ἀποδίδοται ὅτι εὗρε τὴν κόλλησιν τοῦ σιδήρου, ἀφ' οὗ ἡ

(1) Ἡρόδ. Γ, 41. - Παυσ. Η, 14.—(2) Γ, 12 καὶ 1, 38.— (3) Δ, 152. — (4) Ἡρόδ. Α, 25. - Παυσ. Ι, 16. - Ἀθήν. Ε, σ. 210.— (5) Φ. Αἰθάλη. - Ἐπίσης Σουίδ. Φ. Γλαύκου τέχνη - Σχολ. Πλατ. Φαιδ. σ. 183.

τῶν λοιπῶν μετάλλων, πολὺ εὐκολωτέρα οὖσα, ἦν ἤδη ἐπὶ Ὁμήρου γνωστή. Τοῦ Γλαύκου τούτου, κατὰ Παυσανίαν, ὑπῆρχεν ἐν Δελφοῖς κρατὴρ ἀργυροῦς καὶ σιδηροῦν ὑπόθημα, οὗ τὰ ἐλάσματα συνεδέοντο διὰ μόνης τῆς κόλλης, ἀνάθημα Ἀλυάττου τοῦ πατρὸς τοῦ Κροίσου, ἐν Ὀλ. 40—55. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ Εὐσέβιος τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ Γλαύκου τίθησι κατὰ τὴν 22 Ὀλυμπιάδα· ὁ δὲ Στέφανος παραδέχεται, κατὰ λάθος βεβαίως, καὶ ἕτερον Γλαῦκον, ὃν λέγει Λήμνιον, καὶ διάσημον ἀνδριαντοποιόν.

Ἐπὶ Δωριέων.

Μετὰ τὴν κατάλυσιν δὲ τῶν τυράννων ἡ καθαρὰ τῶν Δωριέων φιλοκαλία, ἐγκολπωθεῖσα τὴν τέχνην, ἤσκει ἤδη αὐτὴν μετὰ πάσης ἀνέσεως ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας ἐμψυχουμένην, καὶ κατέστησεν αὐτὴν ἄφευκτον τοῦ ἑλληνικοῦ βίου παράρτημα, ὑπηρετοῦσαν τῇ θρῃσκείᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ, καὶ ἐφαρμοζομένην εἰς πλείονα ἢ πρὶν ἀντικείμενα, ἰδίως δὲ

ά. Εἰς ἀγάλματα Θεῶν,

β'. Εἰς ἀνδριάντας ἀνθρώπων,

γ'. Εἰς ἐξωτερικὴν τῶν ναῶν κόσμησιν.

Εἰς τῶν δύο πρώτων κατηγοριῶν τὰ ἔργα μετεχειρίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην σπανίως ἔτι τὸν λίθον, συνεχέστερον δὲ τὰς ἐπομένας ὕλας·

Τὸ μέταλλον, καὶ μάλιστα τὸν χαλκὸν μετὰ διαφόρων ἄλλων μετάλλων, ἰδίως μετὰ κασσιτέρου ἀναμεμιγμένον, καὶ διὰ τῆς μίξεως ταύτης διαφόρους λαμβάνοντα χρωματισμοὺς καὶ διάφορον βαθμὸν σκληρότητος. Ἔδρα δὲ κυριωτέρα τῆς χαλκοπτικῆς ἦν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἡ Αἴγινα, εἶτα ἡ Δῆλος καὶ τέλος

ἡ Κόρινθος. Συνίστατο δὲ τῆς τέχνης ταύτης εἰς τοῦτο ἡ μέθοδος, ὅτι πρῶτον ἐπλάττετο τὸ ἄγαλμα ἐκ κηροῦ, εἶτα ἐπ' αὐτοῦ ἡπλοῦτο πηλός, εἰς ὃν ἐνεχεῖτο τὸ μέταλλον, ὀλίγον πάχος λαμβάνον. Τὰ δὲ διάφορα μέρη, ἢ τὰ μέλη αὐτοῦ, συνεκολλῶντο μετὰ ταῦτα ἢ χημικῶς ἢ μηχανικῶς.

β'. Τὸ ξύλον, κυρίως δὲ τὰ σκληρότερα τῶν ἑκασταχοῦ ἐγχωρίων, προὐτιμῶντο πρὸς κατασκευὴν ἀγαλμάτων· ἐνίοτε ὅμως διὰ τὰ πολυτελέστερα ἐλαμβάνετο καὶ ὁ ἔβεννος καὶ ὁ κέδρος. Ἐχρυσοῦντο δὲ μετὰ ταῦτα τὰ ξόανα ἢ ἐνεδύοντο, καὶ ὁρατὰ ἔμενον τότε μόνα τὰ ἄκρα, ἤτοι ἡ κεφαλή, αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες· ταῦτα δὲ πολλάκις κατεσκευάζοντο ἐκ λίθου, καὶ τὰ ἀγάλματα τότε ἐκαλοῦντο ἀκρόλιθα. Ἄλλοτε δὲ πάλιν ἐπὶ τοῦ ξύλου ἐπεκολλᾶτο, κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον, ἐλέφας, ὅθεν παρήχθησαν

γ'. Τὰ χρυσελεφάντινα ἀγάλματα, κατασκευαζόμενα ὡς ἔπεται· Πρῶτον μὲν συνεδέετο διὰ σιδηρῶν ῥάβδων ξύλινος σκελετός, ὅστις ἐκαλεῖτο Κάναβος ἢ κίνναβος (1)· εἶτα δ' ἐπ' αὐτοῦ καὶ εἰς τὰ γυμνὰ ἐκολλῶντο δι' ἰχθυοκόλλης πλάκες ἐλέφαντος, 15—20 τετραγωνικῶν δακτύλων ἐπιφάνειαν ἔχουσαι, ἀφ' οὗ ἐξέοντο καὶ ἐμαλάσσοντο, ἢ ἐλυγίζοντο, διὰ τρόπων ἀγνώστων τὴν σήμερον. Πρὸς συντήρησιν δὲ τῆς κόλλης, τὰ ἀγάλματα ἐβρέχοντο συνεχῶς, μάλιστα διὰ πισσελαίου, ὁ χρυσὸς δὲ τῶν ἐνδυμάτων, τῆς κόμης κτλ., ἠλαύνετο ἢ ἐτορρεύετο εἰς λεπτὰ πέταλα, σχεδὸν μιᾶς γραμμῆς πάχος ἔχοντα.

δ'. Τοῦ δὲ λίθου ἐποιοῦντο χρῆσιν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἰδίως εἰς τὰ πλαστικὰ ἔργα, τὰ ἔξωθεν τοὺς ναοὺς κοσμοῦντα. Συνήθως δ' ἐλάμβανον τὸν ἑκασταχοῦ ἐπιχώριον λίθον, ὅστις πῶρος γενικῶς ἐλέγετο,

(1) Σουΐδ. - Ἡσύχ. φ. - Ἀριστοτ. Ζώων ἱ. Γ, 5.

καὶ εἰς τὰ πολυτελέστερα οἰκοδομήματα τὸν λευκὸν λίθον (μάρμαρον). Τὸ ἄριστον εἶδος αὐτοῦ ἦν ὁ Πάριος ἢ Λύγδινος λίθος, ὅστις στίλβει κοκκωτὸς, καὶ ὁ σπανιώτερος Λυχνίτης, οὕτω κληθεὶς πιθανῶς ἕνεκα τῆς διαφανείας αὐτοῦ, ἀλλὰ, κατὰ Οὐάρρωνα (1), μᾶλλον διότι εἰς τὸ φῶς τῶν λύχνων ἀνεσκάπτετο ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς· ἔτι δὲ καὶ ὁ Πεντελήσιος, ὁ μᾶλλον τοῦ Παρίου σχιστώδης. Καὶ πρῶτον μὲν ὁ λίθος κατεξέετο, ἔπειτα δ' ἐσκάπτετο μέχρι τοῦ ἀναγκαίου βάθους δι' ὀξειῶν γλυφίδων, καὶ τέλος ἐλειαίνετο διὰ τῆς τριβῆς.

Ὁ ῥυθμὸς δὲ τῆς γλυπτικῆς ἦν, ὅτε πρῶτον ἀνεπτύχθη ἐπὶ τῶν Δωριέων, ἀνάλογος τῶν περιστάσεων ὑφ' ἃς διεμορφώθη. Εὐαίσθητοι πρὸς τὸ κάλλος καὶ πρὸς τὴν ἁρμονίαν οἱ Δωριεῖς, ὅταν μετὰ τοὺς τυράννους ἤρξαντο καλλιεργοῦντες τὴν τέχνην, προήγαγον ταχέως αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς δυσκαμψίας, καὶ ἐπεδίωξαν τῆς φύσεως τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλὰ τὴν πρὸς τὰ πρόσω τάσιν τοῦ πνεύματος ἀνεχαίτιζεν ἔτι ἡ τῆς χειρὸς ἀπειρία, καὶ ἡ ἀντίξοος ὕλη δὲν ἐνέδιδε κατ' ἀρχὰς εὐκόλως δεχομένη τὸν τύπον τοῦ πνεύματος· διὸ καὶ ἡ τέχνη δειλῶς μόνον καὶ βαθμηδὸν ἀπέσειε τὰ δεσμὰ αὐτῆς, ἃ μάλιστα μακρὰ ἕξις καὶ θρησκευτική τις τῇ προσεπέβαλλεν εὐλάβεια. Τοιοῦτος ἦν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς τέχνης ὁ χαρακτὴρ, εἰσελθούσης μὲν ἤδη εἰς τὸ στάδιον γενναίας προόδου, ἀλλ' οὐκέτι τῶν βρεφικῶν σπαργάνων διόλου ἀπαλλαγείσης. Τὸν ῥυθμὸν τοῦτον οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν «*παλαιὰν ἐργασίαν*», χαρακτηρίζοντες αὐτὸν ὡς *σκληρὸν* καὶ *ἀποτεταμένον*. Οὕτω λέγει π. χ. ὁ Λουκιανὸς (2)· «*Οἷα τὰ τῆς παλαιᾶς ἐργασίας ἐστὶ . . . ἀπεσφιγμένα καὶ ῥευρώδη καὶ σκληρὰ καὶ ἀκριβῶς ἀποτεταμένα ταῖς γραμμαῖς*». Καὶ κατὰ Δημήτριον τὸν γραμ-

(1) Ἐν Plin. 36, 35.— (2) Φιλόψ. 9.

ματικὸν (1) ἡ ἀρχαία ῥητορεία ἦν «περιεξεσμένη» ὡς τὰ «ἀρχαῖα» ἀγάλματα, ὧν ἡ τέχνη «συστολὴ καὶ ἰσχνότης». Ὁ δὲ Κικέρων (2) χαρακτηρίζει τὰ ἔργα τοῦ Κανάχου, τῆς 71 Ὀλυμπιάδος, ὡς «αὐστηρότερα ἢ ὥστε μιμεῖσθαι τὴν φύσιν» (rigidiora quam ut imitentur veritatem)· καὶ ὁ Κοϊντιλιανὸς (3), τὰ τῆς 60—75 Ὀλυμπιάδος ὡς «ὑπόσκληρα καὶ τοῖς τυῤῥηνικοῖς ἐμφερῆ(duriora et tuscanicis proxima), διότι οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ κατ' αὐτοὺς καὶ οἱ μεταγενέστεροι μέχρι τοῦ Βιγκελμάννου, ἐθεώρουν ὡς πανάρχαια τὰ τυῤῥηνικὰ, καὶ τὰ ἀρχαῖα τῶν ἑλληνικῶν ὡς ἐκείνων μιμήσεις, ἐν ᾧ τὸ ἀνάπαλιν εἶναι τὸ ἀληθέστερον. Ἄλλοι δὲ τὰ θεωροῦσιν ἕνεκα τῆς νηπιαζούσης αὐτῶν ξηρότητος καὶ ἀκομψίας ὡς ἀνήκοντα τῇ ἀείποτε νηπίᾳ τέχνῃ τῶν Αἰγυπτίων, ἢ ὡς ἐξ ἐκείνης πηγάζοντα, καὶ τὰ ὀνομάζουσιν *Αἰγυπτιακὰ* ἢ *Αἰγυπτιάζοντα*. Ἰδοὺ δὲ πῶς ὁ Παυσανίας (4) περιγράφει ἀνδριάντα τῆς 54 Ὀλυμπιάδος· « *Ἀνδριάς . . . τά τε ἄλλα ἀρχαῖος καὶ οὐχ ἥκιστα ἐπὶ τῷ σχήματι· οὐ διεστᾶσι μὲν πολὺ οἱ πόδες, καθῆνται δὲ παρὰ πλευρὰν αἱ χεῖρες ἄχρι τῶν γλουτῶν· πεποίηται δὲ ἡ εἰκὼν λίθου· λέγουσι δὲ καὶ ἐπίγραμμα ἐπ' αὐτῇ γραφῆναι· καὶ τοῦτο μὲν ἠφάνιστο ὑπὸ τοῦ χρόνου* ». Ἀλλὰ τοσοῦτον ταχεῖα ἦν ἡ πρόοδος περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ῥυθμοῦ τούτου, ὥστε περὶ ἀγάλματος κατασκευασθέντος 20 Ὀλυμπιάδας μετὰ τὸ προῤῥηθὲν (τῇ 74 Ὀλ.) λέγει ὁ Λουκιανὸς (5): « *Ὁ χαλκοῦς, ὁ εὔγραμμος, ὁ εὐπερίγραφος, ὁ ἀρχαῖος τὴν ἀνάδεσιν τῆς κόμης, μᾶλλον δὲ ὁ σὸς, ὦ Ἑρμῆ, ἀδελφός ἐστιν ὁ Ἀγοραῖος, ὁ περὶ τὴν Ποικίλην.* »

Εἷς δὲ τῶν γενικῶν χαρακτηρισμῶν τῆς ἀρχαϊκῆς τέ-

(1) Π. Ἑρμην. 14. — (2) Brut. 18, 70. — (3) Instit. 12, 10.— (4) H, 40.— (5) Ζεὺς τραγ. 33.

χνης, πλὴν τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον δυσκαμψίας καὶ σκληρότητος τῶν σωμάτων καὶ τῆς τῶν προσώπων μονοτόνου ἐκφράσεως, εἶναι ὅτι, ἀδυνατοῦσα νὰ παραστήσῃ ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῶν χάριτι τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἄνεσιν τῶν βοστρύχων τῆς κόμης καὶ τῶν πτυχῶν τῆς ἐνδυμασίας, ἠνίττετο μᾶλλον ἢ ὅτι εἰκόνιζε ταῦτα διὰ γραμμῶν ἐπιμελῶς παραλλήλων, αἵτινες κατὰ τὸ τέλος μάλιστα τῆς ἐποχῆς δὲν στεροῦνται κομψότητος.

Τῶν Θεῶν τὰ ἀγάλματα ὅμως ὀλίγον συνετέλεσαν κατ' ἀρχὰς εἰς ἀνάπτυξιν τῆς καλλιτεχνίας. Ἐξ ἐναντίας δὲ καὶ ἀνεχαίτιζον αὐτὴν, διότι ἡ εὐλάβεια διετήρει ὡς πρὸς αὐτὰ τοὺς πατροπαραδότους τύπους, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Τάκιτος (1) λέγων· « *τοὺς Θεοὺς οὐ βούλεσθαι μετατρέπειν τὴν ἀρχαίαν μορφήν.* » (Nolle deos mutare veteram formam). Αἱ ἀρχαῖαι μορφαὶ μετεδίδοντο μάλιστα καὶ εἰς μεμακρυσμένας ἀποικίας, καὶ ἐγίνοντο, ὡς ναῶν καὶ βωμῶν, ὁμοίως καὶ ἀγαλμάτων ἀφιδρύματα, οἷα ἦσαν τὰ τῆς Ἐφεσίας (2), τὰ τῆς Λευκοφρύνης, τὰ τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος, καὶ διάφορα ἄλλα διατηροῦντα « *τὴν αὐτὴν τῶν ξοάνων διάθεσιν* » (3). Ἐν Φιγαλείᾳ τὸ ἀρχαῖον ξόανον της μελαίνης Δήμητρος, κεφαλὴν ἔχον ἵππου, ἐξ ἧς ἐξήρχοντο δράκοντες καὶ θηρία, ἀφ' οὗ ἐκάη, κατεσκευάσθη αὖθις ὑπὸ Ὀνατᾶ, περὶ τὴν 74 Ὀλ., χαλκοῦν, ἀλλὰ κατὰ τὸν τεράστιον τοῦ ἀρχαίου τύπον (4). Ἡ ἐπιμονὴ ὅμως αὕτη τῆς τέχνης εἰς τὰ ἀρχαῖα συνετέλεσεν ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ νὰ προφυλάξῃ αὐτὴν ἀπὸ ἐκτραχηλισμοῦ, ὅτε ἡ φιλοκαλία τῶν καλλιτεχνῶν δὲν εἶχεν ἔτι καλλιεργηθῇ, οὐδ' ἡ χεὶρ αὐτῶν εἶχε τὴν ἀπαιτουμένην ἀσφάλειαν, ὅπως ῥυθμίζῃ τῆς φαντασίας τὰς παραφοράς. Καὶ μετὰ ταῦτα δ' εἰσέτι, ἀφ' οὗ ἐτόλμησεν ἡ καλλιτεχνία νὰ κατερ-

(1) IV. 53. (2) Διον. Ἁλικ. B, 22. - H, 56. — (3) Στρβ. Δ, 179.— (4) Παυσ. H, 42.

γάζηται τὴν μορφὴν τῶν Θεῶν συμφωνότερον πρὸς τὴν ἀληθῆ αἴσθησιν τοῦ καλοῦ, ἐπὶ πολὺ δὲν ἐμακρύνθη ὡς πρὸς αὐτῆς τὴν παράστασιν ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ ἀταράχου σεμνότητος, ἥτις δύναμιν μάλιστα ἐξέφραζε καὶ μεγαλοπρέπειαν· διὸ καὶ κατ' ἀρχὰς παρίστα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοὺς Θεοὺς καθημένους (εὐθρόνους), τὴν βοήθειαν τοῦ συμβόλου ἐπικαλουμένη ἐν ὅσῳ ἠδυνάτει εἰσέτι νὰ ἐμφάνῃ δι' ἐσωτερικῶν τρόπων πᾶσαν τὴν ἰσχὺν αὐτῶν καὶ τὴν πρέπουσαν αὐτοῖς ἡρεμίαν.

Ἀλλὰ πολὺ περισσότερον ὀφείλει ἡ γλυπτικὴ εἰς τῶν ἀνθρώπων τοὺς ἀνδριάντας, καὶ μάλιστα τοὺς ἀθλητικούς, οἵτινες ἰδίως ἱδρύοντο ὑπὸ τῶν δωρικῶν ἠθῶν τὴν ἐπιῤῥοήν. Καὶ ναὶ μὲν οὗτοι δι' ἀδυναμίαν τῆς τέχνης δὲν εἰκόνιζον ἔτι τότε τῶν νικητῶν τὰς μορφάς, καὶ πάντων τῶν ἀρχαιοτέρων ἀγαλμάτων τὰ πρόσωπα ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὁμοιόμορφα καὶ ἐστερημένα τῆς ποικιλίας τῆς φύσεως· ἐπειδὴ ὅμως ἐπεδίωκον τὴν παράστασιν τῶν γραφικῶν θέσεων καὶ τῶν παντοίων κινήσεων δι' ὧν ἢ καθ' ἃς ἐνίκων οἱ ἀθληταί, ἐμβληματικῶς ὡς εἶπεῖν ἀλλὰ κατὰ τὴν εὐγενεστέραν τοῦ ἐμβλήματος σημασίαν τὸν τὴν νίκης τρόπον ἐμφαίνουσαν, διὰ τοῦτο διεῤῥήγνυον τὰ σπάργανα τῆς ἀκάμπτου ἀκινησίας καὶ τῆς σκληρότητος, ἥτις εἰς τὴν νηπιώδη ἐποχὴν τῆς τέχνης ἀνήκουσα, ἀλλαχοῦ, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ, ἔμενεν ἀμετάβλητος. Οὕτω διηγεῖται ὁ Παυσανίας(1) ὅτι ὁ Γλαυκίας (Ὀλ. 75) παρέστησε τὸν Καρύστιον Γλαῦκον ὡς « *σκιαμαχοῦντα* », διότι ἦτον ἐπιτηδειότατος εἰς τὸ χειρονομεῖν.

Ὁ περιηγητὴς διϊσχυρίζεται (2) ὅτι κατὰ πρῶτον ἐστήθη ἀθλητικὸς ἀνδριὰς, « *Εἰκὼν* » ὡς τὸν ὀνομάζει, ἐν Ὀλ. 59, ὁ τοῦ Αἰγινήτου Πραξιδάμαντος κυπαρίττινος, καὶ ἔπειτα ἐν Ὀλ. 61 ὁ τοῦ Ὀπουντίου Ῥηξιβίου

(1) ΣΤ, 10.— (2) ΣΤ, 18.

ἐκ συκῆς. Ἀλλ' ὁ αὐτὸς (1) ἀναφέρει ἐν Φιγαλείᾳ λίθινον τοῦ παγκρατιαστοῦ Ἀραχίωνος, νικήσαντος καὶ ἀποθανόντος ἐν Ὀλυμ. 54, καὶ ἀλλαχοῦ (2) τοῦ Σπαρτιάτου Εὐτελίδα ἐν Ὀλ. 38 (*Ἡ τε εἰκὼν ἀρχαία τοῦ Εὐτελίδα καὶ ἐπὶ τῷ βάθρῳ γράμματα ἀμυδρὰ ὑπὸ τοῦ χρόνου*), πάντοτε δὲ Δωριέων. Τοὺς ἀνδριάντας τούτους ἀνήγειρον ἢ αἱ πόλεις εἰς τιμὴν τῶν νικητῶν, ἢ, κατ' ἄδειαν τῆς πόλεως, οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι αὐτῶν, ἢ καὶ αὐτοὶ ἑαυτοὺς τοῖς Θεοῖς ἀφιεροῦντες. Φαίνεται δὲ βέβαιον ὅτι οἱ ἀνδριάντες δὲν κατεσκευάζοντο πάντοτε ἀμέσως μετὰ τὴν νίκην, ἀλλὰ πολλάκις ἔτη πλείονα ἢ ἐλάσσονα μετ' αὐτὴν, ὡς ἴσως ἐν τοῖς δύο μνημονευθεῖσι παραδείγμασι τοῦ Παυσανίου, καὶ ἀναμφισβητήτως ἐν ἄλλοις πολλοῖς τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. Οὕτως ὁ τοῦ Πολυδάμαντος, νικήσαντος ἐν Ὀλ. 93 κατ' Ἀφρικανὸν, κατασκευασθεὶς δ' ὑπὸ Λυσίππου (3), ὁ τοῦ Διαγόρου νικήσαντος ἐν Ὀλ. 79, ἔργον καλλιτέχνου τῆς 93 Ὀλυμπιάδος (4), οἱ τοῦ Ἱέρωνος (5), τοῦ Χιόνιδος (6), καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ οἱ συνεχῶς ὑπὸ τῶν τέκνων εἰς ἀποθανόντας τοὺς πατέρας ἀνεγειρόμενοι (7), καὶ οἱ ἐξ ἐπιγραφῶν μαρτυρούμενοι ὅτι ἀνηγέρθησαν μετὰ πολλὰς ἀλλεπαλλήλους νίκας (8).

Οὐ μόνον δ' εἰς τοὺς δι' ἀθλητικῆς ῥώμης ἢ ἐπιδεξιότητος ἐν ἀγῶσι δοξάζοντας τὰς ἰδίας πόλεις ἱστῶντο ἀνδριάντες, ἀλλὰ, μετὰ ταῦτα μάλιστα, καὶ, ὡς φαίνεται, κατὰ παράδειγμα καὶ ἐπέκτασιν ἐκείνου τοῦ ἔθους, καὶ εἰς τοὺς ἐπισημοτέρας ἀναδεικνύοντας εἰς τὴν πατρίδα ὑπηρεσίας. Ἀλλὰ τοῦτο κατ' ἀρχὰς ἦν σπανιώτατον καὶ ἐξαιρετικόν· λίαν δ' ἔξοχος ἔπρεπε νὰ

(1) Η, 40.— (2) ΣΤ, 15.— (3) Αὐτ. ΣΤ, 5, 1.— (4) Παυσ. ΣΤ, 7, §- 1, 9. 4—5. — (5) ΣΤ, 12. — (6) Αὐτ. 13. — (7) Αὐτ. 10, 1.— (8) Αὐτ. 4, 6.

εἶναι ἡ ἀρετὴ ἡ οὕτως ἀμειβομένη, καὶ τὸ χαλκοῦν στῆσαι ἐθεωρεῖτο ὡς ἡρωϊκή τις τιμή. Οἱ πρῶτοι μνημονευόμενοι ὡς οὕτω τιμηθέντες εἰς βράβευσιν ἀρετῆς, εἰσὶν οἱ εὐσεβεῖς Κλέοβις καὶ Βίτων ἐξ Ἄργους, οἷς ἀνδριάντες ἐστήθησαν εἰς Δελφοὺς ἐν Ὀλ. 50 (1)· μετ' αὐτοὺς δὲ μνημονεύονται ἐν Ἀθήναις οἱ τυραννοκτόνοι κατ' Ὀλ. 67 γ'., καὶ ἐν Ὀλ. 74 ἀνηγέρθησαν ἀγάλματα ἐν Δελφοῖς τοῖς στρατηγοῖς τῶν Φωκέων, οἵτινες ἠρίστευσαν κατὰ Θετταλῶν (2). Ἐν δὲ Σπάρτῃ, κατὰ τὴν ἐκφορὰν τῶν βασιλέων ὅσοι ἀπέθνησκον καὶ ἔμενον εἰς τὸν πόλεμον, περιεφέρετο *«εἴδωλον ἐν κλίνῃ εὖ ἐστρωμένῃ»* (3), ἐφήμερόν τι ἀναμφιβόλως ἔνδαλμα τοῦ ἀποθανόντος, προχείρως γινόμενον διὰ τὴν τελετὴν τῆς κηδείας.

Καὶ ἰδιωτικοὶ δ' ἱδρύοντο ἀνδριάντες, πολλάκις καθιερούμενοι τοῖς θεοῖς, ὡς ὁ Πλίνιος ἀναφέρει τὸν τοῦ Θεοδώρου τοῦ Ῥοίκου, ὅστις ὅμως, ὡς προείπομεν, ἦ μυθώδης ἦν, ἢ νεώτερός τις ψευδεπίγραφος. Τῆς κατηγορίας ταύτης ἦν τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους εἰκόνιον ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀριστοβούλης, ὃ ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (4), καὶ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιταφίων, οὓς ἵστων ἐπὶ τῶν τάφων οἱ συγγενεῖς τοῦ θανόντος. Ἀλλ' οὐδ' ἐπ' αὐτῶν ἀπαντᾶται, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοὐλάχιστον ταύτην, ἡ εἰσέτι τῇ τέχνῃ ἀνέφικτος προσωπικὴ ὁμοιότης. Προσέτι δὲ καὶ πόλεις καὶ ἰδιῶται, καθ' ὅσον ἡ τέχνη ἐπολλαπλασίαζε τὰ προϊόντα αὐτῆς, ἀνήγειρον συνεχῶς μνημονευτικὰ ἀφιερώματα μετ' ἐπίσημόν τινα πρᾶξιν, ὡς οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν κατὰ Χαλκιδέων μάχην (ἐν Ὀλ. 68, γ',) ἀφιέρωσαν, ἐκ τῆς δεκάτης τῶν λαφύρων, τέθριππον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν (5), καὶ οἱ Φωκεῖς μετὰ τὴν νίκην κατὰ τῶν Θεσσαλῶν (ἐν

(1) Ἡρόδ. Α, 31.— (2) Παυσ. Ι, 1.— (3) Ἡρ. ΣΤ, 58. — (4) Θεμ. 22.— (5) Ἡρόδ. Ε, 77.

Ὀλ. 74) ἐκ τοῦ αὐτοῦ πόρου ἐν Δελφοῖς μεγάλους ἀνδριάντας πέριξ τρίποδος (1). Ἐνίοτε δὲ τὰ μνημονευτικὰ ταῦτα ἀναθήματα ἐδανείζοντο τὰς παραστάσεις των ἐκ τῆς μυθολογίας, ὑπὸ τὰς θείας πράξεις ἱστορικὰς αἰνιτόμενα περιπετείας, ὡς χρῶνται τῇ μυθολογικῇ ἀλληγορίᾳ οἱ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποιηταί, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Πίνδαρος. Οὕτω, περιγράφων ὁ Παυσανίας (2) τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, ὡς ἀνωτέρω, μνημονευόμενα ἀγάλματα τῶν Φωκέων, λέγει ὅτι παρίστων τὴν μεταξὺ Ἀπόλλωνος καὶ Ἡρακλέους γνωστὴν ἔριν περὶ τοῦ τρίποδος: *« Ἡρακλῆς καὶ Ἀπόλλων ἔχονται τοῦ τρίποδος, καὶ ἐς μάχην περὶ αὐτοῦ καθίστανται. Λητὼ δὲ καὶ Ἄρτεμις Ἀπόλλωνα, Ἀθηνᾶ δὲ Ἡρακλέα ἐπέχουσι τοῦ θυμοῦ »*. Ἐνταῦθα ὁ μὲν Ἀπόλλων μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἀδελφῆς αἰνίττονται τοὺς Φωκεῖς, ὑπερασπιστὰς τοῦ Δελφικοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ τρίποδος, ὁ δ' Ἡρακλῆς καὶ ἡ Ἀθηνᾶ τοὺς Ἡρακλείδας Θεσσαλούς, ὧν προστάτις ἦν ἡ Ἀθηνᾶ, καὶ τὸ πολεμιστήριον ἐπιφώνημα *« Ἀθηνᾶ Ἰτωνία »*. Ὁμοίως καὶ τὴν νίκην τῶν Ταραντίνων κατὰ τῶν Πευκετίων εἰκόνισαν ἐν Δελφοῖς ὁ Ὀνατᾶς καὶ ὁ Κάλυνθος διὰ μυθολογουμένης τινος νίκης τοῦ ἥρωος Τάραντος κατὰ τῶν Πευκετίων.

Τὰ δ' ἐπὶ τῶν ναῶν πλαστικὰ ἔργα ἐκόσμουν ἀ. τὰ ἀκρωτήρια· β'. τὰς μετόπας· γ'. τὰς ζωοφόρους· καὶ δ'. τοὺς ἀετούς.

ἀ. Καὶ τὰ μὲν ἀκρωτήρια ἐκοσμοῦντο πολλάκις μόνον διὰ γραφῆς, συνηθέστερον ὅμως δι' ἀναγλύφων ἀνθεμίων, ἢ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημάτων. Εἰς δὲ τὰ γωνιαῖα ἐνίοτε ἐτίθεντο σφίγγες, γοργόνεια ἢ καὶ ἀγάλματα.

β'. Αἱ δὲ μετόπαι φαίνεται ὅτι καὶ αὐταὶ ἐνίοτε ἐκοσμοῦντο δι' ἁπλῆς ζωγραφίας, πολλάκις δὲ καὶ

(1) Η, 27.— (2) Ι, 13.

διὰ γλυπτῶν ἀνθεμίων· τὰ συνηθέστερα ὅμως κοσμήματα αὐτῶν ἦσαν ἀνάγλυφα, παριστῶντα μυθολογικὰ ἀντικείμενα, καὶ μὴ ἔχοντα πάντοτε ἀναγκαίαν σχέσιν πρὸς τὴν λατρείαν τῆς θεότητος, εἰς ἣν ὁ ναὸς ἦν ἀφιερωμένος· οὕτως ἐκ τῶν 92 μετοπῶν τοῦ Παρθενῶνος, ἢ τοὐλάχιστον ἐκ τῶν 60 ἃς διέκρινεν ὁ Καρρέϋ, ὀλίγαι ἀνφέρονται εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, αἱ δὲ πλεῖσται παριστῶσι σκηνὰς κενταυρομαχίας. Αἱ δὲ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διὸς παρίστων ἆθλα τοῦ Ἡρακλέους (1), καὶ αἱ τοῦ ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος, ἆθλα Ἡρακλέους, Βελλερεφόντου καὶ Γιγαντιομαχίαν (2).

γ'. Ἡ δὲ ζωοφόρος, περικυκλοῦσα τὸν σηκὸν εἰς τοὺς δωρίους ναοὺς, ἄρχουσα δ' ἄνω τῶν ἐπιστυλίων εἰς τοὺς Ἰωνικοὺς, ὅταν, ὡς συνήθως, κοσμῆται δι' ἀναγλύφων, ἔχει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σχέσιν πρὸς τὴν ἐν τῷ ναῷ θεότητα. Εἰς τὴν τοῦ Παρθενῶνος ἐν παραδείγματι παρίστατο ἡ πομπὴ τῶν Παναθηναίων, εἰς τὴν τοῦ Ἐρεχθείου, κατ' ἐμὴν εἰκασίαν τοὐλάχιστον, ὁ μῦθος τῆς Πανδρόσου, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἐν Φιγαλείᾳ ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅπου ὁ Ἀθηναῖος Ἰκτῖνος ἐπέγλυψε τοὺς Ἀττικοὺς μύθους τῆς Κενταυρομαχίας καὶ Ἀμαζονομαχίας, προσετέθησαν Ἀπόλλων καὶ Ἄρτεμις ὡς προϊστάμενοι τοῦ ἀγῶνος, ὅπως συνδεθῇ ἡ ξένη παράστασις τῆς ζωοφόρου πρὸς τὸν Θεὸν οὗ ἦν ὁ ναός.

δ'. Οἱ δ' ἀετοὶ ἐκοσμοῦντο δι' ἀγαλμάτων, ἅτινα ἦσαν, ὡς φαίνεται, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀναγκαίως ἡ ἐξωτερικὴ παράστασις τοῦ ἐν τῷ ναῷ λατρευομένου Θεοῦ, καὶ ἀνεφέροντο σχεδὸν πάντοτε εἰς αὐτόν. Οὕτως οἱ ἀετοὶ τοῦ Παρθενῶνος ἀμφότεροι εἶχον παραστάσεις ἐκ τῶν μύθων τῆς Ἀθηνᾶς. Ὁ ὄπισθεν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διὸς εἶχε μὲν Κενταυρομαχίαν, ἀλλὰ τοσοῦτον ἄφευκτον θεωρεῖ ὁ Παυσανίας τὴν σχέ-

(1) Παυσ. Ε, 10. — (2) Εὐριπ. Ἴων.

σιν τῶν ἐν τοῖς ἀετοῖς παριστωμένων πρὸς τὴν θεότητα τοῦ ναοῦ, ὥστε δικαιολογεῖ τὸ σύμπλεγμα τοῦτο ἀναμιμνήσκων τὴν συγγένειαν τοῦ Διὸς πρὸς τὸν Θησέα καὶ τὸν Περίθουν, τοὺς δύω ἥρωας τῆς πάλης ἐκείνης (1). Φαίνεται ὅμως οὐχ ἧττον ὅτι ὑπῆρχον καὶ σπάνιαι ἐξαιρέσεις, διότι εἰς τὸν ναὸν τῆς ἐν Τεγέᾳ Ἀλέας Ἀθηνᾶς οἱ ἀετοὶ περιεῖχον Ἡρακλῆν θηρεύοντα τὸν Καλυδώνιον σῦν, καὶ μάχην Ἀχιλλέως πρὸς Τήλεφον (2)· ἀλλὰ ταύτης δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι προίστατο ἡ Ἀθηνᾶ.

Ἐργαστήρια.

Ἐν ὅσῳ ἡ τέχνη ἠσκεῖτο ἔτι χειρονακτικῶς ὡς ἁπλῆ βιομηχανία, μετέβαινε κατὰ φυσικὸν λόγον ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν, καὶ κληρονομικῶς παραδιδομένη, διέμενεν ἐν ταῖς οἰκογενείαις· ἀλλ' ἀφ' ὅτου ἐξηυγενίσθη εἰς καλλιτεχνίαν, ἀπαιτοῦσα ἀνώτερα φυσικὰ προτερήματα καὶ ἀτομικὴν ἱκανότητα, ἔκτοτε μετωχετεύετο μᾶλλον κατὰ συγγένειαν εὐφυΐας ἀπὸ διδασκάλου εἰς μαθητὰς, καὶ, ἀντὶ οἰκογενειῶν τεχνιτῶν, παρήχθησαν σχολαὶ ἢ ἐργαστήρια καλλιτεχνικὰ, ἐν οἷς ὅμως πολλάκις ἐξηκολούθει καὶ ἡ συγγενικὴ ἀλληλουχία, καὶ ἡ πατροπαράδοτος τῆς τέχνης μετάδοσις.

1. *Κρήτης.*

Οἱ ἀρχαιότεροι δ' εἰς δωρικὴν χώραν καὶ ὑπὸ Δώριον δίαιταν ἀπαντῶμενοι καλλιτέχναι εἰσὶν οἱ μνημονευόμενοι ἐν Κνωσσῷ τῆς Κρήτης, ὅπου δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς θεμελιωταὶ νέου ἐργαστηρίου, ἐκ τῶν ἀρχαίων μὲν βιομηχανικῶν συντεχνιῶν τῶν Τελχίνων προελθόντες καὶ τῶν Ἰδαίων Δακτύλων, διαδεχθέντες δὲ τοὺς Κρῆτας Δαιδαλίδας, οἵτινες διέμειναν ἀφανεῖς

(1) Ε, 10.— (2) Παυσ. Η, 45.

ἐπὶ τῶν πρώτων αἰώνων ἀπὸ τῆς Δωρικῆς κατακτήσεως. Εἰσὶ δὲ ὁ Δίποινος καὶ ὁ Σκύλλις, κατὰ μὲν Παυσανίαν (1) μαθηταὶ ἢ καὶ υἱοὶ τοῦ Δαιδάλου, κατὰ δὲ Πλίνιον (2) ἀκμάσαντες πρὸ τοῦ Κύρου, ἤτοι πρὸ τῆς 50ης Ὀλυμπιάδος. Καὶ τῷ ὄντι ἐξ Ἀρμενιακῆς πηγῆς ἐπορίσθη ὁ Μύλλερος ὅτι ὁ Κῦρος, μεταξὺ ἄλλων λαφύρων τοῦ Κροίσου, ἐν Ὀλυμ. 58 γ'., ἔλαβε καὶ τῶν τεχνιτῶν τούτων ἀγάλματα χαλκᾶ καὶ ἐπίχρυσα Ἡρακλέους, Ἀπόλλωνος καὶ Ἀρτέμιδος.

Λέγει δ' ὁ Πλίνιος αὐτοὺς πρώτους εὐδοκιμήσαντας εἰς τὴν γλυφὴν τοῦ μαρμάρου, ἣν ὅμως, ὡς κατωτέρω, ἤσκει καὶ ὁ Χῖος Μέλας συγχρόνως κἂν μετ' αὐτῶν. Ἀπ' αὐτῶν ἑπομένως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἄρχεται ἡ τοὐντεῦθεν προϊοῦσα περὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ὕλην μεταβολή, καθ' ἣν βαθμηδὸν ὁ λίθος ἀντικαθίσταται εἰς τὸ μέταλλον, μέχρις οὗ κατὰ τὰς ἑπομένας ἐποχὰς ἐκνικᾷ ἐντελῶς. Κρῆτες δὲ τὴν πατρίδα, περιεφέροντο καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ὡς τότε ἦν, φαίνεται, ἔθος τῶν ἐξόχων τεχνιτῶν, καὶ ἐποίησαν ἐν Σικυῶνι Ἀπόλλωνα, Ἄρτεμιν, Ἀθηνᾶν καὶ Ἡρακλῆν, πιθανῶς τὴν περὶ τοῦ τρίποδος πάλην, οἵαν εἴδομεν ἀνωτέρω (σελ. 154) τὴν εἰς Δελφοὺς ἀφιερωμένην. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Σικυώνιοι φιλαργυρευόμενοι ἠδίκησαν αὐτοὺς ὡς πρὸς τὴν ἀντιμισθίαν τῆς ἐργασίας, παροργισθέντες οἱ τεχνῖται, ἔφυγον εἰς Αἰτωλίαν, καὶ ἀφορία καὶ λιμὸς ἐνέσκηψεν εἰς Σικυῶνα, μέχρις οὗ, κατὰ χρησμόν, μεταπεμψάμενοι τὸν Δίποινον καὶ τὸν Σκύλλιν οἱ Σικυώνιοι, τοῖς ἀνέθηκαν αὖθις τὴν τῶν ἱερῶν ἀγαλμάτων ἀποπεράτωσιν (3). Καὶ ἄλλα δ' ἔργα αὐτῶν ἀναφέρονται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐν Κλεωναῖς ἄγαλμα Ἀθηνᾶς (4), ἐν Τίρυνθι ἄγαλμα Ἡρακλέους, ἐν Ἀθήναις Ἄρτεμις Μουνιχία (1), καὶ ἐν Ἄργει ἔφιπποι Διόσκουροι μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων ἐξ ἐβένου ἐλεφαντοκόλλητοι (2), κατὰ τρόπον πηγάζοντα βεβαίως ἐκ τῆς ἀρχαίας τορευτικῆς, καὶ προοδοποιοῦντα τὴν χρυσελεφάντινον ἐργασίαν. Ὁ Κεδρηνὸς τέλος λέγει (3) ὅτι ἐποίησαν μετὰ τοῦ Βουπάλου Λινδίαν Ἀθηνᾶν τετραπηχυαίαν ἐκ σμαράγδου, ἣν Σέσωστρις δῆθεν ὁ Αἰγύπτιος ἔπεμψε τῷ Λινδίῳ τυράννῳ Κλεοβούλῳ, καὶ ἥτις ἦν ἐν τῷ Λαυσαϊκῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ἡ μαρτυρία αὕτη, ἐκτὸς τῶν ἀναχρονισμῶν, φαίνεται καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἀπίθανος.

Εἰς τὸ αὐτὸ ἐργαστήριον πρέπει νὰ καταριθμηθῇ καὶ ὁ Χειρίσοφος, Κρὴς καὶ αὐτός, ἀγνώστου μὲν ἡλικίας, ἀλλὰ πιθανῶς ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων, διότι τὸ γνωστὸν αὐτοῦ ἔργον ἦν ξόανον Ἀπόλλωνος ἐπίχρυσον ἐν Τεγέᾳ, ὅπου καὶ λίθινος τοῦ τεχνίτου ἵδρυτο ἀνδριὰς (4).

Μαθηταὶ τοῦ Διποίνου καὶ Σκύλλιδος ἦσαν ὁ Ἀγγελίων καὶ ὁ Τεκταῖος, ἀνήκοντες, ὡς καὶ ἐκ τῆς χρονολογίας τῶν τε διδασκάλων καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτῶν Κάλλωνος ἐξάγεται, εἰς Ὀλυμ. 55—60. Κατεσκεύασαν δ' Ἀθηνᾶν (5), καὶ προσέτι τὸν Δήλιον Ἀπόλλωνα, κρατοῦντα ἐν τῇ ἀριστερᾷ τὰς τρεῖς Χάριτας (6), ἐχούσας μουσικὰ σύμβολα, εἰς δὲ τὴν δεξιὰν τόξον (7). Τὸ ἄγαλμα τοῦτο παρίσταται ἐνίοτε ἐπὶ τῶν Ἀττικῶν νομισμάτων. Κατ' Ἀθηναγόραν (8) δ' ἐποίησαν πρὸς τῷ Ἀπόλλωνι καὶ Ἄρτεμιν. Ἐκ τῶν ἔργων πάντων τῶν ῥηθέντων τεχνιτῶν δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ Κρητικὴ σχολή, ὡς αὐτόχρημα δωρικὴ, ἔχαιρεν ἢ ἐξεῖχεν εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Ἀπόλλωνος.

(1) Β, 15. - Γ, 17.—(2) 36, 11.— (3) Pl. αὐτ.— (4) Παυσ. Β, 15.

(1) Κλημ. Ἀλεξ. Προτρ. σ. 14, Sylb.— (2) Παυσ. Β, 22.— (3) Χρον. σ. 322, 13. — (4) Παυσ. Η, 53. — (5) Ἀθηναγ. Πρεσβ. ὑπὸ Χριστιαν. 14. (6) Παυσ. Β, 32. — (7) Πλούτ. π. Μουσ. Γ, σ. 2081. Στεφ. — (8) Πρεσβ. ὑ. Χριστ. 114 σ. 61.

2. *Χίου.*

Κατὰ Πλίνιον ὅμως (1) πρὸ τοῦ Διποίνου καὶ Σκύλλιδος εἰργάζετο τὸν λίθον ἐν Χίῳ ὁ Μάλας ἢ Μέλας, ὡς φέρουσιν ἄλλα καὶ ἄλλα τοῦ συγγραφέως χειρόγραφα, μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μικκιάδου καὶ τοῦ ἐγγόνου του Ἀνθέρμου, ἢ, κατὰ τὸ ἐν Βαμβέργῃ τῆς Βαυαρίας χειρόγραφον τοῦ Πλινίου, Ἀρχέρμου. Συμπεραίνει δ' ὁ Πλίνιος ὅτι ὁ Μέλας ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τῶν Ὀλυμπιάδων, ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐγγόνων αὐτοῦ, οἵτινες ἤκμαζον περὶ τὴν 60ην Ὀλυμπιάδα. Τοῦτο ὅμως ἀναβιβάζει τὸν πρόγονον εἰς χρόνους οὐχὶ ἀνωτέρους τῆς 35ης Ὀλυμπιάδος, ὥστε ἡ ἀπόστασις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Διποίνου καὶ Σκύλλιδος ἦν ἐλαχίστη, καὶ πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ ὡς σύγχρονος περίπου τοῦ Χίου μεταλλουργοῦ Γλαύκου, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Περὶ τῶν ἔργων τοῦ Μέλανος ὡς καὶ τοῦ Μικκιάδου οὐδὲν περαιτέρω γνωρίζομεν, καὶ ἴσως πρέπει νὰ ταχθῶσιν οὗτοι μᾶλλον μετὰ τῶν τεχνιτῶν ὅσοι βιομηχανικῶς ἤσκουν τὴν λιθογραφικὴν ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις καιροῖς.

Πρῶτος δ' ἐν τῷ Χιακῷ τούτῳ ἐργαστηρίῳ μνημονεύεται ῥητῶς ὡς ἀσχολούμενος εἰς ποίησιν ἀγαλμάτων ὁ υἱὸς τοῦ Μικκιάδου Ἄρχερμος, ὅστις αὐτὸς κἂν εἶναι μεταγενέστερος τῶν Κρητῶν τεχνιτῶν, καὶ ἴσως κατὰ τὸ παράδειγμα καὶ ἐκ διδασκαλίας αὐτῶν ἐτελειοποίησε τὴν τέχνην τῶν πατέρων του. Περὶ αὐτοῦ λέγεται ὅτι πρῶτος παρέστησε τὴν νίκην ὑπόπτερον (2), καὶ ἀγάλματα αὐτοῦ ὑπῆρχον καὶ ἐν Δήλῳ καὶ ἐν Λέσβῳ.

(1) 36, 5.— (2) Σχολ. Ἀριστ. Ὄρν. 473.

Υἱοὶ δὲ τοῦ Ἀρχέρμου, ὁ Βούπαλος καὶ ὁ Ἀθηνις (1), διέπρεψαν ἐν τῇ γλυφῇ τοῦ μαρμάρου, καὶ ἰδίως τοῦ ὡραίου λυχνίτου τῆς Πάρου. Περὶ τούτων διηγεῖται ὁ Πλίνιος ὅτι, ἐκθέντες εἰς τὴν χλεύην τοῦ πλήθους γελοιογραφικὸν ἀνδριάντα τοῦ δυσμόρφου Ἐφεσίου ποιητοῦ Ἱππώνακτος (2), ὅστις ἔζη περὶ τὴν 60ην Ὀλυμπιάδα, εἴλκυσαν καθ' ἑαυτῶν τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὰ σατυρικὰ βέλη αὐτοῦ τοσοῦτον ὀξέα, ὥστε ἐξ ἀπελπισίας ἀπηγχονίσθησαν· ὁ Πλίνιος ὅμως δὲν παραδέχεται τὸ τραγικὸν αὐτῶν τέλος, διότι, ὡς λέγει, καὶ μετὰ τὴν ἔριν ταύτην εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐξηκολούθησαν αὐτοὶ ἐργαζόμενοι εἰς τὰς παρακειμένας νήσους. Εἶναι δὲ καὶ ὅλως ἀπίθανος ἡ ἀφορμὴ αὐτῆς, διότι ἡ γλυπτικὴ, ἥτις μονότονα καὶ ὁμοιόμορφα παρίστα τὰ πρόσωπα ἐν τῇ παναρχαίᾳ ἐκείνῃ περιόδῳ, δὲν φαίνεται νὰ εἶχεν ἔτι τὴν ἱκανότητα τῶν εἰκονικῶν παραστάσεων, ὥστε διὰ καταχρήσεως αὐτῶν νὰ προβῇ καὶ μέχρι τῆς εἰκονικῆς γελοιογραφίας. Καθ' ἑτέρας δὲ μαρτυρίας (3) πηγὴν εἶχεν ἡ ἔχθρα αὐτῶν ὅτι ὁ Βούπαλος ἠρνήθη νὰ νυμφεύσῃ τὴν θυγατέρα του μετὰ τοῦ Ἱππώνακτος. Ὅτι δ' εἶχον φήμην παρὰ τοῖς συγχρόνοις οἱ καλλιτέχναι οὗτοι, καὶ ὅτι μεγάλα ἐπ' αὐτῇ ἐφρόνουν, ἀποδείκνυται καὶ ἐκ τοῦ στίχου ὃν ἐπέγραψαν ἐπὶ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐν Δήλῳ, λέγοντος ὅτι « ἡ Χίος τιμᾶται οὐ μόνον διὰ τὸν οἶνον αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἔργα τῶν υἱῶν τοῦ Ἀρχέρμου ». Ἄρτεμις, αὐτῶν ἔνγον ὑπῆρχεν ἐν Ἰάσῳ τῆς Καρίας ἢ ἐν Λάσῳ τῆς Κρήτης, καὶ ἐν Χίῳ ἑτέρα, ἐφ' ὑψηλοῦ τεθειμένη, καὶ οὕτω ὀφθεν ἐντέχνως κατεσκευασμένη, ὥστε τοῖς μὲν εἰσιοῦσιν ἐδείκνυε τὸ πρόσωπον τεθλιμμένον, τοῖς δ' ἐξιοῦσι φαιδρόν. Ὁ

(1) Ἰδ. καὶ Σουΐδ. φ. Ἄθηνις.—(2) Καὶ Σουΐδ. φ. Ἱππώναξ. —(3) Ἀπόσπ. Ἱππώνακτος σελ. 12, 39 ἐκδ Welcker.

Παυσανίας (1) ἐπαινεῖ τὸν Βούπαλον ἰδίως καὶ ὡς ἀρχιτέκτονα καὶ ὡς γλύπτην, λέγων ὅτι ἦν « *ναούς τε οἰκοδομήσασθαι καὶ ζῶα ἀνὴρ ἀγαθὸς πλάσαι* », καὶ ἀναφέρει ὅτι κατεσκεύασε τοῖς Σμυρναίοις πρῶτος ἄγαλμα Τύχης, ἥτις, κατὰ τὸν ἀρχαϊκὸν ῥυθμὸν καὶ ἐπὶ τὸ Ἀσιατικώτερον, εἶχε πόλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ εἰς τὴν χεῖρα κέρας Ἀμαλθείας. Ἐποίησε δ' αὐτόθι διὰ τὸν ναὸν τῆς Νεμέσεως καὶ Χάριτας ἐνδεδυμένας. Τοσαύτη δ' ἦν καὶ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἡ πρὸς τὰ ἔργα τῶν δύο ἀδελφῶν ὑπόληψις, ὥστε ὁ Αὔγουστος ἐκόσμησε δι' αὐτῶν τοὺς ἀετοὺς τῶν ναῶν οὓς ἀνήγειρεν ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἰδίως τῶν τοῦ Παλατίου Ἀπόλλωνος· ἐξ οὗ συμπεραίνεται ὅτι ὁ Βούπαλος καὶ ὁ Ἄθηνις εἰργάζοντο καὶ συμπλέγματα διὰ ναῶν ἀετοὺς, ἀπαιτοῦντα, ὡς ἐκ τῆς τριγωνικῆς διαθέσως τῶν ἀετωμάτων, πολλὴν τῶν ἀγαλμάτων τὴν κίνησιν καὶ τὴν τῶν θέσεων ποικιλίαν.

Εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦτο πρέπει ν' ἀναγάγωμεν καὶ τὸν μόνον ἐκ Σάμου γνωστὸν ἀρχαϊκὸν γλύπτην Πυθαγόραν, ἴσως συγγενῆ τοῦ φιλοσόφου, ἀκμάσαντα ἐν Ὀλ. 70 — 80, διότι ἦν σύγχρονος τοῦ Ῥηγίνου ὁμωνύμου του, μεθ' οὗ εἶχε καὶ μεγάλην μορφῆς ὁμοιότητα. Κατ' ἀρχὰς ζωγράφος, ἔγλυψεν ἔπειτα κατὰ Πλίνιον (2) τοὺς ἐπ' αὐτοῦ ἔτι ἐν Ῥώμῃ σωζομένους « *ἑπτὰ γυμνοὺς καὶ ἕνα γέροντα* »· ὁ Παυσανίας (3) ἐν τούτοις τὸν λέγει Πάριον.

3. *Σπάρτης.*

Συγχρόνως δ' ἕτερον ἐργαστήριον ἤσκει τὴν γλυπτικὴν εἰς τὴν συγγενῆ τῆς Κρήτης Σπάρτην, καὶ αὐτὸ πιθανῶς ἐκ τῆς Κρήτης πηγάζον, διότι μαθηταὶ τοῦ Διποίνου καὶ Σκύλλιδος, περὶ Ὀλυμ. 50—60 ἑπομένως

(1) Δ, 30. — (2) 34, 19, 5. — (3) Θ, 35.

ἀκμάζοντες, ἦσαν οἱ ἀρχαιότατοι τῶν καλλιτεχνῶν, ὅσοι ἐν ταύτῃ τῇ πόλει μνημονεύονται, Θεοκλῆς ὁ Ἡγύλλου, ὅστις κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας τορευτικῆς κατεσκεύασεν ἐκ κέδρου εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ θησαυρὸν τῶν Ἐπιδαμνίων Ἄτλαντα φέροντα τὴν γῆν, καὶ Ἡρακλῆν ἁρπάζοντα ἐνώπιον τῶν Ἐσπερίδων, πέντε τὸν ἀριθμὸν, τὰ μῆλα αὐτῶν, ἃ ὁ δράκων ἐφρούρει, εἱλιγμένος περὶ τὸ δένδρον (1)· ὁ Δορυκλείδας, ποιήσας ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας ἄγαλμα Θέμιδος ὡς μητρὸς τῶν Ὡρῶν, τεθειμένον παρὰ τὰς Ὥρας τοῦ Σμίλιδος· καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Μέδων αὐτόθι ἔνοπλον Ἀθηνᾶν κατασκευάσας, ἀμφότερα χρυσελεφάντινα. Ὁ Δόντας τέλος, ἂν δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς οὗτος, κατὰ παραφθορὰν ἴσως τῆς αἰτιατικῆς Μέδοντα (2), ἐργασθεὶς ἐκ κέδρου καὶ χρυσοῦ ἐν τῷ κατὰ τὴν Ὀλυμπίαν θησαυρῷ τῶν Μεγαρέων σύμπλεγμα, παριστῶν τὴν πρὸς τὸν Ἀχελῷον μάχην τοῦ Ἡρακλέους ἐπὶ παρουσίᾳ Διὸς, Ἄρεως, Ἀθηνᾶς καὶ Δηϊανείρας. Λέγει δὲ πάντα ταῦτα τὰ ἀγάλματα ὁ Παυσανίας « *ἐς τὰ μάλιστα ἀρχαῖα* ». Ἕτεροι δὲ Λακεδαιμόνιοι, Θεοδώρου καὶ ὁ Χάρτας λέγονται διδάσκαλοι τοῦ Κορινθίου Εὐχείρου περὶ τὴν 60ην Ὀλυμπιάδα (3).

Ἐπίσης Λακεδαιμόνιος ἦν ὁ Γιτιάδας « *δώριος ἀνὴρ* » κατὰ Παυσανίαν (4), ποιητὴς δωρικῶν ἀσμάτων (5), ἀρχιτέκτων καὶ γλύπτης, ἀποπερατώσας, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, τὸν ναὸν τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς χαλκοῦν, ἤτοι χαλκοῖς πετάλοις κατὰ τὸν ἀρχαῖον ῥυθμὸν διακεκολλημένον, καὶ κατασκευάσας χαλκοῦν καὶ τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς. Ἐπειργάσατο δ' ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ καὶ ἆθλα Ἡρακλέους, Ἀθηνᾶς γέννησιν, Ποσειδῶνα μετ' Ἀμφιτρίτης, μῦθον Περσέως καὶ Μεδούσης, ἁρπαγὴν

(1) Παυσ. Ε, 17. - ΣΤ, 19. — (2) Ἰδ. Brunn. Gesch. der Künstler I, 47. — (3) Παυσ. ΣΤ, 4. — (4) Γ, 18. — (5) Αὐτ. 17.

τῶν θυγατέρων τοῦ Λευκίππου καὶ ἄλλα. Ἐκ Σπαρτιατικοῦ νομίσματος, παριστῶντος ἀρχαϊκὴν Ἀθηνᾶν, πιθανῶς τὴν Χαλκίοικον, ἧς ὁ χιτὼν φαίνεται κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον κατάστικτος (1), ὑπέλαβόν τινες ὅτι τὰ ζῴδια ταῦτα ἦσαν ἴσως ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ τοῦ ἀγάλματος. Ἀλλ' ἡ ἔκφρασις τοῦ Παυσανίου λέγοντος ὅτι ἀπηρίθμησεν ὅσα ἦσαν «*μέγιστα καὶ μάλιστα θέας ἄξια*», φαίνεται αἰνιττομένη ἐκκρουστὰ ἢ τορευτὰ ζῴδια εἰργασμένα ἐπὶ τῶν τοίχων. Ὁ αὐτὸς ἐποίησεν ἐν Ἀμύκλαις τῆς Λακωνικῆς, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, μεταξὺ ἄλλων *τριπόδων* δύο, τοὺς ἀρχαιοτέρους, ὑφ' ὧν τὸν μὲν ὑπῆρχεν Ἀφροδίτης, ὑπὸ τὸν δὲ Ἀρτέμιδος ἄγαλμα, ἀμφοτέρους ἐκ τῆς δεκάτης τοῦ Μεσσηνιακοῦ πολέμου. Ἀλλαχοῦ (2) ὁ Παυσανίας λέγει ὅτι ὁ Μεσσηνιακὸς οὗτος πόλεμος ἦν ὁ πρῶτος, ὅστις ἔληξεν ἐν Ὀλυμ. 14 ά., ὅτι δὲ τρεῖς ἦσαν οἱ ἀπὸ τῶν λαφύρων αὐτοῦ τρίποδες, καὶ ὅτι ὁ τρίτος εἶχεν εἰς κοσμήματα ἀγάλματα τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, ἐργασίας κατὰ τὸ πρῶτον χωρίον, τοῦ Αἰγινήτου Κάλλωνος, ὅστις ἦν τεχνίτης τῆς 70—80ης Ὀλυμπιάδος. Ἐκ τούτου τινὲς ὑπέλαβον (3), ὅτι ὁ Παυσανίας κατὰ λάθος ἀνέφερε τὸν πρῶτον ἀντὶ τοῦ τρίτου Μεσσηνιακοῦ πολέμου, λήξαντος ἐν Ὀλυμ. 81, β'. Ἀλλὰ πρέπει πρὸς τοῦτο νὰ καταγνωσθῇ παράδοξος ἄγνοια εἰς τὸν περιηγητὴν, μὴ δυνάμενον ὅθεν νὰ διακρίνῃ μεταξὺ τῶν ἔργων τῆς 14ης καὶ τῶν τῆς 81ης Ὀλυμπιάδος. Ἦ ἆρα πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι σύγχρονος τοῦ Κάλλωνος ἦν καὶ ὁ Γιτιάδας, ἢ νὰ παραδεχθῶμεν, τὸ πιθανώτερον, ὅτι κατὰ λάθος ὁ Παυσανίας εἰς ἓν τῶν δύο χωρίων συγκατηρίθμησε τὸ ἔργον τοῦ Κάλλωνος μετὰ τῶν τοῦ Γιτιάδου, ὅστις ἦν ἐκ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἤκμαζε τὸ

(1) Ἰδ. Koner ἐν Kœhnes numism. Zeitschr. 1845, c. 2-6. — (2) Δ, 14. — (3) Ἰδ. Brunn. Gesch. d Künst. I, 87.

Σπαρτιατικὸν ἐργαστήριον. Ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταῖς ὑποθέσεσιν εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ λάφυρα ἔμειναν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον κείμενα πρὶν ἢ ἀπ' αὐτῶν κατασκευασθῶσι τὰ ἀναθήματα.

Τοῦ Σπαρτιατικοῦ τούτου ἐργαστηρίου καὶ ἕτερον προϊὸν ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (1), τὸν χρυσοῦν κρατῆρα ζῳδίοις κεκοσμημένον κατὰ τὰ χείλη, ὃν ἔπεμψαν τῷ Κροίσῳ οἱ Λακεδαιμόνιοι.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ περίπου χρόνους, ὡς φαίνεται, ἦλθεν εἰς Λακεδαίμονα ἐκ Μαγνησίας τῆς πρὸς Μαιάνδρῳ, οὔσης Κρητικῆς ἀποικίας, ὁ Βαθυκλῆς μετ' ἄλλων Μαγνήτων τεχνιτῶν, καὶ συνετέλεσεν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ λαμπρότητα τοῦ Λακεδαιμονίου ἐργαστηρίου, ἴσως δὲ καὶ εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς πρὸς τὴν Κρητικὴν πηγὴν σχέσεως αὐτοῦ. Ὅτι δ' ἡ πατρὶς αὐτῶν ἦν ἐκείνη ἡ Μαγνησία, ἀποδείκνυται ἐκ τοῦ ὅτι κατεσκεύασαν ἐν Ἀμύκλαις ἀφίδρυμα τῆς Λευκοφρύνης Ἀρτέμιδος(2), ἥτις ἐν τῇ πρὸς Μαιάνδρῳ Μαγνησίᾳ ἐλατρεύετο, καὶ ἦν, κατὰ τὰ ἐγχώρια νομίσματα (3), κίων στρογγύλος, ἔχων χεῖρας καὶ κεφαλήν. Τὸ δὲ κυριώτατον ἔργον τοῦ Βαθυκλέους ἐν Λακεδαίμονι ἦν ὁ θρόνος τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος, τοῦ κατὰ τὸ σχῆμα τῆς παραστάσεως ἀδελφοῦ τῆς Λευκοφρύνης, διότι τὸ ἄγαλμα αὐτοῦ ἦν, κατὰ Παυσανίαν (4), «*Οὐ Βαθυκλέους, ἀλλ' ἀρχαῖον καὶ οὐ σὺν τέχνῃ πεποιημένον· ὅτι γὰρ μὴ πρόσωπον αὐτῷ καὶ πόδες εἰσὶν ἄκροι καὶ χεῖρες, τὸ λοιπὸν ξαλκῷ κίονί ἐστιν εἰκασμένον· ἔχει δ' ἐπὶ τῇ κεφαλῇ κράνος, λόγχην δὲ ἐν ταῖς χερσὶ καὶ τόξον*». Ὁ δὲ θρόνος ἦν, ὡς φαίνεται, τορευτὸς, στηριζόμενος ἐπὶ δύο Ὡρῶν καὶ δύο Χαρίτων, ἔχων πρὸς ἀριστερὰν μὲν Ἐχιδναν καὶ Τυφῶνα, Τρί-

(1) Α, 70. — (2) Παυσ. Γ, 18. — (3) Buonaroti, Medaglioni Antichi, T. VI, 4,3. — (4) Παυσ. αὐτ. 19.

τωνα δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ, καὶ ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν ὑπὸ τοὺς πόδας ὅλος κατάγλυφος, ὥστε λέγει ὁ Παυσανίας (1)· «*Τὰ δὲ ἐπειργασμένα καθ' ἕκαστον ἐπ' ἀκριβὲς διελθεῖν, ὄχλον τοῖς ἐπιλεξομένοις παρέξειν ἔμελλεν*». Περιγράφει ὅμως οὐχ ἧττον 42 τοιαύτας γλυφὰς, μύθους παριστώσας καὶ πράξεις ἡρωϊκὰς, καὶ μεταξὺ ἄλλων χορὸν Φαιάκων ἐνώπιον τοῦ Δημοδόκου ᾄδοντος, καὶ εἰς τοῦ θρόνου τὸ ἀνώτατον ἔρεισμα ἕτερον χορὸν αὐτῶν τῶν Μαγνήτων, τῶν συνεργατῶν τοῦ Βαθυκλέους, οἵτινες μετὰ τοῦ ἔργου των δικαίως ἠξίωσαν νὰ διαιωνίσωσι καὶ τὴν μνήμην των. Ἡ δ' ἕδρα εἶχεν ἰδιαιτέραν διάθεσιν, διαιρουμένη εἰς πολλὰς ἐλάσσονας καθέδρας, ἐν αἷς, εἰς κενὸν διάστημα, ὑψοῦτο ὁ κίων ὁ παριστῶν τὸν Θεὸν (2), ὡς βάθρον ἔχων τὸν βωμὸν τοῦ Ὑακίνθου κατάγλυφον καὶ αὐτόν. Ὡς δὲ πρὸς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔζη ὁ Βαθυκλῆς, ταύτην ἀγνοῶν ὁ Παυσανίας λέγει· «*Ὅτου δὲ οὗτος ὁ Βαθυκλῆς ἐγεγόνει, ἢ τὸν θρόνον ἐφ' ὅτου βασιλεύοντος Λακεδαιμονίων ἐποίησε, τάδε μὲν παρίημι. Τὸν δὲ θρόνον εἶδόν τε καὶ τὰ ἐς αὐτὸν ὁποῖα ἦν γράψω.*» Πιθανώτατα ὅμως ἤκμαζεν ἐπὶ Κροίσου, διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι μετεχειρίσθησαν «*ἐς κόσμον τοῦ ἐν Ἀμύκλαις ἀγάλματος*» (3) τὸν χρυσὸν ὃν ὁ Κροῖσος ἔπεμψεν αὐτοῖς δωρεὰν διὰ τὸν ἐν Θόρνακι Πυθαέα Ἀπόλλωνα (4). Ἀλλ' ὁ Θείρσιος (5), μὴ πιστεύων ὅτι καθ' ὃν καιρὸν οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον ἴδιον ἐργαστήριον, ἤθελεν ἔλθει νὰ ἐργασθῇ δι' αὐτοὺς ξένος τεχνίτης, ὑπενθυμίζει ὅτι δὲν ἐχρησίμευσεν ὁ χρυσὸς οὗτος εἰς τοῦ θρόνου τὴν κατασκευὴν, ἀλλ' ὅτι κατὰ Θεόπομπον (6) «*Λακεδαιμόνιοι χρυσῶσαι βουλόμενοι τὸ πρόσωπον τοῦ ἐν Ἀμύκλαις Ἀπόλ-*

(1) Γ, 18.—(2) Quatrem. de Quincy. Jup. Olymp. p. 210. —(3) Παυσ. Γ, 10.—(4) Ἡροδ. Α, 70.— (5) Thiersch, Epoch. d. bild. Kunst. σ. 176.— (6) Ἀθην. ΣΤ, 20.

λωνος καὶ οὐχ εὑρίσκοντες ἐν τῇ Ἑλλάδι χρυσίον, πέμψαντες εἰς Θεοῦς, ἐπηρώτων τὸν Θεὸν παρ' οὗ χρυσίον πρίαιντο», καὶ διϊσχυρίζεται ὅτι ὁ Βαθυκλῆς ἦλθεν εἰς Λακεδαίμονα ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Μαγνησίας ὑπὸ τῶν Κιμερίων, ἥτις συνέβη ἐν Ὀλυμ. 30—38, ἴσως ὅμως καὶ ἐν Ὀλυμ. 15. Οὐδ' ὁ λόγος ὅμως οὗτος οὐδὲ τὸ συμπέρασμα μᾶς φαίνεται ἀκαταμάχητον. Πιθανώτατον εἶναι ἐξ ἐναντίας ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι τότε μάλιστα ἐπεμελήθησαν τοῦ ἀρχαίου ἀγάλματος, καὶ ἐπελάβοντο τῆς κατὰ μέρος χρυσώσεως αὐτοῦ, ὅταν ἐπίσημος καλλιτέχνης ἀνέλαβε νὰ κατασκευάσῃ θρόνον δι' αὐτό· καὶ φυσικὸν εἶναι ἐκεῖ μάλιστα νὰ ἐπεδήμει ξένος τεχνίτης, ὅπου ἐκάλει αὐτὸν τῆς φιλοκαλίας ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ ὕπαρξις ἐγχωρίου ἐργαστηρίου.

Τοῦτο ἦν σύμφωνον πρὸς τὴν ἕξιν ἣν εἶχον οἱ διάσημοι καλλιτέχναι ἐκείνων τῶν χρόνων, τοῦ νὰ περιφέρωνται ἐργαζόμενοι· ὡς εἰς αὐτὴν τὴν Σπάρτην ἦλθε καὶ εἰργάσθη, τότε περίπου, καὶ ἄλλος ξένος τεχνίτης, ὁ Ῥηγῖνος Λέαρχος. Τοῦ δὲ Μάγνητος Βαθυκλέους τὴν ἐπιδημίαν ἐξηγεῖ μάλιστα ἡ κοινὴ ἐν Μαγνησίᾳ καὶ Σπάρτῃ λατρεία τῆς Λευκοφρύνης (1), καὶ ἡ θρησκευτικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὸν Ἀμυκλαῖον Ἀπόλλωνα.

4. *Αἰγίνης.*

Ἐκ τῆς Κρήτης δ' ἐπίσης προέκυψεν, ἢ κἂν διὰ Κρητῶν ἐτελειοποιήθη ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις καὶ ἕτερον καλλιτεχνικὸν ἐργαστήριον, ἐπὶ χαλκοπτικῇ περίφημον μάλιστα, τὸ τῆς Αἰγίνης, νήσου ἥτις ἐπὶ τῆς καθόδου ἤδη τῶν Ἡρακλειδῶν οἰκισθεῖσα ὑπὸ Δωριέων, ὁρμηθέντων ἐξ Ἐπιδαύρου, ἐπὶ τοσοῦτον ἐπέδωκεν εἰς εὐη-

(1) DENKM. Α, 14.

μερίαν καὶ πλοῦτον, ὥστε ἐπὶ τῆς μικρᾶς αὐτῆς ἐπιφανείας ἔφερεν ὑπὲρ τὰς 500,000 κατοίκων, καὶ ἕνεκα τῆς δυνάμεως αὐτῆς ἐκίνησε τὸν φθόνον καὶ μέχρι τέλους τὰ ὅπλα τῶν κραταιῶν αὐτῆς γειτόνων, τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν Δωριέων εἶχον ἤδη κατοικήσει αὐτὴν, κατὰ Στράβωνα (1), μεταξὺ ἄλλων ξένων καὶ Κρῆτες.

Καὶ πρῶτος μὲν πάντων τῶν τεχνιτῶν τῆς νήσου ἀναφέρεται ὁ Σμίλις Εὐκλείδου. Τὸ ὄνομα ὅμως αὐτοῦ, καθὸ ἐργαλείου ἐπώνυμον, ἐξελήφθη ὑπό τινων ὡς συμβολικὸν, τὴν καθόλου ἄσκησιν τῆς τέχνης ἐν Αἰγίνῃ, τὸν Αἰγινήτην Δαίδαλον ἐμφαῖνον, καὶ μάλιστα διότι τὰ περὶ Σμίλιδος ἱστορούμενα εἰσὶν οὐχὶ ἀπηλλαγμένα ἀντιφάσεων καὶ ἀναχρονισμῶν. Καὶ τὸ ὅτι μὲν λέγεται σύγχρονος τοῦ Δαιδάλου, τοῦτο κυρίως μόνον δηλοῖ τὸν κατὰ ῥυθμὸν Δαιδαλίδην. Μνημονεύεται δ' ἐνταυτῷ ὡς μεταβὰς εἰς Σάμον ἐπὶ Προκλέους, 67 ἔτη μετὰ τὰ δωρικὰ καὶ 26 πρὸ τῆς ά. Ὀλυμπιάδος, καὶ κατασκευάσας ἐκεῖσε τῆς Ἥρας τὸ ξόανον (2), τὸ ἀρχαῖον βεβαίως, οὗ ἔννοιαν λαμβάνομεν ἐκ νομισμάτων τῆς Σάμου (3). Ἀλλὰ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἐποιήθη συγχρόνως μετὰ τοῦ ναοῦ, ὃν ᾠκοδόμησαν ὁ Ῥοῖκος καὶ ὁ Θεόδωρος περὶ τὴν 50ην Ὀλυμπιάδα, καὶ τούτων τῶν καλλιτεχνῶν σύγχρονον τῷ ὄντι λέγει τὸν Σμίλην ὁ Πλίνιος (4), καὶ συνεργάτην μάλιστα εἰς τὸν ἐν Λήμνῳ λαβύρινθον. Καὶ ἐξ ἑτέρου δὲ τεκμηρίου φαίνεται ὅτι αὕτη ἦν ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν ἤκμαζεν, ἐκ τοῦ ὅτι, κατὰ Παυσανίαν (5), κατεσκεύασεν ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας Ὥρας καθημένας χρυσελεφαντίνους, ὧν τὴν μητέρα Τύχην ἐποίησεν ὁ

(1) Η, 375. — (2) Κλημ. Ἀλεξ. Προτρ. σ. 13. - Ἀθηναγ. Πρεσβ. ὑ. Χρ. 14 σελ. 61. - Εὐσεβ. πρ. Εὐαγγ. Γ, 8. — (3) DENKM. Α, 8. — (4) 36, 19. — (5) Ε, 17.

Λακεδαιμόνιος Δορυκλείδας, μαθητὴς τοῦ Διποίνου καὶ Σκύλιδος. Τέλος εἰργάσθη ὁ Σμίλις καὶ ἐν τῷ ἑτέρῳ Ἡραίῳ, τῷ ἀρχαίῳ καὶ περιφήμῳ τοῦ Ἄργους, κατασκευάσας δι' αὐτὸ τὸ ἄγαλμα τῆς Θεᾶς (1).

Μετὰ δὲ τὸν ἀμφισβητούμενον τοῦτον τεχνίτην, ὅστις φαίνεται μᾶλλον τοῦ ἀρχαίου τορευτικοῦ ἐργαστηρίου ἔσχατος ὢν ὀπαδὸς, ὁ ἐν Αἰγίνῃ, ἀφ' ὅτου ἦν δωρικὴ, πρῶτος βεβαίως μαρτυρούμενος καλλιτέχνης, εἶναι ὁ Κάλλων, οὗ ἡ ἡλικία ὅμως οὐχ ἧττον πολλαχῶς ἠμφισβητήθη. Ὁ Παυσανίας (2) λέγει ὅτι ἐν τῷ Ἀμυκλαίῳ κατεσκεύασε τρίπουν χαλκοῦν, καὶ ὑπ' αὐτὸν ἄγαλμα Περσεφόνης, καὶ κατατάττει καὶ τὸ ἔργον τοῦτο μετὰ τῶν ποιηθέντων ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ πρώτου Μεσσηνιακοῦ πολέμου. Ὡς ἐκ τούτου ἠθέλησάντινες ν' ἀναβιβάσωσι τὸν Κάλλωνα εἰς τὴν ἑβδόμην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα· ἀλλὰ τὸ πιθανώτερον εἶναι, ἢ ὅτι ὁ Παυσανίας ἠπατήθη, συγκαταριθμήσας καὶ τὸν τρίπουν τοῦτον μετὰ τῶν δύο ἀρχαιοτέρων, οἵτινες ἦσαν τῷ ὄντι ἐκ τῶν λαφύρων, ἢ ὅτι, ὡς ἐκεῖνοι ἐγένοντο τριάκοντα τοὐλάχιστον Ὀλυμπιάδας μετὰ τὸν πόλεμον, καθ' ὃ διάστημα τὰ λάφυρα ἔμενον τετα-μιευμένα, ὡς ἦν ἔθος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οὕτω καὶ ὁ τρίτος ἐγένετο πολλὰς μετ' ἐκείνους Ὀλυμπιάδας, ἐκ λειψάνων ἴσως τῶν αὐτῶν λαφύρων, ἢ τέλος ὅτι, γέρων ὁ Γιτιάδας, ὁ τεχνίτης τῶν δύο πρώτων, εἰργάσθη μετὰ νέου τοῦ Κάλλωνος· διότι οὗτος ἦν μαθητὴς τοῦ Ἀγγελίωνος καὶ Τεκταίου, μαθητῶν τοῦ Διποίνου καὶ Σκύλλιδος (3), καὶ ἑπομένως ἤκμαζε περὶ Ὀλυμ. 65—75. Ταύτην δὲ τὴν ἡλικίαν ἐπικυροῖ δι' αὐτὸν καὶ ἑτέρα μαρτυρία τοῦ Παυσανίου (4), λέγοντος αὐτὸν σύγχρονον τοῦ Σικυωνίου Κανάχου, μεθ' οὗ εἶχε καὶ τὴν τέ-

(1) Ἀθηναγ. αὐτ. — (2) Γ, 18. - Δ, 14. — (3) Παυσ. Β, 32. — (4) Η, 18.

χνην ὁμόῤῥυθμον· διότι ὁ μὲν Κοϊντιλιανὸς (1) λέγει αὐτὸν, ὁ δὲ Κικέρων (2) τὸν Κάναχον, σκληρότερον καὶ αὐστηρότερον τοῦ Καλάμιδος, καὶ ἔτι μᾶλλον τοῦ Μύρωνος. Πλὴν δὲ τοῦ τρίποδος, ἕτερον ἔργον αὐτοῦ μνημονεύεται (3) ἡ Σθενία Ἀθηνᾶ ἐν Τροιζῆνι.

Τοῦ αὐτοῦ δ' ἐργαστηρίου καλλιτέχνης ἦν καὶ ὁ Συννόων, ὅστις ἔζη περὶ Ὀλ. 71, διότι ἦν, κατὰ τὴν τότε ἕξιν τῆς ἀλληλοδιδασκαλίας τῶν ἐργαστηρίων, μαθητὴς τοῦ Ἀθηναίου Ἀριστοκλέους (4). Αὐτοῦ δ' υἱὸς καὶ μαθητὴς ἦν ὁ Πτόλιχος, ἀκμάσας περὶ Ὀλ. 78, ὡς ἐξάγεται ἔκ τε τῆς ἡλικίας τοῦ πατρός του, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, κατὰ Παυσανίαν(5), κατεσκεύασεν ἀνδριάντα χαλκοῦν τοῦ Ὀλυμπιονίκου παιδὸς Θεογνήτου, αὐτοῦ ἐκείνου ὃν ψάλλει ὁ Πίνδαρος (6) ὡς νικήσαντα ὀλίγον πρὸ Ὀλ. 80.

Τούτου σύγχρονος καὶ συμπολίτης ἦν ὁ Γλαυκίας, ὅστις ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐποίησε τὸν πύκτην Γλαῦκον ἐν θέσει σκιαμαχοῦντος, διότι ἦν ἄριστος εἰς τὰς χειρονομίας (7), ἔργον χαρακτηριστικὸν, καὶ ἀποδεικνύον τὸν ῥυθμὸν τῆς τέχνης ἀνειμένον ἤδη καὶ πάσης πέδης ἐλεύθερον. Ὁ Γλαῦκος οὗτος, κατὰ Σουίδαν (8) καὶ τὰ τοῦ Βεκκέρου Ἀνέκδοτα (9), ἐνίκησεν ἐν Ὀλ. 25. Ἀλλ' ἡ χρονολογία αὕτη εἶναι προφανῶς ἐσφαλμένη· διότι κατ' αὐτὰ ταῦτα τὰ Ἀνέκδοτα, ἀφοῦ καὶ ἄλλας νίκας ἐνίκησεν, ἐφονεύθη ὁ Γλαῦκος ὑπὸ Γέλωνος τοῦ Συρακουσίου, ὅστις ἀπέθανεν ἐν Ὀλ. 73, γ'. Ἡ νίκη ἄρα αὐτοῦ πιθανῶς ἐγένετο ἐν Ὀλ. 65, καὶ οὐχὶ 25· ὁ δ' ἀνδριὰς, ἀνεγερθεὶς αὐτῷ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του, πρέπει νὰ κατεσκευάσθη οὐχὶ πρὸ Ὀλ. 70. Ἐποίησε δὲ καὶ ἀνδριάντα ἐν τεθρίππῳ Γέλωνος τοῦ Γελώου, νικήσαν-

(1) Quintil. 12, 10, 7. — (2) Cic. Brut. 18. — (3) Παυσ. Β, 32.— (4) Παυσ. ΣΤ, 9.— (5) Αὐτ.— (6) Πύθ. Η, 49. — (7) Παυσ. ΣΤ, 10.— (8) Σουίδ. φ. Γλαῦκος. — (9) Σελ. 232.

τος τὴν 73ην Ὀλυμπιάδα (1), καὶ τυραννήσαντος ἐν Συρακούσαις ἐν Ὀλ. 73 δ'. (2). Αὐτοῦ εἶναι προσέτι καὶ ὁ ἀνδριὰς τοῦ περιφήμου ἀθλητοῦ Θεαγένους τοῦ Θασίου, ὅστις ἔλαβε χιλίους τετρακοσίους στεφάνους, νικήσας περὶ Ὀλ. 75 (3). Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ τοῦ Φίλωνος, υἱοῦ Γλαυκίου ἐκ Κερκύρας, οὗ τὸ ἐπίγραμμα ἔγραψεν ὁ ἐν Ὀλ. 78 ἀποθανὼν Σιμωνίδης (4).

Τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου ἦν καὶ ὁ Ἀναξαγόρας, ὅστις ἐποίησεν ἐν Ὀλυμπίᾳ τὸν δεκάπηχυν (5) χαλκοῦν κολοσσὸν τοῦ Διός, ὃν ἀνήγειραν ἀπὸ κοινοῦ, ἐπὶ τοῦ βάθρου ἐπιγραφεῖσαι, αἱ ἐν Πλαταιαῖς κατ' Ὀλ. 75 6'. συμπολεμήσασαι Ἑλληνίδες πόλεις (6).

Ὁ ἐπισημότατος δὲ τοῦ ἀρχαίου τούτου Αἰγιναίου ἐργαστηρίου καλλιτέχνης ἦν Ὀνατᾶς ὁ Μίκωνος, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Αἰγίνης, ἣν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκυρίευσαν ἐν Ὀλ. 80, γ'. Τούτου ὁμολογεῖ ὁ Παυσανίας (7) ἀρχαϊκὸν τὸν ῥυθμὸν, λέγων αὐτὸν « *οὐδενὸς ὕστερον τῶν ἀπὸ Δαιδάλου καὶ ἐργαστηρίου τοῦ Ἀττικοῦ* ». Παντοῖα δ' ἀναφέρονται χαλκᾶ ἔργα αὐτοῦ, τὰ πλεῖστα ἐν Ὀλυμπίᾳ, Θεῶν καὶ ἡρώων ἀγάλματα, καὶ ἀνδριάντες ἀνθρώπων. Ἐκεῖ ἦν ὁ δεκάπηχυς χαλκοῦς αὐτοῦ Ἡρακλῆς, ῥοπαλοφόρος καὶ τοξότης, ἀνάθημα τῶν Θασίων. Ὁ Ἑρμῆς, κρανοφόρος, χιτῶνα καὶ χλαμύδα φέρων καὶ κριὸν ὑπὸ μάλην, ἀνάθημα Φενεατῶν, εἰς ὃ συνειργάσθη καὶ ὁ υἱὸς καὶ μαθητὴς τοῦ Ὀνατᾶ Καλλιτέλης(8). Ἐκεῖ προσέτι ἵστατο καὶ τῶν Ἀχαιῶν τὸ ἀνάθημα, σύμπλεγμα, παριστῶν δέκα ὁμηρικοὺς ἥρωας « *δόρασί τε καὶ ἀσπίσιν ὡπλισμένους* », καὶ

(1) Παυσ. ΣΤ, 9. — (2)Clint. Fast. hell. — (3) Παυσ. ΣΤ, 11 καὶ 6. - Krause Olymp. φ. Theagenes.— (4) Παυσ. ΣΤ,9. — (5) Ἡρόδ. Θ, 31.—(6) Παυσ. Ε, 23 ΣΤ, 10. - Διογ. Λαερτ. Β, 15. - Ἰδ. καὶ Ἀνθολ. Anall. I, σ. 117, ἀρ. 6.—(7) Ε, 25. — (8) Παυσ. Ε, 27.

κλῆρον τιθεμένους περὶ μονομαχίας πρὸς Ἕκτορα. Ὁ Νέστωρ, τὸν κλῆρον πάλλων ἐν κυνῇ, ἵστατο ἀπέναντι τῶν λοιπῶν ἐπὶ ἰδίου βάθρου· ἐπὶ δὲ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἰδομενέως ἐπεγέγραπτο τοῦ καλλιτέχνου τὸ ὄνομα (1). Ἐν Ὀλυμπίᾳ ἦν ἱδρυμένος καὶ ὁ Ἱέρων, ἐν τεθρίππῳ ὡς ὀλυμπιονίκης ἱστάμενος, καθιερωθεὶς δ' ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Θρασυβούλου εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἱέρωνος, συμβάντα ἐν Ὀλ. 78 β', διότι ὁ Θρασύβουλος κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος ἀπεβλήθη τῶν Συρακουσῶν. Καὶ ἐν Δελφοῖς δ' ἀνέκειτο μέγα σύμπλεγμα αὐτοῦ, παριστῶν τὴν νίκην τῶν Ταραντίνων κατὰ τῶν Πευκετίων (2). Εἰς τοῦτο λέγεται συνεργασθεὶς καί τις Κάλυνθος, ἂν ἡ λέξις δὲν ἦναι παρεφθαρμένη, ἀντὶ Καλλιτέλης ἢ Κάλαμις. Χαλκοῦν δ' Ἀπόλλωνα ἐποίησε τοῖς Περγαμηνοῖς, ἀξιοθαύμαστον διά τε τὸ μέγεθος καὶ διὰ τὴν τέχνην (3). Τέλος δὲ κατεσκεύασε καὶ τὴν « *Μέλαιναν Δήμητραν* » διὰ τοὺς Φιγαλιεῖς. Τῇ Θεᾷ ταύτῃ ἐλατρεύετο τὸ τερατῶδες ξόανον ἐν σπηλαίῳ μεταξὺ Φιγαλείας καὶ Εἴρας, ἐπὶ θρόνου καθήμενον, μέλανα ποδήρη χιτῶνα ἐνδεδυμένον, κεφαλὴν δὲ καὶ χαίτην ἔχον ἵππου, καὶ ὄφεις καὶ ἄλλα θηρία ἐκ τῆς κεφαλῆς προκύπτοντα, καὶ εἰς τὰς χεῖρας δελφῖνα κρατοῦν καὶ περιστεράν. Ἀλλὰ τὸ ξόανον ἐπυρπολήθη, καὶ ἀφορίας ἐπελθούσης, ὁ χρησμὸς διέταξε τὴν ἀνανέωσιν αὐτοῦ. Ἀναλαβὼν δὲ ταύτην ὁ Ὀνατᾶς, κατεσκεύασε τὸ ἄγαλμα χαλκοῦν, κατὰ τὸν ἀρχαῖον τύπον, ὃν ἐγνώρισε διὰ γραφῆς τινος τότε διατηρουμένης, καὶ ἔτι μᾶλλον ἰδὼν κατ' ὄναρ αὐτό (4). Εἰς τὸν Ὀνατᾶν τέλος ἀπεδόθη καὶ ἡ ἐν Πλαταιαῖς, ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ἐκτεθειμένη εἰκών, ἡ παριστῶσα τοὺς Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας κατὰ

(1) Παυσ. Ε, 25.—(2) Παυσ. Ι, 13.— (3) Παυσ. Η, 42.— (4) Αὐτ.

δύο χωρία τοῦ Παυσανίου (1), ἐν οἷς ὅμως τινα χειρόγραφα ἀντὶ Ὀνατᾶ φέρουσι τὸ ὄνομα Ὀνασίου.

Ἄλτιμος, γνωστὸς ἐξ ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς (2) σωζομένης εἰς μεσόγειόν τινα κοιλάδα τῆς Αἰγίνης, φαίνεται κατασκευάσας ἀρχαῖον ἄγαλμα Κωλιάδος Ἀφροδίτης, καὶ ἀναθεὶς αὐτὸ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἥβης.

Τοῦ ἐργαστηρίου τούτου ὁ ῥυθμὸς ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ μετέχῃ τοῦ γενικοῦ ἐκείνου χαρακτῆρος τῆς ἀρχαϊκῆς δυσκαμψίας καὶ σκληρότητος, οὗ ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη ἀπηλλάγη ὀλίγον μόνον πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἀνῆκε δὲ προσέτι αὐτῷ ὁ δώριος τύπος μάλιστα, καὶ τοῦ γυμνοῦ ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἐπίδειξις, διότι τῆς νήσου οἱ κάτοικοι ἦσαν μέχρι τῆς ἁλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καθαροὶ Δωριεῖς, καὶ τοσοῦτον ἔκδοτοι εἰς τὴν γυμναστικήν, ὥστε τὸ τέταρτον τῶν ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὑμνηθέντων ἀθλητῶν εἰσὶν Αἰγινῆται. Ταύτην δὲ τὴν ἐκ τῶν προτέρων ὑπόθεσιν περὶ τοῦ αἰγιναίου ἐργαστηρίου ἐπικυροῦσι κατ' εὐτυχίαν διασωθέντα πολύτιμα αὐτῆς λείψανα, τὰ ἀγάλματα τῶν δύο ἀετωμάτων τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ἀρχαίου ναοῦ, ἅτινα, ἀνασκαφέντα ἐν 1811 ὑπὸ ἑταιρίας ξένων Γερμανῶν, Ἄγγλων καὶ Δανῶν, ἠγοράσθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας, συνετέθησαν καὶ ἐπεσκευάσθησαν ὑπὸ τοῦ διασήμου Δανοῦ γλύπτου Θορουάλσεν, καὶ κοσμοῦσιν ἤδη τὴν ἐν Μονάχῳ γλυπτοθήκην, ἐπίτηδες δι' αὐτὰ μετ' ἀπαραμίλλου πολυτελείας οἰκοδομηθεῖσαν. Ἐκ τούτων τὰ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, ἕνδεκα ὄντα τὸν ἀριθμόν, μικρὸν ἐλάσσονα τοῦ φυσικοῦ μεγέθους, παρίστων, κατὰ τὰ εἰκαζόμενα μετὰ τὴν γενομένην τῶν ἀνδριάντων συμπλήρωσιν καὶ διάταξιν, μάχην Τρώων καὶ Ἑλλήνων, ἰδίως δ' Αἰακιδῶν, ὡς καταγομένων ἀπὸ Αἰγινήτου ἥρωος, περὶ τὸν νεκρὸν τοῦ Πατρόκλου ἢ καὶ

(1) Παυσ. Ε, 25, 27.-Η, 42 κτλ.—(2) Ant. Hell. I, N. 33.

αὐτοῦ τοῦ Ἀχιλλέως. Καὶ ἐν μέσῳ μὲν τοῦ ἀετοῦ ἵστατο ὀρθὴ καὶ ἤρεμος ἡ Ἀθηνᾶ, προστατοῦσα τῆς μάχης καὶ τοῦ προσφιλοῦς αὐτῇ Ἀχιλλέως, πρὸ ποδῶν δ' αὐτῆς ἔκειτο ὁ τετραυματισμένος, καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ εἰς παμποικίλους, φυσικὰς καὶ ζωηρὰς, ἀλλ' ἀπ' ἀλλήλων μεμονωμένας θέσεις, οἱ Ἕλληνες πολεμισταὶ, ὑπερασπίζοντες ἢ ἐκδικοῦντες αὐτόν· ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς Ἀθηνᾶς οἱ Τρῶες, εἰς θέσεις οὐχ ἧττον ποικίλας καὶ ζωγραφικὰς, σπεύδοντες ν' ἁρπάσωσι τὸν νεκρὸν, καὶ ν' ἀποκρούσωσι τοὺς προμάχους αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτοῖς γονυπετὴς καὶ τοξεύων ὁ Πάρις, πῖλον φέρων Φρύγιον, ἀλλὰ τὴν λοιπὴν ἐνδυμασίαν τοιαύτην οἵα ἦν καθ' Ἡρόδοτον (1) ἡ τῶν Περσῶν· « *Πῖλοι ἀπαγέες, κιθῶνες (σκύτινοι) χειριδωτοὶ ποικίλοι, λεπίδος σιδηρέης ὄψιν ἰχθυοειδέος, περὶ τὰ σκέλεα (σκύτιναι) ἀναξυρίδες*» διὸ ἐξελήφθη, οὐχὶ ἀπιθάνως, ὅτι ἡ μεταξὺ Τρώων καὶ Αἰακιδῶν αὕτη μάχη ἠνίττετο συμβολικῶς τὸ πρόσφατον τότε συμβὰν τοῦ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Περσῶν ἀγῶνος, ἐν ᾧ ἐλέγοντο (2) ἀοράτως συμπολεμήσαντες καὶ οἱ Αἰακίδαι.

Τοῦ δ' ἀνατολικοῦ ἀετώματος ἓξ ἀγαλμάτων τεμάχια σώζονται μόνα, ἀλλ' ἐν ὅλοις ἦσαν 11 καὶ ἐνταῦθα τὰ ἀγάλματα, ἐντελῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διατεθειμένα, ὅπερ ἀποδεικνύει πτωχίαν ἔτι τινὰ περὶ τὴν καλλιτεχνικὴν εὕρεσιν, καὶ παρίστων πιθανῶς τὴν ἄλλην ἀρχαιοτέραν μάχην μεταξὺ Τρώων καὶ Αἰακιδῶν, ὅτε ἐπὶ τοῦ Ἀργοναυτικοῦ πλοῦ ἐπολέμησαν ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Αἰακίδης Τελαμὼν κατὰ Λαομέδοντος, τοῦ προκατόχου τοῦ Πριάμου. Μεταξὺ τῷ ὄντι τῶν μαχητῶν τούτων διακρίνεται ἰδίως ὁ Ἡρακλῆς γυμνὸς, λεοντῆν φέρων, γονυπετὴς καὶ τοξότης, ὡς περιγράφεται ἐν Ὁμήρῳ (3).

(1) A 71. - E, 49. - Z, 61.— (2) Ἡρόδ. H, 64.— (3) Ὀδ. Λ, 607.

« *Ὁ δ' ἐρεμνῇ νυκτὶ ἐοικὼς*
γυμνὸν τόξον ἔχων καὶ ἐπὶ νευρῇφιν ὀϊστὸν,
δεινὸν παπταίνων, ἀεὶ βαλέοντι ἐοικώς »,

καὶ ἐν Εὐριπίδῃ (1).

« *Ἀλλὰ τόξον ἔχων,*
κάκιστον ὅπλον, τῇ φυγῇ πρόχειρος ἦν »,

καὶ ὡς παρίστατο ἐπὶ τῶν Βοιωτικῶν νομισμάτων (2). Αἱ δὲ γωνίαι τοῦ ἀετώματος εἶχον ἑκατέρωθεν ἀντὶ ἀκρωτηρίων Μοίρας καὶ Νίκας. Εἰσὶ δὲ τὰ ἀγάλματα ἐκ λίθου Παρίου, ὅπερ φαίνεται ἀποδεικνύον ὅτι ἡ ἐποχὴ τῆς ποιήσεως αὐτῶν ἦν ἀρχαιοτέρα τῆς Ὀλ. 80 δ'., ἀφ' ἧς οἱ Αἰγινῆται, ὑποκύψαντες εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐποιοῦντο βεβαίως χρῆσιν τοῦ πολὺ προσεχεστέρου Πεντελησίου λίθου· ἀφ' ἑτέρου ὅμως δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς προγενεστέρα τῆς Ὀλυμ. 75, ά, ὅτε ὁ Ξέρξης κατέστρεψε τοὺς ναοὺς τῆς Ἑλλάδος· διὰ τοῦτο ἐθεωρήθησαν ὡς ἔργα τοῦ Κ ά λ λ ω ν ο ς (Ὀλ. 65—70), καὶ πιθανώτερον ἔτι τοῦ Ὀ ν α τ ᾶ (Ὀλ. 78—83).

Τὰ Αἰγιναῖα ταῦτα ἀγάλματα ῥυθμὸν ἔχουσιν ἀρχαϊκὸν μὲν ἐν γένει διά τινα μονοτονίαν περὶ τὸν τύπον αὐτῶν, καὶ μάλιστα τὸν τῆς μορφῆς, ἰδίως δὲ δώριον, ὡς χαρακτηρίζει αὐτὸν ἡ μεγάλη ζωηρότης περὶ τὴν παράστασιν τοῦ γυμνοῦ. Ὁ συνδυασμὸς οὗτος ἀποτελεῖ ἰδίως τὸν χαρακτῆρα τῆς λεγομένης Αἰγιναίας ἐργασίας. Εἰ δὲ καὶ πολλὴν ἀποδεικνύουσι τὴν μελέτην τῆς ἀνατομίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, οὐχ ἧττον ἐπιφαίνεται ἔτι ἐπ' αὐτῶν τῆς τέχνης τὸ ἀτελὲς καὶ ἀδέξιον εἰς τὸ τυπικὸν καὶ ὁμοιόμορφον τῶν προσώπων, ἐχόντων κοινῶς ὅλων κατακλινὲς τὸ μέτωπον, ὀξεῖαν τὴν ῥῖνα, τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπιπέδως προέχοντας, μακροσχιδεῖς δὲ καὶ ἀνιόντας πρὸς τὰ ὀπίσω, τὴν σια-

(1) Ἡρ. Μαιν. 158.—(2) DENKM. VII, 31.

γόνα πλατεῖαν καὶ γωνιαίαν, τὸ δὲ στόμα συνεσταλμένον, καὶ ἀνεχούσας τὰς γωνίας αὐτοῦ εἰς βεβιασμένον μειδίαμα, ἔμβλημα ἐπιτετηδευμένης χάριτος καὶ τῆς ψυχικῆς ἐκείνης ἀταραξίας, ἥτις ἦν ὁ κοινὸς ψυχολογικὸς χαρακτὴρ τῆς ἀρχαιοτέρας μάλιστα Ἑλληνικῆς τέχνης. Ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς δ' ἀναλογίας αὐτῶν, ἔχουσι μεγάλας μὲν τὰς κεφαλὰς ἀναλόγως τοῦ σώματος, τὸ δὲ στῆθος μακρὸν καὶ πλατύ, ἀλλὰ τὴν γαστέρα μικρὰν, τὰ σκέλη βραχέα, τὰς κνήμας μακρὰς, καὶ τὰ γόνατα ὀξέα, ὅταν κάμπτωνται. Ταῦτα πάντα ἀποδεικνύουσιν εὐφυΐαν μὲν παρατηρήσεως τοῦ τεχνίτου, ἀκριβῆ ἀντίληψιν τῆς φύσεως, καὶ τάσιν πρὸς ἀληθῆ αὐτῆς μίμησιν, οὐχὶ ὅμως καὶ ὡριμότητα περὶ τὴν ἐκτέλεσιν, οὐδ' ἐκφράσεως δύναμιν· διότι πρὸς ἑαυτὴν δυσπιστοῦσα ἡ τέχνη, καταφεύγει μάλιστα εἰς ὑπερβολὰς πρὸς παράστασιν τῶν λεπτῶν διακρίσεων αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἐθνικὴν φυσιογνωμίαν. Ἔχουσι δὲ τ' ἀγάλματα ταῦτα καὶ ἕτερά τινα γνωρίσματα, ἅτινα, κοινὰ ὄντα εἰς πάντα τὰ ἀρχαϊκὰ προϊόντα τῆς γλυπτικῆς, δύνανται ἐπίσης νὰ θεωρηθῶσιν ὡς σύμβολα μᾶλλον ὧν ποιεῖται χρῆσιν ἡ τέχνη, ὅταν διακρίνῃ μὲν τὴν ἀλήθειαν τῶν μορφῶν ἐν τῇ φύσει, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ παραστήσῃ αὐτὴν ἐντελῶς. Οὕτω, θέλουσα νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ κομψότητα μεθ' ἧς ἐστέλλοντο οἱ ἀρχαιότεροι, καὶ τὸν τῆς κόμης των λεπτολόγον εὐτρεπισμὸν, ἀλλ' ἀδυνατοῦσα νὰ ἐκτελέσῃ τὰς κυματούσας γραμμὰς τῶν πτυχῶν καὶ βοστρύχων κατὰ τὴν φυσικὴν καὶ ἄνετον αὐτῶν ἀκρίβειαν, παρίστησιν αὐτὰς μετὰ μαθηματικῆς συμμετρίας, διὰ γραμμῶν παραλλήλων σχεδόν. Ἐπίσης δὲ, θέλουσα νὰ ἐκφράσῃ τῆς χειρονομίας καὶ τῆς στάσεως τὸ μεμελετημένον, ὡς ὅτε «*τρισὶ δακτύλοις ἐπετίθεσαν λιβανωτὸν*» (1), καὶ

(1) Ἀριστφ. Σφ. 95.

«*τρισὶν ἄκροις δακτύλοις προσέφερον οἱ οἰνοχόοι τὴν φιάλην*» (1), διατίθησι μετ' ἐπιτηδεύσεως τοὺς δακτύλους κρατοῦντας, καὶ πλάττει πολλάκις τὰ ἀγάλματα ἱστάμενα ἀκροποδητί, ὥστε καὶ ὡς ὀρχούμενα μᾶλλον ἢ ὡς βαδίζοντα ἐφαίνοντο συνήθως, ὡς λέγει καὶ ὁ Ἀθήναιος (2)· «*Ἔστι δὲ καὶ τὰ τῶν ἀρχαίων δημιουργῶν ἀγάλματα τῆς παλαιᾶς ὀρχήσεως λείψανα· διὸ καὶ συνέστη τὰ κατὰ τὴν χειρονομίαν ἐπιμελέστερος διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν*». Μέρη τῶν Αἰγιναίων τούτων ἀγαλμάτων, τὰ χείλη, οἱ ὀφθαλμοὶ, αἱ ὀφρύες καὶ τὰ ἐνδύματα ἦσαν κεχρωματισμένα· τὰ δὲ ὅπλα, οἱ βόστρυχοι πολλαχοῦ, καὶ ἄλλα πάρεργα ἦσαν χαλκᾶ, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ σωζόμεναι ὀπαὶ, εἰς ἃς ὁ χαλκὸς ἦτον ἐνηρμοσμένος.

5. *Σικυῶνος.*

Τῆς Δωρικῆς τέχνης ἄλλο ἐργαστήριον ἀνεπτύχθη ἐν Σικυῶνι, πηγάζον καὶ τοῦτο ἐκ Κρήτης, διότι οὐ μόνον ἀρχαιότατα ἐπεδήμησαν εἰς Σικυῶνα, ὡς εἴδομεν, οἱ Κρῆτες Δίποινος καὶ Σκύλλις, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ὁ ἀρχαιότατος ἐπὶ τῆς δωρικῆς ἐποχῆς ἀνανεώσας αὐτόθι τὴν ἄσκησιν τῆς τέχνης ἦν, ὡς φαίνεται, Κρὴς καὶ αὐτὸς, ὁ Κυδωνιάτης Ἀριστοκλῆς, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰργάζετο ἐν Πελοποννήσῳ, κατασκευάσας ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἡρακλῆν μαχόμενον πρὸς ἔφιππον ἀμαζόνα, ἀνάθημα τοῦ Ζαγκλαίου Εὐαγόρου, προγενέστερον ἄρα τῆς 71 Ὀλυμ., ὅτε ἡ Ζάγκλη μετωνομάσθη Μεσσήνη (3), ἴσως προσέτι καὶ τῆς Ὀλυμ. 66, ὅτε ἡ Κυδωνία ἐγένετο αἰγινητικὴ ἀποικία (4). Ὁ δ' ἀλλαχοῦ (5) ὑπὸ Παυσανίου μνημονευόμενος γλύπτης Ἀριστοκλῆς, λέγεται ῥητῶς

(1) Ξενοφ. Κύρ. παιδ. Α, 3, 8.— (2) ΙΔ, 629.— (3) Παυσ. Ε, 25.— (4) Müll. Aegin. s. 112.— (5) ΣΤ, 9.

Σικυώνιος καὶ αὐτὸς ὡς ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κάναχος, ὥστε πιθανώτατα δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ Κυδωνιάτῃ. Εἰς ἄλλα δὲ δύο χωρία (1) ἀναφέρει ὁ περιηγητὴς δύο Ἀριστοκλεῖς, πάππον καὶ ἔγγονον, χωρὶς νὰ λέγῃ τὴν πατρίδα αὐτῶν. Ἐκ τῶν χωρίων τούτων ἔπρεπε νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὑπῆρχον τέσσαρες Ἀριστοκλεῖς. Ἂν ἐκλάβωμεν ὅμως τὸν πάππον ὡς τὸν Κυδωνιάτην, ἐργαζόμενον ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ ἀποκαταστάντα ἴσως ἐν Σικυῶνι, τὸν δ' ἔγγονον ὡς αὐτὸν τὸν ἕνεκα τούτου ἐπικληθέντα Σικυώνιον, ἔχομεν ἀντὶ τεσσάρων δύο μόνον ὁμωνύμους καλλιτέχνας ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ὅπερ πολὺ πιθανώτερον.

Κατὰ ταῦτα λοιπόν, τοῦ ἀρχαιοτέρου Ἀριστοκλέους υἱὸς ἦν ὁ Κλεοίτας (2), ὁ κατασκευάσας τὴν ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἱππάφεσιν, καὶ ἐν Ἀθήναις ἀνδριάντα χαλκοῦν κρανοφόρον, ἀργυροῦς τοὺς ὄνυχας ἔχοντα. Ἡ περὶ τὰ πάρεργα λεπτολόγος περιέργεια αὕτη ὡς καὶ ἡ χρῆσις διαφόρων μετάλλων πρὸς διάκρισιν τῶν χρωμάτων, φαίνεται τῆς ἀρχαϊκῆς μᾶλλον τέχνης τὰς ἕξεις χαρακτηρίζουσα. Εἰς τοῦτο ἐξελήφθη ὡς ἀντιφάσκουσα ἡ περικοπὴ αὕτη τοῦ Παυσανίου (3)· «*Ὅστις δὲ τὰ σὺν τέχνῃ πεποιημένα ἐπίπροσθε τίθεται τῶν εἰς ἀρχαιότητα ἡκόντων καὶ τάδε ἔστιν οἱ θεάσασθαι*». Ἀλλὰ δι' αὐτῆς ὁ Παυσανίας δὲν αἰνίττεται ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἦν καλλίτεχνον μᾶλλον ἢ ἀρχαϊκόν, ἀλλ' ἀντιθέτει τὸ καλλιτέχνημα πρὸς τ' ἀντικείμενα τῆς ἀρχαίας λατρείας, περὶ ὧν ὀλίγον ἀνωτέρω ὡμίλει. Προστίθησι δ' ὁ αὐτὸς ὅτι, «*ἐπ' ἀνδριάντι τῷ Ἀθήνησι*» (4), πιθανῶς ἐπ' αὐτῷ τούτῳ, ἐπέγραψεν ὁ Κλεοίτας τὸ δίστιχον·

«*Ὅς τὴν ἱππάφεσιν σεν Ὀλυμπίᾳ εὗρατο πρῶτος*
τεῦξέ με Κλεοίτας, υἱὸς Ἀριστοκλέους».

(1) Ε, 24. - ΣΤ, 20. — (2) Παυσ. ΣΤ, 20. — (3) Α, 24.— (4) ΣΤ, 20.

Υἱὸς δὲ τοῦ Κλεοίτου ἦν, κατὰ Παυσανίαν (1), ἄλλος Ἀριστοκλῆς, ποιήσας τὸν Δία μετὰ Γανυμήδους ἐν Ὀλυμπίᾳ. Οὗτος, καθ' ὅσον καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τὸ ὄνομα ἔχει δωρικὴν τὴν κατάληξιν, εἶναι πιθανῶς ὁ Σικυώνιος, ἀδελφὸς τοῦ ἐνδόξου τεχνίτου Κανάχου, καὶ «*οὐ πολὺ τὰ εἰς δόξαν ἐλασσούμενος*» (2), ποιήσας μετ' αὐτοῦ καὶ μετὰ τοῦ Ἀργείου Ἀγελάδα τρεῖς χαλκᾶς Μούσας ἐν Ἄργει. Ὡς ἐκ τῆς χρονολογίας δὲ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ τούτων (3), προσέτι καὶ τῶν μαθητῶν του εἰς διαφόρους βαθμοὺς, αὐτὸς μὲν ἐξάγεται ἀκμάσας περὶ Ὀλ. 70—80, ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ Κλεοίτας περὶ Ὀλ. 62, καὶ ὁ πάππος αὐτοῦ Ἀριστοκλῆς ὁ Κυδωνιάτης κατ' Ὀλ. 54. Πλὴν δὲ τοῦ ῥηθέντος ἔργου αὐτοῦ, καί τινα ἐν Ἀθήναις εὑρεθέντα, καὶ τὸ αὐτὸ καλλιτέχνου ὄνομα φέροντα, ἀλλ' ἄνευ πατρωνυμικοῦ καὶ ἐθνικοῦ, πρέπει, νομίζω, εἰς τὸν Σικυώνιον τοῦτον ν' ἀποδοθῶσιν, ὅστις πιθανώτατον ἦν ὅτι εἰργάσθη ἐν Ἀθήναις, καθὼς καὶ ὁ Κλεοίτας, ὃν ἐθεωρήσαμεν ὡς πατέρα του, ἴσως δὲ καὶ ἐγκατέστη αὐτοθι, διὸ καὶ ἰδίως διετήρει τὸ ἐπωνύμιον τῆς πατρίδος ἐξ ἧς μετῴκησε. Τῶν δύο ἐκ τῶν ἔργων τούτων μόνα τὰ βάθρα σώζονται ἐν Ἀθήναις, τὸ μὲν πλησίον τοῦ Γαργηττοῦ, εἰς τὸ μοναστήριον Γέρσκα, φέρον ἐπιγραφὴν ἀρχαϊκῶς καὶ βουστροφηδὸν γεγραμμένην .... «(ὁ δεῖνα) *ἀνέθηκεν. Ἀριστοκλῆς ἐποίησε*» (4), τὸ δ' ἐν Μυρρινοῦντι (Μεράνδᾳ), ἔχον ἐπιγραφὴν ἀρχαϊκῶς, ἀλλ' οὐχὶ βουστροφηδὸν γεγραμμένην, καὶ δηλοῦσαν ὅτι τὸ βάθρον ἔφερεν ἄγαλμα τῆς μάντιδος Φρασικλείας, ἔργον Ἀριστοκλέους (5). Τὸ δὲ τρίτον (Πίν. Δ, 1) εἶναι στήλη ἐπὶ βάθρου, εὑρεθεῖσα κατὰ τὴν θέσιν Βαλανιδέζαν (ἴσως τὴν ἀρχαίαν

(1) Ε, 24.— (2) Παυσ. ΣΤ. 9.— (3) Ἡρόδ. Ε, 10. - Παυσ. ΣΤ, 8. - Α, 33.—(4) Ant. Hell. I, ἀρ. 26, σ. 25.— (5) Αὐτ. ἀρ. 28, σ. 27.

Φηγοῦντα) μεσημβρινῶς τοῦ Μαραθῶνος, καὶ παριστῶσα ἐν κοιλαναγλύφῳ ἢ κὰν ἐν ἀναγλύφῳ λίαν ταπεινῷ, ὁπλίτην ὡς ἐν παρατάξει ἱστάμενον, καὶ λόγχην φέροντα, ἴσως Μαραθωνομάχον. Κάτωθεν δὲ φέρεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ *Ἀριστίων*, καὶ ἐπὶ τοῦ βάθρου ἐπιγραφὴ δι' ἀρχαϊκῶν γραμμάτων κεχαραγμένη, φέρει « *ἔργον Ἀριστοκλέους* »(1). Ἡ τέχνη τῆς γλυφῆς αὐτοῦ εἶναι ἀρχαϊκὴ, οὐχὶ ἐλαττωμάτων τινων καὶ ἰδιοτροπιῶν ἀπηλλαγμένη, καὶ συγγενὴς πρὸς τὴν τῶν Αἰγινητικῶν ἀγαλμάτων· ἀλλὰ τὰ μὲν γυμνὰ αὐτοῦ εἰσὶν ἧττον ἐξειργασμένα, ἡ δὲ μορφὴ ἐμβριθεστέρα καὶ ἐπίσημος, καὶ αἱ ἀναλογίαι ἐντελέστεραι καὶ οὐχὶ τοσοῦτον συνεσφιγμέναι, στερεότητα ἐμφαίνουσαι ἀλλ' οὐχὶ σκληρότητα. Προσέτι δὲ τὸ ἀνάγλυφον ἦν κεχρωματισμένον, τὸ ἐμβαδὸν τῆς στήλης, τοῦ χιτῶνος ἡ παρυφὴ, ὁ τελαμὼν, καὶ τοῦ θώρακος τὰ κοσμήματα ἐρυθρὰ, ἡ περικεφαλαία καὶ ὁ θώραξ φαιὰ, τὰ δὲ γυμνὰ, πλὴν τῶν ὀφθαλμῶν, χειλέων καὶ κόμης, ἀχρωμάτιστα. Ὁ καλλιτέχνης οὗτος φαίνεται ὅτι ἦτον ὁ συνδέων τὴν Σικυωνίαν τέχνην μετὰ τῆς Ἀττικῆς.

Ἀδελφὸς δὲ τοῦ Σικυωνίου Ἀριστοκλέους, καὶ ὀνομαστότερος ἐκείνου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἦν ὁ Κάναχος, οὗ τὰ ἔργα κρίνει ὁ Κικέρων (2) ὡς αὐστηρότερα τοῦ δέοντος πρὸς ἀκριβῆ τῆς ἀληθείας μίμησιν (rigidiora quam ut imitentur veritatem), λέγων αὐτὰ ἀρχαϊκώτερα τῶν τοῦ Καλάμιδος, καὶ ἔτι μᾶλλον τῶν τοῦ Μύρωνος. Τούτων τὸ ἐπισημότερον εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ παρέχον ἐνδόσιμόν τι πρὸς γνῶσιν τοῦ ῥυθμοῦ τοῦ καλλιτέχνου, καὶ συγχρόνως ὁρίζον τὴν χρονολογίαν αὐτοῦ· εἶναι δὲ τοῦτο ὁ ἐν τῷ Διδυμαίῳ τῆς Μιλήτου κολοσσιαῖος χαλκοῦς Φιλήσιος Ἀπόλλων (3), οὗ

(1) Αὐτ. ἀρ. 21, σελ. 16.— (2) Brut. 18.— (3) Παυσ. B, 10. - Θ, 10.

τὴν ἐπιμέλειαν εἶχον οἱ Βραγχίδαι. Κατὰ σωζόμενον νόμισμα τῆς Μιλήτου, φέρον ἐπειργασμένον τὸν Ἀπόλλωνα τοῦτον, φαίνεται ὅτι ἦν ἀρχαϊκὸς τὸ σχῆμα, εἰς τὴν προτεταμένην δεξιὰν ἔχων νεβρὸν ἐλάφου, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν, παρατεταμένην τῷ σώματι, τόξον. Περὶ ταύτης τῆς ἐλάφου εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁμιλεῖ καὶ ὁ Πλίνιος(1), λέγων ὅτι ἦν κινητή. Ἐπειδὴ δ' ὁ Δαρεῖος ἔκαυσε τὸ Διδυμαῖον ἐν Ὀλυμ. 71 ά, τὸ ἄγαλμα κατεσκευάσθη προφανῶς μετὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀλλὰ πρὸ Ὀλυμ. 75 β', ὅτε ὁ Ξέρξης ἀπήγαγεν αὐτὸ εἰς Ἐκβάτανα (2), ὅθεν ἀπεδοθη τοῖς Μιλησίοις μόνον ὑπὸ τοῦ Σελεύκου (3). Ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ διατηρεῖται χαλκοῦν ἀγαλμάτιον, παριστῶν Ἀπόλλωνα γυμνὸν, τὰ σύμβολα τοῦ Φιλησίου ἔχοντα, ἐν ἠρέμῳ θέσει ἱστάμενον, ἀρχαϊκὸν τὴν κόμην καὶ τὴν αὐστηρότητα, ἀλλ' ἀπηλλαγμένον ἤδη τῆς ξηρότητος τῆς ἀρχαίας ἐργασίας (ΠΙΝ. Δ, 2). Αὐτόθι ὑπάρχει καὶ λιθίνη κεφαλὴ μειζόνων διαστάσεων, καὶ μεγαλοπρεπῆ τὴν ἔκφρασιν ἔχουσα. Τέλος καὶ ἐν Παρισίοις (ἐν Λούβρ) ὑπάρχει χαλκοῦν ἄγαλμα, 3' ὑψηλὸν, ὁμοίου Ἀπολλωνος καὶ αὐτό. Ἐκ τούτων δὲ πάντων φαίνεται ἐξαγόμενον, καθ' ὅσον ἐξ ἀντιτύπων δύναται νὰ εἰκασθῇ περὶ τοῦ ἀρχετύπου, ὅτι τοῦ Κανάχου ὁ ῥυθμὸς, συγγενὴς πρὸς τὸν ἀρχαϊκὸν ἐν γένει, ἐπεμελεῖτο μὲν τοῦ γυμνοῦ μᾶλλον ἢ ὁ τοῦ Ἀριστοκλέους, ἦν δ' ἧττον γωνιαῖος καὶ συνεσφιγμένος τοῦ Αἰγινητικοῦ. Εἰς τὴν ὁδὸν δὲ τὴν ἄγουσαν εἰς τοῦ ῥηθέντος ναοῦ τὰ ἐρείπια ὑπῆρχον μέχρις ἐσχάτων δώδεκα καθήμενα ἀγάλματα ὡραίας ἀρχαϊκῆς ἐργασίας, ἃ ὁ Ἄγγλος Κ. Νεύτων ἀπήγαγε τὸ 1858 εἰς Λονδῖνον. Εἰσὶ δ' ὅλα ἀκέφαλα, καὶ ἐπὶ τῶν θρόνων αὐτῶν ἔχουσί τινας βουστροφηδὸν ἐπιγεγραμμέ-

(1) 34, 19, 14,— (2) Παυσ. αὐτ. καὶ H, 46.— (3) Παυσ. A, 16. - H, 46.

νας ἐπιγραφὰς, αἵτινες, καίτοι ἔχουσαι τὰ μακρὰ Η καὶ Ω, φαίνονται ὅμως οὖσαι τῆς 60—70 Ὀλυμπιάδος, ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον καὶ τὰ ἀγάλματα ταῦτα νὰ κατεσκευάσθησαν κατὰ σχέδια τοῦ Κανάχου. Εἰσὶ δ' ὁπωσδήποτε ἀσφαλὲς δεῖγμα καὶ ταῦτα τοῦ ρυθμοῦ τῆς τέχνης κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ἐντελῶς συνᾴδον πρὸς τὰ προεκτεθέντα.

Ἐν Κορίνθῳ δ' ὁ Κάναχος εἰργάσθη χρυσελεφάντινον Ἀφροδίτην, φέρουσαν πίλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ μήκωνα καὶ μῆλον εἰς τὰς χεῖρας (1)· ἐν δὲ Θήβαις κέδρινον ἀντίτυπον τοῦ Φιλησίου Ἀπόλλωνος, τὸν λεγόμενον Ἰσμήνιον (2), καὶ ἐν Ἄργει συνειργάσθη εἰς τὰς τρεῖς Μούσας μετὰ τοῦ Ἀριστοκλέους καὶ τοῦ Ἀγελάδα (3), καὶ προσέτι κατεσκεύασε νέους κελητίζοντας, ἢ ἐφίππους.

6. *Ἄργους.*

Τῆς Δωρικῆς δὲ τέχνης, καὶ ἰδίως τοῦ Σικυωνίου ἐργαστηρίου, ἀνεπτύχθησαν παραφυάδες καὶ ἀλλαχοῦ, οἷον ἐν Ἄργει, ὅπου ἐπεδήμησαν κατ' ἀρχὰς καὶ οἱ Κρῆτες Δίποινος καὶ Σκύλλις. Διέπρεψε δ' ἰδίως αὐτοθι ὁ Ἀγελάδας, ἐργασθεὶς περὶ Ὀλ. 70 μετὰ τοῦ Ἀριστοκλέους καὶ τοῦ Κανάχου τὰς τρεῖς Μούσας ἐν τῇ πατρίδι του (4). Ἐποίησε δὲ καὶ ἀνδριάντα ὀλυμπιονίκου τῆς 65ης Ὀλυμπιάδος (5), καὶ τέθριππον ἑτέρου τῆς 66ης (6). Ἀλλὰ τὰ ἔργα ταῦτα ἀσθενεῖς θὰ ἦσαν τῆς ἀκριβοῦς ἐποχῆς καὶ τῆς ἀρχαιότητος αὐτοῦ ἀποδείξεις, διότι, ὡς ἀνωτέρω παρετηρήθη, πολλὰ ὑπάρχουσι παραδείγματα ὅτι τὰ ἀγάλματα τῶν ἐν ἀγῶσι νικώντων ἀνηγείροντο αὐτοῖς πολλάκις, ἴσως δὲ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἔτη πολλὰ μετὰ τὴν νίκην. Ἕτερον ὅμως ἔργον αὐτοῦ, ὁ ἀνδριὰς τοῦ Δελφοῦ Τιμασιθέου, φαίνεται βεβαιότερον μαρτυρῶν περὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἤκμασε· διότι ὁ Τιμασίθεος, Ὀλυμπιονίκης καὶ Πυθιονίκης, ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐν Ὀλ. 68 β' ὡς σύντροφος τοῦ Ἰσαγόρου, καὶ τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ ἀνδριὰς τῷ ἀνηγέρθη πρὸ τοῦ θανάτου του (1). Ἔζη δ' ἔτι ὁ Ἀγελάδας καὶ μετ' Ὀλ. 80, διότι ἐποίησε Δία τοῖς Μεσσηνίοις, ὅταν (ἐν Ὀλ. 81 β'.) ἐνυρίευσαν τὴν Ναύπακτον (2). Ἐποίησε δὲ καὶ ἕτερον Δία παῖδα ἀγένειον, ὡς καὶ νέον Ἡρακλῆν ἐν Αἰγίῳ 3, καὶ πιθανὸν εἶναι ὅτι τούτῳ ὅμοιος ἦν καὶ ὁ τῶν Μεσσηνίων, διότι ὁμοία ἦν ἡ ἀμφοτέρων λατρεία. Ὁ ἐν Σουΐδᾳ Γελάδας, ἐν δὲ σχολίοις Ἀριστοφάνους (4) Ἐλάδας, αὐτὸς προφανῶς ὁ Ἀγελάδας, ἦν κατ' ἀμφοτέρους διδάσκαλος τοῦ Φειδίου, κατὰ δὲ τὸ σχόλιον, προσέτι καὶ τοῦ Πολυκλείτου καὶ Μύρωνος, ὅθεν καταφαίνεται καὶ ἄλλη σχέσις μεταξὺ τοῦ ἀττικοῦ καὶ τοῦ δωρικοῦ ἐργαστηρίου.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ χωρίου τοῦ σχολιαστοῦ μανθάνομεν ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Μελίτῃ τῶν Ἀθηνῶν ἐπιφανέστατον ἱερὸν Ἡρακλέους ἀλεξικάκου, οὗ τὸ ἄγαλμα ἦν ἔργον τοῦ Ἀγελάδα· καὶ τῷ ὄντι ἔργον προσφορον εἰς Δωριέα καλλιτέχνην ἦν ἡ παράστασις αὕτη τοῦ Θεοῦ τῆς ἀθλητικῆς ῥώμης. Προστίθησιν ὅμως ὁ σχολιαστὴς ὅτι « ἡ ἵδρυσις ἐγένετο κατὰ τὸν μέγαν λοιμὸν » (Ὀλ. 87 β'.), δι' ὃ ὁ Θείρσιος (5) θέλει καὶ δεύτερον Ἀγελάδαν, ζήσαντα ἐν Ὀλυμ. 81—88, Σικυώνιον δὲ τὴν πατρίδα, ὡς τῷ φαίνεται ἐξαγόμενον ἔκ τινος ἀτελοῦς φράσεως τοῦ Παυσανίου (6). Ἀλλὰ πολὺ ἁπλουστέρα εἶναι ἡ

(1) Παυσ. Β, 10.— (2) Αὐτ. καὶ Θ, 10. — (3) Ἐπιγρ. Anatl II, σ, 15 ἀρ. 35. —(4) Αὐτ.— (5) Παυσ.ΣΤ, 14.— (6) Αὐτ., ΣΤ, 10.

(1) Παυσ. ΣΤ, 8. - Ἡροδ. Ε, 70. — (2) Παυσ. Δ, 33. Ἴδε καὶ Clint. F. H. — (3) Παυσ. Ζ, 24. — (4) Βατρ. 504. — (5) Epochen d. bild. Kunst. not. 46. — (6) Ε, 24.

ὑπόθεσις, ὅτι κατεσκεύασε μὲν ὁ Ἀργεῖος τεχνίτης τὸν Ἡρακλῆν περὶ Ὀλυμ. 80, ἱδρύθη δ' αὐτῷ ἱερὸν μετὰ 8 Ὀλυμπιάδας ἐπὶ τῇ ἀφορμῇ τοῦ λοιμοῦ. Ἴσως ὅμως καὶ ἄλλως, αὐτὸ τὸ ἐπίθετον τοῦ Θεοῦ, τὸ οὐχὶ ξένον εἰς τὴν λατρείαν αὐτοῦ, ἐγένετο ἀφορμὴ μεταγενεστέρας ὑποθέσεως περὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἀγάλματος.

Σύγχρονοι δὲ περίπου αὐτοῦ ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι τεχνῖται ἐν Ἄργει, ὁ Εὐτελίδας καὶ ὁ Χρυσόθεμις, ἐργασθέντες, πιθανῶς περὶ Ὀλυμ. 70, ἀνδριάντας Ὀλυμπιονικῶν, πατρὸς καὶ υἱοῦ, ὧν ὁ πρῶτος ἐνίκησεν ἐν Ὀλυμ. 65 καὶ 66. Τὸ δ' ἐπὶ τοῦ κοινοῦ βάθρου ἐγκεχαραγμένον ἐπίγραμμα τοῦτο

« *Εὐτελίδας καὶ Χρυσόθεμις τάδ' ἔργα τέλεσσαν*
Ἀργεῖοι, τέχνην εἰδότες ἐκ προτέρων »,

μαρτυρεῖ ὅτι καὶ πρὸ αὐτῶν ἔτι ἠσκεῖτο ἡ τέχνη ἐν Ἄργει, καὶ ἴσως ἀπὸ Διποίνου καὶ Σκύλλιδος ἐξηκολούθησεν ὑπάρχον, εἰ καὶ οὐχὶ λίαν ἐπιφανὲς, τὸ Ἀργολικὸν ἐργαστήριον. Ἐν αὐτῷ, καὶ ἐπὶ τῶν αὐτῶν σχεδὸν χρόνων, ἤκμαζεν ὁ Ἀριστομέδων, κατασκευάσας ἐν Δελφοῖς ἀνδριάντας ἡρώων καὶ ἀρχηγῶν Φωκέων εἰς μνήμην τῆς νίκης τούτων κατὰ τῶν Θεσσαλῶν, ἀμέσως πρὸ τῶν Μηδικῶν (1). Μετὰ δὲ Ὀλ. 78 ὁ Γλαῦκος καὶ ὁ Διονύσιος ἐποίησαν ἐν Ὀλυμπίᾳ συμπλέγματα ὑπὲρ Σικελοῦ τινος ἐπιτρόπου τῶν παίδων τοῦ τυράννου Ἀναξίλλου (2)· ὁ δὲ Διονύσιος καὶ θηλεῖαν ἵππον, πρὸς ἣν ἐλέγετο ὅτι οἱ ἵπποι προσέδραμον καὶ ἐχρεμέτιζον ὡς πρὸς ζῶσαν (3).

7. *Κορίνθου.*

Ἐν δὲ Κορίνθῳ, μετὰ τοὺς τυράννους, ἐφ' ὧν εἴδομεν ὅτι ὑπῆρχεν αὐτόθι δραστηριότης καλλιτεχνικὴ, ἀρ-

(1) Παυσ. I, 1.— (2) Παυσ. Ε, 6.— (3) Αὐτ. 27.

χαιότατος ἀναφερόμενος γλύπτης εἶναι ὁ Εὔχειρος, μαθητὴς τῶν Λακεδαιμονίων Συάδρα καὶ Χάρτα (1), ἄρα ἀκμάσας περὶ Ὀλυμ. 65, καὶ συνδέων τὴν ἐπὶ Δωριέων σχολὴν τῆς Κορίνθου πρὸς τὴν τῆς Λακεδαίμονος, ὅθεν καὶ πρὸς τὴν ἐκ Κρήτης πηγήν. Περὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ οὐδὲν ἀναφέρεται, καὶ ἴσως τοῦ ἐργαστηρίου, βεβαίως ὅμως τῶν χρόνων αὐτοῦ προϊὸν εἶναι ὁ ἐν Τενέᾳ, οὐ μακρὰν τῆς Κορίνθου, εὑρεθεὶς λίθινος ἀνδρομήκης Ἀπόλλων, οὗ ἀρχαϊκὴ μὲν εἶναι ἡ τῶν μελῶν σκληρότης καὶ ἀκινησία, καὶ τὸ τυπικὸν μειδίαμα, καὶ τῆς κόμης ἡ διασκευὴ, ἀλλ' ἐξαίρετος εἶναι ἡ ἐργασία, καὶ μάλιστα ἡ τῶν ἄκρων, ἀποδεικνύουσα τέχνην οὐχὶ μὲν ἔτι ἐντελῆ, ἀλλ' ἐν γνώσει χωροῦσαν πρὸς τὴν ἐντέλειαν. Τὸ περιεργότατον τοῦτο ἄγαλμα (Π. Δ'. 3) ὑπὸ ξένου λάθρα ἀγορασθὲν, ἐπέμφθη εἰς Βιέννην, καὶ ἐκεῖθεν ἐπωλήθη εἰς τοῦ Μονάχου τὴν Γλυπτοθήκην.

Ἐν Κορίνθῳ προσέτι ἀναφέρονται ὁ Δίυλλος, ὁ Ἀμυκλαῖος καὶ ὁ Χίονις, οἱ διὰ τοὺς Φωκεῖς, νικήσαντας τοὺς Θεσσαλοὺς, συνεργασθέντες μετ' Ἀριστομέδοντος τοῦ Ἀργείου περὶ Ὀλυμ. 72 (2) τὴν ὑπὲρ τοῦ τρίποδος ἔριν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἡρακλέους, ἧς ἴσως τὸ πρῶτον διάγραμμα εἶχον δώσει ὁ Δίποινος καὶ ὁ Σκύλλις. Τοῦ ἔργου τούτου πάμπολλοι ὑπάρχουσι μιμήσεις, καὶ ἐπὶ ἀγγείων γραπταὶ, καὶ ἀνάγλυφοι, παριστῶσαι ἴσως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν διάταξιν καὶ τὸν ῥυθμὸν τῶν Κορινθίων καλλιτεχνῶν. Ἡ ἐνταῦθα ἀπεικονιζομένη (Π. Δ. 4) περιέχει μόνα τὰ δύω κυριώτερα πρόσωπα, τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἡρακλῆν περὶ τὸν Δελφικὸν ὀμφαλόν. Κεχαραγμένη δ' ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν τριγωνικῆς βάσεως τρίποδος, ἥτις διατηρεῖται ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Δρέσδης, ἔχει τὸν ῥυθμὸν ἀνετώτερον τοῦ τῶν Αἰγιναίων μαρμάρων, καὶ

(1) Αὐτ. ΣΤ, 4. Ἰδ. ἀνωτ. σ. 165.— (2) Αὐτ. I, 18.

εἶναι προφανῶς ἐκ χρόνων μεταγενεστέρων ἐπιτετηδευμένη ἀπομίμησις ἀρχαϊκοῦ προτοτύπου. Τὸν Χίονιν ἀναφέρει καὶ ὁ Βιτρούβιος, καλῶν αὐτὸν Χίονα (1), καὶ παραβάλλων αὐτὸν πρὸς τοὺς ἀρίστους γλύπτας τῆς ἀρχαιότητος.

8. *Ἰταλίας.*

Καὶ τὸ Ἰταλικὸν προσέτι ἐργαστήριον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πηγάζον ἐκ τοῦ Κρητικοῦ εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως. Εἰς Ἰταλίαν μετέβη ἡ τέχνη κυρίως, ὡς φαίνεται, ἐκ Κορίνθου, τῆς καλλιτεχνικῆς ἀποίκου τῆς Κρήτης, διὰ τῶν ἀποικιῶν καὶ τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων αἵτινες ἀνέκαθεν ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν δύο τόπων. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς γραφικῆς τοὐλάχιστον καὶ τῆς πηλοπλαστικῆς, ἴσως καὶ τῶν ἄλλων κλάδων τῆς τέχνης, ἐθεωροῦντο (2) ὡς μεταδοθεῖσαι ἐκ Κορίνθου εἰς Τυρρηνίαν κατ' Ὀλυμ. 30 διά τινων τεχνιτῶν, Κλεοφάντου, Εὐχείρος καὶ Εὐγράμμου, συνοδευσάντων τὸν ὑπὸ τῶν Κυψελιδῶν ἐξελασθέντα Βακχιάδην Δημάρατον.

Ἀλλ' αὐτῶν τῶν Κρητῶν Διποίνου καὶ Σκύλλιδος μαθητὴς ἦν ὁ Ῥηγῖνος Λέαρχος, ὁ ὑπὸ Παυσανίου μαθητὴς Δαιδάλου λεγόμενος, καθ' ὃ Δαιδαλίδης, καὶ κατ' ἀρχαιοτάτην μέθοδον ἐργαζόμενος. Ὁ περιηγητὴς (3) περιγράφει ὡς ἕπεται τὸν Ὕπατον Δία αὐτοῦ, ὃν εἶδεν ἐν τῷ ναῷ τῆς Χαλκιοίκου ἐν Σπάρτῃ· «*Διὸς ἄγαλμα ἐκ χαλκοῦ πεποίηται, παλαιότατον πάντων ὁπόσα ἐστὶ χαλκοῦ· δι' ὅλου γὰρ οὐκ ἔστιν εἰργασμένον, ἐληλαμένου δὲ ἰδίᾳ τῶν μερῶν καθ' αὐτὸ ἑκάστου, συνήρμο-*

(1) III, præf § 2.— (2), Pl. 35, 5 καὶ 43. - Στρβ. Ε, 355 Ταουχν.— (3) Γ, 17.

σταί τε πρὸς ἄλληλα, καὶ ἥλοι συνέχουσιν αὐτὰ μὴ διαλυθῆναι. Καὶ Λέαρχον δὲ ἄνδρα Ῥηγῖνον τὸ ἄγαλμα ποιῆσαι λέγουσιν, ὃν Διποίνου καὶ Σκύλλιδος, οἱ δὲ αὐτοῦ Δαιδάλου φασὶν εἶναι μαθητήν». Ἀλλ' ἤδη ἐν Ὀλυμ. 65 ὁ Κροτωνιάτης Δαμέας ἔπλαττε χαλκοῦν τὸν Κροτωνιάτην Μίλωνα (1)· τὴν δ' ἐσφαλμένην πληροφορίαν τοῦ Παυσανίου προὐκάλεσε προφανῶς ἡ ἀρχαϊκὴ ὄψις τοῦ ἔργου.

Καὶ μετὰ ταῦτα δὲ βλέπομεν οὐ μόνον διαρκοῦσαν, ἀλλὰ καὶ ἀνανεουμένην τὴν ἄμεσον ταύτην σχέσιν μεταξὺ τῶν ἐργαστηρίων τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Κορίνθου, διότι μαθητὴς τοῦ Κορινθίου Εὐχείρου λέγεται ὁ Ῥηγῖνος Κλέαρχος (2), ἀκμασας περὶ Ὀλυμ. 70, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζησαν οἵ τε διδάσκαλοι καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Πυθαγόρας. Τινὲς ὅμως ὑπέθεσαν τὸν γλύπτην τοῦτον ὡς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν μετὰ τοῦ προηγουμένου, ἀναγνόντες ἐν τῷ πρώτῳ χωρίῳ τοῦ Παυσανίου Κλέαρχος ἀντὶ «καὶ Λέαρχος», καίτοι τῶν χρόνων δυσκόλως συμβιβαζομένων. Τῆς 70ης δὲ περίπου Ὀλυμπιάδος καλλιτέχναι ἦσαν καὶ οἱ Ἕλληνες, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος εἰκάσαι, ὅτε Δαμόφιλος καὶ ὁ Γόργασος, οἱ κοσμήσαντες δι' ἀγαλμάτων καὶ γραφῶν τὸν ἐν Ῥώμῃ ναὸν τῆς Δήμητρος (3).

Μαθητὴς δὲ τοῦ Κλεάρχου ἦν ὁ Ῥηγῖνος Πυθαγόρας, εἷς τῶν καλλιτεχνῶν τῶν μάλιστα συντελεσάντων εἰς προαγωγὴν τῆς γλυπτικῆς, καὶ προπαρασκευασάντων τὴν μεγάλην τῆς ἀκμῆς αὐτῆς ἐποχήν. Τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ περὶ Ὀλυμ. 75 — 80, ἀπ' ἐναντίας τοῦ Πλινίου, τάττοντος αὐτὸν ἐν Ὀλυμ. 87 (4), μαρτυροῦσιν οἱ ἀνδριάντες τῶν Ὀλυμπιονικῶν Ἀστύλου, νικήσαντος ἐν Ὀλυμ. 73, 74 καὶ 75 (5), καὶ Εὐθύμου, νική-

(1) Παυσ. ΣΤ, 14. — (2) Αὐτ. 4. — (3) Pl. 35, 45. — (4) 34, 19.— (5) Παυσ. ΣΤ. 13.

σαντος ἐν Ὀλυμ. 74, 76 καὶ 77 (1). Τοῦτο αὐτοῦ τὸ ἔργον λέγει ὁ Παυσανίας « *θέας ἐς τὰ μάλιστα ἄξιον* ». Εἷς παγκρατιαστὴς αὐτοῦ ἐν Δελφοῖς ἐνίκησεν ἐν διαγωνισμῷ ὁμοιον ἀνδριάντα τοῦ περιφήμου Ἀθηναίου γλύπτου Μύρωνος (2), νέου πιθανῶς ὅταν ὁ Πυθαγόρας ἦν ἤδη γέρων, καὶ ὑπερηκόντισε καὶ ἕτερον, ὡς φαίνεται, πρὶν γενικῶς θαυμαζόμενον ἔργον αὐτοῦ τοῦ Πυθαγόρου, τὸν παλαιστὴν Λεοντίσκον (3). Περὶ τοῦ ἀνδριάντος τούτου ὁμιλῶν ὁ λίαν φειδωλὸς εἰς ἐπαίνους Παυσανίας, λέγει ὅτι ὁ καλλιτεχνήσας αὐτὸν ἦν « *εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἀγαθὸς τὰ ἐς πλαστικήν* ». Διογένης δ' ὁ Λαέρτιος (4) φημίζει αὐτὸν ὡς « *πρῶτον δοκοῦντα ῥυθμοῦ καὶ συμμετρίας ἐστοχάσθαι* ». Λεγόμενον δὲ τοῦτο περὶ γλύπτου συγχρόνου ἢ καί τι νεωτέρου τοῦ Κανάχου καὶ Ὀνατᾶ, ἐννοεῖ βεβαίως βῆμά τι εἰς τὰ πρόσω, τέχνην ἀφορῶσαν εἰς ἐντελέστερον ῥυθμὸν καὶ μέτρον ὡς πρὸς τὰ μέρη, εἰς ἐξάλειψιν τῶν ἰδιοτροπιῶν, αἵτινες, μακρυνόμεναι τῆς ἀληθοῦς καὶ φυσικῆς παραστάσεως, προσβάλλουσι δυσαρέστως τὴν ὄψιν, καὶ εἰς ἐντελῆ συμμετρίαν τοῦ ὅλου, τὴν ἑνότητα εἰς τὸ τεχνούργημα χορηγοῦσαν, ἧς ἄνευ καὶ τὰ ἐντελέστατα τῶν μερῶν δὲν συναρμολογοῦνται εἰς ἄρτιον καλλιτέχνημα. Ὁ δὲ Πλίνιος, καὶ εἰς τὰ καθέκαστα τῆς τέχνης αὐτοῦ χωρῶν, λέγει ὅτι πρῶτος παρέστησε νεῦρα καὶ φλέβας, καὶ πρῶτος ἐπεμελήθη τῆς κόμης (Hic primus nervos et venas expressit capillamque diligentius). Διὰ τῆς παραστάσεως ταύτης « τῶν νεύρων », ἤτοι τῶν τενόντων, τῶν χορδῶν, τῶν μυόνων καὶ τῶν φλεβῶν, ἃς ἤδη βλέπομεν, ἴσως ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τεχνίτου, μέχρι τινος ἐκπεφρασμένας ἐπὶ πρώτων τῶν συγχρόνων αὐτῷ αἰγινητικῶν μαρμάρων, ὁ Πυθαγόρας εἰσήγαγεν εἰς τὴν τέχνην τὴν ἀνατομικὴν ἐκείνην ἀκρίβειαν, ἥτις εἶναι ἓν τῶν πρωτίστων στοιχείων τῆς φυσικότητος καὶ τῆς ἀληθείας περὶ τὴν παράστασιν εἰς τὰ τεχνουργήματα.

(1) Αὐτ. 6. — (2) Pl. 34, 19, 4. — (3) Pl. αὐτ. - Παυσ. ΣΤ, 4.— (4) Η, Πυθαγ. 25.

Ἡ δὲ περὶ τὴν κόμην ἐπιμέλεια αὐτοῦ ἀπήλλαξε τὴν ἀγαλματοποιίαν τῆς διὰ παραλλήλων γραμμῶν ἀρχαϊκῆς καὶ τυπικῆς ἐκείνης τῶν βοστρύχων ἐκφράσεως, καὶ ἀντικατέστησεν αὐτῇ ἀναμφιβόλως τὴν ἄνετον καὶ χαρίεσσαν τῆς φύσεως ποικιλίαν. Τὸ δὲ μέγιστον, φαίνεται ὅτι ὁ Πυθαγόρας εἶναι εἷς τῶν νικησάντων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης τὴν ἄψυχον μονοτονίαν, διότι, κατὰ Πλίνιον, παρέστησεν ἐν Συρακούσαις χωλαίνοντα, πιθανῶς Φιλοκτήτην, ὡς ἔκριναν οἱ νεώτεροι (1), εἰς οὗ, τὴν μορφὴν ζωηρὸς ἐπέπνει ὁ πόνος (claudicantem, cujus hulceris dolorem sentire etiam spectantes videntur). Τούτου ἀπομίμησιν ἐξέλαβόν τινες τῶν νεωτέρων (2) δύο γλυπτὰς ψήφους, τὴν μὲν, μείζονα καὶ καλλιτέραν, ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Βερολίνου, τὴν δ' ἐλάσσονα, ἐν ἰδιωτικῇ κτήσει ἐν Βιέννῃ (Πίν. Δ, 6).

Πλὴν δὲ τούτων, τὰ λοιπὰ τοῦ Πυθαγόρου μνημονευόμενα ἔργα εἰσὶ διάφοροι Ὀλυμπιονίκαι, ἐν οἷς μνείας ἄξιος ὁ Κυρηναῖος Κρατισθένης, ἐπιβαίνων ἅρματος μετὰ τῆς Νίκης, χαλκοῦς (3)· καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὁ ὁπλίτης Μνασέας, ὁ Λίβυς ἐπικαλούμενος (4)· γυμνὸν παιδίον, πίνακα καὶ μῆλα κρατοῦν, ὃ κακῶς τινες ἐνόμισαν ὡς αὐτὸν τὸν Λίβυν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Πλινίου. Ἔτι δὲ σύμπλεγμα τῆς ἀδελφοκτονίας τοῦ Ἐτεοκλέους καὶ Πολυνείκους (5), καὶ ἐκ τῆς μυθολογίας Περσεὺς (6), βεβαιως ὁ φονεύων τὴν Μέδουσαν, τὸ συνηθέστατον

(1) Lessing, Laokoon, 2.— (2) Overbeck, Gesch. d. Griech. Plastik σ. 108. — (3) Παυσ. ΣΤ, 18.— (4) Παυσ. αὐτ. καὶ 13. - Pl. αὐτ. — (5) Tatian c. gr. 51. — (6) Δίων Χρυσόστ. Λόγ. 37, Τ ΙΙ, σ. 106. Reisc.

τοῦτο ἀντικείμενον τῆς τέχνης ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἐποχῇ· καὶ ἡ Εὐρώπη ἐπὶ τοῦ ταύρου ἐν Τάραντι (1)· Ἀπόλλων πυθοκτονος, καὶ ἕτερος κιθαρῳδὸς ἐν Θήβαις, βαθύκολπος βεβαίως παριστώμενος κατὰ τὸ σύνηθες τοῦ κιθαρῳδοῦ σχῆμα, διότι, κατὰ Πλίνιον, ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς πολεως ὑπ' Ἀλεξάνδρου, πολίτης κρύψας τὸ χρυσίον αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἀγάλματος τὸν κολπον (sinu ejus celatum) ἀνεῦρεν αὐτὸ ἔπειτα, ἐξ οὗ ὁ Ἀπόλλων οὗτος ἐπωνομάσθη «Δίκαιος».

Ἐκ τῶν δεδομένων τούτων περὶ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ καλλιτεχνικῆς ἀσκήσεως, πρέπει γενικῶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ τέχνη, μεταβᾶσα εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ἐξ Ἑλλάδος ἐν τῇ βρεφικῇ αὐτῆς ἡλικίᾳ, ἀνεπτύχθη αὐτόθι οὐχὶ ἰδιορρύθμως, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας χειραγωγουμένη, καὶ ὑπ' οἰωνοὺς ὅλως ἑλληνικοὺς, μέχρι τέλους τῆς παρούσης ἐποχῆς, ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν ἀνωτάτην αὐτῆς ἀκμὴν διὰ τοῦ Πυθαγορου. Ἔκτοτε δ' ἤρξατο αὖθις μαραινομένη, ἀφ' ὅτου ἔπαυσαν αἱ ἄμεσοι μετα τῆς Ἑλλαδος σχέσεις τῆς Ἰταλίας, ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἰδίως τῆς Καμπανίας ὑπὸ τῶν Σαμνιτῶν ἐν Ὀλ. 88.

Τῆς ἀρχαιοτάτης Ἰταλοδωρικῆς τέχνης σώζονταί τινα λείψανα ἐκ τῶν πρώτων καιρῶν αὐτῆς, ὅταν, ἄμορφος εἰσέτι καὶ μόλις ἐξελθοῦσα τῶν σπαργάνων, μετέῳ καὶ ἤρξατο ἀναπτυσσομένη εἰς Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν. Εἰσὶ δὲ ταῦτα μετοπαι τινὲς τοῦ μεσαίου ναοῦ ἐν τῇ ἀκροπολει τῆς Σελινοῦντος, πολεως κτισθείσης ἐν Ὀλυμ. 37 γ'. Τὰ ἔργα ταῦτα εἰσὶν ἄρα πιθανῶς τῆς 45—50ης Ὀλυμπιάδος, κατὰ τοῦτο πολύτιμα, ὅτι καθαρῶς μᾶς δεικνύουσιν ὁποία ἦν ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ὅτε ἐμορφοῦτο τὸ πρῶτον, καὶ πόσον καὶ ἐν τῇ νηπιότητι αὐτῆς, εἰ καὶ πορρῳ ἔτι ἀπέχουσα τοῦ καλοῦ, ἀφίστατοι ὅμως καὶ τοῦ ἀψύχου τύπου τῆς Αἰγυπτιακῆς

(1) Tat. αὐτ. 53. Varr. de l. l. V, 31.

μονοτονίας. Ἄσχημοι, βαρεῖαι καὶ σχεδὸν τερατώδεις, καὶ μέχρις ὑπερβολῆς τὰς ἀτελείας τοῦ ἀρχαϊκοῦ ρυθμοῦ ἔχουσαι, ἰδίως δὲ τὴν ἰδιοτροπίαν τοῦ παριστᾶν ἀσυναρτήτως ἕκαστον μέλος κατὰ τὴν εὐκολωτέραν καὶ χαρακτηριστικωτέραν αὐτοῦ θέσιν, τὸ ἄνω τοῦ σώματος ἀντωπὸν, τοὺς δὲ πόδας πλαγίως, μαρτυροῦσιν ὅμως ἀξιέπαινον προσπάθειαν, καὶ οὐκ εὐκαταφρόνητον, πολὺ δὲ πάντων τῶν αἰγυπτιακῶν ἔργων ἀνωτέραν ἱκανότητα εἰς παράστασιν τῆς ἀνατομικῆς ἀληθείας τινῶν τοὐλάχιστον τῶν μελῶν τοῦ σώματος. Αἱ μετόπαι αὗται εἰσὶν ἐναποτεθειμέναι εἰς τὸ ἐν Πανόρμῳ Μουσεῖον, αἱ μὲν ἄλλαι λίαν τεθραυσμέναι, δύο δὲ καλῶς διατηρούμεναι (Πίν. Δ, 5). Ἡ μία ἐξ αὐτῶν παριστᾷ τὸν Περσέα φονεύοντα τὴν Γοργόνα, μῦθον προσφιλῆ εἰς τοὺς γλύπτας τῶν ἀρχαιοτάτων καιρῶν. Ἡ τερατώδης κεφαλὴ τῆς Γοργόνος εἶναι ἀπαράλλακτος ὡς ἡ τῶν ἀττικῶν Γοργονείων ἐπὶ τύπων καὶ νομισμάτων τῶν Ἀθηνῶν (1), τὸ δὲ κάτω σῶμα αὐτῆς προσκρούει πρὸς πάντας τοὺς κανόνας τοῦ διαγράμματος. Ὁ Περσεὺς φορεῖ πτερωτὰ πέδιλα καὶ κυνῆν τοῦ Ἑρμοῦ, ὡς ἐπί τινων τῆς Αἴνου νομισμάτων· ἐκ τοῦ αἵματος δὲ τῆς Γοργόνος ἀναπηδᾷ ὁ Πήγασος, καὶ παρὰ τῷ Περσεῖ ἵσταται ἡ Ἀθηνᾶ, ἔχουσα τὸν πέπλον γραπτὸν ἢ στικτὸν, ὡς περιγράφεται ὁ τῆς Παρθένου, καὶ ὡς φαίνεται καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα τοῦ Μουσείου τῆς Δρέσδης, ὅπου ὁ πέπλος παρίστησι 11 σκηνὰς γιγαντομαχίας. Ὁ δ' ἕτερος τύπος παριστᾷ Ἡρακλῆν νέον, γυμνὸν, φέροντα εἰς τοὺς ὤμους ἐκ τῶν ποδῶν χρεμαμένους εἰς ξύλον δύο Κέρκοπας (ἐκ τῶν μυθολογουμένων πανούργων δαιμόνων τῶν οἰκούντων παρὰ τὴν Ἔφεσον). Περίεργος δ' εἶναι ἡ ἀδέξιος διάθεσις τῶν βοστρύχων, οἵτινες, διότι τὰ σώματα εἰσὶν ἀνεστραμ-

(1) Serradifalco, Antich. Sic. II, Tav. 25, 26.

μένα, ἀνεστράφησαν καὶ αὐτοί. Τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα σώζουσιν ἴχνη χρωμάτων, ἰδίως ἐρυθρὰ, καὶ εἶχον δι' ἐρυθροῦ μαιάνδρου κεκοσμημένην τὴν ὑπὲρ τὰς γλυφὰς ταινίαν.

Μεταγενέστερα δὲ λείψανα, δείγματα ἴσως τῶν χρόνων καὶ τῆς τέχνης τοῦ Πυθαγόρου, εἰσὶν αἱ μετόπαι δύο ναῶν τῆς κάτω πόλεως τῆς Σελινοῦντος (1). Ἐκ τούτων δύο, τὰ ἄριστα διατετηρημένα, (Πίν. Δ, 6) παριστῶσι, τὸ μὲν, Δία ἐπὶ τῆς Ἴδης ἀπαντῶντα καὶ θαυμάζοντα τὴν Ἥραν (καθ' Ὅμ. Ἰλ. Ξ 316), τὸ δὲ νέον Ἡρακλῆν μαχόμενον προς Ἀμαζόνα. Ἀμφότεραι δ' αἱ συνθέσεις αὗται, εἰ καὶ ἀρχαΐζουσαι κατὰ τὴν σκληρὰν τῶν μελῶν τάσιν, τὸ ὀπωσοῦν βαρὺ αὐτῶν διάγραμμα καὶ τὴν διάθεσιν τῶν πτυχῶν καὶ τῆς κόμης, δεικνύουσιν ὅμως τέχνην ἤδη ἱκανῶς ἄνετον, καὶ ἔχουσι πρωτοτυπίαν περὶ τὴν παράστασιν, οὐδ' ἀληθείας στερούμεναι οὐδὲ ζωηρότητος. Καὶ ὁλόκληροι μὲν οἱ τύποι, ὡς καὶ οἱ ἀρχαιότεροι ἐκεῖνοι, εἰσὶν ἐκ τιτανώδους πώρου, ἀλλὰ, παραδόξως, τὰ πρόσωπα τῶν γυναικῶν εἰσὶ προστεθειμένα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου.

9. Ἀθηνῶν.

Ἐν Ἀθήναις εἴδομεν ἐργαζόμενον τὸν Δωριέα Κλεοίταν, καὶ μετ' αὐτὸν τὸν Ἀριστοκλῆν, ὃν ἐθεωρήσαμεν ὡς τὸν υἱὸν ἐκείνου, τὸν Σικυώνιον. Πρὸ αὐτῶν δ' ἱστορικῶς μαρτυρούμενον ἔξοχόν τινα γλύπτην οὐδένα ἀπαντῶμεν, διότι ὁ Δαίδαλος ἦν συμβολικὸν καὶ μυθικὸν πρόσωπον, καί, ἄλλως τε, ἂν ὑπό τινων λέγηται Ἀθηναῖος, ὑπ' ἄλλων, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν μεταφορὰν ἀληθέστερον, θεωρεῖται ὡς Κρής. Πρέπει ἄρα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι κυρίως ἡ τέχνη, ἐν τῇ ὀπωσοῦν

(1) Αὐτ. Tav. 27 E, F. Tav. 28, 32.

ἀνεπτυγμένῃ μορφῇ αὐτῆς τοὐλάχιστον, εἰσήχθη εἰς Ἀθήνας ἀμέσως μὲν ἐκ Σικυῶνος, ἐμμέσως δ' ἐκ Κρήτης, καὶ κατέστη ἐνταῦθα ἰθαγενὴς, λόγου ἄξια ἔργα παράγουσα μόνον περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς ταύτης. Πρώτους κἂν γνωστοὺς Ἀθηναίους, πλήν τινος Σιμίου, υἱοῦ Εὐπαλάμου, οὗ ὅμως δὲν εἶναι βεβαία ἡ πατρὶς καὶ ἀγνοεῖται ἡ ἐποχὴ, ὅστις δ' εἰργάσθη Διόνυσον Μόριχον ἐκ κοινοῦ λίθου, μετὰ τῶν ἀρχαίων ἔργων καταριθμούμενον, ἀπαντῶμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τὸν Ἀμφικράτην καὶ τὸν Ἀντήνορα Εὐφράνορος, ἐργασθέντας, τὸν μὲν τὴν Λέαιναν ὡς θηρίον, τὸν δὲ τοὺς τυραννοκτόνους, οὐχὶ βεβαίως πρὸ Ὀλυμ. 70, ἀλλὰ καὶ οὐχὶ μετ' Ὀλυμ. 75· διότι ὁ Ξέρξης ἀπήγαγεν αὐτοὺς, καὶ τοῖς Ἀθηναίοις ἀπεδόθησαν μόνον ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ἢ τῶν πρώτων διαδόχων αὐτοῦ (1)· ὁ δὲ Πλίνιος (2), συγχέων χρόνους καὶ πράγματα, λέγει αὐτοὺς ἔργα τοῦ Πραξιτέλους.

Ὁ Παυσανίας ἀναφέρει καὶ ἄλλον λίαν ἀρχαῖον τεχνίτην Ἀθηναῖον, Ἔνδοιον τοὔνομα, ὃν λέγει μαθητὴν του Δαιδάλου, καὶ εἰς Κρήτην αὐτὸν παρακολουθήσαντα. Προσθέτει δὲ, ὅπερ ἀντιφάσκει ἄντικρυς τοῖς ῥηθεῖσιν, ὅτι ὁ Ἔνδοιος κατεσκεύασε παρὰ τῷ Ἐρεχθείῳ Ἀθηνᾶν καθημένην, ἀνάθημα τοῦ Καλλίου. Καὶ ὁ μὲν Δαίδαλος ὑποτίθεται ἀκμάσας πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, οἱ δὲ Καλλίαι ἦσαν βαθύπλουτος τῶν Ἀθηνῶν οἰκογένεια ἐν Ὀλυμ. 54—102, χίλια δηλ. περίπου ἔτη μετὰ τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Δαίδαλον ἐποχὴν, ὥστε καὶ ἐνταῦθα μαθητὴς ἢ συγγενὴς ἢ σύγχρονος τοῦ Δαιδάλου δηλοῖ τὸν Δαιδαλίδην ἁπλῶς, ἤτοι τὸν τοῦ Ἀττικοῦ ἐργαστηρίου ἀρχαϊκὸν καλλιτέχνην. Κατ' ὀλίγον

(1) Παυσ. Α, 8 καὶ 23. - Ἀρρεαν. Αν. Γ, 16, 13. - Ζ, 19, 4. - Pl. 7, 23. - Val. Max. II, 10. - Πλούτ. π. ἀδολ. 8. — (2) Pl. 34, 19, 10.

δὲ, ὡς τοῦτο συμβαίνει, ἡ μὲν ἀρχικὴ ἰδέα ἐξέλιπεν, ἡ δὲ λέξις ἔμεινε, καὶ ἡ μεταφορὰ ἀντικατέστη εἰς τὴν πρώτην σημασίαν.

Πρό τινων ἐτῶν εὑρέθη ἐν Ἀθήναις βάσις ἐπιτυμβίου γυναικείου ἀγάλματος, ἐπιγραφὴν ἔχουσα ἀρχαϊκῶς γεγραμμένην, ἐν ᾗ πρὸς τοῖς ἄλλοις καθαρῶς ἀναγινώσκεται «Ἔνδοιος ἐποίησεν» (1). Ἡ γραφὴ ἐμφαίνει περίπου τὴν 70ὴν Ὀλ. Τότε ἔζη τῆς οἰκογενείας τῶν Καλλιῶν ὁ δεύτερος, ὁ καλούμενος Λακκόπλουτος, κατὰ κωμικὴν ἐπωνυμίαν αἰνιττομένην τὰ μεγάλα πλούτη αὐτοῦ, ἀφορμὴν δὲ πιθανῶς γενομένην εἰς τὸν μῦθον, ὅτι εὗρε δῆθεν κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην θησαυρὸν ἐν λάκκῳ, καὶ ὅτι εἰς τὸν λάκκον ἐρρίψε τὸν Πέρσην ὅστις τῷ κατήγγειλε τὸν τεθαμμένον πλοῦτον (2). Οὗτος ὁ Καλλίας ἦν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ἀναθεὶς καὶ τὴν Ἀθηνᾶν.

Κατὰ Παυσανίαν ὁ Καλλίας, ὁ αὐτὸς βεβαίως τῷ ἀναθέτῃ τῆς Ἀθηνᾶς, διότι ἄλλως ὁ περιηγητὴς ἤθελεν εἰπεῖ τὸ ἐναντίον, ἀνέθηκεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ Ἀφροδίτην, ἔργον Καλάμιδος, ὅστις γνωστὸν ὅτι ἤκμαζε περὶ Ὀλυμ. 80. Ἆρα ὁ Ἔνδοιος, ἂν ἐποίησεν, ὡς φαίνεται ἐντεῦθεν προκύπτον, τοῦ Λακκοπλούτου Καλλίου τὴν Ἀθηνᾶν, ἔζη καὶ εἰργάζετο περὶ Ὀλ. 70—80, ἤτοι ἐπὶ τῶν Περσικῶν καὶ μετ' αὐτά. Παρὰ τὸ Ἐρεχθεῖον σώζεται λιθίνη, ἀρχαϊκὴ, Αἰγυπτιάζουσα τὴν μορφὴν Ἀθηνᾶ, εὔθρονος, σκληρὰ τὸν ῥυθμὸν, ὀλίγον διέχοντας τοὺς πόδας ἔχουσα, καὶ τοὺς βραχίονας παρατεταμένους· ἑτέρα δὲ, ταύτης πολὺ μεγαλοφανεστέρα καὶ ὡραιοτέρα, ἠκρωτηριασμένη ὅμως καὶ αὕτη, εὑρέθη ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν παρὰ τὸ σπήλαιον τῆς Ἀγραύλου, ἴσως ἐκ τοῦ Ἐρεχθείου καταπεσοῦσα. Τούτων ἡ ἑτέρα, ἡ δευτέρα μάλιστα, ἴσως εἶναι ἡ τοῦ Ἐνδοίου

(1) Ant. hell. N. 22.— (2) Πλουτ. Β. Ἀριστ. 5.

αὐτὴ, περὶ ἧς λέγει ὁ Ἀθηναγόρας (1)· «καὶ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς (μᾶλλον δὲ Ἀθηλᾶς. Ἀθηλᾶ γὰρ ὡς οἱ μουσικώτεροι. Οὕτω γὰρ τὸ ἀπὸ τῆς ἐλαίας τὸ παλαιὸν) καὶ τὴν καθημένην Ἔνδοιος εἰργάσατο μαθητὴς Δαιδάλου». Τοῦτο ἐξελήφθη ὡς δηλοῦν ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἐνδοίου ἦν ξόανον ἐλαίας. Ἀλλ' ὁ Ἀθηναγόρας φαίνεται διακρίνων τὴν Ἀθηλᾶν, κληθεῖσαν «ἀπὸ τῆς ἐλαίας», καὶ τὸ καθήμενον ἄγαλμα· καὶ διὰ τῶν λέξεων «τὸ παλαιὸν» ἴσως αἰνίττεται μάλιστα τὸ ξόανον τὸ κατά τινας ὑπὸ τῶν αὐτοχθόνων ἱδρυθὲν (2), κατ' ἄλλους δ' οὐρανόθεν πεσὸν, περὶ οὗ ὅμως ἔχει τοὺς δισταγμούς του ὁ Παυσανίας (3), λέγων· «Φήμη δ' ἐς αὐτὸ ἔχει πεσεῖν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἐπέξειμι, εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως ἔχει»· ἤ, καὶ ἄν τις σύγχυσις ὑποτεθῇ εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἀθηναγόρου, αἰνιττομένου ἓν μόνον καὶ οὐχὶ δύο ἀγάλματα, τὰ περὶ τῆς ἐπωνυμίας Ἀθηλᾶς δύνανται νὰ ἐκληφθῶσι λεγόμενα οὐχὶ περὶ τοῦ ἀγάλματος τούτου, ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τῆς Θεᾶς. Καθ' ἑκατέραν λοιπὸν τῶν ἐξηγήσεων τὸ τοῦ Ἐνδοίου ἄγαλμα δὲν λέγεται ξύλινον. Ἂν δ' ὁ ῥυθμὸς τῶν σωζομένων ἀγαλμάτων ἀ, ἢ ὧν τὸ ἐντελέστερον, ἐκλαμβάνομεν ὡς τῆς τοῦ Ἐνδοίου γλυφίδος, εἶναι ὅλως ἀρχαϊκὸς, ἢ, τὸ ἀληθέστερον, αἰγυπτιάζων, τοῦτο νομίζω ἀποδοτέον μᾶλλον εἰς τὸ θρησκευτικὸν σέβας πρὸς τὸν πατροπαράδοτον τύπον τῆς Θεοῦ, ἧς ἡ λατρεία μετηνέχθη ἐξ Αἰγύπτου. Ὅτι δὲ τοιοῦτος ἦν τῷ ὄντι ὁ πρὸς τὸν τύπον τοῦτον σεβασμὸς, καὶ ὅτι Αἰγύπτιος ἦν ὁ τύπος, ἀποδεικνύουσι τὰ Ἀττικὰ νομίσματα, τὰ διατηρήσαντα αὐτὸν μέχρις ἐπὶ τοῦ Περικλέους αὐτοῦ, καὶ ἴσως διὰ τοῦτο ἐλέγετο τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα διῒπετὲς, ὡς ξενο-

(1) Πρ. περ. Χριστ. 17.— (2) Πλουτ. ἐν Εὐσ. προπ. Εὐαγγ. 8. — (3) Παυσ. Α, 26.

φανές τι καὶ ἀνόμοιον πρὸς τῆς ἐγχωρίου τέχνης τὰ ἔργα. Πιθανώτατον ἄρα νὰ ἠσχολήθη ὁ Ἔνδοιος εἰς τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου ξοάνου τὴν διὰ λίθου καὶ εὐγενεστέρων χαρακτήρων ἀπομίμησιν, ὅταν μάλιστα βλέπωμεν αὐτὸν τὸ αὐτὸ περίπου σχῆμα ἐφαρμόσαντα καὶ ἐν Ἐρυθραῖς τῆς Ἰωνίας, ὅπου κατεσκεύασε ξόανον Ἀθηνᾶς Πολιάδος καθήμενον, μέγα, καὶ φέρον πόλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἠλακάτην εἰς τῶν χειρῶν ἑκατέραν. Περὶ τοῦ ἔργου τούτου λέγει ὁ Παυσανίας (1)· «*τοῦτο Ἐνδοίου τέχνην καὶ ἄλλοις ἐτεκμαιρόμεθα εἶναι, καὶ ἐς τὴν ἐργασίαν ὁρῶντες ἔρδον τοῦ ἀγάλματος*», ὅπερ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἄτοπον εἰκασίαν, ὅτι ὁ Ἔνδοιος κατεσκεύασεν αὐτόματα κατὰ μίμησιν τοῦ Δαιδάλου. Ἴσως ὅμως διορθωτέον αὐτόθι τὸ κείμενον εἰς, «*τὴν τοῦ ἀγάλματος*» ἢ εἰς «*τοῦ ἔρδον ἀγάλματος*», πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς ἀμέσως ἑπομένης φράσεως, ἐξ ἧς καὶ περὶ ἄλλου ἔργου τοῦ Ἐνδοίου πληροφορούμεθα· «*καὶ οὐχ ἥκιστα ἐπὶ ταῖς Χάρισί τε καὶ Ὥραις, αἳ πρὶν ἐλθεῖν ἑστήκασιν ἐν ὑπαίθρῳ λίθου λευκοῦ*». Ἔτι δ' ἐποίησε καὶ Ἀθηνᾶν Ἀλέαν ἐλεφαντίνην ἐν Τεγέᾳ τῆς Ἀρκαδίας (2), ὑπ' Αὐγούστου ἁπαχθεῖσαν, καὶ Ἄρτεμιν ἐν Ἐφέσῳ (3).

Δύο ἄλλων τεχνιτῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὀνόματα μνημονεύονται ὑπὸ Παυσανίου (4), Λουκιανοῦ (5) καὶ Πλινίου (6), ἀλλὰ διετηρήθησαν ἐσφαλμένως εἰς τὰς ἐκδόσεις αὐτῶν· καὶ ὁ μὲν, ἄλλοτε γράφεται Κρίτιος, ἄλλοτε Κριτίας, καὶ ἐνίοτε Κράτης, ὁ δὲ, ὁτὲ μὲν Ναστοκλῆς ὁτὲ δὲ Νησιώτης, ὅτε καὶ ἐκλαμβάνεται ὡς ἐθνικὴ τοῦ Κριτίου ἐπωνυμία. Ἀλλ' ἐκ τριῶν ἐπιγραφῶν (7), αἵτινες εὑρέθησαν ἐν τῇ Ἀκροπόλει, μανθάνομεν ἀκριβέστερον ὅτι ἦσαν δύο οἱ καλ-

(1) Z, 5.— (2) Παυσ. H, 46.—(3) Ἀθηναγ. αὐτ.—(4) A, 8 23. - ΣΤ. 3.— (5) Φιλοψ. 18. - Ῥητορ. διδ. 2, 4.—(6) 34,8. — (7) Ant. Hell. 23—25.

λιτέχναι, συνήθως συνεργαζόμενοι, καὶ ὅτι ὠνομάζοντο ὁ μὲν Κρίτιος, ὁ δὲ Νησιώτης. Τὰ ἔργα αὐτῶν χαρακτηρίζει ὁ Λουκιανὸς (1) ἐν γένει ὡς «*ἀπεσφιγμένα καὶ νευρώδη καὶ σκληρὰ καὶ ἀκριβῶς ἀποτεταμένα ταῖς γραμμαῖς*». Ἀναφέρει δ' ὁ αὐτὸς καὶ τοὺς χαλκοῦς αὐτῶν *Τυραννοκτόνους*, οὓς ἀπὸ κοινοῦ κατεσκεύασαν ἐν Ὀλυμ. 75 δ', ἀφ' οὗ ὁ Ξέρξης ἀπήγαγε τοὺς ἀρχαιοτέρους ἐκείνους, τοὺς ποιηθέντας ὑπὸ τοῦ Ἀντήνορος (2). Ἀνάγλυφον ἐπ' ἀνακλίσεως ἀττικοῦ θρόνου ἐπιγεγλυμμένον, φαίνεται σχεδὸν μετὰ βεβαιότητος παριστῶν τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τοῦ Κριτίου καὶ τοῦ Νησιώτου (3), διότι εἶναι σχεδὸν ἀπαραλλάκτως, κατά τε τὸν ῥυθμὸν καὶ τὴν διάθεσιν, ἀπεικονισμένον ἐπ' Ἀττικῶν τετραδράχμων, ὅπερ ἀναμφισβητήτως ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι ἐπισήμου τινὸς μνημείου ἀντίγραφον (Πίν. E, 1). Εἰ δὲ καὶ ἐκ τῶν ἀπεικασμάτων τούτων ἀτελῆ μόνον δυνάμεθα νὰ λάβωμεν τοῦ πρωτοτύπου ἰδέαν, ἀλλ' ἐξ ἀμφοτέρων συμπεραίνομεν ἐλευθερωτέραν ἤδη τὴν τέχνην, καὶ ζωῆς καὶ ἐμπνεύσεως πλήρη, καὶ μικρὸν μόνον μετέχουσαν τῆς ἀρχαϊκῆς σκληρότητος, ἣν ὅμως ἴσως μετριάζει κατά τι ἡ μεταγενεστέρα καὶ ἐπιπόλαιος μίμησις. Ἄλλο ἔργον τοῦ Κριτίου ἦν κατὰ Παυσανίαν (4) ὁ ἀνδριὰς τοῦ *Ὁπλιτοδρόμου Ἐπιχαρίνου*. Τούτου εὑρέθη εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἡ βάσις ἐνεπίγραφος, καὶ ἐξ αὐτῆς δηλοῦται ὅτι εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος μετὰ τοῦ Κριτίου συνειργάσθη καὶ ὁ Νησιώτης. Ἐκ τοῦ πέλματος δὲ τοῦ ἑνὸς ποδὸς, σωζομένου ἔτι ἐπὶ τοῦ βάθρου, καταφαίνεται ὅτι ὁ ἀνδριὰς ἦν χαλκοῦς, καὶ ὅτι ὁ ἕτερος τῶν ποδῶν ἦν ἠωρημένος ὡς ἀνδρὸς τρέχοντος. Τοῦτο

(1) Λουκ. αὐτ. — (2) Ἰδ. σελ. 195. — (3) Stackelberg, Gräb, d. Hell. σ. 56. - Welcker, Alte Denkm. II, σελ. 213. — (4) Αὐτ. 5.

δ' ἐλέγχει τέχνην ἀδέσμευτον ἤδη καὶ ἄνετον, καὶ βεβαίως μόνον διὰ τὴν τῶν μελῶν διάπλασιν ἀξίαν ἔτι τῆς κρίσεως τοῦ Λουκιανοῦ. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων δύο τῆς Ἀκροπόλεως ἐπιγραφῶν μανθάνομεν, ὅτι οἱ αὐτοὶ τεχνῖται κατεσκεύασαν ὁμοῦ ἀνάθημά τι τῇ Ἀθηνᾷ, καὶ ὁ Νησιώτης μόνος παράστασιν ἢ ἀνάθημα Ἀλκιβίου κιθαρῳδοῦ, ἂν ἄλλως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ἡ λέξις Νησιώτης δὲν εἶναι τὸ τοπικὸν τοῦ Ἀλκιβίου ἐπίθετον. Ἀνάγλυφον ἀρχαϊκόν, εὑρεθὲν ὑπὸ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ παριστῶν κιθαρῳδὸν Ἀπόλλωνα, στεφόμενον ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν παρουσίᾳ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, ἦτον ἴσως ὁ ἀνατεθεὶς βωμὸς ἢ ἡ βάσις τοῦ ἀναθήματος τοῦ Ἀλκιβίου, ἔργον τοῦ Νησιώτου, συμβολικῶς τὴν τῆς ἀναθέσεως ἀφορμὴν παριστῶν (1).

Τῆς παλαιᾶς ἐργασίας τεχνίτην ἀναφέρουσιν οἱ συγγραφεῖς καὶ τὸν Ἡγησίαν, ὡς ὁ Λουκιανὸς, λέγων (2)· «οἷα καὶ τὰ τῆς παλαιᾶς ἐργασίας ἐστὶ, Ἡγησίου καὶ τῶν ἀμφὶ Κράτητα (γρ. Κρίτιον) καὶ Νησιώτην». Αὐτὸς οὗτος, ὡς φαίνεται, εἶναι ὃν ἔνιοι (3) ὀνομάζουσι, κατὰ σύντμησιν ἢ παραφθοράν, Ἡγίαν, καὶ ὃν ὁ Πλίνιος ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, γράφων Critias, Nastocles (γρ. Critios, Nesiotes), Hegias, ἀπαριθμεῖ εἰς τὴν αὐτὴν σειράν, εἰς ἣν ὁ Λουκιανὸς μνημονεύει τοῦ Ἡγησίου. Λέγει δὲ τὸν καλλιτέχνην τοῦτον ἐργασθέντα ἄγαλμα Ἀθηνᾶς, καὶ ἐσφαλμένως, ὡς κατωτέρω ῥηθήσεται, διακρίνων ἀπ' αὐτοῦ τὸν Ἡγησίαν, ἀποδίδωσι τούτῳ *Κελητίζοντας παῖδας*, καὶ Διοσκούρους.

Περὶ τῆς παλαιᾶς Ἀττικῆς τέχνης ὁμιλοῦντες, δὲν πρέπει νὰ παρέλθωμεν καὶ τὸ θαυμάσιον ἐν Ἐλευσῖνι εὑρεθὲν κολοσσιαῖον ἀνάγλυφον, τὸ παριστῶν Δήμητραν καὶ Κόρην μετὰ παιδὸς Τριπτολέμου, καὶ διατηρούμενον ἤδη ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Θησείου. Μεταξὺ τῶν διατηρουμένων λειψάνων τοῦ ἀττικοῦ ῥυθμοῦ ἐκ τῶν χρόνων τῆς μεταβάσεως, οὐδὲν σώζεται χαρακτηριστικώτερον, οὐδὲ μετὰ πλείονος ἁρμονίας τὴν ἀρχαϊκὴν αὐστηρότητα μετὰ μεγαλοπρεπείας συνδέον, καὶ τὸν ὑπόσκληρον κάλυκα τῆς ἀώρου νεότητος δεικνύον ἤδη γενναίας ἰκμάδος πλήρη, καὶ βεβαίαν καὶ προσεχῆ τὴν βλάστησιν τῆς ἐντελεστάτης τῶν τεχνῶν ὑποσχόμενον.

Ἐκ τῶν μαρτυριῶν τούτων καὶ ἐκ τῶν σωζομένων λειψάνων δῆλον γίνεται ὅτι ἡ ἀρχαία Ἀττικὴ τέχνη ἀπέβλεπε, κατ' ἀρχὰς τοὐλάχιστον, ἴσως ἧττον τῆς Δωρικῆς εἰς τὴν ἐντελῆ ἐξεργασίαν τοῦ γυμνοῦ, ἀλλ' ἐπεζήτει μᾶλλον ἐμβρίθειαν τῆς ἐκφράσεως, ἐπισημότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν, καὶ διὰ τοῦτο μείζονα προσοχὴν ἔδιδεν εἰς τὴν πτύξιν καὶ εἰς τὴν εὐπρέπειαν τῆς ἐνδυμασίας, καθ' ὅσον οἱ Ἀθηναῖοι ἧττον τῶν Δωριέων ἐπιδιδόμενοι εἰς γυμναστικὴν, ἦσαν ἁβροδίαιτοι μᾶλλον καὶ «ἑλκεχίτωνες», πρῶτοι ἐγκαταλιπόντες τὸ ἀρχαῖον ὅμοιον τῷ Δωρίῳ ἑλληνικὸν ἔνδυμα, καὶ λινοῦς χιτῶνας ἐνδυθέντες, καὶ ἐντέχνως τὴν κόμην ἀναδεόμενοι, καὶ στλεγγίδας φοροῦντες (1). Εἶχον δὲ ταῦτα τὰ ἤθη ἀρχαιότατα ἤδη καὶ ἀπὸ Θησέως, ὃν πρῶτον οὕτως ἐνδεδυμένον ἰδόντες οἱ ἐργάται τοῦ Δελφινίου, ἐξέλαβον ὡς παρθένον (2)· καὶ ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης διαίτης οἱ Ἀθηναῖοι καλλιτέχναι ὀλιγωτέρας τῶν Δωριέων εἶχον ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις τὰς ἀφορμὰς ὅπως ἀσχολῶνται περὶ τὴν σπουδὴν τοῦ γυμνοῦ, περισσοτέρας δ' ὅπως μελετῶσι τὸ ἔνδυμα καὶ τὴν ποικιλίαν τῆς πτύξεως. Ἐν γένει δὲ καὶ ἐκ τῶν συγγραφέων καὶ ἐκ τῶν περισωζομένων ἔργων γενικὸν πηγάζει συμπέρασμα περὶ τοῦ ῥυθμοῦ τῆς γλυπτικῆς κατὰ

(1) Ἰδ. Revue Archéologique, 2 année (1845), 1 part. Ἐμὴν ἐπιστολὴν, σ. 432.—(2) Αὐτ.—(3) Πλυσ. Η, 42. -Pl. 19, 85.

(1) Θουκ. Α, 16.— (2) Παυσ. Α, 19.

ταύτην τὴν ἐποχὴν, καὶ ἰδίως κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς, ἤτοι περὶ τὴν 80ὴν Ὀλυμπιάδα, ὅτι διετήρει μὲν ἔτι μέχρι τινὸς τὴν τυπικὴν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν δυσκαμψίαν, ἀλλ' εἶχεν ἤδη θραύσει τὰς πέδας τῆς δουλικῆς παραδόσεως, καὶ ὤδευε γενναίοις βήμασι πρὸς τὴν τῆς φύσεως μίμησιν καὶ τὴν εὕρεσιν τοῦ ἄκρου καλοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ψηφογλυφία καὶ Νομισματογλυφία.

Σφραγίδες.

Καθ' ὅσον δ'ἀνεπτύσσετο ἡ Γλυπτικὴ, ἐφημμόζετο καὶ εἰς τὴν ψηφογλυφίαν καὶ εἰς τὴν νομισματικὴν, κλάδους αὐτῆς, κατὰ τοῦτο μόνον ὑπὸ τὴν καλλιτεχνικὴν ἔποψιν αὐτῆς διακρινομένους, ὅτι ἐργάζονται ἐπὶ ἐμβαδοῦ ἐλαχίστου. Ἡ πρώτη τῶν τεχνῶν τούτων ἐχρησίμευε κυρίως εἰς κατασκευὴν σφραγίδων, ὧν πολλὴ ἐγίνετο χρῆσις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, διότι μετεχειρίζοντο αὐτὰς πρὸς σφράγισιν τῶν ταμείων (1), καὶ τῶν συμβολαίων, καὶ τῶν ἐπιστολῶν, ὡς βλέπομεν ἐν Θουκυδίδῃ (2) τὸν σταλέντα ὑπὸ τοῦ Παυσανίου πρὸς τὸν Ἀρτάβαζον, παραποιούμενον τὴν σφραγίδα τῆς ἐκείνου ἐπιστολῆς. Ἦν δ'ἡ ὕλη ἐφ' ἧς ἐσφράγιζον εἶδος πηλοῦ, καλουμένου ῥύπος (3), καὶ μετὰ ταῦτα, ἀφ' οὗ ἐτελειοποιήθη, κηρὸς, ὡς περιγράφεται ὑπὸ Λουκιανοῦ (4). «*Τιτάνου γὰρ ἐς κόλλαν ἐμβαλὼν ἢ κολλῶσι τὰ βιβλία, καὶ κηρὸν ἐκ τούτου ποιήσας, ἔτι ὑγρὸν ὄντα*

(1) Ἀριστ. Θεσμοφ. 414, 28. - Διογ. Λ. Δ', 59. — (2) Α, 32.— (3) Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 1133.— (4) Ἀλεξ. 21.

ἐπετίθει τῇ σφραγίδι· καὶ ἀφελὼν (αὐτίκα δὲ ξηρὸν γίνεται, καὶ κέρατος, μᾶλλον δὲ σιδήρου παγιώτερον) τούτῳ δὴ ἐχρῆτο πρὸς τὸν τύπον».

Ἦσαν δ' αἱ σφραγίδες κατ' ἀρχὰς ἐν γένει, καὶ ἔπειτα παρὰ τοῖς πτωχοῖς, θριπόβρωτα ἢ θριπήδεστα ξύλα, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοφάνης (1): « Ὦ-*κότριψ Εὐριπίδης ἐδίδαξε θριπήδεστ' ἔχειν σφραγίδια*». Συνήθως δ' εἶχον οἱ πολλοὶ σιδηροῦς δακτυλίους, ἀξίας τριῶν ὀβολῶν (2), καὶ τόσον κοινὴ ἦν ἡ χρῆσις αὐτῶν, ὥστε δακτυλίους εἶχον ὅλοι οἱ δεκακισχίλιοι μετὰ τοῦ Κύρου συναναβάντες (3). Τέλος δ' ἐγλύφοντο σφραγίδες καὶ ἐπὶ πολυτίμων ψήφων, καὶ οἱ ἐπὶ τοιούτοις κομπάζοντες πλούσιοι χλευάζονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους « *Σφραγιδονυχαργυροκομῆται*» (4), καὶ «*οἱ τὰς σφραγίδας ἔχοντες*» (5). Αἱ τοιαῦται δὲ σφραγίδες ἐτιμῶντο συνήθως δέκα μνῶν (6), καὶ ἐφοροῦντο εἰς τὸν παράμεσον δάκτυλον (7).

Τὸ ἔθος τοῦ γλύφειν σφραγίδας εἶναι ἀρχαῖον, διότι ἀναφέρεται νόμος τοῦ Σόλωνος ἐν Ὀλυμ. 55, ἔχων οὕτω « *Δακτυλιογλύφῳ μὴ ἐξεῖναι σφραγίδα φυλάττειν τοῦ παθέντος δακτυλίου* (8). Μνημονεύεται δ' ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ ἡ περίφημος τοῦ Σαμίου Πολυκράτους σφραγὶς, ἐκείνη ἣν ὑπεραγαπῶν ὁ εὐδαίμων τῆς Σάμου τύραννος, ἔῤῥιψεν εἰς τὴν θάλασσαν, τὴν σταθερῶς εὔνουν τύχην ἐξιλεούμενος, ἀλλ' ἀνεῦρε τὴν ἐπαύριον ἐν τοῖς ἐντοσθίοις τοῦ παρατεθέντος αὐτῷ ἰχθύος. Ἦν δὲ σαρδόνυξ, ἄγλυφος κατὰ Πλίνιον (9), ὅστις ὅμως φαίνεται ἀμφιβάλλων ἂν ἦν αὐτὴ ἥτις διετηρεῖτο ἐντὸς χρυσοῦ κέρατος, εἰς τὸν ἐν Ῥώμῃ ναὸν τῆς Ὁμονοίας,

(1) Θεσμ. 427. — (2) Αὐτ. 425. — (3) Ξενοφ. Κ. Ἀν. Δ, 7, 26. - Ἰδ. Pl. 33, 4.— (4) Νεφ. 332. — (5) Ἐκκλ. 632. — (6) Αἰλ. Π. Ἱστ. 113, 30. — (7) Πλατ. Συμποσ. Δ. — (8) Διογ. Λ. Α, 57.— (9). 37, 2, 4.

ἀφιερωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου. «Polycratis gemma quae demonstratur illibata intactaque est, si credimus ». Καὶ τῳόντι Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς μαρτυρεῖ (1), ὅτι εἶχεν ἔντυπον « λ ύ ρ α ν », ὁ δ' Ἡρόδοτος λέγει μόνον· « *Χρυσόδετος σμαράγδου μὲν λίθου ἐοῦσα, ἔργον δὲ Θεοδώρου τοῦ Τηλεκλέους Σαμίου* » (2)· ἐπειδὴ ὅμως τὸν Θεόδωρον ἐγνωρίσαμεν ὡς κυρίως μεταλλουργόν, ἴσως ἐννοεῖ ὅτι αὐτὸς ἔδεσε τὸν δακτύλιον μόνον.

Ὁ Στράβων ἐπὶ τέλους, ὁμιλῶν περὶ *γλύμματος πολυτελοῦς* καθὼς (3), καὶ ὁ Παυσανίας (4), λέγων « *Ἐπὶ τοῦ λίθου τῆς σμαράγδου σφραγὶς* », συμφωνοῦσι μετὰ τοῦ Κλήμεντος. Δακτυλιογλύπτης ἦν ἐν Ὀλυμ. 50—60 καὶ Μνήσαρχος, ὁ πατὴρ Πυθαγόρου, τοῦ φιλοσόφου (5). Ψῆφοι ὅμως γλυπταὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης, γνήσιον ἔχουσαι αὐτῆς τὸν ρυθμὸν, εἰσὶ σπάνιαι, καὶ μεταξὺ αὐτῶν τινες, τοῦ κ α ν θ ά ρ ο υ τὸ ἐξ Αἰγύπτου προελθὸν σχῆμα παριστῶσαι, εἰσὶ γεγλυμμέναι ἐπὶ τῆς κάτω αὐτῶν ἐπιφανείας, ἣν ἐπὶ τῶν Αἰγυπτίων κανθάρων κοσμοῦσι σημεῖα ἱερογλυφικὰ, ἡ πολλάκις, αἱ ἀρχαιότεραι, ἔχουσιν ὀπὰς στρογγύλας ἢ ἄλλας, ἴσως εἰς μίμησιν τῶν παλαιῶν θ ρ ι π η δ έ σ τ ω ν (6).

(1) Προτρ. Γ. σ. 247.— (2) Γ, 41.—(3) 10, σ. 170. Τχν. (4) Η, 14.— (5) Διογ. Λ. Η, 1.—

(6) DENKM. Pl. XV, ἀρ. 54 ἀνὴρ 55 σφὶγξ ὑπὸ κάνθαρον.
56 ζῶον.
57 Λέων σχίζων ἔλαφον.
59 Οἰδίπους φονεύων τὴν Σφίγγα.
60 Λύκος τρώγων τράγον.
61 Ἀπόλλων καὶ Ἔλαφος.
52 Δαδοῦχος Ἄρτεμις.
Ἰδ. Gerh. Ant. Bildw. Cent. I, Tf. 80, 1. - Lippert Dactyliothek, Scrin I, p. II, n. 79, 496.-Millin,Pierres. grav. Pl. 6, 50.

Νομίσματα.

Τὰ δὲ νομίσματα τῆς Ἑλλάδος ἦσαν οὐχὶ ἐπίσημα πάντοτε, ἀλλὰ τ' ἀρχαιότερα ἀργυροῖ ὀ β ε λ ο ὶ, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα ὀ β ο λ ό ς (1). Νομίσματα δ' ἐκλήθησαν ἐκ τοῦ ν ό μ ο ς, οὗ τὸ δωρικὸν ν ο ῦ μ ο ς μετέπεσε καὶ εἰς κύριον ὄνομα ταραντινοῦ νομίσματος, τὸ ἐφ' οὗ παρίστατο Τάρας ὁ Ποσειδῶνος ἐπὶ Δελφῖνος ὀχούμενος (2). Ὑπὸ τὴν μορφὴν δὲ ταύτην παρεδέχθησαν καὶ οἱ Λατῖνοι τὸ ὄνομα numus.

Κατὰ πρῶτον δὲ φαίνεται, ὅτι εἰσήγαγεν ἐπίσημα νομίσματα, τὰ ἀργυρᾶ, Φείδων ὁ τύραννος τοῦ Ἄργους, κόψας αὐτὰ ἐν Αἰγίνῃ (3). Καὶ κατὰ μὲν τὰ Πάρια μάρμαρα, ὁ Φείδων ἔζη 119 ἔτη πρὸ τῆς ά. Ὀλυμ., ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος (4), ἀναφέρει αὐτὸν πανηγυρίσαντα τὰ Ὀλύμπια, καὶ κατὰ τὰς ἡλιακὰς ἀναγραφὰς ἐγένετο τοῦτο τὴν 8ην Ὀλυμπιάδα. Ἀντιποιοῦνται δὲ καὶ ἄλλαι Ἑλληνικαὶ πόλεις τὴν εὕρεσιν τῆς νομισματικῆς (5), καὶ ὁ Ἡρόδοτος (6) λέγει ὅτι οἱ Λυδοὶ πρῶτοι ἔκοψαν ἄργυρον καὶ χρυσόν.

Ἐπὶ πολὺ δὲ τὰ νομίσματα ἐτυποῦντο ἐπὶ μόνου τοῦ ἑνὸς μέρους τῆς *ὄψεως* (Avers), τὸ δ' *ἔμπαλιν* (Revers) διετήρει τὰ ἴχνη τῶν τεσσάρων τριγώνων ἢ τετραγώνων ἄκρων τῆς Λαβίδος ἢ τοῦ ἀκμοθέτου, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο τὸ νόμισμα ἵνα τυπωθῇ. Ταῦτα, ὅταν δὲν ἦναι ἐπιτηδευτῶς κατεσκευασμένα (7), εἰσὶν ἀπόδειξις ἀρχαιότητος τοῦ νομίσματος, καὶ καλοῦνται *ἔντυπον τετράγωνον* (quadratum incusum) (8).

(1) Μ. ἐτυμ. φ. ὀβελίσκος. - Ὡρίων φ. ὀβολός. — (2) Ἀριστ. ἐν Πολυδ. Θ, 80.— (3) Στρβ. Η.—(4) ΣΤ. 127. — (5) Bœckh, Metrol. Unters. σ. 79.— (6) Α, 94.—(7) Ἴδε DENKM. 63, 68, 85.— (8) D. 64, 65.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἀρχαιοτάτων γνωστῶν νομισμάτων διακρίνονται τὰ *χελώνια* τῆς Αἰγίνης (1), τὰ Κορίνθια, Πήγασον ἔχοντα ἐπειργασμένον, καὶ ὑπ' αὐτὸν τὸ Κόππα ἀντὶ τοῦ Κάππα (2), καὶ τὰ Βοιωτικὰ ἔχοντα τὴν ἀσπίδα (3).

Μετὰ ταῦτα ὅμως ἤρχισαν οἱ Ἕλληνες ἐπιτυποῦντες κεφαλὰς Θεῶν, ζῴδια ἀλληγορικὰ κτλ. ἑκατέρωθεν τῶν νομισμάτων αὐτῶν. Ἐπὶ τῶν χρόνων δὲ τούτων ἦσαν τινὰ, τὰ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος μάλιστα, ἑτερόκοιλα, ἤτοι εἶχον τὸν αὐτὸν τύπον ἐντετυπωμένον μὲν κοῖλον ἀφ' ἑνὸς, ἀναφαινόμενον δὲ κυρτὸν ἀφ' ἑτέρου (4). Ἀπαντῶνται ὅμως, κυρίως ἐξ Ὀλυμ. 60—80, καὶ τὰ ἔχοντα ἐξ ἑνὸς μὲν κοῖλον τὸν τύπον ἐξ ἑτέρου δὲ διάφορον αὐτοῦ τὸν κυρτόν (5).

Τὰ ἀρχαιότατα Ἀττικὰ εἶχον ἐπίσημον Βοῦν (6), μετὰ ταῦτα Γοργόνιον, ὅμοιον κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τὸ τῆς Σελινουντίας μετόπης (7), κοὶ ἔπειτα Ἀθηνᾶς κεφαλὴν, αἰγυπτιάζουσαν τὴν μορφὴν, ἐν καταγραφῇ μετὰ γλαυκός (8). Διετήρησαν δὲ τὸν ἀρχαϊκὸν τοῦτον τῆς κεφαλῆς τύπον ἐπὶ πολὺ καὶ τὰ μεταγενέστερα τετράδραχμα. Καὶ ἐκ Σικελίας δὲ διατηροῦνται ἀρχαϊκὰ κατά τε τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὸ διάγραμμα, τὰ τοῦ Ῥηγίου ἐπὶ Ἀναξίλου, ἐξ Ὀλυμπ. 70—76 (9), ἔχοντα λαγωὸν μετ' ἐπιγραφῆς Ῥηγίνων, καὶ ἀπήνην (10)· τῆς Γέλας, ἔχον ἀνθρωπομόρφου ταύρου προτομὴν μετ' ἐπιγραφῆς Γέλας, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν ἀπήνην (11)· τὸ τῶν Συρακουσίων, ἔχον ἀρχαϊκὴν κεφαλὴν καλαμοστεφοῦς νύμφης Ἀρεθούσης, πέριξ δελφῖνας, καὶ τὴν

(1) D. 62, 63. — (2) D. 65, 66. — (3) D. 64. — (4) D. 71 Σιριτῶν. 72 Καυλωνίας. 73 Μεταποντίου. — (5) D. 74 Ταραντινῶν. 75 Κρότωνος. — (6) Ἀριστφ. Ὄρν. 1106. - Πολυδ. Θ. 60. - Πλουτ. Θησ. 25. — (7) D. 68. — (8) D. 69, 70. — (9) Ἀριστ. ἐν Πολυδ. Ε, 12, 75. — (10) D. 79. — (11) D. 77

ἐπιγραφὴν *Συρακουσίων*· εἰς δὲ τὸ ἔμπαλιν νικητήριον ἅρμα (1). Σώζονται δὲ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἔχοντα ῥυθμὸν ἀρχαϊκὸν καὶ αὐστηρὸν, καλὴν ὅμως τὴν ἐργασίαν, τὰ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀμύντου (2) ὅστις ἔζη ἐν Ὀλ. 70—79· τὰ κομψότατα τῶν Ἀκανθίων, παριστῶντα λέοντα σπαράττοντα ταῦρον ἢ σῦν (3), τὰ τῶν Μενδαίων, παριστῶντα ἀφ' ἑνὸς μὲν Διόνυσον, ἀφ' ἑτέρου δὲ πτηνὸν καθήμενον ἐπὶ ὄνου (4)· τὰ τῶν Θασίων, παριστῶντα σάτυρον ἁρπάζοντα νύμφην (5), τὰ βαρβάρως μιμηθέντα ὑπὸ τῶν ἐν Μυγδονίᾳ Ληταίων καὶ Ὀρρησκίων, οἵτινες ἀντικαθιστῶσι κένταυρον ἀντὶ Σατύρου (6), ἢ ἐνίοτε ἄνδρα ταύρους ἀπάγοντα, ἀτέχνως εἰργασμένον. Καὶ χρυσοῖ δὲ στατῆρες εὑρίσκονται τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐκ τῶν ἐπὶ Κροίσου ἐν Ὀλυμ. 55, ὁ τῶν Φωκαέων ἔχων φώκην, ὁ τῶν Κλαζομενίων, ὁ τῶν Σαμίων, ὁ τῶν Κυζικηνῶν καὶ ὁ τῶν Λαμψακηνῶν, ἔχων πτερωτὸν θαλάσσιον ἵππον (7).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Γραφική.

Ἡ δὲ Γραφικὴ εἶναι τέχνη ἔμφυτος μέχρι τινος εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ τὰ πρῶτα αὐτῆς βήματα, μὴ προσκόπτοντα, ὡς τὰ τῆς γλυπτικῆς, εἰς τὴν τῆς ἀντιξόου ὕλης ἀντίστασιν, εἰσὶ τοσοῦτον εὐχερῆ, ἄσημα, καὶ ἀνάξια μνείας, ὥστε δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἱστορίαν. Διὰ τοῦτο αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς εἰσὶν, ὡς προειρέθη, ἐγκεκαλυμμέναι εἰς σκότος, καὶ μόνον ὀνόματά τινα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πιθανὰ ἢ συμβολικὰ μνημονεύονται,

(1) D. 78. — (2) 79. — (3) D. 86, 87. — (4) D. 88. — (5) D. 80, 81, 82. — (6) D. 83, 84. — (7) D. 90.

καὶ εἰς αὐτὰ ἀναφέρονται ἄνευ χρονολογικῶν διδομένων αἱ τῶν στοιχειωδεστέρων μερῶν αὐτῆς ἐφευρέσεις.

Ὡς ἀρχαιοτάτους ζωγράφους ἀγνώστου ἡλικίας, μονοχρώματα δέ ζωγραφοῦντας ἔτι, ἢ ἴσως μᾶλλον ὡς τοὺς πρώτους διὰ διαφόρου χρώματος τὸ ἐμβαδὸν τοῦ διαγράμματος διακρίνοντας, ὀνομάζει ὁ Πλίνιος (1) τὸν Ἡγησίμονα, τὸν Δεινίαν, καὶ τὸν Χαρμίδαν. Προσέτι δ' ἀναφέρει περὶ τοῦ Ἀθηναίου Εὐμάρου, ὅτι πρῶτος διέκρινεν εἰς τοὺς πίνακας τὴν μορφὴν τῆς γυναικὸς, πιθανῶς γράφων αὐτὴν διὰ λαμπροτέρου χρώματος, ὡς τοῦτο βλέπομεν ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων ἀγγείων, καὶ ὡς διὰ λευκοῦ λίθου διακρίνονται τὰ γυναικεῖα πρόσωπα εἰς τὰ ἀρχαιότερα Σελινούντια μάρμαρα. Ἀπεπειράθη δ' ἡ γραφὶς τοῦ Εὐμάρου καὶ παντὸς ἄλλου σχήματος, ὥστε οὗτος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ πρῶτος διαῤῥήξας τῆς τέχνης τὰ σπάργανα.

Ὡς τελειοποιήσαντα δὲ τὰς μεθόδους καὶ τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ Εὐμάρου ἀναφέρει ὁ Πλίνιος Κίμωνα τὸν Κλεωναῖον, εἰς οὗ τὰς εἰκόνας σώζονται δύο ἐπιγράμματα τοῦ Σιμωνίδου, ἀποθανόντος ἐν Ὀλυμ. 78 β'· ἐν ἑνὶ δ' ἐξ αὐτῶν λέγεται ὁ Κίμων σύγχρονος τοῦ ζωγράφου Διονυσίου, ἀκμάσαντος περὶ τὰ Μηδικὰ, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὁ Εὔμαρος ἔζη οὐχὶ πρὸ τῆς 60ης Ὀλυμπιάδος. Αἱ δὲ βελτιώσεις ἃς ὁ Κίμων ἐπέφερεν εἰς τὴν τέχνην ἦσαν οὐ μικραὶ, καὶ ἀπέβλεπον τούς τε ἀγνώστους μέχρις αὐτοῦ κανόνας τῆς διόψεως (perspective), καὶ τὴν ἀκριβεστέραν ἀνατομικὴν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος παράστασιν, οἵαν ἐπεδίωξε σχεδὸν συγχρόνως Πυθαγόρας ὁ Ῥηγῖνος ἐν τῇ γλυπτικῇ. Καὶ κατὰ μὲν Αἰλιανὸν (2), «*Κίμων ὁ Κλεωναῖος ἐξηργάσατο φασὶ τὴν τέχνην τὴν γραφικὴν, ὑποφυομένην ἔτι καὶ ἀτεχνῶς ὑπὸ*

(1) 35, 34 — (2) Π. Ἱ. Η. 0.

τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ ἀπείρως ἐκτελουμένην, καὶ τρόπον τινα ἐν σπαργάνοις καὶ γάλακτι οὖσαν». Κατὰ δὲ τὸν Πλίνιον (1) εὗρε τὴν καταγραφὴν, ἤτοι τὰς πλαγίας εἰκόνας (profil), καὶ παρέστησε τὰς διαφόρους θέσεις τῆς κεφαλῆς, τὰ ἄρθρα καὶ τὰς φλέβας, καὶ τὰς τῶν ἐνδυμάτων πτυχάς. (catagrapha invenit, hoc est obliquas imagines, et varie formare vultus respicientes, suspicientes vel despicientes. Articulis etiam membra distinxit, venas protulit, præterque in veste et rugas et sinus invenit).

Ἀλλ' ἂν κατὰ τὰς μαρτυρίας ταύτας, αἵτινες φαίνονται ἐχόμεναί πως ἱστορικῆς ἀληθείας, ἡ τέχνη ἐνηπίαζε πρὸ τῶν Μηδικῶν, καὶ ἐστερεῖτο τῶν στοιχειωδεστέρων αὐτῆς προσόντων, δυσκόλως δύναται νὰ πιστευθῇ τὸ ἕτερον τοῦ Πλινίου διήγημα (1), ὅτι ὁ ζωγράφος Βούλαρχος ἔγραψε «τὴν ὑπὸ τῶν Κιμμερίων Πέρσιν Μαγνησίας» (τῆς πρὸς Μαιάνδρῳ), καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κανδαύλης ὅτι ἠγόρασε τὸν πίνακα ἰσοστάθμου χρυσοῦ· διότι ἡ ἅλωσις ἐγένετο ἐπὶ Ἀρχιλόχου τοῦ ποιητοῦ, οὗ ἡ ἐποχὴ ἀμφιβάλλεται μεταξὺ Ὀλυμ. 15, 26 καὶ 29, ὁ δὲ Κανδαύλης ἀπέθανεν ἐν Ὀλυμ. 19, ά. ὥστε δικαίως ὁ Βέλκερ (3) ἠμφισβήτησε τὴν ἀπίθανον ταύτην διήγησιν, διϊσχυρισθεὶς εὐλογοφανέστατα ὅτι ὁ Πλίνιος ἠρύσατο αὐτὴν ἐκ τοῦ μὴ γνησίου συγγράμματος τῶν Λυδιακῶν τοῦ Ξάνθου. Ἐν Ὀλ. 60 οἱ Φωκαεῖς, ἀναγκασθέντες νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν των, ἀφῆκαν ἐν αὐτῇ εἰς διάθεσιν τοῦ Ἁρπάγου τὰ χαλκᾶ αὐτῶν καὶ λίθινα ἀναθήματα καὶ τὰς γραφὰς (4)· Ἐν δ' Ὀλυμ. 67, Μανδροκλῆς ὁ Σάμιος, ὁ ἀρχιτεκτονήσας τῷ Δαρείῳ τὴν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου γέφυραν, ἀνέθηκεν εἰς τὸ ἐν Σάμῳ Ἡραῖον μέγαν πίνακα, παριστῶντα τὴν δίοδον (5). Καὶ ἐν Ῥώ-

(1) 35, 34.— (2) Αὐτ. ἴδ. καὶ 7, 39. — (3) Kl. scrift. I, 439.— (4) Ἡρόδ. Α, 164.—(5) Αὐτ Δ, 88.

μὴ δ' ὁ Δαμόφιλος καὶ ὁ Γόργασος, δύο Ἕλληνες, ἐζωγράφησαν τὸν ἐν τῷ μεγάλῳ Ἱπποδρόμῳ ναὸν τῆς Δήμητρος, καθιερωθέντα ἐν Ὀλ. 71 (1).

Ἀλλὰ τὰ μόνα ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης σωζόμενα γραφικῆς δείγματα εἰσὶ τὰ ἐπὶ τῶν κεραμίων ἀγγείων (2), διδόντα μέν τινα ἰδέαν περὶ τοῦ τότε χαρακτῆρος τῆς τέχνης, ἀλλὰ καὶ ταύτην παντάπασιν ἀτελῆ, πρῶτον μέν, διότι ἡ μέθοδος τοῦ ἐφαρμόζειν παχέα χρώματα εἰς τὴν κέραμον, καὶ προσκολλᾷν αὐτὰ διὰ τοῦ πυρὸς, ἔχει ὑλικὰς δυσκολίας, μὴ ἐπιτρεπούσας πᾶσαν ἐλευθερίαν εἰς τὸν ζωγράφον· δεύτερον δὲ, διότι αἱ πλεῖσται τοιαῦται γραφαὶ ἐγίνοντο ἐν παρέργων καὶ πολλάκις ἐν παιγνίων μέρει, καὶ μάλιστα χειρονακτικῶς.

Ἡ γραφὴ τῶν κεράμων πατρίδα ἔχει, φαίνεται, τὰς πόλεις ἐν αἷς ἀρχαιότατα καὶ κυρίως ἤνθησεν ἡ κεραμευτικὴ, τὰς Ἀθήνας δηλαδὴ μάλιστα καὶ τὴν Κόρινθον. Ἐκ δὲ Κορίνθου ἐν Ὀλυμ. 30 φεύγων ὁ Βακχιάδης Δημάρατος τοὺς Κυψελίδας μετὰ τῶν τεχνιτῶν Κλεοφάντου, Εὐχειρος καὶ Εὐγράμμου, μετέφερε τὴν τέχνην εἰς Τυρρηνίαν, ἂν δὲν ἦσαν καὶ τὰ ὀνόματα ταῦτα κατ' ἀρχὰς προσωποποιήσεις μόνον τῶν πρώτων τῆς τέχνης βημάτων, εἰς μεταγενεστέρους μόνον χρόνους δοθέντα καὶ εἰς τεχνίτας, ὡς ἀπαντῶνται ἐνίοτε ἐν ἐπιγραφαῖς τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς.

Εὑρίσκονται δὲ τὰ πλεῖστα τῶν ἀγγείων ἐντὸς τάφων, διότι ἔθος ἦν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις νὰ θάπτωσι τοιαῦτα μετὰ τῶν νεκρῶν, ὡς λέγει καὶ ὁ Βλέπυρος ἐν ταῖς ἐκκλησιαζούσαις τοῦ Ἀριστοφάνους (στ. 531)·

(1) Pl. 37, 45. — (2) Panofka, Vasenbilder. ἐν ταῖς Abhandl. τῆς Ἀκαδ. τοῦ Βερολίνου, 1840. - De Witte Revue de Philol. II, ἀρ. 5—6. - Ed. Gerhard, Auserl. Vasenbild.

«Ὦχου καταλιποῦσ' ὥσπερεὶ προκείμενον
μόνον οὐ στεφανώσασ', οὐδ' ἐπιθεῖσα λήκυθον».

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἐξέλαβόν τινες ὡς κάλπας ταφροδόχους, ὡς καὶ ἦσαν τῷ ὄντι ἐνίοτε. Πολλάκις ὅμως ἀπαντῶνται, καὶ πολλὰ μάλιστα ἀνθ' ἑνὸς, ἐντὸς τάφων περιεχόντων τὸν σκελετόν· ὥστε γενικώτερον πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὅτι ἐνετίθεντο εἰς τοὺς τάφους ὡς *κτερίσματά* τινα, προσφοραὶ καὶ ἐνθυμήματα τοῖς νεκροῖς, καὶ ὡς τοιαῦτα ἐνομίσθησαν καὶ ὠνομάσθησαν *δακρυδόχα*, καὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων φαίνεται ὅτι ἐνίοτε εἶχον ἀληθῶς ταύτην τὴν σημασίαν (1). Τινὰ ἐξ αὐτῶν, τὰ ὅλως ἀκόσμητα καὶ χονδροειδῆ, ἦσαν πιθανως ἐκ τῶν τῇ οἰκιακῇ ὑπηρεσίᾳ χρησίμων· ἄλλα δὲ, τὰ πλεῖστα τῶν ἐν τοῖς τάφοις εὑρισκομένων, τὰ κομψότερα κἂν καὶ τὰ κατάγραφα, κατεσκευάζοντο, φαίνεται, εἰς κόσμησιν τῶν αἰθουσῶν, εἰς ξένια ἢ προσφορὰς φίλων πρὸς φίλους, διὸ καὶ συνεχέστατα ἀπαντῶνται ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφαὶ ὡς «ὁ *παῖς καλὸς*», «*καλὴ εἶ*» (2), καὶ ἄλλαι τοιαῦται προσρήσεις φιλοφροσύνης. Τινὰ ἦσαν ἆθλα ἀγώνων, ἄλλα παιδίων ἀθύρματα, καὶ συνεθάπτοντο μετὰ τῶν ἐπὶ τῆς ζωῆς των κεκτημένων αὐτὰ, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῆς ἡλικίας ἑκάστου. Ἦσαν δ' ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν τὰ πολυαριθμότερα βιομηχανίας προϊόντα μᾶλλον ἢ καλλιτεχνίας, δι' ὃ καὶ τὰ ὑπὸ τῶν συγγραφέων μνημονευόμενα κεραμογράφων καὶ ἀγγειογράφων ὀνόματα, περιφρονητικῶς μᾶλλον, ὡς χειρονακτῶν τινων, ἀναφέρονται. Οὕτω τὸν Φιλοχάρην, ἀδελφὸν τοῦ Αἰσχίνου, ὀνειδίζει ὁ Δημοσθένης (3) ὡς «*ἀλαβαστροθήκας γράφοντα*», καὶ ὁ Ἀριστοφάνης (4) σατυρίζει τὸν Κέφαλον, ὅστις ἐνόμιζεν ὅτι δύναται «*τὰ τριβλία κακῶς κεραμεύειν, τὴν δὲ πόλιν εὖ καὶ κα-*

(1) Ἴδε «Εὐνομίαν» ἀρ. 130.—(2) Εἰς τὸ μᾶλλον τῆς Ἔριδος: «*Ἡ καλὴ λαβέτω*»— (3) Π. Παραπρέσβ. — (4) Ἐκκλ. 252.

λῶς», καὶ ὡς ἀγενῆ βαναυσουργὸν χλευάζει τὸν λυχνοποιὸν Ὑπέρβολον(1). Ἐκ τῶν ὀλίγων δ' ὀνομάτων ὅσα σώζονται ἐπ' ἀγγείων ἐπιγεγραμμένα, τὰ μὲν συνοδεύοντα τὴν λέξιν «ἐποίει» εἰσὶ μᾶλλον τὰ τῶν κεραμέων· μόνα δὲ τὰ προηγούμενα τῆς λέξεως «ἔγραφεν» (ὧν οὐ πλείονα τῶν 25 εἰσὶ μέχρι τοῦδε γνωστὰ), ἄσημα τὰ πλεῖστα, δηλοῦσι τοὺς διομηχάνους, τοὺς τὰς γραφὰς ἐκτελέσαντας. Ἐνίοτε δ' ὁ αὐτὸς «ἔγραψε κἀποίησε».

Κατ' ἀρχὰς μέγιστον πλῆθος τῶν ἀγγείων τούτων ἀνευρέθη ἐν Τυρρηνίᾳ, ὡς καὶ ἐν ταῖς Χαλκιδικαῖς πόλεσι τῆς Καμπανίας, Κύμῃ καὶ Νώλᾳ, ὥστε καὶ πρὸ τοῦ Βιγκελμάννου κοινῶς ἐνομίζετο ὅτι ἡ κατασκευὴ αὐτῶν ἀνῆκεν ἰδίως τοῖς Τυρρηνοῖς, ἐν ᾧ ἡ τέχνη των ἀπαραγνώριστον εἶχε τὸν ἑλληνικὸν τύπον. Ἐν Ὀλκίῳ (Volci) μάλιστα τῆς Τυρρηνίας εὑρέθησαν ἀγγεῖα Ἀττικὰς ἔχοντα οὐ μόνον γραφὰς, ἀλλὰ καὶ ἐπιγραφὰς *(τῶν Ἀθήνηθεν ἄθλον εἰμὶ)*, ὁμοίως καὶ ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ καὶ ἐν τῷ Κιμμερίῳ Βοσπόρῳ, καὶ ἐν γένει ὅπου ἐπεκράτει βίος ἑλληνικός.

Μετὰ δὲ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπεδείχθη ὅτι ἀληθὴς πηγὴ τῶν ἀγγείων ἦν ἡ Ἑλλὰς, διότι πάμπολλα τοιαῦτα εὑρέθησαν ἐν Ἀθήναις, ἐν Κορίνθῳ ἐν Μήλῳ, ἐν Θήρᾳ, καὶ πανταχοῦ ὅπου νεκροπόλεις ἢ ἀρχαῖα κεραμεῖα ἀνεκαλύφθησαν. Προφανῶς δὲ διεδίδοντο ἀλλαχοῦ ἢ διὰ τοῦ ἐμπορίου ἀμέσως, ἢ δι' ἀπομιμήσεως τῶν ἑλληνικῶν.

Τῶν ἀγγείων τούτων τὰ ἀρχαιότερα εἰσὶν ὑπόξανθα, σχεδὸν ἀγάνωτα, ἔχοντα δὲ γραφὰς ἐρυθρὰς, φαιὰς, ὑπομελαίνας, καὶ ἰοβαφεῖς. Τὰ δ' ἐντελέστερα αὐτῶν εἰσὶ πυρρὰ ἢ ἐρυθρὰ, μελαίνας ἔχοντα καὶ στιλπνὰς τὰς γραφάς. Περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἄρ-

(1) Ἱππ. 1312. - Νεφ. 1069. - Εἰρ. 521. Σχολ. - Χαιρέστρατος παρὰ Φρυνίχῳ ἐν Ἀθην. IA, 474.

χονται γραφαὶ κίτριναι (κιρραὶ) ἐπὶ μέλανος ἐμβαδοῦ. Κατεσκευάζοντο δ' ἐν γένει κατ' ἀρχὰς μὲν ὀπτούμενα, ἔπειτα δὲ βαφόμενα διὰ μέλανος χρώματος ἐξ ἀσφάλτου κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐν νάφθᾳ ἀναλελυμένης, καὶ τέλος ξηραινόμενα εἰς μετρίαν θέρμην. Εἰς πολλῶν τὴν ἐπιφάνειαν φαίνονται ἐξεσμέναι γραμμαὶ, δι' ὧν ὁ ζωγράφος ὡδήγει τὴν πρόχειρον ἐργασίαν του.

Ἐξ αὐτῶν τὰ ἀρχαιότερα παριστῶσι συνήθως τερατόμορφα ζῶα, οἷον μονοκέρως, καὶ πάνθηρας, καὶ ἄλλα ἀναμιμνήσκοντα τῆς ἀσιανῆς τέχνης τὰ συνηθέστερα σχήματα, καὶ ἐπωνομάσθησαν διὰ τὸν ἀρχαϊκὸν αὐτῶν τύπον *Φοινικίζοντα* ἢ *Αἰγυπτιάζοντα*, ἢ ὑπ' ἄλλων *Δωρίζοντα* (1), διότι κυρίως εὑρίσκονται εἰς δωρικὰς χώρας, ὡς εἰς Θήραν, Μῆλον καὶ ἄλλας νήσους.

Τὰ δ' ἐντελέστερα παριστῶσιν ἰδίως μυθολογικὰ ἀντικείμενα, μάλιστα δὲ πράξεις τοῦ Ἡρακλέους, Διονυσιακοὺς μύθους, ἄλλοτε μὲν ἐμβριθεῖς ἄλλοτε δὲ γελοίους, μαινάδας καὶ σατύρους, ὧν αἱ ἄνετοι καὶ τολμηραὶ θέσεις συνετέλεσαν οὐ μικρὸν εἰς τὴν τῆς τέχνης ἀνάπτυξιν, ὡς συνετέλεσεν ἡ κωμῳδία εἰς τὴν τῆς δραματικῆς ποιήσεως. Ὑπάρχουσι τέλος καὶ γραφαὶ αἰνιττόμεναι τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἀγγείου. Τοιαῦται εἰσὶν ὅσαι παριστῶσι σκηνὰς γυμναστικῶν ἀγώνων, ἢ στέψεις ἀθλητῶν νικηφόρων, ἐπιγεγραμμέναι ἐπ' ἀγγείων ἄτινα, ὡς πολλάκις οἱ ἀμφορεῖς ἐλαίου, ἐδίδοντο λόγῳ ἐπινικίων (2).

Ὅσῳ δ' ἀρχαιότερα τὰ ἀγγεῖα, τόσῳ, φυσικῷ τῷ λόγῳ, καὶ ἀτελέστερος ὁ ζωγραφικὸς αὐτῶν ῥυθμὸς, ὑποτιθεμένης ἴσης ἐπιμελείας περὶ τὴν ἐξεργασίαν. Ἐν γένει δ' ἐφ' ὅλης τῆς ἐποχῆς ταύτης εἰσὶν αἱ παραστάσεις ἀρχαϊκαὶ, δηλαδὴ τὰ μὲν γυμνὰ νευρώδη καὶ μυώδη, αἱ δὲ κινήσεις σκληραὶ καὶ ἀπεσφιγμέναι μέχρι παρα-

(1) Thiersch. Ep. 82. — (2). Ant. hell. II, N. 960.

δοξίας ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, καὶ τὰ ἐνδύματα ἐπιτετηδευμένως καὶ παραλλήλως ἐπτυγμένα (1).

(1) Παραδείγματά τινα ἀρχαϊκῶν ἀγγείων ἐκ τῶν Πινάκων τοῦ Μυλλέρου (DENKMÆLER der bild. Kunst).

18. Κορινθιακὸν, ὑπόξανθον. Ὑπέρυθροι γραφαὶ, καὶ γραμμαὶ ἐξεσμέναι. Ζῶα. Ἄνωθεν Θήρα Θερσάνδρου μετ' ἐπιγραφῶν.

16. Ἐρυθρὸν, γραφαὶ μέλαιναι. Ὁπλίτης γυμναζόμενος μεταξὺ 4 θεατῶν. Ἄνωθεν Σειρὴν καὶ δύο Πάνθηρες.

17. Ὁμ. Διόνυσος ὑπηνήτης, κρατῶν καρχήσιον καὶ κλῖμα, μεταξὺ δύο σατύρων χορευόντων κόρδακα. Ἀπόλλων μεταξὺ Ὡρῶν. Κωμικόν.

91. Παναθηναϊκὸς ἀμφορεύς. Ἐξ Ἀθηνῶν. Ἐπίγρ. *Τῶν Ἀθήνηθεν ἄθλον εἰμὶ.*

92. Ὁμ. Ἀθηνᾶ μεταξὺ δύο κιόνων, ἐφ' ὧν ἀλέκτορες, ἔμβλημα τῆς μάχης. Ὅμοια καὶ ἐκ Μεγάλης Ἑλλάδος καὶ ἐκ Κυρήνης.

93. Ἄθλον νίκης κέλητι. Θήρα κάπρου μετ' ἐπιγραφῆς. *Ἀρτιφάτας* (βασιλεὺς Λαιστρυγόνων) κτλ. Ἐκ τάφου τῆς Καπούης.

94. Ἑρμῆς μετὰ τῶν τριῶν θεῶν πρὸς τὸν Πάριν (ὡς ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου). Ἰσχναὶ μορφαὶ, παράλληλοι θέσεις, ὁρμητικὴ κίνησις.

95. Μάχη περὶ τοῦ τρίποδος. Μορφαὶ ἀρχαϊκαὶ, νευρώδεις, ἀπεσφιγμέναι.

96. Ἡρακλῆς πρὸς Κύκνον μαχόμενος, ὡς ἐν τῷ Ἀμυκλαίῳ θρόνῳ.

97. Ἀχιλλεὺς γενειῶν, σύρων τὸν Ἕκτορα. Συνεχῶς ἐπὶ Σικελικῶν ἀγγείων.

98. Ἐριφύλη καὶ Ἀμφιάραος μετ' Ἀδράστου ἐπὶ τεθρίππου μετ' ἐπιγρ. *Ἀμφιάραος καλὸ*[ς] *παῖ*[ς]. Ἐν Εὐηνέμῳ (Benevento).

99. Μέμνων κτείνεται ὑπὸ Ἀχιλλέως. — Ἁρπάζεται ὑπὸ τῆς Ἠοῦς, μετ' ἐπιγρ. *Μέμνων, Ἠὼς.* Ἐξ Ἀκράγαντος.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

ΑΠΟ ΟΛΥΜ. 80—111, ΗΤΟΙ ΑΠΟ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΜΕΧΡΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Γενικὴ Ἐποψις.

Ἀφ' ὅτου ἡ Ἑλλὰς διὰ τῶν μεγάλων θριάμβων της ἐξησφάλισε τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν, ἔκτοτε εἰς τὰς ἀκτῖνας τῆς δόξης καὶ εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν τῆς ἐλευθερίας ὡρίμασε δι' αὐτὴν ὁ ἄκρος πολιτισμὸς, καὶ συγχρόνως ὁ ὡραῖος αὐτοῦ κλάδος, ὁ τῆς καλλιτεχνίας, ὅστις ἐξηκολούθησεν ἀκμαίως ἀνθοβολῶν ἐν ὅσῳ ἔλαμπε μεσουρανῶν τῆς Ἑλλάδος ὁ ἥλιος. Ἀλλ' ὅτε ἡ διχόνοια ἐπέφερε τὴν ἐθνικὴν ταπείνωσιν, καὶ ὁ ἐκτραχηλισμὸς τῆς ἐλευθερίας τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας, τότε μετὰ τῆς λοιπῆς παρακμῆς ἐφάνησαν καὶ τὰ πρῶτα τῆς ἀλλοιώσεως τῆς τέχνης συμπτώματα.

Καὶ ἐν ὅσῳ μὲν προίσταντο τῆς τύχης τῆς Ἑλλάδος οἱ Δωριεῖς, ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν αὐτῶν διεμορφοῦτο καὶ ἡ καλλιτεχνία· ἀλλὰ τῶν Ἀθηναίων ἐγένετο ἀγλαὸν κληρονόμημα, ἀφ' ὅτου εἰς αὐτοὺς περιῆλθεν ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ δόξα. Εὐαίσθητοι, ζωηροὶ, νεωτερισταὶ καὶ δραστήριοι, ὑπ' εὐκραέστατον καὶ λαμπρὸν κατοικοῦντες οὐρανὸν, καὶ εἰς τόπον περιῤῥεόμενον, ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Ἑλλάδος, ἐφαίνοντο ἐκ φύσεως εἰς πᾶν μέγα προω-

ρισμένοι. Καὶ τῷ ὄντι ἤρξατο ἡ πρόοδος αὐτῶν ἤδη ἀπὸ Ὀλυμ. 67 γ', ὅτε, ἀποσείσαντες τὸν ζυγὸν τῶν τυράννων, ἔθηκαν εἰς τὴν πόλιν των τὴν πρώτην κρηπίδα τῆς ἐλευθερίας. Ἐν δ' Ὀλυμ. 68 γ' ἐνεπεδώθη ἡ ὑπεροχὴ τοῦ δήμου ἐπὶ τῆς ὀλιγαρχίας διὰ τοῦ Κλεισθένους, καὶ διὰ τῶν Ἀλκμαιονιδῶν, καταβαλόντων τὸν Ἰσαγόραν, προσέτι δὲ καὶ διὰ τῆς πρώτης μεγάλης νίκης ἣν ἐνίκησεν ἡ πόλις καθ' Ἑλλήνων, τῶν Λακεδαιμονίων Κλεομένους καὶ Δημαράτου, προστατῶν τῆς ὀλιγαρχικῆς μερίδος, καὶ κατὰ τῶν Χαλκιδέων καὶ Βοιωτῶν. Τότε πρῶτον ἐξέπεμψαν κληρούχους εἰς τὴν ἡττηθεῖσαν Εὔβοιαν, καὶ ἤρξαντο τῆς σειρᾶς τοῦ καινοφανοῦς τούτου εἴδους τῆς κατακτήσεως, δι' ἧς ἐξετείνοντο τὰ ὅρια τῆς πόλεως μέχρις οὗ ἔφθανεν ἡ δύναμις τῶν ὅπλων αὐτῆς. Ὅταν δ' ἐν Ὀλ. 72 γ' μόνοι καὶ ἡρωϊκῶς ἀνεχαίτισαν ἐν Μαραθῶνι τὸν βαρβαρικὸν χείμαρρον, τότε πᾶσα ἡ Ἑλλὰς ἔστρεψε θαυμάζουσα καὶ εὐγνωμονοῦσα τὰ βλέμματα πρὸς αὐτούς, καὶ ἡ βαθύνοια τοῦ Θεμιστοκλέους, παρακινήσαντος αὐτοὺς ἐν Ὀλ. 73 νὰ δαπανήσωσιν εἰς ναυπηγίαν τὰς τοῦ Λαυρίου προσόδους, τοῖς περιεποίησε τὰς ἀθανάτους δάφνας τῆς Σαλαμῖνος ἐν Ὀλ. 75 ά, καὶ τὴν θαλασσοκρατίαν τῆς Μεσογείου, καὶ τέλος ἐν Ὀλ. 76 β' τὴν ἡγεμονίαν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες βαρέως ἔφεραν τῶν Σπαρτιατῶν τὴν ὑπεροψίαν. Ἔκτοτε ἤρξαντο φορολογοῦντες τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ λόγῳ κοινῆς κατὰ τῶν βαρβάρων ὑπερασπίσεως, καὶ ἐν Ὀλ. 79 δ' μετέφερον εἰς Ἀθήνας, καὶ ὡς ἴδιον ἑαυτῶν διέθεσαν, μάλιστα ὑπὲρ ἔργων τῆς τέχνης, τὸ κοινὸν ταμεῖον, οὗ οἱ πόροι, συμποσούμενοι εἰς 460 τάλαντα, ὅταν ἔταξε τοὺς φόρους ὁ Ἀριστείδης, ηὐξήθησαν εἰς 600 ἐπὶ Περικλέους, καὶ εἰς 1300 ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα δημαγωγῶν. Ἰδίως ὅμως ἦν τῆς πόλεως ἡ ὑπερτάτη ἀκμὴ περὶ Ὀλ. 80, ὅτε καὶ κατέκτησε τὴν Αἴγιναν, τὴν δωρικὴν

καὶ ἄλλοτε θαλασσοκράτορα νῆσον. Τότε καὶ ἡ Ἑλληνικὴ καλλιτεχνία ἔφθασεν εἰς τὸν ἀνώτατον αὐτῆς κολοφῶνα.

Καὶ ἤρξαντο μὲν ἤδη μεγαλύνοντες τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Κίμων, οἵτινες καὶ τὸν καλλωπισμὸν αὐτῆς δὲν ἠμέλησαν· ἀλλ' ἰδίως ὁ Περικλῆς, ἀναβιβάσας αὐτὴν εἰς βασιλίδος περιοπήν, ἠθέλησε νὰ τῇ περιβάλῃ καὶ τὸν καλὸν στέφανον τῶν θαυμασίων τῆς τέχνης, διὰ «χιλιοταλάντων ναῶν» ὁρατὴν ποιῶν καὶ διαιωνίζων τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης.

Ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν δὲ τοῦ πολιτικοῦ μεγαλείου, μεθ' οὗ συνανεπτύχθη ἐν Ἀθήναις εἰς βαθμὸν ἀνυπέρβλητον καὶ ἡ εὐγενεστέρα ποίησις καὶ ἡ ὑψηλοτέρα φιλοσοφία, προέκυψε καὶ ἡ τέχνη μεγάλη καὶ σοβαρά, ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τῶν περιστάσεων, ἐλευθέρα, ἀναλόγως τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν, γλαφυρά, εὔρυθμος καὶ χαρίεσσα, κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν τῶν Ἑλλήνων αἴσθησιν, καὶ ὑπὲρ πάντας τῶν Ἀθηναίων.

Ἐκ τῆς φαεινῆς δὲ τῶν Ἀθηνῶν ἑστίας ἐξήστραψεν ἡ τέχνη καὶ πανταχοῦ ὅπου ἐξετείνετο αὐτῶν ἡ ἐπιῤῥοή. Ἰδίως δ' ἐπόμενον ἦν μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς Πελοποννήσου τὸ Ἄργος μάλιστα νὰ φιλοτιμηθῇ εἰς ἅμιλλαν πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτῆς δόξαν, καὶ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν παραδειγμάτων αὐτῆς, καθ' ὅσον, ἔχον ἐλευθέρους ὡς αὐτὴ τοὺς θεσμούς, ἦν καὶ διὰ πολιτικῶν σχέσεων συνδεδεμένον μετὰ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ συμμετέσχε τῶν εὐτυχημάτων αὐτῶν.

Ἀλλ' ἡ περίοδος αὕτη τῆς τέχνης, μεγάλη διότι μεγάλα παρήγαγε, ἦν χρονικῶς βραχυτάτη, λήξασα μετὰ τῆς ἰσχύος τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου οὐχὶ μὲν παρακμάσασα ἔτι, ἀλλὰ τὰ πρῶτα ἤδη συμπτώματα τῆς ἐπικειμένης παρακμῆς ὑπεμφαίνουσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχιτεκτονική.

Τειχοδομία.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δὲν μετέβαλε μὲν κυρίως τύπον καὶ σχῆμα, ἀλλ' ἀνεπτύχθη τελειοποιηθεῖσα ἐπὶ τὸ εὐρυθμότερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον.

Ἡ τειχοδομία ὅμως μετερρυθμίσθη οὐσιωδῶς, διότι ἡ τὴν συμμετρίαν μάλιστα ἀσπαζομένη δωρικὴ φυλὴ, αὐτὴ, ὡς φαίνεται, ἐγκαταλιποῦσα τὴν πολυγώνιον τῶν τοίχων οἰκοδομὴν, παρεδέχθη τὴν διὰ πλίνθων ἢ λίθων συννόμων, τουτέστι παραλληλεπιπέδων ἀκριβῶς ἀλλήλοις συνηρμοσμένων.

Τὸν ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους γενόμενον τειχισμὸν τῶν Ἀθηνῶν (ἴδε σελ. 106) συνεπλήρωσεν ὁ Κίμων, κατασκευάσας ἐκ τῶν περσικῶν λαφύρων τῆς ἐν Εὐρυμέδοντι μάχης τὸ νότιον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ *Κιμώνιον* ἀπ' αὐτοῦ κληθέν (1). Σπουδαιοτάτη δ' αὐτοῦ οἰκοδομικὴ ἐπιχείρησις ἦν ἡ ἀνέγερσις τῶν Μακρῶν Τειχῶν, δι' ἧς κατεβίβασεν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν πόλιν εἰς τὴν θάλασσαν, τὸ νέον στοιχεῖον τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης αὐτῆς. Ἤρξαντο δὲ, κατὰ Θουκυδίδην (2), οἰκοδομούμενα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐν Οἰνοφύτοις μάχης, ἐν Ὀλ. 80 δ', τὰ δύο σκέλη, «*τό τε Φάληρόν δε καὶ τὸ εἰς Πειραιᾶ*», καὶ ἐπειδὴ τὸ βόρειον, δηλαδὴ τὸ πρὸς Πειραιᾶ, διήρχετο διὰ τοῦ Ἀλιπέδου, τόπου ἑλώδους καὶ διαβρόχου, ὁ Κίμων ἐπεσκεύασεν αὐτὸ ἐν Ὀλ.

(1) Πλουτ. Κίμ. 13.— (2) Α, 107.

82 δ', τὸ θεμέλιον αὐτοῦ δι' ἰσχυρῶν λίθων στηρίξας (1). Μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων τειχῶν ὁ Περικλῆς ᾠκοδόμησε μετὰ ταῦτα καὶ ἄλλο τρίτον, τὸ *Διὰ μέσου* κληθέν. Τινὲς ἐξέλαβον τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην ὡς ἐμφαίνουσαν τὸ μεταξὺ τῶν δύω μακρῶν περιεχόμενον μέρος τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως. Ἀλλὰ προφανῶς ἀπατῶνται· διότι ὁ Πλούταρχος λέγει (2)· «*Τὸ δὲ μακρὸν τεῖχος, περὶ οὗ Σωκράτης ἀκοῦσαι φησὶν αὐτὸς εἰσηγουμένου γνώμην Περικλέους, ἠγολάβησε Καλλικράτης*»· ἐν ᾧ ὁ Πλάτων (3)· «*Περικλέους δὲ καὶ αὐτὸς (Σωκράτης) ἤκουον, ὅτε συνεβούλευεν ἡμῖν περὶ τοῦ διὰ μέσου τείχους*». Ὥστε ὅ,τι οὗτος καλεῖ *διὰ μέσου*, λέγει ἐκεῖνος *Μακρὸν* τεῖχος. Ἔτι δὲ καὶ ὁ Ἀρποκρατίων (4)· «*Ἀντιφὼν πρὸς Νικοκλέα. Τριῶν ὄντων τειχῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ὡς καὶ Ἀριστοφάνης φησὶν ἐν Τριφάλητι, τοῦ τε βορείου καὶ τοῦ νοτίου καὶ φαληρικοῦ, διὰ μέσου τούτων ἐλέγετο τὸ νότιον, οὗ μνημονεύει καὶ Πλάτων ἐν Γοργίᾳ*». Καὶ τέλος ὁ Θουκυδίδης (5)· «*Τοῦ τε γὰρ φαληρικοῦ τείχους στάδιοι ἦσαν πέντε καὶ τριάκοντα πρὸς τὸν κύκλον τοῦ Ἄστεος, καὶ αὐτοῦ τοῦ κύκλου τὸ φυλασσόμενον τρεῖς καὶ τεσσαράκοντα. Ἔστι δὲ αὐτοῦ ὃ καὶ ἀφύλακτον ἦν, τὸ μεταξὺ τοῦ τε μακροῦ καὶ τοῦ φαληρικοῦ. Τὰ δὲ μακρὰ τείχη πρὸς τὸν Πειραιᾶ τεσσαράκοντα σταδίων, ὧν τὸ ἔξωθεν ἐτηρεῖτο*». Ὅθεν φαίνονται ὑπάρξαντα δύω μὲν μακρὰ τείχη, ἕτερον δ' αὐτῶν τὸ φαληρικὸν, καὶ ἄλλο μὲν τὸ *διὰ μέσου* τεῖχος, ἄλλο δὲ τὸ *μεταξύ*. Ἡ ἀπόστασις τοῦ Πειραϊκοῦ τείχους ἀπὸ τοῦ Φαληρικοῦ μεγίστη οὖσα καὶ διὰ τοῦτο δυσφύλακτος, παρεκίνησε τὸν Περικλέα νὰ οἰκοδομήσῃ τὸ Διὰ μέσου, ὥστε αὐτὸ καὶ τὸ βόρειον νὰ συνδέωσι μόνον τὴν Πειραϊκὴν Χερ-

(1) Πλουτ. Κιμ. 13. - Ἀνδοκ. π. Εἰρ. - Αἰσχ. π. παραπρεσβ. — (2) Περ. 13. — (3) Γοργ. σελ. 655. — (4) Φ. διὰ μέσου τεῖχος.— (5) Β, 13.

σόννησον μετὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἐξ οὗ καὶ ἐγκατελείφθη ὡς ἄχρηστον τὸ νότιον ἢ Φαληρικόν. Μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν δὲ πόλεμον τὰ τείχη ταῦτα ἐκρημνίσθησαν ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου, ἐφυβριζούσης τῆς μουσικῆς (1). Ἀλλ' ἐν Ὀλυμ. 96 γ', μετὰ τὴν ἐν Κνίδῳ ναυμαχίαν, ἀνῳκοδόμησεν αὐτά, τὰ δύο Πειραϊκὰ τοὐλάχιστον, ὁ Κίμων διὰ τῶν τροπαιούχων του πλημμάτων (2). Ἐπιγραφὴ δ' εὑρεθεῖσα ἐν Ἀκροπόλει(3) πραγματεύεται περὶ μεταγενεστέρας αὐτῶν ἐπισκευῆς ἐν Ὀλ. 111, καὶ ἐξ αὐτῆς φαίνεται ὅτι ὅλον τὸ ἄνω μέρος τῶν τειχῶν ἦτον, δι' ὀχυρωματικοὺς λόγους, ἐκ πλίνθων ὠμῶν, ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο καὶ ὁ Βιτρούβος (4), καὶ ὅτι εἶχον καὶ αὐτὰ, ὡς οἱ τῶν πόλεων περίβολοι, πύργους, μεταπύργια καὶ ὑποστέγους ἐπάλξεις. Ἐν Ὀλ. 173 γ' τέλος, 86 πρὸ Χριστοῦ, ὁ Σύλλας κατέστρεψε τὰ μακρὰ τείχη ἐντελῶς (5), καὶ τὰ τελευταῖα αὐτῶν λείψανα μόλις φαίνονται σήμερον.

Ἄξιος λόγου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι καὶ ὁ τειχισμὸς τῶν ἐν Συρακούσαις Ἐπιπολῶν Ἡ διὰ τοὺς Ἀθηναίους ὀλεθρία ἐκστρατεία τῆς Σικελίας ἔφερεν αὔξησιν εἰς τὰς Συρακούσας, καὶ ὕψωσεν εἰς τὸν θρόνον τὸν Διονύσιον, ὅστις ἐν Ὀλ. 94 γ' ἐτείχισε τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἐπιπολῶν εἰς μῆκος 30 σταδίων ἐν 20 ἡμέραις διὰ 60 χιλιάδων ἀνθρώπων, «ἐκ λίθων τετραπόδων, φιλοτίμως συνειργασμένων», ὡς λέγει ὁ Διόδωρος (6). Καὶ ἑκάστου μὲν σταδίου προίστατο εἷς ἀρχιτέκτων, ἑκάστου δὲ πλέθρου (1/8 τοῦ σταδίου) εἷς οἰκοδόμος μετὰ διακοσίων ἐργατῶν. Πάμπολλοι δὲ λιθοξόοι ἔτεμνον τὸν λίθον, καὶ τὴν ὕλην παρεκόμιζον ἑξακισχίλια ζεύγη.

(1) Ξενοφ. Ἑλλ. Β, 2,20.—(2) Αὐτ. Δ, 82, 92. - 10—12. — (3) Ant. Hell. II, ἀρ. 771.— (4) II, 8, 9. — (5) Στράβ. Θ, 11.— (6) Δ. 118.

Καὶ τὰς λοιπὰς δ' Ἑλληνικὰς πόλεις ἠνάγκασεν ὁ Περσικὸς ὡς καὶ ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος νὰ τειχισθῶσι κατὰ τῶν Ἀθηνῶν τὸ παράδειγμα. Τὰ τείχη τῆς Μεσσήνης, σωζόμενα μετὰ τῶν πυλῶν αὐτῶν καὶ μετὰ 32 πύργων, κατεσκεύασεν ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐν Ὀλυμ. 102 δ' ἐκ λίθου εἰργασμένου, καὶ συνετέλεσεν αὐτὰ ἐν 85 ἡμέραις. Ὁ αὐτὸς ἤγειρε καὶ τὰ τῆς Μαντινείας, ἐκ λίθου μὲν τὰ θεμέλια, ἄτινα καὶ διατηροῦνται, τὰ δὲ λοιπὰ ἐκ πλίνθων ἀπέφθων (1). Εἶχον δὲ ταῦτα 8 πύλας καὶ 120 πύργους. Τὰ τῆς Μεγάλης Πόλεως (Σινάνου) κατεσκευάσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον (2), ἀλλ' ὀλίγα μόνον αὐτῶν μέρη ὑπάρχουσιν.

Ἐκτὸς δὲ τούτων, διατηροῦνται ἐν Ἑλλάδι καὶ ἄλλα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀκέραια τείχη πόλεων ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης, καὶ κατὰ τὸν ἰσόδομον Ἑλληνικὸν τρόπον ᾠκοδομημένα. Τοιαῦτα τὰ τῶν Ἐλευθερῶν ἢ Οἰνόης (Κάζας) ἐν Ἀττικῇ, ὧν διατηρεῖται καὶ πύλη· τὰ τῆς Φυλῆς, τοῦ ὁρμητηρίου τοῦ Θρασυβούλου· τὰ τῶν Πλαταιῶν (Κόκλας) εἰς τὸ πεδίον ὑπὸ τὴν δυτικὴν τοῦ Κιθαιρῶνος ὑπώρειαν, ἔχοντα πολλοὺς πύργους· τὰ τοῦ Ὀρχομενοῦ (Σκριποῦς), ὅπου τὰ μὲν τῆς πόλεως φαίνονται ἀρχαιότερα, ἐπὶ δὲ τῆς Ἀκροπόλεως, κατὰ τὸ Ἀκόντιον ὄρος, σώζεται ὑψηλὸς τοῖχος τῆς ἐποχῆς ταύτης. Τὰ τῆς Ἁλιάρτου (Μάζι), κειμένης μεταξὺ Θηβῶν καὶ Λεβαδείας. Ἀξιοσημείωτα δ' εἰσὶ καὶ τὰ ἐν Φωκίδι τῆς Λιλαίας, καὶ μάλιστα τῆς Τιθοραίας (Βελίτζα), ὑπὸ τὸν Παρνασσὸν, πολλοὺς ἔχοντα πύργους. Καλῶς διατηροῦνται καὶ τὰ τοῦ Δύστου ἐν Εὐβοίᾳ, καὶ τὰ τῆς Στράτου ἐν Ἀκαρνανίᾳ, καὶ ἐν Πελοποννήσῳ δὲ τὸ τοῦ Σαμικοῦ ἐν Τριφυλλίᾳ, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ ὁλόκληρος ἡ Ἀκρόπολις τοῦ Λεπραίου (Στροβίστι).

(1) Παυσ. Η, 8.— (2) Ξενοφ. Ἑλλ. Ε, 2 λ.

Ἐδίδετο δὲ καὶ εἰς τὴν ῥυμοτομίαν τῶν πόλεων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπιμέλεια πολὺ μείζων ἢ κατὰ τοὺς παρελθόντας, τοὺς ἡρωϊκούς. Κατὰ Ψευδ'-Ἀριστοτέλην (1) ὑπῆρχον ἐν Ἀθήναις ἀστυνομικοὶ νόμοι, παλαιοὶ ἤδη ἐπ' αὐτοῦ, καὶ ἀναφερόμενοι εἰς τὰς περὶ οἰκοδομῶν διατάξεις. Ὅταν τοῦ Ἀριστοφάνους τὰ πτηνὰ συνέλαβον τὴν θαῤῥαλέαν ἀπόφασιν νὰ κτίσωσι μακρὰν τῆς γῆς τὴν ἐναέριον πόλιν των, εἷς ἐκ τῶν πρώτων ἔρχεται μεταξὺ αὐτῶν ὁ ἀστρονόμος Μέτων, καὶ σπεύδων νὰ ῥυμοτομήσῃ τὴν Νεφελοκοκκυγίαν πρὶν ἢ κατοικηθῇ, ἐπιλέγει ταῦτα περίπου (2)·

«*Νὰ σᾶς μετρήσω τὸν ἀέρα ἔρχομαι,*
νὰ τὸν ῥυμοτομήσω.—
«*Μ' ὀρθὸν κανόνα θὰ μετρήσω, νὰ τμηθῇ*
τετράγωνος ὁ κύκλος, κ' εἰς τὸ κέντρον του
ἡ ἀγορά· πρὸς δὲ τὸ μέσον κάθετοι
νὰ διευθύνωντ' αἱ ὁδοί, ὡς ὁ ἀστὴρ
στρογγύλος ὢν, καθέτους ὅμως πέριξ του
ἀκτῖνας ἀποστίλβει».

Καὶ ὁ Ἐπαμινώνδας, ἀνεγείρων τὴν Μεσσήνην ἐν Ὀλυμ. 102, μετεπέμψατο ἄνδρας «*οἷς τέχνη στενοποὺς κατατέμνεσθαι, καὶ οἰκίας καὶ ἱερὰ οἰκοδομεῖσθαι, καὶ τείχη περιβάλλεσθαι*» (3).

Ἐπίσημος δὲ ῥυμοτόμος ὑπῆρχε περὶ τὴν 80ην Ὀλυμπιάδα ὁ Ἱπποδάμος Εὐρυκόοντος (4) Μιλήσιος, ἢ, ὡς ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους (5) τὸν λέγει, Σάμιος. Οὗτος «*τὴν τῶν πόλεων διαίρεσιν εὗρε, καὶ τὸν Πειραιᾶ κατέτεμε*» (1) κατὰ τρόπον ὅστις ὠνομάσθη ἀπ' αὐτοῦ Ἱπποδάμειος, ὡς Ἱπποδαμεία ἐπεκλήθη καὶ ἡ κεντρικὴ τοῦ Πειραιῶς ἀγορά. Συνίστατο δ' ὡς φαίνεται μάλιστα ὁ τρόπος αὐτοῦ εἰς εὐθυτόμους ὁδοὺς διασταυρουμένας, ὡς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Θουρίους ἐῤῥυμοτόμησε «*διελόμενος τὴν πόλιν κατὰ μὲν μῆκος εἰς πλατείας τέσσαρας . . . κατὰ δὲ πλάτος . . . εἰς τρεῖς*» (2). Καὶ οἱ μὲν Θούριοι ἐκτίσθησαν ἐν Ὀλ. 84 ά, τοῦ δὲ Πειραιῶς τὸ σχέδιον ἐγένετο πιθανῶς καὶ ἐφηρμόσθη ἐπὶ Θεμιστοκλέους, ὡς φαίνεται ἐπιμαρτυρῶν καὶ ὁ ἀρχαϊκὸς χαρακτὴρ ἐπιγραφῆς σωζομένης ἔτι ἐν χώρᾳ, καὶ φερούσης τὰς λέξεις· «*Ὅρος ὁδοῦ καὶ ἐμπορείου*». Διακρίνονται δ' εἰσέτι τοῦ σχεδίου ἐκείνου ἴχνη πολλὰ, θεμέλια ἰδίως οἰκιῶν, εὐθυτάτας ἀποτελοῦντα γραμμάς. Ἐλέγετο δὲ καὶ τὴν Ῥόδον ῥυμοτομήσας ὁ αὐτὸς ἀρχιτέκτων (3)· ἀλλ' οἱ χρόνοι δὲν συμφωνοῦσιν ἐντελῶς, διότι ἡ Ῥόδος ἀνῳκοδομήθη ἐν Ὀλ. 93 ά. (4), ὅτε ὁ Ἱπποδάμος ἦτον εἰς τὸ ἔσχατον γῆρᾶς του· ὥστε ἡ ἀμφίβολος («*φασὶ*») μαρτυρία τοῦ Στράβωνος ἴσως πρέπει οὕτω μόνον νὰ ἐννοηθῇ, ὅτι ἡ Ῥόδος κατὰ τὸν Ἱπποδάμειον ἐκτίσθη τρόπον, ἐπικρατήσαντα ἔκτοτε καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα· διὸ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (5) καλεῖ *Εὐτόμους* πολλὰς πόλεις, καὶ πολλαὶ, ὡς ἡ Ἁλιάρτος ἐν Βοιωτίᾳ, σώζουσιν ἴχνη τῆς τοιαύτης εὐθυτομίας.

Καὶ ὁδοὶ δὲ δημόσιαι κατεσκευάζοντο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, αἱ μὲν λαξευταὶ, αἱ δὲ λιθόστρωτοι, καὶ ἕτεραι σκιρωταὶ, ἢ κτισταὶ ἐκ συναγωγῶν λιθαρίων (macadémisées), καί τινων ἴχνη σώζονται πολλαχοῦ ἐν τοῖς βράχοις, ἢ καὶ ἐν τοῖς πεδίοις, ἐφ' ὧν, ὅταν μάλιστα

(1) Οἰκον. 5. — (2) Ὄρν. 995. — (3) Παυσ. Δ, 27. — (4) Φώτιος, Ἱπποδάμου Νέμεσις. - Παρὰβ. Ἡσύχ. φ. Ἱπποδάμου νέμησις.— (5) Ἱππ. 327.

(1) Ἀριστοτ. Πολιτ. Β, 2. - Ἴδε Bekk. Anecd. I, 266. - Ξενοφ. Ἑλλ. Β, 4, 11. - Ἀνδ. π. Μυστ. 45. - Ἁρπ. φ. Ἱπποδάμεια. — (2) Διόδ. ΙΒ, 10. — (3) Στράβ. ΙΕ, 554 Β. — (4) Διόδ. ΙΓ, 75.— (5) Πολιτ. Ζ, 10.

ἦσαν ταπεινὰ καὶ ὑγρὰ, ἡ ὁδὸς ἐξεῖχε διὰ μεγάλων λίθων ὁριζομένη. Τοιαύτη σώζεται π. χ. κατὰ τὸ Θριάσιον πεδίον, ἡ ἱερὰ, καὶ κατὰ τὰς Αἰξωνίδας Ἁλὰς ἡ ἀπ' Ἀθηνῶν πρὸς τὸ Σούνιον.

Θέατρον.

Ἓν δὲ τῶν πρώτων ἀποτελεσμάτων τῆς ἐπιδόσεως τῆς εὐημερίας, καὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ πλούτου καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἦτον ὅτι ἐξετείνοντο αἱ πόλεις αὐτῆς, καὶ κατεκοσμοῦντο ὑπὸ πολυτελῶν, δημοσίων μάλιστα, οἰκοδομημάτων, ἐν οἷς ἐπίσημον ἐπεῖχον θέσιν τὰ γυμναστικά. Κατ' αὐτὴν δὲ μάλιστα τὴν ἐποχὴν τὸ θαλλερώτερον ἄνθος τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἦτον ἡ δραματικὴ ποίησις, δι' ὃ καὶ ἤδη μάλιστα διεπλάσθη σταθερῶς τὸ σχῆμα τῶν εἰς αὐτὴν ἀφιερωμένων οἰκοδομημάτων, καὶ Θέατρα ἀνηγείροντο εἰς πάσας τὰς πόλεις, τὰς μικρὰς ἐπίσης καὶ τὰς μεγάλας.

Καθὼς πυρὴν τοῦ δράματος ἦν ὁ θρησκευτικὸς ὕμνος, ὃν ἔψαλλον ἐν χορῷ οἱ τελοῦντες τὰ Διονύσια, οὕτω πυρὴν καὶ κέντρον τοῦ θεάτρου ἦν ὁ βωμὸς τοῦ Θεοῦ περὶ ὃν ἐγίνετο ἡ πανήγυρις. Ὁ λαὸς περιεστοίχιζε τὸν βωμὸν τοῦτον ὅσον ἐνῆν ἐφ' ὑψηλοῦ καθήμενος, ὅπως μὴ στερῆται τῆς θέας. Δύναται δὲ νὰ ὑποτεθῇ ὅτι κατ' ἀστυνομικὴν διάταξιν παρετάττοντο ἰδίως εἰς γραμμὴν οἱ ἐφ' ἁμαξῶν ἐκ τῶν περιχώρων προσερχόμενοι, οἵτινες μετὰ συνεχεῖς εἰς τὸν πανηγυριζόμενον Βάκχον σπονδὰς, τὴν εὐθυμίαν ἀγροῖκον μᾶλλον καὶ θορυβώδη ἔχοντες, ἴσως ἀντήλλασσον μετὰ τοῦ χοροῦ λοιδορίας τινὰς ἐξ ἁμάξης, καὶ σκωπτικοὺς διαλόγους, ἐν οἷς ἡ δαιμόνιος μεγαλοφυία τοῦ Θέσπιδος καὶ εἴ τινος ἄλλου πρὸ αὐτοῦ, εὗρε τὸ σπέρμα τοῦ δράματος.

Ἀναλόγως πρὸς τὴν τοιαύτην τῶν δραματικῶν προϊόντων γέννησιν ἀνεπτύχθη καὶ ἡ μορφὴ τοῦ Θεάτρου,

ἔχουσαν κατὰ γενικὸν χαρακτῆρα ὡς ἔπεται. Περὶ τὴν θυμέλην, τὸν ἐπὶ βαθμίδων αἰρόμενον βωμὸν τοῦ Διονύσου, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκάθηντο οἱ θεαταὶ, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπὶ ἰκρίων ἄτινα ἀντικατέστησαν τὰς ἁμάξας, διελέγοντο τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ χώρῳ ὠρχεῖτο καὶ ἔψαλλεν ὁ χορός. Πρὸς σκόπιμον δὲ καταρτισμὸν τοῦ οἰκοδομήματος, ἀπὸ τῆς θυμέλης ὡς κέντρου ἤγετο κύκλος, οὗ ἡ περιφέρεια διῃρεῖτο εἰς δώδεκα ἴσα μέρη, καὶ ταῦτα ἡνοῦντο εἰς τρόπον ὥστε ἀπετέλουν τρία τετράγωνα. Ἤγετο δὲ μετὰ ταῦτα ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ κέντρου, ἀλλὰ διὰ πολὺ μείζονος ἀκτῖνος, κύκλος δεύτερος, καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ μεταξὺ τῶν δύο δακτυλίου ἐστηρίζετο ἐπὶ λόφου, ἢ, ἐν ἐλλείψει αὐτοῦ, ἐπὶ χειροποιήτου, ἐνίοτε δι' ἀψίδων κατεσκευασμένου ὑψώματος· καὶ τὸ μέρος τοῦτο, ἐνίοτε κατά τι μεῖζον, ἄλλοτε κατά τι ἔλασσον ὂν τοῦ ἡμιδακτυλίου, ἐκαλεῖτο κοῖλον (Cavea), καὶ ἦν πρὸς ἕδραν τῶν θεατῶν διεσκευασμένον δι' ἡμικυκλικῶν συγκεντρικῶν λιθίνων ἑδωλίων. Πρὸς εὐχερεστέραν δὲ κυκλοφορίαν τῶν θεατῶν, ἓν ἢ δύο τῶν ἑδωλίων τούτων, εἴς τινα ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων, ἦσαν εὐρύτερα τῶν λοιπῶν, καὶ διαζώματα καλούμενα, ἐχρησίμευον ὡς διάδρομοι διαιροῦντες πάντα τὰ ἑδώλια εἰς δύο ἢ τρία συστήματα. Προσέτι δὲ, κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἀκτίνων τοῦ κύκλου, τῶν διερχομένων διὰ τῶν ἐν τῷ ἡμιδακτυλίῳ γωνιῶν τῶν τετραγώνων, εἰς μείζονα δὲ θέατρα καὶ ἄλλων ἀκτίνων διερχομένων εἰς ἴσην ἀπόστασιν μεταξὺ αὐτῶν, ἤγοντο κάθετοι ἐπὶ τῶν ἑδωλίων ἀναβάθραι, διαιροῦσαι τὰ ἑδώλια εἰς σφηνοειδῆ συστήματα, καλούμενα κερκίδας. Εἰς δὲ τὰ μεγάλα θέατρα, διὰ μέσου τῶν ἀναβαθρῶν τούτων ἤγοντο ἄλλαι καθικνούμεναι ἀπὸ τῆς περιφερείας μέχρι τοῦ πρώτου διαζώματος, καὶ ὅπου τὰ διαζώματα ἦσαν δύο, ἄλλαι πάλιν μεταξὺ τούτων, ἀπὸ τῆς περιφερείας μέχρι τοῦ δευτέ-

ρου διαζώματος. Ἐκαλεῖτο δ' ἐκ τῶν κερκίδων τούτων ἡ μέση καὶ ἐμπροσθία τὸ Βουλευτικόν, ὡς θέσις προσδιωρισμένη διὰ τοὺς ἐν τέλει, Ἐφηβικὸν δ' ἐλέγετο ἡ ὀπισθία, διότι ἐκεῖ, ὀπίσω τῶν ἀνδρῶν, ἐκάθηντο οἱ ἔφηβοι καὶ αἱ γυναῖκες, καὶ τέλος ὑπεράνω περιέβαλλε πᾶν τὸ κοῖλον ὑπόστυλος καὶ ὑπόστεγος στοά, ἐν ᾗ ἵσταντο οἱ δοῦλοι, καὶ πέριξ αὐτῆς ἐκλείετο διὰ τοίχου ἡμικυκλικοῦ ὁ περίβολος. Τέλος τὸ κατώτερον σημεῖον τοῦ κοίλου ὑψοῦτο κατὰ 6 περίπου πόδας ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, μεθ' οὗ ἐκοινώνει διὰ δύω καταβαθρῶν ἀπὸ τοῦ Βουλευτικοῦ. Μεταξὺ δὲ τῶν καταβαθρῶν τούτων θύρα ὑπογείως ὑπὸ τὸ κοῖλον ἀνοιγομένη, ἐχρησίμευεν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν νεκρῶν καὶ τῶν ὑποχθονίων πνευμάτων. (Τὸ ἐν Πιν. Ε, 3 σχῆμα ἔχει ἓν μόνον διάζωμα, καὶ δι' ἓξ ἀναβαθρῶν σχηματιζομένας ἑπτὰ κερκίδας).

Κατὰ δὲ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀπέναντι τοῦ κοίλου πλευρᾶς τοῦ τετραγώνου ἦγετο γραμμὴ ἐκτεινομένη μέχρι τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου. Ἐπ' αὐτῆς ἦν ἡ σκηνή, ὡς καὶ τὰ πρὸς παρασκευὴν τῶν θεατρικῶν παραστάσεων ἀναγκαῖα οἰκοδομήματα. Τὰ δύο σημεῖα καθ' ἃ ἡ γραμμὴ αὕτη διετέμνετο ὑπὸ τόξου ἀγομένου ἐξ ἑκάστου πέρατος τῆς μικρᾶς διαμέτρου τοῦ κοίλου, λαμβανομένης ὡς ἀκτῖνος, προσδιώριζον τῆς σκηνῆς τὸ πλάτος, τὸ δὲ βάθος αὐτῆς ἡ ἐφαπτομένη τοῦ μικροῦ ἐνδοτέρου κύκλου. Ὁ ἐμπρόσθιος τῆς σκηνῆς τοῖχος, ὁ στηρίζων αὐτήν, ἐκαλεῖτο προσκήνιον, ἦν ἰσοϋψὴς πρὸς τὸν τοῦ κοίλου ἐμπρόσθιον, καὶ ἐκοσμεῖτο διὰ παντοίων γλυπτικῶν ἔργων, ἔχων διπλῆν καταβάθραν, ὡς καὶ τὸ κοῖλον, πρὸς τὴν μεταξὺ τοῦ κοίλου καὶ τῆς σκηνῆς ἔκτασιν. Ἦν δὲ τὸ ἔδαφος τῆς σκηνῆς, τὸ Λογεῖον, ἐστρωμένον διὰ ξύλων ἕνεκα λόγων ἀκουστικῶν, καὶ ἄνωθεν ὑπὸ στέγης καλυπτόμενον προεχούσης· πλαγίως δὲ τῆς σκηνῆς τὰ παρασκήνια, καὶ

ὀπίσω αὐτῶν τὸ μετασκήνιον, ὑψοῦντο εἰς οἰκοδόμημα διόροφον, περιέχον τοὺς θαλάμους τῶν ὑπηρετῶν, τὴν ψαλλίδα, τὸ βροντεῖον, τὰς λοιπὰς μηχανάς, καὶ τὰς εἰσόδους καὶ ἀναβάθρας πρὸς τὰ ἀνωτέρω διαζώματα. Εἶχε δὲ τὸ μετασκήνιον τρεῖς πύλας ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ὧν ἡ μὲν μέση ἐκαλεῖτο Βασίλειος, διότι δι' αὐτῆς εἰσήρχετο ὁ Βασιλεύς, ἢ καὶ ἐν γένει ὁ πρωταγωνιστής, αἱ δὲ δύω ἄλλαι ξέναι, προσδιωρισμέναι διὰ τοὺς ἐπιλοίπους ὑποκριτάς, ἡ μὲν δεξιὰ διὰ τοὺς ἐγχωρίους, ἡ δ' ἀριστερὰ διὰ τοὺς ὑποτιθεμένους ὅτι ἤρχοντο ἐξ ἀλλοδαπῆς. Πολλάκις εἶχον ἀνὰ μίαν πύλην καὶ τὰ μετασκήνια. Ὅλον δὲ τοῦτο τὸ μέρος τοῦ θεάτρου πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὡς ὑψηλὴν οἰκίαν, κατὰ τὸ μέσον εἰσέχουσαν, καὶ ἔχουσαν κατὰ μῆκος τοῦ προσώπου αὐτῆς 6 ποδῶν ὑψηλὸν ἐξώστην ἐστεγασμένον. Τὸ ἐν Πιν. Ε, 3 σχῆμα παριστᾷ τὸ μετασκήνιον καὶ τὰ παρασκήνια, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ προσκήνιον, καὶ ὄπισθεν αὐτῶν μέρος μόνον τοῦ συνήθους οἰκοδομήματος, ὃ ἔπρεπε νὰ ἐκτείνηται μέχρι τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ περιβόλου.

Ἡ δὲ μεταξὺ τῆς σκηνῆς καὶ τοῦ κοίλου ἔκτασις, ἡ κατὰ 6 πόδας ἀμφοτέρων ταπεινοτέρα, ἐκαλεῖτο δρόμος, καὶ πάροδοι μὲν τὰ δύο εὐθύγραμμα ἄκρα αὐτοῦ, τὸ δ' ἡμικυκλικὸν μέσον τὸ περὶ τὴν θυμέλην, ὀρχήστρα. Ἐξ εἰσόδων ἀνοιγομένων ἐν τῷ περιβόλῳ εἰσήρχετο ὁ χορὸς διὰ τῶν παρόδων, τῆς δεξιᾶς ἐὰν ἦν ἐγχώριος, τῆς ἀριστερᾶς ἐὰν ἦν ξένος, καὶ κατελάμβανε θέσιν καὶ ὠρχεῖτο ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ, τοῦ χορηγοῦ ἱσταμένου ἐπὶ τῆς θυμέλης.

Ἐν Ἀθήναις, ἀφ' ὅτου τὸ δρᾶμα ἤρχισε τακτικῶς διαπλαττόμενον, αἱ παραστάσεις ἐγίνοντο ἐντὸς ξυλίνου θεάτρου. Πεσόντων ὅμως τῶν ἀρχαίων ἱκρίων ἐν Ὀλυμ. 70, ἐν ᾧ ὑπεκρίνετο ὁ Πρατίνας, ἤρξατο οἰκοδομούμενον τὸ νέον θέατρον, περατωθὲν μόνον ἐν Ὀλ.

109, ὑπὸ τοὺς νοτιονατολικοὺς προπόδας τῆς Ἀκροπόλεως, εἰς ἣν θέσιν σώζονται μεγάλα ῥωμαϊκῆς αὐτοῦ μετασκευῆς, καὶ ὀλίγα τινὰ τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ διακοσμήσεως λείψανα. Τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐμφαίνει βεβαίως τὸ ἄνωθεν αὐτοῦ σωζόμενον σπήλαιον, ὃ ἀναφέρει καὶ ὁ Παυσανίας λέγων[1]· «*Ἐν δὲ τῇ κορυφῇ τοῦ θεάτρου σπήλαιόν ἐστιν ἐν ταῖς πέτραις ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν*». Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ συγγραφέα ἦγε πρὸς τὸ θέατρον, καὶ συνείχετο μετ' αὐτοῦ, ἡ ὁδὸς τῶν *τριπόδων*, ἧς ἓν μνημεῖον, τὸ τοῦ Λυσικράτους, ἵσταται ἔτι, ἀνατολικῶς καὶ οὐ μακρὰν τῶν σωζομένων ἐρειπίων. Τέλος δὲ καὶ Ἀττικὸν νόμισμα (2), παριστῶν τὴν μεσημβρινὴν ὄψιν τῆς Ἀκροπόλεως, ἔχει ὑπ' αὐτὴν τὸ θέατρον, καὶ ἄνωθεν αὐτοῦ τὸ σπήλαιον. Αὗται πᾶσαι αἱ ἀποδείξεις δὲν καταλείπουσι τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου Διονυσιακοῦ θεάτρου, περὶ οὗ λέγει ὁ Πλάτων (3), ὅτι περιελάμβανε 30 χιλ. θεατῶν. Κατεστράφη δὲ πιθανῶς τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς πολιορκίας τοῦ Σύλλα.

Τὸ Θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου ἦν ἔργον τοῦ Πολυκλείτου, οἰκοδομηθὲν ἐν Ὀλυμ. 90, καὶ κατὰ Παυσανίαν (4), «*ἁρμονίας ἕνεκα καὶ κάλλους ἀξιολογώτατον πάντων*». Τούτου σώζονται τὰ μαρμαρόκτιστα ἑδώλια, ἄξια τοῦ μεγάλου ἐπαίνου τοῦ περιηγητοῦ. Ἡ διάμετρος αὐτοῦ εἶναι 366′. Ἐν Ἄργει σώζεται ἐπίσης τοῦ θεάτρου τὸ κοῖλον, οὗ τὸ μέσον ἐλαξεύθη ἐν τῷ βράχῳ. Ἡ διάμετρος τῆς ὀρχήστρας εἶναι 500′. Ὁμοίως σώζονται πολλὰ λείψανα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Σπάρτης, πιθανῶς μεταγενεστέρας ἐπισκευῆς. Τὸ δὲ τῆς Μεγαλοπόλεως, τὸ μέγιστον πάντων, κατὰ Παυσανίαν (5), ἐπὶ λόφου κτιστοῦ στηριζόμενον, ἔχει διάμετρον 550′, καὶ ἀκόμη διατηρεῖ ἐν χώρᾳ ἑδώλια κατεσκευασμένα ἐκ πώρου. Καὶ ἐν γένει ὀλίγαι πλεῖσται τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων περιέχουσιν ἐρείπια καὶ ἴχνη θεάτρων, πρὸ πάντων τῶν κοίλων αὐτῶν. Σώζονται δ' ἀξιόλογα τοιαῦτα ἐρείπια καὶ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ, Ῥωμαϊκῶν μάλιστα χρόνων, ἢ ἐπὶ Ῥωμαίων μετασκευασθέντα, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ τῶν Συρακουσῶν, καίτοι οἰκοδομηθὲν πρὸ τῆς 90ης Ὀλυμπιάδος ὑπὸ Δημοκόπου Μυρίλλου (1).

Θεατρικῶν δ' οἰκοδομημάτων ἕτερον εἶδος ἦσαν καὶ τὰ Ὠδεῖα, ὡρισμένα ἰδίως εἰς μουσικὰς ἀσκήσεις, δι' ὃ καὶ ἦσαν ὑπόστεγα, καὶ ὑψηλὰς εἶχον τὰς ὀροφάς. Οὕτως ἐν ἐπιγραφῇ τῶν Παττάρων τῆς Λυκίας φέρεται· «*Ὠδείῳ μεγάλην ἀμφιβαλὼν ὀροφὴν*» (2). Ἐν Ἀθήναις δ' ὑπῆρχεν ᾠδεῖον παρὰ τὴν ἐννεάκρουνον, καὶ ἐν αὐτῷ, ὡς φαίνεται, ἐδιδάσκοντο τὰ δράματα πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου (3)· καὶ μετὰ ταῦτα ᾠκοδόμησεν ἕτερον ὁ Περικλῆς κατὰ Πλούταρχον (4), «*ἐντὸς πολύεδρον καὶ πολύστυλον, τῇ δ' ἐρέψει περικλινὲς καὶ κάταντες, ἐκ μιᾶς κορυφῆς πεποιημένον, ἐκεῖνα λέγουσι γενέσθαι καὶ μίμησιν τῆς Βασιλέως σκηνῆς*». Οἱ ἐντὸς στύλοι ἔφερον τὴν ὀροφήν, ἥτις κατεσκευάσθη ἐκ τῶν ξύλων τοῦ Περσικοῦ στόλου, καὶ πρὸς τὸ κωνοειδὲς αὐτοῦ σχῆμα οἱ κωμικοὶ ἐν χλεύῃ παρέβαλλον τοῦ Περικλέους τὴν κεφαλήν. Τὸ δὲ στάδιον τὸ Παναθηναϊκόν, πιθανῶς ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ὑπάρχον, ἀφ' ὅτου ἐτελοῦντο τὰ Ἀθήναια καὶ τὰ Παναθήναια κατὰ τὴν χαράδραν τὴν πέραν τοῦ Ἰλισσοῦ, ἐξηργάσθη καὶ συνετελέσθη ἐν Ὀλυμ. 109—112 ὑπὸ Λυκούργου τοῦ Λυκόφρονος, περὶ οὗ λέγει ὁ Ψευδο-Πλούταρχος (5)· «*Καὶ τῷ σταδίῳ τῷ Παναθηναϊκῷ τὴν κρηπίδα περιέθηκεν, ἐξεργασάμενος τοῦτο, καὶ τὴν χαράδραν ὁμαλὴν ποιήσας*».

(1) Α, 21. — (2) Payne Knight. — (3) Συμπ. π. 173 § 4. — (4) Β, 27. — (5) Η, 32.

(1) Εὐστάθ. Ὀδ. Γ, 68. — (2) Welk. Syll. 25. — (3) Παυσ. Α, 8. — (4) Περ. 13. — (5) Β. Ι. Ρητ. Λυκ.

Εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν θεάτρων, τῶν κρηπιδωμάτων τοῦ κοίλου τοὐλάχιστον, ἦν, ὡς εἴδομεν, ἐνίοτε ἀναγκαία τῆς ἀψίδος ἡ χρῆσις. Κατὰ Βιτρούβιον (1), τὸ σχῆμα τοῦτο εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα πρῶτος ὁ Δημόκριτος, ὅστις ἀπέθανεν ἐννενηκοντούτης ἐν Ὀλ. 94 ά, καὶ ἔγραψε μετ' Ἀναξαγόρου (τοῦ διδασκάλου τοῦ Περικλέους καὶ Σωκράτους) περὶ διοπτικῆς διευθετήσεως καὶ κατασκευῆς τῆς σκηνῆς. Ἀλλ' ἡ ἀψὶς ἐν χρήσει οὖσα ἐν Τυρρηνίᾳ ἤδη ἐν Ὀλ. 40 καὶ ἐπὶ Ταρκυνίου, ἦν γνωστὴ καὶ ἐν Ἑλλάδι εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ἀρχιτεκτονικήν, εἰ καὶ ἀπατᾶται ὁ Παυσανίας λέγων (2) κατ' αὐτῆς τὸ σύστημα κατεσκευασμένον τὸν θησαυρὸν τοῦ Ὀρχομενοῦ, καὶ ὅτι ὁ ἀνώτατος λίθος αὐτοῦ ἦν *εἰς ἁρμονίαν τοῦ παντὸς* (3). Ἐπὶ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ἐγίνετο ἐλαχίστη χρῆσις αὐτῆς, ὡς κοσμητικοῦ τοὐλάχιστον στοιχείου ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ· ἀλλ' ὅτι γνωστὴ ἦν, ἀποδεικνύει καὶ ὁ Ἀριστοφάνης, ὅστις μεταφορικῶς ὁμιλῶν λέγει (4). «*Κάμπτει δὲ νέας ἀψῖδας ἐπῶν*».

Ὑψώθη δ' εἰς ἀνυπέρβλητον καλλιτεχνικῆς ἐντελείας βαθμὸν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἰδίως ἐν τῇ νεωδομίᾳ.

Καὶ ὁ μὲν Δώριος ῥυθμὸς ἐτελειοποιήθη ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ τὸ χαριέστερον κοσμήσας τὴν ἀρχαίαν σεμνότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν. Ὁ δ' Ἰώνιος, ἐν μὲν Ἰωνίᾳ ἔμεινεν εἰς τὸ κανονικὸν αὐτοῦ σχῆμα, ἐν δ' Ἀθήναις κατεποικίλθη περιέργως καὶ περιττῶς· καὶ τέλος ἡ πρὸς κομψοτέραν καὶ πλουσιωτέραν μετάπλασιν τάσις παρήγαγεν ἰδιαίτερον σχῆμα κιονοκράνου, τὸ ἐπικληθὲν Κορίνθιον. Ὁ Βιτρούβιος (5) διηγεῖται ὅτι ἐπὶ τάφου νέας κόρης τροφὸς κατέθετο κάλαθον πλήρη τῶν παιδικῶν αὐτῆς ἀθυρμάτων, καὶ ὅτι

(1) VII, Pref. 11. — (2) Θ, 39. — (3) Ἰδ. σελ. 53. — (4) Θεσμοφ. 53. — (5) IV, 1, 8.

περὶ αὐτὸν ἰδὼν φυόμενα φύλλα ἀκάνθου ὁ ἀρχιτέκτων Καλλίμαχος (περὶ Ὀλ. 86), συνέλαβε τὴν ἰδέαν τοῦ Κορινθίου κιονοκράνου. Καὶ τῷ ὄντι ἀνάλογον τοῦ τρυφεροῦ τούτου μύθου ἔχει τὸ κορίνθιον κιονόκρανον τὴν χάριν καὶ τὴν εὐγένειαν (Ιιν. Ε, 4). Ἐπὶ τῆς ῥίζης, ἥτις εἶναι τὸ ἄνω ἄκρον τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος, ἐνίοτε δι' ἀστραγάλων κεκοσμημένον, κάθηται ὁ καὶ διὰ τὸ σχῆμα καὶ διὰ τὴν ὑποτιθεμένην καταγωγήν του καλούμενος κάλαθος, αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ κιονοκράνου, στρογγύλος, καὶ περιλαμβανόμενος ὑπ' ὀκτὼ κατωτέρων φύλλων ἀκάνθου, τραχέων λεγομένων, ὡραιοτάτων δὲ καὶ διὰ τὰς ποικίλας καὶ βαθείας αὐτῶν ἐντομὰς, καὶ διὰ τὴν χάριν μεθ' ἧς κάμπτονται πρὸς τὰ ἔξω. Μεταξὺ δὲ καὶ ὑπεράνω αὐτῶν αἴρονται ὀκτὼ ἕτερα ὑψηλότερα φύλλα, καὶ ἰσχυροτέραν ἔχοντα τὴν πρὸς τὰ ἔξω κύρτωσιν. Τέλος ὄπισθεν καὶ τούτων τῶν φύλλων προκύπτουσιν ὀκτὼ καυλοί, οἵτινες διαιροῦνται δίχα, καὶ οἱ μὲν λεπτότεροι αὐτῶν κλάδοι, ἀπαντώμενοι ἀνὰ δύο, καὶ ἐφ' ἑαυτῶν συστρεφόμενοι κατὰ τὰ ἄκρα, ἀναδίδουσιν ὁμοῦ ἀνὰ ἕνα κάλυκα, ἢ ἀνέχουσιν ἓν ἀνθέμιον, οἱ δὲ ἰσχυρότεροι, ἀνὰ δύο καὶ οὗτοι στρέφονται εἰς τέσσαρας μικρὰς καὶ προερχούσας ἕλικας, ἀπὸ στρογγύλου εἰς τετράγωνον μεταβαλλούσας τὸ κιονόκρανον. Ἐπὶ πάντων δ' ἐπίκειται ὁ ἄβαξ, τετράγωνος, ἀλλ' εἰσεχούσας ἔχων τὰς πλευρὰς κατὰ τὸ μέσον, ὅπου οἱ κάλυκες, προεχούσας δὲ τὰς γωνίας, αἵτινες εἰσὶ συνήθως κατατετμημέναι, καὶ ἄνωθεν κοσμούμενος διὰ κυματίου ἢ ἁπλοῦ ἢ διὰ γλυφῶν ποικίλου.

Εἰς τὸν ῥυθμὸν τοῦτον τὸ ἐπιστύλιον καὶ ὁ θριγκὸς εἰσὶν Ἰώνια, οἱ δὲ κίονες ἔτι ἐπιμηκέστεροι τῶν ἰωνικῶν, ὥστε ὁ Βιτρούβιος παραβάλλει αὐτοὺς πρὸς τὴν χάριν καὶ τὰς ἀναλογίας παρθενικοῦ σώματος.

Οἱ Κορίνθιοι κίονες ἤρξαντο, φαίνεται, ἐφαρμοζόμενοι τὸ πρῶτον παρέργως μόνον, καὶ ὡς ἐπικόσμησις

ναῶν ἄλλον ἐχόντων ῥυθμόν. Οὕτως εἷς μόνος κίων Κορίνθιος εὑρεθεὶς εἰς τὸν ναὸν τῆς Φιγαλείας, ὑπετέθη ὑπό τινων εἰς αὐτὴν ἀνήκων τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ, καὶ ἑπομένως ἐξελήφθη ὡς τὸ ἀρχαιότατον τῆς ἐργασίας ταύτης παράδειγμα. Εἶχε δὲ καὶ Κορινθιουργεῖς κίονας μετὰ τῶν Δωρίων καὶ Ἰωνίων καὶ ὁ ὑπὸ Σκόπα οἰκοδομηθεὶς ἐν Τεγέᾳ ναὸς τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς. Ἀλλ' ἐκ τῶν σωζομένων πρῶτον ἄρτιον οἰκοδόμημα ὁλοκλήρως κατὰ τὸν ῥυθμὸν τοῦτον κεκοσμημένον, εἶναι τὸ ἐξ Ὀλ. 111 β' ἐν Ἀθήναις μικρὸν χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους.

Χαρακτὴρ δὲ γενικὸς τῶν μὲν Ἀττικῶν ναῶν, οὓς ἐμιμοῦντο καὶ οἱ τῆς λοιπῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἦν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ὑπερτάτης ἀκμῆς, ἡ καθαρὰ συμμετρία, ἡ τῶν μορφῶν ἁγνότης, ἡ ἐντελὴς καὶ γλαφυρὰ ἁρμονία. Τῶν δ' ἐν Ἰωνίᾳ, ἡ πολυτέλεια μᾶλλον καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια, μετ' ἐλάσσονος ὅμως ἐξεργασίας καὶ τελειότητος· καὶ ἐν Σικελίᾳ ἐπεκράτει μεγαλεπήβολος ἐπίνοια καὶ γιγαντιαῖον μέγεθος.

Σώζονται δὲ πολλὰ καὶ πολύτιμα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῶν μεγάλων ἐκείνων χρόνων, ἀξιόλογα παραδείγματα τῶν ὅσα οἱ συγγραφεῖς μαρτυροῦσι περὶ τῆς τέχνης. Τὰ δὲ πλεῖστα καὶ θαυμαστότατα εἰσὶ τὰ Ἀττικά, ἐξ ὧν θέλω ἀρκεσθῆ εἰς μόνα τὰ περιφημότατα ἢ τὰ ἄριστα διατετηρημένα, ἀπολογούμενος ὡς ὁ Ἡγησίας (1), ὅτι *«οὐ δύναμαι δηλῶσαι καθ' ἓν ἕκαστον, ἡ γὰρ Ἀττικὴ Θεῶν ἐστὶ κτίσμα καὶ προγόνων ἡρώων»*.

Τὸ ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης σχεδὸν ἐντελῶς σωζόμενον ἀρχιτεκτονικὸν μνημεῖον, καὶ διὰ τοῦτο πλείστης προσοχῆς ἄξιον, εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ ἀρχαιότατον τῶν ἀνηκόντων εἰς τοὺς χρονους ἐκείνους, ὁ ὡραῖος ναὸς ὁ θεωρούμενος ὡς ὁ τοῦ Θησέως, ὃν Κίμων ὁ Μιλτιάδης

(1) Στράβ. 11.

ᾠκοδόμησεν ἵνα ἐνθάψῃ τὰ ὀστᾶ τοῦ κτίστου τῶν Ἀθηνῶν, ὅταν, κατὰ χρησμόν, εὑρὼν αὐτὰ εἰς Σκύρον, τὰ μετέφερεν εἰς Ἀθήνας, κατ' Ὀλυμ. 77 δ'—80 (1). Ὁ Παυσανίας (2) καὶ ἕτεροι μαρτυροῦσι περὶ τοῦ ναοῦ ὅτι εἶχε τοὺς τοίχους ἔσωθεν κεκαλυμμένους γραφαῖς.

Τὸ δὲ σωζόμενον οἰκοδόμημα εἶναι δωρίου ῥυθμοῦ, περίπτερον, ἤτοι ὁλόκληρον κιόνων στοὰν ἔχον πέριξ, καὶ ἀνὰ δύο κιόνας ἐν παραστᾶσι κατὰ τὰ δύο πρόσωπα, ἑξάστυλον, καὶ πλάτος μὲν ἔχον 45′ μῆκος δὲ 104′, καὶ ὕψος 33′, προσέτι δὲ πυκνόστυλον, διότι οἱ κίονες αὐτοῦ, ἔχοντες 11 ἐμβατῶν ὕψος, ἀπέχουσιν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ 3 ἐμβάτας. Τὸ σχῆμα τῶν κιονοκράνων ἴδ. ἐν Πιν. Α, 7. Ἐσωτερικῶς οὐδὲ μαρτυρεῖται οὐδὲ φαίνεται ὅτι εἶχε διαίρεσίν τινα, ὡς ὀπισθοδόμου, μόνον δὲ κατὰ σωζόμενα ἴχνη, αἱ παραστάδες, τοὐλάχιστον αἱ δυτικαὶ, ἠνοῦντο διὰ κιγκλίδων μετὰ τῶν ἐν αὐταῖς κιόνων. Καὶ ἡ μὲν ὑπάρχουσα αὐτοῦ ὀροφὴ εἶναι μεταγενεστέρα, ἐκ τῶν χριστιανικῶν χρόνων· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι καὶ τὸ πάλαι δὲν εἶχε τὴν τῶν ὑπαίθρων ναῶν διάθεσιν, ἥτις μόνον εἰς μείζονας ναοὺς ἐφηρμόζετο. Ἂν ἀληθῶς εἶχεν ὀροφὴν, φῶς ἐλάμβανεν ἱκανὸν ἐκ τῆς μεγάλης πρὸς ἀνατολὰς πύλης, ἥτις κατεστράφη, ἀντικαταστηθεῖσα ὑπὸ τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ, ὅταν ὁ ναὸς ἔγινεν ἐκκλησία. Ἦν δ' ἀναγκαία ἡ ὀροφὴ ὅπως ἴσως σώζῃ κατὰ τῶν στοιχείων τὰς ἐπὶ τῶν ἔσω τοίχων γραφὰς, ἐκτὸς ἂν διὰ τὸν φωτισμὸν αὐτῶν τούτων τῶν γραφῶν ὑποτεθῇ μᾶλλον ἄστεγος. Ἔξωθεν δ' αἱ δύο ἐλάσσονες τῆς ζωοφόρου πλευραὶ, ὡς καὶ αἱ μετόπαι τῆς ἀνατολικῆς, καὶ ἀνὰ τέσσαρες ἐκ τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν, αἱ πλησιέσταται τῇ ἀνατολικῇ, ἄρα ὅλαι αἱ τῆς ἄκρας τῆς πρὸς τὴν πόλιν ἐστραμμένης, ἐκοσμοῦντο διὰ γλυπτικῶν συμπλεγμάτων, καὶ αἱ λοι-

(1) Πλουτ. Θησ. 36. - Κίμ. 8.— (2) Α, 17.

παὶ μετόπαι ὑπενοήθη ὑπό τινων μὴ ἦσαν ἄρα ἐζωγραφημέναι, ὡς φαίνονται μέχρι τοῦδε διὰ ποικιλοχρόων γραπτῶν μαιάνδρων καὶ ἀνθεμίων κεκαλυμμένα διάφορα τῶν ἐξωτερικῶν κοσμητικῶν μερῶν, οἷον ἡ ὑδρορρόη, ἡ ἐπικρανίτις τῶν τοίχων καὶ τῶν ὀρθοστατῶν, ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῶν δοκῶν, καὶ τὰ φατνώματα τῆς ὀροφῆς τοῦ περιστυλίου, ἅτινα εἰς τὸν ναὸν τοῦτον εἰσὶν οὐχὶ μονόλιθα, ἀλλὰ περιαιρετὰ καὶ κινητά, ἔχοντα ἐγγεγλυμένον ἀνὰ ἓν ἀρχαϊκὸν γράμμα, πρὸς γνῶσιν τῆς θέσεως ἑνὸς ἑκάστου.

Ἐπὶ τοῦ μεσαίωνος, τὸ ὄνομα Ναοῦ τοῦ Θησέως ἐδίδετο ἄνευ, ὡς φαίνεται, οὐδεμιᾶς ἀμφισβητήσεως εἰς τὸ σωζόμενον οἰκοδόμημα. Οὕτω κἂν ὀνομάζουσιν αὐτὸ ἀδιστάκτως οἱ ἐν 1675 περιηγηθέντες Σπὼν καὶ Οὐηλέρος. Ἀλλὰ κατὰ τῆς ἐπωνυμίας ταύτης ἐνστάσεις ἠγέρθησαν ὑπὸ τοῦ Λ. Ῥὸς, ἰσχυριζομένου, ὅτι οὐδὲν ἀποδεικνύει τὸ ἱερὸν τοῦτο ὡς ναὸν τοῦ Θησέως, ἐξ ἐναντίας δ' ὅτι ἐκ τῆς θέσεώς του μαρτυρεῖται ναὸς τοῦ Ἄρεως (1). Στηρίζει δὲ τὴν γνώμην του ταύτην εἰς τὰ ἑπόμενα ἐπιχειρήματα.

α. Ἐκτὸς, λέγει, τοῦ Ἡσυχίου καὶ τοῦ μεγάλου Ἐτυμολογικοῦ, οὐδεὶς ὀνομάζει τὸ Θησεῖον *ναόν*. Καὶ αἱ μαρτυρίαι μὲν αὗται δὲν πρέπει ὅλως νὰ παροραθῶσι, διότι ἢ ἐξ ἀρχαίων ἠρύσθησαν συγγραφέων, ἢ εἰσὶν ἀπηχήσεις τῆς τότε κοινῆς φήμης. Ὁ δὲ Παυσανίας ὀνομάζει τὸ Θησεῖον *σηκὸν*, ἴσως κυριολεκτῶν, διότι οὕτω, κατὰ Πολυδεύκην(2) ἐκαλοῦντο ἰδίως οἱ ναοὶ τῶν ἡρώων, ἐξ οὗ πιθανὸν φαίνεται ὅτι διέφερον κατά τι οἱ σηκοὶ τῶν ναῶν καὶ ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, κατὰ τοῦτο μάλιστα, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος εἰκάσαι, ὅτι ἦσαν ἴσως περιφράγματα ἄστεγα, ὁποῖον καὶ ἄλλως ὑποτίθεται ὑπό

(1) Ῥὸς, τὸ Θησεῖον καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἄρεως 1838. — (2) I, I, 6. - Ἰδ. καὶ Ἀμμών. - Εὐστάθ.-

τινων ὅτι ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ τὸ Θησεῖον, ὅπως μᾶλλον φαίνηται ὁ ἐσωτερικὸς γραφικὸς αὐτοῦ κόσμος. Ἴσως δὲ ὡς ἑτέρα διάκρισις μεταξὺ ναοῦ καὶ σηκοῦ δύναται νὰ ἐκληφθῇ καὶ ἡ ὡς πρὸς τὰς βαθμίδας τοῦ στερεοβάτου τοῦ ἱεροῦ τούτου παρατηρουμένη διαφορὰ, ὅτι ἔχει δύο καὶ μόνον, ἐν ᾧ τρεῖς βαθμίδας τοὐλάχιστον ἔχουσι πάντοτε οἱ ναοί.

β'. Ὁ Πλούταρχος λέγει τὸν Θησέα ταφέντα «*ἐν μέσῃ τῇ πόλει, παρὰ τὸ νῦν Γυμνάσιον*» (1), ἐν ᾧ τὸ Θησεῖον δὲν ἦτον, ὡς φρονεῖ ὁ Ῥὸς, ἐν μέσῃ τῇ πόλει. Ἀλλὰ, κατὰ Παυσανίαν, τὸ Γυμνάσιον (τοῦ Πτολεμαίου), οὗ ἄλλως τε λείψανα σχεδὸν ἀναμφισβήτητα σώζονται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τοῦ προκειμένου οἰκοδομήματος, παρὰ τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν στοὰν τοῦ Ἀττάλου, «*οὐ πολὺ ἀπεῖχε τῆς ἀγορᾶς*» (2), ἤτις, ὡς γνωστὸν, προϋχώρει μέχρι τῆς ἀνόδου τῆς Ἀκροπόλεως· διότι ἐν ᾧ φέρ' εἰπεῖν ὁ Ἁρποκρατίων (3) τίθησι τὸ ἄγαλμα τῆς Πανδήμου Ἀφροδίτης «*περὶ τὴν ἀρχαίαν ἀγορὰν*», ὁ Παυσανίας (4) ἀπαντᾷ αὐτὸ κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν· καὶ ὁμοίως, ὁ μὲν Ἀρριανὸς (5) λέγει τοὺς ἀνδριάντας τῶν τυραννοκτόνων ἱσταμένους «*ἦ ἄριμεν ἐς πόλιν*», ὁ δ' Ἀριστοτέλης (6) καὶ ὁ Λουκιανὸς (7), *ἐν τῇ Ἀγορᾷ*, ὅπερ ἐπικυροῖ καὶ ὁ Ἀριστοφάνης, διὰ τῶν λόγων (8), «*Ἀγοράσω τ' ἐν ὅπλοις ἐξῆς Ἀριστογείτονι*». Ἐκ τούτων ἄρα συνάγεται ὅτι ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ τούτου ἦν ἐν μέσῃ τῇ ἀρχαίᾳ πόλει, κατὰ πλάτος θεωρουμένη.

γ'. Κατὰ Παυσανίαν (9), «*ὑπὲρ τὸν Κεραμικὸν καὶ στοὰν τὴν καλουμένην Βασίλειον ναός ἐστιν Ἡφαίστου*» (καὶ τὸ Γυμνάσιον)· τὸ δὲ *ὑπὲρ* κατὰ τὸν Ῥὸς σημαίνει ὑ ψ η λ ό τ ε ρ ο ν, πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν· ἄρα τὸ Γυ-

(1) Β. Θησ. 36. — (2) Α, 27. — (3) Φ. Πάνδημος. — (4) Α, 22.— (5) Ἀναβ. Ἀλεξ. Γ, 16.— (6) Ῥητορ. Α, 9. — (7) Παρασιτ. 48.— (8) Λυσιστρ. 634.— (9) Α, 14.

μνάσιον., καὶ ἑπομένως καὶ τὸ Θησεῖον, ἔκειτο παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν. Ἀλλὰ τὴν σημασίαν ταύτην δὲν ἔχει ἀναγκαίως ἡ λέξις *ὑπὲρ*, καὶ ἐν ᾧ ἀλλαχοῦ (1) ὁ Παυσανίας λέγει ὅτι *ἀνωτέρω* τῆς Θόλου εἰσὶν οἱ ἀνδριάντες τῶν ἐπωνύμων, αὐτὸς ὁ Κ. Ῥὸς θέτει αὐτοὺς ἀπώτερον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ βορειότερον.

δ'. Ὁ Ῥὸς στηρίζει τὴν κρίσιν του περὶ τῆς θέσεως τοῦ Θησείου εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς Ἑρμαϊκῆς ὁδοῦ ἐν ἔτει 1837 ἀνακαλυφθὲν μνημεῖον, ἦν τὸ τοῦ Εὐβουλίδου. Ἀλλ' εἰς ἀπόδειξιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης χωρεῖ διὰ μεθόδου λίαν ἐπισφαλοῦς καὶ ἀνεπαρκοῦς, διότι ἀντὶ εἰς τὴν ἔρευναν αὐτῆς ν' ἀκολουθήσῃ παρὰ ποδας τὸν Παυσανίαν, ἐξ ἐναντίας τὴν θέσιν ὡς δεδομένην ὑπολαμβάνων, ἀξιοῖ ἀπ' αὐτῆς νὰ ὁδηγήσῃ τὸν Παυσανίαν εἰς τὴν περιοδείαν του.

ε. Εἰ καὶ αἱ δύο τοῦ οἰκοδομήματος ζωοφόροι ἀναφέρονται εἰς τὸν Θησέα, καὶ αἱ μετόπαι παριστῶσιν ἄθλα αὐτοῦ, καὶ τοῦ ἄλλου ἐκείνου Θησέως, τοῦ Ἡρακλέους, ὁ Κ. Ῥὸς δὲν παραδέχεται τοῦτο ὡς ἀπόδειξιν ὑπὲρ τῆς ταὐτότητος τοῦ Θησείου, διότι φρονεῖ ὅτι τὰ τῶν ναῶν ἐξωτερικὰ κοσμήματα τυχαίως ἐξελέγοντο, καὶ οὐδεμίαν σχέσιν εἶχον πρὸς τὴν ἐντὸς λατρευομένην θεότητα. Ἀλλὰ πάντα τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα τὸ ἐναντίον ἀποδεικνύουσιν, ὅτι δηλαδὴ, ὅταν τὰ κοσμήματα ταῦτα δὲν εἶναι ἁπλᾶ ἀνθέμια, κάλυκαι ἢ βούκρανα, ἔχουσι πλείονα κἂν σχέσιν πρὸς τὸν ἐν τῷ ναῷ λατρευόμενον Θεὸν ἢ πρὸς πάντα ἄλλον, ὡς τοῦτο περιέργως ἐπικυροῖ καὶ αὐτὴ ἡ ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦσα ζωοφόρος τοῦ ἐν Φιγαλείᾳ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἐκ τούτων πάντων δύναται ἄρα νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἱκανῶς βέβαιον, καὶ διὰ τὴν τοπογραφίαν τῶν Ἀθηνῶν σπουδαῖον συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἤδη ὀνομαζόμενον Θη-

(1) A, 5.

σεῖον ὀρθῶς ὀνομάζεται, καὶ ὅτι ὡς τοῦτο σχεδὸν πάντοτε συνέβαινε, καταλλήλως ἀφιερώθη εἰς ἅγιον παριστῶντα συγγενῆ τοῦ ἀρχαίου ἥρωος ἰδέαν, τὸν ἅγιον Γεώργιον.

Ἀλλὰ τὸ μεγαλούργημα τῆς ἐποχῆς ταύτης συνέλαβε κυρίως τοῦ Περικλέους ἡ μεγαλόνοια. Αὐτὸς ἐκεῖνος, ὅστις κατέστησε τὰς Ἀθήνας πολιτικὸν κέντρον καὶ πρωτεύουσαν τῆς Ἑλλάδος, αὐτὸς, ἀνεγείρων αὐτὰς ἀπὸ τῶν ἐρειπίων ἃ ἐσώρευσεν ἡ μηδικὴ εἰσβολὴ, ἠθέλησε ν' ἀναδείξῃ αὐτὰς συγχρόνως παντὸς τοῦ ἀρχαίου κόσμου κέντρον καὶ προσκύνημα καλλιτεχνικὸν, καὶ ἰδίως νὰ ἐπιθέσῃ αὐταῖς, ὡς βασιλικὸν διάδημα, τὸν κόσμον τῶν ἀθανάτων μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Συγχρόνως δὲ, σκοπὸν ἴσως προτιθέμενος ὁ δημοκρατικὸς οὗτος μονάρχης, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων τυράννων, ν' ἀσχολῇ εἰς εὐγενῆ ἔργα καὶ νὰ τρέφῃ τὸν δῆμον, ὅπως τὸν ἔχῃ εὐγνώμονα καὶ πειθήνιον, γιγαντιαίαν ἀνέπτυξε βιομηχανικὴν δραστηριότητα ἐν Ἀθήναις, «ὅπου, κατὰ Πλούταρχον (1), *ὕλη μὲν ἦν λίθος, χαλκὸς, ἐλέφας, χρυσὸς, ἔβενος, κυπάρισσος, αἱ δὲ ταύτην ἐκπονοῦσαι καὶ κατεργαζόμεναι τέχναι, τέκτονες, πλάσται, χαλκοτύποι, λιθουργοὶ, βαφεῖς, χρυσοῦ μαλακτῆρες, ἐλέφαντος ζωγράφοι, ποικιλταὶ, τορευταί. Πομποὶ δὲ τούτων καὶ κομιστῆρες, ἔμποροι, καὶ ναῦται, καὶ κυβερνῆται, κατὰ θάλασσαν· οἱ δὲ κατὰ γῆν ἁμαξοπηγοὶ, καὶ ζευγοτρόφοι, καὶ ἡνιόχοι, καὶ καλωστρόφοι, καὶ λινουργοὶ, καὶ σκυτοτόμοι, καὶ ὁδοποιοὶ, καὶ μεταλλεῖς*». Ἀνέθηκε δὲ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἔργων του εἰς τὸν μεγαλοφυέστατον τῶν καλλιτεχνῶν τῆς ἐποχῆς του καὶ ὅλης τῆς ἀρχαιότητος, τὸν μέγαν Φειδίαν, ὃν ἡ τύχη ἐπὶ τούτῳ φαίνεται θεῖσα πλησίον τοῦ Περικλέους, ὅπως ἀνα-

(1) Β. Περικλ. 12.

δείξῃ αὐτὸν μείζονα. «*Πάντα δὲ διεῖπε καὶ πάντων ἐπίσκοπος ἦν αὐτῷ Φειδίας, καίτοι μεγάλους ἀρχιτέκτονας ἐχόντων καὶ τεχνίτας τῶν ἔργων* (1). Ὑπὸ τούτου τὴν γενικὴν ἐπιτήρησιν κατεκαλύπτετο ἡ Ἀκρόπολις ὑπ' ἀριστουργημάτων, μετ' ἀκατανοήτου ταχύτητος, καὶ ἐν κάλλει ἀπαραμίλλῳ ἐκτελουμένων. «*Ἀναβαινόντων δὲ τῶν ἔργων ὑπερηφάνων μὲν μεγέθει, μορφῇ δ' ἀμιμήτων καὶ χάριτι, τῶν δημιουργῶν ἁμιλλωμένων ὑπερβάλλεσθαι τὴν δημιουργίαν τῇ καλλιτεχνίᾳ, μάλιστα θαυμάσιον ἦν τὸ τάχος. Ὧν γὰρ ἕκαστον ᾤοντο πολλαῖς διαδοχαῖς καὶ ἡλικίαις μόλις ἐπὶ τέλος ἀφίξεσθαι, ταῦτα πάντα μιᾶς ἀκμῇ πολιτείας ἐλάμβανε τὴν συντέλειαν* (2).

Δὲν περιωρίζοντο δὲ τὰ ἔργα ταῦτα εἰς ἕνα μόνον ναὸν, ἀλλὰ περιελάμβανον πᾶσαν τὴν Ἀκρόπολιν, ἣν ὁ Περικλῆς, καὶ ὁ δαιμόνιος ἐκτελεστὴς τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἐπιβολῶν, ἤθελον νὰ κοσμήσωσι διὰ γενικοῦ σχεδίου εἰς λόφον ἱερὸν τοῖς Θεοῖς, εἰς γιγαντιαῖον καὶ ἄρτιον καλλιτέχνημα. Ὁ τραχὺς καὶ πανταχόθεν ἀπότομος βράχος αὐτῆς, ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἀρχαιότητι κατοικία τῶν ὀλιγαρίθμων Ἀθηναίων, ὑψοῦτο ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ἐν μέσῃ τῇ πόλει, φρούριον περιέχον καὶ τὸ πανάρχαιον ἱερὸν, προσιτὸς δὲ μόνον ἐκ δυσμῶν διὰ τῆς χαράδρας τῆς διαιρούσης αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου. Δύο ὁδοὶ αὐτὴν διασχίζουσαι, ἡ μὲν ἀπὸ βορρᾶ καὶ τῆς ἀγορᾶς, ἐκ τοῦ σημείου ἐναρχομένη οὐ ἵσταντο οἱ ἀνδριάντες τῶν τυραννοκτόνων (3), ἡ δ' ἐκ νότου ἐνώπιον τῶν μὴ σωζομένων ναῶν του Ἀσκληπιοῦ, τῆς Θέμιδος, τῆς Πανδήμου Ἀφροδίτης, τῆς Κουροτρόφου Γῆς καὶ τῆς Δήμητρος Χλόης διερχομένη (4), ἐκάμπτοντο πρὸς ἀλλήλας, καὶ συναντώμεναι κατὰ τὴν κο-

(1) Αὐτ. 13.— (2) Αὐτ. —(3) Ἀρριαν. Ἀλεξ. Ἀν. Γ, 16.— (4) Παυσ. Α, 21—22.

ρυφὴν αὐτῶν, ἔφερον εἰς αὐτὴν τὴν εἴσοδον. Ἐγίνετο δ' ἡ ἄνοδος οὐχὶ διὰ τῆς ἤδη ὑπαρχούσης κλίμακος καὶ τῆς πρὸ αὐτῆς ἀνοιγομένης πύλης, διότι ἀμφότεραι οὐδ' ὑπὸ συγγραφέως, οὐδ' ὑπὸ μνημείου τινὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς μαρτυρούμεναι, φαίνονται χρόνων οὖσαι πολὺ μεταγενεστέρων, ἡ μὲν τῶν τοῦ Αὐγούστου, ἡ δὲ τῶν τοῦ Οὐαλεριανοῦ· ἀλλ' ὁ λόφος αὐτὸς δι' ἐπιχώσεων καὶ δι' ὑπογείων ὑποτειχισμάτων πιθανῶς ἐξομαλυνθείς, ἐγένετο βατὸς τοῖς τε πεζοῖς καὶ τοῖς ἵπποις. Κατὰ δὲ τὰς ἀξιώσεις τῆς ἀρχαίας ὀχυρωματικῆς, ἐνδυναμούσης πάντοτε τὰ δεξιὰ τῶν προσβάσεων, πρὸς νότον τῆς ἀνόδου ὑψοῦτο ἄνδηρον ἡ ὑπόστασις, ἴσως δὲ καὶ δεύτερον ἄνδηρον ταπεινότερον, ὡς φαίνεται ἐξαγόμενον ἐκ τῆς διευθύνσεως τοῦ Κιμωνίου τείχους τῆς Ἀκροπόλεως ἐξωτερικῶς. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ κατωτέρου, ἂν ὑπῆρχεν, ἔκειτο πιθανῶς τὸ ἱερὸν τῆς Γῆς καὶ Δήμητρος, μέχρις οὗ ἐν Λυσιστράτῃ τοῦ Ἀριστοφάνους (1) φθάνων ὁ Κινησίας, συνδιαλέγεται μετὰ τῆς γυναικός του.

Ἐπὶ δὲ τῆς ἀνωτέρας ὑποστάσεως, ἥτις ὡς πύργος προέχει, καὶ ὡς τοιοῦτος ἐθεωρεῖτο καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, δι' ὃ καὶ Ἀθηνᾶ Ἐπιπυργιδία ἐλέγετο ἡ τοῦ Ἀλκαμένους ἐνταῦθα ἀνατεθειμένη (2), ἵστατο ὁ ναὸς τῆς Νίκης (3), τῆς λεγομένης Ἀπτέρου, ὅστις ὡς τοῦτο συνηθίζετο παρὰ πλείστοις μεγάλοις ναοῖς τῆς Ἑλλάδος, ἦν ναΐσκος ἐξαρτώμενος οὕτως εἰπεῖν ἐκ τοῦ μεγάλου ἐν τῇ Ἀκροπόλει ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ προπαρασκευάζων τὸ αἴσθημα εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν προσέλευσιν. Ἦν δ' ἡ Νίκη ἐπίθετον κυρίως καὶ ἐπώνυμον τῆς Ἀθηνᾶς (4), καὶ Ἄπτερος ἐλέγετο κατ'

(1) Στ. 135. — (2) Παυσ. Β. 30. — (3) Ross, Schaubert und Ch. Hansen, die Akropolis v. Athen, 1. Abth. Der Temp. der Nike, Fol. Berl. 1839. — (4) Ἁρποκρ. Σουίδ. φ. Νίκη Ἀθήνη.

ἀρχαῖον μῦθον, ἀνανεωθέντα μετὰ τὰ Περσικά, καθ' ὃν δῆθεν ἡ νίκη, μετὰ τοὺς θριάμβους τῆς πόλεως εἰς αὐτὴν ἐγκαθισταμένη, ἀπέθετο τὰ πτερά της, ὡς παρίστα αὐτὴν ἐνταῦθα ἀρχαῖον ξόανον (1). Ὁ ναὸς οὗτος ἦν, κατὰ Παυσανίαν (2), «*ἐν δεξιᾷ τῶν προπυλαίων, ὅθεν ἡ θάλασσα ἔστι σύνοπτος, καὶ ταύτῃ ῥίψας Αἰγεὺς ἑαυτὸν, ὡς λέγουσιν, ἐτελεύτησεν*». Εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν θέσιν ἐν 1676 εἶχον ἰδῇ τὸν ναὸν ὁ Σπὼν καὶ ὁ Οὐηλέρος, ἀλλ' ἐν 1751 ὁ Στουάρτος δὲν εὗρε πλέον αὐτὸν, διότι, ὡς φαίνεται, εἶχε καταστραφῇ ἐπὶ τῆς πολιορκίας τῶν Ἐνετῶν, ἐν 1687, καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ εἶχον ὑψώσει κανονοστάσιον ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὰ 1833, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀνασκάψασα τὸν ὀθωμανικὸν προμαχῶνα, εὗρε πάντα σχεδὸν τοῦ ναΐσκου τὰ μέρη ἐν σωρῷ ἐρειπίων, ἐν οἷς καὶ πτερωτὰς Νίκας ἐπιμαρτυρούσας τήν θέσιν αὐτοῦ, καὶ ἀνήγειρεν αὐτὸν ἐκ τῶν ἐνόντων. Ὁ ἄξων τοῦ οἰκοδομήματος δὲν χωρεῖ παραλλήλως πρὸς τὸν τῆς ὑποστάσεως ἐφ' ἧς ἵδρυται, ἀλλ' ἀποκλίνει ἰσχυρῶς πρὸς βορρᾶν, ὡς φαίνεται ἐν Πιν. Ε, 5. Εἶναι δ' ὁ ναὸς τετράστυλος, ἀμφιπρόστυλος, Ἰωνικὸς, ἐλαχίστας ἔχων διαστάσεις, 27′ πλάτος πρὸς 18 1/2′ μῆκος, καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν δύο ὀρθοστάτας μεταξὺ τῶν τοίχων, ἡνωμένους, καθ' ἃ σώζουσιν ἴχνη, μετὰ τῶν τοίχων διὰ κιγκλίδων χαλκῶν. Ἕνεκα τῆς μικρότητος αὐτοῦ, ὁ Ἰωνικὸς κόσμος δὲν ἀναπτύσσεται ἐν αὐτῷ καθ' ὅλον τὸν πλοῦτον ὅστις ἀπαντᾶται ἐπ' ἄλλων οἰκοδομημάτων, καὶ πολλαχοῦ, οἷον εἰς τὴν ἐπικρανίτιν τῶν τοίχων καὶ τῶν ὀρθοστατῶν, καὶ εἰς τὸ γεῖσον, τὰς γλυφὰς ἀντικαθιστῶσι γραφαὶ, οἷαι παρατηροῦνται καὶ ἐντὸς τῶν φατνωμάτων. Κατὰ τὰς τέσσαρας δ' αὐτοῦ πλευρὰς ἐκοσμεῖτο ὑπὸ μικρᾶς ἀλλ' ὡραίας ζωοφόρου, ἧς μέρος μὲν ἀπήχθη

(1) Παυσ. Ε, 22.— (2) Α, 22.

ὑπὸ τοῦ Λόρδου Ἔλγινος εἰς Ἀγγλίαν, μέρος δ' ἐνταῦθα εὑρεθὲν ἀπεδόθη εἰς τὴν ἀρχαίαν του θέσιν. Εἰκάσθη δ' ὑπό τινων ὅτι τὸ μικρὸν τοῦτο οἰκοδόμημα, διά τε τὰ καθέκαστα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ ἐργασίας, καὶ διὰ τὰς παραστάσεις τῆς ζωοφόρου, εἶναι προγενέστερον τῶν ναῶν τοῦ Περικλέους, καὶ ἀνηγέρθη ἐπὶ Κίμωνος ἴσως, ὡς τοῦτο πιθανολογεῖ μέχρι τινὸς καὶ ἡ διεύθυνσις τοῦ ἄξονος αὐτοῦ, τέμνοντος τὸν ἄξονα τῶν νέων προπυλαίων, παραλλήλως δὲ χωροῦντος πρὸς τὸν τῶν παλαιῶν, ὧν σώζονται ἔτι τὰ λείψανα, μὴ ἐντελῶς ἐπὶ Περικλέους καταστραφέντα.

Ὁ Πίναξ Α. 8 παριστᾷ τὴν ἀνατολικὴν πρόστασιν τοῦ ναοῦ κάτωθεν ὁρωμένην.

Ἡ δὲ βορεία ἢ ἀριστερὰ πλευρὰ τῆς ἀναβάσεως δὲν εἶχε προμαχῶνα ὡς ἡ μεσημβρινὴ, ὡς γίνεται πρόδηλον ἐκ μικρᾶς καταβάθρας ἐν τῷ βράχῳ τετμημένης, καὶ ἀγούσης εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ Πανός. Ὑπάρχει δ' ἐνταῦθα ὑψηλὸν βάθρον, ἀλλ' ἀνηγέρθη ἐπὶ χρόνων ρωμαϊκῶν.

Τοιαύτη ἡ πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν πρόσβασις, ἔφερε κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰ Προπύλαια, τὴν ἀξιοθαύμαστον αὐτῆς εἴσοδον, ἐφ' ἧ ἐνημβρύνοντο οἱ ἀρχαῖοι, ὡς ὁ Φιλόστρατος (1) λέγει περὶ αὐτῶν· «*Περικλεῖ μὲν Προπύλαια πρὸς φιλοτιμίαν ἦρκει καὶ Παρθενῶνι*»· καὶ ὁ Δημοσθένης ἀπὸ Πνυκὸς τὴν χεῖρα ἐκτείνων, ἐπεδείκνυε κομπάζων τοῖς Ἀθηναίοις τὰ «*Προπύλαια ταῦτα*» (2), ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας ἐπρότεινε τοῖς συμπολίταις αὐτοῦ νὰ μεταφέρωσιν εἰς Θήβας τὰ ἀττικὰ Προπύλαια, αἰνιττόμενος τῶν Ἀθηνῶν τὴν δύναμιν καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν (3). Καὶ ἤρξατο μὲν ἡ οἰκοδομὴ αὐτῶν ἐν Ὀλ. 85, 4, ἐπ' Εὐθυμένους ἄρχοντος, ὑπ' ἀρχιτέκτονα τὸν

(1) Β. Ἀπολλ. Τυαν. Β, 5. — (2) Δημοσθ. Π. Συνταξ. ιβ′. (Δούκ.). Ἀρποκρ.— (3) Δημοσθ. Π. Παραπρ. 32.

Μνησικλῆν, διαρκέσασα ἐπὶ ἔτη πέντε, καὶ ἐδαπανήθησαν εἰς αὐτὰ τάλαντα 2012 (1)· ἀνηγέρθησαν δ' ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως, ἣν κατεῖχον πρὶν τὰ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντα, τὰ πιθανῶς ἐξ ἐννέα πυλῶν συγκείμενα, καὶ Ἐννεάπυλον καλούμενα (2), ἀλλ' ἐδόθη αὐτοῖς διεύθυνσις πρὸς τὸ νοτιοδυτικώτερον, ἐν ᾧ τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα, κατὰ τὰ εἰσέτι μεταξὺ τῆς νοτίου πλευρᾶς τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ περιβόλου τῆς Ἀκροπόλεως σωζόμενα ἴχνη αὐτῶν, εἶχον τὸν ἄξονα ἐστραμμένον πρὸς τὸ βορειοδυτικόν. Ἐκ τῶν 168 ποδῶν τοῦ πλάτους τῆς βατῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως, οἱ 58 κλείονται ὑπὸ μαρμαροκτιστου τοίχου, ἔχοντος 5 πύλας, ὧν μεγίστη εἶναι ἡ μέση, αἱ δ' ἑκατέρωθεν χωροῦσι μειούμεναι (Ιιν. E, 5). Ἔξωθεν δὲ τῶν πυλῶν, καὶ διὰ πέντε ἀνιουσῶν βαθμίδων φέρουσα πρὸς αὐτὰς, ἐκτείνεται δωρικὴ ἑξάστυλος στοά, αἴθουσα ἴση μὲν τὸ πλάτος τῷ πενταπύλῳ τοίχῳ, βάθος δ' ἔχουσα 43′, καὶ ἐμπρὸς ἀνοικτὴ, καὶ κοσμουμένη δι' ἓξ κιόνων δωρίων, 29 μὲν ποδῶν ὕψος, 5 δὲ ποδῶν ἐχόντων διάμετρον, ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχόντων κατὰ πόδας 7, πλὴν τῶν μεσαίων, ὧν ἡ ἀπόστασις εἶναι ἐκ 13′, διότι δι' αὐτῶν διήρχετο ἡ ἁμαξωτὸς, καὶ ἀνεχόντων τὸ ἤδη οὐκέτι σωζόμενον τῆς ὀροφῆς ἀέτωμα. Τὸ δ' ἔνδον τῆς στοᾶς διατέμνεται δι' ἄλλης ἐγκαρσίου διπλῆς σειρᾶς ἓξ κιόνων Ἰωνικῶν, ἀντιστοιχούντων πρὸς τρεῖς καὶ τρεῖς εἰς τοὺς δύο μεσαιτάτους τοῦ ἐμπροσθίου περιστυλίου. Οἱ κίονες οὗτοι ἔφερον ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων των ἀμέσως τὰς ὀροφιαίας δοκοὺς, ὥστε ἔπρεπε νὰ εἶναι καθ' ὅλον τὸ πάχος τῆς δωρικῆς ζώνης ὑψηλότεροι τῶν ἔξω κιόνων, ὡς καὶ τῷ ὄντι εἶχον ὕψος 34′ περίπου, ἐπὶ 4 1/2′

(1) Φιλόχωρος καὶ Ἡλιόδωρος ἐν Ἀρποκρ. φ. Προπύλαια ταῦτα.— (2) Κλείδημος. ἐν Bex. Anecd. Σ. 419, 29.

διαμέτρου τῆς βάσεως. Τούτου ἕνεκα ἐγένοντο τοῦ Ἰωνίου ῥυθμοῦ, τοῦ ἔχοντος ἐπιμηκεστέρας τὰς τῶν κιόνων ἀναλογίας, καὶ τὰ Προπύλαια δι' αὐτῶν κατηρτίζοντο εἰς ἓν τῶν ἀξιολογωτέρων παραδειγμάτων τοῦ ἐν τῷ αὐτῷ οἰκοδομήματι ἐναρμονίου συνδυασμοῦ τῶν δύω ῥυθμῶν, τοῦ τε Δωρίου καὶ τοῦ Ἰωνικοῦ. Ἐστηρίζοντο δ' αἱ δοκοὶ τῆς ὀροφῆς, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸν ἑκατέρωθεν τοῖχον, ἀφ' ἑτέρου δ' εἰς τὰ ἐπιστύλια τῶν Ἰωνικῶν κιόνων, ὥστε αἱ μὲν τῆς μεταξὺ διόδου εἶχον μῆκος 16, αἱ δὲ τῶν πλαγίων στοῶν 22 ποδῶν. Τοιοῦτοι τεράστιοι ὄγκοι εἰς τοσοῦτον ὕψος ἀνελκυσθέντες, καὶ μετὰ τοσαύτης ἀπαραμίλλου ἀκριβείας ἐξεργασθέντες, ἐκίνησαν καὶ αὐτοῦ τοῦ φειδωλοῦ εἰς ἐπαίνους Παυσανίου τὸν θαυμασμὸν, λέγοντος (1)· «*Τὰ δὲ Προπύλαια λίθου λευκοῦ τὴν ὀροφὴν ἔχει, καὶ κόσμῳ καὶ μεγέθει τῶν λίθων μέχρι γε καὶ ἐμοῦ προεῖχεν*». Ἑκατέρωθεν δὲ τῆς στοᾶς ταύτης προέχουσι, περιλαμβανόμενοι ὑπὸ τῶν αὐτῶν ὡς καὶ ἐκείνη τεσσάρων βαθμίδων, ὀρθογωνίως ἐφ' ἑαυτῶν στρεφομένων, δύο πλάγιαι πτέρυγες, κοσμούμεναι κατὰ μέτωπον διὰ τριῶν ἑκάστη δωρίων κιόνων, ταπεινοτέρων μὲν καὶ ἰσχνοτέρων τῶν τοῦ μετώπου, ἤτοι 3′ διάμετρον καὶ ὕψος τοσοῦτον ἐχουσῶν, ὥστε ἡ κορυφὴ τοῦ θριγκοῦ αὐτῶν λήγει ὅπου ἄρχεται τοῦ μετώπου ἡ ζωοφόρος, οὕτω δὲ διατεθειμένων, ὥστε ὁ ἐνδότερος αὐτῶν ἑκατέρωθεν κεῖται ἐπὶ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς γραμμῆς τῶν κιόνων τῆς μεγάλης στοᾶς. Οἱ κίονες οὗτοι δὲν ἀνεῖχον ἀέτωμα, ἀλλ' ἁπλῆν ζώνην τριγλύφων, θέουσαν περὶ τὰς τρεῖς πλευρὰς ἑκάστης πτέρυγος. Τῶν πτερύγων δὲ τούτων ἡ ἀριστερὰ ἢ βορεία περιλαμβάνει, ὀπίσω τῶν κιόνων, ἔκτασιν παραλληλόγραμμον, περιεχομένην ὑπὸ τριῶν τοίχων, ὧν ὁ δυτικὸς ἀπολήγει πρὸς μεσημβρίαν εἰς παραστάδα ἐπὶ

(1) A, 22.

τῆς αὐτῆς γραμμῆς μετὰ τῶν κιόνων κειμένην. Ἔχει δὲ τὸ παραλληλόγραμμον τοῦτο πλάτος μὲν, παραλλήλως τῷ μετώπῳ αὐτοῦ, ἐκ 34 ποδῶν, βάθος δ' ἐκ ποδῶν 40· εἰς ἀπόστασιν δὲ 12′ ἀπὸ τῶν κιόνων, τοῖχος ἔχων θύραν μεγάλην καὶ παράθυρα, γραπτοῖς ἀνθεμίοις κοσμούμενα, ἀποτέμνει θάλαμον 34′ πλάτους, ὃν ὁ Παυσανίας ὀνομάζει «*οἴκημα ἔχον γραφὰς*», διότι περιεῖχε πίνακας τοῦ Πολυγνώτου καὶ ἄλλων. Ὄπισθεν δὲ τοῦ οἰκήματος τούτου σώζονται ἴχνη θεμελιώσεως καὶ ἑτέρου, ὅπερ ὅμως, ὡς φαίνεται, οὐδέποτε ἐπερατώθη. Ἡ δὲ νοτία ἢ δεξιὰ πτέρυξ, ἔχουσα 16 μόνον ποδῶν βάθος, ἦν πρὸς δυσμὰς ἀναπεπταμένη, ἀντὶ τοίχου ἔχουσα πρὸς στήριξιν τῆς ὀροφῆς μόνον ὀρθοστάτην μεταξὺ τοῦ δυτικωτέρου κίονος καὶ τῆς παραστάδος τοῦ νοτίου τοίχου, δι' ὃ καὶ εἶναι βραχυτέρα τῆς ἑτέρας, ἔχουσα μόνον 26′ μῆκος. Ἡ πτέρυξ αὕτη ἐχρησίμευεν ἴσως ὡς πρόχειρον ὁρμητήριον τῶν ἐκτὸς τῶν πυλῶν καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνδήρου τῆς Νίκης μαχομένων στρατιωτῶν. Τὸ δὲ μεταξὺ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς πτέρυγος ταύτης καὶ τοῦ Κιμωνίου τείχους τῆς Ἀκροπόλεως μένον βατὸν διάστημα, κλείεται δι' ἰσχυροτάτου πολυγωνίου τοίχου. Ὀπίσω δὲ τέλος, ἡ ἐντὸς τῶν πέντε πυλῶν, ἐκτείνεται, ἰσοπέδως μετ' αὐτῶν εἰς βάθος 18′, ἑτέρα στοὰ ἑξάστυλος, δώριος, παράλληλος καὶ ἀπαράλλακτος τῇ τοῦ μετώπου του οἰκοδομήματος, ἐκτὸς ὅτι οἱ κίονες αὐτῆς εἰσὶ κατὰ 1 πόδα τῶν τῆς ἄλλης βραχύτεροι. Ἀπὸ ταύτης δὲ μία κατιοῦσα βαθμὶς φέρει εἰς τὸ τῆς Ἀκροπόλεως ἔμβαδόν. Ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῶν Προπυλαίων ἦν ὑπόστεγον, ὁ θριγκὸς αὐτῶν, κατὰ τὰ σωζόμενα λείψανα, ἦν κατάγραφος, αἱ δὲ μετόπαι, τῆς μεσαίας πτέρυγος κατὰ τοῦτο διεκρίνοντο, ὅτι ἐναλλὰξ ἡ μὲν αὐτῶν ἦν εἰσέχουσα ἡ δ' ἑτέρα ἐξέχουσα, ἐξ οὗ ὑπετέθη ὅτι αἱ μὲν

ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πλακῶν ἐπιγεγλυμμένων, αἱ δὲ ὅτι ἦσαν ἁπλῶς κατάγραφοι.

Οἱ Φράγκοι, ὅταν ἐκράτουν ἐν Ἀθήναις, μετεσκεύασαν τὸ οἴκημα τῆς βορείας πτέρυγος, τὴν Πινακοθήκην, εἰς ἀρχεῖον αὐτῶν, εἰς δὲ τὴν νοτίαν πτέρυγα ἤγειρον τὸν εἰσέτι ὑφιστάμενον πύργον, εἰς φρυκτόριον καὶ τὴν διὰ σημείων συγκοινωνίαν. Τότε ὁ ὄχλος ὠνόμαζε τὰ Προπύλαια Παλάτιον τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ μετὰ ταῦτα Ὁπλοστάσιον τοῦ Λυκούργου. Ὅταν δ' ἐκυρίευσαν τὰς Ἀθήνας οἱ Ὀθωμανοὶ ἐν 1455, μετεχειρίσθησαν αὐτὰ εἰς ὁπλοθήκην, καὶ κατὰ μέρος καὶ εἰς πυριτιδοθήκην. Ἐν δ' ἔτει 1636 κεραυνὸς ἐνσκήψας ἐν ᾗ στιγμῇ, ὡς λέγεται, ὁ Ὀθωμανὸς φρούραρχος τῆς Ἀκροπόλεως ἡτοιμάζετο νὰ κανονοβολήσῃ τοὺς κατὰ τὸν ἅγιον Δημήτριον ἐκκλησιαζομένους χριστιανούς, ἐπέφερεν ἔκρηξιν, καταστρέψασαν ὅλον τὸν θριγκὸν τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς. Ὁ δὲ τῆς δυτικῆς παρέμενεν ἔτι οὐ μόνον μέχρι 1656, ὅταν εἶδαν αὐτὸν ὁ Σπὼν καὶ ὁ Οὐηλέρος, ἀλλὰ καὶ ἐν 1687, ὅτε, μετὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Μοροζίνη, ὁ μηχανικὸς Βερνάδας τὸν ἐζωγράφησεν (1). Ἐπὶ δὲ τῆς ἐλευθερώσεως τῶν Ἀθηνῶν, τὰ Προπύλαια, ἐστερημένα τῆς ὀροφῆς, τοῦ ἀετώματος, τοῦ θριγκοῦ καὶ τῶν Ἰωνικῶν κιονοκράνων, ἀφανισθέντων σχεδὸν ἐντελῶς, εὑρέθησαν μεταβεβλημένα δι' ἀσβεστοκτίστων τοίχων εἰς θολωτὰς ἀποθήκας, ἐφ' ὧν ἐπεκάθητο κανονοστάσιον, καλύπτον αὐτὰ καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ὕψος των. Ἀνασκαφέντα δὲ τότε, ἀπεδόθησαν ὅσον ἐνῆν εἰς τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν σχῆμα.

Ὁ δὲ προκύπτων τῆς ἐνδοτέρας τῶν Προπυλαίων στοᾶς, ἔβλεπεν ὑψούμενον ἐμπρός του τὸν λόφον τῆς Ἀκροπόλεως, ὅλον κατακεκαλυμμένον ὑπὸ μνημείων παντοειδῶν, ἐπιγραφῶν, ἀναγλύφων, ἀνδριάντων καὶ

(1) Ἰδ. Fanelli, Athene Attice.

ναῶν, τοῦ τῆς Βαυρωνίας Ἀρτέμιδος πρὸς τὰ δεξιὰ, πρὸς τ' ἀριστερὰ δὲ τοῦ τῆς Πολιάδος, καὶ ἐν κορυφῇ διαπρέποντα τὸν μεγαλοπρεπῆ Παρθενῶνα, τοσοῦτον ὑπερέχοντα τῶν Προπυλαίων, ὥστε ἡ βάσις τῶν κιόνων αὐτοῦ ἔστιν ἰσοϋψὴς πρὸς τὸν θριγκὸν ἐκείνων. Οὕτως ὁ ναὸς, ὑπερκείμενος τῷ εἰσιόντι εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, φαίνεται αἰθεριώτερος, καὶ τόσῳ καταπληκτικωτέραν ἀποτελεῖ τὴν ἐντύπωσιν, καθ' ὅσον μάλιστα κεῖται οὐχὶ καθέτως, ἀλλὰ πλαγίως πρὸς τῶν Προπυλαίων τὸν ἄξονα, ὥστε παριστᾷ διὰ μιᾶς εἰς τὴν ὅρασιν τὸν κόσμον δύο συγχρόνως πλευρῶν, ἃς παρεκτείνουσιν αἱ ποικίλαι γραμμαὶ τοῦ Ἐρεχθείου, ἀναπτυσσόμεναι ἑτέρωθεν καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν εὐπρέπειαν. Ἡ δ' ἀπὸ τῶν Προπυλαίων πρὸς αὐτὸν ἄγουσα ὁδὸς, ἐντομὰς ἐν τῷ βράχῳ ἔχουσα ἐγκαρσίους, καὶ πιθανῶς ἀρχαίας, ὅπως ἐνδάκνωσιν αἱ τῶν ἵππων ὁπλαὶ, καὶ πάμπολλα ἴχνη τῶν ἑκατέρωθεν ἱδρυμένων μνημείων, διήρχετο ἐμπρὸς ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ, δεξιῶς αὐτῆς, ἵστατο ὁ ναὸς τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος, τῆς ὑπερβορείου Θεᾶς τῆς Ταυρίδος, ἧς ἡ λατρεία, ὑπὸ τοῦ Ὀρέστου κατὰ τὴν παράδοσιν κομισθεῖσα, ὑπῆρχεν ἐν Βραυρῶνι (νῦν Βράουνα), τῷ δήμῳ τῆς Ἀττικῆς. Τῷ ναῷ τούτῳ ἀνήκουσι πιθανῶς τὰ πολλὰ λείψανα, Ἰωνικὰ κιονόκρανα καὶ γραπτὰ φατνώματα, ἃ ἐνταῦθα εὑρέθησαν. Ἐντεῦθεν δὲ βαθμίδες τινὲς ἀνιοῦσαι, ἔφερον εἰς τὸ ὑψηλὸν ἐπίπεδον τῆς ἄκρας κορυφῆς τοῦ φρουρίου, ἐφ' ἧς ἦν ἐντεθρονισμένος ὁ Παρθενὼν (Πιν. E, 6. Κάτοψις. Πιν. Z, 1. Ὄψις).

Τὸ ἀριστούργημα τοῦτο τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς ᾠκοδομήθη ἐκ Πεντελησίου μαρμάρου, ὡς καὶ τὰ Προπύλαια, ἐν Ὀλυμ. 86 γ'. ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ Φειδίου, καὶ ὑπ' ἀρχιτεκτόνων τοῦ Καλλικράτους καὶ τοῦ Ἰκτίνου, ὅστις, κατὰ Βιτρούβιον (1), μετὰ τοῦ Καρ-

(1) VII, Præf. 11.

πίωνος καὶ ἔγραψε περὶ τοῦ ναοῦ τούτου. Κατὰ τὸ σωζόμενον αὐτοῦ μέγα ἐρείπιον, ἦν δώριος τὸν ῥυθμὸν, τῆς δωρικῆς τέχνης εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐλάσας ἐντέλειαν, καὶ ὁ μόνος μεταξὺ τῶν δωρίων τῆς κυρίως Ἑλλάδος σωζόμενος ὀκτάστυλος· περίπτερος δὲ, καὶ ἔχων κατὰ τὰ δύο μὲν ἄκρα διπλῆν τὴν στοὰν, κατὰ τὰς μακρὰς δὲ πλευρὰς ἀνὰ 17 κίονας εἰς ἑκάστην. Ὁ στερεοβάτης αὐτοῦ, ἔχων πλάτος μὲν 101′, μῆκος δὲ 228′, ὑψοῦτο ἐπὶ τριῶν ὑψηλῶν βαθμίδων, αἷς, ἀπέναντι τῆς θύρας, ἦσαν κατὰ τὰ σωζόμενα ἴχνη καὶ πρὸς εὐκολίαν τῆς ἀναβάσεως, παρεντεθειμέναι δύο ἐλάσσονες, ὥστε ὁ ἀριθμὸς τῶν βαθμίδων νὰ μένῃ πάντοτε περιττὸς, ὡς ἀπῃτεῖτο κατὰ Βιτρούβιον· καὶ ἵστατο, ἀνατολικῶς μὲν, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου ἐπιπέδως λελαξευμένου, κατὰ δὲ τὰς λοιπὰς πλευρὰς ἐπὶ βάσεως λίθου πωρίου. Ἔχει δὲ ὅλον ὕψος ὁ ναὸς ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ στερεοβάτου μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετοῦ, ἐκ ποδῶν 66, οἱ δὲ κίονες, ὧν τὸ ἀνάστημα εὐγένειαν ἐμφαίνει συγχρόνως καὶ στερεότητα, εἰσὶ ποδῶν 34, ἑνδεκαπλάσιον τοῦ ἐμβάτου αὐτῶν, ὄντος ποδῶν 3′, 1″.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐντέλεια τοῦ καλλίστου οἰκοδομήματος τῆς λαμπροτάτης τῶν Ἀθηνῶν ἐποχῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τεχνικῶν μυστηρίων, ἅτινα κατ' ὀλίγον ἀνακαλυπτόμενα ἐκπλήττουσι τῶν νεωτέρων τὴν ἐπιστήμην, καὶ ἀποδεικνύουσι παρὰ τοῖς ἐνδόξοις αὐτοῦ οἰκοδόμοις ἀπαράμιλλον μεγαλοφυΐαν καὶ ὀξὺ τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ, καὶ γνώσεις τῆς τέχνης, αἵτινες ἀπωλέσθησαν ἔκτοτε. Κατὰ Βιτρούβιον ὁ δώριος ῥυθμὸς ἐθεωρεῖτο ὡς μὴ σύμμετρος· ἀλλὰ τοῦτο ἐδήλου βεβαίως μόνον ὅτι δὲν εἶχέ τι κοινὸν μέτρον, τὴν νεκρὰν δηλ. μονάδα, ἧς ἀκριβῶς πολλαπλάσια νὰ ἦσαν ὅλα τοῦ ναοῦ τὰ μέρη, ὡς ὑπῆρχεν ἐν ταῖς τυρρηνικαῖς οἰκοδομαῖς. Ἀλλ' ἂν ἀπὸ τοῦ Παρθενῶνος ἔλειπεν ἡ γεωμετρικὴ ἐκείνη, ἡ κατὰ κανόνας καὶ χειρονακτικὴ συμμετρία, ταύτην ἀντικαθίστα

ἡ ὑπερτάτη ἁρμονία, ἥτις εἶναι ἡ κατ᾽ ἔμπνευσιν συμμετρία, ἡ μόνη πρέπουσα τῇ ἐλευθερίᾳ, ἧς ἄνευ βαναυσοῦται ἡ καλλιτεχνία. Αἱ μέχρι τοῦδε ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι ἕκαστον, καὶ τὸ ἐλάχιστον τοῦ ναοῦ τούτου μέρος, σοφίας καὶ ἐπιμελείας ἀριστούργημα, συντελεῖ εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν τοῦ ἀμιμήτου τούτου ἀρχιτεκτονικοῦ ἀριστουργήματος. Ὡς ἡ ὀργανικὴ καὶ ἔμψυχος φύσις πανταχοῦ τὰς καμπύλας φιλεῖ, καὶ δι᾽ αὐτῶν γοητεύει τὴν ὅρασιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ οἰκοδομήματι τούτῳ οὐδὲ τοῦ θριγκοῦ οὐδὲ τοῦ στερεοβάτου αἱ γραμμαὶ εἰσὶν ὁριζόντιοι, καὶ πρῶτος ὁ Ἄγγλος Pennethorne παρετήρησεν (1) ὅτι κυρτοῦνται ἐλαφρῶς ἐν παραβολῆς σχήματι πρὸς τὸ μέσον, τοῦτο δὲ κατὰ 5 σχεδὸν δακτύλους αἱ μεγάλαι, κατὰ 2 1/2′ δ᾽ αἱ ἐλάσσονες πλευραί, ὡς μετὰ ταῦτα δι᾽ἐπιμελῶν καὶ ἀκριβῶν καταμετρήσεων ἀνεκάλυψεν ἕτερος Ἄγγλος, ὁ Penrose (2). Φαίνεται δ᾽ ὅτι τὴν ἔντασιν ταύτην ἐγνώριζεν ἤδη καὶ ὁ Βιτρούβιος, ὅστις ὀνομάζει αὐτὴν adjectio (3). Ἀλλ᾽ οὐδ᾽ οἱ κίονες τῶν ἐξωτερικῶν στοῶν εἰσὶ κάθετοι, ἀλλὰ κλίνουσιν ἠρέμα κατὰ 1 1/2″ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ μέσον ἑκάστης πλευρᾶς, ὥστε τὸ ὅλον οἰκοδόμημα λαμβάνει ἐκ τούτου σχῆμα τετμημένης πυραμίδος, χορηγοῦν αὐτῷ περισσοτέραν ἔμφασιν στερεότητος καὶ ἑνότητος, καὶ καθαρωτέρας τὰς ὀπτικὰς γραμμάς. Πιθανῶς δὲ καὶ τοῖς ἀρχαίοις ἦν γνωστὸς ὁ κανὼν οὗτος τῆς κλίσεως τῶν κιόνων, διότι ὁ Κικέρων χλευάζει τὸν Οὐῆρον, ὡς θέλοντα νὰ στήσῃ ὀρθοὺς τοὺς τοῦ ναοῦ τοῦ Κάστορος (4). Οἱ δὲ γωνιαῖοι τῶν κιόνων εἰσὶ παχύτεροι τῶν λοιπῶν, κατὰ Βιτρούβιον (5), διότι ἡ πανταχόθεν περικεχυμένη αὐτοῖς λαμπρότης τοῦ οὐρανοῦ ἐλαττοῖ εἰς τὴν ὅρασιν τὴν τοῦ πάχους ἐντύπωσιν. Αἱ ἐξωτερικαὶ στοαὶ εἶχον ὄροφον φατνωματικὸν, ὅστις πιθανῶς ἐξετείνετο μέχρι τινὸς καὶ πρὸς τὰ ἐντός.

(1) Leake Athens, σ. 573. Δετ. ἔκδ. — (2) The Parthenon.— (3) III, 4. § 5. - 5 § 8.—(4) In. Verr. II, 1, 4 § 5. —(5) IV. 11.

Ἐκοσμοῦντο δ᾽ ἥ τε ζωοφόρος τοῦ ναοῦ, ἡ ζώνη τῶν μετοπῶν, καὶ οἱ δύο ἀετοὶ, διὰ θαυμασίων γλυπτικῶν κοσμημάτων, καὶ τὰ διάφορα κοσμητικὰ τοῦ θριγκοῦ μέρη, ἡ ὑδρορρόη, τὰ κυμάτια τῶν ἐπιστυλίων, τοῦ τοίχου αἱ ἐπικρανίτιδες, διεποικίλλοντο διὰ γραπτῶν μαιάνδρων καὶ ἀνθεμίων, ὡς πολύχροα ἦσαν καὶ τῶν ἀγαλμάτων τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ἄλλα πάρεργα.

Κατὰ δὲ τὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰν, ἀνηρτήθησαν ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων αἱ ἐκ τῆς μάχης τοῦ Γρανικοῦ ὑπ᾽ Ἀλεξάνδρου πεμφθεῖσαι ἀσπίδες (1), μετ᾽ ἐπιγραφῶν χαλκοῖς γεγραμμένων γράμμασι, καὶ φαίνονται μέχρι τοῦδε τῶν ἀσπίδων τὰ ἴχνη ἡλιογραφῆ, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὰ μέρη ἃ αὗται ἐπ᾽ αἰῶνας καλύψασαι, ἐπροφύλαξαν ἀπὸ τῆς ἀτμοσφαιρικῆς ἐπηρείας, καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀλλοιώσεων. Προσέτι δὲ φαίνονται καὶ αἱ ὀπαὶ ἐν αἷς ἦσαν καθηλωμένα τὰ γράμματα.

Ἐσωτερικῶς δὲ, κατὰ τὰ σωζόμενα ἴχνη, ἐτέμνετο ὁ σηκὸς δι᾽ ἐγκαρσίου τοίχου δίχα· καὶ ἡ μὲν δυτικὴ τῶν διαιρέσεων εἶχε 43′, 10″, ἡ πρὸς ἀνατολὰς 98′, 7″ μῆκος.

Ἐκ τινων δ᾽ ἐπιγραφῶν, πραγματευομένων περὶ τῶν ἐν τῷ Παρθενῶνι ἀναθημάτων, καὶ ὧν αἱ μὲν εἰσὶν ἐν Ἀγγλίᾳ (2) αἱ δ᾽ ἐν Ἀθήναις (3), ἐξάγεται ὅτι τέσσαρα διάφορα μέρη τοῦ ναοῦ τούτου διέκρινον οἱ ἀρχαῖοι, τὸν Πρόναον, τὸν Ἑκατόμπεδον, τὸν Παρθενῶνα καὶ τὸν Ὀπισθόδομον.

(1) Πλούτ. Β, Ἀλέξ. 17. Ἀρριανὸς Δ, 16—(2) Bœckh, C. I. G. N. 136. - 141.— (3) Rang. Ant. Hell. I. 90 -111.

Καὶ Πρόναος μὲν ἦν ἀναμφιβόλως τὸ ἐν πᾶσι τοῖς ναοῖς οὕτω λεγόμενον διάστημα, τὸ μεταξὺ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ, κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς εἰσόδου, ἥτις ἦν ἡ ἀνατολικὴ, καὶ τῶν πρὸ αὐτῆς κιόνων, ἐχόντων 2′. 9″ τὸν ἐμβάτην, καὶ συνδεομένων μετ' ἀλλήλων καὶ μετὰ τοῦ τοίχου διὰ κιγκλίδων. Ὁ Πρόναος οὗτος ὑψοῦται ὑπὲρ τὴν ἐξωτερικὴν στοὰν κατὰ δύο βαθμίδας.

Ἑκατόμπεδον δὲ ἢ ναὸς Ἑκατόμπεδος ἦν βεβαίως ἡ ἀνατολικὴ διαίρεσις τοῦ ναοῦ, τὸ κυριώτερον τοῦ σηκοῦ μέρος, ὅπερ τῷ ὄντι εἶχε σχεδὸν ἑκατὸν ποδῶν μῆκος, ἴσον περίπου καὶ πρὸς τὸ πλάτος αὐτοῦ, δι' ὃ καὶ εἰς αὐτὸ ἀκριβέστατα ἐφαρμόζεται ὅ,τι λέγουσί τινες τῶν γραμματικῶν (1)· «*Ἑκατόμπεδον ναός ἐστι τῆς Ἀθηνᾶς ποδῶν ἑκατὸν ἐκ πάσης πλευρᾶς.* Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ τοῦ μέρους ἐδίδετο καὶ εἰς ὅλον τοῦ ναοῦ, διότι φαίνεται ὅτι πολλάκις ἐχρῶντο αὐτῷ ὡς θαυμαστικῇ τινι ἐπωνυμίᾳ ἐπὶ μεγάλων οἰκοδομῶν, ὡς ὁ Θουκυδίδης λέγει (2) ὅτι οἱ Θηβαῖοι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Πλαταιῶν «*ναὸν ἑκατόμπεδον λίθινον ᾠκοδόμησαν τῇ Ἥρᾳ*», καὶ ὁ Ὅμηρος περὶ τοῦ τάφου τοῦ Πατρόκλου· «*ποίησαν δὲ πυρὴν ἑκατόμπεδον ἔνθα καὶ ἔνθα*» (3)· καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ Παρθενῶνος μαρτυρεῖ ὁ Ἁρποκρατίων (4)· «*Ὁ Παρθενὼν ὑπό τινων Ἑκατόμπεδος ἐκαλεῖτο διὰ κάλλος καὶ εὐρυθμίαν, οὐ διὰ μέγεθος, ὡς Μενεκλῆς ἢ Καλλίστρατος ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν*». Ὁ δ' Ἡσύχιος λέγει· «*Ἑκατόμπεδος· νεὼς ἐν τῇ Ἀκροπόλει Παρθενὼν, κατασκευασθεὶς ὑπὸ Ἀθηναίων, μείζων τοῦ ἐμπρησθέντος ὑπὸ τῶν Περσῶν ποσὶ πεντήκοντα*». Τοῦτο ὑπέλαβόν τινες ὡς δηλοῦν ὅτι ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως πρὸ

(1) Ἐτ. Μ. Σ. 321, 21. - Lex. Rh. Bekk. An. σ. 227, 24. — (2) Γ, 68. — (3) Ἰλ. Ψ. 164. — (4) Φ. Παρθενών.

τῶν Μηδικῶν ἀρχαῖος ναὸς εἰς τὴν θέσιν τοῦ Παρθενῶνος, κατὰ 50′ ἐλάσσων αὐτοῦ, καὶ καλούμενος Ἑκατόμπεδον· ὡς λείψανα δ' αὐτοῦ θεωροῦσι τὰ ἐν τῷ Πελασγικῷ τείχει τῆς Ἀπροπόλεως ἐντετειχισμένα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια, ἔτι δὲ τὰ πήλινα καὶ γραπτὰ γείσσου κοσμήματα, τὰ εὑρεθέντα ὑπὸ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ Παρθενῶνος, καὶ ὡς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ προτείνουσι τὴν ἐκ πώρου λίθου κατωτέραν βάσιν τοῦ Παρθενῶνος, ἧς ὁ ἄξων δὲν φαίνεται ταυτιζόμενος μετὰ τοῦ ἄξονος τοῦ ναοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἐνταῦθα ἀρχαῖος ναὸς πρὸ τοῦ Περικλέους, οὐδὲ τὰ παρατεθέντα τῶν γραμματικῶν χωρία ἐννοοῦσιν, οὐδ' ἄλλος τις λέγει ὅτι ὁ ναὸς ἐκεῖνος ὠνομάζετο Ἑκατόμπεδος· καὶ ὡς ἀπόδειξις μάλιστα τοῦ ὅτι ὁ Παρθενὼν προκάτοχον ναὸν δὲν εἶχεν ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως, δύναται νὰ προταθῇ ἡ ἐπωνυμία *παλαιὸς ναὸς*, ἥτις ἰδίως ἐδίδετο εἰς τὸ Ἐρεχθεῖον πάντοτε, καὶ μετὰ τὴν ἀνακαίνισιν ἔτι αὐτοῦ (1). Ἐν τῷ τμήματι δὲ τούτῳ τοῦ Παρθενῶνος, τῷ ἰδίως Ἑκατόμπεδον ὀνομαζομένῳ, εἰς ἀπόστασιν 12 περίπου ποδῶν ἀπὸ τῶν πλαγίων τοίχων, ὑπῆρχε, κατὰ τὰ ἔτι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους φαινόμενα ἴχνη, σειρὰ δωρίων κιόνων, ἀνὰ 8, ὡς φαίνεται, ἑκατέρωθεν, ἐχόντων 3′ περίπου τὴν τῆς βάσεως διάμετρον, ἑπομένως, ὡς ἐκ τῶν ἀναλογιῶν ἀναγκαίως συμπεραίνεται, μὴ ἀνερχομένων μέχρι τῆς ὀροφῆς, ἀλλ' ἀνεχόντων βεβαίως δευτέραν σειρὰν κιόνων, ἥτις, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις ναοῖς, ἦτο πιθανῶς ἄλλου ρυθμοῦ. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο διήρχετο ἀναμφισβητήτως πάροδος ὑπόστεγος, πρὸς τ' ἀνώτερα ἄγουσα τοῦ ἀγάλματος μέρη, ὁποίαν εἶχε καὶ ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς τοῦ Διὸς (2). Ὡς ἐκ τούτων ἄρα εἶχεν ὁ Παρθενὼν ἀκριβῶς τὴν ἐσωτερικὴν

(1) Ξενοφ. Ἑλλ. Α, 611. — (2) Παυσ. Ε, 10.

διασκευὴν τῶν ναῶν οὓς ὁ Βιτρούβιος ὀνομάζει ὑπαίθρους (1).

Ἐμπρὸς δὲ τῶν κιόνων τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης στοᾶς, ὡς καὶ παραλλήλως τῷ μεσοτοίχῳ, ἀλλ' εἰς 4, 4 μέτρων γαλλ. ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ, τὸ ἔδαφος ταπεινοῦται κατὰ 1″ σχεδὸν, καὶ τοῦτο φαίνεται νέα ἀπόδειξις ὅτι ὁ ναὸς ἦτον ὕπαιθρος, διότι τὸ κοίλωμα ὑπῆρχεν ὅπως συρρέῃ τὸ ὄμβριον ὕδωρ. Ἐν ταύτῃ τέλος τῇ διαιρέσει τοῦ ναοῦ, καὶ παρὰ τὴν θύραν τῆς εἰσόδου, ὑπῆρχεν ἴσως καὶ ἄνοδος ἐπὶ τὸν ὄροφον σκολιὰ, ὡς καὶ ἐν τῷ τῆς Ὀλυμπίας ναῷ.

Τὸ δ' ὄνομα Παρθενὼν, τὸ ἐπικρατῆσαν ἐπὶ σύμπαντος τοῦ ναοῦ, ἐδίδετο συγχρόνως καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν διαίρεσιν ἐν ᾗ ἵστατο τὸ ἄγαλμα τῆς Θεοῦ. Ἦν δὲ τοῦτο ἀναμφιβόλως τὸ κέντρον τοῦ Ἑκατομπέδου, ὅπου, ἀντὶ μαρμάρου, ἐκτείνεται παραλληλόγραμμον ἐκ πωρίου λίθου, ἔχον μῆκος μὲν 6. 52 μέτρ. γαλλ. πλάτος δὲ 2, 63, καὶ ἐν τῷ μέσῳ μικρὸν ὄρυγμα (0, 8 × 0, 51) κεκαλυμμένην διὰ μαρμάρου, καὶ οὗ ὁ πυθμὴν εὑρέθη εἰς δύο γωνίας αὐτοῦ ἔχων ὀπὰς, ὡς πρὸς διαῤῥοὴν ὑδάτων. Ἐμπρὸς δὲ καὶ ὀπίσω τοῦ παραλληλεπιπέδου τούτου ἴχνη κιγκλίδων σώζονται καταφανῆ ἐπὶ τοῦ μαρμάρου. Ἡ ἔκτασις αὕτη ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς βάσεως τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος. Τινὲς (2), πιστεύοντες εἰς τὴν ὕπαιθρον τοῦ ναοῦ διάθεσιν, θέλοντες δὲ νὰ προφυλάξωσι τὸ ἄγαλμα ὑπὸ στέγην, ἀποσύρουσι μὲν αὐτὸ μᾶλλον πρὸς τὰ ὀπίσω, ἐκλαμβάνουσι δὲ βωμὸν ἱδρυμένον εἰς τὸ ἔδαφος τοῦτο. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι βωμοὶ ἐντὸς τῶν ναῶν σχεδόν ποτε δὲν ὑπῆρχον, οὗτος θὰ ἦτο προσέτι τεράστιος, καὶ τοιοῦτος ὥστε ν' ἀποκρύπτῃ κατὰ μέγα μέρος τὴν τοῦ ἀγάλμα-

(1) III, 2.—(2) K. F. Hermann, die hypæthral. Tempel d. Alterth. 1844.

τος ὄψιν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον οὐδ' ἡ ἱερὰ τράπεζα, ἡ Ἐλεφαντωμένη (1) δὲν ἐδύνατο νὰ ἵσταται ἐνταῦθα, ὡς ἐπίστευσαν ἕτεροι (2). Ἡ ταπείνωσις μάλιστα τοῦ ἐδάφους, καὶ ἡ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παραλληλεπιπέδου ὀπὴ, συνηγοροῦσι ὑπὲρ τῆς ἐνταῦθα θέσεως τοῦ ἀγάλματος, διότι ἡ μὲν συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ συῤῥέῃ περὶ τὸ ἄγαλμα, ἡ δὲ εἰς τὸ νὰ χωνεύηται ὑπ' αὐτὸ τὸ ὄμβριον ὕδωρ, πρὸς διατήρησιν τῆς ἰκμάδος, ἥτις, ὡς ἀναγκαιοτάτη εἰς τὴν τῆς κόλλης ἐλαστικότητα, ἐπεζητεῖτο πάντοτε ὑπὸ τῶν ἀρχαίων περὶ τὰ χρυσελεφάντινα ἀγάλματα (3).

Ἡ δ' ἔνστασις ὅτι τὸ ἄγαλμα ἀκάλυπτον ἐνταῦθα ἱστάμενον ἐδύνατο νὰ πάθῃ ὑπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν στοιχείων, δὲν φαίνεται λίαν ἰσχυρά· διότι ὁ ὄμβρος καὶ ἡ ὑγρασία ὠφέλουν μᾶλλον ἢ ἔβλαπτον αὐτὸ, ἐπιμελῶς περιποιούμενον ὑπὸ τῶν ἱερέων· προσέτι δ' ἐν ὥρᾳ χειμῶνος ἴσως ἐξετείνετο ὑπὲρ αὐτὸ καὶ κινητή τις στέγη, ὡς παρετηρήσαμεν ἀνωτέρω (4) ὅτι τοῦτο ἐγίνετο ἐπὶ τῶν ὑπαίθρων μερῶν τῶν οἰκιῶν παρὰ Ῥωμαίοις. Οὐδ' εἶναι δὲ καὶ ἀπίθανον νὰ ἐξετείνετο ὑπὲρ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Ὀπισθοδόμου καὶ τῶν πλαγίων στοῶν ἡ ἀνωτάτη στέγη, ἥτις ἦτο ξυλίνη, ὡς πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ ὅτι οὐδὲν αὐτῆς μέρος, οὐδ' ἐλάχιστον ἴχνος ἔμεινε, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, καθ' ἃ ῥητῶς μαρτυρεῖται, ἡ τοῦ ὀπισθοδόμου ἐκάη ἐν ἀρχαίοις χρόνοις (5). Ἡ στέγη αὕτη, ἰσοϋψὴς οὖσα κατὰ τὸ ἀνώτατον αὐτῆς σημεῖον τῇ κορυφῇ τῶν ἀετῶν, θὰ ὑπερεῖχε κατὰ 7′ τοῦ ἀγάλματος, ἔχοντος 49′ ὕψος. Πίναξ πρὸ τῆς ἐν ἔτει 1687 ἐνετικῆς πολιορκίας τῶν Ἀθηνῶν σχεδιασθεὶς, καὶ ὑπὸ τοῦ Κ. Περίνου (Perin) ἐν Παρισίοις ἐκδοθεὶς, δεικνύει τοῦ Παρθενῶνος τὴν στέγην εἰς 4 μέρη διηρημένην, ἐξ ὧν τὰ τῶν δύο περάτων, τὸ

(1) Ἰδ. Ant. Hell. N. 109.—(2) Böttiger. Ber. ub. d. Unters. aufd. Akr. 1863, σ. 176. —(3) Παυσ. Ζ, 27, 1.—(4) Ἰδε σελ. 123. — (5) Δημοσθ. κ. Τιμοκρ. 136.

ἀνατολικώτερον καὶ τὸ δυτικώτερον, τὸ τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου, εἰσὶν ἰσοϋψῆ, καὶ ἴσως αὐτῇ τῇ ἀρχαίᾳ στέγῃ ἀνήκοντα· τὸ δὲ τῷ ἀνατολικῷ πλησιέστερον, φαίνεται ἀπ' αὐτοῦ κεχωρισμένον καὶ ὑψηλότερον, καὶ εἶναι νέα πιθανῶς στέγη, μὴ συνεχομένη μετὰ τῆς ἄλλης, διότι ἴσως ὅταν, πρὸς χρῆσιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἐστεγάσθη τὸ ὕπαιθρον, παρενετέθησαν παράθυρα πρὸς φωτισμὸν αὐτῆς εἰς τὴν μεταξὺ τῶν δύο κάθετον ἀπόστασιν· ἡ δὲ μετ' αὐτὴν διαίρεσις, ἡ ἐπὶ τοῦ κυρίως Παρθενῶνος, εἶναι ὑψηλοτέρα πασῶν, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀρχαία, τὸ ὕψος τοῦτο ἔχουσα ἕνεκα τοῦ ἀγάλματος.

Αὕτη λοιπὸν ἡ μεταξὺ τῶν κιγκλίδων ἔκτασις ἦν ὁ κυρίως Παρθενὼν, τὸ δ' Ἑκατόμπεδον ἦν ὅλον τὸ ἐπίλοιπον τῆς διαιρέσεως ταύτης, τὸ περὶ τὸν Παρθενῶνα.

Ὀπισθόδομος δὲ τοῦ ναοῦ τούτου ἐλέγετο τὸ δυτικὸν δωμάτιον τοῦ σηκοῦ μετὰ τῆς προστάσεως τῶν ἓξ δωρίων κιόνων, τῶν παρεντεθειμένων μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ τοίχου αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιστυλίου. Ἡ πρόστασις αὕτη ἐκλείετο δι' ὑψηλῶν χαλκῶν κιγκλίδων, αἵτινες, ὡς τὰ σωζόμενα ἴχνη αὐτῶν δεικνύουσι, συνήνουν τοὺς κίονας αὐτῆς πρὸς ἀλλήλους, καὶ τοὺς ἑκατέρωθεν τελευταίους αὐτῶν μετὰ τῶν γωνιαίων παραστάδων τοῦ σηκοῦ. Ἐκοινώνει δὲ μετὰ τῆς προστάσεως τὸ δωμάτιον διὰ μεγάλης πύλης, ἥτις σήμερον σώζεται ὀλίγον στενωτέρα, ὡς μετεσκεύασαν αὐτὴν οἱ χριστιανοί, καὶ ἧς τὰ θυρώματα ἀφῆκαν βαθέα ἴχνη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Μετὰ δὲ τοῦ Ἑκατομπέδου ἐκοινώνει, φαίνεται, διὰ δύο ἐπὶ τῆς ἑκατέρωθεν ἐσωτερικῆς στοᾶς ἀνοιγομένων πυλίδων, αἵτινες μνημονεύονται ἐν ἀρχαίᾳ ἐπιγραφῇ (1), καὶ ὧν ἴχνη ἀνεῦρεν κατὰ τὰ 1862 ὁ

(1) Ant. Hell.

διάσημος ἀρχαιολόγος καὶ ἀρχιτέκτων Βοίττιγερ (1). Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δωματίου τούτου παρετηρήθησαν ἴχνη τεσσάρων κιόνων, ἐξ μάλιστα κατὰ Οὐηλέρον (2), οὓς ὁ μὲν Λεὶκ ἐξέλαβεν ὡς κορινθιακούς, ἕνεκα αὐτόθι εὑρεθέντος τινὸς κιονοκράνου, τοῦτον ἔχοντος τὸν ῥυθμὸν, ὅπερ ὅμως ἀπεδείχθη ἔκτοτε ἔργον Ῥωμαϊκὸν, ἄλλοι δ' εἶπον δωρίους, ὡς μᾶλλον ἁρμόζοντας τῇ αὐστηρᾷ λατρείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς, ἀλλ' οἵτινες πιθανῶς ἦσαν Ἰωνικοί, ὡς ἐμαρτύρουν τὰ ἴχνη αὐτῶν, ἅτινα τὴν σήμερον μὲν σχεδὸν ἠφανίσθησαν, ἄλλοτε ὅμως ἐφαίνοντο καθαρώτερον, καὶ ἦσαν ἄνευ διαξεσμάτων, καὶ ὀλίγον ἀνέχοντα. Οὐχ ἧττον δ' ἀποδεικνύουσι τὸ αὐτὸ καὶ αἱ ἀναλογίαι αὐτῶν, οὖσαι 18 ἐμβατῶν, διότι πρὸς 36′ ὕψος, ἡ διάμετρός των ἦτον 4′. Οἱ κίονες οὗτοι ἐστήριζον τὴν ὀροφὴν τοῦ ὀπισθοδόμου, ὅστις, χρησιμεύων εἰς ταμεῖον τοῦ ναοῦ καὶ ὅλης τῆς πόλεως, δὲν ἐδύνατο νὰ εἶναι ὕπαιθρος.

Ἡ μεγαλοπρεπὴς αὕτη παστὰς ἐδόθη ὑπὸ τῶν ἐξαχρειωθέντων Ἀθηναίων εἰς κατοικίαν τῷ Δημητρίῳ τῷ πολιορκητῇ, ὃν ἐκήρυττον ἀδελφὸν τῆς Ἀθηνᾶς (3).

Ἀφ' οὗ δὲ κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ἀπὸ Χριστοῦ ὁ Χριστιανισμὸς ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις, ὁ ναὸς τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς μετεβλήθη εἰς Ἐκκλησίαν τῆς Ἀειπαρθένου, πολυτελέστατα κοσμηθεὶς καὶ καταγραφεὶς ἅπας ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς δι' εἰκόνων, ὧν τινες φαίνονται ἔτι ἐπὶ τῶν τοίχων· οἱ δώριοι κίονες τῆς τοῦ Ἑκατομπέδου ἐσωτερικῆς στοᾶς ἀντεκατεστήθησαν ὑπὸ πολυτελεστέρων, εἰ καὶ βεβαίως ἧττον κομψῶν κορινθίων, οἵτινες καὶ ἀντὶ 16 ἐγένοντο 22 μὲν ἐν τῇ κάτω, 23 δὲ ἐν τῇ ἄνω σειρᾷ, πιθανῶς διότι πρὸς τῷ

(1) Böttiger, Αὐτ. Σελ. 165—170.— (2) Σελ. 133. — (3) Πλουτ. Β. Δημ. 23.

μεσοτοίχῳ προσετέθησαν τὰ Κ α τ η χ ο ύ μ ε ν α, στοὰ ἔχουσα ἄνω μὲν 7 κίονας, κάτω δὲ μόνον 6, διότι εἰς τοῦ μεσαίου τὴν θέσιν ἠνεῴχθη θύρα, ἀντὶ τῶν δύο ἑκατέρωθεν θυρίδων αἵτινες ἐπὶ τῆς ἀρχαιότητος ἔφερον πρὸς τὸν ὀπισθόδομον, γενόμενον ἤδη νάρθηκα τῆς Ἐκκλησίας· τὸ Ἱερὸν προσετέθη ὑψωθέντος τοῦ ἐδάφους πρὸς τὸ ἀνατολικὸν πέρας, καὶ ἑνωθέντος τοῦ τοίχου μετὰ τῶν δύο μεσαίων κιόνων τοῦ προνάου, καὶ ἐκοσμήθη ἐσωτερικῶς διὰ κιόνων ἐξ ἰάσπιδος, κιὰ διὰ θόλου ψηφοκολλήτου. Συγγραφεῖς δὲ σύγχρονοι περιγράφουσι τὴν λαμπρότητα τοῦ Ἐπισκοπικοῦ θρόνου, καὶ τὴν πομπὴν, μεθ' ἧς οἱ Χριστιανοὶ ἀνήρχοντο ἐπὶ τεθρίππων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἵνα λειτουργηθῶσιν.

Ἐν **1019** ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας, προσέθηκε, κατὰ Κεδρηνὸν, νέα κοσμήματα εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου. Ἀλλ' ἐν **1456**, ὅταν αἱ Ἀθῆναι ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία μετασκευασθεῖσα προσδιωρίσθη εἰς προσκυνητήριον τοῦ Μωάμεθ, καὶ τότε προσετέθη ἡ ἑλικοειδὴς ἀναβάθρα, ἡ μεταξὺ τοῦ περιστυλίου καὶ τῆς μεσημβρινῆς γωνίας τοῦ ὀπισθοδόμου, ἔξωθεν αὐτοῦ ὡς μιναρὲς οἰκοδομηθεῖσα. Ἐν **1674** ὁ πρέσβυς τῆς Γαλλίας Μαρκέσιος Νοϊντὲλ, καὶ ἐν **1676** οἱ περιηγηταὶ Σπὼν καὶ Οὐηλέρος, εἶδον τὸν Παρθενῶνα ἐμπρέποντα ἔτι σχεδὸν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ του καλλονῇ. Ἀλλὰ τὴν **28**ην Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους **1682**, πολιορκοῦντος τοῦ Ἐνετοῦ Μοροζίνη τὴν Ἀκρόπολιν, βόμβα ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Σουηδοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Κοινιγσμάρκου ἐκτοξευθεῖσα, ἐνέσκηψεν εἰς τον Παρθενῶνα, ὅπου οἱ Τοῦρκοι εἶχον τὴν πυριτιδοθήκην αὐτῶν, καὶ φοβερὰ ἔκρηξις κατέστρεψε τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ναοῦ, μάλιστα δὲ τὸ μέσον αὐτοῦ. «*Δὲν ἐπεθύμει*» γράφει τῷ ἀδελφῷ της ἡ τὴν Κ. Κοινιγσμὰρκ συνοδεύουσα Κ. Ἄννα Ἀκκεργὲλμ (Ackerjhelm), εὐγενὴς καὶ λογία Σουηδὴ, «*δὲν ἐπεθύμει ἡ*

Α. Ἐξοχότης νὰ καταστρέψῃ τὸν ὡραῖον, πρὸ 300 *ἐτῶν σωζόμενον καὶν ὅστις καλεῖται τῆς Ἀθηνᾶς· ἀλλ' αἱ βόμβαι ἐνήργησαν, καὶ ὁ ναὸς οὗτος οὐδέποτε πλέον δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν κόσμον*». Κυριεύσαντες δὲ τότε τὰς Ἀθήνας οἱ Ἐνετοὶ, ἀφ' οὗ ἐξέθηκαν εἰς τὴν ὀργὴν τῶν Ὀθωμανῶν τοὺς Ἕλληνας, ἐνθουσιωδῶς ἀσπασαμένους τὴν ἐφήμερον ταύτην ἀκτῖνα τῆς ἐλευθερίας, μετὰ τρεῖς μῆνας αἴφνης τοὺς ἐγκατέλιπον, καὶ ὁ Κοινιγσμάρκος ἀπέθανεν ὑπὸ πανώλους, ἴσως καὶ ὑπὸ τύψεως συνειδότος, εἰς Εὔβοιαν. Ἀναχωρῶν δ' ἠθέλησε νὰ συμπαραλάβῃ ἐξ Ἀθηνῶν καί τινα τῶν ἐξαισίων γλυπτικῶν κοσμημάτων τοῦ περιφήμου ναοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνεπιδεξιότητος τῶν ἐργατῶν του καταπεσόντα ταῦτα, συνετρίβησαν ἐντελῶς. Ἐπανελθόντες δ' οἱ Ὀθωμανοὶ, ἤγειρον ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐρειπίων τοῦ Παρθενῶνος μικρὸν προσκυνητήριον, παραμεῖναν μέχρις ἐσχάτων. Κατὰ δὲ τὸ **1811**, ὁ λόρδος Ἔλγιν, πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας, ἀφῄρεσε, καὶ διὰ πρίονος κόψας ἀπεκόμισε, τὰ πλεῖστα τῶν ἐναπολειπομένων τοῦ Παρθενῶνος γλυπτικῶν κοσμημάτων, καὶ ἐπώλησεν αὐτὰ εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν. Μετὰ δὲ τὸ **1833** καὶ τὴν τῶν Ἀθηνῶν ἀπελευθέρωσιν, ἀνεσκάφησαν τοῦ ναοῦ τὰ ἐρείπια, καὶ διάφορα αὐτοῦ μέρη καὶ κοσμήματα ἀνευρέθησαν.

Πρὸς ἄρκτον δὲ τοῦ Παρθενῶνος κεῖται τὸ Ἐ ρ έ χ θ ε ι ο ν (Ἰίν. Z, 3), ἡ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος Ἐρεχθέως καὶ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, τὸ θέατρον τῆς ἔριδος· τῶν δύο τούτων προστατῶν τῶν Ἀθηνῶν, τῶν πρὸς ἀλλήλους διαμφισβητησάντων τὴν κυριαρχίαν τῆς χώρας, περιέχων καὶ τὰ τῆς ἔριδος τεκμήρια, τὰ ἐν τῷ βράχῳ ἴχνη τῆς Τριαίνης τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ τὴν λεγομένην Ἐρεχθηίδα θάλασσαν, φρέαρ ὃ ἠνέωξεν ὁ Θεὸς πλήξας τὸ ἔδαφος, καὶ ἐξ οὗ ἠκούετο ὄθεν τῆς θαλάσσης ὁ πάταγος, ὁσάκις ἔπνεε νότος· προσέτι δὲ

τὴν ἐλαίαν, ἣν παραγαγοῦσα ἡ Ἀθηνᾶ ὑπερίσχυσε τοῦ ἀντιπάλου αὐτῆς (1). Προῆλθε δ' ὁ συνδυασμὸς τοῦ Ἐρεχθέως μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ἡ κοινὴ αὐτῶν ἐν τῷ ναῷ τούτῳ λατρεία, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς, ἢ ὁ Ἐριχθόνιος, ἔκρινε τὴν μεταξὺ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς δίκην, προσέτι δὲ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς, φονεύσας Εὔμολπον τὸν υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος, κατὰ παράκλησιν τούτου ἐκεραυνώθη ὑπὸ τοῦ Διὸς (2), καὶ χρησμὸς διέταξε νὰ γίνωνται θυσίαι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βωμοῦ εἴς τε τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὸν ἥρωα (3). Ἐνταυτῷ δὲ, διαφόρως συγχεομένων τῶν μύθων καὶ παραδόσεων, ὁ ναὸς οὗτος ἐλέγετο καὶ δόμος ἢ οἶκος τοῦ Ἐρεχθέως, ὡς ἤδη ἐπὶ Ὁμήρου (4)·

«Ἶκετο δ' ἐς Μαραθῶνα καὶ Εὐρύαγυιαν Ἀθήνην,
δῦνε δ' Ἐρεχθῆος πυκινὸν δόμον».

Λέγει δὲ καὶ ὁ Παυσανίας (5)· *«Ἔστι δὲ οἴκημα Ἐρέχθειον καλούμενον»*, καὶ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῆς 92ης Ὀλυμπιάδος, ταῖς πραγματευομένοις περὶ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, ὀνομάζεται αὐτὸ οὐχ *ναὸς* ἀλλ' *οἶκος* (6). Τὴν ἐπωνυμίαν δὲ ταύτην ἔφερε πιθανῶς τὸ Ἐρέχθειον, συγχρόνως μὲν κατ' ἀμυδράν τινα ἀνάμνησιν ἢ εἰκασίαν ὅτι ὁ ναὸς ᾠκοδομήθη ἐπὶ τῆς ἀρχαίας θέσεως τῆς οἰκίας τοῦ Ἐρεχθέως, ὅπερ φαίνεταί πως καὶ δικαιολογούμενον ὑπὸ τῆς ἀνωμαλίας τῆς οἰκοδομῆς, συγχρόνως δὲ καὶ ἐκ τῆς ἀντιφατικῆς παραδόσεως ὅτι ὁ πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἐρεχθέως ὑφιστάμενος πανάρχαιος τῆς Πολιάδος ναὸς εἶχε χρησιμεύσει εἰς πρώτην κατοικίαν τοῦ Ἐρεχθέως ἔτι βρέφους, ὡς ὁ Ὅμηρος (7)·

(1) Παυσ. Α, 26.— (2) Hygin.— (3) Παυσ. Α, 26. - Στεφ. Βυζ. - Ἁρποκρ. - Σουϊδ. - Φώτ.— (4) Ὀδ. Η, 81.— (5) Α, 26. — (6) Ant. Hell. I, N. 57.— (7) Ἰλ. Β. 546.

«Δῆμον Ἐρεχθῆος μεγαλήτορος, ὅν ποτ' Ἀθήνη
θρέψε, Διὸς θυγάτηρ, τέκε δὲ ζείδωρος ἄρουρα,
κάδδ' ἐν Ἀθήνης εἶσεν, ἑῷ ἐνὶ πίονι νηῷ».

Ἦν λοιπὸν πανάρχαιον τὸ ἱερὸν τοῦτο, καὶ πάντων τῶν ἐν Ἀττικῇ προγενέστερον, ἀφ' οὗ ἐπὶ Ὁμήρου ἦν ἤδη γνωστὸν καὶ περίφημον, καὶ περιεῖχε τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ διῒπετὲς νομιζόμενον, ὡς λέγει ὁ Παυσανίας (1). *«Τὸ δὲ ἀγιώτατον ἐν κοινῷ πολλοῖς πρότερον νομισθὲν ἔτεσιν ἢ συνῆλθον ἀπὸ τῶν δήμων ἔστιν Ἀθηνᾶς ἄγαλμα ἐν τῇ νῦν Ἀκροπόλει. Φήμη δ' ἐς αὐτὸ ἔχει πεσεῖν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ».* Κατεστράφη ὅμως ἡ ἀρχαιοτέρα οἰκοδομὴ, ἐν Ὀλυμ. 75 ἀ ὑπὸ τῶν Περσῶν, οἵτινες *«τὸ ἱρὸν συλήσαντες, ἐνέπρησαν πᾶσαν τὴν Ἀκρόπολιν»* καθ' Ἡρόδοτον (2), λέγοντα καὶ κατωτέρω (3)· *«ταύτην ὦν τὴν ἐλαίαν ἅμα τῷ ἄλλῳ ἱερῷ κατέλαβέν ἐμπρησθῆναι ὑπὸ τῶν βαρβάρων».* Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι καὶ μετὰ τὴν πυρκαϊὰν εἶχον μείνει τὰ τείχη, διότι προστίθησιν ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, ὅτι μετὰ ταῦτα οἱ Ἀθηναῖοι, διαταχθέντες ὑπὸ Ξέρξου νὰ θύσωσιν ἐν τῇ Ἀκροπόλει, *«Ἀνέβησαν εἰς τὸ Ἱρὸν»*. Ὅπως δήποτε, ἀνῳκοδομήθη ὅλως νέος καὶ ὁ ναὸς οὗτος ὅταν καὶ τὰ λοιπὰ τῶν Ἀθηνῶν ἱερά, καὶ ῥητῶς ἐν Ὀλυμ. 92 καὶ 93, ὑπὸ ἀρχιτεκτόνων Φιλοκλέους Ἀχαρνέως καὶ Ἀρχιλόχου Ἀγρυλῆθεν, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῶν (4).

Ὁ Ξενοφῶν λέγει (5)· *«Τῷ δ' ἐπιόντι ἔτει ᾧ ἡ σελήνη ἐξέλιπεν, ἐσπέρας, καὶ ὁ παλαιὸς τῆς Ἀθηνᾶς ναὸς ἐν Ἀθήναις ἐνεπρήσθη, Πίτιος μὲν ἐφορεύοντος, ἄρχοντος δὲ Καλλίου Ἀθήνησι».* Καὶ *παλαιὸν* μὲν *ναὸν* ἐννοεῖ τὸν περιέχοντα τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα, τὸν ἀνέκαθεν καὶ πάντοτε οὕτω καλούμενον τῆς Πολιάδος, καί τοι τότε ἀρτίως ἀνακαι-

(1) Α, 26.—(2) Η, 53.— (3) Αὐτ. 55.— (4) C. I. G. N. 160. Ant. Hell. I, N. 57.— (5) Ἑλλ. Α, 6, 1.

νισθέντα· ἡ δ' ἐποχὴ, ἣν διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος προσδιορίζει, εἶναι ἡ τῆς Ὀλυμ. 93 γ'. Ἀλλ' ἡ πυρκαϊὰ αὕτη μικρὸν, φαίνεται, ἔβλαψε τὸν ναὸν, διότι τὰ σωζόμενα ἐρείπια πηγάζουσιν οὐχὶ ἐξ ἐπισκευῆς, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς οἰκοδομῆς τῆς γενομένης ἐπὶ τῶν εὐτυχῶν καὶ ἐνδόξων τῆς πολεως ἡμερῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύει ἀναμφιλέκτως καὶ ἡ μεγάλη καλλονὴ καὶ ἐντέλεια τῆς ἐργασίας αὐτῶν, καὶ ἡ ἀκριβὴς αὐτῶν συμφωνία πρὸς τὰς ῥηθείσας ἐπιγραφὰς, αἵτινες, προγενέστεραι οὖσαι τῆς πυρκαϊᾶς, ἀναφέρουσι λεπτολόγως τὰ καθέκαστα τῆς οἰκοδομῆς.

Καθ' ἃ δ' ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ ἃς ἐνήργησεν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις συνεργείᾳ καὶ τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας Κ. Πισκατόρη, ὁ ναὸς οὗτος εἶχε σχέδιον ὅλως ἰδιορρύθμον καὶ διάφορον τοῦ συνήθους (Πιν. Ζ, 2).

Ὁ Παυσανίας λέγει (1)· «*Καὶ διπλοῦν γάρ ἔστι τὸ οἴκημα*», καὶ κατωτέρω προσθέτει· «*Κεῖται δὲ ἐν τῷ ναῷ τῆς Πολιάδος Ἑρμῆς*», καὶ ἔτι παρακατιών· «*Τῷ ναῷ δὲ τῆς Ἀθηνᾶς Πανδρόσου ναὸς συνεχὴς ἐστί*». Ἐκ τούτων ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ὁ ναὸς ἦν τετραπλοῦς, περιέχων τὸ διπλοῦν Ἐρέχθειον, τὸν ναὸν τῆς Πολιάδος καὶ τὸν τῆς Πανδρόσου. Ἀλλ' αὐτόθι ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς θέτει τὴν ἐλαίαν τῆς Ἀθηνᾶς ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος (2), ἐν ᾧ ὁ Ἡρόδοτος (3) λέγει· «*Ἔστιν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ταύτῃ Ἐρεχθῆος τοῦ γηγενέος λεγομένου εἶναι νηός, ἐν τῷ ἐλαίη τε καὶ θάλασσα ἔνι*». Ὅθεν φαίνεται ὅτι τὸ Ἐρέχθειον ἦν τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος. Ἀλλὰ πάλιν κατ' Ἀπολλόδωρον· «*Ἦκεν οὖν πρῶτος Ποσειδὼν εἰς τὴν Ἀττικὴν, καὶ πλήξας τῇ Τριαίνῃ κατὰ μέσην τὴν Ἀκρόπολιν, ἀνέφηνε θάλασσαν, ἣν νῦν Ἐρεχθηΐδα καλοῦσι. Μετὰ δὲ τοῦτον ἦκεν ἡ Ἀθηνᾶ, καὶ ποιησαμένη τῆς*

(1) Α, 26.— (2) Λύτ. 27.— (3) Η, 55.

καταλήψεως Κέκροπα μάρτυρα, ἐφύτευσεν ἐλαίαν, ἣ νῦν ἐν τῷ Πανδροσείῳ δείκνυται». Ὅθεν τὸ Πανδρόσιον ἤθελεν εἶσθαι συνώνυμον τῷ Ναῷ τῆς Πολιάδος. Ὁ Φιλόχορος ὅμως ἐν Διονυσίῳ τῷ Ἁλικαρνασσεῖ (1), «*Κύων*, λέγει, *εἰς τὸν τῆς Πολιάδος νεὼν εἰσελθοῦσα, καὶ δῦσα εἰς τὸ Πανδρόσιον, ἐπὶ τὸν βωμὸν ἀναβᾶσα τοῦ Ἐρκείου Διὸς τὸν ὑπὸ τῇ ἐλαίᾳ κατέκειτο*». Ὅθεν ἐξάγεται ὅτι ἡ ἐλαία, ὡς καὶ παρ' Ἀπολλοδώρῳ, ἔκειτο ἐν τῷ Πανδροσίῳ, ὅτι δὲ τὸ Πανδρόσιον, ὡς καὶ παρὰ Παυσανίᾳ, διεκρίνετο τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος, καὶ ἔκειτο βαθυτερον ἐκείνου. Τέλος δὲ, μία τῶν περὶ τῆς τελευταίας οἰκοδομῆς τοῦ Ἐρεχθείου πραγματευομένων ἐπιγραφῶν, ἡ εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον ἐναποτεθειμένη καὶ ὑπὸ Βοικίου ἐκδοθεῖσα (2) ὀνομάζει «*τοῖχον πρὸς τοῦ Πανδροσίου*» καὶ «*πρόστασιν πρὸς τῷ Κεκροπίῳ*», ὥστε εἰς τὰ τρία ὀνόματα τοῦ Ἐρεχθείου, τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος, τοῦ Πανδροσίου διὰ τὸν πολύπλοκον τοῦτον ναὸν, προστίθεται καὶ τέταρτον, τὸ τοῦ Κεκροπίου.

Τῶν κειμένων τούτων ἡ φαινομένη σύγχυσις, ὡς καὶ ἡ διὰ τῶν ἐρειπίων εἰκαζομένη διάθεσις τοῦ σχεδίου τῆς οἰκοδομῆς αὐτοῦ, εἰς πολλὰς ἐνέβαλον τοὺς ἀρχαιολόγους ἀμφισβητήσεις, καὶ ἄλλοι ἄλλο εἰς τὸ οἰκοδόμημα ἀποδιδόντες σχῆμα καὶ ἄλλας διαιρέσεις, εἶπον αὐτὸ οἱ μὲν μιμούμενον τὴν διάθεσιν τῶν ἀρχαίων Ἀνακτόρων, καθ' ὃ κατοικίαν τῶν πρώτων Ἀνάκτων τῆς Ἀττικῆς, καθιερωθεῖσαν ἔπειτα ὑπὸ τῆς θρησκείας· οἱ δὲ ἔχον ῥυθμὸν τῶν Αἰγυπτίων *Νεμισὶ ἢ Τεφωνίων*, κατοικιῶν τῆς βασιλίσσης, ὡς Θεοῦ, μετὰ τοῦ διαδόχου, καὶ ἡ εἰκασία αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῆς βεβαιότητος ὅτι ἡ λατρεία τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἐξ Αἰγύπτου μετέβη εἰς Ἀθήνας. Τὸ δ' ἐκ τῆς ὄψεως τῶν ἐρειπίων ἐξαγό-

(1) Π. Δεινάρχ. Ε, 637, 4. Reisk.— (2) C. I. N. 160.

μενον πιθανώτατον συμπέρασμα περὶ τῆς διαθέσεως τοῦ μνημείου, μοὶ φαίνεται τὸ ἀκολουθον (Πιν. Z, 2).

Ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς Ἀκροπόλεως, ἐφ' ἧς ἵσταται ὁ Παρθενὼν, τὸ ἔδαφος ταπεινούμενον πρὸς βορρᾶν, ἀποτελεῖ, ἢ κἂν βοηθείᾳ καὶ τῆς τέχνης ἀπετέλεσε, δύο ἀνισοπέδους βαθμίδας. Εἰς δὲ τούτων τὴν κατωτέραν ᾠκοδομήθη τὸ Ἐρέχθειον, στηρίζον τὸν νότιον αὐτοῦ τοῖχον (aF), μετὰ τῆς προστάσεως τῶν Καρυατίδων (C), ἐπὶ τοῦ χείλους τῆς ἀνωτέρας, ἥτις, καὶ ἐξ ἀνατολῶν στρεφομένη (μέχρι dd, ὅπου ὑπῆρχον βαθμίδες), φέρει ἔτι καὶ τὴν ἀνατολικὴν πρόστασιν· ἐν ᾧ ἡ βόρειος (AE) καὶ ἡ δυτικὴ πλευρὰ ἵστανται ἐπὶ τοῦ ταπεινοτέρου ἐδάφους, ἑπομένως ἔχουσιν ὕψος ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τοῦ θριγκοῦ πολὺ μεγαλήτερον τῶν ἄλλων δύο.

Ἄπορον δύναται νὰ θεωρηθῇ διατὶ πρὸς οἰκοδομὴν ναοῦ ἐξελέγη ἔδαφος τοσοῦτον ἀνώμαλον. Ἀλλὰ πιθανὸν ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, διότι ἡ θέσις αὕτη περιέκλειε τὰς παναρχαίους καὶ σεβαστοτάτας θρησκευτικὰς καὶ πολιτικὰς ἀναμνήσεις τῶν Ἀθηναίων, κατὰ δὲ τοὺς μετὰ ταῦτα καιροὺς τὸ νέον οἰκοδόμημα ἐκ θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ ἀνηγέρθη εἰς τοῦ προγενεστέρου τὰ ἴχνη.

Ἦν δ' ὁ ναὸς διπλοῦς μόνον, καὶ περιεῖχε πρὸς ἀνατολὰς τὸν τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς μετὰ τοῦ τάφου τοῦ Ἐρεχθέως (1), οὗ ἡ θέσις φαίνεται εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς διαιρέσεως ταύτης (πρὸς τῷ σημείῳ B, παρὰ τὸν τοῖχον, καὶ ἐξ οὗ Ἐρέχθειον αὐτὸ ἐκαλεῖτο, ἀμφοτέρων τῶν ὀνομάτων διδομένων κατ' ἐπέκτασιν καὶ εἰς ὅλον τὸν ναόν. Τοῦ μέρους δὲ τούτου τοῦ ναοῦ προηγεῖτο ἀνατολικῶς ἡ ἑξάστυλος Ἰωνικὴ πρόστασις, καὶ ἡ θύρα αὐτοῦ ἦν ἰσόπεδος τῷ ἀνωτέρῳ ἐδάφει τῆς Ἀκροπόλεως, φέρουσα ἐντὸς τοῦ ναοῦ εἰς πάροδον ἰσοϋψῆ πρὸς τὸ ἔδαφος τοῦτο, παρατεινομένην παρὰ πᾶσαν τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, καὶ πιθανῶς στρεφομένην καὶ παρὰ τὰς ἄλλας δύο, ἀλλ' οὕτως, ὥστε παρὰ μὲν τὴν ἀρκτικὴν ἀμέσως κατήρχετο, ὡς τὰ ἐπὶ τοῦ τοίχου ἴχνη δεικνύουσιν, εἰς τὸ ταπεινότερον ἔδαφος τοῦ ναοῦ, παρὰ δὲ τὴν νοτίαν ἐξετείνετο ἐφ' ἱκανὸν, καὶ μετὰ ταῦτα μόνον κατέβαινε διὰ βαθμίδων, μέχρι τοῦ σημείου a, ἐνταῦθα δὲ, διὰ διαδρόμου ἴσως, ἔφερε πρὸς θύραν ἀνοιγομένην ἐν τῷ μοσοτοίχῳ τῷ διαιροῦντι (περίπου κατὰ τὸ μέρος τοῦ B), τὰ δύο τμήματα τοῦ ναοῦ.

(1) Κλημ. Ἀλεξ. πρὸς ἔθν. 29.

Τὸ δυτικώτερον τῶν τμημάτων τούτων (BEF) ἐκλήθη Πανδρόσιον, ἐκ τῆς Πανδρόσου, θυγατρὸς τοῦ Κέκροπος, τῆς μόνης ἥτις, λαβοῦσα μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς εἰς παρακαταθήκην ἐν κιβωτίῳ τὸν μικρὸν Ἐρεχθέα Α'. ἢ Ἐριχθόνιον, υἱὸν τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Γῆς, ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν διαταγὴν τῆς Θεᾶς, μὴ θελήσασα ν' ἀνοίξῃ τὸ κιβώτιον, ὅταν αἱ δύο ἄλλαι, ἡ Ἄγραυλος καὶ ἡ Ἕρση, παρήκουσαν αὐτῇ ὑπ' ἐνόχου περιεργείας, δι' ὃ καὶ ἐξ ὀργῆς τῆς Θεᾶς μανεῖσαι, κατερρίφθησαν ἀπὸ τῶν βράχων τῆς Ἀκροπόλεως. Ὡς ἐκ τούτου ἡ Πάνδροσος συνετιμᾶτο μετὰ ταῦτα ἐν τῷ ναῷ μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἦν δ' ἐν τῷ Πανδροσίῳ, κατ' Ἀντίοχον (1), καὶ ὁ τάφος τοῦ Κέκροπος, τὸ Κεκρόπιον τῆς ἐπιγραφῆς, οὗ οὐδὲν μὲν ἴχνος σώζεται, διότι ἅπαν τὸ ἔδαφος τῆς διαιρέσεως ταύτης, ἀνασκαφὲν ἐπὶ τῶν Ὀθωμανῶν ἢ καὶ ἀρχαιότερον, εἶχε μεταποιηθῇ εἰς δεξαμενὴν, ἀλλ' οὗ ἡ θέσις ἦν ἀναμφιβόλως ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ γωνίᾳ (F) διότι τὸν ὑπὲρ ἐκείνην τοῖχον ὀνομάζει ἡ ἐπιγραφὴ « *πρὸς τοῦ Κεκροπίου* ».

« *Ἐν τῷ Πανδροσίῳ* » ἦν, κατ' Ἀπολλόδωρον (2), καὶ

(1) Ἱστορ. 6. Κλ. Ἀλεξ. - Ἀρνοβ. - Θεοδωρητ. —(2) Γ, 14, 4.

ἡ ἐλαία τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ καθ' Ἡσύχιον (1) *Πάγκυφος*, λεγομένη, διότι, οὕτως ἐγκεκλεισμένη καὶ ἐστερημένη φωτὸς καὶ ἀέρος, οὐ μόνον πάγκυφος ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ καχεκτικὴ, ἀλλὰ καὶ διὰ θαύματος μόνον ἐδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν ἐξαίσιον ἐκείνην ἰκμάδα, δι' ἧς, καεῖσα ἐπὶ Ξέρξου, ἀνέδωσεν ἐν δυσὶν ἡμέραις, καθ' Ἡρόδοτον (2), «*βλαστὸν ὅσον τε πηχυαῖον*» καὶ οὐδὲ θὰ ἔθαλλε κἂν παντάπασιν, ἂν ὁ ναὸς οὗτος δὲν εἶχεν, ἐπίτηδες ἀναμφιβόλως, ὁ,τι εἰς οὐδένα ἕτερον Ἑλληνικὸν ναὸν τῆς ἐποχῆς κἂν ταύτης ὑπάρχει, ἐν τῷ δυτικῷ τοίχῳ ἐπὶ ὑψηλῆς κρηπίδος τρεῖς μεγάλους φωταγωγοὺς ἢ παράθυρα, διαιρουμένους πρὸς τὰ ἔξω δι' ἡμικιόνων Ἰωνικῶν. Ταῦτα νομίζω ὅτι ὁ διαγράψας τὴν ὄψιν τοῦ ναοῦ (Πιν. Z, 3) κακῶς ἐσμίκρυνεν εἰς θυρίδια, διὰ πυκνοῦ κιγκλιδώματος καλύψας αὐτὰ, ἐν ᾧ, κατὰ τὰ σωζόμενα λείψανα, κατεῖχον ὅλον σχεδὸν τὸ μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων ὕψος. Εἶχε δ' ὡς φαίνεται ὁ ἐλάσσων οὗτος ναὸς τρεῖς θύρας, μίαν μὲν, κατὰ τὰ ῥηθέντα, τὴν ἐκ τοῦ μείζονος εἰς αὐτὸν ἄγουσαν, ἑτέραν δὲ μεγάλην καὶ λαμπρὰν, τὴν κυρίως θ ύ ρ ω μ α καλουμένην ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς, πρὸς ἄρκτον ἀνοιγομένην (E), καὶ ἔξωθεν κοσμουμένην ὑφ' ὡραιοτάτης τετραγώνου ἐξαστύλου Ἰωνικῆς προστάσεως, καὶ τρίτην ἄλλην μικρὰν (F), πρὸς μεσημβρίαν φέρουσαν εἰς τὸ ἀνώτερον ἐπίπεδον τῆς Ἀκροπόλεως διὰ μικρᾶς κλίμακος, ἣν κρύπτει ἡ ὡραιοτάτη τῶν Καρυατίδων προστασις (C). Ἔχει δὲ καὶ ἡ πρόστασις αὕτη κρηπίδα, ὡς ἡ δυτικὴ τοῦ ναοῦ πλευρὰ, καὶ ἀντὶ κιόνων ἓξ θαυμάσια ἀγάλματα παρθένων ἐν στολῇ παναθηναϊκῇ, αἵτινες φέρουσιν ἐπὶ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν ἀνέτως καὶ ἀβιάστως τὸ ἐλαφρὸν γείσωμα, συγκείμενον ἐξ Ἰωνικῶν ἐπιστηλίων, μετὰ ῥοδῶν ὡς κοσμημάτων, καὶ ὑπεράνω αὐτῶν κυμάτιον

(1) Φ. Πάγκυφος. - Φώτ. Λεξ. 368, 2.— (2) H, 55.

μόνον μετὰ μικρῶν καὶ πυκνῶν Ἰωνικῶν ὀδόντων, ἄνευ ζωοφόρου. Τὸ δ' ἔδαφος αὐτῆς σύγκειται ἐξ ὀγκωδεστάτων λίθων, ὥστε ὅλως ἀνυπόστατος εἶναι ἡ ὑπόθεσις τινῶν, ὅτι ἐνταῦθα ἐβλάστανεν ἡ ἱερὰ ἐλαία.

Ὡς ὁ Παρθενὼν εἶναι τὸ μεγαλοπρεπέστατον, οὕτω τὸ Ἐρέχθειον εἶναι τὸ κομψότατον τῶν οἰκοδομημάτων ἃ ποτε παρήγαγεν ἡ ἀρχαία τέχνη ἐν τῇ ὑπερτάτῃ ἀκμῇ αὐτῆς, θαυμάσιον ἐπίσης καὶ ἐν τῷ συνόλῳ ὡς καὶ ἐν ταῖς ἐλαχίσταις αὐτοῦ λεπτομερείαις. Τῶν Ἰωνικῶν αὐτοῦ κιόνων αἱ βάσεις κοσμοῦνται κατὰ τὴν σπείραν διὰ πλουσιωτάτων καὶ ἀκριβέστατα εἰργασμένων πλοκάμων (Πιν. B, 1), τὰ ἀνθέμια τὰ ἐπὶ τοῦ ὑποτραχηλίου τῶν κιονοκράνων (Αὐτ.) καὶ ἐπὶ τῆς ἐπικρανίτιδος τῶν τοίχων (Πιν. Z, 4), εἰσὶ τῆς κοσμητικῆς γλυπτικῆς δείγματα ἀπαράμιλλα διὰ χάριν, πλοῦτον καὶ ὡραιότητα. Αἱ ἕλικες τῶν κιονοκράνων ἐκοσμοῦντο κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς διὰ χαλκοῦ ἐπικεχρυσωμένου κατὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ διὰ πολυχρόων λίθων, ὧν τινες ἔτι διατηροῦνται· ἐγκαυστικῶς δ' ἦσαν ἐζωγραφημένα διὰ μαιάνδρων μὲν τὰ ἐσωτερικὰ κυμάτια, δι' ἀστέρων δὲ τὰ φατνώματα τῆς νοτίου, καὶ πιθανῶς τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως, τὰ δὲ τῆς βορείου ἢ τῆς τῶν Καρυατίδων, εἶχον προσθέτους χαλκοῦς ἐπιχρύσους ἀστέρας, ὡς ἀποδεικνύουσιν αἱ πρὸς ἐγκαθήλωσιν αὐτῶν ὡρισμέναι ὀπαί. Ἡ ζωοφόρος δὲ τέλος, ἀναλόγως τῇ λοιπῇ εὐπρεπείᾳ, συνέκειτο ἐξ ἀγαλματίων λευκῶν, ἐπικεκολλημένων ἐπὶ μέλανος Ἐλευσινίου λίθου, καὶ ὡς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῶν χρωμάτων ὡραιοτάτην ἀποτελούντων ἐντύπωσιν. Ἐκ τῶν αὐτῶν δ' ἐπιγραφῶν πληροφορούμεθα ὅτι ὁ ναὸς ἦν ὑπόστεγος, ξυλίνην βεβαίως ἔχων τὴν ὀροφὴν, διότι οὐδὲν ἴχνος λιθίνης διετηρήθη, καὶ ὅτι ἐφωτίζετο, ἡ ἀνατολικὴ κἂν αὐτοῦ διαίρεσις, ἡ μὴ ἔχουσα θυρίδας ὡς τὴν δυτικὴν, δι' ἓξ ὀπαίων ἢ φεγγιτῶν, ἐχόντων ἐπειργασμένα χαλκᾶ καὶ βεβαίως

ἐπίχρυσα φυλλα ἀκάνθου, καὶ τ' ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα τὰ καλούμενα *χάλκας*. Σημειώσεως δ' ἀξία πληροφορία ὡς πρὸς τὸν βίον τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν καὶ τὴν κατὰ τοὺς τότε χρόνους βιομηχανικὴν τῆς τέχνης ἐξάσκησιν ἀπαντᾶται ἐν ταῖς περὶ Ἐρεχθείου ἐπιγραφαῖς, ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ ἀμιμήτου τούτου ἀριστουργήματος ἐμισθοδοτοῦντο πρὸς μίαν δραχμὴν τὴν ἡμέραν.

Ἐκτὸς δὲ τῶν Ἀθηνῶν, ναὸς περίφημος ἦν ὁ τῆς Ἐλευσῖνος, ὁ ναὸς «*ταῖν Θεαῖν*», τῆς Δήμητρος καὶ Περσεφόνης, ὅστις καὶ Ἀνάκτορον καὶ Μέγαρον καὶ Τελεστήριον ἐκαλεῖτο. Ἦν δὲ τὸ περιφημότατον πάντων τῶν τῆς Δήμητρος ἱερῶν, διότι ἀνήκει «εἰς τὴν πανάρχαιον, μυστηριώδη καὶ πανελλήνιον λατρείαν τῆς Θεᾶς. Ἐνταῦθα ὑπετίθετο ὅτι τὴν Κόρην της ζητοῦσα ἡ Δήμητρα, ἐφιλοξενήθη καὶ εὗρε παρηγορίαν, καὶ ἐνταῦθα ἐτελοῦντο τὰ ἐν τῇ ἀρχαιότητι πολυθρύλλητα ἐκεῖνα μυστήρια, ἅτινα, διαφόρως ἐξηγηθέντα, μάλιστα δ' ὡς ἡ μύησις εἰς τὴν ἀληθῆ καὶ φυσιολατρικὴν σημασίαν τῶν μυθολογικῶν ἀλληγοριῶν, κατήντησαν νὰ ἐκληφθῶσιν ὑπό τινων καὶ ὡς ἡ μυστικὴ διδασκαλία τοῦ ἀληθοῦς καὶ μόνου Θεοῦ (1). Περὶ τὸν ναὸν τοῦτον πανηγυρίζετο μία τῶν ἐπισημοτάτων ἀττικῶν τελετῶν, τὰ Ἐλευσίνια, καὶ ἡ Ἱερότης αὐτοῦ ἐξετείνετο πρὸς πᾶν τὸ μετ' αὐτοῦ σχέσιν ἔχον, ὥστε, Ἱερὰ ἐκαλεῖτο ἡ πρὸς αὐτὸν ἀπ' Ἀθηνῶν ἄγουσα, καὶ ἱερὰ τῶν Ῥοιτῶν ἡ λίμνη, ἡ πρὸς τὰ ὅρια τῆς Ἐλευσινίας χώρας, καὶ ἱεροὶ ἦσαν ὡς καὶ οἱ ἐν αὐτῇ ἰχθύες, ὑπὸ μόνων τῶν ἱερέων τρωγόμενοι. Ἐπυρπολήθη δὲ καὶ τὸ Τελεστήριον τοῦτο ὑπὸ τῶν Περσῶν, καὶ ἀνῳκοδομήθη ἐπὶ Περικλέους, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰκτίνου, τοῦ οἰκοδόμου τοῦ Παρθενῶνος, μετ' ἄλλων τριῶν

(1) Lobeck. Aglaophanos μετάφρ. Guignaud.

ἀρχιτεκτόνων, τοῦ Κοροίβου, τοῦ Μεταγένους καὶ τοῦ Ξενοκλέους (1), ἀλλὰ κατ' ἐπίνοιαν ὅλως διάφορον τῆς τοῦ μεγάλου τῆς Ἀκροπόλεως Ἱεροῦ. Κατὰ τὰς καταμετρήσεις τῶν ὀλίγων σωζομένων λειψάνων αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ φιλαρχαίων (Dilettanti) (1), φαίνεται ὅτι ὁ σηκὸς ἦν σχεδὸν τετράγωνος, ἔχων 220′ πλάτος, 178′ μῆκος. Ἐσωτερικῶς δὲ διῃρεῖτο τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ διὰ τεσσάρων σειρῶν ἐξ ἑπτὰ δωρίων κιόνων ἑκάστην, φέρουσαν καὶ δευτέραν σειρὰν ὑπερῴαν, διότι ὁ Πλούταρχος λέγει ὅτι ὁ Μεταγένης «*τοὺς ἄνω κίονας ἐπέστησε*». Δὲν ἦτο δ' ὕπαιθρος ὁ ναός, ἀλλ' ἐλάμβανεν, ὡς τὸ Ἐρέχθειον, τὸ φῶς ἐξ ὀπαίου ἢ φεγγίτου εἰς τὴν ὀροφήν, περὶ οὗ ὁ Πλούταρχος· «*Τὸ ὀπαῖον ἐκορύφωσε Ξενοκλῆς*». Ὑπὸ δὲ τὸν σηκὸν ἦσαν ἐσκαμμένα σκοτειναὶ ὑπόγεια ἢ κρύπται, ἴσως αἱ κατώτεραι στοαὶ εἰς ἃς πιθανῶς εἰσήγοντο οἱ μυούμενοι. Ἦν δ' ἐν γένει, ὡς φαίνεται, ἡ ὄψις τοῦ ναοῦ αὐστηρὰ καὶ καταπληκτική, διότι καὶ ἐκ μέλανος ἐλευσινίου λίθου ἦν ᾠκοδομημένος, ὀλίγιστον ἔχων μάρμαρον εἰς τὰ κοσμητικὰ αὐτοῦ μέρη, καὶ ἄστυλος ἦν ἐξωτερικῶς. Τὸ πρῶτον δὲ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς (Ὀλυμ. 119) προσέθηκε διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος Φίλωνος πρὸ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς πρόστασιν ἐκ 12 δωρίων ῥαβδωτῶν κιόνων, ἐχόντων ῥάβδους κυρτὰς ἐντὸς τῶν διαξεσμάτων.

Κείμενος δὲ πρὸς τὸ νοτιανατολικὸν πέρας τῆς ὑπωρείας τοῦ ἐλευσινίου λόφου, εἶχεν ὁ ναὸς μικρὸν Πρόπυλον πρὸς βορρᾶν, ὅπου μᾶλλον συνεστέλλετο τὸ ἐπίπεδον. Συνέκειτο δὲ τοῦτο κατὰ τ' ἀνευρεθέντα αὐτοῦ λείψανα, ὧν ὅμως τινὰ ἴσως εἰσὶ χρόνων Ῥωμαϊκῶν, ἐκ δύο Ἰωνικῶν κιόνων, ἱσταμένων ἐμπρὸς δύο ὀρθοστατῶν, ὧν τὰς ἐπικρανίτιδας ἐκόσμουν φύλλα

(1) Πλουτ. Περ. 3.— (2) Unedit Antiq. of Attica.

ἀκάνθου μετ' ἀνθέων ποικίλως συμπλεκόμενα, καὶ ἔχοντα γρυπῶν κεφαλὰς κατὰ τὰς γωνίας. Ἔτι δὲ βορειότερον τοῦ Προπύλου τούτου σώζονται παμπληθῆ λείψανα μεγάλου Προπυλαίου, ἔχοντα καὶ τὰς διαστάσεις καὶ τὴν διασκευὴν τῆς μεσαίας στοᾶς τῶν ἐν Ἀθήναις Προπυλαίων, ἀλλ' οἰκοδομηθέντα ἐπὶ Ῥωμαίων, ὡς ἀποδείκνυται καὶ ἐκ τῆς ἐργασίας αὐτῶν, καὶ ἐκ τῶν Λατινικῶν ἐπιγραφῶν ἃς ἀνεῦρεν αὐτόθι ὁ ἐν ἔτει 1859 ἀνασκάψας τὰ πολύτιμα ταῦτα ἐρείπια Κ. Φρ. Λενορμὰν, καὶ πιθανώτατα τοῦτο εἶναι τὸ Προπύλαιον περὶ οὗ ἐπέστελλεν ὁ Κικέρων πρὸς τὸν Ἀττικὸν (1), ὅτι ἤκουεν Ἄππιόν τινα ἐν Ἐλευσῖνι οἰκοδομοῦντα αὐτὸ (Audio Appium Propyleon Eleusine facere), ἀλλὰ μὴ συντελέσαντα (2). Ἴσως αὐτοῦ τοῦ Ἀππίου, ἢ Αὐτοκράτορός τινος εἶναι ἡ αὐτόθι εὑρεθεῖσα κολοσσιαία προτομὴ ἐν ὅπλῳ, ἥτις φαίνεται ὅτι ἐκόσμει τὸ ἀέτωμα. Παρὰ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο τέλος εὑρέθησαν καὶ λείψανα μικροῦ δωρίου ναοῦ ἐν παραστάσι, τοῦ ὑπὸ Παυσανίου (3) ἀναφερομένου τῆς Προπυλαίας Ἀρτέμιδος ἀναμφιβόλως.

Εἰς Ῥαμνοῦντα δὲ τῆς Ἀττικῆς, τὴν πατρίδα τοῦ Ἀντιφῶντος, 60 στάδια ἀρκτικῶς τοῦ Μαραθῶνος, σώζονται πολλοῦ λόγου ἄξια λείψανα. Ἐπὶ λόφου παραθαλασσίου διατηρεῖται σχεδὸν πᾶς ὁ περίβολος τοῦ φρουρίου, τὸ Γυφτόκαστρον ἢ Ὀβριόκαστρον, καὶ πρὸ πάντων τὰ περὶ τὴν πύλην μέρη. Τοῖχος δὲ συνδέει αὐτὸ μετ' ἄλλων ἐρειπίων ἀνατολικῶς ἐπὶ τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους κειμένων, καὶ ἀνηκόντων εἰς μικρὸν ναὸν ἐν παραστάσι, ἔχοντα τοὺς τοίχους ἐκ πολυγωνίων λίθων, καὶ συνεχομένους μεθ' ἑτέρου ναοῦ μεγαλητέρου, ἑξαστύλου περιπτέρου (71 × 33'), ὄντος τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεμιστοκλέους ἢ Περικλέους. Ὁ μείζων εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (4) καὶ ἄλλων μνημονευόμενος περίφημος ναὸς τῆς Νεμέσεως, ὁ δ' ἐλάσσων, κατ' ἐπιγραφὴν σωζομένην αὐτόθι, ναὸς τῆς Θέμιδος. Αἱ βάσεις τῶν κιόνων ἐκείνου ὑφίστανται ὅλαι εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτῶν θέσεις· ὁμοίως δὲ καὶ ὀκτὼ τῶν κιόνων, ῥαβδωτοὶ μόνον ἄνω καὶ κάτω, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῷ μέσῳ, ἴσως διότι ἡ ἐργασία αὐτῶν δὲν εἶχε συντελεσθῇ· ἔτι δὲ καὶ φατνώματα περισώζονται πολλῆς ὡραιότητος, καὶ μέρη τοῦ θριγκοῦ, διατηροῦντα ἴχνη γραφῆς καὶ χρυσώσεως. Ἐν μέσῳ ἐρήμου ἐκτάσεως ἐκ μεγάλου ὕψους ὑπερσκοποῦν τὴν θάλασσαν, δύο δ' ἐποχὰς τῆς ἑλληνικῆς τέχνης συνδέον καὶ τὰς λαμπροτέρας ἀναμιμνῆσκον τῆς Ἑλλάδος ἡμέρας, εἶναι τὸ ἐρείπιον τοῦτο ἐκ τῶν ζωηροτάτη ἐμποιούντων ἐντύπωσιν εἰς τὸν περιηγητὴν ὅστις τὸ ἐπισκέπτεται.

Ἐν Θορικῷ δὲ τῶν Μεσογείων σώζονται ἐρείπια, ἀλλ' ὅλως σχεδὸν κατακεχωσμένα, στοᾶς ἐχούσης ἑπτὰ μὲν κίονας κατὰ πρόσωπον, ἀνὰ 15 δ' εἰς ἑκάστην πλευρὰν, δωρίους, ῥαβδωτοὺς, καὶ αὐτοὺς μὴ συντετελεσμένας ἔχοντας τὰς ῥαβδώσεις. Αὐτόθι δὲ καὶ μικρὸν ὑπάρχει θέατρον, οὗ ὁ περίβολος κατὰ μέρος ἔχει πολυγώνιον τὴν τοιχοδομίαν.

Ἐκ δὲ τῶν πολλῶν μνημονευομένων τοῦ Πειραιῶς ναῶν, σώζονται ὑπὲρ τὸ νῦν τελωνεῖον ἐρείπιά τινα τοῦ ναοῦ τῆς Εὐπλοίας Ἀφροδίτης, ὃν ὁ Κόνων ᾠκοδόμησε μετὰ τὴν ἐν Εὐρυμέδοντι νίκην αὐτοῦ. Ὁμοίως δὲ καί τινες τρίγλυφοι πώριναι τῆς ναυτικῆς Σκευοθήκης, ἣν κατεσκεύασεν ὁ Λυκοῦργος, δι' ἀρχιτέκτονος Φίλωνος, ἐν Ὀλυμ. 109—112, καὶ περὶ ἧς μανθάνομεν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ἀττικοῦ ναυστάθμου (1), ὅτι εἶχεν ἡγεμόνας λεοντοκεφάλους, καὶ καλυπτῆρας ἀνθεμωτούς.

(1) VI, 1, 26.—(2) Αὐτ. VI, 2.—(3) A, 38.—(4) A, 33.

(1) Boeckh, üb. d. Seewes. d. Ath.

Ἀλλ' ἂν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ Ἀθῆναι εἶχον ἐλάσει εἰς τὸν ἀνώτατον τῆς δόξης βαθμὸν, καὶ ἡ λοιπὴ ὅμως Ἑλλὰς, εἴτε συμμετασχοῦσα τῶν εὐκλεῶν ἀγώνων αὐτῶν, εἴτε παρ' αὐτῶν τὸ δῶρον τῆς ἐλευθερίας λαβοῦσα, ἀνεπτερώθη οὐχ ἧττον κατὰ τὸ φρόνημα, καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἁμιλλωμένη, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν καλλιτεχνῶν αὐτῶν βοηθουμένη, ἀνήγειρεν ἐπίσης οἰκοδομήματα ἀξιόλογα καὶ πολυτελῆ.

Ὁ Ναὸς τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ὀλυμπίου Διὸς ᾠκοδομήθη ἐκ τῶν λαφύρων τῆς Πίσης, ἣν ἐπόρθησαν οἱ Ἠλεῖοι ἐν Ὀλυμ. 50. Συνετελέσθη δ' ἐν Ὀλυμ. 86, ὑπ' ἀρχιτέκτονος Λίβωνος τοῦ Ἠλείου· καὶ περιγράφεται ὑπὸ Παυσανίου (1) ὡς ἑξάστυλος, δώριος, περίπτερος, εἰς τὰς μακρὰς δὲ πλευρὰς ἀνὰ 14 κίονας ἔχων, ἐξ ἐγχωρίου πώρου ᾠκοδομημένος, πλὴν τῶν κεράμων, οἵτινες ἦσαν ἐκ λίθου Πεντελησίου, καὶ ἔχων χαλκᾶς μὲν τὰς πύλας, τὴν δ' ἔνδον διασκευὴν ὁμοίαν τῇ τοῦ Παρθενῶνος, ἤτοι στοὰς ἐσωτερικὰς καὶ ὑπερῴας, καὶ δι' αὐτῶν «πρόσοδον πρὸς τὸ ἄγαλμα», καὶ «σκολιὰν ἄνοδον πρὸς τὴν ὀροφήν». Πέριξ δὲ εἶχε ζώνην μετοπῶν γλυπτῶν, καὶ ἀγάλματα ἐν τοῖς ἀετοῖς, καὶ κατὰ τὰς γωνίας αὐτῶν ὡς ἀκρωτήρια ἐπιχρύσους λέβητας, ἐπίχρυσον δὲ Νίκην εἰς τὴν κορυφήν, ὁ δὲ Μόμμιος ἐκρέμασεν ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων του 11 ἀσπίδας χρυσᾶς. Αὐτοῦ πολλὰ μέρη ἀνεῦρον αἱ ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπιτροπῆς ἐν 1828 γενόμεναι ἀνασκαφαὶ (2), καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ψηφιδωτὸν ἔδαφος.

Εἷς δὲ τῶν ὡραιοτάτων ναῶν τῆς Πελοποννήσου, καὶ περιεργότατος διὰ τὸ ἰδιόρρυθμον αὐτοῦ σχέδιον, ἦν ὁ ἐν

(1) E, 10.— (2) Exped. scient. de la Morée. L. 11 pl. 62.

Φιγαλίᾳ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος. Ὅταν ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (ἐν Ὀλ. 88) ὁ λοιμὸς ἐρήμου τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, τότε, κατὰ Παυσανίαν (1), ἐνέσκηψε σφοδρὸς καὶ εἰς τὴν Ἀρκαδικὴν Φιγαλίαν, παρὰ τὴν ὄχθην τῆς Νέδας. Οἱ δὲ κάτοικοι, ἔντρομοι, κατέφυγον εἰς τὰ ὑψηλὰ ὄρη, καὶ κατὰ τὴν θέσιν Βάσσας, σωθέντες τῆς νόσου, ἔκτισαν τὸν θαυμάσιον τοῦτον ναόν, ὅστις δι' ὅλων τῶν αἰώνων διετηρήθη ἐπὶ τῆς ἐρήμου αὐτοῦ σκοπιᾶς, ἄνωθεν ἐπιβλέπων τὰ Μεσσηνιακὰ πεδία καὶ τὰ ἑκατέρωθεν αὐτῶν πελάγη. Ὠκοδόμησε δ' αὐτὸν ὁ τοῦ Παρθενῶνος ἀρχιτέκτων Ἰκτῖνος, οὗ ἡ μεγαλοφυία δι' ἕκαστον τῶν τριῶν μεγάλων ἔργων αὐτοῦ, περὶ ὧν γνωρίζομεν, ἐφεῦρε καὶ ἔδωκεν ἰδιαίτερον καὶ πρωτότυπον σχέδιον. Ὁ ναὸς οὗτος, ἐξ ἐγχωρίου φαιοῦ πώρου ᾠκοδομημένος, καὶ ἀριστούργημα λιθουργικῆς καὶ τεκτονικῆς ἐξεργασίας, ἦν ἐξωτερικῶς (Πιν. Z, 5) δώριος, ἑξάστυλος καὶ περίπτερος, λίαν ἐπιμήκης, καθὸ διαστάσεις ἔχων 126×48′, καὶ ἀνὰ 15 κίονας εἰς τὰς μακρὰς πλευράς. Ἔνδον ὅμως εἶχεν Ἰωνικοὺς ἡμικίονας, πρωτοφανεῖς κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ τε κιονοκράνου αὐτῶν (Πίν. H, 1) καὶ τῆς βάσεως, ἥτις ἄρχεται ἀπὸ σκοτίας λίαν προεχούσης. Ἀνὰ πέντε δ' ἑκατέρωθεν οἱ ἡμικίονες οὗτοι κοσμοῦσι τὸ πέρας ὀρθοστατῶν, ἢ τοίχων προεχόντων καθέτως, πλὴν τῶν δύο μεσημβρινωτέρων, οἵτινες ἐξ ἐναντίας κατ' ὀξεῖαν γωνίαν προέχουσιν ἐσωτερικῶς ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σηκοῦ, καὶ ἀποτελοῦσιν ἑκατέρωθεν παστάδας τετραγωνικάς. Ὑπὲρ δὲ τοὺς ἡμικίονας ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ ναοῦ γλυπτὴ ζωοφόρος, ἡ σήμερον τὸ Βρεταννικὸν κοσμοῦσα μουσεῖον. Κατὰ τὸν ὀπισθόδομον εὑρέθη ἓν κιονόκρανον Κορινθιακὸν, καὶ ἂν ἀληθῶς ὑπῆρχεν ἐνταῦθα μονήρης κίων ὁ φέρων αὐτὸ, οὗτος θὰ

(1) H. 30.

ἦτο τὸ ἀρχαιότερον τοῦ ῥυθμοῦ τούτου δεῖγμα. ἀλλ' ἀκριβεστέρα παρατήρησις ἀπέδειξεν, ὅτι δὲν εἶναι τὸ κιονόκρανον τῆς καλῆς ἐποχῆς τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ πολὺ ἐκείνης μεταγενέστερον. Διαφέρει δὲ καὶ κατὰ τοῦτο πάντων τῶν ἄλλων γνωστῶν ναῶν, καὶ ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν πρὸς τοὺς γνωστοὺς κανόνας τῆς οἰκοδομικῆς, ὅτι ἔχει τὴν εἴσοδον οὐχὶ πρὸς ἀνατολάς, ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν, εἴτε ἀκολουθῶν τὴν τοῦ λόφου διεύθυνσιν, εἴτε ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ σώσας τοὺς Φιγαλιεῖς ἐκ τοῦ λοιμοῦ ἦν ἴσως ὁ Ὑπερβόρειος Ἀπόλλων, μυθικὸς ἀντιπρόσωπος τῶν πνευσάντων βορείων ἀνέμων.

Τῆς πολιούχου Θεᾶς τοῦ Ἄργους, τῆς Ἥρας, ὁ Ναὸς ἔκειτο μεταξὺ Μυκηνῶν καὶ Τίρυνθος. Ἀλλ' ἐν Ὀλ. 89, 2 ἐκάη ἀμελείᾳ τῆς Ἱερείας Χρυσηίδος, καὶ τότε ὁ Ἀργεῖος Εὐπόλεμος ᾠκοδόμησε νέον, ὀλίγον ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου, ἔχοντα γλυπτὰς τὰς μετόπας καὶ τὴν ζωοφόρον, καὶ πέριξ ἀνδριάντας, ἰδίως δὲ πασῶν τῶν ἱερειῶν τῆς Θεᾶς. Ἐκ τῶν ὀλίγων αὐτοῦ λειψάνων, ἃ ηὐτύχησα ν' ἀνεύρω ἀνασκάψας αὐτὸν ἐν ἔτει 1855, ἐξάγεται ὅτι ἦν ἑξάστυλος, περίπτερος, ἐκ πώρου ᾠκοδομημένος (1).

Ἐν Τεγέᾳ ὁ Σκόπας ᾠκοδόμησε ἐν Ὀλ. 96 τὸν ναὸν τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, τὸν μέγιστον καὶ κάλλιστον τῶν ἐν Πελοποννήσῳ, συνενοῦντα τοὺς τρεῖς τῶν κιόνων ῥυθμοὺς εἰς ἐναρμόνιον ὅλον. Τὸ περιστύλιον αὐτοῦ ἦν ἰώνιον, τῶν δὲ τοῦ ὑπαίθρου στοῶν ἡ μὲν κατωτέρα δώριος, ἡ δ' ἀνωτέρα κορινθιουργὴς (2). Λείψανα δ' αὐτοῦ ὀλίγα διατηροῦνται.

Ὁ δὲ περίφημος ἐν Νεμέᾳ ναὸς τοῦ Διός, περὶ ὃν ἐτελοῦντο τὰ Νέμεα, ἔκειτο 15 στάδια μακρὰν τοῦ ἄντρου τοῦ Λέοντος ὃν κατέβαλεν ὁ Ἡρακλῆς, καὶ ἦν ἐπὶ Παυσανίου ἤδη ἐρείπιον, πιθανῶς οἷον διετηρήθη

(1) Ἰδ. Rang. Ausgr. d. Temp. d. Hera, Brief an H. L. Ross, 1855. — (2) Παυσ. Η, 45.

καὶ μέχρι τοῦδε, διότι αὐτοῦ σώζονται πάμπολλα λείψανα, τὸν τύπον τοῦ τέλους τῆς ἐποχῆς ταύτης φέροντα. Οἱ κίονες αὐτοῦ, δώριοι ὄντες, εἰσὶν ἀναλόγως λίαν ἰσχνοί, καὶ ἔχουσι 12 ἐμβατῶν ὕψος. Εἰς τοὺς αὐτοὺς ὁμοίως φαίνονται ἀνήκοντα χρόνους καὶ τὰ ἐν Μεσσήνῃ καὶ Μεγαλοπόλει δώρια οἰκοδομήματα.

Ὁ δ' ἐν Δήλῳ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἦν δωρίου ῥυθμοῦ καὶ αὐτὸς, καὶ οἱ κίονες αὐτοῦ εἶχον ἐπίσης 12 ἐμβατῶν ὕψος. Λείψανα δ' αὐτοῦ σώζονται πολλὰ μὲν, ἀλλ' ἄμορφα καὶ διεσπαρμένα.

Ναοὶ Ἰωνίας.

Ἐν τῇ πλουσίᾳ δὲ καὶ ἁβρᾷ Ἰωνίᾳ, οἱ ναοὶ, ἐλαττούμενοι βεβαίως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τῆς κυρίας Ἑλλάδος ἀριστουργημάτων κατὰ συμμετρίαν καὶ κάλλος, ἦσαν ὅμως ἐκείνων καὶ μείζονες καὶ μᾶλλον κατάκοσμοι.

Τὸ ἐν Μιλήτῳ ἀρχαιότατον Διδυμαῖον, ἢ Ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, κατεσκάφη ἐν Ὀλ. 71, ἐπὶ τοῦ Ἰωνικοῦ πολέμου τοῦ Ἰστιαίου καὶ Ἀρισταγόρου, καὶ ἀνῳκοδομήθη πολὺ λαμπρότερον μετὰ Ὀλ. 80, ὑπὸ τῶν Μιλησίων Παιονίου καὶ Δάφνιδος. Εἶχε δὲ πλάτος μὲν 156′, μῆκος δὲ 285′, καὶ ὁ Στράβων (1) λέγει, ὅτι *διὰ τὸ μέγεθος* ἔμεινεν ἄνευ ὀροφῆς. Ἦν δὲ ναὸς δεκάστυλος, δίπτερος, ἰωνικῆς ἐργασίας τῆς κομψοτάτης, καὶ εἰς τὸν πρόναον εἶχε προσέτι καὶ κορινθιακοὺς τετραγώνους ἡμικίονας ἐντετειχισμένους. Τούτου σώζονται δύο κίονες καὶ πολλὰ ἐρείπια (2).

Ἐν Πριήνῃ (Σαμψὼν Καλεσὶ) τῆς Καρίας, ἀντικρυ τῆς Σάμου, ᾠκοδόμησεν ὁ κατὰ Βιτρούβιον πολυμαθὴς ἀρχιτέκτων Πυθεὺς ναὸν Ἀθηνᾶς Πολιάδος ἐν Ὀλυμ. 110, καὶ κατ' ἐπιγραφὴν, τὸν καθιέρωσεν ὁ Ἀλέξανδρος. Ἦν δ' ἰωνίου ῥυθμοῦ, ἑξά-

(1) ΙΔ, 165 Τχν. — (2) Ionian Antiquities, ch. 3, p. 27.

στυλος καὶ περίπτερος. Τὴν ζώνην αὐτοῦ ἐκόσμουν λεόντων κεφαλαὶ καὶ ἀνθέμια· τὸ δὲ πρόπυλον εἶχεν ἀντὶ κιόνων ὀρθοστάτας, μετὰ λυρῶν καὶ γρυπῶν εἰς τὰ ἐπίκρανα (1). Τούτου σώζεται μέγας σωρὸς ἐρειπίων, καὶ ὁ τοῖχος τῆς βάσεως.

Ἐν Τέῳ ὑπῆρχε ναὸς Διονύσου, ἔργον τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἑρμογένους, ἴσως τῆς ἐποχῆς ἤδη τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἦν δ' Ἰώνιος καὶ αὐτὸς, ἑξάστυλος, περίπτερος, εὔστυλος (2).

Ἐν Μαγνησίᾳ τῇ ἐπὶ Μαιάνδρῳ, ἦν ὁ Ναὸς τῆς Λευκοφρύνης Ἀρτέμιδος (3) ἔργον, τοῦ Ἑρμογένους, ψευδοδίπτερος (4), διαστάσεις ἔχων 198×106 (5).

Ναοὶ Σικελίας.

Ἡ δὲ Σικελία ἦν ὁ τόπος τῶν γιγαντιαίων δωρίων ναῶν.

Ἐν Ἀκράγαντι, πλὴν τῶν προμνημονευθέντων (σ. 136), ἀναφέρεται θαυμαστικῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ ὁ ὑπερμεγέθης ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ὅστις ἦν, ὡς πάντες οἱ τῆς νήσου ἐκείνης, δωρίου κατασκευῆς. Καθ' ὃν καιρὸν ὁ Ἀκράγας ἐπορθεῖτο ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων, ἐν Ὀλ. 93 γ', ὁ ναὸς ἦν ἡμιτελής. Κατὰ Διόδωρον (6) εἶχε μῆκος μὲν 340′ πλάτος δὲ μόνον 60′, ὅπερ ὅμως εἶναι λάθος ἀντὶ 160′, καὶ ὕψος 120′ χωρὶς τοῦ κρηπιδώματος (7). Ἦν δὲ ψευδοπερίπτερος (Πίν. Η, 2, ἔχων τοὺς κίονας ἐνῳκοδομημένους εἰς τὸν τοῖχον, ἔξωθεν μὲν, ὡς ἡμικίονας στρογγύλως προέχοντας, ἔσωθεν δ' ὡς ὀρθοστάτας, τετραγωνικῶς. Καὶ κατὰ μέτωπον μὲν εἶχε παραδόξως ἀνὰ 7 τοιούτους κίονας, κατὰ πλευρὰν δὲ ἀνὰ 14, βαίνοντας ἐπὶ στυλοβατῶν, δωδεκάποδας τὴν διάμετρον, καὶ τοσοῦτον μεγάλα ἔχοντας τὰ διαξέσματα, ὥστε εἰς ἕκαστον εὐκόλως ἐνηρμόζετο ἄνθρωπος. Τὸ ὕψος αὐτῶν ἦν ἔλασσον τῶν 12 ἐμβατῶν, καὶ αἱ τρίγλυφοι, κολοσσιαῖαι ὡς πᾶς ὁ ναὸς, εἶχον 10′ ὕψος. Ἐντὸς δὲ τοῦ σηκοῦ γίγαντες γλυφίδος ἀρχαϊκῆς (1) ἀνεῖχον τὴν στέγην, προσανακεκλιμένοι εἰς ὀρθοστάτας, κατά τινας μὲν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σηκοῦ ἱστάμενοι, ὅπου ἡ ἐσωτερικὴ στοὰ τῶν ὑπαίθρων ναῶν, ἴσως ὅμως πιθανώτερον προσκείμενοι τῇ ἔνδον ἐπιφανείᾳ τῶν ἐντετειχισμένων κιόνων (2). Τοῦ ναοῦ τούτου σώζονται γιγαντιαῖα συντρίμματα. Ἕτερος ναὸς, ὑποτιθέμενος τῆς Ἥρας, εἶναι ὀκτάστυλος, ὁ μόνος τοιοῦτος ἐν Σικελίᾳ, ψευδοδίπτερος, ἔχων κίονας πλέον τῶν 9 ἐμβατῶν, ὧν τινες καὶ ἀῤῥάβδωτοι ἔμειναν (331×161′). Οἱ πλεῖστοι δ' ἐξ αὐτῶν ἵστανται ἐν χώρᾳ. Οἱ δὲ δύο ἄλλοι ναοὶ ἦσαν ἑξάστυλοι, καὶ ὁ εἷς μὲν ὠνομάσθη τοῦ Ἡρακλέους, ὁ δ' ἄλλος τῆς Ὁμονοίας. Τὰ μεγάλα αὐτῶν ἐρείπια ὀνομάζονται τὴν σήμερον i pilari dei giganti. Μεταξὺ δ' αὐτῶν εὑρίσκονται κεχρωματισμένα κοσμητικὰ τεμάχια καλλονῆς ἐξαισίου (3).

Ἐν Σελινοῦντι, ἐκτὸς τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν οὓς εἴδομεν (Σελ. 137) ἐν τῇ Ἀκροπόλει, σώζονται καὶ ἐν τῇ κάτω πόλει μεγάλα ἐρείπια τριῶν ναῶν (4), ἀφιδρύσεων μεταγενεστέρων τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, οἰκοδομηθέντων δὲ πρὸ τῆς πορθήσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων ἐν Ὀλ. 92 δ'.

(1) Ion. Antiq. I, ch. 2.— (2) Vitr. III, 3, 8. - Ion. Antiq. I, ch. 1. — (3) Στράβ. ΙΔ. — (4) Vitr. VII. Præf. 12. — (5) Ion. Antiq. I, ch. 1. dl. 2.— (6) ΙΓ, 82. — (7) 369×182′. Ἀγγλ.

(1) DENKM. 102.—(2) Serradifalco, III,20-27.— (3)Serradifalco III. 3. 8. 15. Τὰ κεχρωματισμένα τεμάχια 36. καὶ Atlas de la Trad. de Müller —(4) Θουκ. ΣΤ, 20.

Οἰκίαι.

Αἱ ἰδιωτικαὶ δ' οἰκίαι ἦσαν εὐτελεῖς μᾶλλον κατ' ἀρχὰς ἔτι τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἀλλὰ καθ' ὅσον ηὔξανεν ὁ πλοῦτος καὶ ἡ πολυτέλεια, καὶ παρήκμαζε τὸ δημόσιον πνεῦμα, ἐγίνοντο πολυτελέστεραι πάντοτε. Ὁ Δημοσθένης, ὅστις κατηγορεῖ τὸν Μηδίαν ὅτι «*οἰκίαν ᾠκοδόμησεν ἐν Ἐλευσῖνι τοιαύτην, ὥστε πᾶσιν ἐπισκοτεῖν τοῖς ἐν τῷ τόπῳ*» (1), ἐπαναλαμβάνει εἰς δύο του λόγους (2) ἀξιομνημόνευτον μαρτυρίαν τούτου. «*Τὴν Θεμιστοκλέους μὲν γὰρ οἰκίαν, καὶ τὴν Μιλτιάδου, καὶ τῶν τότε λαμπρῶν, εἴ τις ἄρα οἶδεν ὑμῶν ὁποία ποτ' ἔστιν, ὁρᾷ τῶν πολλῶν οὐδὲν σεμνοτέραν οὖσαν· τὰ δὲ τῆς πόλεως οἰκοδομήματα καὶ κατασκευάσματα, τηλικαῦτα καὶ τοιαῦτα, ὥστε μηδενὶ τῶν ἐπιγιγνομένων ὑπερβολὴν λελεῖφθαι. Προπύλαια ταῦτα, νεώσοικοι, στοαὶ, Πειραιεὺς, τ' ἄλλα, οἷς κατεσκευασμένην ὁρᾶτε τὴν πόλιν· ὧν δὲ ἰδίᾳ μὲν ἑκάστῳ τῶν τὰ κοινὰ πραττόντων τοσαύτη περιουσία ἐστὶν, ὥστε τινὲς μὲν αὐτῶν πολλῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων σεμνοτέρας τὰς ἰδίας κατεσκεύακασιν οἰκίας, γῆν δ' ἔνιοι πλείω πάντων ὑμῶν τῶν ἐν τῷ δικαστηρίῳ συνεώνηνται*». Ἡ παρὰ τῇ ποικίλῃ στοᾷ οἰκία τοῦ Μέτωνος ἦν μεγάλη *Συνοικία* (3). Μεγάλη ἐπίσης ἀναφέρεται καὶ ἡ τοῦ Κόνωνος (4). Καὶ ὁ Ξενοφῶν (5) δὲ μαρτυρεῖ ὅτι ἐπ' αὐτοῦ αἱ οἰκίαι περιεῖχον ἐν Ἀθήναις παλαίστρας, σφαιριστήρια καὶ λουτρά. Εἶχον δ' αἱ πολυτελέστεραι καὶ κίονας, καὶ τορευτὰ φατνώματα, καὶ γραφὰς, ὡς αἱ κατὰ τὴν μίμησιν τῶν Ἑλληνικῶν ᾠκοδομημέναι ἐν Πομπηίᾳ. Ὁ Στρεψιάδης

(1) Κ. Μηδ. 68.— (2) Ὀλ. Γ. σελ. 35—36. - κ. Ἀριστοκρ. σ. 689. — (3) Αἰλ. ΙΓ, 12. — (4) Ἀθήν. ΙΒ, σελ. 548. — (5) Ἀθην. Πολιτ. Β, 10. - Θεοφρ. Χαρ. 5.

παρ' Ἀριστοφάνει (ἐν Ὀλ. 89 ά), ἀγαναχτῶν κατὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του, τοῦ ὀκνηροῦ καὶ ἀσώτου Φειδιππίδου, ὅστις ἐκαυχᾶτο πάντοτε ἐπὶ τῇ συγγενείᾳ του πρὸς τὸν πλούσιον Μεγακλῆν, τῷ λέγει (1): «*Ἀλλ' ἔσθ' ἑλθὼν τοὺς Μεγακλέους κίονας*». Καὶ εἰς τὰς Σφῆκας (2) (Ὀλ. 89 β') διδάσκων ὁ Ἀριστοφάνης εἴς τινα τί νὰ πράττῃ ὅπως ἀρέσκῃ εἰς οἰκοδεσπότην, τὸν προτρέπει νὰ θαυμάζῃ τὴν ποικίλην ὀροφὴν τοῦ οἴκου του. Ὅπως κοσμήσῃ διὰ γραφῶν τὴν οἰκίαν του ὁ τὰ ἔκρυθμα φιλῶν Ἀλκιβιάδης, κατέκλεισεν εἰς αὐτὴν ἄκοντα τὸν ζωγράφον Ἀγάθαρχον, καὶ τὸν ἐβίασε νὰ τὴν ζωγραφήσῃ (3). Ὁ δὲ Ζεῦξις ἔγραψεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μακεδόνος Ἀρχελάου μεγαλογραφίαν ἀντὶ 400 μνῶν, καὶ πολλοὶ συνέῤῥεον ἵνα τὴν θαυμάσωσιν (4).

Ἐν Σικελίᾳ δὲ πρὸ πάντων ἐπεκράτει πολλὴ πολυτέλεια περὶ τὰς ἰδιωτικὰς οἰκοδομάς. Οἱ Ἀκραγαντῖνοι ᾠκοδόμουν *ὡς ἀεὶ βιωσόμενοι* (5). Πρὸ πάντων δ' οἱ τάφοι αὐτῶν ἦσαν μεγαλοπρεπεῖς, ὡς σώζεται ὁ τοῦ Θήρωνος, ἔχων ἐντὸς καμάραν σταυρωτὴν (χελώνην), ἔξωθεν δ' ἰωνικοὺς ἡμικίονας μετὰ δωρίου θριγκοῦ (6). Ὁμοίως καὶ τὸ Ἐμπεδοκλέους Ἡρῶον ἐν Σελινοῦντι, ἔχον ὁμοίαν ῥυθμῶν μίξιν (7). Ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ᾠκοδομοῦντο πολυτελεῖς τάφοι, ἰδίως δ' εἷς τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς ἀνεγερθέντων ἠριθμεῖτο μετὰ τῶν ἑπτὰ θαυμάτων. Ἦν δ' οὗτος τὸ Μαυσωλεῖον, ὃ ἡ Ἀρτεμισία, χήρα τοῦ Σατράπου Καρίας Μαυσώλου, ἀνήγειρεν ἐν Ὀλ. 106 δ'. εἰς τὸν ἄνδρα της ἐν Ἁλικαρ-

(1) Νεφ. 813.— (2) Σφ. 1215.— (3) Πλουτ. Ἀλκιβ. 16. - Ἀνδοκ. Ἀλκ. 27. — (4) Σωκρ. παρ' Αἰλ. Π. Ἱ. ΙΔ, 17. — (5) Διογ. Η. 63. Αἰλ. Π. Ἱ. ΙΒ, 29. - Διοδ. ΙΓ, 83, 84.— (6) Wilkins, ch. 3 Pl. 19. Serrad. III — (7) Serrad. II. Kugler, Polychromie, σ. 32.

νασσῷ διὰ τῶν ἀρχιτεκτόνων Πύθεως καὶ Σατύρου (1), ἴσως ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ὁδηγίαν τοῦ Σκόπα. Τὸ μνημεῖον τοῦτο, ὅμοιον ὡς πρὸς τὸν ῥυθμὸν πρὸς τοὺς τάφους τῶν χωρῶν ἐκείνων, ἦν τετράγωνον, ὕψος ἔχον 140′ ἐν ὅλοις, καὶ συνέκειτο ἐκ δύο μερῶν, ὧν τὸ κατώτερον ἦν πτερὸν ἢ στοὰ περίπτερος ἐκ 36 κιόνων ἰωνικῶν ὕψος ἐχόντων 37 1/2′. Ἐπ' αὐτῆς δ' ἐπεκάθητο πυραμὶς ἐξ εἰκοσιτεσσάρων συγκειμένη βαθμίδων, καὶ φέρουσα ἐπὶ κορυφῆς τέθριππον λίθινον, ὃ ἐποίησεν ὁ Πύθις. Τὴν δ' ἐπὶ τῶν κιόνων θέουσαν ζωοφόρον, 441′ μῆκος ἔχουσαν (τὰ 2/3 τῆς τοῦ Παρθενῶνος), κατεκόσμησαν γλυφαῖς οἱ ἐπισημότεροι τῶν συγχρόνων καλλιτεχνῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Μαύσωλος ἀπέθανε, κατὰ μὲν Πλίνιον, ἐν Ὀλ. 107 δ′, κατὰ δὲ Διόδωρον, ἐν Ὀλ. 106 δ′ (2), καὶ τοῦ μνημείου ἡ οἰκοδομὴ ἤρξατο οὐ πολὺ μετ' αὐτοῦ τὸν θάνατον, διότι, ἀποθανούσης τῆς Ἀρτεμισίας δύο ἔτη μετὰ τὸν ἄνδρα της, τὰ ἔργα εἶχον τοσοῦτον προχωρήσει, ὥστε ἀπεφάσισαν οἱ καλλιτέχναι νὰ μὴν τὰ ἐγκαταλείψωσι (3). Τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τοῦτο ἀριστούργημα ἀνέσκαψεν ἐπ' ἐσχάτων ὁ Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας Κ. Νεύτων, καὶ καλλιτεχνικοὺς θησαυροὺς μετεκόμισεν ἀπ' αὐτοῦ εἰς Λονδῖνον.

(1) Vitr. VII. Præf. 12.—(2) ΣΤ, 36.—(3) Pl. 36, 30, 31.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ′.

Πλαστική.

Τῆς δὲ γλυπτικῆς ὁ ῥυθμὸς, δεδουλωμένος ἔτι κατὰ τὸ τέλος τῆς προλαβούσης ἐποχῆς εἰς ἀρχαϊκὸν, ὑπόσκληρον καὶ σχεδὸν τυπικὸν χαρακτῆρα, ὑπεδείκνυεν ὅμως ἤδη τὸ ἐνυπάρχον εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην

σπέρμα καλλονῆς ὑπερτάτης, καὶ τὴν τάσιν πρὸς ἀκριβῆ παράστασιν τῆς φυσικῆς ἀληθείας, καὶ πρὸς ἀνάτασιν εἰς τὰ ὕψη τῆς ἰδανικῆς ἀντιλήψεως. Ὅταν δὲ διὰ μεγάλων ἀγώνων ἡ Ἑλλὰς κατέκτησε τὴν δοξαν μετὰ τῆς ἐλευθερίας, ἔκτοτε καὶ ἡ Γλυπτικὴ, τὸ πρόβλημα ἔχουσα τοῦ νὰ κοσμήσῃ τὰ πανταχοῦ ἀνεγειρόμενα μεγαλοπρεπῆ μνημεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, καὶ νὰ διαιωνίσῃ τὴν μνήμην ἀθανάτων πράξεων καὶ ἀνδρῶν, ἔφθασεν ὡς διὰ μιᾶς εἰς ὡριμότητα ἐντελείας, καί τοι διαφόρως κατὰ τόπους ἀναπτυχθεῖσα, καὶ τὴν ἐπιῤῥοὴν συναισθανθεῖσα τῶν ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ συνεχῶν τοῦ πολιτικοῦ ὁρίζοντος ἀλλοιώσεων.

Ἑπόμενον δ' ἦτον ἐκεῖ μάλιστα νὰ διαλάμψῃ καὶ ὁ κλάδος οὗτος τῆς καλλιτεχνίας, ὅπου καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶχε παραγάγῃ τὰ ἐξαισιώτερα αὐτῆς ἔργα, ἐν Ἀθήναις πρὸ πάντων, αἵτινες κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦσαν ἡ ἔνδοξος ἕδρα τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ καλοῦ.

Ἦν δὲ κατὰ πάντας τούτους τοὺς χρόνους μεγίστη ἡ καλλιτεχνικὴ δραστηριότης καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, καὶ πάμπολλα μνημονεύονται ἢ εὑρίσκονται ἐπὶ μνημείων ἀναγεγραμμένα τεχνιτῶν ὀνόματα (1), ἐξ ὧν εἰς τὰ ἐπισημότερα μόνα θέλομεν περιορισθῆ, καὶ τὰ διδάσκοντά τι ὡς πρὸς τῆς τέχνης τὴν πρόοδον καὶ τὸν χαρακτῆρα.

Ἀττική.

Ὁ Κάλαμις, πατρίδος ἀγνώστου, ἀλλὰ μᾶλλον Ἀθηναῖος ὑποτιθέμενος, διότι πρὸ πάντων ἐν Ἀθήναις εἰργάζετο, πρέπει εὐλόγως νὰ προταχθῇ τῶν τῆς ἐπο-

(1) Ἴδε Sillig, catalogus artificum. - Rrunn, Geschichte der Künstler.

χῆς ταύτης καλλιτεχνῶν, διότι περὶ πρώτου αὐτοῦ δύναται νὰ ῥηθῇ, ὅτι, εἰ καὶ μετέχων ἔτι τῆς τραχύτητος καὶ τῆς δυσκαμψίας τοῦ ἀρχαίου ῥυθμοῦ, ἐμετρίασεν ὅμως αὐτὴν, προοδοποιήσας τὴν ἀκμὴν εἰς ἣν ἀμέσως μετὰ ταῦτα ἀφίχθη ἡ τέχνη. Περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Κικέρων ἐν Βρούτῳ (1) ὅτι «*σκληρὰ μὲν εἰσὶ τὰ ἔργα του, ἀλλ' ἀπαλώτερα τῶν τοῦ Καράχου*» εἰς ἃ τοσαύτην ἀποδίδει τραχύτητα, ὥστε δὲν ἠδοκίμει εἰς τὴν ἀκριβῆ τῆς φύσεως μίμησιν. Ἀλλὰ τὰ τοῦ Κανάχου, γνωστὰ ὄντα ἐκ σωζομένων λειψάνων ὡς πολὺ ἤδη τῶν Αἰγιναίων μαλακώτερα, ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ γλυφὶς τοῦ Καλάμιδος ἐλάχιστον διετήρει τῆς ἀρχαίας σκληρότητος. Καὶ ὁ Κουϊγκτιλιανὸς δὲ (2), τὰ μὲν τοῦ Κάλλωνος καὶ Ἡγησίου λέγει «*ἔργα ὑπόσκληρα καὶ τοῖς Τυῤῥηνικοῖς ἐμφερῆ, ἧττον δὲ τραχέα τὰ τοῦ Καλάμιδος*». Ἕτερον δὲ χαρακτηριστικὸν τῆς τέχνης τοῦ Καλάμιδος μανθάνομεν παρὰ τοῦ Ἁλικαρνασσέως Διονυσίου (3), ὅστις, ἐν ᾧ τὴν τοῦ Ἰσοκράτους ῥητορείαν συγκρίνει πρὸς τὴν μεγαλοπρεπῆ τοῦ Φειδίου τέχνην, τὸν Λυσίαν παραβάλλει πρὸς τὸν Κάλαμιν «*τῆς λεπτότητος ἕνεκα καὶ τῆς χάριτος*». Συγκαταριθμεῖ δὲ προσέτι τὸν Κάλαμιν μετὰ τοῦ Καλλιμάχου, ὅστις ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ εἰργάζετο, καὶ ἑπομένως, ὡς μεταγενέστερος τοῦ Φειδίου, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τὴν γλυφίδα ὅλως ἐλευθέραν καὶ ἄνετον. Καὶ λεπτότης μὲν καὶ ἐπιτετηδευμένη τις χάρις, συνισταμένη εἰς τὸ βεβιασμένον τῶν χειλέων μειδίαμα, εἰς τὴν θέσιν τῶν ὀκρων, εἰς τὴν ἀνάδεσιν τῆς κόμης καὶ εἰς τὴν πτύξιν τῆς ἀναβολῆς, ἦσαν ἐκ τῶν κυρίων γνωρισμάτων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης. Ἀλλὰ τοῦ Καλάμιδος ἡ τέχνη φαίνεται ὅτι εἶχε τὸν χαρακτῆρα πολὺ εὐγενέστερον, καὶ πολὺ συγγενέστερον πρὸς τὸ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ ἰδέᾳ καλὸν, διότι ὁ Λουκιανὸς, ὁ καλὸς ἐκεῖνος τῆς τέχνης ἐκτιμητὴς, ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ τοῦ καλουμένου Σωσάνδρα (4), ἐπαινεῖ αὐτοῦ «*τὸ αἰδῆμον*, καὶ τὸ *μειδίαμα λεπτὸν* καὶ *λεληθὸς*, καὶ *τὸ εὐσταλὲς δὲ καὶ κόσμιον τῆς ἀναβολῆς*», ἥτις ἐκάλυπτε καὶ τὴν κεφαλήν. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ (2) εἰς τὸ αὐτὸ ἀναφερόμενος καλλιτέχνημα, λέγει· «*Ἀφιλὸς δὲ ὑπερῄρει τὸ εὔρυθμον καὶ τὸ κεχορηγημένον, καὶ ὅτι εὖ πρὸς τὴν κιθάραν ὁ ποῦς, καὶ τὸ σφυρὸν ὡς καλὸν, καὶ ἄλλα μυρία, καθάπερ τὴν Καλάμιδος Σωσάνδραν ἐπαινῶν*».

Τὴν ἐποχὴν τοῦ καλλιτέχνου τούτου δύνανται νὰ ὁρίσωσι τινὰ ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ· οἷον παρὰ τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ τεθρίππῳ τοῦ Ἱέρωνος, ὃ εἰργάσατο ὁ Ὀνατᾶς, προσέθηκεν ὁ Κάλαμις δύο ἵππους μετὰ παίδων ἐπιβαινόντων, εἰς μνήμην τῶν ἱπποδρομικῶν αὐτοῦ νικῶν. Ἀνέθηκε δὲ τὸ μνημεῖον ὁ υἱὸς τοῦ Ἱέρωνος οὐχὶ μετὰ τὴν νίκην, γενομένην ἐν Ὀλυμ. 75, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του (3), συμβάντα ἐν Ὀλ. 78, β'. Ἕτερον ἔργον αὐτοῦ αὐτόθι, συνιστάμενον εἰς χαλκοῦς παῖδας τείνοντας τὴν δεξιὰν ἐν σχήματι εὐχαριστούντων τοῖς Θεοῖς, ἦν ἀνάθημα τῶν Ἀκραγαντίνων, κυριευσάντων τὴν ἐν Σικελίᾳ Μοτύην ἐν Ὀλυμ. 75, ά (4). Ἐποίησε δὲ καὶ Ἀφροδίτην ἐν Ἀκροπόλει, ἀνάθημα Καλλίου (5), τοῦ Λακκοπλούτου βεβαίως, ὅστις κατ' ἐκείνους ἔζη τοὺς χρόνους, πολεμήσας μὲν ἐν Μαραθῶνι ἐν Ὀλυμ. 72 β', ἀλλὰ σταλεὶς καὶ Πρέσβυς εἰς Περσίαν ἐν Ὀλ. 83 β' (6). Καὶ ἐν Θήβαις δὲ κατεσκεύασε Δία Ἄμμωνα, ἀνάθημα τοῦ Πινδάρου (7), ἀποθανόντος ἐν Ὀλ. 85 β'. Ἐν Ἀθήναις τέλος ἐποίησεν Ἀπόλλωνα Ἀλεξίκακον, ἐπονομασθέντα οὕτως, ὡς λέγει ὁ Παυσανίας (8),

(1) XIII, 70.— (2) XII, 10. — (3) Ἐκ Ἰσοκρ. σελ. 95.

(1) Εἰκ. 6.— (2) Διαλ. Ἑταιρ. Γ. — (3) Παυσ. Η, 42. — (4) Αὐτ. Ε, 25. — (5) Αὐτ. Α, 23. — (6) Αἰλ. Π. Ἱστ. ΙΔ, 16.— (7) Παυσ. Θ, 16.— (8) Α, 3.

διότι ἔπαυσε τὸν ἐν Ὀλ. 87 γ' συμβάντα λοιμόν. Κατὰ μὲν τὰ λοιπὰ ἑπομένως διδόμενα, ἦν ὁ Κάλαμις τεχνίτης τῆς 78—82 Ὀλυμπιάδος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν μαρτυρίαν, πρέπει νὰ εἰργάζητο καὶ μετ' αὐτὴν τὴν 87ην, ἤτοι μετὰ τὸν Φειδίαν, ὅπερ ἀπάδει πρὸς τὸν ἀποδιδόμενον τοῖς ἔργοις του σκληρὸν ἔτι μέχρι τινὸς καὶ ἀρχαϊκὸν ῥυθμόν. Ἀλλὰ τὸ ἐπίθετον τοῦ Ἀλεξικάκου, ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Παυσανίας διστάζων συνδέει μετὰ τοῦ μεγάλου λοιμοῦ, φαίνεται ὅτι πολὺ ἀρχαιοτέρως ἀνῆκεν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ἐκ Δελφῶν αὐτῷ προελθὸν (1). Οὐδ' ἀπίθανον εἶναι προσέτι ν' ἀπέδωκαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην ἐπὶ τῆς ἀπὸ τοῦ λοιμοῦ ἀπαλλαγῆς τῆς πόλεως, καὶ ἕνεκα αὐτῆς, εἰς ἀρχαιοφανές τι καὶ ἀρχαιότερον κατασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ Καλάμιδος ἄγαλμα τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦτο ἀνωτέρω ὑπεθέσαμεν καὶ περὶ τοῦ Ἡρακλέους τοῦ Ἀγελάδα.

Ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ ἕτερα μνημονεύονται τοῦ Καλάμιδος ἔργα, τριακοντάπηχυς Ἀπόλλων χαλκοῦς (2), καὶ ἕτερος ἐκ μαρμάρου (3), καὶ Διόνυσος ἐκ Παρίου λίθου (4), καὶ ἐν Κορίνθῳ χρυσελεφάντινος Ἀσκληπιός (5), Ἀλκμήνη, ἧς *οὐδὲν εὐγενέστερον* (6), Νίκη Ἄπτερος ἐν Ὀλυμπίᾳ κατὰ μίμησιν τῆς ἐν Ἀθήναις (7), καὶ Ἑρμῆς κριοφόρος ἐν Τανάγρᾳ ἣν ἔσωσεν ὁ Θεὸς ἐκ λοιμοῦ, περιφέρων κριὸν εἰς τοὺς ὤμους του (8). Ἐν τῇ Πεμβροκίᾳ συλλογῇ ἐν Οὐίλτονι, ὕπάρχει μικρὸν μαρμάρινον ἄγαλμα, προφανῶς ἀντίγραφον τοῦ Κριοφόρου τοῦ Καλάμιδος (Πίν. Η, 3), ὡς ἀποδεικνύει καὶ ὁ ῥυθμὸς αὐτοῦ, καὶ πολύτιμος μαρτυρία, ἡ νομίσματός τινος Ταναγραίου, ἐφ' οὗ παρίσταται ὁ αὐτὸς Ἑρμῆς (9).

(1) Müll. Dor. I, σ. 455.— (2) Στράβ. Ζ, 319.— (3) Pl. 36, 4, 10.— (4) Παυσ. Β, 20.— (5) Pl. αὐτ.—(6) Plin. 34, 19, 11.—(7) Παυσ. Ε. 26.—(8) Παυσ. Ζ, 26.— (9) Archeol. Zeit. 1059. Πίν. 9. Ἀρ. 12.

Ἰδίως δ' ἐπηνοῦντο οἱ ἵπποι αὐτοῦ, διὸ καὶ εἰς τέθριππον αὐτοῦ ὁ Πραξιτέλης μετὰ ταῦτα προσέθηκεν ἡνίοχον, ὅπως μὴ εἰς τὸ ἀριστούργημα τοῦτο ἡ ἀνθρωπίνη μορφὴ φαίνηται τῆς τῶν ζώων ἐλαττουμένη (1). Ἐκ τούτων ἄρα πηγάζει ὅτι ὁ Κάλαμις ἦν καλλιτέχνης ἐπιδεξιώτατος εἰς πᾶν γλυπτικῆς εἶδος, πᾶσαν ὕλην ἐξεργασθείς, καὶ εἰς παράστασιν διαφόρων μορφῶν καὶ διαφόρων διαστάσεων διαπρέψας.

Σύγχρονος δὲ σχεδὸν τοῦ Καλάμιδος, καὶ ὀλίγα μόνον ἴσως ἔτη αὐτοῦ νεώτερος ἦν ὁ πάντων τῶν καλλιτεχνῶν οὐ μόνον τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ πασῶν τῶν ἡλικιῶν καὶ πάντων τῶν τόπων περιφημότερος, ὁ μέγας Φειδίας ὁ Χαρμίδου (2), Ἀθηναῖος, οὗ τῆς μὲν γεννήσεως ἡ ἐποχὴ δὲν ὁρίζεται ἀκριβῶς, γνωστὸν δὲ μόνον εἶναι ὅτι γέρων εἰργάζετο ἐν Ὀλυμ. 85—86.

Μεταξὺ δὲ τῶν διδασκάλων αὐτοῦ μνημονεύονται ὁ Ἀθηναῖος Ἡγίας ὑπὸ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου (3), εἰς οὗ τὰ χειρόγραφα, τὸ ὄνομα Ἵππου, ἀλλαχοῦ Ἥπου, διωρθώθη ἐπιτυχυστέτατα εἰς Ἡγίου, καὶ ὁ Ἀργεῖος Ἀγελάδας ὑπὸ διαφόρων (4). Ἤρξατο δὲ τοῦ καλλιτεχνικοῦ αὐτοῦ σταδίου ὡς ζωγράφος (5), καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν γλυπτικὴν κυρίως ἐπιδοθείς, προήγαγε μὲν τὴν τέχνην εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτῆς ἐντέλειαν, τῇ ἀκριβεστάτῃ παραστάσει τῆς φύσεως ἐμφυσήσας τὴν ὑψίστην ἔμπνευσιν, καὶ τὸ καλὸν ἀναβιβάσας εἰς τὴν καθαρωτέραν καὶ ἰδανικωτέραν αὐτοῦ τελειότητα, ἀλλὰ συγχρόνως διετήρησε καὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς ἣν διεδέχετο τὴν χαρακτηριστικὴν αὐτῇ αὐστηρότητα καὶ ἐμβρίθειαν, ἃς

(1) Pl. αὐτ.— (2) O. Müller, de Phidiæ vita et operibus. Gott. 1837. - Preller, ἐν Hallisch. Encyclopaedie, III, 22.— (3) ΝΕ. — (4) Σχολ. Ἀριστοφ. Βατρ. 504. - Σουΐδ. φ. Γελάδας. - Τζετζ. Χιλ. Ζ, 154. Η, 192.— (5) Pl. 35, 34.

διέπλασεν εἰς ὑπερτάτην σεμνότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν· δι' ὃ καὶ ὁ Πλίνιος συγκαταριθμεῖ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀρχαϊζόντων καλλιτεχνῶν, λέγων (1)· Aemuli ejus fuere Alcamenes, Critias, Nestocles, (ἀν. Critios, Nesiotes), Hegias. Ἐν γένει δὲ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ τέχνη τοῦ Φειδίου, ὡς ἄκρως κ α λ ὴ συνάμα καὶ ὑ ψ η λ ὴ, ὡς ἐντελέστατον προϊὸν τῆς μεγάλης ἐμπειρίας περὶ τὴν ἐργασίαν τῆς ὕλης, τῆς καθαρωτάτης τῆς φύσεως ἀντιλήψεως, καὶ συγχρόνως τοῦ λεπτοτάτου αἰσθήματος καὶ τῆς δαιμονίου διανοίας τοῦ καλλιτέχνου.

Τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις περιφημότερα τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου, τὰ κινήσαντα ὅλων τῶν αἰώνων τὸν θαυμασμὸν, εἰσὶ κυρίως δύο μεγαλουργήματα τῆς χρυσελεφαντίνης τέχνης, ἡ Ἀ θ η ν ᾶ καὶ ὁ Ζ εύ ς.

Ἡ πρώτη ἦν ἡ Θεὰ δι' ἣν ὁ Περικλῆς ᾠκοδόμησε τὸν Παρθενῶνα, ἡ Πολιοῦχος τῶν Ἀθηνῶν, ἣν ὁ Φειδίας, μεγαλεπήβολος ἐκτελεστὴς τῶν ἰδεῶν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ συμπολίτου, κατεσκεύασεν ἀξίαν καὶ τῆς λαμπρότητος τοῦ οἰκοδομήματος ὃ ἔμελλε νὰ τὴν περιλάβῃ, καὶ τοῦ ἀξιώματος τῆς πόλεως εἰς ἣν τὴν λατρείαν ἀφιεροῦτο, δίκαιον δὲ νὰ εἰπῶμεν, καὶ τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ λαοῦ τοῦ καταβαλόντος τὴν δαπάνην ὑπὲρ τοῦ ἀριστουργήματος τούτου· διότι, ὅταν ἐρωτήσας τὸν Φειδίαν ἐκ τίνος ὕλης πρέπει νὰ γίνῃ τὸ ἄγαλμα, ἤκουσεν ὅτι, μαρμάρινον μὲν ἔσται εὐθυνότερον καὶ διαρκέστερον, χρυσολεφάντινον δὲ μεγαλοπρεπέστερον, διέταξε νὰ κατασκευασθῇ ἄξιον τῆς δόξης τῆς πόλεως (2). Καὶ ὅταν δὲ μετὰ ταῦτα, μεμψιμοιρούντων τινῶν διὰ τὰς τῶν ἔργων δαπάνας, εἶπεν ὁ Περικλῆς ὅτι ἀνεδέχετο αὐτὰς, ἂν τῷ ἐπιτραπῇ νὰ ἐπιγράψῃ καὶ τ' ὄνομά του, ὁ δῆμος ἐπεκύρωσε τὴν δαπάνην ἵνα διατηρήσῃ τὴν δόξαν.

(1) 36, 19. —(2) Val. Maxim. I, 11.

Τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἱδρύθη, ὡς φαίνεται, ἐπὶ Θεοδώρου ἄρχοντος, ἐν Ὀλ. 85 γ' (1), τὸν δὲ ῥυθμὸν καὶ τὸ σχῆμα αὐτοῦ γνωρίζομεν ἐξ ἀτελῶν μόνον περιγραφῶν. Περὶ αὐτοῦ λέγει Μάξιμος ὁ Τύριος (2) «*Φειδίας ἐδημιούργησεν Ἀθηνᾶν οὐδὲν τῶν Ὁμήρου ἐπῶν φαυλοτέραν, παρθένον καλὴν, γλαυκῶπιν, ὑψηλὴν, αἰγίδα ἀνεζωσμένην, κόρυν φέρουσαν, δόρυ ἀνέχουσαν, ἀσπίδα κατέχουσαν*». Τὰ δὲ Ὁμήρου ἔπη ἃ αἰνίττεται, εἰσίν (3)·

«*Ἡ δὲ χιτῶν' ἐνδῦσα, Διὸς νεφεληγερέταο*
τεύχεσιν ἐς πόλεμον θωρήσσετο δακρυόεντα.
Ἀμφὶ δ' ἄρ' ὤμοισι βάλετ' αἰγίδα θυσανόεσσαν,
δεινὴν, ἣν πέρι μὲν πάντῃ φόβος ἐστεφάνωται·
ἐν δ' Ἔρις, ἐν δ' Ἀλκὴ, ἐν δ' ὀκρυόεσσα Ἰωκὴ,
ἐν δὲ Γοργείη κεφαλὴ δεινοῖο πελώρου,
δεινή τε σμερδνή τε, Διὸς τέρας αἰγιόχοιο.
Κρατὶ δ' ἐπ' ἀμφίφαλον κυνέην θέτο τετραφάλαρον,
χρυσείην, ἑκατὸν πολίων πρυλέεσσ' ἀραρυῖαν.
Ἐς δ' ὄχεα φαίδιμα ποσὶ βήσετο. Λάζετο δ' ἔγχος
βριθὺ, μέγα, στιβαρὸν, τῷ δάμνησι στίχας ἀνδρῶν
ἡρώων, τοῖσίν τε κοτέσσεται ὀβριμοπάτρη».

Ἦν δὲ τὸ ἄγαλμα, ὡς τὸ περιγράφει κυρίως ὁ Παυσανίας (4), ὄρθιον, χιτῶνα φέρον ποδήρη, ἐπὶ τοῦ στήθους ἔχον κρεμαμένην τὴν Αἰγίδα μετ' ἐλεφαντίνης τῆς κεφαλῆς τῆς Μεδούσης, κρατοῦν δ' εἰς τὴν μὲν τῶν χειρῶν (5) χρυσοῦν ἄγαλμα Νίκης τετραπηχυαῖον, εἰς τὴν δὲ δόρυ παρ' ᾧ ἠγείρετο δράκων, τὸ σύμβολον τοῦ γηγενοῦς Ἐριχθονίου, κατὰ τὸν συγγραφέα, καὶ παρὰ τοὺς πόδας ἔχον χρυσῆν ἀσπίδα, ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς κράνος κοσμούμενον κατὰ κορυφὴν ὑπὸ δύο γρυπῶν, καὶ σφιγ-

(1) Müll. de Vit. Phid. σ. 35. - (2) Ια. — (3) Ἰλ. Ε. 736. — (4) Α, 24.— (5) Ἀρριαν. Ἐπικ. διατρ. Β, 10.

γὸς ἐν τῷ μέσῳ. Τὸ ἔμβλημα τοῦτο παρεδέχθη ἴσως ὁ Φειδίας πρὸς ὑπόδειξιν τῆς Αἰγυπτιακῆς καταγωγῆς τῆς Θεᾶς, καὶ ὅπως ἀπαλλαγῇ τοῦ λυποῦντος τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ αἴσθησιν, θρησκευτικῶς δὲ καθιερωμένου, ὡς φαίνεται, αἰγυπτιάζοντος τοῦ ἀγάλματος αὐτῆς τύπου. Κατὰ Πλάτωνα (1), οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ ἀγάλματος ἦσαν ἐκ πολυτίμων λίθων, κατὰ δὲ Πλίνιον (2), ἦν τὸ ὕψος αὐτοῦ πήχεων 26 (39′), καὶ μετὰ τῆς βάσεως ποδῶν 49, ὥστε μεταξὺ τοῦ λόφου αὐτοῦ καὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ ναοῦ ἔμενεν ἔτι 17 ποδῶν ἀπόστασις.

Τὰ ἔργα τοῦ Φειδίου εἶχον, ὡς αὐτὰ τῆς φύσεως τ' ἀριστουργήματα, τὸν τύπον τῆς ἀνωτάτης καὶ ἐνδομύχου ἑνότητος, εἰς ἣν ἐνεφύσα ζωὴν καὶ ἔκφρασιν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ καλλιτέχνου. Ἦν δ' ἡ ἑνότης αὕτη τὸ προϊὸν βαθείας αἰσθήσεως τῆς φυσικῆς ἀληθείας καὶ εὐκρινοῦς καταλήψεως καὶ ἐφαρμογῆς τῶν ἀναλογιῶν. Ἐκ τούτου ἡ ἐξαίσιος τῶν ἀγαλμάτων αὐτοῦ ἐν συνόλῳ ἐντύπωσις, ἧς ἀπόδειξιν ἀναφέρει ὁ Τζέτζης (3), ἐν τῷ ἀνεκδότῳ ὅτι, συναγωνισθέντων ποτὲ τοῦ Φειδίου καὶ Ἀλκαμένους εἰς ποίησιν Ἀθηνᾶς, τούτου τὸ ἔργον ἐθαυμάσθη κατ' ἀρχὰς μεγάλως ἕνεκα τῆς ἐντελείας τῆς περὶ τὰ καθέκαστα ἐξεργασίας αὐτοῦ· ὁμως ὅτε ἀμφότερα ἐτέθησαν εἰς τὰς οἰκείας θέσεις, τότε τὸ τοῦ Φειδίου ἀνεδείχθη ἀσυγκρίτως ἐκείνου ἀνώτερον. Ἀλλ' ἡ μεγαλοφυΐα αὐτοῦ πρὸς ἀρτίαν ἔκφρασιν τῆς τοῦ συνόλου ἰδέας, καὶ τὸ τῆς τέχνης μεγαλουργὸν, οὐδόλως ἀπέκλειε τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐξεργασίας, ὡς πρὸς τὰ καθέκαστα, καὶ τὴν ἐντέλειαν ἐν μικροτεχνήμασιν. Ὁ Πλίνιος μάλιστα ἐπαινεῖ τὴν καὶ κατὰ τοῦτο μεγίστην αὐτοῦ ἐπιδεξιότητα, λέγων ὅτι ὑπῆρχεν αὐτῷ equalis magnificentia et in parvis (4), καὶ ἀποδίδωσιν αὐτῷ

(1) Ἱππ. Μείζ. σελ. 290. — (2) 36, 44. — (3) Χιλ. III, 193. — (4) 36, 44.

μάλιστα τὴν τελειοποίησιν τῆς εἰς μικρουγήματα ἀσχολουμένης τορευτικῆς, καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῆς εἰς ἐπικόσμησιν τῶν τῆς μεγάλης γλυπτικῆς προϊόντων. (Primusque artem torreuticem aperuisse atque demonstrasse merito judicatur) (1), καὶ ὁ Μαρτιάλος (2) ἀναφέρει αὐτοῦ ἰχθῦς, καὶ ὁ Ἰουλιανὸς (3), τέττιγα, μέλισσαν, μυῖαν. Διὰ τῆς τέχνης ταύτης κατεκόσμησεν ἐν ἄλλοις τὰ χρυσᾶ πέδιλα τῆς Θεᾶς, ἐπεργασθεὶς εἰς τὸ πάχος τοῦ πέλματος τὴν Κενταυρομαχίαν (4). Κατὰ Πολυδεύκην (5) τὰ τυῤῥηνικὰ πέδιλα εἶχον τετραδάκτυλον τὸ πάχος τοῦ πέλματος. Ἂν τοιαῦτα ὑποτεθῶσι τὰ τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς φέρει καὶ ἡ ἐν Παρισίοις λεγομένη Βελλετρία Παλλὰς, τότε τὰ τοῦ ἀγάλματος πρέπει νὰ εἶχον ἀναλόγως ὕψος 40″ ἤτοι 3′ 4″. Διὰ τορευμάτων κατεκάλυψεν ὁμοίως καὶ τὴν ἀσπίδα, ἧς ἡ διάμετρος δὲν ἦν πιθανῶς ἐλάσσων τῶν 20′, καὶ ἔξωθεν μὲν ἐποίησεν Ἀμαζονομαχίαν, ἔσωθεν δὲ Γιγαντομαχίαν. Εἰς δὲ τὴν βάσιν, ἥτις ἀπήτησε μακροχρόνιον ἐργασίαν, κατὰ Θεμίστιον (6), παρέστησε Πανδώρας γέννησιν (7) παρουσίᾳ εἴκοσι θεῶν, ὡς φαίνεται ἐξαγόμενον ἐκ τοῦ Πλινίου· In base autem, quod cælatum est, Pandoras genesin appellavit. Ibi Dii sunt XX numero nascentes (nascentis?).

Ἡ μεγαλοφυΐα ἀείποτε παρακολουθεῖται ὑπὸ τοῦ φθόνου, ὡς τὸ φῶς ὑπὸ τῆς σκιᾶς. Οἱ φθονοῦντες τὸν Φειδίαν καὶ δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὸν μέγαν φίλον του Περικλέα, ἐσυκοφάντησαν αὐτὸν ὅτι ὑπεξήρεσε μέρος τοῦ χρυσοῦ τοῦ δοθέντος αὐτῷ διὰ τὸ ἄγαλμα. Εἰς πρόχειρον δ' ἀπολογίαν του ὁ Φειδίας ἀπήντησεν ὅτι τὸν χρυσὸν εἶχεν ἐπίτηδες κατασκευάσει περιαιρετὸν, καὶ ὅτι οἱ κατήγοροί του δύνανται, ἂν θέλωσι, νὰ τὸν ἀφαιρέσωσι καὶ νὰ

(1) 34, 19, 1. — (2) III, 35. — (3) Ἐπ. 8 σ. 377. A. ἔκδ. Spanh. — (4) Pl. 26, 4, 4. — (5) Ὀνομ. Z, 22. — (6) Θεμιστ. Λογ. ΚΕ. — (7) Αὐτ. - Παυσ. A. 24.

τὸν σταθμίσωσιν(1). Ἦγε δ' ὁ χρυσὸς οὗτος κατὰ μὲν Διόδωρον (2) 50 τάλαντα, κατὰ δὲ Θουκυδίδην(3) καὶ Πλούταρχον (4) 40, ἀλλ' ὀρθότερον, ὡς φαίνεται, κατὰ Φιλόχορον (5) τάλαντα 44, ἐξ οὗ ὁ Quatremère de Quincy(6), ἐκλαμβάνων ὡς χρυσᾶ τὸ κράνος, τὸν χιτῶνα, τὰ πέδιλα, καὶ τὴν Νίκην, ὑπελόγισε τὸ πάχος τοῦ χρυσίου εἰς 2 γραμμάς. Καὶ τότε μὲν δὲν διελύθη τὸ ἄγαλμα, μετὰ ταῦτα δ' ἐπανειλημμένως πολλαὶ ὑπεξαιρέσεις ἐτολμήθησαν ἐπ' αὐτοῦ. Ἐν Ὀλ. 95 εἶχεν ἤδη βλαφθῇ ἡ βάσις, καὶ ἐπισκευασθῇ ὑπό τινος Ἀριστοκλέους (7), ἴσως ἀπογόνου τῶν ἀρχαίων ὁμωνύμων καλλιτεχνῶν. Ἐπὶ Ἰσοκράτους ἤδη εἶχε κλαπῇ τὸ γοργόνειον ὑπὸ τοῦ Φιλέργου (8), καὶ μετ' οὐ πολὺ τὰ τῆς Νίκης ἀκρωτήρια ἢ πτερά (9). Ἐν δ' Ὀλυμ. 120, ὁ Λάχαρης φεύγων ἀφῆρεσε πάντα τὸν περιαιρετὸν αὐτοῦ κόσμον (10), τὸν τῶν περιάπτων βεβαίως, οὐχὶ δὲ τὸν χρυσὸν τοῦ ἀγάλματος, διότι ὁ Παυσανίας εἶδεν ἔτι αὐτὸ ἄρτιον, καὶ βεβαία μνεία αὐτοῦ γίνεται ἔτι ἐπὶ Οὐαλεντιανοῦ καὶ Οὐάλεντος, ἐν ἔτει 375 μ. Χ. Φαίνεται δ' ὅτι μόνον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ κατεστράφη (11).

Μετὰ δὲ τὴν πρώτην, ἐγένετο καὶ δευτέρα κατηγορία κατὰ Φειδίου, ὡς πρὸς τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς· ὅτι ἐν τῇ Ἀμαζονομαχίᾳ ἐνετύπωσε κατὰ Πλούταρχον (12), τοῦ μὲν Περικλέους πάγκαλον ὁμοίωμα, ὡς Ἀθηναίου πρὸς Ἀμαζόνα μαχομένου, τοσοῦτον δ' ἐντέχνως προ-

(1) Πλούτ. Β. Περικλ. 31. - Θουκυδ. Β, 13.- Διόδ. Σικ. ΙΒ, 39.— (2) ΙΒ, 40.— (3) ΙΒ, 13.— (4) Β. Περ. αὐτ.— (5) Εἰς Σχολ. Ἀριστοφ. Εἰρην. 604.—(6) Jupiter Olympien.—(7) Bœckh, C. J. I, σ. 257.— (8) Κ. Καλλιμ. § 57. Ἰδ. Σουΐδ. φ. Φιλέας, φιλουργὸς — (9) Δημοσθ. κ. Τιμοκρ. σελ. 751. — (10) Παυσ. Α, 25. - Πλουτ. π. Ἰσ. καὶ Ὀσ. 71.—(11) Marinus v. Procli, 30. — (12) Β. Περ. 31.

τείνοντος τὴν χεῖρα ἥτις ἐκράτει τὸ δόρυ, ὥστε ἀπέκρυπτε δι' αὐτῆς κατὰ μέρος τὸ πρόσωπον, καὶ ἡ ὁμοιότης, ἵνα μὴ κινῇ τὸν φθόνον, μόνον ἑκατέρωθεν διεφαίνετο· ἑαυτοῦ δ' εἰκόνα ὡς πρεσβύτου φαλακροῦ, μέγαν πέτρον ἐγείροντος, καὶ ταύτης τὸ πρόσωπον εἰργάσθη ἐφ' ἑνὸς τῶν γόμφων οὕτως, ὥστε, κατ' Ἀριστοτέλην (1), ἄν τις ἀφήρει αὐτό, θὰ διελύετο ὅλον τὸ ἄγαλμα. Οὕτως ἤλπισε νὰ ὑπεκφύγῃ τὴν γενομένην αὐτῷ μικρολόγον καὶ ἄδικον ἀπαγόρευσιν τοῦ νὰ ἐπιγράψῃ τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ ὄνομα ἐπὶ τοῦ ἀριστουργήματος τῶν χειρῶν του (2), ὡς ἂν ἡ φήμη εἶχεν ἀνάγκην ἐπιγραφῶν ἐπὶ χαλκοῦ ἢ μαρμάρου. Ἀνεγινώσκετο δὲ, κατὰ Πλούταρχον (3), τὸ ὄνομά του μόνον «*ἐν τῇ στήλῃ*», ἐπὶ ἰδιαιτέρας στήλης δηλαδὴ, καὶ ἴσως ἦν αὕτη ἡ περιέχουσα τὴν ἀναγραφὴν τῆς δαπάνης διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος. Ἀλλὰ τὸ ἀθῶον τέχνασμα τοῦ Φειδίου δὲν ηὐδοκίμησεν· οἱ ἐχθροί του ὑπερίσχυσαν, ἡ ἔγκλησις ἐπέτυχε, καὶ ὁ ἄστατος δῆμος ἔρριψεν ἕνα τῶν ἐνδοξοτέρων αὐτοῦ ἀνδρῶν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ὅπου ἀπεβίωσεν ὑπὸ νόσου ἢ ὑπὸ φαρμάκου ὁ ὕπατος τῶν καλλιτεχνῶν.

Τὸ φειδαϊκὸν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς (4) φαίνεται μιμουμένη ἡ Ἀλβανιανὴ Παλλὰς ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως. πολλὰ δὲ καὶ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀνάγλυφα κατ' αὐτοῦ πιθανῶς τὸν τύπον ἐπλάσθησαν. Ἰδίως ὅμως τὸ ἐν ἔτει 1859 εὑρεθὲν παρὰ τὴν Πνύκα ἀγαλμάτιον εἶναι πρόχειρον μὲν καὶ ἀτελὲς, ἀναμφισβήτητον ὅμως τοῦ ἔργου ἐκείνου ἀντίγραφον.

(1) Ἰδ. Ἀριστοτ. Θαυμ. Ἀκ. 105. - Apul. d. Mund. p. 746. — (2) Cic. Tuscul. I, 15. - Ἰδ. R. Rochette. Quest. sur l'hist. de l'art. σ. 20 – 22. - Rossignol, 3 Dissert. σελ. 172.—(3) Β. Περικλ. 13.—(4) Quatrem. Qunic σ. 226.

Ἀπ' αὐτοῦ ἐλλείπει ὁ λόφος τῆς περικεφαλαίας, καὶ ἡ Νίκη, καὶ τὸ δόρυ, μέλλοντα ἴσως νὰ προστεθῶσιν ἐξ ἄλλης ὕλης. Προσέτι δ' ἡ ἀσπὶς ἐσωτερικῶς μὲν εἶναι ἀκατέργαστος, στέγουσα συνεσπειρωμένον τὸν ὄφιν· ἐξωτερικῶς δ' ἔχει ἐν ἀναγλύφοις ἐπειργασμένην τὴν Ἀμαζονομαχίαν, οὐχὶ βεβαίως ὁλόκληρον τὴν φειδαϊκὴν σύνθεσιν ἐν πάσῃ τῇ ἐκτάσει αὐτῆς, ἀλλὰ μικρογραφικῶς, ἀκατεργάστως, καὶ, οὕτως εἰπεῖν, ἐν νύξεσι μόνον καὶ ἐν ἀποσπάσματι τῶν κυριωτέρων τῆς μάχης σκηνῶν, αἵτινες εἰσὶ διακεχριμέναι, καὶ παριστῶνται ἄνευ ἀλληλουχίας ἐπὶ πάσης τῆς στρογγύλης ἐπιφανείας τοῦ θυρεοῦ. Μεταξὺ αὐτῶν τὸ περιεργότατον ἀντικείμενον, καὶ τὸ τὴν ἐπιφανεστάτην κατέχον θέσιν, αὐτῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ δίσκου τῆς ἀσπίδος, εἶναι αὐτὴ ἡ εἰκὼν τοῦ Φειδίου, «*γέροντος φαλακροῦ*», ὡς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, «*πέτρον ἐπηρμένου δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν*», λαμπρὰν δ' ἐπιδεικνύντος, καθ' ὅσον ἐν τῷ μικρῷ καὶ ἀτελεῖ τούτῳ εἰκάσματι φαίνεται, τοῦ γυμνοῦ σώματος τὴν ἀνάπτυξιν. Τὰ λοιπὰ δὲ ζῴδια, ἅτινα μᾶλλον ὡς σκιαὶ διακρίνονται, ἐν πολλοῖς ἀναμιμνήσκουσι τὰ συμπλέγματα τῶν ζωοφόρων τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλείας καὶ τοῦ τῆς Νίκης, ἐξ οὗ δῆλον γίνεται ὅτι ἡ γλυπτικὴ διάπλασις τοῦ μύθου τῆς Ἀμαζονομαχίας, οἷα ἀπαντᾶται ἐπὶ τῶν πλείστων σωζομένων μνημείων, εἰς αὐτὸν τὸν Φειδίαν ὀφείλεται.

Πλὴν δὲ τῆς ἀσπίδος ἔχει καὶ ἐπὶ τῆς βάσεως τὸ ἀγαλμάτιον μικρὰς καὶ ἀτελεῖς νύξεις τῶν γλυφῶν αἵτινες ἐκόσμουν αὐτὴν, ἑπτὰ μόνον πρόσωπα, ἀντὶ τῶν εἴκοσι περὶ ὧν ὁ Πλίνιος ὁμιλεῖ. Ἐκ τῶν ὀλίγων καὶ ἀμυδρῶς ὑποφαινομένων ζῳδίων καταδείκνυται, ὅτι ἡ «*Πανδώρας Γένεσις*» παριστᾶτο καὶ αὐτὴ κατὰ τὸ τότε πνεῦμα τῆς τέχνης, ἀναλόγως πρὸς τὴν τῆς Ἀθηνᾶς γένεσιν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετοῦ τοῦ ναοῦ. Ἐνώπιον τοῦ Διὸς, ἐπὶ θρόνου καθημένου, παρίσταται ἡ νέα Πανδώρα, τὴν ἄφθονον κόμην αὐτῆς μετὰ χάριτος διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ὑπεγείρουσα. Μετ' αὐτὴν δ' ἕπονται αἱ δύο Ἐλευσίνιαι Θεαὶ δαδοφόροι, καὶ ἐπέρχεται ἡ Ἀθηνᾶ ἐν τεθρίππῳ, ὑπὸ τῆς Νίκης, τῆς Ἶριδος ἢ τῆς Πανδρόσου ὁδηγουμένη.

Εἰ καὶ ἀτελεστάτη τὴν ἐργασίαν ἡ μικρὰ αὕτη Ἀθηνᾶ, ἔχει τι ὅμως ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τὸ ἐμφαῖνον ὅτι ἀντεγράφη ἐκ πρωτοτύπου συνενοῦντος μεγαλοπρέπειαν ἤθους μετὰ λεπτότητος καλλονῆς.

Τὸ ὕψος τοῦ ἀγαλματίου εἶναι τοῦ ἡμιμέτρου ἔλαττον. Ἔχει δὲ πρὸς τὰς τῆς βάσεως αὐτοῦ διαστάσεις σχεδὸν ἀκριβῶς ἣν ἀναλογίαν εἶχε τὸ τοῦ χρυσελεφαντίνου κολοσσοῦ πρὸς τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος τοῦ ἐκ πώρου κατεσκευασμένου παραλληλεπιπέδου, ὃ ἐκάλυπτεν ἡ βάσις αὐτοῦ (1).

Τὸ δεύτερον δὲ τῶν μεγαλουργημάτων τοῦ Φειδίου, οὗ ἀνώτερον οὐδ' ἐνδοξότερον οὐδέποτε ἡ γλυπτικὴ τέχνη παρήγαγεν, ἦν ὁ Ὀλύμπιος Ζεύς (2), ὁ ἐν τῷ ναῷ τῆς ἐν Ἤλιδι Ὀλυμπίας, χρυσολεφάντινος καὶ αὐτὸς ἱδρυθείς, κατ' ἰδέαν ἣν ἔλεγεν ὁ Φειδίας ὅτι τῷ ἐνέπνευσαν ἐπίσης τὰ ὁμηρικὰ ἔπη (3), καὶ ἰδίως οἱ ἀκόλουθοι στίχοι (4)·

«Ἦ, καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων.
Ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο· μέγαν δ' ὄλλυξεν Ὄλυμπον.

Παρίστατο δ' ὁ Ζεὺς (5) μεγαλοπρεπῶς καθήμενος

(1) Ἰδ. Rang. Lett. al S. Minervini, ἐν Bullettino Archeol. Napolit. N. 178.—(2) Quatremère de Quincy, Jup. Olymp. - Rathgeber, ἐν Hall. Encycl. III, 3.-Suhcbart, Ztschr. f. Altthw. 1840 σ. 385. - Brunn, Ann. del Inst. d. Rom. 1851, σ. 108. —(3) Macrob. Saturn. V, 13.—(4) Ἰλ. Α, 518.— (5) Παυσ. Ε, 11, 12.

ἐπὶ θρόνου, καὶ τοσοῦτον κολοσσιαῖος, ὥστε, ἂν ἤθελεν ἐγερθῇ, τὸ μέτωπον αὐτοῦ θὰ ἔθραυε τὴν ὀροφὴν τοῦ ναοῦ ὅστις τὸν περιέκλειεν, 68′ ὕψος ἔχουσαν. Τὴν παράβασιν ταύτην τῶν κανόνων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀναλογίας ψέγει ὁ Στράβων (1), ἐν ᾧ ἴσως ἔπρεπε μᾶλλον νὰ θεωρήσῃ αὐτὴν ὡς τὴν μεγίστην μεγαλοφυίας ἀπόδειξιν. Τὸ ἄνω τοῦ ἀγάλματος, ἐλεφάντινον ὂλον, ἦν γυμνὸν, καὶ ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ εἶχε χρυσελεφαντίνην Νίκην ἐστεμμένην, ταινίαν κρατοῦσαν καὶ, ὡς φαίνεται ἐπὶ τῶν Ἠλιακῶν νομισμάτων (2), ἐστραμμένην πρὸς τὸν Δία, αὐτὸν ὄντα μόνον σκοπὸν καὶ μόνον κέντρον τῆς ὅλης παραστάσεως· ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ ἐκράτει σκῆπτρον διὰ ποικίλων μετάλλων διηνθισμένον, ἐφ' οὗ ἐκάθητο χρυσοῦς ἀετὸς, ὡς περιγράφει ὁ Ἀριστοφάνης, ἴσως εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Φειδίου ἀφορῶν, τὰ σκῆπτρα τῶν παλαιῶν βασιλέων, λέγων (3)·

«Ἦρχον δ' οὕτω σφόδρα τὴν ἀρχὴν, ὥστ' εἴ τις καὶ βασιλεύοι ἐν ταῖς πόλεσιν τῶν Ἑλλήνων, Ἀγαμέμνων ἢ Μενέλαος, ἐπὶ τῶν σκήπτρων ἐκάθητ' ὄρνις, μετέχων ὅ,τι δωροδοκοίη».

Τῆς δὲ κεφαλῆς χρυσοῦς ἦν ὁ δασὺς πώγων, ὡς καὶ οἱ ἐπὶ τῶν ὤμων του κεχυμένοι βαθεῖς βόστρυχοι, ὧν ἕκαστος ἦγεν ἓξ μνᾶς χρυσοῦ (4), καὶ τούτους ἔστεφε χρυσοῦν στέμμα ἐλαίας. Τὸ δὲ κάτω τοῦ ἀγάλματος μέρος ἐκάλυπτεν, ἐπὶ τῶν γονάτων ἐρριμένος, μανδύας χρυσοῦς, ζῴδια ἔχων καὶ κρίνα ἐναργασμένα.

Ἦν δὲ καὶ ὁ θρόνος ἐφ' οὗ ὁ Ζεὺς ἐκάθητο θαῦμα καθ' ἑαυτὸν πολυτελείας καὶ τέχνης, ἐκ χρυσοῦ, ἐλέφαντος, ἐβένου καὶ πολυτίμων λίθων πεποιημένος, καὶ παντοίαις γλυφαῖς ἐξαισίως πεποικιλμένος. Καὶ ἕκαστον μὲν τῶν ποδῶν ἐκόσμουν τέσσαρες χορεύουσαι

(1) Η, 171. Τχν.— (2) DENKM. I, πιν. 201, ἀριθ. 103. — (3) Ὀρν. 510.— (4) Λουκ. Ζ. Τραγ. 25.

ἐν Πελλήνῃ τῆς Ἀχαΐας, πρὸ τῆς Παρθένου ἐκτελέσας αὐτὴν κατὰ Παυσανίαν (1). Οὗτος ἀποδίδωσιν αὐτῷ καὶ τὴν ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης ἐν Ἠλιδι (2), περὶ ἧς ὅμως ὁ Πλίνιος (3) ἐξηγεῖ ἀκριβέστερον, ὅτι ἦν τοῦ Κολώτου ἔργον, συνεργάτου τοῦ Φειδίου, κατασκευάσαντος ἀναμφιβόλως αὐτὴν διὰ τῆς ἐκείνου βοηθείας καὶ συμβουλῆς. Ἀποδίδοται τέλος αὐτῷ καὶ ἑτέρα Ἀθηνᾶ, ἐπικαλουμένη Κλειδοῦχος, ἧς ἡ θέσις ἦν, ὡς εἰκὸς, παρὰ τὰ Προπύλαια. Τινὲς ἐξέλαβον αὐτὴν ὡς ἁπλῆν Ἱέρειαν, ἔχουσαν τὰς κλεῖς τοῦ Παρθενῶνος (4). Ἀλλὰ περὶ αὐτῆς, πλὴν τοῦ Πλινίου (5), φαίνεται ῥητῶς μαρτυρῶν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοφάνης, ὅταν λέγῃ ἐν Θεσμοφοριαζούσαις (6)·

« Παλλάδα τὴν φιλόχορον . . .
ἣ πόλιν ἡμετέραν ἔχει . . .
κληδοῦχός τε καλεῖται».

Ἕτερα δὲ Θεῶν ἀγάλματα ἀποδίδονται τῷ Φειδίᾳ ὁ Παρνόπιος Ἀπόλλων ἐν Ἀκροπόλει (7), ὁ Πρόναος Ἑρμῆς, ἐκ λευκοῦ λίθου παρὰ τῷ Ἰσμηνίῳ ἐν Θήβαις (8), ἡ χρυσελεφαντίνη Ἀφροδίτη ἢ Οὐρανία ἐν Ἠλιδι, τὸν ποδα ἔχουσα ἐπὶ χελώνης (9), ἑτέρα Ἀφροδίτη Οὐρανία ἐκ Παρίου λίθου ἐν τῷ κεραμεικῷ (10).

Πολὺς δ' ἀποδίδοται ἔπαινος καὶ εἰς τὴν Ἀμαζόνα αὐτοῦ, *« τὴν ἐπερειδομένην τῷ δορατίῳ »* κατὰ Λουκιανὸν (11), ὅστις ἐκθειάζει αὐτῆς *«τὴν τοῦ στόματος ἁρμογὴν καὶ τὸν αὐχένα »*. Ἦν δὲ πιθανῶς αὐτὴ ἐκείνη ἡ

(1) Ζ, 27. — (2) ΣΤ, 26.—(3)35,34. — (4) Preller, Arch. Ztschr. n. 40, σ. 261.—(5) Αὐτόθ. — (6) 1136—1142. Ἰδ. καὶ Σχ. αὐτόθ. — (7) Παυσ. Α, 24. — (8) Αὐτ. Θ, 10. — (9) Αὐτ. ΣΤ, 25.-Πλουτ. π. Ἰσ. καὶ Ὀσ. - Συζ. ἀποφθ. 32.— (10) Παυσ. Α, 14.— (11) Εἰκ. 4, 6.

ρησιν, δι' ὃ καὶ ἔχριον ἐλαίῳ τὸ ἄγαλμα. Ἕνεκα τούτου ἡ βάσις αὐτοῦ ἵδρυτο οὐχὶ ἐπ' ἐδάφους ἐκ λίθου Παρίου, ἐξ οὗ ἦν ᾠκοδομημένος ὁλόκληρος ὁ ναός, ἀλλ' ὡς ἡ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ πώρου, οὕτω καὶ αὐτὴ ἐπὶ μέλανος λίθου, οὗ τὸ χρῶμα δὲν ἐμολύνετο ὑπὸ τοῦ ἐλαίου. Καὶ τότε μὲν ἐπεσκεύασε τὸ ἄγαλμα καλλιτέχνης τις καλούμενος Δημοφών. Ἐπὶ Καίσαρος δὲ λέγεται ὅτι κεραυνὸς ἐνέσκηψεν ἐπ' αὐτό, ἀλλὰ χωρὶς, ὡς φαίνεται, πολὺ νὰ τὸ βλάψῃ (1). Ὁ Καλιγούλας εἶχεν ἀποφασίσει νὰ μετακομίσῃ αὐτὸ εἰς Ῥώμην, καὶ ἀποκεφαλίσας αὐτό, νὰ τῷ ἐπιθέσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κεφαλήν· ἀλλὰ τὴν παράβολον ταύτην ἰδέαν δὲν ἐξετέλεσεν. Ἐπὶ Λουκιανοῦ τῷ εἶχον ἀποκοπῇ δύο τῶν χρυσῶν του βοστρύχων, ὅπερ ὅμως ὁ Παυσανίας δὲν ἀναφέρει. Ἐπ' Ἰουλιανοῦ μνημονεύεται ἔτι τὸ ἄγαλμα ὡς ὑπάρχον (2), ἐν δὲ τῇ πέμπτῃ μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β, ἐνεπρήσθη ὁ ναὸς καὶ ἔπαυσαν τὰ Ὀλύμπια (3). Καὶ μνημονεύει μὲν τοῦ Διὸς ἔτι ὁ Κεδρηνὸς ὡς καταστραφέντος ἐν τῇ πυρκαϊᾷ τοῦ Λαυσαϊκοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, συμβάσῃ ἐν ἔτει 475 (4), ἀλλὰ γνωστὴ εἶναι ἡ περὶ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα τοῦ συγγραφέως τούτου ἀκρισία καὶ ἀγνοια.

Οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν τὸ ἀριστούργημα τοῦτο ὡς ἀμίμητον, καὶ ὁ Πλίνιος λέγει (5) Jovem Olympium nemo æmulatur· δι' ὃ καὶ ὀλίγοι ἐτόλμησαν ν' ἀπεικονίσωσιν αὐτὸ δι' εὐτελεστέρας ὕλης. Ἐξ ὅσων δὲ περὶ τοῦ Φειδαϊκοῦ ἔργου γνωρίζομεν, φαίνεται ὅτι, μεταξὺ ὅλων τῶν σωζομένων τοῦ Διὸς ἀγαλμάτων, ἰδέαν τινὰ ὁπωσοῦν εἰς τὸ πρωτότυπον προσεγγίζουσαν, σκιὰν τῆς μὲν

(1) Εὐσεβ. πρ. Εὐ. Γ, 2. — (2) Λιβαν. Ἐπιστ. 1052. Ἴδε καὶ Ἰουλ. Ἐπ. 8.— (3) Σχολ. Λουκ. σ. 221. Ἔκδ. Jacobitz. — (4) Χρον. σ. 322.— (5) 34. 8.

Ἀρείαν Ἀθηνᾶν ἐν Πλαταιαῖς, ἐκ τῶν αὐτόθι Περσικῶν λαφύρων (1), ἢ ἐκ τοῦ ἀριστείου τοῦ δοθέντος τοῖς Πλαταιεῦσι μετὰ τὴν παρ' αὐτοῖς μάχην, κατὰ Πλούταρχον (2).

Οὐχὶ δὲ φοβερὰν, μεγαλοπρεπῆ ἢ ἀρειμάνιον μόνον ἔκφρασιν, ἀλλὰ καὶ προσηνῆ καὶ γλυκεῖαν ἐγίνωσκε νὰ δίδῃ ὁ ἀριστοτέχνης εἰς τὴν Θεὰν τῆς ἐκλογῆς του, καὶ τοιαύτην ἔπλασεν, ἐκ χαλκοῦ ὡς τὴν πρόμαχον, τὴν Λημνίαν κληθεῖσαν Ἀθηνᾶν, διότι οἱ ἐν Λήμνῳ κληροῦχοι Ἀθηναῖοι ἀνέθηκαν αὐτὴν ἐν τῇ Ἀκροπόλει (3). Φαίνεται δ' ὅτι καὶ ἕτερόν τι εἶχεν αὕτη ὡς ἐκ τῆς μορφῆς της ἐπίθετον, οἷον καλή, καλλίστη, καλλίμορφος, ἢ ἴσως Μορφώ, ὡς ἡ ἐν Σπάρτῃ Ἀφροδίτη (4), διότι ὁ Πλίνιος (5) λέγει ὅτι ἕνεκα τοῦ κάλλους της ἔλαβεν ἐκ τῆς μορφῆς της τὴν ἐπωνυμίαν (ut formæ cognomen acceperit). Ὁ Παυσανίας καλεῖ τὸ ἔργον τοῦτο « *Θέας μάλιστα ἄξιον* », ὁ δὲ Λουκιανὸς (6) εἰς τὸν ἐρωτῶντα « *τῶν δὲ Φειδίου ἔργων τί ἐπήνεσας;* ἀπαντᾷ· *Τί δ' ἄλλο ἢ τὴν Λημνίαν;* καὶ θαυμάζει « *τὴν τοῦ παντὸς προσώπου περιγραφὴν, καὶ τῶν παρειῶν τὸ ἁπαλὸν, καὶ ῥῖνα σύμμετρον* ». Ἐκ τοῦ Ἱμερίου (7) τέλος διδασκόμεθα ὅτι ἦν ἄοπλος, καὶ ὅτι ὁ Φειδίας ἐχρωμάτισε τὸν χαλκὸν « *ἐρύθημα καταχέας τῆς παρειᾶς, ἵνα ἀντὶ κράνους ὑπὸ τούτου τῆς Θεοῦ τὸ κάλλος κρύπτοιτο.* ». Αὐτὸς δ' ὁ Φειδίας ἐθεώρει, φαίνεται, τὸ ἔργον του τοῦτο ὡς ἓν τῶν ὡραιοτέρων, διότι ἐπ' αὐτοῦ, κατὰ Λουκιανὸν, ἐπέγραψε τὸ ὄνομά του, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἀλλὰ τοῦτο ἴσως τῷ ἐπετράπῃ διότι ταῦτα ἦσαν ἀγάλματα ξένα, καὶ οὐχὶ Ἀθηναίοις ἀνήκοντα.

Χρυσελεφαντίνην Ἀθηνᾶν ἐποίησεν ὁ Φειδίας καὶ

(1) Παυσ. Θ, 4.— (2) Β. Ἀριστ. 20.—(3) Παυσ. Α, 28.— (4) Αὐτ. Γ, 15. - Λυκόφρ. Ε, 449 Τζετζ. — (5) 34, 54. — (6) Εἰκ. Δ.— (7) Λόγ. ΚΑ. 4.

ἐντελείας τῆς ὅλης διαθέσεως καὶ τῆς μεγαλειότητος τοῦ ἀριστουργήματος δίδωσι τὸ ἐν τῷ Βατικανικῷ Μουσείῳ κατατεθειμένον ἄγαλμα, τὸ καλούμενον Βερόσπιος Ζεὺς (Πίν. Η, 4)· τῆς δ' ὑπερανθρώπου καὶ ὄντως θείας ἐκφράσεως τῆς κεφαλῆς, ἡ αὐτόθι διατηρουμένη ἐξ Ὀρτικολίου προτομὴ (Πίν. Η, 5). Παρίσταταται δ' ὁ Φειδαϊκὸς Ζεὺς καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Ἠλείων ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ εἰς ἀτελέστατον ἀποτύπωμα (1), πολὺ δ' ὡραιοτέρα ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ Ἀρκαδικῶν νομισμάτων τῆς 104ης Ὀλυμπιάδος, ὅταν οἱ Ἀρκάδες ἐκυρίευσαν τὴν Ὀλυμπίαν (2).

Ἡ δὲ τῆς ποιήσεως τοῦ Διὸς ἐποχὴ εἰκάζεται ἔκ τινος περιστάσεως, ἧς μνημονεύει ὁ Παυσανίας, ὅτι μεταξὺ τῶν χρυσῶν ἀθλητικῶν ἀνδριάντων τῶν κοσμούντων τὸν ἐμπροσθιον κανόνα ὅστις συνήνου τοῦ θράνου τοὺς πόδας, εἷς παῖς, ταινίαν ἀναδούμενος, ἐλέγετο ὅτι ἦν ὁ Ἠλεῖος, ἢ κατά τινας (3) Ἀργεῖος, Παντάρκης, νέος, φίλος τοῦ Φειδίου, νικήσας ἐν παισὶν ἐν Ὀλυμ. 86. Τότε λοιπὸν φαίνεται ὅτι ἔγεινε καὶ τὸ ἄγαλμα, καὶ τὴν νέαν νίκην ἠνίττετο τοῦ ἀναδουμένου τὸ σχῆμα, ἑπομένως τὸν Δία ἐποίησεν ὁ Φειδίας μετὰ τὴν Ἀθηνᾶν, καὶ μετ' αὐτοῦ τὴν ἀποπεράτωσιν ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας, κατηγορήθη, ἐφυλακίσθη καὶ ἀπεβίωσε. Τινὲς τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων, τῶν προκατειλημμένων μάλιστα ἐκκλησιαστικῶν (4), προσάπτουσιν εἰς τὴν φιλίαν ταύτην ἀγενέστερον χαρακτῆρα, διηγούμενοι καὶ ὅτι ὁ Φειδίας ἐπέγραψε τὸ ὄνομα τοῦ Παντάρκους καὶ ῥητῶς (Παντάρκης καλός), εἰς τὸν δάκτυλον τοῦ Διός, ἐξ οὗ τινες τῶν νῦν κριτικῶν (5) ἠθέλησαν νὰ ἐξαγάγωσι τὸ

(1) DENKM. 103. — (2) Αὐτ. 181. - Ἴδε Quarem. de Quincy. Jup. Olymp. Frontispice. — (3) Φώτ. βιβλιοθ. — (4) Κλημ. Ἀλεξ. σ. 35 C. - Ἀρνοβ. κ. Ἔθν. ΣΤ. 13. —(5) Ἰδίως Müll. de vit. Phid. § 18.

συμπέρασμα, ὅτι ὁ Φειδίας ἦν ἔτι νέος ὅταν ἐποίει τὸν Δία. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις οἱ γέροντες συνεχῶς ἐπέχαιρον εἰς τὴν φιλίαν τῶν νέων, ὡς ὁ Ἀνακρέων μέχρι τοῦ ἐσχάτου αὐτοῦ γήρως, καὶ ὡς ὁ Πίνδαρος ἀπέθανεν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Θεοξένου. Ἀλλ' οὔτε καὶ πιστευτὸν φαίνεται τὸ ἀνέκδοτον τῆς ἐπιγραφῆς ἐκείνης, ἣν δὲν εἶδεν ὁ Παυσανίας, καὶ ἥτις θὰ διήγειρε πιθανῶς πολὺ δριμυτέρας κατηγορίας κατὰ Φειδίου, παρὰ τὸ ὅτι ἐπέγραψεν ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀσπίδα τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ ἦν τέλος ὁ μὲν Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς λέγει ἐπιγεγραμμένην οὐχὶ ἐπὶ τοῦ Διὸς, ἀλλ' ἐπὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ δὲ Λιβάνιος ἐπὶ τῆς ἐν Ἠλιδι Ἀφροδίτης.

Ἐκτὸς δὲ τῶν δύο τούτων ἐξόχων γλυπτικῶν ἔργων, ὁ Φειδίας κατεσκεύασε καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ Θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἀγάλματα. Ἰδίως δ' ἠσχολήθη εἰς τὴν παράστασιν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἓν τῶν ἀριστουργημάτων αὐτοῦ ἦν, ἐκτὸς τοῦ Παρθενῶνος, ἡ κολοσσιαία καὶ χαλκῆ, «ἡ, κατὰ Δημοσθένην (1), *μεγάλη Ἀθηνᾶ, ἣν ἀριστεῖον ἡ πόλις τοῦ πρὸς βαρβάρους πολέμου, δόντων τῶν Ἑλλήνων τὰ χρήματα ταῦτ' ἀνέθηκεν*», ἤ, ὡς ἐκφράζεται ὁ Παυσανίας (2), «*ἀπὸ Μήδων τῶν εἰς Μαραθῶνα ἀποβάντων*», ὅπερ ὅμως οὐδόλως δηλοῖ ὅτι κατεσκευάσθη ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἐκ τῶν τεταμιευμένων λαφύρων αὐτοῦ μετὰ ταῦτα. Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Δημοσθένους (3) καλεῖ αὐτὴν Πρόμαχον, λέγει δ' ὁ Ζώσιμος (4) ὅτι ὡς Πρόμαχος ἡ Θεὰ παριστᾶτο ἐν τοῖς ἀγάλμασιν ὡπλισμένη, τὴν ἀσπίδα ἀνέχουσα, καὶ «*οἷον τοῖς ἐπιοῦσιν ἱστασθαι μέλλουσα*». Τοιαύτην ἄρα διάθεσιν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ ἡ τοῦ Φειδίου. Ἡ θέσις αὐτῆς, κατὰ Παυσανίαν καὶ

(1) Παραπεσ. § 272.— (2) Α. 20.— (3) κ. Ἀνδροτ. σελ. 597 Reisk.— (4) Ε, 6.

Ἡρόδοτον (1), ἦν μεταξὺ Προπυλαίων καὶ Παρθενῶνος, ὅπου καὶ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς, ἀπέναντι τῆς βορειοδυτικῆς τοῦ ναοῦ γωνίας, ἀνευρέθη εὐρύχωρον τετράγωνον ἐν τῷ ὁριζοντίῳ βράχῳ λελαξευμένον, καὶ κυβικὴν ἔχον ὀπὴν ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ, οἵα ἡ ὑπὸ τὴν βάσιν τοῦ ἀγάλματος τῆς παρθένου. Τοσοῦτον δ' ἦν τὸ ὕψος τοῦ κολοσσοῦ τούτου, ὥστε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν πάλιν τοῦ Παυσανίου, ὁ λόφος καὶ ἡ αἰχμὴ αὐτοῦ ἦσαν σύνοπτα ὑπὲρ τὸν Παρθενῶνα τοῖς καταπλέουσιν ἐκ Σουνίου. Ἀλλ' ὑπὲρ τοὺς 60′ ὑψηλὸν δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι τὸ ἄγαλμα μόνον, ἐκτὸς τῆς βάσεως, διότι, κατὰ Στράβωνα (2), ὁ ἐν Τάραντι Ζεὺς 60′ ὕψος ἔχων, ἦν μετὰ τὸν τῆς Ῥόδου ὁ ὑψηλότερος κολοσσὸς τῆς ἀρχαιότητος. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀσπίδος ἐπετόρευσε μετὰ ταῦτα ὁ Μῦς Κενταυρομαχίαν, κατὰ διάγραμμα, ὡς λέγει ὁ Παυσανίας (3), τοῦ ζωγράφου Παῤῥασίου, ὅστις ὅμως ἤκμασε περὶ Ὀλυμ. 95, δι' ὃ καὶ ὑπενοήθη ὑπό τινων μὴ πρόκειται περὶ ἄλλου ἀρχαιοτέρου καλλιτέχνου, τόσῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐν ἐπιγράμματι, διατηρηθέντι ὑπ' Ἀθηναίου (4), φέρεται· «*Γράμματα Παῤῥασίοιο, ἔργα Μυός*». Ἐπί τινων τῶν ἀττικῶν νομισμάτων ἀπαντᾶται ἡ παράστασις τῆς Προμάχου, ἀκριβῶς μὲν κατὰ τὴν γνωστὴν αὐτῆς θέσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ κατὰ τὸ σχῆμα πάντοτε· διότι, ἐν ᾧ ἐφ' ἑνὸς τῶν νομισμάτων φέρει ἀνω τὴν ἀσπίδα, καὶ τὸ δόρυ προτεταμένον (5), ὅπερ προφανῶς ἦν τὸ ἀληθὲς αὐτῆς σχῆμα, ἐφ' ἑτέρου ἀπ' ἐναντίας ἔχει παρὰ ποδας ἀσπίδα καὶ δόρυ (6), εἰς νύξιν μᾶλλον ἢ εἰς εἰκονισμὸν τοῦ ἀγάλματος.

Ἰσοϋψῆ σχεδὸν τῇ Προμάχῳ, ἴσως αὐτῆς ἀντίγραφον, ἀκρόλιθον δὲ καὶ ἐπίχρυσον, κατεσκεύασε τὴν

(1) E, 77.—(2) ΣΤ, 278.—(3) H, 34, 18.—(4) IA σ. 782. (5) DENKM. I, 20, n. 104. — (6) Gerhard, Minerveneidole, IV, 1.

κατὰ Στράβωνα (1) δι' ἰάμβων ὁ Καλλίμαχος· καὶ ὁ Παυσανίας, εἰ καὶ γνωρίζει αὐτὰς, ἀπαξιοῖ ὅμως νὰ τὰς ἀναφέρῃ, διότι αὗται ὀλίγον συνέτεινον εἰς τὸ ἐκ τοῦ ἤθους καὶ τοῦ χαρακτῆρος πηγάζον εὐγενὲς μεγαλεῖον αὐτοῦ. «*Ἐπεὶ καὶ τὰ εἰρημένα αὐτοῖς μέτρα*, λέγει ὁ περιηγητὴς, *πολύ τι ἀποδέοντά ἐστιν, ἢ τοῖς ἰδοῦσι παρέστηκεν εἰς τὸ ἄγαλμα δόξα*». Ἦν δ' ἡ σύνολος τοῦ ἀγάλματος ἔμφασις καταπληκτικὴ, προσωποποιοῦσα τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοδυνάμου καὶ παντοκράτορος, τοῦ «*πατρὸς ἀνδρῶν τε Θεῶν τε*», τοῦ εὐμενῶς προσδεχομένου τὰς ἀνθρωπίνους δεήσεις. Κατὰ Δίωνα τὸν Χρυσόστομον (2) «*ἦν Ζεὺς κατανεύων, εἰρηνικός τε καὶ παντοκοῦ πρᾶος*» κατὰ δὲ Λίβιον (3), ὁ Παῦλος Αἰμύλιος ἐξέλαβεν αὐτὸν ὡς αὐτὸν τὸν Δία παρόντα, ὡς Jovem præsentem, καθὼς καὶ ἐν γένει οἱ ἀρχαῖοι ἐφρόνουν, ὅτι ὁ Ζεὺς παρίστατο εἰς τοῦ ἀγάλματος τὴν κατασκευήν (4). Τοῦτο λέγεται καὶ ἐν τῷ ἑπομένῳ ἐπιγράμματι Φιλίππου τοῦ Θεσσαλονικέως (5)·

«*Ἦ Θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆν ἐξ οὐρανοῦ εἰκόνα δείξων,*
Φειδία, ἢ σύ γ' ἔβης τὸν Θεὸν ὑψόμενος».

Κατὰ δὲ Παυσανίαν ἐπεσήμανεν εἰς τὸν Φειδίαν ὁ Ζεὺς τὴν ἐπιδοκιμασίαν του διὰ κεραυνοῦ. Νηπενθὲς ἦν τὸ νὰ ἰδῇ τις τὸ ἄγαλμα (6), ὁ δ' ἄνευ τούτου ἀποθανὼν, ἦν ὡς ἂν εἶχεν ἀποθάνει ἀμύητος.

Ὁ Παυσανίας διηγεῖται (7) ὅτι ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα μετὰ τὴν κατασκευὴν, ἐξεκόλλησεν αὐτοῦ ὁ ἐλέφας, διοτι, ὡς αὐτὸς φρονεῖ (8), ἡ ἐλώδης φύσις τῆς Ἄλτυος ἦν ἐπιβλαβὴς εἰς τῆς κόλλης τὴν διατή-

(1) H, 354. — (2) IB, Ὀλυμπιακῷ. — (3) 45, 28. — (4) Στράβ. H, 354. Ἰδ. Φώτ. Μυρλ. σ. 37. — (5) Anall. II, σ. 223.—(6) Ἀρριαν. Ἐπικτ. A, 6. - Δ. Χρυσ. IB, σ. 200.— (7) Δ, 31.— (8) E, 11.

Νίκαι, καὶ κατωτέρω ἕτεραι δύο. Ἀπὸ ποδὸς δ' εἰς πόδα ᾠήκον, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ κολοσσιαίου κατασκευάσματος, τέσσαρες δοκοὶ ἢ κανόνες, καὶ ὁ μὲν ἐμπρόσθιος εἶχεν ἐπειργασμένα ὀκτὼ ἀγάλματα παίδων ἀγωνιστῶν, οἱ δὲ λοιποὶ εἰκοσιεννέα, παριστῶντα τὴν κατὰ τῶν Ἀμαζόνων μάχην τοῦ Ἡρακλέους. Καὶ καθέτως δὲ διῃροῦντο τὰ μεταξὺ τῶν ποδῶν διαστήματα διὰ κιόνων, πιθανῶς ἕκαστον διὰ δύο, καὶ τὸ μεταξὺ αὐτῶν, ἴσως ὑπὸ τοὺς κανόνας, ἐκλείετο διὰ τοίχων καταγράφων, ὧν ἕκαστος εἶχε σύμπλεγμα ἐκ δύο ζῳδίων (1)· ὁ ἐμπρόσθιος ὅμως τοῖχος ἦτον ἄγραφος καὶ κυανοῦς μόνον, πιθανῶς διότι ἐπ' αὐτοῦ προεῖχε τὸ ἄγαλμα. Ὑπεράνω δὲ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν, ἴσως κατὰ τὸ φαινόμενον μέρος τῆς ἕδρας τοῦ Θρόνου, καὶ κατὰ τοὺς στύλους τῶν χειρῶν, παρίσταντο Ἀπόλλων καὶ Ἄρτεμις φονεύοντες τοὺς Νιοβίδας, καὶ ὑπὲρ αὐτοὺς Σφίγγες ἁρπάζουσαι παῖδας Θηβαίους. Τὸ ἔρεισμα δὲ τοῦ Θρόνου εἶχεν εἰς τὸ ἀνώτατον αὐτοῦ μέρος, καὶ ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός, τρία Χαρίτων καὶ τρία Ὡρῶν ἀγάλματα· καὶ ὑπὸ τοὺς ποδας τέλος τοῦ Διὸς ἦν ὑποπόδιον, ἔχον χρυσοῦς λέοντας, εἰς τὰς γωνίας πιθανῶς, καὶ ἐπειργασμένην μάχην Θησέως κατ' Ἀμαζόνων. Τέλος δ' εἶχε καὶ τὸ βάθρον, ἢ μᾶλλον τὸ μέτωπον τοῦ βάθρου τοῦ φέροντος τὸ ἄγαλμα καὶ τὸν θρόνον, ἐπειργασμένην χρυσῆν τὴν Ἀφροδίτην, ἀναδυομένην μεταξὺ Ἔρωτος καὶ Πειθοῦς στεφανούσης αὐτὴν, καὶ ἔνθεν μὲν Δία, Ἥραν (ἴσως καὶ Ἥφαιστον), Χάριν, Ἑρμῆν καὶ Ἑστίαν, ἔνθεν δὲ Ἀπόλλωνα, Ἄρτεμιν, Ἀθηνᾶν καὶ Ἡρακλῆν, ἴσως τὴν περὶ τοῦ Τρίποδος πάλην, ἔτι δὲ Ποσειδῶνα καὶ Ἀμφιτρίτην, καὶ εἰς ἑκάτερον τῶν περάτων Ἀπόλλωνα ἐφ' ἅρματος, καὶ Σελήνην ἐφ' ἵππου.

Τὰς διαστάσεις τοῦ ἀγάλματος τούτου συνέγραψε

(1) Ἴδε κατωτ. περὶ Παναίνου.

συναγωνισθεῖσα, κατὰ Πλίνιον (1), ἐν Ἐφέσῳ, καὶ τὰ δευτερεῖα μετὰ τὴν τοῦ Ἀλκαμένους λαβοῦσα· καὶ ὡς αὐτῆς ἀντίτυπον δύναται οὐχὶ ἀπιθάνως νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐν τῷ Βατικανῷ διατηρουμένη Μουσείῳ (2), ἧς τὸ σχῆμα καὶ ἐπὶ δακτυλιολίθου σώζεται γεγλυμμένον (3).

Εἰργάσθη δὲ τέλος ὁ Φειδίας καὶ μέγα σύμπλεγμα χαλκοῦ ἐκ 13 ζῳδίων συγκείμενον, εἰς Δελφοὺς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀνατεθὲν εἰς μνήμην τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, καὶ παριστῶν τὸν Μιλτιάδην ἐν μέσῳ Ἀθηνᾶς καὶ Ἀπόλλωνος, καὶ τοὺς ἥρωας Κόδρον, Θησέα, Φυλέα, καὶ ἑπτὰ ἐκ τῶν ἐπωνύμων (4).

Ἕνεκα δὲ τῆς μεγάλης τοῦ Φειδίου φήμης, ἀποδίδονται αὐτῷ ἐπὶ τῆς ἀρχαιότητος ἤδη καλλιτεχνήματα ἄλλοις ἀνήκοντα, ὡς ἡ τοῦ Κολώτου Ἀθηνᾶ, ἴσως ἡ Μήτηρ Θεῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις Μητρῴου (5), ἣν ὁ Πλίνιος (6) λέγει τοῦ Ἀγορακρίτου, καὶ ὁ ἐν Ἐπιδαύρῳ χρυσελεφάντινος Ἀσκληπιὸς (7), ὅστις κατ' ἐπίγραμμα (8) ἦν Παρίου τινὸς Θρασυμήδους. Πολὺ δὲ πλείονα ἔργα ἀπέδιδεν αὐτῷ ἡ ἀκρισία τῶν Βυζαντινῶν. Τέλος δὲ καὶ ἐπιγραφὴ, μεταγενεστέροις ὅμως χρόνοις ἀνήκουσα, λέγει ἔργον αὐτοῦ τὸνἕνα τῶν δύο παρὰ τοῖς ἵπποις αὐτῶν ἱσταμένων κολοσσιαίων καὶ ὡραίων Διοσκούρων, τῶν κοσμούντων τὴν ἐν Ῥώμῃ Κυριναλίαν Πλατεῖαν, τὴν λεγομένην Μόντε Καβάλλο.

Συμπατριώτης δὲ, σύγχρονος καὶ συμμαθητὴς τοῦ Φειδίου, καθ' ὁ μαθητεύσας καὶ αὐτὸς παρὰ τῷ Ἀργείῳ Ἀγελάδᾳ (9), ἦν Μύρων ὁ ἐξ Ἐλευθερῶν, κώμης τῆς Ἀττικῆς, κατὰ τὸν σημερινὸν ἅγ. Μελέτιον ἢ τὴν Κά-

(1) 34, 19.— (2) DENKM. 138. — (3) Αὐτ. 138, b.— (4) Παυσ. I, 10. — (5) Παυσ. A, 3. - Ἀρρίαν. Περιπλ. 9. — (6) 36, 4, 3. — (7) Ἀθηναγ. πρ. ὑπ. Χριστ. 14. — (8) Παυσ. B. 27.— (9) Pl. 34, 19 3.

ζαν. Κατὰ πάσας τὰς περὶ τῆς τέχνης αὐτοῦ μαρτυρίας, ἐπινοητικώτατος ὁ πλάστης οὗτος εἰς παντοίων σχημάτων εὕρεσιν, τοῦ καλοῦ τὴν ὑπερτάτην παράστασιν ἐπεδίωκε καὶ αὐτὸς, ἀλλ' ἔχαιρεν ἰδίως εἰς τὰς ποικίλας καὶ διαίας τῶν σωμάτων κινήσεις, καὶ εἰς ἔκφρασιν ζωῆς ὀργώσης καὶ δραστηρίας. Τοῦτο προϋπέθετεν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἔδιδε, πολλὴν ἄνεσιν εἰς τὴν γλυφίδα αὐτοῦ, χωρὶς ὅμως ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὴν ἐντελῶς ἔτι μεμακρυσμένης τινὸς ἐπιῤῥοῆς τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἐργαστηρίου ἀφ' οὗ ἐξήρχετο, καὶ ἣν εἴδομεν καὶ αὐτὸν τὸν Φειδίαν ἀναγνωρίζοντα, ἀλλὰ δαιμονίως εἰς ὕψος ἐξευγενίσαντα καὶ εἰς μεγαλοπρέπειαν. Οὕτω, πλὴν ὅτι περὶ τὴν κόμην καὶ ἄλλα πάρεργα ἐνέμενεν οὗτος εἰς τὴν παλαιὰν αὐστηρότητα, διετήρει καὶ εἰς τῶν προσώπων τὴν διάπλασιν ἔτι μᾶλλον ἢ ὁ Φειδίας τοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου τὴν ἀπάθειαν καὶ τὴν ἠρεμίαν, ὥστε παρ' αὐτῷ αἱ μὲν ὁρμητικαὶ τοῦ σώματος κινήσεις παρίστων τὴν σφριγῶσαν ζωὴν, ἡ δ' ἀθορύβητος τοῦ προσώπου σύστασις ἀντηνάκλα τὴν καθαρὰν καὶ ἀναλλοίωτον καλλονήν. Διὰ τοῦτο, ἐν ᾧ ὁ Πετρόνιος λέγει ὅτι ὁ Μύρων ἐνέκλεισεν εἰς τὸν χαλκὸν τὴν ψυχὴν (animam) τῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων, κατὰ Πλίνιον (1) ἐξ ἐναντίας ἔλειπεν ἐκ τῶν πλασμάτων αὐτοῦ *τὸ πνεῦμα* (animus), καὶ τὸ ὑπέρτατον αὐτῶν προτέρημα ἦν ἡ συμμετρία. «*πρῶτος*, λέγει ὁ συγγραφεὺς, *θεωρεῖται ὡς τὴν ποικιλίαν πολλαπλασιάσας, παραγωγικώτερος ἀναδειχθεὶς ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τῆς συμμετρίας μᾶλλον στοχαζόμενος ἢ ὁ Πολύκλειτος· ἀλλὰ συγχρόνως ὡς τῶν σωμάτων μόνον ἐπιμελούμενος, παραμελῶν δὲ τὴν τοῦ πνεύματος ἔκφρασιν, οὐδὲ βελτιώσας τὸ ἀρχαϊκῶς τραχὺ εἰς τὴν τῆς κόμης παράστασιν*». Συμμετρίαν δὲ λέγει οὐχὶ βεβαίως τὴν πρὸς ἓν μέτρον

(1) Αὐτ.

καὶ ἕνα κανόνα τῶν μερῶν πάντων ἀναλογίαν, διότι ὡς πρὸς τοῦτο οὐδεὶς ποτε ἔφθασεν ἢ ὑπερέβη τὸν Πολύκλειτον, ἀλλὰ τὴν κατὰ τὰς θέσεις καὶ κινήσεις πάντων τῶν μερῶν συνεπῆ εὐρυθμίαν, ἥτις ἐντυποῖ εἰς τὰ γλυπτὰ ἔργα καὶ ἐμφυσᾷ τῆς ζώσης φύσεως τὴν ἀλήθειαν. Τὴν γονιμότητα καὶ ποικιλίαν τῆς γλυφίδος τοῦ Μύρωνος μαρτυροῦσι πάμπολλα καὶ παντοίου εἴδους μνημονευόμενα ἔργα αὐτοῦ, καὶ Θεοὶ, καὶ ἄνδρες, καὶ γυναῖκες, καὶ ζῶα, καὶ τέρατα. Εἰς τὴν τῶν ζώων πλάσιν ἦτον ἐπόμενον νὰ διαπρέπῃ ὁ Μύρων, διότι πρὸς τὴν φύσιν τῆς τέχνης αὐτοῦ συγγενὴς ἦν ἡ παράστασις ὄντων δι' ἃ δὲν ἀπῃτεῖτο προσώπου ἔκφρασις, ἀλλὰ μόνον ἐρύθμος, ζωηρὰ καὶ φυσικὴ μίμησις καὶ διάθεσις τῶν λοιπῶν τοῦ σώματος μελῶν. μεταξὺ αὐτῶν ἐπαινοῦνται εἷς κύων (1), καὶ τέσσαρες ταῦροι ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Ῥώμῃ (2)· ἀλλὰ πρὸ πάντων μετὰ θαυμασμοῦ ὑμνεῖ πᾶσα ἡ ἀρχαιότης τὴν μυκωμένην αὐτοῦ χαλκῆν βοῦν (3), ἥτις ἐπὶ μὲν Κικέρωνος ἦν ἔτι ἐν Πυνυκὶ (4), μετὰ δὲ ταῦτα μετεκομίσθη εἰς τὸν ναὸν τῆς Εἰρήνης ἐν Ῥώμῃ (5). Οὐδέποτε καλλιτέχνημα κατέστησε δημοτικώτερον ἡ ποιητικὴ μοῦσα, διότι περὶ αὐτῆς σώζονται, πλὴν ἄλλων ποιημάτων (6), καὶ 57 ἐπιγράμματα, ὧν 46 μὲν ἑλληνικὰ (7), 11 δὲ λατινικὰ (8). Ἐν αὐτοῖς παντοίως ἐκφράζεται ἡ ἀξιοθαύμαστος ζωηρότης καὶ ἀλήθεια τοῦ ἀριστουργήματος τούτου, διότι ἄλλοτε μὲν λέγεται ὅτι ταῦροι προσέρχονται τῇ δαμάλει, ἄλλοτε δ' ὅτι μόσχοι ὁπως θηλάσωσιν ἐξ αὐτῆς,

(1) Pl. Αὐτ.—(2) Propert. II,23, 7.—(3) Pl. αὐτ.—(4) Cic. in Verr. IV, 60.—(5) Προκ. π. Γοτθ. πολ. Δ, 21.—(6) Θεοκρ. Εἰδ. ΣΤ. - Ovid. Met. L. 1. de Ponto, Eleg. I, 34.—(7) Ἀνθ. Παλ. Θ. σελ. 713—4 καὶ 793—8. — (8) Auson. epigr. 58—68.

ἢ ὅτι λέοντες ἐφορμῶσιν ὅπως τὴν καταφάγωσιν, ἢ ὅτι ἡ ἀγέλη συνήρχετο πέριξ αὐτῆς, ὅτι ὁ βουκόλος, ὡς ζῶσαν ἐκλαμβάνων αὐτήν, τὴν λιθοβολεῖ, τὴν μαστίζει ἢ τὴν κτυπᾷ ἵνα τὴν κινήσῃ, ὅτι ὁ γεωργὸς προσάγει τὸ ἄροτρον νὰ τὴν ζεύξῃ, ὅτι ζωοκλόπος ἔρχεται νὰ τὴν ἁρπάσῃ, ὅτι ὡς καὶ μυία ἠπατημένη ἐπικάθηται εἰς τὸ δέρμα αὐτῆς, καὶ ἄλλοτε ὅτι αὐτὸς ὁ Μύρων τὴν συγχέει μετὰ τῶν λοιπῶν βοῶν τῆς ἀγέλης του. Ἐκτὸς δὲ τῶν ζώων τούτων ἃ ἐμιμήθη ἐκ τῆς φύσεως ὁ Μύρων, ἀναφέρει ὁ Πλίνιος (1) καὶ πρίστας (Pristas) ἢ θαλασσίους δράκοντας, εἰς τὸ Ποσειδώνιον ἀναμφιβόλως ἀνακειμένους τὸ ἐν τῷ Ἰσθμῷ, ἐν οἷς ὁ θρίαμβος τῆς τέχνης εἰς τοῦτο εἰκότως συνίστατο, ὅτι διὰ σοφοῦ καὶ φυσικοῦ συνδέσμου φύσεων διαφόρων, τὸ ἀνύπαρκτον τέρας ἀνεδείκνυτο ὁμοιάληθες.

Εἰς δὲ τῶν ἀνθρωπίνων αὐτοῦ ἀνδριάντων τὴν πλάσιν ἐπεδίωκε μάλιστα ὁ Μύρων τὴν ποικιλίαν τῶν δυσχερεστάτων θέσεων ἐπὶ τῆς μεγίστης ἐντάσεως τῶν δυνάμεων. Οὕτω μεταξὺ τῶν ἀθλητῶν αὐτοῦ διέπρεπεν ὁ χαλκοῦς δολιχοδρόμος Λάδας ὁ Λακεδαιμόνιος, ὅστις, μόλις φθὰς εἰς τοῦ σταδίου τὸ τέρμα, ἀφ' οὗ μετὰ μεγίστων ἀγώνων ἐνίκησε, ἀποκαμὼν ἀπέβιωσε (2). Παρέστησε δ' αὐτὸν ἤδη ἀφικνούμενον, καὶ ἐντείνοντα τὰς σωματικάς του δυνάμεις εἰς βαθμὸν οὗ ἀνώτερος δὲν ὑπάρχει. Τὸ ἔργον τοῦτο λέγουσι ζωηρότατον τὰ σωζόμενα περὶ αὐτοῦ ἐπιγράμματα(3). Ἀναλόγου τούτου ῥυθμοῦ, ἀλλ' ἔτι περιφημότερος ἦν ὁ ἐπίσης χαλκοῦς Δισκοβόλος αὐτοῦ (4), περὶ οὗ ὁ Κουϊγκτιλιανὸς (5) λέγει, αἰνιττόμενος τὸ τῆς θέσεως δυσχερὲς καὶ ἐπιμεμελημένον· «*Τί τοσοῦτον διάστροφον καὶ κατάπονον, ὡς ὁ τοῦ Μύρωνος δισκοβόλος ἐκεῖνος;* (Quid tam

(1) Αὐτ. — (2) Παυσ. Γ, 11. — (3) Ἀνθ. Παλ. Β. σ. 640 καὶ Πλαν. 13 καὶ 54.— (4) Pl. αὐτ.— (5) II, 13.

distortum et elaboratum, quam est ille Discobolus Myronis?)».

Ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ φιλοψευδεῖ αὐτοῦ (1), περιγράφων «*τὸν δισκεύοντα, τὸν κεκυφότα κατὰ τὸ σχῆμα τῆς ἀφέσεως, ἀπεστραμμένον εἰς τὴν δισκοφόρον, ἠρέμα ὀκλάζοντα τῷ ἑτέρῳ, ἐοικότα ξυναραστησομένῳ μετὰ τῆς βολῆς*», βεβαίως εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Μύρωνος ἀπέβλεπε, διότι πρὸς τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ ὁμοιόταται εἰσί, καὶ ἑπομένως εἰς ἓν πρωτότυπον, καὶ περίφημον τοῦτο, ἀνάγονται αἱ διάφοροι ἐν τοῖς Μουσείοις σωζόμεναι δισκοβόλου παραστάσεις, ἔχουσαι πᾶσαι ῥυθμὸν εὐγενῆ, ἀληθῆ, καὶ σοφὴν τῶν μελῶν διάθεσιν ἐν τῇ δυσκόλῳ αὐτῶν θέσει, ἠρεμίαν δὲ καὶ ἔλλειψιν πάθους ἐν τῷ προσώπῳ. Τῶν ἀντιγράφων τούτων ἐπισημότατον εἶναι ὁ λίθινος ἀνδριὰς τῆς ἐν Ῥώμῃ Μαξιμιανῆς ἐπαύλεως, (Πιν.Θ,7). Ὅμοιος ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ, καὶ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἐν τῷ ἀρχαιοφυλακείῳ (Antiquarium) τοῦ Μονάχου, προσέτι καὶ ἔγγλυφος λίθος ἐν Ῥώμῃ, σχεδὸν ἐντελῶς ὅμοιος πρὸς τὸ ἄγαλμα (2). Ἐποίησε δ' ὁ Μύρων καὶ πολλοὺς ἄλλους Πεντάθλους καὶ Παγκρατιαστὰς (3)· τὰ αὐτὰ δὲ προτερήματα εὐρυθμίας τῶν μερῶν εἰς θέσιν ἀσυνήθη καὶ δυσχερῆ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν καὶ εἰς ἕτερον ἔργον τοῦ Μύρωνος, περίφημον ὑπὸ Πλινίου λεγόμενον (4), τὴν ἐν Σμύρνῃ μεθύουσαν γραίαν, ἐκ λίθου λευκοῦ.

Μεταξὺ δὲ τῶν μυθικῶν ἀντικειμένων φαίνεται μᾶλλον ἐνασμενιζόμενος ὁ γλύπτης οὗτος εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Ἡρακλέους, ὅστις ἦν ἡ προσωποποίησις τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ, τῆς ὑπερτάτης ἐντάσεως τῶν ἀθλητικῶν δυνάμεων· καὶ μεταξὺ ἄλλων μετ' ἐπαίνου ἀναφέρεται σύμπλεγμα αὐτοῦ ἐκ Διὸς, Ἀθηνᾶς καὶ

(1) 18. — (2) DENKM. 139 ά. — (3) Pl. 34, 57. — (4) 36, 4, 10.

Ἡρακλέους, ἐφ' ἑνὸς βάθρου, ἐν τῷ τῆς Σάμου Ἡραίῳ ἱδρυμένον (1). Ἐποίησε δὲ καὶ Ἀπόλλωνα, κείμενον ἐπὶ Ῥωμαίων ἔτι ἐν τῷ τῆς Ἀκράγαντος Ἀσκληπιείῳ, καὶ ἔχοντα ἐπὶ τοῦ μηροῦ μικροῖς ἀργυροῖς γράμμασιν ἐπιγεγραμμένον τὸ τοῦ καλλιτέχνου ὄνομα (2)· ἔτι δὲ Διόνυσον (3), Νίκην ἐπὶ ταύρου (4), Περσέα γοργονοκτόνον (5), Ἐρεχθέα εἰς Ἀθήνας, ἐν τῶν πρωτίστων ἔργων αὐτοῦ κατὰ Παυσανίαν (6), καὶ σύμπλεγμα «*Σατύρου θαυμάζοντος τοὺς αὐλοὺς, καὶ Ἀθηνᾶς*» (7), πιθανῶς αὐτὸ οὗ μνημονεύει ὁ Παυσανίας λέγων (8)· «*Ἐνταῦθα* (ἐν Ἀκροπόλει) *Ἀθηνᾶ πεποίηται τὸν Σειληνὸν Μαρσύαν παίουσα, ὅτι δὴ τοὺς αὐλοὺς ἀπέλοιτο, ἐρρίφθαι σφᾶς τῆς Θεοῦ βουλομένης*».

Ἦν δ' ὁ Μύρων, ὡς ὁ Φειδίας, καὶ τορευτὴς ἐπιδέξιος, καὶ ἐν Μαρτιάλῳ (9) ἐπαινεῖται Serpens in patera Myronis arta.

Καὶ ὅμως ὁ περίφημος οὗτος καὶ γονιμώτατος καλλιτέχνης ἀπεβίωσε, μετὰ Περικλέα, ἐν ἄκρᾳ πενίᾳ, ὥστε οὐδεὶς εὑρέθη θελήσας νὰ δεχθῇ τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ (10).

Παρὰ τῷ Φειδίᾳ πρέπει νὰ τάξωμεν καὶ ἕτερον καλλιτέχνην, τὸν Ἀλκαμένην, Ἀθηναῖον κατὰ Πλίνιον (11), ἀλλὰ καταγόμενον, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν ἐν Λήμνῳ κληρούχων, διότι ὁ μὲν Σουίδας λέγει· «*Ἀλκαμένης ὄνομα κύριον, ὁ Λήμνιος*», ὁ δὲ Τζέτζης (12) ἀποκαλεῖ αὐτὸν Νησιώτην. Κατατάττει δ' αὐτὸν ὁ Πλίνιος μετὰ τῶν ἀρχαϊκῶν καλλιτεχνῶν, Κριτίου, Νησιώτου,

(1) Στράβ. ΙΔ, σ. 607. - Ἴδε καὶ Pl. 34, 12, 3. - Cic. in Verr. IV, 3, § 5.— (2) Cic. αὐτ. 43 § 93.— (3) Παυσ. Θ, 30.— (4) Tatian. c. Gr. 54.— (5) Pl. αὐτ. — (6) Θ, 30.— (7) Pl. αὐτ.— (8) Α, 24.—(9) VI, 92.— (10) Petron. K. 88. — (11) 36, 4, 3.— (12) Χιλ. Η, 193.

καὶ Ἡγίου, ὡς ἐφάμιλλον τοῦ Φειδίου· Aemuli ejus fuere (1). Ὁ δὲ Παυσανίας σύγχρονον τοῦ Φειδίου τὸν λέγει, «*καὶ τὰ δευτερεῖα ἐνεγκάμενον σοφίας εἰς ποίησιν ἀγαλμάτων*» (2)· καὶ ὁ Λουκιανὸς ὁμοίως μετὰ τοῦ Φειδίου κατατάττει αὐτὸν, λέγων· «*ἢ εἴτις Φειδίας ἢ Ἀλκαμένης*» (3). Καὶ αὐτὴ ἤδη αὐτοῦ ἡ ἐποχὴ εἶναι ἀπόδειξις ὅτι ἀξιόλογος ἦν καλλιτέχνης ὁ Ἀλκαμένης, ἀφ' οὗ ἡ φήμη αὐτοῦ δὲν συνεσκιάσθη ὑπὸ τῆς δόξης τοῦ μεγάλου συγχρόνου του. Ἐκ δὲ τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν ἐξάγεται ὅτι εἰργάζετο κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου ρυθμὸν τοῦ Φειδίου, τὸν συνδέοντα τὸ κάλλος μετὰ τοῦ ὕψους καὶ τὴν ἀλήθειαν μετὰ τῆς μεγαλοπρεπείας, εἰ καὶ συγχρόνως ἀναπολοῦντά πως ἔτι, ὡς πρός τε τὰ καθέκαστα καὶ ὡς πρὸς τὸ σύνολον, τὴν ἀρχαϊκὴν αὐστηρότητα. Οὐχ' ἧττον ὅμως ὁ Ἀλκαμένης δὲν ἦτο Φειδίας, ἀλλ' ἠλαττοῦτο, ὡς φαίνεται, ἐκείνου κυρίως κατὰ τὸ μεγαλεπήβολον τῆς ἀντιλήψεως, καὶ κατὰ τὴν αἴσθησιν τῶν ἀναλογιῶν, ἐξ ὧν πηγάζει ἡ τοῦ συνόλου ἐντύπωσις. Τοῦτο κἂν ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἀνεκδότου περὶ διαγωνισμοῦ αὐτοῦ μετὰ τοῦ Φειδίου, οὗ, ὡς εἴπομεν (4), μνημονεύει ὁ Τζέτζης.

Ὡς ὁ μέγας αὐτοῦ σύγχρονος, ὅστις καὶ διδάσκαλος αὐτοῦ λέγεται (5), εἰργάσθη καὶ ὁ Ἀλκαμένης εἰς πᾶσαν ὕλην, καὶ ὡς πρὸς τ' ἀντικείμενα διέπρεψε πρὸ πάντων καὶ αὐτὸς εἰς Θεῶν διάπλασιν, καὶ ἦν ἓν τῶν πρωτίστων ἔργων αὐτοῦ ὁ χρυσελεφάντινος Βάκχος (6) διὰ τὸ ἐν Ἀθήναις Ληναῖον, ἤτοι τὸ ἐν Λίμναις τέμενος τοῦ Θεοῦ.

Ἀλλὰ τὸ ἀριστούργημα αὐτοῦ ἦν ἡ Ἀφροδίτη, ἡ κληθεῖσα ἐν Κήποις, διότι ὁ ναὸς αὐτῆς ἦν ἱδρυμένος ἐν μέσῳ τερπνῶν κήπων (τῶν Ἀγγελοκήπων)

(1) 36, 10. — (2) Ε, 10. — (3) Εἰκ. 4.— (4) Ἴδε Ἀνωτ. — (5) Plin. 34, 19, 12.— (6) Παυσ. Α, 20.

εἰς τὰ πέριξ τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῷ δήμῳ Ἀλωπεκῇ. Ἦν δὲ τὸ ἔργον «*τῶν Ἀθήνησιν ἐν λόγοις ἄξιον*», κατὰ Παυσανίαν (1), «*τὸ κάλλιστον τῶν Ἀλκαμένους πλασμάτων*» κατὰ Λουκιανὸν (2), ὅστις, ἀποδιδοὺς τῇ Ἀφροδίτῃ ταύτῃ τὸ τῆς Οὐρανίας ἐπίθετον, ὃ εἶχε καὶ ἡ τοῦ Φειδίου, ἐπαινεῖ αὐτῆς «*τὰ μῆλα καὶ ὅσα τῆς ὄψεως ἀντοπὰ, καὶ χειρῶν ἄκρα, καὶ καρπῶν τὸ εὔρυθμον, καὶ δακτύλων τὸ εὐάγωγον, ἐς λεπτὸν ἀπολῆγον*». Καὶ ἐκ μὲν τοῦ ἐπιθέτου ἐξάγεται ὅτι ἦν αὕτη ἡ Θεὰ τοῦ αὐστηροῦ κάλλους καὶ τῶν εὐγενῶν πόθων· ἡ δὲ περὶ τὰ καθέκαστα ἐπεξεργασία ἀναπολεῖ τὴν τοῦ ἀρχαϊκοῦ ῥυθμοῦ περιέργειαν, βεβαίως ἀναπτυχθεῖσαν καὶ ἐξευγενισθεῖσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπὸ τῆς βαθείας σπουδῆς τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀναγωγῆς εἰς τὸ ἰδεῶδες καλόν. Ἐκ τοῦ Πλινίου (3) φαίνεται ἐξαγόμενον ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἦν λίθινον, ὁ δ' αὐτὸς συγγραφεὺς μνημονεύει ἀδεσπότου τινὸς παραδόσεως, καθ' ἣν ὁ Φειδίας συνειργάσθη εἰς αὐτοῦ τὴν ἀποπεράτωσιν.

Ἕτερον μεγαλούργημα αὐτοῦ ἦν τὸ σύμπλεγμα δι' οὗ ἐκόσμησε τὸν ὄπισθεν ἀετὸν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διὸς, παριστῶν Κενταυρομαχίαν. Καὶ εἰς τοῦτο μὲν εἰργάσθη ἀναμφιβόλως ἐν Ὀλυμ. 86, ὅτε ὁ Φειδίας κατεσκεύαζε τὸ τοῦ ναοῦ ἄγαλμα· ἀλλ' ἀπόδειξιν ὅτι ὁ Ἀλκαμένης ἦν τινα ἔτη νεώτερος τοῦ Φειδίου φαίνεται χορηγοῦν ἕτερον ἔργον αὐτοῦ, κολοσσιαῖον σύμπλεγμα Ἀθηνᾶς καὶ Ἡρακλέους ἐκ λίθου Πεντελησίου, ὃ οἱ μετὰ Θρασυβούλου ἀνέθηκαν ἐν Θήβαις, ὅτε ἐν Ὀλυμ. 94 ἠλευθέρωσαν τὰς Ἀθήνας.

Ἐκτὸς τέλος τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων ἔργων αὐτοῦ, μνημονεύονται καὶ διάφορα ἄλλα, οἷον Ἥρα ἐν ναῷ ἐπὶ τῆς Φαληρικῆς ὁδοῦ (4), Ἑκάτη Ἐπιπυργιδία,

(1) A, 19.— (2) Εἰκ. 4 καὶ 6. Ἑταιρ. διαλ. 7.— (3) 36, 43.— (4) Παυσ. A, 1.

παρὰ τῷ ναῷ τῆς Ἀπτέρου Νίκης ἐν Ἀκροπόλει (1), Ἥφαιστος ἐν Ἀθήναις, οὗ, καί τοι ὀρθοῦ καὶ ἐνδεδυμένου, ὑπεφαίνετο ὅμως ἡ χώλωσις (2), Ἄρης ἐν Ἀθήναις (3), Ἀσκληπιὸς ἐν Μαντινείᾳ (4), Πρόκνη τὸν φόνον τοῦ Ἴτυος μελετῶσα (5), καὶ εἷς χαλκοῦς Πένταθλος, ὅστις κατὰ Πλίνιον ἐγκρινόμενος ἐπεκαλεῖτο, ὡς γενικῆς τυγχάνων ἐπευφημίας (6).

Τούτων ὁπωσοῦν νεώτερος πρέπει νὰ ταχθῇ ὁ Καλλίμαχος, πιθανῶς Ἀθηναῖος, εἰ καὶ ἡ πατρὶς αὐτοῦ ῥητῶς δὲν ἀναφέρεται. Οὗτος, συγκαταριθμούμενος ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως (7) μετὰ τῶν ἀρχαϊκῶν εἰσέτι καλλιτεχνῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Καλαμίδος, «*τῆς λεπτότητος ἕνεκα καὶ τῆς χάριτος*» φαίνεται ὅτι ἠθέλησεν ἀναπτύξῃ τὰς ἰδιότητας ταύτας, καὶ ἴσως ἐνίοτε ὑπερέβη τὸ μέτρον, τὴν τοῦ Ἀλκαμένους ἐπιτήδευσιν περὶ τὰ καθέκαστα καὶ τὰ πάρεργα μιμηθείς, καὶ πιθανῶς ὑπεραϰοντίσας. Ὁ Παυσανίας λέγει περὶ αὐτοῦ· «*ἀποδέων τῶν πρώτων εἰς αὐτὴν τὴν τέχνην, σοφίᾳ πάντων ἐστὶν ἄριστος*» (8), ἐννοῶν πιθανῶς ὅτι ἦν ἱκανώτερος πρὸς εὕρεσιν τρόπων τεχνουργικῶν ἢ πρὸς τὴν ἐντελῆ παράστασιν τοῦ καλοῦ, ἥτις ὅμως εἶναι ὁ ἀνώτατος τῆς τέχνης σκοπός. Ὁ αὐτὸς δ' ἀποδίδωσιν εἰς αὐτὸν ὅτι καὶ «*λίθους πρῶτος ἐτρύπησεν*», ὅτι δηλαδὴ, ἀναμφιβόλως, πρῶτος ἐτελειοποίησε τὴν τῶν λίθων διάτρησιν, καὶ μετεχειρίσθη αὐτὴν καταλλήλως εἰς τὴν γλυπτικὴν, διότι τοῦ τρόπου τούτου ἴχνη φαίνονται ἤδη καὶ εἰς τὰ Αἰγινητικὰ μάρμαρα. Καὶ ὁ Βιτρούβιος (9) μαρτυρεῖ αὐτοῦ τὴν λεπτότητα καὶ χάριν τῆς λιθουργίας (elegantiam et subtilitatem artis marmoreæ). Ἕνεκα ταύτης τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ, τῷ

(1) Αὐτ. B, 30.— (2) Cic. d. nat. 1, 30.— (3) Παυσ. A, 8. — (4) Αὐτ. H, 9.— (5) Αὐτ. A, 21.— (6) 34, 16, 12 — (7) B. Ἰσοκρ. σ. 95. Sylb.— (8) A, 26.— (9) Vitr. IV, 1, 9

ἀπεδόθη, ἢ ἀπέδωκεν αὐτὸς ἑαυτῷ ἐπίθετον ὁ διαφόρως φέρεται ἐν τοῖς διαφόροις χειρογράφοις, ἐν μὲν Παυσανίᾳ *Κακιζότεχνος* (Χειρ. **1399**), *Κατηξότεχνος* (**X. 1400**), *Κατατηξίτεχνος* (**X. 1410** καὶ **1411**). Ἐν δὲ Βιτρουβίῳ *Κατάτεχνος*· ἐν Πλινίῳ (1) τέλος κατά τινα μὲν χειρόγραφα *Κακοτηξίτεχνος*, κατ' ἄλλα δὲ, καὶ τὰ πλεῖστα, *Κακιζότεχνος*, διότι ὁ συγγραφεὺς παράγει τὴν ἐπωνυμίαν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Καλλίμαχος ἐκάκιζε δῆθεν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τέχνην, ἀδιακόπως τὰ ἔργα του διορθῶν (Semper calumniator sui nec finem habens diligentiæ). Ἐκ πασῶν τούτων τῶν διαφόρων γραφῶν ὅτι ἡ μόνη δόκιμος εἶναι ἡ τοῦ Παυσανίου *Κατατιξίτεχνος*, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἑπομένου χωρίου Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως(2)· «*Οὐ γὰρ δή τοι πλάσται μὲν καὶ γραφεῖς ἐν ὕλῃ φθαρτῇ χειρῶν εὐστοχίας ἐνδεικνύμενοι τοσούτους εἰσφέρονται πόνους, ὥστε καὶ φλέβια καὶ πτίλα καὶ χροῦς καὶ τὰ τοιαῦτα ὅμοια εἰς ἄκρον ἐξεργάζεσθαι, καὶ κατατήκειν εἰς ταῦτα τὰς τέχνας*» καὶ ἐξ Αἰλιανοῦ ἐν Ποικίλῃ Ἱστορίᾳ· «*Νικίας ὁ ζωγράφος τοσαύτην περὶ τὸ γράφειν σπουδὴν εἶχεν, ὡς ἐπιλαθέσθαι πολλάκις αὐτὸν τροφὴν προσενέγκασθαι, προστετηκότα τῇ τέχνῃ*». Ἐκ τούτων εἶναι προφανὲς, ὅτι ἡ φράσις ἣν ἐν χρήσει, καὶ ἐφημοζέτο ἰδίως εἰς τοὺς καλλιτέχνας τοὺς, ὡς τὸν Καλλίμαχον, τὰ καθ' ἕκαστα καθ' ὑπερβολὴν ἐπιμελουμένους. Ἀναλόγως δὲ τῇ τάσει ταύτῃ τῆς γλυφίδος του, ἠθέλησε νὰ ἐπικοσμήσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν ἤδη κατάκοσμον ἰωνικὸν ῥυθμὸν τῶν κιόνων, καὶ ἐφεῦρε τὸν κορίνθιον λεγόμενον, εἰς οὗ τὴν ἐξεργασίαν ἡ διάτρησις τοῦ μαρμάρου τῷ ἦν βεβαίως χρησιμωτάτη (Πιν. E, 4). Ἐῤῥέθη ἀνωτέρω (3) ὅτι ὡς πρώτη τοῦ ῥυθμοῦ τούτου βεβαία ἐφαρμογὴ μαρτυρεῖται ἡ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Τεγέᾳ, οἰκοδομηθέντι μετὰ τὴν

(1) **34, 19, 35.** — (2) Π. δυν. Δημοσθ. — (3) Σελ. **272.**

τοῦ ἀρχαίου πυρπόλησιν ἐν Ὀλ. **96, 2** (1), διότι τοῦ μόνου ἐν Φιγαλίᾳ εὑρεθέντος τοιούτου κιονοκράνου οὔτε ἡ ἐποχὴ ἀκριβῶς βεβαιοῦται, οὔτε ὁ ῥυθμὸς εἶναι καθαρῶς κορίνθιος.

Κατὰ Παυσανίαν δ' ἐποίησεν οὗτος ἐν Πλαταιαῖς Ἥ ρ α ν νυμφευομένην (2), ἐν δ'Ἐρεχθείῳ, βεβαίως περὶ Ὀλ. **92—94**, ὅταν ὁ ναὸς ἀνῳκοδομήθη, λ ύ χ ν ο ν χρυσοῦν (3), τὸν δι' ὅλου τοῦ ἔτους ἄσβεστον, καὶ ὡς καπνοδόχον αὐτοῦ, χαλκοῦν φοίνικα μέχρι τῆς ὀροφῆς ἀνιόντα. Ὁ δὲ Πλίνιος ἀναφέρει (4) αὐτοῦ Ὀ ρ χ ο υ μ έ ν α ς Λ α κ α ί ν α ς, «*ἔργον* λέγει, *κατάπορον, ἐν ᾧ ἡ ὑπερβολικὴ ἀκρίβεια καταστρέφει τὴν χάριν* (Saltantes Lacænæ, emendatum opus, sed in quo gratiam omnem diligentia abstulerit). Κατὰ τὸ ἑπόμενον χωρίον τοῦ Παυσανίου (5)· «*Χοροὺς ἐνταῦθα* (ἐν Καρύαις τῆς Σελασίας) *αἱ Λακεδαιμονίων παρθένοι κατὰ ἔτος ἑστᾶσι, καὶ ἐπιχώριοι αὐταῖς καθέστηκαν ὀρχήσεις*», ὡς καὶ κατὰ τὸ ἕτερον τοῦ Λουκιανοῦ (6)· «*Λακεδαιμόνιοι μὲν, ἄριστοι Ἑλλήνων εἶναι δοκοῦντες παρὰ Πολυδεύκους καὶ Κάστορος καρυατίζειν μαθόντες, (ὀρχήσεως δὲ καὶ τοῦτο εἶδος ἐν Καρύαις τῆς Λακωνικῆς διδασκόμενον)*», ἐδύνατο νὰ ὑποληφθῇ ὅτι ὁ Πλίνιος ἔγραψεν «*Ὀρχουμένας Λακαίνας*» ὡς ὁμώνυμον δῆθεν τῆς λέξεως Κ α ρ υ α τ ί δ ε ς, καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον, καθόσον καὶ ἀλλαχοῦ (7) τάττει Καρυάτιδας μετὰ Θυάδων καὶ Μαινάδων· καὶ νὰ ἐξαχθῇ ἑπομένως τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Καλλίμαχος, ὅστις, ὡς εἴδομεν, εἰργάσθη καὶ ἄλλως εἰς τοῦ Ἐρεχθείου τὴν κόσμησιν, κατεσκεύασεν ἴσως καὶ τὰς σωζομένας Κόρας τῆς νοτιοδυτικῆς προστάσεως. Ἀλλὰ κατὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ὑπάρχουσιν ἰσχυραὶ ἐνστάσεις, οὐ μόνον ὅτι, ὡς ἐκ τῆς σειρᾶς τοῦ λόγου τοῦ Πλινίου, τὸ ἔργον τοῦ Καλ-

(1) Παυσ. **H, 45.** — (2) **Θ, 2.** — (3) Ἀ, **26.** — (4) Αὐτόθ. — (5) **Γ. 10.** — (6) **Π. Ὀρχ. 10.** — (7) **36, 4, 5.**

λιμάχου φαίνεται ὅτι ἦτον χαλκοῦν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ὅτι, ἂν καὶ ἡ κατάστασις τῆς διατηρήσεως τῶν Καρυατίδων δὲν εἶναι τοιαύτη ὥστε νὰ κρίνωμεν ἀκριβῶς περὶ πασῶν τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐργασίας αὐτῶν, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἐφαρμοσθῇ αὐταῖς ἡ περὶ τῆς μεγάλης λεπτουργίας τῆς τέχνης, καὶ ἰδίως τούτου τοῦ ἔργου τοῦ Καλλιμάχου, μαρτυρία τοῦ Πλινίου, καὶ προσφορώτερον πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν αἱ εὐπρεπεῖς Κόραι τοῦ Ἐρεχθείου ὡς ἀνήκουσαι εἰς ρυθμὸν τῷ Φειδαϊκῷ προσεγγίζοντα (Πιν. H, 6). Εὐγενεῖς τὸ ἀνάστημα, σεμναὶ τὴν ἀναβολήν, ἧς αἱ πτυχαί, εἰ καὶ ἄνετοι ἐνιαχοῦ, σχεδὸν ταυτίζονται μετὰ τῶν διαξεσμάτων τῶν κιόνων, τὸν ἕνα πόδα μαλακῶς ὑπεγείρουσαι, φαίνονται ἐπισήμως, ἀλλ' ἀπόνως καὶ μετ' ἀβιάστου χάριτος φέρουσαι ἐπὶ τῶν νεαρῶν καὶ εὐγενῶν κεφαλῶν των τοὺς κατακόσμους καλάθους, ἐφ' ὧν στηρίζεται χωρὶς νὰ τοὺς πιέζῃ ὁ ἐλαφρὸς θριγκὸς τῆς προστάσεως.

Καὶ ὁ φιλόσοφος δὲ Σωκράτης, οὗ ὁ πατὴρ Σωφρονίσκος λέγεται λιθουργὸς (1) ἢ marmorarius (2), ἀνετράφη καὶ αὐτὸς ὡς γλύπτης τὸ πρῶτον, διὰ τῆς περὶ τὸ καλὸν ἐνασχολήσεως παρασκευασθεὶς εἰς τὰς δαιμονίους περὶ τοῦ ἀγαθοῦ θεωρίας του. Ἀναφέρονται δ' ὑπὸ Παυσανίου (3) καὶ ὑπὸ Πλινίου μετ' εὐφημίας μάλιστα (4), ὡς τῆς νεότητος αὐτοῦ, ἐπομένως τῆς 80ης περίπου Ὀλυμπιάδος ἔργα, ὁ Προπύλαιος Ἑρμῆς, καὶ κατὰ τὰ Προπύλαια τρεῖς Χάριτες ἐνδεδυμέναι, αἵτινες καὶ ἐπὶ Ἀττικῶν νομισμάτων φαίνονται ἐπιτετυπωμέναι (5). Τὸν ρυθμὸν αὐτοῦ, καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐποχῆς εἰς ἣν ἀνῆκε, καὶ ὡς ἐκ τοῦ τρόπου τῆς

(1) Διογ. Λεαρτ. Β. ἀρχ.— (2) Val. Max. III, 4, est 1.— (3) A. 22. — (4) 36, 4, 10. — (5) Millin. gol. myth. t. XXXIII, n. 200. Beulé, Monir. d'Ath. p. 297.

παραστάσεως τῶν Χαρίτων καὶ ὡς ἐκ τῆς βαθείας διανοίας τοῦ γλύπτου, πρέπει νὰ εἰκάσωμεν ὡς ὑπερτάτως ἐμβριθῆ καὶ σεμνόν· ὁ δ' ἐν Ξενοφῶντι (1) διάλογος τοῦ Σωκράτους μετὰ τοῦ ἄλλως ἀγνώστου ἀγαλματοποιοῦ Κλείτωνος, ἀποδεικνύει ὅτι ἐπεδίωκε συγχρόνως, καὶ μέρος ἀναγκαῖον τῆς τέχνης ἐθεώρει, τὴν εἰς τὸ ἦθος πρέπουσαν ἔκφρασιν.

Ἄλλου καλλιτέχνου, συγχρόνου τοῦ Περικλέους, τοῦ Πύρρου τὸ ὄνομα ἀναγινώσκεται ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τοῦ Πλινίου(2)· Pyrrhus Hygiam et Minervam, καθ' ἃ λέγεται κατασκευάσας ὁ Πύρρος ἄγαλμα Ὑγείας καὶ ἄγαλμα Ἀθηνᾶς. Εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ὑπῆρχον δύο Ὑγεῖαι κατὰ Παυσανίαν (3), ἡ «*παῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ*» καὶ ἡ «*Ἀθηνᾶ Ὑγεία*», ἡ δευτέρα κατὰ Πλούταρχον (4) χαλκῆ καὶ μεταγενεστέρα, διότι «*παρὰ τὸν βωμόν, ὃς καὶ πρότερον ἦν, ὡς λέγουσιν*» ἐγένετο, ὅταν κατ' ὄναρ ὁ Περικλῆς ἐδιδάχθη πῶς νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀπὸ τοῦ θριγκοῦ τῶν Προπυλαίων πεσόντα καὶ βλαβέντα οἰκοδόμον αὐτῶν (5). Κατὰ τὰς ἐν Ἀκροπόλει γενομένας ἀνασκαφὰς εὑρέθη ὑπὸ τὴν νοτιανατολικὴν στήλην τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τῶν Προπυλαίων βάσις κυκλοτερὴς ἐν χώρᾳ, φέρουσα ἀρχαϊκοῖς γράμμασι τῆς ἐποχῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τὴν ἐπιγραφήν· «*Οἱ Ἀθηναῖοι τῇ Ἀθηναίᾳ τῇ Ὑγείᾳ. Πύρρος ἐποίησεν Ἀθηναῖος*». Ἐκ ταύτης δὲ προκύπτει ὅτι ὁ Πύρρος ἦν ὁ τὴν Ὑγείαν Ἀθηνᾶν ποιήσας, ὥστε τὸ χωρίον τοῦ Πλινίου πρέπει πιθανῶς νὰ διορθωθῇ εἰς Pyrrhus Hygiam Minervam. Ἕτερον δὲ τοῦ αὐτοῦ χωρίον (6) ἔχον οὕτω· Hegiæ Minerva Pyrrhusque rex lauddatur et celetizontes pueri . . . Hegesiæ,

(1) Ἀπομ. Γ, 10. — (2) 34, 19, 20. — (3) A, 23. — (4) Περ. 13. — (5) Πλουτ. αὐτ. Pl. 22, 20. — (6) 34, 19, 16.

φαίνεται εἰς τὸν αὐτὸν καλλιτέχνην ἀναφερόμενον. Ἂν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐρρέθη, ὁ Ἡγησίας ἦν ὁ αὐτὸς τῷ Ἡγίᾳ, ἡ ὑπὸ τὸν διπλοῦν τύπον μνεία τοῦ ὀνόματος τούτου ἐνταῦθα περιλαμβάνει προφανῶς λάθος. Ἐκτὸς δὲ τούτου, ὁ τῷ Ἡγίᾳ ἀποδιδόμενος Πύῤῥος ὁ Βασιλεὺς δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ μέγας Ἠπειρώτης, ὁ μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον, διότι ὁ Ἡγίας, ὡς καὶ ὁ Ἡγησίας, τάττεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων μετὰ τῶν ἀρχαϊκῶν ἀγαλματοποιῶν (1), καὶ ὁ Παυσανίας τὸν λέγει σύγχρονον τοῦ Ἀγελάδα (2)· ἀλλ' οὐδὲ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀχιλλέως εἶναι πιθανὸν νὰ παρίστατο σύμπλεγμα μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς, διότι οὐδὲ λόγον θὰ εἶχεν ἡ ἀνάθεσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει, οὐδ' ἂν ὑπῆρχεν, ὁ Παυσανίας θὰ τὸ ἀπεσιώπα. Διὰ τοὺς λόγους τούτους φαίνεται μᾶλλον τὸ χωρίον τοῦ Πλινίου ἐκ συγχύσεως λέξεων προκύψαν, καὶ ἐν ταῖς σημειώσεσιν αὐτοῦ ἔχον πιθανῶς ὡς ἔπεται: Hygia Minerva Pyrrhique laudatur et celetizontes pueri . . . . Hegesiæ.

Τὴν μεγάλην τῶν τότε καλλιτεχνῶν προσπάθειαν πρὸς τὴν ἀκριβῆ τῆς φυσικῆς ἀληθείας παράστασιν μαρτυρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὁ Ἀθηναῖος Ἀπολλόδωρος, ὅστις κατὰ Πλίνιον (3), ἐπωνομάσθη μαινόμενος (insanus), διότι τὴν ἄκραν ἐπιδιώκων ἐντέλειαν, καὶ πρὸς τὰ ἴδια αὐτοῦ ἔργα, ἅτινα ἦσαν κυρίως φιλοσόφων εἰκόνες, μετριοφρόνως δυσαρεστούμενος πάντοτε, κατέστρεφεν αὐτά, ὡς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Ἰταλὸς Μιχαὴλ Ἄγγελος συνέτριψε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἓν τῶν ὡραιοτέρων προϊόντων τῆς γλυφίδος αὐτοῦ, τὸν ἀνδριάντα τῆς Εὐσπλαγχνίας. Γλύπτης τις τῆς 14ης Ὀλυμ., ὁ Σιλανίων, παρέστησε τὸν Ἀπολλόδωρον ἐν τῇ παραδόξῳ ταύτῃ πράξει τῆς αὐτο-

(1) Λουκ. Ῥητ. 9. Pl. 34, 19. Quinct. XII, 10,7. — (2) H, 42.— (3) 34, 19, 21.

τιμωρήσεως καὶ αὐτοκαταδίκης. Ὅτι δ' ἦν ὁ Ἀπολλόδωρος τῆς ἐποχῆς τοῦ Φειδίου περίπου, φαίνεται καὶ ἐξ ἐπιγραφῆς τινος εὑρεθείσης ἐν Ἀκροπόλει (1), καὶ φερούσης τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀρχαϊκοῖς κεχαραγμένον γράμμασιν.

Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν παρεκτροπαὶ τῆς μεγαλοφυΐας, καὶ τῆς τάσεως πρὸς ἀκριβῆ τῆς φύσεως μίμησιν. Ἡ δὲ μεγάλη ὑπεροχὴ τοῦ Φειδίου συνίστατο καὶ εἰς τοῦτο, ὅτι ὑπὲρ πάντα ἄλλον διέκρινε τὴν ἀκριβῆ καὶ λεπτὴν γραμμὴν καθ' ἣν συνδυάζεται τὸ ἰδανικὸν κάλλος μετὰ τῆς φυσικῆς ἀληθείας, ἐν ᾧ οἱ μετ' αὐτὸν παρεξέβησαν σχεδὸν πάντοτε τῆς γραμμῆς ταύτης, ἢ εἰς τὴν φύσιν τοσοῦτον πιστοὶ μένοντες, ὥστε δὲν ἐξηυγένιζον αὐτὴν ὅσον ἔδει διὰ τῆς ἰδανικότητος, ἢ πρὸς ὑπερβάλλουσαν ἐπιτήδευσιν χάριτος ἀποκλίνοντες καὶ θυσιάζοντες αὐτῇ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τῆς καλλιτεχνίας.

Οὕτως ὁ Δημήτριος, ὁ ἀνδριαντοποιὸς κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον (2), ὅστις κατὰ Λουκιανὸν (3) ἦν Ἀλωπεκῆθεν, κατεσκεύασε χαλκοῦν ἀνδριάντα τοῦ Κορινθίου στρατηγοῦ Πελίχου, «*προγάστορα, φαλαρτίαν, ἡμίγυμνον τὴν ἀναβολὴν, ἠρεμωμένον τὰς τρίχας ἐνίας, ἐπίσημον τὰς φλέβας, αὐταρθρώπῳ ὅμοιον*» (4). Διὸ καὶ εἰς τὴν ταπεινοτέραν ταύτην τάσιν αὐτοῦ, τὴν παράστασιν τῆς ἀκριβοῦς φυσικῆς ἀληθείας μεθ' ὅλων τῶν τῇ ὕλῃ παρομαρτούντων ἐλαττωμάτων τούτων ἀφορῶν ὁ Λουκιανός, λέγει ὅτι ὁ Δημήτριος ἦν «*οὐ θεοποιός τις, ἀλλ' ἀνθρωποποιός*», καὶ ὁ Κουϊγκτιλιανός, ὅτι ἦν ὑπερβολικὸς ἐν τῇ ἐκφράσει τῆς ἀληθείας (nimius in veritate), εἰ καὶ ὡς ἔξοχον συγχρόνως τὸν παριστᾷ καλλιτέχνην, διότι παρατίθησιν αὐτὸν τῷ Λυσίππῳ καὶ Πραξιτέλει (5). Ἀνάλογον τοῦ πνεύματος τούτου ἦν καὶ ἕτερον τοῦ

(1) R. 49. — (2) E, 85. — (3) Φιλόσ. 20. — (4) Αὐτόθ. 18.— (5) XII, 10.

Δημητρίου ἔργον ὑπὸ Πλινίου μνημονευόμενον (1), ἡ Λυσιμάχη, ἐπὶ 64 ἔτη ἱερατεύσασα τῇ Ἀθηνᾷ, καὶ βεβαίως εἰς ἔσχατον γῆρας παραστηθεῖσα. Ὁ αὐτὸς ἀναφέρει καὶ Ἀθηνᾶν αὐτοῦ, ἐπικληθεῖσαν μουσικήν, διότι ἐπὶ τοῦ γοργονείου αὐτῆς χαλκοῖ δράκοντες ἐψόφουν κρουομένης κιθάρας, προσέτι δὲ καὶ ἀνδριάντα τοῦ Ἱππάρχου Σίμωνος. Ἡ ἐποχὴ τοῦ καλλιτέχνου τούτου δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἔργου, διότι περὶ Σίμωνος μνημονεύει καὶ ὁ ἐν Ὀλ. 105 ἀποθανὼν Ξενοφῶν ἐν τῷ περὶ ἱππικῆς βιβλίῳ του, ὅτι καὶ αὐτὸς εἶχε γράψει περὶ Ἱππικῆς, καὶ ὅτι παρετήρησε σφάλμα τι εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἑνὸς τῶν ἵππων εἰκόνος τινὸς τοῦ Μίκωνος, ὅστις ἤκμαζε κατὰ τὴν 88ην Ὀλυμπιάδα. Ἐκ τούτων ἐξάγεται ὅτι ὁ Δημήτριος εἰργάζετο μεταξὺ τῆς 80ης καὶ 90ης Ὀλυμπιάδος. Περὶ τοῦ στρατηγοῦ Πελίχου οὐδὲν ἰδίως ἐστὶ γνωστόν. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἀναφέρεται ὑπὸ Θουκυδίδου (2), ὡς τοῦ πατρὸς Ἀριστέως τινός, ναυαρχήσαντος τοῖς Κορινθίοις ἐν Ὀλ. 86 β'. Ἂν δ' ὁ στρατηγὸς Πέλιχος ἦν οὐχὶ ὁ πατὴρ, ἀλλ' ὁ υἱὸς ἴσως τοῦ Ἀριστέως, τότε θὰ ἤκμαζε περὶ Ὀλ. 90—100.

Τῆς ὑπερβολικῆς ταύτης ῥοπῆς τῆς τέχνης πρὸς τὴν φυσικὴν ὁμοιότητα, παραμελούσης τὸν πρώτιστον αὐτῆς σκοπόν, τὸ καλόν, ἄλλο παράδειγμα ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (3), ἐν Δελφοῖς, ἔργον τῆς ἐποχῆς ταύτης, τεχνίτου ἀγνώστου μὲν, ἀλλ' ὁμοτέχνου τοῦ Δημητρίου. Ἦτον δ' ἀποτρόπαιον χαλκοῦν μίμημα νεκροῦ ἀποσηπομένου, οὗ αἱ σάρκες, καταῤῥέουσαι ἤδη, ἐδείκνυον γυμνὰ τὰ ὀστᾶ, ἀνάθημα τοῦ Ἱπποκράτους ἀνατομικὸν πάντως μᾶλλον ἢ καλλιτεχνικόν. Τοιαῦται σκελετῶν μιμήσεις ὑπάρχουσιν εἴς τινας συλλογὰς μουσείων (4).

(1) Pl. 34, 19, 15.—(2) A, 29.— (3) I, 2.— (4) Mazois, Pomp. I, 29. - Gori, Inscr. I, σ. 455.

Μετ' ἐπαίνου ἀναφέρει ὁ Πλίνιος (1) δύο ἀγάλματα γλύπτου τινὸς Στρογγυλίωνος, πιθανῶς Ἀθηναίου καὶ αὐτοῦ, διότι ἐν Ἀθήναις εἰργάζετο. Τὸ μὲν ἦν ἡ Εὔκνημος ἐπικληθεῖσα Ἀμαζὼν, ἴσως μία ἐξ ἐκείνων αἵτινες ἐξετέθησαν εἰς τῆς Ἐφέσου τὸν διαγωνισμόν. Ταύτην ἐθαύμαζε καὶ περιέφερε πανταχοῦ μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Νέρων. Τὸ δ' ἕτερον ἦν Ἥβης ὡραῖος, ὃν τοσοῦτο ἠγάπα ὁ ἐν Φιλίπποις φονευθεὶς Βροῦτος, ὥστε ἀπ' αὐτοῦ ἐπεκλήθη Φιλίππιος (Philippensis). Καὶ ὁ Παυσανίας δὲ γνωρίζει αὐτοῦ ἕτερα δύο ἔργα, Ἄρτεμιν Σώτειραν ἐν Μεγάροις (2), ποιηθεῖσαν εἰς ἀνάμνησιν βοηθείας χορηγηθείσης ὑπὸ τῆς Θεᾶς εἰς τοὺς Μεγαρεῖς κατὰ σώματός τινος τοῦ Μαρδονίου, καὶ τρεῖς Μούσας ἐν Ἑλικῶνι (3), ὅπου τὰς λοιπὰς ἐποίησαν ὁ Ὀλυμπιοσθένης καὶ ὁ Κηφισόδοτος. Ἐπαινεῖ δὲ συγχρόνως αὐτὸν καὶ δι' ἣν εἶχεν ἐπιδεξιότητα εἰς παράστασιν ἵππων καὶ ταύρων, καὶ εἰς τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ ἓν τῶν ἐπισημοτάτων ἔργων αὐτοῦ, περὶ οὗ πληροφορούμεθα διὰ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀνασκαφῶν. Νοτιοανατολικῶς τῆς ἐσωτερικῆς προστάσεως τῶν Προπυλαίων εὑρέθη τετράγωνος βάσις ἐκ μεγάλων ἓξ λίθων συγκειμένη, καὶ ἔχουσα 11′ μῆκος, φέρουσα δ' ἀρχαϊκοῖς γράμμασι, ἀλλ' οὐχὶ ἀρχαιοτέροις τῆς 90ης περίπου Ὀλυμπιάδος, τὴν ἐπιγραφήν: «*Χαιρέδημος Εὐαγγέλου ἐκ Κοίλης ἀνέθηκεν. Στρογγυλίων ἐποίησε*». Τί δ' ἦν τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Στρογγυλίωνος, μανθάνομεν ἔκ τινος Σχολίου εἰς τὰς Ὄρνιθας τοῦ Ἀριστοφάνους. Ὅπου ὁ ποιητὴς, περιγράφων τὸν τειχισμὸν τῆς πόλεως τῶν Ὀρνίθων, λέγει (4): «*Ἵππων ὑπόρτων μέγεθος ὅσον ὁ Δούριος*», ἐπιφέρει ὁ Σχολιαστής: «*Οὐ πιθανῶς κοινῶς λέγειν αὐτὸν, ἀλλὰ περὶ τοῦ χαλκοῦ τοῦ ἐν*

(1) 34, 19, 21.— (2) A, 40.— (3) Θ, 30. — (4) Ὄρνιθ. 1128.

Ἀκροπόλει. Ἀνέκειτο γὰρ ἐν Ἀκροπόλει Δούριος ἵππος ἐπιγραφὴν ἔχων· «Χαιρέδημος Εὐαγγέλου ἐκ Κοίλης ἀνέθηκεν». Δύναται δὲ καὶ ὁ ἐν Ἰλίῳ λαμβάνεσθαι. Ἐν Ἀκροπόλει δὲ χαλκοῦς ἵππος ἀνέκειτο κατὰ μίμησιν τοῦ Ἰλιακοῦ». Ἐκ τούτων προφανὲς γίνεται ὅτι τὸ ἀνευρεθὲν βάθρον ἔφερε χαλκοῦν Δούριον ἵππον, ἔργον τοῦ Στρογγυλίωνος. Γνωρίζει δὲ καὶ ἀναφέρει αὐτὸν, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ γλύπτου αὐτοῦ, καὶ ὁ Παυσανίας (1), λέγων ὅτι ἦν χαλκοῦς, καὶ ὅτι ὑπερκύπτουσιν αὐτοῦ τινὲς τῶν ἐν αὐτῷ κεκρυμμένων ἡρώων, ὁ Μενεσθεὺς, ὁ Τεῦκρος καὶ οἱ τοῦ Θησέως παῖδες. Ἐπειδὴ δ' αἱ Ὄρνιθες ἐδιδάχθησαν ἐν Ὀλ. 91 δ', φαίνεται ὅτι τότε που ἀνετέθη καὶ ὁ Δούριος Ἵππος, καὶ ἴσως τούτου κυρίως ἕνεκα καὶ ὁ αἰνιγμὸς οὗτος τοῦ ποιητοῦ.

Ἐκ δὲ τῶν ἧττον ἐπισήμων Ἀθηναίων καλλιτεχνῶν ἄξιος μνείας φαίνεται καὶ Νικήρατος ὁ Εὐκτήμονος (2), ἴσως ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ Νικίου, κατ' αὐτὴν ἀναμφιβόλως καὶ αὐτὸς τὴν ἐποχὴν ἐργαζόμενος, διότι ὁ Πλίνιος (3) ἀναφέρει αὐτοῦ Ἀλκιβιάδην καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ Δημαράτην, θύουσαν μετὰ καιούσης λαμπάδος. Φαίνεται δ' ὅτι καὶ εἰκονικοὺς ἀνδριάντας ἀθλητῶν καὶ φιλοσόφων ἐποίησε, προσέτι δὲ καὶ σύμπλεγμα Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγείας (4). Κατὰ δὲ Τατιανὸν, καὶ χαλκῆν Τελέσιλλαν, τὴν Ἀργείαν ποιήτριαν, ἥτις ἐν Ὀλ. 67 γ' ἔσωσε τὴν πατρίδα της κατὰ τοῦ Κλεομένους. Ὁ Παυσανίας εἶδεν ἐν Ἄργει ἀνάγλυφον αὐτῆς, ἔχον βιβλίον παρὰ τοὺς πόδας καὶ εἰς τὴν χεῖρα περικεφαλαίαν (5), ἴσως τοῦ ἔργου τοῦ Νικηράτου ἀντίγραφον. Ὁμοίως κατὰ τὸν αὐτὸν ἐποίησε καὶ χαλκῆν Γλαυκίππην, ἐκείνην ἥτις ἔτεκεν

(1) A, 23.— (2) Τατιαν. πρ. Ἑλλ. 53.— (3) 34, 19, 31. — (4) Αὐτ. 19, 19.— (5) B, 20.

ἐλέφαντα, πιθανῶς τὴν αὐτὴν ἥτις ὑπὸ Πλινίου (1) κάλεῖται Ἀλκίππη, καὶ μνημονεύεται ἐπὶ τῷ αὐτῷ θαύματι.

Ὀνόματα προσέτι ἧττον ἐπιφανῶν ἀγαλματοποιῶν, ἴσως ὅμως καὶ ἁπλῶν λιθοξόων, ἀναφέρονται ἔν τινι περὶ οἰκοδομῆς τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιγραφῇ ἐξ Ὀλ. 93, ἥτις εὑρέθη ἐν Ἀκροπόλει (2). Ἐν ἀτελεῖ χωρίῳ αὐτῆς μνημονεύονται ὡς εἰς τὴν ζωοφόρον τοῦ ναοῦ ἐργασθέντες ὁ Φυρόμαχος Κηφισιεὺς, ὁ Ἀντιφάνης ἐκ Κεραμέων, ὁ Μυννίων «Ἀγρυλῆσι οἰκῶν,», ὁ Σωκλῆς, Ἀλωπεκῆσι οἰκῶν, ὁ Ἴασος Κολλυττεὺς, ὁ Πραξίας ἐν Μελίτῃ οἰκῶν. Ἐκ τούτων ὁ Φυρόμαχος εἶναι ἴσως ὁ ποιήσας Ἀλκιβιάδην ἐπὶ τεθρίππου, ἔργον ἀποδιδόμενον ὑπὸ Πλινίου (3) εἰς Πυρόχαμόν τινα μετ' Ἀλέξανδρον ἐν Περγάμῳ ἐργαζόμενον, ὅτε καὶ ὅπου ἡ παράστασις Ἀλκιβιάδου δὲν φαίνεται πιθανή. Πραξίαν Ἀθηναῖον ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (4), ὡς μαθητὴν τοῦ Καλάμιδος, ἐργασθέντα ἐν τοῖς ἀετοῖς τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ, Ἄρτεμιν, Λητὼ, Ἀπόλλωνα, Μούσας, δύσιν Ἡλίου, Διόνυσον καὶ γυναῖκας Θυάδας, ἤτοι πιθανῶς ἀφ' ἑνὸς μὲν γέννησιν Ἀπόλλωνος, ἀφ' ἑτέρου δὲ Βάκχου θρίαμβον. Ἀλλ' ἐπειδὴ προστίθησιν ὅτι, ἀποβιώσαντος τοῦ Πραξίου πρὸ τῆς συντελέσεως τοῦ ἔργου, ἐξηκολούθησεν αὐτὸ Ἀνδροσθένης ὁ Ἀθηναῖος, ὁ μαθητὴς τοῦ Εὐκάδμου, διὰ τοῦτο ὁ Οὐέλκερ φρονεῖ (5) ὅτι ὁ Πραξίας πρέπει νὰ εἶχεν ἀποβιώσει ἤδη πρὸ τῆς 89ης Ὀλυμπιάδος, διότι ἐν τῷ Ἴονι τοῦ Εὐριπίδου, τότε διδαχθέντι, ἐπαινεῖται τοῦ ναοῦ ἐκείνου τὸ *διδύμων προσώπων καλλιβλέφαρον φῶς*». Ἀλλ' ἡ ποιητικὴ αὕτη περίφρασις, ἀναφερομένη εἰς τὸν ναὸν ἐν γένει, καὶ ἰδίως εἰς τὴν πανάρχαιον αὐτοῦ κατάστασιν, οὐδό-

(1) 7, 3.— (2) Rang. Ant. Hell. 57. —(3) 34, 19, 24.— (4) I, 19.—(5) Alte Demkm. I, 151.

λως, νομίζομεν, ἀποδεικνύει τοῦ σοφοῦ Γερμανοῦ τὸν διϊσχυρισμόν.

Μετὰ τῶν ὀνομάτων τῶν καλλιτεχνῶν ἀναφέρονται καὶ τὰ μέρη τῆς ζωοφόρου ἃ ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἐξειργάσθη, καί τινα ἐξ αὐτῶν διετηρήθησαν μέχρι τῆς σήμερον, καὶ πρό τινων ἐτῶν ἀνευρέθησαν ἐν ἀνασκαφαῖς. Ἐν ἑτέρᾳ ἐπιγραφῇ, ἀναφερομένῃ καὶ αὐτῇ εἰς τοῦ Ἐρεχθείου τὴν οἰκοδομὴν (1), περιέχεται καὶ ἡ ἀκόλουθος περικοπή· «*Τοῦ δὲ λοιποῦ ἔργου ἅπαντος ἐν κύκλῳ ἄρχει ὁ ἐλευσίνιος λίθος, πρὸς ᾧ τὰ ζῴδια*». Τὴν σημασίαν αὐτῆς ἐξηγοῦσι τμήματά τινα μέλανος ἐλευσινίου λίθου, ὑπὲρ τὸ ἥμισυ μέτρον ὕψος ἔχοντα, καὶ σωζόμενα ἐπὶ τοῦ ναοῦ ὑπεράνω τῶν ἐπιστυλίων, εἰς τὴν θέσιν τῆς ζωοφόρου, διατηροῦντα δ' ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας ἐπιφανείας των ἴχνη ἥλων χαλκῶν· προσέτι δὲ καὶ πολλὰ τμήματα ἀγαλματίων ἐκ λίθου πεντελησίου, εὑρεθέντα πρό τινων ἐτῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς, τὸ νῶτον ἔχοντα ἀκατέργαστον, καὶ τὸ ὕψος ἴσον πρὸς τὸ τῆς μελαίνης ζώνης. Ἐκ τούτων γίνεται πρόδηλον ὅτι ἡ ζωοφόρος συνέκειτο ἐκ μέλανος ἐμβαδοῦ τοῦ ἐλευσινίου λίθου, ἐφ' οὗ ζωηρότατα ἀνεφαίνοντο τὰ κατάλευκα ζῴδια, κατὰ 10 δακτύλους ὑπὲρ αὐτὸ προέχοντα· καὶ, ὡς ἵνα μὴ μένῃ οὐδεμία ἀμφιβολία περὶ τῆς ταυτότητος τῆς ζωοφόρου μετὰ τῶν ἀνευρεθέντων τεμαχίων, ἓν ἐκ τούτων συνέπεσε νὰ εἶναι μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀπαριθμουμένων, «*ἡ παῖς ἢ ἡ γυνὴ προσπέπτωκεν*». Τὰ κεκολοβωμένα ταῦτα ἀγάλματα, 21 τὸν ἀριθμὸν, παριστῶσι τρεῖς γυμνοὺς κορμοὺς ἀνδρῶν, πολλὰς γυναῖκας ὀρθὰς, ἱσταμένας ἢ βαδιζούσας, ἅπαξ δύο γυναῖκας ἐναγκαλιζομένας ἀλλήλας, καὶ ἅπαξ κόρην προσπίπτουσαν εἰς γυναῖκα, ἄλλας ἐπὶ θρόνων καθημένας, καὶ ἐξ αὐτῶν μίαν, λέοντα ἔχουσαν παρ' αὐτῇ, καὶ δύο ἐπὶ

(1) Bœckh. C. I. I, 160.

τῶν γονάτων των ἐχούσας γυμνὰ παιδία, καὶ τέλος ἓν ἀτελὲς τεμάχιον ἵππων ἐζευγμένων εἰς τέθριππον. Ὁ ῥυθμὸς τῶν ἀγαλμάτων τούτων, εὐγενὴς, πλήρης ἀληθείας καὶ χάριτος, ἀναμιμνήσκει τὰς φειδαϊκὰς γλυφὰς ἐν μικροτεχνίᾳ. Τὰ γυμνὰ, ἰσχυρὰ εἰς τοὺς κορμοὺς τῶν ἀνδρῶν, ἁπαλὰ καὶ ὡραῖα εἰς τὰς γυναῖκας, καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰ παιδία, ἐμφαίνουσι σπουδὴν βαθεῖαν τῆς φύσεως καὶ ζωηρὸν αἴσθημα τοῦ καλοῦ, καὶ ἡ πτύξις αὐτῶν συνδέει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς τελείας τέχνης τὸν πλοῦτον μετὰ τῆς ἀφελείας τῆς φύσεως. Καί τοι δὲ διαφόρων χειρῶν ἔργα, ἐλέγχει ὅμως αὐτὰ ἡ ταυτότης τῆς ἐργασίας ὡς προϊόντα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γραφίδος, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐξελθόντα ἐργαστηρίου. Ἡ δ' ὑπόθεσις ἦν ὁλόκληρος ἡ ζωοφόρος παρίστα, δύναται δυσκόλως νὰ εἰκασθῇ ἐκ τεμαχίων οὕτως ἀτελῶν καὶ οὐδεμίαν ἐχόντων ἀλληλουχίαν. Μικρὸν δὲ συντελοῦσιν εἰς τοῦτο καὶ τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μνημονευόμενα, διότι καὶ αὐτὰ οὐ μόνον ἀσυναρτήτως ἀπαριθμοῦνται, ἀλλὰ καὶ διὰ γενικῶν προσηγοριῶν «γυνὴ», «νεανίας» κτλ. ἁπλῶς χαρακτηρίζονται, καθὸ προκειμένου ἐν αὐτῇ μόνον περὶ τῆς ἀντιμισθίας τῶν ἐργασαμένων αὐτὰ, ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως τοῦ πολυπλόκου καὶ τῆς δυσχερείας τοῦ συμπλέγματος, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τῆς μυθολογικῆς ἢ ἱστορικῆς σημασίας αὐτῶν, ἣν πιθανῶς μόνος ὁ σχεδιάσας τὴν ζωοφόρον ἀνώτατος καλλιτέχνης ἐγνώριζεν. Ἐκ μικρῶν ὅμως διδομένων δύναται ἴσως νὰ εἰκασθῇ ὅτι παρίστα ἡ ζωοφόρος τὴν πομπὴν τῶν Πανδροσείων (1), καὶ μεταξὺ τῶν διασωθέντων τεμαχίων, ὅτι δύνανται ν' ἀναγνωρισθῶσιν αἱ δύο ἀδελφαὶ τῆς Πανδρόσου μετὰ τῶν τέκνων αὐτῶν, προσέτι ἡ μία ἐξ αὐτῶν προσπίπτουσα εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, ἡ ἑτέρα

(1) Ἀπολλόδ. Γ. - Παυσ. Α, 26. - Ovid. Met. II, σ. 738. - Ἴδε Rang. Ant. Hell. I, σ. 73.

τὴν Πάνδροσον ἐναγκαλιζομένη πρὸ τοῦ θανάτου της, καὶ τοῦ Ἐριχθονίου τὸ τέθριππον.

Περίεργος δ' εἶναι καὶ ἡ λεπτομέρεια ἣν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς διδασκόμεθα, ὅτι ἐπὶ τῆς ὑψίστης ἀκμῆς τῆς καλλιτεχνίας ἐν Ἀθήναις, ὁ τεχνίτης ἢ ὁ ἐργάτης ὁ κατασκευάσας ἁπλοῦν ἀγαλμάτιον («τὸν νεανίσκον τὸν παρὰ τὸν θώρακα», «τὸν τὸν χαλινὸν ἔχοντα», «τὸν ἄνδρα τὸν ἐπὶ τῆς βακτηρίας ἑστηκότα») ἡμίσεως μέτρου ὕψους, οὗ ὅμως ἀληθῶς τὸ ὀπίσω μέρος ἦν ἀκατέργαστον, ἐλάμβανε μισθὸν 60 δραχμῶν, τὸ διπλάσιον ἐπὶ συμπλέγματος δύο ζῳδίων («τὸν ἵππον καὶ τὸν ὀπισθοφανῆ τὸν παρακρούοντα»), τὸ τετραπλάσιον διὰ μᾶλλον πολύπλοκα συμπλέγματα («τὸ ἅρμα, καὶ τὸν νεανίσκον καὶ τῷ ἵππῳ τῷ ζευγνυμένῳ»), καὶ τὰ λοιπὰ ἀναλόγως τῆς αὐτῶν ἐκτάσεως.

Ναῶν γλυπτικὰ κοσμήματα.

Καὶ διαφόρων δ' ἄλλων ναῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης σώζονται γλυπτικὰ κοσμήματα, ὡς προϊόντα ἀναγνωριζόμενα τοῦ ἀττικοῦ ἐργαστηρίου, εἰ καὶ οἱ ποιήσαντες αὐτὰ καλλιτέχναι δὲν ἀναφέρονται ὀνομαστί, ὡς οἱ γλύπται τῆς ζωοφόρου τοῦ Ἐρεχθείου.

Ὡς ἀρχαιότατα τούτων πρέπει νὰ θεωρηθῶσι τὰ τοῦ Θησείου, περὶ οὗ καὶ γνωστὸν ἂν δὲν ἦτον ὅτι ἀνηγέρθη πρὸ τοῦ Παρθενῶνος, καὶ ἐπὶ Κίμωνος ἤδη, τὰ γλυπτικὰ αὐτοῦ κοσμήματα ἐδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀποδείξεις τούτου, διά τε τὸν ῥυθμὸν αὐτῶν, καὶ διὰ τὴν ὕλην ἐξ ἧς εἰσὶ πεποιημένα· διότι, ἐν ᾧ ὁλόκληρος ὁ ναὸς ᾠκοδομήθη ἐκ λίθου πεντελησίου, αἱ γλυφαὶ πᾶσαι εἰσὶν ἐκ μαρμάρου Παρίου. Τὸ μάρμαρον δ' ἐκεῖνο, ἦττον τῶν ἄλλων σχιστῶδες, καὶ λεπτότερον ἔχον τὸν κόκκον, ἐθεωρεῖτο, ὡς φαίνεται, κατ' ἀρχὰς ὡς τὸ μόνον εἰς τὴν γλυπτικὴν προσφυές, μέχρις οὗ κατὰ πρῶτον ἡ τοῦ Φειδαϊκοῦ ἐργαστηρίου μεγαλοπραγμοσύνη ἀπέδειξεν ὅτι καὶ ἐκ τῶν ἐγχωρίων λατομείων ἐδύναντο νὰ παραχθῶσιν ἀριστουργήματα.

Τοῦ Θησείου μόνον αἱ 10 ἀνατολικαὶ μετόπαι, καὶ ἀνὰ 4 ἑκατέρωθεν ἔχουσι ζῴδια ἐπειργασμένα, παριστῶντα τὰ μὲν πρὸς ἀνατολὰς ἆθλα Ἡρακλέους, τὰ δ' ἑκατέρωθεν ἆθλα Θησέως (1)· ἰδίως δ' ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς γωνίας ἀρχόμεναι, 1. Ἡρακλέα, παλαίοντα πρὸς τὸν λέοντα τῆς Νεμέας· 2. Ἡρακλέα καὶ Ἰόλαον, φονεύοντας τὴν Ὕδραν· 3. Ἡρακλέα συλλαβόντα τὴν χρυσόκερων καὶ χαλκόποδα Ἀρκαδικὴν ἢ Κερύνειαν ἔλαφον· 4. Ἡρακλῆν φέροντα τὸν Ἐρυμάνθιον κάπρον πρὸς τὸν Εὐρυσθέα, ὅστις κρύπτεται εἰς τὸν χαλκοῦν ὑπόγειον πίθον· 5. Ἡρακλῆν μετὰ τῶν ἀνθρωποφάγων ἵππων τοῦ Διομήδους, βασιλέως τῆς Θρᾴκης· 6. Ἡρακλῆν σύροντα τὸν Κέρβερον ἐκ τοῦ ᾅδου· 7. Δυσδιάγνωστον, ἴσως δ' Ἡρακλῆν μαχόμενον πρὸς Κύκνον τὸν υἱὸν τοῦ Ἄρεως· 8. Ἡρακλῆν ἔχοντα τὴν ζώνην τῆς φονευθείσης Ἱππολύτης, βασιλίσσης τῶν Ἀμαζόνων· 9. Ἡρακλῆν φονεύοντα τὸν Ἀνταῖον, παρούσης τῆς μητρὸς αὐτοῦ Γῆς· 10. Ἡρακλῆν κρατοῦντα τὰ χρυσᾶ μῆλα τῶν Ἑσπερίδων. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων πλευρῶν, ἡ πρὸς Μεσημβρίαν παριστᾷ ἀπὸ τῆς γωνίας· 1. Θησέα καταβάλλοντα τὸν Μινώταυρον· 2. Θησέα καὶ Μαραθώνιον Ταῦρον. Αἱ δὲ δύο ἕτεραι μετόπαι εἰσὶ δυσδιάγνωστοι, ἴσως λῃστῶν τιμωρίαι. Ἐπὶ δὲ τῆς βορείας πλευρᾶς παριστῶσιν αἱ μετόπαι, 1. Ἴσως Θησέα μετὰ Περιφήτου· 2. Θησέα μετὰ τοῦ Ἀρκάδος πολεμιστοῦ Κερκύονος· 3. Θησέα τιμωροῦντα τὸν Σκίρωνα· 4. Θησέα καὶ τὴν Κρομμυονίαν σῦν ἐν Μεγαρίδι. Εἰσὶ δὲ τὰ ἔργα

(1) Stuart. Antiq. of. Athens, πίν. 11—14. - DENKM. 105—108.

ταῦτα ἰσχυρὰ, πολλὴν ἔχοντα θέσεων ποικιλίαν καὶ ὡραιότητα, προϊόντα γλυφίδος ἐμπείρου ἤδη καὶ ἐλευθέρας, ἀλλὰ τόνον μᾶλλον καὶ ἐμβρίθειαν ἢ χάριν καὶ ἁπαλότητα ἐπιζητούσης. Θαυμασία δὲ παρατηρεῖται ἐν αὐταῖς ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ὀγκώδους καὶ στιβαροῦ σώματος τοῦ Ἡρακλέους, καὶ τῆς λαμπρᾶς, ἐλαστικῆς καὶ νεανικῶς ἀνδρείας μορφῆς τοῦ Θησέως.

Καὶ ἡ ζ ω ο φ ό ρ ο ς δὲ τοῦ ναοῦ τούτου ἔχει ζῴδια ἐπὶ τῶν δύο ἐλασσόνων πλευρῶν αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὅμως καὶ ὑπὲρ τὰς ἐξωτερικὰς στοὰς μέχρι τοῦ περιστυλίου χωροῦντα. Τὰ ἐπὶ τῆς δ υ τ ι κ ῆ ς πλευρᾶς, ὑπὲρ τὸν ὀπισθόδομον, παριστῶσι κ ε ν τ α υ ρ ο μ α χ ί α ν (1), ἐν τῶν προσφιλεστάτων ἀντικειμένων τῶν Ἀθηναίων καλλιτεχνῶν. Ἀπὸ ἄρκτου ἀρχομένη ἡ παράστασις, φαίνεται ὀλεθρία εἰς τοὺς Λαπίθας. Ἐκεῖ Κένταυρος καταῤῥίψας Λαπίθην, σφενδονίζει ὀγκώδη λίθον κατ' αὐτοῦ, θηριωδῶς ἐπεμβαίνων. Ἀλλ' ἡ μάχη ἀποβαίνει γενικωτέρα. Ἥρως τις, πιθανῶς αὐτὸς ὁ Θ η σ ε ὺ ς, ἀντ' ἀσπίδος τὸν μανδύαν του ἑλίξας περὶ τὴν ἀριστερὰν, κατέβαλε κένταυρον ἐπὶ τὸ νῶτον, εἰς θέσιν ἥτις, διά τε τὴν δυσχέρειαν αὐτῆς καὶ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκτελέσεως, εἶναι τῆς τέχνης ὁ θρίαμβος, καὶ πατεῖ αὐτὸν διὰ τοῦ ποδὸς, ἐμποδίζων τὸ τέρας ν' ἀνεγερθῇ, καὶ, σύρων αὐτὸ ἐκ τῆς κόμης, θλᾷ τὴν ἰσχυράν του ὀσφὺν (Πίν. H, 2). Ἀλλ' εἰς βοήθειαν αὐτοῦ σπεύδει Κένταυρος ἄλλος, καὶ θὰ ἐφόνευε τὸν νικητὴν διὰ μεγάλης δοκοῦ, ἂν Λαπίθης δὲν προὐλάμβανε νὰ καλύψῃ αὐτὸν διὰ τῆς ἀσπίδος του. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς ὅλης σειρᾶς παρίσταται τοῦ δράματος ἡ ζωηροτέρα σκηνή. Κατὰ τοῦ ἀτρώτου Καινέως, τοῦ υἱοῦ τοῦ Βασιλέως, δύο κένταυροι ἐφορμήσαντες, τὸν κατελιθοβόλησαν, καὶ αἴρουσιν ἤδη ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν

(1) Stuart. αὐτ. Πίν. 21—24.-DENKM. 100.

αὐτοῦ παμμεγέθη βράχον ἵνα τὸν θάψωσιν ὑπ' αὐτὸν, ἀψηφοῦντες τοὺς δύο ἑκατέρωθεν προσβάλλοντας αὐτοὺς Λαπίθας. Μετὰ ταῦτα δ' ἡ μάχη φαίνεται ἀμφίῤῥοπος μένουσα. Κένταυρος, λεοντῆν περιβεβλημένος, μάχεται πρὸς Λαπίθην ἀσπίδα καὶ κράνος ἔχοντα· ἄλλος δὲ κένταυρος σύρει τὸν Λαπίθην ἐκ τῆς κόμης, ῥίψας αὐτὸν εἰς τὴν γῆν· ἀλλ' οὗτος, ἀνεγειρόμενος, ἁρπάζει ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του ἐκ τοῦ τραχήλου τὸν νικητήν. Πλησίον δὲ τούτων Λαπίθης πεσὼν κατὰ γῆς, ἐγείρει τὴν ἀσπίδα του, ἀσθενῆ ἄμυναν κατὰ τοῦ ἐπεμβαίνοντος Κενταύρου, ὅστις ὅμως καὶ οὗτος κινδυνεύει προσβαλλόμενος ὄπισθεν. Ἡ τελευταία ὅμως σκηνὴ παριστᾷ Λαπίθην ὑπερισχύοντα, διότι, ἐν ᾧ ὁ Κένταυρος ἐξανίσταται κατ' αὐτοῦ, οὗτος τῷ βυθίζει εἰς τὸ στῆθος τὸ βραχὺ ξίφος του.

Τῆς δ' Ἀ ν α τ ο λ ι κ ῆ ς ζωοφόρου ἡ παράστασις δὲν εἶναι ἐπίσης εὐκατάληπτος, καὶ παντοίως ἡρμηνεύθη ὑπὸ πολλῶν, εὐφυέστατα δ' ὑπὸ τοῦ Οὐλερίχου(1), καθ' ὃν ἡ ζωοφόρος αὕτη εἶναι τὸ γλυπτικὸν πρωτότυπον τῆς τραγῳδίας τοῦ Εὐριπίδου, τῆς ἐπιγραφομένης «Ἡρακλεῖδαι». Ἐν ταύτῃ οἱ Ἡρακλεῖδαι διωκόμενοι ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως, ἔρχονται ὑπὸ τοῦ γέροντος Ἰολάου τὴν ὁδηγίαν ἱκέται εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ λαμβάνουσι παρὰ Θησέως εἰς κατοικίαν τὴν Μαραθωνικὴν τετράπολιν. Ἐπέρχεται ὅμως κατ' αὐτῶν ὁ Εὐρυσθεὺς, βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Ἀργείας Ἥρας, ἐν ᾧ τοὺς Ἀθηναίους μετὰ τῶν Ἡρακλειδῶν προστατεύουσιν ἡ Ἀθηνᾶ, καὶ Ἥβη, ἡ τοῦ Ἡρακλέους γυνή. Μάχης δὲ γενομένης ἐν Πελλήνῃ, ὁ Ζεὺς, πατὴρ τοῦ Ἡρακλέους, καὶ ἡ Ἀθηνᾶ, τρέπουσι τὸν εἰσβαλόντα στρατὸν εἰς φυγὴν, καὶ καταβάλλουσι τοὺς υἱοὺς τοῦ Εὐρυσθέως. Ὁ δ' Ἰόλαος, ἀνανεούμενος ὑπὸ τῆς Ἥβης, διώκει τὸν

(1) Annal. del Inst. d. Rom. XIII.

Εὐρυσθέα, καὶ δέσμιον φέρει αὐτὸν πρὸς τὴν Ἀλκμήνην, ἥτις τὸν φονεύει. Τοιαύτη εἶναι ἡ τραγῳδία, ἐντελῶς συμφωνοῦσα πρὸς τὴν ζωοφόρον, ἣν ἐν ὅλοις ἀπαρτίζουσιν 6 τμήματα (1). Ἐξ αὐτῶν τὸ τρίτον καὶ τὸ τέταρτον παριστῶσι τὴν μάχην, ἐν ᾗ οἱ Ἀργεῖοι φαίνονται φεύγοντες, ἐπίκεινται δ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀσπιδοφόροι, καὶ φέροντες πέτρας τῆς Πελλήνης. Ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν Δημοφὼν ὁ υἱὸς τοῦ Θησέως, τὸν μανδύαν ἔχων περὶ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα, ὡς ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἄλλης ζωοφόρου, ῥίπτει λίθον διὰ τῆς δεξιᾶς, ἐν ᾧ ἕτερος λίθος σφενδονίζεται κατ' αὐτοῦ· οἱ δὲ δύο υἱοὶ τοῦ Εὐρυσθέως κεῖνται πεφονευμένοι. Πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῆς μάχης (ἐπὶ Τμ. 2), παρίσταται αὐτὴ ἡ Ἀθηνᾶ ὁ τροπαῖος Ζεὺς ἀνέχων τὴν ἀριστερὰν, καὶ ἡ Ἥβη, τὴν δεξιὰν ἐκτείνουσα, εἰς σημεῖον ὅτι εἰσήκουσε τοῦ Ἰολάου, δεομένου αὐτῆς νὰ τὸν ἀνανεώσῃ (Πίν. H, 3). Πρὸς βορρᾶν δὲ (ἐν Τμ. 5) κάθηνται οἱ τῶν Ἀργείων φίλοι Θεοὶ, ὁ Ποσειδῶν πατῶν εἰς σκόπελον, ἡ Ἥρα τεθλιμμένη καὶ ὁ Ἄρης (2). Τὰ δὲ Τμήματα 1 καὶ 6, παριστῶσι σκηνὰς ἀσυναρτήτους πρὸς τὴν τῆς μάχης, καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ὁ Εὐρυσθεὺς γονυπετὴς δεσμεύεται ὑπὸ τοῦ Ὕλλου, ἐν ᾧ ὁ ἀνανεωθεὶς Ἰόλαος ὀπίσω αὐτοῦ τείνει τὸν βραχίονα εἰς ἔνδειξιν ῥώμης, ἀπαραλλάκτως ὡς περιγράφεται ἐν Εὐριπίδῃ (3)·

«*Ὁ δ' ὄρφνης ἐκ δυσαιθρίου νέων,*
βραχιόνων ἔδειξεν ἡβητὴν τύπον.

Τὸ δὲ Τμῆμα 6 εἶναι, φαίνεται, τοῦ Εὐρυσθέως ὁ ἐνταφιασμὸς ἐμπρὸς τοῦ ναοῦ τῆς Παλληνίας Ἀθηνᾶς, ὅπου ἐλατρεύετο μετὰ ταῦτα ὡς ἥρως. Εἷς παρ' αὐτὸν σκάπτει τὸν τάφον, ἐν ᾧ ἄλλος διατάττει τὴν ταφὴν, καὶ

(1) Stuart, Πίν. 15—20. DENKM. 109.— (2) Ross. Niketempel.— (3) Στ. 857.

ἄλλοι τινὲς ὀρχοῦνται. Ἀμφοτέρων τούτων των ζωοφόρων αἱ γλυφαὶ, λίαν ἀνέχουσαι, εἰσὶν ἐργασίας ἀρίστης, καὶ ἀπηλλαγμέναι τῆς ἀρχαϊκῆς σκληρότητος, μετὰ πολλῆς δ' ἀνέσεως καὶ ποικιλίας ἐνοῦσαι αὐστηρότητα καὶ ἀξιοπρέπειαν. Τὰ ἀετώματα εἶχον καὶ αὐτὰ ἀγάλματα, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ ἔτι ἐν χώρᾳ ὑπάρχοντα ἴχνη σιδηρῶν συνδέσμων, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν οὐδὲν τμῆμα διετηρήθη.

Τοῦ δὲ ναοῦ τῆς Νίκης ἡ ζωοφόρος παρίστα, ὡς τὴν εἶδον ὁ Σπὼν καὶ ὁ Οὐῆλερ, σύνοδον θεῶν, καὶ συμπλέγματα ἐμφαίνοντα ἐπὶ τὸ εἰδανικώτερον μάχην Ἑλλήνων καθ' Ἑλλήνων καὶ κατὰ Περσῶν. Καὶ τινὲς μὲν (1) ἐκλαμβάνουσιν αὐτὴν ὡς τὴν τοῦ Κίμωνος ἐν Εὐρυμέδοντι, ὅπου μετὰ τῶν Περσῶν συνεμάχουν καὶ Ἕλληνες Κύπριοι, ἄλλοι (2) δ' ὡς τὴν τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν Θηβαίων καὶ Εὐβοέων, καὶ τὴν ἐν Μαραθῶνι, μᾶλλον δὲ τὴν ἐν Πλαταιαῖς (3). Πιθανώτατον δὲ νομίζομεν ὅτι ἐμφαίνει ἡ ζωοφόρος οὐχὶ τινὰ μάχην ἰδίως, ἀλλ' ἐν γένει τοὺς μηδικοὺς πολέμους καὶ τοὺς θριάμβους τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν Περσῶν καὶ τῶν συμμαχούντων αὐτοῖς Ἑλλήνων.

Ὁ Λ. Ἔλγιν μετέφερε τέσσαρα αὐτῆς τμήματα εἰς Ἀγγλίαν, ἄλλα δέ τινα εὑρέθησαν ἐν ταῖς ἐνταῦθα ἀνασκαφαῖς (4). Ἐλάσσονες κατὰ τὰς διαστάσεις τῶν ἐπὶ τοῦ Θησείου, μόλις 0, 45 μ. ὕψος ἔχουσαι, εἰσὶν ὁμοιαι ἐκείναις κατὰ τὸν χαρακτῆρα, ἐνοῦσαι αὐστηρότητα καὶ ἐμβρίθειαν περὶ τὴν ἔκφρασιν μετὰ πολλῆς ζωηρότητος κατὰ τὰς κινήσεις. Αἱ δὲ μείζονες, αἱ ἐπὶ τοῦ θωρακείου τοῦ πρὸ τοῦ ναοῦ, αἵτινες παριστῶσι πτερωτὰς Νίκας τρόπαιον ἐγειρούσας, ἔχουσι τὸν ῥυθμὸν πρὸς τὸ

(1) Ross. Niketempel. — (2) Leake, Athens. — (3) Overbeck. Gesch. d. griech. Plastik. I, 283.—(4) DENKM. 124.-Ross, Niketempel.

χαριέστερον ἀποκλίνοντα, καὶ φαίνονται μεταγενεστέρας ἐποχῆς, τῆς τοῦ Πραξιτέλους.

Τὰ δ' ἐντελέστατα τοῦ εἴδους τούτου τεχνουργήματα εἰσὶ τὰ κοσμοῦντα τοὺς ἀετοὺς καὶ τὰς ζώνας τοῦ Παρθενῶνος, καταριθμούμενα μεταξὺ τῶν εὐγενεστάτων λειψάνων τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς, καὶ ἐκτελεσθέντα ἐπὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐν Ἀθήναις ἐπιῤῥοῆς τοῦ Φειδίου, πιθανῶς κατὰ σχέδια, καὶ τὰ μείζονα ἴσως διὰ τῆς γλυφίδος τοῦ ὑπάτου τῶν ἀρχαίων ἀριστοτεχνῶν. Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι, ὡς εἰς ἅπαντας τοὺς ναοὺς συνήθως, οὕτω καὶ ἐνταῦθα πολλοὶ τεχνῖται συνειργάσθησαν εἰς τὰ γλυπτικὰ ταῦτα κοσμήματα, οἱ μὲν κατ' ἀρχαϊκώτερον καὶ ξηρότερον τρόπον, οἱ δὲ κατὰ τὸν μᾶλλον ἀνειμένον τῆς νεωτέρας σχολῆς, καὶ ἕτεροι ἀμελέστερον, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν ἐλέγχουσι βαθυτάτην σπουδὴν τῆς φύσεως, ἔν τε τῷ συνόλῳ τοῦ διαγράμματος καὶ μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν, ὡς κατὰ τὴν διάθεσιν τῆς κόμης, τὸ τῶν μυόνων σύστημα, τὴν διακλάδευσιν τῶν φλεβῶν· συγχρόνως δ' ἐπιπρέπει εἰς αὐτὰ καὶ ἡ ὑπερφυὴς ἐκείνη καὶ ἰδανικὴ ἔκφρασις, καὶ ἡ ὑπὸ τὴν ζωηρότητα τῶν κινήσεων διατηρουμένη ψυχικὴ ἡρεμία, καὶ ἐξαισίως ἐφαρμόζεται τὸ ἀκριβὲς καὶ λεπτὸν μέτρον μεταξὺ τοῦ ἀπαθοῦς καὶ τοῦ παρενθύρου, καὶ ὁ ἔντεχνος συνδυασμὸς τῆς ἀφελείας μετὰ τῆς ποικιλίας, ὧν μόνη ἡ Φειδαϊκὴ τέχνη ἐγνώριζε τὰ μυστήρια.

Μετόπας εἶχεν ἀνέκαθεν ὁ ναὸς 92 τὸν ἀριθμόν, ὑψηλὰς 4′, κεκοσμημένας δὲ διὰ ζῳδίων ἐκτύπων καὶ λίαν προπεπτωκότων, κατὰ 10″ ὑπὲρ τὸ ἐμβαδόν. Ἐξ αὐτῶν αἱ 14 τῆς ἀνατολικῆς καὶ αἱ 14 τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, παριστῶσαι, αἱ μὲν μύθους Ἀθηνᾶς, Θησέως καὶ Ἡρακλέους, αἱ δὲ ἱστορικὰς πεζομαχίας, εἰσὶν ἅπασαι εἰς τὴν θέσιν των, ἀλλὰ δεινῶς ἠκρωτηριασμέναι. Ἐκ δὲ τῶν 32 τῆς βορείας πλευρᾶς, αἱ μὲν μένουσιν ἐν χώρᾳ κακῶς διατετηρημέναι, μία δ' ἀνευρέθη ἐν ταῖς

ἀνασκαφαῖς, τῶν δὲ λοιπῶν 23 ἄλλαι μὲν κατεστράφησαν ἐπὶ τῆς ἐκρήξεως τῶν 1687, αἱ δὲ πλεῖσται διὰ πρίονος ἀποκοπεῖσαι τοῦ ναοῦ ὑπὸ τοῦ Λ. Ἔλγινος, καὶ εἰς Ἀγγλίαν μετακομιζόμεναι, κατεποντίθησαν παρὰ τὰ Κύθηρα. Ἀλλὰ 10 ἐξ αὐτῶν εἶχε σχεδιάσει ἄγνωστος ζωγράφος πρὸ τῆς ἐκρήξεως, καὶ αἱ εἰκόνες αὐτοῦ διατηροῦνται ἐν τῷ χαλκογραφικῷ ταμείῳ τοῦ Λούβρ. Παρίστων δ' αἱ μετόπαι τῆς πλευρᾶς ταύτης μύθους Ἀθηνᾶς, Περσέως καὶ Βελεροφόντου, Ἀμαζονομαχίας καὶ Κενταυρομαχίας. Ἐκ δὲ τῶν τῆς νοτίας πλευρᾶς, 14 μὲν, τὰς μεσαιτάτας κατέστρεψεν ἡ πυρίτις, 15 ἀπέσπασε τοῦ μνημείου καὶ ἀπεκόμισεν εἰς Ἀγγλίαν ὁ Λ. Ἔλγιν, 1 ἠγόρασεν ἡ Γαλλία 25,000 φράγκων, καὶ 2 μένουσιν ἔτι ἐν χώρᾳ. Τὰς τῆς πλευρᾶς ταύτης πάσας καὶ μόνας ἐζωγράφησεν, ἀτελῶς μὲν, ἀλλὰ, κατὰ συγκυρίαν εὐτυχεστάτην, 13 ἔτη πρὸ τῆς καταστροφῆς, ἐν 1674, ὁ μετὰ τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας, Μαρκεσίου Νοϊντὲλ, συνοδοιπορῶν τεχνήτης Carrey, οὗ τὰ σχέδια ἐξέδωκεν ὁ κόμης Λαβόρδ. Κατ' αὐτὰ δὲ περιεῖχον αἱ ἐκλιποῦσαι μετόπαι παραστάσεις ἐκ τῶν Θεσμοφορίων, Ἐριχθόνιον δεχόμενον τὸ διϊπετὲς ἔδος, μάχην αὐτοῦ πρὸς Εὔμολπον, καὶ ἄλλας σκηνὰς ἐκ τῶν μύθων τῆς Ἀθηνᾶς. Αἱ δὲ λοιπαὶ ἀνεφέροντο εἰς τὸ ἀθεμιτούργημα τῶν ὑβριστῶν Κενταύρων παρὰ τοῖς Λαπίθαις, καὶ εἰς τὴν τιμωρίαν ἣν ἐπέβαλον αὐτοῖς ὁ Πειρίθους καὶ ὁ Θησεύς. Ἐπὶ τριῶν ἐξ αὐτῶν, τῆς ἐν Ἑλλάδι εὑρεθείσης ἐκ τῆς βορείου πλευρᾶς, τῆς ἐν Λούβρ, καὶ μιᾶς τῶν ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ (1), παρίσταται αὐτὴ ἡ παράνομος πρᾶξις, ἡ προκαλέσασα τὸ αἱματηρὸν δρᾶμα, Κένταυρος ἁρπάσας γυναῖκα, καὶ μετὰ τῆς λείας αὐτοῦ ὁρμῶν εἰς φυγήν. Ἀλλ' ἰδοὺ, πῦρ πνέων ὁ ἡρωϊκὸς Λαπίθης, ἐπέρχεται φέρων ἐκδίκησιν! Ἐκ τοῦ τραχή-

(1) Βρ. Μουσ. Ἀρ. 15.

λου συνέλαβε τὸ ἀσελγὲς τέρας, ὑπὸ στιβαρὸν γόνυ πιέζει τὴν ῥάχιν αὐτοῦ, καὶ κάμπτει μέχρι γῆς τοὺς ἱππίους του πόδας (1). Ἄλλος δὲ νεανίας, ἐφορμῶν κατὰ Κενταύρου, βυθίζει τὸ ἐγχειρίδιον εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ μάτην ἐπανισταμένου (2). Ἤλπισεν ὁ ἄλλος ἐκεῖνος Κένταυρος (Πίν. Η, 5) νὰ σωθῇ διὰ τῆς φυγῆς, ἀλλὰ τὸν κατέλαβε πολεμιστὴς ὑψηλὸς ὑπὲρ φύσιν, ἴσως αὐτὸς ὁ Θησεύς, τῷ ἔδωκε βαρεῖαν πληγὴν, καὶ σύρων αὐτὸν ἐκ τῆς κόμης, θέλει νὰ τῷ καταφέρῃ καὶ δευτέραν, τὴν τελευταίαν (3). Ἀλλ' οὐδ' οἱ Κένταυροι ἦσαν ἐκ τῶν παραχωρούντων τὴν νίκην ἀμαχητί, διὸ καὶ οὐ μόνον ἡ πάλη πολλαχοῦ ἔμενεν ἀμφίῤῥοπος (4), ἀλλὰ πολλάκις ἐκηρύχθη καὶ κατὰ τῶν Λαπιθῶν. Μάτην κλίνων ὁ Λαπίθης τὸ γόνυ, ἀνατείνει τὴν ἄχρηστον πλέον ἀσπίδα του κατὰ τοῦ ἀγρίου ἐχθροῦ, ὅστις ἐπιβαίνει αὐτῷ διὰ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν (5). Ὁ Κένταυρος, ἀγρίως ἐξανιστάμενος, στρέφει ὑπὲρ τὴν κεφαλήν του ῥόπαλον ἢ λίθον χειροπληθῆ (6), καὶ εἰς τὴν ἁρπαγὴν προσθέτων τὸν φόνον (Πίν. Η, 4), ἐκτείνει τὸν πολεμιστὴν νεκρὸν κατὰ γῆς, θριαμβευτικῶς σείων τὴν λεοντῆν του (7).

Ἐκ τῶν μετοπῶν τούτων αἱ ὑπ' ἀριθ. 7, 14 καὶ 16 τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐπὶ τῆς ζωοφόρου τοῦ Θησείου· ἀλλ' αἱ τοῦ Παρθενῶνος γλυφαὶ εἰσὶ πολὺ ἀνώτεραι διὰ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ῥυθμοῦ αὐτῶν, εἰ καί τινες ἐξ αὐτῶν δὲν φαίνονται ἐντελῶς ἀπηλλαγμέναι ἀτελειῶν τινων κατὰ τὸ διάγραμμα καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν, δι' ὃ ὀρθότερον ἴσως πρέπει ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν γλυφίδα οὐχὶ αὐτοῦ τοῦ Φειδίου, ἀλλὰ

(1) Βρ. Μ. Ἀρ. 2.— (2) Ἀρ. 7. — (3) Ἀρ. 4 καὶ 5.— (4) Ἀρ. 4 καὶ 5.— (5) Ἀρ. 16. — (6) Ἀρ. 3 (οὗ αἱ κεφαλαὶ ἐν Κοπεγχάγῃ).— (7) Ἀρ. 14.

τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, πάντως δὲ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων.

Ἡ δὲ Ζ ω ο φ ό ρ ο ς τοῦ Παρθενῶνος, ζωγραφηθεῖσα κατὰ τὸ μέγιστον αὐτῆς μέρος ἐν φύλλοις ἀσυναρτήτοις ὑπὸ τοῦ Carrey, ἦν ταινία πλουσίως πεποικιλμένη, περιζωννύουσα τὸν ναὸν, παριστῶσα δὲ, καὶ εἰς ἰδανικὸν ἀνάγουσα κάλλος, τὴν πολιτικὴν οὐχ ἧττον ἢ θρησκευτικὴν τῶν Παναθηναίων πομπήν. Ἐξ αὐτῆς δὲ, μῆκος μὲν ἐχούσης 524′, ὕψος δὲ 3′, 4″, καὶ τὰ ζῴδια κατὰ 2″ ἀνέχοντα, 14 μὲν τεμάχια, τὰ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας, εὑρίσκονται ἔτι ἐν χώρᾳ, 21 δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἠκρωτηριασμένα ἀνευρέθησαν ἐν ταῖς ἐνταῦθα ἀνασκαφαῖς, ἓν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ὑπάρχει ἐν Γαλλίᾳ, καὶ 61 ἀπήχθησαν ὑπὸ τοῦ Λ. Ἔλγινος εἰς Ἀγγλίαν, ἀποσπασθέντα ἐκ τῆς ἑνότητος καὶ ἀλληλουχίας ἐν αἷς ἐνέπρεπον ἐπὶ τοῦ ἀθανάτου μνημείου, καὶ ἥτις ἔδιδεν αὐτοῖς τὴν ἀληθῆ αὐτῶν σημασίαν, καὶ ἐπολλαπλασίαζε τὴν ἀξίαν αὐτῶν.

Μεσούσης τῆς θερεινῆς ὥρας τοῦ τρίτου ἔτους ἑκάστης Ὀλυμπιάδος, ἐν ἑκατομβαιῶνι φθίνοντι, ἡ πολις ὅλη τῶν Ἀθηνῶν ἦν ἀνάστατος διὰ τὴν πανήγυριν τῆς πολιούχου θεᾶς της. Εἰς τὸ στάδιον ἡμιλλῶντο δρομεῖς καὶ πύκται, μουσικοὶ ἔψαλλον τὰς πράξεις τῶν προγόνων εἰς τὸ ᾠδεῖον, δραματουργοὶ ἀντηγωνίζοντο εἰς τὸ θέατρον, τὰς νύκτας ἐφαίδρυνον λαμπαδοφορίαι ἐν τῷ κεραμεικῷ, καὶ πλασταὶ ναυμαχίαι περὶ τὸ Σούνιον ἀνεκάλουν τῆς πόλεως τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν. Ἀλλ' ἅμα ὑπέφωσκεν ἡ ὀγδόη καὶ εἰκοστὴ τοῦ μηνὸς (1), λαμπροστόλιστος καὶ μύρτου κλάδους διὰ χειρὸς φέρων ἐξεχεῖτο ὁ λαὸς ἀθρόος εἰς τὸν ἔξω Κεραμεικὸν (2), ὅπου

(1) Πρόκλ. εἰς Πλάτ. Τιμ. — (2) Θουκ. ΣΤ, 67. - Πλουτ. Δημ. 12.

παραταξάμενος ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τὴν ἐποπτείαν, εἰσήρχετο διὰ τῆς Πειραϊκῆς πύλης, καὶ ἐλάμβανεν ἐκ τοῦ παρακειμένου Πομπείου τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἑορτάσιμα σκεύη (1), ἰδίως δὲ τὸν νέον κροκωτὸν (2) πέπλον τῆς Θεᾶς, ὃν ἐξύφαινον, ὑπὸ τῶν ἀρρηφόρων τὴν ἐπιτήρησιν, νέαι παρθένοι, αἱ ἐ ρ γ α σ τ ί ν α ι (3), ἐμποικίλουσαι γιγαντομαχίας, καὶ ἆθλα ἡρώων καὶ πράξεις τῆς Ἀθηνᾶς (4). Προσήρτων δ' αὐτὸν εἰς παράδοξον κατασκεύασμα, εἰς ναῦν ἠγκυροβολημένην ὑπὸ τοὺς πρόποδας τοῦ Ἀρείου Πάγου (5). Ἐδῶ ἐνήρχετο ἡ κυρίως πομπή. Ὁ πέπλος, κολπούμενος ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, ὤθει ὡς ἱστίον τὴν ναῦν, ἥτις ἐρεσσομένη χ ι λ ί α κ ώ π η (6), καὶ ὀλισθαίνουσα διὰ κεκρυμμένου μηχανισμοῦ, ἐξετέλει ἀκατανοήτως τὸν ἄνυδρον πλοῦν της διὰ τῆς πόλεως. Οἱ ἄρχοντες τὴν περιεκύκλουν καὶ τὴν προέπεμπον, ἐν ᾧ συγχρόνως ἀναμεμιγμένοι εἰς τὸ πλῆθος, ἐῤῥύθμιζον καὶ διηύθυνον τὰς τάξεις αὐτοῦ (7). Μετ' αὐτοὺς δ' ἔβαινον σεμνῶς καὶ ἑορτασίμως γυναῖκες καὶ νεάνιδες Ἀθηναῖαι ἐν βαθυκόλπῳ χιτῶνι, φέρουσαι τὰ σκεύη τῶν θυσιῶν (8), καὶ παρακολουθούμεναι ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῶν μετοίκων, εἰς ἃς τῶν Ἀθηναίων ἡ ἀλαζονεία ἐπέβαλλε νὰ φέρωσιν, ἐν ὑπηρετίδων μέρει, τὰς ὑδρίας καὶ τὰ σκιάδια (9).

Κατόπιν δ' αὐτῶν ἤγοντο εἰς τοὺς βωμοὺς τὰ ἱερὰ θύματα. Κριοὶ εὐτραφεῖς (10) ἐβάδιζον περιεσκεμμένως, ἢ ὥρμων εἰς τὰ πρόσω λιπαροὶ ταῦροι, δῶρα ὑϊκοῦ φίλτρου τῶν ἀποίκων τῶν Ἀθηνῶν (11), μόλις ἀναχαιτιζόμενοι ὑπὸ τῶν εὐρώστων θυτῶν (1), καὶ ἀγνοοῦντες ὅτι χωροῦσιν οὕτω προθύμως εἰς τὴν σφαγὴν, ὅτι πρὶν τῆς ἑσπέρας θέλουσι θρέψει τὸν περικεχυμένον ἐκεῖνον ὄχλον. Μετ' αὐτῶν δὲ προέβαινον καὶ οἱ λοιποὶ τῆς δημοτικῆς εὐωχίας θεράποντες, οἱ ἐν σκάφαις φέροντες τὰ ὄψα καὶ τὰ τρωγάλια, καὶ τὸν οἶνον ἐν ἀμφορεῦσι (2), καὶ ὀπίσω αὐτῶν οἱ μουσικοὶ, λυρισταί τε καὶ αὐληταὶ (3) καὶ ἀοιδοὶ θαλλοφόροι (4), πληροῦντες τοὺς ἀέρας φαιδρῶν τόνων καὶ σεμνῆς μελῳδίας.

Τὸν πεζὸν ὄχλον παρηκολούθει σειρὰ τεθριππων πολυτελῶν (5), τῶν προαγωνισθέντων εἰς τὴν διφρηλασίαν (6). Ὑπὸ τοῦ βόμβου τοῦ συῤῥέοντος πλήθους, ὑπὸ τῆς ἁμίλλης, τῆς κλαγγῆς τῶν ὅπλων, καὶ τῶν τόνων τῆς μουσικῆς οἰστρηλατούμενοι οἱ θυμοειδεῖς ἵπποι, ἀφηνίαζον καὶ ἠπείθουν πρὸς τὸν ἡνίοχον. Εἰ καὶ, κατὰ διάταξιν τοῦ Θησέως (7), οἱ ἐν τῷ σταδίῳ ἀγωνισάμενοι (8) προσανέβαινον ἔνοπλοι, καὶ εἰς τῆς παρατάξεως τὴν λαμπρότητα συντελοῦντες καὶ τῆς ἡνιοχίας συναντιλαμβανόμενοι, οἱ ἀδάμαστοι ἵπποι ἤθελον οὐχ ἧττον θραύσει πάντα χαλινὸν, καὶ συνταράξει τῆς πομπῆς τὴν ἐμβρίθειαν, ἂν πεζοὶ ὁδηγοὶ παρακολουθοῦντες δὲν ἐῤῥύθμιζον τὸ βῆμα αὐτῶν, καὶ δὲν ἐπραΰνον τὴν ὁρμήν των.

Μετὰ δὲ τὰ τέθριππα εἵπετο τέλος μέγα πλῆθος ἵππων χρυσοφαλάρων, ἀποπερατοῦν τὴν πομπὴν (9). Πᾶς ὁ δυνάμενος νὰ θρέψῃ καὶ ν' ἀναβῇ ἵππον, ἐφιλοτιμεῖτο,

(1) Menas. alt. I, art.— (2) Εὐριπ. Ἑκ. 464.— (3) Ἡσύχ. Ἐργαστίναι —(4) Ἴδε Augusteum I, M. 9, 10. — (5) Παυσ. A, 19. — (6) Φιλόστρ. Β. Σοφ. Β, 15. — (7) Βρ. Μουσ. 18, 21, 22.— (8) Αὐτ. 17, 23.— (9) Αὐτ. 17, 24, καὶ ἐν Ἑλλάδι.— (10) Ἐν Ἑλλάδι.— (11) Σχολ. Ἀριστ. Νεφ.

(1) Βρ. Μουσ. 25, 84, 87 καὶ ἐν Ἑλλ. — (2) Βρ. Μ. 25, καὶ 2 Τμ. ἐν Ἑλλ.— (3) Τμ. ἐν Ἑλλ. — (4) Βρ. Μ. 28 καὶ 2 Τμ. ἐν Ἑλλ.— (5) Βρ. Μουσ. 25, 28, 30, 31, 78, 82.— (6) Ἀριστοφ. Εἰρ. 899. - Νεφ. 15, 25, 122. - Ἀθην. Β. 154. —(7) Σχ. Ἀριστφ. αὐτ. 28.—(8) Διον. Ἁλικ. Τ. Γ. Ε'.1499. Reisk.— (9) Βρ. Μουσ. 32, 34, 77 καὶ Τμ. ἐν Ἑλλ.

ὤφειλε μάλιστα, νὰ προσέλθῃ ἔφιππος (1), ὡς ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἰς τὰ ἐν χώρᾳ σωζόμενα τεμάχια βλέπομεν πολλοὺς προθύμως εἰς τοῦτο παρασκευαζομένους (Πίν. Θ, 2). Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι εἰσὶν ἤδη ἐν παρατάξει, καὶ πυκναὶ εἰσὶν αἱ σειραὶ αὐτῶν· ἐν ᾧ δὲ τὸ εὐγενὲς ζῶον καλπάζον μετεωρίζεται, καὶ γοργούμενον κάμπτει ὑπερηφάνως τὸν τράχηλον, περίβλεπτος καὶ μεγαλοπρεπὴς ὁ ἱππεύς, χαίρει ἐπὶ τοῖς λαμπροῖς τούτοις κινήμασι, καὶ τὸ πλῆθος, ἐπὶ ἰκρίων σεσωρευμένον ἐν ταῖς ὁδοῖς (2), χειροκροτεῖ ἐπὶ τοῦ θεάματος τῇ πολλῇ ζωηρότητι καὶ τῇ ποικιλίᾳ. Οὕτω διήρχετο ἡ τελετὴ τὴν ὁδὸν τῶν Ἑρμῶν, παρήλλαττε τὸ παρὰ τὴν ἀγορὰν Ἐλευσίνιον (3), διέβαινεν ἐμπρὸς τοῦ Πελασγικοῦ ἢ βορείου τείχους τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ ὑπ' αὐτὸ Πυθίου (4), καὶ ἀνήρχετο εἰς τὸ ἄστυ. Διὰ δὲ τῶν Προπυλαίων προελθοῦσα πρὸς τὸν Παρθενῶνα, διεσχίζετο δίχα, καὶ παροδεύσασα παρὰ τὰς δύο πλευρὰς αὐτοῦ, συνηνοῦτο πάλιν ἐμπρὸς τῆς ἀνατολικῆς, τῆς κυριωτέρας εἰσόδου του. Ἐδῶ δὲ τὴν περιέμενον οἱ ἀνώτατοι τῆς πολιτείας ἄρχοντες καὶ οἱ νομοφύλακες (5). Ὁ ἄρχων Βασιλεύς, προβαίνων μέχρι τῆς πύλης, ἐδέχετο ἐκ τῶν χειρῶν νέου παιδὸς ἐπτυγμένον τὸν νέον πέπλον, ὃν ἐξύφανον αἱ Ἐργαστίναι, ἵνα θέσῃ αὐτὸν ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος (6), ἢ ἴσως μᾶλλον ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ ξοάνου τῆς Πολιάδος. Ἐγίνετο δ' ἡ ἱερὰ παράδοσις αὕτη, κατὰ τὰς σωζομένας γλυφάς, ἐν τῇ ἀοράτῳ τῶν Θεῶν παρουσίᾳ, τοῦ Διός, τῆς Ἥρας μετὰ τῆς Ἥβης, τῆς Δήμητρος μετὰ τοῦ Τριπτολέμου, τῶν Διοσκούρων, ὡς ἐξηγήθησαν οἱ συνδεδεμένοι ἀλλ' ἀντίνωτοι δύο χαριέστατοι νεανίαι, παρακαθημένων πρὸς νότον· πρὸς βορρᾶν δὲ (Πίν. Θ, 4), τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγείας, ἢ κατ' ἄλλους μᾶλλον Ἡφαίστου καὶ Ἀφροδίτης, τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς νομίζεται, προσέτι καὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Γῆς, δεικνυούσης προσερχομένην τὴν πανήγυριν εἰς τὸν μικρὸν υἱόν της, τὸ Ἐριχθόνιον, τὸν γενάρχην τοῦ πομπεύοντος ἐκείνου λαοῦ. Συγχρόνως δὲ δύο παρθένοι, αἱ ἀῤῥηφόροι, λαβοῦσαι διὰ νυκτὸς παρὰ τῆς ἱερείας τῆς Πολιάδος δύο κανᾶ μυστηριώδη καὶ κεκλεισμένα, παρέδιδον αὐτὰ εἰς τὴν Τραπεζὼ (1), τὴν μίαν τῶν δύο Ἱερειῶν τῆς Θεᾶς, τὴν τῆς Τραπέζης ἐπιμελουμένην (2).

(1) Ξενοφ. Ἱππ. 2.— (2) Ἀθήν. Δ. 168. — (3) Leake Ath. Ueb. Zus. 458.— (4) Φιλόστρ. Β. Ἡρωδ. 5.— (5) Βρ. Μουσ. 17, 18. 21, 22. - Πολύδ. Η, 8, 7.—(6) Βρ. Μουσ. 19.

Ταύτην τὴν πανάρχαιον καὶ δημοτελεστάτην πομπὴν παριστᾷ ἡ ζωοφόρος τοῦ Παρθενῶνος. Ἐν τῷ ἐκτενεστάτῳ συμπλέγματι, οὗ τὴν ὑλικὴν μὲν ἑνότητα ἀποτελεῖ ἡ ὑπόθεσις, τὴν δ' ἠθικὴν ἡ ἐπὶ πάσης τῆς συνθέσεως ἐπιπνέουσα ἐπισήμου εὐσεβείας ἔκφρασις, εἶναι μὲν θαυμασία ἡ ἀκρίβεια τῆς φυσικῆς μιμήσεως ἔν τε τῷ διαγράμματι καὶ ἐν τῇ ἐντέχνῳ παραστάσει τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ ἀβάθους ἀναγλύφου, ἀλλ' αὕτη οὐδόλως ἀποκλείει τὴν ἀναγωγὴν εἰς κάλλος ἰδανικόν, ἐξευγενίζον καὶ οὐχὶ ἀναιροῦν τῆς φύσεως τὴν ἀλήθειαν. Ἕκαστον δὲ ζῴδιον, ἐξαισίου ἐργασίας καθ' ἑαυτό, ἦν πρὸ πάντων θαυμάσιον ὡς μέρος τοῦ συνόλου ἀριστουργήματος, οὗ τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν ἐπεδίωκε μάλιστα ὁ τεχνίτης. Ἡ παράστασις μετέχει καὶ συμβολικοῦ μέχρι τινὸς χαρακτῆρος, ὅταν, ἵνα μὴ καταλείψῃ δυσάρεστον κενὸν εἰς τὸν λίθον, διαγράφει τοὺς πεζοὺς ἰσοϋψεῖς τοῖς ἱππεῦσι. Παρατηρεῖται δ' εἰς τὴν ἐξεργασίαν πολλαχοῦ διαφορά τις γλυφίδος, ἀποδεικνύουσα ὅτι πολλαὶ χεῖρες εἰργάσθησαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν γλυφῶν, εἰ καὶ τὸ διάγραμμα αὐτῶν βεβαίως ἐκ μιᾶς διανοίας ἀπέῤῥευσεν.

(1) Αὐτ. 19.— (2) Ἡσύχ. φ. Τραπεζώ.

Ἀλλὰ τὰ ὡς πρός τε τὴν τέχνην καὶ τὸ μέγεθος πάντων τῶν κοσμημάτων τοῦ ναοῦ τούτου θαυμασιώτατα, ἦσαν ἀναμφισβητήτως τὰ τῶν ἀετῶν ἀγάλματα. Ταῦτα ἐζωγράφησεν ὁ Carrey τὸ 1674, ἀλλ' ἀτελῶς ὡς πρός τε τὴν ἀκρίβειαν τῶν παριστωμένων καὶ ὡς πρὸς τὸν καλλιτεχνικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Τότε ὅμως μόνα τὰ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος ὑπῆρχον ἐν θέσει, τῶν δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐλάχιστα μόνον μέρη ἐσώζοντο, ἄχρις οὗ καὶ ταῦτα κατέρριψεν ἡ ἔκρηξις τῶν 1687, ἡ ἐπὶ τῆς τοσοῦτον ματαίας διὰ τοὺς Ἐνετοὺς, τοσοῦτον δ' ὀλεθρίας διὰ τοὺς Ἕλληνας πολιορκίας τοῦ Μοροζίνη. Ὅταν δὲ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ Μοροζίνης ἐγκαταλείπων τὰς καταπροδοθείσας Ἀθήνας, ἠθέλησε νὰ συμπαραλάβῃ, ὡς τρόπαιον καὶ ἀνάμνησιν τοῦ ματαίου τούτου κατορθώματος, ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἀετοῦ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τὸ τέθριππον τῆς Ἀθηνᾶς, τότε, ἐξ ἀπροσεξίας καὶ ἀνεπιτηδειότητος τῶν ἐργατῶν αὐτοῦ, καταπεσόντα πάντα τὰ αὐτόθι ἐν χώρᾳ εἰσέτι μένοντα ἐξαίσια ἔργα τῆς γλυπτικῆς, συνετρίβησαν κατὰ κράτος (1), καὶ μία μόνη κεφαλὴ Κενταύρου ὑπὸ Δανοῦ ἀξιωματικοῦ μετεκομίσθη εἰς Κοπεναγην, καὶ ἑτέρα κεφαλὴ Νίκης, ὑπὸ τοῦ γραμματέως τοῦ Κοινιγσμάρκου ἁρπαγεῖσα, καὶ πολλὰς ὑποστᾶσα τύχης μεταβολὰς, ἐταμιεύθη μόλις ἐπ' ἐσχάτων εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρ. Τέλος δ' ἐν 1811 ὁ Λ. Ἔλγιν ἔλαβε καὶ ἐπώλησεν εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον πάντα μὲν τὰ ὑπὸ τοῦ Καρρέϋ ζωγραφηθέντα, τότε δὲ κατὰ γῆς κείμενα ἀγάλματα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, 10 τὸν ἀριθμὸν, 6 δὲ συντρίμματα ἐκ τῆς δυτικῆς, ἐπὶ τῆς ἐκρήξεως καὶ ταῦτα πεσόντα. Ἐκτὸς δὲ τούτων, τὰ μόνα εἰσέτι σωζόμενα εἰσὶν 6 τεμάχια ἀνευρεθέντα ἐν ταῖς ἐνταῦθα ἀνασκαφαῖς, καὶ διατηρούμενα ἐν Ἀθήναις, καὶ ἓν σύμπλεγμα

(1) Laborde, Athènes II 219.

δύο ἀγαλμάτων, μένον ἐν χώρᾳ κατὰ τὴν βόρειον γωνίαν τοῦ δυτικοῦ ἀετοῦ. Ἀνεφέροντο δὲ τῶν ἀγαλμάτων τούτων τὰ ἐπὶ τῆς εἰσόδου (1), ἤτοι τὰ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, εἰς τὴν τῆς Ἀθηνᾶς γέννησιν, ἢ, πιθανώτερον, καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας τέχνης συγγενέστερον, εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰσαγωγὴν αὐτῆς, ἄρτι γεννηθείσης, εἰς τὸν σύλλογον τῶν Θεῶν.

Τὸ πρῶτον αὐτῶν τμῆμα, ἀπὸ τῆς πρὸς βορρᾶν γωνίας, παριστᾷ κεφαλὴν καὶ νευρώδεις πρὸς τὸ κέντρον τοῦ ἀετώματος προτεταμένους βραχίονας, ἔτι δὲ προτομὴν τεσσάρων ἵππων θυμοειδῶς ἀνορθουμένων, τὸν Ὑπερίωνα ἐκ τῆς θαλάσσης ἀναδυόμενον, ὅπως μεθέξῃ τοῦ σεμνοῦ ἐκείνου θεάματος·

«Σέβας δ' ἔχε πάντας ὁρῶντας ἀθανάτους

. . . . . κιγήθη δ' ἄρα πόντος,

κύμασι πορφυρέοισι κυκώμενος. Ἔσχετο δ' ἅλμα

ἐξαπίνης. Στῆσεν δ' Ὑπερίωνος ἀγλαὸς υἱὸς

Ἵππους ὠκύποδας δηρὸν χρόνον . . . .

καθ' Ὅμηρον (2). Εἰσὶ δ' ἐκ τῶν κεφαλῶν τῶν ἵππων αἱ δύο λίαν ἠκρωτηριασμέναι, ἐν χώρᾳ, αἱ δὲ λοιπαὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἔργον διὰ τὴν εὐγένειαν, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ζωὴν ἐν τῇ ἱππείᾳ φύσει οὐδὲν ἔχον τὸ παραβαλλόμενον πρὸς αὐτό. Τὸ μετὰ ταῦτα δ' ἑπόμενον, ὁλοκλήρως σχεδὸν σωζόμενον ἄγαλμα νωλεχῶς ἐπὶ λεοντῆς κειμένου, καὶ πρὸς τοὺς ἵππους ἀφορῶντος νεανίου, Ἡρακλέους κατά τινας, πιθανώτερον Θησέως κατ' ἄλλους (Πίν. Η, 1), εἶναι τὸ ὡραιότατον ἴσως τῶν ὅσων κεκτήμεθα δεῖγμα ἀνδρικοῦ νεανικοῦ κάλλους. Σῶμα ἀνθηρὸν συγχρόνως καὶ εὔρωστον, καὶ μεθ' ὑπερτάτης ἁρμονίας τοὺς δύο τούτους χαρακτῆρας συνδέον, πολλὴν μὲν ἔχει σχέσιν μετὰ τοῦ «Κηφισοῦ» τοῦ δυτικοῦ

(1) Παυσ. Α, 24.— (2) Ὕμν. ΚΗ.

ἀετώματος, ἀλλ' ἐκείνου πολὺ ἐντονώτερον ὄν, ὑπὸ τρυφερὸν δέρμα σιδηροῦς ἐλέγχει τοὺς μῦς· καὶ ἐκείνου μὲν ὑγρότης εἶναι ὁ χαρακτὴρ, τούτου δὲ σφριγῶσα ἐλαστικότης. Δύο εὔθρονοι Θεαὶ, ἀδελφικῶς πρὸς ἀλλήλας ἀνακεκλιμέναι, καὶ ὑπὸ διαφόρων διαφόρως ὀνομασθεῖσαι, Πειθὼ καὶ Ἀφροδίτη, Περσεφόνη καὶ Δήμητρα, Ἀττικαὶ Ὧραι, ἤτοι Θαλλὼ καὶ Αὐξὼ, εἰσὶν ἀριστουργήματα διὰ τῶν θέσεων τὴν εὐπρέπειαν, τὴν εὐκοσμίαν τῆς ἀναβολῆς, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἁρμονίαν τῆς πτύξεως καὶ τὴν ἐντέλειαν τῆς ἀπεργασίας. Καί τοι δ' ἐλλειπουσῶν τῶν κεφαλῶν, φαίνεται ἐκ τῆς λοιπῆς αὐτῶν κινήσεως ὅτι ἀμφότεραι, μάλιστα ἡ πλησιεστέρα τοῦ κέντρου, μετὰ φαιδρᾶς ἐκπλήξεως δέχεται τὴν χαρμόσυνον εἴδησιν, ἣν φέρει αὐτῇ δράμουσα ὡς ἐκ τῆς πτύξεως τοῦ μακροῦ αὐτῆς χιτῶνος εἰκάσαι, ἡ Ἶρις, ἀκέφαλος ἤδη καὶ αὕτη, ἀλλὰ χάριν παρθενικῆς συνάμα καὶ θείας κεκτημένη φυῆς, καὶ ἀναλογίας τῇ ἐλαφρᾷ καὶ ὠκείᾳ τῶν Θεῶν ἀγγέλῳ πρεπούσας. Ὁμοίου δ' ἔστι ῥυθμοῦ καὶ ὁ κορμὸς τῆς πτερωτῆς Νίκης, ἥτις σπεύδει πρὸς τὸ ἕτερον πέρας τοῦ ἀετοῦ νὰ φέρῃ τὴν αἰσίαν ἀγγελίαν πρὸς τοὺς ἐκεῖθεν προσερχομένους κατοίκους τοῦ Ὀλύμπου, ἐλλειψάντων μέχρις ἴχνους πάντων τῶν μεταξὺ ἀγαλμάτων. Ἀλλὰ τὸ πάντων ἐξαισιώτατον ἔργον τοῦ ἀετώματος τούτου διά τε τὸ κάλλος τῆς κατασκευῆς καὶ διὰ τὴν ἐντέλειαν τῆς διατηρήσεως, εἶναι τὸ σύμπλεγμα τῶν τριῶν τελευταίων καθημένων γυναικῶν, ἃς τινὲς μὲν Ἑστίαν, Περσεφόνην καὶ Δήμητραν, οἱ δὲ τὰς τρεῖς Μοίρας, καὶ ἄλλοι ὀρθότερον, ὡς φαίνεται, τὰς θυγατέρας τοῦ Κέκροπος ὀνομάζουσι. Τὸ ἐποφρόδειτον καὶ μεγαλοπρεπὲς τῆς μιᾶς αὐτῶν, τῆς προσανακεκλιμένης εἰς τῆς ἄλλης τὰ γόνατα (Πίν. H, 6), ὁ λεπτοϋφὴς αὐτῆς χιτὼν, συσκιάζων μᾶλλον ἢ συγκαλύπτων πολλαχοῦ τὴν νεανικήν της μορφὴν, καὶ καθ' οὗ φαίνεται ὡς πάλλουσα καὶ

ἐξανισταμένη τοῦ στήθους της ἡ ζωηρὰ καὶ νεάζουσα σὰρξ, παριστῶσι τῆς γλυπτικῆς καλλιτεχνίας τ' ἀνυπέρβλητα πέρατα. Ἀπέληγε δὲ τὸ ἀέτωμα εἰς ἄλλην κεφαλὴν ἵππου, τοῦ τῆς Νυκτὸς, κύπτουσαν αὐτὴν, καὶ ὡς βυθιζομένην εἰς τὸν Ὠκεανὸν καὶ τὸ σκότος, καὶ περατοῦσαν τὴν διὰ Θεοὺς καὶ ἀνθρώπους χαρμόσυνον ἐκείνην ἡμέραν.

Τὸ δὲ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος σύμπλεγμα παρίστα τὴν περίφημον ἔριν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς (1), καὶ ἀντιγραφὲν σχεδὸν ὁλόκληρον ὑπὸ τοῦ Κάρρεϋ, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τούτου καὶ μόνου γνωστόν. Κατ' αὐτὸ (2), ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀετώματος ἵσταντο οἱ διαμαχόμενοι (3), δεξιῶς μὲν τῷ ὁρῶντι ὁ Ποσειδῶν, γυμνὸς καὶ ἀντωπὸς ὅλος φαινόμενος, ἐν λαμπρᾷ τοῦ ἀνδρικοῦ αὐτοῦ κάλλους ἀναπτύξει, καὶ ἐν ὑπερανθρώπῳ δυνάμει, ὡς ἐμφαίνει ὁ μέρος μὲν ἐν Ἀγγλίᾳ, μέρος δ' ἐν Ἀθήναις διατηρούμενος κορμὸς αὐτοῦ, τὰ σκέλη δραστηρίως διαστέλλων, καὶ κλῶν μὲν τὸ ἀριστερὸν, τὸ δ' ἕτερον τεινων, ὡς ἂν, ἡ παρεσκευάζετο διὰ τῆς δεξιᾶς, τεταμένης ἀλλ' ἐλλειπούσης χειρὸς, πρὸς ἣν στρέφει καὶ τὴν κεφαλὴν, νὰ πλήξῃ τὴν γῆν βιαίως διὰ τῆς τριαίνης του, ἣ ἔφευγε μετὰ σπουδῆς εἰς τὸ ὑγρὸν αὐτοῦ βασίλειον καὶ πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ, ὀργῆς βλέμμα ἀποτείνων πρὸς τὸ πεδίον τῆς ἥττης του. Δεξιῶς δ' αὐτοῦ ἵστατο, κατ' ἐναντίαν διεύθυνσιν κινουμένη, θριαμβευτικῶς δὲ τοὺς βραχίονας ἀνατείνουσα, ἡ Ἀθηνᾶ, ἧς ἔλειπεν ἤδη ἐπὶ Κάρρεϋ ἡ κεφαλὴ· καὶ παρ' αὐτῇ ἐφύετο, κατὰ τεμάχιον ἀνευρεθὲν καὶ σωζόμενον (4), ἡ ἐλαία, ἣν ἡ Θεὰ ἐδωρήσατο ὡς πλού-

(1) Παυσ. αὐτ.— (2) Comte de Laborde, le Parthénon. — (3) Welcker. Alt. Denkmäler. I. - Overbeck. Gesch. d. griech. Plastik, I, 243.— (4) Laborde, αὐτ. Πίν. 6, ἀρ. 5.

του πηγὴν εἰς τοὺς εὐγνώμονας Ἀθηναίους. Ἀπὸ τῆς θέσεως δὲ τοῦ Ποσειδῶνος μέχρι τῆς νοτίας γωνίας εἵπετο συνοδία τοῦ Θεοῦ τούτου, καὶ πρώτην μὲν ἡ Ἀφροδίτη ἐπὶ θαλασσίου ὀχουμένη τέρατος, καὶ ἑκατέρωθεν ἔχουσα τινὰς τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς, πρὸς τὰ δεξιὰ μὲν γυναῖκα μετὰ σπουδῆς χωροῦσαν, ἴσως τὴν Θέτιν, ἀριστερῶς δ' ἑτέραν καθημένην μετὰ παιδίου, πιθανῶς τὴν Λευκοθέαν, μετὰ τοῦ υἱοῦ της Παλαίμονος ἢ Μελικέρτου. Μετὰ ταύτην δ' εἵπετο γυνὴ ὑγρῶς ἡπλωμένη, ἡ Θάλασσα, ὡς πιθανῶς ἐξηγήθη, φέρουσα ἐπὶ τῶν γονάτων τὴν θυγατέρα αὐτῆς Ἀφροδίτην, ἐνταῦθα τὸ πρῶτον ὡς νέαν κόρην γυμνὴν παριστωμένην, καὶ ὀπίσω αὐτῆς ὡς βρέφος τὸν ἔρωτα. Κατόπιν τούτων ἐκάθητο ἑτέρα θαλασσία θεότης, ἡ Γαλήνη, ἢ Δωρὶς, καὶ μετὰ μικρὸν διάστημα εἵπετο, ἐπὶ τῶν γονάτων ἀνακαθήμενος, γυμνὸς νεανίας, ἴσως ὁ Ἰλισσὸς, πρὸς ὃν ἀνεκέκλιτο παρθένος ἐνδεδυμένη, ἡ ἐν τῇ κοίτῃ αὐτοῦ ῥέουσα Καλλιῤῥόη, ἧς λείψανά τινα δυσδιάκριτα διατηροῦνται ἐν χώρᾳ.

Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὴν συνοδίαν ταύτην τοῦ Ποσειδῶνος, εἵπετο ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ ἀετοῦ πρὸς τὴν βόρειον γωνίαν ἡ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ πρῶτον μὲν τὸ λαμπρὸν αὐτῆς τέθριππον, τὸ κινῆσαν τὸν θαυμασμὸν πάντων ὅσοι ηὐτύχησαν ἔτι νὰ τὸ ἰδῶσιν (1), ἡνιοχούμενον μὲν ὑπὸ γυναικὸς, συνήθως τῆς Νίκης, ἐνταῦθα ὅμως ἴσως τῆς Πανδρόσου, διότι εἶναι ἄπτερος, καθοδηγούμενον δ' ὑπ' ἀνδρὸς γυμνοῦ, ὅστις ὑπελήφθη ὅτι ἦτον ὁ Ἄρης. Ὀπίσω δὲ τοῦ ἅρματος εἵποντο γυνὴ ἐκ τῆς χειρὸς ἔχουσα παιδίον γυμνὸν, σπεῦδον πρὸς τὰ γόνατα ἄλλης γυναικὸς καθημένης, πιθανῶς αἱ Ἐλευσινιακαὶ θεότητες, ἡ Κόρη καὶ ἡ Δήμητρα μετὰ τοῦ Τριπτολέμου

(1) Spon, Voyage, II, 84. Wheler, Journey. etc. 361 καὶ οἱ Ἕνετοὶ ἀξιωματικοί.

ἐν μέσῳ αὐτῶν. Μετὰ τὸ σύμπλεγμα δὲ τοῦτο, ἀνὴρ πώγωνα ἔχων ἐκάθητο πρὸς τὰ δεξιὰ τετραμμένος, ἀλλὰ τὸ γυμνὸν ἄνω σῶμα στρέφων πρὸς τ' ἀριστερὰ, καὶ διὰ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος ἐναγκαλιζόμενος νέαν γυναῖκα γονυπετοῦσαν, ἧς ὁ χιτὼν ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου καταῤῥέων, ἀσχεπὴς κατέλειπε τὸ ἥμισυ στῆθος αὐτῆς. Τὸ ὡραῖον τοῦτο σύμπλεγμα, ἐστερημένον τῶν κεφαλῶν, σώζεται ἔτι ἐν χώρᾳ, θαυμασίως συνδυάζον τοῦ γυναικείου σώματος τὴν νεανικὴν χάριν καὶ ἀπαλότητα μετὰ τῆς ἀνδρικῆς ἀκμῆς ἐν τῇ πλήρει αὐτῆς ἀναπτύξει. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπετέθη ὅτι εἶναι ὁ Κέκροψ μετὰ τῆς γυναικὸς, ἢ μετά τινος τῶν θυγατέρων αὐτοῦ, καὶ τοῦτο πιθανολογεῖ μάλιστα λοφοειδές τι ὕψωμα παριστώμενον μεταξὺ τῶν δύο, καὶ αἰνιττόμενον ἴσως τὴν Ἀκρόπολιν, τὴν ἕδραν τοῦ γηγενοῦς βασιλέως. Εἰς τὴν γωνίαν τέλος ἔκειτο ἐκτάδην νεανίας γυμνὸς, ὡς Κηφισὸς ἐκλαμβανόμενος, τὸ μόνον ἐκ τοῦ ἀετώματος τούτου εἰς τὴν Ἀγγλίαν μετακομισθὲν ὁπωσοῦν πλῆρες ἄγαλμα, ἀκέφαλον μὲν, καὶ κατὰ τὰ ἄκρα ἠκρωτηριασμένον, ἀλλ' ἀπαράμιλλον δεῖγμα τρυφερᾶς καὶ μαλακῆς ἐφηβικῆς καλλονῆς, οἵα ἥρμοζεν εἰς τοῦ χαριέντος Ἀττικοῦ ῥύακος τὴν προσωποποίησιν.

Εὐγενὴς ἀφέλεια μετὰ μεγαλείου, τῆς φύσεως βαθυτάτη σπουδὴ, καὶ τῆς τέχνης ἀπαράμιλλος ἐμπειρία, εἰσὶν ὁ διακριτικὸς χαρακτὴρ πάντων τῶν ἀνυπερβλήτων τούτων τῆς γλυπτικῆς προϊόντων ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ἐν ἑκάστῳ μέρει αὐτῶν. Ἡ ἐντέλεια τῆς ἀπεργασίας αὐτῶν εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔργον τέχνης εἰς ἴσον βαθμὸν ἀπαντᾶται· καὶ οὐ μόνον τὰ μέρη ἃ ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς τῶν θεατῶν τὴν κρίσιν καὶ τὸν θαυμασμὸν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀπίσθια μέρη τῶν ἐν τοῖς ἀετοῖς τεθειμένων ἀγαλμάτων, τὰ προωρισμένα νὰ μένωσι τὸν πάντα χρόνον ἀόρατα, εἰσὶν οὐχ ἧττον τῶν ἐμπροσθίων σοφῶς καὶ ἐπιμελῶς γεγλυμμένα· φαίνονται δὲ καὶ ἐπὶ τῶν

ἀγαλμάτων καὶ ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων ἴχνη μὲν χρυσώματος εἰς τὴν κόμην, ἴχνη δὲ χρωμάτων εἰς τὰ ἐνδύματα (1).

Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς ἐξετείνετο, ὡς ἡ φήμη καὶ ἡ δύναμις, οὕτω καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ ἐπιρροὴ τῶν Ἀθηναίων διὰ τὴν γλυπτικὴν κόσμησιν τῶν ναῶν.

Τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διὸς τὸν ὀπίσθιον ἀετὸν ἐκόσμησε, κατὰ Παυσανίαν (2), ὁ Ἀθηναῖος Ἀλκαμένης, παραστήσας τὸν προσφιλῆ τοῖς Ἀθηναίοις τεχνίταις μύθον τῆς Κενταυρομαχίας. Κατὰ τὰς ἰσχνὰς περιγραφὰς τοῦ περιηγητοῦ, ὡς πρώτιστα τῶν συμπλεγμάτων πρόσωπα παρίσταντο ὁ Πειρίθους, μετὰ τοῦ Κενταύρου Εὐρυτίωνος ἀφ' ἑνὸς ἁρπάζοντος τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ πολεμουμένου ὑπὸ τοῦ Καινέως, μετὰ τοῦ Θησέως δ' ἀφ' ἑτέρου πελέκει ἀμυνομένου τοὺς Κενταύρους, καὶ εἰς τὰ δύο πέρατα Κένταυροι ἁρπάσαντες κόρην καὶ παῖδα. Ὁ δ'ἐργασθεὶς τὸν ἐμπρόσθιον ἀετὸν ἦν ὁ ἐκ τῆς Θρᾳκικῆς Μένδης (3) Παιόνιος, ὅστις, ὡς συνεργάτης τοῦ Ἀλκαμένους, ἀνῆκε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸ αὐτὸ ἐργαστήριον. Παρέστησε δὲ τὴν ἅμιλλαν τοῦ Πέλοπος πρὸς τὸν Οἰνόμαον, ἢ μᾶλλον, κατὰ τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, τὸ ἥρεμον αἱρουμένης καὶ τὸ ἀτάραχον, τὰ πρόσωπα μόνα τοῦ μέλλοντος δράματος, τὸν Οἰνόμαον μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Στερόπης, θυγατρὸς τοῦ Ἄτλαντος, καὶ τῆς θυγατρὸς Ἱπποδαμείας, καὶ τὸν Πέλοπα, μετὰ τῶν τεθρίππων ἑκατέρου καὶ μετὰ τριῶν ἡνιόχων, ἐν δὲ τῷ μέσῳ αὐτῶν τὸν Δία, καὶ κατὰ τὰ δύο πέρατα τοῦ ἀετοῦ τοὺς δύο ἐγχωρίους ποταμούς,

(1) Ancient, Marbles of the Br. Museum. Vol. 7 Μετόπαι, Vol. 6 Ζωοφόρος, Vol. 8 Ἀετώματα. - DENKM. 120, 121. Ἴδε τὸ ἐν Ἀθήναις Μουσεῖον τῶν προπλασμάτων.— (2) Ε, 10. — (3) Παυσ. Ε, 27.

Ἀλφειὸν καὶ Κλάδεον, ὡς μάρτυρας τοῦ ἀγῶνος. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ συγγραφέα παρίστων αἱ μετόπαι ἆθλα τοῦ Ἡρακλέους. Τούτων 12 τμήματα εὑρεθέντα ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Γάλλων ἐν 1829 γενομέναις ἀνασκαφαῖς, καὶ μετακομισθέντα εἰς Παρισίους, φαίνονται ὅτι ἐκόσμουν τὸ ἐσωτερικὸν ἐπιστύλιον τῶν δύο ἐλασσόνων πλευρῶν. Τὸ μέγιστον καὶ ἐντελέστατον αὐτῶν παριστᾷ Ἡρακλῆν ἀθλητικῶς εὔρωστον, ὅστις συλλαβὼν ἐκ τοῦ κέρως τὸν ἄγριον Κνώσσιον Ταῦρον, ἀναστέλλει τὴν ὁρμὴν αὐτοῦ ἐν καλπασμῷ φερομένου. Τοῦ ἔργου τούτου οὐδ' αὐταὶ αἱ μετόπαι τοῦ Παρθενῶνος δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀνώτεραι. Νύμφη ἐγχώριος, ἐπὶ βράχου καθημένη, καὶ ὡς εἰς ἆθλου τινὸς θέαν παρισταμένη, εἶναι ἔργον ἀφελὲς καὶ χάριεν. Τούτων αἱ κόμαι καὶ αἱ πτυχαὶ παριστῶντο πιθανῶς κατὰ μέρος, ἢ ἐβοηθοῦντο, ὑπὸ τῆς ζωγραφικῆς. Ἕτερα τεμάχια φαίνονται ἀνήκοντα εἰς παραστάσεις τοῦ Ἡρακλέους φονεύσαντος τὸν λέοντα, πάλης πρὸς Γηρυόνην, καὶ νίκης κατ' Ἀμαζόνος. Εἶναι δὲ πάντων ὁ ρυθμὸς ἔντονος, καί πως τοῦ Ἀττικοῦ ὑλικώτερος, ὥστε τινῶν ἐξ αὐτῶν τοὐλάχιστον τὸ διάγραμμα πρέπει ἴσως ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν Παιόνιον μᾶλλον παρὰ εἰς τὸν Ἀλκαμένην (1).

Ἔργον καί τοι οὐχὶ ὅλως ἐλαττωμάτων ἀπηλλαγμένον, ἄξιον ὅμως νὰ ταχθῇ ἀμέσως μετὰ τὰ ὡραιότατα γλυπτικὰ κοσμήματα τῶν ἐν Ἀθήναις ναῶν, εἶναι ἡ ζωοφόρος ἥτις ὑπερέκειτο τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλίας Ἰωνίου στοᾶς. Ταύτην ἐν 1812 κατέδειξε τρωγλοδύτις ἀλώπηξ εἰς τὴν ἑταιρίαν τῶν Ἄγγλων καὶ Γερμανῶν, τὴν λαβοῦσαν καὶ τὰ Αἰγινητικὰ ἀγάλματα. Ἀνευροῦσα δ' αὐτὴν ἡ ἑταιρία ὁλόκληρον μετά τινων μικρῶν τμημάτων τῶν μετοπῶν, καὶ τῶν λιθίνων μελῶν τοῦ μεγάλου ἀκρολίθου ἀγάλματος

(1) DENK,128, 131-Exp. Scienst. de la Morée Pl. 74-78.

τοῦ Θεοῦ, ἐπώλησεν αὐτὰ ἀντὶ 370,000 δραχ. εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον, οὗ ἀποτελεῖ ἤδη ἓν τῶν πρώτων ἐγκαλλωπισμάτων. Ἔχει δ' ἡ ζωοφόρος μῆκος μὲν 100′, 10″, ὕψος δὲ 2′, 1 1/2″, καὶ σύγκειται ἐξ εἰκοσιτριῶν τμημάτων περιεχόντων ἐν ὅλοις 95 ζῴδια λίαν προέχοντα. Τὸ ἥμισυ αὐτῆς παριστᾷ κενταυρομαχίαν, ἐν ᾗ πολλαὶ μὲν ἀπαντῶνται ποικίλαι καὶ πρωτότυποι θέσεις, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ Θησείου καταλιθοβόλησις τοῦ Καινέως, καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν ἐκεῖ καὶ ἐπὶ τῶν μετοπῶν τοῦ Παρθενῶνος ὡραιοτάτων παραστάσεων, καὶ ἡ ἁρπαγὴ παιδὸς καὶ κόρης, ὡς περιγράφεται ὑπὸ Παυσανίου εἰς τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀέτωμα. Τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ εἶναι ἀμαζονομαχία, πολλάκις ἀναπολοῦσα τὴν ζωοφόρον τοῦ ναοῦ τῆς ἀπτέρου Νίκης, καὶ πολλὴν σχέσιν ἔχουσα μεθ' ὅλων τῶν συγχρόνων ἢ ὀλίγον μεταγενεστέρων παραστάσεων τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, οἷα ἡ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ Μαυσωλείου. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο μελῶν, ἀκριβῶς κατέναντι τῆς εἰσόδου, παρίστατο ὁ Ἀπόλλων ἐν ἅρματι συρομένῳ ὑπ' ἐλάφων καὶ ἡνιοχουμένῳ ὑπὸ τῆς Ἀρτέμιδος. Ἡ παρέμβασις αὕτη τοῦ Θεοῦ ἐνταῦθα δικαιολογεῖται μέν πως διότι ὁ Ἀπόλλων ἐβοήθησε τοὺς Ἀθηναίους κατὰ τῶν Ἀμαζόνων, ἀφ' οὗ καὶ Βοηδρόμιος ἐπεκλήθη (1), παρέστη δὲ καὶ εἰς τὴν Κενταυρομαχίαν τιμωρὸς τοῦ Καινέως διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀσέβειαν· πρὸ πάντων ὅμως ἐπιφαίνεται ἐνταῦθα ὁ Ἀπόλλων ὡς ἐπικούριος, καὶ ἵνα συνάψῃ μετὰ τῆς λατρείας εἰς ἣν ἀφιέρωται ὁ ναὸς τὰς δύο παραστάσεις τῆς ζωοφόρου, αἵτινες συμβολικῶς μόλις καὶ μεμακρυσμένως δύναται νὰ αἰνίττωνται διὰ τῆς ἥττης ἀγρίων ἐχθρῶν τὴν ἐξάλειψιν νόσου φθοροποιοῦ, κυρίως ὅμως

(1) Πλούτ. Β. Θησ. 27.

εἰσὶν ἡ ἀττικὴ σφραγίς, ἣν οἱ περὶ τὸν Ἰκτῖνον ἔθηκαν ἐκ πατριωτικῆς ὑπερηφανείας, καὶ διὰ λόγους ἐμπειρίας καὶ ἕξεως, ἐπὶ τοῦ μνημείου ὃ ἀνήγειρον ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Πελοποννήσου. Ἀμφότεροι τῆς ζωοφόρου ταύτης οἱ μῦθοι εἰσὶν αἱ συνήθεις καὶ προσφιλεῖς παραστάσεις τῶν Ἀθηναίων καλλιτεχνῶν, καὶ ἡ μεγίστη ὁμοιότης τῆς διαγραφῆς καὶ ἐξεργασίας αὐτῶν μετὰ τῶν σωζομένων ἐπὶ τῶν Ἀττικῶν μνημείων οὐδεμίαν καταλείπει ἀμφιβολίαν, ὅτι Ἀθηναῖοι γλύπται εἰργάσθησαν καὶ αὐτούς, ἢ κἂν ὅτι ἐξετελέσθησαν κατ' Ἀθηναίου καλλιτέχνου διάγραμμα. Σπάνια δέ τινα ἐλαττώματα παρατηρούμενα ἐν τῇ ὅλῃ συνθέσει, τὸ ἐνίοτε γωνιαῖον μᾶλλον τῶν σχημάτων, ἐπιτμήσεις τινὲς τῶν μελῶν οὐχὶ λίαν ἀκριβεῖς ἢ θέσεις οὐχὶ τῶν ὡραιοτέρων, καὶ ὑπερβολικὴ πολλάκις τῶν ἐνδυμάτων πτύξις ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, εἰσὶ μικραὶ κηλίδες περὶ τὰ καθέκαστα, ἀποδοτέαι εἰς τὸ ὅτι οἱ λιθοξόοι δὲν εἰργάζοντο πιθανῶς ὑπὸ τὸ βλέμμα τοῦ καλλιτέχνου, ἢ καὶ οὗτος ἀμελέστερον διέγραφε, προκειμένου περὶ μνημείου μὴ μέλλοντος νὰ κοσμήσῃ τὴν ἰδίαν πατρίδα του.

Μὴ Ἀθηναῖοι ἐν Ἀττικῇ ἐργαζόμενοι.

Τὸ τοσαῦτα ἀριστουργήματα παράγον Ἀττικὸν ἐργαστήριον τοῦτο ἦτον ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς τὰ ἐκτὸς μετὰ τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηναίων ἐπιβροῆς. Καὶ εἴδομεν μὲν Ἀθηναίους τεχνίτας προσκαλουμένους καὶ ἐργαζομένους ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Φειδίαν, τὸν Πάναινον, τὸν Ἀλκαμένην εἰς Ὀλυμπίαν, τὸν Ἰκτῖνον εἰς Φιγαλίαν. Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου ξένοι καλλιτέχναι ἐμορφοῦντο καὶ εἰργάζοντο ἐν Ἀθήναις. Οὕτω γνωρίζονται μαθηταὶ τοῦ Ἀριστοκλέους ὁ Αἰγινήτης Συννόων, καὶ τούτου ὁ υἱὸς καὶ μαθητὴς Πτόλιχος, Ὀλυμπιονίκας ἐργαζόμε-

νος περὶ Ὀλυμ. 80 (1)· τοῦ Κριτίου μαθητὴς ὁ ἕτερος Πτόλιχος (2) ὁ Κερκυραῖος, ἄντις σύγχυσις δὲν ὑπάρχῃ μεταξὺ τῶν δύο· τούτου δὲ πάλιν μαθηταὶ ὁ Κνώσσιος Ἀμφίων (3), ἐργασθεὶς ὡραῖον σύμπλεγμα διὰ τοὺς Κηρυναίους ἐν Δελφοῖς, τὸν ἀποικιστὴν Βάττωνα ἐν τεθρίππῳ ἡνιοχουμένῳ ὑπὸ Κυρήνης, ὁ Σκύμνος καὶ ὁ Διονυσόδωρος, ἀγνώστου πατρίδος (4). Τοῦ δὲ Φειδίου ξένος μαθητὴς ἦν ὁ Ἡρακλειώτης, ἢ μᾶλλον Πάριος Κολώτης (5), ὅστις συνέπραξε μετ' αὐτοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ, κατασκευάσας τὴν τοῦ Θεοῦ χρυσελεφαντίνην τράπεζαν διὰ τὴν πρόθεσιν τῶν στεφάνων τῶν νικητῶν, καὶ ἐπεργασάμενος αὐτῇ ζῴδια Θεῶν, καὶ αὐτὸν τὸν ἀγῶνα. Ὁ αὐτὸς δ' ἐποίησε καὶ χρυσελεφάντινον Ἀσκληπιὸν ἐν Κυρήνῃ (6), καὶ Ἀθηνᾶν ἐν Ἤλιδι (7), ἀλέκτορα ἔχουσαν ἐπὶ τοῦ κράνους, καὶ ὑπὸ Παυσανίου (8) τῷ Φειδίᾳ ἀποδιδομένην, προσέτι δὲ καὶ χαλκᾶ ἀγάλματα. Μαθητὴς τοῦ Φειδίου ἦν καὶ ὁ Ἀγοράκριτος, Πάριος καὶ αὐτὸς, ὅπερ ἀποδεικνύει ἐργαστήριον ἀναπτυσσόμενον ἐν τῇ πατρίδι τοῦ λιγδίου λίθου, τῇ ὑποτελῇ τῶν Ἀθηναίων καὶ Ἰωνικῇ νήσῳ Πάρῳ, κατὰ τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸ παράδειγμα τῆς Ἀττικῆς τέχνης. Καὶ τοσοῦτον ἐπιστήθιος τοῦ Φειδίου φίλος ἦν ὁ Ἀγοράκριτος, ὥστε ἐῤῥέθη ὅτι ὁ μέγας καλλιτέχνης τῷ ἐπέτρεπε νὰ πωλῇ τὰ ἔργα του ὡς ἴδια ἑαυτοῦ, ἐξ οὗ πιθανὸν ὅτι καὶ εἰργάζετο ἐν αὐτῷ τοῦ Φειδίου τῷ ἐργαστηρίῳ. Οὕτω τὸ ἐν τῷ Μητρῴῳ τῶν Ἀθηνῶν ἄγαλμα τῆς μεγάλης Μητρὸς, ὃ ὁ Πλίνιος (9) λέγει τοῦ Ἀγορακρίτου, ἀποδίδοται ὑπὸ Παυσανίου (10) εἰς τὸν Φειδίαν. Ἐθεωρεῖτο δ' ὡς τὸ περιφημότερον τῶν ἔργων αὐτοῦ ἡ Ῥαμνουσία Νέμεσις, ἣν κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Πλινίου (1) κατεσκεύασε συναγωνισθεὶς μετὰ τοῦ Ἀλκαμένους εἰς ποίησιν Ἀφροδίτης. Καὶ ὁ μὲν ἐγχώριος ἐκρίθη τοῦ ξένου ἐπιεικέστερον· ἐπειδὴ ὅμως τὸ ἔργον τοῦ Ἀγορακρίτου ἦν θαυμάσιον καὶ αὐτὸ, ἀνετέθη εἰς τὸ ἐν Ῥαμνοῦντι ἱερὸν ὡς Νέμεσις. Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο, εἴτε ἀληθὲς εἴτε οὐ, χαρακτηρίζει τοῦ Παρίου τεχνίτου τὸ ἔργον, οὗ μικρὰ πτυχῶν τεμάχια ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ, ὡς γνησίως ἀνῆκον εἰς τὸν Φειδαϊκὸν ῥυθμὸν, καθὸ συνενοῦν τὸ ἀνώτατον κάλλος τὸ πρέπον τῇ Ἀφροδίτῃ, μετὰ τῆς ἀνωτάτης ἐμβριθείας καὶ αὐστηρότητος ἥτις ἦν ὁ χαρακτὴρ τῆς Νεμέσεως. Ὁ δὲ Παυσανίας (2) ἀποδίδωσι καὶ τῆς Νεμέσεως ταύτης τὸ ἄγαλμα εἰς αὐτὸν τὸν Φειδίαν, δικαιολογῶν τὴν ἐκ παρίου λίθου κατασκευὴν αὐτοῦ διὰ παραδόσεως, πιθανῶς μυθώδους, ὅτι τὸ μάρμαρον, κομισθὲν ὑπὸ τῶν Περσῶν ὅπως στηθῇ τρόπαιον τοῦ προσδοκωμένου κατὰ τῶν Ἑλλήνων θριάμβου των, ἐλαξεύθη ἐξ ἐναντίας εἰς ἄγαλμα τῆς ἀνταποδότου Νεμέσεως. Καὶ ὑπὸ μεταγενεστέρων ἐπίσης (3) τὸ ἔργον τοῦτο ἀποδίδοται τῷ Φειδίᾳ, καὶ κατ' ἄλλους (4) εἰργάσθη μὲν αὐτὸ ὁ Φειδίας, ἀλλὰ τὸ ἐχάρισεν εἰς τὸν Ἀγοράκριτον, ἐν ᾧ Στράβων (5) ἀποδίδωσιν αὐτὸ εἴς τινα Διόδοτον· ἀλλ' ὁ Ζηνόβιος (6) ῥητῶς ἀναφέρει ἐξ Ἀντιγόνου, ὅτι ἐπὶ τοῦ κλάδου μηλέας, ὃν εἶχε διὰ χειρῶν ἡ Θεὰ, ἦν ἐπιγεγραμμένον: *Ἀγοράκριτος Πάριος ἐποίησεν.* Ἦν δὲ τὸ ἄγαλμα κολοσσὸς δεκάπηχυς (7), ἔχων, κατὰ Παυσανίαν (8), ἐν μὲν τῇ ἀριστερᾷ

(1) Παυσ. ΣΤ, 9.— (2) Παυσ. ΣΤ, 3.— (3) Αὐτ. I, 15.— (4) Pl. 34, 8.— (5) Παυσ. Ε, 20.— (6) Στρβ. Η, σ. 337.— (7) Pl. 35, 54.— (8) ΣΤ, 26.— (9) 36, 43.— (10) Α, 3.

(1) Αὐτόθ. — (2) Α, 33.— (3) Ἡσυχ. φ. Ῥαμνουσίαν Νέμεσιν. - Πομπ. Μελ. Η, 3. - Solin. 4, 7. — (4) Σουΐδ. φ. Ῥαμ. Νεμ. Τζετζ. Ἰλ. 2. — (5) Θ, σ. 396. — (6) Ε, 82.— (7) Ἡσυχ. Αὐτόθ.— (8) Αὐτ.

τὸν κλάδον ἐκεῖνον, ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ φιάλην, ἐφ' ἧς ἦσαν ἐπειργασμένοι Αἰθίοπες, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέφανον κεκοσμημένον διὰ Νικῶν καὶ ἐλάφων, ἐπὶ τοῦ βάθρου δὲ τέλος γλυφὰς παριστώσας Τυνδάρεων καὶ τοὺς παῖδας, τὴν Ἑλένην καὶ τοὺς Ἀτρείδας. Ἕτερα δὲ τοῦ Ἀγορακρίτου ἀναμφισβήτητα ἔργα μνημονεύονται μόνον ἡ Ἰτωνία Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ζεὺς, ἀμφότερα χαλκᾶ, ἐν Κορωνείᾳ (1).

Ὑφ' ὁδηγίαν καὶ τῇ συνδρομῇ τοῦ Φειδίου εἰργάζετο καὶ ὁ Μεγαρεὺς Θεόκοσμος (2), ποιήσας Διὰ χρυσελεφάντινον, οὗ ὅμως μόνον τὸ πρόσωπον συνετελέσθη, τὸ δὲ λοιπὸν ἔμεινεν ἐκ πηλοῦ καὶ γύψου, ἕνεκα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἐκάθητο δ' ἐπὶ θρόνου, ὃν ἐκόσμουν γλυφαί, Ὥρας παριστῶσαι καὶ Μοίρας. Οὗτος μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς ναυμαχίαν ἐποίησε καὶ ἄγαλμα τοῦ ἐν Μεγάροις πολιτογραφηθέντος Ἑρμαίου, τοῦ Κυβερνήτου τοῦ Λυσάνδρου (3).

Τοῖς συνεργάταις τοῦ Ἀττικοῦ ἐργαστηρίου πρέπει νὰ συναριθμηθῇ καὶ αὐτὸς ἀναμφιβόλως ὁ ἐκ Θράκης Μανδαῖος Παιόνιος, ὁ ἐργασθεὶς τὸν ἐμπρόσθιον ἀετὸν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διός, ἐν ᾧ ὁ Ἀλκαμένης εἰργάζετο τὸν ὀπίσθιον (4). Τοῦ αὐτοῦ ἦν καὶ Νίκη ἐπὶ στήλης ἐν Ναυπάκτῳ.

Τέλος δὲ ξένος φαίνεται ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις τὸ πλεῖστον ἐργαζόμενος Κρησίλας, καὶ ὡς Κυδωνιάτης μάλιστα δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκ δύο ἐπιγραφῶν, ἃς ἀληθῶς μόνον ἐξ ἐσφαλμένων ἀντιγράφων γνωρίζομεν. Τὴν μὲν ἀναγνοὺς ὁ Φουρμόντος ἐν Ἑρμιόνῃ(5) ἐπὶ βάθρου ὃ ἔφερεν ἀνάθημα τῇ Χθονίᾳ Δήμητρι, ἀντέγραψεν ἐξ αὐτῆς Κρεσίδας ἀντὶ Κρησίλας, πιθανῶς τὸ Δ ἀντὶ τοῦ Λ ἐναλλάξας· ἡ δὲ ἦν ἔμ-

(1) Αὐτ. Θ, 34. — (2) Παυσ. Α, 40. — (3) Αὐτ. 1, 9. — (4) Αὐτ. Ε, 20.— (5) C. I. 1195.

μετρος ἐπὶ βάθρου ἀνατεθειμένου τῇ Τριτογενεῖ Παλλάδι, καὶ σώζεται μόνον ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ (1), φέρουσα Κρίσιας παρὰ τὸ μέτρον, ὃ θὰ ἐπανώρθου ἡ γραφὴ Κρησίλας. Τοῦ καλλιτέχνου τούτου ἔργα ἐπίσημα ἀναφέρει ὁ Πλίνιος (2), λέγων ὅτι ὁ Κρησίλας (ἐποίησε) *τραυματίαν ἐκπνέοντα, ἐν ᾧ δύναταί τις τὰ ἐντὸς ἡ πόσον ἐναπολείπεται πνοῆς· ἔτι δὲ Περικλῆν Ὀλύμπιον, ἄξιον τῆς ἐπωνυμίας*». (Cresilas vulneratum deficientem, in quo possit intelligi quantum resrat animæ, et Olympium Periclem dignum cognomine). Ἀλλὰ τὴν γραφὴν Cresilas ἔχουσι δύο μόνα χειρόγραφα, τὸ τοῦ Μονάχου καὶ τὸ τῆς Βαμβέργης, ἄλλα δὲ φέρουσιν ἀντ' αὐτῆς Ctesilaus. Δύο ὅμως ἕτεραι μαρτυρίαι συντρέχουσι συνδυαζόμεναι εἰς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ πρώτη εἶναι ἡ μόνη ὀρθή. Ἐκ τούτων ἡ μὲν εἶναι βάθρον εὑρεθὲν ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν, καὶ φέρον τὴν ἐπιγραφήν· «*Ἑρμόλυκος Διϊτρεφοῦς ἀπαρχήν. Κρησίλας ἐποίησε*» (3). ἡ δ' ἑτέρα εἶναι χωρίον τοῦ Παυσανίου (4), ἀναφέροντος ἐν τῇ Ἀκροπόλει χαλκοῦν ἀνδριάντα Διϊτρεφοῦς κατατετοξευμένου. Ἦν δ' οὗτος ὁ πεσὼν πρὸ τῆς Μυκαλισσοῦ τῆς Βοιωτίας, ὅτε κατεῖγεν εἰς τὴν πατρίδα των τοὺς Θρᾷκας, οἵτινες ἐλθόντες εἰς ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων ἐν Ὀλυμ. 91 γ', δὲν εἶχον προφθάσει νὰ συνοδεύσωσι τὸν Δημοσθένην εἰς Σικελίαν. Προφανέστατον εἶναι ὅτι ὁ τοῦ βάθρου Διϊτρεφὴς, καὶ ὁ τραυματίας τοῦ Παυσανίου εἰσὶν εἷς καὶ ὁ αὐτός. Τινὲς (5) ἀληθῶς παρετήρησαν ὅτι ἡ ἀπαρχὴ ἦν ἀνάθημα εὐχαριστήριον, οἷον δὲν ἤρμοζε τῷ Ἑρμολύκῳ διὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του. Ἀλλ' ἐλησμό-

(1) Ἀνθολ. Ἀναλ. Γ, 119.— (2) 34, 19, 14.— (3) Rang. Ant. Hell. 42. — (4) Α, 23. — (5) Bergk, Zeitschr. f. Alttk. Wissensch. 1845, σελ. 902. - Overbeck, Gesch. d. griech. Plast. I, 294.

νησαν ὅτι καὶ ὁ Πλίνιος περὶ τραυματίου μόνον ὁμιλεῖ, ᾧ ἐνέμενεν ἔτι ζωὴ, καὶ κατὰ Θουκυδίδην ὁ Διϊτρεφὴς ἐπέζησεν εἰς τὴν κατατόξευσιν, διότι τινὰ ἔτη μετ' αὐτὴν, ἐν Ὀλυμ. 92 β' ἐπέμφθη ἵνα μεταβάλῃ τὴν πολιτείαν τῆς Θάσου (1). Δι' αὐτὴν λοιπὸν ταύτην τὴν θαυμασίαν διάσωσιν τοῦ πατρός του ἀνέθηκεν ὁ Ἑρμόλυκος ὡς ἀπαρχὴν τὸ ἄγαλμα τοῦ Κρησίλου. Ἐξ αὐτοῦ φαίνεται ὅτι ὁ καλλιτέχνης οὗτος ἦν πολὺς περὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς λοισθίας τῶν τραυματιῶν ἀγωνίας. Κατὰ τὸ προμνημονευθὲν χειρόγραφον τοῦ Μονάχου, ὁ Πλίνιος ἀναφέρει (2) αὐτὸν τοῦτον τὸν Κρησίλαν, ὃν καὶ ἐνταῦθα ἄλλα χειρόγραφα Κτησίλαον ὀνομάζουσιν, ὡς παρουσιάσαντα εἰς τὸν ἐν Ἐφέσῳ διαγωνισμὸν Ἀμαζόνα, ἥτις ἐκρίθη τρίτη μετὰ τὴν τοῦ Πολυκλείτου καὶ τοῦ Φειδίου· τετάρτην δὲ καταριθμεῖ τὴν ποιηθεῖσαν ὑπό τινος Κύδωνος, ἴσως κατὰ λάθος τὸ τοπικὸν ἐπίθετον τοῦ Κρησίλου ὡς ἄλλου καλλιτέχνου ὄνομα ἐκλαβών (3). Καὶ εἰς ἕτερον δὲ χωρίον κατωτέρω (4), ἐν ἀλφαβητικῷ καταλόγῳ μεταξὺ τῶν γραμμάτων C καὶ D μνημονεύει ὁ Πλίνιος τινὸς Δησιλάου (Desilaus), ἐν ἄλλοις χειρογράφοις Κτησιλάου καὶ αὐτοῦ γραφομένου, ποιήσαντος «*δορυφόρον καὶ τετραυματισμένην Ἀμαζόνα*», ὄντος δὲ πιθανῶς τοῦ αὐτοῦ τῷ Κρησίλᾳ, διότι εἰς αὐτὸν δικαιωματικῶς ἀνήκει τὸ ἔργον ὡς συγγενὲς πρὸς τὸ ἦθος τῆς τέχνης αὐτοῦ, οἷον φαίνεται ἐν τῷ ἀγάλματι τοῦ Διϊτρεφοῦς. Τετραυματισμένης Ἀμαζόνος πολλὰ σώζονται ἐν τοῖς Μουσείοις ἢ ἀντίτυπα ἢ μεταπλάσεις, ἀναγόμεναι εἰς τὸ αὐτὸ πρωτότυπον, πιθανῶς αὐτὸ τὸ τοῦ Κρησίλου. Ἓν τῶν ἀρίστων εἶναι τὸ τοῦ Καπιτωλείου Μουσείου, ὑπό τινος Σωσικλέους, κατὰ τὴν ἐπιγραφήν του γενόμενον (Πίν. I, 1), καὶ μόνους

(1) Θουκ. A, 23. — (2) 34, 19. — (3) Jahn ἐν Bericht d. Sächs. Gesellsch. 1850.— (4) 34, 19, 15.

τοὺς βραχίονας ἔχον νεωστὶ προστεθειμένους. Ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ φαίνεται μετρία τις δυσθυμία καὶ νάρκωσις, διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς μακρύνει τὸ ἔνδυμα ἀπὸ τῆς πληγῆς, ἐν ᾧ ἐγείρει τὴν ἄλλην ἵνα μὴ ἐγγίσῃ τὸ ἀλγοῦν μέρος. Ὡς πρὸς τὸν Περικλῆν δὲ θαυμάζει ὁ Πλίνιος τὴν τέχνην τοῦ Κρησίλου, παριστῶσαν τοὺς εὐγενεῖς ἄνδρας ἔτι εὐγενεστέρους (Mirumque in hac arte est quod nobiles viros nobiliores fecit). Τοῦ Περικλέους δύο σώζονται προτομαὶ, μία ἐν Μονάχῳ (1), καὶ ἄλλη, κρείττων αὐτῆς, ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ (2), μὴ ἔχουσαι ὅμως τὸ μεγαλεῖον ὃ αἰνίττονται αἱ λέξεις τοῦ Πλινίου.

Ἀργεῖον Ἐργαστήριον.

Ἐν ᾧ δὲ τοιαύτην ἐλάμβανεν ἐν Ἀθήναις ἡ τέχνη ἀνάπτυξιν, συνεβάδιζε συγχρόνως καὶ τὸ Ἀργοσικυώνιον ἐργαστήριον, ὅπου εἴδομεν ἤδη διαπρέψαντας τὸν Ἀγελάδαν καὶ τοὺς περὶ τὸν Ἀριστοκλῆν καὶ τὸν Κάναχον. Ἰδίως δὲ τοῦ Ἄργους μᾶλλον εἰς πολιτικὴν ἀρθέντος περιοπὴν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἕνεκα μάλιστα τῆς μετὰ τῶν Ἀθηνῶν σταθερᾶς συμμαχίας αὐτοῦ, συνεκεντρώθη εἰς αὐτὸ κυρίως καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ τῆς Πελοποννήσου δραστηριότητος.

Ὁ περιφημότερος δὲ τοῦ Ἀργολικοῦ ἐργαστηρίου τεχνίτης, πρὸς αὐτὸ ὑπάρξας ὅ,τι ὁ Φειδίας πρὸς τὸ Ἀττικὸν, ἄλλως τε σύγχρονος καὶ συμμαθητὴς ἐκείνου, καθ' ὃ διδαχθεὶς ἐπίσης παρὰ τῷ Ἀγελάδᾳ (3), ἐγένετο ὁ Πολύκλειτος, Ἀργεῖος τὴν πατρίδα, ὑπὸ δὲ Πλινίου λεγόμενος Σικυώνιος, εἴτε καθ' ὃ ἐν Σικυῶνι γεννηθείς, ἐργαζόμενος δ' ἐν Ἄργει, εἴτε μᾶλλον διὰ τὴν

(1) Schorn, περιγραφὴ τῆς Γλυπτοθήκης. — (2) Marbles of the Brit. Mus. 2, p. 32.— (3) Pl. 34, 19, 19.

ταὐτότητα τοῦ ἐργαστηρίου. Ὡς κορυφαῖος δὲ τῶν δωριέων καλλιτεχνῶν, καὶ τὸ δώριον ἐργαστήριον εἰς ὑπερτάτην προαγαγὼν ὡριμότητα, ἦν ἑπόμενον νὰ ἔχῃ ὑπὲρ πάντα ἄλλον τὰς ἰδιότητας μάλιστα αἵτινες ἀπέρρεον ἐκ τοῦ δωρικοῦ χαρακτῆρος, τὴν γλαφυρότητα καὶ τὴν συμμετρίαν· καὶ τῷ ὄντι αἱ ἀρεταὶ αὗται διέλαμπον εἰς βαθμὸν ἔξοχον ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ.

Τὸ μέγιστον καὶ ἐπισημότατον αὐτῶν, ἀνάλογον πρὸς τοῦ Φειδίου τὸν Δία, ἦν ἡ Ἥ ρ α, χρυσελεφαντίνη καὶ αὐτὴ, ἣν ἐποίησεν ὅταν ἐν Ὀλ. 89 δ' ἐκάη τὸ ἀρχαῖον καὶ περίφημον Ἡραῖον τοῦ Ἄργους. Ἡ χρονολογία αὕτη, ὡς καὶ τὸ διπλοῦν τοῦ καλλιτέχνου ἐθνικὸν, ἔπεισαν τὸν Θείρσιον ὅτι ὑπῆρχον δύο Πολύκλειτοι (πλὴν τοῦ τρίτου (1), πολὺ μεταγενεστέρου, μαθητοῦ δὲ τοῦ Ναυκίδου), ὁ μὲν Σικυώνιος, μαθητὴς τοῦ Ἀγελάδα, ὃν τίθησι περὶ Ὀλ. 66, ὁ δὲ Ἀργεῖος, ὁ ποιήσας τὴν Ἥραν, ὡς ῥητῶς λέγει ὁ Παυσανίας. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐπίνοια ἀποβαίνει ὅλως περιττὴ, ἂν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ὁ Ἀγελάδας μετὰ Ὀλ. 80, δ'. ἐποίησε Δία τοῖς Μεσσηνίοις διὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ναυπάκτου. Ὁ Πολύκλειτος ἄρα ἐδύνατο νὰ μαθητεύσῃ παρ' αὐτῷ τεσσαράκοντα ἔτη πρὶν ἤ, ἴσως γέρων, ποιήσῃ τὸ μέγα του ἀριστούργημα μεταξὺ τῶν τελευταίων του ἔργων, ὡς καὶ ὁ Φειδίας.

Κατὰ Παυσανίαν ἦν τὸ ἄγαλμα τῆς Ἥρας κολοσσιαῖον, ἐπὶ θρόνου καθήμενον, τὴν κεφαλὴν ἀνεδεδεμένον στεφάνῳ, ἔχοντι ἐπειργασμένας τὰς ὀπαδοὺς τῆς Θεᾶς, τὰς Χάριτας καὶ τὰς Μοίρας. Καὶ εἰς μὲν τὴν μίαν τῶν χειρῶν εἶχε σκῆπτρον, ἐφ' οὗ ἐκάθητο κόκκυξ, ὡς σύμβολον τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς γάμου μετὰ τοῦ Διός, εἰς δὲ τὴν ἄλλην καρπὸν ῥοιᾶς διὰ λόγον «ἀπόῤῥητον» κατὰ τὸν περιηγητὴν (2), ἴσως δὲ καὶ αὐτὸν ὡς τοῦ γάμου ἐπίσης γενικὸν ἔμβλημα, ἢ εἰς ἔνδειξιν τοῦ θριάμβου τῆς Ἥρας κατὰ τῆς ἀντιζήλου της Δήμητρος, ἥτις ἐμίσει τὸν καρπὸν τοῦτον ὡς σύμβολον τοῦ γάμου τοῦ Πλούτωνος καὶ τῆς Περσεφόνης. Μάξιμος δ' ὁ Τύριος (1) περιγράφει τὴν Θεὰν ὡς «*λευκώλενον, εὐήμορα, ἐλεφαντόπηχυν, εὐῶπιν, βασιλικῶς ἱδρυμένην ἐπὶ θρόνου χρυσοῦ*» καὶ ὁ Μαρτιάλος (2) τὴν λέγει «*βοῶπιν, αἴθριον ἔχουσαν μέτωπον, καὶ μεγαλειότητα ἐμφαίνουσαν καὶ μεγαλοπρέπειαν*». ἐν δ' ἐπιγράμματι τοῦ Παρμενίωνος λέγεται ὅτι ὁ Πολύκλειτος ἐδείκνυε τοῦ σώματος τῆς Ἥρας τοῦ μόνον ὅσον ἐπετρέπετο νὰ ἰδῶσι Θεοὶ καὶ ἄνθρωποι, συνεκάλυψε δ' ὅ,τι μόνος ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ Διὸς εἶχε δικαίωμα νὰ ἰδῇ. Ὡς δ' εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ὁ Φειδίας ἐνεπνεύσθη ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, οὕτως εἰς τὴν τῆς Ἥρας ἐνεπνεύσθη ὁ Πολύκλειτος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Φειδίου, πρὸς τὸν ἔνδοξον αὐτοῦ συμμαθητὴν ἀντιφιλοτιμηθείς, καὶ πρόβλημα προθεὶς ἑαυτῷ νὰ δημιουργήσῃ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἀντίστοιχον πλάσμα καὶ ἀντάξιον σύντροφον. Ἐκ τῶν προτέρων ὅμως τοῦτο εἰκότως ἠλαττοῦτο τοῦ Φειδαϊκοῦ, καθ' ὃ εἰς κατωτέραν ἀνῆκον ἀντιλήψεως σφαῖραν, καὶ προτιθέμενον νὰ διαπλάσῃ, οὐχὶ ὡς ἐκεῖνο τὸν ὑπέρτατον δημιουργὸν τοῦ παντὸς, ἀλλὰ τὴν συμβίαν μόνον αὐτοῦ, τῆς γυναικείας ἀξίας τὴν σεβαστὴν παραστάτιν, τὴν προστάτιν τέλος τοῦ ἐγγάμου βίου, ἰδέας κοινωνικῆς ὅλως καὶ ἀνθρωπίνης. Διὰ τοῦτο ἐποίησεν αὐτὴν εὔθρονον, αἰδημόνως ἐσταλμένην, ποδήρη ἀναμφιβόλως χρυσοῦν χιτῶνα φέρουσαν, ὡς ὁ Ζεὺς, καὶ βαθύκολπον τὸ ἱμάτιον, ἐφ' οὗ ἔτι λευκότεροι ἀνεφαίνοντο οἱ γυμνοὶ ἐλεφάντινοι αὐτῆς βραχίονες. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔφερε τὸν στέφανον τῶν Χαρίτων καὶ τῶν Ὡρῶν, αἵτινες ἦσαν αἱ ὡριμώτεραι αὐτῶν σύντροφοι. Τὴν δὲ μορφὴν αὐτῆς, ὑπὸ με-

(1) Παυσ. Β, 17.— (2) Β, 17.

(1) Διατ. ΙΔ, 6.— (2) Χ, 89.

γάλων καὶ ὡραίων ὀφθαλμῶν ζωογονουμένην, λέγουσιν αἰθρίαν αἱ περιγραφαί, ὡς Θεᾶς ἰσχυρᾶς, μεγαλοπρεπῆ ὡς τῆς μεγάλης Θεᾶς, τῆς ὑπερηφάνου «κουριδίης ἀλόχου» τοῦ Διὸς, καὶ τὸ κάλλος αὐτῆς ἦν οὐχὶ τὸ τοῦ ἐαρινοῦ κάλυκος, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἀκμαίου ῥόδου τοῦ θέρους, οὐχὶ τὸ τρυφερὸν, ἀλλὰ τὸ πλῆρες καὶ ὥριμον τῆς ἐντελοῦς γυναικὸς, ἥτις ὅμως, εἰς τὴν Κάναχον πηγὴν λουομένη, οὐδέποτε ἐμαραίνετο, καὶ ἀνελάμβανε τὴν λαμπρὰν αὐτῆς νεότητα πάντοτε. Καὶ περὶ αὐτῆς ὡς καὶ περὶ τοῦ Διὸς θαυμαστικῶς ἐξεφράζοντο οἱ ἀρχαῖοι, καὶ ἐπιγράμματα ἔψαλλον αὐτῆς τὴν ἐντέλειαν, καὶ ἔλεγον, ὡς περὶ ἐκείνου, οὕτω καὶ περὶ αὐτῆς, ὅτι ἐξ αὐτοψίας ἐποίησεν αὐτὴν ὁ Πολύκλειτος (1) (*«ὁ καὶ μόνος ὄμμασιν Ἥρην ἀθρήσας»*), καὶ ὡς ἐκείνου, οὕτω καὶ αὐτῆς οὐδεμία σώζεται μίμησις βεβαίως μαρτυρουμένη. Ἰδέαν δὲ μόνον δύναται νὰ παρέξῃ τῆς ὑπερηφάνου καὶ εὐγενοῦς καλλονῆς τῆς Θεᾶς ἀργολικόν τι σωζόμενον (2) νόμισμα (Πίν. I, 2), καὶ αὐτῆς γνησιώτερον ἔτι καὶ ἐντελέστερον ἀποτύπωμα ὑποτίθεται ἡ κεφαλὴ τῆς Λουδοβισίας ἐπαύλεως (Πίν. I, 3), ἥτις πνέει ἦμερον καὶ ἀθόρυβον μεγαλειότητα. Οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῆς εἰσὶν ὑπερήφανοι· αἴθριον ἔχει τὸ μέτωπον καὶ νεανικὸν, τὴν πλουσίαν της δὲ κόμην περὶ αὐτὸ φαίνονται διαθεῖσαι αὐταὶ αἱ Χάριτες, ἃς ὅμως, διὰ τὸ μικρὸν τῶν διαστάσεων ἐπὶ τοῦ βασιλικῶς διαδεδεμένου στεφάνου ἀντικατέστησαν ἀνθέμια ὡς καὶ ἐπὶ τῆς προτομῆς τοῦ νομίσματος. Ἡ εὐθύτονος ῥὶς, τὸ αὐστηρὸν μᾶλλον καὶ ἐλαφρῶς πρὸς τὸ ἄνω κυρτούμενον χεῖλος, τὸ κανονικῶς στρογγύλον τοῦ πώγωνος, καὶ ἡ ἰσχυρὰ τοῦ τραχήλου ἀνάπτυξις, ἐμφαίνουσιν ἀκμὴν ἡλικίας, καὶ παριστῶσι τὸ κανονικώτατον πρότυπον τῆς ἐντελεστάτης γυναικείας

(1) Ἀνθολ. Ἀναλ. 5, σ. 202. — (2) Cadalvène, Recueil de méd. gr. Pl. 8, n. 1.

μορφῆς, τῆς ἀρυομένης τὸ κάλλος της ἐκ τοῦ ἀκριβοῦς μέτρου καὶ οὐχὶ ἐκ συμπτωμάτων ἐξωτερικῶν καὶ τυχαίων.

Ὡς δὲ διηύθυνεν ὁ Φειδίας τὴν γλυπτικὴν ἐπικόσμησιν τοῦ Παρθενῶνος, καὶ διὰ τῶν μαθητῶν καὶ συνεργατῶν του τὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ, τὸ αὐτὸ βεβαίως ἔπραξε καὶ ὁ Δωριεὺς ἐφάμιλλος αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ Ἡ ρ α ῖ ο ν, οὗ, κατὰ Παυσανίαν (1), αἱ μετόπαι καὶ ἡ ζωοφόρος παρίστων γέννησιν Διὸς, Γιγαντομαχίαν καὶ τὸν τρωϊκὸν πόλεμον. Ὅτε ἐν ἔτει 1855 ἐνήργησα ἀνασκαφὰς κατὰ τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ τούτου, εὗρον ἐν αὐταῖς πολυπληθῆ τμήματα, δυστυχῶς συντρίμματα μόνον τοῦ γλυπτικοῦ κόσμου τοῦ ναοῦ, ἀνεπίδεκτα σχεδὸν συναρμολογίας καὶ συμπληρώσεως· οὐχ ἧττον ὅμως πτυχαὶ, πόδες, χεῖρες, καὶ πρὸ πάντων αἱ σωζόμεναι κεφαλαὶ, εἰσὶ ῥυθμοῦ τοῦ εὐγενεστάτου, ἀναλόγου τὴν ἐντέλειαν πρὸς τὸν Φειδαϊκόν· καὶ ἂν ἐκ τῶν ἐλαχίστων τούτων ἐδυνάμεθα νὰ τολμήσωμεν κρίσιν περὶ αὐτῶν, θὰ ἐλέγομεν τὴν καλλονὴν αὐτῶν ἐξ εὐρύθμου τέχνης μᾶλλον ἢ ἐξ ὑψηλῆς ἐμπνεύσεως ἀπορρέουσαν.

Καὶ τοιαύτη ματυρεῖται τῷ ὄντι ἡ τέχνη τοῦ Πολυκλείτου, οὐχὶ θυγάτηρ τῆς ἀνωτάτης ἐκείνης ἐπιπνοίας, ἥτις ἐπινοεῖ τὴν μορφὴν τῶν Θεῶν, ἀλλὰ νομοθέτις τῆς ἀκριβοῦς συμμετρίας, ἥτις ἐγκρύπτει κατὰ μέγα μέρος τὸ μυστήριον τοῦ γηΐνου κάλλους. Ταύτης προϊὸν ἦτον ἡ Ἥρα, καὶ πρὸς ταύτην συγγενὴς ἡ διάπλασις τοῦ ἐφηβικοῦ σώματος, τῆς ἡλικίας εἰς ἣν ἡ φύσις ἀποτυποῖ τὴν ἐντελεστέραν της συμμετρίαν. Διὰ τοῦτο, καθὼς ὁ Μύρων, ὁ εἰς τὴν ἐπίδειξιν χαίρων τῆς ὑπερτάτης ἐντάσεως τῆς ἀνδρικῆς δυνάμεως, διέπλασε τὸν Ἡρακλῆν ὡς τῆς ἰδίας αὐτοῦ εἰδικότητος παραστάτην, οὕτως ὁ Πολύκλειτος ἐποίησεν Ἑρμῆν (2), τὸν Ἐναγώ-

(1) B, 17. — (2) Pl. 34, 19, 2.

νιον πάντως, ἐν Λυσιμαχίᾳ τῆς Αἰτωλίας, ἴσως τὸ πρωτότυπον τοῦ ἐν Ῥώμῃ Βελβεδερίου λεγομένου Ἑρμοῦ. Ἀλλ᾽ ἐκτὸς τούτων, καὶ δύο προσέτι Ἡρακλέων, ὧν ὁ εἷς ὑποτίθεται «Ἡγήτωρ», ὑπό τινων οὕτω διορθούντων τὸ κείμενον τοῦ Πλινίου εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον, καὶ ὁ ἄλλος ἦν Ὑδροκτόνος (1), ἀμφότεροι νέοι Ἡρακλεῖς πιθανῶς, ἄλλα Θεῶν ἢ ἡρώων ἀγάλματα τοῦ Πολυκλείτου δὲν ἀναφέρονται· διότι, ὡς εἴπομεν, ἡ γλυφίς του σπανίως μετεωριζομένη εἰς ποίησιν τῶν Θεῶν, ἐπεδίωκε μάλιστα τὴν διάπλασιν τοῦ ἀνθρωπ. σώματος εἰς τὴν ἀρτιωτέραν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, οἷα ἦτον ἡ τῶν ἐφήβων ἀθλητῶν μάλιστα. Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Κουϊγκτιλιανὸς λέγων (2)· «*Ἐπιμέλεια καὶ κόσμος εὕρηται παρὰ τῷ Πολυκλείτῳ μᾶλλον ἢ παρὰ πᾶσι τοῖς λοιποῖς· ἀλλ᾽ εἰ καὶ ὑπὸ τῶν πλείστων αὐτῷ ἀποδίδονται τὰ πρωτεῖα, δικαίως ὅμως εἰρήσθω ὅτι ἐλλείπει αὐτῷ ἡ βαρύτης. Τῇ μὲν ἀνθρωπίνῃ μορφῇ ἀπέδοτο κόσμον ἀξιοπρεπείας ἀνώτερον τῆς ἀληθείας· εἰς τὸ τῶν Θεῶν ὅμως ὕψος δὲν φαίνεται ἐντελῶς ἀναβιβασθείς. Ἀπέφευγε μάλιστα καὶ τὴν ὡριμωτέραν ἡλικίαν, καὶ οὐδέποτε ἐτόλμησέ τι ὑπὲρ τὰς λείας παρειάς*».

Εἰς τὸ εἶδος δὲ τοῦτο διάφορα ἐθαύμαζον ἀριστουργήματα αὐτοῦ οἱ ἀρχαῖοι, τὸν γυμνὸν «*Ἀποπτερνίζοντα*» (talo incessentem) (3), παγκρατιαστὴν πιθανῶς, ποιούμενον χρῆσιν τῆς πτέρνης αὐτοῦ· ἔτι δ᾽ «*Ἀποξυόμενον*» (se distringentem), παλαιστὴν μετὰ τὸν ἀγῶνα διὰ τῆς στλεγγίδος καθαριζόμενον. Τούτου ἢ τοῦ Λυσιππείου λίθινον ἀντίγραφον εἶναι πιθανῶς ὁ ἀνδριὰς ὁ ἐν 1849 ἐν Ῥώμῃ εὑρεθεὶς (4), ἔφηβος γυμνὸς ῥυθμοῦ αὐστηρῶς ὡραίου καὶ ἐργασίας ἐντελεστάτης, ὅστις τὸν δε-

(1) Cic. de Orat. II, 16. — (2) XII, 10, 7.—(3) Pl. αὐτ. «Ἴδε καὶ Φιλοστρ. σ. 435. — (4) Thiersch, Abh. d. Münch. Akad. 1850.

ξιὸν βραχίονα προτείνων, καὶ τὴν εὐγενῆ κεφαλὴν πρὸς αὐτὸν κλῶν, φαίνεται ἀποξέων αὐτὸν διὰ στλεγγίδος ἣν ἐκράτει ἄλλοτε ἐν τῇ ἀριστερᾷ. Οἱ Ἀστραγαλίζοντες αὐτοῦ, (1), πιθανῶς παῖδες, καὶ ἴσως αὐτοὶ οὓς ὁ Λουκιανὸς ὀνομάζει Ἔρωτα καὶ Γανυμήδην ἐθεωροῦντο, κατὰ τὸν Πλίνιον, ὑπὸ πολλῶν ὡς τὸ θαυμασιώτατον ἔργον τῆς γλυπτικῆς. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνῆκε, περίφημος ὢν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, καὶ τοῦ Ἀποξυομένου ἀνάλογος, ὁ χαλκοῦς τοῦ Πολυκλείτου Διαδούμενος, νικητὴς εἰς γυμνικὸν ἀγῶνα, δέων περὶ τὴν κεφαλήν του τὴν νικητήριον τενίαν, «*ἁπαλὸς νεανίας*» (molliter juvenis) κατὰ Πλίνιον, μνημονευόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ (2) διὰ τῶν ἑξῆς λόγων· «*Τὸν διαδούμενον τὴν κεφαλὴν τῇ ταινίᾳ τὸν καλόν*». Περὶ τοῦ ἀριστουργήματος τούτου λέγει ὁ Πλίνιος ὅτι ἐπωλήθη ἑκατὸν ταλάντων. Σχεδὸν δὲ βεβαίως τούτου ἀντίγραφον εἶναι ὁ ἐκ τῆς Φαρνεσιανῆς ἐπαύλεως λίθινος Διαδούμενος (Πίν. I, 4), ὅστις μεγίστην ἔχει σχέσιν μετὰ τοῦ Ἀποξυομένου τῆς Ῥώμης καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν τοῦ συμμέτρου καὶ ὡραίου γυμνοῦ σώματος, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐμβριθῆ ἔκφρασιν, καὶ ὡς πρὸς αὐτὴν ἔτι τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς.

Ἔτι δὲ περιφημότερος τούτου ἦτον ὁ καλούμενος Δορυφόρος, «παῖς ἀνδρικὸς» (viriliter puer), κατὰ τὸν ἴδιον Πλίνιον, ἔργον ἀποτελοῦν, ὡς φαίνεται, μετὰ τοῦ Διαδουμένου τὰ δύο ἄκρα ὅρια τοῦ κυριωτέρου τρόπου τοῦ Πολυκλείτου, καὶ τοσοῦτον ἐξαίσιον, ὥστε ὁ Λύσιππος αὐτὸ ἀνεγνώριζεν ὡς διδάσκαλόν του (3), καὶ ὁ Κικέρων αὐτὸ κηρύττει ὡς τὸ πρώτιστον τοῦ καλλιτέχνου ἀριστούργημα (4). Ὡς κυριώτατον τῆς ἐντελείας αὐτοῦ προσὸν πρέπει εἰκότως νὰ ὑποθέσωμεν τὴν συμμετρίαν,

(1) Pl. Αὐτ. — (2) Φιλοψ. 18. — (3) Cic. Brut.86. — (4) Orat. 2. 5.

ῆτις ἦτον ἡ χαρακτηριστικὴ ἀρετὴ τοῦ δωρίου ῥυθμοῦ μὲν ἐν γένει, ἰδιαιτάτως δὲ τῆς γλυφίδος τοῦ Πολυκλείτου. Ὁ τοσοῦτον περίφημος οὗτος ἀνδριὰς ἦν αὐτὸς πιθανώτατα ὁ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν θεωρηθεὶς ὡς κανὼν τῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀναλογιῶν, ἐξ ὧν ἠρύοντο τῆς ἐντελοῦς συμμετρίας τὰ ὑποδείγματα, καὶ κ α ν ὼ ν τῷ ὄντι διὰ τοῦτο κληθείς, εἰ καὶ ὑπό τινων ἄλλως στιζόντων τὸ περὶ αὐτοῦ χωρίον τοῦ Πλινίου, ἐξηλήφθη ὅτι ἄλλος ἦν ὁ δορυφόρος καὶ ἄλλος ὁ Κανὼν (Idem et Doryphorum virititer puerum (;) fecit et quem canona artifices vocant, lineamenta artis ex eo petentes). Ὅτι δ' ἦν ὁ κανὼν οὗτος τοῦ εὐρυθμοτάτου ἀνθρωπίνου σώματος πρότυπον, διδάσκει ἐμπεριπτατωμένως ὁ Λουκιανὸς διὰ τῶν ἑξῆς(1)· «*Τὸ δὲ σῶμα κατὰ τὸν Πολυκλείτου Κανόνα ἤδη ἐπιδείξειν μοι δοκῶ. Μήτε γὰρ ὑψηλὸς ἄγαν ἔστω καὶ πέραν τοῦ μετρίου ἐπιμήκης, μήτε ταπεινὸς καὶ ναννώδης τὴν φύσιν, ἀλλ' ἔμμετρος ἀκριβῶς· οὔτε πολύσαρκος, ἀπίθανον γάρ· οὔτε λεπτὸς εἰς ὑπερβολήν, σκελετῶδες γὰρ τοῦτο καὶ ρεχρικόν*». Ἔτι δὲ μᾶλλον λεπτολογεῖ ὁ Γαληνὸς περὶ αὐτοῦ (2) λέγων· «*Τὸ δὲ κάλλος οὐκ ἐν τῇ τῶν στοιχείων, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν μορίων συμμετρίᾳ συνίστασθαι νομίζει, δακτύλου πρὸς δάκτυλον δηλονότι, καὶ συμπάντων αὐτῶν πρὸς τὸ μετακάρπιον καὶ καρπόν, καὶ τούτων πρὸς πῆχυν, καὶ πήχεως πρὸς βραχίονα, καὶ πάντων πρὸς πάντα, καθάπερ ἐν τῷ Πολυκλείτου κανόνι γέγραπται*». Ὑπέλαβον δ' ἐκ τούτων νεώτεροί τινες (3), ὅτι ὁ κανὼν οὗτος ἦν οὐδὲν ἕτερον ἢ ὁ τῶν Αἰγυπτίων, οἵτινες διήρουν εἰς μέρη 21 τ' ἀγάλματά των, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Διοδώρου, ἣν ἐπικυροῖ καὶ σωζομένη Αἰγυπτιακὴ

(1) Π. Ὀρχηστ. 75. — (2) Π. Ἱπποκρ. καὶ Πλατ. Ε, σελ. 255. — (3) Charles Blanc, Gazette des Beaux arts, 1860 p. 203.

γραφὴ (1), διὰ γραμμῶν εἰς μέρη 21 1/4 διηρημένη μετὰ τοῦ κεφαλοδέσμου, καὶ τὸν μέσον τεταμένον δάκτυλον τῆς χειρὸς ὡς μονάδα ἔχουσα. Ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχον ἀληθῶς οἱ Ἕλληνες γλύπται μονάδα τινά, καὶ ἂν ἦτον ἴσως αὕτη ὁ δάκτυλος, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τῆς ἀρχαίας τέχνης τ' ἀριστουργήματα ὡς προϊόντα ἁπλοῦ συνδυασμοῦ τυφλῶν καὶ ἀκάμπτων ἀναλογιῶν, καὶ τὸ πολὺ ἦσαν αὗται, ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ ἰδίως τοῦ Πολυκλείτου, ὁ πρῶτος σκελετὸς ὃν ἐνέδυε καὶ διεμόρφου τῆς ἁρμονίας τὸ εὐγενέστερον αἴσθημα.

Βεβαίως ὁ τεχνίτης οὗτος, ὁ ἐξόχως διαπρέπων εἰς τὸν συνδυασμὸν τοῦ νεανικοῦ κάλλους μετὰ τῆς ἀθλητικῆς ῥώμης, ἦν ὁ πάντων καταλληλότατος ὅπως παρουσιασθῇ εἰς τὸν ἐν Ἐφέσῳ διαγωνισμόν, οὗ τὸ πρόβλημα ἦν ἡ διάπλασις Ἀμαζόνος, τῆς παρθενικῆς δηλαδὴ τρυφερότητος κοσμούσης τὴν ἀνδρείαν τοῦ πολεμιστοῦ. Καὶ αὐτὸς τῷ ὄντι ἔλαβε, κατὰ Πλίνιον (2), τὸ ἆθλον, διαγωνισθεὶς πρὸς τὸν Φράδμονα, τὸν Κρησίλαν, τὸν Κύδωνα (3), καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Φειδίαν.

Τέλος δ' ἀναφέρονται αὐτοῦ καὶ εἰκονικοὶ ἀνδριάντες, οἷος ὁ τοῦ Ἀ ρ τ έ μ ω ν ο ς τοῦ ἐπικαλουμένου περιφορήτου (4), εἴτε τοῦ θηλυδρίου ἐκείνου, οὗ μνημονεύει ὁ Ἀνακρέων, εἴτε τοῦ ἐπὶ Περικλέους ζῶντος χωλοῦ μηχανοποιοῦ (5).

Περὶ τῶν ἔργων τοῦ Πολυκλείτου ὁ Πλίνιος παραθέτει (6) γνώμην τοῦ Οὐάρωνος, καθ' ἣν ἦσαν πάντα τετράγωνα, καὶ σχεδὸν καθ' ἓν ὑπόδειγμα εἰργασμένα (Quadrata tamen ea esse et pæne ad unum exemplum). Τὴν μαρτυρίαν δὲ ταύτην θεωρῶν ὁ Θείρσιος ὡς ὅλως ἀντι-

(1) Lepsius, choix de mon funèr. 1852. — (2) 34, 19.— (3) Ἴδε ἀνωτ. σ. 350. — (4) Pl. αὐτ. 2. — (5) Πλούτ. Περ. 27.— (6) Αὐτ.

φάσκουσαν πρὸς τὴν γνωστὴν χάριν καὶ ποικελίαν τῆς γλυφίδος τοῦ Πολυκλείτου, προτείνει αὐτὴν ὡς νέαν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως δύο ὁμωνύμων καλλιτεχνῶν. Ἀλλ' ἡ ὑποθεσις αὕτη οὐδόλως φαίνεται ἀναγκαία· διότι ἂν ὁ Πολύκλειτος, ὡς ἐκ τῶν προεκτεθέντων ἐξάγεται, ἀπέβλεπεν οὐχὶ εἰς ποικιλίαν καὶ δραστηριότητα θέσεων, οὐδ' εἰς παθῶν ἔκφρασιν, ἀλλὰ κυρίως εἰς καλλονὴν ἐν τῇ συμμετρίᾳ, εἶν' ἑπόμενον ὅτι πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πεποιημένα καθ' ἓν πρότυπον, αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ἀπαράβατον τῆς συμμετρίας κ α ν ό ν α, ὃν εἶχε διαγράψει εἰς ἑαυτὸν καὶ τὴν τέχνην. Τ ε τ ρ ά γ ω ν α δὲ λέγει αὐτὰ ὁ Οὐάρων, ὡς κεκτημένα ἀντὶ τῆς μαλακῆς χάριτος τῶν μεταγενεστέρων τεχνουργημάτων, τὴν ἀρχαιοπρεπῆ ἐμβρίθειαν μᾶλλον ἤτις ἦν ἑπόμενον νὰ ἐμπρέπῃ εἰς τὴν γλυφίδα συγχρόνου καὶ συμμαθητοῦ τοῦ Φειδίου. Ἀλλως τε καὶ ἀλλαχοῦ (1) αὐτὴν ταύτην ἀποδίδωσι τὴν σημασίαν ὁ Πλίνιος εἰς τὴν λέξιν τ ε τ ρ ά γ ω ν ο ν, λέγων ὅτι ὁ Λύσιππος (ἐπὶ Ἀλεξάνδρου), σμικρύνας τὰς κεφαλὰς, καὶ τὰ σώματα ποιήσας ἐπιμηκέστερα, μετέβαλε τὸν τετράγωνον ῥυθμὸν τῶν ἀρχαιοτέρων, καὶ μεταξὺ τῶν τοῦ Λυσίππου ἀρχαιοτέρων περιείχετο ἐν τούτοις καὶ αὐτὸς ὁ Φειδίας.

Κατὰ Πλίνιον (2) ἐξεῦρεν (excogitasse) ὁ Πολύκλειτος τὸν τρόπον τοῦ κατασκευάζειν τὰ ἀγάλματα βαίνοντα ἐφ' ἑνὸς ποδός. Ἀλλ' ὡς ἐντελὴς νεωτερισμὸς δὲν νομίζομεν ὅτι δύναται τοῦτο νὰ θεωρηθῇ, διότι ἐν ἀναγλύφοις τοὐλάχιστον καὶ αὐτὴ ἡ προφειδαϊκὴ τέχνη ἐγνώριζε τὴν τοιαύτην τῶν ζῳδίων διάθεσιν, καὶ προσέτι τὰ ἴχνη ἐπὶ τῶν βάθρων ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἐφ' ἑνὸς ποδὸς ἐστηρίζετο καὶ τοῦ Πύῤῥου ἡ Ἀθηνᾶ Ὑγιεία, καὶ αὐτὸς ὁ Ἐπιχάρινος τοῦ Κριτίου καὶ Νησιώτου. Ἐννοεῖ δὲ μᾶλ-

(1) 34, 19, 6.— (2) 34, 19, 2.

λον βεβαίως ὁ Πλίνιος, ὅτι τῆς τοιαύτης στάσεως τῶν ἀγαλμάτων βαθυτέραν ἐποιήσατο μελέτην ἡ τοῦ Πολυκλείτου γλυφὶς, καὶ ἀπέδωκεν αὐτῇ πᾶσαν τὴν φυσικότητα καὶ τὴν ἀνατομικὴν ἀκρίβειαν. Τὴν δὲ περὶ ἐπιμελείας τοῦ Πολυκλείτου μαρτυρίαν τοῦ Κουϊγκτιλιανοῦ ἐπικυροῖ καὶ τὸ γνωμικὸν ὃ κατὰ τὸν Πλούταρχον, ὁ ἴδιος ἔλεγεν (1), ὅτι τὸ ἔργον τότε ἄρχεται γινόμενον εὐχερέστερον, ὅταν ὁ πηλὸς φθάσῃ μέχρι τοῦ ὄνυχος (usque ad unguem), ἀφ' οὗ δηλαδὴ ἐκφρασθῇ τοῦ καλλιτέχνου ἡ ἰδέα διὰ τῆς γενικῆς μορφώσεως τοῦ ἔργου, καὶ τῷ μένει μόνον ἡ τελευταία καὶ λεπτολόγος ἐξεργασία, ἣν οὐχὶ δι' ἐργαλείου, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τοῦ ὄνυχος ἀπετελείου ὁ ἐπιμελὴς καλλιτέχνης. Σύμφωνος δὲ πρὸς τὴν λεπτουργίαν αὐτοῦ ταύτην εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Στράβωνος, καθ' ὃν τὰ ἔργα αὐτοῦ ἦσαν (2), *«τῇ μὲν τέχνῃ κάλλιστα τῶν πάντων, πολυτελείᾳ δὲ καὶ μεγέθει τῶν Φειδίου λειπόμενα»*. Συνεπὴς δὲ πρὸς ταῦτα εἶναι καὶ ἡ ἀποδιδομένη εἰς αὐτὸν τελειοποίησις τῆς τορευτικῆς, ἣν, κατὰ Πλίνιον (3), εὗρε μὲν, δηλαδὴ, πιθανῶς, πρῶτος ἐφήρμοσεν εἰς τὴν ἀγαλματοποιίαν, ὁ Φειδίας, ἀνέπτυξε δ' ὁ Πολύκλειτος (Hic consumasse hanc scientiam judicatur, et torreuticem sic erudisse ut Phidias aperuisse).

Μ α θ η τ α ὶ δὲ τοῦ Πολυκλείτου διάφοροι ἀναφέρονται ἔν τε Ἄργει καὶ ἐν Σικυῶνι, καὶ τούτων τινὲς προσήνεγκον μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον τὴν γλυφίδα των εἰς τὴν τροπαιοῦχον Σπάρτην, κατασκευάσαντες μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς μάχην, καὶ εἰς ἀνάμνησιν αὐτῆς, σύμπλεγμα ἐν Δελφοῖς παριστῶν Δία, Ἀπόλλωνα, Ἄρτεμιν, Διοσκούρους, Ποσειδῶνα στέφοντα τὸν Λύσανδρον, καὶ ἀνδριάντας τῶν νικητῶν

(1) Πλουτ. συμπόσ. Β, 3. — (2) Η, 551.— (3) 34, 19, 2.

ναυάρχων Λακεδαιμονίων τε καὶ συμμάχων (1), οἷς ἔδωσαν ἐμβλημ̣ατικῶς χρῶμα κυανοῦν ὡς τὸ τῆς θαλάσσης.

Ἐπίσημοι δὲ μεταξὺ αὐτῶν εἰσὶ μάλιστα Ναυκίδης ὁ Μόθωνος, συνεργάτης τοῦ Πολυκλείτου, καὶ πιθανῶς ἀδελφὸς αὐτοῦ, διότι ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Παυσανίου (2) ὅπου λέγεται· « *Τὸ μὲν Πολύκλειτος ἐποίησε, τὸ δὲ ἀδελφὸς Περικλείτου Ναυκίδης Μόθωνος* », ἐν ἄλλοις χειρογράφοις φέρεται τὸ πολὺ πιθανώτερον « *ἀδελφὸς Πολυκλείτου* ». Οὗτος ἐν τῷ Ἡραίῳ κατεσκεύασε παρὰ τῇ Ἥρᾳ χρυσελεφαντίνην Ἥβην, ἔχουσαν βεβαίως πρὸς τὴν Ἥραν, ὡς ἡ Φειδαϊκὴ Νίκη εἶχε πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν· ἔτι δὲ καὶ χαλκῆν Ἑκάτην (3), καὶ, κατὰ Πλίνιον, Ἑρμῆν, κριοῦ θύτην, δισκοβόλον (4), Ἡρίννανα τὴν ποιήτριαν (5) καὶ ἀθλητήν (6).

Μιμητὴς δὲ τοῦ Ναυκίδου, ἀλλ' ἤδη περὶ τὴν 95ην Ὀλυμπιάδα καὶ αὐτὸς ἐργαζόμενος, ὑπῆρξεν ὁ νεώτερος Πολύκλειτος (7), καὶ Θεῶν καὶ ἀθλητῶν ποιήσας ἀγάλματα, ὡς φαίνεται δὲ, καὶ τὴν *παρ' Ἀμυκλαίῳ Ἀφροδίτην* (8), ἐκ τῆς δεκάτης τῆς ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς ναυμαχίας.

Μνημονεύεται δὲ μεταξὺ τῶν καλλιτεχνῶν τῆς 95ης Ὀλυμπιάδος καὶ ὁ Σικυώνιος Κάναχος (9), πιθανῶς ἀπόγονος τοῦ ἀρχαιοτέρου (10), συνεργασθεὶς εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς τῶν ναυάρχων σύμπλεγμα.

Τῆς αὐτῆς δ' ἐποχῆς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου καλλιτέχνης ἦν καὶ ὁ Σικυώνιος Δαίδαλος, μαθητὴς καὶ υἱὸς Πατροκλέους, γλύπτου καὶ αὐτοῦ (11).

(1) Παυσ. I, 9.— (2) Παυτ. I, 9. — (3) B. 22.— (4) 34, 19, 19.— (5) Tat. c. Græc. 51.— (6) Παυσ. ΣΤ, 6, 8, 9. — (7) Παυσ. ΣΤ, 6. — (8) Ἴδε ἀνωτ. σελ. 352. — (9) Pl. 34, 19. - Παυσ. ΣΤ, 13.—(10) Ἴδε σελ. 182. — (11) Παυσ. ΣΤ, 3. - C. I. C. 2984.

Οὗτος ἐποίησε τὸ τρόπαιον τῶν Ἠλείων διὰ τὴν κατὰ Λακεδαιμονίων νίκην, ἐν Ὀλ. 95 (1), καὶ προσέτι καὶ ἀθλητάς.

Σύγχρονος ἦν καὶ ὁ Ἀργεῖος Ἀντιφάνης, μαθητὴς τοῦ Πολυκλείτου, δανείσας ἐν τῷ Πελοποννησιακῷ πολέμῳ τὴν γλυφίδα αὐτοῦ εἰς ἑκάτερον τῶν διαμαχομένων μερῶν, ὅπερ ἀποδεικνύει τέχνην ἀπολέσασαν ἤδη τὴν αὐστηρὰν πεποίθησιν καὶ τὴν ἐπ' αὐτῆς στηριζομένην ἔμπνευσιν. Οὗτος ἐποίησε τρία ἔργα χαλκᾶ ἐν Δελφοῖς (2), τὸ μὲν, τοὺς Διοσκούρους ἐν τῷ συμπλέγματι τῶν Λακεδαιμονίων, διὰ τὴν ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς ναυμαχίαν, τὸ δὲ, Ἵππον δούριον, ἀνάθημα Ἀργείων, διὰ τὴν κατὰ Λακεδαιμονίων νίκην αὐτῶν, πιθανῶς ἐν Ὀλ. 91 γ' (3), καὶ τὸ τρίτον, μετὰ τοῦ Ἀπολλωνιέως Παυσανίου, τοῦ Σικυωνίου Δαιδάλου, καὶ τοῦ Ἀρκάδος Σαμόλα, Ἀπόλλωνα, Νίκην καὶ ἥρωας Τεγεάτας διὰ τὴν κατὰ Λακεδαιμονίων νίκην τῶν Τεγεατῶν, ἴσως ἐν Ὀλυμ. 102, δ' (4).

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους καὶ ὁ Πάριος Θρασυμήδης ὁ Ἀριγνώστου ἐποίησε τὸν ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιὸν, χρυσελεφάντινον, τὸ ἥμισυ τοῦ Φειδαϊκοῦ Διὸς μέγεθος ἔχοντα Εὔθρνος ὁ Θεὸς, ἐν τῇ μιᾷ χειρὶ εἶχε τὴν ῥάβδον, τῇ δ' ἑτέρᾳ ἔψαυε τὴν κεφαλὴν τοῦ ὄφεως. Παρ' αὐτῷ δ' ἐκάθητο κύων, καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἦσαν ἐπειργασμένα ἆθλα Ἀργείων ἡρώων, Βελλεροφόντης καὶ Χείμαιρα, Περσεὺς καὶ Μέδουσα (5). Ὁ δ' Ἀθηναγόρας ἀποδίδωσι τὸ ἄγαλμα τοῦτο αὐτῷ τῷ Φειδίᾳ (6).

Εἰς τὴν αὐτὴν τέλος ἐποχὴν ἀνήκει καὶ ὁ Φωκαεὺς (ἢ Φωκεὺς) Τηλεφάνης, ὅστις παραβάλλεται ὑπὸ τῶν

(1) Παυσ. ΣΤ. 12.— (2) Παυσ. I, 9.— (3) Θουκ. ΣΤ, 95.— (4) Διοδ. ΙΕ. 62.—(5) Παυσ. B, 27.— (6) Προβ. ὑπ. Χρις. 14.

ἀρχαίων πρὸς τὸν Πολύκλειτον, τὸν Μύρωνα καὶ τὸν Πυθαγόραν· κατοικήσας ὅμως εἰς Θεσσαλίαν, ἔμεινεν ἧττον γνωστός, εἴτε διὰ τοῦτο, ἢ διότι προσέφερε τὴν γλυφίδα του εἰς τὸν Δαρεῖον καὶ εἰς τὸν Ξέρξην. Τούτου ἀναφέρεται σύμπλεγμα Ἀπόλλωνος, Λαρίσσης καὶ πενταθλου νικητοῦ (1).

Εἰς τὸ σύστημα δὲ τοῦ τὸν χαλκὸν χρωματίζειν, ὃ εἴδομεν ἐφαρμοσθὲν εἰς τοὺς κυανοῦς ναυάρχους, πρέπει νὰ ὑπαχθῇ καὶ ὁ τοῦ Ἀριστωνίδα Ἀθάμας, οὗ παρέστησεν ὁ τεχνίτης τὸ πρόσωπον ἐρυθρὸν, χύσας ὁμοῦ σίδηρον καὶ χαλκὸν, ἵνα ἐκφράσῃ τὴν αἰσχύνην αὐτοῦ, ὅτι κατεχρήμνισε τὸν υἱόν του Φρίξον. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἦν, κατὰ τὸ ἐν Βαμβέργῃ χειρόγραφον τοῦ Πλινίου (2), ἐν Ῥοδῳ (extat hodie Rhodi), κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως χειρόγραφα ἐν Θήβαις (extat Thebis hodierno die), ὅπερ φαίνεται πιθανώτερον, διότι Θηβαϊκὴ εἶναι ἡ τοῦ ἔργου ὑπόθεσις, προσέτι δὲ καὶ ὡς ἔκ τινος ἐν Ἀκροπόλει εὑρεθείσης προευκλειδίου ἐπιγραφῆς (3), φερούσης· «Ἀριστορεί(δας) Ἐμμενίδου ἐπ(οίησε)», διότι οἱ Ἐμμενίδαι ἦσαν Θηβαῖοι καὶ τοῦ Κάδμου ἀπόγονοι (4). Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐν Ῥόδῳ εὑρέθη ἑτέρα ἐπιγραφὴ λέγουσα (5)· Μ)νησίτιμος Ἀριστω..., καὶ ὁ Πλίνιος ἀναφέρει (6), εἰ καὶ ὡς ζωγράφον, τὸν Ἀριστωνίδην, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μνησίτιμον, ὥστε κατὰ ταῦτα ὁ Ἀριστωνίδας θὰ ἦν μᾶλλον Ῥόδιος, ἢ κἂν θὰ εἰργάσθη καὶ ἐν Ῥοδῳ, καὶ ὀρθὴ θ' ἀπεδείκνυτο ἡ γραφὴ τοῦ Βαμβεργίου χειρογράφου. Ἀλλ' ἑτέρα ἐπιγραφὴ ὑπάρχει ἐπὶ ῥωμαϊκοῦ ἀνδριάντος (7), φέρουσα «Ὀφα.λίων Ἀριστωνίδα», οὐχὶ προγενεστέρα τῆς 150ης Ὀλυμπιάδος. Ὥστε ἴσως ὁ γλύπτης τοῦ Ἀθάμαντος, ὁ αὐτὸς τῷ ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς ἐπιγραφῆς, ἦν Θηβαῖος τῶν πρὸ Εὐκλείδου χρόνων, ὁ δ' ἐν Ῥοδῳ ζωγράφος ἦν ἐκείνου ἀπόγονος, ἀκμάζων ὅτε καὶ ἡ Ῥοδία Σχολὴ, ἐπὶ τῶν πρώτων ῥωμαϊκῶν χρόνων.

(1) Pl. 84, 19, 9.— (2) 34, 40. — (3) Rang. Ant. Hell. I, n. 50. — (4) Πινδ. Ὀλ. Γ, 68. - Πυθ. ΣΤ, 9.— (5) Ross. N. Rhein. Mus. N. F. IV, n. 11. — (6) 35, 40, 42.— (7) Bœckh, C. I. G. n. 6177.

ΕΠΟΧΗ

Πραξιτέλους καὶ Λυσίππου.

Ἀλλὰ περὶ τὸ μέσον τῆς περιόδου ταύτης ροπὴν μεγάλην ἔλαβον τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα. Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὃν εὐφυέστατα παριστᾷ ὁ Ἀριστοφάνης (1) συντρίβοντα τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ἐν μεγάλῃ θυείᾳ, κατέστρεψε τὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος ἰσοσταθμίαν, ἐξήντλησεν ἐταπείνωσε καὶ ἐπτώχυνε τοὺς λαοὺς, καὶ ἰδίως κατεχρήμνισε τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς αὐτῶν περιοπῆς εἰς ἣν οἱ θρίαμβοι καὶ ἡ ἡγεμονία αὐτῶν τὰς εἶχον ἀναβιβάσει. Τὸν πόλεμον τοῦτον ἐκίνησε πεποιθότως ὁ Περικλῆς ἐν Ὀλυμ. 87 α', διότι ἤλπιζεν ὅτι αὐτὸς καὶ μέχρι τέλους θέλει τὸν διευθύνει. Ἀλλ' ἐν Ὀλ. 87 γ' ἐπῆλθεν ὁ φθοροποιὸς λοιμὸς, ὅστις, θερίσας τὸ ἄνθος τῶν Ἀθηναίων, ἀνήρπασε τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν γενεὰν, καὶ μετ'αὐτῆς καὶ τὸν ὑψώσαντα καὶ μεγαλοφυῶς διέποντα τὴν τύχην τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Ὀλύμπιον Περικλῆν, καὶ ἀφῆκε γένος καταπεπληγμένον, ἀπογνοῦν καὶ ἐξαχρειωθὲν εἰς ἐμφυλίους πολέμους, ὁρμῶν δ' ἀπλήστως πρὸς τὴν ζωὴν ἀφ' οὗ μόλις διέφυγε τοὺς δνυχας τοῦ θανάτου, καὶ παραδιδόμενον ἀνερυθριάστως εἰς πάσας τῶν παθῶν καὶ τῆς φαντασίας τὰς παραφορὰς, διότι ἔσπευδε ν' ἀπο-

(1) Εἰρ. 288.

λαύσῃ τὰς ὀλίγας στιγμὰς ἃς ὑπέκλεπτεν ἀπὸ τοῦ θανάτου, ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι οὐδὲν ὑπῆρχε τὸ ὠφελοῦν κατὰ τῆς ἀπηνοῦς αὐτοῦ χειρὸς, καὶ ὅτι ἀνδρεία καὶ ἀρετὴ ἦσαν μόνα ὀνόματα. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην περιγράφει θαυμασίως ὁ Θουκυδίδης διὰ τῶν ἑξῆς καὶ τῶν ἑπομένων (1)· «*Πρῶτόν τε ἦρξε καὶ ἐς τ' ἄλλα τῇ πόλει ἐπὶ πλέον ἀνομίας τὸ νόσημα . . . . ὅ,τι δε ἤδη τε ἡδὺ καὶ παρταχόθεν τὸ ἐς αὐτὸ κερδαλέον, τοῦτο καὶ καλὸν καὶ χρήσιμον κατέστη. Θεῶν δὲ φόβος ἢ ἀνθρώπων νόμος οὐδεὶς ἀπεῖργε*».

Ὁ τοιοῦτος λαὸς, διάφορος τῶν Μαραθωνομάχων κατά τε τὴν φρένα καὶ τὴν καρδίαν, εἶχεν ἀπολέσει τὴν ἀρχαίαν δύναμιν τῆς μεγαλουργίας. Τὸν μέγαν Περικλῆν διεδέχθη ὁ δραστήριος μὲν ἀλλ' ἄστατος, εὐφυὴς μὲν ἀλλ' οὐχὶ καὶ μεγαλοφυὴς Ἀλκιβιάδης, ὁ προληπτικὸς καὶ βραδὺς Νικίας, καὶ αὐτοὺς οἱ δημοκόλακες Κλέων *ὁ Βυρσοπώλης ὃς ἐκύκα τὴν Ἑλλάδα* (2), Ὑπέρβολος ὁ λυχνοποιός, καὶ ἄλλοι τούτων ἀντάξιοι (3). Οὕτως ἐπῆλθε τὸ μέγα Σικελικὸν πάθημα ἐν Ὀλ. 91 δ', τὸ ἀποκόψαν τὸ νεῦρον τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ναυτικὴν αὐτῶν δύναμιν, καὶ ἡ νίκη τῶν Ἀργινουσῶν, τῆς ἥττης ἐκείνης λυπηροτέρα, διότι ἀπέδειξεν ὅλην τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος τὴν ἐξαχρείωσιν. Προϊούσης δὲ τῆς σειρᾶς τῶν ἀλληλενδέτων δυστυχημάτων, ἡ ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς καταστροφὴ καθυπέταξε τέλος ἐν Ὀλ. 93 δ' τὰς Ἀθήνας ὑπὸ τὴν Σπάρτην, ἤδη παρακμάσασαν καὶ αὐτὴν, ὥστε, ἐκτὸς τῆς προσκαίρου τῶν Θηβῶν ἀνακύψεως, οὐδεμία ἔμενε πόλις ἑλληνικὴ ἱκανὴ ν' ἀντιστῇ εἰς τὸν μακεδονικὸν χείμαῤῥον.

Τὰ δυστυχήματα, ὅταν ἐξ ἠθικῆς γεννῶνται ἐξαχρειώσεως, αὐξάνουσι συνήθως αὐτὴν ἀντὶ νὰ τὴν θερα-

(1) B, 53.— (2) Ἀριστοφ. Εἰρ. 270.—(3) Ἀριστοφ. Ἱππεῖς.

πεύσωσι· καὶ αἱ ἧτται αὗται, ἀντὶ νὰ σωφρονήσωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἐνέβαλον αὐτοῖς δυσπιστίαν πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ, ὡς ταύτης συνέπειαν, τὴν ἀπόγνωσιν καὶ ἠθικὴν ἀδράνειαν. Μετὰ τῆς ἀρχαίας ἀνδρείας συναπώλετο καὶ ἡ εὐγενὴς αὐτῆς σύντροφος καὶ τροφὸς, ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἐγκράτεια, καὶ εἰσώρμησεν εἰς τὸν δημόσιον οὐχ ἧττον ἢ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον ἀκάθεκτος ἐκτραχηλισμὸς, καὶ ἐπιζήτησις ἐρεθισμῶν καὶ ὑλικῶν ἀπολαύσεων. Τὴν ἑστίαν ἐμόλυνεν ἡ ἀκόλαστος τῶν ἑταιρῶν ὁμιλία, τὰς μεγάλας πράξεις διεδέχθησαν λόγοι πομπώδεις, τὴν ἐμβρίθειαν ἀντικατέστησεν ἡ τοῦ πάθους παραφορά. Οὕτω βλέπομεν, μετὰ τὸν ὑψηλὸν Αἰσχύλον καὶ τὸν μεγαλοπρεπῆ Σοφοκλῆν, τὴν σκηνὴν καταλαμβάνοντα τὸν τρυφερὸν Εὐριπίδην, τὴν σοβαρὰν ποίησιν εἰς γνωμίδια καὶ γλαφυρὰς ἀναλίσκοντα ῥήσεις, καὶ κωμῳδούμενον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους, τοῦ φίλου ἐκείνου τῆς παλαιᾶς ἀρετῆς (1). Τὸ ἀξίωμα καὶ τὸ ὕψος τῆς παλαιᾶς κωμῳδίας ἐξέλιπε, καὶ ἡ μέση καὶ νεωτέρα περιωρίσθη εἰς ταπεινὰς σχέσεις καὶ ἐξώκειλεν εἰς ἀκολασίαν. Τοῦ ὑψιπέτου Πινδάρου τὰς ᾠδὰς ἀντικατέστησεν ὁ ἀχαλίνωτος καὶ ἠχηρὸς διθύραμβος, οὗ ψέγει ὁ Ἀριστοφάνης τὰς *δυσκολοκάμπτους* ᾠδὰς (2), καὶ ὅστις διέφθειρε τὴν ἀγνότητα τοῦ τε ποιητικοῦ καὶ τοῦ μουσικοῦ αἰσθήματος. Ἡ σοβαρὰ καὶ εὔρυθμος εὐγλωττία ὑπεχώρησεν εἰς ἐπιτετηδευμένην ἄλλην, περισσότεχνον καὶ παθαινομένην, ἣν εἰς ἀνώτατον βαθμὸν ἐντελείας ἐκαλλιέργησε, τὰς θορυβώδεις τῆς ψυχῆς κινήσεις ὡς παντοδύναμα ὅπλα μεταχειρισθείς, ὁ Δημοσθένης, λαμπρὸς ἀναχρονισμὸς εἰς τῆς Ἑλλάδος τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν, ἡρωϊκὸς μονομάχος, ἐλθὼν ἀφ' οὗ ὁ ἀγὼν εἶχεν ἤδη κριθῇ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ὁ δραματικώτερος τῶν ῥητόρων, οὗ τοὺς ἀναγνώστας πα-

(1) Βατραχ. Ἀχαρν.— (2) Νεφ. 967.

ριστᾷ δικαίως ὁ Ἁλικαρνασσεὺς Διονύσιος (1) ὡς κορυβαντιῶντας ὑπ' ἐνθουσιασμοῦ. Ἀδόλεσχος τέλος σοφιστικότης ἐγκατεμίγη εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, τὴν καθαρωτάτην ταύτην τῆς διανοίας ἑκάστης ἐποχῆς παραστάτιν, καὶ ἐκ τῆς ῥοπῆς ταύτης τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ πνεύματος ἀνεφύη ἡ φιλήδονος σχολὴ τοῦ Ἀριστίππου καὶ Ἐπικούρου, καὶ ἡ κυνικὴ ἀναισχυντία τοῦ Διογένους καὶ τοῦ Ἀντισθένους. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη τῆς ψυχῆς διαφθορὰ ἦν ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος· « *Οἵα ἡ μορφὴ τοιάδε καὶ ἡ ψυχὴ* » εἶπε καὶ ὡς γλύπτης καὶ ὡς φιλόσοφος ὁ Σωκράτης. Ἡ βία τῶν αἰσθημάτων εἰς σφοδρὰς σωματικὰς κινήσεις καὶ εἰς παθαινομένην ἔκφρασιν ἀποτυπουμένη, κατέστρεφε τὴν ἐμβριθῆ εὐκοσμίαν ἥτις διέκρινε τῶν ἀρχαιοτέρων τὸν χαρακτῆρα, ὡς ὑπῆρχε παρὰ Περικλεῖ ἡ ὑπὸ Πλουτάρχου(2) περιγραφομένη « *προσώπου σύστασις ἄθρυπτος εἰς γέλωτα, καὶ πρᾳότης πορείας, καὶ καταστολὴ περιβολῆς πρὸς οὐδὲν ἐκταραττομένη πάθος ἐν τῷ λέγειν καὶ πλάσμα φωνῆς ἀθόρυβον* ». Πάντῃ δὲ διαφόρως λέγει περὶ τοῦ μεταγενεστέρου ἀκαθέκτου δημαγωγοῦ Κλέωνος (3), ὅστις « *τὸν ἐπὶ τοῦ βήματος κόσμον ἀνελών, καὶ πρῶτος ἐν τῷ δημηγορεῖν ἀνακραγών, καὶ περισπάσας τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν μηρὸν πατάξας, καὶ δρόμῳ μετὰ τοῦ λέγειν ἅμα χρησάμενος, τὴν ὀλίγον ὕστερον ἅπαντα τὰ πράγματα συγχέασαν εὐχέρειαν καὶ ὀλιγωρίαν τοῦ πρέποντος ἐνεποίησε τοῖς πολιτευομένοις.* Καὶ τοιαύτη ἦν τῶν καιρῶν ἡ διαφορὰ, ὥστε ὁ Αἰσχίνης, καλὸς ἀνδριὰς λεγόμενος, καθ' ὃ μιμούμενος τὴν ἀρχαίαν κοσμιότητα, ἐχλευάζετο ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους (4) ὡς *Πίθηξ τῶν ἀρχαίων.*

Ἡ τοιαύτη δὲ καὶ περὶ τὸ ἦθος καὶ περὶ τὴν μορφὴν μεταβολὴ δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἄνευ ἐπιῤῥοῆς καὶ ἐπὶ

(1) Β. Δημ.— (2) §. 5.— (3) Νικ. 3.— (4) π. Παραπρεσβ.

τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, αἵτινες οὐχ ἧττον ἐξέκλινον ἐκ τῆς παλαιᾶς ἐμβριθείας πρὸς τὸ ἡδυπαθὲς καὶ χάριεν, ἐκ τῆς ἐγκρατείας πρὸς τὴν ἐκδιαίτησιν, καὶ ἐκ τῆς εὐγενοῦς ἰδανικότητος πρὸς τὸ ὑλικῶς εὐφρόσυνον, σκοπὸν κύριον προθέμεναι τὴν τέρψιν οὐκέτι τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τῶν αἰσθήσεων. Ἡ νέα αὕτη τῆς καλλιτεχνίας τάσις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἠθικὴ αὐτῆς παρακμὴ, τὴν ὑλικὴν ἤδη προαγγέλλουσα καὶ προοδοποιοῦσα. Ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ κατὰ ταύτην αὐτῆς τὴν περίοδον ἔφθασεν ἡ τέχνη εἰς μέγα βαθμὸν τελειότητος, τοσοῦτον ὅμως λειπόμενον τοῦ προγενεστέρου, ὅσον ἡ ἐκδεδιητημένη καλλονὴ εἶναι κατωτέρα τῆς σώφρονος.

Ἀττική.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ Λυσάνδρου, νάρκη ἐντελὴς κατέλαβε τῆς πόλεως ταύτης τὰ πράγματα, καὶ ἡ τέχνη ὀλίγην εὗρισκεν ἀσκήσεως ἀφορμήν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν 100ην Ὀλ., ὅταν ὁ Φίλιππος ἢ πολεμῶν ἢ κολακεύων τοὺς Ἀθηναίους ἐπέτρεπε ν' ἀντανακλᾶται ἐπ' αὐτοὺς μέρος τῆς ἰδίας αὐτοῦ δόξης, τότε αἱ Ἀθῆναι ἀνέλαβον αὖθις πρόσχημά τι ἐπιῤῥοῆς καὶ πολιτικῆς σημασίας, ἀναζωογονῆσαν αὐτὰς πρὸς καιρὸν, μέχρις οὗ ἡ ἐν Χαιρωνείᾳ μάχη διέλυσε καὶ τὸ ἔσχατον καὶ παρήγορον τοῦτο ὄναρ ἐλευθερίας. Κατὰ τοὺς καιροὺς λοιπὸν τούτους, κινουμένη αὖθις ἡ τέχνη, ἤρξατο περὶ τὴν 102 Ὀλυμπιάδα ν' ἀναδεικνύῃ νέους τινὰς γλύπτας, τῷ ῥυθμῷ ἑπομένους ὃν ἐφαίνετο ἀπαιτοῦσα ἡ ὑπὸ νέους οἰωνοὺς ἀναπτυχθεῖσα αἴσθησις. Ἀπὸ δὲ τῆς Μακεδονικῆς κυριαρχίας ἔλαβεν ἑτερίαν στροφὴν, καὶ ὑποταγεῖσα ὅλως εἰς τοὺς δορικτήτορας, ἐγένετο ὑπηρέτις τῆς κενοδοξίας αὐτῶν, βαθμηδὸν φθίνουσα εἰς τὴν δουλικὴν ἀτμοσφαῖραν, πλὴν τῶν ἐνδόξων ἡμερῶν ὅτε οἱ εὐγενεῖς θρίαμβοι τοῦ Ἀλεξάνδρου μετεώριζον τὸ φρόνημα τῶν

Ἑλλήνων, καὶ διέθετον τὴν διάνοιαν αὐτῶν πρὸς πᾶν ὑψηλόν.

Ὡς ἐπ' αὐτῆς ἤδη τῆς 102 Ὀλ. ἐργαζόμενος μνημονεύεται ὑπὸ Πλινίου (1) Πολυκλῆς ὁ Ἀθηναῖος, οὗ τὸν ὡραῖον Ἑρμαφρόδιτον (hermaphroditum nobilem) δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὸ ἀληθὲς ἔμβλημα τῆς χαύνου καὶ νόθου καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὡς συνεπὲς προϊὸν τῆς αἰσθητικῆς διαφθορᾶς κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν. Ἐν τοῖς Μουσείοις σώζονται διάφοροι Ἑρμαφροδιτοι, ὧν τινες ἀναφέρονται ἴσως εἰς τὸ πρωτότυπον τοῦτο, καὶ ἰδίως ὁ ἐν Λούβρ τῶν Παρισίων. Δυσταγμοί τινες ἐξεφράσθησαν(2) ἂν τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶναι ἄλλου μεταγενεστέρου Πολυκλέους, τῆς 156ης Ὀλ. (3), καθότι ἐρρέθη ὅτι ὁ Πραξιτέλης πρῶτος ἐτόλμησε νὰ γυμνώσῃ τὴν Ἀφροδίτην, καὶ ὅτι ἡ τῶν συνθέτων ἀγαλμάτων ἰδέα, ἧς ὁ Ἑρμαφρόδιτος εἶναι ἡ ἀρχαιοτέρα ἐφαρμογή, ἀνήκει εἰς χρόνους μεταγενεστέρους. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη δὲν φαίνεται ἀρκούντως δεδικαιολογημένη, διότι ὁ Ἑρμαφρόδιτος οὐδὲ γυνὴ εἶναι οὐδὲ σύνθετον ἄγαλμα, μᾶλλον δὲ γυναικώδης ἀνὴρ, καὶ ἐκτεθηλυμένης γλυφίδος ἔντεχνον προϊόν, σοφὴ μίξις τῶν δύω φύσεων, τὴν ἀφορμὴν πιθανῶς λαβοῦσα ἀπὸ τῶν τετραγώνων τῆς Ἀφροδίτης Ἑρμῶν, περισσοτέχνως οὕτω διαπλασθέντων κατὰ τὸ αἴσθημα τῶν καιρῶν, οἵτινες ἀπέκρουον πᾶν τὸ τραχὺ καὶ ἀρχαϊκόν. Ὁ αὐτὸς Πολυκλῆς ἐποίησε καὶ Ἀλκιβιάδου ἄγαλμα (4).

Οὐχ ἧττον δὲ χαρακτηριστικὸν τῆς τότε ἠθικῆς καταστάσεως εἶναι ἕτερον ἀριστούργημα συγχρόνου καλλιτέχνου(5), Λεωχάρους τοῦ Ἀθηναίου(6), ὁ περίφημος καὶ πλήρης χάριτος καὶ τρυφερότητος χαλκοῦς Γα-

(1) 34, 19, 20.—(2) Ἰδ. Brunn. Gesch. d. Künstl. I. 541. —(3) Pl. 34, 19.-Παυσ. ΣΤ. 4.—(4) Δίων Χρυσοστ. Α. 37. Β. σ. 122. Reisk.—(5) Pl. 34, 19, 17.—(6) C. I. G. N. 6161.

νυμήδης, ὃν ἀναρπάζει ἀετὸς, «αἰσθανόμενος, ὡς λέγει ὁ Πλίνιος (1), τίνα ἁρπάζει καὶ τίνι τὸν φέρει, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ χιτῶνος φειδόμενος αὐτοῦ τοῖς ὄνυξι» (Leochares aquilam sentientem quid rapiat in Ganymede, et cui ferat, parcentemque unguibus etiam per vestem), « *φειδομέναις ὀνύχεσσιν* » ὡς ἐκφράζει τοῦτο ὁ Νόννος (2). Τὸ ἔργον τοῦτο ἦν περίφημον ἐν τῇ ἀρχαιότητι, διότι καὶ ἐν ἐπιγράμμασι γίνεται αὐτοῦ μνεία (3), καὶ εἰς διάφορα τῆς γλυπτικῆς καὶ τοιχογραφίας ἀπομιμήματα σώζεται ἢ κἂν ἀναφέρεται (4), καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Δαρδανέων ἐπετυποῦτο. Ἡ ὡραιοτάτη δὲ καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα γνησιωτάτη τῶν σωζομένων μιμήσεων εἶναι ἡ λιθίνη τοῦ Βατικανοῦ Μουσείου (Πίν. I, 5), παριστῶσα τὸ μειράκιον, ἐν σχήματι ποιμένος τῆς Ἰδης τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον κρατοῦντος ἐν τῇ δεξιᾷ, καθ' ἣν στιγμὴν ἀναρπαζόμενον ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ ἀετοῦ, αἴρει μετ' ἐκφράσεως ἐνθουσιασμοῦ τὴν κεφαλὴν, τὸ βλέμμα καὶ τὸν βραχίονα, καὶ φαίνεται πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ἀνατεῖνον πρὸς οὐρανόν, ὡς ἂν ᾐσθάνετο ὅτι ἄγεται πρὸς τὸν ὕπατον τῶν Θεῶν. Πᾶσα δ' αὕτη ἡ κίνησις τοῦ ὡραίου αὐτοῦ σώματος, καὶ ὁ σχηματισμὸς τῶν ποδῶν, ἀνέτως κρεμαμένων, καὶ ἄνευ τάσεως τῶν μυόνων, καὶ αἱ πτυχαὶ τῆς χλαμύδος καθέτως πιπτούσης καὶ πρὸς τὰ κάτω συστελλομένης, ἐμφαίνουσι θαυμασίως τὴν πρὸς τὰ ἄνω φοράν, ἣν οὐχ ἧττον ἐνδεικνύει καὶ τοῦ ἀετοῦ τὸ ὀξὺ βλέμμα, ἀκοντίζον τὸν οὐρανόν. Φαίνεται δὲ τῷ ὄντι τὸ πτηνὸν σεβόμενον τὸν νεανίαν· διότι ἀντὶ νὰ περιβάλλῃ αὐτὸν διὰ τῶν γαμψῶν του ὀνύχων, καταλείπει ἐλεύθερον πᾶν τὸ ἔμπροσθεν μέρος τοῦ σώματος, καὶ συλλαμβάνει αὐτὸν ἐκ τῶν ἁπαλῶν του πλευ-

(1) Αὐτόθ.—(2) Διονυσ. ΙΕ, 281. — (3) Ἀνθολογ. Παλατ. ΙΒ, 221.—(4) Ἰδ. Plaut. Menæchm. III, 67, 28.

ρῶν, κρατοῦν αὐτὸν μόλις, καὶ φειδομένως, ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς, καὶ κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν οὐχὶ εἰς τὴν σάρκα, ἀλλ' εἰς τὴν χλαμύδα ἐμπῆγον τοὺς ὄνυχας. Ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐναερίου τούτου συμπλέγματος ἦν ἐπιχείρημα δυσχερέστατον, καὶ ὑπερβαῖνον σχεδὸν τὰ ὅρια τῆς γλυπτικῆς, ἥτις τὰ ἀκίνητα καὶ τὰ μόνιμα παριστῶσα, ἔχει καὶ ὡς ἐκ τῆς φύσεως καὶ ὡς ἐκ τῆς βαρείας ὕλης αὐτῆς εἰς τὰ προϊόντα της ἀνάγκην κέντρου καὶ στηρίγματος στερεοῦ. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα ὁ καλλιτέχνης ἔλυσε μετὰ πλείστης ἐπιδεξιότητος· διότι τὸ μὲν κέντρον τῆς βαρύτητος ὑποτίθεται εἰς τὰ νευρώδη καὶ τεταμένα τοῦ βασιλικοῦ ὀρνέου πτερὰ, τὸ δ' ἀληθὲς στήριγμα εἶναι ὁ κορμὸς τοῦ δένδρου, εἰς οὗ τὴν ῥίζαν πρόδηλον γίνεται ὅτι ἐκάθητο ὅταν ἀνηρπάγη ὁ νέος ποιμὴν, καθότι ἐπ' αὐτῆς ἔμεινεν ἡ σύριγξ, τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἐκπεσοῦσα, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἵσταται ὁ πιστὸς κύων, ἀνατείνων τὴν κεφαλὴν καὶ αὐτὸς, καὶ κλαυθμηρῶς ὑλακτῶν, συντελῶν δ' ἀξιολόγως τὸ ἐφ' ἑαυτῷ οὐ μόνον εἰς τὸ νὰ εὐρύνῃ τὴν βάσιν, καὶ καταστήσῃ τὸ σύμπλεγμα εὐρυθμότερον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ ἐμφάνῃ τὴν πρὸς τὰ ἄνω φορὰν τοῦ κυρίου του. Ὁ σωματικὸς σχηματισμὸς τοῦ Γανυμήδου, τὸ εὐγενὲς κάλλος τοῦ νεανικοῦ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ τῆς κόμης διάθεσις, εἰσὶν ἄξια τῆς λεπτοτέρας ἑλληνικῆς γλυφίδος, καὶ ἐμφαίνουσιν ἀντίγραφον γνήσιον τοῦ ἐπισήμου ἀριστουργήματος.

Συνηργάσθη δ' ὁ Λεωχάρης καὶ μετ' ἄλλων τεχνιτῶν εἰς μεγάλα τινὰ γλυπτικὰ ἔργα, ὡς εἰς τὴν ζωοφόρον τοῦ ἐν Ἁλικαρνασσῷ Μ α υ σ ω λ ε ί ο υ (1), περιφέρειαν ἔχουσαν κατὰ Πλίνιον (2) 411 ποδῶν, ἐν ᾧ ἡ τοῦ Παρθενῶνος εἶχε 528'. Ταύτης εἰργάσθη ὁ Λεωχάρης τὴν δυτικὴν πλευρὰν, τὴν δ' ἀνατολικὴν ὁ Σ κ ό π α ς, τὴν βορείαν ὁ Β ρ ύ α ξ ι ς, καὶ τὴν νοτίαν ὁ Τ ι μ ό-

(1) Ἰδ. ἀνωτ. Σελ. 277.—(2) 36, 4, 9.

θ ε ο ς, ἤ, κατὰ Βιτρούβιον αὐτὸς ὁ Π ρ α ξ ι τ έ λ η ς, καὶ τέλος τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τέθριππον ὁ Π ύ θ ι ς. Παρίστα δὲ, κατὰ Λουκιανὸν (1), σύμπλεγμα « *ἵππων καὶ ἀνδρῶν ἐκ τὸ ἀκριβέστατον εἰκασμένων λίθου τοῦ καλλίστου, οἷον οὐδὲ νεὼν εὕροι τις ἂν ῥᾳδίως* ». Τὸ Μαυσωλεῖον διετηρεῖτο μέχρι τῆς ιϐ'. ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. (2)· ὁ δὲ Γάλλος Dalechamp (3) ἤκουσε παρὰ τοῦ Ῥοδίου Ἱππότου Latourelle, ἐργασθέντος εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ἁγ. Πέτρου (τοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων παραφθαρέντος εἰς Π ο υ τ ρ ο ὺ μ), ὅτι τότε πρῶτον, ἤτοι ἐν ἔτει 1404, κατεστράφη τὸ Μαυσωλεῖον, καὶ οἱ λίθοι αὐτοῦ ἐχρησίμευσαν εἰς οἰκοδομὴν τοῦ φρουρίου, εἰς ὃ ἔκτοτε ἔμενον ἐντετειχισμένα 13 τμήματα λίθου λευκαῦ, ἀνίσου μήκους, ἔχοντα ὕψος 2'. 5'' καὶ παριστῶντα ἐν πλουσίαις γλυφαῖς σκηνὰς Ἀμαζονομαχίας. Ταῦτα ἔλαβεν ἐκεῖθεν ἐν ἔτει 1846 ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, καὶ προσέτι ἕτερον μικρὸν τεμάχιον, εὑρεθὲν ἐν Ἁλικαρνασσῷ ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Πράττ· εἰς τὴν αὐτὴν δὲ ζωοφόρον νομίζονται ἀνήκοντα καὶ τρία τμήματα, διατηρούμενα σήμερον ἐν Γενούῃ (4). Εἶναι δ' ἡ τέχνη ἐπὶ τῶν διαφόρων τούτων τμημάτων τοσοῦτον διάφορος, ὥστε, εἰ καὶ ὑπὸ τῶν πλείστων αὐτὸ τοῦτο ἐθεωρήθη ὡς πρωτίστη ἀπόδειξις ὅτι ταῦτα ἀνήκουσι τῇ ζωοφόρῳ εἰς ἣν πολλοὶ καλλιτέχναι συγχρόνως εἰργάσθησαν, ἄλλοι ἐξ ἐναντίας ἐθεώρησαν τινὰ ἐξ αὐτῶν ὡς ὅλως ἀνάξια τοῦ περιφήμου ἀριστουργήματος, ὡς ἐκείνου πολὺ μεταγενέστε-

(1) Νεκρ. Διαλ. 24, 2.— (2) Chev. Newton, on the sculpt. from the Mausol. of Halicarn. Σ. 14.—(3) Guichard, funérailles des Romains, Grecs, ect. Lyon. 1481.—(4) Mon. del' Inst. d. Rom. V, 1 — 3. 18—21. Annal. 1849. p. 74. — 1850. p. 285.

ρα, καὶ ὡς εἰς ἕτερον μνημεῖον ἀνήκοντα(1). Ἐνιαχοῦ τῷ ὄντι ὁ ῥυθμὸς αὐτῶν εἶναι ἐξαίσιος, ἀναπολῶν τὰ ὡραιότερα τῶν Ἑλληνικῶν τεχνουργημάτων· ἀλλαχοῦ δὲ φαίνεται, κατὰ μέρος ὅμως ἴσως καὶ ἐξ αἰτίας τῆς κακῆς αὐτῶν διατηρήσεως, ἐλλειπὴς ὅλως καὶ παρημελημένος κατά τε τὸ διάγραμμα καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἐπεξεργασίαν. Ἀλλὰ τεχνουργήματα ἐπιπολαίως καὶ ἀμελῶς εἰργασμένα ἀπηντήσαμεν ἐνίοτε μέχρι τινος καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν προϊόντων τῆς μεγάλης ἐποχῆς τῆς καλλιτεχνίας, ὅτε μάλιστα, ὡς ἐπὶ τῆς ζωοφόρου τῆς Φιγαλείας, Ἀθηναῖοι καλλιτέχναι εἰργάζοντο ἐν τῇ ξένῃ, καὶ ἑπομένως ἐλάσσονα κατέβαλλον σπουδὴν καὶ φιλοτιμίαν παρ' ἂν ὑπηρέτει ἡ γλυφὶς αὐτῶν τὴν ἰδίαν αὐτῶν πατρίδα. Προσέτι δὲ, κατὰ Πλίνιον, τὸ ἔργον ἦν ἀτελὲς ὅταν ἀπέθανεν ἡ Ἀρτεμισία, καὶ ἐφιλοτιμήθησαν νὰ τὸ περατώσωσιν οἱ καλλιτέχναι « *εἰς τιμὴν ἑαυτῶν καὶ τῆς τέχνης* »· δηλαδὴ δὲν ἠθέλησαν ἡμίεργον νὰ μείνῃ τὸ οἰκοδόμημα, καὶ ἑπομένως ἄχρηστος πᾶσα ἡ ἐργασία αὐτῶν. Πιθανῶς δ' ἔγινεν ἡ συμπλήρωσις κατεσπευσμένως, καὶ ἴσως δι' ὑποδεεστέρων τεχνιτῶν. Οὕτω δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ μεταξὺ τῶν ἄλλων ὕπαρξις τῶν ἀτελεστέρων ἐκείνων κτημάτων. Ἐσχάτως ἐν μέσῃ τῇ Ἁλικαρνασσῷ ἐνεργηθεῖσαι ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τοῦ Ἀγγλου ἀρχαιολόγου καὶ προξένου Κ. Νεύτωνος (Newton), ἀνεκάλυψαν αὐτὸ τὸ ἐρείπιον τοῦ Μαυσωλείου, καὶ πλουσίαν λείαν γλυφῶν καὶ ἑτέρων μερῶν τῆς ζωοφόρου, οὐδεμίαν καταλειπόντων ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ταυτότητος τῶν προειρημένων.

Εὑρίσκεται δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Λεωχάρους καὶ ἐπὶ βάσεών τινων ἐν τῇ Ἀκροπόλει (2), ἐξ ὧν φαίνεται ὅτι εἰργάσθη σύμπλεγμα τῆς οἰκογενείας τοῦ Πασιτέλους μετὰ Σθένιος τοῦ Ὀλυνθίου (4). Κατ' ἄλλην δ' ἐπιγραφὴν ἐν τῇ κάτω πόλει, ἐποίησεν ἀνδριάντα Εὐθυβούλου τοῦ Προβαλισίου, ὅστις ἀναφέρεται ἐν τῷ κατὰ Νεαίρας λόγῳ (2). Πλὴν δὲ τούτων μνημονεύονται αὐτοῦ καὶ Θεοί, ὁ Ζεὺς ἐν Ἀκροπόλει (3), ἴσως ὁ ἱδρυμένος μετέπειτα ἐν τῷ Καπιτωλίῳ (4), Ζεὺς καὶ δῆμος ἐν Πειραιεῖ (5), Ἀπόλλων ἐν Κεραμεικῷ (6), ἕτερος ἔχων διάδημα (7), καὶ ἕτερος ὢν ὁ Πλάτων ἔφερε τῷ Διονυσίῳ (8), καὶ Ἄρης καλοσσιαῖος, ἀκρόλιθος, ἐν Ἁλικαρνασῷ (9). Ὁ Πλίνιος (10) ἀναφέρει αὐτοῦ καὶ παῖδα καταδολιευομενον πωλητὴν, οὗ, ὡς περιφήμου, μνημονεύει καὶ ὁ Μαρτιάλος (11). Ἐποίησε δὲ καὶ εἰκόνα Ἰσοκράτους, ἀνατεθεῖσαν εἰς τὸ Ἐλευσίνιον (12).

Περὶ τὸ τέλος ὅμως τοῦ σταδίου αὐτῶν ἀφιέρουν οἱ καλλιτέχναι τῆς ἐποχῆς ταύτης τὴν τέχνην των εἰς θεραπείαν καὶ κολακείαν τῶν Μακεδόνων κατακτητῶν, καὶ τὴν ἀκρίβῃ τῆς φύσεως μίμησιν ἕνεκα τούτου προυργιαιτέραν ποιούμενοι τῆς ἰδανικῆς ἐμπνεύσεως, ἤρξαντο εἰκονικοὺς κατ' ἐξοχὴν ἀνδριάντας παράγοντες. Οὕτως ὁ Λεωχάρης κατεσκεύασεν ἐν Ὀλυμπίᾳ, διὰ τὸ μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην (Ὀλ. 110, γ') ὑπὸ Φιλίππου ἐγερθὲν μνημεῖον, χρυσελεφαντίνους, πιθανῶς ἄρα ὡς Θεοὺς καὶ ὡς ἥρωας, ἐν συμπλέγματι ἰδανικῆς ἀξίας βεβαίως οὐχὶ ὅλως ἐστερημένῳ, τὸν Ἀμύνταν, τὸν Φίλιππον, τὸν Ἀλέξανδρον, τὴν Ὀλυμπιάδα καὶ τὴν Εὐρυ-

(1) Overbeck. Gesch. d. Griech. Plastik, II, 104. — (2) Rang. Ant. Hell. II. N. 1102.

(1) Παυσ. ΣΤ. 16. — (2) Δημ. κ. Νεαίρ. σ. 1361, 20.—(3) Παυσ. Α. 24.—(4) Pl. 34, 79.—(5) Παυσ. Α, 1. — (6) Αὐτ. Α. 3.—(7) Pl. 34, 79.— (8) Πλατ. Ἐπιστ. 13. — (9) Vitr. II, 8 §. 11.—(10) 34, 79.— (11) IX. 50.—(12) Πλουτ. β. Ῥητ. Ἰσοκρ. - Φωτ. σ. 795, Η.

δίκην (1), καὶ συνειργάσθη καὶ εἰς τὸ τοῦ Λυσίππου κυνήγιον Ἀλεξάνδρου (2).

Ὁμοίως ὁ Βρύαξις, Ἀθηναῖος (3), εἰς τὸ Μαυσωλεῖον συνεργασθείς, ἐποίησε κατὰ τὸ τέλος τοῦ σταδίου του, μετ' Ὀλυμπ. 117, καὶ χαλκοῦν Σέλευκον (4). Ἕτερα δ' αὐτοῦ ἔργα ἀναφέρονται πέντε κολοσσοὶ Θεῶν (ἴσως Ἡλίου) ἐν Ῥόδῳ (5), Διόνυσος ἐκ μαρμάρου ἐν Κνίδῳ (6), Ἀσκληπιὸς καὶ Ὑγεία ἐν Μεγάροις (7), Ἀπόλλων καὶ Ζεὺς μετὰ λεόντων ἐν Πατάροις τῆς Λυκίας (8), Ἀπόλλων ἐν Ἀντιοχείᾳ (9), καὶ Σέραπις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, οὗ ἰδίως ἐπὶ τῆς μεταγενεστέρας ἐποχῆς ἐπελήφθη ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη.

Τούτων σύγχρονοι, πολλάκις καὶ συνεργάται, ἦσαν Κηφισόδοτος ὁ ἀδελφὸς τῆς πρώτης γυναικὸς τοῦ Φωκίωνος (10), ἀποθανόντος ἐν Ὀλ. 115, δ', καὶ ὁ μετ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Στρογγυλίωνος τρεῖς Μούσας εἰς τὸν Ἑλικῶνα ἐργασθεὶς Ὀλυμπιοσθένης, καὶ Ξενοφῶν, ὁ κατασκευάσας μετὰ τοῦ Κηφισοδότου ἐν Μεγάλῃ πόλει λίθινα ἀγάλματα Διός, Ἀρτέμιδος καὶ Μεγάλης πόλεως. Εἰργάσθη δ' ὁ Κηφισόδοτος καὶ Ἀθηνᾶν θαυμασίας καλλονῆς ἐν Πειραιεῖ, βωμὸν ἀμίμητον τοῦ Σωτῆρος Διὸς αὐτόθι (11), πιθανῶς μετὰ τὴν νίκην τοῦ Κόνωνος καὶ τὴν ἀνακαίνισιν τῶν μακρῶν τειχῶν ἐν Ὀλ. 94, δ', καὶ Ἑρμῆν φέροντα τὸν Διόνυσον βρέφος (12), καὶ Πλοῦτον μετ' Εἰρήνης (1), ὡς καὶ ὁ συνεργάτης αὐτοῦ Ξενοφῶν κατεσκεύασεν ἐν Θήβαις Τύχην, φέρουσαν ἐν τῇ ἀγκάλῃ τὸν Πλοῦτον (2), ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Θηβαίου Καλλιστονίκου.

(1) Παυσ. Ε. 20. — (2) Πλουτ. Ἀλεξ. 40. — (3) Κλημ. Ἀλεξ. Προτρ. 14. — (4) Pl. 34, 19, 13. — (5) Pl. 34, 18. — (6) Αὐτ. 36 45, — (7) Αὐτ. 34, 19, 13. — (8) Κλ. Ἀλεξ. Προτρ. σ. 14. — (9) Κεδρ. Χρ. σ. 306. — (10) Πλουτ. Φωκ. 19. - Παυσ. Η. 30. — (11) Pl. 34, 19, 14. — (12) Αὐτ. 34, 19, 27.

Μνημονεύεται δὲ καὶ ὁ Δεινομένης, ὡς ποιήσας ἐν Ὀλυμ. 95 (3) εἰκονικὸν ἀνδριάντα τῆς τῶν Παιόνων βασιλίσσης Βησαντίδος μετὰ μέλανος βρέφους (4). Προσέτι δὲ λέγει ὁ Παυσανίας αὐτὸν καὶ ἀγάλματα ποιήσαντα Ἰοῦς καὶ Καλλιστοῦς ἐν Ἀκροπόλει (5), ὅπου καὶ βάσις εὑρέθη, τὸ ὄνομα αὐτοῦ φέρουσα (6).

Καὶ ὁ Σιλανίων δὲ, ὁ αὐτοδίδακτος, ἐξ Ἀθηνῶν (7), εἰ καὶ καταταττόμενος ὑπὸ τοῦ Πλινίου μετὰ τῶν γλυπτῶν τῆς 114 Ὀλυμ., φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰργάζετο, διότι κατεσκεύασε τὸν ἀνδριάντα τοῦ Πλάτωνος (8), ὅστις ἀπεβίωσεν ἐν Ὀλυμ. 108, ά, ἐν ᾧ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ζευξιάδης (9) ἐποίησε τὸν τοῦ Ὑπερίδου (10), ὅστις ἀπέθανεν ἐν Ὀλ. 114, γ'. Τὸν τοῦ Πλάτωνος ὁ Μιθριδάτης ἀφιέρωσεν ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ταῖς Μούσαις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν. Ἰδίως ὅμως, πλήν τινων Ὀλυμπιονικῶν (11), εἰς ἰδανικὰ ἰδίως ἔχαιρεν ἀγάλματα τοῦ Σιλανίωνος ἡ γλυφὶς, καὶ ἀναφέρονται αὐτοῦ τὰ ἀκόλουθα ἔξοχα χαλκᾶ ἔργα· Ἀχιλλεὺς (12) λίαν ἐπαινούμενος, Θησεὺς ἐν Ἀθήναις (13), Σαπφὼ ἐν τῷ Πρυτανείῳ τῶν Ἀθηνῶν, εὐφήμως ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος ἀναφερομένη (14). Κορίν-

(1) Παυσ. Γ. 19. — (2) Παυσ. Θ. 16. — (3) Pl. 34. 15. — (4) Tatian. ad. Gr. 53. — (5) Α, 25. — (6) C. I. G. 470. — (7) Pl. 34, 19. — (8) Διογ. Λαέρτ. Γ. 25. — (9) Pl. αὐτ. — (10) C. I. G. n. 6118. — (11) Παυσ. ΣΤ. 4 καὶ 14. — (12) Pl. 34, 19, 21. — (13) Πλούτ. Θησ. 4. — (14) Cic. in Verr. IV, 57.

να, καὶ θνήσκουσα Ἰοκάστη (1), ἔργον περιπαθὲς, συμφώνως πρὸς τὸ τότε ἐπικρατοῦν αἴσθημα, εἰς οὗ τὸ πρόσωπον ὁ Σιλανίων ἐξέφρασε τὴν ὠχρότητα, ἐγκαταμίξας ἄργυρον τῷ χαλκῷ, ὡς εἴδομεν πράξαντα τὸν Ἀριστείδην εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀθάμαντος(2). Τὸ δ' ἐπισημότατον τῶν ἀγαλμάτων αὐτοῦ ἦν τὸ τοῦ γλύπτου Ἀπολλοδώρου, τοῦ μαινομένου ἐπικληθέντος, ὃν παρέστησεν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς μετριόφρονος ὀργῆς του, θραύοντα τὰ ἴδια αὐτοῦ ἔργα, ὥστε ὁ Πλίνιος λέγει ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ τοῦτο ἦν «*οὐχὶ χαλκοῦς ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἄγαλμα τῆς ὀργῆς*». Ἀνήκει ἆρα καὶ τοῦτο εἰς τέχνην ἐπιδιώκουσαν τὴν ἔκφρασιν τῶν παθῶν.

Πάντων ὅμως τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διαπρεψάντων καλλιτεχνῶν ἐπιφανέστατος ὑπῆρξεν ὁ Πραξιτέλης, Κνίδιος κατὰ Κεδρινὸν(3), κατὰ Προπέρτιον (4) Πάριος, κατ' ἐπίγραμμα (5) Ἄνδριος, κατὰ σωζομένην δ' ἐπιγραφὴν (6) καὶ κατὰ τὸ ἐθνικὸν τῶν υἱῶν του (7), Ἀθηναῖος, Εἰρεσίδης τὸν δῆμον, πιθανῶς υἱὸς τοῦ προμνησθέντος Κηφισοδότου, καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Φωκίωνος (8). Ὁ ἔξοχος οὗτος καλλιτέχνης, εἷς τῶν γονιμωτέρων καὶ θαυμαστοτέρων τῆς ἀρχαιότητος, παρεβλήθη πρὸς τὸν Φειδίαν ἐνίοτε, κατὰ τοῦτο δικαίως, διότι ἦν κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἀκμὴν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης ὁ κορυφαῖος γλύπτης, ὡς κατὰ τὴν πρώτην ἦν ὁ Φειδίας. Ἀλλ' ἐν ᾧ διὰ τὴν βαθύπλουτον ποτὲ πόλιν ἐκεῖνος ἔπλαττε τὰς ὑψηλὰς αὐτοῦ ἐπινοίας εἰς χρυσὸν καὶ ἐλέφαντα, ἀφ' οὗ ἐξηντλήθησαν αἱ Ἀθῆναι καὶ ἐξέπεσαν τοῦ πρὶν μεγαλείου, ὁ Πραξιτέλης ἠναγκάσθη νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν γλυφὴν τοῦ μαρμάρου, εἰς ἣν κατὰ

(1) Tat. ι. Gr. 52. — (2) Ἰδ. σ. 364. — (3) Χρον. σ. 322. — (4) III, 17, 16. — (5) II, σ. 40 N. 12. Anall. — (6) C. I. n. 1604. — (7) Pl. 36, 24. — (8) Ἰδ. Brunn, Gesch. d. Künstl. I. 390.

Πλίνιον (1) ἀνεδείχθη παντὸς ἐπιτυχέστατος καὶ περιφημότατος (Praxiteles quoque marmore felicior ideo et clarior fuit). Εἰς ζωηροτέραν μάλιστα τῆς φυσικῆς ἀληθείας παράστασιν ἀφορῶν, ὡς ἀπήτει τὸ πνεῦμα τῶν τότε χρόνων, ἐνεψύχου τὸν λίθον διὰ χρωμάτων, λεπτῶν πάντως καὶ διαφανῶν, εἰς γραφίδα ἐμπείρου ζωγράφου, κατὰ προτίμησιν δὲ τοῦ Νικίου (2), τὴν περιγάνωσιν ταύτην τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐμπιστευόμενος.

Ὡς δὲ πρὸς τὸν ῥυθμὸν, καὶ ἐκ τῶν προτέρων πρέπει νὰ εἰκασθῇ, καὶ ἐκ μαρτυριῶν καὶ ἐκ σωζομένων μνημείων ἐξάγεται, ὅτι ὅσον κἂν ἦσαν ἐξαίσια τοῦ Πραξιτέλους τὰ ἔργα, ἠλαττοῦντο ὅμως τῶν Φειδιακῶν ὅσον καὶ τὸ φρόνημα τῶν χρόνων ἐν οἷς παρήγοντο. Τὸ ἰδανικὸν κάλλος ἐπεζήτει καὶ ὁ Πραξιτέλης, ἀλλ' οὐχί, ὡς ὁ Φειδίας, τὸ πνέον τῆς θείας μεγαλειότητος τὴν ἀτάραχον ἠρεμίαν, πρὸς ὃ οἱ σύγχρονοί του ἦσαν ἤδη ἧττον εὐαίσθητοι, ἀλλὰ τὸ χαριέστερον, τὸ θυμηδέστερον, τὸ μᾶλλον γήϊνον, καὶ εἰς αὐτὸ ἀνεβίβαζε τοὺς ἀνθρώπους καὶ κατεβίβαζε τοὺς Θεούς. Ἐνεψύχου δ' αὐτὸ διὰ τῆς ἀντανακλάσεως τῶν ψυχικῶν κινήσεων, ἀλλὰ τῶν πράων μόνον καὶ ἀθορύβων, οὐχὶ τῶν τρικυμιωδῶν, αἵτινες συνταράττουσι τὴν ἁρμονίαν τῆς καθαρᾶς ὡραιότητος. Διὰ τοῦτο, κατὰ Διόδωρον (3), ἦν ὁ Πραξιτέλης «*ὁ καταμίξας ἄκρως τοῖς λιθίνοις ἔργοις τὰ τῆς ψυχῆς πάθη*».

Καὶ ἔπλασε μὲν παντοίας μορφὰς εἴτε θείας εἴτε ἀνθρωπίνας εἴτε ἰδανικὰς, πάσας δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν τύπον τῆς εὐγενοῦς χάριτος, ἰδίως χαίρων εἰς ἐκείνας τὰς παραστάσεις ὅσαι ἀπετύπουν χαριεστέρας ἰδέας καὶ φαιδροτέρας. Καὶ ἐν μὲν Μεγάροις ἐποίησε σύμπλεγμα τῶν δώδεκα μεγάλων Θεῶν (4), Ἥραν ἐν Μαντινείᾳ

(1) 34, 19, 10. — (2) Pl, 35. 40, 28. — (3) ΚΣΤ'. — (4) Παυσ Α, 40.

μεθ' Ἥβης καὶ Ἀθηνᾶς (1), ἑτέραν (Ἥραν Τελείαν), καὶ Ῥέαν τὸν λίθον τῷ Κρόνῳ προσφέρουσαν ἐν τῷ Ἡραίῳ τῶν Πλαταιῶν (2), Δήμητραν μετὰ Κόρης καὶ Ἰάκχου ἐν τῷ ναῷ τῆς Δήμητρος ἐν Ἀθήναις (3), ἑτέραν μετὰ Χλωρίδος καὶ Τριπτολέμου, μετενεχθεῖσαν εἰς Ῥώμην (4), ἁρπαγὴν Περσεφόνης, σύμπλεγμα χαλκοῦν, καὶ Κατάγουσαν, πιθανῶς ἕτερον ἀντίστοιχον σύμπλεγμα τῆς Δήμητρος ἀποδιδούσης κατὰ τὰ συντεθειμένα ἐπὶ ἑξάμηνον τὴν κόρην της εἰς τὸν Πλούτωνα (5), Ἀγαθοδαίμονα καὶ Ἀγαθὴν Τύχην (bonus eventus et bona Fortuna), μεταγενεστέρως ἐν Ῥώμῃ (6), Τύχην ἐν Μεγάροις (7), Τροφώνιον ἐν Λεβαδείᾳ (8), Βραυρωνίαν Ἄρτεμιν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως (9), καὶ Ἄρτεμιν ἐν Ἀντικίρρᾳ, φέρουσαν δᾷδα, καὶ κύνα πλησίον της ἔχουσαν (10). Περὶ τῆς ἐργασίας πάντων τούτων τῶν ἀγαλμάτων οὐδὲν ἀναφέρουσιν οἱ ἀρχαῖοι· ἀλλ' ἐξ αὐτῶν ἐξάγεται ὅτι καὶ πρὸς τὰς ὑψηλοτέρας καὶ σοβαρωτέρας τῶν θείων παραστάσεων δὲν ἀπώκνει ὁ Πραξιτέλης. Ὅτι ὅμως δι' αὐτῶν δὲν ἐγένετο κυρίως περίφημος, εἰ καὶ ἦσαν τοσοῦτον πολυπληθῆ, φαίνεται ἀποδεικνύον ὅτι ὁ τρόπος αὐτοῦ ἦν οὐχὶ λίαν κατάλληλος πρὸς παραστάσεις τοιαύτας, ἐν αἷς πιθανώτατα ἡ γλυφίς του ἐπράϋνε τὴν σεμνὴν τῆς ἀρχαιοτέρας τέχνης μεγαλειότητα. Τὰ περιφημότερα δὲ τῶν ἔργων του ἀνήκουσι μάλιστα εἰς τὸν κύκλον τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος, τοῦ Βάκχου καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Εἰς τὰ Βακχικὰ αὐτοῦ πλάσματα παριστῶν τὴν εἰς τὰς φρένας ὑπὸ τοῦ οἴνου ἐμποιουμένην φαιδρότητα καὶ

(1) Παυσ. Η, 9. — (2) Παυσ. Θ. 2. — (3) Αὐτ. Α. 2. — (4) Pl. 36, 4, 5. — (5) Pl 34, 19, 10. — (6) Pl. 36. 4, 5. — (7) Παυσ. Α. 43 (8) Παυσ. Θ. 21. — (9) Παυσ. Α. 23. — (10) Αὐτ. 1. 37

ἱλαρὰν εὐθυμίαν, οἵαν ἔψαλλεν ἡ σύγχρονος καὶ γλυκεῖα Μοῦσα τοῦ Ἀνακρέοντος, ἀφεῖλεν αὐτῆς πᾶν τὸ ὑλικῶς ἀγενὲς τῆς κραιπάλης τῶν παροινούντων, καὶ διετύπωσε μετὰ λεπτοτάτης χάριτος ἦθός τι κωμαστικὸν καὶ πανοῦργον, εὐγένειαν πνέον καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἀπρεπεστέραις μορφαῖς τῶν Σατύρων καὶ τῶν Μαινάδων.

Ἐν Ἠλιδι ἐποίησε, κατὰ Παυσανίαν (1), Διόνυσον, ὅστις ἦν ἴσως αὐτὸς ὁ περιγραφόμενος ὑπὸ Καλλιστράτου (2) οὕτως· «Ὁ χαλκοῦς, νεανικὸς, κισσῷ ἐστεμμένος, νεβρίδα περιεζωσμένος, ἐρείδων τὴν λύραν (λαιὰν; Jacobs) τῷ θύρσῳ, ὑπαλόν τι καὶ μεμηνὸς βλέπων.» Περιγράφει δὲ καὶ ὁ Πλίνιος (3) περίφημον χαλκοῦν σύμπλεγμα αὐτοῦ παριστῶν Πατέρα (πρεσβύτερον) Διόνυσον, μέθην καὶ ὡραῖον Σάτυρον, ὃν οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν *περιβόητον*. Τινὲς (4) ὅμως ὑποπτεύουσιν ὅτι συγχέει ἐνταῦθα δύο διάφορα ἔργα τοῦ Πραξιτέλους, καὶ ὅτι ὁ μὲν τοῦ συμπλέγματος Σάτυρος ἦν ὁ Οἰνοφόρος καλούμενος κατ' ἄλλο χωρίον αὐτοῦ τοῦ Πλινίου (5), ὁ παῖς Σάτυρος ὁ διδοὺς τῷ Διονύσῳ ἔκπομα ἐν τῷ ἐν Λίμναις Διονυσίῳ, κατὰ Παυσανίαν (6)· ὁ δὲ Περιβόητος ὅτι ἦν ἕτερος τούτου, ὁ κατ' Ἀθήναιον (7) καὶ Παυσανίαν (8) ἐν ναΐσκῳ κατὰ τὴν ὁδὸν τῶν Τριπόδων ἱστάμενος. Τούτου ἀντίγραφα νομίζονται μετὰ πλείστης πιθανότητος τὰ πάμπολλα, τριάκοντα κατὰ Βιγκελμάννον σωζόμενα λίθινα ἀγάλματα Σατύρου στελέχει προσανακεκλιμένου καὶ τοῦ αὐλεῖν ἀναπαυομένου, ἐν οἷς προέχει τὸ ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Καπιτωλίου διατηρούμενον (Πιν. ΙΑ. 1). Καὶ αὐτὴ ἤδη ἡ τοσοῦτον συνεχὴς ἐπανάληψις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου εἶναι βεβαία ἀπόδειξις

(1) ΣΤ, 26. — (2) Εἰκόν. 8. — (3) 34, 19, 10. — (4) Brunn, Gesch. d. Künstl. I. 339. — (5) 34, 19, 10. — (6) Α, 20. — (7) ΙΓ, 591. — (8) Α, 20.

ὅτι τὸ πρωτότυπον ἦν περίφημον ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς Πραξιτελείου καταγωγῆς τοῦ ἀγάλματος ἡ καθαρὰ καὶ εὐγενὴς τέχνη αὐτοῦ, ἡ ὑλικὴ ἡδυπάθεια ἣν πνέει τὸ ὡραῖον σῶμα τοῦ νεανίου, ἡ ἐλαφρῶς θηριώδης ἔκφρασις τῆς μορφῆς, ἥτις μᾶλλον ἢ τὰ ὀξέα ὦτα χαρακτηρίζει τὸν Σάτυρον, χωρὶς οὐδὲν νὰ ἔχῃ τὸ ἀγενῶς δυσειδές. Δὲν εἶναι φύσις ἀγρία ὀρεσιβίου τέρατος ἀσελγοῦς, ἀλλὰ τοῦ Βάκχου νεαρὸς ὀπαδὸς, τὴν σιωπὴν ἀγαπῶν τῶν δασῶν, παρὰ τὰς κρήνας αὐλῶν, εἰς τοὺς κορμοὺς τῶν δένδρων φαιδρῶς προσερειδόμενος καὶ εὐαρέστως ῥεμβάζων. Καὶ ἐν Μεγάροις δὲ κατεσκεύασεν ὁ Πραξιτέλης λίθινον Σ ά τ υ ρ ο ν παρὰ τὸ ἀρχαῖον ξόανον τοῦ Διονύσου (1)· καὶ ἕτερον αὐτοῦ ἐπίσημον βακχικὸν σύμπλεγμα, ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ Πλινίου(2), καὶ ἐν ἐπιγράμματι (3), παριστῶν κ ῶ μ ο ν Μαινάδων, Θυάδων, Σιληνῶν, καὶ Καρυατίδων, πιθανῶς παρθένων ὀρχουμένων τὸν καλούμενον καρυατισμὸν, τῶν Καρυῶν τὴν ἐπιτόπιον ὄρχησιν. Κατ' ἄλλα δ' ἐπιγράμματα (4) ἐποίησε *Πᾶνα ἀσκὸν ἐπῳμέναν*, καὶ μετ' αὐτοῦ *Νύμφας γελώσας*, καὶ *Δαφνίν*, ἐκ λίθου Παρίου. Ἀναφέρει δὲ καὶ ὁ Παυσανίας (5) *Ἑρμῆν φέροντα Διόνυσον νήπιον* ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας, ἂν δὲν ἦν ὁ αὐτὸς ὃν ὁ Πλίνιος ἀποδίδωσι τῷ Κηφισοδότῳ.

Συνεπῶς πρὸς τὸν ῥυθμὸν τοῦτον, καὶ τὸ αἴσθημα οὗ οὗτος εἶναι ἀπόῤῥοια, διέπλασε καὶ τὸν Ἔ ρ ω τ α, οὐχὶ βρέφος, ὡς οἱ μεταγενέστεροι, ἀλλὰ τῆς προσηβικῆς ἡλικίας, καθ' ἣν ἄρχεται ὑποφῶσκον ἐν τῇ καρδίᾳ τὸ τρυφερὸν τοῦτο πάθος, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ κάλλος καὶ ἦθος οἷον πρέπει εἰς τῶν αἰσθημάτων τὸ γλυκύτερον καὶ ποιητικώτερον. Περίφημος Ἔ ρ ω ς αὐτοῦ ἦν ὁ κατ' ἀρχὰς

(1) Πασ. Α. 43.—(2) 36, 45.—(3) Ἀνθ. Παλ. Θ. 756. —(4) Αὐτ. ΣΤ., 317.-Πλαν. Δ, 262.—(5) Ε, 17.

εἰς τὸ ὑποσκήνιον τοῦ ἐν Ἀθήναις Θεάτρου ἱδρυθείς, ἔπειτα δ' ἀνατεθεὶς ἐν Θεσπιαῖς, ἐκ Πεντελησίου λίθου πεποιημένος, οὐχὶ δὲ χαλκοῦς, ὡς λέγει τὸ ἐπίγραμμα Ἰουλιανοῦ τοῦ Αἰγυπτίου (1), συγχέον αὐτὸν πρὸς τὸν τοῦ Λυσίππου, παῖς ἐν ὥρᾳ (2), καὶ χρυσᾶς ἔχων πτέρυγας (3). Περὶ τούτου διηγοῦνται ὁ Ἀθήναιος (4) καὶ ὁ Παυσανίας (5) ὅτι, ἐπιτραπεῖσα ἡ ἑταίρα Φρύνη, ἀνθ' ἧς ὅμως ἐπίγραμμα (6) ὀνομάζει τὴν Γλυκέραν, νὰ λάβῃ ὅ βούλεται τῶν ἔργων τοῦ Πραξιτέλους, μὴ θέλουσα δὲ νὰ ἐκλέξῃ ἡ ἰδία, ἀλλ' ἐπιθυμοῦσα νὰ ἐξιχνιάσῃ ποῖον ἦν ὁ αὐτὸς ὁ καλλιτέχνης ἐθεώρει ὡς τὸ ἄριστον πάντων, τοιοῦτον τι ἐτεχνάσθη· εἰσορμήσαι, οἰκέτης ἐν ᾧ αὐτὴ ἐκάθητο μετὰ τοῦ τεχνίτου, τοῖς ἀνήγγειλεν ὅτι ἐπυρπολήθη τοῦ Πραξιτέλους τὸ ἐργαστήριον, καὶ κατεστράφησαν πολλὰ ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ. «Ἂν μόνον ἐσώθησαν ὁ Σάτυρος καὶ ὁ Ἔρως μου, ἀδιαφορῶ διὰ τὰ λοιπά, ἀνέκραξεν, ἐξαπατηθεὶς ὁ γλύπτης, καὶ οὕτω προδοὺς τὴν προτιμησίν του, ἠναγκάσθη νὰ χαρίσῃ τὸν Ἔρωτα εἰς τὴν ἑταίραν, ἥτις ἀνέθηκεν αὐτὸν εἰς Θεσπιάς, τὴν πόλιν ἐν ᾗ ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρα λατρεία τοῦ Ἔρωτος.

Εἰσὶ δ' αὐτοῦ γνωστοὶ καὶ ἕτεροι Ἔ ρ ω τ ε ς, δύο χαλκοῖ ἐξόχου κάλλους καὶ νεανικῆς τρυφερότητος, ὁ εἷς τοξοφόρος, ὁ δὲ εὔκομος καὶ διαδεδεμένος ἐν Ἀκροπόλει(7), εἷς λύγδινος ἐν Παρίῳ τοῦ Ἑλλησπόντου, γυμνὸς (8), καὶ ἕτερος λίθινος ἐν Μεσσήνῃ, ὅμοιος τῷ ἐν Θεσπιαῖς (9).

Ἐρώτων ἀγάλματα διατηροῦνται τινὰ, δυνάμενα νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔργα ἢ μιμήσεις τοῦ Πραξιτέλους, ἐν

(1) Ἀνθολ. Πλατ. Δ. 28. — (2) Λουκ. Ἐρωτ. ΙΑ, 17.— (3) Ἰουλιαν. Β. σ. 54. — (4) ΙΓ. 591. — (5) Α, 20. — (6) Ἀνθολ. Παλ. ΣΤ. 260. — (7) Καλίστρ. Ἐκφ. Ἀγ. Δ. Θ. — (8) Pl. 36, 4, 5.—(9) Cic. Verr. IV, 2, 3.

Λούβρ τῶν Παρισίων ὡραιοτάτη βαθύκομος κεφαλὴ ἐπὶ κορμοῦ χρόνων Ῥωμαϊκῶν (1), σῶμα ἐξαισίου ἐργασίας ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ (2), καὶ τὸ πάντων ἄριστα διατηρούμενον τοῦ ἐν Νεαπόλει Βορβονικοῦ μουσείου (Πιν. ΙΑ. 2), οὗ ἀμίμητος εἶναι ἡ καλλονὴ, καὶ ἀπερίγραπτος ἡ εἰς τὴν μορφὴν ἐπιπνέουσα εὐγενὴς καὶ ρεμβώδης βαρυθυμία.

Αἱ δ' Ἀ φ ρ ο δ ί τ α ι τοῦ Πραξιτέλους, αὐταὶ κυρίως ἀπεικόνιζον τὴν ἠθικὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς ἐν ᾗ παρήχθησαν, τὴν εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον ἐπικράτησιν τῶν ἑταιρῶν, αἵτινες τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ πνεύματος ὑπερτάτως ἐπιμελούμεναι, εἶχον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους φθοροποιῶς ἐπιπολλάσει ἐν Ἀθήναις, καὶ κατὰ πολὺ συντελέσει εἰς τὴν ἔκλυσιν τῶν ἱερῶν τῆς οἰκογενείας δεσμῶν. Ὡς ἡ Ἥρα τοῦ Φειδίου ἦν ἡ ὑψηλὴ ἀντιπρόσωπος τῆς σεμνῆς καὶ ἐν ὑγιαινούσῃ κοινωνίᾳ ἐπὶ τῇ νομίμῳ αὐτῆς ἐπιῤῥοῇ πεποιθυίας οἰκοδεσποίνης, οὕτως ἦσαν αἱ Ἀφροδίται τοῦ Πραξιτέλους ἡ ἐπὶ τὸ εὐγενέστερον παράστασις, ἡ σχεδὸν ἀποθέωσις τῆς ἐν τῇ ἐξαχρειωθείσῃ πόλει δεσποζούσης ἑταίρας, πρὸς αὐτῆς ἁμιλλώμεναι τὸ γήϊνον κάλλος, τὸ γλυκὺ μὲν, ἱλαρὸν, καὶ χάριεν, καὶ μὴ εἰς εὐτελῆ ἡδυπάθειαν ἀποκλίνον, ἀλλ' οὐδ' ἀφ' ἑτέρου τὴν αὐστηρὰν καὶ θείαν πνέον μεγαλειότητα, ἥτις ἦτον ὁ θρίαμβος τῆς ἀρχαίας Σχολῆς.

Ἡ ἐπισημοτάτη Ἀφροδίτη ἐξ ὅσων ἐποίησεν, ἦτον ἡ κληθεῖσα Κ ν ι δ ί α, διότι οἱ Κνίδιοι τὴν ἠγόρασαν. Ἐπωνόμασαν δ' αὐτὴν Εὔ π λ ο ι α ν παρ' ἑαυτοῖς (3), ἴσως καθὸ λαβόντες τὸ ἄγαλμα ἐν Πειραιεῖ, ὅπου ὁ Κόνων, καταναυμαχήσας ἐν Κνίδῳ τοὺς Λακεδαιμονίους,

(1) DENKM. I, 146, 6. - Lippert, Daktylioth. Scrin. I, P. I, n. 81.—(2) DENKM. II, 277.— Spec. of anc. Sculpt. T. II, pl. 11.—(3) Παυσ. Α, 1.

εἶχεν ἱδρύσει ναὸν τῇ προστάτιδι τῆς Κνίδου Ἀφροδίτῃ, Εὔ π λ ο ι α ν, ἕνεκα τῆς νίκης, ὀνομάσας αὐτήν. Ὠκοδόμησαν δ' αὐτῇ ναὸν οἱ Κνίδιοι, ἐπίτηδες παντα-χόθεν ἀναπεπταμένον, « *περίσκεπτον χῶρον* », κατ' ἐπίγραμμα (1), ἢ κἂν ἑκατέρωθεν πρόσοδον ἔχοντα, « *νεὼν ἀμφίθυρον* », κατὰ Λουκιανὸν (2), ἵνα πανταχόθεν ὁρᾶται τὸ ἄγαλμα, διότι, κατὰ Πλίνιον (3), πανταχόθεν ἦν ἄξιον θαυμασμοῦ (nec minor ex quacunque parte admiratio est). Ἦν δὲ λιθίνη ἡ Ἀφροδίτη, ἐκ Παρίου (4) ἢ Πεντελησίου λίθου(5), καὶ ἐντελῶς γυμνὴ, παριστωμένη καθ' ἣν στιγμὴν ἀπεδύθη ἵνα λουσθῇ, καὶ χάρις μετ' ἀφελείας,καὶ φαιδρότης μετὰ γλυκύτητος αἰδήμονος καὶ ἐρωτικῆς ἦν ὁ χαρακτὴρ αὐτῆς, τὸ δὲ κάλλος ὑπερέβαινε πᾶν ἀνθρώπινον, εἰ καὶ ἡ ἔκφρασις ἐλείπετο τῆς θείας μεγαλειότητος. Τοιαύτη περιγράφεται ὑπὸ τῆς λεπτῆς γραφίδος τοῦ Λουκιανοῦ (6), « *Σεσυρότι γέλωτι μικρὸν ὑπομειδιῶσα. Ὀφρύων τὸ εὔγραμμον καὶ τῶν ὀφθαλμῶν τὸ ὑγρὸν ἅμα τῷ φαιδρῷ καὶ κεχαρισμένῳ. Πᾶν δὲ τὸ κάλλος αὐτῆς ἀκάλυπτον, οὐδεμιᾶς ἐσθῆτος ἀμπεχούσης, γεγύμνωται, πλὴν ὅσα τῇ ἑτέρᾳ χειρὶ τὴν αἰδὼ λεληθότως ἐπικρύπτει. Τῶν δὲ τοῖς ἰσχίοις ἐνεσφραγισμένων ἐξ ἑκατέρων τύπων οὐκ ἂν εἴποι τις, ὡς ἡδὺς ὁ γέλως. Μηροῦ τε καὶ κνήμης ἐπ' εὐθὺ τεταμένης ἄχρι ποδὸς ἠκριβωμένοι ῥυθμοί* ». Τὸ χαριέστατον τοῦτο διάγραμμα, ὑπ' ἀκριβοῦς τεχνογνώστου κεχαραγμένον, χαρακτηρίζει τέχνην ἥτις οὐ παρημέλει, ἀλλ' ἐπεδίωκε μάλιστα τὴν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἐντύπωσιν, ὡς ἀποδεικνύουσι καὶ αἱ διηγήσεις, κἂν μυθώδεις ὑποτεθῶσι, περὶ νέου κατα-

(1) Ἀνθ. Παλ. Δ, 160.—(2) Ἐρωτ. 13.—(3) Pl. 36. 4. 5. —(4) Λουκ. Ἐρωτ. 13.— (5) Λουκ. Ζ. τραγ. 10 —(6) Ἐρωτ. 13.- Εἰκ. 6.

ληφθέντος ὑπ' ἔρωτος ἰσχυροῦ πρὸς τὸ ἄγαλμα (1). Ἐκ τούτου ὁ Ἀθηναγόρας ὀνομάζει τὴν Ἀφροδίτην ταύτην Ἑταίραν (2), διότι ὑφ' ἑταιρῶν ἐνεπνεύσθη ὁ Πραξιτέλης, « *ἐξ ἰδίας ἑλκων ἀρχέτυπον κραδίης* », ὡς ἔγραφεν ἐπὶ τοῦ βάθρου τοῦ Θεσπικοῦ Ἔρωτός του, ὑπὸ τῆς ἑταίρας Κρατίνης (3), ἢ μᾶλλον ὑπὸ τῆς Φρύνης (4), ἧς καὶ ἄλλους εἰκονικοὺς ἐποίησεν ἀνδριάντας, λίθινον μὲν ἐν Θεσπιαῖς (5), χαλκοῦν δ' ἐπίχρυσον ἐν Δελφοῖς (6), κατὰ παραγγελίαν τῶν περικτιόνων. Καὶ τὸ σύμπλεγμα δ' ὃ περιγράφει ὁ Πλίνιος (7) « *γυναικὸς κλαιούσης καὶ Ἑταίρας γελώσης* » (duo signa flentis matronae et meretricis gaudentis), τὴν Φρύνην παρίστα ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, ἔρωτα καὶ ἡδυπάθειαν πνέουσαν (deprehendunt in ea amorem artificis, et mercedem in vultu meretricis)· ἢ ὀρθότερον ἴσως τὸ ἔργον δὲν ἦτον σύμπλεγμα, ἀλλ' ἓν μόνον ἄγαλμα, δι' ἀμιμήτου τέχνης δάκρυα μιγνύον καὶ γέλωτα, αὐτὸς ὁ ἐν Δελφοῖς ἀνδριὰς τῆς Φρύνης, ἥτις διὰ τὴν ποικίλην ἔκφρασιν τῆς εὐκινήτου μορφῆς αὐτῆς, ἐκφραζούσης θελκτικὴν μελαγχολίαν καὶ φαιδρὰν ἐνταυτῷ ἱλαρότητα, ἐπεκαλεῖτο Κλαυσίγελως ὑπὸ τῶν ἀρχαίων (8).

Ἡ ἀκριβὴς τῆς περιφήμου Κνιδίας διάθεσις διετηρήθη ἐπὶ νομισματοσήμου τῶν Κνιδίων μεταγενεστέρως εἰς τιμὴν τῆς Πλαυτίλλης κοπέντος (Πιν ΙΑ, 3). Ἐπ' αὐτοῦ φαίνεται ἡ Θεὰ γυμνωθεῖσα ὅπως κατέλθῃ εἰς τὸ λουτρὸν, διὰ τῆς ἀριστερᾶς καταθέτουσα τὸν τελευταῖον αὐτῆς χιτῶνα ἐπὶ ἀγγείου, καὶ πρὸς αὐτὸ ἀφορῶσα μετ'

(1) Plin. 34, 19, 10. - Λουκ. Ἐρ. 15. - Val. Max. VIII, 11 Extr. 4. - Φιλόστρ. Β. Ἀπολλών. ΣΤ. 17.—(2) Πρ. ὑπ. Χρ. 14.—(3) Κλ. Ἀλεξ. Προτρ. Σ. 16. - Ἀρνοβ. κ. Ἔθν. ΣΤ'. 13. — (4) Ἀθήν. ΙΓ, 591. — (5) Παυσ. Θ. 27. — (6) Αὐτ. Ι. 14, - Ἀθήν. ΙΓ. 591. - Πλούτ. π. Πυθ. 15. - Δ. Χρυσόστ. 37. σ. 462.—(7) 34 19, 10.—(8) Ἀθήν. αὐτ.

ἐξαισίου καὶ παρθενικῆς ἀφελείας, ἀμιγοῦς πάσης φιλαρέσκου ἐκφράσεως. Καὶ δακτυλιόλιθος δὲ (1), ἀπαράλλακτον ἔχων τῆς Θεᾶς τὸ σχῆμα, ἐπικυροῖ τὸ γνήσιον τῆς ἐπὶ τοῦ νομίσματος παραστάσεως. Οὐχ ἧττον δὲ καὶ ἀγάλματα σώζονται, ὡς ἀπομιμήματα τῆς Κνιδίας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον δυνάμενα νὰ θεωρηθῶσι. Τὰ κατὰ τὸ σχῆμα πλησιέστερα αὐτῇ εἰσι τὸ ἐν Ἀγγλίᾳ (Woburn abbey) ἀκέφαλον καὶ ἄνευ χειρῶν ἄγαλμα (2) μεγάλης ὡραιότητος, καὶ ἡ ἐν τῷ Βατικανῷ κήπῳ τῆς Ῥώμης Ἀφροδίτη (3), ἔχουσα ὅμως τὸ ἔνδυμα εἰς τὴν δεξιὰν ἀντὶ τῆς ἀριστερᾶς, καὶ τὴν κίνησιν τοῦ σώματος τοιαύτην, ὥστε φαίνεται καλύπτουσα δι' αὐτοῦ στήλην, ἐφ' ἧς στηρίζει τὸν βραχίονα. Τῆς αὐτῆς Ἀφροδίτης μεταπλάσεις μεταγενέστεραι, στερούμεναι ὅμως τῆς εὐγενοῦς ἀφελείας τοῦ πρωτοτύπου, εἰσὶν αἱ τὸ στῆθος διὰ τῆς δεξιᾶς συγκρύπτουσαι, ἡ Μεδικία (4), ἡ τοῦ Μηνοφάντου (5), καὶ ἡ Καπιτωλία (6), μᾶλλον εἰκονικὴ τὴν παράστασιν.

Ἐποίησε δὲ καὶ ἑτέραν Ἀφροδίτην ὁ Πραξιτέλης, ἐνδεδυμένην (velata specie) κατὰ Πλίνιον (7), ἣν, ὡς σεμνοτέραν, προὐτίμησαν τῆς Κνιδίας οἱ Κῶοι. Ταύτης μίμησις εἶναι ἴσως ἡ ἐν Νεαπόλει (8) ἐνδεδυμένη. Ἡ δὲ Μηλία (Πιν. ΙΑ. 4), ἡμίγυμνος, τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν ἀκμαιοτέρα καὶ ἧττον νεανικὴ, θαυμαστὴν δ' ἔχουσα ἐργασίαν, καὶ ἔκφρασιν προσώπου ψυχρὰν

(1) DENKM. I, 146. b. Lippert Daktylioth. Scrin. I, P. I, n. 81. — (2) DENKM. II, 277 - Spec. of anc. Sculpt. T. II, Pl. 11.—(3) DENKM. 146. 2. - Episcopius, Signor. vet. icones, n. 46. — (4) Overb. Gesch. d. Griech. Plast. II, σ. 238; n. 84. —(5) DENKM. II. 275. - Mus. Copitol. T. IV, σ. 352.—(6) DENKM. II. 278.-Musée. Franc. stat. ant. T. IV, pl. 14.— (7) Αὐτ. —(8) Mus. P. Cl. I, 11.

μᾶλλον καὶ ἡγεμονικὴν, δυσκόλως, νομίζομεν, δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς τὸ πρωτότυπον τοῦτο, καὶ φαίνεται ἧττον οἰκεία εἰς τὴν χαρίεσσαν γλυφίδα τοῦ Πραξιτέλους. Ὡς δ' ἐκ τῆς θέσεως, καὶ τῆς τῶν ἐλλειπόντων βραχιόνων πιθανῆς κινήσεως, ἴσως μᾶλλον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ Ἀφροδίτη ἡ κατοπτριζομένη εἰς τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἄρεως, οἵα φαίνεται ἐπιτετυπωμένη ἐπὶ νομίσματος Κορινθιακοῦ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων (1). Ἐποίησε δὲ καὶ ἄλλα Ἀφροδίτης ἀγάλματα ὁ Πραξιτέλης, λιθίνην ἐν Θεσπιαῖς παρὰ τὸ τῆς Φρύνης (2), ἑτέραν χαλκῆν, ἣν ὁ Πλίνιος συγκρίνει τῇ Κνιδίᾳ (3), καὶ ἄλλην ἐν Λάτμῳ τῆς Καρίας (4), ὡς καὶ δύο νύμφας τῇ λατρείᾳ τῆς αὐτῆς Θεᾶς ὑπαγομένας, τὴν Πειθὼ καὶ τὴν Ἁρήγορον διὰ τὸ ἐν Μεγάροις Ἀφροδίσιον (5).

Καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος δὲ τὸν τύπον διέπλασεν ἐπὶ τὸ νεανικώτερον καὶ αἰσθηματικώτερον, εἰς λεπτόν τινα μέσον ὅρον μεταξὺ τοῦ νεανίου καὶ τῆς παρθένου. Τοιοῦτος ἦν αὐτοῦ ὁ χαλκοῦς σαυροκτόνος, περὶ οὗ ὁ Πλίνιος (6) λέγει ὅτι « *ἐποίησε καὶ νέον (Ἀπόλλωνα) ἐρεδρεύοντα προσερπούσῃ σαύρᾳ, ὃν Σαυροκτόνον καλοῦσι* ». (Fecit et puberem (Apollinem) subrepenti lacertæ cominus sagitta insidiantem, quem Sauroctonon vocant). Τινὲς (7) θεωροῦσι τὴν παράστασιν ταύτην ὡς σχέσιν ἔχουσαν πρὸς τὴν σαυρομαντείαν, ἐν ᾧ ἄλλοι θέλουσι ν' ἀρνηθῶσιν, ἀλλ' ὅλως ἀπιθάνως, ὅτι παρίστα διόλου Ἀπόλλωνα (8). Ὑπάρχουσι δὲ πολλὰ ἀπομιμήματα τοῦ ἀγάλ-

(1) DEMKM. II. 269. - Millingen anc. uned. Mon: Ser. II, N. 4, Fig. 2.—(2) Παυσ. Θ, 27.—(3) 34, 69.—(4) Στέφ. Βυζ. φ. Ἀλεξάνδρειος.— (5) Παυσ. Α, 43. — (6) 34. 19, 10. — (7) Welcker, acad. Kunstmus. z. Bonn. 71. — (8) Seitz. mag. encycl. T. V. p. 259.

ματος τούτου, καὶ χαλκᾶ, ὡς τὸ ἐν τῇ Ἀλβανιανῇ ἐπαύλει, καὶ λίθινα ὡς τὸ ἐν Ῥώμῃ (1), καὶ τὸ ἐν Λούβρῳ ἐκ τῆς Βοργεσιανῆς ἐπαύλεως (Πιν. ΙΑ. 5), καὶ ἀπαράλλακτος προσέτι τύπος ἐπὶ δακτυλιολίθου (2). Κατὰ πάσας τούτας τὰς παραστάσεις, ἔφηβος τρυφερὸς, ὁ Ἀπόλλων ἵσταται ὁλόγυμνος ὑπὸ σκιὰν δένδρου, εἰς οὗ τὸν κορμὸν βλέπει σαῦραν ἀνέρπουσαν, καὶ παρακολουθεῖ τὰ κινήματα αὐτῆς εὐαρέστως, ἴσως ἐξ αὐτῶν καὶ τὸ μέλλον μαντεύων, ἀλλὰ φονικὸν σκοπὸν οὐδένα φαινόμενος ὅτι τρέφει.

Τοῦ αὐτοῦ κύκλου ἦσαν καὶ ἡ Λητὼ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς ἐν Μεγάροις (3), ὁμοίως ἐν Μαντινείᾳ (4), καὶ Λητὼ μόνη ἐν τῷ ἐν Ἄργει Λητῴῳ (5).

Μνημονεύει δὲ καὶ ἑτέρου ἔργου τοῦ Πραξιτέλους ἐν Ἀθήναις ὁ Παυσανίας (6) διὰ τῶν λόγων· « *Ἔστι δὲ τάφος οὐ πόρρω τῶν πυλῶν, ἐπίθεμα ἔχων στρατιώτην ἵππῳ παρεστηκότα* »· καὶ οὐδόλως ἀπίθανον οὗτος νὰ εἶναι ὁ εἷς τῶν ἐν τῇ Κυριναλείᾳ πλατείᾳ τῆς Ῥώμης ἱσταμένων δύο κολοσσῶν, ὁ φέρων τοῦ Πραξιτέλους τὸ ὄνομα, καὶ στηθεὶς ἐκεῖ πιθανῶς ὡς Διόσκουρος. Κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα ἐποίησεν ὁ Πραξιτέλης καὶ τὰ ἆθλα τοῦ Ἡρακλέους ἐν ἀετῷ τοῦ ἐν Θήβαις Ἡρακλείου (7)· κατὰ δὲ Πλίνιον (8), καὶ Στεφανοῦσαν καὶ σπιλουμένην, ὡς « *σπιλούμενόν τι γύναιον* » λέγει καὶ ὁ Τατιανὸς (9), ὅπερ κατὰ τὰ ἄριστα χειρόγραφα ἀμφοτέρων τῶν συγγραφέων φαίνεται ὂν ψελλιούμενον (περιβαλλόμενον ψέλλια). Τέλος ὁ Πλίνιος (10) ἀποδίδωσιν αὐτῷ καὶ χαλ-

(1) Mus. P. Clem. I. 13.—(2) DENKM. 147. B.—Millin, pierres. gr. pl. 5.—(3) Παυσ. Α, 44. — (4) Αὐτ. Η, 19. —(5) Αὐτ. Β, 21. — (6) Α, 2.— (7) Παυσ. Θ, 11.—(8) 34, 19, 10.—(9) Κ. Ἑλλ. 55.—(10) 34, 10.

κοῦς Τυραννοκτόνους, διὰ προφανοῦς ἀναχρονισμοῦ τοὺς τοῦ Κριτίου καὶ Νησιώτου κατὰ νοῦν ἔχων.

Τῆς αὐτῆς δὲ ταύτης σχολῆς τοῦ Πραξιτέλους ὡραῖον καὶ χαριέστατον προϊὸν εἰσὶ καὶ αἱ θύουσαι ἢ τρόπαιον ἐγείρουσαι πτερωταὶ Νίκαι τοῦ θωρακείου τοῦ Ναοῦ τῆς Νίκης ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τ'ἀνευρεθέντα αὐτῶν τμήματα ἀμίμητον εἶναι τὸ ἐπαφρόδιτον καὶ μαλακὸν τῶν θέσεων, ὁ πλοῦτος, ἡ ἐλαφρότης καὶ τὸ διαφανὲς τῶν πτυχῶν, ἡ ἐντέλεια τῶν νεανικῶν σωμάτων καὶ ἡ εὐγένεια τῶν μορφῶν. Τέλος τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ τῆς αὐτῆς σχολῆς ἔργον εἶναι καὶ ἡ μικρὰ ζωοφόρος τοῦ χορηγικοῦ μνημείου τοῦ Λυσικράτους, ἀνεγερθέντος, κατὰ τὴν ἐπ'αὐτοῦ ἐπιγραφήν, ἐν Ὀλ. 111 6'. Παριστᾷ δ'αὕτη τὸ θαῦμα τοῦ Διονύσου ὃ διηγεῖται ὁ Γ'. ὁμηρικὸς ὕμνος, ὅτι ὁ Θεὸς, συλληφθεὶς ὑπὸ Τυρρηνῶν πειρατῶν, καὶ ἀπαγόμενος εἰς αἰχμαλωσίαν, ἐτιμώρησεν αὐτοὺς διὰ τῶν Σατύρων, καὶ τοὺς ἠνάγκασεν, εἰς δελφίνας μεταβληθέντες, νὰ πηδήσωσιν εἰς τὴν θάλασσαν. Τρυφερὰ, ἀλλ' ὡραία καὶ εὐγενὴς εἶναι ἡ νεανικὴ μορφὴ τοῦ Διονύσου, καὶ θείως ἀξιοπρεπὴς ἡ ἀπάθεια μεθ' ἧς κάθηται παίζων μετὰ τοῦ πάνθηρός του. ἐν ᾧ οἱ Σάτυροι, νευρώδη καὶ ἔντονα ἔχοντες τὰ σώματα, κολάζουσι τοὺς ἀνδραποδιστὰς, παρ' οἷς συνδυάζεται ἐντέχνως ἡ μίξις τῆς διπλῆς φύσεως τοῦ δελφῖνος καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἦν προσφιλὲς εἰς τοὺς Ἀθηναίους τεχνίτας (1), καὶ ἴσως τὸ ὡραιότατον τοῦτο μικρογράφημα (οὗ δείγματα ἐν Πιν. IA, 6) νὰ εἶναι ἄλλης μεγαλητέρας παραστάσεως ἀντιγραφὴ πρόχειρος.

Ἐκ βάθρων δ' εὑρεθέντων ἐν τῇ Ἀκροπόλει, γινώσκονται καὶ ἕτεροι τινὲς γλύπται τῆς ἐποχῆς ταύτης, οἵτινες εἰργάσθησαν ἐν Ἀθήναις, ὁ Ἐξήκεστος, ὁ Στράβαξ, ὁ Πολύμνηστος, ὁ Κέγχραμις, ὁ Νικόμαχος (1)· ἀλλὰ πλὴν τῶν ὀνομάτων, καὶ τῆς ἐποχῆς, ἥτις ἐκ παλαιογραφικῶν διδομένων ἐξάγεται, οὐδὲν ἕτερον περὶ αὐτῶν γινώσκεται.

(1) Φιλόστρ. Εἰκ. Α'., 19.

Ξένοι ἐν Ἀθήναις.

Καίτοι δ' ἐκπεσοῦσαι αἱ Ἀθῆναι τῆς ὑψηλῆς αὐτῶν πολιτικῆς περιοπῆς, ἔμενον ὅμως πάντοτε ἡ καλλιτεχνικὴ τῆς Ἑλλάδος ἑστία, καὶ πολλοὶ ξένοι ἐμορφοῦντο εἰς αὐτῶν τὰ ἐργαστήρια, καὶ πολλοὶ ἀλλαχοῦ διδαχθέντες ἀντεφιλοτιμοῦντο πρὸς τοὺς καλλιτέχνας τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἤρχοντο νὰ καθιερώσωσι τὴν φήμην των ἐπὶ τοῦ μεγάλου καὶ πανελληνίου τούτου θεάτρου.

Σθένις ὁ Ὀλύνθιος (2), ὃν εἴδομεν (3) μετὰ τοῦ Λεωχάρους συνεργαζόμενον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐποίησε καὶ Θεῶν ἀγάλματα, Διός, Ἀθηνᾶς καὶ Δήμητρος, τὰ μετατεθέντα ἔπειτα εἰς τὸν ἐν Ῥώμῃ ναὸν τῆς Ὁμονοίας, ἔτι δὲ καὶ γυναῖκας κλαιούσας, θυούσας καὶ προσευχομένας (4), καὶ φιλοσόφους (5), καὶ ἀθλητὰς (6), καὶ μάλιστα ἐπηνεῖτο αὐτοῦ ὁ ἐν Σινώπῃ Αὐτόλυκος (7), υἱὸς μὲν τοῦ Ἑρμοῦ, πάππος δὲ τοῦ Ὀδυσσέως, καὶ θεμελιωτὴς τῆς Σινώπης.

Καὶ ὁ Ἡρόδοτος, Ὀλύνθιος ὢν καὶ αὐτὸς, μεταξὺ ἄλλων γυναικείων ἀγαλμάτων, ἐργασθεὶς καὶ τὰς Ἑταίρας Φρύνην καὶ Γλυκέραν (8) ἀποδεικνύει ὅτι ἐπιμελῶς ἡ τέχνη ἠσκεῖτο καὶ ἐν Ὀλύνθῳ, καὶ ὅτι καλλιτεχνικὴ σχέσις ὑπῆρχε ματαξὺ Ὀλύνθου καὶ Ἀθηνῶν.

(1) Ant. Hell. II, Ἀρ. ἀρ. 1102. 1010. 1178.—(2) Παυσ. ΣΤ, 16.—(3) Σ. 375—(4) Pl. 34, 19, 32.—(5) Spon. Ἐπιγρ. ἐν Ῥώμῃ, villa Mathei.—(6) Παυσ. ΣΤ. 16. 17.—(7) Πλουτ. Λουκ. 23. -Στράβ. ΙΒ. σ. 546.-Ἀππιαν. Μιθρ. 83.— (8) Παυσ. Γ, 18.

Ἰδίως ὅμως μεταξὺ τῶν ξένων καλλιτεχνῶν, ὅσοι ἐν Ἀθήναις ἐμορφοῦντο, διεκρίνοντο οἱ Πάριοι, παροτρυνόμενοι βεβαίως εἰς τῆς γλυπτικῆς τὴν ἄσκησιν ὑπὸ τῆς ὡραίας ὕλης ἣν παρεῖχεν αὐτοῖς ἡ λαμπρὰ λατομεία των. Ἄλλοτε εἶχε παραγάγει ἡ νῆσος τὸν Κολώτην καὶ τὸν Ἀγοράκριτον· ἤδη δὲ, ἀφ' οὗ ἡ δόξα τῶν Ἀθηνῶν ἤρξατο θαμβουμένη, τόσῳ λαμπρότερος ἀνεδείχθη εἷς Πάριος καλλιτέχνης, ὁ Σκόπας, ἴσως υἱὸς Ἀριστάνδρου τοῦ γλύπτου, ὅστις, κατὰ Παυσανίαν (1), κατεσκεύασεν ἐν Ἀμύκλαις τρίπουν καὶ Σπαρτιάτιδα ἔχουσαν λύραν, μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς ναυμαχίαν. Ὑποτίθεται δὲ τοῦτο, διότι ἐν ἐπιγραφῇ (2) τῆς 160 Ὀλυμπιάδος ἀναφέρεται Ἀρίστανδρός τις Πάριος, υἱὸς Σκόπα, καὶ, ὡς γνωστὸν, ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς οἰκογενείαις τὰ αὐτὰ ὀνόματα μετέβαινον συνήθως ἀπὸ τρίτης εἰς τρίτην γενεάν. Ὁ Πλίνιος (3) καταριθμεῖ τὸν Σκόπαν μετὰ τῶν καλλιτεχνῶν τῆς 87 Ὀλυμπιάδος, ἀλλὰ κατὰ προφανῆ ἀναχρονισμόν, διότι περὶ τὴν 107 Ὀλυμπιάδα ἔζη καὶ εἰργάζετο ἔτι εἰς τὸ Μαυσωλεῖον. Κυρίως δ' ἦν σύγχρονος τοῦ Πραξιτέλους, καὶ ὡς πρὸς τὸν τῆς τέχνης ῥυθμὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς αὐτὸν, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὸν Μύρωνα συγγενὴς, ὡς ὁ μὲν, τοῦ ἐντελοῦς κάλλους, ὡς ὁ δὲ, τῶν βιαιοτέρων κινήσεων καλλιτέχνης, ἀλλὰ κινήσεων ψυχικῶν μᾶλλον ἐκφραζομένων διὰ τοῦ σώματος, καὶ ἤθους παθαινομένου, χωρὶς νὰ καταστρέφῃ τὴν ἁρμονίαν τοῦ καθόλου καλοῦ.

Κατάλληλος τοῦ ἤθους τούτου παραστάτης ἦν εἰκότως ὁ Διόνυσος, ὁ Θεὸς τῆς θορυβώδους καὶ ζωηρᾶς εὐθυμίας. Τούτου ἄγαλμα λίθινον ὑπὸ Σκόπα, Διόνυσος Πατὴρ (Liber pater), ὑπῆρχεν ἐν Κνίδῳ (4). Ἀλλὰ τοῦ

(1) Γ. 18.— (2) C. I. n. 22856. — (3) 34, 19. — (4) Pl. 36, 4, 5.

κύκλου τούτου περιφημότατον ἔργον ἦν ἡ Χιμαιροφόνος Μαινὰς ἢ Βάκχη, ἐκ Παρίου λίθου πεποιημένη. Αὐτὴν ὁ Καλλίστρατος, ἐν ῥητορικῇ καὶ ἐπιτετηδευμένῃ διηγήσει (1), περιγράφει ὡς ἐρίφιον ἐσπαραγμένον ἀντὶ θύρσου εἰς τὴν χεῖρά της ἔχουσαν, ἐν ᾧ ἡ κόμη αὐτῆς λυτὴ, ἐν τῇ βακχικῇ παραφορᾷ ἀγρίως ἀνηρπάζετο ὑπὸ τοῦ ἀνέμου· « *Ἀνεῖτο δὲ ἡ κόμη ζεφύρῳ σοβεῖν, καὶ εἰς τριχὸς ἄνθησιν ὁ λίθος ὑπεσχίζετο* ». Ἐν τῇ διθυραμβικῇ δὲ γλώσσῃ του λέγει καὶ τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου αὐτῆς ὡς αἴσθησιν δηλοῦσαν καὶ θειασμὸν, καὶ ψυχὴν ὑπὸ βακχικῆς μανίας οἰστρηλατουμένην. Καὶ παντοῖα δ' ἐπιγράμματα (2) ψάλλουσι τὸ ἐπίσημον τοῦτο καλλιτέχνημα, ὃ, κατά τινα ἐξ αὐτῶν, φαίνεται ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις μετακομισθὲν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἄγαλμα οὐδὲν σώζεται, δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπομίμημα τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Σκόπα, ἀλλὰ πολλὰ ἀνάγλυφα, καίτοι διαφορὰς ἔχοντα πρὸς ἄλληλα, ἀνάγονται ὅμως πιθανῶς εἰς τὸ κοινὸν πρωτότυπον τοῦτο. Ἓν τῶν καλλιτέρων (3) παριστᾷ τὴν Βάκχην ἐν βιαιοτάτῃ κινήσει εἰς τὰ ἐμπρὸς φερομένην. Ἡ δεξιὰ αὐτῆς χεὶρ τὴν μάχαιραν τῶν θυσιῶν φέρουσα, ῥίπτεται κύκλῳ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν, ἥτις ἰσχυρῶς κύπτει ἐν τῇ ὁρμῇ τῆς φορᾶς· εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν, πρὸς τὰ ὀπίσω ἀπὸ τοῦ σώματος ἀφεστῶσαν πρὸς μείζονα ἔκφρασιν τῆς ὁρμητικῆς κινήσεως, καὶ διὰ τὴν ἰσορροπίαν προσέτι, ἔχει τὰ λείψανα τοῦ ἐσπαραγμένου σφαγίου. Ὡς ἐκβεβακχευμένη ῥίπτεται εἰς τὰ πρόσω· τὸ σῶμά της φαίνεται κυματοῦν, καὶ ὁ ἄνεμος κολποῖ ἰσχυρῶς τὸν χιτωνίσκον αὐτῆς καὶ τὸ ἱμάτιον· ἡ κόμη αὐτῆς δὲν

(1) Ἐκφρ. Αγ. 2. — (2) Anall. I. σ. 142, ἀρ. 75. - II, σ. 347; ἀρ. 2. - Ἴσως III, σ. 89. ἀρ. 58. - σ. 208. ἀριθ. 278. —(3) DENKM. ἐν Villa Borghesi. Zoëga, Bass. riliev. II, 85. 15 καὶ 84. 106., καὶ Mus. Capit. IV, 85.

εἶναι λυτὴ ὡς εἰς τὴν Μαινάδα τοῦ Σκόπα· ἀλλὰ κατὰ τὰ λοιπὰ δυσκόλως δύναται νὰ παραγνωρισθῇ ἡ συγγένεια καὶ τούτου τοῦ ἔργου πρὸς τὴν ἀρχέτυπον τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου σύνθεσιν. Πρὸ δὲ πάντων συντελεῖ εἰς τὸ νὰ πιθανολογήσῃ αὐτὴν ἡ περίστασις ὅτι καὶ ἐν τῷ ἀναγλύφῳ τούτῳ ὁ παράφορος οἶστρος κατ' οὐδὲν συνταράττει τὴν ἀγνὴν καλλονὴν τοῦ προσώπου, εἰς δὲ τὴν δύσκολον θέσιν τοῦ σώματος ὅτι ἐπικρατεῖ σοφὴ ἁρμονία, καὶ ἡ βία τῶν κινήσεων δὲν καταστρέφει, ἀλλὰ μόνον ποικίλλει τὴν χάριν αὐτοῦ.

Τῆς αὐτῆς βεβαίως κατηγορίας καὶ τοῦ αὐτοῦ ἤθους ἦσαν αἱ δύο αὐτοῦ Ἐ ρ ι ν ν ῦ ς ἐκ λυχνίτου ἐν Ἀθήναις κατεσκευασμέναι(1), καὶ ἀναμφιβόλως ἐν τῷ ὑπὸ τὸν Ἄρειον Πάγον τεμένει τῶν Εὐμενίδων ἱδρυμέναι, ὅπου αἱ ἄγριαι τῶν Θεῶν ποινήτριαι δὲν παρίσταντο βλοσυραὶ οὐδὲ δυσειδεῖς, κατὰ τὴν περὶ αὐτῶν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου (2), ὅστις λέγει, ὡς αὐτὸν τὸν ῥυθμὸν τοῦ Σκόπα χαρακτηρίζων· « *Τοῖς δὲ ἀγάλμασι τούτοις ἔπεστιν οὐδὲν φοβερόν* ». Ἰδέαν αὐτῶν τινα δύνανται ἴσως νὰ δώσωσιν ὡραῖαι τινὲς κεφαλαὶ Μεδούσης ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων, οἷα ἡ Ῥ ο ν δ α κ ν ί α λεγομένη ἐν τῇ τοῦ Μονάχου Γλυπτοθήκῃ.

Οὐδὲν φυσικὸν θέαμα τοσοῦτον ἰσχυρῶς συγκινεῖ τὴν ψυχὴν καὶ ἐμπνέει αὐτῇ πόθους ἀχαλινώτους, ὡς τὸ τῆς ἀχανοῦς ἢ τῆς τρικυμιώδους θαλάσσης. Ἡ ἔκφρασις τοιούτων αἰσθημάτων ἥρμοζεν εἰς τὴν ζωηρὰν γλυφίδα τοῦ Σκόπα, ὅστις, ἐφάμιλλος καὶ κατὰ τοῦτο δειχθεὶς τοῦ Μύρωνος, ἐποίησεν ἐπίσης σύμπλεγμα πολυκίνητον καὶ παμποίκιλον θ α λ α σ σ ί ω ν πλασμάτων, τὴν εἰς τὸν Ἀχιλλέα προσαγωγὴν τῶν Ἡφαιστείων ὅπλων πιθανῶς παριστῶν (3), καὶ ἴσως δι' ἀέτωμα ναοῦ κατ' ἀρχὰς προσδιωρισμένον. Τοῦτο ἐπὶ Πλινίου (1) εἰς τὸν ἐν Ῥώμῃ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος κείμενον, ὃν ὁ Δομίτιος ἔκτισεν εἰς τὸν Φλαμίνιον κίρκον, περιεῖχεν Ἀχιλλέα μετὰ Ποσειδῶνος καὶ Θέτιδος, ἔτι δὲ Νηρηίδας ὀχουμένας ἐπὶ Δελφίνων, κήτη καὶ ἱπποκάμπας, Τρίτωνας, τὸν χορὸν τοῦ Φόρκου, καὶ πολλὰ ἄλλα ἐνιάλια τέρατα. Ὁ Πλίνιος θεωρεῖ αὐτὸ ὡς ἔργον θαυμασμοῦ ἄξιον, καὶ ἀρκοῦν ὁλην καλλιτέχνου ζωὴν νὰ ἐνασχολήσῃ. Δὲν εἶναι δ' ἀπίθανον εἰς αὐτὸ ν' ἀπέβλεπεν ὁ Βιργίλιος ἐν τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ τῆς Αἰνιάδος (στ. 816.), καὶ εἰς αὐτοῦ μιμήσεις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μεμακρυσμένας πρέπει ν' ἀποδοθῶσι διάφορα σωζόμενα ἀνάγλυφα, ἅτινα εἰς τοιαύτης φύσεως περιστρέφονται παραστάσεις (2).

Ὁ καλλιτέχνης τῶν ψυχικῶν τρικυμιῶν ἦν ὁ πάντων οἰκειότατος ὅπως πλάσῃ, ὡς παραστάτιν αὐτῶν καὶ τὴν Θεὰν ἥτις τὰς ταραχωδεστέρας διεγείρει ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ· καὶ τῷ ὄντι διέπρεψεν εἰς διάπλασιν, μεταξὺ ἄλλων, τῆς Ἀ φ ρ ο δ ί τ η ς, ἣν πρῶτος, καὶ πρὸ τοῦ Πραξιτέλους αὐτοῦ, ἐτόλμησε νὰ παραστήσῃ γυμνήν. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἦν ἐν τῷ Φλαμινίῳ κίρκῳ τῆς Ῥώμης, ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Βρούτου Καλλαίκου, καὶ τοσοῦτον ὡραῖον ἐκρίνετο, ὥστε ὁ Πλίνιος λέγει (3) ὅτι περίφημον θὰ καθίστα πᾶσαν ἄλλην πόλιν, καὶ ἐν Ῥώμῃ πολὺ μᾶλλον θὰ ἐξετιμᾶτο, ἂν δὲν ἔβλαπτεν αὐτὸ ἡ αὐτόθι σώρευσις τῶν ἀριστουργημάτων, καὶ τὸ πολυάσχολον τῶν κατοίκων. Ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ ἦν καὶ Ἄ ρ η ς τοῦ αὐτοῦ καλλιτέχνου, κολοσσιαῖος, καθήμενος. Ἡ θέσις αὕτη, σπανία, καὶ ὀλίγον κατάλληλος διὰ τὸν Θεὸν τοῦ πολέμου, πιθανὸν καθιστᾷ ὅτι τὸ ἄγαλμα αὐτοῦ ἦν ἐν τῷ σχήματι τούτῳ

(1) Κλ. Ἀλεξ. Προτρ. σ. 12. — (2) A, 28. — (3) Welck. Alt. Denkm. I, σ. 204.

(1) 36, 4, 7.—(2) Mus. P. Cl. IV. 33, καὶ V, 20. — (3) 36, 4, 7.

μοναδικόν· ὥστε ἴσως αὐτοῦ ἀντίγραφον, ἂν ὄχι καὶ αὐτό τὸ πρωτότυπον, εἶναι ὁ σωζόμενος σήμερον ἐν Ῥώμῃ, ἐν τῇ Λουδοβισίᾳ ἐπαύλει(1), καθήμενος Ἄρης, ὁ τὴν τέχνην ἐξαίσιος, ἰσχυρὰν ψυχικὴν δεικνύων συγκίνησιν, ἐρωτίδια δ' ἔχων μεταξὺ τῶν ποδῶν του, τὸ βλέμμα ὑψῶν, καὶ ὡς ἀτενίζων ἀντικείμενόν τι ὑψηλότερον αὐτοῦ ἱστάμενον. Πιθανὸν δὲ φαίνεται ὅτι ἦν ἐν συμπλέγματι εἰργασμένος μετὰ τῆς γυμνῆς ἐκείνης Ἀφροδίτης, καὶ παρίστατο ὡς ἐραστὴς θαυμάζων αὐτὴν καὶ ποθῶν.

Ἡδυπάθειαν ἧττον ἰδανικὴν καὶ ὑλικωτέραν, ἀλλὰ βεβαίως πάντοτε ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ καλοῦ ἐγκλειομένην, πρέπει νὰ ἐξέφραζεν ἡ ἐν Ἡλιδι χαλκῆ Π ά ν δ η μ ο ς αὐτοῦ Ἀ φ ρ ο δ ί τ η, ἡ ἐπὶ τράγου καθημένη. Τίς δ' ἦν ἐν γένει ἡ φύσις τῶν αἰσθημάτων ἃ παρίστων ἢ ἃ διήγειρον αἱ Ἀφροδίται τοῦ Σκόπα, ἀποδεικνύει τὸ ἐν Σαμοθράκῃ σύμπλεγμα *Ἀφροδίτης, Πόθου καὶ Φαέθοντος* (2), ὡς καὶ τὸ ἀνάλογον τούτου ἔργον, τὸ τὴν λεπτότητα συγχρόνως τῆς γλυφίδος τοῦ ἐξόχου καλλιτέχνου εἰς διάκρισιν τοῦ ἤθους συγγενῶν παραστάσεων ἀποδεικνύον, ἐν τῷ Ἀφροδισίῳ δὲ τῶν Μεγάρων ἀνακείμενον σύμπλεγμα τοῦ «*Ἔρωτος, Ἱμέρου καὶ Πόθου*» (3).

Μεταξὺ τῶν κινήσεων ὅσαι τὴν ψυχὴν θορυβοῦσαι, ἐπιλάμπουσι καὶ εἰς τὴν τοῦ σώματος ἔκφρασιν, μία τῶν εὐγενεστέρων εἶναι ἡ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς μουσικῆς καὶ ποιήσεως. Τὸν θεῖον αὐτῆς ἀνταπρόσωπον, τὸν Ἀ π ό λ λ ω ν α, διέπλασε μεγαλοφυῶς ὁ Σκόπας, ὡς *κιθαρῳδὸν*, ὑφ' ὑψηλοῦ φερόμενον οἴστρου, ποδήρη χιτῶνα ἐνδεδυμένον μεγαλοπρεπῶς, καὶ τὴν λύραν διὰ χειρὸς ἔχοντα. Ἵστατο δὲ μετὰ ταῦτα ἐν Ῥώμῃ τὸ ἔξοχον τοῦτο ἔργον μεταξὺ δύο ἀγαλμάτων τῆς Λητοῦς καὶ Ἀρτέ-

(1) Overbeck, Gesch. d. gr. Plast. II, σ. 15, σχ. 64.— (2) Pl. Αὐτ. —(3) Παυσ. Α. 43.

μιδος, ὡς λέγει ὁ Προπέρτιος (1) (Intem matrem deus ipse interque sororem Pythius in longa carmina veste sonat), ὧν τὸ μὲν ἦν τοῦ Πραξιτέλους, τὸ δὲ τοῦ Τιμοθέου ἀριστούργημα· καὶ ὁ ναὸς ἐπίτηδες διὰ τοῦτο τὸ ἐξαίσιον σύμπλεγμα ᾠκοδομήθη ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐν Ἀκτίῳ νίκης, διὸ καὶ Ἄκτιος ἡ Παλατῖνος ἐπεκαλεῖτο ὁ ἐν τῇ ἀρχαιότητι περίφημος οὗτος Ἀπόλλων. Ἡ διάπλασις αὐτοῦ δὲν ἦν ὅλως πρωτότυπος. Χαλκοῦν Κιθαρῳδὸν Ἀπόλλωνα περιγράφει ὁ Ἀπουλήϊος (2), ἐν Σάμῳ ὑπὸ Β α θ ύ λ λ ο υ τινὸς ποιηθέντα· καὶ ὁ Βαθύλλος οὗτος ἦν ἀρχαῖος τεχνίτης, διότι ὁ Ἀνακρέων(3) (Ὀλυμ. 60—65) ἀναφέρει καὶ αὐτὸν καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ λέγων· « *Ἦν δ' ἐς Σάμον ποτ' ἔλθῃς, γράφε Φοῖβον ἐκ Βαθύλλου* ». Ἀνάγλυφά τινα ἀρχαϊκά, ἐν τοιούτῳ σχήματι παριστῶντα τὸν Φοῖβον, πρέπει εἰς τοῦ Βαθύλλου τὸ ἔργον πιθανώτατα ν' ἀναχθῶσιν (4). Εἰς αὐτὸν ὑπάγεται καὶ τὸ ἐν Ἀθήναις εὑρεθὲν, περὶ οὗ εἴπομεν ἀνωτέρω ἐν σελ. 200. Τὸ ἤδη λοιπὸν γνωστὸν τοῦτο καὶ παραδεδεγμένον σχῆμα τοῦ κιθαρῳδοῦ Ἀπόλλωνος ἠκολούθησεν ὁ Σκόπας, ἀλλὰ τελειοποιήσας αὐτὸ ἐπὶ τὸ ἐντελέστερον καὶ ἐνθουσιαστικώτερον. Ἐν Βατικανῷ διατηρεῖται ἄγαλμα (Ιην. 1Β, 1) ἀναμφισβητήτως κατὰ τὸ τοῦ Σκόπα πεποιημένον, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ σύγχρονα νομίσματα τοῦ Αὐγούστου (5), ἔργον πολὺ ἔχον τὸ μεγαλεῖον, εὐγενῆ τὴν μορφὴν, ὑπὸ ποιητικοῦ οἴστρου περιλαμπομένην, πλουσιωτάτην καὶ ἔντεχνον τοῦ

(1) II, 31, 15.—(2) Florid. Σ. 128, ἔκδ. Bip.—(3) ΚΘ, στ. 45.—(4) Zoëga, Bass. Rel. II. T. 99. - Mon. d. Mus. Napol. T. IV. pl. 7, 9, 10.-DENKM. 46, 47.—(5) DENKM. 141. 6- Morelli, Thesaur. Num. Imp. Aug. Tb. XV, 30. - Νόμισμα Νέρωνος, DENKM. 141, C. Αὐτ. Nero. Tb. XI. 20.

χιτῶνος τὴν πτύξιν, ἀλλὰ καί τι θηλυπρεπὲς εἰς τὴν ὅλην παράστασιν.

Ἕτερον δ' Ἀπόλλωνα τοῦ Σκόπα ἀναφέρει ὁ Στράβων (1), Σμινθέα, πατοῦντα μῦν, ἐν τῇ νήσῳ Χρύσῃ παρὰ τῷ Ἑλλησπόντῳ, ὅπου ἀνέκαθεν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην τοῦ ὀξολοθρεύοντος τοὺς φθορεῖς τοῦ χρυσοῦ θέρους ἐτιμᾶτο ὁ Θεὸς(2)· προσέτι καὶ Λητὼ σκηπτοῦχον, μετ' Ὀρτυγίας, φερούσης ὡς βρέφη τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμιν ἐν Ἐφέσῳ (3). Καὶ Ἄρτεμιν Εὔκλειαν ἀναφέρει ἐν Θήβαις ὁ Παυσανίας(4).

Ἕτερα δ' ἔργα τοῦ Σκόπα μνημονεύονται Ἑκάτη ἐν Ἄργει (5), ἀγένειος Ἀσκληπιὸς μεθ' Ὑγείας ἐν Γόρτυνι (6), καὶ ὅμοιος ἐν Τεγέᾳ (7). Ἀθηνᾶ πρόναος ἐν Θήβαις (8), καὶ ἄλλη Ἀθηνᾶ ἐν Κνίδῳ (9), Ἑρμῆς (10), Ἑστία μεταξὺ δύο καθημένη καμπτήρων, Ἡρακλῆς ἐν Σικυῶνι (11), κανήφορος, ἴσως ἐν Ἀθήναις (12), καὶ τέλος τὰ πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Σκόπα, ἢ κἂν ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν αὐτοῦ γενόμενα συμπλέγματα τῶν ἀετῶν τοῦ ἐν Τεγέᾳ ὑπ' αὐτοῦ οἰκοδομηθέντος ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, παριστῶντα, τὸ μὲν «*θήραν τοῦ Καλυδωνίου συὸς*», τὸ δὲ τὴν ἐν Καίκῳ «*μάχην Ἀχιλλέως καὶ Τηλέφου* (13).

Ἀμφίβολον ἔμενε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἂν τοῦ Σκόπα ἢ τοῦ Πραξιτέλους ἀριστούργημα ἦν τὸ περίφημον σύμπλεγμα τῶν Νιοβιδῶν τὸ κατατεθειμένον ἐπὶ Πλινίου (14) εἰς τὸν ἐν Ῥώμῃ ναὸν τοῦ Σωσιανοῦ Ἀπόλ-

(1) IΓ, σ. 604. — (2) Ὁμ. Ἰλ. Α, στ. — (3) ΙΔ. 640. — (4) Θ, 17. — (5) Παυσ. Β, 22. — (6) Αὐτ. Η, 28. — (7) Αὐτ. 47. — (8) Αὐτ. Θ, 10. — (9) Pl. 36, 4, 5. — (10) Ἐπιγρ. Anall. III, σ. 197, ἀρ. 223. — (11) Pl. 36, 4, 7, — — (13) Παυσ. Η, 45. — (14) 36, 4, 8.

λωνος, τὸν ἱδρυθέντα ὑπὸ Γ. Σωσίου, τοῦ ἐπάρχου Συρίας ἐπὶ Μ. Ἀντωνίου (1). Ἡ Νιόβη, θυγάτηρ τοῦ Ταντάλου, γυνὴ δ' Ἀμφίωνος τοῦ βασιλέως τῶν Θηβῶν, καὶ φίλη τῆς Λητοῦς, ἓξ ἔχουσα υἱοὺς καὶ ἓξ θυγατέρας, κατ' ἄλλους δὲ δέκα, δεκαοκτὼ ἢ δεκαεννέα παιδία, ἐκαυχήθη ὅτι εἶναι καλλιτεκνοτέρα τῆς Λητοῦς, καὶ ἀπήτησεν αἱ τιμαὶ ἐκείνης εἰς αὐτὴν ν' ἀποδιδῶνται. Ἐκ τούτων παροργισθέντες ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἄρτεμις, κατετόξευσαν τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ αὐτὴ ὑπὸ θλίψεως μετεβλήθη εἰς βράχον. Τὸ ἔργον τοῦτο, ὃ ὁ Πλίνιος ἀναφέρει διὰ τῶν ξηρῶν λέξεων· « Ἐπίσης ἀμφιβάλλεται ἂν οἱ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σωσιανοῦ θνήσκοντες παῖδες τῆς Νιόβης εἰσὶ τοῦ Πραξιτέλους ἢ τοῦ Σκόπα », ἦν μέγα σύμπλεγμα ἐκ δεκαὲξ τοὐλάχιστον ἀγαλμάτων συγκείμενον, σπανίαν ἐχόντων τὴν καλλονήν, ὡς ἐφάνη ὅτε, τὰ μὲν πιθανώτατα ἐν πρωτοτύπῳ, τινὰ δ' ἐν ἀντιγράφοις, ἀνευρέθησαν εἰς ἀνασκαφάς. Δεκατρία εἰσὶ τὰ τεμάχια τὰ εὑρεθέντα ἐν Ῥώμῃ, κατὰ τὸ ἔτος 1583. Ταῦτα συμπληρωθέντα, διατηροῦνται ἤδη ἐν Φλωρεντίᾳ. Ὑπάρχουσι δὲ τινῶν ἐξ αὐτῶν καὶ ἐπαναλήψεις, ὡς μία ἐν Ῥώμῃ, ἄλλη ἐν Γαλλίᾳ, καὶ ἕτεραι ἀλλαχοῦ, ὅπερ ἀποδεικνύει τοῦ πρωτοτύπου τὴν μεγάλην παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπόληψιν. Καὶ τὰ μὲν ἐπιγράμματα ἀποδίδουσι τὸ σύμπλεγμα μᾶλλον εἰς τὸν Πραξιτέλην. Ἀλλ' ἀφορῶντες εἰς τὴν ἀμίμητον ἐντέλειαν, εἰς τὴν δύναμιν, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ κάλλος μεθ' ὧν ἐν αὐτῷ αἱ σωματικαὶ ἑρμηνεύουσι τὰς σφοδρὰς ψυχικὰς κινήσεις, τὴν ἰσχυρὰν ἀλγηδόνα, τὸν φόβον τοῦ ἐπερχομένου κινδύνου, τὴν ἀμοιβαίαν στοργὴν, τὴν πρόνοιαν περὶ τῆς σωτηρίας ἀλλήλων, τὴν θλῖψιν καὶ τὴν ἀπελπισίαν, κλίνομεν μᾶλλον εἰς τὸ ν' ἀποδώσωμεν τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὴν βιαίως

(1) Δ. Κασσ. ΜΘ, 2.-Pl. 13, 11.

περιπαθῆ γλυφίδα τοῦ Σκόπα, παρὰ εἰς τοῦ Πραξιτέλους τὴν ἠρέμως αἰσθηματικήν. Πάσης περιγραφῆς κρείττων εἶναι ἡ εὐλάβεια μεθ' ἧς ὁ τεχνίτης παρίστησι τὸν σωματικὸν πόνον, τῆς μορφῆς οὕτω τὴν ἤρεμον καὶ καρτερικὴν περιπάθειαν μετὰ τῆς ζωηρότητος ἐκφραστικῶν θέσεων καὶ κινήσεων συνδυάζων, ὥστε οὔτε ψυχρὰν νὰ ἐμφαίνῃ ἀναλγησίαν, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀνανδρείαν καταστρέφουσαν καὶ τὸ ἠθικὸν ἐνδιαφέρον καὶ τὴν σωματικὴν καλλονήν. Οἱ μάρτυρες οὗτοι τῆς θείας ὀργῆς εἰσὶ τόσῳ μᾶλλον ἀξιοθαύμαστοι, καθ' ὅσον ὡς ἄνθρωποι μὲν αἰσθάνονται τὰς πληγάς, ὡς ἥρωες ὅμως τὰς ὑποφέρουσι. Τῆς δὲ Νιόβης (Πιν ΙΒ, 3) ἡ ἔκφρασις εἶναι ἡ ἀπολίθωσις, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἡ ἀποθέωσις τῆς ὑπερτάτης θλίψεως ἐν τῇ φιλοστοργίᾳ· Ἔχουσα ἐγκεκλεισμένην εἰς τὴν ἀγκάλην της τὴν νεωτέραν τῶν θυγατέρων της, φαίνεται ὡς αὐτομάτως ζητοῦσα, οὐχὶ ὅμως καὶ ὡς ἐλπίζουσα, νὰ σώσῃ αὐτὴν, καὶ οἱ ὀφθαλμοί της αἴρονται πρὸς τὸν οὐρανὸν μετ' ἐλέγχου μᾶλλον ἢ μετὰ δακρύων, διότι ἠξεύρει ὅτι ὁ οὐρανὸς εἶναι ἄκαμπτος δι' αὐτὴν, καὶ τοξεύει πρὸς αὐτὸν βλέμμα μετέχον τῆς ὑπερηφάνου συναισθήσεως τῶν ἀδίκως πιεζομένων. Ὁ παιδαγωγὸς, ὁδηγῶν εἰς φυγὴν τὸν νεώτερον τῶν υἱῶν (Πιν. ΙΒ. 2), καὶ καλύπτων αὐτὸν διὰ τοῦ ἰδίου του σώματος, εἶναι ἓν τῶν περιπαθεστάτων συμπλεγμάτων, καὶ τούτου ἀντίστοιχα καὶ ἐφάμιλλα εἰσὶ Νιοβίδης καλύπτων ἀδελφὴν ψυχορραγοῦσαν (Πιν. ΙΒ, 4), καὶ κόρη ζητοῦσα νὰ προασπίσῃ τὸν ἀδελφόν της, ἧς ἀντίγραφον φαίνεται καὶ ἐπὶ σωζομένου δακτυλιολίθου (1). Τὰ δὲ λοιπὰ εἰσὶ δύο φεύγοντες Νιοβίδαι καὶ δύο φεύγουσαι θυγατέρες. Εἷς Νιοβίδης γονυπετὴς καὶ ὄπισθεν τετρωμένος, διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν τὴν πληγήν του, καὶ τὴν δε-

(1) DENKM. 142, 1.

ξιὰν αἴρων εἰς ἔνδειξιν ἀλγηδόνος, θέσιν ἔχων καὶ ἔκφρασιν πλήρη ζωηρότητος· καὶ εἷς Νιοβίδης ἐκτάδην κείμενος καὶ νεκρὸς, οὗ ὅμοιος ὑπάρχει καὶ ἐν Μονάχῳ. Αἱ μορφαὶ πᾶσαι ἔχουσι συγγενικόν τινα τύπον, εἰς πολλὴν ἀκρίβειαν συνιστάμενον ὡς πρὸς τὴν τῆς φύσεως μίμησιν, καίτοι ἐλαττουμένην πάντοτε τῆς τῶν Φειδαϊκῶν ἀριστουργημάτων. Ἡ κατεργασία αὐτῶν, εἰς τὰ ὀπίσθια μάλιστα, εἶναι ἐνίοτε ἐλλειπὴς, ὅπερ φαίνεται ἐπικυροῦν τὴν οὐχὶ ἀπίθανον εἰκασίαν, ὅτι ἦσαν διατεθειμένα ἐν ἀετῷ, καὶ ἐπομένως μόνον ἔμπροσθεν ὁρατά. Ὁ Παυσανίας, ὁμιλῶν περὶ τοῦ σπηλαίου τοῦ ὑπὲρ τὸ θέατρον τοῦ Βάκχου ἐν Ἀθήναις, λέγει (1)· «*Ἀπόλλων ἐν αὐτῷ καὶ Ἄρτεμις τοὺς παῖδας εἰσὶν ἀναιροῦντες τοὺς Νιόβης*». Καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ σπηλαίου ἐκείνου σωζόμενα ἴχνη δεικνύουσιν ὅτι ἀγάλματα ἵσταντο ἐν αὐτῷ εἰς 2 ἢ 3 σειρὰς βαθμοειδῶς ὑψουμένας· καὶ ἴσως ἐπ' αὐτῶν μὲν νὰ ἦσαν τεταγμένοι οἱ Νιοβίδαι, ἀπέναντι δ' αὐτῶν νὰ ἵσταντο οἱ Θεοὶ οἱ αὐτοὺς τιμωροῦνται. Ἂν τοῦτο οὕτως εἶχεν, ἴσως πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὁμοίαν διάθεσιν, καὶ τὴν τῶν Θεῶν ἐπίσης ὁρατὴν παρουσίαν καὶ διὰ τὸ προκείμενον σύμπλεγμα· διότι πιθανώτατα τὸ ἓν ἦτον τοῦ ἄλλου ἀντίγραφον.

Πελοποννησιακὸν ἐργαστήριον.

Ἀλλ ἂν ἐν ταῖς δαμασθείσαις Ἀθήναις ἤκμαζεν ἔτι ἡ γλυπτικὴ, πολλῷ δὴ μᾶλλον ἔπρεπεν ἐν τῇ θριαμβευσάσῃ Πελοποννήσῳ. Καὶ τῷ ὄντι τὸ Ἀργοσικυώνιον ἐργαστήριον ἐξηκολούθησεν εἰσέτι ἀνθοῦν, καὶ πρὸ πάντων ἐν Σικυῶνι, ἴσως διότι μετὰ τῶν Ἀθηνῶν εἶχε ταπεινωθῆ καὶ τὸ Ἄργος. Εἰς τὸ ἐργαστήριον δὲ τοῦτο διατηρήσασα ἡ τέχνη τὸν ἰδιόρρυθμον αὐτῆς χα-

(1) Α, 21.

ρακτῆρα τοῦ ζητεῖν διὰ μέτρων καὶ ἀναλογίας, ἐκ τῶν προτέρων οὕτως εἰπεῖν, τὸ καλὸν ἐν τῷ σώματι, ὃν θαυμασίως ἐξέφρασεν ὁ Πολύκλειτος, προσέλαβε καὶ τὸν τῆς ἐποχῆς, ἐκκλίνασα ἀναλόγως πρὸς τὸ μαλακώτερον, τὸ ὑλικώτερον καὶ τὸ χαριέστερον.

Καὶ ἀναφέρονται μὲν καὶ ἄλλοι τεχνῖται, μαθηταὶ τῶν συγχρόνων τοῦ Πολυκλείτου, ἐργασθέντες Θεοὺς, καὶ εἰκονικοὺς ἀνδριάντας, καὶ μάλιστα ἀθλητάς· μεταξὺ δὲ πάντων διέπρεψεν ἐξόχως ὁ Σικυώνιος Λύσιππος, σύγχρονος τοῦ Πραξιτέλους. Τοῦτον ὁ Πλίνιος (1) τάττει ἐν τῇ 114η Ὀλυμπιάδι· ἀλλ' ἐννοεῖ διὰ τούτου τὸ ἔσχατον αὐτοῦ γῆρας, διότι ἐν Παυσανίᾳ (2) ἀπαντῶμεν αὐτὸν ἐργαζόμενον ἀνδριάντα ἀθλητοῦ νικήσαντος ἤδη ἐν Ὀλ. 102. Καίτοι δ' αὐτοδίδακτος φημιζόμενος, διότι παρὰ τοῦ ζωγράφου Εὐπόμπου ἔμαθεν' ἀκολουθῇ οὐχὶ καλλιτέχνην τινὰ ἰδίως, ἀλλὰ τὴν φύσιν αὐτὴν (3), ὀρθῶς ὅμως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι διδάσκαλον μόνον ἔλαβε τὸν Δορυφόρον τοῦ Πολυκλείτου (4). Ὡς ἡ μεταξὺ Φειδίου καὶ Πολυκλείτου διαφορὰ εἰς τοῦτο ἐνέκειτο, ὅτι ὁ μὲν ἔπλαττε τὴν θείαν μορφὴν ὑπὸ θείου ἤθους ἐμψυχουμένην, ὁ δὲ τὸ ἀνώτατον ἀνθρώπινον κάλλος ἐξ ἀκριβοῦς συμμετρίας πηγάζον, οὕτω διέφερε τοῦ Πραξιτέλους ὁ Λύσιππος καθ' ὅσον ὁ μὲν ἐζωογόνει τὸ σωματικὸν κάλλος δι' ἐκφράσεως ἠρέμα κεκινημένης ψυχῆς, ὁ δ' ἀπέβλεπεν εἰς αὐτοῦ μᾶλλον τοῦ σώματος τὴν διάπλασιν, τὸ μυστήριον τοῦ κάλλους ζητῶν εἰς τὴν ἀνατομικὴν ἐντέλειαν καὶ εἰς τὰς σοφὰς ἀναλογίας αὐτοῦ, ὧν βαθεῖαν ἐποιεῖτο μελέτην, καὶ ἃς μετερρύθμισε συμφωνότερον πρὸς τῶν χρόνων τὰς ἀξιώσεις. Διὰ τοῦτο ὁ Πλίνιος ἐπαινεῖ (5) μετὰ τῆς ἐπιμελείας (Constantiam) συγχρόνως καὶ τὴν

(1) 34, 19.— (2) ΣΤ, 1.— (3) Pl 34, 19, 16, κατὰ Κικέρωνα.— (4) Cic. Brut. 86.— (5) 34, 19, 7.

χάριν αὐτοῦ (elegantiam). Ὁ σκόπελος ὅμως τῆς τοιαύτης τάσεως ἦν, μὴ ἀποκλίνῃ πρὸς δουλικὴν τῆς ὕλης μίμησιν, πρὸς τὸν ἄγαν πραγματισμόν, ὡς λέγουσι σήμερον, μὴ ἀποβῇ εἰς ἀνθρωποποιόν, ὡς πρὸ αὐτοῦ ὁ Δημήτριος (σελ. 315). Ἀλλ' ὁ Λύσιππος εἶχε τὴν συναίσθησιν τοῦ κινδύνου τούτου, καὶ ἤξευρε νὰ τὸν ἀποφύγῃ· δι' ὃ ἔλεγε περὶ ἑαυτοῦ (1), ὅτι ἄλλοι μὲν ἐποίουν τοὺς ἀνθρώπους οἵοι ἦσαν, αὐτὸς δὲ οἵοι «δόξοιεν ἄν» (ab illis facos, quales essent, hominos; a se quales viderentur esse), ἤτοι οἵοι φαίνονται εἰς τοῦ καλλιτέχνου τὸν ὀφθαλμὸν, οἵοι ἔπρεπε νὰ εἶναι. Ἐν ᾧ λοιπὸν, τὴν ἀλήθειαν μάλιστα ἐπιδιώκων (2), μετὰ μεγίστης ἀκριβείας καὶ λεπτότητος εἰργάζετο τὰ καθέκαστα (Argutiæ operum, custoditæ in minoris quoque rebus (3) πολλὰ ἐν ταυτῷ ἐπενόει μεταπλάττων ἐπὶ τὸ εἰδανικώτερον. Οὕτως ἰδίαν τινὰ ἔδωκεν ἔκφρασιν εἰς τὴν τῆς κόμης διασκευὴν· διότι τὸ τοῦ Πλινίου ὅτι «ἐξέφρασεν αὐτὴν» (capillum exprimendo), δὲν δύναται βεβαίως, προκειμένου περὶ καλλιτέχνου γενεὰν ὅλην μεταγενεστέρου τοῦ πλάσαντος τὸν βαθυχαίτην Ὀλύμπιον Δία, νὰ ἔχῃ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου καὶ σχεδὸν συμβολικοῦ τρόπου τῶν παραλλήλων βοστρύχων πρῶτος διέπλασε τὴν κόμην κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτῆς ποικιλίαν. Πλὴν δὲ τούτου, τεχναζόμενος μέγεθος νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην μορφὴν, ἴσως τὸ μέγεθος ὃ βαθμηδὸν ἐξέλειπεν ἤδη τοῦ ἤθους, ἐσμίκρυνε τὰς κεφαλὰς καὶ ἐξῆρεν ἀναλόγως τὰ σώματα, ἰσχνότερα καὶ ἐπιμηκέστερα ποιήσας αὐτὰ (capita minora faciendo quam antiqui; corpora graciliora siccioraque, per quæ proceritas signorum major videretur (4), μετὰ πολλῆς τῆς φειδοῦς βεβαίως, καὶ ἐντὸς τῶν ὅρων τῆς ἀκριβοῦς συμ-

(1) Pl. 34, 19, 6. — (2) Quinct. XII, 10, 9.— (3) Plin. Αὐτ. (4) Αὐτ.

μετρίας, ποικίλλων τὸ καλὸν καὶ οὐχὶ καταστρέφων αὐτό.

Ὁ Λύσιππος χαλκᾶ κυρίως ἔργα ἐποίει· καὶ πρὶν ἢ ἀναπτερωθῇ εἰς καλλιτέχνην, ἦν χαλκοπτης ἁπλοῦς (ærarius [1]). Δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ παραγωγικώτερος τῶν τεχνιτῶν· διότι, ὅταν μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ κληρονόμος αὐτοῦ ἠνέωξε τὸ κιβώτιον εἰς ὃ τακτικῶς συνείθιζεν ὁ γλύπτης ν' ἀποθέτῃ ἀνὰ ἕνα χρυσοῦν στατῆρα δι' ἕκαστον ἄγαλμα ὃ ἐπώλει, εὗρεν ἐν αὐτῷ **1500** στατῆρας [2]· ὥστε ἀτόπως λέγει ὁ Πετρώνιος [3], ὅτι ἓν μόνον ἔργον μεθ' ὑπερβολικῆς ἐπιμονῆς ἐργασθείς, περιέπεσεν εἰς ἔνδειαν καὶ ἀπέθανεν. Ἐκ τῶν ἀναλόγως ὀλίγων ἔργων τοῦ Λυσίππου ἃ περιῆλθον εἰς γνῶσιν ἡμῶν, ἓν τῶν ἐπισημοτάτων καὶ χαρακτηριστικωτάτων διὰ τὸν ῥυθμὸν αὐτοῦ ἦν ὁ Ἡρακλῆς, ὃν πολλάκις καὶ εἰς διαφόρους θέσεις διέπλασεν, ἀλλὰ πιθανῶς κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα πάντοτε. Ἕνα ἐξ αὐτῶν περιγράφει ὁ Λιβάνιος [4] ὡς « *ἑστῶτα ἐν τῇ λεοντῇ* », ἴσως τὸν αὐτὸν τῷ *χαλκῷ*, ὃν ἔστησεν ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πατρίδος του [5], καὶ τῷ «*χαλκῷ Ἡρακλεῖ*», οὗ μνημονεύει ὁ Λουκιανὸς [6]. Ἄγαλμα λίθινον κολοσσιαῖον, εὑρεθὲν εἰς τοὺς λουτρῶνας τοῦ Καρακάλλα (Πιν. ΙΓ'.), καὶ φέρον ἐπιγραφὴν «*Γλύκων Ἀθηναῖος ἐποίει*», γράμμασι γεγραμμένην μεταγενεστέροις, κοινῶς δὲ σήμερον Φαρνέσιος Ἡρακλῆς καλούμενον, ὑπετέθη ὅτι εἶναι αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἡρακλέους ἀντίγραφον ἐξεργασθὲν ὑπὸ Γλύκωνος. Τοὐλάχιστον ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι τὸ πρωτότυπον ἦν ἔργον τοῦ Λυσίππου, διότι καὶ ἕτερον ἀντίγραφον τοῦ αὐτοῦ ἀγάλματος, πολὺ ἔλασσον τὰς διαστάσεις, χρόνων δ' ἔτι μεταγενεστέρων, καὶ ἐργασίας ἱκανῶς ἠμελημένης, ἐν

(1) Αὐτ. — (2) Plin. 35, 17.— (3) Κ. 88.— (4) Ι'δ. Petersen, comm. 7. Lib II. Programm. Havn. 1827. — (5) Παυσ. Β, 9.— (6) Ζεὺς τραγ. 12.

Ῥώμῃ εὑρεθὲν καὶ αὐτό, καὶ ἤδη ἐν Φλωρεντίᾳ διατηρούμενον [1], φέρει ἐπιγραφὴν «*Λυσίππου ἔργον*». Ἀμφότερα δὲ ταῦτα, καὶ δακτυλιόλιθοι [2], καὶ νόμισμα Φιλιππουπολιτῶν τῶν χρόνων τοῦ Καρακάλλα [3], παριστῶσιν ἐν ἀπαραλλάκτοις ἀντιγράφοις τοῦ αὐτοῦ πρωτοτύπου τὸν ἀδάμαστον ἥρωα, τὸν ἡμίθεον τῆς σωματικῆς ῥώμης, οὐχὶ ἐν τῇ ἐντάσει τῶν μεγάλων ἀγώνων του, ἢ λαμπρὸν ἐξ αὐτῶν ἐξερχόμενον, ἀλλὰ κεκοπιακότα ἐκ τῶν κατορθωμάτων του, λύσαντα τὰ μυώδη του μέλη, καὶ ἀναπαυόμενον ὡς ἀνεπαύετο ἡ Ἑλλὰς μετὰ τοὺς ἐνδόξους της ἄθλους. Ἐπὶ τοῦ ῥοπάλου του ἔχει ἐῤῥιμμένην τὴν λεοντῆν του, καὶ τὸ ἄχρηστον ἤδη ὅπλον τῶν θριάμβων του εἰς βράχον ἐρείδων, στηρίζει ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἀριστερὰν μάλην του, καὶ ἐπ' αὐτοῦ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τῶν νευρωδῶν του ποδῶν φέρει τοῦ σώματός του ὅλον τὸ βάρος καὶ ὅλον τὸν ὄγκον. Τὸ σῶμα δὲ τοῦτο, ἐξαισίου ἐργασίας, μυῶδες ὅλον καὶ γονατῶδες, δεικνύει τὸν ὑπέρτατον δυνατὸν βαθμὸν ἀναπτύξεως ἀθλητικῆς ἀνδρείας. Ἀλλ' οἱ μῦς, ὡς κυματώδεις λοφίσκοι σωρευόμενοι, ὑπερβαίνουσι τῆς ἐγκρατοῦς τέχνης τὰ ὅρια, καὶ φαίνεται ὅτι ἀτέλεια τῆς ἀντιγραφῆς ἐξογκοῖ μέχρις ὑπερβολῆς ὅ,τι ἐν τῷ πρωτοτύπῳ πεφεισμένως μᾶλλον καὶ λεπτῶς ὑπεδείκνυτο. Ἡ κεφαλὴ εἶναι κατὰ τὰς Λυσιππείους ἀναλογίας μικροτάτη ὡς πρὸς τὸ σῶμα, καὶ αὐξάνει τὴν ἐκ τοῦ γιγαντιαίου κορμοῦ ἐντύπωσιν. Κλίνει δ' ἐλαφρῶς συνοφρυουμένη, ὡς ἀνθρώπου πλανῶντος τὸ πνεῦμα εἰς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος.

Ἀλλ' ὁ πάντων τῶν Ἡρακλέων αὐτοῦ περιφημότα-

(1) **DENKM. 151.** Bianchini, palazzo dei Cesari T. 18.— (2) **DENKM. 154.** - Wicar, Galer. de Flor. T. III, pl. 24. — (3) **DENKM. 155.**

τος ἐν τῇ ἀρχαιότητι (1) ἦν ὁ τῆς Τάραντος, ὃν ὁ Φάβιος Μάξιμος μετέφερεν εἰς τὸ Καπιτώλιον, καὶ ἐκεῖθεν ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὸ Ἱπποδρόμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου τὸν κατέστρεψαν χωνεύσαντες αὐτὸν εἰς χαλκὸν ἐν 1202 οἱ σταυροφόροι (2). Νικήτας ὁ Χωνιάτης (3), ὅστις ἐξ ἀμαθείας καλεῖ Λυσίμαχον τὸν κατασκευάσαντα τὸν κολοσσὸν, περιγράφει αὐτὸν ὡς Ἡρακλέα εὔρωστον καὶ βαθυχαίτην, ἄοπλον, καὶ σύννουν καθήμενον ἐπὶ τοῦ κοφίνου δι' οὗ ἐξετέλεσε τὸν περὶ τὸν Αὐγείαν ἆθλον, τὴν λεοντῆν ἔχοντα ἐπὶ τούτου ἐστρωμένην, καὶ τὸν μὲν ἀριστερὸν ἀγκῶνα στηρίζοντα εἰς τὸ καμφθὲν γόνυ, καὶ τὴν κεκμηκυῖαν κεφαλὴν εἰς τὴν χεῖρα, τὸν δὲ δεξιὸν βραχίονα ἐκτείνοντα εἰς τὸ δεξιὸν σκέλος. Ἦν δὲ τοιοῦτον τοῦ ἀγάλματος τούτου τὸ μέγεθος, ὥστε τὸ σκέλος αὐτοῦ ἦν ἀνδρόμηκες, καὶ ὁ ἀντίχειρ εἶχε πάχος ἀνδρός. Ὅτι δ' ἡ περιγραφὴ τοῦ Βυζαντινοῦ ἱστορικοῦ εἶναι ἀκριβὴς, ἀποδεικνύουσι δακτυλιόλιθοι, ἐφ' ὧν ἀπαντῶνται τοῦ κολοσσοῦ τούτου ἀντίγραφα (4).

Ἀρχαῖα ἐπιγράμματα (5) περιγράφουσι τοῦ Λυσίππου ἕτερον Ἡρακλέα ὑπὸ τοῦ Ἔρωτος δαμασθέντα καὶ ἀφοπλιζόμενον. Τούτου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀπομίμημα ὑπάρχει ἐπὶ δακτυλιολίθου (6), παριστῶντος τὸν Ἡρακλέα φέροντα μὲν τὴν λεοντῆν καὶ τὸ ῥόπαλον· ἀλλ' ἐνῷ αἴρει τοῦτο ὅπως πατάξῃ τινὰ παρὰ πόδας ἐχθρὸν, πιθανῶς αὐτὸν τὸν ἔρωτα, τὸ πο-

(1) Πλουτ. Φ. Μξ. 22. - T. Liv. IX, 44. - Pl. 34, 48. - Στράβ. ΣΤ, 278. — (2) Ἀνωνυμ. Ἀρ. 79. - Σουϊδ. φ. ΒΑΣΙΛΙΚΑ.—(3) Κ. ΣΤ, σ. 687 καὶ 859, ἔνδ. Bonn.—(4) DENKM 156. Lippert. Daktyl. Scrin. II, p. I, n. 231. — (5) Anall. II, σ. 280, 4 καὶ σ. 226, 52. - Spon. Misc. σ. 51. — (6) DENKM. 157. - Lipp. I, 281.

νηρὸν βρέφος ἐπήδησεν εἰς τὰ νῶτα αὐτοῦ, καὶ κλίνον τὴν ταύρειον κεφαλήν του, κάμπτει τὸ γόνυ του μέχρι γῆς.

Ἀναφέρουσι προσέτι ὁ Μαρτιάλος (1) καὶ ὁ Στάτιος (2) μικρὸν τοῦ Λυσίππου χαλκοῦν Ἡρακλέα, Ἐπιτραπέζιον καλούμενον, μόλις ποδιαῖον τὸ ὕψος, καθήμενον ἐπὶ βράχου, ἐφ' οὗ εἶχεν ἡπλωμένην τὴν λεοντῆν, τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ἄνω ἐν βακχικῇ βεβαίως ἐκφράσει στρέφοντα, καὶ ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ ἔχοντα ἔκπωμα, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ τὸ ῥόπαλον. Τοῦτον περιέφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Ἀλέξανδρος, καὶ μετὰ ταῦτα περιῆλθεν εἰς κτῆσιν τοῦ Ἀννίβου, τοῦ Σύλλα καὶ ἄλλων. Ὡς ἀντίγραφον δὲ τούτου ἐξέλαβόν τινες τὸν κατ' ἐπιγραφὴν ὑπό τινος «Ἀπολλωνίου Νέστορος Ἀθηναίου» εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους κατασκευασθέντα, καὶ ἐν Ῥώμῃ, εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ Πομπηϊανοῦ θεάτρου ἀνευρεθέντα περίφημον καὶ ὡραῖον κορμὸν (Torso) ἀναπαυομένου Ἡρακλέους. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἀπεδείχθη ἐσφαλμένη, καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ θέλουσα τὸν Ἡρακλέα τοῦτον παρακαθήμενον πλησίον γυναικὸς (3). Τὸ μόνον ἀληθὲς φαίνεται ὅτι ἦν καὶ οὗτος Ἡρακλῆς ἀναπαυόμενος, ὑπὸ τοῦ Λυσίππου, ἢ κατ' ἐκείνου τὸν ῥυθμὸν πεποιημένος (4).

Ἐποίησεν ὅμως καὶ ἄθλους Ἡρακλέους ὁ Λύσιππος, κατὰ παραγγελίαν ἀναμφιβόλως, δι' Ἀλυζίαν ἐν Ἀκαρνανίᾳ (5), ὅθεν Ῥωμαῖος στρατηγὸς μετέφερε τὰ ἔργα ταῦτα εἰς Ῥώμην. Ἄγνωστον δ' ἂν ἦσαν ταῦτα ἓν μέγα, ἢ δώδεκα μικρὰ χαλκᾶ συμπλέγματα, ὧν ἀντίγραφα θεωροῦνται τινὲς τῶν ἐν διαφόροις Μου-

(1) IX, 44—45. — (2) Silv. IV, 6. — (3) Overbeck. Gesch. d. Griech. Plastik, II, 231.—(4) Overbeck. Gesch. d. Plast. II, Fig. 83.— (5) Στράβ. I, 459.

σείοις σωζομένων ὡραιοτέρων παραστάσεων τῶν Ἡρακλείων ἄθλων (1).

Καὶ Θεῶν δ' ἀγάλματα ἐποίησεν ὁ παραγωγικώτατος οὗτος γλύπτης, κολοσσοὺς Διός, τὸν μὲν ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Σικυῶνος (2), ὅπου ἦν καὶ ὁ Ἡρακλῆς αὐτοῦ, ἕτερον δ' ἐπίσης μετὰ τοῦ Ἡρακλέους ἱστάμενον ἐν Τάραντι (3), χαλκοῦν τεσσαρακοντάπηχυν, θαῦμα ἰσοσταθμίας, κινούμενον μὲν διὰ τῆς χειρὸς, χωρὶς ὅμως αἱ σφοδρότεραι θύελλαι νὰ δύνανται νὰ τὸν ἀνατρέψωσι, πρὸς ὃ καὶ στήλη ἀνηγέρθη εἴς τινα ἀπόστασιν, θραύουσα τὴν ὁρμὴν τοῦ ἀνέμου. Ἦν δὲ τοσοῦτον ὀγκώδης, ὥστε οἱ Ῥωμαῖοι δὲν κατώρθωσαν νὰ τὸν ἀποκομίσωσι μετὰ τοῦ Ἡρακλέους. Καὶ δύο ἄλλα Διὸς ἀγάλματα ὑπ' αὐτοῦ ποιηθέντα γνωρίζει ὁ Παυσανίας, τὸ ἐν Μεγάροις μετὰ τῶν Μουσῶν τεθειμένον (4), καὶ τὸν Νεμεῖον Δία ἐν Ἄργει (5). Προσέτι δὲ ἐποίησε καὶ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ Ἑρμῆν περὶ τῆς λύρας ἐρίζοντας, ἐν Σικυῶνι (6), καὶ Ἔρωτα χαλκοῦν ἐν Θεσπιαῖς (7). Ὁ δὲ Λουκιανὸς (8) ἀναφέρει καὶ χαλκοῦν Ποσειδῶνα ἐν Κορίνθῳ, καὶ Διόνυσον· καὶ ὁ Πλίνιος (9), Σάτυρον ἐν Ἀθήναις, καὶ τέθριππον τῶν Ῥοδίων, φέρον τοῦ Ἡλίου τὸ ἄγαλμα, ὃ ἐπεχρύσωσεν ἔπειτα ἀπειροκάλως ὁ Νέρων, καταστρέψας αὐτό· διότι καὶ ἀφ' οὗ ἀφῃρέθη ὁ χρυσὸς ὅπως ἀποδοθῇ τὸ ἄγαλμα εἰς τὴν πρώτην του καθαρότητα, ἔμεινε μὲν αὐτὸ θαυμαζόμενον πάντοτε, ἀλλὰ πολλαχοῦ ἐφαίνοντο καὶ τὸ παρεμόρφουν αἱ ἐντομαὶ ἃς ἔλαβεν ἕνεκα τῆς χρυσώσεως.

(1) Clarac, Musée de sculpt. pl. 785, n. 1966, 1977. pl. 787, n. 2005 pl. 792 n. 1977 a. pl. 794, n. 2006, a. pl. 797, n. 2006, pl. 800, n. 2000, 2010.— (2) Παυσ. Β, 9.—(3) Pl. 37, 18.— (4) Α, 43.— (5) Β, 20.— (6) Θ, 30. — (7) Αὐτ. 27.— (8) Ζεὺς Τραγ. 9, 12.— (9) 34, 19, 6.

Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ κατηγορίαν τῶν μυθολογικῶν αὐτοῦ ἔργων ἀνήκει καὶ ὁ Καιρὸς, εἴς τινα ναὸν τῆς Σικυῶνος κατ' ἀρχὰς ἱδρυθεὶς, ἔπειτα δὲ μετενεχθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν (1). Ἡ ἀξία τοῦ ἀγάλματος τούτου συνίστατο βεβαίως πολὺ μᾶλλον εἰς τὸν καλλιτεχνικὸν αὐτοῦ ῥυθμὸν, παρὰ εἰς τὴν ἐπίνοιαν, ἥτις ἦτον ψυχρά τις ἀλληγορία τῆς εὐκαιρίας, διὰ συμβόλων μᾶλλον ὁμιλοῦσα, ὡς εἰς τῆς τέχνης τὴν παρακμήν. Ὁ Καιρὸς παρίστατο ὡς προσηνὲς νεανίας, αἰδῆμον τὸ βλέμμα ἔχων, τὴν δὲ κόμην ὄπισθεν κεκαρμένην καὶ ἔμπροσθεν μακρὰν, στάθμην δὲ καὶ ψαλλίδα κρατῶν, καὶ διὰ πτερωτῶν τῶν ποδῶν ἐπὶ σφαίρας βαίνων.

Ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς εἰκονικῶν ἀνδριάντων παράστασιν ἦν ἑπόμενον νὰ διαπρέπῃ ὁ καλλιτέχνης οὗτος, ὅστις ἐκαυχᾶτο ὡς τὴν φύσιν ἔχων μόνον διδάσκαλον, καὶ ὅστις, πιστὸς εἰς αὐτὴν, ἐπενόει μόνον μεθόδους καὶ ἀναλογίας νέας, ὅπως τὴν ἀναδεικνύῃ ὑπὸ τὴν εὐγενεστέραν αὐτῆς ἔκφρασιν. Καὶ τῷ ὄντι μνημονεύονται αὐτοῦ τινὲς ἀθληταὶ (2), ἐν οἷς ἴσως πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὸν Ἀποξυόμενον (3), πολλάκις συγχεόμενον μετὰ τοῦ ἔργου τοῦ Πολυκλείτου. Ἴσως μάλιστα ὀρθότερον εἶναι τὸ πρωτότυπον τοῦ ἐν Ῥώμῃ εὑρεθέντος λιθίνου ἐκείνου Ἀποξυομένου, περὶ οὗ ἐρρέθη ἀνωτέρω (σελ. 356) εἰς τὸν Λύσιππον μᾶλλον ν' ἀποδοθῇ, διότι κατ' αὐτοῦ τὰς ἀναλογίας φαίνεται μᾶλλον πεποιημένον. Εἰς αὐτὸν πρέπει πιθανώτατα ν' ἀναχθῇ καὶ ὁ μικρὸς χαλκοῦς Ἀποξυόμενος τοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τῶν εἰκονικῶν προσέτι ἀν-

(1) Καλλιστρ. Εἰκ. 6. - Ποσειδιπ. Χρον. Β. 13. - Ἰμερ. Σκλ. σ. 603. - Τζετζ. Χιλ. Η, 200. -Κεδρην. Χρον. σ. 322.- Φαιδρ. Ε, 8. - Auson. Ep. 12. — (2) Παυσ. ΣΤ. 1, 2, 5, — (3) Pl. 34, 19, 6.

δριάντων αὐτοῦ τὴν κατηγορίαν πρέπει νὰ ὑπαχθῶσι, καίτοι οὐχὶ εἰδανικότητος ἄμοιροι, διότι ἐγένοντο ὁτε τὰ πρωτότυπα πρὸ πολλοῦ δὲν ὑπῆρχον, ὁ Σωκράτης ἐν τῷ Ποικίλῳ τῶν Ἀθηνῶν (1), Πραξίλλα, ἡ περὶ Ὀλυμ. 82 ἀκμάσασα Σικυωνία ποιήτρια (2), καὶ ὁ Αἴσωπος (3), οὗ τὰ σωζόμενα ἀγάλματα (4) εἰσὶν ἴσως τοῦ Λυσιππείου ἐκείνου ἀντίγραφα.

Πρὸ πάντων δὲ περίφημος ἀνεδείχθη εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν Μακεδόνων κατακτητῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις καὶ εἰς μόνον αὐτὸν ἐλέγετο θέλων νὰ ἐπιτρέπῃ τῶν ἰδίων αὐτου ἀνδριάντων τὴν ποίησιν (5), διότι οὐ μόνον τοὺς ὡραίους αὐτοῦ σωματικοὺς χαρακτῆρας ἀκριβῶς ἐμιμεῖτο, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνδρικὸν αὐτοῦ ἦθος ἐγίνωσκεν ἀξιοπρεπῶς νὰ ἐκφράζῃ. Οὕτω λέγει ὁ Πλούταρχος (6) « *Τὴν μὲν οὖν ἰδέαν τοῦ σώματος οἱ Λυσίππιοι μάλιστα τῶν ἀνδριάντων ἐμφαίνουσιν, ὑφ' οὗ μόνου καὶ αὐτὸς ἠξίου πλάττεσθαι. Καὶ γὰρ ἃ μάλιστα πολλοὶ τῶν διαδόχων ὕστερον καὶ τῶν φίλων ἀπεμιμοῦντο, τήν τ' ἀνάτασιν τοῦ αὐχένος εἰς εὐώνυμον ὑσυχῇ κεκλιμένου, καὶ τὴν ὑγρότητα τῶν ὀμμάτων, διατετήρηκεν ἀκριβῶς ὁ τεχνίτης* ». Καὶ ἀλλαχοῦ (7)· « *Μόνος γὰρ οὗτος* (Λύσιππ.) *κατεμήνυε τῷ χαλκῷ τὸ ἦθος αὐτοῦ, καὶ συνεξέφερε τῇ μορφῇ τὴν ἀρετήν· οἱ δ' ἄλλοι τὴν ἀποστροφὴν τοῦ τραχήλου, καὶ τῶν ὀμμάτων τὴν διάχυσιν καὶ ὑγρότητα μιμεῖσθαι θέλοντες, οὐ διεφύλαττον αὐτοῦ τὸ ἀρρενωπὸν καὶ λεοντῶδες.* Ἔπλασε δὲ παμ-

(1) Διογ. Λ. Β, 43.—(2) Tat. c. Gr. 52.— (3) Ἐπιγρ. Anall. III, ἀρ. 35. —(4) Mon. dell' Inst. d. Rom. III, tv. 14. — Ann. 1840. σ. 94 - Ἰδίως ἐν Ἀλβαν. Ἐπαύλει.

(5) Ἀρριαν. Α, 16. - Ἰμερ. ΙΔ, 14 - Τζετζ. Χιλ. ΙΑ, 268. - Cic. ep. ad fam. V, 12. - Horat. epp. II, 1, 239. - Val. Max. VIII, 20, Ex. 2. - Pl. 7, 38.- Appul. Florid. I, σ. 410. Ἐκδ. Valkæn. — (6) Ἀλέξ. 5. — (7) Π. Ἀλέξ ἀρετ, Β; 2.

πόλλους αὐτοῦ ἀνδριάντας, εἰς παντοίας θέσεις καὶ κατὰ παντοίας ἡλικίας, ἀπ' αὐτῆς τῆς παιδικῆς ἀρξάμενος, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πλίνιος (1), « Fecit et Alexandrum magnum multis operibus, a pueritia ejus orsus », Ἓν δ' ἐκ τῶν γνωρισμάτων τῶν ἀνδριάντων τούτων, περὶ ὧν ἰδίως ὁμιλεῖ ὁ Ἀππουλήϊος (2) ἦν ἡ *τῆς κόμης ἀναστολὴ* (3) ἢ τὸ *ἀράσιλλον τρίχωμα* (4), οἷον τὸ πολλάκις χαρακτηρίζον τὴν κεφαλὴν τοῦ Διός· καὶ ἴσως τούτων τῶν ἀνδριάντων ἡ διασκευὴ ἔδωκεν εἰς τὸν Πλίνιον ἀφορμὴν νὰ εἰπῇ, ὡς εἴδομεν (σ.403), ὅτι ἐξέφραζε τὴν κόμην ὁ Λύσιππος. Ὁ περιφημότερος δὲ τῶν ἀνδριάντων τοῦ Ἀλεξάνδρου ὅσους ἐποίησεν ἦν ὅρθιος, λόγχην ἔχων, καὶ τὸ βλέμμα ὑπερήφανον στηρίζων εἰς οὐρανὸν, ὡς ἂν ἠξίου νὰ διανείμῃ μετὰ τοῦ Διὸς τὴν κυριαρχίαν τοῦ κόσμου. Κάτωθεν δ' ἦν τὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ βλέμματος ἐκφράζον ἐπίγραμμα·

« *Αὐδασοῦντι δ' ἔοικεν ὁ χαλκὸς εἰς Δία λεύσσων·*
Γᾶν ὑπ' ἐμοὶ τίθεμαι, Ζεῦ, σὺ δ' Ὄλυμπον ἔχε » (5).

Τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ μορφὴ διετηρήθη ἐπὶ πολλῶν νομισμάτων συγχρόνων τε καὶ μεταγενεστέρων. Δι' αὐτῶν δ' ἀναγνωρίζεται καὶ ἐπ' ἀγαλμάτων καὶ προτομῶν, ὧν τινες φέρουσι καὶ ἐπιγραφὰς κυρούσας τὴν ταὐτότητα. Οὐδὲν ὅμως τῶν σωζομένων δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄξιον τῆς τοῦ Λυσίππου γλυφίδος. Πιστὴ ἀλλ' ἄψυχος αὐτοῦ εἰκὼν εἶναι ἡ ἐν Λούβρῳ τῶν Παρισίων προτομὴ (Πίν. ΙΓ, 2). Πολὺ δ' ἐντελεστέρα εἶναι ἡ ἐν τῷ Καπιτωλίῳ (Πίν. ΙΓ, 3), ἀμελὴς μᾶλλον τὴν ἐργασίαν, ἀλλ' ὡραία τὴν διαγραφὴν, κλίσιν ἔχουσα τοῦ τραχήλου καὶ

(1) 34, 19, 6, — (2) Florid.σ, 118. —(3) Πλούτ. Πομπ. 2. — (4) Πολύδ. Δ, 128. — (5) Πλούτ. π. Ἰπκ. - Ὀσ. 24. : Ἐπιγρ. Anall. II, σ. 49, ἀρ. 14. - σ. 58 ἀρ. 1.

τὴν τῆς πλουσίας κόμης διάθεσιν κατὰ τὸν Λυσσίππιον τρόπον. — Ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπάρχει κεφαλὴ ἐργασίας ἀρίστης, ἀλλὰ λίαν ἰσχυρὰν τὴν κλίσιν ἔχουσα, καὶ σωματικὴν ἀλγηδόνα ἐκφράζουσα (1). Αὕτη ἐξηλήφθη ὡς θνήσκοντος Ἀλεξάνδρου, ἕνεκα ὁμοιότητός τινος κατὰ τὴν μορφήν, ἥτις ὅμως δύναται νὰ εἶναι καὶ τυχαία (Πίν. ΙΓ, 5). Ἐν δὲ Γαβιαῖς εὑρέθη ἄγαλμα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔλασσον τοῦ φυσικοῦ ἀναστήματος, οὗ νεώτεραι προσετέθησαν χεῖρες καὶ πόδες, ὡς φαίνεται σημειούμενον ἐπὶ τῆς εἰκόνος (Πίν. ΙΓ, 4). Οὗτος εἶναι ὁ ἐμφερέστατος πρὸς τὸν λογχοφόρον Ἀλέξανδρον, περὶ οὗ εἴπομεν ἀνωτέρω. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀρίστων Ἀλεξάνδρων καταριθμεῖται καὶ ὁ τοῦ Μονάχου, γυμνὸς, ἐπιβαίνων τῷ δεξιῷ πόδι ἐπὶ κράνους, παρὰ δὲ τὸν ἀριστερὸν ἔχων ἱστάμενον θώρακα (2).

Τοῦ ἥρωος αἱ μεγαλουργίαι ἐνέπνευσαν μεγαλουργήματα καὶ εἰς τὸν πλάστην αὐτοῦ. Τοιοῦτον ἦτον τὸ Σύμπλεγμα τῶν 25 ἐφίππων *ἑταίρων* τοῦ βασιλέως, τῶν πεσόντων ἐν Γρανικῷ (3), μεθ' ὧν ὁ Πλούταρχος ἀριθμεῖ καὶ ἐννέα πεζοὺς (4), ἐν ᾧ ὁ Ἰουστῖνος ἀναφέρει (5), κατὰ λάθος βεβαίως, 120 ἀνδριάντας. Τούτους παρέστησε, κατὰ Πλίνιον, ἐν εἰκονικῇ ὁμοιότητι καὶ ἴσως τῆς ἰδίας τοῦ βασιλέως εἰκόνος ἐν τῷ συμπλέγματι τούτῳ ἀντίγραφον εἶναι τὸ ἐν Ἡρακλείῳ εὑρεθὲν χαλκοῦν ἀγαλμάτιον (Πίν. ΙΓ, 5), τὸ παριστῶν τὸν Ἀλέξανδρον ἐπὶ τοῦ Βουκεφάλου, πληγὴν διὰ τοῦ ξίφους καταφέροντα κατὰ γουνπετοῦντος ἐχθροῦ. Τὸ μέγα ἐκεῖνο ἔργον μετέφερεν ὁ Μέτελλος ἐκ Δίου εἰς Ῥώμην.

Ἐποίησε δ' ὁ Λύσιππος, ἀλλὰ συνεργασίᾳ τοῦ Λεωχάρους, καὶ ἕτερον μέγα σύμπλεγμα, τὸ Λέοντος κυνηγέσιον, περὶ οὗ ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει (1). «*Τοῦτο τὸ κυνηγέσιον ὁ Κρατερὸς εἰς Δελφοὺς ἀνέθηκεν, εἰκόνας χαλκᾶς ποιησάμενος τοῦ Λέοντος καὶ τῶν κυνῶν. καὶ τοῦ βασιλέως τῷ Λέοντι συνεστῶτος, καὶ αὐτοῦ προσβοηθοῦντος, ὧν τὰ μὲν Λύσιππος ἔπλασε, τὰ δὲ Λεωχάρης.* — Ἔπλασε δὲ καὶ Ἡφαιστίωνα (2), καὶ Σέλευκον (3), καὶ μεθύουσαν αὐλήτριαν (4), ἴσως κατὰ ζῆλον τῆς Μαινάδος τοῦ Σκόπα· προσέτι δὲ παντοῖα τέθριππα, καὶ ἵππον ἀχαλίνωτον, τὰ ὦττα προτείνοντα, καὶ διὰ τοῦ ποδὸς τὴν γῆν πλήττοντα (5), ὅστις καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως (6). Εἰς αὐτὸν τέλος ἀπεδόθησαν ὑπό τινων καὶ οἱ ὡραῖοι τέσσαρες χαλκοῖ ἵπποι τοῦ ἀγ. Μάρκου, οἱ ἐξ Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπ. καὶ ἐκεῖθεν ἐπὶ σταυροφόρων εἰς Ἐνετίαν μετεκομισθέντες. Ἐπῃνεῖτο δὲ πολὺ καὶ διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν κυνηγετικῶν κυνῶν (7), καὶ θήρα μετὰ κυνῶν, ἄλλη τῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀναφέρεται ὑπὸ Στράβωνος (8).

Ὁ δ' ἀδελφὸς τοῦ Λυσίππου Λ υ σ ί σ τ ρ α τ ο ς, πρῶτος, ὡς λέγεται (9), πρὸς πλείστην ἐπιτυχίαν τῆς ὁμοιότητος, ἀπετύπωσεν εἰς γύψον πρόσωπα, εἰς τὸ ἄκρον ἐλάσας τῆς τότε ἀρχομένης τάσεως τῆς τέχνης πρὸς εἰκονικὴν καὶ ἀπαράλλακτον μίμησιν, καὶ ἀποκλίνων τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνικῶν παραδοσεων, καθ' ἃς ἀπῃτεῖτο νὰ παριστῶνται τὰ ἀντικείμενα κρείττονα ἑαυτῶν.

Εὐτυχῶς ὅμως ἡ τέχνη καὶ μετ' αὐτὸν ἔτι ἐπὶ πολὺ ἐβράδυνε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ὑλικὴν ταύτην ὁδόν, ὡς ἀποδεικνύουσιν οἱ ἰδανικὴν εὐγένειαν πνέοντες, καὶ ἐξ ἐκείνων καὶ ἐξ ἔτι μεταγενεστέρων χρόνων πηγάζοντες

(1) DENKM. 160. Mayer, Taf. 29 A.— (2) DENK. 169. Guattami, Monumi ined. Settembre, 1787.— (3) Pl. Αὐτ.-Ἀρρ. A, 16. B, 2.— (4) Ἀλέξ. 10.— (5) XI, 6, 13.

(1) Ἀλέξ. 40.-Ἰδ. Pl. αὐτ.— (2) Pl. αὐτ.— (3) C. I, G, 6018. — (4) Pl. αὐτ. — (5) Ἐπιγρ. Anall. II, σ. 225, ἀρ. 50. — (6) Νικ. Χων. σ. 861. ἔκδ. Bonn. — (7) Pl. αὐτ. — (8) ΙΓ, 59.— (9) Pl. 34, 19.-35, 44.

εἰκονικοὶ ἀνδριάντες, οἷοι, ὁ τοῦ Ὁμήρου ἐν Καπιτωλίῳ, ὁ τοῦ Σοφοκλέους ἐν τῷ Λατερανῷ τῆς Ῥώμης, ὁ τοῦ Εὐριπίδου ἐν Νεαπόλει καὶ ἕτερος ἐν Μαντούῃ, οἱ τοῦ Αἰσώπου ἐν τῇ Ἀλβανικῇ ἐπαύλει τῆς Ῥώμης καὶ ἀλλαχοῦ, οἱ τοὺ Περικλέους ἐν Μονάχῳ, ἐν Ῥώμῃ, ἐν τῷ βρεττανικῷ μουσείῳ, οἱ τοῦ Δημοσθένους ἐν τῷ αὐτῷ μουσείῳ, καὶ ἐνταῦθα ἐν τῷ βασιλικῷ κήπῳ, καὶ ἐν γένει αἱ ὑπὸ τοῦ Βισκόντου (1) ἐκδοθεῖσαι εἰκόνες 23 ποιητῶν καὶ νομοθετῶν, 21 φιλοσόφων, 3 ἱστορικῶν, 7 ῥητόρων, 21 ἰατρῶν καὶ 3 γυναικῶν.

Δὲν περιωρίζετο ὅμως ἡ τέχνη κατὰ τὴν μεγάλην ταύτην ἐποχὴν εἰς μόνας τὰς κεντρικὰς ἑστίας αὐτῆς, ἀλλ' ἀπ' αὐτῶν διεκλαδεύετο καὶ εἰς ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη, καὶ εἰς πάσας τὰς ὁπωσοῦν ἐπισήμους πολεις ἠσκεῖτο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον. Οὕτως ἦν σύγχρονος, ἐφάμιλλος καὶ μιμητὴς τοῦ Λυσίππου ὁ Ἰσθμιος Εὐφράνωρ, ὅστις, κατὰ Πλίνιον (2), οὐ μόνον γλύπτης, ἀλλὰ καὶ ζωγράφος ἦν ἔξοχος, καὶ περὶ τέχνης, ἰδίως περὶ συμμετρίας καὶ χρωμάτων, συνέγραψεν. Ἐποίησε δὲ καὶ κολοσσοὺς, καὶ λίθινα ἀγάλματα, καὶ τορευτὰ ἐκπώματα, καὶ πρῶτος, κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, ἔδωκεν ἔκφρασιν ἀξιοπρεπείας εἰς τῶν ἡρώων τὰς παραστάσεις (Primus videtur expressisse dignitates heroum), εἴτε διότι οἱ πρὸ αὐτοῦ εἰς διατύπωσιν θείων κυρίως ἠσχολοῦντο μορφῶν, εἴτε διότι εἰς τὰς τῶν ἡρώων παραστάσεις ἦν σωματικώτερος καὶ νευρωδέστερος τῶν προγενεστέρων, τῶν τὸ ἰδανικὸν μᾶλλον καὶ ἠθικὸν ὕψος ἐπιδιωκόντων. Ὡς δ' ὁ Λύσιππος, οὕτω καὶ αὐτὸς μετερρύθμισε τῶν εἰκόνων καὶ ἀγαλμάτων τὴν συμμετρίαν, παριστῶν τὰς κεφαλὰς καὶ τὰ ἄκρα ὀγκωδέστερα ὡς πρὸς τὰ σώματα, καὶ διὰ τούτου παρέχων βεβαίως εἰς τὰ πλάσματα αὐτοῦ ἔμφασιν βαρύτητος

(1) Iconographie grecque. — (2) Pl. 35, 40.

καὶ ἐμβριθείας, ὡς ἐκεῖνος διὰ τῶν ἐναντίων ἀναλογιῶν ἐπεδίωκε τὴν ἐλαφρότητα καὶ τὸ μέγεθος. Τὰ γλυπτὰ αὐτοῦ ἔργα, ὑπὸ τοῦ Πλινίου ἀπαριθμούμενα (1), εἰσὶν ἰδίως θεῶν ἀγάλματα, ἐν οἷς ἐπαινεῖται ἡ Λητὼ, φέρουσα τὰ παιδία της, καὶ ὁ Πατρῷος Ἀπόλλων ἐν Κεραμεικῷ, καὶ ὁ Ἥφαιστος χωλαίνων (2), καὶ Ἀγαθὴ Τύχη, ἐν τῇ δεξιᾷ φιάλην, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ στάχυν καὶ μήκωνα ἔχουσα. Μεταξὺ δ' ἄλλων διεκρίνετο καὶ ὁ Πάρις, ἐν ᾧ λέγει ὁ Πλίνιος ὅτι ἐνεφαίνετο ὅ,τε δικαστὴς τῶν θεῶν, καὶ ὁ ἐραστὴς τῆς Ἑλένης, καὶ ὁ φονεὺς τοῦ Ἀχιλλέως. Ἐποίησε δὲ καὶ Φίλιππον, καὶ Ἀλέξανδρον ἐν τεθρίππῳ, καὶ πολλὰ ἄλλα τέθριππα καὶ ἀπήνας.

Ἐν Θήβαις δ' ἀναφέρονται ὡς καλλιτέχναι τῆς 102ας Ὀλυμπιάδος (3) ὁ Ὑπατόδωρος καὶ Ἀριστογείτων, ποιήσαντες χαλκοῦς τοὺς ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας εἰς Δελφοὺς, ἐκ τῆς ἐν Οἰνόῃ τῆς Ἀργολίδος νίκης τῶν Ἀργείων καὶ Ἀθηναίων κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων (4), συμβάσης πιθανῶς κατὰ τὸν Κορινθιακὸν κληθέντα πόλεμον ἐν Ὀλυμπιάδι 96, γ',—98, δ', ὅταν συνεμάχουν οἱ Ἀργεῖοι τοῖς Ἀθηναίοις καὶ Θηβαίοις. Μετὰ τοῦ Ὑπατοδώρου εἰργάσθη ὁ Σώστρατος, ἴσως ὁ Χῖος, οὗ μνημονεύει ὁ Παυσανίας, ἐν Ὀλυμπιάδι 90—100, ὡς ἑνὸς τῶν μεταγενεστέρων μαθητῶν τῆς Σικυωνίας σχολῆς (5), ἢ ἴσως ἄγνωστός τις Θηβαῖος, καὶ ἐποίησε λόγου ἄξιον χαλκοῦν κολοσσὸν Ἀθηνᾶς ἐν Ἀλιφέρᾳ τῆς Ἀρκαδίας (6).

Δαμοφῶν δ' ὁ Μεσσήνιος εἰργάσθη πολυπληθῆ θεῶν ἀγάλματα, τὰ πλεῖστα λίθινα, ἀλλὰ καί τινα ἀκρόλιθα ξόανα διὰ τοὺς κυριωτέρους ναοὺς τῶν ὑπὸ

(1) 34, 19, 16. — (2) Διων Χρυσοστ. 37, σελ. 466. — (3) Pl. 34, 19. - C. I. G. 25 καὶ 1578. — (4) Παυσ. I, 10. — (5) ΣΤ, 3. — (6) Παυσ. Η'. 26. - Πολύβ. 4, 76.

τοῦ Ἐπαμινώνδου νεοδμήτων πόλεων Μεσσήνης καὶ Μεγαλοπόλεως, καί τινα καὶ ἐν Αἰγίῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Σφραγιδογλυφία καὶ Νομισματική.

Οἱ ἐπισημότεροι τῶν χρόνων τούτων καλλιτέχναι, οἵτινες παρῆγον τῆς γλυπτικῆς τὰ μεγαλουργήματα, ἀνεδείκνυντο, ὡς εἴδομεν, ἀμίμητοι ἐπίσης καὶ εἰς τὴν μικροτεχνίαν, καὶ τῶν πλειστων μετὰ πολλῆς εὐφημίας ἀναφέρεται ἡ περὶ τὴν τορευτικὴν ἐπιδεξιότης. Ταύτης ἀνάλογος κλάδος ἦν ὁ τῆς γλυφῆς τῶν σφραγίδων καὶ τῶν δακτυλιολίθων, ὧν μεγίστη ἐγίνετο χρῆσις παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, διότι, κατ' ἔθος ἴσως ἐξ Ἀσίας προελθὸν, καὶ τὰ σκεύη καὶ τὰ μουσικὰ αὐτῶν ὄργανα πολλάκις δι' αὐτῶν κατεκόσμουν (1), καὶ εἰς τοὺς ναοὺς προσήνεγκον τοιαῦτα πολυτελῆ ἀναθήματα (2). Περὶ τῶν Ἀκραγαντίνων μάλιστα ἰδίως λέγει ὁ Αἰλιανὸς (3)· *Ὁμολογεῖ δὲ καὶ Εὔπολις ἐν Μαρικᾷ, ὅστις αὐτῶν εὐτελέστατος, σφραγίδας εἶχε δέκα μνῶν. Παρῆν δὲ θαυμάζεσθαι καὶ τοὺς διαγλύφοντας τοὺς δακτυλίους.*

Ὀλίγαι ὅμως τῶν σωζομένων σφραγίδων ἔχουσι τὸν αὐστηρὸν ῥυθμὸν τῶν Φειδαϊκῶν ἔργων (4)· αἱ δὲ πλεῖσται τῆς ἐποχῆς ταύτης κλίνουσι μᾶλλον πρὸς τὴν ἁβρότητα τῆς Πραξιτελείου γλυφίδος.

Μεταξὺ δὲ τῶν σφραγιδογλύφων οὐ μόνον τῶν χρόνων τούτων, ἀλλ' ἐν γένει τῆς ἀρχαιότητος, ἐπισημότητος ἀναφέτεται ὁ Πυργοτέλης, ὅστις, ὡς ὁ Λύσιππος διὰ τοὺς ἀνδριάντας, οὕτω καὶ αὐτὸς μόνος εἶχε τὴν ἄδειαν νὰ γλύφῃ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰκόνας ἐπὶ δακτυλίων (4). Ὡς μαθηταὶ δ' αὐτοῦ ἐπαινοῦνται ὁ Ἀπολλωνίδης καὶ ὁ Κρόνιος. Ἀναφέρει δ' ὁ Ῥαοὺλ Ῥοσσέτος ἐν τίνι ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Σχόρνιον (2), καὶ ἕτερα 83 δακτυλιογλύφων ὀνόματα, ἅτινα ἐρανίζεται ἐκ σωζομένων γλυπτῶν ψήφων. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ διάκρισιν τῶν ψήφων τούτων μεγάλη προσοχὴ ἀπαιτεῖται, διότι πολλαί εἰσι ψευδεπίγραφοι, καὶ ἐπὶ τοῦ μεσαιῶνος ἰδίως ὑπῆρχον ἐπιδέξιοι ἀρχαιοκάπηλοι, ἐπιτηδευόμενοι τὴν νοθευσιν γνησίων ψήφων δι' ἐπιγραφῆς ὀνομάτων, ὅπως δίδωσιν αὐταῖς μείζονα ἀξίαν. Σώζεται λόγου χάριν ψῆφος φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ Ἀπολλωνίδου, καὶ παριστῶσα βοῦν καθημένην. Καὶ τὸ μὲν κάτω μέρος τῆς βοὸς εἶναι ἐξαισίου ἐργασίας, καὶ ἀναμφισβητήτως ἀρχαῖον· τὸ ἄνω ὅμως φαίνεται νεωτέρα προσθήκη, ὡς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ τὸ ὄνομα (3).

(1) Λουκ. περὶ ἀπαιδ. Η, 9, 10. - Juv. VI, 381.—(2) C. I, G. 50.—(3) Π. Ἱ. ΙΒ, 30. — (4) DENK. 171. Μήτηρ φέρουσα νύμφην πρὸς νυμφίον. (Lipp. Dact. Suppl. P. II, n. 394).

(1) Pl. 37, 4.— (2) Raoul Rochette, Lettre à M. Schorn.
(3) DENK. 173 (Bracci, memor. degli incisori. T. I,Tv.25).

Ἄλλα δὲ παραδείγματα ὡραίων δακτυλιολίθων.

DENK. 172. Ἀμυμόνη, ἡ ἐρωμένη τοῦ Ποσειδῶνος, ἔχουσα τρίαιναν (ὡς ὁ σμάραγδος ὃν ἠγόρασεν ὁ αὐλητὴς Ἰσμηνίας εἰς Κύπρον. Pl. 37, 3). Wicar, tableau de la gal. de Flor. T I, pl. 91). Φλωρεντία.

DENK. 176. Πέλοψ ποτίζων τοὺς ἵππους του μετὰ τὴν κατ' Οἰνομάου νίκην. Ἔκτυπος ψῆφος ½ (cameo) (Milin. Mon. Ined. T. I, pl. 2).

DENK. 174. Γρὺψ παλαίων πρὸς ὄφιν, μετ' ἐπιγραφῆς Μιδίου (Bracci. memor. I, 25).

Ἀδελφὸς δὲ κλάδος τῆς σφραγιδογλυφίας ὡς πρὸς τὴν τέχνην εἶναι ἡ νομισματικὴ, διότι καὶ αὕτη ἀφορᾷ γλυφὴν μικρῶν εἰκόνων ἐπὶ λίαν περιωρισμένης ἐπιφανείας, τῶν τύπων, δι' ὧν ἐκόπτοντο τὰ νομίσματα. Ὡς λοιπὸν ὁ τῶν σφραφίδων καὶ ἐν γένει ὁ τῆς γλυπτικῆς, οὕτω καὶ τῶν νομισμάτων ὁ ῥυθμὸς ἐτελειοποιήθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καὶ μάλιστα περὶ Ὀλ. 100 ἔφθασε πολλαχοῦ εἰς ἀπαράμιλλον κάλλος.

Ἐν Ἀττικῇ τὰ νομίσματα ἐξηκολούθησαν ἐπὶ πολὺ φέροντα τὴν κεφαλὴν τῆς Ἀθηνᾶς ἀρχαϊκὴν, καὶ μάλιστα αἰγυπτιάζουσαν, κατὰ μίμησιν τοῦ διϊπετοῦς βεβαίως τῆς θεᾶς ἀγάλματος, καὶ ὅλον τὸ σχῆμα τοῦ νομίσματος ἦν ἀναλόγως ἀκανόνιστον· ὥστε Διογένης ὁ Λαέρτιος λέγει περὶ Ζήνωνος (1): *Ἔφασκε δὲ τοὺς μὲν τῶν ἀσολοίκων λόγους καὶ ἀπηρτισμένους ὁμοίους εἶναι τῷ ἀργυρίῳ τῷ Ἀλεξανδρινῷ· εὐσφθάλμους μὲν καὶ περιγεγραμμένους, καθὰ καὶ τὸ νόμισμα, οὐδὲν δὲ διὰ ταῦτα βελτίονας. Τοὺς δὲ τοὐναντίον ἀφωμοίου τοῖς Ἀττικοῖς τετραδράχμοις, εἰκῇ μὲν κεκομμένους καὶ σολοίκους, καθέλκειν μέντοι πολλάκις τὰς κεκαλλιγραφημένας λέξεις.* Διακρίνονται ὅμως οὐχ ἧττον τὰ ἀπὸ Περικλέους νομίσματα τῶν προγενεστέρων ἀπὸ Σολωνος, οὐ μόνον καθὸ ἐλαφρότερα, ἀλλὰ καὶ διότι παρ' αὐτοῖς ὁ ἀρχαϊκὸς τύπος εἶναι εὐγενέστερος.

Τὰ πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τῆς 100 Ὀλυμπιάδος νομίσματα εἶχον ῥυθμὸν ἀναμιμνήσκοντα τὸν ἀρχαῖον αὐστηρὸν ἐκεῖνον τῆς γλυπτικῆς, καὶ μεταξὺ τῶν ἐντελεστέρων διεκρίνοντο τὰ Κορίνθια, ἔχοντα τὸν Πήγασον ἐπιτετυπωμένον.

DENK. 375. Ἀφροδίτη ἐπὶ θαλασσίου ταύρου. Ἐπιγρ. Γλύκων. Ἐποχὴ τῶν μιμητῶν.

(1) Ζ', 7, 8.

Τὰ Ἀργεῖα προτομὴν ἔχοντα λύκου (1).

Τὰ Σικυώνια, χίμαιραν καὶ ΣΕ (ἀντὶ Σικυὼν), καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν περιστερὰν καὶ στέμμα ἐλαίας (2).

Τὰ Σικελικὰ τῆς Σελινοῦντος πρὸ τῆς 92 Ὀλυμπ. δ'. ὅτε κατεστράφη ἡ πόλις. Ἐπὶ τῆς ὄψεως παρίσταται ὁ ποταμὸς Σέλινος ἢ ὁ Ὕψας ὡς νεανίσκος φιάλην ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ καὶ κλάδον ἐν τῇ ἀριστερᾷ, ἐμπρὸς βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐφ' οὗ ἀλέκτωρ· ὀπίσω δ' αὐτοῦ φύλλον Σελίνου καὶ βοὸς ἄγαλμα, εἰς μνήμην ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐν Ὀλυμ. 80, χύσας τοὺς δύω ποταμοὺς εἰς τὰ περὶ τὴν πόλιν ἕλη, ἀπήλλαξεν αὐτὴν νόσου (Διογ. Λαέρ. Η'. 2, 11, 70)· εἰς δὲ τὸ ἔμπαλιν Ἀπόλλων καὶ Ἄρτεμις ἐν τεθρίππῳ ὡς ἀλεξιτήριοι (3).

Τὰ τῶν ἐν Σικελίᾳ Ναξίων, ἔχοντα κεφαλὴν πωγωνίτου Βάκχου· ἔμπ. Κεφ. γηραιοῦ Σατύρου (4).

Τὰ τῶν Ἀκραγαντίνων, ἔχοντα δύο ἀετοὺς σπαράττοντας λαγωὸν, εἰς οἰωνὸν νίκης, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν τὴν Σκύλλαν, ὡς γυναῖκα μεταξὺ θαλασσίων κυνῶν, καὶ καρκῖνον ἢ κραγγῶνα, τῆς Ἀκράγαντος τὸ σύμβολον διὰ τὴν ὁμωνυμίαν (5).

Ἔτι δὲ συνεχέστεροί εἰσιν οἱ τῶν νομισμάτων ὡραῖοι τύποι μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, καὶ ἀπαντῶνται αὐτὰ πολλάκις θαυμασίου ῥυθμοῦ, καίτοι λειπόμενα κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν, καὶ εἰς δευτερευούσας πόλεις, παρ' αἷς ἀλλαχόθεν δὲν εἶναι γνωστὸν ὅτι ἦνθουν αἱ τέχναι. Τοιαῦτα εἰσί·

Τὰ τῶν Φενεατῶν, ἔχοντα κεφαλὴν Δήμητρος, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν τὸν Ἑρμῆν φέροντα τὸν Ἀρκάδα βρέφος (6).

---

(1) DENK. 177. — (2) Αὐτ. 178. — (3) Αὐτ. 194. — (4) Αὐτ. 195. — (5) Αὐτ. 196. — (6) Αὐτ. 197.

Τὰ τῶν Στυμφαλίων, κεφαλὴν Ἀρκαδικῆς Ἀρτέμιδος, εἰς δὲ τὸ ἔμπαλιν Ἡρακλῆν ὑψοῦντα τὸ ῥόπαλον κατὰ τῶν Στυμφαλίδων ὀρνίθων (1).

Τὰ τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀρκάδων. Κεφ. Διός. — Ἔμπ. Πᾶνα, καθήμενον ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, πολλάκις μετ' ἐπιγραφῆς ΟΛΥΜΠ. Τὸ νόμισμα τοῦτο (2) ἦτον πιθανῶς τῆς 104 Ὀλυμ., ὅτε συμμαχήσασαι αἱ Ἀρκαδικαὶ πόλεις ἐκυρίευσαν τοὺς ἐν Ὀλυμπίᾳ θησαυροὺς, καὶ ἠθέλησαν νὰ πανηγυρίσωσι τὰ Ὀλύμπια.

Τὰ τῆς Μεσσήνης, ὀλίγον μεταγενέστερα, καὶ τὴν τέχνην κατώτερα, παριστῶσι κεφαλὴν Διὸς Ἰθωμάτα, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν τὸν τρίπουν αὐτοῦ (3).

Τὰ τῶν Ὀλυνθίων τῆς Χαλκιδικῆς, ἐν Ὀλ. 100, ἔχουσι κεφαλὴν Ἀπόλλωνος· Ἔμπ. Λύραν (4).

Τὰ τῶν Ὀπουντίων, κεφαλὴν Δήμητρος ἢ Κόρης. Ἔμπ. Αἴαντα Ὀϊλέως μετ' ἀσπίδος καὶ ξίφους (5).

Καλλίγραφα ἀπαντῶνται καὶ ἐν Κρήτῃ διάφορα, οἷα τὰ τῶν Γορτυνίων, Εὐρώπην ἔχοντα ἐπὶ πλατάνου, καὶ Δία ὡς ἀετὸν, εἰς δὲ τὸ ἔμπαλιν Δία ταῦρον (6).

Τὰ τῶν Κνωσσίων, ἔχοντα κεφαλὴν τῆς Ἀργείας Ἥρας τοῦ Πολυκλείτου, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν τὸν Λαβύρινθον.

Καλὸν δ' εἶναι καὶ τὸ τῆς Μακεδονικῆς πόλεως τῶν Φιλίππων, κοπὲν ὀλίγον μετὰ τὴν οἰκοδομὴν αὐτῆς, καὶ παριστῶν κεφαλὴν νέου Ἡρακλέους, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν Τρίπουν, Δάφνην, καὶ Πέλεκυν (7).

Ὁμοίως καὶ τὸ τοῦ Φιλίππου, ἔχον κεφαλὴν Ὀλυμπίου Διός. Ἔμπ. Κέλητα ἵππον, καὶ ἐπ' αὐτοῦ παῖδα φέροντα τὴν ἐπινίκιον δάφνην τῶν Ὀλυμπίων (8).

(1) DENK. 180. — (2) Αὐτ. 181. — (3) Αὐτ. 182. — (4) Αὔτ. 183, 184. — (5) Αὐτ. 185. — (6) Αὐτ. 186. — (7) Αὐτ. 187. — (8) Αὐτ. 187.

Ἔτι δὲ Λαμπρότερά εἰσι σχεδὸν πάντα τὰ τῶν Θετταλῶν, τὰ τῶν Λεσβίων, τῶν Κώων καὶ τῶν Ῥοδίων,

Ἰδίως δὲ διαπρέπουσι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διὰ τὸ κάλλος των τὰ νομίσματα τῆς Ἰταλίας, καὶ μάλιστα τὰ τῆς Σικελίας, ὡς τὰ τῆς Τάραντος, ἔχοντα ἱππέα παρ' ἵππον, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν τὸν νέον Ἥρωα Τάραντα, γυμνὸν, ἀσπίδα ἔχοντα καὶ τρίαιναν, καὶ ἐπὶ δελφῖνος ὀχούμενον (1).

Τὰ τῶν Ἡρακλεωτῶν ἀφ' ἑνὸς παριστῶντα κεφαλὴν Ἀθηνᾶς μετὰ τῆς Σκύλλας ἐπὶ τοῦ κράνους, εἰς δὲ τὸ ἔμπαλιν Ἡρακλῆν πνίγοντα τὸν Νεμαῖον λέοντα καὶ ὑπ' αὐτὸν γλαῦκα (2).

Τὰ τῶν Θουρίων, ἔχοντα κεφαλὴν Ἀθηνᾶς, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν ταῦρον Θούριον (κερατίζοντα) (3).

Τὰ τῶν Ἐλεατῶν ἢ Ὑελητῶν, κεφαλὴν ἔχοντα Ἀθηνᾶς ἀντωπῶς, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν λέοντα σπαράττοντα λείψανα ἐλάφου (4).

Τὰ τῶν Μεταποντίων, παριστῶντα κεφαλὴν Δήμητρος. Ἔμπ. Ἀστάχυν (τὸ χρυσοῦν θέρος τὸ στελλόμενον εἰς Δελφοὺς) καὶ πολλάκις μῦν (τοῦ Σμινθέως τὸ σύμβολον (5).

Σπανίας καλλονῆς εἰσὶ μάλιστα τὰ τῶν Συρακουσίων, τὸ μέγα πεντηκοντάλιτρον ἢ Δημαράτιον λεγόμενον, ἔχον κεφαλὴν Ἀρεθούσης, καὶ περὶ αὐτὴν ἰχθεῖς, ἐν οἷς ἐνίοτε τὸ ὄνομα τοῦ τεχνίτου (6). Ἀφ' ὅτου δ' ὁ Τιμολέων (ἐν Ὀλυμ. 109) ἀνενέωσε τὰς σχέσεις τῶν Συρακουσῶν μετὰ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν, ἀντικατέστη ἀντὶ τῆς Ἀρεθούσης κεφαλὴ Κορινθίας Ἀθηνᾶς, εἰς ἧς τὸ κράνος πολλάκις ἐνεγλύφετο τὰ

(1) DENK. 189. — (2) Αὐτ. 190. — (3) Αὐτ. 191 — (4) Αὐτ. 192. — (5) Αὐτ. 193.— (6) Αὐτ. 197, 198, 200

ὄνομα τοῦ τεχνίτου (1)· εἰς δὲ τὸ ἔμπαλιν ἔχει τέθριππον νικηφόρον, ὑφ' ὃ ὅπλα, καὶ πολλάκις ἡ ἐπιγραφὴ ΑΘΛΑ.

Ὁμοία δ' ἐστὶν ἡ ὄψις καὶ τοῦ νομίσματος τῆς Φοινικικῆς χώρας τῆς Σικελίας, ἔχοντος εἰς τὸ ἔμπαλιν κεφαλὴν ἵππου, φοίνικα καὶ φοινικικὴν ἐπιγραφὴν (2).

Κατὰ δὲ τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς ταύτης ἤρξαντο ἐκτυπούμενα ἐπὶ τῶν νομισμάτων διάφορα ἱστορικὰ συμβάντα, καὶ στρατιωτικαὶ ἢ ἀγωνιστικαὶ νίκαι, ὡς λέγει καὶ ὁ Πλούταρχος (3)· *Φίλιππος . . . τὰς ἐν Ὀλυμπίᾳ νίκας τῶν ἁρμάτων (ἐνεχάραξε) τοῖς νομίσμασιν.* Ὥστε ἀπὸ τοῦδε γίνονται σπουδῆς ἄξια τὰ νομίσματα, οὐ μόνον διὰ τὸν καλλιτεχνικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἱστορικὰς, μυθολογικὰς καὶ γεωγραφικὰς εἰδήσεις, ἃς περιέχουσιν ὁσημέραι ἀφθονωτέρας. Ἐπί τινων δ' ἐξ αὐτῶν εὑρίσκονται ἐνίοτε ἐπιγεγραμμένα καὶ τῶν χαρακτῶν τὰ ὀνόματα, ὡς τοῦτο ἀποδεικνύει ἓν νόμισμα τῆς ἐν Κρήτῃ Κυδωνίας, φέρον *«Νεύαντος ἐποίει»*, καὶ ἕτερον τῶν Κλαζομενῶν, ἔχον τὴν ἐπιγραφὴν *«Θεόδοτος ἐποίει»*. Ὁ δὲ Ῥαοὺλ Ῥοσσέτος ἐν τῇ ἀνωτέρω μνημονευθείσῃ ἐπιστολῇ αὐτοῦ, συνέλεξεν εἰκοσιοκτὼ ὀνόματα τοιούτων νομισματογλύφων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Γραφική.

Περὶ δὲ τῆς ἀρχαίας γραφικῆς αἱ κρίσεις ἡμῶν δὲν δύνανται νὰ στηρίζωνται εἰς πραγματικὰ τεκμήρια, οὐδ' εἰς τὴν μελέτην τῶν προϊόντων αὐτῆς, καθὸ ἀνεπιστρεπτὶ σχεδὸν πάντων καταστραφέντων, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν τῶν ἀρχαίων, καὶ εἰς ἀτελεῖς τινας καὶ μεμακρυσμένας μιμήσεις.

(1) Αὐτ. — (2) Αὐτ. — (3) Πλούτ. Ἀλέξ. 20

Ἐν γένει δὲ δύναται ὡς βέβαιον νὰ θεωρηθῇ, ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ γραφικὴ ἔμεινε πάντοτε συγγενεστέρα πρὸς τὴν γλυπτικὴν ἀφ' ὁ,τι εἶναι παρὰ τοῖς νέοις, ἀποβλέπουσα μᾶλλον εἰς τὰς μορφὰς ἢ εἰς τὰς τοῦ φωτὸς ἐνεργείας. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ πρώτιστα αὐτῆς χαρακτηριστικὰ, ἐκ τῆς γλυπτικῆς ἀπορρέοντα, ἦσαν ἡ *ἀκρίβεια* καὶ τὸ *ὡρισμένον τῶν περιγραμμάτων*. Σπανίως ἐτόλμων οἱ τεχνῖται ἀποτόμους συντμήσεις, τὸ φῶς διενέμετο ἴσως καὶ καθαρῶς, καὶ τὰ ζῴδια διετίθεντο ἀφεστῶτα ἀπ' ἀλλήλων, ὅπως μὴ συγχέωνται αἱ γραμμαὶ αὐτῶν, καὶ ἡ τοῦ ἑνὸς σκιὰ μὴ πίπτῃ ἐπὶ τοῦ ἑτέρου, ὡς καὶ ὁ Κουϊγκτιλιανὸς ῥητῶς λέγει (1)· «Ὅταν δ' οἱ τεχνῖται πολλὰ ἔργα εἰς ἕνα περιελάμβανον πίνακα, ἐμάκρυνον τὰ ζῴδια, ὅπως μὴ αἱ σκιαὶ πίπτωσιν ἐπὶ τῶν σωμάτων».

Ἀπαντῶνται δ' αἱ πρῶται περὶ γραφικῆς εἰδήσεις πολὺ βραδύτερον ἢ αἱ περὶ γλυπτικῆς, διότι τὰ ἔργα αὐτῆς καὶ ἐξίτηλα ὄντα, καὶ οὐχὶ τοσοῦτον ἄφευκτα τῇ λατρείᾳ ὅσον τὰ γλυπτικὰ, ἀλλ' ὡς ἐπικοσμήσεις θεωρούμενα μᾶλλον, δὲν διετηρήθησαν ὡς ἐκεῖνα ἐκ τῶν χρόνων τῆς ὅλως νηπιαζούσης τέχνης, καὶ ἀντικατέστησαν δι' ἐντελεστέρων, ἅμα ὁπωσοῦν ἀναπτυχθείσης τῆς τεχνικῆς ἐπιδεξιότητος.

Τρεῖς δὲ διαφόρους φάσεις καὶ τρεῖς κυρίας ἑστίας ἔλαβεν ἡ ζωγραφικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, συμμεταβαλλομένη καὶ αὕτη, ὡς πᾶσα ἡ τέχνη, μετὰ τῆς τύχης τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

(1) VIII, 5, 26.

A

Ἑλλαδικὸν ἢ Ἀττικὸν ἐργαστήριον.

Ζωγράφων ὀνόματα ἀξιομνημόνευτα δὲν ἀπαντῶνται πρὸ τῆς 80ῆς Ὀλυμπιάδος, πρὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἡ γλυπτικὴ ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς τὴν ἀνωτάτην αὐτῆς ἀκμήν· κατὰ Πλίνιον μάλιστα (1), οἱ Ἕλληνες οὐδένα σχεδὸν ἀνεγνώριζον ἐπίσημον ζωγράφον πρὸ τῆς 90ῆς Ὀλυμπιάδος· διοτι, ὡς ἐρρέθη, οἱ ἀρχαιότεροι καὶ ἀδεξιώτεροι ἐλησμονοῦντο, καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν, ὡς λόγου ἀνάξια, ἠμελοῦντο καὶ κατεστρέφοντο, καθ' ὅσον παρήγοντο ἄλλα ἐπιφανέστερα. Ἔπρεπε δὲ φυσικῶς ἡ ζωγραφικὴ, ὡς τέχνη ἀδελφὴ καὶ ἐπίκουρος τῆς γλυπτικῆς, κοινὴν νὰ ἔχῃ μετ' ἐκείνης τὴν ἑστίαν καὶ παράλληλον μέχρι τινὸς τὸν ρυθμόν.

Καὶ τῷ ὄντι δὲ, ὅταν κατεκόσμει ὁ Φειδίας τὴν Ἀττικὴν διὰ τῶν ἀριστουργημάτων του, τοτε καὶ ἡ ζωγραφικὴ τὰς Ἀθήνας εἶχεν ὡς πρωτίστην αὐτῆς ἕδραν, καὶ μεγάλους εἶχεν ἐν αὐτῇ παραστάτας, καὶ ρυθμὸν ἐπεδίωκε τὸ ὕψος μετὰ τοῦ κάλλους συνδέοντα, καὶ αὐστηρότητα ἔχοντα εὐγενῆ, ἀλλὰ κολαζομένην ὑπὸ τῆς ὑπερβαλλούσης εὐχερείας ἥτις ἐνυπάρχει εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς τέχνης ταύτης, παραβαλλομένης πρὸς τὴν γλυπτικήν.

Καὶ ὁ ἴδιος μὲν Φειδίας λέγεται ὑπὸ τοῦ Πλινίου (2) τὴν ζωγραφικὴν ἀσκήσας πρὸ τῆς γλυπτικῆς. Ἀλλ' ὁ πρῶτος ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις μνημονευόμενος ἔνδοξος ζωγράφος, περιφήμους γράψας εἰκόνας, καὶ τὴν τέχνην σπουδαίως προαγαγὼν, εἶναι Πολύγνωτος, ὁ υἱὸς Ἀγλαοφῶντος, ζωγράφου καὶ αὐτοῦ, ὑπὸ Κικέρωνος (3) καὶ Κουϊγκτιλιανοῦ (4) εὐφήμως ἀναφερομένου, καὶ οὗ ὁ Αἰλιανὸς ἐπαινεῖ ἕνα ἵππον (1), ὁ δὲ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους (2) λέγει περὶ αὐτοῦ, ὅτι πρῶτος παρέστησε τὴν Νίκην ὑπόπτερον. Ἦν δ' ὁ Πολύγνωτος Θάσιος (3), ἐν Ἀθήναις οἰκῶν, ὡς φαίνεται πρὸ Ὀλυμ. 77ης, β', ὅταν ὁ Κίμων ἔφερε τὰ ὀστᾶ τοῦ Θησέως ἐκ Θάσου· διότι εἰς τὰς ἐν Δελφοῖς γραφὰς αὐτοῦ ἐπέγραψεν ὁ Σιμωνίδης τὸ ἑξῆς δίστιχον·

«Γράψε Πολύγνωτος, Θάσιος γένος, Ἀγλαοφῶντος
υἱὸς, περθομένην Ἰλίου ἀκρόπολιν (4).

Ὁ Σιμωνίδης ὅμως ἀπῆλθεν εἰς Σικελίαν ἐν Ὀλυμ. 75, δ', καὶ ἀπέθανεν ἐν Ὀλυμ. 78, β', ὥστε πολὺ πρὸ τούτου εἶχεν ἤδη μεταβῆ πιθανῶς ὁ ζωγράφος ἐκ τῆς νήσου του εἰς τὴν Στερεὰν τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Πλίνιος λέγει μόνον ὅτι ἦν προγενέστερος τῆς 90ῆς Ὀλυμπιάδος (5). Εἰργάζετο δ' ὁ Πολύγνωτος ἐπὶ τῆς πολιτείας τοῦ Κίμωνος, καὶ διέκειτο φιλικῶς πρὸς αὐτὸν, ὡς ὁ Φειδίας πρὸς τὸν Περικλέα, καὶ τὰ ἔργα του ἐσώζοντο ἔτι θαυμαζόμενα μέχρι Παυσανίου.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς τέχνης αὐτοῦ μαρτυρίαι διάφοροι σώζονται. Ὁ Ἀριστοτέλης (6), ἀντιτάττων αὐτὸν τῷ Ζεύξιδι, λέγει· *«Ὁ μὲν Πολύγνωτος ἀγαθὸς ἠθογράφος, ἡ δὲ Ζεύξιδος γραφὶς οὐδὲν ἔχει ἦθος·* καὶ ἐννοεῖ πιθανῶς, ὅτι ὁ Πολύγνωτος πρῶτος ἔδωκεν εἰς τὰ ἱστορικὰ καὶ μυθολογικὰ πρόσωπά του δραματικὸν ἦθος καὶ χαρακτῆρα, ἐν ᾧ ὁ Ζεῦξις ἀπέβλεπεν ἁπλῶς εἰς τὴν ἐντελεστάτην τοῦ κάλλους παράστασιν. Διὰ τοῦτο καὶ συνίστησιν αὐτὸν, κατὰ προτίμησιν, ὡς ἠθικώτερον, εἰς τὴν τῶν νέων σπουδὴν καὶ θεωρίαν (7). Καθ' ἑτέραν

(1) 35, 34. — (2) Αὐτ. — (3) Or. III, 7. — (4) XI, 10, ἀρχ.

(1) Z. Ἱ. σ. 972.— (2) Ὄρν. 575.— (3) Διόδ. ΙΑ', 70.— (4) Παυσ. 1, 31. — (5) 35, 35. — (6) Ποιητ. ΣΤ, 15. — (7) Πολ. Η, 5.

δὲ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἐκτίμησιν, ὁ Πολύγνωτος ἀνεβίβαζεν, ὡς ὁ Φειδίας, τὴν τέχνην εἰς ἰδανικὸν ὕψος, παριστῶν τ' ἀντικείμενα κρείττονα ἑαυτῶν· *ἤτοι βελτίονας ἢ καθ' ἡμᾶς. ἢ χείρονας, ἢ καὶ τοιούτους ἀνάγκη μιμεῖσθαι, ὥσπερ οἱ γραφεῖς, Πολύγνωτος μὲν κρείττους .... εἴκαζε*», καὶ κατὰ τοῦτο παραβάλλει αὐτὸν πρὸς τὸν Ὅμηρον, λέγων ὅτι «*Ὅμηρος μὲν βελτίους* (μιμεῖται), *Κλεοφῶν δὲ ὁμοίους, Ἡγήμων δ' ὁ Θάσιος χείρους*» (1). Εἰς τοῦτο δὲ φαίνεται συμφωνῶν καὶ ὁ Αἰλιανὸς ὅταν λέγῃ (2), ὅτι «*ὁ Πολύγνωτος ἔγραφε τὰ μεγάλα καὶ ἐν τοῖς τελείοις εἰργάζετο τὰ ἄθλα*», διότι τὸ μὲν «*ἐν τοῖς τελείοις*» δηλοῖ ἀνδρομήκη ζῷδια (3), ἀλλὰ τὸ *μεγάλα* ἀναφέρεται βεβαίως οὐ μόνον εἰς τὰς διαστάσεις, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μέγεθος, εἰς τὸ τοῦ ἤθους καὶ εἰς τὸ τῆς ἐκφράσεως. Προστιθεὶς δ' ὁ αὐτὸς ὅτι ὁ ζωγράφος Διονύσιος ἐμιμεῖτο τὸν Πολύγνωτον «*εἰς τὴν ἀκρίβειαν, πάθος, καὶ ἦθος, καὶ σχήματος χρῆσιν, καὶ ἱματίων λευκότητα, καὶ τὰ λοιπὰ*», ἐπιφέρει «*πλὴν τοῦ μεγέθους*». Τὴν δ' ἱκανότητα αὐτοῦ ταύτην περὶ τὴν παράστασιν τῆς τῶν ἐνδυμάτων λευκότητος προσμαρτυρεῖ καὶ ὁ Λουκιανὸς (4), ὅστις πολὺν προσέτι λέγει αὐτὸν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν τοῦ γυναικείου κάλλους, διότι ἀξιοῖ νὰ ἔχῃ ἡ ἰδανικὴ εἰκὼν καλῆς γυναικός, τῆς τοῦ Πολυγνώτου Κασσάνδρας (γεγραμμένης ἀναμφιβόλως ἐν τῇ Ἰλίου Πέρσει ἢ τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῶν Δελφῶν) «*ὀφρύων τὸ ἐπιπρεπὲς, καὶ παρειῶν τὸ ἐρευθὲς, καὶ ἐσθῆτα εἰς τὸ λεπτότατον ἐξειργασμένην*». Καὶ ὁ Πλίνιος δὲ συνομολογεῖ (5), ὅτι πρῶτος παρέστησε διαφανῆ τὰ γυναικεῖα ἐνδύματα, προσθέτων ὅτι πρῶτος ἠνέῳξε τὸ στόμα, ἔδειξε τοὺς ὀδόντας καὶ ἐκόλασε τὴν τῶν προσώπων ἀρχαϊκὴν αὐ-

(1) Ποιητ. Γ, 3. — (2) Π. Ἱ. Δ, 3. — (3) Kicher, Studien. s. 142. — (4) Εἰκ. 7. — (5) 35, 35.

στηρότητα. (Polygnotus .... primus mulieris tralucida veste pinxit, capita earum mitris versicoloribus operuit, plurumque picturæ primus contulit, siquidem instituit os adaperire, dentes ostendere, vultum ab antiquo rigore variare). Ἐκ τοῦ Κικέρωνος προσέτι (1) μανθάνομεν ὅτι ὁ Πολύγνωτος, καὶ ἐν γένει οἱ ἀρχαῖοι ζωγράφοι, ἦσαν μᾶλλον διὰ τὸ διάγραμμα παρὰ διὰ τὸν χρωματισμὸν αὐτῶν ἀξιέπαινοι, τέσσαρα μόνον γνωρίζοντες χρώματα, ἐξ ὧν ὁ Πλίνιος λέγει ὅτι τὴν ὦχραν, ἰδίως τὴν Ἀττικὴν (2), καὶ τὸ τρύγινον, μέλαν χρῶμα ἐκ τρυγὸς κατεσκευασμένον (3), πρῶτος ὁ Πολύγνωτος καὶ ὁ Μίκων ἐφεῦρον. Ὁ δὲ Κουϊγκτιλιανὸς (4) ἀπορεῖ πῶς ὁ ἁπλοῦς χρωματισμὸς (simplex color) τοῦ Πολυγνώτου καὶ τοῦ Ἀγλαοφῶντος εἶχον ἔτι τοὺς θαυμαστάς των.

Ἐκ τῶν διδομένων λοιπὸν τούτων φαίνεται ἐξαγόμενον ὅτι ὁ Πολύγνωτος ἦν μεγαλοφυὴς περὶ τὴν εὕρεσιν καὶ τὴν τοῦ ἤθους παράστασιν, προσέτι δὲ καὶ διάφορα ὅτι ἐκαινοτόμησε περὶ τὴν τεχνικὴν χειρουργίαν, οἷον ὅτι παρέστησε τὰ γυναικεῖα φορέματα, οὐχὶ μὲν διαφανῆ βεβαίως, ὅπερ οὐδένα εἶχε λόγον, ἀλλ' οὕτως ἐντέχνως καὶ ἐπισταμένως πτυσσόμενα, ὥστε νὰ ἐλέγχωσιν αἱ πτυχαὶ τὸν τοῦ σώματος σχηματισμὸν, τελειοποιήσας κατὰ τοῦτο τὴν τέχνην τοῦ Κίμωνος· ὅτι κατὰ τὴν παράστασιν τοῦ προσώπου ἐτόλμησε πρῶτος θέσεις τινὰς ἰδίας, προαγαγὼν τὴν τῆς χειρὸς ἐλευθερίαν ἐπέκεινα τῶν ὁρίων μέχρις ὧν εἶχεν ἀφιχθῇ πρὸ αὐτοῦ· ὅτι ὅμως οὔτε τοῦ ἐντελοῦς χρωματισμοῦ, οὔτε τῆς σκιᾶς τὰ τεχνάσματα εἰσέτι ἐγνώριζε, διὸ καὶ, ὑπὸ ταύτην τὴν ὑλικὴν ἔποψιν κρίνων ὁ Πλίνιος τὴν ζωγραφικὴν, πρεσβεύει, ὅτι μόνον μετὰ τὴν 90ὴν Ὀλυμπιάδα ἐτελειοποιήθη. Εἰ δὲ καὶ ἀπήλλαξεν ὁ Πολύγνωτος τὸ διάγραμμα πάσης τῆς ἀρχαϊκῆς αὐ-

(1) Brut. 18. — (2) 33, 160. — (3) 35, 25. — (4) XII, 10.

τοῦ ξηρότητος καὶ μονοτονίας, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἐποχῆς, ἣ ἀνῆκε, δὲν εἶναι ἔτι πιθανὸν νὰ ἔπνεεν ἡ γραφίς του πᾶσαν τὴν γλυκύτητα τῶν μεταγενεστέρων ζωγράφων. Τὰ Διονυσίου κἂν τὰ ἔργα, ἃ εἴδομεν ὅτι ὁ Αἰλιανὸς παραβάλλει πρὸς τὰ τοῦ Πολυγνώτου, ὁ Πλούταρχος (1) παριστᾷ ὡς «*ἰσχυρὰ μὲν καὶ ἔντονα, ἀλλὰ βεβιασμένα καὶ κατάπονα*».

Ἦσαν δὲ τὰ ἔργα τοῦ Πολυγνώτου πολλὰ καὶ ποικίλα, πάντα, ὡς ἐρρέθη, μυθικαὶ καὶ ἱστορικαὶ μεγαλογραφίαι, κοσμοῦσαι δημόσια καταστήματα.

Εἰς τὴν Πεισιανάκτιον στοὰν, ἣν ὁ Κίμων οἰκοδομηθεῖσαν, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ του Πεισιάνακτος (2), κατεκόσμησε διὰ τεσσάρων μεγαλογραφιῶν καὶ μετωνόμασεν ἔκτοτε *Ποικίλην* (3), μίαν ἐξ αὐτῶν ἐζωγράφησεν ὁ Πολύγνωτος, παριστῶσαν τὴν ἐνώπιον τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν δίκην Αἴαντος τοῦ Ὀϊλέως διὰ τὴν ἁρπαγὴν τῆς Κασσάνδρας (4). Ἐν τῇ εἰκόνι δὲ ταύτῃ παρέστησε τὴν ἀδελφὴν τοῦ Κίμωνος, Ἐλπινίκην, ὡς Λαοδίκην, τὴν καθ' Ὅμηρον (5) ὡραιοτέραν (*εἶδος ἀρίστην*) τῶν θυγατέρων τοῦ Πριάμου. Ἦν δ' ἡ Ἐλπινίκη ἐν Ὀλ. 72, δ'. ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μιλτιάδου, νέα κόρη, καὶ ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει ἐρωτικὴν σχέσιν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Πολυγνώτου. Ὅτε δ' ἐν Ὀλυμπιάδι 79, β', κατηγορήθη ὁ Κίμων, ὁ Περικλῆς ἀπεκρίθη εἰρωνικῶς πρὸς αὐτὴν, μεσιτεύουσαν ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ της, «*Γραῦς εἶ, γραῦς, ὦ Ἐλπινίκη, ὥστε τηλικαῦτα διαπράττεσθαι πράγματα*» (6), ὥστε πιθανὸν φαίνεται ὅτι ἡ εἰκὼν αὕτη ἐγράφη πλησιέστερον τῆς 73ης ἢ τῆς 79ης

(1) Τιμολ. 36.— (2) Jahn, Arch. Zeit. 1747, σελ. 175 — (3) Διογ. Λ. Ζ, 5. - Σουϊδ. - Πλούτ. Κίμ. 4. — (4) Παυσ. Α, 15. - Pl. 35, 35. - Πλούτ. αὐτ. — (5) Ἰλ. Γ, 124. — (6) Πλούτ. αὐτ.

Ὀλυμπιάδος. Ἐξετέλεσε δ' αὐτὴν ὡρεὰν ὁ μεγαλόφρων καλλιτέχνης (1), δι' ὃ καὶ, ὡς λέγει ὁ Πλίνιος, ἐτιμήθη ἐξόχως ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων. Τοῦτο ὅμως πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἐγένετο διὰ τὰς ἐν Δελφοῖς μεγαλογραφίας αὐτοῦ.

Τὰς δὲ λοιπὰς τῆς στοᾶς εἰκόνας ἐζωγράφησαν ὁ Μίκων καὶ ἴσως καὶ ὁ Πάναινος (2). Συνειργάσθη δὲ προσέτι ὁ Πολύγνωτος μετὰ τοῦ Μίκωνος καὶ ἐν τῷ ἀρχαίῳ Διοσκουρίῳ, ὅπου ἔγραψε γάμους τῶν Διοσκούρων καὶ τῶν θυγατέρων τοῦ Λευκίππου, ἤτοι, πιθανῶς ἁρπαγὴν αὐτῶν (3). Ἔτι δὲ φαίνεται μετ' αὐτοῦ ἐκτελέσας καὶ τὰς τοιχογραφίας τοῦ Θησείου· διότι ἐν *Θησέως ἱερῷ* διώρθωσεν ὁ Βαλκεναῖρος τὸ *ἐν Θησαυρῷ* τοῦ Ἀρποκρατίωνος (4). Αἱ δὲ τοιχογραφίαι παρίστων Κενταυρομαχίαν, Ἀμαζωνομαχίαν, καὶ ἆθλα Θησέως (5), καὶ ἐγένοντο μετὰ Ὀλυμ. 77, δ', ὅταν ὁ Κίμων, μετακομίσας τὰ ὀστᾶ τοῦ Θησέως, ἀνήγειρε τὸ Θησεῖον. Καὶ ἐν τῷ οἰκήματι δὲ τῶν Προπυλαίων ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (6) πίνακας τοῦ Πολυγνώτου, ἤδη κατὰ μέρος ἐξηλειμμένους, ὧν εἷς παρίστα τὸν Ὀδυσσέα προσερχόμενον τῇ Ναυσικάᾳ, ἕτερος τὸν Ἀχιλλέα ἐν Σκύρῳ, καὶ πιθανῶς αὐτοῦ ἦσαν καὶ τέσσαρες ἄλλοι, παριστῶντες Ὀδυσσέα ἁρπάζοντα τὰ βέλη τοῦ Φιλοκτήτου, Διομήδην ἁρπάζοντα τὸ Παλλάδιον τῆς Τρωάδος, Ὀρέστην καὶ Πυλάδην φονεύοντας τὸν Αἴγισθον καὶ τοὺς υἱοὺς τοῦ Ναυπλίου, καὶ θυσίαν Πολυξένης (7).

Ἐν δὲ τῷ προνάῳ τῆς ἐν Πλαταιαῖς Ἀρείας Ἀθηνᾶς παρέστησε τὸν Ὀδυσσέα φονεύοντα τοὺς μνηστῆρας (8), ὡς ἀλληγορίαν βεβαίως τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλή-

(1) Πλούτ. αὐτ. - Pl. αὐτ. — (2) Παυσ. Ε, 11.— (3) Αὐτ. Α, 18.—(4) Φ. Πολύγνωτος.—(5) Παυσ. Α, 22.—(6) Α, 22 —(7) Brunn. Gesch. d. Künstler, II, σ. 24.—(8) Παυσ. Θ, 4.

νων κατατροπώσεως τῶν Περσῶν, καθὼς αὐτόθι ἕτερος ζωγράφος παρέστησε τοὺς ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας (ἐπίσης ἦτταν τῶν εἰσβαλλόντων), καὶ τὴν ἀλληλοκτονίαν τῶν δύο υἱῶν τοῦ Οἰδίπου, παρούσης καὶ θλιβομένης τῆς μητρὸς αὐτῶν Εὐρυγανείας. Συνήθως ἀποδίδεται ἡ δευτέρα αὕτη γραφὴ εἰς τὸν Ὀνατᾶν, τὸν Αἰγινήτην γλύπτην, εἰς ὃν μετά τινος πιθανότητος ἀπεδόθησαν τὰ Αἰγιναῖα ἀγάλματα, καὶ οὗ ἡ γραφὶς εἶχε βεβαίως τὸν αὐτὸν τῇ γλυφίδι ἀρχαϊκὸν χαρακτῆρα. Ἀλλὰ πάντα τὰ χειρόγραφα τοῦ Παυσανίου φέρουσιν ἐπίσης οὐχὶ Ὀνατᾶς, ἀλλ' Ὀνασίας, ὥστε πιθανῶς ἦν οὗτος ἄλλος τις, ἄγνωστος καλλιτέχνης. Ὁ ναὸς τῆς Ἀρείας Ἀθηνᾶς ἀνηγέρθη ἐκ τῶν λαφύρων τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, συμβάσης ἐν Ὀλυμ. 72, γ', τὸ δ' ἄγαλμα αὐτῆς κατεσκευάσθη ὑπὸ Φειδίου· ἀλλ' ἡ γραφικὴ τοῦ ναοῦ ἐπικόσμησις πιθανῶς ἐγένετο μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐποχῶν.

Ἐκ Πλινίου δὲ πληροφορούμεθα (1), ὅτι καὶ ἐν Θεσπιαῖς ὑπῆρχον γραφαὶ τοῦ Πολυγνώτου. Ἀλλὰ τὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐπισημότατα τῶν ἔργων αὐτοῦ ἦσαν αἱ γραφαὶ δι' ὧν ἐκόσμησε τὴν ἐν Δελφοῖς λέσχην, καὶ δι' ἃς οἱ Ἀμφικτύονες ἀντήμειψαν αὐτὸν διὰ ξενίας (2). Ὁ Παυσανίας περιγράφει αὐτὰς δι' ἑπτὰ ὅλων κεφαλαίων (3), πολυτίμων διὰ τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ζωγραφικῆς. Αἱ γραφαὶ αὗται ἦσαν ἀναθήματα τῶν Κνιδίων, καὶ ἡ μὲν πρὸς ἀριστερὰ παρίστα Νεκυίαν ἢ τὴν εἰς Ἅιδου κάθοδον, ἡ δὲ πρὸς δεξιὰ Ἰλίου Πέρσιν, καὶ ἐν αὐτῇ, κατὰ Παυσανίαν, παρέστησε μόνον τὸν Νεοπτόλεμον φονεύοντα ἔτι τοὺς Τρῶας, *ὅτι ὑπὲρ τοῦ Νεοπτολέμου τὸν τάφον ἡ γραφὴ πᾶσα ἔμελλεν*

(1) 35, 40. — (2) Pl. 35, 35. — (3) 5—31. - Ἰδ. καὶ Πλούτ. π. ἀπολ. Χρηστ. - Φιλοστρ. Πρ. ΣΤ, 11. - Σχολ. εἰς Πλάτ. Γοργ. σ. 101, ἔκδ. Ruhnken.

αὐτῷ γενήσεσθαι», τῆς λέσχης οὔσης ἐπωκοδομημένης ἐπὶ τοῦ τάφου τούτου. Ἐξάγεται δ' ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Παυσανίου ὅτι αἱ εἰκόνες ἦσαν ἀμφότεραι διατεθειμέναι συμμέτρως, τῆς μὲν κυριωτέρας πράξεως, τῆς τὴν ἑνότητα ἀπαρτιζούσης, παρισταμένης ἐν τῷ μέσῳ, τῶν δὲ λοιπῶν ἐν ἀντιστοιχούσαις σκηναῖς ἑκατέρωθεν· προσέτι δέ, ὅτι τὸ διάγραμμα αὐτοῦ ἦν ἀνάλογον πρὸς τὸν ἐπικρατοῦντα ἔτι τότε ἐν τῇ ζωγραφικῇ γλυπτικὸν ρυθμόν, ἤτοι ὅτι τὰ ζῴδια παρίσταντο διεστῶτα ἀπ' ἀλλήλων καὶ μεμονωμένα.

Διάφοροι δ' ἐκφράσεις τοῦ συγγραφέως δίδουσι νύξιν εἰς ἐκτίμησιν τῆς ἐπὶ Πολυγνώτου καταστάσεως καὶ δυνάμεως τῆς ζωγραφικῆς. Οὕτως ἡ παρατήρησις ὅτι ἑκάστῳ τῶν ζῳδίων ἦν προσγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ παριστωμένου προσώπου, φαίνεται ἀποδεικνύουσα τὴν μέχρις ἐκείνου ἀνικανότητα τῆς ζωγραφικῆς εἰς ἀκριβῆ αὐτῶν χαρακτηρισμὸν δι' ἰδίων μέσων· ὡς ἀφ' ἑτέρου ὅτι ὁ Πολύγνωτος δὲν παρημέλησε τὴν ὑπὸ τοῦ Κίμωνος εὑρεθεῖσαν τῶν πτυχῶν παράστασιν ἀποδεικνύουσιν αἱ λέξεις· «*Τοῦ χιτῶνος δ' ἐν τοῖς κόλποις*». Εἰς μίαν τῶν εἰκόνων παρίσταται «ἵππος», ὅστις «*κορίεσθαι μέλλοντος παρέχεται σχῆμα*», ὅπερ μαρτυρεῖ περὶ τῆς ὡς πρὸς τὸ διάγραμμα ἐμπειρίας καὶ τελειότητος.

Τοῦ δὲ βαθμοῦ τῆς ἱκανότητος περὶ τὸν χρωματισμὸν καὶ τὴν τῆς σκιᾶς χρῆσιν ἀποδειξιν περιέχουσιν ἐν ἄλλοις καὶ τὰ ἑπόμενα χωρία· «*Ἄχρι μὲν δὴ τοῦ ἵππου αἰγιαλός τε, καὶ ἐν αὐτῷ ψηφίδες ὑποφαίνονται, τὸ δ' ἐντεῦθεν οὐκέτι ἔοικεν εἶναι θάλασσα*». Καὶ πάλιν· «*Ὕδωρ εἶναι ποταμὸς ἔοικε .... καὶ ἀμυδρὰ οὕτω δή τι τὰ εἴδη τῶν ἰχθύων, σκιὰς μᾶλλον ἢ ἰχθῦς εἰκάσειας*» ἐν οἷς τὸ μὲν *ὑποφαίνονται* ἐμφαίνει τὴν ἔντεχνον παράστασιν τῆς διαφανείας τοῦ ὕδατος· τὸ δὲ *ἔοικε* φαίνεται ἀτέλειάν τινα τῆς τέχνης δηλοῦν, μὴ βεβαίως δια-

πρινοῦσης μεταξὺ γῆς καὶ ὕδατος. Ὡς συμβολικὴ δὲ μᾶλλον παράστασις πρέπει νὰ θεωρηθῇ, καὶ οὐχὶ ὡς ἐκ τοῦ χρωματισμοῦ καὶ τῆς σκιᾶς τὸν ἀληθῆ αὐτῆς χαρακτῆρα λαμβάνουσα ἡ οὕτω περιγραφομένη· «*Τιτυός . . . . ὑπὸ τοῦ συνεχοῦς τῆς τιμωρίας ἐς ἅπαν ἐξανηλωμένος, ἀμυδρὸν καὶ οὐδὲ ὁλόκληρον εἶδωλον*». Ὁμοίως καὶ ἡ ἔκφρασις· «*Ἐσωτέρω δὲ τῆς Κλυμένης Μεγάραν ὄψει*», ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τὴν ἀμοιβαίαν θέσιν τῶν ζῳδίων, παρὰ εἰς ἐφαρμογὴν κανόνων τῆς διόψεως καὶ τῆς σκιαγραφίας. Προσέτι δ' ἄλλη ἀνάλογος νύξις δὲν ἀπαντᾶται ἐν πάσῃ τῇ περιγραφῇ.

Ἕτερα ὅμως χωρία ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τοῦ Πολυγνώτου ἡ τέχνη ἰδίως διέπρεπε κατὰ τὸ διάγραμμα, καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκφραζόμενον ἦθος. Οὕτω λέγει· «*Ἀνὴρ ἐς τὰ μάλιστα κατηφής*».— «*Γυναῖκες δὲ αἱ Τρῳάδες ἀϊχμαλώτοις τε ἤδη καὶ ὀδυρομέναις ἐοίκασι*». — «*Ἕλασσος· οὗτος μὲν δὴ ὀλίγον ἐμπνέοντι ἔτι εἴκασται*». — «*Τῶν προσώπων δὲ ἅπασιν ὅσον ἐπὶ συμφορᾷ σχῆμά ἐστι*». — «*Ἕκτωρ καθεζόμενος . . . ἀνιωμένου σχῆμα ἐμφαίνων*». — «*Πενθησίλεια, ὁρῶσα εἰς τὸν Πάριν: Τοῦ προσώπου δὲ ἔοικε τῷ πνεύματι ὑπερορᾷν τε αὐτὸν, καὶ ἐν οὐδενὸς τίθεσθαι λόγῳ*».

Ἐν 1826 οἱ ἀδελφοὶ F. καὶ G. Riepenhausen παρέστησαν διὰ χαλκογραφιῶν τὰς εἰκόνας τοῦ Πολυγνώτου, κατὰ τοῦ Παυσανίου τὴν περιγραφὴν (1).

Μετ' αὐτοὺς δ' ὁ Οὐέλκερ ἐπανέλαβε τὴν ἀπόπειραν πολὺ ἐπιτυχέστερον (2), καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς σπουδαίαν συζήτησιν παρὰ τοῖς Γερμανοῖς φιλολόγοις (3). Ἰλίου Πέρσιν παριστᾷ καὶ τὸ Νωλαῖον ἀγγεῖον (4), καὶ Νεκυίαν τὸ Κανύσιον (5). Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἀμφότεραι αὗται αἱ ἀγγειογραφίαι μόλις ὡς ἀτελεῖς νύξεις τῶν μεγάλων τοῦ Πολυγνώτου συνθέσεων δύναται νὰ θεωρηθῶσιν, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἔχουσι σχέσιν τινὰ μετ' ἐκείνων.

Καὶ ὁ ἀδελφὸς δὲ τοῦ Πολυγνώτου Ἀριστοφῶν ἦν ζωγράφος ἐπίσης, ἀλλ' ἐκ τῶν δευτερευόντων (primis proximi) κατὰ Πλίνιον (6). Ἐποίησε δὲ, κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, τὸν Ἀγκαῖον (υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ βασιλέα τῆς Σάμου, περὶ οὗ ἡ γνωστὴ παροιμία· «*Πολλὰ μεταξὺ πέλει κύλικος καὶ χείλεος ἄκρου*») τετραυματισμένον ὑπὸ κάπρου, καὶ μετ' αὐτοῦ τὴν μητέρα του Ἀστυπαλαίαν, τεθλιμμένην (7)· καὶ ἑτέραν εἰκόνα παριστῶσαν «*Πρίαμον, Ἑλένην, Εὐπιστίαν, Ὀδυσσέα, Δηΐφοβον, Δόλον*», ἀναμφιβόλως τὸ ἐπεισόδιον τῆς δολίας εἰσόδου εἰς Ἴλιον τοῦ Ὀδυσσέως, μετημφιεσμένου ὡς ἐπαίτου, ἵνα συνεννοηθῇ κρυφίως περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Τρῳάδος μετὰ τῆς Ἑλένης, νυμφευθείσης τὸν Δηΐφοβον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πάριδος (8). Προσέτι δ' ἔγραψεν ὁ Ἀριστοφῶν, κατὰ Πλούταρχον (9) Φιλοκτήτην, «*φθίνοντι καὶ ἀποθνήσκοντι ὅμοιον*». Τέλος δ' εἰς αὐτὸν τοῦτον φαίνεται ὅτι πρέπει ν' ἀποδοθῶσι καὶ δύο εἰκόνες τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἃς ὁ Ἀθήναιος (10) περιγράφει ὡς «*δύο πίνακας, ὧν ὁ μὲν εἶχεν Ὀλυμπιάδα καὶ Πυθιάδα (ὡς γυναῖκα), στεφανούσας αὐτὸν, ἐν δὲ θατέρῳ Νεμέα ἣν*

(1) Peintures de Polygnote à Delphes dessinées et gravées d'après la description de Pausanias, 1826.

(2) Die Composition der Polygnotischen Gemälde. Berl. 1848 (Ὑπόμν. τῆς Ἀκαδ.).

(1) K. F. Hermann, Epicritische Betrachtungen üb. d. Pol. Gemälde. Götting. 1849. - Overbeck, Antepicritische Betr. κ.τ.λ. Rh. Mus. N. F. VII, σ. 419 ἑπ. — (2) DENK. 202.— (3) Αὐτ. 275. — (4) 35, 40, 32.— (5) Ἰδ. Jahn, Ber. d. Sächs. Gesell. 1848 σ. 127.— (6) Welker. Gr. Trag. σ. 943.— (7) Πῶς δεῖ ποιητ. ἀκρ. σ. 69.— (8) IB, 67.

καθημένη, καὶ ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτῆς Ἀλκιβιάδης, καλλίων φαινόμενος τῶν γυναικείων προσώπων», ὅπερ ἐμφαίνει τέχνην ἀδροτέραν ἤδη τῆς ἐπὶ Πολυγνώτου. Καὶ ἀποδίδωσι μὲν τὰς εἰκόνας ταύτας ὁ Ἀθήναιος εἰς ζωγράφον Ἀγλαοφῶντα, ἀλλ' οὗτος δὲν δύναται νὰ ἦναι ὁ πατὴρ τοῦ Πολυγνώτου. Ἦ λοιπὸν ἄλλος τις ἦν μεταγενέστερος καὶ ὁμώνυμος ζωγράφος, ἴσως ἐκείνου ἔγγονος, ἢ κατὰ λάθος φέρεται παρ' Ἀθηναίῳ Ἀγλαοφῶν ἀντὶ Ἀριστοφῶντος, ᾧ καὶ τῷ ὄντι ὁ Πλούταρχος (1) ἀποδίδωσι τὴν μίαν τῶν εἰκόνων ἐκείνων.

Σύγχρονος δὲ καὶ συνεργάτης τοῦ Πολυγνώτου ἦν ὁ Ἀθηναῖος Μίκων ὁ Φανομάχου, ὡς φαίνεται ἐξ ἐπιγραφῆς (2), καὶ οὐχὶ Φανόχου, ὡς ἐνομίζετο μέχρι τοῦδε, κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους (3). Ἔγραψε δ' οὗτος διὰ τὸν μέσον τῆς Ποικίλης τοῖχον μάχην Ἀμαζόνων (4), καὶ ἐν ἑτέρῳ πίνακι, ὑπό τινων ὅμως εἰς τὸν Πάναινον ἀποδιδομένῳ (5), Μαραθωνομαχίαν (6), ἐν ᾗ γράψας τοὺς βαρβάρους οὐ μόνον διὰ τῆς ἐνδυμασίας διακρινομένους (bracchati, κατὰ Πέρσιον (7)), ἀλλὰ καὶ μείζους τῶν Ἑλλήνων, κατεδικάσθη εἰς τριάκοντα μνῶν πρόστιμον (8).

Κατὰ Παυσανίαν, ἡ εἰκὼν αὕτη ἐνήρχετο ἀπὸ τῆς κατὰ τῶν βαρβάρων ἐφόδου τῶν Ἀθηναίων καὶ Πλαταιέων, περὶ ὧν ἐν τῷ κατὰ Νεαίρας (9) λέγεται· «Ὡς ἕκαστος γὰρ (Πλαταιέων) *τάχους εἶχεν, εὐθὺς προσβοηθῶν γέγραπται, οἱ τὰς κυνᾶς τὰς βοιωτικὰς ἔχοντες*» καὶ παρίστατο ἐν-

(1) Ἀλκιβιάδ. 16. — (2) Leleux, Rev. Archéol. III, σ, 235.— (3) Λυσιστρ. 179. — (4) Παυσ. Α. 15. - Ἀριστοφ. Λυσίστρ. 678. - Ἀρριαν. Ζ, 18, 10. — (5) Παυσ. Ε, 11. - Pl. 35, 34. — (6) Αἰλ. Ζ. Ἱ Ζ, 38. - Ἀρριαν. Ζ, 16. - Σώπατρος, διαίρ. ζητημ. Α, 8.—(7) Sat. 114, 53.—(8) Ἁρποκρ. φ. Μίκων. — (9) λ'. Ε. Ἐκδ. Δούκ.

ταῦθα ἐν θέσει ἐπιφανεῖ, ἐκτείνων πρὸς τοὺς βαρβάρους τὴν χεῖρα (1) ὁ Μιλτιάδης, οὗ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέτρεψαν νὰ προσγραφῇ καὶ τὸ ὄνομα. Προὐχώρει δ' ἡ εἰκὼν δεικνύουσα τὸ κέντρον, «*τὸ ἔσω τῆς μάχης*», καὶ τοὺς βαρβάρους εἰσπίπτοντας εἰς τὸ ἕλος, καὶ τέλος παρίστων «*τὰ ἔσχατα τῆς γραφῆς*», τοὺς Ἕλληνας φονεύοντας τοὺς βαρβάρους παρὰ τοῖς πλοίοις τῶν Φοινίκων. Εἰς τοῦτο δὲ τὸ μέρος ἐφαίνοντο ὁμοιογραφικῶς, κατὰ Πλίνιον, οἱ διαπρέψαντες ἐν τῇ μάχῃ καὶ φονευθέντες, Κυναίγειρος, Καλλίμαχος καὶ Πολύζηλος, καὶ παρ' αὐτοῖς, κατ' Αἰλιανὸν, καὶ κύων παρακολουθήσας τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸ πεδίον, προσέτι δὲ, κατὰ Παυσανίαν (2), ἐπίσης ὁμοιογραφικῶς, ὁ Αἰσχύλος, καί, κατὰ Πλίνιον, ὁ Δάτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης. Προϊστάμενοι δὲ τῆς μάχης παρῆσαν ἡ Ἀθηνᾶ, ὁ Θησεὺς, ἐκ τῆς γῆς προκύπτων, ὡς ἥρως ἰθαγενὴς, ὁ Ἡρακλῆς, καὶ ὁ ἥρως Μαραθών.

Διὰ δὲ τὸ Θησεῖον ἔγραψε μετὰ τοῦ Πολυγνώτου Κενταυρομαχίαν, Ἀμαζονομαχίαν, καὶ ἔργα Θησέως (3), γραφὰς ἐντοιχίους, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τῶν τοίχων τοῦ μνημείου. Εἰς δὲ τὸν τῶν Διοσκούρων ναὸν ἔγραψεν Ἀργοναύτας ἐν Κολχίδι, ἀπατῶντας τὰς θυγατέρας τοῦ Πελίου (4), καὶ ἐν τῷ πίνακι τούτῳ, ἢ κατ' ἄλλους (5), «*ἐν τῇ στοᾷ*», ὡς ἕνα τῶν μαχητῶν παρέστησε τὸν Ἀργοναύτην Βούτην ὀπίσω ὄρους, δεικνύοντα μόνον τὸ κράνος του καὶ ἕνα τῶν ὀφθαλμῶν του· ἐξ οὗ ἐπεκράτησεν ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν ταχέως καὶ ῥαδίως κατορθουμένων· «*Βούτην Μίκων ἔγρα-*

(1) Αἰσχ. κ. Κτησ. σ. 80. - Σχολ. Ἀριστοτ. Τ. 3. σ. 566. D - Corn. Nep. Milt. 6. — (2) Α, 21.— (3) Παυσ. Α, 17. - Ἀρρ. Ζ, 13. ἀντὶ Κίμων. — (4) Παυσ. Α, 18. Β, 11. — (5) Ἡσύχ. - Ζηνόβ. Παροιμ. Δ, 28.

φερ», ἢ «Θᾶττον ἢ Βούτης» (1). Ἰδίως δ' ἐπαινεῖται ὁ Μίκων διὰ τοὺς ἵππους του (2).

Ἕτερος δὲ τοῦ Πολυγνώτου καὶ τοῦ Μίκωνος συνεργάτης, εἰ καὶ αὐτῶν κατά τι νεώτερος, ἦν ὁ Ἀθηναῖος Πάναινος, τοῦ Φειδίου ἀδελφιδοῦς, κατὰ Στράβωνα (3), ἢ ἀδελφὸς, ὡς, κατὰ λάθος ἴσως, λέγουσιν ἕτεροι (4). Τὴν ἐν τῇ Ποικίλῃ τῷ Μίκωνι ἀποδιδομένην Μαραθωνομαχίαν λέγουσιν ὁ Παυσανίας (5) καὶ ὁ Πλίνιος (6) ὅτι ἔγραψεν ὁ Πάναινος, καὶ ἴσως ἐγένετο ἡ εἰκὼν αὕτη διὰ κοινῆς αὐτῶν συνεργασίας. Ἐν δ' Ὀλυμπίᾳ ἔγραψε τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ ἐρείσματος ὑπὸ τὸν θρόνον τοῦ Φειδαϊκοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς, τὴν ἐμπροσθίαν κυανῇ ἁπλῶς χρωματίσας. Παρίστων δ' αἱ γραφαί, πιθανῶς ἐν χώραις διαιρούμεναι, ἡ μὲν Ἡρακλῆν ἀνακουφίζοντα τὸν Ἄτλαντα, Θησέα καὶ Πειρίθουν, Ἑλλάδα καὶ Σαλαμῖνα· ἡ δὲ Ἡρακλῆν καταβάλλοντα τὸν λέοντα, Αἴαντα ἁρπάζοντα τὴν Κασσάνδραν, Ἱπποδάμειαν καὶ τὴν μητέρα αὐτῆς· ἡ τρίτη τέλος, Ἡρακλῆν λύοντα τὸν Προμηθέα, Ἀχιλλέα αἴροντα τὴν θνήσκουσαν Πενθεσίλειαν, καὶ δύο Ἑσπερίδας (7)· ἤτοι ἀνὰ ἓν ζεῦγος προσώπων ἐν ἑκάστῃ τῶν χωρῶν ἃς ἀπετέλουν, ὡς ἀλλαχοῦ εἴπομεν (8), οἱ κάθετοι τῆς βάσεως τοῦ θρόνου κανόνες. Καὶ ἄλλας δ' εἰκόνας ἔγραψεν ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ (9), διανθήσας καὶ τοῦ Διὸς τὸν χρυσοῦν μανδύαν, ὡς ἐκόσμησε διὰ γραφῶν καὶ τὸ ἔνδον τῆς χρυσῆς ἀσπίδος τῆς ἐν Ἠλιδι Ἀθηνᾶς, ἔργου τοῦ Κολώτου (10) Τοὺς δὲ τοίχους τοῦ ναοῦ

(1) Ζηνόβ. I, 11, σ. 87. - I, 12, σ. 160. — (2) Αἰλ. Ζ. Ἱ. Δ, 50.— (3) H, 354.— (4) Παυσ. E, 11. - Pl. 35, 34. - 36, 35. — (5) E, 11. — (6) 35, 34. — (7) Παυσ. E, 11. - Ἰδ. Brunn. Gesch. d. Künstl. I, σ. 172. — (8) Σελ. 293 —(9) Στράβ. H, 354.— (10) Pl. 35, 34.

τῆς Ἀθηνᾶς ταύτης λέγει ὁ Πλίνιος (1) ὅτι ἔχρισεν ὁ Πάναινος διὰ γάλατος καὶ κρόκου, ὅπερ ἔδιδεν αὐτοῖς ὑπόχρυσον χρῶμα καὶ ἀνεξίτηλον, μέχρις ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Πλινίου ἔτι σωζόμενον. Πιθανὸν δ' ὅτι ἐπὶ τοῦ χρίσματος τούτου ἐξετέλεσε καὶ ζωγραφίας. Ἐνικήθη δ' ὁ Πάναινος ἐν διαγωνισμῷ τινι ἐν Πυθίοις ὑπὸ τοῦ Χαλκιδέως Τιμαγόρου (2).

Εἰς τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους πρέπει νὰ καταταξωμεν καὶ Ἀπολλόδωρον τὸν Ἀθηναῖον (3), διότι ἦν ἄμεσος προκάτοχος τοῦ Ζεύξιδος (4), ὅστις ἤκμαζεν ἐν Ὀλυμ. 86—96. Ὀφείλεται δ' εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον μία τῶν τῆς τέχνης σπουδαιοτάτων καὶ ἐπισημοτάτων ἐφευρέσεων, *ἡ τῆς σκιᾶς φθορὰ καὶ ἀπόχρωσις*, κατὰ Πλούταρχον (5), ἤτοι ἡ κατάλληλος πρὸς παράστασιν τῆς φυσικῆς ἀληθείας χρῆσις τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σκιᾶς, διὸ καὶ *σκιαγράφος* ἐπεκλήθη (6), οὐχὶ ἀντὶ τοῦ *σκιογράφος*, ὡς κακῶς λέγει ὁ Ἡσύχιος (7). Ἕνεκα δὲ τῆς μεγίστης ταύτης προόδου, διϊσχυρίζεται ὁ Πλίνιος ὅτι πρῶτος ὁ Ἀπολλόδωρος ἐξέφρασε καταλλήλως τὰς μορφὰς τῶν πραγμάτων, καὶ πρὸ αὐτοῦ ὅτι *δὲν ὑπῆρξε γραφὴ ἀξία νὰ ἐλκύσῃ τοὺς ὀφθαλμούς*. (Hic primus species exprimere instituit, primusque gloriam penicillo jure contulit, ... neque ante eum tabula ullius ostenditur, quæ tenuat oculos). Μεγάλως δ' ἐθαυμάζετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ τέχνη αὐτοῦ, καὶ «κλεινὸς ἀν' Ἑλλάδα πᾶσαν» λέγεται ἔν τινι περὶ Ζωγράφων ποιήματι τοῦ Νικομάχου (8). Ἠκολούθησαν δὲ φυσικῶς ταύτην τὴν ὑπ' αὐτοῦ χαραχθεῖσαν ὁδὸν πάντες οἱ μέγιστοι καλλιτέχναι, ὥστε ἔλεγε περὶ ἑαυτοῦ· «Ὑπ' ἐμοῦ δὲ πρώτου τῆς θύρας ἀνοι-

(1) 36, 55. — (2) Pl. 35, 35. — (3) Pl. 35, 36, 1. - Πλ. Πότ. Ἀθ. σ. 346. — (4) Pl. 35, 36, 2. - Βαβρ. προοίμ. 2. 9. — (5) Αὐτ.— (6) Σχόλ. Ὁμ. Ἰλ. Κ. 265.— (7) φ. Σκιά. — (8) Ἡφαιστ. π. μέτρ. σ. 14.

χθείσης, εἰσῆλθον ἄλλοι» (1)· καὶ πρῶτος εἰσῆλθεν ὁ Ζεύξις, περὶ οὗ ὁ Ἀπολλόδωρος διὰ στίχων ἔγραψεν ὅτι *« ὁ Ζεύξις τῷ ἀφήρεσε, καὶ κατέλαβε δι' ἑαυτὸν τὴν τέχνην»* (2) (Artem ipsis ablatam, Zeuxin ferre secum). Εἰκόνες δ' αὐτοῦ ἀναφέρονται μόνον *Ἱερεὺς προσευχόμενος*, καὶ *Αἴας φλεγόμενος ὑπὸ κεραυνοῦ* (3), ἴσως ἡ ὑπὸ Φιλοστράτου (4) περιγραφομένη εἰκὼν Αἴαντος, οὗ τὸ πλοῖον κεραυνωθὲν, γίνεται τῶν φλογῶν παρανάλωμα, αὐτὸς δὲ κατὰ σκοπέλων ναυαγῶν, ἔτι ἀπειλεῖ τοὺς Θεούς, ἐν ᾧ ὁ Ποσειδῶν ἐπέρχεται ἐκδικήσων αὐτούς. Ἑτέρα δ' εἰκὼν αὐτοῦ παρίστα τοὺς Ἡρακλείδας ἱκέτας (5), καὶ ἐν ἑτέρᾳ πρῶτος παρέστησε τὸν Ὀδυσσέα φέροντα ναυτικὸν πῖλον (6). Ἐκόμπαζε δ' ὁ Ἀπολλόδωρος τοσοῦτον ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, ὥστε λέγεται ἐπιγράφων αὐτοῖς· *«Μωμήσεταί τις μᾶλλον ἢ μιμήσεται»* (7), ὅπερ ὅμως ὁ Πλίνιος (8) ἀποδίδωσι μᾶλλον τῷ Ζεύξιδι. Προστίθησι δ' ὁ Ἡσύχιος ὅτι καὶ ὑψηλὸν ἐφόρει πῖλον, ὡς οἱ Ἀσιανοὶ μεγιστᾶνες.

Τοῦ δ' Ἀπολλοδώρου φαίνεται ὅτι ἠκολούθησεν ἀμέσως καὶ ἀνέπτυξε τὴν τέχνην ὁ Ἀγάθαρχος Εὐδήμου, ἐκ Σάμου μὲν καταγόμενος, ἀλλ' ἐν Ἀθήναις σταθερῶς οἰκῶν καὶ ἐργαζόμενος, κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ αὐτοδίδακτος (9). Οὗτος τὸ τῆς σκηνῆς στοιχεῖον ἰδίως καλλιεργήσας, ἀνέπτυξεν, ὡς φαίνεται, πρῶτος τὴν Σκηνογραφίαν, ἥτις τὴν μὲν τοῦ διαγράμματος ἀκρίβειαν παραμελεῖ, ἐπιδιώκει δὲ, διὰ σοφῆς τῶν χρωμάτων διαθέσεως, τὴν τῆς ὁράσεως μακρόθεν ἀπάτην, ὡς

(1) Βαβρ. αὐτ. — (2) Pl. 35, 36, 2. — (3) Pl. αὐτ. — (4) B, 13.— (5) Σχολ. Ἀριστφ. Πλούτ. 385.—(6) Σχολ. Ὁμ. Ἰλ. Κ. 265. — (7) Πλούτ. Πότ. Ἀθ. Σελ. 346. - Ἡσύχ. φ. Σκιά. — (8) 35, 36, 2. — (9) Σουίδ.-Ἁρποκρ. φ. Ὀλυμπιόδωρος.

καὶ ὁ Πλάτων περὶ αὐτῆς λέγει (1)· *«Σκιαγραφία γοητείας οὐδὲν ἀπολείπει»*, καὶ ἀλλαχοῦ (2)· *«Σκιαγραφία ἀσαφὴς καὶ ἀπατηλός»*· καὶ πάλιν (3)· *«Οἷον ἐσκιαγραφημένα, ἀποστάντι μὲν, ἅπερ πάντα φαινόμενα .... προσελθόντι δέ γε καὶ ἕτερα, καὶ τῷ τοῦ ἑτέρου φαντάσματι ἑτεροῖα καὶ ἀνόμοια ἑαυτοῖς»*. Προσμαρτυρεῖ δ' ὁ Βιτρούβιος (4), ὅτι ὁ Ἀγάθαρχος καὶ πραγματείαν συνέγραψε περὶ τῆς τέχνης ταύτης, καὶ, ὅτι ἐζωγράφησε σκηνὴν διὰ τὸν Αἰσχύλον. Ἀλλὰ, κατ' Ἀριστοτέλην (5), σκηνογραφίαν πρῶτος ἐφήρμοσεν ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὰς δραματικὰς παραστάσεις, ὥστε ἡ τοῦ Ἀγαθάρχου σκηνὴ πρέπει νὰ ἐγράφῃ διὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Αἰσχύλου τριλογίαν, τὴν Ὀρεστιάδα, διδαχθεῖσαν ἐν Ὀλυμ. 80, β'.

Ἀνάλογος δὲ τῇ σκιαγραφίᾳ κλάδος ἦν καὶ ἡ τῶν οἰκιῶν κοσμηματογραφία, ἐφ' ᾗ ἐπίσης διαπρέψας φαίνεται ὁ Ἀγάθαρχος, διὸ καὶ λέγεται κατακλείσας αὐτὸν εἰς τὴν οἰκίαν του ὁ Ἀλκιβιάδης, ὅπως ἄκοντα τὸν βιάσῃ νὰ κοσμήσῃ αὐτὴν διὰ γραφῶν· καὶ, κατὰ μὲν Πλούταρχον (6), περατωθείσης τῆς ἐργασίας, ἀντήμειψεν αὐτὸν δαψιλῶς, κατὰ δὲ Ἀνδοκίδην (7), διαφυγόντα τὴν κάθειρξιν, ἐπέπληξεν αὐτὸν ὡς ἀφέντα τὸ ἔργον ἡμιτελές. Τοῦτο συνέβη βεβαίως κατὰ τὴν πρώτην νεότητα τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις, ὡς γνωστὸν, εἰκοσαετὴς ἦν ὅταν ἀπεβίωσεν ὁ ἐπίτροπος αὐτοῦ Περικλῆς ἐν Ὀλυμ. 87, δ'.

Ἀπὸ δὲ τῆς 95ης Ὀλυμπιάδος, ἤτοι ἀφ' ὅτου αἱ Ἀθῆναι ὑπέκυψαν εἰς τὴν Σπάρτην, μέχρις οὗ μετὰ Ὀλυμ. 100 ἀνέκυψαν πάλιν κατά τι, εἷς μόνος ζωγρά-

(1) Πολιτ. I, 602.— (2) Κριτ. σ. 107.— (3) Παρμεν. σελ. 165.— (4) VII, Præf. 10. — (5) Ποιητ. Δ, 16. — (6) Ἀλκ. 16. — (7) Κ. Ἀλκ. 17. - Ἰδ. Δημοσθ. κ. Μειδ. σελ. 562, καὶ σχολ.

φος ἀναφέρεται, ὁ Παύσων, κωμῳδούμενος καὶ αὐτὸς ἐπ' ἐσχάτῃ πενίᾳ (1). Οὗτος ἔγραφε τ' ἀντικείμενα χείρονα ἑαυτῶν, κατ' Ἀριστοτέλην (2), ὅστις διὰ τοῦτο ἀποτρέπει τὴν νεολαίαν τῆς αὐτοῦ θεωρίας (3), παρακινῶν αὐτὴν τὰ τοῦ Πολυγνώτου νὰ μελετᾷ. Τούτου μία εἰκὼν μόνη ἀναφέρεται (4), ἵππος, ὃν παρέστησε καλινδούμενον, ὅστις δ' ἀνατρεπόμενος ἐφαίνετο τρέχων, ὡς παρηγγέλθη αὐτῷ.

Περὶ δὲ τὴν 104ην Ὀλυμπιάδα, ὑπὸ τὸν ἐρεθισμὸν τῶν Μακεδονικῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ τοῦ προσωρινοῦ ὄναρος τῆς ἐλευθερίας, ἀνέθαλε πάλιν ἐπί τινα χρόνον μετὰ τῆς λοιπῆς τέχνης καὶ ἡ γραφικὴ ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ, ὡς πᾶσα ἡ τέχνη, κατὰ ῥυθμὸν ἄβροτερον, καὶ ἀναλογοῦντα πρὸς τὸν τῆς ἐποχῆς χαρακτῆρα. Ἐξ Ἀθηνῶν ὁμως δευτερεύοντες μονον προῆλθον ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις ζωγράφοι. Τοιοῦτοι ἦσαν Φιλαχάρης, ὁ Αἰσχίνου ἀδελφὸς (Ὀλυμ. 109), κατὰ Δημοσθένην (5) ὡς «*ἀλαβαστροθήκας καὶ τύμπανα γράφων*» προπηλακιζόμενος, ἀλλὰ, κατ' Οὐλπιανὸν (6), καλλιτέχνης ἐπίσημος. Τούτου ἦν, φαίνεται, ἡ ἀξιόλογος εἰκὼν, ἣν ὁ Αὔγουστος ἀνήρτησεν εἰς τὸ Βουλευτήριον, ὁ δὲ Πλίνιος περιγράφει (7) μετὰ πλείστων ἐπαίνων, ὡς παριστῶσαν γέροντα πατέρα καὶ νέον υἱὸν, τὸν Γλαυκίωνα καὶ τὸν Ἀρίστιππον, μεγίστην ἔχοντας ὁμοιοτητα πρὸς ἀλλήλους. Ὑπὲρ αὐτοὺς δ' ἵπτατο ἀετὸς σπαράττων ὄφιν.

Ἀσκληπιόδωρος, Ἀθηναῖος καὶ αὐτὸς (8), ἐπε-

(1) Ἀριστοφ. Πλ. 602 - Ἀχαρν. 854. - Θεσμοφ. 949. - Σχολ. — (2) Ποιητ. 2. — (3) Πολιτ. Η, 5. — (4) Αἰλ. Π. Ἱ. ΙΕ, 15. - Λουκ. Ἐγκ. Δημ. 24. - Πλούτ. π. Πυθ. 396. — (5) Παραπρεσβ. ψ', 2, Δούκ.—(6) Εἰς Δημ. αὐτ.— (7) 35, 10. — (8) Πλούτ. πότ. Ἀθ. 2.

μελήθη μάλιστα τῆς συμμετρίας, ὥστε καὶ ὁ Ἀπελλῆς μετριοφρόνως ἐθεώρει αὐτὸν ὡς ἑαυτοῦ ἀνώτερον κατὰ τὰ μέτρα (1). Τούτου τὴν εἰκόνα τῶν ιβ'. Θεῶν ἠγόρασε Μνάσιππος, ὁ τύραννος τῆς Ἐλατείας πρὸς 30 μνᾶς ἕκαστον αὐτῆς πρόσωπον.

Ἀντίδοτος, Ἀθηναῖος, μαθητὴς τοῦ Ἰσθμίου Εὐφράνορος, ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ Πλινίου (2) ὡς ἐπιμονώτερος μᾶλλον ἢ παραγωγικώτερος, καὶ ὡς περὶ τὸν χρωματισμὸν αὐστηρός. Ἀναφέρονται δὲ τούτου εἷς πολεμιστὴς, καὶ εἷς σαλπιγκτὴς περίφημος. Ἀλλὰ κυρίως ἐδόξασε τὸν Ἀντίδοτον ὁ μαθητὴς αὐτοῦ

Νικίας ὁ Νικομάχου, Ἀθηναῖος καὶ αὐτὸς (3), περὶ οὗ λέγεται ὅτι τοσοῦτον ἦν ἔκδοτος εἰς τὴν τέχνην καὶ ἐπιμελὴς, ὥστε δι' αὐτὴν πολλάκις ἐλησμόνει καὶ πρόγευμα καὶ λουτρόν (4). Κατὰ Πλίνιον (5), ἰδίως ἐπιμελεῖτο τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σκιᾶς, καὶ εἰς τὰς εἰκόνας ἐπεδίωκε μάλιστα τὸ *ἐξέχον*, ὅπερ ἐπετύγχανεν ἀναμφιβόλως διὰ βαθυτέρων χρωμάτων καὶ σκιῶν, προστιθεμένων περὶ τὸ περίγραμμα. Ἀναλογον δὲ ταύτης μέθοδον φαίνεται ὅτι προσήρμοζε καὶ εἰς τὰ ἀγάλματα, ὅπως αὐξάνῃ τὴν ἐπίδειξιν αὐτῶν· διότι ἐρωτηθεὶς ὁ Πραξιτέλης, τίνα τῶν ἰδίων ἑαυτοῦ ἔργων προκρίνει, «Ἐκεῖνα, εἶπεν, εἰς ἃ συνηργάσθη καὶ ὁ Νικίας». *Τοσοῦτον*, προστίθησιν ὁ Πλίνιος (6), *ἐξετίμα αὐτοῦ τὴν περιχρωσιν* (circumlitio)». Τὴν δὲ λέξιν ταύτην τινὲς μὲν θεωροῦσιν ὡς δηλοῦσαν τὰς εἰς τὰ ἐνδύματα τῶν ἀγαλμάτων πολλάκις προστιθεμένας γραπτὰς παρυφὰς, ἀλλ'

(1) Pl. 35, 36, 10 καὶ 35, 36, 21.— (2) 34, 40, 27.— (3) Παυσ. Γ, 19. - Πλούτ. πότ. Ἀθ. σ. 346.— (4) Αἰλ. Π. Ἱ. Γ, 31. - Πλούτ. Εἰ πρεσβ. πολιτ. 786. - Ὅτι οὐδ. ζ. ἐστι ἡδ. κατ' Ἐπίκ. 103.— (5) 35, 40, 28.— (6) Αὐτ.—

ὁ Βιτρούβιος (1) ἐξηγεῖ αὐτὴν ὡς ἐν τῇ ζωγραφικῇ δηλοῦσαν τὴν ἐφαρμογὴν χρωμάτων περὶ τὸ περίγραμμα, ὅπως τὰ ζῴδια μᾶλλον ἐξέχωσι (Circumductio colorum in extremitatibus figurarum, qua ipsæ figuræ aptius finiuntur et eminentius extant). Φαίνεται ἑπομένως ὅτι καὶ εἰς τ' ἀγάλματα ὁ Νικίας διὰ χρώματός τινος ἀνεδείκνυεν ἰσχυρότερον τὰ ἐπ'ἀλλήλων ἐξέχοντα μέρη, οἷον τὰς πτυχάς, τοῦ μυῶνας, κ.τ.λ., καὶ ἴσως τὴν τέχνην ταύτην ἀσκῶν μᾶλλον ἐν τῇ νεότητί του, ὁτε ἔζη ὁ Πραξιτέλης, ἀπ' αὐτῆς ὡδηγήθη μετὰ ταῦτα εἰς τὴν εἰδικότητα τῆς γραφίδος του. Ἕνεκα δὲ ταύτης ἀναμφιβόλως τῆς ἰδιότητος τῶν γραφῶν του, δι' ἧς τὰ μέρη ἀκριβῶς προεῖχον καὶ διεκρίνοντο ἀπ' ἀλλήλων, λέγει ὁ Φρόντων (2), ὅτι παρὰ τοῦ Νικίου δὲν ἠδύνατο ν' ἀπαιτηθῇ νὰ γράφῃ *σκοτειρὰ* (obscura). Ἦν δὲ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἡ μεγαλογραφία, καὶ λέγων, ὡς ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς (3), ὅτι *«οὐ δεῖ κατακερματίζειν τὴν τέχνην»*, ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ ζωγραφικὴ πρέπει κυρίως ν' ἀσχολῆται εἰς παραστάσεις ἱππομαχιῶν καὶ τῶν τοιούτων. Διέπρεπε δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν γυναικῶν ζωγραφίαν, κατὰ Πλίνιον (4), ὁστις πολλὰς ἀναφέρει αὐτοῦ εἰκόνας, γυναικεῖα παριστώσας πρόσωπα. Ἐν μιᾷ ἐξ αὐτῶν, ἣν ὁ Αὔγουστος ἀνέθηκεν εἰς τὸ ἐν Ῥώμῃ βουλευτήριον, παρίστατο *Νεμέα* ἐπὶ λέοντος, φοίνικα φέρουσα, ἐμπρὸς δ' αὐτῆς γέρων ῥάβδον κρατῶν, καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ἀπήνη ἐν πινακίῳ. Ἕτεραι δὲ παρίστων τὴν Καλυψώ, τὴν Ἰώ, τὴν Ἀνδρομέδαν, βεβαίως ἐν μεγαλογραφίαις τῶν ὅλων μύθων, ἴσως ὡς περιγράφεται ὑπὸ Φιλοστράτου (5), ἡ μὲν Ἀνδρομέδα ἔντρομος καὶ περιχαρὴς, λυομένη ὑπὸ τοῦ Ἔρωτος, ἐν ᾧ τὸ τέρας κεῖται νεκρὸν, καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ βάφει τὰ κύματα, ὁ δὲ Περσεὺς κεκμηκὼς ἐνατενίζων τὴν κόρην, καὶ Αἰθίοπες ποιμένες φέροντες αὐτῷ δῶρα καὶ γάλα καὶ οἶνον πρὸς ἀναψυχήν. Αὐτοῦ ἦν καὶ ἡ Δανάη ὑπὸ Σεριφίων ἁλιέων ὑποδεχομένη. Ἄλλαι δὲ πάλιν εἰκόνες αὐτοῦ ἀναφέρονται ὡς ὑπόθεσιν ἔχουσαι τὸν Διόνυσον, τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν τάφον Μεγαβάζου τοῦ τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος ἱερέως, τὸν ἔφηβον Ὑάκινθον, ὡς ἐρώμενον τοῦ Ἀπόλλωνος (1), ἴσως τὸν ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου περιγραφόμενον (2), ἔτι δὲ Νεκυίαν, ἣν, πλούσιος ἤδη ὢν (abundans opibus), ἠρνήθη νὰ πωλήσῃ 60 ταλάντων τῷ Πτολεμαίῳ (Ὀλυμ. 116), κατὰ Πλουταρχον (3), καὶ οὐχὶ τῷ Ἀττάλῳ, ὡς ἐσφαλμένως λέγει ὁ Πλίνιος (4). Λέγων δ' ὁ Παυσανίας ὅτι ὁ Νικίας ἦν τεθαμμένος ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν ὁδοῦ, προστίθησι *«ζῶα ἄριστος γράψαι τῶν ἐφ' ἑαυτοῦ»* (5). Διὰ τούτου δ' ἐννοεῖ βεβαίως οὐχὶ ὅτι ἦν ὁ ἄριστος τῶν συγχρόνων ζωγράφων, διότι τοῦτο θὰ ἦν ἔπαινος ὑπερβολικὸς, ἀλλ' ὅτι ἦν ἐπιτηδειότατος πάντων εἰς *ζῴων* παράστασιν, πρὸς ὃ καὶ ὁ Πλίνιος συμφωνεῖ, προσθέτων ὅτι διεκρίνετο εἰς τὴν τῶν κυνῶν ζωγραφίαν.

Καὶ ὁ ποιητὴς Εὐριπίδης ἦν ζωγράφος ἐν τῇ νεότητί του, καί τινα ἔργα αὐτοῦ ἐσώζοντο ἐν Μεγάροις (6).

(1) VIII, 8, 26. — (2) Epist. σελ. 170. Ἐκδ. Ῥωμ. — (3) π. Ἑρμην. 76. — (4) 35, 40, 28. — (5) A, 29.

B.

Ἰωνικὸν ἐργαστήριον.

Συγχρόνως δ' ἐξ Ἀθηνῶν μεταβᾶσα, ἠσκεῖτο ἡ τέχνη καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀλλὰ κατὰ ῥυθμὸν ἀνάλογον

(1) Παυσ. Γ, 19, — (2) 14. — (3) Ὁτ. οὐδ. ζ. ἐστι ἡδ. κ. Ἐπικρ. σ. 1093. — (4) Αὐτ. — (5) Δ, 29. — (6) Σουίδ. φ. Εὐριπίδης.

τῇ αἰσθήσει τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἰώνων, τρυφερώτερον δηλαδὴ καὶ ἁδρότερον. Ἐκ τῶν αὐτόθι δὲ διαπρεψάντων ζωγράφων

Διονύσιος ὁ Κολοφώνιος ἦν σύγχρονος, ὡς φαίνεται, τοῦ Πολυγνώτου, διότι σώζεται περὶ αὐτοῦ ἐπίγραμμα τοῦ ποιητοῦ Σιμωνίδου, ἀποθανόντος ἐν Ὀλυμ. 78, ά. (1). Ἐμιμεῖτο δὲ καὶ τὸν ῥυθμὸν τοῦ Πολυγνώτου, «*εἰς τὴν ἀκρίβειαν, πάθος, καὶ ἦθος, καὶ σχημάτων χρῆσιν, ἱματίων λεπτότητα, καὶ τὰ λοιπὰ, πλὴν τοῦ μεγέθους*», λέγει ὁ Αἰλιανὸς (2), μέγεθος ἐννοῶν τὸ ἠθικὸν, συγχρονως δ' ἴσως καὶ τὸ τῶν διαστάσεων· διότι, ὡς εἴδομεν (3), περὶ Πολυγνώτου λέγει ὅτι «*ἔγραφε τὰ μεγάλα καὶ ἐν τοῖς τελείοις εἰργάζετο τὰ ἄθλα*»· ὁ δ' Ἀριστοτέλης (4), διϊσχυριζόμενος ὅτι ἀνάγκη οἱ τεχνῖται νὰ μιμῶνται τοὺς ἀνθρώπους «*ἢ βελτίονας, ἢ χείρονας, ἢ καὶ τοιούτους*», δηλαδὴ ὁποῖοί εἰσι, προστίθησιν, ὅτι ὁ μὲν Πολύγνωτος παρίστα αὐτοὺς βελτίονας, ὁ δὲ Παύσων χείρονας, ὁ δὲ Διονύσιος ὁμοίους· δι' ὃ καὶ, κατὰ Πλίνιον (5), ἐπωνομάσθη *ἀνθρωπογράφος*, ὡς ὁ γλύπτης Δημήτριος ἐκλήθη ἀνθρωποποιός. Ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι ὑπο τινων ἡ ἐπωνυμία αὕτη ἀπεδοθη εἰς ἕτερον Διονύσιον, σύγχρονον τοῦ Οὐάρωνος. Μαρτυρεῖ δ' ὁ Πλούταρχος (6) ὅτι τὰ ἔργα τοῦ Διονυσίου «*ἰσχὺν ἔχοντα καὶ τόνον, ἐκβεβιασμένοις καὶ καπαπόροις ἔοικεν*», ἕνεκα τῆς ἐποχῆς ἀναμφιβόλως εἰς ἣν ἀνῆκεν· ὥστε καὶ παραβάλλει αὐτὰ πρὸς τὰς τοῦ Ἀγησιλάου καὶ Ἐπαμινώνδου στρατηγίας, ἃς «*πολυπόνους* λέγει καὶ *δυσάγωνας*», κατ' ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὰς «*ῥαδίας*» τοῦ Τιμολέοντος. Ἔγραψε δὲ, κατὰ Σιμωνίδην, τὸ ἓν θύρωμα πύλης, ἧς τὸ ἕτερον ἔγραψεν ὁ Κίμων.

(1) Πάρ. Μάρμ. ἀρ. 58. — (2) Π. Ἱ. Δ, 3. — (3) Ἐν σελ. 426. — (4) Ἀριστοτ. Ποιητ. Β. — (5) 35, 37. — (6) Τιμολ. 36.

Ἐπιφανέστατος δὲ τοῦ ἐργαστηρίου τούτου τεχνίτης ἦν ὁ Ζεῦξις, ὅστις, καίτοι καταγόμενος ἐξ Ἡρακλείας (1), βεβαίως τῆς Ἰταλικῆς, διότι καὶ ἐν Ἰταλίᾳ διάφορα εἰργάσθη, καὶ τοῦ ἐκ τῆς Ἰταλικῆς Ἱμέρας Δημοφίλου λέγεται μαθητὴς, ἀλλ' ὡς Ἐφέσιος μᾶλλον θεωρεῖται, καὶ μνημονεύεται μάλιστα ὑπὸ Τζέτζου (2), διότι κατῴκησε μετὰ ταῦτα ἐν Ἐφέσῳ, ὅπου ἐπὶ Ἀγησιλάου (ἐν Ὀλ. 95, δ'.) ὑπῆρχεν ἕδρα καλλιτεχνῶν (3). Κατὰ Κουϊγκτιλιανὸν (4) ὁ Ζεῦξις καὶ ὁ Παῤῥάσιος ἔζων ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, οὐ μακρὰν τῶν χρόνων τοῦ Πολυγνώτου, καὶ φαίνεται ἀπατώμενος ὁ Πλίνιος, καὶ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τοῦ καλλιτέχνου ἀντὶ τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ ἐκλαμβάνων, ὅταν ἀναιρῇ τοὺς τάττοντας αὐτὸν κατὰ τὴν 89ην Ὀλυμπιάδα, καὶ διϊσχυρίζηται ὅτι εἰσῆλθεν ἐν Ὀλυμ. 95, δ' διὰ τῆς θύρας ἣν εἶχεν ἤδη ἀνοίξει αὐτῷ ὁ Ἀπολλόδωρος· διοτι ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς λέγει κατωτέρω, ὅτι τοσοῦτον ἐπλούτησεν ὁ Ζεῦξις, ὥστε ἐδίδε τὰ ἔργα του δωρεὰν, καὶ οὕτως ἐχάρισεν ἓν ἐξ αὐτῶν τοῖς Ἀκραγαντίνοις, καὶ ἕτερον τῷ Ἀρχελάῳ. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀρχέλαος ἀπέθανεν ἤδη ἐν Ὀλυμ. 95, β'· ὁ δ' Ἀκράγας κατεστράφη ἐν Ὀλυμ. 98, γ'. καὶ ὁ Ἰσοκράτης ἐν τῷ περὶ Ἀντιδόσεως λόγῳ (5), γραφέντι ἐν Ὀλυμ. 96, β', φαίνεται ὁμιλῶν περὶ Ζεύξιδος, ὡς περὶ ἀποθανόντος. Ἀναφέρουσι δὲ προσέτι τὸν Ζεῦξιν καὶ ὁ Πλάτων (6) καὶ ὁ Ξενοφῶν (7), ὡς ἔνδοξον ἤδη ἐπὶ Σωκράτους, καὶ ἐκτὸς τούτων καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐν τοῖς Ἀχαρνεῦσι (8), δι-

(1) Pl. 35, 36, 2. - Αἰλ. Π. Ἱ. Δ, 12.— (2) Χίλ. Η, 196. — (3) Ξεν. Ἑλλ. Γ, 4. — (4) XII, 10. — (5) § 2. — (6) Γοργ. σ. 353; - Ἴσως καὶ Πρωταγ. 318 ἀντὶ Ζεύξιππος. Ἰδ. Brunn. Gesch. D. Künstl. II, 77.— (7) Ἀπομν. Α, 4, 3. - Οἰκον. 10, 1. - Συμπόσ. Δ, 63.— (8) Στ. 991.

δαχθεῖσιν ἐν Ὀλυμ. 89, γ', μνημονεύει εἰκόνος ἔρωτος ῥοδοστεφοῦς, ἣν οἱ σχολιασταὶ καὶ ὁ Σουίδας (1) λέγουσι τοῦ Ζεύξιδος, κειμένην ἐν τῷ Ἀφροδισίῳ τῶν Ἀθηνῶν.

Ὡς δ' εἴδομεν τὸν Ἀπολλόδωρον καυχώμενον, εἰσῆλθε τῷ ὄντι ὁ Ζεῦξις δι' ἧς θύρας ἐκεῖνος ἠνέῳξε, διότι ἐπεμελήθη ἰδίως καὶ προήγαγε τὸ ὑπ' ἐκείνου κατὰ πρῶτον ἐφευρεθὲν σπουδαῖον μέρος τῆς τέχνης, τὴν σκιαγραφίαν καὶ τὸν χρωματισμόν, καὶ ὑπό τινων μάλιστα θεωρεῖται, καθ' ἃ μαρτυρεῖ ὁ Κουϊγκτιλιανός (2), ὡς ἐφευρέτης τῶν ἀκριβῶν κανόνων τοῦ μέρους τούτου τῆς γραφικῆς (Luminum umbrarumque rationem invenisse Zeuxis dicitur). Ἕνεκα τούτου ἐφημίζετο ὡς εἷς τῶν ἐξοχωτέρων τεχνιτῶν, δι' ἣν κατώρθου ὀπτικὴν ἀπάτην ἐν τῷ μιμήσει τῆς φύσεως, ὡς ἀποδεικνύει τὸ ἀνέκδοτον τοῦ διαγωνισμοῦ αὐτοῦ μετὰ τοῦ Παῤῥασίου. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως, ὡς πρὸς τὰς ἀναλογίας ψέγεται ὑπὸ Πλινίου (3), ὡς γράφων τὰς κεφαλὰς καὶ τὰ ἄκρα μείζονα τοῦ δέοντος (Reprehenditur tamen ceu grandior in capitibus articulisque), ὅπερ δηλοῖ ὅτι, ὡς ὁ Εὐφράνωρ ἐν τῇ γλυπτικῇ, ἐπροτίμα καὶ οὗτος τὰς ἰσχυροτέρας ἀναλογίας μᾶλλον ἢ τὰς λεπτοφυεῖς παραστάσεις τῶν μεταγενεστέρων. Οὕτω φαίνεται κρίνων περὶ αὐτοῦ καὶ ὁ Κουϊγκτιλιάνὸς(4) διὰ τῶν λέξεων· «Ὁ Ζεῦξις ἐπέτεινε τὰ μέλη τοῦ σώματος, θεωρῶν τὸν τρόπον τοῦτον ὡς εὐρύτερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον, καὶ τὸν Ὅμηρον, ὡς εἰκάζεται, ἀκολουθήσας, ὅστις καὶ ἐν ταῖς γυναιξὶ τὰς ἰσχυροτέρας μορφὰς προτιμᾷ».

Ὡς δὲ πρὸς τὴν ἔκφρασιν, ὁ Ἀριστοτέλης κρίνει (5) ὅτι «ἡ Ζεύξιδος γραφὴ οὐδὲν εἶχεν ἦθος»· καὶ ἂν μὲν ἐννοῇ

(1) φ. Ἀνθήμων. — (2) XII, 10. — (3) 35, 35, 2. — (4) Αὐτ. — (5) Ποιητ. ΣΤ, 15.

ὅτι ὁ Ζεῦξις δὲν ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν ψυχικῶν διαθέσεων, ἀλλ' ἔτεινεν εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ ἀνθρώπινον κάλλος, ὡς ὁ Πραξιτέλης ἐν τῇ γλυπτικῇ, τοῦτο δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς γενικὸς τῆς τάσεως αὐτοῦ χαρακτηρισμός, οὐχὶ δ' ὡς ἐκτίμησις ἐφαρμοζομένη εἰς ὅλα αὐτοῦ τὰ ἔργα ἀνεξαιρέτως· διότι τρόμον ἐξέφραζε κἀν τὸ πρόσωπον τῆς Ἀλκμήνης ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ βρέφους Ἡρακλέους, κατὰ Πλίνιον (1), (Hercules infans, dracones strangulans, Alcmena matre coram pavente et Alphitrione), καὶ θλῖψιν παρίστα, κατὰ Τζέτζην (2), ὁ ἐν Ἐφέσῳ Μενέλαος, ὅστις κλαίων προσέφερε τῷ ἀδελφῷ του κτερίσματα. Ἂν ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης λέγῃ ὅτι τὰ πρόσωπα τοῦ Ζεύξιδος, ἱστορικὰ ἢ μυθικά, δὲν ἐξέφραζον τὸ ἐκ παραδόσεως γνωστὸν αὐτῶν ἦθος ἢ τὸν μονιμον αὐτῶν χαρακτῆρα, ἢ ὅτι δὲν εἶχον ἀντικείμενα ἠθικῶς εὐγενῆ, οὐδὲ τοῦτο, κατ' ἀμφότερα, εἶναι δι' ἅπαντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀληθὲς, διότι ἡ Πηνελόπη αὐτοῦ ἐφαίνετο, κατὰ Πλίνιον (3), ἡ εἰκὼν τῆς αἰδημοσύνης καὶ τῆς σεμνότητος (in qua pinxisse mores videtur)· ἡ δ' εἰκὼν τοῦ Διὸς μετὰ τῶν *δώδεκα Θεῶν*, ἔπνεε, κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, μεγαλοπρέπειαν, (magnificus est Jupiter ejus in throno, adstantibus diis), ἀναλογως τῆς Φειδιακῆς παραστάσεως. Αἰνίττεται δὲ πιθανῶς ὅτι αἱ συνθέσεις αὐτοῦ ἐστεροῦντο τῆς δραματικῆς ἐκείνης ἠθοποιήσεως, εἰς ἣν μάλιστα ἀπέβλεπεν ὁ Πολύγνωτος. Ἡ δ' εἰκὼν αὐτοῦ, ἥτις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δικαιολογεῖ τοῦ φιλοσόφου τὴν κρίσιν, ἀποδεικνύουσα ὅτι κυρίως ἐπεδίωκε τὴν παράστασιν τοῦ ὑλικοῦ κάλλους, τῆς μορφῆς καθ' ἑαυτὴν μᾶλλον ἢ τοῦ ἤθους ἐν πράξει καὶ ἐνεργείᾳ, ἣν

(1) 35, 36, 2. - Ἰδ. νεώτ. Φιλόστρ. 5.— (2) Χίλ. Η, 196, 198.— (3) Αὐτ. - Ἰδ. Φιλοστρ. Β, 28.

ἢ ἐν τῷ ναῷ τῆς Λακινίας Ἥρας ἐν Κρότωνι (1), ἥ, κατὰ Πλίνιον (2), ἐν Ἀκράγαντι, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μεγάλως θαυμασθεῖσα Ἑλένη, ἣν ἔγραψε, μιμηθεὶς κατ' ἄδειαν τῆς πόλεως ὅ,τι ὡραιοτερον εὗρεν ἐν ταῖς ὡραιοτέραις κόραις αὐτῆς, καὶ εἰς ἣν αὐτὸς ἐφήρμοζε τὸν στίχον τοῦ Ὁμήρου περὶ τῆς ἀληθοῦς Ἑλένης· «*αἰνῶς ἀθανάτῃσι θεῇς εἰς ὦπα ἔοικεν*» (3)· οὐδ' ἐδείκνυεν αὐτὴν προχείρως εἰς ἕκαστον, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ μισθῷ, διὸ καὶ ἡ δυσμένεια ἐπωνόμασεν αὐτὴν *ἑταίραν* (4). Αὕτη κατὰ Πλίνιον (5), μετετέθη εἶτα εἰς τὴν ἐν Ῥώμῃ στοὰν τοῦ Φιλίππου, εἰ καὶ ὁ Εὐστάθιος λέγει ὅτι ἦν αὕτη ἐν τῇ *Ἀλφίτων στοᾷ* ἐν Ἀθήναις (6). Ἦτον ὅμως φιλότιμος μᾶλλον παρὰ φιλοχρήματος ὁ Ζεῦξις, διότι, ἀφ' οὗ ἐπλούτησεν, ἐδώρει, ὡς προερρέθη, τὰ ἔργα αὐτοῦ, θεωρῶν αὐτὰ ἀνεκτίμητα, καὶ ἐχάρισε τὴν Ἀλκμήνην τοῖς Ἀκραγαντίνοις καὶ τῷ Ἀρχελάῳ τὸν Πᾶνα (7), ἴσως ὃν περιγράφει ὁ Φιλόστρατος (8) ὡς ὑπὸ τῶν νυμφῶν δεθέντα καὶ ἀποκαρθέντα ἐνώπιον τῆς φίλης αὐτοῦ Ἠχοῦς. Εἰς τὸν ναὸν δὲ τῆς Λακινίας Ἥρας ὑπῆρχον, κατὰ Κικέρωνα, καὶ ἄλλαι εἰκόνες τοῦ Ζεύξιδος.

Ἓν δὲ τῶν περιφημοτέρων ἔργων αὐτοῦ εἰς ὃ ὁ Λουκιανὸς ἀφιεροῖ ὁλόκληρον λόγον, τὸν ἐπιγραφόμενον Ζεῦξις, ἦν ἡ Θηλεῖα Κένταυρος, ἐπὶ χλόης καθημένη, καὶ θηλάζουσα δύο παιδία αὐτῆς, τὸ μὲν ὡς βρέφος, τὸ δὲ ὡς πῶλον, τοῦ θασέος Κενταύρου ἐκ θυρίδος ἐπιτηροῦντος, καὶ κρατοῦντος σκύμνον λέοντος, ὡς ἵνα

(1) Cic. de inv. II, 1.- Διον. Ἁλικ. π. ἀρχ. λόγ. Ἐξετάσ. σ. 68. Sylb.-Val. Max. III, 7, extr. 3.— (2) Αὐτ.— (3) Ἰλ. Γ, 156. — (4) Αἰλ. Π. Ἱ. Δ, 12. — (5) 35, 36, 2. — (6) Εἰς Ἰλ. Α. 629. — (7) Pl. αὐτ. — (8) Φιλόστρ. Πρεσβ. Β, 11.

φοβήσῃ τὰ νήπια. Ὑπερεπαινεῖ δ' ὁ Λουκιανὸς ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ τὴν ἁρμογὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἐπὶ τῆς ἱππείας μορφῆς, ἔτι δὲ τοῦ Κενταύρου τὴν ἀγριότητα, τῆς Κενταύρου τὸ κάλλος, καὶ τὴν ἔκφρασιν τῶν βρεφῶν, φιλοπαιγμόνως ἀλλὰ καὶ πεφοβισμένως ἀφορώντων πρὸς τὸν λεοντιδοῦν. Τὴν θηλεῖαν Κένταυρον παριστᾷ σωζόμενος δακτυλιόλιθος (1)· ἡ δ' εἰκὼν ἀπώλετο ἐν τρικυμίᾳ κατὰ τὸν Μαλέαν, ἀπαγομένη ὑπὸ Σύλλα εἰς Ῥώμην, καὶ ὁ Λουκιανὸς εἶδεν ἀντίγραφον μόνον αὐτῆς ἐν Ἀθήναις. Ταύτης τῆς παραστάσεως τῆς ἀγρίας φύσεως ἀνάλογα καὶ ἄλλα, ὡς φαίνεται, ἐφιλοτέχνησεν ἔργα· διότι τοιαῦτά τινα αἰνίττεται ὁ Λουκιανὸς ἐν Τίμωνι, λέγων περὶ τοῦ φιλοσόφου Θρασυκλέους· «*Ἐκπετάσας γοῦν τὸν πώγωνα, καὶ τὰς ὑφρῦς ἀνατείνας, καὶ βρενθυόμενός τι πρὸς αὐτὸν ἔρχεται, τιτανῶδες βλέπων, ἀπυσεσοβημένος τὴν ἐπὶ τῷ μετώπῳ κόμην, αὐτοβορέας τις ἢ Τρίτων, οἵους ὁ Ζεῦξις ἔγραψεν*». Ἐπαινεῖται δ' αὐτοῦ καὶ ὁ δεδεμένος Μαρσύας (religatus) (2), οὗ ἀπομίμημα ὑποτίθεται σωζομένη τις τοιχογραφία τοῦ Ἡρακλείου (3). Ἐζωγράφει δὲ καὶ αὐτὸς οἰκίας, ὡς ὁ Ἀγάθαρχος, καὶ διὰ τὴν τοῦ Ἀρχελάου μισθὸν ἔλαβε 400 μνῶν (4).

Ἐμεγαλαύχει δὲ οὐχ ἧττον ἐπὶ τῇ τῆς τέχνης του ἐντελείᾳ, διὸ καὶ εἰς τὸν Ἀγάθαρχον, ἐπαινούμενον ὅτι ἐζωγράφει ταχέως, εἶπεν· «*Αὐτὸς δὲ πολλῷ χρόνῳ*» (5)· καὶ ἐπεκάλει κατά τι ἐπίγραμμα (6) ἑαυτὸν *ἀνίκητον*, καὶ κομπαστικῶς περιεφέρετο εἰς τα Ὀλύμπια, ἔχων ἐπὶ τοῦ μανδύου του τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ ὄνομα χρυσοῖς γράμ-

(1) DENK. 203 - Gori, Mus. Flor. I, T. 92, 5.— (2) Pl. 35, 36, 4.— (3) DENK. 204. — (4) Αἰλ. αὐτ. Ιδ, 17. — (5) Πλούτ. Περ. 13. - Περὶ φυλ. πλ. 94.— (6) Ἀνθολ. ΙΓ, σ. 777, στ. 99. - Ἀριστ. λόγ. π. τοῦ ἀποφθ. Β, 386.

μασιν ἐμπεποικιλμένον, ὅπερ ἴσως ἀπ᾽αὐτοῦ κακῶς ἀπεδόθη καὶ τῷ Ἀπολλοδώρῳ· ὡς καὶ τὸ λόγιον «*μωμήσεταί τις μᾶλλον ἢ μιμήσεται*» ἦν, κατὰ Πλίνιον, ἐπιγεγραμμένον εἰς εἰκόνα τοῦ Ζεύξιδος, παριστῶσαν ἀθλητὴν, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἀπολλοδώρου.

Ὁ Πλίνιος λέγει ὅτι ὁ Ζεῦξις ἔγραφε καὶ λευκὰ μονοχρώματα (monochromata ex albo), σκιὰς βεβαίως μόνον ἔχοντα· καὶ προσέτι ἀναφέρει καὶ πήλινα αὐτοῦ ἔργα ἐν Ἀμβρακίᾳ (1)· ὁ δὲ Φαῖστος (2) διηγεῖται ὅτι ἀπέθανεν ὑπὸ γέλωτος ἀπέναντι εἰκόνος γραίας ἣν ἐξωγράφησε.

Ὁ δὲ Παῤῥάσιος, υἱὸς καὶ μαθητὴς Εὐήνορος (3), ἦν Ἐφέσιος τὴν πατρίδα (4), ἂν καί τινες (5) λέγουσιν αὐτὸν Ἀθηναῖον, ὡς κατοικήσαντα ἴσως μετὰ ταῦτα εἰς Ἀθήνας. Ἦν δὲ σύγχρονος τοῦ Ζεύξιδος, ζῶν περὶ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον (6), καὶ εἷς τῶν παραγωγικωτάτων ζωγράφων τῆς ἀρχαιότητος, παμπόλλους ἐργασθεὶς εἰκόνας Θεῶν καὶ ἀνθρώπων, πρὸ πάντων ὅμως ἡρώων. Καὶ ἐπαινεῖται μάλιστα ὑπὸ τοῦ Πλινίου (7) διὰ τὴν ἐντέλειαν εἰς ἣν προήγαγε τὸ διάγραμμα διαφόρων τοῦ σώματος μελῶν, διὰ τὴν λεπτότητα περὶ τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου, τὴν χάριν περὶ τὴν διάθεσιν τῆς κόμης, τὴν ὡραιότητα τοῦ στόματος (argutias voltus, elegantiam capilli, venustatem oris), καὶ ἰδίως δι᾽ ἣν ἐπέστησε προσοχὴν εἰς τὴν τοῦ περιγράμματος ἐντέλειαν καὶ στρογγυλότητα, καὶ εἰς τὴν τῶν μορφῶν συμμετρίαν· διὸ καὶ ὁ Κουϊγκτιλιανὸς λέγει (8)

(1) 35, 35, 2, 4. — (2) φ. Pictor. — (3) Παυσ. A, 28. - Ἀθην. IB, 543. - Ἁρποκρ. Σουίδ. φ. Παῤῥάσιος. - Pl. 35, 36, 1.— (4) Pl. 25, 36, 5 καὶ Στράβ. IΔ, 642. — (5) Senec. Controv, V, 10. - Acron εἰς Horat. IV, 6.— (6) Quinct. XII, 10.- Ξεν. Ἀπομν. I, 10.— (7) Αὐτ.— (8) Αὐτ.

ὅτι ἐκάλουν αὐτὸν νομοθέτην (legumlatorem), ὁ ἐστιν, ὅτι αἱ ζωγραφίαι του ἐθεωροῦντο ὡς κανόνες, καθὼς αἱ τοῦ Πολυκλείτου γλυφαί. Τὴν στρογγυλότητα δὲ ταύτην κατὰ τὸ περίγραμμα κάτωρθου βεβαίως δι᾽ ὀρθῆς χρήσεως τῆς σκιᾶς καὶ τοῦ χρωματισμοῦ, ὅστις ὅμως δὲν διέπρεπεν εἰσέτι, ὡς μετὰ ταῦτα ἐπὶ ποικιλίᾳ. Διὰ τὸ προτέρημα δὲ τοῦτο ἐπετύγχανε θαυμασίως εἰς τὴν τῆς φύσεως μίμησιν, ὥστε καὶ ἐν διαγωνισμῷ μετὰ τοῦ Ζεύξιδος, οὗτος μὲν παῖδα παραστήσας φέροντα κάλαθον σταφυλῶν, ἠπάτησε τὰ πτηνὰ, καταβάντα νὰ φάγωσι τοὺς βότρυς, ἀλλ᾽ ὡς ὁ ἴδιος ὡμολόγησε, μὴ φοβηθέντα τὸν φέροντα αὐτοὺς παῖδα. Ὁ δὲ Παῤῥάσιος, γράψας παραπέτασμα, ἠπάτησε τὸν Ζεῦξιν αὐτὸν, ἐκλαβόντα αὐτὸ ὡς ἀληθές, καὶ παρακαλέσαντα τὸν ἀνταγωνιστήν του νὰ τὸ ἀποσύρῃ (1).

Μεταξὺ τῶν θείων αὐτοῦ εἰκόνων ἀναφέρεται ὁ Ἑ ρ μ ῆ ς, ὅστις ἦν ἰδία αὐτοῦ εἰκὼν (2), ἔτι δ᾽ Ἡ ρ α κ λ ῆ ς ἐν Λίνδῳ, ὃν αὐτὸς διϊσχυρίζετο ὅτι κατ᾽ ὄναρ ἔγραψεν, ἐπιγράψας ἐπὶ τῆς εἰκονος·

«*Οἷος δ᾽ ἐννύχιος φαντάζετο πολλάκις φοιτῶν*
Παῤῥασίῳ δι᾽ ὕπνου, τοῖος ὅ δ᾽ ἐστιν ὁρᾶν» (3).

Μεταξὺ δὲ τῶν ἡρώων αὐτοῦ ἀναφέρεται ὁ Θ η σ ε ὺ ς, κατ᾽ ἀρχὰς διατηρούμενος ἐν Ἀθήναις (4), μετὰ ταῦτα δ᾽ ἐν Ῥώμῃ (5), ὃν ὁ Εὐφράνωρ ἐχλεύαζεν ὡς ῥόδοις τραφέντα (6)· Ὁ δ υ σ σ ε ὺ ς, τὸν παράφρονα προσποιούμενος (7), Φ ι λ ο κ τ ή τ η ς, περιγραφόμενος ὑπὸ ἐπιγράμματος (8), ἐν ᾧ μεταξὺ ἄλλων λέγεται· «*Ἐν ὀφθαλμοῖς ἐσκληκόσι κωφὸν ὑποικεῖ δάκρυ*», ὡς καὶ ἐν ἑτέ-

(1) Pl. 35, 36, 4. — (2) Θέμιστως, IΔ. — (3) Ἀθήν. IB, 537. - Pl. 35, 36, 5.— (4) Πλούτ. Θησ. 4.— (5) Pl. αὐτ.— (6) Πλούτ. πότ. Ἀθ. σ, 346.— (7) Πλούτ. π. ποιητ. ἀκρ. 18. — (8) Γλαύκου. Annal. II, 348, ἀρ. 5.

ρῳ ἐπιγράμματι (1), μὴ ὀνομάζοντι ὅμως τὸν ζωγράφον, «*Πᾶσι φαείνει ἄλγος ἐὸν... ἄγρια κομώσσαν ἔχει τρίχα ... δέρμα κατεσκληκὸς φέρει καὶ ῥικνόν... δάκρυα δὲ ξηροῖσιν ὑπὸ βλεφάροισι παγέντα ἵσταται*». Κατὰ Σενέκαν (2) ἔγραψε Προμηθέα, ἀντιγράψας αὐτὸν κατ' αἰχμάλωτον Ὀλύνθιον, ὃν ἔλαβε παρὰ τοῦ Φιλίππου, καὶ ἐθανάτωσεν ἐπὶ τούτῳ ἐν βασάνοις· καὶ τὴν μὲν εἰκόνα ἀνέθηκεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, αὐτὸς δὲ κατηγορήθη ἐπ' ἀνοσιότητι. Ἀλλὰ τὸ διήγημα τοῦτο προσκρούει εἰς πᾶσαν πιθανότητα, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν χρονολογικὴν, διότι ὁ Παῤῥάσιος δὲν ἠδύνατο νὰ ζῇ καὶ ἐργάζηται ἔτι ἐν Ὀλυμ. 108, 6', τῇ ἐποχῇ τῆς ἁλώσεως τῆς Ὀλύνθου. Παρήχθη δέ, ὡς φαίνεται, ἐκ τοῦ θαυμασμοῦ ὃν ἐνέπνεεν ἡ τοῦ Προμηθέως εἰκὼν, ὡς ἐμυθεύθη ἐν νεωτέροις χρόνοις καὶ περὶ Μιχαὴλ Ἀγγέλου ὅτι ἐσταύρωσεν ἄνθρωπον, ὅπως γράψῃ τὸν ἐν Νεαπόλει ἐσταυρωμένον αὐτοῦ. Προσέτι δὲ πᾶσα ἡ διήγησις τοῦ Σενέκου ἔχει χαρακτῆρα, καὶ πιθανῶς σκοπὸν ἁπλοῦ ῥητορικοῦ γυμνάσματος. Τὸν ὑπὲρ τῶν ὅπλων ἀγῶνα τοῦ Αἴαντος παραστήσας ἐν διαγωνισμῷ πρὸς τὸν Τιμάνθην, ἡττήθη, καὶ ἔλεγεν «*οὐκ ἄχθομαι νικηθεὶς ἐγὼ, ἀλλ' ὅτι Αἴας δεύτερος ἥττηται*» (3). Δύο παῖδας αὐτοῦ ἀναφέρει ὁ Πλίνιος (4), ἐκφράζοντας τὴν παιδικὴν ἀφέλειαν καὶ ἐμπιστοσύνην, καὶ δύο πολεμιστὰς ὁρμῶντας, ὧν ὁ μὲν φαίνεται ἱδρῶν, ὁ δὲ καταθέτων τὰ ὅπλα, καὶ σχεδὸν ἀκούεται πνευστιῶν.

Ἐκ τούτων φαίνεται ἐξαγόμενον τὸ γενικὸν συμπέρασμα, ὅτι ὁ Παῤῥάσιος διεκρίνετο μᾶλλον εἰς παράστασιν πάθους ἢ ἤθους, ἤτοι τῶν στιγμιαίων μᾶλλον

(1) Ἰουλιανοῦ Αἰγ. αὐτ. 490, ἀρ. 27.—(2) Controv. V, 10. (3) Αἰλ. Π. Ἱ. ΙΒ, 11. - Ἀθ. ΙΒ, 543. - Pl. 35, 36, 5. — (4) Αὐτ.

τῆς ψυχῆς κινήσεων ἢ τῆς σταθερᾶς αὐτῆς διαθέσεως. Παράδοξον αὐτοῦ εἰκόνα ἀναφέρει ὁ Πλίνιος (1), παριστῶσαν τὸν *δῆμον τῶν Ἀθηναίων*, κατὰ παντοῖα, διάφορα, καὶ ἀλλήλοις ἀντίθετα χαρακτηριστικὰ (varium, iracundum, injustum, inconstantem, eundemque exorabilem, clementem, misericordem, gloriosum, excelsum, humilem, ferocem, fugacemque). Καὶ ἐφρόνησαν μέν τινες (2), ὅτι πάντας τούτους τοὺς χαρακτῆρας ἐδυνήθη ὁ Παῤῥάσιος νὰ ἐπιτυπώσῃ εἰς μίαν μορφὴν, ὡς ἐν Ξενοφῶντι (3) ὁμολογεῖ αὐτὸς τῷ Σωκράτει ὅτι δύναται νὰ ἐκφράσῃ αὐτοὺς ἡ τέχνη· ὁ δὲ Quatremère de Quincy (4), θεωρῶν ὡς ἀδύνατον τὴν τοιαύτην παράστασιν, φρονεῖ ὅτι ἴσως ὁ Παῤῥάσιος ἔγραψε γλαῦκα ἔχουσαν κεφαλὰς διαφόρων ζώων, ὡς ἄλλοι (5) ἄλλα περὶ τῆς εἰκόνος ταύτης ἐγνωμάτευσαν. Ἀλλὰ τούτων πάντων εὐλογοφανέστερον ἴσως εἶναι ὅτι ὁ Παῤῥάσιος, ἐν ἱστορικῇ τινι μεγαλογραφίᾳ, ἢ ἐν σειρᾷ ἱστορικῶν συνθέσεων, παρέστησε δραματικῶς, ὡς ἦν αὐτῷ ἴδιον, τοὺς διαφόρους τούτους χαρακτῆρας τοῦ δήμου, κατ' αὐτοὺς διαφόρως τὸ αὐτὸ πρόσωπον διαμορφώσας.

Ἄλλαι δὲ τοῦ Παῤῥασίου εἰκόνες μνημονεύονται, οὐδὲν ὅμως προσθέτουσαι εἰς ἐκτίμησιν τῆς τέχνης αὐτοῦ, Ἡρακλῆς μετὰ Περσέως καὶ Μελεάγρου, εἰκὼν ἐν Ῥόδῳ, ὃς κεραυνωθεῖσα καὶ οὐδὲν παθοῦσα (6), Τήλεφος μετ' Ἀχιλλέως, Ἀγαμέμνονος καὶ Ὀδυσσέως, ἤτοι Τηλέφου ἴασις (7), Αἰνείας μετὰ Διοσκούρων, Φίλιππος (κωμικὸς ποιητὴς), Διόνυσος καὶ Ἀρετὴ (8), ἀγνωστον ἂν ἐν τῷ αὐτῷ πίνακι, Θρᾷσσα τροφὸς μετὰ παιδίου, Ἱερεὺς

(1) Pl. αὐτ. — (2) Brunn, Gesch. d. Künstl. II, 109. — (3) Ἀπομν. Γ,10.—(4) Mém. de l'Ac. 1822.—(5) Ἰδ. Pauly, Realencycl. φ. Παῤῥάσιος.—(6) Pl. αὐτ.—(7) Αὐτ.— (8) Αὐτ.

τῆς Κυβέλης, τιμηθεὶς 15 χιλ. δραχμῶν, καὶ ἀγορασθεὶς ὑπὸ Τιβερίου· ἕτερος ἱερεὺς μετὰ παιδίου φέροντος στέμμα καὶ θυμιατήριον(1), ναύαρχος θωρακοφόρος(2) καὶ προσέτι ἐλαφραὶ μικρογραφίαι, δι' ὧν διετήρει τὴν φαιδρότητα τῆς φρενός του (3), διότι, κατὰ Θεόφραστον (4), εἰργάζετο «οὐκ ἀηδῶς, ἀλλὰ ῥαδίως καὶ ἄδων».

Ὁ Παῤῥάσιος ἐν τῇ νεότητί του πάντως, ἐχάραξε τὴν Κενταυρομαχίαν, ἣν ὁ Μῦς ἐτόρευσεν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς (5).

Ἦν δὲ καὶ ὁ καλλιτέχνης οὗτος, ὡς καὶ ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Ζεῦξις, καὶ πολὺ ὑπὲρ ἐκεῖνον, πλήρης κόμπου καὶ τύφου, ἐκαυχᾶτο ὅτι κατήγετο ἀπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἴσως διότι Παῤῥάσιος ἦν ἓν τῶν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπιθέτων (6), ἐπέγραφεν ἑαυτὸν ἐπὶ τῶν ἰδίων εἰκόνων, ἰδίως τῶν ἐν Λίνδῳ, «ἁβροδιαίτου», ὅπερ κομψός τις παρῳδῶν μετέγραψεν εἰς ῥαβδοδιαίτου (7), καὶ ἐν τοῖς εἰς ἑαυτὸν ἐπιγράμμασιν ἐκηρύττετο «πρῶτα φέρων τέχνης», καὶ διϊσχυρίζετο «τέχνης εὑρέσθαι τέρματα», καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ τῇ γραφικῇ «ἀνυπέρβλητος πέπηγεν οὖρος», ὅθεν καὶ παρ' Ἀθηναίῳ λέγεται «παρὰ μέλος περὶ τὴν γραφικὴν τρυφήσας», ὅπερ ἐκφράζει καὶ ὁ Πλίνιος διὰ τῶν λέξεων (8)· «Nemo insolentius et arrogantius usus est gloria artis».

Εἰς τὸ αὐτὸ ἐργαστήριον ἀνήκει καὶ ὁ περιφημότατος πάντων τῶν ἀρχαίων ζωγράφων, Ἀπελλῆς ὁ Πυθίου, Κολοφώνιος, κατὰ Σουίδαν, Ἐφέσιος δὲ λεγόμενος ὑπὸ Στράβωνος (9) καὶ Λουκιανοῦ(10), καὶ Κῶος

(1) Τζέτζ. Χίλ. II, 198. — (2) Pl. αὐτ. — (3) Αὐτ. — (4) Αἰλ. Π. Ἱ. Θ, 11. - Ἀθήν. IB, 543. — (5) Παυσ. A, 28. (6) Αὐτ. Θ, 38. — (7) Ἀθήν. IB, 543. - IE, 687. — (8) 35, 36, 5. — (9) IΔ, 642. — (10) π. τοῦ μ. ῥαδ, πιστ. διαβ. 2.

ὑπὸ Πλινίου (1) καὶ Ὀβιδίου (2), πιθανῶς διότι, ἐν μὲν Ἐφέσῳ ἦν ἡ ἕδρα τοῦ Ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου, καὶ αὐτόθι ἐδιδάχθη ὁ Ἀπελλῆς ὑπό τινα ζωγράφον Ἔφορον, ἡ δὲ Κὼς ἐκέκτητο τὴν κυριωτέραν αὐτοῦ εἰκόνα (3). Ἐμαθήτευσε δὲ καὶ παρὰ τῷ Ἀμφιπολίτῃ Πα μφίλῳ ἐν Σικυῶνι, δίδακτρα δοὺς, κατὰ Πλίνιον (4) τάλαντον, πρὸς 500 δραχ. ἐτησίως, ὅπερ παρατείνει τὴν μαθητείαν αὐτοῦ ἀπιθάνως εἰς 12 ἔτη, ἐν ᾧ ὁ Πλούταρχος (5) λέγει· «Ὥστε καὶ Ἀπελλῆν ἐκεῖνον ἤδη θαυμαζόμενον, ἀφικέσθαι καὶ συγγενέσθαι τοῖς ἀνδράσιν ἐπὶ ταλάντῳ, τῆς δόξης μᾶλλον ἢ τῆς τέχνης δεόμενον μεταλαβεῖν». Ὁπωσδήποτε ὅμως ἔμεινεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Σικυῶνι· διότι αὐτόθι ἐζωγράφησε μετὰ τοῦ Μελάνθου τὸν τύραννον Ἀρίστρατον, σύγχρονον τοῦ Φιλίππου, ἐζωγράφησε δὲ πολλάκις καὶ αὐτὸν τὸν Φίλιππον(6), μεταβὰς ἴσως εἰς Μακεδονίαν, τὴν πατρίδα τοῦ διδασκάλου του· ἐπέζησε δὲ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ἀλέξανδρον, ἐργαζόμενος καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων. Οὕτως ἀνέπτυξεν ὁ Ἀπελλῆς τὴν εὐφυΐαν του, εἰς δύω ἐργαστήρια μαθητεύσας, τό τε Ἰωνικὸν καὶ τὸ τῆς Σικυῶνος, καὶ προσεκτήσατο ἀμφοτέρων τὰς ἀρετάς. Ἐκαλλιέργησε δ' αὐτὰς εἰς βαθμὸν ὑπέρτατον διὰ τῆς μεγίστης ἐπιμελείας του, διότι κατὰ Πλίνιον (7), οὐδ' ἡμέρα ἄφηνε νὰ παρέλθῃ χωρὶς νὰ χαράξῃ γραμμάς τινας, εἴτε ἐννοεῖ ὁ συγγραφεὺς ὅτι καθ' ἑκάστην εἶχεν ὅρον νὰ ζωγραφῇ τι, εἴτε ἐν στενωτέρᾳ σημασίᾳ αἰνίττεται ὅτι ἤγε καθ' ἑκάστην γραμμὰς πρὸς ἐξάσκησιν τῆς χειρός του εἰς τὸ στοιχειωδέστατον τοῦτο μέρος τῆς τέχνης, διὸ καὶ τοσαύτη ἦν ὡς πρὸς τοῦτο ἡ ἐπιδεξιότης του, ὥστε διὰ

(1) 35, 36, 10. — (2) A. A. III, 401. - Pont. IV, 1, 29. — (3) Σουϊδ. — (4) 35, 36, 8. — (5) Ἄρατ. 13. — (6) Pl. 34, 36, 16. — (7) 35, 36, 12.

τῆς λεπτότητος τῆς γραμμῆς του ἐγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πρωτογένους. Ἀναδειχθεὶς δὲ διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς σπουδῆς καὶ διὰ τῶν ἐμφύτων αὐτῷ προτερημάτων ὁ ὕπατος τῶν ἀρχαίων ζωγράφων, εἶχε καὶ τὸ ἀληθὲς γνώρισμα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, τὴν μετριοφροσύνην, ὥστε καὶ ἐκήρυττεν ἀνωτέρους ἑαυτοῦ τὸν Μελάνθιον (κατὰ τὰ ἄριστα τῶν τοῦ Πλινίου χειρογράφων, ἀντὶ τοῦ συνήθως φερομένου, ἄλλως ἀγνώστου, Ἀμφίνονος) διὰ τὴν διασκευὴν καὶ διάταξιν τῶν ἀντικειμένων (de dispositione), καὶ τὸν Ἀσκληπιόδωρον διὰ τὴν συμμετρίαν τῆς ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεως, ἴσως καὶ τῆς ἐσοχῆς καὶ ἐξοχῆς, τῆς διοψεως αὐτῶν (de mensuris, hoc est quanto quid a quoque distare deberet) (1). Ἐκ τῆς αὐτῆς δ' ὁρμώμενος διαθέσεως ἐπέγραφεν ἐπὶ τῶν ἔργων του «ἐποίει» πάντοτε, καὶ οὐχὶ «ἐποίησεν», ὡς δῆθεν οὐδέποτε θεωρῶν αὐτὰ ὡς συντετελεσμένα καὶ ἄρτια. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον λέγεται ὅτι ἤκουε καὶ παντὸς τὴν περὶ τῶν ἔργων του γνώμην, ὀπίσω παραπετάσματος κρυπτόμενος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἀνέκδοτον ὅτι, ἐμβαδοποιοῦ κατηγορήσαντος τὰ ὑποδήματα ἔν τινι εἰκόνι, διώρθωσεν αὐτὰ ὁ ζωγράφος. Ἐνθαρρυθέντος δὲ τοῦ ἐμβαδοποιοῦ εἰς ἐπικρίσεις καὶ τοῦ ποδὸς, τῷ εἶπεν ὁ Ἀπελλῆς τὸ παροιμιῶδες «μέχρις ἐμβάδος».

Τὸ πρώτιστον δὲ, καὶ αὐτῷ ἰδιάζον προτέρημα, ὃ αὐτὸς ἑαυτῷ σύνοιδε καὶ ὡμολόγει, ἦν ἡ χάρις καὶ ἡ τῆς χειρὸς ἐλαφρότης. Ἐθεώρει δ' αὐτὴν ὡς ἰδιότητα τοῦ καλλιτέχνου τοσοῦτον σπουδαίαν, ὥστε ἔλεγε περὶ Πρωτογένους, ὃν ἄλλως ἐθαύμαζεν, ὅτι ἓν μονον εὗρισκεν αὐτῷ ἐλάττωμα, ὅτι δὲν ἤξευρε νὰ παύῃ ἐν καιρῷ τὴν ἐργασίαν (qnod manum ille de tabula non sciret tolere) (2). Ἐνόει δὲ διὰ τούτου νὰ ψέξῃ αὐτὸν ὡς καταπόνως ἐργαζόμενον, οὐχὶ δὲ ὡς βραδυγράφον, διότι ἐξ ἐναντίας δὲν ἐπήνει τὴν ταχυγραφίαν, καὶ εἰς ζωγράφον καυχώμενον ὅτι ἔγραψεν εἰκόνα τινὰ ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ, «τὸ βλέπω, ἀπεκρίθη, καὶ ἀπορῶ πῶς δὲν ἔγραψες περισσοτέρας» (1).

(1) Pl. 35, 36, 10.— (2) Αὐτ.

Τῆς δὲ χάριτος αὐτοῦ παραστάτις ἦν ἀναμφιβόλως ἡ ἐνδεδυμένη αὐτοῦ Χάρις, ἣν ἔγραψεν ἐν Σμύρνῃ (2). ἀλλὰ τὸ θαυμασιώτατον αὐτοῦ προϊὸν ἦν ἡ ἀναδυομένη Ἀφροδίτη, εἰκὼν τῆς Φρύννης, προκυψάσης τῶν κυμάτων κατὰ τὰ Ἐλευσίνια καὶ τὰ Ποσειδόνια (3), ἡ τῆς Καμπάσπης ἢ Παγκάστης (4), ἐρωμένης τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἣν ὁ μεγαλόφρων Βασιλεὺς παρεχώρησεν εἰς τὸν ἐρασθέντα αὐτῆς καλλιτέχνην. Ταύτην ἀγοράσαντες οἱ Κῷοι, κατέθεσαν εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον, ὅθεν καὶ «γράμμα Κῴον» λέγεται παρὰ Καλλιμάχῳ (5). Ὁ δ' Αὔγουστος, ἀφεὶς τοῖς Κῴοις 100 ταλάντων φόρον, τὴν ἐξηγόρασε δι' αὐτῶν, καὶ τὴν κατέθηκεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Καίσαρος, ὡς γενάρχιν τῶν Ἰουλίων (6). Ἐνταῦθα δὲ, φθαρεῖσαν, οὐδεὶς ζωγράφος ἐτόλμησε νὰ τὴν ἐπιδιορθώσῃ, καὶ ἐπὶ Νέρωνος, κινδυνεύουσαν νὰ καταστραφῇ ἐντελῶς, τὴν ἀντέγραψεν ὁ ζωγράφος Δωρόθεος. Ὁμοίως δὲ καὶ ἑτέρα, ἔτι ὡραιοτέρα Ἀφροδίτη, ἧς ἀποθνήσκων ἀφῆκεν ἐν Κῷ μόνην τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στῆθος ὁ Ἀπελλῆς, ἔμεινε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον πάντοτε ἀτελής (7). Περὶ τῆς ἀναδυομένης πολλοὶ πολλὰ ἔγραψαν, καὶ ὁ Πλίνιος λέγει ὅτι τὴν δόξαν αὐτῆς ὑπερέβη ἡ δόξα τῶν περὶ αὐτῆς γραφέντων. Κατὰ δὲ τὰς περιγραφὰς τῶν ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ σωζο-

(1) Πλ. π. ἀγ. σ. 6.— (2) Παυσ. Θ, 35. — (3) Ἀθήν. ΙΓ, 590. — (4) Pl. 35. 36, 12 καὶ 15. - Αἰλ. Π. Ἱ. ΙΒ, 35. — (5) Ἀπόσπ. 204. — (6) Στρ. ΙΔ, 657. - Pl. 35, 36, 15. — (7) Pl. αὐτ. - Cic. d. off. III, 2. - Ad. div. I, 9, 5.

μένων καὶ εἰς αὐτὴν ἀναφερομένων πέντε ἐπιγραμμάτων (1), ἡ Θεὰ ἀνεδύετο τῶν κυμάτων, ἅτινα, σκιρτῶντα περὶ αὐτὴν, ἀντεφιλοτιμοῦντο φιλοπαιγμόνως πῶς νὰ καλύψωσι τὰ ὡραῖά της μέλη· ἐμειδία, καὶ ἔχαιρον ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ· οἱ γλαυκοὶ ὀφθαλμοί της ἐξέπεμπον οὐρανίας ἀκτῖνας· τὸ στόμα της ἠνοίγετο ὡς κάλυξ ῥόδου ἐαρινοῦ, καὶ εἰς τὰς φλέβας της ἐκυκλοφόρει δρόσος καὶ οὐχὶ αἷμα· Διὰ τῆς χειρός της ἐκράτει καὶ ἀπέματτε τὴν ξανθὴν κόμην της, καὶ ἐφαίνοντο ὡς μαργαρίται ἀποσταλάζοντες ἀπὸ νέφους χρυσοῦ. Ἀμφίβολον δ' ἂν εἰς ταύτην τὴν εἰκόνα, ἢ εἰς ἄλλην τῆς Ἀγκάστης, ἀναφέρεται ὃ λέγει ὁ Λουκιανός, ὅτι ὁ Ἀπελλῆς παρέστησε τὸ σῶμά της «*οὐκ ἄγαν λευκὸν, ἀλλ' ἔναιμον ἁπλῶς*» (2).

Ἐκ τοῦ ἔργου τούτου πρὸ πάντων φαίνεται ἐξαγόμενον ὅτι ἡ γραφὶς τοῦ Ἀπελλοῦς, τῇ γλυφίδι τοῦ Πραξιτέλους ἀνάλογος, παρίστα τὸ ἀνθρώπινον κάλλος, οὐχὶ παθαινόμενον οὐδ' ἰδανικὸν, ἀλλ' ἥρεμον καὶ ἀντανακλῶν τὰ ἄριστα τῆς φύσεως ὑποδείγματα, πᾶσαν δὲ τὴν ἀξίαν του ἀφ' ἑαυτοῦ ἀρυόμενον· διὸ καὶ κατὰ Κλήμεντα (3), εἰς μαθητήν του γράψαντα Ἑλένην, καὶ ἀποκαλέσαντα αὐτὴν *πολύχρυσον*, εἶπεν ἐλέγχων ὁ Ἀπελλῆς· «Μὴ δυνηθεὶς νὰ τὴν γράψῃς ὡραίαν, τὴν ἔγραψες πλουσίαν».

Τῶν αὐτῶν δ' ἰδιοτήτων καὶ προτερημάτων προϊόντα ἦσαν καὶ αἱ εἰκόνες τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἃς ἐζωγράφησεν ἐνδίδων ταῖς ἀξιώσεσι τῶν καιρῶν, πολυαριθμοτάτας, ὥστε ὁ Πλίνιος λέγει (4)· «*Περιττὸν ἀπαριθμήσωμεν ποσάκις ἐζωγράφησε τὸν Φίλιππον καὶ Ἀλέξανδρον*». Τοσοῦτον δ' ἀμίμητα ἦσαν τὰ ἔργα του ταῦτα, ὥστε εἰς αὐτὸν καὶ μόνον ἐπέτρεπεν ὁ κατακτητὴς νὰ τὸν εἰκονίζῃ, ὡς εἰς τὸν Λύσιππον νὰ κατασκευάζῃ τοὺς ἀνδριάντας του. Ἡ περιφημοτέρα δὲ τῶν εἰκόνων τούτων ἦν ἡ παριστῶσα τὸν Ἀλέξανδρον κεραυνοφόρον, καὶ ἐν ᾗ ὁ κεραυνὸς ἐφαίνετο μετὰ τῆς χειρὸς προέχων τοῦ πίνακος (1). Ἦν δὲ τοῦτο ἀναμφιβόλως ἀποτέλεσμα οὐ μόνον τῆς καταλλήλου χρήσεως τοῦ φωτὸς, ἀλλὰ καὶ τῶν ὀρθῶν τοῦ διαγράμματος συντμήσεων, εἰς ἃς ἐπίσης σοφὸς ἦν ὁ Ἀπελλῆς, ὡς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποδεικνύει καὶ ὁ εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενος Ἡρακλῆς, οὗ τὸ πρόσωπον ὑπεφαίνετο, καίτοι ἀνεστραμμένης οὔσης τῆς κεφαλῆς (2). Περίεργον δ' ὅτι, ἐν ᾧ ὁ Ἀλέξανδρος ἦν τοσοῦτον λευκὸς, ὥστε ἐλέγετο ὅτι εἰς τὰς φλέβας του ἐκυκλοφόρει γάλα καὶ οὐχὶ αἷμα, ὁ Ἀπελλῆς, κατὰ Πλούταρχον (3), παρέστησεν αὐτὸν ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ «*φαιὸν καὶ πεπυρημένον*»· τοῦτο δ' ἴσως ἐπὶ σκοπῷ τοῦ ν' ἀναδείξῃ τὸν κεραυνὸν ζωηρότερον καὶ μᾶλλον ἐξέχοντα, ἢ πιθανώτερον ἕνεκα γενικῆς τινος μεθόδου, ἣν, κατὰ Πλίνιον (4), ἐφεῦρε, καὶ μόνος ἤξευρε νὰ ἐφαρμοζῃ ὁ Ἀπελλῆς. Συνίστατο δ' αὕτη εἰς ἐπίχρισιν τῶν εἰκόνων διὰ λεπτοτάτου τινὸς καὶ διαφανεστάτου μέλανος χρώματος, ἴσως τοῦ ἐκ κεκαυμένου ἐλέφαντος, οὗ τὴν εὕρεσιν ἐπίσης τῷ Ἀπελλεῖ ὁ Πλίνιος ἀποδίδωσι (5), πρός τε προφύλαξιν τῶν γραφῶν ἀπὸ κόνιος καὶ ῥύπου, καὶ πρὸς μετρίασιν συγχρόνως τῆς ὑπερβολικῆς ζωηρότητος τῶν λαμπροτέρων χρωμάτων, καὶ ἐναρμονιωτέραν αὐτῶν σύμμιξιν μετὰ τῶν λοιπῶν. Ἡ εἰκὼν αὕτη κατετέθη εἰς τὸ ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτεμίσιον, ἀγορασθεῖσα ἀντὶ τοῦ καλύψαντος αὐτὴν χρυσοῦ, ἤτοι 20 ταλάντων (6). Καὶ

(1) Πλαν. ΙΔ, 178 - 82.—(2) Εἰκ. 7.—(3) Πρωτερ. Β, 12. — (4) 35, 36, 16.

(1) Pl. 35, 36, 15.— (2) Pf. 35, 36, 16.— (3) Ἀλέξ. 4. — (4) Pl. 35, 36, 18. — (5) 35, 25. — (6) Pl. 35, 36, 15. • Cic. in Verr. IV. 60.

ὁ μὲν Λύσιππος ἐψεγε τὸν Ἀπελλῆν, ὡς δόντα τῷ Ἀλεξάνδρῳ κεραυνὸν ἀντὶ λόγχης, τοῦ ὅπλου τῆς δόξης του (1)· ἀλλ' ὁ φιλόδοξος Ἀλέξανδρος δὲν δυσηρεστεῖτο ὅτι τὸν παρέστησεν ὡς Δία, καὶ ἔλεγε μάλιστα ὅτι ὑπῆρχον δύο Ἀλέξανδροι, ὁ μὲν *Ἀήττητος*, αὐτὸς ὁ ἴδιος, ὁ δὲ *Ἀμίμητος*, ὁ τοῦ Ἀπελλοῦς (2). Καὶ ἔτρεφε τῷ ὄντι μεγάλην πρὸς τὸν καλλιτέχνην ὑπόληψιν καὶ ἀγάπην ὁ Βασιλεύς, καὶ συνεχῶς ἐπεσκέπτετο αὐτὸν ἐν τῷ ἐργοστασίῳ του, ὅπου λέγεται ὅτι ἐπικρίνοντί ποτε ἀδαέστερον τὰς εἰκόνας του, «Ὦ Βασιλεῦ, τῷ εἶπεν ὁ Ἀπελλῆς», «*θαμαλώτερον λέγε, μήσε οἱ παῖδες ἀκούσαντες χλευάσωσιν*» (3), ὅπερ ὅμως, κατὰ Πλούταρχον (4), εἶπεν αὐτὸς, κατὰ δ' Αἰλιανὸν (5), ὁ Ζεῦξις, εἰς τὸν Μεγάβυζον, τὸν ἀρχιερέα τῆς Ἀρτέμιδος. Ὁμοίως διηγεῖται ὁ Αἰλιανὸς (6), ὅτι ἰδὼν ὁ Ἀλέξανδρος τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα, ἀλλὰ βεβαίως οὐχὶ ταύτην, ὡς φαίνεται ἐσφαλμένως ὁ συγγραφεὺς αἰνιττόμενος, ἀλλ' ἑτέραν, ἔφιππον, ὑπὸ τοῦ Ἀπελλοῦς γεγραμμένην, ὀλίγον εὐχαριστήθη πρὸς αὐτὴν, ὅτι ὁ ἵππος του ὅμως προσεχρεμέτισε, καὶ τότε ὁ Ἀπελλῆς, εἰρωνευθεὶς αὐτὸν, τῷ εἶπε· «*Βασιλεῦ, ὁ ἵππος γραφικώτερός σου ἐστίν*». Ὁ Πλίνιος ὅμως ἄλλως διηγεῖται καὶ τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο (7), ὅτι ἐν συναγωνισμῷ πρὸς ἵππων παράστασιν, οἱ μὲν κριταὶ ἔκλινον πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του, οἱ δὲ ἵπποι προσαχθέντες, πρὸς μόνον τὸν ἵππον αὐτοῦ ἐχρεμέτισαν.

Καὶ τῷ ὄντι ἡ ἄκρα ἐντέλεια εἰς ἣν προήγαγε πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ζωγραφικῆς, τὸ διάγραμμα, τὴν σκίασιν, τὸν χρωματισμὸν, καὶ προσέτι καὶ ἡ σπουδὴ

(1) Πλούτ. π. Ἴσ. καὶ Ὄσ. σελ. 360.— (2) Αὐτ. π. Ἀλεξ. ἀρετ. Β. 335. — (3) Pl. 35, 36, 12.—(4) Πῶς ἄν τις διακρ. κόλ. τοῦ φίλ. σ. 58. — (5) Π. Ἱ. Β, 2. — (6) Αὐτ. 3.— (7) Pl. 35, 36, 17.

αὐτοῦ περὶ τὴν ἀκριβῆ τῆς φύσεως παράστασιν, ἣν ἐπόμενον ν' ἀναδείξωσιν αὐτὸν ἐπιτηδειότερον εἰς τὴν ὁμοιογραφίαν, ὥστε καὶ ἐλέγετο περὶ αὐτοῦ (1), ὅτι μετωποσκόπος, βλέπων τὰς εἰκόνας του, ἐδύνατο νὰ προείπῃ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἀπέθανεν ἢ ἔμελλε ν' ἀποθάνῃ τὸ πρωτότυπον. Ἐπίσης δὲ φημίζεται περὶ αὐτοῦ, ὅτι πλεύσας ποτὲ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, καὶ ἐξ ἀπάτης φθονερῶν ὁμοτέχνων του νομίσας ὅτι προσεκλήθη εἰς τοῦ Πτολεμαίου, ἐλθὼν παρεκάθησεν εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν. Ὀργιζομένου δὲ τοῦ Βασιλέως, καὶ ἀπαιτοῦντος νὰ τῷ δείξῃ τὸν καλέσαντα αὐτὸν, λαβὼν ὁ Ἀπελλῆς ἄνθρακα, ἐχάραξεν ἐκ μνήμης τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ τοίχου (2)· ὡς ὅμοιον ἀνέκδοτον περὶ τῆς παρατηρητικῆς ὀξύτητος, μνήμης καὶ γραφικῆς ἱκανότητος μνημονεύεται περὶ τοῦ Ἰταλοῦ Καρράχίου, ὅστις συλληφθεὶς ποτε ὑπὸ λῃστῶν παρὰ τὴν Βολωνίαν, κατήγγειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀστυνομίαν, τὰς εἰκόνας των ἐκ μνήμης χαράξας.

Καὶ ἄλλαι ἔφιπποι τοῦ Ἀπελλοῦς εἰκόνες ἀναφέρονται, ἡ τοῦ Κλείτου ὁρμῶντος εἰς μάχην, ἐν ᾧ παῖς τῷ δίδει τὸ κράνος του (3), ἡ τοῦ Νεοπτολέμου καὶ ἡ τοῦ Ἀντιγόνου, ὃν, ἑτερόφθαλμον ὄντα, παρέστησεν οὕτως, ὥστε νὰ φαίνηται μόνον ὁ ὑγιὴς αὐτοῦ ὀφθαλμὸς (4)· διὸ καί τινες εἶπον ὅτι ἐφεῦρε τὴν ἐν κατατομῇ (en profil) ζωγραφίαν. Ἀλλ' ὁ τρόπος οὗτος ἦν ἀρχαιότατα εὑρημένος, καὶ ὁ πρῶτος ἐν χρήσει μάλιστα, ὁ δ' Ἀπελλῆς ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἐποιήσατο μόνον εὐφυᾶ χρῆσιν αὐτοῦ.

Εὐφυέστατος δ' ἦν προσέτι καὶ ἐφευρετικώτατος καὶ περὶ τὴν ἀλληγορίαν, ζωγραφῶν, λέγει ὁ Πλίνιος (5),

(1) Apio in Pl. 35. 36, 14.— (2) Pl. αὐτ. 15.— (3) αὐτ. 16.— (4) Pl, 35, 35, 14. - Quinct. II, 13.— (5) Pl. 35. 36, 17.

καὶ ὅσα εἰς ζωγραφίαν δὲν ὑποπίπτουσι (pinxit et quæ pingi non possunt). Οὕτω παρέστησεν *Ἀστραπὴν, Βρον-τὴν, Κεραυνοβολίαν*, πιθανῶς φυσιογραφίας μετὰ τοῦ ἀναγκαίου χαρακτηρισμοῦ, σκιάσματος καὶ χρωματισμοῦ, ἴσως δὲ καὶ μετ' ἀλληγορικῶν προσωποποιήσεων. Τοιαύτη ἀλληγορία ἦν καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ θριάμβου τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν τεθρίππῳ, ᾧ εἵπετο ὁ πόλεμος, ὀπισθοδέτους ἔχων τὰς χεῖρας· τοιαύτη βεβαίως καὶ ἡ ἑτέρα τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰκὼν, ἡ μετὰ τῆς Νίκης καὶ τῶν Διοσκούρων (1), ἐφ' ὧν ἀμφοτέρων, ὅτε ἦσαν ἐν Ῥώμῃ, ὁ Κλαύδιος ἤθελε ν' ἀντικαταστήσῃ, ἀντὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὴν τοῦ Αὐγούστου. Εἰς ταύτην ὁμοίως τὴν κατηγορίαν ὑπήγετο καὶ ἡ τῆς Διαβολῆς, εἰκὼν ἣν περιγράφει ὁ Λουκιανὸς (2), ἀποδιδοὺς τὴν ἀφορμὴν αὐτῆς εἰς τὸ ὅτι ἐν Αἰγύπτῳ ὁ ζωγράφος Ἀντίφιλος κατηγόρησε τὸν Ἀπελλῆν ὑπὸ φθόνου ὡς συνωμόσαντα μετὰ τοῦ ἀποστάτου Θεοδότου ἐν Τύρῳ κατὰ Πτολεμαίου, διὸ ὁ Ἀπελλῆς κατεδικάσθη εἰς θάνατον, ἀλλὰ μαρτυρήσαντος ἑνὸς τῶν συνωμοτῶν τὴν ἀλήθειαν, ἀπελύθη· ὅπερ ἢ ὀρθὸν δὲν εἶναι, ἢ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ γράψας τὴν εἰκόνα ἦν ἄλλος μεταγενέστερος καὶ ἄγνωστος Ἀπελλῆς, διότι ὁ Θεόδοτος ἦν ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλοπάτορος, κατὰ τὴν 140ὴν Ὀλυμπιάδα (3). Παρίστατο δ' ἐν τῇ εἰκόνι δεξιῶς ἀνὴρ καθήμενος, ἔχων ὦτα μεγάλα, τείνων τὴν χεῖρα τῇ προσνευούσῃ Διαβολῇ. Παρ' αὐτὸν δ' ἐκάθηντο δύο «*γυναῖκες ὡς δοκεῖν*», ἡ «*Ἄγνοια καὶ ἡ Ὑπόληψις*». Ἡ δὲ Διαβολὴ, γύναιον ὡραῖον, ὑπόθερμον καὶ παράφορον, ὡς παριστῶσι τὴν λύσσαν, εἰς μὲν τὴν ἀριστερὰν ἐκράτει δᾷδα, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς ἔσυρεν ἐκ τῆς κόμης νεανίαν, μαρτυρόμενον τοὺς Θεούς· προη-

(1) Pl. 35, 36, 16. — (2) Π. τοῦ μὴ ῥᾳδ. πιστ. Διαβολῇ. — (3) Πολύβ. Ε, 60, 61.

γεῖτο δ' ἀνὴρ ξηρὸς καὶ βλοσυρὸς, ὁ φθόνος, «*ὡς φαίνεται*», καὶ παρηκολούθουν ἡ Ἐπιβουλὴ καὶ ἡ Ἀπάτη, ὡς ἐξηγητὴς τῆς εἰκόνος ὠνόμασεν αὐτὰς πρὸς τὸν Λουκιανόν. Εἵπετο δὲ τέλος τεθλιμμένη καὶ μελανείμων ἡ Μετάνοια, ἔνδακρυς ἀφορῶσα πρὸς τὴν κατόπιν αὐτῆς ἐρχομένην Ἀλήθειαν. Ἴσως ἡ εἰκὼν αὕτη ἐγράφη μετὰ τὸ συμβὰν τῆς ψευδοῦς ἐκείνης εἰς τὴν τράπεζαν προσκλήσεως.

Ἐν Ἐφέσῳ ἔγραψε καὶ Ἄρτεμιν ὁ Ἀπελλῆς, μετὰ παρθένων θυουσῶν, αὐτὴν ὡραιοτάτην καὶ μεγίστην πασῶν· καὶ εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην, κατὰ Πλίνιον (1), θελήσας νὰ μιμηθῇ τὸν Ὅμηρον, τὸν ὑπερέβη. Τινὲς ὑπέλαβον (2), ὅτι ὁ Πλίνιος αἰνίττεται ἐνταῦθα τὰ τῷ Ὁμήρῳ ἀποδιδόμενα Κύπρια, ἐν οἷς παρίσταται ἡ Ἄρτεμις εἰς τὴν θυσίαν τῆς Ἰφιγενείας, τελουμένην ὑπὸ παρθένων. Ἀλλὰ πιθανώτερον εἶναι ὅτι εἶχεν ἁπλῶς ὑπ' ὄψιν τοὺς ἑπομένους στίχους τῆς Ὀδυσσείας (3)·

«*Πασάων δ' ὕπερ ἦγε κάρη ἔχει ἠδὲ μέτωπα·*
Ῥεῖα δ' ἀριγνώτη πέλεται· καλαὶ δέ τε πᾶσαι».

Ἔγραψε δὲ καὶ Τύχην καθημένην, λέγων ἀστείως ὅτι ποτὲ ἡ τύχη δὲν ἵσταται (4), καὶ ἴσως ἐκτοτε παρίστανται καθήμεναι αἱ Τύχαι τῶν πόλεων. Ἕτεραι δ' αὐτοῦ εἰκόνες μνημονεύονται, γυμνὸς Ἥρως, δι' οὗ ὁ καλλιτέχνης «διηγωνίσθη πρὸς τὴν φύσιν», λέγει ὁ Πλίνιος (5)· Ῥοδίός τις Ἄγγελος ἢ Ἀνάγελος ὁ Μένανδρος, πιθανῶς ὁ ἑταῖρος Ἀλεξάνδρου, Σατράπης Καρίας (6), Γοργοσθένης, ὑποκριτὴς

(1) Pl. 35, 36, 17. — (2) Welcker. Nachtr. z. Tril. σελ. 158. Ep. Cycl. σ. 309. — (3) Ζ, 107. — (4) Στοβ. Ἀνθ. 106, 66. - Ἰδ. Διθ. ἔκφρ. — (5) Pl. 35, 36, 16. — (7) Αὐτ.

τραγῳδίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ· Ἄβρωντις, ἄγνωστος, ἐν Σάμῳ· πομπὴ Μεγαβύζου ἐν Ἐφέσῳ (1). Ἔγραψε δὲ καὶ θνήσκοντας (2), καὶ προσέτι, κατ' ἐπιγράμματα (3) τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ εἰκόνα.

Ὡς δὲ πρὸς τὸν χτωματισμὸν, ὁ Πλίνιος συγκαταριθμεῖ τὸν Ἀπελλῆν μετὰ τῶν ζωγράφων τῶν ποιουμένων χρῆσιν τεσσάρων μόνον χρωμάτων, τῆς μηλίδος (λευκοῦ), τῆς Ἀττικῆς ὤχρας (κιτρίνου), τῆς σινωπίδος (ἐρυθροῦ), καὶ τοῦ ἐλεφαντίνου (μέλανος), καὶ τ' αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει προκειμένου περὶ τοῦ κεραυνοφόρου Ἀλεξάνδρου. Ἐννοεῖ δὲ βεβαίως ὅτι ταῦτα ἦσαν τὰ πρώτιστα καὶ συνηθέστατα στοιχειώδη αὐτοῦ χρώματα, ἃ κατὰ παντοίους ἐποίκιλλε τρόπους· διότι ὁ Κικέρων (4), ἀποδιδοὺς τὴν χρῆσιν τῶν τεσσάρων χρωμάτων εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους τεχνίτας, ῥητῶς λέγει ὅτι τοῦ Ἀπελλοῦς ἦν τέλειος ὁ χρωματισμὸς, καὶ ὁ Φρόντων (5) τὴν ποικιλίαν τῶν χρωμάτων ἀποδίδωσι μάλιστα εἰς τὸν Ἀπελλῆν, λέγων· «Quid si quis Parrhasium versicolora pingere jubere aut Apellem unicolora?»

Ὁ Ἀπελλῆς συνέγραψε καὶ περὶ τῆς τέχνης βιβλία μὴ διασωθέντα (6).

Ὁ δὲ γνωστὸς διὰ τοῦ ἐπωνύμου αὐτοῦ λόγου τοῦ Λουκιανοῦ (7) ζωγράφος Ἀετίων εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ Ἰώνιον ἐργαστήριον φαίνεται εὔλογον νὰ καταριθμηθῇ· διότι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ Ἑετίων Ἰωνιστὶ γραφόμενος (8), διεφθάρη διαφόρως ἐν τοῖς ἧττον δοκίμοις χειρογράφοις, καὶ ἐκύρωσε τὴν ἰδέαν ὅτι ὑπῆρ-

(1) Pl. Αὐτ. — (2) Αὐτ. 35, 36, 14. — (3) Annal. III, 218, ἀρ. 314.— (4) Brut. 18.— (5) Ep. σ. 170.— (6) Pl. 35, 36, 10. — (7) Ἡρόδοτος καὶ Ἀετίων. — (8) Cic. Brut. 10. - Paradox. 5, 2. - Pl. 34, 19. - 35. 32. 36, 9.

χε καὶ ἕτερός τις καλλιτέχνης Ἐχίων (1). Εἰς τοῦτον ἀπεδόθησαν τὰ ὑπὸ Πλινίου λεγόμενα, ὅτι ἦτον ζωγράφος ὁμοῦ καὶ γλύπτης τῆς 107ης Ὀλυμπιάδος. Μνημονεύει δ' αὐτοῦ δὶς ὁ Πλίνιος μετά τινος, ἄλλως ἀγνώστου, ζωγράφου Θηριμάχου, καὶ ἅπαξ μετὰ τοῦ Ἀπελλοῦς, τοῦ Μελανθίου καὶ τοῦ Νικομάχου. Καὶ ὁ Κικέρων δὲ συνδέει αὐτὸν μετὰ τοῦ Νικομάχου, τοῦ Πρωτογένους καὶ τοῦ Ἀπελλοῦς. Προσέτι δ' ὁ Λουκιανὸς συγκαταριθμεῖ αὐτὸν μετὰ τῶν «*γραφέων καὶ μάλιστα ὁπόσοι αὐτῶν ἄριστοι ἐγένοντο*», ὁτὲ μὲν μετὰ τοῦ Παῤῥασίου, Ἀπελλοῦς καὶ Εὐφράνορος (2), ὁτὲ δὲ καὶ μετ' αὐτοῦ τοῦ Πολυγνώτου (3), καὶ λέγει, κατ' ἀντίθεσιν, περὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ζωγράφων· «*Ἐπεὶ δὲ ἄπορον νῦν εὑρεῖν τινα οὕτω γενναῖον καὶ ἀκριβῆ τὴν τέχνην*». Ὡς ἐκ τούτων λοιπὸν ἦν ὁ Ἀετίων τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Εἰκόνας δ' αὐτοῦ ἀναφέρει ὁ Πλίνιος (4), Διόνυσον, Τραγῳδίαν καὶ Κωμῳδίαν, πιθανῶς σύμπλεγμα ἐν ἑνὶ πίνακι· καὶ ἐκτὸς ταύτης, Σεμίραμιν, «ἁπλῆν, λέγει, κόρην, εἰς βασιλικὸν ἀναβιβαζομένην ἀξίωμα· γραίαν ἔχουσαν τὰς ὀᾶδας, καὶ αἰδήμονα νύμφην». Φαίνεται δὲ διὰ τῆς ἐκφράσεως ταύτης δύο πίνακας αἰνιττόμενος, τὸν μὲν τῆς Σεμιράμιδος, νυμφευομένης τὸν Νῖνον, καὶ οὕτω τὴν βασιλικὴν ἀξίαν περιβαλλομένης, εἰς ὃν εὐστόχως ἐδύνατο ν' ἀνήκῃ καὶ ἡ δαδοῦχος γραῦς ὡς νυμφαγωγός· τὸν δὲ, τοῦ ἄλλου ἀντίστοιχον, παριστῶντα τὴν αἰδήμονα νύμφην, αὐτὸν ἴσως ἐκεῖνον, οὗ ὁ Λουκιανὸς διετήρησεν ἡμῖν εὐτυχῶς ἐν τῷ προῤῥηθέντι λόγῳ ἐκτενεστέραν καὶ χαριεστάτην περιγραφὴν, οὐ μόνον διδάσκουσαν ἡμᾶς περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ καλλιτέχνου, ἀλλὰ καὶ δεικνύουσαν

(1) Ἰδ. Stark, Aacheol. Stud. σελ. 40—46. — (2) Π. τ. ἐπ. μισθ. συντ. 42.— (3) Εἰκ. 7.— (4) Pl. 35, 36, 9.

συγχρόνως ὁποία ἡ συνήθης ἰσχνότης τῶν περιγραφῶν τοῦ Πλινίου. «*Θάλαμός ἐστι περικαλλὴς*, (λέγει ὁ Σαμοσατεὺς εἰς τὴν θαυμασίαν αὐτοῦ περιγραφὴν, ἣν θὰ κατεστρέφομεν, ἂν ἐπεχειροῦμεν νὰ τὴν μεταφράσωμεν), *καὶ κλίνη νυμφική. Καὶ ἡ Ῥωξάνη κάθηται, πάγκαλόν τι χρῆμα παρθένου, ἐς γῆν ὁρῶσα, αἰδουμένη ἑστῶτα τὸν Ἀλέξανδρον. Ἔρωτες δέ τινες μειδιῶντες, ὁ μὲν κατόπιν ἐφεστὼς, ἀπάγει τῆς κεφαλῆς τὴν καλύπτραν, καὶ δείκνυσι τῷ νυμφίῳ τὴν Ῥωξάνην· ὁ δέ τις μάλα δουλικῶς ἀφαιρεῖ τὸ σάνδαλον ἐκ τοῦ ποδὸς, ὡς κατακλίνοιτο ἤδη. Ἄλλος τῆς Χαρίδος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπειλημμένος, ἔρως καὶ οὗτος, ἕλκει αὐτὸν πρὸς τὴν Ῥωξάνην, πάνυ βιαίως ἐπισπώμενος. Ὁ βασιλεὺς δὲ, αὐτὸς μὲν στέφανόν τινα ὀρέγει τῇ παιδὶ· πάροχος δὲ καὶ νυμφαγωγὸς Ἡφαιστίων συμπαρέστη, δᾷδα καιομένην ἔχων, μειρακίῳ πάνυ ὡραίῳ ἐπερειδόμενος. Ὑμέναιος, οἶμαι, ἐστίν· οὐ γὰρ ἐπεγέγραπτο τοὔνομα. Ἑτέρωθι δὲ τῆς εἰκόνος ἄλλοι ἔρωτες παίζουσιν ἐν τοῖς ὅπλοις τοῦ Ἀλεξάνδρου, δύο μὲν τὴν λόγχην αὐτοῦ φέροντες, μιμούμενοι τοὺς ἀχθοφόρους, ὁπότε δοκὸν φέροντες βαροῦντο· ἄλλοι δὲ δύο, ἕνα τινὰ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος κατακείμενον, βασιλέα δῆθεν καὶ αὐτὸν, σύρουσι τῶν ὀχάνων τῆς ἀσπίδος ἐπειλημμένοι. Εἷς δὲ ἐς τὸν θώρακα ἐσελθὼν, ὕπτιον κείμενον, λοχῶντι ἔοικεν, ὡς φοβήσειεν αὐτοὺς, ὁπότε κατ' αὐτὸν γένοιντο σύροντες*». Ἡ παράστασις αὕτη τῶν ἐρωτιδίων παιζόντων ἐν τῷ νυμφικῷ θαλάμῳ, δεικνύει φαιδραν καὶ εὐφυεστάτην τοῦ Ἀετίωνος τὴν γραφίδα. Ἦν δ' ἐκτὸς τούτου καὶ λεπτοτάτη εἰς τὴν τοῦ κάλλους παράστασιν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ Ὑμεναίου, ἐκ τῆς αἰδήμονος ἐκφράσεως τῆς Ῥωξάνης, ἣν σημειοῖ καὶ ὁ Πλίνιος, καὶ προσέτι ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Λουκιανὸς, ὁδηγῶν ζωγράφον πῶς νὰ σχεδιάσῃ ὡραιοτάτην εἰκόνα, «*Τὰ δὲ χελλη*, προτείνει (1), *οἷα Ῥωξάνης ὁ Ἀετίων ποιησάτω*». Τοῦτον τὸν πίνακα ἐξέθηκεν ὁ Ἀετίων εἰς τὰ Ὀλύμπια, ὅπου τοσοῦτον ἐθαυμάσθη, ὥστε ὁ Ἑλλανοδίκης Προξενίδης ἔδωκεν αὐτῷ εἰς γάμον τὴν θυγατέρα του. Τοῦτο διηγούμενος ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ προρρηθέντι λόγῳ, ἀναφέρει τοὺς συγγραφεῖς, ὅσοι ποτὲ ἐπῃνέθησαν ἐν Ὀλυμπίοις, καὶ προστίθησι· «*Καὶ τί σοι τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους λέγω σοφιστὰς καὶ συγγραφέας καὶ λογογράφους, ὅπου καὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα καὶ Ἀετιωνά φησι τὸν ζωγράφον...*» Τὴν δ' ἔκφρασιν ταύτην «*Καὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα*» ἐκλαβόντες τινὲς (2) ὡς χρόνον δηλοῦσαν, εἶπον τὸν Ἀετίωνα σύγχρονον τοῦ Λουκιανοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντιβαίνει πρὸς πάντα τὰ προρρηθέντα· προσέτι δὲ κατὰ τὴν δευτέραν ἑκατονταετηρίδα μετὰ Χριστὸν τὰ Ὀλύμπια εἶχον παύσει ἔχοντα τὴν ἀρχαίαν Πανελλήνιον σημασίαν των. Ὥστε ἡ φράσις ἐκείνη πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς ἔχουσα συμπερασματικὴν μᾶλλον ἢ χρονικὴν σημασίαν, καὶ νὰ ἐξηγηθῇ οὕτω· «*Τί λέγω περὶ συγγραφέων, ὅταν τέλος καὶ εἷς ζωγράφος ἠξιώθη ἐν Ὀλυμπίοις ὁμοίων τιμῶν;*» Ἡ εἰκὼν αὕτη ἐπὶ Λουκιανοῦ ἦν ἐν Ῥώμῃ. Ὁ Ῥαφαῆλος ἠθέλησε νὰ μιμηθῇ αὐτὴν κατὰ τὴν περιγραφὴν ἐν τοιχογραφίᾳ τῆς Βοργεσιανῆς στοᾶς· ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔμεινε μέχρι σχεδιάσματος. Ἐζωγράφησε δ' αὐτὴν ὁ Σοδόμας, ἐπίσης ἐν τοιχογραφίᾳ, ἀλλ' οὐχὶ ἐφαμίλλως τῷ πρωτοτύπῳ.

Γ.

Πελοποννησιακὸν ἐργαστήριον.

Ἡ ταπείνωσις τῶν Ἀθηνῶν ἦν αὔξησις τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὡς ἀπὸ τῆς 94ης Ὀλυμπιάδος, ἀφ' οὗ

(1) Εἰκ. 7.— (2) O. Müller, Arch. § 211.

προσωρινῶς ἐξέλιπεν ἡ μεγάλη καλλιτεχνικὴ ἐνέργεια ἐν Ἀθήναις, εἴδομεν δραστηριώτερον ἀναδεικνύμενον τὸ ἐν Σικυῶνι τῆς γλυπτικῆς, οὕτω καὶ ζωγράφους ἐπισημοτάτους ἀπαντῶμεν ἀπὸ τῶν αὐτῶν χρόνων ἐν Πελοποννήσῳ ἀναφερομένους.

Ὡς εἷς τῶν κυριωτέρων παραστατῶν τοῦ ζωγραφικοῦ τούτου ἐργαστηρίου πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ Εὐφράνωρ, διότι ἦν Ἴσθμιος, εἰ καὶ τὸ πλεῖστον ἐν Ἀθήναις φαίνεται ἐξασκήσας τὴν τέχνην του, ὑπὸ διδάσκαλον ἐκπαιδευθεὶς τὸν Θηβαῖον Ἀριστείδην. Οὗτος, ὡς ἀνωτέρω (ἐν σελ. 414) ἐρρέθη, ἦν καὶ γλύπτης περίφημος, προσέτι δὲ καὶ τορευτὴς ἐκπωμάτων (1), διὸ καὶ ὁ Κουϊγκτιλιανός, διὰ τὴν τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ ποικιλίαν, παραβάλλει αὐτὸν πρὸς τὸν Κικέρωνα (2). Περὶ αὐτοῦ ὡς ζωγράφου λέγει ὁ Πλίνιος (3), ὅτι πρῶτος ἐξέφρασε τὴν τῶν ἡρώων ἀξιοπρέπειαν (Hic primus videtur expressisse dignitates heroum), καὶ πρῶτος ἐπεμελήθη τῆς συμμετρίας (primus ... usurpasse symmetriam), ἀλλ' ὅτι τὰ μὲν σώματα παρίστα ἰσχνότερα, τὰς δὲ κεφαλὰς καὶ τὰ ἄκρα ὀγκωδέστερα (sed fuit in universitate corporum exilior et capitibus articulisque grandior). Αὕτη φαίνεται ὅτι ἦν ἡ συμμετρία ἣν ἐπενόησεν, ἀπαραλλάκτως ὡς καὶ ὁ Ζεῦξις (4), κατὰ σύστημα ὅλως ἀντίθετον τῷ Λυσιππείῳ (σελ. 446), διὰ τῆς ἐξογκώσεως ταύτης τῶν ἄκρων τὰ σώματα θέλων ἰσχυροτερα ν' ἀναδείξῃ καὶ ἐμβριθέστερα. Εἰς τοῦτο δὲ πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι κυρίως συνίστατο καὶ ἡ τῶν ἡρώων αὐτοῦ ἀξιοπρέπεια, διοτι κατὰ τὴν αὐτὴν σημασίαν λέγει καὶ ὁ Κικέρων praeditos dignitate τοὺς Κροτωνιάτας παῖδας ἐν τῇ μεγάλῃ παλαίστρᾳ (5), καὶ διότι ἠθικῆς ἀξιοπρεπείας

(1) Pl. 35, 40, 25. — (2) XII, 10, 12. — (3) Αὐτ. — (4) Pl. 35, 36, 2. — (5) De invent. II, 1.

ἔκφρασιν καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Εὐφράνορος εἶχον δώσει εἰς τοὺς ἥρωας.

Τέσσαρα ζωγραφικὰ ἔργα αὐτοῦ ἀναφέρει ὁ Πλίνιος (1), Ἱππομαχίαν, τοὺς Δώδεκα Θεούς, Θησέα, ἐν στοᾷ τοῦ ἐν Ἀθήναις Κεραμεικοῦ κατὰ Παυσανίαν (2), καὶ Ὀδυσσέα προσποιούμενον τὸν παράφρονα, ἐν Ἐφέσῳ. Ὁ Θησεὺς παρίστατο, κατὰ Παυσανίαν, μετὰ τῆς Δημοκρατίας καὶ τοῦ δήμου, ὡς ὁ τὴν δημοκρατίαν τῷ δήμῳ δωρησάμενος· καὶ τοῦτον παραβάλλων ὁ Εὐφράνωρ πρὸς τὸν τοῦ Παρράσιου, ἔλεγεν ὅτι ἐκεῖνος μὲν ἐτράφη ῥοδα τρώγων, ὁ δ' ἐδικός του βόϊα κρέατα (3), αἰνιττόμενος πάντως τὴν ἰσχυροτέραν καὶ ῥωμαλεωτέραν τῶν ἔργων του ἔμφασιν, ἴσως δὲ καὶ εἰς τὸν χρωματισμὸν καὶ τὴν σκίασιν ἀφορῶν· διότι τὰ ἔργα του ῥητῶς ἐπαινοῦνται ὑπὸ Φιλοστράτου (4) διὰ τὸ *εὔσκιον*, τὸ *εὔπνουν*, τὸ *εἰσέχον τε καὶ ἐξέχον*. Περὶ δὲ τῶν Δώδεκα Θεῶν λέγει ὁ Βαλέριος Μάξιμος (5), ὅτι ἐξαντληθεὶς ὁ Εὐφράνωρ εἰς τὴν παράστασιν μεγαλοπρεπείας τοῦ Ποσειδῶνος, δὲν ἐδυνήθη νὰ παραστήσῃ καταλλήλως τὸν Δία, εἰς ὃ ὁ Εὐστάθιος (6), συγχέων βεβαίως τὰ ἀνέκδοτα, προστίθησιν ὅτι παρέστησε καὶ αὐτὸν ἐνθυμηθεὶς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ὁμήρου. Ὁ δὲ Λουκιανὸς (7) ἐπαινεῖ τὸν χρωματισμὸν τῆς κόμης τῆς Ἥρας. Ἡ δ' ἱππομαχία παρίστα, κατὰ Παυσανίαν, νίκην Ἀθηναίων κατὰ Θηβαίων εἰς ὑπεράσπισιν τῆς Μαντινείας, καὶ τὸν Γρύλλον τὸν Ξενοφῶντος τραυματίζοντα τὸν Ἐπαμινώνδαν (8). Συνέβη δ' ἡ μάχη αὕτη ἐν Ὀλυμ. 104, β'. Τὴν δ' ἄλλην εἰκόνα πε-

(1) Αὐτ. — (2) A, 3. — (3) Πλούτ. ποτ. Ἀθ. σ. 346. - Pl. αὐτ. — (4) Ἀπολλ. Τυαν. B, 9. — (5) VIII, II, extr. 5. — (6) Ἐν Ἰλ. A, 529. — (7) Εἰκ. 7. — (8) Παυσ. αὐτ. - II, 11. - Θ, 15.

ριγράφει ὁ Πλίνιος, ὡς παριστῶσαν τὸν Ὀδυσσέα, ὅστις προσποιούμενος τὸν παράφρονα, ἔζευξεν εἰς τὸ ἄροτρον βόα καὶ ἵππον, ἐπὶ παρουσίᾳ ἀνδρῶν κατηφῆ τὴν ὄψιν ἐχόντων καὶ μανδύας φερόντων, καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν ἐπιστρέφοντος εἰς τὴν θήκην τὸ ξίφος. Τὴν εἰκόνα ταύτην περιγράφει καὶ ὁ Λουκιανὸς, καίτοι μὴ ἀναφέρων τοῦ ζωγράφου τὸ ὄνομα (1)· καὶ κατ' αὐτὸν οἱ μανδυοφόροι ἐκεῖνοί εἰσιν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἀγαμέμνονος, οὓς θέλει ν' ἀπατήσῃ ὁ Ὀδυσσεὺς, ὅπως διαφύγῃ τὴν ἐκστρατείαν· ὁ δ' ἀρχηγὸς αὐτῶν εἶναι Παλαμήδης ὁ Ναυπλίου, ὅστις ἁρπάσας τὴν μικρὸν Τηλέμαχον, ἠπείλησε νὰ τὸν φονεύσῃ, καὶ οὕτως ἐκίνησε τοῦ Ὀδυσσέως τὴν φιλοστοργίαν, προδοῦσαν τὴν ὑπόκρισιν. Ἡ δραματικὴ αὕτη σκηνὴ, καὶ ἡ ἐκνικῶσα τοῦ Ὀδυσσέως συγκίνησις, καὶ ἡ μικτὴ ἔκφρασις τοῦ ἤθους αὐτοῦ, ἦσαν βεβαίως τὸ κύριον θέμα τῆς ἀξιολόγου ταύτης εἰκόνος, ἥτις ἀναμιμνήσκει πως τὸ ἄγαλμα τοῦ Πάριδος τοῦ αὐτοῦ καλλιτέχνου.

Κυρίως ὅμως εἶχε τὸ Πελοποννησιακὸν τοῦτο ἐργαστήριον τὴν ἕδραν του ὅπου καὶ τὸ τῆς γλυπτικῆς· καὶ ἐπειδὴ ἤρχισεν ἀκμάζον μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, διὰ τοῦτο ἀνεπτύχθη ἐν Σικυῶνι πρὸ πάντων, καὶ οὐχὶ ἐν τῷ μετὰ τῶν Ἀθηνῶν συνταπεινωθέντι Ἄργει.

Ὡς ἱδρυτὴς δ' ἰδίως τοῦ Σικυωνίου ἐργαστηρίου ἐθεωρεῖτο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁ Εὔπομπος (2), Σικυώνιος, ὅστις ἐρωτηθεὶς τίνα εἶχε διδάσκαλον, ἀπεκρίθη «τὴν φύσιν»· καὶ ἦν, κατ' αὐτὸν τὸν Πλίνιον (3), σύγχρονος τοῦ Ζεύξιδος καὶ τοῦ Παῤῥασίου.

Τούτου μαθητὴς ἦν ὁ Πάμφιλος, Μακεδὼν, ἐξ Ἀμφιπόλεως, ἢ κατ' ἄλλους ἐκ Νικοπόλεως ἕλκων τὸ γένος (4), ἐγκαταστὰς ὅμως εἰς Σικυῶνα, τὴν πόλιν

(1) Π. Οἰκ.— (2) Pl. 35, 36, 7.— (3) Αὐτ. 35, 36, 3.— (4) Σούϊδ. φ. Ἀπελλῆς.

τοῦ διδασκάλου του, καὶ ὡς χαρακτῆρα τῆς τέχνης του παραδεχθεὶς, καὶ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀναπτύξας τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τοῦ Δωρικοῦ ἢ Ἀργοσικυωνίου ἐργαστηρίου, τὸν τῶν ἀκριβῶν ἀναλογιῶν, οὗ παραστάτην ἀνώτατον εἴδομεν ἐν τῇ γλυπτικῇ τὸν Πολύκλειτον. Εἰς προφύλαξιν τῆς ἐμπνεύσεως ἀπὸ τῶν εὐκόλων παραφορῶν, ἀπήτει παρὰ τῶν ζωγράφων σπουδὴν τῶν μαθηματικῶν, καὶ ἰδίως τῆς γεωμετρίας. Φαίνεται δ' ὅτι αὐτοὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἐργαστηρίου τούτου, βλέποντες ὅτι ἡ αὐστηρὰ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν καὶ τῶν μαθηματικῶν κανόνων ἐφαρμογὴ ἐδέσμευε πολὺ τὴν τέχνην καὶ τὴν ἀπεξήραινεν, ἐνόμιζον ἀναγκαῖον, κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον, (1), ἐν τοῖς περὶ τέχνης συγγράμμασί των νὰ συνιστῶσιν *«εὐθάδειάν τινα καὶ σκληρότητα τοῖς ἔργοις ἐπιτρέχειν»*, ὥστε νὰ κολάζηται ἡ αὐστηρότης τῆς χρήσεως τῶν ἀμεταθέτων κανόνων. Διὰ τῆς ἐπιῤῥοῆς του δὲ κατώρθωσεν ὁ Πάμφιλος νὰ γίνῃ ἡ γραφικὴ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα μέρος ἀναγκαῖον τῆς ἐλευθερίου ἀγωγῆς, ὡς ἦν πάντοτε ἡ μουσικὴ, προσέτι δὲ ν' ἀπαγορευθῇ τοῖς δούλοις ἡ ἄσκησις τῆς προσφιλοῦς αὐτῷ τέχνης, ὅπως φιλοτιμότερον ἐπιδίδωνται εἰς αὐτὴν οἱ ἐλεύθεροι. Ἐδίδασκε δ' αὐτὸς ἐπὶ μισθῷ ἑνὸς ταλάντου ἐπὶ δωδεκαετίαν τὴν τέχνην, καὶ τοσαῦτα, λέγει ὁ Πλίνιος, ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀπελλοῦς καὶ τοῦ Μελανθίου (2). Εἰκόνες ὀλίγιστα αὐτοῦ μνημονεύονται ὑπὸ Πλινίου, ἄνευ οὐδενὸς αὐτῶν χαρακτηρισμοῦ· Pamphili cognatio et prœlium ad Fluntem ac victoria Atheniensium, item Ulixes in rate (3). Καὶ cognatio μὲν φαίνεται δηλοῦν ὅ,τι Ἑλληνιστὶ ἡ λέξις *συγγενικὸν* (4), ἤτοι οἰκογενειακὴν ἢ ἐκ καταγωγῆς ὁμοιογραφίαν. Ὁ δὲ Brunn (5) φρονεῖ, οὐχὶ ἀπιθάνως λέγων, ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἐτέθη κατὰ

(1) Δ, 18. — (2) Pl. 35, 36. 8. — (3) Αὐτ.— (4) Αὐτ. 35, 40, 29.— (5) Gesch. d. Künstl. II, 133.

λάθος, ἀνθ' ἑτέρας τινὸς δηλούσης σύγκρουσιν, καὶ ἑπομένως ὅτι ὁ Πλίνιος δύο μόνον εἰκόνας ἀναφέρει, τὴν μὲν παριστῶσαν σύγκρουσιν, μάχην καὶ νίκην Ἀθηναίων ἐν Φλιοῦντι, πιθανῶς ἐν Ὀλυμ. 103, γ' (1), τὴν δὲ, Ὀδυσσέα ἐπὶ τῆς σχεδίας, ἐκ τῆς Ὀδυσσείας. Ἱπετέθη δ' ὅτι καὶ ἑτέραν αὐτοῦ εἰκόνα αἰνίττεται ὁ Ἀριστοφάνης, λέγων ἐν Πλούτῳ (2)·

«Ὁρῶ τιν' ἐπὶ τοῦ βήματος καθεδούμενον
ἱκετηρίαν ἔχοντα, μετὰ τῶν παιδίων
καὶ τῆς γυναικὸς, κ' οὐ διοίσοντ' ἄντικρυς
τῶν Ἡρακλειδῶν οὐδ' ὁτιοῦν τῶν Παμφίλου».

Εἷς τῶν σχολιαστῶν τοῦ ποιητοῦ ἐξηγεῖ τὸ χωρίον τοῦτο λέγων ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἀθήναις εἰκὼν τῶν Ἡρακλειδῶν ὑπὸ τοῦ Παμφίλου· ἀλλ' ὁ ἕτερος σχολιαστὴς ἀποδίδωσι τὴν εἰκόνα εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον, καὶ ὑποπτεύει μὴ πρόκειται περὶ τραγικοῦ τινος ποιητοῦ, προσθέτων ὅμως ὅτι ἐν ταῖς διδασκαλίαις τῶν χρόνων ἐκείνων τοιοῦτος ποιητὴς δὲν μνημονεύεται. Διὰ ταῦτά τινες ἐνόμισαν μᾶλλον ὅτι πρόκειται ἐν Ἀριστοφάνει περὶ ὑποκριτοῦ τινος καλουμένου Παμφίλου (3)· διότι ἄλλως ὁ ζωγράφος ἔπρεπε νὰ ἐργάζηται ἤδη πρὸ Ὀλ. 97, γ', ὅταν ἐδιδάχθη ὁ Πλοῦτος τὸ δεύτερον. Ὁ Πάμφιλος συνέγραψε καὶ περὶ ζωγραφικῆς καὶ ζωγράφων.

Μαθητὴς δὲ τοῦ Παμφίλου ἦν ὁ Σικυώνιος Μελάνθιος ἢ Μέλανθος, κατὰ Πλούταρχον (4), ὅστις καὶ ἐν ἴσῃ μοίρᾳ μετὰ τοῦ διδασκάλου του τίθησιν αὐτὸν, ἐπίσης διδάσκαλον τοῦ Ἀπελλοῦς. Ἦν δὲ καὶ οὗτος, ὡς καὶ ὁ διδάσκαλός του, ἔξοχος περὶ τὴν συμμετρίαν (ratio) κατὰ Κουϊγκτιλιανὸν (5), καὶ ἡ τολμη ἦν, φαίνεται, μία τῶν ἰδιοτήτων τῆς γραφίδος αὐτοῦ (1), ὥστε καὶ ὁ Ἀπελλῆς ἀνεγνώριζεν αὐτὸν ἀνώτερον ἑαυτοῦ κατὰ τὴν ἐκ τοῦ προτερήματος τούτου ἐξαρτωμένην διάταξιν τῶν εἰκόνων (dispositio) (2). Περὶ τῆς τέχνης συνέγραψε καὶ αὐτὸς, ἐκ δὲ τῶν εἰκόνων του μία μόνη εἶναι γνωστὴ, ἡ τοῦ Ἀριστράτου, τοῦ ἐπὶ Φιλίππου τυράννου τῆς Σικυῶνος, ἱσταμένου παρὰ τὸ ἅρμα τῆς Νίκης (3). Ταύτην μεγάλως ἐθαύμαζον οἱ μετ' αὐτὸν ζωγράφοι.

Ἐπίσης τοῦ Παμφίλου μαθητὴς ἦν καὶ Παυσίας ὁ Βριήτου, Σικυώνιος, ὅστις πρῶτος, κατὰ Πλίνιον (4), ἐδοξάσθη διὰ τῆς ἐγκαυστικῆς. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ζωγραφίας ἦν πρὸ πολλοῦ, καὶ ἐπὶ Πολυγνώτου ἤδη γνωστὸν (5), καὶ συνίστατο εἰς ἀνάλυσιν χρωμάτων ἐν κηρῷ, ἐφαρμοζομένων ἔπειτα διὰ θερμῆς μεταλλίνης ῥάβδου εἰς τὴν εἰκόνα, ἣ ἔδιδον βαθύτητα, λαμπρότητα καὶ σύμμιξιν τῶν τόνων ἀνάλογον τῇ σημερινῇ ἐλαιογραφίᾳ, ἥτις καὶ φαίνεται τὴν ἐγκαυστικὴν ἀμέσως διαδεχθεῖσα, καὶ ἀντικαταστήσασα ἀνθ' ἑνὸς παχέος σώματος τὸ ἕτερον. Φαίνεται δ' ὅτι τὸν τρόπον τοῦτον, ἄλλοτε παρέργως ἐφαρμοζόμενον εἰς τὰς κοσμητικὰς ἐντοιχίους γραφὰς, ὧν ἐγένετο χρῆσις εἰς τὴν κόσμησιν τοῦ Ἐρεχθείου ἐν Ὀλυμ. 92 (6), τὸν μετεχειρίσθη ὁ Παυσίας σπουδαίως, καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς ζωγραφίαν εἰκόνων, διὸ καὶ ὅταν ἐπεσκεύασε τὰς ἐν Θεσπιαῖς εἰκόνας τοῦ Πολυγνώτου, ἔμεινε κατώτερος τοῦ πρωτοτύπου του, ὡς ἐργαζόμενος εἰς εἶδος ξένον τῇ τέχνῃ του. Πιθανῶς ἕνεκα τῆς εἰδικότητος ταύτης, ἐζωγράφει μικρὰ πινάκια, καὶ ἰδίως παιδίων· διὰ τοῦτο πρῶτος ἐπενόησε νὰ ζωγραφῇ εἰκόνας εἰς τὰ φατνώματα τῶν ὀρόφων, μικρὰ ὄντα πινάκια καὶ αὐτὰ, πρὸ αὐτοῦ δι' ἁπλῶν

(1) Ξεν. Ἑλλ. Ζ, 2, § 11, 19, 22. — (2) Ττ. 382. ἐπ. — (3) Welker. Griech. Trag. σ. 710.— (4) Ἄρατ. 12—13. — (5) XII, 10.

(1) Διογ. Λαέρτ. Δ, 17.— (2) Pl. 35, 36. 10. - Ἴδε ἀνωτ. σελ. 456.— (3) Πλ. Ἄρατ. — (4) Pl. 35, 40. 40, 24 — (5) Αὐτ. 35, 40.— (6) Rang. Ant. hell. N, 51.

ἀστέρων καὶ ἀνθεμίων κοσμούμενα. Ἐπειδὴ δ' οἱ ἀντίπαλοί του τὸν κατηγόρουν ὡς βραδυγράφον καὶ ἀναγκαζόμενον νὰ γράφῃ μικρὰς μόνον εἰκόνας, διότι ἡ ἐγκαυστικὴ αὐτοῦ μέθοδος ἀπαιτεῖ μεγάλην βραδύτητα, αὐτὸς, ὅπως ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον, ἐζωγράφησεν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἕνα παῖδα, ὅστις θαυμασθεὶς ὠνομάσθη καὶ *ἡμερήσιος*. Ὡς γνήσιος μαθητὴς τῆς Σικυωνίας σχολῆς, διέπρεπε μάλιστα περὶ τὰ μέρη τῆς τέχνης τὰ ἐπὶ τῆς μαθηματικῆς στηριζόμενα, τὴν διόψιν καὶ τὰς συντμήσεις. Οὕτως ἐν μεγάλῃ αὐτοῦ εἰκόνι, παριστώσῃ θυσίαν ταύρου, τὸν ταῦρον πρῶτος παρέστησε κατὰ μέτωπον, τοσοῦτον ἐπιτυχῶς, ὥστε διεκρίνετο, λέγει ὁ Πλίνιος, ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ. Τοῦτο δ' ἦν τόσῳ μεῖζον κατόρθωμα, καθ'ὅσον ἐζωγράφησε τὸν ταῦρον ἐντελῶς μέλανα, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ βοηθήσῃ τὴν διόψιν διὰ τῆς σκιᾶς, ἀλλὰ πιθανῶς μόνον διὰ λάμψεων ἐπὶ τῶν προεχόντων μερῶν τοῦ στιλπνοῦ δέρματος. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἑτέρα ἀπόδειξις περὶ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἱκανότητος περὶ τὸ τοιοῦτον εἶδος τοῦ χρωματισμοῦ, ἡ εἰκὼν τῆς Μέθης, ἣν ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (1), ὡς γυναικὸς πινούσης ἐξ ὑαλίνου ποτηρίου, καὶ ἧς τὸ πρόσωπον διεφαίνετο διὰ τοῦ ὑάλου. Ἀναφέρεται δ' ἐν Ἐπιδαύρῳ, τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου, καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Ἔρωτος ἀφοπλιζομένου καὶ τὴν λύραν λαμβάνοντος, μαρτυροῦσα τῆς τέχνης αὐτοῦ τὴν χάριν. Ἀλλ' ἡ ἀρίστη τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ ταύτης ἀποδειξις ἦν ἡ Στεφανοπλόκος, παριστῶσα τὴν ἐρωμένην αὐτοῦ, τὴν ἀνθοπῶλιν Γλυκέραν (2), εἰκὼν περίφημος, ἧς ἀντίγραφον μόνον ἠγόρασε δύο ταλάντων ὁ Λούκουλος ἐν Ἀθήναις.

Τὰ Ἑλληνικὰ ἤθη εἶχον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολὺ ἐκπέσει τῆς ἀρχαίας αὐτῶν αὐστηρότητος, διὸ καὶ ἡ τέχνη, πιστὴ αὐτῶν εἰκών, ἐγκαταλείπουσα βαθ-

(1) Z, 2.— (2) Pl. αὐτ.

μηδὸν τὰς σεμνὰς μεγαλογραφίας, πολλάκις ἐξώκειλεν ἤδη εἰς ἀπρεπεῖς παραστάσεις. Ἐν τῷ περὶ Σικυωνίων πινάκων συγγράμματί του ὁ Πολέμων, ὃν παραθέτει ὁ Ἀθήναιος (1), ὀνομάζει τινὰς τῶν καλλιτεχνῶν Πορνογράφους. Καὶ ὁ μὲν Λετρόννος (2) διϊσχυρίζεται ὅτι οὕτως ἐκαλοῦντο οἱ ἑταίρας ζωγραφοῦντες, ὅπερ αὐτὸ τοῦτο ἤδη ἦν προοδοποίησις εἰς τὴν τῶν ἠθῶν ἐξαχρείωσιν, ἢ τῆς παρακμῆς αὐτῶν ἀπόδειξις. Ἀλλ' ἀληθέστερον φαίνεται ὅτι ἄσεμνα μᾶλλον καὶ ἀκόλαστα ἔγραφον οἱ τοιοῦτοι. Μεταξὺ δ' αὐτῶν ἀναφέρει ὁ Πολέμων καί τινα ἄγνωστον ζωγράφον Παυσανίαν, ὅστις φαίνεται ὢν αὐτὸς ὁ Παυσίας, διότι ὁ Φρόντων (3) ἐν ἀντιπαραθέσει τρόπον τινὰ πρὸς τὸν Εὐφράνορα, λέγει ὅτι οὐδεὶς ἤθελεν ἀπαιτήσει παρὰ τοῦ Εὐφράνορος νὰ γράψῃ ἀκόλαστα (lasciva), παρὰ δὲ τοῦ Παυσίου νὰ γράψῃ μάχας, δι' ὧν λόγων φαίνεται χαρακτηρίζων ἑκατέρου τὸ εἶδος.

Μαθητὴς δὲ τοῦ Παυσίου ἦν ὁ Νικοφάνης (4), ὡς ἐν τοῖς ἀρίστοις τοῦ Πλινίου χειρογράφοις γράφεται τὸ ὄνομα, ἀντὶ τοῦ ἐν τοῖς λοιποῖς παραδόξου καὶ ἥκιστα Ἑλληνικοῦ Μεχοπάνης. Ὁ Πλίνιος ἀποδίδωσιν αὐτῷ ὑπερβολικὴν καὶ κατάπονον ἐπιμέλειαν, ὑπὸ μόνον τεχνιτῶν δυναμένην νὰ ἐκτιμᾶται, προσάπτων ὅμως αὐτῷ καὶ τραχύτατα περὶ τὸν χρωματισμὸν καὶ ὅτι ἀφειδῶς ἐχρῆτο τῇ ὤχρᾳ. Ὡς εἰκόνας δ' αὐτοῦ ἐχούσας τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἀναφέρει τὴν τοῦ Σωκράτους, ἣν ὅμως ἐπαινεῖ κατ' ἐξαίρεσιν, ἔτι δὲ τὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ μετὰ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ θυγατέρων (Ὑγιείας, Αἴγλης, Πανακείας καὶ Ἰασοῦς), καὶ τὴν τοῦ Ὄκνου, παριστωμένου, ὡς πολλάκις ἐπὶ ἀρχαίων εἰκόνων καὶ ἀναγλύφων, ὑπὸ μορφὴν ἀνδρὸς

(1) ΙΓ, σ. 567.— (2) Appendice aux lettres d'un antiq. σ. 12.— (3) Epist. σ. 170. Ἐκδ. Ῥωμ. — (4) Pl. 35, 40, 31.

πλέκοντος σχοινίον ἀχύρινον, καὶ ἀφιέντος τὴν ἄκραν αὐτοῦ νὰ τρώγηται ὑπὸ ὄνου (1). Οὕτως εἶχε παραστήσει ἤδη αὐτὸν ὁ Πολύγνωτος ἐν τῇ Νεκυίᾳ του ἐν Δελφοῖς (2). Ἐν ἑτέρῳ δὲ χωρίῳ (3) μαρτυρεῖ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ὅτι ὁ Νικοφάνης εἶχε μὲν σπανίαν χάριν καὶ λεπτότητα, κατὰ δὲ τὴν ἐμβρίθειαν τῆς τέχνης καὶ τὴν εὐγένειαν (cothurnum), ὅτι πολὺ ἐλείπετο τοῦ Ζεύξιδος καὶ τοῦ Ἀπελλοῦς, εἰ καὶ καθ' ἑτέραν, ἀλλ' ἐσφαλμένην βεβαίως στίξιν, φαίνεται καὶ τὰς τελευταίας ταύτας ἀρετὰς ἀποδιδοὺς αὐτῷ. Ἐξ ἐναντίας δ' ὁ Πολέμων μετὰ τοῦ Παυσίου περιλαμβάνει καὶ τὸν Νικοφάνην ἐν τοῖς Ὀρνογράφοις, καὶ φαίνεται ὅτι ἀντ' αὐτοῦ κατὰ λάθος φέρεται ἐν Πλουτάρχῳ (4) μετ' ἄλλων ἐπισήμων ζωγράφων τὸ ὄνομα Χαιρεφάνους, ὡς γράφοντος «*ἀκολάστους ὁμιλίας γυναικῶν πρὸς ἄνδρας*». Ἤκμαζε δ' ὁ Νικοφάνης καὶ τὴν ἐγκαυστικὴν, ὡς καὶ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ συνέγραψε καὶ περὶ τῆς τέχνης ταύτης.

Ἕτερος δὲ τοῦ Παυσίου μαθητὴς ἦν καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀριστόλαος, ἐπαινούμενος διὰ τὴν αὐστηρότητα αὐτοῦ (5), ἰδιότητα κοινὴν ἄλλως τε εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Σικυωνίου ἐργαστηρίου. Τούτου μνημονεύονται Ἐπαμινώνδας, Περικλῆς, Μήδεια, Ἀρετὴ, Θησεὺς, δῆμος Ἀθηναίων, καὶ Ταύρου θυσία, ἄγνωστον ἂν ἐν μιᾷ περιεχόμενα εἰκόνι, ἢ ἐν πολλαῖς.

Τοῖς ζωγράφοις τῆς Σικυωνίας σχολῆς πρέπει νὰ συγκαταριθμηθῇ καὶ ὁ Τιμάνθης, Κύθνιος μὲν, κατὰ Κουϊγκτιλιανὸν (6), ἀλλὰ τῇ Σικυῶνι διὰ τὴν τέχνην αὐτοῦ ἀνήκων, διὸ καὶ ὁ Εὐστάθιος τὸν καλεῖ Σικυώνιον (7). Κατὰ Πλίνιον δ' ἦν σύγχρονος τοῦ Ζεύξιδος καὶ τοῦ Παῤῥασίου, ἄρα τῆς 90—100ῆς Ὀλυμπιάδος (1). Κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, ἔξοχος ὡς πρὸς τὴν τεχνουργίαν, ἦν ἔτι ἀνώτερος ὁ Τιμάνθης διὰ τὴν εὕρεσιν, ὥστε καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἐνοοῦντο περισσότερα πάντοτε τῶν ὅσα ἦσαν ἐγγεγραμμένα. Τῆς τοιαύτης μεγαλοφυΐας τὸ περιφημότερον παράδειγμα ἦν ἡ θυσία τῆς Ἰφιγενίας (2), ἐν ᾗ παραστήσας τὸν Κάλχαντα ἀθυμοῦντα, τὸν Ὀδυσσέα ἔτι μᾶλλον λυπούμενον, τὸν Αἴαντα θρηνοῦντα, καὶ τὸν Μενέλαον ἐκφράζοντα τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς θλίψεως, τὴν πατρικὴν ἀπελπισίαν τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐθεώρησεν ὡς ἀνέκφραστον, διὸ καὶ παρέστησε τοῦτον συγκαλύπτοντα τὴν κεφαλὴν διὰ τῆς χλαμύδος του. Ἡ παράστασις αὕτη ἦν μεγαλοφυὴς ἀναμφιβόλως, καὶ ἐθαυμάσθη ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Ἀλλὰ δίκαιον εἶναι νὰ μὴ λησμονηθῇ ὅτι τὴν ἰδέαν καὶ ἀφορμὴν αὐτῆς ἂν δὲν ἔλαβε παρὰ τοῦ Τιμάνθους, ἔδωκε τῷ ζωγράφῳ ὁ Εὐριπίδης διὰ τῶν ἑξῆς στίχων·

«*Ὡς δ' ἐπεῖδεν Ἀγαμέμνων ἄναξ*
ἐπὶ σφαγὰς στείχουσαν εἰς ἅλσος κούραν,
ἀνεστέναξε, κἄμπαλιν στρέψας κάρα,
δάκρυα προῆξεν, ὀμμάτων πέπλοις προθείς».

Ἐν Πομπηΐᾳ ὑπάρχει τοιχογραφία (3) τὴν εἰκόνα ταύτην μιμουμένη, οὐχὶ ὅμως καὶ ἀντιγράφουσα.

Προσέτι ἔγραψεν ἐν μικρᾷ εἰκόνι Κύκλωπα κοιμώμενον· καὶ ὅπως καταστήσῃ τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἐπαισθητὸν, παρέστησε Σατύρους μετροῦντας τὸν ἀντίχειρα αὐτοῦ διὰ τῶν θύρσων των (4). Ἐπαινεῖ δὲ μεγάλως ὁ Πλίνιος καὶ ἑτέραν εἰκόνα αὐτοῦ, παριστῶσαν Ἥρωα, «ἐν ᾗ, λέγει, ἐφαίνετο περιεχομένη ἡ τέχνη τοῦ γρά-

(1) Pl. 35, 137.— (2) Παυσ. I, 29. — (3) Pl. 35, 36, 23. — (4) Π. ἀκρ. Ποιητ. σ. 18.— (5) Pl. 35, 40, 31.—(6) II, 13.— (7) Εἰς Ἰλ. Ω, 63.

(1) Pl. 35, 36, 3. — (2) Αὐτ. 35, 36, 6. — (3) DENK. 206.— (4) Pl. 35, 36, 6.

φειν ἀνθρώπους», καὶ ἥτις ἑπομένως ἐδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς κανὼν τοῖς τεχνίταις. Ἐν Ἐφέσῳ ἀναφέρει ὁ Τζέτζης (1) τὸν ὁ ὁ λ ι ο ν φ ό ν ο ν τ ο ῦ Π α λ α μ ή δ ο υ· ὁ δ' Α ἴ α ς αὐτοῦ ἐρίζων τῷ Ὀδυσσεῖ περὶ τῶν ὅπλων, ἐνίκησε τὸν τοῦ Παῤῥασίου (2).

Ὡς δὲ πρὸς τὸν χρωματισμὸν, κατατάττει τὸν Τιμάνθην ὁ Κικέρων (3) μετὰ τῶν ἀρχαιοτέρων ζωγράφων, τῶν ποιουμένων ἐγκρατεστέραν τῶν χρωμάτων τὴν χρῆσιν.

Δ.

Θηβῶν ἐργαστήριον.

Ἐπὶ δὲ τῆς προσωρινῆς πολιτικῆς τῶν Θηβῶν ἀνακύψεως, ἐπὶ Ἐπαμινώνδου καὶ Πελοπίδου, ἐκαλλιεργήθη καὶ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ἡ τέχνη ἐπὶ μικρὸν, ἀπὸ Σικυῶνος πιθανῶς προελθοῦσα.

Ὡς πρῶτος δ' ἐν αὐτῇ ἐπίσημος ζωγράφος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ Ν ι κ ό μ α χ ο ς, υἱὸς καὶ μαθητὴς Α ρ ι σ τ ι α ί ο υ τινὸς (4), πολλὰ ἐν Σικυῶνι ἐργασθείς. Τοῦτον τάττουσιν οἱ ἀρχαῖοι (5) μετὰ τῶν ἐπισημοτέρων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀκμασάντων ζωγράφων, καὶ ὁ Βιτρούβιος λέγει (6), ὅτι οὐχὶ ἀξίας, ἀλλ' εὐνων περιστάσεων ἔλλειψις ἦν τὸ κωλύσαν αὐτὸν νὰ φημισθῇ καταξίως. Κατὰ Πλούταρχον (7) αἱ εἰκόνες αὐτοῦ ἐκτὸς τῆς δυνάμεως καὶ τῆς χάριτος εἶχον καὶ τὸ προτέρημα ὅτι ἐφαίνοντο εὐχερῶς καὶ ῥᾳδίως εἰργασμέναι, διὸ καὶ ὁ συγγραφεὺς παραβάλλει αὐτὰς πρὸς τοῦ Ὁμήρου τὴν ποίησιν καὶ τοῦ Τιμολέοντος τὴν στρα-

(1) Χίλ. Η, 198.— (2) Pl. αὐτ.— (3) Brut. 18. — (4) Pl. 35, 36, 22.— (5) Cic. Brut. 18. - Pl. 35, 21, 32. - Πλούτ. π. γυν. ἀρ. προοίμ. — (6) III, præf. II, 2.— (7) Τιμολ. 36.

τηγιαν. Ἕνεκα δὲ ταύτης τῆς ἐλαφρότητος τῆς γραφίδος του ἐφημίζετο ὡς ταχυγράφος, ὥστε διηγεῖται ὁ Πλίνιος, ὅτι λαβὼν παρ' Ἀριστράτου τοῦ τυράννου τῆς Σικυῶνος (ἐπὶ Φιλίππου) προθεσμίαν ὅπως ζωγραφήσῃ τὸ μνημεῖον τοῦ ποιητοῦ Τελέστου (ἐν Ὀλυμ. 95, γ'. ἀκμάσαντος (1), ἦλθε μόνον περὶ τὸ τέλος αὐτῆς, διὸ ἐθυμώθη ὁ τύραννος. Ἀλλ' ὁ καλλιτέχνης ἐπεράτωσε τὸ ἔργον ἐν δέοντι χρόνῳ, θαυμάσιον διὰ τὴν ταχύτητα οὐχ ἧττον ἢ διὰ τὴν ἐντέλειαν. Ἄλλα δ' ἔργα αὐτοῦ ἀναφέρονται (2) Π ε ρ σ ε φ ό ν η, Ν ί κ η ὁδηγοῦσα τέθριππον εἰς τὰ ὕψη, Ἀ π ό λ λ ω ν καὶ Ἄ ρ τ ε μ ι ς, Μ ή τ η ρ Θεῶν, Β ά κ χ α ι, αἷς προσέρπουσι σάτυροι, Σ κ ύ λ λ α, παρ' ᾗ ἴσως καὶ Ὀδυσσεὺς, διότι λέγουσι καὶ περὶ αὐτοῦ ὅ,τι καὶ περὶ Ἀπολλοδώρου, ὅτι δηλαδὴ πρῶτος ἐφόρεσε τὸν Ὀδυσσέα τὸν ναυτικὸν πῖλον, τέλος δὲ καὶ Τ υ ν δ α ρ ί δ α ι, οὓς δὲν ἐπεράτωσε (3).

Τούτου υἱὸς (4), ἢ ἀδελφὸς (5), καὶ μαθητὴς ἦν ὁ Α ρ ι σ τ ε ί δ η ς, ῥητῶς Θηβαῖος λεγόμενος ὑπὸ τοῦ Πλινίου (6), μαθητεύσας δὲ καὶ παρά τινι Εὐξενίδᾳ (7), καὶ, κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα (8), ἔξοχος μὲν εἰς παράστασιν τῶν ἠθῶν ἢ διαθέσεων (οὐχὶ τοῦ μονίμου ἤθους ἢ χαρακτῆρος) καὶ τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς, ὑπόσκληρος δὲ τὸν χρωματισμόν. Τὸ περιφημότερον αὐτοῦ ἔργον ἦν π ό λ ι ς ἐ κ π ο λ ι ο ρ κ ο υ μ έ ν η, καὶ ἐν αὐτῇ μήτηρ, ἥτις πλησιάζουσα, φαίνεται φοβουμένη μὴ τὸ βρέφος αὐτῆς ἀντὶ γάλατος θηλάσῃ αἷμα ἐκ τοῦ στήθους της. Εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην, ἣν ὁ Ἀλέξανδρος ἔλαβεν εἰς Πέλλαν, ἀναφέρεται καὶ ἓν ἐπίγραμμα (9).

(1) Διόδ. ΙΔ, 46. — (2) Pl. 35, 36, 22. — (3) Αὐτ. 35, 40, 41. — (4) Αὐτ. 35, 36, 22. Χειρόγραφον Bamberg. — — (5) Αὐτ. Ἄλλα χειρόγραφα. — (6) 7, 39. - 35, 36, 19. — (7) Pl. 35, 36, 7. — (8) Αὐτ. 35, 36, 19. — (9) Anall. II, σελ. 275, 1.

Εἶκε, τάλαν, παρὰ μητρὸς ὃν οὐκέτι μαζὸν ἀμέλξεις
ἔλκυσον ὑστάτιον νᾶμα καταφθιμένης,
ἤδη γὰρ ξιφέεσσι λιπόπνους· ἀλλὰ τὰ μητρὸς
φίλτρα καὶ εἰν Ἀΐδῃ παιδοκομεῖν ἔμαθε.

Περίφημος καὶ τῇ γραφίδι του οἰκεία ἦν καὶ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ἡ παριστῶσα ἄρρωστον. Ὁμοίως καὶ ἡ περιέχουσα προσευχόμενον καὶ μονονοὺ, κατὰ Πλίνιον, φωνὴν ἀφιέντα. Προσέτι ἀδελφὴ θνήσκουσα ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν ἀδελφόν της, ἴσως ἡ Κανάκη, ἡ διὰ τὸν ἀδελφόν της Μακαρέα φονευθεῖσα κατὰ διαταγὴν τοῦ πατρός της Αἰόλου (1). Μνάσων ὁ τύραννος τῆς Ἐλατείας (Ὀλ. 107,δ'.)(2) παρήγγειλεν εἰς τὸν ζωγράφον τοῦτον εἰκόνα παριστῶσαν μάχην Περσῶν, καὶ ἣν ἐπλήρωσε πρὸς χιλίας δραχμὰς ἕκαστον τῶν ἑκατὸν αὐτῆς προσώπων. Περιβόητος δ'ἦν καὶ ὁ Διόνυσος αὐτοῦ, περὶ οὗ ἐπεκράτησεν ἡ παροιμία «*οὐδὲν πρὸς Διόνυσον*», ὑπό τινων ὅμως ἀποδιδομένη τῷ Διονύσῳ τοῦ Παῤῥασίου. Ἀμφιβάλλεται δὲ, ἂν ὁ Διόνυσος οὗτος παρίστατο μετὰ τῆς Ἀριάδνης, ὡς ὑπετέθη μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ Πλινίου, ἢ ἂν μόνος, διότι τοῦ Πλινίου τὸ ἄριστον χειρόγραφον (τὸ Βαμβέργιον) ἀντὶ Ἀριάδνης φέρει Ἀρταμένης. Κατὰ Στράβωνα (3) ὁ Πολυβιος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κορίνθου εἶδε τοὺς στρατιώτας τοῦ Μομμίου κυβεύοντας ἐπὶ τῆς εἰκόνος ταύτης. Ὁ δὲ Πλίνιος διηγεῖται ὅτι ἠθέλησε τότε νὰ ἐξαγοράσῃ αὐτὴν ὁ Ἄτταλος ἑκατὸν ταλάντων, ἐξ οὗ ἐννοήσας ὁ Μόμμιος τὴν ἀξίαν αὐτῆς, τὴν μετέφερεν εἰς Ῥώμην, καὶ τὴν ἀνήρτησεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος (4), ὅπου ὁ Στράβων τὴν εἶδεν ἀκόμη, ἀλλ' ὅπου ὀλίγον μετὰ ταῦτα συνεπυρπολήθη μετὰ τοῦ ναοῦ. Ἴσως αὐτοῦ τούτου νὰ εἶναι καὶ

(1) Ἀπολλόδ. Α, 7, 5. - Καλλίμ. Υ. Δήμ. 100. — (2) Αἰλ. π. Ἱ. Γ, 19.— (3) Η, 381.— (4) Pl. 35, 8.

ὁ Ἡρακλῆς, καταπονούμενος ὑπὸ τοῦ χιτῶνος τῆς Δηϊανείρας, ἔργον ἀνάλογον πρὸς τὴν φύσιν τῆς γραφίδος αὐτοῦ, ὃ εἶδεν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Διονυσίου ὁ Πολύβιος. Ἕτεραι δὲ τοῦ Ἀριστείδου εἰκόνες, ὧν μνημονεύει ὁ Πλίνιος εἰσὶ «Γέρων διδάσκων εἰς παῖδα τὴν λύραν», τραγικὸς ὑποκριτὴς, τέθριππα, κυνηγὸς μετ' ἄγρας, ἴσως ὁ ὑπὸ Φιλοστράτου τοῦ νεωτέρου περιγραφόμενος (1), Λεόντιον, ἡ τοῦ Ἐπικούρου ἐρωμένη, ὅπερ ὅμως φαίνεται ἀσυμβίβαστον χρονολογικῶς, καὶ τέλος Ἶρις, ἥτις ἀτελὴς μὲν ἔμεινεν, ἀλλ' ἦν περίφημος καὶ αὐτή (2). Καὶ ὁ ζωγράφος οὗτος ἀναφέρεται ὑπὸ Πολέμωνος μεταξὺ τῶν λεγομένων Πορνογράφων (3), ὡς ἀκμάζων κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἠθικῶς εἶχεν ἤδη ἐξαχρειωθῇ ἡ τέχνη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Κεραμογραφία.

Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ πρωτότυποι τῶν χρόνων ἐκείνων ζωγραφίαι ἀπώλοντο παντελῶς, καὶ αἱ σπάνιαι περὶ αὐτῶν εἰδήσεις τῶν συγγραφέων ἀμυδροτάτην μόνον δύνανται νὰ δώσωσιν ἔννοιαν τῆς ἐντελείας αὐτῶν, ὡς πρὸς τὴν τοῦ περιγράμματος χάριν καὶ τὴν σοφὴν χρῆσιν καὶ ἁρμονίαν τῶν χρωμάτων καὶ τῆς σκιᾶς. Μόνα δὲ τὰ ἐπιγεγραμμένα ἀγγεῖα, καίτοι τὰ πλεῖστα χειρωνακτικῶς καὶ ἐν ἐργοστασίοις εἰργασμένα, εἰσὶ πρωτότυπα τεκμήρια, μέχρι τίνος καταδεικνύντα, ἂν οὐχὶ τὴν ἐντέλειαν τῆς γραφικῆς, ἀλλὰ κἂν ἀμυδρὰν αὐτῆς σκιὰν, καὶ τὴν ἐπιῤῥοὴν ἣν ἤσκει αὕτη ἐπὶ κλάδου βιομηχανίας δι' αὐτῆς καλλωπιζομένου.

(1) 3.— (2) Pl. 35, 40, 41.— (3) Ἀθήν. ΙΓ, σ. 567.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμαζούσης καλλιτεχνίας, ἀντὶ αἱ τῶν ἀγγείων εἰκόνες νὰ εἶναι, ὡς πρὶν, μέλαιναι πάντοτε ἐπὶ ξανθοῦ ἐμβαδοῦ, ἦσαν ἐξ ἐναντίας συνηθέστερον ἐπὶ μέλανος καὶ στιλπνοῦ ἐμβαδοῦ χιρράι καὶ ἐρυθραὶ, καὶ ἐπὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν δύναται ν' ἀναγνωρισθῇ ὁ τύπος τῶν διαφόρων ῥυθμῶν δι' ὧν διῆλθεν ἡ ζωγραφικὴ, εἰ καὶ πολλάκις αὐθαιρέτως ἐκ μιμήσεως μόνον καὶ συνθήκης ἐφαρμοζόμενος, καὶ οὐχὶ πάντοτε ὀργανικῶς μετὰ τῆς συγχρόνου καταστάσεως τῆς λοιπῆς πλαστικῆς συνεχόμενος. Ὑπὸ τοιούτους περιορισμοὺς δύνανται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον νὰ διακριθῶσιν αἱ κεραμογραφίαι ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν χιρρῶν γραφῶν ἐπὶ μέλανος ἐμβαδοῦ, κατὰ τοὺς τύπους αὐτῶν, ὡς ἕπεται·

ά. Εἰς τὰς τὸν ἀρχαϊκὸν ῥυθμὸν ἔτι ἐπιτηδευομένας, αὐστηρὰς ἑπομένως καὶ καταπόνους, ἀλλ' αἰτινές εἰσι μᾶλλον σύμμετροι, κομψότεραι καὶ εὐγενέστεραι τῶν ἀρχαιοτέρων (1).

β'. Εἰς γραφὰς ἀνωτέρας τὸ διάγραμμα, ἀλλὰ συνδεούσας μετὰ τῆς ἐμβριθείας εὐγένειαν καὶ μεγαλεῖον (2).

---

(1) **DENK. 207.** Μάχη περὶ τὸν νεκρὸν τοῦ Πατρόκλου, καὶ ἀγγελία τοῦ θανάτου αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀχιλλέα (Inghirami, Gal. Homer. T. II, Tv. 254).

Πηλεὺς φέρων τὴν Θέτιν εἰς τὸ ἄντρον τοῦ Χείρωνος. (Αὐτ. Tv. 235.

DENK. 208. Ποσειδὼν ῥίπτων τὴν νῆσον Νίσυρον κατὰ τοῦ γίγαντος Ἐφιάλτου (Millingen, uned. Monum. I, 17).

(2) **DENK. 211**, a. b. Γένεσις τοῦ Ἐριχθονίου καὶ Ἐρισίχθονος μετὰ τῆς Δίκης. (Mon. ined. d. Inst. d. Rom. 10).

DENK. 209. Ἀχιλλεὺς καὶ Ἕκτωρ κωλυόμενοι τῆς μονομαχίας, ἐξ Ὀλκίου. (Αὐτ. 35, 36).

γ'. Εἰς γραφὰς τ' ἀντικείμενα τῆς φύσεως μικρολόγως καὶ περιέργως μιμουμένας (1).

δ'. Εἰς γραφὰς ἁπλᾶς, χαριέσσας, εὐπεριγράφους, ἀναλόγους πρὸς τὴν μετὰ τὸν Πραξιτέλην πλαστικὴν, πρὸ πάντων ἐπὶ ἀγγείων εὑρεθέντων ἐν Νώλᾳ (2), ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου Ἑλλήνιζεν ἔτι σφοδρα (3). Ἰδίως δὲ χαρίεσσαν καὶ ἁβρὰν ἔχουσι τὴν γραφίδα τὰ λευκὰ Ἀττικὰ, ὧν αἱ εἰκόνες εἰσὶ δι' ἐλευθέρας χειρὸς καὶ ποικίλων χρωμάτων ἐπὶ λεπτοτάτου καὶ λευκοῦ χρίσματος ὡς πρωτότυπα ἰχνογραφήματα κεχαραγμέναι (4).

---

(1) **DENK. 210.** Κύλιξ φέρουσα ἀρχαίοις γράμμασι· «Σωσίας ἐποίησεν». Ἐν τῷ πυθμένι Πάτροκλος ἐπιδούμενος ὑπ' Ἀχιλλέως. Πέριξ γάμος Πηλέως, ἀρχαϊκώτερος. (Αὐτ. I, 24).

(2) **DENK. 212.** Ἀκταίων, Κάστωρ, Θησεὺς καὶ Τυδεὺς, θηρεύοντες (Milling. uned. Mon. I, 18).

DENK. 213. Ἁρπαγὴ Περσεφόνης. Ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας. (Αὐτ. 16).

Ἁρπαγὴ Θέτιδος. Ἀμελὴς ἐργασία. (Αὐτ. 10).

Ἀναχώρησις Ἀχιλλέως καὶ Πατρόκλου. Ὡραῖον καὶ ἀκριβέστατον, Κρότωνος ἢ Λοκρῶν Ἰταλῶν (Αὐτ. 21).

(3) Διον. Ἁλικ. IE, 5. — (4) Raoul Rochette, peint. ant.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΕΤΑΡΤΗ,

ΑΠΟ ΟΛΥΜ. 114—158, Δ'. (Π. Χ. 336—145), ΗΤΟΙ ΑΠΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΕΧΡΙΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Γενικὴ ἔποψις.

Μετὰ τὴν νάρκωσιν ἣν εἶχον ἐπιφέρει τὰ δυστυχήματα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, νέαν ζωὴν εἰς τὴν τέχνην ἔδωκεν ἡ κίνησις τῶν Μακεδονικῶν ὅπλων ἐπὶ Φιλίππου, ἀναζωπυρήσασα ἐπί τινα χρόνον τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα, καὶ πολὺ μᾶλλον ἀνεπτέρωσαν αὐτὸ οἱ ἔνδοξοι τοῦ Ἀλεξάνδρου θρίαμβοι. Ἀπὸ δὲ τοῦ θανάτου αὐτοῦ τοῦ κατακτητοῦ ἐγκατέλιπε βαθμηδὸν ἡ τέχνη τὴν ἀρχαίαν ἑστίαν της, καὶ ἀπὸ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἥτις ἔπαυσε πρωταγωνιστοῦσα εἰς τὴν πολιτικὴν κίνησιν τῶν ἐθνῶν, μετέβη εἰς τὰς ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ μεγαλοπόλεις, εἰς ἃς οἱ διάδοχοι τοῦ μεγάλου Μακεδόνος, οἱ τραχεῖς ἐκεῖνοι τοῦ πολέμου υἱοί, μετέφερον οὐχὶ μὲν πάντοτε τὴν καθαρὰν φιλοκαλίαν, ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον Ἑλληνισμὸν ἀκραιφνῆ, καὶ σὺν αὐτῷ μέγαν πλοῦτον καὶ μεγάλην δύναμιν, καὶ ὅπου παμπληθεῖς καὶ μεγαλοπρεπεῖς Ἑλληνικαὶ ἀνηγέρθησαν πόλεις, καὶ πολλὰ Ἑλληνικῶν ναῶν ἐσυστήθησαν ἀφιδρύματα.

Καὶ ὁ μὲν μεγαλεπήβολος Ἀλέξανδρος, μαθητὴς ὢν τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ, ὡς πᾶσα μεγάλη ψυχή, τὸ καλὸν ἐμφύτως καὶ αἰσθανόμενος καὶ ἀγαπῶν, ἐπροστάτευε τὴν τέχνην γενναίως καὶ φιλοκάλως, ὡς ὁ Πλούταρχος (1) παριστᾷ αὐτὸν, ὅταν ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς Ἰνδικῆς, μεταχαλέσαντα τρισχιλίους τεχνίτας ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ Μηδικὰ Ἐκβάτανα, ὅπου «ἄτοπα καὶ δαπανηρὰ σοφιζόμενος καὶ συμμηχανώμενος τοῖς τεχνίταις διέτριβε». Καὶ ἐπ' αὐτοῦ μὲν ἡ τέχνη διετηρεῖτο ἀκμαία ἔτι κατὰ τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸ ζωογονοῦν αὐτὴν πνεῦμα, διότι ἔναυλα τῶν μεγάλων τεχνιτῶν τὰ διδάγματα καὶ ἀρτιτευχῆ τὰ ἐξαίσια αὐτῶν παραδείγματα, ὑπέτρεφον τῶν εὐφυεστέρων τὴν φιλοκαλίαν, καὶ πολλοὺς εἰς μίμησιν ἐξήγειρον καὶ εἰς ὡραίων ἔργων παραγωγήν.

Τῶν δὲ διαδόχων καὶ ὀπαδῶν αὐτοῦ τινὲς μὲν, καὶ μάλιστα οἱ πρῶτοι, ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμῶσι δι' ἀξιολόγων τεχνουργημάτων τὰς νέας αὐλάς των, καὶ τοιοῦτοι, φίλοι τῆς ἀληθοῦς τέχνης, ἦσαν οἱ πρῶτοι ἓξ Πτολεμαῖοι μέχρι τοῦ διώκτου τῆς παιδείας καὶ τέχνης Φύσκωνος, οἱ Σελευκίδαι ἐν Συρίᾳ μέχρις Ἀντιόχου τοῦ Δ' (Ὀλυμ. 144), Ἄτταλος ὁ πρῶτος καὶ Εὐμένης ὁ δεύτερος, ὁ υἱός του, ἐν Περγάμῳ. Οἱ πλεῖστοι ὅμως τῶν λοιπῶν ἦσαν φιλοτέχναι μᾶλλον ἢ ἐμπειροτέχναι, καὶ τὴν τέχνην ὁσημέραι μακρυνομένην τῆς ζωογόνου αὐτῆς πηγῆς, τῆς θρησκείας, ἤθελον ὡς ὑπηρέτιν τῆς ἀλαζόνος πολυτελείας των· ὅθεν καὶ αὕτη ἐξέπεσε βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας καὶ ἰδανικῆς αὐτῆς πτήσεως, εἰς ἔδαφος ταπεινότερον, τὸ τῶν ἱστορικῶν καὶ πραγματικῶν παραστάσεων, καὶ ἀπὸ τοῦδε παρῆγε προϊόντα γιγαντιαῖα καὶ πολυτελῆ μᾶλλον ἢ ἐξ ἐμπνεύσεως προκύπτοντα καὶ φιλόκαλα, ὁτὲ μὲν ἐξευτελιζομένη εἰς ὄργανον χαμερποῦς τῶν λαῶν κολακείας, καὶ διαιωνίζουσα

(1) Ἀλέξ. 72.

διὰ πλήθους ἀνδριάντων τὰς πολλάκις τοῦ εἰδανικοῦ κάλλους μακρυνομένας τῶν κρατούντων μορφὰς, ὁτὲ δὲ ὑπηρετοῦσα τὰς ἀφιλοκάλους φαντασίας τῶν βασιλέων, καὶ ἔργα διαπλάττουσα ἐφήμερα καὶ κατεσπευσμένα, ὧν ὁ ῥυθμὸς, ἀναλόγως τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν τότε καιρῶν, χαύνωσιν μᾶλλον μετ' ὄγκου καὶ τῶν ἧττον εὐγενῶν διαθέσεων ἐνεδείκνυ, οἷον γνωρίζομεν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς συγχρόνου Ῥοδίας ῥητορικῆς. Εἰς τὴν δουλωθεῖσαν Ἑλλάδα δὲν ἐδύνατο ν' ἀσκῆται τοῦ λοιποῦ ἀδουλώτως ἡ τέχνη, καὶ ἡ φιλοκαλία, ἄμεσος καὶ εὐγενὴς ἀπόῤῥοια τῆς ψυχῆς, εὑρισκομένη δὲ μόνον ὅταν ἐλευθέρως καὶ ἀπερισπάστως ζητῆται, ἦτον ἐπόμενον νὰ παρεκκλίνῃ εἰς βαναυσουργίαν, δι' ὃ καὶ ἀπὸ τῶν καιρῶν τούτων ἐκλείπουσι κατ' ὀλίγον αἱ λαμπραὶ καλλιτεχνικαὶ ἀτομικότητες, καὶ διορίζονται πολλάκις τεχνῖται διὰ διπλώματος. Προσέτι δὲ, οὐχὶ ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ ἔθνους καὶ διὰ τὸ ἔθνος προκύπτουσα πλέον ἡ τέχνη, ἀλλὰ μόνον τῶν ἀρέξεων τῶν προὐχόντων ὑπηρετικὴ, δὲν εἶχεν ὡς ἄλλοτε τοῦ αὐτοφυοῦς προϊόντος τὴν ὑγιᾶ καὶ ἰσχυρὰν βλάστησιν, ἀλλ' ὡς φυτὸν κηπευτὸν καὶ πολυτελείας, ἦν προϊὸν ἐπιτετηδευμένης ἐπιμελείας ὡς ἡ τότε παίησις καὶ πᾶσα ἡ φιλολογία.

Ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ ἕτερος ἐνδόμυχος λόγος συνετέλεσεν εἰς τὴν τῆς τέχνης παρακμὴν ἀπὸ τοῦδε, ὅτε ἐν τῇ προλαβούσῃ μεγάλῃ αὐτῆς ἐποχῇ ἡ μακρὰ σειρὰ τῶν ἀριστοτεχνῶν εἶχεν ἐξαντλήσει τοὺς πρωτίστους τύπους Θεῶν καὶ ἀνθρώπων, καὶ εἰς τὰς γραφικὰς τέχνας ἔμενεν, ἢ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τῶν μορφῶν κύκλου νὰ περιστρέφωνται, ἐκ προθέσεως καὶ προμελέτης μιμητικαὶ γινόμεναι, ἢ, καθ' ὅσον ἐμακρύνοντο ἐκείνου, νὰ παρεκκλίνωσι τῆς καθαρᾶς τοῦ καλοῦ ἀντιλήψεως, αὐτὰς τὰς θείας μορφὰς εἰς τὸν τύπον τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας πολλάκις καταβιβάζουσαι.

Καὶ ὅμως εἰς τὰς Ἀσιατικὰς πόλεις, δι' ἃς πρὸ πάντων εἰργάζετο κατ' αὐτοὺς τοὺς χρόνους ἡ τέχνη, οὐδὲν κυρίως τεχνικὸν ἐργαστήριον ἀνεπτύχθη, ἀλλ' ἐπέμποντο αὐταῖς τεχνουργήματα ἐξ Ἑλλάδος, ἢ εἰργάζοντο τεχνῖται ἐκεῖθεν μετάπεμπτοι κατὰ ῥυθμὸν ἀμιγῶς Ἑλληνικὸν, καὶ οὐδένα προσλαβόντα χαρακτηρισμὸν ἐκ τῆς Ἀσιατικῆς ἐπιμιξίας. Προήρχετο δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φύσις, πολὺ ἀνωτέρα τῆς τῶν βαρβάρων, καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν κατακτητῶν πολὺ τελειότερος τοῦ τῶν κατακτηθέντων, οὐδέποτε ἀνεμίγη μετ' ἐκείνου, καὶ οἱ Ἕλληνες διετήρησαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς διακεκριμένον τὸν ἴδιον ἐθνισμὸν, καὶ σπανιώταται ἦσαν αἱ πόλεις αἱ ἔχουσαι, ὡς ἡ ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἀντιόχεια (ἡ μετὰ ταῦτα Ἔδεσσα) μιξοβάρβαρον πληθυσμὸν (1). Ἐξ ἐναντίας δ' εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ ἐν Αἰγύπτῳ Ἕλληνες ἔμειναν κατὰ πάντα ξένοι πρὸς τὸ ἐγχώριον στοιχεῖον, οὐδὲν τῆς γλώσσης, ἢ τῆς φιλοσοφίας, ἢ τῆς θρησκείας, ἢ τῆς τέχνης αὐτοῦ δεχθέντες. Οὕτως οἱ Ἀλεξανδρινοὶ μόνον ξένον Θεὸν παρεδέχθησαν τὸν Σάραπιν, καὶ τοῦτον ἔλαβον ἐκ τοῦ Ποντου· ἐκ δὲ Αἰγύπτου μόνον τὸν Κνόφιν, συνδέσαντες δηλαδὴ μετ' αὐτοῦ τὴν ἰδέαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγαθοδαίμονος. Ἀλλ' εἰς τὰ νομίσματα τῶν Πτολεμαίων (οὐχὶ τὰ τῶν νομῶν) οὐδενὸς Αἰγυπτίου Θεοῦ φαίνεται εἰκὼν, πλὴν τοῦ Ἄμμωνος, Θεοῦ πρὸ πολλοῦ ἐξελληνισθέντος. Ὁμοίως καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ (τῆς Συρίας) ὁ βίος ἦν ὅλως Ἑλληνικός· καὶ ἂν ἐπὶ Σελεύκου Β'. ἀνηγέρθη αὐτόθι ναὸς Ἴσιδος, ἡ Θεὰ αὕτη εἶχεν ἐπίσης ἐξελληνισθῇ. Εἰσήχθη δὲ καὶ ἡ Χαλδαϊκὴ ἀστρονομία, μᾶλλον ὡς ἐπι-

(1) Μαλαλᾶς, Β, 50.

στήμη, καὶ ἐκ τούτου ἐπὶ τῶν νομισμάτων Ἀντιόχου τοῦ Ζ'. ἀπαντᾶται Ζεὺς Βῆλος ὡς Θεὸς τῶν ἀστέρων. Ἐν γένει ἄρα ἡ τέχνη οὐδεμίαν ἐδέχθη κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν συνεισφορὰν ἐξ Ἀσίας, ἀλλ' εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ τῆς προλαβούσης περιόδου, κλίνουσα μὲν πρὸς τὴν παρακμήν της, τὸ πλεῖστον τῆς ποιήσεως αὐτῆς ἀπολέσασα, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν καταβιβασθεῖσα, καὶ ἐκ τῆς ὑπηρεσίας καὶ τῶν τύπων τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν θεραπείαν καὶ τὰς ὁμοιογραφίας τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐχ ἧττον παράγουσα εἰσέτι ἐνίοτε, ὅπου καὶ ὅταν εὕρισκε σπιθαμὴν γῆς ἡσύχου καὶ ἀμυδρὰν κἂν ἀκτῖνα ἐλευθερίας, ἄνθη οὐχὶ ὅλως ἀνάξια τοῦ λαμπροῦ ἔαρός της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχιτεκτονική.

Ὡς δὲ συμπάσης τῆς τέχνης, οὕτω καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μετεβλήθη τὸ πρόβλημα κατὰ ταύτην τὴν ἐποχήν· διότι ἐν ᾧ ἐν τῇ δημοκρατουμένῃ Ἑλλάδι ἀνήγειρε ναοὺς καὶ δημόσια οἰκοδομήματα πρὸς καλλωπισμὸν καὶ καύχημα τῶν πόλεων, ἤδη κατέστη ὑπηρετικὴ τῇ πολυτελείᾳ καὶ ταῖς φαντασίαις τῶν ἰδιωτῶν, καὶ ᾠκοδόμει αὐτοῖς οἴκους πολυδαπάνους, πρὸς σκοπὸν ταπεινότερον ἀφορῶσα, καὶ ἔλαττον παρέχοντα τὸ ἐνδόσιμον εἰς ἀληθοῦς καλλιτεχνίας ἀνάπτυξιν. Διότι δημόσια μὲν ἐν γένει καταστήματα, μεγάλων πράξεων μνημονευτικά, καὶ εἰς δόξαν καὶ εὐπρέπειαν τῶν πόλεων χρησιμεύοντα, ὑποθέτουσιν ἀνάτασιν τῆς ἐθνικῆς διανοίας καὶ ἔξαρσιν τοῦ αἰσθήματος, ἥτις πτεροῖ καὶ ἐξευγενίζει τὴν τέχνην. Ἰδίως δ' ὁ ναός, καθὸ ἀφιέρωμα τῷ Θεῷ, καὶ πρὸς οὐδεμίαν ἄλλην θεωρίαν οἰκοδομούμενος ἢ

τὴν ἀνάτασιν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοὸς πρὸς τὸ θεῖον, τὴν ὑπερτάτην πηγὴν τοῦ καλοῦ, ἀφίησι τὸ αἴσθημα καὶ τὴν φαντασίαν τοῦ τεχνίτου πάντῃ ἐλεύθερον, ἐν ᾧ οἱ οἶκοι διατίθενται κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν, καὶ τὸν ῥυθμόν των ἀποφασίζει τοῦ ἰδιώτου ἡ ἰδιοτροπία. Ἡ τάσις δ' αὕτη τῆς τέχνης ἐστηρίζετο ἐκτὸς ἄλλων καὶ εἰς τὴν χαρακτηρίζουσαν τὴν ἐποχὴν ἰδιοτέλειαν, ὅταν οἱ ἄνδρες δὲν ἐφιλοτιμοῦντο πλέον ν' ἀναδειχθῶσιν ὡς πολῖται μεγάλοι, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἀποθνήσκων οὐδὲ διάδοχον ἐφρόντιζε κἂν ν' ἀφήσῃ.

Ἀλλ' ἂν καὶ κατὰ τὸν τεχνικὸν ῥυθμὸν ἠλαττοῦτο ἡ ἐποχὴ αὕτη τῆς προγενεστέρας, ἀφορμαὶ ὅμως εἰς καλλιτεχνικὰ μεγαλουργήματα δὲν τῇ ἔλλειπον. Παρῆγον δὲ ταύτας αἱ πολυπληθεῖς ἐγειρόμεναι πόλεις, εἰς ὧν τὴν οἰκοδομὴν καὶ ἐπικόσμησιν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐλάμβανε βοηθοὺς καὶ τὰς μηχανικὰς τέχνας, τελειοποιηθείσας μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἰδίως ἐξ αἰτίας καὶ πρὸς χρῆσιν τῶν συνεχῶν πολέμων, ὥστε καὶ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ἀπαντῶμεν ἀκμάζοντα τὸν μαθηματικὸν Εὐκλείδην, μαθητὴν τοῦ Πλάτωνος, περὶ δὲ Ὀλυμ. 123ην τὸν μεγαλόνουν Ἀρχιμήδην.

Θαυμαστότερος δὲ πάντων τεχνίτης εἰς σχεδιασμὸν τῶν πόλεων ἦν ὁ Δεινοκράτης (1), οὗ διαφόρως ὑπ' ἄλλων συγγραφέων μνημονεύεται τὸ ὄνομα (2), ἀρχιτέκτων μεγαλεπήβολος ἢ μᾶλλον παράβολος εἰς τὰς ἐπινοίας του, ζητῶν ν' ἄρῃ τὴν τέχνην εἰς ὕψος ἀντάξιον τοῦ μεγαλοπράγμονος κατακτητοῦ ὃν ὑπηρέτει.

---

(1) Vitruv. II, præf. - Val. Max. I, 4, 1. - Solin. 32, 40. - Ammian. XXII, 16. - Jul. Val. d. r. gest. Alex. I, 21.

(2) Pl. 5, 11. - 7, 38, 34. 42. - Auson. Mosella. V, 312. - Στρβ. ΙΔ, 641. - Πλούτ. Ἀλέξ. 72. - π. ἀρ. Ἀλεξ. σ. 335. - Εὐστάθ. Ἰλ. Ζ, 229.

Οὗτος συνέλαβε τὴν καταπληκτικὴν ἰδέαν νὰ μετασχηματίσῃ τὸν Ἄθω εἰς *ἀνδρείκελον ἄγαλμα... τῇ μὲν ἀριστερᾷ χειρὶ περιλαμβάνον μυρίανδρον πόλιν οἰκουμένην, τῇ δὲ δεξιᾷ σπένδον ποταμοῦ ῥεῦμα δαψιλὲς εἰς τὴν θάλασσαν ἀποῤῥέοντος*, κατὰ Πλούταρχον. Καὶ αὕτη μὲν δὲν ἐξετελέσθη. Ἀλλὰ τὸ ἄλλο αὐτοῦ μεγαλούργημα ἤρκει ὅπως διαιωνίσῃ τὴν φήμην του. Ἦν δὲ τοῦτο τὸ σχέδιον τῆς Ἀλεξανδρείας, ἥτις διὰ τὴν κατάλληλον καὶ σύμμετρον καλλονὴν τοῦ διαγράμματος, διὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν δημοσίων καὶ τὴν στερεότητα τῶν ἰδιωτικῶν οἰκοδομῶν, ἐθεωρήθη ὡς τὸ ἀρχαίτυπον ὅλων τῶν μεταγενεστέρων πόλεων, Vertex omnium civitatum, κατ' Ἀμμώνιον Μαρκελῖνον, καὶ ἀπεκαλεῖτο *Καλὴ* καὶ *Χρυσῆ* κατ' Ἀθήναιον, *Βασιλὶς τῶν πόλεων*, κατὰ Φίλωνα καὶ Διόδωρον. Τὴν θέσιν δὲ τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπέδειξε κατὰ τοὺς ἀρχαίους εἰς τὸν Ἀλέξανδρον κατ' ὄναρ ὁ Ὅμηρος διὰ τῶν ἀκολούθων στίχων·

«*Νῆσος ἔπειτά τις ἐστι, πολυκλύστῳ ἐνὶ πόντῳ*
Αἰγύπτου προπάροιθε, Φάρον δέ ἑ κικλήσκουσι,
τόσσον ἄνευθ' ὅσσον τε παρημερίῃ γλαφυρὴ νηῦς
ἤνυσεν, ἢ λιγρὸς οὖρος ἐπιπνείσειν ὄπισθεν»

(Ὀδύσ. Δ, 299).

Ὅπου ὅμως πιθανῶς πρόκειται περὶ ἄλλης Φάρου, πολὺ μᾶλλον ἀπεχούσης τῆς στερεᾶς. Ἔκειτο δ' ἡ πόλις τοῦ Δεινοκράτους ἐπὶ γλώσσης γῆς τρὶς μακροτέρας ἢ πλατυτέρας, μεταξὺ θαλάσσης καὶ λίμνης, καὶ εἶχε κατὰ τοὺς ἀρχαίους τὸ σχῆμα τοῦ μανδύου τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὃ εἶχε καὶ ὅλη ἡ οἰκουμένη. Κατὰ Στράβωνα· «*Ἅπασα ὁδοῖς κατατέτμηται ἱππηλάταις καὶ ἁρματηλάταις, δυσὶ δὲ πλατυτάταις, ἐπὶ πλέον ἢ πλέθρον ἀναπεπταμέναις, αἳ δὴ δίχα καὶ πρὸς ὀρθὰς τέμνουσιν ἀλλήλας*». Καὶ ὁ Διόδωρος μαρτυρεῖ τὸ αὐτὸ, λέγων (1)· «*Εὐστοχίᾳ δὲ τῆς ξυμμετρίας ποιήσας διαπρεῖσθαι τὴν πόλιν τοῖς ἐτησίαις ἀνέμοις*». Ἦν δὲ τὸ διάγραμμα τῆς Ἀλεξανδρείας εὔρυθμον καὶ τακτικὸν ὡς μακεδονικὴ φάλαγξ, καὶ ἡ μεγίστη τῶν ὁδῶν της, ἑκατόμπους τὸ πλάτος, ἐξετείνετο ἐπὶ 20 στάδια, κατὰ Στράβωνα, ἀπὸ δυσμῶν καὶ τῆς Νεκροπόλεως πρὸς ἀνατολὰς καὶ τὴν Κανωβικὴν πύλην, ἢ, κατὰ Διόδωρον ἐπὶ 40 στάδια ἀπὸ πύλης εἰς πύλην· αἱ δὲ λοιπαὶ ἦσαν παράλληλοι πρὸς τὰς δύο μεγάλας. Περιγράφει δὲ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος (2) ὡς ἔπεται· «*Τριῶν πλεύσαντες ἡμερῶν, εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἤλθομεν. Ἀνιόντι δέ μοι κατὰ τὰς Ἡλίου καλουμένας πύλας, συνηντᾶτο εὐθὺς τῆς πόλεως ἀστράπτον τὸ κάλλος, καί μου τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐγέμισεν ἡδονῆς. Στάθμη μὲν κιόνων ὄρθιος ἑκατέρωθεν ἐκ τῶν Ἡλίου πυλῶν εἰς τὰς Σελήνης πύλας· οὗτοι γὰρ τῆς πόλεως οἱ πυλωροί. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν κιόνων, τῆς πόλεως τὸ πεδίον· ὁδὸς δὲ διὰ τοῦ πεδίου πολλὴ καὶ ἔνδημος ἀποδημία· ὀλίγους δὲ τῆς πόλεως σταδίους προελθὼν, ἦλθον εἰς τὸν ἐπώνυμον Ἀλεξάνδρου τόπον. Εἶδον δὲ ἐντεῦθεν ἄλλην πόλιν, καὶ σχιζόμενον ταύτῃ τὸ κάλλος. Ὅσος γὰρ κιόνων ὄρχατος εἰς τὴν εὐθυωρίαν, τοσοῦτος ἕτερος εἰς τὰ ἐγκάρσια. Ἐγὼ δὲ μερίζων τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς πάσας τὰς ἀγυιὰς, θεατὴς ἀκόρεστος ἦμην, καὶ τὸ κάλλος ὅλως οὐκ ἐξήρκουν ἰδεῖν*». Ἦν δ' ὁ *Ἀλεξάνδρου ἐπώνυμος τόπος* τὸ Βρούχιον, ἐκτεινόμενον ἐπὶ τὸ 1/4 τῆς πόλεως, καὶ περιέχον τ' ἀνάκτορα, τὸ μουσεῖον, καὶ τὸ *Σῆμα*, ἢ Ἀλεξάνδρου μνημεῖον· καὶ ἔτι ἐν τῷ ιϛ'. αἰῶνι ἦν ἐκ παραδόσεως γνωστὴ εἰς τοὺς Ἄραβας τῆς Ἀλεξανδρείας ἡ θέσις τοῦ τάφου *τοῦ μεγάλου προφήτου Ἰσκεντέρ*· ἑτέρα δὲ βαρβαρικὴ παράδο-

(1) IZ, 52.— (2) Ἐρωτ. ΣΤ, 10.

σις θέτει τὸν τάφον τοῦτον εἰς τὰ πέρατα τῆς δύσεως, ἐν μέσῳ ζοφώδους θαλάσσης. Τὸ δὲ κάτω μέρος τῆς πόλεως, διασχιζόμενον διὰ τῆς ἐγκαρσίας ὁδοῦ, ἐκαλεῖτο Ῥάκωτις, καὶ περιεῖχεν ἐν τῇ ἀκροπόλει τὸ Σαραπεῖον, ἕνα τῶν μεγαλοπρεπεστάτων, καὶ ἴσως τὸν μέγιστον ναον τῆς ἀρχαιότητος. Συνέδεε δὲ τὴν πόλιν μετὰ τῆς προκειμένης νήσου Φάρου ἑπταστάδιον πρόχωμα, χρησιμεῦον καὶ ὡς ὑδραγωγεῖον, καὶ συνενοῦν διὰ δύο ἀψίδων τοὺς ἑκατέρωθεν δύο λιμένας, τὸν Μέγαν καλούμενον καὶ τὸν Εὐνόστου. Ἡ δὲ νῦν πόλις κεῖται τὸ πλεῖστον ἐπ' αὐτοῦ τοῦ προχώματος, πλατυνθέντος διὰ προσχώσεως. Ἐπὶ δὲ τῆς Φάρου ἔκειτο ὁ φανὸς ἢ φάρος, ὃν ᾠκοδόμησεν ἐκ λίθου λευκοῦ Πτολεμαῖος ὁ Σωτὴρ, διὰ τοῦ Κνιδίου Σωστράτου, δαπανήσας 800 τάλαντα. Ἦν δὲ σταδιαῖος πανταχόθεν τὴν βάσιν, αἰρόμενος δ' εἰς ὕψος μέγα, καὶ πρὸς τὰ ἄνω μειούμενος κατὰ βαθμίδας, εἰς ἃς εὐχερῶς ἀνέβαινον ζῶα φορτηγά. Ἐνταῦθα ὁ ἀρχιτέκτων ἐπέγραψεν ἑαυτοῦ μὲν τὸ ὄνομα ἐπὶ τοῦ λίθου, τὸ δὲ τοῦ βασιλέως ἐπὶ τοῦ καλύπτοντος αὐτὸν κονιάματος (1). Ἐπὶ Καλιφῶν ἐσώζετο ἔτι τὸ μεγαλούργημα τοῦτο καὶ ἐθαυμάζετο, ἤδη δὲ οὐδ' ἴχνος ὑπάρχει αὐτοῦ.

Οὐχ ἧττον μεγαλοπρεπὴς ἦν ἡ Ἀντιόχεια, πόλις ἀπέραντος καὶ τετραπλῆ, ἧς τὰ δύο μέρη ἐκτίσθησαν ὑπὸ Ξεναίου ἐπὶ Σελεύκου Α' ἢ Νικάνορος (300 π. Χ.), τὸ τρίτον ἐπὶ νήσου τοῦ Ὀρόντου, ἐπὶ Σελεύκου Β', καὶ τὸ τέταρτον ἐπὶ τοῦ Σιλπίου ὄρους ἐπὶ Ἀντιόχου Δ'. Θαυμάσιον κατασκεύασμα ἦν ἰδίως ἐν αὐτῇ *τετράστιχός τις στοὰ* 36 σταδίων (σχεδὸν 2 ὥρ.), ἀποτελοῦσα 3 παραλλήλους δρόμους (ἐμβόλους), τὸν μεσαῖον ὕπαιθρον, τοὺς δ' ἑκατέρωθεν ὑποστέγους, καὶ ἔχουσα *τετράπυλα*, ὅπου διετέμνετο ὑπ' ἐγκαρσίων ὁδῶν.

(1) Λουκ. πῶς δεῖ ἱστορ. γραφ.

Ὅμοιαι ὁδοὶ ὑπῆρχον καὶ εἰς ἄλλας πολλὰς τῆς Συρίας πόλεις. Ἔφερε δ' ἡ ἐλάσσων τῶν στοῶν εἰς λαμπρὰ βασίλεια, ἄτινα διὰ διπλῶν ἐπαλλήλων σειρῶν κιόνων ἠνοῦντο μετὰ τοῦ τείχους τοῦ ἐπὶ τῆς νήσου. Ἐκτὸς δὲ τῆς πόλεως, καὶ ἑνοῦν αὐτὴν μετὰ τοῦ προαστείου τοῦ καλουμένου Ἡρακλείας, ἐξετείνετο εἰς τετράωρον περιφέρειαν ἄλσος καλούμενον Δάφνη, καὶ περιέχον τοὺς ναοὺς τοῦ Δαφνίου Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Τὴν ἀρχαίαν Ἀντιόχειαν περιέγραψεν ὁ Μυλλέρος (1).

Καὶ Πάμπολλοι δ' ἄλλαι κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους λαμπραὶ ἀνηγέρθησαν πόλεις, ὧν ἡ πρὸς τῷ Τίγριτι Σελεύκεια μόνη εἶχεν 600 χιλ. κατοίκων, καὶ ἐν αἷς ἄλλαι 3 Σελεύκειαι, 28 Ἀλεξάνδρειαι, καὶ 70 Ἑλληνικαὶ πόλεις ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἰνδικὴν, καὶ ἐν Ἑλλάδι ἡ Δημητριὰς, ἡ οὕτω μετονομασθεῖσα, καὶ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν μετατεθεῖσα πόλις τῆς Σικυῶνος.

Ἀλλ' ἂν ἡ παροῦσα ἐποχὴ οὐδὲν προσέθηκεν εἰς τὴν φιλοκαλίαν τοῦ ῥυθμοῦ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων, τὰς ἰδιωτικὰς ὅμως οἰκίας καθωράϊσε πολὺ μεγαλοπρεπέστερον, ὅθεν καὶ οἱ εὔγλωττοι ἐκεῖνοι ἔλεγχοι τοῦ Δημοσθένους, ὅτι ἡ οἰκία τοῦ Μιλτιάδου καὶ Ἀριστείδου δὲν διεκρίνοντο ὑπὲρ τὰς ἄλλας ἰδιωτικὰς, ἐν ᾧ ἐπ' αὐτοῦ αἱ ἐλάχισται τῶν οἰκιῶν ὑψοῦντο ὑπὲρ τοὺς ναοὺς τῶν Θεῶν (2). Ἀπὸ τοῦδε ἄρχονται ἀναφερόμεναι ἡ Κορινθιακὴ αἴθουσα, ἔνδον περίστυλος, ἡ Αἰγυπτιακὴ, διπλῆν ἔχουσα ἐντὸς στοὰν ἐπάλληλον, ὡς οἱ ὕπαιθροι ναοί· ἡ Κυζικηνὴ, ὁμοία τῇ Αἰγυπτιακῇ, ἐκτὸς ὅτι περιεστοίχιζε κῆπον. Καὶ κατ' αὐτοὺς ἰδίως τοὺς χρόνους ἐκορυφώθη ἡ διὰ γλυφῶν, γραφῶν,

(1) Antiq. Antiochianæ. Comment. II. Gœtting. 1839. — (2) Ὀλυνθ. Γ, 1.

καὶ χρυσώσεως καθωραΐσις τῶν οἰκιῶν, ἧς τοσαύτη ἐγίνετο χρῆσις καὶ ἐν ταῖς Ῥωμαϊκαῖς πόλεσι. Καὶ πολλοὶ νεωτερισμοὶ εἰσήχθησαν εἰς τ' ἀρχιτεκτονικὰ σχήματα, οἵτινες καθ' ὃ μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων δεκτοὶ γενόμενοι καὶ ἐν χρήσει τεθέντες, ἐθεωρήθησαν καὶ ὠνομάσθησαν ἰδίως Ῥωμαϊκοί.

Παραδείγματα δὲ τῆς παραβόλου ταύτης πολυτελείας τῶν ἰδιωτικῶν οἰκοδομῶν δίδουσι παντοῖα οἱ συγγραφεῖς, οἷον Καλλίξενος ὁ Ῥόδιος ἐν τῷ δ'. περὶ Ἀλεξανδρείας, ὑπ' Ἀθηναίου παρατιθέμενος (1), καὶ περιγράφων τὴν Διονυσιακὴν λεγομένην σκηνὴν Πτολεμαίου Β'. τοῦ Φιλαδέλφου, ἥτις λέγεται πεντηκονταπήχεις ἔχουσα κίονας, ὅλους ἐπιχρύσους, ἐν σχήματι θύρσων καὶ φοινίκων, καὶ κρεμαμένας πολυτελεῖς φοινικίδας, καὶ δέρματα θηρίων, καὶ λαμπροὺς τάπητας ἐστρωμένους, καὶ διάφορα περιέχουσα τεχνητὰ σπήλαια, ἐν οἷς ἦν πλῆθος ἀγαλμάτων μιμουμένων θεατρικὰς σκηνάς, κεκοσμημένη δ' ἄλλως καὶ δι' ἑκατὸν ἀγαλμάτων λιθίνων, παμπληθῶν εἰκόνων καὶ ἀναριθμήτων σκευῶν ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν. Ὁ αὐτὸς δ' αὐτόθι (2) περιγράφει καὶ τὴν Θαλαμηγὸν λεγομένην ποταμίαν ναῦν τοῦ Φιλοπάτορος, ἔχουσαν στύλους κυπαρισσίνους μετὰ χρυσελεφαντίνων κιονοκράνων, ἄλλους λιθίνους, ὧν οἱ σπόνδυλοι διαλλάττοντες λευκοὶ καὶ μέλανες, δύο ναοὺς λιθοκολλήτους περιέχοντας ἀγάλματα «τῇ μὲν τέχνῃ μέτρια, τῇ χορηγίᾳ δ' ἀξιοθαύμαστα», περιστύλους περιπάτους, προπύλαια, καὶ διάφορα ἄλλα θαύματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς. Ἀναφέρει δ' ἐπίσης θαυμαστικῶς ὁ Καλλίξενος (3) τὴν σχεδὸν ἀπίστευτον διὰ τὸ μέγεθός της (4) τεσσαρακοντήρη τοῦ

(1) Ε, 25.— (2) 38. — (3) Αὐτ. — (4) Ἰδ. J. Smith, καὶ ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ γερμανιστὶ H. Thiersch üb. d. Schiffahrt d. Alten.

αὐτοῦ Βασιλέως, ἔχουσαν 42' μῆκος, 57' δὲ πλάτος καὶ 85' ὕψος ὑπὲρ τὴν θάλασσαν, καὶ δεχομένην 4000 ἐρέτας, 400 ὑπηρέτας, 2850 ἐπιβάτας, καὶ «χωρὶς ὑπὸ τὰ ζύγια πλῆθος ἀνθρώπων ἕτερον»· προσέτι δὲ τὴν εἰκόσορον Ἱέρωνος τοῦ Συρακουσίου (1), περιέχουσαν γυμνάσιον, περιπάτους, κήπους, ἀναδενδράδας, ἰχθυοτροφεῖον, σπουδαστήριον, ναὸν μετ' ἀγαλμάτων καὶ ψηφιδωτὰ ἐδάφη παριστῶντα τὴν Ἰλιάδα, ποικίλας γραφὰς, καὶ τέλος τείχη μετ' ἐπάλξεων καὶ χαράκων. Ἡ ναῦς αὕτη ἐστάλη εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὡς μόνον λιμένα ἐν ᾧ ἐδύνατο ν' ἀγκυροβολήσῃ· καὶ ἔπεμψεν ὁ Ἱέρων 1000 μεδίμνους σίτου εἰς τὸν Ἀθηναῖον Ἀρχίμηλον, ποιήσαντα 9 δίστιχα εἰς αὐτήν.

Ὁμοίως εἰς τῶν χρόνων τούτων τὴν οἰκοδομικὴν πολυτέλειαν συνετέλουν καὶ ὅσα οἱ βασιλεις ἀνήγειρον δημόσια οἰκοδομήματα πρὸς τέρψιν τοῦ λαοῦ, κολακεύοντες αὐτὸν, ὅπως στέργῃ τὴν ἐξουσίαν των, οἷον θέατρα, ἱππόδρομοι, λουτρῶνες, γυμνάσια, καὶ Νυμφαῖα. Ἦσαν δὲ ταῦτα κρῆναι ἐν εἴδει ἄντρων, ἐν οἷς ἐνέκειντο νυμφῶν ἀγάλματα, οἷον τὸ ἐν Κηφισίᾳ καὶ τὸ ἐν Ὑμηττῷ κατὰ τὸ Βάρι. Διεκολλῶντο δ' ἤδη δι' ὀστράκων καὶ κογχυλίων, καὶ ποικίλως κατεκοσμοῦντο, οἷον μνημονεύεται τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ.

Καὶ οἱ τάφοι δὲ προσέτι, ἡ ἐσχάτη αὕτη κατοικία τῆς κενοδόξου φιλαυτίας, ἦν ἑπόμενον νὰ γίνωσι πολυτελεῖς κατὰ τούτους τοὺς χρόνους. Οὕτω λέγεται ὁ μεγαλεπήβολος Δεινοκράτης ἐπιχειρήσας τὴν οἰκοδομὴν ἱεροῦ ἢ τάφου τῆς τοῦ Φιλαδέλφου ἀδελφῆς Ἀρσινόης, ἐν ᾧ ἤλπιζε, κατασκευάζων τὴν ὀροφὴν καὶ τὸ ἔδαφος διὰ λίθου μαγνήτου, νὰ κατορθώσῃ ὥστε ἡ τὸ σῶμα περιέχουσα λάρναξ νὰ μένῃ μετέωρος, ὑπὸ τῶν δύο δυνάμεων ἐξ ἴσου ἀντεφελκομένη. Λέγεται δὲ κωλύσας ὁ

(1) Αὐτ. 40.

θάνατος τὴν ἐκτέλεσιν τῆς παραβόλου ταύτης καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀνεκτελέστου ἐπινοίας, ἣν διηγοῦνται ὅ τε Πλίνιος (1) καὶ ὁ Αὐσώνιος (2). Κατὰ τὸν ῥυθμὸν δὲ τοῦ τάφου τοῦ Μαυσώλου, ὅστις ὡς ἓν τῶν ἑπτὰ θαυμάτων τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἐθεωρήθη, καὶ κατεσκευάσθη περὶ τὰ τέλη τῆς προλαβούσης ἐποχῆς, ἀπαντῶνται μέχρι τοῦδε πολλοὶ ἐλάσσονες τάφοι ἀνεγειγερμένοι εἰς τὰς Μεσημβρινὰς ἐπαρχίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὴν Καρίαν κυρίως καὶ τὴν Λυκίαν, ὡς καὶ πάμπολλοι ἄλλοι ἐν τῷ καθέτῳ βράχῳ λελαξευμένοι, καὶ κοσμούμενοι ἐκτὸς μὲν διά μετώπου Ἑλληνικοῦ ναϊδίου, ἐντὸς δὲ πολλάκις διὰ γραφῶν (3). Ὡς καὶ ἐν Παλαιστίνῃ ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (4) ἐξαίσιον τάφον τῆς Ἑλένης, ὅλον λίθινον, θύραν ἔχοντα ἥτις διὰ μηχανήματος ἅπαξ μόνον τοῦ ἔτους ἠνοίγοτο. Ἕφερον δ' ἐκ τῆς Ἀσίας πολλάκις καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ Μακεδόνες τὴν τοιαύτην τῶν τάφων πολυτέλειαν, καὶ ὁ Μακεδὼν Ἅρπαλος ἀνήγειρεν εἰς τὴν ἑταίραν Πυθιονίκην, ὡς τάφον, ναὸν Ἀφροδίτης ἐν δήμῳ Ἑρμῳ, μεταξὺ Κηφισοῦ καὶ τοῦ Ποικίλου ὄρους, *οὗ ἂν ᾖ τὸ πρῶτον εἰς Ἀθήνας ἀφορώμενον, νεὼς καὶ τὸ ὑπόλισμα*, κατ' Ἀθήναιον (5), κατὰ δὲ Παυσανίαν (6) πρὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὴν πόλιν, ἐργολαβήσαντος Χαρικλέους, τοῦ γαμβροῦ τοῦ Φωκίωνος, τριάκοντα ταλάντων, κατὰ Πλούταρχον (7), κατὰ δὲ Θεόπομπον (8), πλειόνων ἢ διακοσίων. Τοῦ πολυτελοῦς τούτου τάφου σώζονται ἐρείπια ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ Δαφνίον ὁδοῦ, καὶ ἐν αὐτοῖς εὑρέθησαν καὶ τέσσαρα ἀγάλματα.

Ἔτι δὲ μᾶλλον παραβόλου πολυτελείας ἦσαν αἱ πυραὶ καὶ τὰ εἰς τὰς ἐκφορὰς τῶν νεκρῶν ἀνήκοντα κατα-

(1) 34, 42. — (2) Mosell.— (3) Fellow, trav. on Lycia.— (4) H, 16. — (5) IΓ, 394.— (6) A, 37. — (7) B. Φωκ. 22. — (8) Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. ἐν Ἀθηναίῳ, Αὐτ.

σκευάσματα, ἐφήμερα ἔργα εἰς οὐδένα εὐγενῆ καλλιτεχνικὸν σκοπὸν ἀφορῶντα, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν θεραπείαν τῆς παραχρῆμα τῶν συγγενῶν ἢ οἰκείων ὑπεροψίας. Οὕτως ὁ οὐδὲν μέτρον εἰς τὰς ἐπινοίας του γνωρίζων Δεινοκράτης, κατεσκεύασε τὴν πυρὰν τοῦ Ἡφαιστίωνος, ἀναλώσας εἰς ἔργον προωρισμένον ὅπως γίνῃ παρανάλωμα τοῦ πυρὸς, 12000 τάλαντα, ἑξάκις ὅσα ὁ Φειδίας εἰς τὰ Προπύλαια. Ἦν δὲ κατὰ Διόδωρον (1) ἡ πυρὰ τετράπλευρος, ἔχουσα σταδιαίαν ἑκάστην πλευράν, καὶ ὕψος ὑπὲρ τοὺς 130 πήχεις, διηρημένη δ' εἰς τριάκοντα δόμους ἔχοντας ὡς ὀροφὰς φοινίκων στελέχη. Ἦν δ' ἕκαστος διαφόρως κεκοσμημένος, ἔχων ὁ μὲν πρώρας χρυσᾶς, ὁ δὲ δᾷδας, ὁ δ' ἀετούς, ὁ δὲ ζῶα, ὁ δ' ὅπλα, καὶ οἱ ἄλλοι ἄλλα βεβαίως κοσμήματα· εἰς δὲ τὸν ἀνώτατον ἐπεκάθηντο χαλκαῖ σειρῆνες κοῖλαι, ἐν αἷς ἐκρύπτοντο τραγῳδισταί (2). Ἀλλ' ἤδη εἶχε θαυμασθῆ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ ἡ πυρὰ ἣν ὁ Τίμαιος κατεσκεύασε τῷ Διονυσίῳ τῷ πρεσβυτέρῳ (3). Ὁμοίως δ' ἐπίκαιρον καὶ πολυδάπανον κατασκεύασμα ματαιόφρονος πολυτελείας ἦν καὶ ἡ ἁρμάμαξα ἐφ' ἧς μετεκομίσθη ὁ νεκρὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ Βαβυλῶνος εἰς Αἴγυπτον, ἔργον Ἱερωνύμου (4), εἰς ὃ μεγάλη ἐπίσης χρημάτων ποσότης ἐδαπανήθη. Τὸ σῶμα ταριχευθὲν μετ' ἀρωμάτων ἐτέθη εἰς χρυσῆν λάρνακα, κεκαλυμμένην διαχρύσῳ φοινικίδι, ἐφ' ἧς ἔκειντο τοῦ Ἀλεξάνδρου τὰ ὅπλα. Ἡ δ' ἅμαξα, ὀκτάπηχυς μὲν τὸ πλάτος δωδεκάπηχυς δὲ τὸ μῆκος, ἦν καμαρωτὴ, λιθοκόλλητος, ἔχουσα θρόνον χρυσοῦν ὑπὸ τὴν καμάραν, καὶ περὶ αὐτὸν χρυσοῦν περίστυλον μετ' ἰωνικῶν κιονοκράνων. Ἐκλείετο δὲ τὸ περί-

(1) 12, 115. -Πλούτ. Ἀλέξ. 72.— (2) Quatr. de Quincy. II, 105. — (3) Ἀθήν. E, 206. — (4) Αὐτ. E, 206 - Διόδ. III, 26.

στυλον ἔσωθεν διὰ δικτυωτοῦ χρυσοῦ, δακτυλιαίας τας ράβδους ἔχοντος, καὶ ὑπὲρ αὐτὸ ἦν ζωοφόρος γραπτὴ, τὰς νίκας τοῦ Ἀλεξάνδρου παριστῶσα. Ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς ἦσαν νίκαι χρυσαῖ, καὶ μακρόθεν ἀπαστράπτων χρυσοῦς στέφανος. Τέλος δ' ἦσαν καὶ οἱ τροχοὶ χρυσοῖ καὶ λεονκέφαλοι, καὶ 64 ἵπποι ἐστεμμένοι εἶλκον τὴν ἅμαξαν(1).

Ἐξ αἰτίας δὲ τῆς προόδου τῶν τῷ πολέμῳ ἀναγκαίων ἐπιστημῶν ἐπέδωκε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἡ τῇ οἰκοδομικῇ ὑπηρετοῦσα μηχανικὴ, καὶ πολλὰ ἐνεωτέρισε περὶ τὰς πολεμικὰς φέρ' εἰπεῖν μηχανάς. Οὕτως ἀναφέρεται ἡ Ἑ λ έ π ο λ ι ς, δι' ἧς ὁ Δημήτριος ἐπολιόρκησε τὴν Ῥόδον, ἔργον μὲν Ἐπιμάχου (2) ἢ Διοκλείδου τοῦ Ἀβδηρίτου (3), ἀποκρουσθεῖσα δ' ὑπὸ Διογνήτου τοῦ Ῥοδίου, καὶ ἡ Σ α μ β ύ κ η Ἡρακλείδου τοῦ Ταραντινοῦ, ἥτις ἐξαιρομένη ἐλάμβανε σχῆμα πλοίου καὶ κλίμακος, καὶ προσήγετο εἰς τὰ τείχη ἐπὶ δύο ὁνων (4). Οὕτω τέλος ἐμηχανᾶτο ἐν Ὀλυμ. 141, γ' τοσαῦτα ὁ Ἀρχιμήδης κατὰ τῶν πολεμούντων τὰς Συρακούσας Ῥωμαίων.

Προσέτι δὲ καὶ ὑδραυλικὰ μεγαλουργήματα ἐξετελέσθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καὶ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Χ ά ρ η ς ὁ Χαλκιδεὺς, ὁ τ α φ ρ ω ρ ύ χ ο ς ἐπιλεγόμενος(5), «*ἀνεκάθηρε τὰ ἐμφράγματα τῆς Κωπαΐδος λίμνης*», κατὰ Στράβωνα (6), ἢ μᾶλλον *διετάφρευσε τὴν λίμνην*, κατὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον (7), ὥστε ἔργα αὐτοῦ νομίζονται ὑπό τινων τὰ σωζόμενα κάθετα ὀρύγματα μεταξὺ τῆς λίμνης καὶ τῶν Λαρυμνῶν. Ἐπὶ Πτολεμαίου δὲ τοῦ Φύσκωνος ἦσαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὑδραυ-

(1) Quatr. de Quinc. Memoires, II, 1. — (2) Vitr. X, 16, 4.— (3) Ἀθήν. Ε, 296.— (4) Ἀθήν. ΙΔ, 34. - Πολύβ. ΙΓ, 4. - Πολυαίν. Στρατ. — (5) Διογ. Λ. Δ, 23. — (6) Θ, 258. — (7) φ. Ἀθῆναι.

λικοὶ περίφημοι Κ τ η σ ί β ι ο ς ὁ Ἀλεξανδρεὺς, καὶ ὁ μαθητὴς καὶ υἱός του Ἥ ρ ω ν (1).

Καὶ ναοὶ δὲ πάμπολλοι ἦν ἑπόμενον νὰ οἰκοδομηθῶσιν εἰς ἐποχὴν τοσοῦτον φιλοικοδόμον, ὅτε τοσαῦται πολυτελέσταται ἀνηγέρθησαν πόλεις· καὶ ἂν ὡς πρὸς τὸν ῥυθμὸν οὐδὲν ἐκέρδισεν ἡ νεωδομία, ἀλλὰ κατὰ πλοῦτον καὶ πολυτέλειαν ἦν ἀπαράμιλλος ἤδη, ὅτε καὶ ὁ Κορινθιακὸς ῥυθμὸς γενικῶς ὑπερίσχυσε, λαβὼν τὸν σταθερὸν ἐκεῖνον τύπον, ὃν διετήρησε καὶ ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων, τὸν κακῶς κληθέντα Ῥωμαϊκὸν, καθ' ὃν ἡ Ἰωνικὴ ἕλιξ ἐπιτίθεται ταῖς Κορινθιακαῖς ἀκάνθαις. Αἱ δὲ ἄκανθαι καὶ αἱ ἕλικες πολλάκις ἐγίνοντο χαλκαῖ, ὡς ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἀλεξανδρείας (2), ἢ καὶ χρυσελεφάντιναι, ὡς εἰς τὴν θαλαμηγὸν τοῦ Πτολεμαίου.

Ἐκ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἰκοδομηθέντων ναῶν οἱ χαρακτηριστικώτεροι καὶ μνείας ἀξιώτεροί εἰσιν οἱ ἑξῆς.

Α'. *Ἐν Ἀσίᾳ.*

Ὁ Δεινοκράτης ἐπεσκεύασε τὸν ἐπὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου πυρποληθέντα ναὸν τῆς Ἐ φ ε σ ί α ς Ἀ ρ τ έ μ ι δ ο ς, κατὰ τὸ ἀρχαῖον, ὡς φαίνεται, σχέδιον, καὶ διὰ δαπάνης τῶν Ἐφεσίων, προτιμησάντων νὰ πωλήσωσι μᾶλλον εἰς τοῦτο τὸν κόσμον τῶν γυναικῶν αὐτῶν, ἀντὶ νὰ ἐπιτρέψωσι νὰ ἐπιγραφῇ εἰς τὸν ναὸν ὁ Ἀλέξανδρος, δαπανῶν πρὸς ἀνίδρυσιν αὐτοῦ (3).

Στρατονίκη δ' ἡ θυγάτηρ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, γυνὴ δὲ Σελεύκου τοῦ βασιλέως τῆς Συρίας, καὶ μετὰ ταῦτα Ἀντιόχου τοῦ υἱοῦ του, ἱδρύσατο κατ' Ὀλ. 123 ἐν Ἱεραπόλει ἡ Βαμβύκη εἰς Συρίαν, δυτικῶς τοῦ

(1) Vitr. X, 12, 13.— (2) Pl. 34, 37.— (3) Διον. Ἁλικ. Δ, 26. - Liv. I, 45.

Εὐφράτου, ναὸν Βήλου καὶ Ἀτεργάτιδος (Διὸς καὶ Ἥρας), ἔχοντα τὸν ῥυθμὸν ὁστις ἐπεκράτει, ἢ ἔκτοτε ἐπεκράτησεν, εἰς ὅλα τὰ τοιούτου εἴδους οἰκοδομήματα τῆς Συρίας, ὡς περιγράφει αὐτὸν ὁ Λουκιανὲν τῷ περὶ Συρίας Θεᾶς (1)· «Ὁ δὲ νηὸς ὀρέει μὲν ἐς ἠέλιον ἀνιόντα· εἶδος δὲ καὶ ἐργασίην ἔστιν ὁκοίους νηοὺς ἐν Ἰωνίῃ ποιέουσι. Ἔδρη μεγάλη ἀνέχει ἐκ γῆς, μέγεθος ὀργυιέων δυοῖν, ἐπὶ τῆς ὁ νηὸς ἐπικέαται. Ἄνοδος ἐς αὐτὴν λίθου πεποίηται, οὐ κάρτα μακρή. Ἀνελθόντι δὲ θωῦμα καὶ ὁ πρόνηος μέγα παρέχεται θύρῃσί τε ἤσκηται χρυσέοισι. Ἔνδοθεν δὲ ὁ νηὸς χρυσοῦ τε πολλοῦ ἀπολάμπεται, καὶ ἡ ὀροφὴ πᾶσα χρυσέη ... Ἔνδοθεν δὲ ὁ νηὸς οὐκ ἁπλόος ἔστιν, ἀλλ' ἐν αὐτῷ θάλαμος ἄλλος πεποίηται· ἄνοδος καὶ ἐς τοῦτον ὀλίγη. Θύρῃσι δὲ οὐκ ἤσκηται, ἀλλ' ἐς ἀντίον ἅπας ἀναπέπταται. Εἰς μὲν ὧν τὸν μέγαν νηὸν πάντες εἰσέρχονται, ἐς δὲ τὸν θάλαμον οἱ ἱερέες μοῦνοι».

Ἐν Κυζίκῳ δ' ἀναφέρει Δίων ὁ Κάσσιος (2) ναὸν μεγαλοπρεπέστατον, τὸν μέγιστον καὶ κάλλιστον τῶν αὐτῷ γνωστῶν, ἔχοντα κίονας μονολίθους, 24′ μὲν διαμέτρου, 75′ δὲ ὕψους. Ὠκοδομήθη δὲ, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καὶ ἦν ἴσως αὐτὸς ἐκεῖνος περὶ οὗ λέγει ὁ Πλίνιος (3) ὅτι ἔμελλε ν' ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ἐλεφάντινος Ζεύς, ὅτι δ' εἶχεν εἰς τοὺς ἁρμοὺς τῶν λίθων ἐνηρμοσμένον πανταχοῦ μίτον χρυσοῦν. Κατέπεσε δ' ἐπὶ Ἀντωνείνου ἐκ σεισμοῦ, καὶ ἀνεκαινέσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου εἰς τιμὴν τοῦ Ἀδριανοῦ (4).

Αὐτόθι ᾠκοδόμησε καὶ Ἄτταλος ὁ Β′. ἐν Ὀλ. 155, γ′, ναὸν εἰς τιμὴν Ἀπολλωνίδος τῆς μητρός του, ἔχοντα τοῦτο ἀξιοσημείωτον, ὅτι οἱ κορμοὶ τῶν κιόνων αὐτοῦ

(1) 31.— (2) ο, 4.— (3) 36, 22. — (4) Δ, Κάσσ. αὐτ. • Ἀριστ. Πανηγ. Κυζίκ. Α, σ. 241.

ἦσαν κεκοσμημένοι διὰ τῶν κατὰ πρῶτον ἤδη ἀπαντωμένων στυλοπινακίων, ἤτοι πινάκων κεκομμένων ἐντὸς τοῦ πάχους τοῦ κορμοῦ αὐτῶν, καὶ ἐχόντων γλυφὰς ὡς αἱ μετόπαι.

Β′. Ἐν Σικελίᾳ.

Ἐν Συρακούσαις δ' ἀναφέρεται κατὰ τούτους τοὺς χρόνους μετ' εὐφημίας τὸ νεώτερον Ὀλύμπιον, οἰκοδομηθὲν ἐν Ὀλυμ. 123, ἐπὶ Ἀρχιμήδου, ὑπὸ Ἱέρωνος Β′, κατὰ τὴν ἀγοράν (1). Ὁ Κικέρων (2) καλεῖ τὸ ἱερὸν τοῦτο «μέγαν ναὸν» templum egregium. Ἐπίσης δὲ μνημονεύεται καὶ ὁ παρὰ τῷ θεάτρῳ βωμὸς, ἔχων σταδιαῖον τὸ μῆκος, καὶ ἀνάλογον τὸ ὕψος καὶ πλάτος (3)· καὶ ὁ ἑξηκοντάκλινος οἶκος, ὃν κατεσκεύασεν ὁ Ἀγαθοκλῆς, *ὑπεραίρων τῷ μεγέθει καὶ τῇ κατασκευῇ τῶν ἐν Σικελίᾳ ἔργων καὶ τῶν ναῶν*, καθὼς καὶ οἱ παρὰ τὸν λιμένα πύργοι αὐτοῦ μετ' ἐπιγραφῶν, συντεθειμένων ἐκ λίθων ἑτερογενῶν, καὶ δηλουσῶν τὸν κατασκευάσαντα.

Γ′. Ἑλλάς.

Εἰς δὲ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, εἰ καὶ αἱ πόλεις ἔπαυσαν ἔχουσαι τὴν προθυμίαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ν' ἀνεγείρωσι λαμπρὰ οἰκοδομήματα, οἱ Ἕλληνες ὅμως βασιλεῖς τῆς Ἀνατολῆς φιλοτίμως ἐκόσμουν πολλαχῶς τὴν ἀρχαίαν πατρίδα των, καὶ πολλὰ πολλάκις ἐν Ἑλλάδι ἀνήγειρον κτίρια μεγαλοπρεπῆ μὲν, ἀλλὰ φέροντα ἤδη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὸν χαρακτῆρα τῆς παρακμῆς.

Ἓν ἐξ αὐτῶν ἦν ὁ ναὸς τῆς Φίλης Ἀφροδί-

(1) Διόδ. ΣΤ, 83. — (2) Verr. IV. — (3) Διόδ. Αὐτ. —

της, ὄν, κατ' Ἀθήναιον (1), παραθέτοντα Διονύσιον τὸν τοῦ Τρύφωνος, κατεσκεύασεν Ἀδείμαντος ὁ Λαμψακηνός, κόλαξ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, εἰς Θρίαν, ἀφιερώσας καὶ ἀγάλματα, καὶ καλέσας τὸν τόπον Φιλαῖον, εἰς τιμὴν Φίλης, τῆς μητρὸς, ἢ κατὰ Πλούταρχον (2), τῆς γυναικὸς τοῦ Δημητρίου. Τὸν ναὸν τοῦτον τῆς Ἀφροδίτης ἀναφέρει καὶ ὁ Παυσανίας(3), ὡς κείμενον μετὰ τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, περιβαλλόμενον δ' ὑπὸ κυκλωπίου τείχους· «*Καὶ πρὸ αὐτοῦ τεῖχος ἀργῶν λίθων, θέας ἄξιον*». Καὶ τοῦ μὲν ναοῦ οὐδὲν σώζεται σήμερον, ἀλλὰ λείψανα πολλὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου βράχος λελαξευμένος, καὶ ἔχων θέσεις ἀναθημάτων, καὶ ἐπιγραφὰς εἰς τὴν« Φίλην Ἀφροδίτην» ἀναφερομένας.

Ὁ Παυσανίας (4) ἀναφέρει ἐν Ἀθήναις μεταξὺ ἀγορᾶς καὶ Θησείου τὸ Πτολεμαῖον, ἢ Γυμνάσιον τοῦ Πτολεμαίου. Φαίνεται δ' ὅτι ἦν τοῦ Β' ἢ Φιλαδέλφου, ὅστις δι' οἰκοδομῶν κοσμήσας, καὶ πολλαχῶς εὐεργετήσας τὰς Ἀθήνας, ἀνεδείχθη καὶ φυλῆς ἐπώνυμος. Ἀρχαῖα τείχη σωζόμενα, καὶ ἐσχάτως κατὰ μέγα μέρος ἀνασκαφέντα μεταξὺ τοῦ Θησείου καὶ τοῦ τετραγώνου τοῦ Ἀδριανοῦ, εἰς εὐρυχωρότατον δ' ἀνήκοντα οἰκοδόμημα, φαίνεται μετὰ πλείστης πιθανότητος ὅτι εἰσὶν ἐν μέρει λείψανα τοῦ γυμνασίου τούτου, ἐν μέρει δὲ τῆς τοῦ Ἀττάλου στοᾶς ἣν ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος (5), ὡς ἀποδεικνύει αὐτόθι εὑρεθεῖσα ἐπιγραφή. Τὸ μέγιστον τοῦ τείχους μέρος ἔχει θύρας ἀψιδωτὰς, καὶ ἴσως τοῦτο εἶναι τὸ τῆς στοᾶς. Ἐνταῦθα εἶχεν ἄλλοτε εὑρεθῆ βάθρον μετ' ἐπιγραφῆς (6) ἀναφερούσης Πτολεμαῖον υἱὸν Ἰόβα, ἤτοι τὸν ἐκ μητρὸς τρισέγγονον Ἀντωνίου καὶ Κλεοπάτρας, ὥστε

(1) ΣΤ, 66.— (2) Δημ. 14. — (3) Α, 37. — (4) Α, 17.— (5) Ε, 212.— (6) Bœckh. C. I. N. 360.

ἐδύνατο νὰ θεωρηθῇ αὐτὸς ὁ Πτολεμαῖος ὡς ὁ κτίστης τοῦ γυμνασίου. Ἀλλ' ὁ Παυσανίας ῥητῶς λέγει ὅτι ἐν τῷ γυμνασίῳ ἦν ἀνδριὰς τοῦ Πτολεμαίου, καὶ ἄλλος τοῦ Ἰόβα, ὃν μόνον καλεῖ Λίβυν· ἆρα ὁ Πτολεμαῖος οὗ αὐτὸς μνημονεύει, πιθανῶς ὁ κτίστης, ὃν ἦν Λίβυς. Ἄλλως τε τὸ γυμνάσιον τοῦτο ἦν ἤδη γνωστὸν καὶ εἰς τὸν Κικέρωνα. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου τὸ αὐτὸ γυμνάσιον περιεῖχε καὶ Ἑρμᾶς. Καὶ τῷ ὄντι οὐ μακρὰν, καὶ πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν τῶν σωζομένων ἐρειπίων,εὑρέθησαν τρεῖς κολοσσιαῖοι Ἑρμαῖ ἐπὶ βάθρων, ὥστε δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι μέχρις αὐτῶν ἐξετείνετο τὸ γυμνάσιον, καὶ ὅτι τὰ σωζόμενα ἐρείπια εἰσὶ μόνον τῆς τοῦ Ἀττάλου στοᾶς· ἢ, ἂν τοῦτο δὲν εἶναι παραδεκτὸν, τότε οἱ Ἑρμαῖ οὗτοι ἀνῆκον εἰς τὴν ὁδὸν τῶν Ἑρμῶν, τὴν ἄγουσαν ἀπὸ τῆς Βασιλείου εἰς τὴν Ποικίλην στοάν.

Κατὰ Βιτρούβιον (1), Εὐμένης, ὁ βασιλεὺς τῆς Περγάμου,ᾠκοδόμησε στοὰν περὶ τὸ θέατρον. Ἔκειτο δ' αὕτη, ὡς φαίνεται, πρὸς τὰ δεξιὰ, διότι πρὸς τ' ἀριστερὰ ἦν τὸ Ὠδεῖον, καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω ὁ ναὸς τοῦ Διονύσου, καὶ πιθανῶς αὐτῆς εἰσι λείψανα ἢ μεταγενεστέρα ἐπισκευὴ αἱ σωζόμεναι ἀψῖδες, αἱ χωροῦσαι ἀπὸ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου μέχρι τοῦ θεάτρου τοῦ Ἡρώδου (ὁ Σερπεντζές).

Τὸ δ' Ὀλύμπιον, οὗ εἶχεν ἀρχίσει ὁ Πεισίστρατος τὴν οἰκοδομὴν κατὰ σχέδιον Δωρικὸν, ἠθέλησε νὰ μετασκευάσῃ Ἀντίοχος ὁ Δ'. ὁ Ἐπιφανὴς (174 π. Χ. Ὀλυμ. 151) κατὰ νέον μεγαλοπρεπέστερον τρόπον καὶ ῥυθμὸν Κορινθιακόν· ἀλλ' ἀποθανὼν (164), τὸ ἀφῆκεν ἡμίεργον. Μετεχειρίσθη δ' εἰς τὴν μετασκευὴν ταύτην ἀρχιτέκτονα Ῥωμαῖον, τὸν Κοσσούτιον.

(1) V, 9, 1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πλαστική.

Ἡ τέχνη κατὰ τὴν προλαβοῦσαν ἐποχὴν εἶχεν ἀφιχθῇ εἰς τὸν ὑπέρτατον αὐτῆς κολοφῶνα. Μετὰ τὰς θαυμασίας μορφὰς δι' ὧν ἐνέδυσε πάντα τὰ τῶν μύθων καὶ τῆς ἡρωολογίας τὰ πλάσματα, καὶ πάσας τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τὰς σχέσεις, ὡς καὶ πάσας τὰς τῆς ψυχῆς διαθέσεις, ἀπὸ τῶν ἡρεμωτέρων μέχρι τῶν μᾶλλον συγκεκινημένων, ἐφαίνετο ἐξαντλήσασα τὸ πρόβλημα αὐτῆς, καὶ εἰς τὸ ἔσχατον πέρας τῆς δυνατῆς ἐντελείας ἐλάσασα. Ἀφ' οὗ δ' ὑπὸ τὸν πόδα τῶν κατακτητῶν ἐταπεινώθη τὸ φρόνημα καὶ ἐσβέσθη ἡ παραγωγὸς τῆς Ἑλλάδος μεγαλοφυία, ἔπαυσε τῷ ὄντι καὶ ἡ γλυπτικὴ νέους διαπλάττουσα τύπους, καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς δὲν ἐξηυγένιζε πλέον ὡς ἄλλοτε πνεῦμα ὑψιπετὲς καὶ ἀληθὴς ἐνθουσιασμός. Ἀλλὰ τ' ἀρχαῖα διδάγματα δὲν εἶχον εἰσέτι ἐντελῶς παύσει καρποφοροῦντα, καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν οὐχὶ μὲν πάντοτε φιλοκάλων, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ φιλοτίμων καὶ βαθυπλούτων βασιλέων, παρῆγεν ἔτι, κατὰ τοὺς πρώτους μάλιστα χρόνους, ἡ πλαστικὴ οὐχὶ ὅλως εὐκαταφρόνητα ἔργα, ὑλικώτερα μὲν τὴν ἀντίληψιν, καὶ ἀνταναχλάσεις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ζωηρὰς τῶν ἀρχαιοτέρων ἀριστουργημάτων, ἀμαυροτέρας δ' ἐκείνων, ὡς εἰκὸς, ἀλλ' οὐχ ἧττον διδακτικὰς, διότι πολλάκις εἰσὶν αἱ μόναι ἀμυδρὰν διδοῦσαι τῶν ἀπολεσθέντων πρωτοτύπων ἰδέαν.

Ἐν Ἀθήναις πρὸ πάντων καὶ ἐν Σικυῶνι, ἐπί τινα χρόνον ἔτι μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον, ἐξηκολούθησαν τοῦ Πραξιτέλους καὶ τοῦ Λυσίππου οἱ μαθηταὶ μιμούμενοι

τὰ μεγάλα τῶν διδασκάλων αὐτῶν παραδείγματα, καὶ ἀσκοῦντες αὐτῶν τοὺς κανόνας, καθ' οὓς εἶχον διαμορφωθῇ.

Τοῦ Πραξιτέλους υἱὸς, καὶ κληρονόμος τῆς τέχνης του ἦν, κατὰ Πλίνιον (1) ὁ Κηφισόδωρος, ὅστις ὅμως ἔν τισι χειρογράφοις Κηφισόδοτος γράφεται, ὀρθότερον πιθανῶς, ὁ αὐτὸς ὢν ἴσως τῷ ὃν ἀλλαχοῦ (2) ἀναφέρει ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ὡς χαλκοῦς φιλοσόφους ἐργαζόμενον, καὶ ὃν ὡς νεώτερον τάττει μετὰ τοῦ Τιμάρχου κατὰ τὴν 128ην Ὀλυμπιάδα (3). Τούτου ἀναφέρει (4) Σύμπλεγμα ἐν Περγάμῳ, ἔργον εὐγενὲς, ἐφ' οὗ, ὡς τὸ περιγράφει, τὰ δάκτυλα φαίνονται εἰς τὴν σάρκα μᾶλλον ἢ εἰς τὸν λίθον ἐντυπούμενα (Symplegma signum nobile, digitis corpori verius quam marmori impressis). Τινὲς (5) ἐξηγοῦσιν αὐτὸ ὡς ἐρωτικὴν παράστασιν, τῇ ἠθικῇ παρακμῇ τῶν καιρῶν ἁρμόζουσαν, διότι καὶ ἀλλαχοῦ (6) οὕτω χρῆται τῷ ὅρῳ τούτῳ ὁ συγγραφεύς. Ἀλλὰ πολλοὶ τὴν τοιαύτην χρῆσιν τῆς λέξεως ὡς σύμπτωσιν ἐκλαμβάνοντες, φρονοῦσιν ὅτι τὸ Σύμπλεγμα τοῦτο εἶναι τὸ τῶν περιφήμων παλαιστῶν τῆς Φλωρεντίας (7), ἔργον σπανίας καλλονῆς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἐργασίας, εἰς τὴν ἀκμαίαν τέχνην ἀνῆκον, καὶ δύο νεανικὰ σώματα παριστῶν, εὔκαμπτα μὲν, ἐλαστικὰ, καὶ ἀθλητικῶς ἀνεπτυγμένα, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ εἰς βαθμὸν ἔξοχον τὴν ἐφηβικὴν χάριν καὶ τρυφερότητα ἀποπνέοντα, μετὰ πλείστης δ' ἐπιδεξιότητος ἐν τῇ πάλῃ συμπεπλεγμένα, ἄνευ συγχύσεως, οὐδ' ἐλαττώματος περὶ τὸ διάγραμμα. Τοῦ ἀριστουργή-

(1) 36, 4, 60.— (2) 34, 19, 27.— (3) 34, 19.— (4) 36, 4, 6.— (5) Welcker, alte Denkm. I, 317.— (6) 36, 4, 10. — (7) DENK. 149. Wicar, Tableaux etc. de la gal. de Florence. T. I, pl. 61.

ματος τούτου ἐπίτομον, ἀλλ' ἀξιόλογον ἀντίγραφον ἐκ μαρμάρου ὑπάρχει ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ Κ. Ι. Παπαρηγοπούλῳ, Ῥωσσικῷ προξένῳ. Ἕτερα δ' ἔργα τοῦ Κηφισοδότου ἦσαν ἀγάλματα τῶν ποιητριῶν Μυροῦς τῆς Βυζαντίας καὶ Ἀνύτης τῆς Τεγεάτιδος (1), ἔτι δὲ Λητώ, Ἀφροδίτη, Ἀσκληπιὸς καὶ Ἄρτεμις ἐκ μαρμάρου (2).

Ἀδελφὸς δὲ τοῦ Κηφισοδότου ἦν ὁ Τίμαρχος (3), ὅστις καὶ παρὰ Πλινίῳ (4), καὶ εἰς δύο ἐπιγραφὰς (5) μετ' αὐτοῦ μνημονεύεται. Ἐποίησαν δ' ἀμφότεροι ὁμοῦ ξόανα τοῦ ῥήτορος Λυκούργου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἴσως εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἱερέων τοῦ Ἐρεχθείου, ἐν οἷς κατετάττοντο· προσέτι δ' ἀγάλματα Ἐνυοῦς (6), Κάδμου (7), καὶ κατὰ τὰς ῥηθείσας ἐπιγραφὰς ἀνδριάντα τοῦ θείου των Θεοξενίδου, καὶ ἑτέρου τινός. Οἱ αὐτοὶ δ' ἐκ συνεργασίας ἐποίησαν καὶ ἀνδριάντα τοῦ περιφήμου κωμικοῦ ποιητοῦ Μενάνδρου, οὗ τὸ βάθρον μετ' ἐπιγραφῆς εὑρέθη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου. Ὁ δ' ἀνδριὰς, ὡς ἐκ τῶν διαστάσεων εἰκάσαι, εἶναι πιθανῶς αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἐν τῷ Βατικανῷ μουσείῳ διατηρούμενος.

Τοῦ δὲ Λυσίππου υἱὸς ἦν ὁ Εὐθυκράτης, ὅστις ἀπέκλινε πρὸς ἀρχαΐζουσαν αὐστηρότητα, μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν αἴσθησιν τῶν χρόνων ἐκείνων, ὡς περὶ αὐτοῦ ῥητῶς λέγει ὁ Πλίνιος (8) austero maluit genere quam jucundo placere. Πολλὰ αὐτοῦ μνημονεύονται ἔργα, οἷον Ἡρακλῆς, Ἀλέξανδρος, Τροφώνιος, διὰ τὸ ἄντρον, ἱππομαχία κ.τ.λ. Γλύπται δ' ἦσαν καὶ οἱ ἄλλοι δύο υἱοὶ τοῦ Λυσίππου, Δάϊππος καὶ

(1) Tatian c. ep. 52.— (2) Pl. αὐτ.— (3) Ψευδοπλούτ. Β, 1', Ῥητ. Λυκοῦρ.—(4) Pl. 34, 19.—(5) Ant. Hell. II, 1103. 1104.— (6) Παυσ. Α, 8.— (7) Παυσ. Θ. 12. — (8) Pl. 34, 19, 7.

Βέδας (1) ἢ Βοίδας. Καὶ τοῦ μὲν μνημονεύεται Περιξυόμενος (2), τοῦ δὲ Προσευχόμενος (adorantem) (3), διατηρούμενος, ὡς τινες (4) φρονοῦσιν, ἐν τῷ χαλκῷ ἐξαισίῳ ἀγάλματι τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου (5).

Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 120ῆς Ὀλυμπιάδος εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, γενομένην θέατρον καὶ ἔρμαιον τῆς ἀλληλομάχου λύσσης τῶν Μακεδόνων κατακτητῶν, ἔπαυσεν ἀσκουμένη ἐλευθέρως καὶ γενναίως ἡ τέχνη, ἀπεσβέσθησαν βαθμηδὸν τὰ παλαιὰ ἐργαστήρια, καὶ μόνον σπάνια καὶ ἄσημα εἰς αὐτὴν ἀναφέρονται τεχνιτῶν ὀνόματα. Ἀπεσύρθη δὲ μετὰ τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ ἡ τέχνη ἀπὸ τοῦ κέντρου εἰς τ' ἄκρα, καὶ ἰδίως εὗρε προσωρινὸν καταφύγιον εἰς τὰς περὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν χώρας, αἵτινες ὑφ' Ἑλληνικὰ διατελοῦσαι σκῆπτρα, ἔμενον ἀπερίσπαστοι ἐκ πολέμων, καὶ πλοῦτον πολὺν συνέλεξαν, καὶ βασιλικῶς ἐκοσμοῦντο. Ὑπῆρχεν ὅμως καὶ μία πόλις, ἥτις διὰ νίκης κατὰ τῶν νικητῶν ὑψωθεῖσα, ἔθαλλε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν ἐλευθερίᾳ. Αὕτη ἦν ἡ Ῥόδος, καὶ ἐκεῖ ἡ τέχνη παρήγαγεν ἄνθη ὄψιμα μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ἀνάξια τῆς ἀρχαίας εὐρώστου ῥίζης αὐτῆς. Ἡ πολιτικὴ τῆς νήσου ὕπαρξις ἀρξαμένη μετὰ τοῦ πρώτου συνοικισμοῦ αὐτῆς ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἔφθασεν εἰς τὸν κολοφῶνα, ὅταν ἐν Ὀλυμ. 119, ά. ἀπέκρουσε γενναίως τὸν ἀήττητον Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν, καὶ ἐν θαυμασμῷ πρὸς τὴν δόξαν αὐτῆς βασιλεῖς καὶ πόλεις ἀντεφιλοτιμοῦντο νὰ τὴν θεραπεύσωσι διὰ κοσμημάτων καὶ δωρεῶν, ὥστε, κατ' Ἀριστείδην τὸν σοφιστὴν, ἀκμάσαντα δύο αἰῶνας

(1) Pl. 34, 19, 7.— (2) Pl. 34, 19, 28. — (3) Pl. 34, 19, 13.— (4) Visconti. — (5) Ὁ προσευχόμενος παῖς (der bettende Knabe).

μετὰ τὴν καταστροφήν της, ἣν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς ἡ πολις τῆς Ῥόδου «*ὠχυρωμένη ὡς φρούριον καὶ κεκοσμημένη ὡς βασιλικὸς οἶκος*». Ὅτε δ' ἐν Ὀλυμ. 184, 6'. (38 π. Χ.) ὁ Κάσσιος ἐπόρθησε τὴν Ῥόδον, εὗρεν ἐν αὐτῇ τρισχίλια ἀγάλματα, καὶ ἀπεκόμισε θησαυρὸν 50 ἑκατομμυρίων.

Εἶχε δ' ἡ τέχνη, ἥτις τότε ἐκ τῆς νέας ταύτης ἑστίας ἠκτινοβόλει καὶ εἰς τὰς πέριξ χώρας, κοινὸν τὸν τῆς ἐποχῆς χαρακτῆρα, καὶ ὑπερβολικὴ ἦν ἐν αὐτῇ ἡ τάσις πρὸς ὑλικὴν ἔκφρασιν βιαίων ψυχικῶν κινημάτων. Μετ' αὐτῆς δὲ συνήνου καί τι στοιχεῖον ἴδιον εἰς τῶν Ῥοδίων τὸ αἴσθημα, ἐξ Ἀσίας ἴσως πηγάζον, καὶ εἰς τὴν φιλολογίαν αὐτῶν, ἰδίως μάλιστα εἰς τὴν ῥητορείαν ἐπιφαινόμενον, τὸ πομπῶδες, καὶ πρὸς θεατρικὴν ἐπίδειξιν ἀποκλίνον. Πρέπει δὲ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι εἰς Ῥόδον ἡ τέχνη ἐκ Σικυῶνος κυρίως μετέβη, διότι μαθητὴς τοῦ Λυσίππου ἦν ὁ Λίνδιος Χ ά ρ η ς, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ῥοδίου γλυπτικοῦ ἐργαστηρίου. Ἐκ τῶν ἑκατὸν κολοσσῶν τοῦ Ἡ λ ί ο υ οἵτινες ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων εἶχον ἀνεγερθῇ εἰς τὴν πολιν ταύτην, τὸν ἕνα λέγει ὁ σχολιαστὴς τοῦ Λουκιανοῦ [1] ἔργον αὐτοῦ τοῦ Λ υ σ ί π π ο υ, ἴσως ὅμως ἐννοῶν τὸν μέγιστον πάντων, ὃν, κατὰ τοῦ Πλινίου καὶ ἄλλων τὴν μαρτυρίαν, ἐποίησεν οὐχὶ ὁ Λύσιππος, ἀλλ' ὁ Χ ά ρ η ς μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πολιορκίας τοῦ Δημητρίου, χαλκοῦν, χωνεύσας κατὰ μέρος πρὸς τοῦτο τὸν χαλκὸν τῆς κατακτηθείσης Ἑλεπόλιδος (ἴδε σ.498). Κατεσκεύασε δ' αὐτὸν ἑβδομηκοντάπηχυν, καὶ ἡ ἐργασία, διαρκέσασα ἐπὶ 12 ἔτη, ἀπὸ Ὀλυμ. 122, ά. μέχρι 115, ά, ἀπέβη τοσοῦτον πολυδάπανος, ὥστε, καθ' ἃ διηγοῦνται [2], βλέπων ὁ Χάρης τὴν δαπάνην ὑπερβᾶ-

(1) Ἰκαρομένιππ. 12. — (2) Sixt. Empir. adv. Mathem. σελ. 156 ἔκδ. Col. Allobr. 1621.

σαν διπλασίως τὴν ὑπολογισθεῖσαν, ἐξ ἀπελπισίας ηὐτοχειριάσθη. Πεντήκοντα ἓξ ἔτη δὲ μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ κολοσσοῦ, ἐν Ὀλυμ. 139 ά, κατὰ τοὺς κυριωτέρους τῶν χρονογράφων [3], μέγας σεισμὸς κατέῤῥιψε τὸ τεράστιον ἄγαλμα, θλάσας αὐτὸ ἐκ τῶν γονάτων. Καὶ πολλαὶ μὲν πόλεις, καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, φιλοτίμως στνεισέφερον τότε μεγάλας ποσότητας διὰ τὴν αὖθις ἀνέγερσίν του· ἀλλ' οἱ Ῥόδιοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῶν προσφορῶν, καὶ προκαλοῦντες πολλάκις αὐτὰς, ἀπετρέποντο ὅμως πάντοτε ὑπὸ χρησμοῦ, ὡς ἔλεγον, νὰ προβῶσιν εἰς τὴν ἐργασίαν, ὥστε τὸ τέχνασμα τοῦτο ἀπέβη αὐτοῖς εἰς ἐπικερδῆ πορισμόν (1). Ὁ δὲ Πλίνιος (2), ἐφ' οὗ ἐσώζοντο ἔτι τοῦ κολοσσοῦ τὰ λείψανα, λέγει ὅτι θαῦμα ἦν καὶ συντετριμμένος, ὅτι οἱ δάκτυλοι αὐτοῦ ἦσαν μείζονες ἀγαλμάτων, καὶ τὰ τεθλασμένα μέλη αὐτοῦ ὅτι παρίστων χάσματα, ἐν οἷς ὑπῆρχον βράχοι μεγάλοι, στηρίζοντες αὐτὸν διὰ τοῦ τεραστίου των βάρους. Τὰ δὲ λείψανα ταῦτα ἐπωλήθησαν ἐν ἔτει 653 μ. Χ. ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, ἐχόντων τότε τὴν Ῥόδον, εἰς ἔμπορον, ὅστις, κατὰ Κεδρινόν, ἀπεκόμισεν αὐτὰ ἐπὶ 900 καμήλων. Φίλων δ' ὁ Βυζάντιος, μεταγενέστερος σοφιστὴς, εἰς τὸ περὶ τῶν ζ'. θαυμάτων πόνημά του, ἔγραψε καὶ περὶ τοῦ κολοσσοῦ τούτου. Φαίνεται δ' ὅτι ἴδρυτο αὐτὸς παρὰ τὴν παραλίαν ἐν τῇ συνήθει τῶν ἀγαλμάτων θέσει, καὶ οὐχὶ περιβάδην ἐπὶ τῆς εἰσοδου τοῦ λιμένος, ὡς ἐμυθολόγησαν ὁ Vigénaire καὶ ὁ Choul, ἀρχαιολόγοι τοῦ 16ου αἰῶνος, προσθέντες καὶ τὰ μυθώδη ἐκεῖνα, ὅτι εἶχεν ἐπὶ 50' διεστῶτα τὰ σκέλη καὶ ὑπ' αὐτὰ διήρχοντο πλησίστια τὰ εἰσπλέοντα ἢ ἐκπλέοντα πλοῖα, ὅτι εἰς τὴν δεξιὰν ἐκράτει φάρον, ἐσωτερικὴ κλίμαξ ὅτι ἔφερεν εἰς

(1) Εὐσέβ. Σύγκελ. — (2) Πολυβ. Ε, 88. - Στρβ. ΙΔ, 652. — (3) 34, 7, 18.

τὴν κορυφήν του, καὶ κάτοπτρον κρεμάμενον εἰς τὸν τράχηλόν του ἐδείκνυε τὰ ἐξ Αἰγύπτου καταπλέοντα πλοῖα.

Πλὴν δὲ τοῦ Χάρητος ὀνομάζει ὁ Πλίνιος (1) καὶ τρεῖς ἄλλους ἐξόχους Ῥοδίους τεχνίτας (summi artifices), τὸν Ἀγήσανδρον, τὸν Πολύδωρον καὶ τὸν Ἀθηνόδωρον, «ποιήσαντας ἐν συνεργασίᾳ (de consilii sententia) τὸν Λαοκόοντα μονολιθον μετὰ τῶν παίδων καὶ τοῦ θαυμασίου πλέγματος τῶν δρακόντων». Λέγει δὲ τὸ ἔργον τοῦτο ἀνακείμενον ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Τίτου, καὶ πάντων ἀνώτερον, τῶν τε γλυπτικῶν καὶ τῶν ζωγραφικῶν (opus omnibus et picturæ et statuariæ artis præponendum). Ὁ Λαοκόων, ὃν τὸ σύμπλεγμα τοῦτο παρίστα, ἦν υἱὸς τοῦ Πριάμου, καὶ μετὰ τὸν προσπεποιημένον ἀπόπλουν τῶν Ἑλλήνων ἐκ Τροίας, καὶ τὴν εὕρεσιν τοῦ Δουρίου Ἵππου, δόλον ὑποπτεύσας εἰς τὴν μηχανὴν ταύτην, ἠκόντισε κατ' αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὀργισθέντες οἱ Θεοὶ ὅσοι προὐμάχουν τῶν Ἑλλήνων καὶ εἶχον ἀποφασίσει τῆς Τροίας τὸν ὄλεθρον, ἔπεμψαν, καθ' ἣν στιγμὴν ἱερεὺς αὐτὸς ἐκλεχθείς, ἔθυεν εἰς τὸν Ποσειδῶνα, δύο φοβεροὺς ὄφεις, οἵτινες περιέβαλον τὸν Λαοκόοντα καὶ τοὺς δύο υἱούς του, καὶ τοὺς ἐφόνευσαν.

Τὸ εὐγενὲς τοῦτο καλλιτέχνημα ἀνευρέθη ἐν ἔτει 1506 ἐν Ῥώμῃ, ἐντὸς τῶν ἐρειπίων τῶν λουτρώνων τοῦ Τίτου, ὅπου, ὡς ἤδη πιστεύεται, ἦσαν καὶ αὐτοὶ οἱ οἶκοι τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ ἀληθῶς μὲν τὸ εὑρεθὲν σύγκειται ἐκ τμημάτων ἓξ· ἀλλ' εἰσὶ τοσοῦτον ἀκριβεῖς καὶ ἔντεχνοι τῶν λίθων αἱ ἁρμογαί, ὥστε μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἀνεγνωρίσθη ὁ ἀληθὴς αὐτῶν ἀριθμός, καὶ οὐδὲν τὸ θαυμαστὸν ἂν εἰς τὸ ἀρτιτευχὲς ἔτι σύμπλεγμα δὲν ἠδυνήθη νὰ διακρίνῃ αὐτὰς ὁ Πλίνιος (Πίν. ΙΔ,

(1) 36, 4, 11.

1). Ἡ δὲ μεγάλη ἐντέλεια τῆς γλυφῆς, πάσης διὰ σμίλης καὶ οὐδενὸς ἑτέρου ἐργαλείου κατειργασμένης, ἡ ἐπιμέλεια μεθ' ἧς τὰ ἴχνη τῆς γλυφίδος φέρονται πάντοτε κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν μυόνων, καὶ οὐδέποτε διασταυροῦσιν αὐτούς, ἐλέγχουσι χεῖρα πρωτοτύπου καλλιτέχνου, καὶ οὐχὶ ἀντιγραφέως.

Τὸ ὅλον σύμπλεγμα ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν τραγῳδίαν ἐν τρισὶ πράξεσιν, ἀλλὰ μεγίστην ἑνότητα ἔχουσαν, τὴν ἐκ διαφόρων τόνων ἁρμονίαν τῆς ὑπερτάτης σωματικῆς ἀλγηδόνος. Ἐλαττοῦται δὲ κατὰ τοῦτο, ἀλλὰ κυρίως κατὰ τοῦτο καὶ μόνον, τῶν ἄκρων ἀριστουργημάτων τῆς Ἑλληνικῆς γλυπτικῆς, ὅτι τὸ ὑπ' αὐτῆς μετ' ἀπαραμίλλου ἀληθῶς ἐντελείας ἐκφραζόμενον, εἶναι αἴσθημα ὑλικόν, οὐχὶ δ' ἠθικὸν μεγαλεῖον, ἢ ψυχικὴ ἐνδόμυχος κίνησις, ἥτις ἀκτινοβολοῦσα διὰ τῆς ὕλης νὰ καθωραΐζῃ αὐτήν, καὶ ἀνωτέρας ἐπόψεις ἀνοίγουσα, νὰ ἐξευγενίζῃ τὴν ἀλγηδόνα. Ὁ πατὴρ, φυσικοῦ ὢν ἀναστήματος, φαίνεται ὅλως γυμνὸς, ἐκρυέντος τοῦ ἱερατικοῦ του μανδύου, καὶ πιέζεται ἐπὶ τὸν βωμὸν ἐφ' οὗ ἱερούργει ὑπὸ τῶν δύο ὄφεων, περιπλεξάντων αὐτοῦ τὰ σκέλη καὶ τὸν ἕνα βραχίονα. Ὁ εἷς τῶν ὄφεων, ἀφ' οὗ διὰ τῶν κρίκων του περιέσφιγξε καὶ τὸν πρεσβύτερον παῖδα, στρέψας τὴν κεφαλὴν, βυθίζει τοὺς θανατηφόρους ὀδόντας του εἰς τὸν ἀριστερὸν λαγῶνα τοῦ Λαοκόοντος, ὅστις, ὑπὸ τὸν πόνον τοῦ δήγματος, φέρει αὐτομάτως τὴν στιβαρὰν χεῖρά του εἰς τὸν τράχηλον τοῦ θηρίου, συστρέφει καὶ ἐντείνει τὸ σῶμά του, ὡς θέλων ν' ἀποφύγῃ τὸ ὀδυνηρὸν αἴσθημα, καὶ στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἄνω, κραυγὰς δι' ἀνοικτοῦ τοῦ στόματος ἀναπέμπων, ἐν ᾧ τὴν δεξιὰν χεῖρα, ἐλλείπουσαν, καὶ κακῶς συμπληρωθεῖσαν ὡς ἂν ἐτείνετο πρὸς τὸν οὐρανὸν, φέρει, φαίνεται, εἰς τὴν κόμην του μετ' ἀπελπισίας. Εἰς τὴν μορφὴν αὐτοῦ, ἐφ' ἧς βαθύτατα φαίνεται κεχαραγμένη ἡ σωματικὴ ὀδύνη, χωρὶς ὅμως νὰ

ὑπερβαίνῃ τὰ ὅρια τῆς ἀληθοῦς τέχνης, οὐδὲ νὰ καταστρέφῃ τὴν ἁρμονίαν τοῦ κάλλους, οὐδεμία ἐπιλάμπει ἀκτὶς ἠθικοῦ αἰσθήματος, οὐδ' ἐλπὶς εἰς ἀντίληψιν τῶν Θεῶν, οὐδ' ὑπερηφάνου συναισθήσεως τῆς ἰδίας ἀθωότητος ἢ ἐκπληρώσεως εὐγενοῦς καθήκοντος, οὐδ' ἀνδρείας τινὸς πρὸς ἀντίστασιν κατὰ τῶν δρακόντων ὧν ὁ ἰὸς ἢ ἡ ὄψις ἀχαλάρωσεν ἤδη τὰς νευρικάς του δυνάμεις, οὐδὲ κἂν φιλοστοργία καὶ ἔλεος ἐκφράζεται ἐν αὐτῇ πρὸς τοὺς μετ' αὐτοῦ ἀπολλυμένους υἱούς του. Τῶν καλλιτεχνῶν τὸ πρόβλημα ἦν νὰ ἐκφράσωσι τὸν πόνον, τοῦτον κυρίως, καὶ τοῦτον μόνον. Σοφοκλεῖς τῆς γλυπτικῆς, ἐποίησαν τὸν ἄπελπιν τοῦτον καὶ γοερὰς ἀλλὰ ματαίας φωνὰς ἐκπέμποντα Φιλοκτήτην. Πρὸς καταρτισμὸν ὅμως τῆς τραγικῆς τριλογίας, καὶ ἀνάπτυξιν πασῶν τῶν φάσεων τοῦ πάθους οὗ τὴν κορύφωσιν παριστᾷ ὁ πατὴρ, συνδέονται μετ' αὐτοῦ θανατηφόρως ὑπὸ τῶν ὄφεων καὶ οἱ δύο του παῖδες, ἐλάσσονες ἐκείνου κατὰ τὰς διαστάσεις, ἵνα μὴ καταστρέφωσι τοῦ συμπλέγματος τὴν ἑνότητα, ὡς δευτερεύοντα καὶ πάρεργα μέρη αὐτοῦ θεωρούμενοι. Καὶ ὁ μὲν πρεσβύτερος, ἄτρωτος ἔτι, ἀγωνίζεται ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν ὀλεθρίων δεσμῶν, καὶ στρέφεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰς βοήθειαν αὐτὸν ἐπικαλούμενος ἢ τὰς βασάνους αὐτοῦ οἰκτείρων· ὁ δὲ νεώτερος, ὑπὸ τοῦ ἑτέρου ὄφεως εἰς τὰ ἁπαλᾶ αὐτοῦ στέρνα βαθέως δακνόμενος, ἀπώλεσεν ἤδη τὴν συναίσθησιν, καὶ ἐκπνέει.

Ἡ παράστασις αὕτη δὲν εἶναι μὲν δρᾶμα, διότι δὲν περιέχει τὴν ἠθικὴν προπαρασκευὴν καὶ τὸν ἠθικὸν σκοπὸν τῆς πράξεως, εἶναι ὅμως ἡ ἀπολίθωσις τῆς στιγμῆς τῆς φρικτῆς λύσεως δράματος, οὗ ἡ δέσις ὑποτίθεται γνωστὴ τῷ ὁρῶντι. Ὁ ἀποδιδόμενος εἰς τὸ ἔργον ὑπερβολικὸς ἔπαινος ὑπὸ τοῦ Πλινίου τότε μόνον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς λογικός, ὅταν ὑποτεθῇ ὅτι συγκρίνει αὐτὸ ὁ συγγραφεὺς οὐχὶ πρὸς πάντα τὰ πανταχοῦ

ἔργα τῆς καλλιτεχνίας, οὐχὶ πρὸς τ' ἀριστουργήματα τοῦ Φειδίου καὶ Πραξιτέλους, ἀλλὰ πρὸς μόνα τὰ ἐναποτεθειμένα ἐν τοῖς οἴκοις τοῦ Τίτου. Ὡς τὴν παράστασιν τῶν σωματικῶν συναισθήσεων μόνον προτιθέμενον, εἶναι βεβαίως ὑποδεεστέρας φύσεως τῶν ἀνατεινόντων τὴν ψυχὴν εἰς εὐγενοῦς εἰδανικότητος ὕψη, καὶ ἀπορρεόντων οὐχὶ ἐκ παρατηρήσεως τῶν συμπτωμάτων τῆς ὕλης, ἀλλ' ἐξ ἐνθουσιώδους ἐμπνεύσεως τοῦ τεχνίτου· οὐχ ἧττον ὅμως εἶναι ἔργον ἔξοχον εἰς τὸ εἶδός του, καὶ ἀρκοῦν ὅπως περιάψῃ καλλιτεχνικὴν δόξαν εἰς τὴν παραγαγοῦσαν αὐτὸ ἐποχήν. Διὰ τοῦτο σπουδαιότατον εἶναι νὰ ἐρευνηθῇ μέχρι τίνων χρόνων ἐδύνατο ἔτι ἡ τέχνη, ἀφ' οὗ ἤρξατο ἡ παρακμὴ αὐτῆς, νὰ καυχᾶται διὰ τοιούτου εἴδους ἀριστουργήματα.

Καὶ πρῶτον μὲν παρετηρήθη ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν δύο ἐργατῶν αὐτοῦ, Ἀγησάνδρου καὶ Ἀθηνοδώρου, εὑρέθησαν ἐπὶ δύο βάθρων ἐν Ἰταλίᾳ (1), ὡς συνεργαζομένων γλυπτῶν, πατρὸς καὶ υἱοῦ, γράμμασι Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς γεγραμμένα, ὅτι δὲ προσέτι αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται περιέχουσι τὴν λέξιν *ἐποίησε*, ἀντὶ τοῦ τύπου *ἐποίει*, ὃν μετριοφρονέστερον ἐπέγραφον ὄπισθεν συνήθως τοῖς ἰδίοις ἔργοις οἱ τῆς μεγάλης ἐποχῆς καλλιτέχναι. Ἐκ τούτων φυσικῶς ἤθελεν ἐξαχθῇ ὅτι ὁ Λαοκόων ἐγένετο ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Τίτου καὶ διὰ τοὺς οἴκους αὐτοῦ. Τοῦτο τῷ ὄντι ἐπρέσβευσαν μεγάλοι ἀρχαιολόγοι (2), ἀφιχθέντες ἀναγκαίως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τῆς Ἑλλάδος τὰ δυστυχήματα καὶ ἡ ὑποδούλωσις ἐλάχιστον ἔβλαψαν τὴν τέχνην αὐτῆς.

Πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῆς ὑποθέσεως ταύτης καὶ ἄλλους προσθέτουσι λόγους. Τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πλινίου de

(1) C. J. n. 5870, 6133.—(2) Lessing, Laocoon.-Thiersch, Epochen d. bild. Kunst. - Visconti, κτλ.

consilii sententia μεταφράζουσί τινες «*ψήφῳ τοῦ συμβουλίου*», διατεινόμενοι ὅτι τὸ ἰδιαίτερον αὐτοκρατορικὸν συμβούλιον ἀπεφάσισε τὴν ποίησιν τοῦ συμπλέγματος τούτου πρὸς κόσμησιν τῶν ἀνακτόρων.

Μετὰ τὴν παρατεθεῖσαν φράσιν ἐξακολουθεῖ ὁ Πλίνιος λέγων ὅτι «*ὁμοίως ἐπλήρωσαν* (similiter replevere) *τοὺς παλατίους οἴκους δι' ἀξιολόγων ἀγαλμάτων ὁ Κρατερὸς μετὰ τοῦ Πυθοδώρου, κτλ.... καὶ μόνος Ἀφροδίσιος ὁ Τραλλιανός*». Ὡς λοιπὸν πάντες οἱ ἄλλοι οἱ ὑπὸ τοῦ Πλινίου ἀναφερόμενοι, οὕτω καὶ οἱ τρεῖς Ῥόδιοι ἐπλήρωσαν τοὺς οἴκους τοῦ Τίτου, ἤτοι εἰργάσθησαν πρὸς κόσμησιν αὐτῶν. Διότι οἱ ταύτην τὴν γνώμην πρεσβεύοντες λέγουσιν ὅτι τὸ *ὁμοίως* (similiter) δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τοὺς συνεργαζομένους τεχνίτας, ἀφ' οὗ ὁ Πλίνιος ἐπιφέρει καὶ τὸν μόνον ἐργαζόμενον Ἀφροδίσιον, ἀλλ' εἰς τὸ ῥῆμα ἐπλήρωσεν (replevere).

Ὁ Λαοκόων, λέγουσιν ἔτι, κατεσκευάσθη ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἐπὶ τῶν Αὐτοκρατόρων· διότι, ἂν ἦτον ἀρχαιότερον ἔργον Ἑλληνικόν, ὁ Παυσανίας δὲν ἤθελε παρέλθει αὐτὸν ὑπὸ σιωπήν.

Τέλος δὲ διϊσχυρίζονται ὅτι οἱ Ῥόδιοι τεχνῖται ἐμιμήθησαν εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν τὴν ἐν Βιργιλίῳ (1) περιγραφὴν τοῦ θανάτου τοῦ Λαοκόοντος, μακρυνθέντες αὐτῆς μόνον καθ' ὅσον ἀπήτει τοῦτο ἡ ἰδία φύσις τῆς τέχνης αὐτῶν, ἢ τουλάχιστον ὅτι εἶχον ὑπ' ὄψιν οὐχὶ τὸν πρωτότυπον Ἑλληνικὸν μῦθον, ἀλλὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν αὐτοῦ μετάπλασιν, ἣν ἠκολούθησεν ὁ Βιργίλιος.

Κατὰ τοὺς οὕτω σκεπτομένους λοιπὸν ὁ Λαοκόων κατεσκευάσθη ἐν Ῥώμῃ μεταξὺ τῶν ἐτῶν τῆς ἐνθρονίσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Τίτου, ἤτοι ἀπὸ 79—81 μ.Χ., ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει οὐχὶ πρὸ τοῦ 19 π. Χ., ὅτε ἀπέ-

(1) Aen. II, στ. 190 ἑπ.

θανεν ὁ Βιργίλιος καὶ ἐδημοσιεύθη ἡ Αἰνειάς, καὶ ἐπλάσθη ἴσως κατὰ παραγγελίαν Ἀσινίου Πολίωνος, τοῦ φίλου τοῦ Βιργιλίου, ὑπὸ τεχνιτῶν Ῥοδίων, ἐκ τῶν καταφυγόντων εἰς Ῥώμην ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Ῥόδου ὑπὸ Κασσίου, ἐν ἔτει 45 π. Χ., ἢ ὑπὸ τῶν ἀπογόνων αὐτῶν.

Ἀλλ' οἱ λόγοι οὗτοι, καί τοι ὁμοιαλήθεις φαινόμενοι, καὶ ὑπὸ σοφωτάτων ἀνδρῶν προτεινόμενοι, ἐπιδέχονται ὅμως ἀκριβεστέραν ἔρευναν, ἥτις νομίζομεν ὅτι κατὰ μέγα μέρος τοὺς ἐξασθενεῖ.

Καὶ ὡς μὲν πρὸς τὰς ἐν Ἰταλίᾳ εὑρεθείσας ἐπιγραφάς, αὗται, ὡς ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν γραμμάτων, φαίνονται οὐχὶ πρωτότυποι ἀλλ' ἀντιγεγραμμέναι, καὶ πιθανῶς, ὅτε τὰ ἐπ' αὐτῶν ἀγάλματα μετηνέχθησαν εἰς Ἰταλίαν, τὰ πρωτότυπα βάθρα, πρὸς ἀποφυγὴν ματαίας μεταχομίσεως, ἀφέθησαν ἐν Ῥόδῳ. Ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ τοὐλάχιστον εὑρέθη ἐπιγραφὴ χρόνων τῶν διαδόχων, δι' ἧς τιμαὶ ἀποδίδονται καὶ ἀνδριὰς ἐγείρεται εἴς τινα Ἀθηνόδωρον Ἀγησάνδρου, τὸν ἡμέτερον καλλιτέγνην ἀναμφιβόλως· καὶ ἐξ αὐτῆς, ὡς καὶ τῶν ἄλλων δύο, μανθάνομεν ὅτι ἐκ τῶν τριῶν πλαστῶν τοῦ Λαοκόοντος ὁ Ἀθηνόδωρος ἦν υἱὸς τοῦ Ἀγησάνδρου, πιθανῶς δὲ καὶ ὁ Πολύδωρος.

Ὡς δὲ πρὸς τὴν ἔκφρασιν *ἐποίησεν*, εἶναι ἐντελῶς ἀνυπόστατον, ὡς ὑπὸ παμπόλλων ἐπιγραφῶν ἀποδείκνυται, ὅτι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν, καὶ μάλιστα τῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ῥοδίου ἐργαστηρίου, δὲν ἐγίνετο χρῆσις καὶ τοῦ ἀορίστου τοῦ ῥήματος. *Ἐποίει* ἔγραφον ἀληθῶς ὁ Φειδίας καὶ ὁ Ἀπελλῆς ἐκ μετριοφροσύνης, ὡς ῥητῶς περὶ αὐτῶν μαρτυρεῖται, καὶ εἴ τινες ἄλλοι κατὰ ζῆλον ἐκείνων.

Τὸ δὲ de consilii sententia εἶναι μὲν ἀναμφισβητήτως ἡ ἐπίσημος ἔκφρασις ἡ δηλοῦσα τοῦ συμβουλίου τὸ ψήφισμα· ἀλλ' ὅλως ἀδύνατος φαίνεται ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ συμβούλιον, ἔστω καὶ ἰδιαίτερόν τι συμβούλιον αὐτο-

κρατορικὸν, ἤθελε ψηφίσει τὴν ποίησιν τοιούτου μυθικοῦ ἔργου, οὐδεμίαν ἔχον πρὸς τοῦτο εὐλογοφανῆ ἀφορμὴν, καὶ ἐπεμβαῖνον εἰς τὰ τῆς τέχνης, ἧς ζωὴ εἶναι ἡ ἐλευθέρα ἔμπνευσις. Ἠολὺ δὲ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἡ ἔκφρασις ἐκείνη, πλὴν τῆς γνωστῆς ἐπισήμου αὐτῆς χρήσεως, ἐδήλου ἴσως καὶ τὴν συνεννόησιν καὶ συνεργασίαν, καὶ εἰς τοιαύτην ἔννοιαν ὅτι μετεχειρίσθη αὐτὴν ὁ Πλίνιος.

Περὶ δὲ τοῦ ποῦ πρέπει ν' ἀποδοθῇ τὸ *ὁμοίως* (similiter) τῆς ἑτέρας φράσεως τοῦ Πλινίου, τότε μόνον δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἀκριβῆ ἰδέαν, ὅταν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν σειρὰν καὶ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἰδεῶν. Πολλοὶ τεχνῖται, λέγει ὁ συγγραφεὺς, καίτοι ἀξιόλογα ἔργα ποιήσαντες, εἰσὶν ὀλίγον γνωστοὶ, διότι, ὡς ἐκ τῆς συνεργασίας, βλάπτουσιν ἀλλήλων τὴν φήμην, διαιροῦντες αὐτὴν μεταξύ των. Οὕτω συνειργάσθησαν οἱ Ῥόδιοι ἐκεῖνοι τὸν Λαοκόοντα τὸν ἐν τοῖς Ἀνακτόροις τοῦ Τίτου, καὶ *ὁμοίως* ἐπλήρωσαν διὰ τῶν κοινῶν ἔργων αὐτῶν καὶ ἕτεροι καλλιτέχναι οἴκους ἄλλων αὐτοκρατόρων. Ἐνταῦθα δὲ, μετά τινος ἀμελείας περὶ τὴν φράσιν, οὐχὶ ἀσυνήθους εἰς αὐτὸν, παρασυρόμενος ὁ συγγραφεὺς ἐκ τῆς διηγήσεως περὶ τῶν καλλιτεχνῶν ὧν τὰ ἔργα ἐκόσμουν τ' ἀνάκτορα, καὶ ὡς λησμονῶν ὅτι ὑπόθεσις τοῦ λόγου του ἦσαν τὰ ἐκ συνεργασίας παραχθέντα καλλιτεχνήματα, ἀναφέρει καὶ τὸν Ἀφροδίσιον, ὅστις εἶχε μόνος κατασκευάσει ἔξοχόν τι ἔργον κοσμοῦν ἐπίσης τοὺς βασιλικοὺς οἴκους. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ *ἐπλήρουν* (replevere) ἂν θέλωμεν ν' ἀναφέρωμεν τὸ *ὁμοίως*, τὸ ῥῆμα τοῦτο δὲν σημαίνει ἀναγκαίως ὅτι οἱ καλλιτέχναι εἰργάζοντο ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ κοσμήσωσι τ' ἀνάκτορα, ἀλλ' ὅτι τ' ἀνάκτορα ἐκοσμοῦντο διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν, ὡς ἄριστα δύναται νὰ ῥηθῇ περὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, ὅτι οἱ ὑπέρτατοι καλλιτέχναι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐπλήρουν τὸ Βυζάντιον διὰ τῶν ἀριστουργημάτων των.

Ὡς δὲ πρὸς τὸν Παυσανίαν, ἡ σιωπὴ αὐτοῦ περὶ τοῦ Λαοκόοντος οὐδὲν ἀποδεικνύει, οὐ μόνον διότι ὁ συγγραφεὺς οὗτος δὲν περιγράφει τὴν Ῥόδον, οὐδ' ἀναφέρει τὸ ἕβδομον θαῦμα τοῦ κόσμου, τὸν κολοσσὸν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διότι πολὺ πρὸ αὐτοῦ, καὶ ἀπὸ τῶν 45 π. Χ. εἶχον ἤδη μετακομισθῇ εἰς Ῥώμην τῆς Ῥόδου τὰ καλλιτεχνικὰ λάφυρα.

Ὁ δὲ σπουδαιότερος τῶν προτεινομένων λόγων, ὅτι οἱ γλύπται τοῦ Λαοκοόντος ἀπεμιμήθησαν τὴν περιγραφὴν τοῦ Βιργιλίου, καὶ ἠκολούθησαν μορφὴν τοῦ μύθου Ῥωμαϊκὴν καὶ οὐχὶ Ἑλληνικὴν, εἶναι ἄξιος μακροτέρας ἐρεύνης. Ἰδοὺ ἡ ποιητικὴ τοῦ Βιργιλίου περιγραφὴ (1).

«Τούτου δὲ μεῖζον δεινὸν, καὶ πολὺ φρικωδέστερον ἄλλο
ἐπισυμβὰν, τὰς ψυχὰς τῶν δυστήνων ἐτάραξεν αὖθις.
Ὁ Λαοκόων, λαχὼν ἱερεὺς Ποσειδῶνος ἐκλήρου,
ἐπὶ πανδήμου βωμοῦ πελώριον ἔθυε ταῦρον.
Ἀλλ' ἐκ τραχείας Τενέδου ἰδοὺ δι' εὐδίων ὑδάτων
δύο, ὦ φρίκ', ὑπερμέτρους καμπὰς διελίσσοντες ὄφεις,
πρὸς τὰς ἀκτὰς προχωροῦντες ὁμοῦ, διασχίζουν τὸν πόντον.
Ὄρθια αἴρουν τὰ στήθ' εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ ὕπερθεν τούτου
αἱ αἱματώδεις λοφώσεις προέχουν· τὰ μέλη δὲ τ' ἄλλα
ἕλκουτ' ἐντὸς τῆς θαλάσσης· δεινὸν δὲ κυρτοῦνται τὰ νῶτα·
σίζον δ' ἀφρίζει τὸ κῦμα. Ὡς δ' ἔφθασαν ἤδ' εἰς τὴν χέρσον,
οἱ ὀφθαλμοί των πυρίνης χροιᾶς κ' αἱματόβαπτοι ἦσαν,
καὶ τὰ συρίζοντα χείλη μ' εὐκάμπτους παρέλειχον γλώσσας.
Ἔντρομ' ἡμεῖς διεσπάρημεν. Τότ' ἀπ' εὐθείας ἐκεῖνοι
πρὸς Λαοκόοντα δράμουν, καὶ πρῶτον ἑλίσσονται ἄμφω

(1) Ἐκ τῆς ἔτι ἀνεκδότου μεταφράσεως τοῦ I. P. Ῥαγκαβῆ.

περὶ τὰ σώματα ὅλως τῶν δύο του τέκνων πλακέντες,
καὶ ἑνδεκόντες αὐτῶν τὰ τρισάθλια τρώγουσι μέλη.
Εἶτα δ' αὐτὸν, εἰς ἄμυναν σπεύδοντ', ἀρέχοντα δόρυ,
διὰ σπειρῶν συλλαβόντες μεγάλων, ὁμοῦ τὸν συνδέουν.
Δὶς τὰ νεφρά του, καὶ δὶς τὸν αὐχένα του ζώσαντες πέριξ
διὰ τῶν νώτων των, ὕπερθ' ἐξαίρουν τραχήλους καὶ κάρας.
Ὅσον δὲ μᾶλλον ζητεῖ τοὺς δεσμοὺς μὲ τὰς χεῖρας νὰ λύσῃ,
πῦον τὰ στέμματ' αὐτοῦ καὶ μέλας ὡς κατεσπάλου.
Πρὸς τοὺς ἀστέρας δ' ἐγείρει ὁ τάλας κραυγὰς φρικαλέας,
ἀπὸ βωμοῦ τετρωμένος ὡς φεύγων μυκᾶται ὁ ταῦρος,
πέλεκυν ὅταν σφαλέντ' ἀποσείσῃ μακρὰν τοῦ αὐχένος.
Εἰς τοῦ κατ' ἄστυ ναοῦ τῆς σκληρᾶς Τριτωνείας τὰ τείχη
διολισθήσαντες τότε διέφυγον ἄμφω οἱ ὄφεις,
ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῆς, ὑπ' αὐτῆς τὴν ἀσπίδα κρυβέντες».

Μεταξὺ τῆς περιγραφῆς ταύτης καὶ τοῦ προκειμένου συμπλέγματος ὑφίστανται τοσαῦται ὁμοιότητες, ὥστε μετὰ πλείστης πιθανότητος δύναται νὰ ὑποτεθῇ ἢ ὅτι οἱ γλύπται ἐνεπνεύσθησαν ὑπὸ τῶν στίχων τοῦ ποιητοῦ, ἢ καὶ τ' ἀνάπαλιν ὅμως, ὅτι ὁ ποιητὴς, μεταγενέστερος ὤν, ἠθέλησε νὰ περιγράψῃ τὸ γλυπτικὸν ἀριστούργημα εἰς τὰ ἔπη του. Ὅτι δ'ἀφ' ἑτέρου ὑπάρχουσι καὶ οὐκ ὀλίγαι διαφοραὶ, εἶναι ἐπίσης ἀναμφισβήτητον· ἀλλὰ ταύτας οἱ πρόμαχοι μάλιστα τῆς προτεραιότητος τοῦ Βιργιλίου ἐξηγοῦσιν ὡς ἐκ τῆς θεμελιώδους διαφορᾶς ἥτις διακρίνει τὰς δύο τέχνας, τὴν ποίησιν καὶ τὴν γλυπτικήν· διότι ἄλλα ἑκατέρας τὰ ὅρια καὶ οἱ τρόποι. Ἡ μὲν γλυπτικὴ περιλαμβάνει μόνα τὰ εἰς τὴν ὅρασιν, ἡ δὲ ποίησις, πάντα τὰ εἰς τὴν διάνοιαν ὑποπίπτοντα. Ἡ μὲν ἀφορᾷ εἰς τὸ σωματικῶς καλὸν, καὶ διὰ τῆς θέσεως καὶ τοῦ σχήματος ἀντανακλᾷ ἀτελῶς τὴν διάνοιαν καὶ ἀποτυποῖ τῆς πράξεως μίαν στιγμὴν, περιοριζομένη εἰς τὴν ἐν τόπῳ ἔκτασιν καὶ εἰς τὴν τοῦ

χρόνου ἑνότητα· ἡ δὲ, ψυχρὰ μᾶλλον καὶ ἀτελὴς εἰς τῶν μορφῶν τὴν παράστασιν, ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὸ ἠθικῶς ἀγαθὸν, ἐμβαθύνει εἰς τὴν διάνοιαν, καὶ διὰ τοῦ χρόνου ἀκωλύτως φερομένη, καὶ τὸ παρελθὸν ὁμοῦ καὶ τὸ μέλλον, τὸ προσεχὲς καὶ τὸ ἀφεστὸς εἰς ἐπικουρίαν καλοῦσα, ἀναπτύσσει, ποικίλλει καὶ δικαιολογεῖ τὰς εἰκόνας της. Ἡ ποίησις ἄρα ἔχει τὸ στάδιον πολὺ τῆς πλαστικῆς εὐρύτερον, δύναται πολλὰ εἰς ἐκείνην ἀνέφικτα, πολλῶν περιορισμῶν ἐστὶν ἀπηλλαγμένη εἰς οὓς ἐκείνη ἀναγκαίως ὑπόκειται, ὡς πρὸς ἓν δὲ καὶ μόνον ἐλαττοῦται αὐτῆς, καὶ ματαιοπονεῖ ἀνθαμιλλωμένη, ὡς πρὸς τὴν τοῦ σχήματος διατύπωσιν.

Ἡ ἐνδόμυχος αὕτη διαφορὰ τῆς φύσεως τῶν δύο τεχνῶν δύναται ἑπομένως νὰ δικαιολογήσῃ καὶ τὴν ἀνακαλυπτομένην εἰς τὰ προϊόντα αὐτῶν, καίτοι ὑποτιθέμενα ἀλλήλων ἀντίγραφα. Καὶ ἐπειδὴ ἡ γλυπτικὴ ἔχει στενώτερον τὸν κύκλον τῶν ὁρίων αὐτῆς, καὶ ὀλιγωτέραν τὴν ἄνεσιν, διὰ τοῦτο εὐεξήγητον μᾶλλον εἶναι, αὐτὴ, ὅταν ἀντιγράφῃ τὴν ποίησιν, νὰ μὴ παρακολουθῇ αὐτὴν κατὰ πόδας, ὡς μὴ τολμῶσα πᾶν ὅ,τι ἐκείνη τολμᾷ, καὶ ὀφείλουσα εἰς μίαν στιγμὴν καὶ εἰς μίαν θέσιν νὰ συγκεντρώσῃ πᾶν στοιχεῖον εὐρυθμίας καὶ καλλονῆς. Οὕτως, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ γλύπται τοῦ Λαοκόοντος πρότυπον τοῦ ἔργου αὐτῶν εἶχον τοῦ Βιργιλίου τὴν περιγραφὴν, ὤφειλον ἀναγκαίως νὰ μακρυνθῶσιν αὐτῆς ὅπου λέγει ὅτι οἱ ὄφεις ἔφαγον πρῶτον τὰ παιδία καὶ μετὰ ταῦτα ὥρμησαν κατὰ τοῦ πατρὸς, διότι ἡ γλυπτικὴ ὀφείλει νὰ συνάψῃ τὴν ὅλην εἰκόνα ἐν ἑνότητι χρόνου· καὶ πάλιν ἂν οἱ γλύπται ἐποίουν τοὺς ὄφεις σφίγκοντας τοῦ Λαοκόοντος τὰ νεφρὰ καὶ τὸν τράχηλον, καὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὑπὲρ τὴν κεφαλήν του ἐξαίροντας, θὰ παρίστων ἄσχημον εἰκόνα ὡς πρὸς τὸ γενικὸν αὐτῆς διάγραμμα, καὶ πᾶν τὸ τῶν μυόνων σύστημα τοῦ πρωτίστου προσώπου οὕτως ἐξοι-

δαινόμενον καὶ ἠλλοιωμένον, ὥστε ἡ παράστασις θὰ ἦν τερατώδης, καὶ ἀναξία τῆς ὑγιοῦς τέχνης· ὁμοίως ἀτερπὲς καὶ βδελυρὸν θὰ ἦν τὸ θέαμα τοῦ πύου καὶ τοῦ ἰοῦ, κατασπιλούντων τὰ στέμματα. Οἱ γλύπται ἄρα, πιστοὶ μένοντες εἰς τὸ μέρος τῆς περιγραφῆς τὸ ἐφικτὸν εἰς τὴν τέχνην αὐτῶν, ἐνεωτέρισαν ἀναγκαίως ὡς πρὸς τὸ ὑπεκφεῦγον τὰ ὅρια αὐτῆς, ἢ τὸ ἀντιμαχόμενον πρὸς τὸ πρώτιστον αὐτῆς πρόβλημα, τὴν παράστασιν τοῦ καλοῦ.

Ἄλλως βεβαίως θὰ εἶχεν ἂν, προηγηθέντων τῶν γλυπτῶν, ὁ Βιργίλιος προὐτίθετο ν' ἀντιγράψῃ τὸ ἔργον αὐτῶν. Ἡ ποίησις, δυναμένη τὸ πλέον, δύναται καὶ τὸ ἔλαττον, καὶ οὐδὲν θὰ τὴν ἐκώλυε νὰ μείνῃ πιστὴ εἰς τὸν προκείμενον τύπον, διὰ τῆς ποικίλης αὐτῆς γλυφίδος προσπαθοῦσα ν' ἀπομιμηθῇ πανομοίως πᾶσαν τὴν καθαρὰν αὐτοῦ καλλονήν. Ὅτε ἐν 1506 εὑρέθη τὸ σύμπλεγμα τοῦ Λαοκόοντος, ὁ ἐκ Μοδένης Καρδινάλιος Σανδολέτος ἔγραψε Λατινιστὶ ἔμμετρον αὐτοῦ περιγραφὴν ἀκριβεστάτην καὶ ὡραιοτάτην, καὶ τοῦτο ἐδύνατο νὰ πράξῃ βεβαίως, καὶ ἤθελε πράξει ὁ Βιργίλιος, ἂν ἡ πρόθεσις αὐτοῦ ἦν ν' ἀντιγράψῃ τὸ ἄγαλμα. Ἀλλ' ἐνταῦθα νομίζομεν ὅτι ἔγκειται ἡ ἀληθὴς τοῦ ζητήματος λύσις, εἰς τὸ ὅτι ὁ δαιμόνιος ἐποποιὸς οὐδεμίαν εἶχεν ἀνάγκην καὶ πιθανῶς οὐδὲ πρόθεσιν τῆς τοιαύτης δουλικῆς ἀντιγραφῆς. Ἐκ τοῦ ἀριστουργήματος τῶν Ῥοδίων ἐμπνευσθείς, περιέλαβε μὲν τὴν γενικὴν αὐτοῦ ἰδέαν ἐν τῇ ὡραίᾳ περιγραφῇ του, ἀλλ' ὡς ποιητὴς μεγαλοφυὴς, γνωρίζων τ' ἀμοιβαῖα ὅρια τῶν τεχνῶν, καὶ μὴ ἀγνοῶν ὅτι ἡ εἰκών του ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ μένῃ κατωτέρα τῆς γλυπτικῆς κατὰ τὸ ὑλικὸν κάλλος, τὸ ὑπέρτατον τοῦτο τῆς εἰκαστικῆς τέχνης προνόμιον, ἐνίσχυσε τὸ διάγραμμά του διὰ δραστηρίων ἐκφράσεων, αἵτινες εἰς τὸν γλύπτην δὲν ἐπετρέποντο. Οὗτος ὁ λόγος, καὶ οὐχὶ ἡ τοῦ ποιητοῦ προτεραιότης

νομίζομεν ὅτι φυσικώτατα ἐξηγεῖ τὰς μεταξὺ τῶν δύο εἰκόνων ὑφισταμένας διαφοράς.

Ἡ δὲ ἰδέα ὅτι τὸ σύμπλεγμα κατεσκευάσθη κατὰ τὸν Ῥωμαϊκὸν τύπον τοῦ μύθου, διαφέροντα ὅθεν τοῦ Ἑλληνικοῦ, φαίνεται ἐντελῶς ἐσφαλμένη. Λέγουσιν ὅτι ὁ Ἕλλην Λυκόφρων, ἀκμάζων τρεῖς πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδας, φαίνεται ἕνα μόνον ὄφιν γνωρίζων, μόνους τοὺς παῖδας φαγόντα· διότι λέγει (1)· «*Καὶ παιδόβροτος πόρκεως νήσους διπλᾶς*»· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Κόϊντος ὁ Σμυρναῖος, ὁ ἐπιλεγόμενος Καλαβρὸς, ποιητὴς τῆς τετάρτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ὅτι ἐν τοῖς «Παραλειπομένοις τοῦ Ὁμήρου» τοὺς παῖδας μόνους λέγει σπαραχθέντας, τὸν δὲ πατέρα τυφλωθέντα πρὸ τούτου, καὶ ἀδυνατοῦντα νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειάν των. Καὶ τοῦτο μὲν ἀληθὲς, ἀλλ' ὡς πρὸς ἄλλα μέρη τῆς διηγήσεως αὐτοὶ οὗτοι οἱ δύο ποιηταὶ, οἱ ὑποτιθέμενοι ὅτι διηγοῦνται τὸν μῦθον ὑπὸ τὸν Ἑλληνικὸν αὐτοῦ τύπον, διαφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους· διότι καὶ ὁ Κόϊντος δύο παραδέχεται ὄφεις, ὡς ὁ Βιργίλιος καὶ ὡς οἱ γλύπται· προσέτι δ' ἐν Πετρονίῳ ἐξηγῶν τις εἰκόνα τῆς ἁλώσεως τῆς Τρῳάδος κειμένην ὅθεν ἐν τῇ πινακοθήκῃ τῆς Νεαπόλεως μεταξὺ ἄλλων τοῦ Ζεύξιδος καὶ τοῦ Ἀπελλοῦς, ἆρα ἐντελῶς Ἑλληνικὴν, ἀναφέρει ἐν αὐτῇ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Λαοκόοντος ἀπαραλλάκτως ὡς ἐκτίθεται ὑπὸ Βιργιλίου· ἀλλ' ἴσως δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ὅλη περιγραφὴ εἶναι ἐπιτετηδευμένη μόνον μίμησις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ἔπους. Τὸν μῦθον τοῦ Λαοκόοντος Ἕλληνες διάφοροι ἔγραψαν, ὁ Σοφοκλῆς εἰς τραγῳδίαν, καὶ πιθανῶς οἱ Ὁμηρίδαι ἢ κυκλικοὶ ποιηταὶ, Ἀρετῖνος ὁ Μιλήσιος, ὁ ποιήσας Ἰλίου πέρσιν, καὶ Λέσχης ὁ Λέσβιος, ὁ γράψας τὴν μικρὰν Ἰλιάδα. Ἀλλὰ πῶς οὗτοι ἐπραγματεύθησαν αὐτὸν, μᾶς εἶναι ὅλως ἄγνω-

(1) Λυκόφρ. Κασσάνδρ.

στον. Ὁ Μακρόβιος ὅμως (1) ῥητῶς λέγει ὅτι ὅλον το Β'. ᾄσμα τῆς Αἰνειάδος ἦν μετάφρασις, κατὰ λέξιν σχεδὸν (præne ad verbum), Ἕλληνός τινος ποιητοῦ, τοῦ Πεισάνδρου, οὗ ἀγνοεῖται ἡ ἐποχὴ, καὶ τοῦτο ὅτι ἦν καὶ τοῖς παιδίοις γνωστὸν (et pueris decantata). Μεταξὺ τῆς διηγήσεως τοῦ Κοίντου καὶ τῆς τοῦ Βιργιλίου ὑπάρχουσι τῷ ὄντι διαφοραὶ, ἀλλ' οὐχὶ τοιαῦται ὥστε νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ μὲν ἐξέθετε τὸν Ἑλληνικὸν μῦθον, ὁ δὲ τὸν Ῥωμαϊκὸν, ὃν δῆθεν ἠκολούθησαν καὶ οἱ γλύπται. Φαίνονται δὲ μᾶλλον προκύψασαι ἐκ φιλοτιμίας τοῦ Σμυρναίου ποιητοῦ, ὅπως μὴ ἐλεγχθῇ δουλικὸς τοῦ Βιργιλίου μεταφραστής. Αἱ τοιαῦται αὐτοῦ προσπάθειαι εἰσὶ διαφανέσταται, καὶ οὐχὶ λίαν ἐπιτυχεῖς, ἀποδεικνύουσαι μᾶλλον ὅ,τι προσπαθεῖ ν' ἀποκρύψῃ, ὡς πρόδηλον γίνεται ἐκ τῶν ἑπομένων παραδειγμάτων·

Ἐν Βιργιλίῳ ὁ Σίνων παρίσταται ἔντρομος·

Prosequitur pavitans et ficto pectore fatur.

Ὁ δὲ Κόϊντος (2) νομίζει ὅτι ὑπεκφεύγει τὸν ἔλεγχον τῆς δουλικῆς μιμήσεως, τὸ αὐτὸ λέγων ἀποφατικῶς·

«Ὡς φάτο κερδοσύνεσσι, καὶ οὐ κάμεν ἄλγεσι θυμόν».

Ὁ Βιργίλιος εἰσάγει τὸ τῶν ὄφεων ἐπεισόδιον οὕτω·

Hic aliud majus miseris.

Ὁ δὲ Κόϊντος·

«Τῷ δ' ἔτι κύντερον ἄλλο.

Φέρει δ' οὗτος τοὺς ὄφεις οὐχὶ ἐκ Τενέδου, ἀλλ', ὡς ὁ Λυκόφρων, ἐκ Καλυδνῶν *(νήσους διπλᾶς)*.

Ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς γράφει·

Fit sonitus spumante salo.

(1) Saturn. V, 2.— (2) IB, 444.

Ὁ δ' Ἕλλην·

«Ἐπεσμαράγησε δὲ πόντος
νησσομένων».

Ἐκεῖνος·

Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.

Οὗτος δέ·

«Τοὶ δὲ φέροντο, δεινὸν λιχμώοντες,
θίγοντες βλοσυροῖσι γενείασι λοιγὸν ὀδόντων».

Ὁ Βιργίλιος περιγράφει οὕτω τὸν φόβον τῶν Τρώων·

Diffugimus visu exsangues.

Ὁ δὲ Κόϊντος·

«Οὐδέ τις αἴζεων, οὐδ' εἰ μέγας ἔντροπος
ἦν, μεῖναι ἔτλα».

Παρὰ Βιργιλίῳ ἀφ' οὗ εἰσῆλθεν ὁ ἵππος·

Circum pueri, innuptæ que puellæ
saera canunt.

Παρὰ δὲ Κοίντῳ·

«Τρῳάδες πᾶσαι δὲ περισταδὸν εἰσορόωσαι
θάμασσον ὄμβριμον ἔργον».

Αὐτὴν δὲ τὴν περιγραφὴν τῆς σκηνῆς ἐκτίθησιν ὁ Κόϊντος ὡς ἕπεται·

«Οἱ δὲ οἱ υἷας, ἐποτρομέοντας ὄλεθρον,
ἀμφοτέρους ὁλοῇσι ἀνηρείψαντο γένυσσι,
πατρὶ φίλῳ ὀρέγοντι ἑὰς χεῖρας».

Ὁ Κόϊντος λοιπὸν μετέφρασε τὸν Βιργίλιον, ἐκ προθέσεως, μόνον ὅσον ἐδύνατο ἀποσείων τῆς μεταφράσεως τὰ δεσμὰ, ὡς ὁ Βιργίλιος μετέφρασε τὸν Πείσανδρον, καὶ οὐδὲν ἀποδεικνύει διαφορὰν μύθου Ἑλληνικοῦ καὶ Ῥωμαϊκοῦ, οὐδὲν ἑπομένως κυροῖ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οἱ Ῥόδιοι κατὰ τὸν Ῥωμαϊκὸν μῦθον πλάσαντες τὸ ἔργον

δευτέρα γυνὴ Λύκου τοῦ βασιλέως τῶν Θηβῶν, ζηλοτυποῦσα κατ' Ἀντιόπης, τῆς ἀνεψιᾶς καὶ πρώτης γυναικὸς αὐτοῦ, εἶχεν αὐτὴν κατάκλειστον καὶ τὴν ἐτυράννει. Ἀλλ' οἱ ἐκ τοῦ Διὸς υἱοὶ τῆς Ἀντιόπης Ἀμφίων καὶ Ζῆθος, συλλαβόντες τὴν Δίρκην ἐν μέσῳ Βακχικῆς ἑορτῆς ἐπὶ τοῦ Κιθαιρῶνος, φοβερὰν ἐπέβαλον αὐτῇ ποινήν, προσδέσαντες αὐτὴν εἰς κέρατα ταύρου ἀγρίου. Οὕτω φονεύσαντες αὐτήν, τὴν ἔρριψαν εἰς τὴν περὶ τὰς Θήβας πηγήν, τὴν ἀπ' αὐτῆς ἐπονομασθεῖσαν.

Ἐπὶ Πάπα Παύλου τοῦ Γ'. (1234—49) ἀνευρέθη ἐν Ῥώμῃ κατὰ τοὺς Λουτρῶνας τοῦ Καρακάλα σύμπλεγμα περὶ οὗ οὐδεμία δύναται νὰ ὑφίσταται ἀμφιβολία, ὅτι εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ πρωτότυπον ὑπὸ τοῦ Πλινίου ἀναφερόμενον (Πίν. ΙΔ, 2). Μετενεχθὲν δ' εἰς Νεάπολιν, διατηρεῖται τὸ σύμπλεγμα ἤδη ἐν τῷ Βουρβωνικῷ μουσείῳ. Εἶναι δ' ἡ παράστασις αὐτοῦ δραματικωτάτη καὶ καταπληκτικὴ διὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἀληθείας καὶ διὰ τὴν ζωηρότητα. Ἡ βάσις εἶναι αὐτὸς ὁ Κιθαιρών, χαρακτηριζόμενος ὑπὸ τοῦ τραχέος ἐδάφους καὶ τῶν ἀποτόμων βράχων, εἰς οὓς ἐν βραχεῖ θέλει συντριβῇ τὸ ὡραῖον σῶμα τῆς Δίρκης, καὶ ὑπὸ τῶν ἐν μέσῳ αὐτῶν διαιτωμένων θηρίων. Τὸ φοβερὸν δρᾶμα συμβαίνει ἐν ὥρᾳ βακχικῆς ἑορτῆς, ὡς ἐμφαίνουσιν οἱ κατὰ γῆς κείμενοι στέφανοι καὶ ὁ βακχικῶς ἐστεφανωμένος μικρὸς ποιμήν, ὅστις ἐν παρέργου μέρει εἰς τὴν γωνίαν καθήμενος, γίνεται θεατὴς τῆς βαρβάρου ποινῆς. Τὸ πρόσωπον καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἐμφαίνουσι πλήρη ἀπάθειαν, ἀλλὰ τοῦτο διότι παρίσταται οὗτος ἐνταῦθα ὡς σύμβολον μᾶλλον τῆς τελετῆς καὶ τοῦ χώρου ἢ ὡς τοῦ δράματος πρόσωπον, καὶ οἱ γλύπται ἤθελον ν' ἀποφύγωσι μὴ περισπασθῇ πρὸς αὐτὸν ἡ προσοχὴ ἀπὸ τοῦ κυρίου συμπλέγματος. Τοῦτο δὲ παριστᾷ τὸν Ἀμφίωνα, διακρινόμενον δια τῆς λύρας ἥτις κεῖται παρ' αὐτὸν κατὰ γῆς, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ζῆθον, συλλαβόντας

αὐτῶν, εἰσὶ σύγχρονοι τῶν αὐτοκρατόρων. Τὸ ἀληθὲς ἑπομένως κριτήριον περὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ συμπλέγματος συνίσταται εἰς τὴν ἐντέλειαν αὐτοῦ, πρὸς ἣν οὐδὲν τῶν ἀποδεδειγμένων Ῥωμαϊκῶν ἔργων ἀμιλλᾶται ὡς πρὸς τὸν ῥυθμὸν καὶ τὴν ἔκφρασιν, ἐντελῶς συμφωνοῦσαν πρὸς ὅσα ἐκ τῶν προτέρων εἰκάζομεν καὶ πρὸς ὅσα ἠξεύρομεν περὶ τοῦ Ῥοδίου ἐργαστηρίου. Ἡ πιθανωτέρα ἄρα ὑπόθεσις εἶναι ὅτι τὸ ἀριστούργημα τοῦτο, ποιηθὲν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ῥόδου, μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον, μετεκομίσθη εἰς Ῥώμην ἐπὶ τῆς πορθήσεως τῆς νήσου, εἰς ἣν φαίνεται ὅτι κατελείφθη καὶ τὸ βάθρον αὐτοῦ, διότι ἐν Ῥώμῃ εὑρέθη ἄνευ ἐπιγραφῆς· καὶ ὅτι ὁ σύγχρονος τῆς ἁλώσεως τῆς Ῥόδου Βιργίλιος, ἰδὼν αὐτὸ ἐν πάσῃ του τῇ λαμπρότητι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 45 καὶ 19 π. Χ. ἐνεπνεύσθη ὑπ' αὐτοῦ τὴν περιγραφὴν ἐκείνην τοῦ Β'. ᾄσματος.

Ἀναμφισβήτητος δὲ τῆς τοιαύτης καταγωγῆς τοῦ συμπλέγματος τούτου ἀπόδειξις μᾶς φαίνεται καὶ ἕτερόν τι ἔργον τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, συγγενέστατον καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ κατὰ τὴν ἐργασίαν πρὸς τὸν Λαοκόοντα, περὶ οὗ εἶναι θετικῶς γνωστὸν ὅτι ἐκ Ῥόδου μετεκομίσθη εἰς Ῥώμην. Εἶναι δὲ τοῦτο ὁ λεγόμενος Φαρνέσιος Ταῦρος.

Ὁ Πλίνιος (1) λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος καὶ ὁ Ταυρίσκος, δύο τεχνῖται, ὧν τὸν δεύτερον λέγει Τραλλιανόν (ἐκ Τράλλεων τῆς Λυκίας), τὸν δ' ἕτερον συγγενῆ αὐτοῦ, ἐποίησαν ὁμοῦ «*τὸν Ζῆθον καὶ τὸν Ἀμφίονα, καὶ τὴν Δίρκην, καὶ τὸν Ταῦρον, καὶ τὸ σχοινίον, ἐξ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο μετεκομίσθη ἐκ Ῥόδου εἰς Ῥώμην*». Ὁ δὲ μῦθος, ὃν ὁ Πλίνιος διὰ τῶν λέξεων τούτων αἰνίττεται, εἶναι, ὡς διηγεῖται αὐτὸν ὁ Ἀπολλόδωρος (2), ὁ ἑξῆς· Δίρκη, ἡ

(1) Pl. 35, 4, 10.— (2) Γ, 5.

τὴν Δίρκην, καὶ σύροντας αὐτὴν πρὸς τὸν ἀδάμαστον ταῦρον, εἰς οὗ τὰ κέρατα προσδέουσι τὸ σχοινίον. Ὁ Ἀμφίων κυρίως προσπαθεῖ νὰ καθέξῃ τὸ ζῶον, ἡ δὲ Δίρκη, συρομένη ὑπὸ τοῦ Ζήθου, οὗ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ἐκράτει τὴν κόμην της πιθανῶς, καὶ κακῶς συνεπληρώθη ὡς κρατοῦσα καὶ αὐτὴ τὸ σχοινίον, πρὸς τὸν Ἀμφίωνα στρέφει ἱκετικὰ βλέμματα, ὡς μᾶλλον ἐλπίζουσα εἰς τοῦ ποιητοῦ τὴν τρυφερωτέραν καρδίαν. Ὀπίσω δὲ τοῦ Ἀμφίωνος ἵσταται ἡ Ἀντιόπη, αὐστηρὰ καὶ ἀπαθὴς μάρτυς τῆς διδομένης αὐτῇ ἐκδικήσεως.

Καὶ ἐπὶ Καρακάλα μὲν εἶχεν ὑποστῆ τὸ σύμπλεγμα τοῦτο διαφόρους ἐπισκευάς· ὅταν ὅμως ἀνευρέθη, ἦν αὖθις λίαν ἠκρωτηριασμένον, καὶ εἰς πολλὰ μέρη συνεπληρώθη ἐπίτυχῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ὁ Βιγκελμάννος θεωρεῖ ὡς μεταγενέστερα τὸ ἄνω τμῆμα τῆς Δίρκης, καὶ τὴν Ἀντιόπην, ἧς ὅμως μέρος ἀπεδείχθη μετὰ ταῦτα ὅτι εἶναι γνησίως ἀρχαῖον. Ὅλως δὲ νέα εἰσὶν ἡ κεφαλὴ τῆς Ἀντιόπης, αἱ τῶν δύο μειρακίων, τοῦ Ζήθου πάντα πλὴν τοῦ κορμοῦ, τοῦ Ἀμφίωνος ὁ εἷς ποῦς, τοῦ ταύρου οἱ πόδες, ἡ οὐρά, τὰ ὦτα καὶ τὸ ἓν κέρας, καὶ τὸ σχοινίον πλὴν τοῦ περὶ τὰ κέρατα.

Προϊὸν ἀπολεσθείσης τραγῳδίας τοῦ Εὐριπίδου, ὡς ὁ Λαοκόων προέκυψεν ἐκ τραγῳδίας τοῦ Σοφοκλέους, ἦν, ὡς ἐκεῖνος, ἡ ἀπολίθωσις τῆς καιριωτάτης στιγμῆς εἰς τοῦ δράματος τὴν καταστροφήν, ὁμοίως οὔτε προπαρασκευὴν οὐδ' ἐξήγησιν τῆς φρικτῆς θέσεως περιέχον, πλὴν τῆς παρουσίας τῆς Ἀντιόπης, ἥτις, τὸν χορὸν περίπου τῶν ἀρχαίων δραμάτων ἀναπληροῦσα, ἀναμιμνήσκει διὰ μόνης τῆς ἐμφανίσεώς της ὅτι τὸ τελούμενον εἶναι φοβερὰ ἀντεκδίκησις, καὶ οὐχὶ ἄσκοπος καὶ θηριώδης ὠμότης. Ὡς δὲ τὸ ἕτερον σύμπλεγμα, οὕτω καὶ αὐτό, ἠθικὴν μὲν ἰδέαν δὲν διεγείρει, ἀλλ' ἐμπνέει ὑπέρτατον οἶκτον, οὗ ὅμως τὴν ὀξύτητα μετριάζει ἐν-

ταῦθα καὶ ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὴν ἀνδρείαν τῶν νέων, δαμαζόντων τὸν ἀτίθασσον ταῦρον.

Ὅτι δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις μεγάλως ἐξετιμᾶτο τὸ ἔργον τοῦτο, ἀποδεικνύουσιν αἱ γενόμεναι μιμήσεις αὐτοῦ. Εἰς τὸν ναὸν ὃν Ἄτταλος ὁ Β'. ἀνήγειρεν ἐν Κυζίκῳ εἰς τιμὴν τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἀπολλωνίδος (περὶ Ὀλυμ. 155, γ'.), 19 ἐκ τῶν κιόνων ἐκοσμοῦντο, ὡς εἴπομεν (σελ. 501), διὰ στυλοπιναξίων, ὧν αἱ γλυπτικαὶ παραστάσεις ἀνεφέροντο εἰς ἔργα υἱϊκῆς εὐσεβείας, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐπιγραμμάτων σωζομένων καὶ περιγραφόντων αὐτάς. Ἐφ' ἑνὸς ἐξ αὐτῶν παρίστατο ὁ Διόνυσος φέρων τὴν Σεμέλην εἰς τὸν Ὄλυμπον· ἐπὶ ἄλλου ὁ Ἡρακλῆς τὴν Ἀλκμήνην εἰς τὰ Ἠλύσια, καὶ συνοικίζων αὐτὴν τῷ Ῥαδαμάνθει· ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἄρτεμις φονεύοντες τὸν Πύθωνα, τὸν φοβίσαντα τὴν Λητώ· ὁ Κλέοβις καὶ ὁ Βίτων· ὁ Ῥῶμος καὶ ὁ Ῥωμύλος, καὶ ἄλλα ὁμοίαν ἔχοντα ἠθικὴν σημασίαν. Ἐφ' ἑνὸς τέλος παρίστατο ὁ Ζῆθος καὶ ὁ Ἀμφίων. Ὅτι δ' ἡ παράστασις ἐκείνη ἦν ἀντίγραφον τοῦ τεχνουργήματος τῶν Τραλλιανῶν γλυπτῶν, ἀποδείκνυται ἐναργέστατα ἐκ τοῦ ἑπομένου ἐπιγράμματος (1)·

Ἀμφίων καὶ Ζῆθε, δύο σκυλακεύματε, Δίρκην
κτείνατε τήνδ', ὀλέτην ματέρος Ἀντιόπας,
δέσμιον ἣν πάρος εἶχε διὰ ζηλήμονα μῆνιν,
νῦν δ' ἱκέτις αὐτὴ λίσσετ' ὀδυρομένη.
Ἄγε, καὶ ἐκ ταύροιο καθάπτετε δίπλακα σειρὴν
ὄφρα δέμας σύρῃ τῆς δε κατὰ ξυλόχου.

Καὶ ἐπὶ νομίσματος δὲ τῶν Θυατηρινῶν, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου κοπέντος, φαίνεται τοῦ αὐτοῦ ἔργου ἀντίγραφον (2), ὡς καὶ ἐπὶ δακτυλιο-

(1) Ἀνθ. Παλ. Γ, 7. — (2) DENK. 215, 6. - Eckh. Num. anecd. T. 6, 15. n. 1.

λίθου, παριστῶντος ὅμως αὐτὸ κατ' ἐλευθέραν μίμησιν(1).

Ἀλλὰ καὶ ἐν γένει ὅπου μόνον ἐπροστατεύετο, ἔθαλλε κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸν ῥυθμὸν τῆς ἐποχῆς ἡ εἰσέτι πᾶσαν αὐτῆς τὴν ζωτικότητα μὴ ἀπολέσασα τέχνη. Οὕτως ὑπὸ τοὺς φιλοκάλους Ἀτταλίδας ἐμορφώθη λόγου ἄξιον γλυπτικὸν ἐργαστήριον ἐν Περγάμῳ, περὶ Ὀλυμ. 125—135, καὶ ἐν αὐτῷ ἀνεδείχθη τεχνίτης περίφημος ὁ Πυρόμαχος, ὁ κοσμήσας τὸ ἐν Περγάμῳ μεγαλοπρεπὲς ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ (2) δι' ἀγάλματος τοῦ Θεοῦ «περιττῶς κατεσκευασμένου», κατὰ Πολύβιον (3), ὅστις ὅμως τὸν τεχνίτην ἐσφαλμένως καλεῖ Φυλόμαχον. Εἰ δὲ καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐπισήμων καλλιτεχνῶν εἶχον ἐργασθῆ ἀγάλματα Ἀσκληπιοῦ θαυμαστὰ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ τοῦ Πυρομάχου ἦν πρωτότυπος διάπλασις τῆς μορφῆς τοῦ Θεοῦ, διότι μεγάλα ἐπ' αὐτῷ φρονοῦντες οἱ Περγαμηνοί, παρίστων τὸν τύπον αὐτοῦ ἐπὶ τῶν νομισμάτων των (4), μετὰ τῆς Ὑγιείας καὶ τοῦ μικροῦ Τελεσφόρου, δύο προσώπων ἅτινα ἴσως ὁ Πυρόμαχος εἶχε παραστήσει ἐν συμπλέγματι μετὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπάρχει ἄγαλμα Ἀσκληπιοῦ ἀπαράλλακτον πρὸς τὸν τύπον τῶν νομισμάτων (5), παριστῶν τὸν Θεὸν ἑστῶτα, ἐμβριθῆ τὴν μορφὴν ὡς τὸν Δία περίπου, ἀλλὰ προσηνέστερον καὶ πως ἀνθρωπινώτερον', εἰς τὴν δεξιὰν ἔχοντα ῥάβδον, ἐφ' ἧς ἀνελίσσεται ὄφις, τὴν δ' ἀριστερὰν κάμπτοντα καὶ στηρίζοντα εἰς τὴν ὀσφὺν, καὶ περιβεβλημένον ἱμάτιον καταλεῖπον τὸ ἄνω σῶμα

(1) DENK. 251, C. - Milling. Gal. mythol. Pl. 140, n. 514. — (2) Διόδ. σ. 528. — (3) ΑΒ, 25, 4. — (4) DENK. 219, b. — (5) Αὐτ. 219, a. (Gal. Real. d. Firenz. Ser. IV, Vol. I, Tv. 27). Γύψινον ἀντίτυπον αὐτοῦ κοσμεῖ τὸ πρόσωπον τοῦ ἐν Ἀθ. στρατιωτ. νοσοκομείου.

καὶ τὸν δεξιὸν ὦμον γυμνόν, πλουσίως δὲ πτυσσόμενον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο δύναται εἰκότως νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἔργον ἢ ἀντίγραφον τοῦ ἔργου τοῦ Πυρομάχου.

Ὁ αὐτὸς δὲ καλλιτέχνης, μετὰ καὶ ἄλλων συνεργατῶν (τοῦ Ἰσιγόνου, τοῦ Στρατονίκου καὶ τοῦ Ἀντιγόνου), κατεσκεύασε ποικίλα συμπλέγματα παριστῶντα τὴν κατὰ Κελτῶν ἢ Γαλατῶν ἐν Μυσίᾳ νίκην Ἀττάλου τοῦ Α'. (Ὀλυμ. 125), καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, Εὐμένους τοῦ Β'. (Ὀλυμ. 135). Ἀντίτυπα τῶν ἔργων τούτων, καὶ ἄλλα προϊόντα συγχρόνως τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, ἴσως καὶ τῶν αὐτῶν τεχνιτῶν, ἐδωρήσατο Ἄτταλος ὁ Β', ἀδελφὸς τοῦ Εὐμένους, εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐτέθησαν κατὰ τὸ χεῖλος τοῦ νοτίου τείχους τῆς Ἀκροπόλεως. Περὶ αὐτῶν λέγει ὁ Παυσανίας (1): *Πρὸς δὲ τῷ τείχει τῷ νοτίῳ, γιγάντων, οἳ ἐπὶ Θρᾴκην ποτὲ καὶ τὸν Ἰσθμὸν τῆς Παλλήνης ᾤκησαν, τούτων τὸν λεγόμενον πόλεμον, καὶ μάχην πρὸς Ἀμαζόνας Ἀθηναίων, καὶ τὸ Μαραθῶνι πρὸς Μήδους ἔργον, καὶ Γαλατῶν τὴν ἐν Μυσίᾳ φθορὰν ἀνέθηκεν Ἄτταλος, ὅσον γε δύο πηχῶν ἕκαστον.* Καὶ διὰ τὸ μικρὸν αὐτῶν τριποδιαῖον ὕψος, καὶ διὰ τὴν θέσιν εἰς ἣν ἀνέκειντο, ἐδύνατο νὰ ὑπολη φθῇ ὅτι ἦσαν ταῦτα ἀνάγλυφα· ἀλλὰ τὸ ἐναντίον δεικνύει ἡ διήγησις τοῦ Πλουτάρχου (2), καθ' ἣν θύελλα κατέῤῥιψεν εἰς τὸ Θέατρον, τὸ ὑποκείμενον τῷ νοτίῳ τείχει, τὸν Διόνυσον τῆς Γιγαντομαχίας. Ἐκ τούτου ἄρα φαίνεται ὅτι ἦσαν ταῦτα *σκολιὰ ἔργα*, ἐκ πολλοῦ ἀριθμοῦ ἀγαλμάτων βεβαίως συγκείμενα· διότι, ὡς ὁ Διόνυσος, οὕτω παρῆσαν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν Γιγαντομαχίαν καὶ οἱ λοιποί, οἱ μαχιμώτεροι μάλιστα τῶν Θεῶν, ὅσοι λέγονται αὐτῆς μετασχόντες, ἐν δια-

(1) Α, 25.— (2) Ἀντων. 60.

φόροις συμπλέγμασι μετὰ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, ὡς καὶ αἱ τρεῖς ἄλλαι συνθέσεις ἔπρεπεν ἀνάλογον νὰ ἔχωσι τὴν ἀνάπτυξιν. Οὐδ' ὁ Παυσανίας, οὐδ' ὁ Πλούταρχος λέγει ἂν τὰ ἐν Ἀθήναις ἀνακείμενα ταῦτα ἔργα ἦσαν χαλκᾶ ἢ λίθινα, οὐδ' ἀλλαχόθεν γνωρίζομεν ἂν ἦσαν αὐτὰ τὰ πρωτότυπα τῶν ἐπισήμων Περγαμηνῶν τεχνιτῶν, οἵτινες μετὰ τῶν χαλκοπλαστῶν καταριθμοῦνται ὑπὸ τοῦ Πλινίου (1), ἢ ἂν ἐκείνων ἀντίγραφα. Τοῦτο βεβαίως φαίνεται πιθανώτερον, παρὰ τὸ νὰ γυμνώσῃ ὁ Ἄτταλος τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ πρωτεύουσαν τοιούτων ἐξόχων καλλωπισμάτων πρὸς χάριν τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην καὶ ἑτέρα περίστασις βοηθεῖ. Εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Καπιτωλίου ἐν Ῥώμῃ διατηρεῖται ἐξαίσιον λίθινον ἄγαλμα ἀνδρὸς τετρωμένου, κατὰ γῆς κειμένου, τὸ ἄνω σῶμα ὑπεγειρόμενον εἰς τὴν δεξιὰν στηρίζοντος χεῖρα. Εἶναι δὲ τὸ ἔξοχον τοῦτο ἔργον, (Πίν. ΙΕ), τὸ συνήθως «ὁ θνήσκων μονομάχος» (il gladiator moribundo) καλούμενον, ὡς πρὸς τὸ ὑλικὸν μὲν μέρος τῆς τεχνουργίας ἄξιον τῶν ἀρίστων ἡμερῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τὸ ξενικὸν τῆς μορφῆς αὐτοῦ, ὁ παχὺς μύσταξ, ὁ στρεπτὸς περὶ τὸν τράχηλον καὶ ἡ διάθεσις τῆς κόμης του, προσέτι δ' ἡ ταπεινοτέρα ψυχολογικὴ ἔκφρασις αὐτοῦ, σωματικὴν ἀλγηδόνα παριστῶντος καὶ τὴν τοῦ θανάτου ἀπελπισίαν ἄνευ τοῦ ἐζευγενίζοντος τὸν θάνατον αἰσθήματος ἡρωϊκοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἐλέγχουσι τὸν βάρβαρον, καὶ μάλιστα τὸν Κελτὸν, κατ' ἐθνικὸν χαρακτηρισμὸν διαγεγραμμένον, καὶ οὐχὶ κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν ἀρχαίων τεχνιτῶν, οἵτινες διὰ μόνης τῆς ἐνδυμασίας διέκρινον τὸν βάρβαρον τοῦ Ἕλληνος. Προσέτι δὲ τοῦ αὐτοῦ ἔργου διατηρούμενον καὶ ἐν Δρέσδῃ ἀντίγραφον(2), ἀποδει-

(1) 34, 19, 24.—(2) DENK. 217. (Mus. Fr. P. II, 7, 22).

κνύει ὅτι τὸ πρωτότυπον ἦν ἐκ τῶν ἐπισήμων τεχνουργημάτων.

Ὑπάρχει δ'ἐν Ῥώμῃ(1) καὶ ἕτερον σύμπλεγμα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου ὡς τὸ προρρηθὲν κατεσκευασμένον, καὶ ὅμοιον αὐτῷ κατὰ τὸν ῥυθμὸν, παριστῶν δ' ἄνδρα ἐπίσης οὐχὶ Ἕλληνα τὴν μορφὴν, ὅστις ἀφ' οὗ ἐφόνευσε τὴν γυναῖκά του, ἣν καταῤῥέουσαν εἰς τὴν γῆν ἔχει ἔτι εἰς τὴν ἀγκάλην του, βυθίζει τὸ ξίφος εἰς τὸ ἴδιον στῆθός του (Πίν. ΙΕ, 2). Τὸ ἔργον τοῦτο, εἰς ὃ κοινῶς δίδοται τὸ ὄνομα Ἀ ρ ρ ί α ς καὶ Π α ί τ ο υ (2), ἔχει δραματικὴν τὴν διάθεσιν, ἀλλὰ στερεῖται τῆς εὐγενοῦς ἠρεμίας ἥτις ἐν τοῖς καλλιτεχνήμασι τῆς μεγάλης ἐποχῆς κατοπτρίζει τὸ ἀμιγὲς κάλλος καὶ τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον. Ἐκ τούτων δὲ τῶν κοινῶν γνωρισμάτων φαίνεται πιθανότατον ὅτι ἀμφότερα ταῦτα τ'ἀγάλματα ἀνῆκον ἀρχικῶς εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σύμπλεγμα, καὶ ἡ ὁμοιότης τῆς ἠθικῆς ἐκφράσεως φαίνεται ἀποδεικνύουσα ὅτι, ὡς τὸ δεύτερον, οὕτω καὶ τὸ πρῶτον παρίστησιν αὐτοκτονίαν, καὶ οὐχὶ θάνατον ἐν πολέμῳ τρωθέντος. Περὶ οὐδενὸς δ' ἑτέρου συμπλέγματος γίνεται λόγος ἐν τῇ ἀρχαιότητι, εἰς ὃ εἰκότως ν'ἀποδοθῶσιν οἱ θνήσκοντες οὗτοι Γαλάται, πλὴν τοῦ Περγαμηνοῦ ἐκείνου, οὗ ἐν τοιαύτῃ ὑποθέσει τὰ πρωτότυπα ἀγάλματα πρέπει νὰ ἦσαν ἀνδρομήκη ἐπίσης. Τὸ δ' ἐξ αὐτῶν ἐξαγόμενον γενικὸν συμπέρασμα περὶ τοῦ παραγαγόντος τὰ ἔργα ταῦτα ἐργαστηρίου, εἶναι ὅτι εἶχεν ὁμοιογραφικὴν μᾶλλον τὴν τάσιν καὶ ὑλικὴν, ἀλλὰ τὰς ἀρίστας διατηρήσασαν τῆς καλῆς ἐποχῆς παραδόσεις· διότι, ἂν τοσοῦτον ἐντελὴς εἶναι ἡ τῶν βαρβάρων παράστασις, ἐννοεῖται ὅτι πολὺ εὐγενεστέρα ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐν τοῖς συμπλέγμασιν ἡ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ τῶν Θεῶν.

Τῆς αὐτῆς προσέτι ἐποχῆς φαίνεται ὅτι ἦτον καὶ ὁ

(1) Ἐν Villa Ludovisi.—(2) Ἰδ. Plin. Epist. III, 16.

ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων ὡς ἔξοχος τορευτὴς φημιζόμενος, ἀλλὰ καὶ γλύπτης λόγου ἄξιος ὢν Βοηθός, Καρχηδόνιος λεγόμενος ὑπὸ Παυσανίου (1), πιθανώτερον ὅμως Καλχηδόνιος, ποιήσας, κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον, ἐπίχρυσον καθήμενον μειράκιον ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας, πιθανότατα τὸ χαριέστατον ἐκεῖνο ἄγαλμα τοῦ παιδὸς, τοῦ ἄκανθαν ἀποσπῶντος ἐκ τοῦ ποδός του, ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Καπιτωλίου ἐν Ῥώμῃ (ΠΙΝ. ΙΣΤ, 4). Κατὰ Πλίνιον (2) ὀνομαστὸν ἔργον αὐτοῦ ἦν ἕτερος παῖς, ἀποπνίγων χῆνα. Ἦν δὲ τὸ σύμπλεγμα τοῦτο περίφημον, ὡς φαίνεται, παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, διότι πολλὰ αὐτοῦ διατηροῦνται ἀντίγραφα (Πίν. ΙΣΤ,3), ἐν οἷς τὸ ὡραῖον παιδίον,ἐν φυσικωτάτῃ θέσει καὶ ἀληθεστάτῃ,ἁρπάσαν ἐκ τοῦ τραχήλου, ὡς ἐδυνήθη, τὸ πτηνὸν, ἰσομέγεθες σχεδὸν πρὸς αὐτὸ, καὶ ἐντεῖνον πάσας τὰς μικράς του δυνάμεις, ὡς τις νήπιος Ἡρακλῆς ἀποπνίγων τοὺς δράκοντας, προσπαθεῖ νὰ τὸ παρασύρῃ. Τρίτον δὲ γλυπτικὸν ἔργον τοῦ Βοηθοῦ εἶναι παῖς Ἀσκληπιός. Τοῦ ἀγάλματος τούτου ἡ βάσις εὑρεθεῖσα ἐν Ῥώμῃ (3), λέγει αὐτὸ ἀφιερωθὲν οὐχὶ ὑπὸ τοῦ τεχνίτου, ἀλλ' ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ὑπό τινος ἰατροῦ Νικοδήμου Σμυρναίου. Ἐκ τούτων δὲ πάντων πηγάζει ὅτι προφανῶς ἔχαιρε καὶ διέπρεπεν ὁ Βοηθὸς εἰς παίδων παράστασιν. Τέλος δὲ μνημονεύεται αὐτοῦ ὡραιοτάτη καὶ βαρυτάτη, πιθανῶς ἀργυρᾶ (4) ὑδρία, ἣν ὁ ἐκ Λιλυβαίου Ἡμφιλος διηγήθη εἰς τὸν Κικέρωνα (5) ὅτι ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τῶν προγόνων του, ὅπερ ἀποδεικνύει τὸν Βοηθὸν οὐχὶ νεώτερον τῆς ἀρχῆς τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος.

Ὡς πρὸς τῶν Θεῶν δὲ τὴν παράστασιν οἱ τεχνῖται

(1) Ε, 17.— (2) 34, 19, 24.— (3) C. J. 5674. - Ἐπιγρ. Anall. σελ. 384, ἀρ. 3, 10. — (4) Pl. αὐτ. — (5) In Verr. IV, 14.

κατὰ τοὺς καιροὺς τούτους οὐδὲν νέον παρῆγον, ἀλλ' ἐσεμνύνοντο ἀντιγράφοντες ἢ κἂν μιμούμενοι τῶν προγενεστέρων μεγάλων δημιουργῶν τὰ ἀριστουργήματα. Οὕτως ὁ Ἀθηναῖος Βρύαξις (ἴδ. σ. 372) κατεσκεύασεν ἐν Δάφνῃ τῆς Ἀντιοχείας, ἐν Ὀλυμ. 115 κτισθείσης, καὶ κληθείσης Ἀντιγονείας τὸ πρῶτον (1), τὸν Δαφναῖον Ἀπόλλωνα, κολοσσὸν ἀκρόλιθον, ὅμοιον τῷ μουσηγέτῃ τοῦ Σκόπα, ἐκτὸς ὅτι ἐκράτει φιάλην εἰς τὴν δεξιὰν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Λιβανίου (2): «*Τὴν φιάλην, τὴν κίδαριν (κίθαριν), τὸν ποδήρη χιτῶνα .... ἀπαλότητα δέρης ἐν λίθῳ, ζωστῆρα περὶ τῷ στήθει συνάγοντα χιτῶνα χρυσοῦν, ὡς αὐτοῦ τὰ μὲν ἐνιζάνειν, τὰ δ' ὑπανίστασθαι ... ἐῴκει ᾄδοντι μέλος ... φαίνεται καὶ σπένδειν ἀπὸ τῆς χρυσῆς κυάθου κτλ.*». Ἀπεικόνισμα αὐτοῦ σώζεται ἐπὶ νομίσματος τῆς Ἀντιοχείας τοῦ αὐτοκράτορος Φιλίππου (224 μ. Χ.) (3). Κατεστράφη δ' αὐτὸς ὑπὸ κεραυνοῦ ἐπὶ Ἰουλιανοῦ (4).

Αὐτόθι καὶ Ἀντίοχος ὁ Δ'. ὁ Ἐπιφανὴς (227 π. Χ.) ἀνέθηκε χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἀντίγραφον τοῦ Φειδαϊκοῦ, ὡς εἰκάζεται ἐκ νομίσματος τοῦ βασιλέως τούτου, φέρον τοῦ Διὸς ἀπεικόνισμα (5).

Τέλος ἀρχαίου τύπου ἐπανάληψις ἦν πιθανῶς καὶ τὸ ὑπὸ μὲν Ἀθηνοδώρου, τοῦ ἐπ' Αὐγούστου ἀκμάσαντος (6), εἰς τὸν Βρύαξιν, ὑπὸ δ' Ἰουλίου Οὐαλερίου (7) εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα Παρμενίωνα ἀποδιδόμενον ἄγαλμα τοῦ Σαράπιδος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Θεοῦ τῶν τε ἐπιγείων καὶ τῶν ὑπογείων, ἐκ διαφόρων πολυτίμων ὑλῶν κατασκευασθέν, αὐστηρὰν δ' ἔχον τὴν

(1) Εὐσέβ. Ἀρμενιακὴ μετάφρασις. — (2) Λόγ. ΞΑ, Τ. 3. σελ. 344 Reisk. — (3) DENK. 220, h. — (4) Κεδρ. χρον. 316.— (5) DENK. 220. k. — (6) Ἐν Κλήμ. Προπ. 14. — (7) De reg. Alex. I, 34.

ἔκφρασιν, ἣν ἐπέτεινεν ἔτι μᾶλλον ἐπίχρισις μέλαινα.

Τὸ πρώτιστον ὅμως θέμα τῆς τέχνης κατὰ ταύτην τὴν ἐποχήν, ἦν, ὡς ἐρρέθη, ἡ παράστασις τῶν βασιλέων, καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἐδόθησαν συχναὶ τότε νέων ἐφευρέσεων ἀφορμαί. Διότι κατὰ τὴν πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τῆς ματαιοφροσύνης τῶν ἰσχυρῶν εἰσαχθεῖσαν τάξιν, οἱ βασιλεῖς παρίσταντο ὑπὸ τὰ ἐμβλήματα διαφόρων Θεῶν, καὶ οἱ καλλιτέχναι εἶχον τὸ διπλοῦν πρόβλημα, μετὰ τῆς ἀτομικῆς τοῦ βασιλέως ὁμοιότητος νὰ συνδυάζωσι καὶ τὸν τύπον τοῦ Θεοῦ, οὗ τὸ ἔμβλημα ἔφερε. Τὴν ἀρχὴν τῆς τοιαύτης ἀσεβοῦς ματαιοφροσύνης δυνάμεθα ἤδη νὰ εὕρωμεν ἐν Ἀθήναις ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Περικλέους, ὅστις ἐδέχετο νὰ τὸν καλῶσιν Ὀλύμπιον. Ἀλλ' ἰδίως ἐκύρωσεν αὐτὴν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλεξάνδρου, περὶ οὗ, εἰρωνευόμενοι οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐψήφισαν· «*Εἰ Ἀλέξανδρος βούλεται θεὸς εἶναι, ἔστω Θεός*», καὶ ὅστις ἐλάμβανε πολλάκις σχῆμα καὶ ἔνδυμα διαφόρων θεοτήτων. Οὕτω λέγει ὁ Ἀθήναιος (1)· «*Ἔφιππος δέ φησιν ὡς Ἀλέξανδρος, καὶ τὰς ἱερὰς ἐσθῆτας ἐφόρει ἐν τοῖς δείπνοις, ὁτὲ μὲν τὴν τοῦ Ἄμμωνος πορφυρίδα καὶ περισχιδεῖς καὶ κέρατα, καθάπερ ὁ Θεός, ὁτὲ δὲ καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, ἣν καὶ ἐπὶ τοῦ ἅρματος ἐφόρει πολλάκις, ἔχων τὴν Περσικὴν στολήν, ὑποφαίνων ἄνωθεν τῶν ὤμων τό τε τόξον καὶ τὴν σιβύνην. Ἐνίοτε δὲ καὶ τὴν τοῦ Ἑρμοῦ . . . πολλάκις δὲ καὶ λεοντῆν καὶ ῥόπαλον, ὥσπερ ὁ Ἡρακλῆς*»· καὶ ἐν τοιούτῳ σχήματι ἤθελε ν' ἀπεικονίζηται, κατὰ Κλήμεντα (2). Ὁ Παυσανίας δὲ διηγεῖται (3) ὅτι εἶδεν αὐτοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνδριάντα ἐν Διὸς σχήματι, καὶ ἐπὶ Νομισμάτων παρίσταται συνεχέστατα ὡς Ἡρακλῆς, ἢ τραγόκερως, ὡς υἱὸς τοῦ Ἄμμωνος.

Κατὰ δὲ τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου παράδειγμα, καὶ Δημήτριος ὁ Ἀντιγόνου, ὁ ἐπιλεγόμενος Πολιορκητὴς (294 π. Χ.), ἐλέγετο «*ἄλλος Βάκχος*» καὶ «*υἱὸς Ποσειδῶνος*», καὶ ἐπλάττετο κέρατα ἔχων ταύρου, καὶ ὡς Ποσειδὼν, τὸν ἕνα πόδα ἐπὶ βράχου στηρίζων. Τοιοῦτον εὑρέθη χαλκοῦν αὐτοῦ ἀγαλμάτιον ἐν Ἡρακλείῳ (1). Ὁμοίως δὲ παρίσταντο ταυροκέρωτες καὶ Σέλευκος ὁ Α' (2), καὶ Ἄτταλος ὁ Α', διότι τοῦτον πρὸ μιᾶς γενεᾶς εἶχεν ὀνομάσει ὁ χρησμὸς «*ταύρειο Διοτρεφέος φίλον υἱὸν*» κατὰ Παυσανίαν (3), καὶ ἄλλο χρηστήριον «*ταυρόκερων*». Διάφοροι δὲ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας παρίσταντο τραγοκέρωτες, ἀφορμὴν μὲν λαμβάνοντες ἐκ τοῦ μύθου τοῦ Καράνου, ἑβδόμου Ἡρακλείδου, ὅστις ὑπ' αἰγῶν ὁδηγηθείς, ἐσύστησε τὸ βασίλειον τῆς Μακεδονίας, κυρίως ὅμως μιμούμενοι τὸν Ἀλέξανδρον, ὅστις ἐδανείσθη τὸ ἔμβλημα τοῦτο ἐκ τῶν βασιλέων τῆς Ἀνατολῆς, παρ' οἷς τὸ κέρας σημαίνει τὴν δύναμιν (4). Ὁ Λυσίμαχος, κατ' ἐπίγραμμα (5), ἀφωμοιοῦτο τῷ Ἡρακλεῖ, οἱ δὲ λεγόμενοι Ἐπιφανεῖς εἶχον στέμμα ἀκτίνων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς.

Οἱ εἰκονικοὶ οὗτοι ἀνδριάντες ἐπὶ μὲν τῶν πρώτων διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου μετεῖχον ἀναμφιβόλως εἰσέτι ἰδανικότητος καὶ ἀληθοῦς μεγαλείου, καὶ ἦσαν ἄξιοι τῶν ἔτι προσφάτων διδαγμάτων τοῦ Λυσιππείου ἐργαστηρίου, ὄντες συγχρόνως παραστάσεις τῶν εὐγενεστάτων μορφῶν τῶν ὑπερηφάνων ἐκείνων πολεμιστῶν. Περὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ λέγει ὁ Πλούταρχος (6) ὅτι· «*ἰδέᾳ καὶ κάλλει προσώπου ἦν θαυμαστὸς καὶ περιττὸς, ὥστε τῶν πλαττόντων καὶ γραφόντων μηδένα τῆς ὁμοιότητος ἐφικέσθαι*». Καὶ ἐξαισίου τῷ ὄντι κάλλους

(1) IB, 537.— (2) Προτρ. Δ, σ. 16.— (3) Ε, 24.

(1) DENK. 221, a. (Visc. Ic. Gr. Pl. 40).— (2) Ἀππιαν. Σύρ. 57.—(3) I, 15.—(4) Ἰδ. καὶ Βασιλειῶν Α, 2, 1.- Δαυὶδ, Ψαλμ. 91, 11.— (5) Ἀνθολ. Πλαν. Δ. 100.— (6) Δημ. 2.

εἶναι τὸ τεμάχιον προτομῆς αὐτοῦ, τὸ διατηρούμενον ἐν Γαλλίᾳ (1).

Ἀλλὰ κατ' ὀλίγον ἤρξατο ἀφισταμένη ἡ τέχνη τῶν καλῶν αὐτῆς ἕξεων, καὶ λησμονοῦσα τὰ εὐγενῆ παραδείγματα τῶν ἀριστοτεχνῶν· συγχρόνως δ' ἐξηχρείου αὐτὴν καὶ ἡ ἀνάγκη εἰς ἣν ὑπέκειτο τοῦ νὰ παριστᾷ εἰς ἀκόσμητον ὁμοιότητα τοὺς πολλάκις ἀγενεῖς καὶ χυδαίους τύπους τῶν μεταγενεστέρων Πτολεμαίων, Σελευκιδῶν, καὶ βασιλέων τῆς Μακεδονίας. Ἀλλ' ἡ παρακμὴ αὐτῆς φαίνεται μᾶλλον ἐπὶ τῶν νομισμάτων, διότι ὀλίγαι γνήσιαι γλυπταὶ προτομαὶ τῶν χρόνων τούτων διεσώθησαν, καὶ ἐκ τῶν φερουσῶν Πτολεμαίων ὀνόματα εἰς τὰ Μουσεῖα ὀλίγαι ἀνήκουσιν ἀληθῶς εἰς αὐτούς. Ἐκ τῶν ἐν Ἡρακλείῳ, δύο μόνον ἀνεγνώρισεν ὁ Βισκόντης ἐν τῇ εἰκονογραφίᾳ του(2) ὡς γνησίως παριστώσας Πτολεμαῖον τὸν Α'. καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ Βερενίκην (3), ἀντιπαραβαλὼν αὐτὰς πρὸς νομίσματα (4).

Ἔτι δὲ μᾶλλον κατέστρεφε τὴν ἐμβριθῆ τῆς τέχνης ἄσκησιν καὶ ἡ ἀπειρόκαλος σπουδὴ μεθ' ἧς ἡ προθυμος τῶν λαῶν κολακεία, καὶ ἡ ἀκόρεστος τῶν βασιλέων πολυτέλεια καὶ τρυφὴ ἐπολλαπλασίαζον τὰ προϊόντα αὐτῆς, ὥστε μόνον χειρωνακτικῶς καὶ ἐν ἐργοστασίοις ἐδύνατο ὁ μέγας αὐτῶν ἀριθμὸς νὰ παράγηται, ἄνευ τῆς ἐπιστασίας ἐκείνης, ἥτις μόνη ἀναδείκνυσιν ἔργα σπουδαῖα. Οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι λέγονται (5) ἀνεγείραντες ἐν τριακοσίαις ἡμέραις 360 χαλκοῦς ἀνδριάντας εἰς Δημήτριον τὸν Φαληρέα (ἐν Ὀλυμ. 117), ἢ καὶ 1500 κατὰ Δίωνα τὸν Χρυσόστομον (6). Καὶ ἐπειδὴ οἱ τεχνῖται δὲν ἐπήρκουν εἰς τὴν τοιαύτην ἀπέραντον ἐργασίαν, ἤρχισεν ἔκτοτε ἡ ὀλεθρία ἕξις τοῦ μεταῤῥυθμίζειν καὶ μεταγράφειν ἀρχαίους ἀνδριάντας εἰς μορφὴν ἢ εἰς ὄνομα μεταγενεστέρων ἀνδρῶν, ἄλλοτε μὲν ἀλλασσομένης τῆς κεφαλῆς, ἄλλοτε δὲ καὶ μόνης τῆς ἐπιγραφῆς. Τῆς ἕξεως ταύτης φέρει παραδείγματα ὁ Παυσανίας, «*Τοῦ ναοῦ δὲ, λέγων, οὐ πόρρω Ποσειδὼν ἐφ' ἵππου . . . τὸ δ' ἐπίγραμμα τὸ ἐφ' ἡμῶν ἄλλῳ δίδωσι καὶ οὐ Ποσειδῶνι*» (1), καὶ· «*Τὰς γὰρ Μιλτιάδου καὶ Θεμιστοκλέους εἰκόνας εἰς Ῥωμαῖόν τε ἄνδρα καὶ Θρᾷκα μετέγραψαν*» (2). Ἀλλ' ἐν μὲν Ἀθήναις ἤρχισε κυρίως ἡ ἕξις αὕτη ἐπὶ Ῥωμαίων, καὶ παράδειγμα οἱ κολοσσοὶ Ἀττάλου καὶ Εὐμένους, μετονομασθέντες Ἀντώνιοι (3), 130 μ. Χ, ἐν Ῥόδῳ δὲ ἠσκεῖτο καὶ πρότερον ἤδη (4). Σώζονται δὲ καὶ σήμερον ἐν τοῖς Μουσείοις πολλοὶ λίθοι, ἐφ' ὧν ἡ τοιαύτη μεταγραφὴ εἶναι προφανής, διότι περιέχουσιν ἐπιγραφὰς διαφόρων ἐποχῶν, πολλάκις τῆς μεταγενεστέρας γεγραμμένης ἀννιστρόφως ἢ καὶ ἐγκαρσίως πρὸς τὴν ἀρχαιοτέραν (5).

Καὶ διὰ τας ἑορτὰς δὲ τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας, τὰς μυθωδῶς πομπώδεις ἐκείνας, ἐτεχνουργοῦντο ἀπειράριθμα ἀγάλματα, ἐφήμερα κατασκευάσματα, προωρισμένα μᾶλλον ὅπως ἐκπλήξωσι διὰ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ πλούτου των, ἢ ὅπως θαυμασθῶσι διὰ τὸ κάλλος τῆς ἐργασίας αὐτῶν. Οὕτως ὁ Θεόκριτος, ἐξυμνῶν τὰ Ἀδώνεια, ἑορτασθέντα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ Πτολεμαίου Β', περιγράφει τὰς ἐξ ἀνήθου σκιάδας, ἐν αἷς παρίσταντο πετῶντα ἐρωτίδια ὡς ἀηδόνες, καὶ προστίθησιν (6).

«Ὦ ἔβενος! ὦ χρυσός! ὦ ἐκ λευκῶ ἐλέφαντος
αἰετώ, οἰνοχόον Κρονίδα Διὶ παῖδα φέροντες.

(1) Louvre, 680.— (2) Pl. 52.—(3) DENK. 222, 223, α. — (4) Αὐτ. 6.— (5) Διαγ. Α. Ε, 75.— (6) Λόγ. ΑΖ.

(1) Α, 2. — (2) Α, 18. — (3) Πλούτ. Ἀντων. 60. — — (4) Δ. Χρυσόστ. ΛΑ, 569. ΛΖ, 121. - Ἰδ. Cic. ad Att. V, 1, 26. - Pl. 35, 2. — (5) Ἰδ. Ant. Hell. n. 40. 49. 50. —(6) Εἰδ. ΙΕ, 116.

Ἔστρωται κλίνα τῷ Ἀδώνιδι τῷ καλῷ ἄλλα·
τὰν μὲν Κύπρις ἔχει, τὰν δ' ὁ ῥοδόπαχυς Ἄδωνις.

Ἐν ἄλλῃ δ' ἑορτῇ ἣν ὁ αὐτὸς Πτολεμαῖος ἐτέλεσε πᾶσι τοῖς Θεοῖς, καὶ ἐξόχως τῷ Διονύσῳ καὶ τῷ Ἀλεξάνδρῳ, ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος (1), κατὰ Καλλίξενον τὸν Ῥόδιον, ὅτι τὴν πομπὴν ἐκόσμουν χιλιάδες εἰκόνων, ἀνδριάντων καὶ αὐτομάτων ἀγαλμάτων κολοσσιαίων, οἷον τὸ τῆς *Νύσης ὀκτάπηχυ* καθήμενον .... ἀνίστατο μηχανικῶς, οὐδενὸς τὰς χεῖρας προσάγοντος. Καὶ ὁ Πολύβιος (2) περιγράφει τὴν πολυτέλειαν μεθ' ἧς Ἀντίοχος ὁ Δ', ἀντιφιλοτιμούμενος πρὸς τὴν ἐν Μακεδονίᾳ μεγαλοπρέπειαν τῶν ἑορτῶν τοῦ Παύλου Αἰμιλίου, ἐτέλεσε καὶ αὐτὸς ἐν Δάφνῃ τῆς Ἀντιοχείας πομπήν, ἐν ᾗ παρουσίασε πλῆθος ἀγαλμάτων ἀνεκδιήγητον, πάντων τῶν νομιζομένων παρ' ἀνθρώποις Θεῶν ἢ δαιμόνων ἢ ἡρώων εἴδωλα κεχρυσωμένα, ἢ στολαῖς διαχρύσοις ἡμφιεσμένα. Ἑκάστῳ δ' εἵποντο προσέτι οἱ εἰς αὐτὸ ἀνήκοντες μῦθοι, ἐν πολυτελέσι διασκευαῖς· καὶ τέλος παρηκολούθει εἴδωλον Νυκτὸς καὶ Ἡμέρας, καὶ Γῆς καὶ Οὐρανοῦ, καὶ Ἠοῦς καὶ Μεσημβρίας, καὶ ἄμετρον πλῆθος χρυσωμάτων καὶ ἀργυρωμάτων, ἅτινα παμπληθέστατα κατεσκευάζοντο τότε διὰ τὴν τῶν βασιλέων πολυτέλειαν, ὡς περὶ Ἀντιόχου τοῦ Δ'. λέγει ὁ Ἀθήναιος (3)· «*Μάλιστα δὲ πρὸς τοῖς ἀργυροκοπείοις εὐρίσκετο καὶ τοῖς χρυσοκοπείοις, εὑρησιλογῶν καὶ φιλοτεχνῶν πρὸς τοὺς τορευτὰς καὶ τοὺς ἄλλους τεχνίτας*». Καὶ ὀνόματα δὲ τορευτῶν ἀναφέρονται ἐκ τῶν καιρῶν πιθανῶς τούτων, ὁ Ἀκράγας, εἰς ὃν ἀποδίδωσιν ὁ Πλίνιος (4) ἐκπώματα ἐν Ῥόδῳ, κεκοσμημένα Κενταύροις, Βάκχαις καὶ θηρευταῖς, ὁ Ἀντίπατρος, οὗ θαυμαστικῶς ἀναφέρει φιάλην, ἐφ' ἧς ὁ καλλιτέχνης

(1) Ε. 196.— (2) ΙΓ, 3. — (3) Ε, 193. — (4) 33. 55.

ἐκοίμισε μᾶλλον ἢ ἐτόρευσε Σάτυρον. Τοῦτον ὅμως ἐπίγραμμά τι Πλάτωνος, οὐχὶ τοῦ φιλοσόφου, ἀλλὰ τοῦ ποιητοῦ (1), ἀποδίδωσι Διοδώρῳ καὶ οὐχὶ Ἀντιπάτρῳ, ἔχον οὕτως·

«Τὸν Σάτυρον Διόδωρος ἐκοίμισεν, οὐκ ἐτόρευσεν.
Ἢν κύξῃς, ἐγερεῖς· ἄργυρος ὕπνον ἔχει».

Ἔτι δ' ἀναφέρουσιν ὅ τε Πλίνιος καὶ ὁ Ἀθήναιος (2) Στρατόνικον τὸν Κυζικηνόν, ὅστις καὶ φιλοσόφων ἐποίει ἀγάλματα (3), ὁμοίως δὲ καὶ Ταυρίσκον, Κυζικηνὸν καὶ αὐτόν (4).

Συγχρόνως δὲ ματαιοσχολοῦσα ἡ τέχνη, καὶ φιλοτιμουμένη μᾶλλον εἰς ὑλικῶν δυσχερειῶν ὑπερνίκησιν παρὰ εἰς τοῦ ἀνωτάτου κάλλους τὴν εὕρεσιν καὶ παράστασιν, ἐπεδίδετο ἐπὶ τούτων τῶν χρόνων καὶ εἰς μικροτεχνήματα ἢ ματαιοτεχνήματα, εἰς ἃ λέγονται διαπρέψαντες Μυρμηκίδης ὁ Μιλήσιος, κατ' ἄλλους δ' Ἀθηναῖος, καὶ Καλλικράτης ὁ Λακεδαιμόνιος. Κατεσκεύαζον δ' οὗτοι «*τέθριππα ὑπὸ μυίας καλυπτόμενα*» (5), ἢ «*χαλκοῦν ἅρμα καὶ ἀναβάτην ἐλκόμενον ὑπὸ μυίας*» (6), καὶ «*μύρμηκας καὶ ἄλλα ζῳύδια*» tam parva ... ut partes eorum a ceteris cerni non possunt (7), ὧν τὰ μέλη, ἐλεφάντινα ὄντα, διεκρίνοντο μόνον ὅταν παρενεβάλλετο μέλαινα θρίξ. Ἐπετόρευον δὲ χρυσοῖς γράμμασι καὶ ἐλεγεῖα καὶ Ὁμηρικοὺς στίχους ἐπὶ συσάμου (8), «ὧν, λέγει ὁ Αἰλιανός, *ἐμοὶ δοκεῖν, ὁ σπουδαῖος οὐδέτερον ἐπαινέσεται. Τί γὰρ ἄλλο ἐστὶ ταῦτα ἢ χρό-*

(1) Anall. I, σ. 172. N. 16. — (2) ΙΑ, 782. — (3) Pl. 34, 19, 24, 26. — (4) Pl. 35, 55. - 36, 4, 10. — (5) Αἰλ. Π. Ἱ. Α, 17. — (6) Θεοδόσ. Γραμματ. σ. 54. Ἐκδ. Gotll.— (7) Pl. 7, 21. - Ἰδ. 36, 4, 15. — (8) Αἰλ. αὐτ. - Πλούτ. - Στωϊκ. σ. 1083.

νου παραπέλωμα». Καὶ ὁ Γραμματικὸς Θεοδόσιος δικαίως ὀνομάζει *ψευδοτεχνίαν* τὴν τοιαύτην ἐξαίσιον μέν, ἀλλ' ἄσκοπον λεπτουργίαν.

Ἰδιαίτερον ὅμως εἶδος παραστάσεων, μάλιστα ἐν χρήσει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐχορήγησεν ἐνίοτε ἔτι εἰς τοὺς τεχνίτας ἀξιολόγων καὶ πρωτοτύπων συνθέσεων ἀφορμήν. Ἦν δὲ τοῦτο αἱ προσωποποιήσεις τῶν πόλεων καὶ ἐπαρχιῶν, αἱ λεγόμεναι Τύχαι Πόλεων, εἰς ἃς ὤφειλον νὰ δίδωσι χαρακτῆρας ἀναλογους τῶν προϊόντων αὐτῶν, καὶ τῶν ἱστορικῶν, τοπογραφικῶν, ἢ ἄλλων αὐτῶν περιστάσεων. Εἶχον δ' ἀρχίσει αἱ τοιαῦται προσωποποιήσεις ἤδη ἐπ' ἀρχαιοτέρων ἐποχῶν ἀσχολοῦσαι τὴν τέχνην· καὶ οὐ μόνον ὁ Δημοσθένης ἀναφέρει (1) *τὸν δῆμον τῶν Βυζαντίων στεφανοῦντα τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων*, καὶ ὁ Πολύβιος (2) *τὸν δῆμον τῶν Συρακουσίων στεφανοῦντα τὸν δῆμον τῶν Ῥοδίων*, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου σώζονται ἀνάγλυφα ἔχοντα δήμων προσωποποιήσεις(3). Τοιοῦτος ἦν προσέτι καὶ ὁ Δῆμος τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ Λύσωνος (4) ἐν Ἀθήναις, καὶ ἕτερος ὑπὸ Λεωχάρους ἐν Πειραιεῖ (5), καὶ τοιαύτη ἡ Σπάρτη τοῦ Ἀριστάνδρου, ἐν Ἀμύκλαις (6). Πρὸ πάντων ὅμως κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπεπόλασαν τὰ τοιαῦτα ἔργα, καὶ μάλιστα περίφημος ἦν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ Τύχη Ἀντιοχέων, ἡ συμβολικὴ τῆς πολεως αὐτῶν παράστασις,ποιηθεῖσα ὑπ'Εὐτυχίδου Σικυωνίου, παρὰ Λυσίππῳ δεδιδαγμένου. «Ὁ δὲ *Εὐτυχίδης οὗτος*, λέγει ὁ Παυσανίας (7), *καὶ Σύ-*

(1) αἰλ. αὐτ. - Πλούτ. - Στωϊκ. σ. 1083. — (2) Ε, 83. — (3) Ant. Hell. N. 230, τῶν δήμων Ἀθηναίων καὶ Μεθωναίων. (4) Παυσ. Α, 13. - Pl. 34, 12.— (5) Παυσ. Α, 1.— (6) Παυσ. Β, 16. - Γ, 18 — (7) ΣΤ, 2.

ροις τοῖς ἐπὶ Ὀρόντῃ Τύχης ἐποίησεν ἄγαλμα, μεγάλας παρὰ τῶν ἐπιχωρίων ἔχον τιμάς». Τὸ τεχνούργημα τοῦτο ἦν ἐπιτετυπωμένον ἐπὶ διαφόρων νομισμάτων τῆς Ἀντιοχείας (1), ἐξ ὧν γνωρίζεται τὸ σχῆμα αὐτοῦ. Ἄγαλμα δ' ὅμοιον τοῖς τύποις ἐκείνοις, εἴτε αὐτὸ τὸ τοῦ Εὐτυχίδου, ἢ ἐκείνου μίμησις, εὑρέθη ἐν Ῥώμῃ, καὶ διατηρεῖται ἐν Βατικάνῳ (ΠΙΝ. ΙΣΤ, 4), παριστῶν, ὡς καὶ τὰ νομίσματα, γυναῖκα ἐξαισίου μέν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ αὐστηρᾶς καὶ θεοπρεποῦς ὡραιότητος, εὐρύπεπλον δέ, στεφάνην πυργωτὴν ἀναδεδεμένην, ἐπὶ πέτρας (τοῦ Σιλπίου ὄρους) ἡγεμονικῶς καθημένην, καὶ εἰς τὴν δεξιὰν στάχυας ἢ φοίνικος κλάδον ἔχουσαν. Πρὸ τῶν ποδῶν δ' αὐτῆς ὁ Ὀρόντης ποταμός, ὡς νεανίας παριστάμενος, ἀναδύεται ἐκ τοῦ ῥεύματος. Ἵσταντο δ' ἑκατέρωθεν αὐτῆς, ὡς ἐκ τῶν νομισμάτων προκύπτει, ὁ Σέλευκος καὶ ὁ Ἀντίοχος, στεφανοῦντες αὐτὴν, καὶ ἀνέκειτο, ὡς φαίνεται, τὸ ὅλον σύμπλεγμα ἐντὸς ναοῦ τετρακιονίου πανταχόθεν ἀναπεπταμένου. Ὁ αὐτὸς Εὐτυχίδης ἀναφέρεται ὡς ποιήσας καὶ γαλκοῦν ἄγαλμα τοῦ Εὐρώτου, ἐν ᾧ ἡ τέχνη, λέγει ὁ Πλίνιος (2), κατ' ἐπιγραμματογράφους βεβαίως, ἦν ὑγροτέρα τοῦ ὑγροῦ ποταμοῦ (3).

Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγεται, καὶ πιθανῶς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι καὶ τὸ ἐν Βατικάνῳ ὡραῖον τοῦ Νείλου ἄγαλμα (4), παριστῶν τὸν μέγαν ποταμὸν ὡς γέροντα ἐκτάδην καὶ μεγαλοπρεπῶς κείμενον, ἐκ μέλανος λίθου, διὰ τὴν λιβυκὴν αὐτοῦ πατρίδα, κατεσκευασμένον, καὶ περιστοιχιζόμενον ὑπὸ πολλῶν μι-

(1) DENK. 220, a. - f. - a. Ἡ κεφαλὴ τῆς τύχης. - e. Ὁ τετρακώνιος ναός. - f. Ὁ Ἀντίοχος καὶ ὁ Ἀλέξ. Σεβῆρος στεφανοῦντες τὴν τύχην. — (2) 34, 16, 6. — (3) Ἀνθολ. Παλ. Θ, 709.— (4) M. P. Cl.

κρῶν δαιμονίων, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἐμφαινόντων τοὺς βαθμοὺς τῆς τῶν ῥευμάτων αὐτοῦ αὐξήσεως· ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ὑπὸ Λιβανίου (1) ἀναφερόμενον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (ἐν τῷ Τυχαίῳ ἀναμφιβόλως) σύμπλεγμα, τὸ παριστῶν τὴν Τύχην στεφανοῦσαν τὴν Γῆν, στεφανοῦσαν τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ὑπὸ Παυσανίου μνημονευόμενον (2), τὸ προσωποποιοῦν τὴν Ἑλλάδα, στεφανοῦσαν Ἀντίγονον τὸν Δώσοντα, καὶ Φίλιππον τὸν Γ', καὶ τὴν Ἰλιάδα, στεφανοῦσαν Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν καὶ Πτολεμαῖον Α'. Καὶ ἐν Δελφοῖς (3) ἀνέκειτο κατ' αὐτὸν (4) « *γυναικὸς ἄγαλμα ὡπλισμένης, ἡ Αἰτωλία δῆθεν* », ὡς παρίσταται καὶ ἐπὶ τῶν αἰτωλικῶν νομισμάτων. Ὁ δ' Αἰλιανὸς (5) ἀναφέρει ὅτι, « *Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ, κατασκευάσας Ὁμήρου νεὼν .... κύκλῳ τὰς πόλεις περιέστησε τοῦ ἀγάλματος, ὅσαι ἀντιποιοῦνται τοῦ Ὁμήρου* » καὶ ὁμοίας φύσεως, ἴσως καὶ σύγχρονον, εἶναι περίεργον ἀνάγλυφον εὑρεθὲν ἐν Πριήνῃ, ἔργον Ἀρχελάου, τὴν δόξαν, ἢ, ὡς ὠνομάσθη, τὴν ἀποθέωσιν τοῦ Ὁμήρου παριστῶν.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ τελευταῖα προϊόντα τῆς τέχνης, βαθμηδὸν φθινούσης, μέχρις οὗ ἐντελῶς ἀπεσβέσθη, τοὐλάχιστον ἐν ταῖς κεντρικαῖς καὶ μεγάλαις αὐτῆς ἑστίαις. Ἐνταῦθα ἔπρεπεν ἴσως νὰ δοθῇ πέρας εἰς τὴν ἔκθεσιν περὶ τῶν ἔργων τῆς περιόδου ταύτης, διότι καὶ ὁ Πλίνιος (6) λέγει ὅτι ἀπὸ τῆς 120ῆς Ὀλυμπιάδος ἔπαυσεν ἡ τέχνη ἀσκουμένη, καὶ ἀνεβίωσε μόνον μετὰ τὴν 150ὴν, ὑπὸ Ῥωμαϊκοὺς δηλαδὴ οἰωνούς, καὶ ὅταν τῆς Ῥώμης ἡ ἀνάμιξις ἤρξατο νοθεύουσα τὸν Ἑλληνικὸν βίον. Οὐχ ἧττον ὅμως καταλληλότερον φαίνεται νὰ γίνῃ πρὸ τοῦ τέλους τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ τις μνεία

(1) Δ. 1113. Reisk. — (2) ΣΤ, 16. — (3) Γ', 18. — (4) Ι, 18. — (5) Π. Ἱ. ΙΓ, 21. — (6) 34, 19.

περὶ τῶν πρώτων καλλιτεχνημάτων τῆς ἐφημέρου ἐκείνης ἀναγεννήσεως, διότι, καίτοι ὀφειλόμενα κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν προστασίαν ἣν παρέσχεν αὐτοῖς ἡ πανίσχυρος Ῥώμη, εἰσὶν ὅμως ἔτι γνήσια προϊόντα τοῦ πνεύματος καὶ τῶν παραδόσεων τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπεζήτουν καὶ συνέλεγον, ἢ ἥρπαζον, τ' ἀρχαιότερα τῆς τέχνης ἀριστουργήματα, ὅπως κοσμῶσι τοὺς θριάμβους αὐτῶν. Ἀλλὰ μάταιοι μᾶλλον ἢ φιλόμουσοι, δὲν ἦσαν ἤδη ἱκανοὶ νὰ μορφώσωσι νέαν τέχνην, ἐν ᾧ παρὰ τοῖς Ἕλλησι δὲν εἶχον ἐκλείψει οἱ κληρονόμοι τῶν διδαγμάτων τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν, ὧν τὰ ἔργα ἔλαμπον ἔτι ἐν πάσῃ τῇ καλλονῇ τῆς νεότητος, καὶ ὁ πρὸς αὐτὰ θαυμασμὸς, ἀκμαῖος εἰς τὰς εὐγενεστέρας διανοίας, μετεδίδετο διὰ λόγων καὶ συγγραμμάτων. Τούτου ἕνεκα τὰ τότε παραγόμενα καλλιτεχνήματα ἀπέβλεπον μὲν ἤδη εἰς τὴν Ῥώμην, ἀλλ' ἐνεπνέοντο εἰσέτι ἐκ τῆς Ἑλλάδος. Ταχέως ὅμως τὸ ὄψιμον καὶ ὠκύμορον τοῦτο ἄνθος τῆς καλλιτεχνίας ἐμαράνθη, διότι δὲν ἔθαλλεν εἰς γενναῖον ἔδαφος οὐδ' εἰς ἀτμοσφαῖραν ἐλευθερίας, καὶ ταχέως μετέβαλε τύπον ὡς μετέβαλε καὶ πατρίδα.

Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔζων τρεῖς Ἀγασίαι, εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν ἀναμφιβόλως ἀνήκοντες, πατρίδα δ' ἔχοντες τὴν πολιν Ἔφεσον, ἐν ᾗ ἐξηκολούθει, φαίνεται, ἡ ἐν ταῖς λαμπραῖς ἡμέραις τῆς τέχνης οὐδέποτε διακοπεῖσα περὶ αὐτὴν σπουδὴ, ἣν μαρτυροῦσι καὶ οἱ ἐκεῖ ἄλλοτε γινόμενοι περίφημοι ἐκεῖνοι διαγωνισμοί. Κατὰ βάθρα ἐνεπίγραφα, εὑρεθέντα εἰς διάφορα μέρη, ὁ μὲν τῶν ὁμωνύμων τούτων ἦν Ἀγασίας Μηνοφίλου (1), ὁ δὲ Ἀγασίας Δοσιθέου (2), καὶ ὁ ἕτερος, πατὴρ Ἡρακλείδου (3), ἴσως εἷς τῶν δύο προμνησθέντων. Τούτου

(1) C. I. n. 2285, 6. — (2) Αὐτ. 6132. — (3) Αὐτ. 6152.

τοῦ Ἀγασίου τὸ ἔργον ἦν κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἀνδριὰς Ῥωμαίου τινὸς ἐκ τῶν ἤδη εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος ἀναμιγνυμένων, ἐκτὸς ἂν τὸ ἄγαλμα, Ἕλληνος ὂν κατ' ἀρχάς, μετεγράφη εἰς Ῥωμαῖον ὅτε καὶ ἐπεσκευάσθη, κατὰ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφήν, ὑπό τινος Ἀριστάνδρου, υἱοῦ Σκόπα, Ηαρίου. Τοῦ δ' ἄλλου Ἀγασίου σώζεται ἄγαλμα ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν Παρισίων, ὁ λεγόμενος Βοργεσιανὸς μονομάχος (Gladiator Borghese), στρατιώτης πεζός, ὅστις προβεβλημμένῃ τῇ ἀσπίδι, καὶ τὸ ξίφος κρατῶν εἰς τὴν δεξιὰν, φαίνεται ἀμυνόμενος κατ' ἐπικειμένου ἱππέως, ἔργον θέσιν μὲν ἔχον ὑπερβολικῶς πως δραματικὴν, λίαν δ' ἀξιέπαινον ἰδίως διὰ τὴν ἀνατομικὴν ἀνάπτυξιν καὶ σοφὴν διάθεσιν τῶν μυώνων, καὶ πιθανῶς ἀνῆκον εἰς σύμπλεγμα (1).

Ἀλλὰ σπανία ἦν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ πρωτότυπος ἔμπνευσις, καὶ ἡ τέχνη ἤδη ἔζη ἐξ ἀναμνήσεων κυρίως καὶ ἐκ μιμήσεων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπιτυχῶν.

Ἕνα τῶν τότε δεξιωτάτων ἀντιγραφέων ἢ μεταπλαστῶν τῶν παλαιῶν ἀριστουργημάτων γνωρίζομεν ἐξ ὡραιοτάτου ἐν Φλωρεντίᾳ διατηρουμένου ἀγάλματος Ἀφροδίτης, φέροντος ἐπιγραφήν· «*Κλεομένης Ἀπολλοδώρου Ἀθηναῖος ἐποίησε*». Αὕτη εἶναι ἡ Μεδικία λεγομένη Ἀφροδίτη, ἀναδυομένη, ὡς ἡ τοῦ Πραξιτέλους, ἀλλ' ἐλευθέρα ἐκείνης μίμησις ἢ μᾶλλον μετάπλασις (σελ. 384), διότι παριστᾷ μὲν ἐπίσης τὸν διανοιγόμενον κάλυκα τῆς νεότητος, τὴν παρθενικὴν ἀκμὴν, εἰς ἡλικίαν ἔτι νεαρωτέραν, ἀλλ' εἶναι οὐχὶ ἡ τοῦ κάλλους Θεὰ, ἀλλὰ τῶν γυναικῶν ἡ καλλίστη. Εἰς τὴν μορφὴν αὐτῆς ἐπιφαίνεται ἐρωτικὸς ἵμερος, ἀλλ' ἐλλείπει ἀπ' αὐτῆς ὁ ὑπέρτατος κόσμος, ἡ αἰδήμων σεμνότης. Τὴν

(1) DENK. 218. (ἐν Λούβρ. 304).

γυμνότητά της δὲν δικαιολογεῖ τὸ λουτρὸν, ὡς εἰς τὴν Πραξιτέλειον, καὶ ὁ ἀληθὴς χαρακτὴρ αὐτῆς εἶναι μᾶλλον ὁ τῆς φιλαρέσκου νεάνιδος. Τὸ διὰ τὴν ἐποχήν του θαυμάσιον τοῦτο ἔργον, ἀξία ἀνάμνησις τῶν ἀρίστων πλασμάτων τῆς ἀρχαιότητος, ἔχει τὴν κόμην τεχνικῶς διεσκευασμένην καὶ ἐπίχρυσον, καὶ ἐφόρει ἐνώτια· εὑρέθη δὲ τεθλασμένον εἰς 11 τμήματα, καὶ αἱ χεῖρες καὶ ὁ εἷς τῶν βραχιόνων τῷ προσετέθησαν μετὰ ταῦτα (ΠΙΝ. ΙΣΤ, 5). Τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ ἀποδεικνύει ὡς τῶν ἐσχάτων Μακεδονικῶν χρόνων τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς. Ὅτι δ' ὁ Κλεομένης δὲν ἤκμαζε μετὰ τὴν 158ην Ὀλυμπιάδα, ἐξάγεται καὶ ἐξ ἑτέρου ἔργου αὐτοῦ, μνημονευομένου ὑπὸ Πλινίου (1) ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεσπιάδες. Ταύτας μετεκόμισεν ἐκ Θεσπιῶν ὁ Μόμμιος (2) εἰς Ῥώμην, εἰς τὸν ναὸν τῆς Εὐδαιμονίας (Felicitas) (3), ὅθεν ἐπ' Αὐγούστου τὰς ἔλαβεν ὁ Ὕπατος Ἀσίνιος Πολλίων (4). Μαρτυροῦνται δ' αὗται ὡς τοσοῦτον ἐξόχου καλλονῆς οὖσαι, ὥστε πρὸς μίαν ἐξ αὐτῶν ἐρωτεύθη, κατὰ Πλίνιον, εἷς Ῥωμαῖος. Ἀλλ' οὐδ' ἀρχαιότερος ἦν τῆς 140ης Ὀλυμπιάδος, ἂν οὗτος ἦν ὁ πατὴρ ἄλλου ὁμωνύμου γλύπτου (Κλεομένους τοῦ Κλεομένους), οὗ τὸ ὄνομα φαίνεται ἐπιγεγραμμένον ἐφ' ἑνὸς ἀγάλματος ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρ, κοινῶς μὲν ἀλλὰ κακῶς λεγομένου τοῦ Γερμανικοῦ, πάντως δὲ παριστῶντος Ῥωμαῖον, ὡς ἔκ τε τῆς μορφῆς καὶ τῆς κόμης φαίνεται, ἢ κἂν Ἕλληνα ἐκρωμαϊσθέντα. Ἀλλ' ἡ τῶν Ῥωμαίων εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα ἀνάμιξις μόλις εἶχεν ἀρχίσει ἐν Ὀλυμ. 145. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἥ τε ἀναβολὴ καὶ τὸ σχῆμα ἐμφαίνουσι ῥήτορα δημηγοροῦντα, ὅστις τὴν μὲν χεῖρα ἔχει τεταμένην, δι' ἑνὸς δὲ τῶν ποδῶν

(1) 36, 4, 11.— (2) Cic. ad Verr. IV, 3.— (3) Pl. αὐτ. 42. — (4) Pl. αὐτ. 10.

πατεῖ χελώνην, ἥτις εἶναι τὸ σύμβολον τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τὸ ἔμβληρα τῶν ῥητόρων, καὶ ἐπὶ τῆς χελώνης εἶναι γεγραμμένη ἡ ἐπιγραφή. Ἴσως δύναται νὰ ὑποτεθῇ μίμησις τοῦ ῥήτορος τοῦ Κηφισοδότου (σελ. 505), ὅστις, κατὰ Πλίνιον (1), fecit et concinnantem manu elata· ἀλλὰ μίμησις πάντως πολὺ κατωτέρα τοῦ πρωτοτύπου· διότι ἂν καὶ ἡ ἐργασία εἶναι ἐπιμελεστάτη, ἡ ἔκφρασις ὅμως εἶναι ἤθους καὶ ψυχῆς ἐλλειπής (2).

Ἐξηκολούθησε δὲ, φαίνεται, τὸ ἐργαστήριον τοῦτο τῆς ἀτελοῦς ἀναγεννήσεως ἡ τῶν μιμητῶν ἐν Ἀθήναις ἔτι καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κορίνθου, διότι, ὡς ἐκ τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐπιγραφῶν γίνεται δῆλον, διάφορα, ἔξοχα μάλιστα, μιμήματα ἀρχαίων ἀριστουργημάτων εἰσὶ τῆς μεταγενεστέρας ταύτης περιόδου. Τοιοῦτος ὁ θαυμάσιος Φαρνέσιος Ἡρακλῆς, περὶ οὗ διελάβομεν ἀνωτέρω (σ. 404) ἀντίγραφον τοῦ Λυσιππείου, φέρον δ' ἐπιγραφὴν χρόνων Ῥωμαικῶν οὐχὶ τῶν ἀρχαιοτέρων· «*Γλαύκων Ἀθηναῖος ἐποίει*». Ὁμοίως ἐπὶ τοῦ ἐξαισίου ἐν Βατικάνῳ κορμοῦ (3), ὅστις ἀπιθάνως ὑπό τινων ἐξελήφθη ὡς ἀντίγραφον τοῦ Ἐπιτραπεζίου τοῦ Λυσίππου (ἴδ. σ. 407), ὡς καὶ ἐφ' ἑτέρου κορμοῦ εἴτε Ἡρακλέους εἴτε Ἀσκληπιοῦ ἐν Ῥώμῃ (4), ἀναγινώσκεται ἡ περιγραφὴ «*Ἀπολλώνιος Νέστορος Ἀθηναῖος ἐποίει* (5). Ὀνομάζεται δὲ συνήθως ὁ πρῶτος τῶν κορμῶν τούτων, ὁ ἐν τῷ Βατικάνῳ, Torso di Belvedere ἢ di Mic. Angelo, ἔχει εὐγενέστατον τὸν σχηματισμὸν τῶν μελῶν, ἐμφαίνοντα τὴν ἀποθέωσιν τῆς νεανικῆς ῥώμης, καὶ δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν Θησέα τοῦ Παρθενῶνος, ἂν καὶ ὡς πρὸς τὴν σοφίαν τῆς ἀνατο-

(1) 34, 19. 26. — (2) DENK. 225. Mus. Fr. IV, 19. — (3) Mus. P. Cl. II, σ. 72, πίν. 10. — (4) Winkelm. VI, 1, 171. — (5) C. J. G. 6136.

μικῆς ἀναπτύξεως ἐκείνου κατώτερος. Εἰς Ἀπολλώνιον, τὸν αὐτὸν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἀποδίδωσιν ὁ Χαλκίδιος (1) καὶ χρυσελεφάντινα ἔργα εἰς τὸν ναὸν τοῦ Καπιτωλίου Διός. Τὸ αὐτὸ δ' ὄνομα, ἀλλ' ἄνευ πατρωνυμικοῦ, φέρουσι καὶ ἓν ὡραῖον ἄγαλμα Σατύρου (2), καὶ ἕτερον Ἀπόλλωνος (3).

Εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίσης ἐργαστήριον τῶν μιμητῶν πρέπει πιθανῶς ν' ἀποδοθῶσι πολλὰ τῶν ὡραιοτέρων ἀγαλμάτων ὅσα κοσμοῦσι σήμερον τὰ πλεῖστα τῆς Εὐρώπης Μουσεῖα· οἷον:

Ὁ Καλλίνικος, ἡ Βελβεδέριος Ἀπόλλων (4), εὑρεθεὶς ἐν Ἀντίῳ, τῇ ἐπαύλει τοῦ Νέρωνος, ὅπου εὑρέθη καὶ τοῦ Ἀγασίου ὁ μονομάχος (σ. 544). Νεανίας θείας μορφῆς, καὶ ὑπερέχων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, οὐδὲ νεύρων οὐδὲ μυῶνων οὐδὲ φλεβῶν ἐπιδεικνύει σχηματισμὸν, οὐχὶ ἐξ ἀδυναμίας τῆς τέχνης, ἥτις ἐν παντὶ τῷ ἔργῳ φαίνεται θαυμασία, ἀλλὰ μᾶλλον ἴσως ἐκ προθέσεως τοῦ τεχνίτου, κατ' εὐγενεστέραν ἀντίληψιν παραστήσαντος τὸν Θεὸν ὅσον ἐνδέχεται ἧττον μετέχοντα ὕλης. Εἶναι δὲ κατὰ τῆς πλουσίας κόμης αὐτοῦ τὴν διάθεσιν ὁ *ἀκερσοκόμης*, ὁ *χρυσοκόμης* τῶν ποιητῶν, κατὰ δὲ τὴν τοῦ προσώπου ἔκφρασιν καὶ κατὰ τὴν θέσιν τοῦ σώματος, ὁ κεχολωμένος τοῦ Ὁμήρου Ἀπόλλων. Ἡ ὀργὴ ἐπιφαίνεται εἰς αὐτοῦ τὴν ῥῖνα καὶ εἰς τὸ μέτωπον, ἡ περιφρόνησις εἰς τὸ στόμα, ἡ θεία ἠρεμία εἰς τοὺς ὀφθαλμούς· καὶ ἡ πρώτη ὄψις αὐτοῦ φέρει εἰς μνήμην τὰ τοῦ ποιητοῦ (5):

«*Βῆ δὲ κατ' Οὐλύμποιο καρήνων, χώσατος κῆρ,*
τόξ' ὤμοισιν ἔχων ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην.

(1) ad Plat. Tim. σ. 440. ἔκδ. Meurs. — (2) τοῦ Μουσείου ἐν Petworth. O. Muller, Amalth. III, σ. 252. — (3) Mus. P. Cl. III, σ. 246. — (4) Winkelm. IV, IV. — (5) Ὁμ. Ἰλ. Α. 44.

Ἐκλαγξαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὤμων χωομένοιο
αὐτοῦ κινηθέντος· ὁ δ' ἤϊε νυκτὶ ἐοικώς.
Ἕζετ' ἔπειτ' ἐπάνευθε νεῶν, μετὰ δ' ἰὸν ἕηκεν.
Δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.

Ὁ Βισκόντης καλεῖ αὐτὸν Ἀλεξίκακον (1) καὶ τὸν θέλει ἀντίγραφον τοῦ ἀγάλματος τοῦ Καλάμιδος, λησμονῶν ὅτι ἐκείνου τὰ ἔργα ἦσαν ἀρχαϊκῶς αὐστηρὰ (Rigida) (2). Μᾶλλον ἐδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι παρίστα τὸν Πυθοκτόνον, ὅστις ἐπιῤῥίψας ἤδη τὸ βέλος κατὰ τοῦ ἀκαθάρτου ἐχθροῦ του, καὶ ἐν περιφρονήσει ἀποστρεφόμενος, τοξεύει βλέμμα τελευταῖον πρὸς τὸ ἄμορφον πτῶμα, ἐπιλέγων ἀρὰν ὑπερήφανον, οἵαν ἐπρόφερεν ὅταν ἐφόνευσε τὸν Τυφῶ καὶ τὴν Δράκαιναν (3). Τέλος δ'ἴσως δύναται νὰ καταταχθῇ μετὰ τοῦ συμπλέγματος τῶν Νιοβιδῶν, ὡς φονεύων ἢ ὡς φονεύσας τὰ τέκνα τῆς ἀγερόχου μητρός (4).

Ἡ δ' Ἄρτεμις, ἡ λεγομένη τῶν Γαβιῶν (5) καὶ διατηρουμένη ἐν Παρισίοις, εἶναι μορφὴ θεοπρεπεστάτη. Τὴν ἔλαφον πλησίον της ἔχουσα, βραχὺν δὲ κυνηγέτιδος ἐνδεδυμένη χιτῶνα ἄνευ χειρίδων, διάδημα ἀναδεδεμένη, καὶ πέδιλα ἔχουσα εἰς τοὺς πόδας ὡς ὁ Ἀπόλλων τοῦ Βελβεδερίου, ἡ Θεὰ ἔχει τὸ τόξον της ἐν τῇ ἀριστερᾷ, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς λαμβάνει βέλος ἐκ τῆς φαρέτρας, καὶ φαίνεται εἰς τὰ προσω χωροῦσα διὰ κινήσεως τοῦ σώματος δραστηρίας καὶ τολμηρᾶς, ἴσως τὸν Ἡρακλῆν ἀπειλοῦσα, ὅταν ἤθελε νὰ συλλάβῃ τὴν ἔλαφόν της, ἢ καὶ αὐτὴ μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος τὸν Πύθωνα, ἢ τοὺς Νιοβίδας κατατοξεύουσα.

Ὁ δὲ Βαρβερίνιος λεγόμενος Φαῦνος ἐν

(1) Mus. P. Clem. — (2) Quinct. 12, 10, 7. — (3) Ὁμ. Ὕμν. εἰς Ἀπόλλ. — (4) DENK. B, n. 124, (Mus. Fr. Stat. ant. T. IV, pl. 6.— (5) Αὐτ. 156. (Αὐτ. T. I, pl. 2).

Μονάχῳ, οὗ ἡ ἀνάπτυξις τῶν μυώνων καὶ ὁ σχηματισμὸς τῶν μελῶν παριστῶσι τὸν ῥωμαλέον καὶ δασόβιον ὀπαδὸν τοῦ Βάκχου, ἐκλελυμένον ὑπὸ μέθης καὶ ὕπνου, εἶναι ἔργον γλυφίδος ὡραιοτάτης.

Ἀριάδνη δ' ἢ Κλεοπάτρα κοιμωμένη, ἔργον χαριέστατον, πλουσίαν καὶ σοφὴν μᾶλλον ἢ ἀφελῆ ἔχον τῶν ἐνδυμάτων τὴν πτύξιν κεῖται ἐν Βατικάνῳ, καὶ κρίνεται ὡς ἀνήκουσα εἰς τῶν αὐτῶν χρόνων τὸ ἐργαστήριον (1).

Εἰς τὴν αὐτὴν τέλος κατηγορίαν πρέπει, κατὰ τῶν εἰδημόνων τὴν γνώμην, νὰ ὑπαχθῶσιν·

Ὁ Ἰάσων ἐν Παρισίοις καὶ ἐν Μονάχῳ, δυνάμενος νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν Βοργεσιανὸν μονομάχον (σ. 544).

Λείψανα κολοσσιαίου συμπλέγματος Μενελάου καὶ Πατρόκλου ἐν Φλωρεντίᾳ, καὶ Ῥώμῃ, ὅπου κοινῶς Pasquino καλοῦνται (2).

Σύμπλεγμα λεγόμενον Πυλάδου, πιθανῶς Ὀρέστης καὶ Ἠλέκτρα, ἐν τῇ Λουδοβισίᾳ ἐπαύλει τῆς Ῥώμης.

Λουομένη Ἀφροδίτη ἐν Βατικάνῳ (3), τεθεῖσα ἐπὶ βάσεως, ἥτις κατ' ἐπιγραφὴν Ῥωμαϊκῶν χρόνων *(Βούπαλος ἐποίει)*, ἔφερεν ἄγαλμα τοῦ ἀρχαίου Βουπάλου τοῦ Χιακοῦ ἐργαστηρίου, οὗ, ὡς γνωστὸν, τὰ προϊόντα ἐθαύμαζε καὶ συνέλεγεν εἰς Ῥώμην ὁ Αὔγουστος (σελ. 163).

Ἡ χαριεστάτη καὶ ὡραιοτάτη *καλλίπυγος* Ἀφροδίτη ἐν Νεαπόλει (4).

Ταῦτα καὶ πολλὰ ἄλλα τῶν ἐν τοῖς Μουσείοις διατηρουμένων ἀγαλμάτων καὶ προτομῶν, φαίνεται οἱ-

(1) Mus. P. Cl. T. II, Tv. 44.— (2) Αὐτ, VI, 18, 19. — (3) DENK. B, 279 (Mus. P. Cl. - Clarac, Mus. de Sc. pl. 629, n. 1414.— (4) DENK. B, 276. (Mus. Borb. Piranesi, Stat. Tv. 7.

κειότερον ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην τῶν ἀντιγραφέων καὶ μεταπλαστῶν μᾶλλον, ἢ εἰς τὰ μεγάλα τῶν ἐνδόξων καιρῶν ἐργαστήρια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Σφραγιδογλυφία καὶ Νομισματική.

Ἀπὸ τῶν μετὰ τὴς Ἀσίας δὲ σχέσεων ἐπεπόλασεν ἰδίως ἐν ταῖς Μακεδονικαῖς αὐλαῖς ἡ μεγάλη χρῆσις τῶν γλυπτῶν ψήφων· διότι οἱ Ἀσιανοὶ βασιλεῖς, κατὰ κόρον χρώμενοι αὐταῖς, οὐ μόνον σκεύη καὶ ἔπιπλα καὶ ἐκπώματα καὶ ὅπλα, ἀλλὰ καὶ μέρη τῆς ἐνδυμασίας αὐτῶν εἶχον πολλάκις πολυτελῶς λιθοκόλλητα. Διὰ τοῦτο ὁ ἀλαζὼν τοῦ Θεοφράστου λέγει (1), ὅτι στρατεύσας μετ' Ἀλεξάνδρου, «*πολλὰ λιθοκόλλητα ποτήρια ἐκόμισε*», διότι «*ἐν τῇ Ἀσίᾳ οἱ τεχνῖται βελτίους εἰσὶ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ*»· καὶ κατ' Ἀθήναιον (2), «*ὁ Παρμενίων συγκεφαλαιούμενος τὰ Περσικὰ λάφυρα, ποτηρίων φησὶ λιθοκολλήτων σταθμὸς τάλαντα Βαβυλώνια πεντήκοντα ἑξ, μναῖ τριάκοντα ὀκτὼ*» (περίπου 1000 ὀκάδ.). Πρὸ πάντων δ' οἱ τῆς Συρίας βασιλεῖς ἔχαιρον ἐπὶ τῷ κλάδῳ τούτῳ τῆς πολυτελείας, ὡς λέγει καὶ ὁ Κικέρων (3)· Ocula ex auro, qua, ut mos est regius, et maxime in Syria, gemis erant distincta clarissimis. Καὶ μετὰ τῶν λιθοκολλήτων ἀναφέρονται παρ' αὐτοῖς καὶ μονόλιθα ἐκπώματα, θαύματα πολυτελείας, ὁλόκληρα γεγλυμμένα ἐκ μιᾶς μόνης πολυτίμου λίθου, οἷον τὸ περὶ οὗ ὁμιλεῖ ὁ Κικέρων (4)· Vas vinarium ex una gemma pregrandi trulla excavata, cum manubrio au-

(1) Χαρ. 23. — (2) IA, 495. — (3) ad Verr. IV, 28. — (4) Αὐτ. 27.

reo. Κατεσκευάζοντο δὲ πολλὰ τοιαῦτα ἐξ ὄνυχος, οἱ λεγόμενοι κατ' Ἀθήναιον (1) *ὀνύχινοι σκύφοι*, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀππιανὸς (2)· *δισχίλια ἐκπώματα λίθου τῆς ὀνυχίτιδος λεγομένης, χρυσοκόλλητα.*

Κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ ταύτην μάλιστα ἀνεπτύχθη καὶ νέος τις τρόπος ψηφογλυφίας, ὁ τῶν ἐ κ τ ύ π ω ν ἢ ἀ ν α γ λ ύ φ ω ν ψ ή φ ω ν (cameo), δι' ἃς ἐπροτιμῶντο αἱ πολύχροες ψῆφοι, καὶ πρὸ πάντων οἱ ὄνυχες. Ὁ Πλίνιος (3) ἀναφέρει Ἀχάτην τινὰ τοῦ Πύρρου, ἀπιστεύτως περίεργον, παριστῶντα διὰ φυσικῶν κηλίδων τὸν Ἀπόλλωνα, κιθάραν φέροντα, καὶ τὰς ἐννέα Μούσας μετὰ τῶν συμβόλων αὐτῶν· In quo novem Musæ et Apollo citharam tenens spectarentur, non arte, sed spontæ naturæ ita discurentibus maculis, ut musis quoque singulis redderentur insignia. Ἀλλὰ καὶ ἡ τέχνη παρήγαγεν εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ἐξαίσια προϊόντα. Ὁ τεχνίτης ὠφελεῖτο ἐκ τῶν διαφόρων χρωμάτων τῶν στρωμάτων τῆς ψήφου του, ὅπως κατασκευάζῃ τὰ ζῴδια ἄλλου χρώματος ἢ τὸ ἐμβαδὸν, ἢ ποικίλλῃ τὸν χρωματισμὸν τῶν διαφόρων τοῦ ἀναγλύφου μερῶν. Ἦν δὲ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐποχῆς καὶ ὁ τεχνικὸς ῥυθμὸς τῶν λεπτουργημάτων τούτων ὡραῖος, καὶ ἀποδεικνύων, ὡς πᾶσα ἡ γλυπτικὴ, ὅτι ἡ φιλοκαλία βαθμηδὸν μόνον ἐξέλιπεν ἐκ τῆς τέχνης, καὶ ἐπέζησεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον εἰς τὴν μεγαλουργὸν αὐτῆς ἄσκησιν.

Ἐκ τῶν σωζομένων τοιούτων ψήφων θαυμασιωτάτη εἶναι ἡ λεγομένη Γονζάγιος λίθος (cameo Gonzaga), ἥτις διατηρεῖται ἐν Πετρουπόλει, καὶ παριστᾷ δύο προτομὰς, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, κατὰ μέν τινας Πτολεμαίου Α' καὶ Εὐριδίκης, κατὰ δὲ Βισκόντην (4) Πτολεμαίου Β', τοῦ Φιλαδέλφου, καὶ Ἀρσινόης τῆς Λυσιμάχου. Ἡ διά-

(1) IA, 495.— (2) Μιθρ. 115.—(3) 37, 3.— (4) Iconogr. Gr. pl. 53, 2, 3.

μετρος αὐτῆς εἶναι ἡμίσεως ποδὸς, ἡ δ' ἐργασία τῶν προσώπων εὐφυεστάτη καὶ ὡραία, καὶ ἡ τῶν κοσμημάτων πλουσιωτάτη καὶ ἐντελής (1).

Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον θαυμάζεται ἡ ἐν Βιέννῃ ψῆφος, ἐπίσης Πτολεμαῖον Β' καὶ Ἀρσινόην παριστῶσα, τὸ ἥμισυ δὲ μέγεθος τῆς πρώτης ἔχουσα, καὶ ἁπλουστέρα οὖσα κατὰ τὴν σύνθεσιν (2).

Παρίσταται δ' ὁ αὐτὸς βασιλεὺς, ἴσως μετ' Ἀρσινόης Β' καὶ ἐπὶ ἄλλης ψήφου, ἐν Βερολίνῳ, ἧς ὅμως ἡ γραφὶς εἶναι πολὺ ἀμελεστέρα (3).

Μία δὲ τῶν ὡραιοτάτων σωζομένων ψήφων εἶναι προσέτι καὶ ἡ δοθεῖσα ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορίσσης Ἰωσηφίνης εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον, καὶ παριστῶσα κεφαλὴν Ἀντιόχου καὶ Λαοδίκης (4).

Τὰ δὲ **νομίσματα** (5), ἐν ᾧ διὰ τῶν τύπων των ἀποδεικνύουσι τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἔκτασιν τῆς Μακεδονικῆς δυνάμεως, εἰσὶ συγχρόνως διὰ τοῦ ῥυθμοῦ τῆς γλυφίδος αὐτῶν ὁ ἀκριβέστερος ἔλεγχος τῆς ταχείας τεχνικῆς παρακμῆς. Διότι, ἐν ᾧ τ' ἀρχαιοτερά εἰσιν ὡραίας φραφίδος καὶ ἐπιμελοῦς ἐργασίας, τὰ μετ' αὐτὰ, καθ' ὅσον προχωροῦσιν οἱ χρόνοι, φαίνονται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀτελῆ καὶ ἐξηχρειωμένα. Ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου αὐτοῦ ἐπεκράτησεν ἡ ἕξις, ἐξ Ἀσίας καὶ αὖτη προελθοῦσα, τοῦ νὰ ἐπιτυπῶνται ἐπὶ τῶν νομισμάτων αἱ τῶν βασιλέων εἰκόνες, ὅπερ διευκολύνει βεβαίως τὴν κατάταξιν αὐτῶν, καὶ εἶναι πολύτιμον τῆς ἱστορίας βοήθημα. Ἡ ταυτωνυμία ὅμως πολ-

(1) DENK. 226, α.— (2) Αὐτ. 227, α.—(3) Αὐτ. 228.— (4) Αὐτ. 229.— (5) Mionnet, Rec. de Mon. - Vaillant, seleucidarum imperium. - Hist. Ptolemæorum, - Frœlick. Ann. Regum Syriæ. - P. van Damme, rec. des med. des Rois Grecs.

λῶν βασιλέων, τῶν Πτολεμαίων, τῶν Σελεύκων, τῶν Ἀντιόχων, ἐπιφέρει ἀφ' ἑτέρου μεγάλην σύγχυσιν.

Μεταξὺ τῶν ὡραιοτάτων νομισμάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης διακρίνονται τὰ τοῦ **Ἀλεξάνδρου**, διάφορα Θεῶν ἢ ἕτερα σύμβολα φέροντα, ὡς Ἡρακλέους (1), Ἄμμωνος (2), προτομὴν ἐλέφαντος διὰ τὴν εἰς Ἰνδίας στρατείαν (3), κράνος πολεμιστοῦ ἐκ χρόνων μεταγενεστέρων (4). Εὐγενὲς δὲ εἶναι καὶ τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου δαμάζοντος τὸν Βουκέφαλον (5)· καὶ καλῆς ἐργασίας ὁ χρυσοῦς Ἀλεξάνδρου στατὴρ, ἔχων κεφαλὴν Παλλάδος καὶ Νίκην (6). Μεταξὺ δὲ τῶν οὐχ ἧττον λόγου ἀξίων καταριθμοῦνται καὶ τὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ **Φιλίππου** τοῦ Ἀριδαίου, τὰ τοῦ **Ἀντιγόνου** (301 π. Χ.) (7), κεφαλὴν ἔχοντα Ποσειδῶνος, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν Ἀπόλλωνα ἐπὶ πρώρας· τὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, **Δημητρίου** τοῦ Πολιορκητοῦ (8), παριστῶντα κεφαλὴν αὐτοῦ κερασφόρον, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν Ποσειδῶνα διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς εἰς βράχον ἐπιβαίνοντα. Τὰ **Λυσιμάχου** τοῦ βασιλέως τῆς Θρᾴκης, κεφαλὴν ἔχοντα Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ Διὸς Ἄμμωνος (9). Τὰ **Σελεύκου** τοῦ Νικάτορος, βασιλέως Συρίας, ἐφ' ὧν κεφαλὴ αὐτοῦ ταυροκερως. Ἔμπαλιν ἵππου προτομὴ (10)· ἢ ἄλλως κεφαλὴ, καὶ ἔμπαλιν Ἀπόλλων εἰς τρίπουν στηριζόμενος (11). Τὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ **Ἀντιόχου Α'** (Σωτῆρος) (281 π. Χ.), καὶ τοῦ υἱοῦ τούτου **Ἀντιόχου** τοῦ Β' (Θεοῦ) (266 π. Χ.), ἔχοντα κεφαλὴν Ἀντιόχου (Θεοῦ)· καὶ ἔμπαλιν Ἡρακλῆν ἀναπαυόμενον μετὰ τὸν περὶ τὸν Αὐγίαν ἆθλον (12).

(1) DENK. 161. — (2) αὐτ. 162. — (3) αὐτ. 163. — (4) αὐτ. 165. — (5) αὐτ. 167.— (6) αὐτ. 230. — (7) αὐτ. 231. — (8) 221, b. — (9) αὐτ. 162. — (10) αὐτ. 237. — (11) αὐτ. 220, m.— (12) αὐτ. 236.

Ἐπίσης δ' εὐπερίγραφα καὶ ἐξέχοντα κατὰ τὴν χάριν καὶ ἐλαφρότητα τῆς γλυφίδος, εἰ καὶ λειπόμενα τῶν ἀρχαιοτέρων κατὰ τὸ ἔντονον καὶ μεγαλοφανές, ἦσαν τὰ σικελικὰ τῆς ἀρχῆς τῆς περιόδου ταύτης νομίσματα, ὡς τὰ τοῦ Ἀγαθοκλέους, ἔχοντα κεφαλὴν Παλλάδος κρανοφόρου· Ἔμπαλιν Κεραυνὸν (1). Καὶ ἕτερον τοῦ αὐτοῦ, ἔχον κεφαλὴν τῆς ἐγχωρίου νύμφης Κόρας, ἐστεμμένην ἀστάχεις· Ἔμπαλιν Νίκην τρόπαιον ἱστῶσαν (2). Τὰ τοῦ Πύρρου, ὡς βασιλέως τῆς Σικελίας, ὁμοίως κεφαλὴν ἔχοντα Κόρας στάχεσιν ἐστεμμένην, καὶ δᾷδα· Ἔμπαλιν δὲ Παλλάδα Ἀθηνᾶν, κεραυνὸν καὶ ἀστέρα (3). Καὶ ἕτερον τοῦ αὐτοῦ μετὰ κεφαλῆς Ἀθηνᾶς κρανοφόρου· Ἔμπαλιν ἔχον Νίκην φέρουσαν τρόπαιον καὶ στέφανον καὶ κεραυνόν (4). Τοῦ αὐτοῦ, ὡς βασιλέως Ἠπείρου, ἔχον κεφαλὴν Δωδωναίου Διός, καὶ κεραυνόν· Ἔμπαλιν τὴν ἐν Δωδώνῃ μετὰ τοῦ Διὸς λατρευομένην Διώνην (5).

Ἀλλ' ἔκτοτε ἤρξαντο παρακμάζοντα πανταχοῦ τὰ Ἑλληνικὰ νομίσματα. Ἐν Μακεδονίᾳ εἰσὶν ἤδη κατώτερα τὰ ἀπὸ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ, υἱοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ (242 π.Χ.), ὡς αὐτὰ τὰ τοῦ Ἀντιγόνου, κεφαλὴν ἔχοντα Πανὸς ἐν ἀσπίδι Μακεδονικῇ, ἣν κοσμοῦσιν ἡμισέληνοι καὶ ἀστέρες· Ἔμπαλιν δ' ἀρχαϊκὴν Παλλάδα κεραυνοφόρον καὶ κράνος (6). Καὶ ἔτι κατώτερα εἰσὶ τὰ τοῦ Φιλίππου Ε' (πατρὸς τοῦ Περσέως), ἔχοντα κεφαλὴν Περσέως (γενάρχου τῶν Μακεδόνων βασιλέων) ἐν ὅπλῳ· Ἔμπαλιν ῥόπαλον ἐν στέμματι κισσοῦ (7). Τοῦ αὐτοῦ· κεφαλὴν τοῦ βασιλέως· Ἔμπαλιν Παλλάδιον (8). Περσέως. Κεφαλὴν αὐτοῦ· Ἔμπαλιν ἀετὸν κεραυνοφόρον (9).

(1) DENK. 238. — (2) αὐτ. 259. — (3) αὐτ. 260. — (4) αὐτ. 261. — (5) αὐτ. 262.— (6) αὐτ. 232.— (7) αὐτ. 233.— (8) αὐτ. 234.— (9) αὐτ. 235.

Ἐν Συρίᾳ ἡ παρακμὴ γίνεται ἐπαισθητὴ ἀπὸ Ἀντιόχου Γ', τοῦ μεγάλου (255 π.Χ.). Τοιαῦτα τὰ νομίσματα αὐτοῦ τοῦ Ἀντιόχου Γ' ἔχοντα κεφαλὴν αὐτοῦ, νέου· Ἔμπ. Ἀπόλλωνα ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ (1). Ἀντιόχου Ε' (εὐπάτορος), ἐγγόνου τοῦ Γ', κεφαλὴν ἔχοντα αὐτοῦ· Ἔμπ. Δία Ὀλύμπιον ἐκ Δάφνης τῆς Ἀντιοχίας (2). Δημητρίου Β' (ἐγγόνου τοῦ Πολιορκητοῦ) (145 π.Χ.). Κεφαλὴν αὐτοῦ· Ἔμπαλιν ἀετὸν ἐπὶ πρύμνης (3). Ἀντιόχου ΣΓ' (υἱοῦ τοῦ Ἀλεξ. Βάλα). Κεφαλὴν αὐτοῦ ἀκτινωτήν· Ἔμπαλιν Διοσκούρους καὶ ἐπιγεγραμμένην τὴν Συριακὴν χρονολογίαν ΡΟ' (170), ἤτοι 142 π. Χ. (4). Ἀντιόχου Ζ', Σιδήτου ἢ Εὐεργέτου (ἐπὶ Ῥωμαίων). Κεφαλὴν αὐτοῦ· Ἔμπ. τὴν Παρθένον Ἀθηνᾶν τοῦ Φειδίου (5). Ἀντιόχου Η', ἢ Γρυποῦ, ἢ Ἐπιφανοῦς, καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Κλεοπάτρας, θυγατρὸς Πτολεμαίου τοῦ Φιλομήτορος. Κεφαλὴν αὐτοῦ· Ἔμπαλιν Ἀετὸν (6). Τοῦ αὐτοῦ· Κεφαλήν· Ἔμπ. Δία Βῆλον (7). Δημητρίου Γ', υἱοῦ τοῦ Γρυποῦ. Κεφαλήν· Ἔμπ. Ἐφεσίαν Ἄρτεμιν (8). Ἕτερον Ἰνδικοῦ Δημητρίου. Κεφαλήν, ἔχουσαν ἀντὶ κράνους προβοσκίδα· Ἔμπ. Ἡρακλέα (9). Φιλεταίρου (βασιλεύσαντος ἐν Περγάμῳ). Κεφαλὴν αὐτοῦ. Ἔμπ. Παλλάδα (10).

Καὶ τὰ Σικελικὰ δὲ εἰσὶν ἤδη τῶν προγενεστέρων ὑποδεέστερα ἀπὸ Ἱέρωνος Β', συγχρόνου τοῦ Πύρρου (271 π. Χ.), καὶ τῶν περὶ αὐτόν, ὡς αὐτὰ τὰ τοῦ Ἱέρωνος Β', ἔχοντα κεφαλὴν αὐτοῦ. Ἔμπαλιν Ἵππέα (11). Φιλιστίδος, γυναικὸς αὐτοῦ· Κεφαλὴν αὐτῆς· Ἔμπ. Νίκην ἐν τεθρίππῳ (12). Γέλωνος,

(1) DENK. 239. — (2) αὐτ. 240. — (3) αὐτ. 241. — (4) αὐτ. 242.— (5) 243.— (6) αὐτ. 244. — (7) αὐτ. 245. — (8) αὐτ. 246. — (9) αὐτ. 247. — (10) αὐτ. 248. — (11) αὐτ. 263.— (12) αὐτ. 264

υἱοῦ αὐτοῦ. Κεφαλὴν αὐτοῦ· Ἔμπ. Ἀπήνην (1). Ἱ ε ρ ω ν ύ μ ο υ (βασιλέως Συρακουσῶν). Κεφαλὴν αὐτοῦ· Ἔμπ. Κεραυνόν (2).

Τὰ δὲ τῶν Π τ ο λ ε μ α ί ω ν ἦσαν ἀπ' ἀρχῆς σχεδὸν ἀφιλόκαλα πάντα, καὶ ἔτι μᾶλλον τὰ τελευταῖα. Ἔστωσαν δ' εἰς παράδειγμα τὰ ἑπόμενα. Ἀ ρ σ ι ν ό η ς Β' γυναικὸς Πτολεμαίου Β' (Φιλαδέλφου). Χρυσοῦν. Κεφαλὴ αὐτῆς· Ἔμπ. Δίκερας (3). Π τ ο λ ε μ α ί ο υ Γ' Εὐεργέτου. Ἀργυροῦν. Κεφαλή· Ἔμπ. Ἀετὸς ἐπὶ κεραυνοῦ (4). Β ε ρ ε ν ί κ η ς εὐεργ. γυναικὸς Πτολεμαίου Εὐεργέτου, Χρ. Κεφαλὴ αὐτῆς· Ἔμπ. Κέρας(5). Π τ ο λ ε μ α ί ο υ Δ', Φιλοπάτορος Χρ. Κεφαλή· Ἔμπ. Ἀετός (6). Ἀ ρ σ ι ν ό η ς, ἀδελφῆς καὶ γυναικὸς Πτολεμαίου Δ', Χρ. Κεφαλή· Ἔμπ. Κέρας (7). Π τ ο λ ε μ α ί ο υ Ε', ἐπιφανοῦς. Χρ. Κεφ. ἀκτινοφόρος μετ' αἰχμῆς ὑπὲρ τὸν ὦμον· Ἔμπ. Κέρας μεταξὺ 2 ἀστέρων (8). Π τ ο λ ε μ α ί ο υ ΣΤ', Φιλομήτορος. Ἀργ. Κεφαλή. Ἔμπ. Ἀετὸς ἐπὶ κεραυνοῦ (9). Π τ ο λ ε μ α ί ο υ Ζ'. Φύσκωνος, ἢ Εὐεργέτου Β'. Ἀργ. Κεφαλὴ αὐτοῦ· Ἔμπ. Ἀετὸς μετὰ φοίνικος (10). Ἀ ν τ ω ν ί ο υ. Κεφ. μετ' ἐπιγραφῆς· *Ἀντ. Αὐτοκράτωρ τρίτον, τριῶν ἀνδρῶν.* Ἕτερον Ἀργ. Κεφ. μετ' ἐπιγραφῆς· *Βασίλισσα Κλεοπάτρα, Θεὰ νεωτέρα* (11).

Καὶ εἰς τὰς Ἑ λ λ η ν ι κ ὰ ς δὲ πόλεις μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξέλιπε βαθμηδὸν τὸ κάλλος καὶ ἡ γλαφυρότης τῆς νομισματογλυφίας, καὶ τὰ πρῶτα μεταξὺ τῶν νομισμάτων τῶν χρόνων τούτων εἰσὶν οὐχὶ μὲν εἰσέτι ἄσχημα, ἀλλὰ πολὺ δεόμενα τῶν προ-

(1) DEMK. 265. — (2) αὐτ. 266. — (3) αὐτ. 249. — (4) αὐτ. 250. — (5) αὐτ. 251. — (6) αὐτ. 252. — (7) αὐτ. 253.— (8) αὐτ. 254.— (9) αὐτ. 255.— (10) αὐτ. 256. — (11) αὐτ. 257.

γενεστέρων. Ἰδίως δὲ διακρίνονται ἔτι διὰ τὴν τέχνην τῶν τὰ ἀργυρᾶ τῆς Ἀ χ α ϊ κ ῆ ς σ υ μ μ α χ ί α ς (1) ἐξ Ὀλυμ. 133—158, ἔχοντα κεφαλὴν Διὸς Ὁμηγυρίου, μετ' ὀνόματος ἄρχοντος, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν ἐντὸς στέμματος μονόγραμμα ΑΧ (2)· καὶ τὰ τῶν Α ἰ τ ω λ ῶ ν ἐφ' ὧν κεφαλὴ νέου Ἡρακλέους· Ἔμπαλιν Αἰτωλία ἐπὶ ὅπλων καθημένη (3), ὡς ἐγλύφη τὸ ἄγαλμα αὐτῆς ὑπὸ Ἀριστάνδρου (4).

Κατωτέρας δ' ἐργασίας εἰσὶν οἱ τῆς ἐντὸς τοῦ Ταύρου Ἀσίας Κ ι σ τ ο φ ό ρ ο ι ἐξ Ὀλυμ. 130—140, οἵτινες πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἦσαν συνεχέστατοι, καὶ παρίστων ἐν στεφάνῳ κισσοῦ βακχικὴν κίστην, ἐξ ἧς ἐξέρπει ὄφις· Ἔμπ. Δράκοντας περὶ φαρέτραν ἢ τοξοθήκην· καὶ Ἐπειδὴ τὸ νόμισμα τὴν καταγωγὴν εἶχεν ἐξ Ἐφέσου, προσέτι τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος τὸν νεὼν (5). Τινὲς δὲ, ὡς οἱ τῶν Ἀπαμέων, εἶχον εἰς τὸ ἔμπαλιν δράκοντας σύροντας ναΐσκον, ἐφ' οὗ ἄγαλμα Ἀθηνᾶς (6).

Ἄξια λόγου ἐκ τῶν χρόνων τούτων εἰσὶ καὶ τὰ μεγάλα τῶν Ἀ θ η ν α ί ω ν ἀργυρᾶ τετράδραχμα, ἔχοντα κεφαλὴν Παλλάδος, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν γλαῦκα ἐπὶ διωτίδος, ἐν στεφάνῳ ἐλαίας (7)· καὶ τὰ τῶν Ῥ ο δ ί ω ν, ἀντωπὸν ἔχοντα τὴν ἀκτινοστεφῆ κεφαλὴν τοῦ Ἡλίου, καὶ εἰς τὸ ἔμπαλιν ῥόδον ἡμιανεῳγμένον μετὰ μικροῦ παλλαδίου, ἐνίοτε καὶ μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος (8). Ἀλλὰ ταῦτα εὐκόλως διακρίνονται τῶν προγενεστέρων, ὅμοια μὲν ἐκείνοις τὸν τύπον, ἀλλὰ τὴν ἐργασίαν ὄντα ὑποδεέστερα.

(1) Consinéry, sur les monnoies d'argent de la ligue achéenne.— (2) DENK. 267. — (3) αὐτ. 268. — (4) Ἴδε σελ. 544. — (5) DENK. 271.— (6) αὐτ. 272.— (7) αὐτ. 269. — (8) αὐτ. 270.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Γραφική.

Ὡς πρὸς τὴν γραφικὴν δὲ, ἡ ἀρχὴ τῆς ἐποχῆς ταύτης συνέχεται μετὰ τοῦ τέλους τῆς προλαβούσης, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐξακολουθοῦσιν ἔτι εὐκλεῶς ἐργαζόμενα καὶ τὰ τρία ἐργαστήρια, ἐν οἷς εἶχε προηγουμένως διαπρέψει ἡ τέχνη, καὶ οἱ ἄμεσοι μαθηταὶ καὶ διάδοχοι τοῦ Ἀπελλοῦς καὶ τοῦ Ζεύξιδος παρήγαγον ἐπὶ τῶν πρώτων διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔργα ἄξια τῶν διδασκάλων αὐτῶν. Προϊόντων ὅμως τῶν χρόνων, παρήκμασε βαθμηδὸν καὶ ἡ ζωγραφικὴ μετὰ πάσης τῆς καλλιτεχνίας, καὶ, ὡς λέγει ὁ Κουϊγκτιλιανὸς (1), Floruit circa Philippum et usque ad successores Alexandri pictura præcipue, sed diversis virtutibus.

Σύγχρονος τοῦ Ἀπελλοῦς, καθήκων ὅμως καὶ μέχρι τῶν διαδόχων, ἦν ὁ Πρωτογένης (2), κατά τινας μὲν (3) ἐκ Ξάνθου τῆς Λυκίας, κατὰ τοὺς πλείστους ὅμως (4) ἐκ τῆς πλησιοχώρου Καύνου καταγόμενος, καὶ κυρίως διατρίβων ἐν Ῥόδῳ. Πτωχὸς, καὶ ἀπὸ μικροτάτων ὁρμώμενος, ἦν, φαίνεται, αὐτοδίδακτος, καὶ ἐμορφώθη διὰ μεγίστων κόπων, καὶ δι' ἐπιμόνου ἐπιμελείας, ὥστε καὶ, κατὰ Πλίνιον, ὅτε ἔγραφεν ἓν τῶν ἀριστουργημάτων αὐτοῦ, τὸν Ἰάλυσον, μόνον ἐξ ὀσπρίων ἐτρέφετο, ἵνα μὴ ἡ τροφὴ τὸν ἀποτρέπῃ τοῦ ἔργου. Τούτου ἕνεκα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἦσαν ὀλίγα ἐνταυτῷ καὶ κατάπονα. Λέγεται μάλιστα ὅτι εἰς τὴν ἄσκησιν κυρίως τῆς

(1) XIII, 10. — (2) Pl. 35, 36, 10 καὶ 20. — (3) Σουίδ. φ. Πρωτογένης. - Κωνστ. Πορφυρ. π. Θεμάτ. 14. — (4) Pl. αὐτ. - Παυσ. A, 3. - Πλούτ. Δημήτρ. 22.

καλλιτεχνίας δὲν ἐνέκυψε πρὸ τοῦ 50οῦ ἔτους τῆς ἡλικίας του, ὅπερ ὅμως δὲν φαίνεται πιθανόν, διότι τὰς κυριωτέρας εἰκόνας του ἐζωγράφησεν ὅταν ὁ Δημήτριος ἐπολέμει ἐν Ῥόδῳ, ἤτοι ἐν Ὀλυμ. 119, ἐν ᾧ τοὐλάχιστον εἴκοσιν ἔτη πρὶν παρεκίνει αὐτὸν ὁ ἐν Ὀλ. 114 ἀποθανὼν Ἀριστοτέλης νὰ ζωγραφήσῃ τὰς μάχας τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀλλ' ὅπως δήποτε, εἰς τὴν μεγάλην ζωγραφικὴν φαίνεται ὅτι ἐξώρας ἐπεδόθη, περιοριζόμενος κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς ζωῆς του, ὡς τινες ἔλεγον, εἰς μόνην ζωγραφίαν ἢ χρωματισμὸν πλοίων, ὅπερ καὶ περὶ τοῦ ζωγράφου Ἡρακλείδου τοῦ Μακεδόνος, τοῦ ζήσαντος κατ' Ὀλομπιάδα 150, μαρτυρεῖται ὑπὸ Πλινίου (1). Ταύτης τῆς πρώτης ἀφετηρίας τῆς τέχνης τοῦ Πρωτογένους δείγματα ἢ ἀπομνημόνευσις ἦσαν αἱ κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα ἐν τοῖς Προπυλαίοις τῶν Ἀθηνῶν ἀνατεθειμέναι εἰκόνες αὐτοῦ, αἱ παριστῶσαι τὴν Πάραλον καὶ τὴν Ἀμμωνιάδα (fecit Paralum et Hammoniada, quam quidam Nausicaam vocant), μετὰ μικρῶν πλοιαρίων, ἃ προσέθηκεν ὡς πάρεργα, ut appareret a quibus initiis ad arcem ostentationis opera sua parvenissent. Ὁ Ῥαοὺλ Ῥοσσέτος (2), ἀναγινώσκων ἀντὶ Hammoniada, Hemionida, κατὰ Barbaro, τὸν διορθωτὴν τοῦ Πλινίου, ἐξηγεῖ το χωρίον τοῦτο ὡς αἰνιττόμενον δύο διαφόρους ἱστορικὰς ἢ μυθολογικὰς εἰκόνας, τὴν τοῦ Ἀττικοῦ ἥρωος Παράλου, καὶ τὴν τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἀλκινόου Ναυσικάας, ἥτις, λέγει, ἡμιονὶς ἐνταῦθα ἐπικαλεῖται, καθὸ συρομένη ὑπὸ ξυνωρίδος ἡμιόνων. Ἀλλὰ τὰ ἄριστα τῶν χειρογράφων οὐδεμίαν καταλείπουσιν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς γραφῆς Ἀμμωνιάδα. Καὶ ὅτι μὲν αἱ εἰκόνες αὗται, ἢ ἡ εἰκὼν, ἂν ἦτον μία, ἀντικείμενα δύο περιλαμβάνουσα, παρίστων ἁπλῶς δύο πλοῖα, δὲν φαίνεται πιστευτὸν, διότι

(1) 35, 11.— (2) Raoul Rochette, Lettre d'un antiquaire.

οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τοιαύτῃ ζωγραφίᾳ ἄξιον οὔτε τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου, οὔτε τῆς τῶν Προπυλαίων πινακοθήκης. Διὰ τοῦτο ἀγχίνους καὶ οὐχὶ ἀπίθανος φαίνεται ἡ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ὑπὸ τοῦ Σίλλιγ (1) δοθεῖσα ἐξήγησις, καθ' ἣν ὁ Πρωτογένης ἔγραψεν ἐν τοῖς Προπυλαίοις, ἢ μᾶλλον διὰ τὰ Προπύλαια, τὴν ἀρχαίαν δημοσίαν μακρὰν ναῦν, τὴν Πάραλον, ἐν προσωποποιήσει ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ἐπωνύμου αὐτῆς, καὶ ἐφευρέτου τῶν μακρῶν νηῶν, τοῦ ἥρωος Παράλου, ἐσταλμένου, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ναυτικῶς, ὡς συνήθως παρίστατο ὁ Ὀδυσσεύς, δεχομένου δ' ἴσως τὴν, ὡς νέαν ἁβρὰν προσωποποιηθεῖσαν, Ἀμμωνιάδα, τὴν νεωτέραν δημοσίαν ναῦν, ἥτις πρὸ ὀλίγου εἶχε κατασκευασθῇ, καὶ ἐκλήθη κατ' Ἀλέξανδρον (τὸν υἱὸν τοῦ Ἄμμωνος). Οὕτω δὲ διατεθειμένη ἡ ὅλη εἰκών, καὶ τὴν φιλικὴν ταύτην σχέσιν μεταξὺ τοῦ εὐρώστου ναύτου καὶ τῆς τρυφερᾶς νεάνιδος παριστῶσα, ἀνεπόλει φυσικῷ τῷ λόγῳ τὴν μεταξὺ Ὀδυσσέως καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῶν Φαιάκων σκηνήν, καὶ ὑπὸ τῶν πολλῶν, ἴσως ἐξ ἀγνοίας, ἀντ' ἐκείνης ἐξελαμβάνετο, δι' ὃ καὶ ἐδοθη εἰς αὐτὴν ἡ ἐπωνυμία τῆς Ναυσικάας. Τινὲς ἐνόμισαν ὅτι κατὰ λάθος ὁ Παυσανίας (2) ἀποδίδωσι Ναυσικάαν τῷ Πολυγνώτῳ, καὶ ὅτι εἶναι αὐτὴ ἡ τοῦ Πρωτογένους. Ἀναφέρει δὲ τὴν εἰκόνα ταύτην καὶ ὁ Κικέρων (3), Πάραλον αὐτὴν ὀνομάζων.

Ἔμενε δ' ὁ Πρωτογένης ἄδοξος καὶ περιφρονούμενος ἐν Ῥόδῳ, μέχρις οὗ ὁ Ἀπελλῆς, ἀνώτερος φθόνου ὤν, ὡς ἦν καὶ κατὰ τ' ἄλλα ἀνώτερος ὅλων τῶν ὁμοτέχνων του, ἐλθὼν πρὸς αὐτὸν, τὸν κατέστησε γνωστὸν, καὶ τῷ ἀπέδωκε τὴν τιμὴν ἥτις τῷ ὠφείλετο. Διηγοῦνται δ' ὅτι τὸ πρῶτον μὴ ἐπιτυχὼν αὐτὸν οἴκαδε,

(1) Sillig, Catal. Artif. φ. Protogenes, ἔκδ. 2. — (2) A, 22. — (3) ad Verr. IV, 60.

ἔλαβε τὸν χρωστῆρά του, καὶ ἔσυρε δι' αὐτοῦ λεπτοτάτην γραμμὴν ἐπὶ πίνακος, παραγγείλας νὰ εἰπῶσι τῷ Πρωτογένει ὅτι ταύτην ἐχάραξεν ὁ ζητῶν αὐτὸν ξένος. Ἐπανελθὼν δ' ἐκεῖνος, ἐθαύμασε μὲν τῆς γραμμῆς τὴν λεπτότητα, ἀλλ' ἅμα τὸν χρωστῆρα εἰς ἄλλο χρῶμα ἐμβάψας, ἤγαγεν ἐντὸς αὐτῆς κατὰ μῆκος γραμμὴν ἔτι λεπτοτέραν, καὶ διχοτομοῦσαν ἐκείνην. Ὅταν δ' ἐδείχθη αὕτη τῷ Ἀπελλῇ, διῄρεσεν οὗτος πάλιν αὐτὴν διὰ τρίτου χρώματος, καὶ ἐκ τῆς ἀνυπερβλήτου ταύτης λεπτότητος ἀνεγνώρισεν ὁ Πρωτογένης ὅτι ὁ ἐπισκεπτόμενος αὐτὸν δὲν ἐδύνατο νὰ εἶναι ἄλλος τοῦ Ἀπελλοῦς. Ἔκτοτε λέγεται ὅτι ὁ Ἀπελλῆς, βλέπων τὸν ἔξοχον ὁμότεχνόν του παραγνωριζόμενον, ὅπως ἐλκύσῃ τὴν προσοχὴν ἐπ' αὐτοῦ, ἠγόρασε γενναιοφρόνως τὰς εἰκόνας αὐτοῦ 50 ταλάντων, καὶ διέδωκεν ὅτι, ὅπως ὠφεληθῇ, θέλει ὡς ἰδίας νὰ τὰς πωλήσῃ· καὶ τότε οἱ Ῥόδιοι, οἵτινες δὲν ἤξευρον νὰ θαυμάσωσι τὸν Πρωτογένην, τὸν ἐθαύμασαν διότι ὁ Ἀπελλῆς τὸν ἐθαύμασε.

Τὸ δ' ἐξαισιώτερον τῶν ἔργων αὐτοῦ, εἰς ὃ εἰργάσθη ἑπτὰ (1) ὅλα, ἢ ἕνδεκα (2) ἔτη, ἦν κατὰ τοὺς ἀρχαίους ὁ Ἰάλυσος, ἀρχηγέτης τῆς ὁμωνύμου Ῥοδίας πόλεως, παριστώμενος ὡς νέος θηρευτής, καθ' ἃ ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἀνεκδότου ὅτι, ἀποπερατώσας τὴν εἰκόνα ὁ Πρωτογένης, εἰς μόνην τὴν παράστασιν τοῦ ἀφροῦ τοῦ ἐξερχομένου ἐκ τοῦ στόματος τοῦ κυνὸς δὲν ἐδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ, καὶ, ἀγανακτήσας, ἔῤῥιψεν ἐπὶ τὸν πίνακα τὸν σπογγον, καὶ ἰδοὺ, ἡ τύχη κατώρθωσεν ὅ,τι ἠδυνάτει ἡ τέχνη. Τοῦτο λέγει ὁ Πλίνιος ὅτι ἐπανέλαβε καὶ ἐν Σικυῶνι εἰς ἵππον ὁ Νεάλκης περὶ Ὀλ. 133. Ἦν δ' ὁ Ἰάλυσος γεγραμμένος διὰ τετραπλῆς χρωμάτων ἐπιθέσεως, ὅπως ᾖ διαρκέστερος. Κατὰ Πλίνιον, ὁ

(1) Αἰλ. Π. Ἱ. ΙΒ, 41. — (2) Fronto, ad M. Caes. I, II, p. 42.

Ἀπελλῆς ἐν αὐτῷ κατέκρινε μόνον τὴν ὑπερβολὴν τῆς τέχνης. Τοσοῦτος δ' ἦν ὁ πρὸς αὐτὸν θαυμασμὸς τῶν ἀρχαίων, ὥστε Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς ἐφείσθη τῆς Ῥόδου καὶ δὲν τὴν ἔκαυσεν, ἵνα μὴ καταστραφῇ τὸ γραφικὸν ἀριστούργημα, ὃ ἀνέκειτο, φαίνεται, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Διονύσου.

Ἐνῷ δ' ἐπολιορκεῖτο ἡ Ῥόδος, ἀτάραχος ὁ ἀκάματος τεχνίτης ἠσχολεῖτο ἐν αὐτῇ εἰς τὴν ζωγραφίαν *ἀναπαυομένου σατύρου* (1) αὐλητοῦ (κρατοῦντος δύο αὐλούς)· καὶ οὐδὲ διέκοψε διόλου τὸ ἔργον του, λέγων ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπολέμει βεβαίως τοὺς Ῥοδίους καὶ οὐχὶ τὰς τέχνας. Εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην, κατὰ Στράβωνα, εἶχε γράψει ἐν παρέργου μέρει πέρδικα ἐπὶ κίονος· βλέπων δ' ὅτι ὁ πέρδιξ ἐθαυμάζετο ὑπὸ τοῦ ὄχλου ὑπὲρ τὸν Σάτυρον, ἐζήτησε τὴν ἄδειαν ὑπὸ τῶν ἐπιστατῶν τοῦ ναοῦ καὶ ἐξήλειψε τὸ πτηνόν.

Ἄλλα δ' ἔργα τοῦ Πρωτογένους ἀναφέρονται Πᾶν καὶ Ἀλέξανδρος (ἴσως ὡς Διόνυσος), Ἀντίγονος, Φιλίσκος ὁ ποιητὴς, ἡ μήτηρ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ οἱ Θεσμοθέται ἐν τῷ βουλευτηρίῳ τῶν Ἀθηνῶν (2). Εἰς τοσοῦτον δὲ βαθμὸν ἐφικνεῖτο τῆς ἀκριβεστάτης τῶν ἐν τῇ φύσει μίμησεως, ὥστε ὁ Πετρώνιος λέγει (3) ὅτι τοῦτο σχεδὸν φρίκης αἴσθημά τι ἐνέπνεε· Protogenis rudimenta cum ipsius naturae veritate certantia non sine quodam horrore tractavi. Ὁ Πρωτογένης συνέγραψε *περὶ γραφικῆς* καὶ *περὶ σχημάτων* (4).

Εἰς τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους τῶν διαδόχων, καὶ ἴσως πλησιέστερον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀνήκει πιθανῶς καὶ Τιμόμαχος ὁ Βυζάντιος, ὅστις διέπρεπεν, ὡς φαίνεται, ἰδίως εἰς τὴν ἔκφρασιν βιαίου τῆς ψυχῆς πάθους,

(1) Ἴδε καὶ Στράβ. ΙΔ, 652.— (2) Παυσ. Α. 3. — (3) 84. — (4) Σουϊδ.

συνεχομένου ὅμως, καὶ ἰσχυρῶς καταστελλομένου. Οὕτω παρέστησε τὸν Αἴαντα *μεμηνότα* (1), ἐκ τῆς μανίας του δὲ συνελθόντα, καὶ μελετῶντα τὴν αὐτοχειρίαν. Οὕτω καὶ τὴν Μήδειαν (2), ἑτοίμην νὰ φονεύσῃ τὰ τέκνα της, παλαίουσαν ὅμως μεταξὺ μανίας καὶ οἴκτου. Τὸ περίφημον τοῦτο ἔργον περιγράφουσι πολλὰ ἐπιγράμματα, ζωηρότατα δὲ τὸ ἑπόμενον (3)·

«*Τὰν ὁλοὰν Μήδειαν ὅτ' ἔγραψε Τιμομάχου χεὶρ,*
ζάλῳ καὶ τέκνοις ἀντιμεθελκομέναν,
μύριον ἔρατο μόχθον, ἴν' ἤθεα δισσὰ χαράξῃ,
ὧν τὸ μὲν εἰς ὀργὴν νεῦε, τὸ δ' εἰς ἔλεον.
Ἄμφω δ' ἐπλήρωσεν· ὅρα τύπον. Ἐν γὰρ ἀπειλῇ
δάκρυον, ἐν δ' ἐλέῳ θυμὸς ἀναστρέφεται.
Ἀρκεῖ δ' ἁ μέλλησις, ἔφα σοφός. Αἷμα δὲ τέκνων
ἔπρεπε Μηδείᾳ, κ' οὐ χερὶ Τιμομάχου».

Κατὰ ταύτην δὲ τὴν περιγραφὴν εὑρέθη ἐν Ἡρακλείῳ ἀντίγραφον τῆς εἰκόνος τοῦ Τιμομάχου, ἧς τὴν μεγάλην ἐπισημότητα προσαποδείκνυσι καὶ ἕτερον ὅμοιον εὑρεθὲν ἐν Πομπηίᾳ (4), καὶ προσέτι ἐπαναλήψεις ἐπὶ δακτυλιολίθων (5). Ταύτας τὰς δύο εἰκόνας τοῦ Τιμομάχου φαίνεται ὅτι αἰνίττεται καὶ ὁ Ὀβίδιος (6), ἀναφέρων αὐτὰς ὁμοῦ, ὡς τὰς ἀναφέρει καὶ ὁ Πλίνιος (7), ὅστις προστίθησιν ὅτι ὁ Καῖσαρ ἠγόρασεν αὐτὰς ὀγδοήκοντα ταλάντων, καὶ τὰς κατέθηκεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Γεννετηλίδος Ἀφροδίτης· ἀλλαχοῦ δὲ (8), ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἐπιφέρει ὅτι ἡ τῆς Μηδείας εἰκὼν

(1) Φιλόστρ. Β. Ἀπολ. Τυαν. Β, 10.— (2) Πλούτ. π. ἀκρ. ποιητ. 18. - Ἰδ. Λουκιαν. π. οἴκ. 31. - Lucil. Aetn. 594. — (3) Ἀνθολ. Πολ. II, σ. 667. — (4) DENK. 419. (Mus. Borb. V, 33.— (5) DENK. 420. (Lippert, Dactyl. Suppl. P. I, n. 93).—(6) Trist. II, 525.—(7) 35. 40, 30.—(8) 35, 40, 41.

δὲν ἦν συντετελεσμένη, καὶ ὅμως ἐτιμήθη οὐχ' ἧττον, ὡς τὰ ὅμοια ἀσυμπλήρωτα ἔργα τοῦ Ἀριστείδου, τοῦ Νικομάχου καὶ τοῦ Ἀπελλοῦς· Τέλος ῥητῶς λέγει ὁ Πλίνιος ὅτι ὁ Τιμόμαχος εἰργάζετο ἐπὶ Καίσαρος· ἀλλ' εἰς τοῦτο φαίνεται ὅτι ἠπατήθη ἐκ τῆς περιστάσεως ὅτι ἐπὶ Καίσαρος ἠγοράσθησαν ἐν Ῥώμῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Διότι οὐ μόνον ἡ τέχνη τοῦ Τιμομάχου καὶ περιγράφεται καὶ φαίνεται ἐκ τῶν σωζομένων αὐτῆς μιμήσεων πολὺ ἀνωτέρα τῆς καταστάσεως τῆς γραφικῆς ἐπὶ Καίσαρος, καὶ ὅλως ἀνάλογος κατά τε τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἐκτέλεσιν πρὸς τὸν ῥυθμὸν τῶν μεγάλων ζωγράφων, μεθ' ὧν, βεβαίως οὐχὶ κατὰ τύχην, καταριθμεῖ καὶ συγκρίνει τοῦτον ὁ Πλίνιος, ἀλλ' οὐδὲ πιθανὸν εἶναι ὅτι διὰ συγχρόνους γραφὰς ὁ Καῖσαρ ἤθελε δώσει τοσαύτην μεγάλην ποσότητα, καὶ δι' εἰκόνας μάλιστα, ὧν ἡ μία ἦν ἀτελής, ὅπερ ὁμολογουμένως ἐμφαίνει ἔργον τεχνίτου ἀποθανόντος. Ἐπίσης δ' ἀνεξήγητον θὰ ἐφαίνετο διατί, ἂν ἐν Ῥώμῃ ἢ διὰ τὴν Ῥώμην εἰργάζετο ὁ Τιμόμαχος, ὁ Πλίνιος θ' ἀνέφερε τὴν τιμὴν τῶν εἰκόνων αὐτοῦ εἰς τάλαντα, ἀναγκαζόμενος νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ποσότητα Ῥωμαϊκοῦ νομίσματος εἰς ἣν ἀντεστοίχουν. Τέλος αὐτὰς ταύτας τὰς δύο εἰκόνας ἀναφέρει ὁμοῦ πάλιν, καίτοι μὴ μνημονεύων τοῦ ὀνόματος τοῦ ζωγράφου, ὁ Κικέρων (1), ὡς ἓν τῶν ἐπ' αὐτοῦ ὡραιοτάτων κοσμημάτων τῆς Κυζίκου, ὅθεν ἑπομένως φαίνεται ὅτι ἠγόρασεν ὁ Καῖσαρ αὐτάς.

Τοῦ αὐτοῦ δὲ καλλιτέχνου ἐπαινεῖ ὁ Πλίνιος ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ καὶ ἕτερα ἔργα, Ὀρέστην· τὴν ἐν Ταύροις Ἰφιγένειαν, (ἴσως τὰ δύο εἰς μίαν εἰκόνα περιλαμβανόμενα)· Ληκυθίωνά τινα, διδάσκαλον ταχύτητος, (ἴσως δοῦλον (2) θαυματοποιόν)· ἄνδρας μαν-

(1) In Verr. IV, 60, 135.— (2) Λουκιαν. Δραπέτ. 32.

δυοφόρους, καὶ ἑτοίμους νὰ ὁμιλήσωσι, καὶ Γοργώ, ἔργον ἐξαίσιον.

Ἀναφέρονται δ' ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἄλλα τεχνιτῶν ὀνόματα, ἀλλὰ δευτερεύοντα ταῦτα (primis proximi κατὰ Πλίνιον). Ἰδίως δ' ἐπ' Ἀράτου (ἀπ' Ὀλ. 134) ἔμεινεν ἡ Σικυὼν τεχνικὸν κέντρον, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος (1)· «Ἦρθει γὰρ ἔτι δόξα τῆς Σικυωνίας μούσης καὶ χρηστογραφίας, ὡς μόνης ἀδιάφθορον ἐχούσης τὸ καλόν». Ἀλλ' ἐν αὐτῇ τότε μᾶλλον ἐθαυμάζοντο καὶ συνελέγοντο τ' ἀρχαῖα καλλιτεχνήματα ἢ ὅ,τι παρήγοντο νέα. Οὕτως, ὅταν ὁ Ἄρατος ἠθέλησε νὰ καταστρέψῃ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπὶ Φιλίππου τυραννήσαντος Ἀριστράτου, ἔργον Μελάνθου, εἰς ὃ εἰργάσθη καὶ ὁ Ἀπελλῆς, ὁ ζωγράφος Νεάλκης ἔσωσεν αὐτήν, ἐπιμείνας «ὅτι τοῖς τυράννοις πολεμητέον, οὐ τοῖς τῶν τυράννων» καὶ λαβὼν τὴν ἄδειαν ν' ἀντικαταστήσῃ ἐπὶ τοῦ πίνακος ἀντὶ μόνης τῆς μορφῆς τοῦ τυράννου φοίνικα, ἐτεχνάσθη ὡς ἐκ παραδρομῆς ν' ἀφήσῃ τοὺς πόδας νὰ φαίνωνται (2). Οὗτος ὁ Νεάλκης, ὃν ὁ Πλίνιος (3) λέγει ἐφευρετικὸν καὶ ὀξύνουν (ingeniosus et solens in arte), ἔγραψε, πιθανῶς ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Πτολεμαίου, καὶ μάχην Αἰγυπτίων καὶ Περσῶν (ἴσως τὴν τοῦ Καμβύσου), ἐν τῷ Νείλῳ, ὃν ὑπέδειξε παραστήσας ὄνον εἰς τὴν ὄχθην πίνοντα, καὶ κροκόδειλον ἐπιβουλεύοντα αὐτῷ. Ἔτι δ' ἀναφέρει καὶ Ἀφροδίτην αὐτοῦ ὁ Πλίνιος, καὶ αὐτὸς καὶ ἕτεροι (4) Ἱπποκόμον ποππύζοντα ἵππον, οὗ τὸν ἀφρὸν ἐπέτυχεν, ὡς ὁ Πρωτογένης ἐπὶ τοῦ κυνός, ῥίψας τὸν σπόγγον εἰς τὸν πίνακα. Ἦν δὲ ζωγράφος καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρα· καὶ

(1) Ἄρατ. 13.— (2) Αὐτ. — (3) 35, 40, 36.— (4) Pl. 35, 36, 20. - Val. Max. VIII, II, extr. 7. - Πλούτ. π. τυχ. 99. - Δίων. Χρυσ. 64. - Σῆξτ. Ἐμπειρ. Πυῤῥ. ὑποθ. A, 28.

ἀναφέρεται καί τις ὁμώνυμος τοῦ Τιμάνθους, Σικυώνιος πιθανῶς, γράψας τὴν ἐν Ὀλυμ. 135 μάχην Ἀράτου καὶ Αἰτωλῶν ἐν Πελλήνῃ «ἐμφατικῶς τῇ διαθέσει» κατὰ Πλούταρχον (1).

Ἀλλὰ ταχέως διαφθειρομένων τῶν Ἑλληνικῶν ἠθῶν καὶ πραγμάτων ὑπὸ τὰς ἐμφυλίους ἐκείνας στάσεις καὶ τὰς ξένας ἐπιδρομὰς, συνδιεφθείρετο φυσικῶς καὶ ἡ τέχνη καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ κατὰ τὴν ἰδέαν, ὥστε ἀντὶ τῶν προτέρων χρηστογραφιῶν καὶ τῶν μεγαλογραφιῶν (2), ἀντὶ τῶν σεμνῶν ἱστορικῶν καὶ μυθικῶν παραστάσεων, ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ἤδη ἀπαντῶμεν τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν ζωγράφων, τὸν Ἀριστείδην, τὸν Παυσίαν, τὸν Νικοφάνην, μὴ ἀπαξιοῦντας νὰ μολύνωσι τὴν τέχνην των, γράφοντες ἀκολάστους πορνογραφίας, ὡς ἀνωτέρω προεξετέθη.

Τοῦ αὐτοῦ δὲ ταπεινοτέρου καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος προϊόντα εἰσὶ καὶ αἱ κατὰ ταύτην μάλιστα τὴν ἐποχὴν ἐπικρατήσασαι γελοιογραφίαι, οἷαι συνεχῶς ἀπαντῶνται καὶ ἐπὶ ἀγγείων (3), ἐμπνεόμεναι ὑπὸ τῆς μέσης μάλιστα κωμῳδίας, καὶ κατ' αὐτὴν παρῳδοῦσαι ἱεροὺς μύθους, ἢ πολιτικὰς, ἢ ἰδιωτικὰς πράξεις. Οὕτως ὁ Κτησίοχος (4) ἢ Κτησίλοχος (5), ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀπελλοῦς, λέγεται γράψας γέννησιν Βάκχου, ἐν ᾗ παρέστησε τὸν Δία ὡς λεχὼ, καὶ τὰς Θεὰς μαιευούσας.

Τῆς αὐτῆς τῶν ζωγράφων κατηγορίας ἦτον καὶ ὁ Γαλάτων, ὅστις «ἔγραψε τὸν μὲν Ὅμηρον αὐτὸν ἐμοῦντα, τοὺς δ' ἄλλους ποιητὰς τὰ ἐμεσιεσμένα ἁρυομένους», κατ' Αἰλιανὸν (6), ἴσως ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ὁμήρου τῷ ἀνεγερθέντι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Φιλοπάτορος.

(1) Πλούτ. Ἄρατ. 32.— (2) Vitr. VII, 5, 2.— (3) DENK. B, 49. Ζεὺς καὶ Ἑρμῆς παρὰ τῇ Ἀλκμήνῃ. — (4) Σουΐδ. φ. Ἀπελλῆς.— (5) Pl. 35, 40, 33.— (6) Π. Ἱ. ΙΓ, 22.

Οὕτω καὶ κατὰ Πλούταρχον (1)· «*Τιμόθεος εὐτυχὴς ἐνομίζετο στρατηγὸς εἶναι, καὶ, φθονοῦντες αὐτῷ τινες, ἐζωγράφουν τὰς πόλεις εἰς κύρτον αὐτομάτως ἐκείνου καθεύδοντος εἰσδυομένας*».

Καὶ ὁ Αἰγύπτιος δ' Ἀντίφιλος, ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ πρώτου Πτολεμαίου διατρίβων, ὅπου λέγεται τὸν Ἀπελλῆ πρὸς τὸν βασιλέα διαβαλὼν, ζωγράφος ἐπ' εὐχερείᾳ (facilitas) ἰδίως ἐπαινούμενος (2), ἦν καὶ γελοιογράφος, διότι ἔγραψε μεταξὺ ἄλλων χλευαστικῶς σύγχρονόν τινα ζωγράφον Γρύλλωνα, ὃν, ἕνεκα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ παρέστησεν ὡς χοιρίδιον (3). Ἐξ αὐτοῦ δ' ἐπεκράτησε, τὸ γένος τοῦτο, τὸ τῆς γελοιογραφίας, νὰ ὀνομάζηται Γρύλλος. Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων καὶ ἀνωτέρων προϊόντων τῆς τέχνης κατατάττεται ὁ Ἀντίφιλος μεταξὺ τῶν δοκίμων ζωγράφων. Ὁ Πλίνιος μετ' ἐπαίνου ἀναφέρει (4) αὐτοῦ παῖδα φυσῶντα πῦρ, καὶ φωτιζόμενον τὸ πρόσωπον ὑπὸ τῆς ἀντανακλάσεως· νηθούσας γυναῖκας· θήραν Πτολεμαίου· Σάτυρον ἀποσκοπεύοντα, καὶ πάνθηρος δέρμα περιβεβλημένον· Ἀλέξανδρον μετὰ Φιλίππου καὶ Ἀθηνᾶς (5), καὶ Ἀλέξανδρον παῖδα, ὃν ὅμως ἢ ἔγραψεν ἐν τῇ πρώτῃ νεότητί του ὁ καλλιτέχνης, ἢ ἐσχεδίασεν ἰδανικῶς καὶ οὐχὶ ἐν ὁμοιογραφίᾳ· πλὴν τούτων Διόνυσον, Κάδμον καὶ Εὐρώπην, καὶ προσέτι Ἱππόλυτον, καὶ Ἡσιόνην, δύο εἰκόνας, αἵτινες εἰσὶ πιθανότατα αἱ ὑπὸ τῶν Φιλοστράτων, τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τοῦ νεωτέρου περιγραφόμεναι. Κατὰ τὸν πρῶτον (6), εἰς τὴν πετρώδη ἀκτὴν, ἐν καταῤῥύτῳ πεδίῳ, τὸ ἀτίθασσον ζεῦγος τοῦ Ἱππολύτου, πεφοβισμένον ὑπ' ἀγρίου λευκοῦ ταύρου, ἀφηνιᾷ, καὶ ὁ δίφρος θραύε-

(1) Βασ. Ἀποφθέγ. σ. 42. Τχν. — (2) Quinct. XII, 10.— (3) Διογ. Λ. Ε, 15.—(4) 35, 40, 32.—(5) 35, 37.—(6) Β, 4.

ται κατὰ πετρῶν, καὶ ὁ νεανίας ἐκπνέει συντετριμμένος, ἐν ᾧ οἱ ὀπαδοί του παρασύρονται ἐπίσης πρὸς πάσας τὰς διευθύνσεις ὑπὸ τῶν ἵππων των, καὶ ἡ φύσις αὐτὴ φαίνεται θλιβομένη· νύμφαι τῶν ὀρέων κόπτονται τὰς παρειάς, αἱ τῶν πηγῶν, τὴν κόμην των ἀποσπῶσαι, βλύζουσιν ὕδωρ ἐκ τοῦ στήθους αὐτῶν, καὶ οἱ λειμῶνες, ἐν σχήματι μειρακίων, τῷ ῥίπτουσιν ἄνθη μεμαραμένα. Ἡ δ' ἑτέρα εἰκὼν παρίστα, κατὰ τὸν νεώτερον Φιλόστρατον (1), τὴν νεαρὰν Ἡσιόνην τὴν Λαομέδοντος, ἀδελφὴν τοῦ Πριάμου, εἰς βράχον προσδεδεμένην, καὶ ἄγριον κῆτος ὁρμῶν κατ' αὐτῆς, καὶ τὴν θάλασσαν πλῆττον καὶ διεγεῖρον. Ἀπέναντι δ' αὐτῆς τὸν Ἡρακλέα, γυμνὸν καὶ τοξοφόρον, τὸ τέρας σκοπεύοντα, ἐν ᾧ οἱ πολῖται, ἔντρομοι ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων θεαταί, αἴρουσι τὰς χεῖρας πρὸς οὐρανόν.

Εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνήκοντα, καὶ σύγχρονον τοῦ Δημητρίου, ἀναφέρει ὁ Πλίνιος (2) καί τινα ζωγράφον Θέωρον καλούμενον, καὶ ἕτερον ὀνόματι Θέωνα, πιθανῶς τὸν αὐτόν. Ὁ Θέων κατὰ Κουϊγκτιλιανὸν (3) διέπρεπε μάλιστα εἰς Φαντασίας, ἤτοι εἰκόνας εἰς διέγερσιν ἀφορώσας τῆς φαντασίας (à effet). Ἔγραψε δὲ, κατ' Αἰλιανὸν (4), πίνακα ἓν μόνον περιέχοντα πρόσωπον, ὁπλίτην ὁρμῶντα εἰς μάχην, καὶ τὴν φαντασίαν ἐξαισίως κινοῦντα, ὃν ἐδείκνυεν ἀφ' οὗ διὰ σαλπίσματος πολεμιστηρίου προδιέθετε τῶν θεατῶν τὰ αἰσθήματα. Ἄλλα δ' ἔργα αὐτοῦ ἀναφέρονται Θαμύρας ὁ κιθαρῳδὸς· Ὀρέστου παραφροσύνη καὶ μητροκτονία· καὶ, ἂν εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ Θεώρῳ, Τρωϊκὸς πόλεμος· Κασσάνδρα· Δημήτριος βασιλεύς· Λεόντιον, ἡ τοῦ Ἐπικούρου ἐρωμένη, ἐν λογισμοῖς βεβυθισμένη· Ἀλειφόμενος.

— (1) 12.— (2) 35, 40, 40.— (3) XII, 10.—(4) Π. Ἱ. B, 44.

Εἶναι δ' ἡ τῆς Κασσάνδρας εἰκὼν πιθανῶς ἡ ὑπὸ Φιλοστράτου τοῦ πρεσβυτέρου (1) περιγραφομένη, ἐν ᾗ εἰς φῶς λαμπάδων, καὶ περὶ τράπεζαν εὐωχίας, πολλοὶ κεῖνται νεκροὶ κατὰ γῆς καὶ ἐκπνέοντες, καὶ ἐν αὐτοῖς ὁ Ἀγαμέμνων, ὃν ἡ Κασσάνδρα ὁρμᾷ νὰ ἐναγκαλισθῇ ἀφορῶσα συγχρόνως πρὸς τὸν πέλεκυν, ὃν ἐμμανὴς καὶ τραχεῖα σείει κατ' αὐτῆς ἡ Κλυταιμνήστρα. Ἡ ἔκθεσις αὕτη, ἔργον ζωηρᾶς φαντασίας, εἶναι συγγενεστάτη πρὸς τὴν γλυφίδα τοῦ Θέωνος.

Ἀφ' ὅτου δ' εἰς μικρὰ περιεστάλη ἡ τῆς τέχνης ἰδέα, ἤρχισεν ἔκτοτε ν' ἀσχολῆται καὶ περὶ τὴν παράστασιν εὐτελῶν καὶ οἰκιακῶν ἀντικειμένων καὶ πράξεων καὶ εἰδῶν, ἀναλόγως τῶν τότε καὶ ἐν τῇ ποιήσει ἐπικρατησάντων βουκολικῶν εἰδυλλίων (2). Οὕτω περιγράφει ὁ Φιλόστρατος (3) γραφὰς ὄψων, ἀγρευμάτων, ὀπωρῶν, τρωγαλίων, ἐδεσμάτων, ἀποκαλῶν πάντα ὁμοῦ Ξένια· διότι τοιαῦτα εἴδη διεπέμποντο παρὰ τῶν φίλων ἀλλήλοις, ὡς ὁ Βιτρούβιος (4) μαρτυρεῖ· Hospitibus ... mittebant pullos, ova, olera, poma reliquesque res agrestes. Ideo pictores ea .... picturis emitantes Xenia apellaverunt. Ἐκλήθη δὲ τὸ εἶδος τοῦτο Ῥωπογραφία, ἤτοι γραφὴ ῥωπικῶν καὶ εὐτελῶν ἀντικειμένων (Genre). Ὁ Κικέρων μεταχειρίζεται τὴν λέξιν (5) ἐπὶ εἰκόνων ἡσύχου καὶ ἀγροτικοῦ βίου· λέγει δ' ὁ Πλίνιος (6) ὅτι ὁ ζωγράφος Πειραϊκὸς, ἡλικίας ἀγνώστου, πιθανῶς ὅμως τῆς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον, ὠνομάσθη ῥυπαρογράφος, διότι, ὡς φέρ' εἰπεῖν παρὰ τοῖς νεωτέροις ὁ Murillo, ἔγραψεν ἐργαστήριον κουρέως, ὄνους, ὀψόνια, κ.τ.λ. humilia quidem, καὶ ἄλλα μικρογραφήματα (7), ὅθεν ἐξελήφθη ὅτι καὶ ὁ κλάδος τῆς τέχνης ὠνομάζετο

(1) B, 10.— (2) Θεόκριτος ἐν Ὀλυμπ. 124. — (3) Εἰκ. A, 13. - B, 26.— (4) VII, 7, 4. — (5) Ep. ad Att. 15, 16. — (6) 35, 37.— (7) Propert. VI, 8, 12.

Ῥυπαρογραφία. Ἀλλ' ἢ χλευαστικῶς ἐδόθη εἰς τὸν τεχνίτην τὸ παρωνύμιον ἐκεῖνο, ἢ ὀρθότερον πρέπει ν' ἀναγνωσθῇ ῥωπογράφος. Οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ (1)·

«Ἁ μάτηρ ζωὸν τὸν Μίκυθον, οἷα πετυχρά,
Βάχχῳ δωρεῖται, Ῥωπικὰ γραψαμένα.
Βάχχε, σὺ δ' ὑψώσας τὸν Μίκυθον. Εἰδὲ τὸ δῶρον
Ῥωπικόν, ἁ λιτὰ ταῦτα φέρει περίαν».

Ἐκ δὲ τῆς σκηνογραφίας, ἥτις ἤδη μᾶλλον ἢ ποτὲ ἐκόσμει τοὺς οἴκους τῶν βασιλέων, ἐγεννήθη καὶ ἄλλος κλάδος, ἡ Τοπιογραφία, ἢ παράστασις φυσικῶν θέσεων (paysages), αἵτινες τοπία καλοῦνται κατὰ Βιτρούβιον (per Topia ceteraque quæ .... ab rerum natura procreata) (2). Ὁ Διόδωρος (3) λέγει Τοπογράφον τὸν Ἀλεξανδρέα Δημήτριον, πρὸς ὃν κατέφυγε Πτολεμαῖος ὁ Φιλομήτωρ ἐν Ῥώμῃ. Ἦν δὲ πιθανῶς τοπιογράφος, διότι ὁ Βαλέριος Μάξιμος (4) τὸν λέγει Alexandrinus pictor.

Ὡς ἔχουσα δ' ἤδη κύριον θέμα ἡ τέχνη τὴν κόσμησιν τῶν πολυτελῶν οἴκων, ἠναγκάζετο νὰ ἐργάζηται καὶ μετ' ἐπιπολαίου ταχύτητος, ἥτις τὴν ἐξηχρείου. Καὶ ἐπὶ μὲν Περικλέους, λέγει ὁ Πλούταρχος (5)· «*Ἀγαθάρχου τοῦ ζωγράφου μέγα φρονοῦντες ἐπὶ τῷ ταχὺ καὶ ῥᾳδίως τὰ ζῶα ποιεῖν, ἀκούσαντα τὸν Ζεῦξιν εἰπεῖν· Ἐγὼ δ' ἐν πολλῷ χρόνῳ*». Ὁ δὲ Παυσίας (ἐν Ὀλ. 110, σελ. 473), ὁ γράψας τὸν *Ἡμερήσιον πίνακα*, ἐκαυχᾶτο γράφων βραδέως. Ἀλλὰ Φιλόξενος ὁ Ἐρετριεὺς ἦν, κατὰ μίμησιν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Νικομάχου (ἴδ. σ. 478) ταχυγράφος καὶ αὐτὸς, καὶ ἐφεῦρε μάλιστα ἐπίτομόν τινα μέθοδον τοῦ ζωγραφεῖν, ὡς λέγει ὁ Πλί-

(1) Παλάτ. ΣΤ, 355. — (2) VII, 5, 1. — (3) ΛΛ, 8. — (4) V, 1, 1. — (5) Περ. 13.

νιος (1)· Breviores etiamnum quasdam picturæ compendarias iuvenit. Καὶ ὅμως βεβαιοῖ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ὅτι ἡ διὰ τὸν Κάσσανδρον γραφεῖσα εἰκών του, ἡ παριστῶσα μάχην Δαρείου καὶ Ἀλεξάνδρου, «οὐδενὸς ζωγραφικοῦ ἔργου ἦν κατωτέρα». Προσέτι μνημονεύει καὶ ἀσέμνου τινὸς εἰκόνος αὐτοῦ, παριστώσης τρεῖς Σιληνούς.

Ἡ μεγάλη δὲ πολυτέλεια περὶ τὴν κόσμησιν τῶν βασιλικῶν οἴκων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπόμενον ἦτον ν' ἀναπτύξῃ καὶ τὴν τέχνην τῆς ψηφοθεσίας, ἥτις καὶ πρὸ αὐτῶν ἤδη ὑπῆρχε γνωστή, ὡς ἀποδεικνύει μεταξὺ ἄλλων τὸ κυνικὸν ἀνέκδοτον τοῦ Διογένους, ὅστις εἰς πολυτελῆ οἶκον εἰσελθών, καὶ ἰδὼν καὶ τὴν ὀροφὴν, καὶ τοὺς τοίχους, καὶ τὰ *δάπεδα* πλουσίως κεκοσμημένα, χρεμψάμενος ἔπτυσεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ οἰκοδεσπότου, εἰπὼν ὅτι δὲν εὑρίσκει ποῦ ἀλλαχοῦ νὰ πτύσῃ, τοσοῦτον λαμπρὰ καὶ κατάκοσμα ἦσαν τὰ πάντα πέριξ του. Προσέτι καὶ εἰς τὴν οἰκίαν Δημητρίου τοῦ Φαληρέως (Ὀλυμ. 119) «*ἄνθινα τὰ πολλὰ τῶν ἐδαφῶν ἐν τοῖς ἀνδρῶσι κατεσκευάζετο*», κατὰ Διόδωρον (2). Καὶ ἡ ναῦς δὲ τοῦ Ἱέρωνος εἶχε, κατ' Ἀθήναιον (3) «*δάπεδον ἐκ ἀβακίσκοις*», παριστῶν πάντα τὸν τῆς Ἰλιάδος μῦθον. Ὁ πρῶτος δὲ τεχνίτης ὅστις ἐφημίσθη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις διὰ τὰ τοιαῦτα τεχνουργήματα, καὶ εἰς ὃν κακῶς ἀπεδόθη καὶ τῆς τέχνης ἡ εὕρεσις, εἶναι ὁ ἐκ Περγάμου (Ὀλ. 124—161) Σῶσος (4), οὗ ἀναφέρεται ὁ ἀσάρωτος οἶκος, ἔδαφος ἐστιατορίου, διὰ συνθέσεως ψήφων παριστῶν διεσπαρμένα λείψανα δείπνου. Ἰδίως δ' ἐθαυμάζοντο ἐν αὐτῷ περιστεραὶ περὶ τὸ χεῖλος ἀγγείου ξεόμεναι, καὶ μία πίνουσα ἐξ αὐτοῦ, ἧς ἡ κεφαλὴ ἐσκίαζε τὸ ὕδωρ.

(1) 35, 36, 2?. — (2) IB, 543. — (3) E, 207. — (4) Pl. 36, 20.

Μίμημα τούτου τοῦ μέρους εὑρέθη ἐν ψηφοθετήματι εἰς τὴν ἔπαυλιν τοῦ Ἀδριανοῦ (5), καὶ ἔτι ἐντελέστερον ἀνεκαλύφθη ἐν Νεαπόλει ἐν ἔτει 1833. Ἐν Ἀφρικῇ δ' εὑρέθη μίμησις καὶ ὅλου τοῦ ἀσαρώτου ἐδάφους (1), καὶ ἑτέρα ἐν Ῥώμῃ, ἔχουσα ἐπιγεγραμμένον τὸ ὄνομα τεχνίτου Ἡρακλείτου (2). Ἐν τῇ ἀνθολογίᾳ (3) ἀναφέρεται Σάτυρος *ἐκ λίθου ἄλλοθεν ἄλλης συμφερτός*. Θαυμάσιον δὲ ψηφοθέτημα ἐξ ὑέλου εὑρέθη ἐν Πομπηίᾳ, εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ λεγομένου οἴκου τοῦ Φαύνου, παριστῶν μετὰ μεγίστης ζωηρότητος μάχην, ἣν τινὲς μὲν εἶπον βαρβάρων καὶ Ῥωμαίων, ἄλλοι δὲ πολὺ πιθανώτερον Περσῶν καὶ Ἑλλήνων, καὶ μάλιστα Ἀλεξάνδρου καὶ Δαρείου, ἴσως κατὰ τὸν πίνακα τοῦ Φιλοξένου, ἢ μαλιστα κατὰ τὸν πίνακα τῆς Ἑλένης Τίμωνος Αἰγυπτίας, οὗ μνημονεύει ὁ Φώτιος (4), ὡς παριστῶντος τὴν ἐν Ἰσσῷ μάχην. Ἐν τῷ μέσῳ φαίνεται ὁ Δαρεῖος ἐφ' ἅρματος, οὗ οἱ ἵπποι ἀφηνιάζουσι, καὶ εἷς Πέρσης τῷ φέρει κέλητα ἵππον νὰ ἐπιβῇ. Πέριξ δ' αὐτοῦ πολλοὶ κεῖνται κατὰ γῆς νεκροὶ καὶ τετραυματισμένοι, καὶ μεταξὺ αὐτῶν θαυμάζεται εἷς, οὗ τὸ πρόσωπον κατοπτρίζεται εἰς τὴν ἀργυρᾶν του ἀσπίδα. Δεξιόθεν δ' ἐπέρχεται ὁ Ἀλέξανδρος ἔφιππος, καὶ διὰ τῆς μακρᾶς του σαρίσσης διαπερᾷ ἕνα Πέρσην, καὶ ὁρμᾷ κατὰ τοῦ Δαρείου. Καὶ ἡ ζωηρότης τῆς συνθέσεως, καὶ τὸ κάλλος τῶν μορφῶν, καὶ ἡ ποικιλία τῶν χρωμάτων ἀναδεικνύουσι τὸ ἔργον τοῦτο πολλοῦ λόγου ἄξιον καλλιτέχνημα (5).

Ἡ δὲ κεραμογραφία φαίνεται παραμεληθεῖσα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ κατὰ τὰς ἀποικίας· διετηρεῖτο δὲ μόνον, ἀλλ' ἀφιλοκάλως,

(1) DENK. 274. Mus. Capit. T. IV, 69.—(2) Rev. Archéol. Ann. I, n. XII.— (3) C. J. G. n. 6753.— (4) Πλαν. Δ, 247. — (5) 248. — (6)DENK. 273. (Mus. Borb. VIII, 36—40).

ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ. Τὰ πάμπολλα ἐν Νώλα εὑρεθέντα, καὶ κομψὸν μὲν σχῆμα, ὡραῖον δ' ἐρυθρόξανθον χρῶμα, καὶ χαριεστάτην γραφίδα ἔχοντα ἀγγεῖα, ἀνήκουσι πιθανῶς εἰς τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου τοὺς χρόνους, ὅταν οἱ Νωλαῖοι ἰδίως Ἑλληνίζον (1). Τὰ δὲ τῆς Ἀπουλίας (Βαρίου, Ῥούβων, Κανυσίου) καὶ τὰ τῆς Λευκανίας (Ἀρμέντου), ἐπιμήκη καὶ ἰσχνὰ τὸ σχῆμα, ἐπιτετηδευμένην δ' ἔχοντα καὶ φιλόκομπον τὴν γραφίδα, ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη μετὰ τὴν ἔκπτωσιν αὐτῆς μετεδοθη εἰς τὰ ἐπιπολαίως ἐξελληνισθέντα σαβελλικὰ καὶ ὀπικὰ ἔθνη τῆς ἔνδον Ἰταλίας. Αἱ δ' ἐπ' αὐτῶν γραφαὶ εἰσι διαθέσεως ἀκανονίστου καὶ αὐθαιρέτου, παριστῶσαι νεκρικὰ ἀντικείμενα, πολλάκις δὲ καὶ ἀκόλαστα ἢ βακχικὰ, καὶ ἐμφαίνουσαι σχεδὸν πάντοτε τῆς τέχνης τὴν παρακμήν (2).

(1) Διον. Ἁλικ. Ῥ. Α. ΙΕ, 5.

(2) Παραδείγματα. DENK. 275. Ἀγγεῖον Κανυσίου (Canosa). Νεκρὸς ὡς ἥρως ἐν ναῷ, πρὸ αὐτοῦ νέος ἔχων φιάλην καὶ πρόχουν. Πέριξ οἱ φέροντες τὰ κτερίσματα. Ἑκατέρωθεν ὁ Ἅδης, ἐν ᾧ Πλούτων ὡς Ζεὺς καταχθόνιος, καὶ Περσεφόνη, ὡς Ἥρα καταχθονία καὶ οἱ 3 κριταί. Ὀρφεύς. Ψυχαὶ συζύγων, καὶ παίδων. Ἠλέκτρα μετ' Ὀρέστου καὶ Πυλάδου. Σίσυφος μετ' Ἐριννύος. Ἡρακλῆς μεθ' Ἑρμοῦ, ἀπάγων τὸν Κέρβερον, καὶ Ἐριννὺς ἀπείργουσα. Τάνταλος.

DENK. 276. Αὐτόθεν. Μαινάδες καὶ Λυκοῦργος, καὶ δῶρα προσφερόμενα εἰς τάφον.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ.

ΤΑ ΚΥΡΙΩΤΕΡΑ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Σελ.	*Στίχ.*	*Ἀντὶ*	*Γράφε*
4	26	χειρονακτικὴ	χειρωνακτικὴ
5	27	Σφραγίδα	Σφραγῖδα
9	22	πλαγγῶνες	πλαγγόνες
10	11	(en beau) (πρόσθ. εἰς σημ.)	Πλούτ. Κίμ. Β.
11	20	παριστώσας	παριστῶσαις
14	4	παλμοὶ,	παλμοὶ
16	32	Ὀρχιστ	Ὀρχηστ.
17	24	Σκιάφως	Σκιόφως
27	24	Ἀντωνείνων	Ἀντωνίνων
34	30	κενοφανὲς	καινοφανὲς
38	4	ξια	ἀξία
	6	ἀξία	ἄξια
47	26	Κυκλώπων	κυκλώπων
50	33	αὐτὸς	αὐτὰς
52	30	Μινώϊον	Μινύϊον
56	2	χελκοδέτους	χαλκοδέτους
	5	ὁ αὐτὸς	αὐτὸς
61	5	τοιοῦτον	τοιούτου
71	21	τιμώμενος Πέτρασσος(7) ὅ ἐστιν ὁ λίθος	τιμώμενος λίθος
	23	ἀντὶ τοῦ Διός.	ἀντὶ τοῦ Διὸς (7), καὶ ὃν ἐξέμεσεν εἰς τὸν παρὰ τὴν Χαιρώνειαν Πετραχὸν (7′).
	34	1, 24.	I, 24. - (7′) Αὐτ. Θ, 41. - Πλούτ. Σύλλ. 17.
73	5	θεῶν	ὀδῶν
83	26	τὰ μεγάλα Παναθήναια	τὰ Παναθήναια.
92	31	Κάλως (πρόσθες),	ἴσως προσωποποίησις τῆς ξοανουργίας.
101	4	πρὸ	πρὸς
110	30	καὶ δὲ τῶν αὐτῶν	καὶ οὐδ' αὐτῶν τῶν
115	1	ὡς τοῦ	ὡς ἐκ τοῦ

Σελ.	*Στίχ.*	*Ἀντὶ*	*Γράφε*
116	15	ὑποτραχηλίον	ὑποτραχηλίου
126	19	προτομὰς	προτομαὶ
135	18	×19579′	195×79′
144	17	Καμαρεὺς	Καμιρεὺς
155	12	ἐν τοῖς δύο	ἐν τοῖς δυσὶ
158	7	ἀνφέρονται	ἀναφέρονται
159	4	Περίθουν	Πειρίθουν.
160	25	τεχνήται	τεχνῖται
162	19	λιθογραφικὴν	λιθογλυφίαν
183	26	ἔνγον	ἔργον
190	28	μυόνων	μυώνων
208	31	ἐξηργάσατο	ἐξειργάσατο
214	20	Καπούης	Καπύης
227	12	μετασκήνια	παρασκήνια
229	27	ἐξηργάσθη	ἐξειργάσθη
230	μετὰ 18	(πρόσθες)	Νεωδομία.
237	26	ἡνίοχος	ἡνίοχοι.
238	25	οὐ	οὖ
239	24	συνηθίζατο	συνειθίζατο
240	8	ἐν	τὸ
	9	λ' ἐν	ἀλλ' ἐν ἔτει
	11	ἐν	τὸ
245	μετὰ 27	(πρόσθες)	Ναοὶ Ἀττικῆς.
257	1	300	3000
267	9	ἑκάστην, φέρουσαν	ἑκάστης, φερούσης
	12	ὁποίου	ὁπαίου.
269	12	ζωηροτάτη	ζωηροτάτην.
289	29	Ἴδ.	Ψ.
306	16	arta	arte
310	12	Κατατιξίτεχνος	Κατατηξίτεχνος
313	29	lauddatur	laudatur
314	39	14ης	114ης
335	6	τὸ	τὸν
337	24	νωλεχῶς	νωχελῶς
340	3	πρώτην Ἀφροδίτη	πρώτη Ἀμφιτρίτη
348	20	Μανδαῖος	Μενδαῖος.

Σελ.	Στίχ.	Ἀντὶ	Γράφε
349	9	resrat	restat
358	13	Ἐμπεριπτατωμένως	Ἐμπεριστατωμένως.
363	22	Χρυσολεφάντινον	Χρυσελεφάντινον
	23	ἔχοντα Εὔθρνος	ἔχοντα. Εὔθρονος
369	10	μέγα	μέγαν
376	11	Σέραπις	Σάραπις
383	12	εἰσορμήσας,	εἰσορμήσας
384	13	ἐπιπολλάσει	ἐπιπολάσει
397	1	intem	inter
399	15	τὰ μὲν πιθανὼνατα	τὰ μὲν, πιθανώτατα,
400	17	ἐλπίζουσα, νὰ	ἐλπίζουσα νὰ
401	18	τιμωροῦνται	τιμωροῦντες
403	9	facos	factos
404	5	ἐν 1202	τὸ 1202
411	4	orsus»,	orsus».
418	5	σφραφίδων	σφραγίδων
421	20	Ἀστάχυν.	στάχυν
428	4	Τὰ	Τοῦ
433	5	δύναται	δύνανται
441	23	συνηργάσθη	συνειργάσθη
455	25	συγφραφεὺς	συγγραφεὺς
456	8	Ἀμφίνονος	Ἀμφίωνος
468	23	Λυσιππείῳ	Λυσιππίῳ
470	11	Παλαμίδης	Παλαμήδης
474	29	Λούκουλος	Λούκουλλος
489	13	ἔλλειπον	ἐλειπον
496	20	ὑπόλισμα	πόλισμα
	30	Fellow, trav. on	Fellows, trav. in
	31	394	594
500	23	ἀνεκαινέσθη	ἀνεκαινίσθη
509	7	στνεισέφερον	συνεισέφερον
511	4	μυόνων	μυώνων
512	31	ὀρῶντι	ὁρῶντι
514	16	ἐπλήρωσεν	ἐπλήρωσαν
515	19	καλλιτέγνην	καλλιτέχνην
519	34	μυόνων	μυώνων
522	3	praene	paene
537	16	ἀννιστρόφως	ἀντιστρόφως
540	23	πάννων	πάντων
546	2	ἔμβληρα	ἔμβλημα
	17	Λυσιππείου	Λυσιππίου
	23	περιγράφη	ἐπιγραφὴ

